

Cilt/Volume: 64 | Sayı/Number: 1 | Haziran/June 2024

ISSN 2459-0150

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Cilt: 64 • Sayı: 1 (Haziran) • Yıl: 2024

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör Kurulu

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara Üniversitesi, tekmen@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, hak.er@hotmail.com

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University,
k.okonski@ukw.edu.pl

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gül den TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi, trevor.hope@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi,
eceye@yahoo.com.tr

Öğr. Gör. Dr. Alpaslan ACAR, Ankara Üniversitesi, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

İngilizce Dil Editörleri

Öğr. Gör. Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara Üniversitesi, ykizilay@gmail.com
Öğr. Gör. Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara Üniversitesi,
cemrecicek@ankara.edu.tr

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEK, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University
Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University
Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Alpaslan ACAR, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası,
Azerbaycan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, Université de Rouen, Fransa
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, Atina Ulusal Araştırma Merkezi, Yunanistan
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Fahmeddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi,
Kırgızistan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GEORGIEV**, Üsküp Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan Üniversitesi, İsrail
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, İngiltere

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Enrique JIMENEZ**, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk Üniversitesi, Güney Kore
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, ABD
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka
Prof. Dr. Bernard LORY, Institut national des langues et des civilisations orientales, Fransa
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, Veliko Tırnova Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITTE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. M. Özlem PARER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, Güney Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye
- Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ömer TURAN**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kemal TUZCU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Assadollah VAHED**, Tebriz Üniversitesi, İran
- Prof. Dr. Nicolas VATIN**, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Fransa
- Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA**, St. Petersburg State University, Rusya
- Prof. Dr. Bülent YILMAZ**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH**, Semnan Üniversitesi, İran
- Doç. Dr. Tudora ARNAUT**, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
- Doç. Dr. Afina BARMANBAY**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Abdulkadir ÇEVİK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ**, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
- Doç. Dr. Dritan EGRO**, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
- Doç. Dr. Çağrı EROĞLU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV**, Dövmemmet Azadi Türkmen Milli
Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan
- Doç. Dr. Max Florian HERTSCH**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Tatjana KATIC**, Belgrad Tarih Enstitüsü, Sırbistan
- Doç. Dr. Erdoğan KUL**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA**, St. Petersburg State University,
Rusya
- Doç. Dr. Kateryna TELESHUN**, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
- Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Catherine BATT**, University of Leeds, İngiltere
- Dr. Edel Maria PORTER**, Universidad de Castilla-La Mancha, İspanya
- Dr. Gojko BARJAMOVIC**, Harvard University, ABD

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Ankara Üniversitesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY

ISSN 2459-0150

Volume: 64 • Number: 1 (June) • Year: 2024

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editors

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara University, tekmen@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, hak.er@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Assoc. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University,
k.okonski@ukw.edu.pl

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Gül den TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, trevor.hope@yasar.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, gkati@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSİTEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Lecturer Dr. Alpaslan ACAR, Ankara University, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Turkish Language Editor

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

English Language Editors

Lecturer Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara Üniversitesi, ykizilay@gmail.com

Lecturer Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara Üniversitesi,
cemrecicek@ankara.edu.tr

Editorial Board

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, the USA

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEn, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,

Nicolaus Copernicus University, Poland

Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, Poland

Assoc. Prof. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gül den TÜM, Çukurova University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Türkiye

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University

Assist. Prof. Dr. Ece YASSİTEPE AYYILDIZ, Ankara University, Türkiye

Lecturer Dr. Alpaslan ACAR, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, University of Rouen Normandy, France
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, National Hellenic Research Foundation, Greece
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım University, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç University, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi University, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak University, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi University, Türkiye
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas University, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege University, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GJORGIEV**, Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, North Macedonia
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege University, Türkiye
- Prof. Dr. Rifat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan University, Israel
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Middle East Technical University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK, University of Leeds, the UK
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk University of Foreign Studies, the Republic of Korea
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, the USA
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, University of Copenhagen, Denmark
Prof. Dr. Bernard LORY, University of Languages and Civilizations, France
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi University, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, University of Zagreb, Croatia
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania
Prof. Dr. M. Özlem PARER, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, University of Southern California, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU**, Nazarbayev University, Kazakhstan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. İ. Tunç SİPAHİ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, University of Tabriz, Iran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, France
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Russia
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Comrat State University, Moldova
Assoc. Prof. Dr. Dritan EGRO, University of Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Devletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Tatjana KATIC, Historical Institute in Belgrade, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Erdoğan KUL, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University, Russia
Assoc. Prof. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Assist. Prof. Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara University, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, the UK
Dr. Edel Maria PORTER, University of Castilla-La Mancha, Spain
Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Turkey

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah BAY**, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU, Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye İVRENDİ, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bengül BOLAT, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Betül MUTLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin YANIK, Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan ÇAKMAK, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Evrim DOĞAN ADANUR, Fenerbahçe Üniversitesi
Prof. Dr. H. Andaç DEMİRTAŞ MADRAN, Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Dilek KAYAOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YAZICI, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. İskender OYMAK, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir İLHAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri YAVUZ, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten BİRLİK, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay YİVLİ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Sadiye TUTSAK, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR, Balıkesir Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Sıla ŞENLEN GÜVENÇ**, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Türkan OLCAY, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT, Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup YILMAZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KILINÇ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman GÖKHAN, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Betül ORUÇ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ebubekir KEKLİK, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk TAŞKIN, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz AKMAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze SABANCI UZUN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Gözde İNAL, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. İ. Banu AKÇEŞME, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Kerim Can YAZGÜNOĞLU, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÇAYIR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KADİROĞLU, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BAYTER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Nur TALUY, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Okay PEKŞEN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Olena KOZAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Osman AYDINLI, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Sabire ARIK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Seda PEKŞEN, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Doç. Dr. Sercan Hamza BAĞLAMA**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Seyyal KÖRPE KEMER, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan LEVENT, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sultan ŞİMŞEK, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga ÇAKMAK, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar BAYTAL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Zümre Gizem YILMAZ KARAHAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Bahar İNAN, Çankaya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZCAN ELİAÇIK, İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan ÇOLAK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmigül CANTÜRK, Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZGÜR, Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rahime Hülya ÖZTÜRK, Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel İZMİR, Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel ÖNAL, Ankara Üniversitesi

ISSN 2459-0150

Cilt | Volume: 64 • Sayı | Number: 1 (Haziran | June) • Yıl | Year: 2024

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

INTERSECTIONS OF AUTOBIOGRAPHY, FICTION, AND POSTMODERNISM IN KAZUO ISHIGURO'S <i>WHEN WE WERE ORPHANS</i> <i>KAZUO ISHIGURO'NUN ÇOCUKLUĞUMU ARARKEN ADLI ESERİNDE OTOBİYOGRAFİ, KURGU VE POSTMODERNİZM'İN KESİŞİMLERİ</i> Şebnem DÜZGÜN	1-17
TATAR TÜRKÇESİ DİLBİLGİSİ KAYNAKLARINDA DERECE-USUL KATEGORİSİ <i>CATEGORY OF DEGREE AND MANNER IN TATAR TURKISH GRAMMAR SOURCES</i> Gamze ÇİMEN	18-61
TÜRKÇEDE İLE SÖZCÜĞÜ VE BU SÖZCÜĞÜN -(y)LA BİÇİMİ ÜZERİNE <i>ON THE WORD İLE IN TURKISH AND ITS -(y)LA FORM</i> Özlem ERDOĞAN	62-78
LOZAN KONFERANSI'NDA MISIR DELEGASYONU: MISIR'IN BAĞIMSIZLIĞININ TANINMASI VE SÜVEYŞ KANALI HAKKINDA ÖZEL NOTA <i>EGYPTIAN DELEGATION TO THE LAUSANNE CONFERENCE: RECOGNITION OF THE INDEPENDENCE OF EGYPT AND SPECIAL NOTE ON THE SUEZ CANAL</i> Fatma UYGUR	79-98
BONDAGE OF 'INDEPENDENT' NATIONS: NEO-IMPERIALISM IN NGUGI WA THIONG'O'S <i>PETALS OF BLOOD</i> AND INDRA SINHA'S <i>ANIMAL'S PEOPLE</i> <i>'BAĞIMSIZ' ULUSLARIN ESARETİ: NGUGİ WA THİONG'O'NUN KANIN ÇİÇEKLERİ VE İNDRA SİNHA'NIN HAYVAN'IN İNSANLARI ROMANLARINDA YENİ-EMPERYALİZM</i> Nesrin DEĞİRMENCİOĞLU	99-123
SLOW HEALING: ENVIRONMENTAL AND SOCIAL JUSTICE IN <i>UNBOWED: A MEMOIR</i> <i>YAVAŞ İYİLEŞME: UNBOWED: A MEMOIR ADLI ANI YAZISINDA ÇEVRESEL VE SOSYAL ADALET</i> Hediye ÖZKAN	124-143
SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE İSİM + YARDIMCI FİİL KURULUMU: BUOL- VE GIN- <i>THE FORMATION OF NOUN + AUXILIARY VERB IN SAKHA (YAKUT) TURKISH: BUOL- AND GIN-</i> İsmet KILIÇ	144-160

<p>OSMANLI REJİ İDARESİ ÇATISI ALTINDA HAK ARAYIŞ MÜCADELESİ: KASAPYAN NAZMİ EFENDİ'NİN ZİMMET MESELESİ (1904-1910) <i>THE STRUGGLE FOR RIGHTS UNDER THE OTTOMAN REGIME: THE EMBEZZLEMENT CASE OF KASAPYAN NAZMİ EFENDİ (1904-1910)</i> Mustafa DAĞ, İbrahim Halil TANIK</p>	161-196
<p>FUTURE ANXIETY UNDER COVID-19 CIRCUMSTANCES: TESTING THE EFFECT OF GRATITUDE AND MEDIATING ROLE OF THREAT PERCEPTION <i>COVID-19 KOŞULLARINDA GELECEK KAYGISI: MİNNETTARLIĞIN ETKİSİ VE TEHDİT ALGISININ ARACI ROLÜNÜN TEST EDİLMESİ</i> Ahmet DEMİRDAĞ, Derya HASDAĞ, Elif Sümeyra ULUTAŞ</p>	197-227
<p>POSTHUMANIST ANIMETAPHORS FOR CRITICISM OF THE ENGLISH PROTOCAPITALISM IN BEN JONSON'S VOLPONE <i>BEN JONSON'IN VOLPONE'SİNDE ERKEN DÖNEM İNGİLİZ KAPİTALİZMİNİN POSTHÜMANİST HAYVAN METAFORLARI YOLUYLA ELEŞTİRİSİ</i> Türkan YILMAZ</p>	228-247
<p>BAŞBAKAN TANAKA KAKUEI'İN BÖLGEYE YÖNELİK ZİYARETİ ODAĞINDA JAPONYA-GÜNEYDOĞU ASYA İLİŞKİLERİ (1974) <i>JAPAN-SOUTHEAST ASIA RELATIONS ON THE FOCUS OF JAPAN'S PRIME MINISTER TANAKA KAKUEI'S VISIT TO THE REGION (1974)</i> Emine SİCİM KAPLAN</p>	248-271
<p>AVUSTRALYA'DA OSMANLILIK FİKRİNİN DOĞUŞU VE AVUSTRALYA OSMANLI CEMİYETİ <i>THE BIRTH OF THE IDEA OF OTTOMANISM IN AUSTRALIA AND THE AUSTRALIAN OTTOMAN SOCIETY</i> Sinan KIYANÇ</p>	272-300
<p>KÜLTÜREL YÖNELİMLERDEN KENDİNİ AYARLAMA VE OTANTİKLİĞE: BENLİK BİLİNÇLİLİĞİNİN ARACI ROLÜ <i>FROM CULTURAL ORIENTATIONS TO SELF-MONITORING AND AUTHENTICITY: THE MEDIATING ROLE OF SELF-CONSCIOUSNESS</i> Pınar ELMAS, Ayda BÜYÜKŞAHİN SUNAL</p>	301-327
<p>SMYRNA'DAN İZMİR'E DÖNÜŞÜMÜ DİL ÇEŞİTLİLİĞİ BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK <i>IN THE CONTEXT OF LANGUAGE DIVERSITY, REREADING THE TRANSFORMATION FROM SMYRNA TO İZMİR</i> Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL</p>	328-353

LİVANE KAZASI İLE İLGİLİ HUKUKÎ TALEP VE DAVALAR (1800-1861) <i>LEGAL CLAIMS AND ACTIONS REGARDING THE LİVANE ACCIDENT IN THE 19TH CENTURY (1800-1861)</i> Zemzem YÜCETÜRK	354-383
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ: ANKARA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ <i>DIGITAL LITERACY SKILLS OF UNIVERSITY STUDENTS: EXAMPLE OF ANKARA UNIVERSITY</i> Vedat GÜLTEKİN, Nevzat ÖZEL	384-420
CRITICAL ANIMAL STUDIES AND NON-SPECIESIST PERCEPTION OF ANIMALS IN THOMAS HARDY'S POETRY <i>KRİTİK HAYVAN ÇALIŞMALARI VE THOMAS HARDY'NİN ŞİİRLERİNDE TÜR-AYRIMCILIĞI KARŞITI HAYVAN ALGISI</i> Dilek BULUT SARIKAYA	421-440
(ANTİK) YUNAN-ROMA DÖNEMİ ANADOLU'SUNDA BEBEK/ÇOCUK SAĞLIĞI <i>INFANT/CHILD HEALTH IN (ANCIENT) GREEK-ROMAN ANATOLIA</i> Gülseren MUTLU	441-468
READING NOËL COWARD'S CAVALCADE AS A PROBLEM PLAY <i>NOËL COWARD'IN RESMİGEÇİT ESERİNİN BİR PROBLEM OYUNU OLARAK İNCELENMESİ</i> Ayşe ŞENSOY	469-487
MİHÂ'İL NU'ÂYME'NİN KALEMİNDEN ELEŞTİRİ <i>CRITICISM IN NUAYME'S REGARD</i> Zühal KAZAR	488-514
HATT-I MÜDAFAA İLE SATH-I MÜDAFAA ARASINDA ANKARA'NIN TERKİ MESELESİ VE AMERİKAN BASININA YANSIMASI <i>BETWEEN LINE DEFENCE AND AREA DEFENCE: THE ISSUE OF ANKARA'S ABANDONMENT AND ITS REFLECTION IN THE AMERICAN PRESS</i> Engin Çağdaş BULUT	515-537
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE MUHALİF BİR ŞEHİR MEBUSU: X. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE AHMET BİLGİN MUHALEFETİ <i>A DEPUTY FROM A DISSIDENTING CITY IN THE DEMOCRATIC PARTY COMMUNITY: DISSIDENT OF AHMET BİLGİN IN THE GREAT NATION OF TURKEY IN THE Xth. ERA</i> Hacı Veli GÖK	538-585
RUSÇADA ÖTÜMLÜLEŞME VE ÖTÜMSÜZLEŞME SÜREÇLERİ <i>VOCALIZATION AND DEVOCALIZATION IN RUSSIAN</i> Zulfiya ŞAHİN	586-608

BABA ZHENG ZHILONG (郑芝龙) VE OĞLU ZHENG CHENGGONG (郑成功) UN ÇİN DENİZLERİNDEKİ FAALİYETLERİ <i>ACTIVITIES OF FATHER ZHENG ZHILONG (郑芝龙) AND SON ZHENG CHENGGONG (郑成功) IN THE CHINA SEAS</i> Aslı Can DUMAN, Feyza GÖREZ	609-626
BÜYÜK GÜNAHLARI ÖNLEMELİK İÇİN KÜÇÜKLERİNE İZİN VERMEK: ORTAÇAĞ'DA TOLERANTIA, YAHUDİLER VE HAYAT KADINLARI <i>PERMITTING THE MINOR TO PREVENT THE MAJOR SINS: TOLERANTIA, JEWS, AND COURTESANS IN THE MEDIEVAL AGES</i> Mehmet Talha KALKAN	627-650
ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BİR YARATILIŞ ANLATISI: DUNNU TEOGONİSİ <i>A CREATION MYTH IN ANCIENT MESOPOTAMIA: THEOGONY OF DUNNU</i> Kübra KARAKÖZ	651-671
SURİYELİLER VE ŞANLIURFALILAR ARASINDAKİ KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA <i>A QUANTITATIVE RESEARCH ON NEIGHBOURHOOD RELATIONS BETWEEN SYRIANS AND ŞANLIURFANS</i> Recep BAYDEMİR	672-703
THE DIONYSIAC RUPTURE IN EQUUS: A NIETZSCHEAN PERSPECTIVE ON PETER SHAFFER'S MODERN TRAGEDY <i>KÜHEYLAN ADLI OYUNDA DİONİZYAK YARILMA: PETER SHAFFER'İN MODERN TRAJEDİSİNE NIETZSCHE ÜZERİNDEN BİR BAKIŞ</i> Gökhan ALBAYRAK	704-732

İNCELEME MAKALELERİ | REVIEW ARTICLES

OSMANLI İSTANBUL'UNDA CENEVRELİ SAATÇİLER (1600-1763) <i>THE GENEVAN WATCHMAKERS IN THE OTTOMAN ISTANBUL (1600-1763)</i> Ahmet Şamil GÜRER	733-761
BEBEKLİKTE OKUL ÇAĞINA SAYI GELİŞİMİ <i>NUMBER DEVELOPMENT FROM INFANCY TO SCHOOL AGE</i> Hüseyin YALÇINER, Tuğçe YALÇINKAYA, Dilay Z. KARADÖLLER	762-788
ÁRMİN VÁMBÉRY'DEN CEDİTÇİ AYDIN MUHAMMED FATİH KERİMİ'YE MEKTUPLAR <i>LETTERS FROM ÁRMİN VÁMBÉRY TO JADIDIST INTELLECTUAL MUHAMMED FATİH KERİMİ</i> Emre ÖZSOY	789-819
UNSURÎ'NİN KASİDELERİNDE SULTAN MAHMUD <i>SULTAN MAHMUD IN UNSURİ'S QASIDES</i> Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK	820-848
BUKET UZUNER'İN İKİ YEŞİL SUSAMURU ROMANINDA NEVROZ VE SEBEPLERİ <i>NEUROSIS AND ITS CAUSES IN BUKET UZUNER'S NOVEL TWO GREEN OTTERS</i> Yasin YAVUZ	849-871
POLİFONİK ÜSLUPTA BİR KÖY DESTANI: TAŞ TAŞ ÜSTÜNDE <i>A VILLAGE EPIC IN POLYPHONIC STYLE: STONE UPON STONE</i> Nevra VARDAL ATAK	872-894

TEORİK MAKALE | THEORETICAL ARTICLE

GÖÇER ÜRETİM TARZINDAN FEODAL ÜRETİM TARZINA GEÇİŞ SÜRECİNDE İKİLİ SINIF DURUMU VE SINIF MÜCADELELERİ: KARAHANLILAR ÖRNEĞİ <i>DUAL CLASS SITUATION AND CLASS STRUGGLES DURING THE TRANSITION FROM THE NOMADIC MODE OF PRODUCTION TO FEUDAL MODE OF PRODUCTION: THE KARAKHANID EXAMPLE</i> Ozan Giray ŞAHİN	895-943
--	---------

INTERSECTIONS OF AUTOBIOGRAPHY, FICTION, AND POSTMODERNISM IN KAZUO ISHIGURO'S WHEN WE WERE ORPHANS*

KAZUO ISHIGURO'NUN ÇOCUKLUĞUMU ARARKEN ADLI
ESERİNDE OTOBİYOGRAFİ, KURGU VE
POSTMODERNİZM'İN KESİŞİMLERİ

Şebnem DÜZGÜN

Doç. Dr., Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü,
duzgunsebnem@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 8 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 20 February 2024
Date accepted: 8 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Kazuo Ishiguro; Çocukluğumu
Ararken; Otopiyografi;
Postmodernizm; Postmodern
Kurgusal Otopiyografi

Keywords

Kazuo Ishiguro; When We Were
Orphans; Autobiography;
Postmodernism; Postmodern Fictional
Autobiography

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.1

Abstract

Kazuo Ishiguro's *When We Were Orphans* (2000) can be read as a postmodern fictional autobiography, in which Christopher Banks, a fictional detective, uses autobiographical writing to relieve himself from his childhood traumas caused by the mysterious disappearance of his parents. Christopher reflects on past events from his mature perspective and fills in the gaps in his childhood memories by using his imagination to cope with his traumatic past. However, the narrator is unable to make a complete assessment of past events from his current perspective because of the temporal distance between the past and the present. Challenging the notions of metanarrative and linear temporality, he reimagines and reconstructs the past to create his own truths about his life. On the other hand, Christopher's fictional autobiographical writing serves as a means for self-discovery, which compels him to confront his traumatic past rather than hide it behind the facade of a successful and renowned detective. Referring to the arguments on postmodernism and autobiographical writing, this article examines *When We Were Orphans* as a postmodern fictional autobiography to show that the narrator reconstructs and reshapes his story in order to create a coherent and cohesive personal reality and mitigate his childhood traumas.

Öz

Kazuo Ishiguro'nun *Çocukluğumu Ararken* (2000) adlı romanı, hayali bir dedektif olan Christopher Banks'in, ebeveynlerinin gizemli bir şekilde ortadan kaybolmasının neden olduğu çocukluk travmalarından kurtulmak için otopiyografik yazını kullandığı postmodern bir kurgusal otopiyografi olarak incelenebilir. Christopher, geçmişteki olayları yetişkin bakış açısıyla değerlendirir ve travmatik geçmişiyle başa çıkmak için hayal gücünü kullanarak çocukluk anılarından boşlukları doldurur. Ancak anlatıcı, geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki zamansal mesafe nedeniyle geçmiş olayları mevcut bakış açısıyla tam olarak değerlendiremez. Üst anlatı ve doğrusal zamansallık kavramlarına meydan okuyarak, yaşamı hakkında kendi gerçeklerini yaratmak için geçmiş yeniden hayal eder ve yeniden yapılandırır. Öte yandan, Christopher'ın kurgusal otopiyografik yazını, travmatik geçmişini başarılı ve ünlü bir dedektif görüntüsünün arkasına saklamak yerine onunla yüzleşmeye zorlayan kendini keşfetme aracı olarak işlev görür. Bu makale, postmodernizm ve otopiyografik yazın üzerine tartışmalara atıfta bulunarak, Kazuo Ishiguro'nun *Çocukluğumu Ararken*'i postmodern bir kurgusal otopiyografi olarak inceleyip, anlatıcının tutarlı ve bütünleşik bir kişisel gerçeklik yaratmak ve çocukluk travmalarını hafifletmek için hikayesini yeniden yapılandırıldığını ve şekillendirdiğini göstermektedir.

* This article is an extended version of the paper presented at The 9th International KTUDELL Conference on Language, Literature, and Translation, 25-26 September 2023, Karadeniz Technical University, Türkiye.

Introduction

Kazuo Ishiguro's *When We Were Orphans* (2000) is a postmodern fictional autobiography, exploring the protagonist's pursuit of his lost parents and his personal history. Complying with postmodern conventions, the novel highlights the difficulty of narrating one's life from an objective viewpoint and suggests that it is almost impossible to textualize personal or public history in an objective way, as everyone creates their own story from their personal perspectives. Since this article studies *When We Were Orphans* as a postmodern fictional autobiography, it is crucial to define the basic characteristics of postmodern autobiographies. Postmodern autobiographies benefit from postmodern theory to reconstruct the past and the self in the past. Postmodernism, which is generally considered to have emerged in the mid-twentieth century, coincides with the growing interest in autobiographies, which have become more subversive and experimental in the postmodern era (Thiemann, 2019). Autobiography is traditionally considered to be a form of life writing that "reveals reliable self-knowledge" (de Man, 1979, p. 922). It is supposed to provide an accurate and true record of one's life (Rich, 2017). In traditional autobiographies, the temporal sequence of a person's life is presented in a coherent narrative text "with the aim of constructing a unified whole" (Hornung, 1997, p. 221). On the other hand, autobiographical texts of the postmodern era defy linear temporality and dismiss "transcendental reality as a metaphysical illusion," challenging the conventional idea of "a unified, sovereign self" (Thiemann, 2019, p. 783). They confront the conventional notion of autobiography as a true representation of the writer's life and question "its status as a distinct genre that differs, above all, from fiction" (Thiemann, 2019, p. 784). According to Ihab Hassan (2003), postmodernism could be considered a type of autobiography, "an interpretation of our lives in developed societies, linked to an epochal crisis of identity" (pp. 201-202). Therefore, the self is viewed "as various and inconsistent" rather than unified and coherent in postmodern autobiographies (Rich, 2017, p. 4). Furthermore, postmodern autobiographical texts show that autobiography is useless, because the textualized self is merely disintegrated among the gaps in memory and "'truth' about an identity so constructed by others that it is impossible to comprehend" (Rich, 2017, p. 6). Accordingly, contemporary autobiographies refute "[t]raditional notions of truth, authenticity and the universal self" and reveal some of the principal concerns of postmodernism, which are related to "[the] questions about our knowledge of the past and the difficulty of articulating our relationship to it" (Thiemann, 2019, p. 778; Gudmundsdóttir, 2003, p. 1). However, paradoxically, autobiographies are employed by postmodernist writers to release

tensions and past traumas and “*provid[e] orientation and stability in a disoriented and unstable world*” (Hornung, 1997, p. 222).

Ishiguro’s *When We Were Orphans* can be read as a postmodern fictional autobiography, which shows the unreliability of memory to reach a fixed, universal truth through the case of Christopher Banks, an English detective, who seeks to find out the dark points about his personal story, especially those related to the mysterious disappearance of his parents. Banks tells the events occurring during his childhood and adulthood from his subjective perspective, violating the conventional linear chronology to integrate and make sense of his fragmented early memories. The literature review indicates that there are some works which focus on the role of memory and nostalgia in *When We Were Orphans* (e.g., Lalrinfeli, 2012; Weston, 2012; Drag, 2014; Shang, 2017). The literature review also reveals that there are some other studies that examine the postmodern logics in *When We Were Orphans* and evaluate the novel as a reconfiguration of traditional detective fiction (e.g., Machinal, 2009; Ringrose, 2011; Tellini, 2016; Hopartean, 2018; Sönmez Demir, 2020). Expanding on the previous arguments, this article studies *When We Were Orphans* as a postmodern fictional autobiography, drawing on postmodern theory to show that the narrator textualizes (hi)story in order to construct a coherent and cohesive personal life story and mitigate his childhood traumas.

When We Were Orphans: A Postmodern Fictional Autobiography

Autobiographical texts of the postmodern era challenge the conventional idea that autobiographies represent with verisimilitude the real life of the writer (Thiemann, 2019). Hence, postmodern writers use an unreliable narrator whose narrative is apparently erroneous or distorted because the narrator is lying or suffering from something, like hubris, age, and “*questionable sanity*” (Nicol, 2009, p. 82). In *When We Were Orphans*, which is a postmodern fictional autobiography, Ishiguro portrays Christopher Banks as an unreliable narrator, who is biased and under the effect of the trauma he experienced when he was a small child due to his parents’ disappearance. In order to cope with his traumatic memories, Christopher Banks, the narrator, uses fictional autobiography “*as a form of psychotherapy or as an instrument in the process of self-discovery*” (Hornung, 1997, p. 222). Christopher’s search for his parents is actually a search for his own self, which has been damaged by conflicting and contradictory accounts about his past. Christopher attempts to define himself as a well-known, successful detective, thus it is likely that he attempts to reshape his childhood memories in a positive light to overcome the image of a

lonely, desolate, and weak orphan. In an attempt to define himself as an accomplished detective rather than a poor orphan, he looks to Inspector Kung, who participates in the investigations about his parents' disappearance, as a role model. As a child, Christopher plays detective games, constructing an idealised rather than realistic image of Kung. The inspector appears as a “*legendary*” figure with “*handsome features*” in these games, which he plays with his Japanese friend Akira (Ishiguro, 2000, p. 131). Although Christopher grows up, he still clings on the idealised image of Kung, with whom he associates himself. This idealised image of the inspector, in turn, makes it hard for the adult Christopher to come to terms with a new image of Kung created by his friend Morgan:

‘You usually see him [Kung] in a heap on the pavement. Or if he’s been let into some hole of a bar, he’ll be snoring away in a dark corner.’

‘Are you implying Inspector Kung’s become a drunk?’

‘Drink. Opium. Usual Chinaman stuff. But he’s a character. Tells stories about his glory days and people give him coins (Ishiguro, 2000, p. 233).

Having established a stable truth about Kung, Christopher is surprised to find his truth challenged. Since he defines himself in relation to the idealised image of Kung and tries to nominate himself as successful and famous as Kung, he resists the idea that the inspector is not competent but rather a drunkard, addict, and boaster who tells stories to get money. In fact, Christopher cannot bear to accept that what he has believed to be true since childhood might be wrong, because to accept Kung’s failure would be to accept his failure as an inspector. It would destroy the image he has created for himself as an intelligent and successful detective by associating himself with Kung, who is “*the most revered detective in Shanghai*” (Ishiguro, 2000, p. 234). Therefore, he defends his own fixed truth about Kung and disregards the possibility that Kung may have changed over time.

Christopher Banks distorts his real-life story in his fictional autobiography and practises self-censorship when he tells his story to heal and integrate his fragmented self. In autobiographies the writers who narrate their own stories “*variously practise self-censorship, present a certain image of themselves*” (Auger, 2010, p. 29). Therefore, autobiographical texts of the postmodern era defy the conventional concept of an autonomous and integrated self and challenge the conventional notion that autobiographies are an accurate reflection of the author’s real life (Thiemann, 2019). As such, postmodern fictional autobiographies are used as a means of “*identity and*

identification” (Hornung, 1997, p. 222). Christopher Banks also tends to construct an ideal self-image by writing his story, as his self is damaged by the traumatic experience of his parents’ mysterious disappearance, and he does not have a thorough knowledge or intact memories about his mother and father. Hence, he does not give much detail about his painful childhood traumas, and his narration starts at the top of his career, namely just after he has left Cambridge with a university degree. However, he does not talk much about his university life because he tries to hide the fact that his education expense was met by Wang Ku, the Chinese warlord taking his mother as a mistress. Although his real benefactor is Wang Ku, to whom he owes “[his] place in London society,” Christopher creates a certain image of himself as “a well-known detective,” who was supported financially by his aunt in England to protect his reputation and disavow his connection with a criminal. (Ishiguro, 2000, pp. 344, 356). Accordingly, Christopher deliberately conceals some personal facts in his fictional autobiography to form an integrated autonomous self, which is in control of his life and memories, and to portray himself as a successful, respected detective.

Christopher struggles to reconstruct his past and his self in order to overcome the trauma of his lost parents by reshaping and rewriting past events from his perspective and having contradictory narratives about the past. Therefore, his fictional autobiographical writing becomes “a means of diverting [his] own and others’ attention from things [he is] hiding” (Hunt, 2000, p. 154). As an adult narrator, Christopher looks at past events from his biased present perspective, which is shaped by his former experiences. When he is a small child, he meets for the first time Wang Ku, the Chinese warlord, and as a child he regards this occasion as a trivial event that occurred after his father vanished, however when he comes across his photograph in a newspaper while making research about opium trade in China as a detective, he starts “to appreciate for the first time the deeper implications of what [he] had witnessed that day” (Ishiguro, 2000, p. 134). Mature Christopher learns from Uncle Philip that Wang Ku is responsible for his mother’s disappearance, so it is not clear whether he is right or wrong to claim that he remembers Uncle Philip’s taking part with Wang Ku when his mother disputed with the warlord:

I do not know why, but I got the distinct impression that on this occasion, Uncle Philip was not on ‘our side’... and quite possibly this was merely my fancy ... As I say, I cannot point to anything solid to support [my impression] and it is more than possible I am projecting back certain perceptions in the light of what ultimately occurred with Uncle Philip (Ishiguro, 2000, p. 141).

Another instance that points to the possibility that Christopher distorts and reconstructs his past to create a unified self for himself occurs towards the end of the novel when Uncle Philip tells things that contradict the assumptions of Christopher about his parents' disappearance. Since his childhood, Christopher has thought that his parents were imprisoned in Chapei as they disturbed the people involved in opium trade in China. However, Christopher's view on his parents' disappearance is challenged by Uncle Philip, who explains that his father was not kidnapped but "*ran off one day with his mistress*" (Ishiguro, 2000, p. 336), and her mother became "*a concubine*" to Wang Ku, an opium trader whom she offended by slapping him on his face (Ishiguro, 2000, p. 342). It remains unclear whether Christopher's or Uncle Philip's version is true since there are no concrete proofs explaining the disappearance of Mr and Mrs Banks. Besides, the fact that Christopher tends to attribute heroic qualities to his parents as a son, and Uncle Philip's passion and hatred towards Mrs Banks, who remains distant towards him even after her husband's disappearance, make it hard for the reader to trust their objectivity.

Ishiguro points to the difficulty of recounting past events in an ordered and unified way through his protagonist in *When We Were Orphans*. As a postmodern fiction, the novel does not "*deny the existence of the past real,*" but focuses on the practice of "*imposing order on that past, of encoding strategies of meaning-making through representation*" (Hutcheon, 1989, p. 67). Christopher's autobiography, which is "*subjective in the selection and presentation of facts*" (Auger, 2010, p. 29), tends to draw attention to the narrator's idealised childhood, a period in which he felt fulfilled, integrated, and assured as he lived in a world where he was happy with "*[k]ind people,*" "*his toys,*" and his parents (Ishiguro, 2000, p. 309). Dreaming and imagination are the only means for Christopher, who suffers from a disintegrated self and shattered memories, to "*remember and wish [a] good world*" and turn back to his idealised, childhood realm, where he was united with his mother and father (Ishiguro, 2000, p. 310). Therefore, he fills in the blanks in his past through fiction to reorganize and reunite his personal stories. In one instance, Christopher Banks tries to recollect the words used by his mother and the health inspector coming to investigate the complaints about the hygiene of Chinese servants, who were also suspected of being opium addicts. As he tries to recall the scene between his mother and the inspector, he gets aware of the fact that his memories of Shanghai are no longer fresh and unified. Accordingly, Christopher contends that the way he remembers the discussion between the inspector and his mother about Chinese servants might be influenced by the way in which his mother recounted the details about the same

occasion: “I cannot be sure today how much of my memory of that morning derives from what I actually witnessed from the landing, and to what extent it has merged over time with my mother’s accounts of the episode” (Ishiguro, 2000, p. 69). As Mrs Banks regards herself the victor of the discussion with the inspector, Christopher tends to remember her mother as the one who was dominant during the argument: “[My mother delivered] a tirade of controlled ferocity in which she put to the inspector the case” (Ishiguro, 2000, p. 71). However, Christopher admits that although he might remember the essence of the scene between his mother and the inspector “accurately enough,” he feels himself “less certain about some of the details,” like the words uttered by Mrs Banks, thus he states that he might have “attributed these words to her,” or even he might have “remembered incorrectly the context in which she uttered those words” (Ishiguro, 2000, p. 81). Since his memories of his life in Shanghai are not vivid, he feels the need to order the conversation between his mother and the inspector to construct a narrative out of it:

I have been obliged to accept ... that with each passing year, my life in Shanghai will grow less distinct, until one day all that will remain will be a few muddled images. Even tonight, when I sat down here and tried to gather in some sort of order these things [memories about the scene between my mother and the inspector] I still remember, I have been struck anew by how hazy so much has grown (Ishiguro, 2000, p. 80).

Christopher’s decision to go to China to find out his parents is another attempt to unify his disintegrated memories about his childhood. He attempts to regain his self-integrity by searching for his lost parents, who symbolise his shattered, disordered memories and threaten the unity of his self by their absence. Therefore, he naively persuades himself that he will find his parents in their old house in Shanghai even after several years, and he wants a Japanese soldier, whom he claims to be his childhood friend Akira, to accompany him while locating the place of his mother and father. Since Akira is an important figure in his life in China, he makes himself believe that the Japanese soldier is his former friend, who can testify his treatise on the fate of his lost parents. Although the soldier initially contends that he does “not know” Christopher, the latter insists that they knew one another while he was in China and makes him believe that they were “friends” (Ishiguro, 2000, pp. 294, 297). The soldier agrees to accompany him on his search for Mr and Mrs Banks, but he reminds Christopher that he might be wrong about his assumptions about his parents, thus he “must think very carefully” and accept the possibility that he might

not be successful to find his parents since “[i]t is now many so many years” (Ishiguro, 2000, p. 315). However, Christopher, who wants to be reunited with his mother and father to feel himself integrated and secured, ignores the soldier’s warnings and believes that he will find the house in which his parents are, and her mother “*will be able to look at [the soldier’s] injury*” (Ishiguro, 2000, p. 315). Although Christopher denies the impossibility of his reunion with his parents, he accepts that his memory about his encounter with Akira “*is no longer very clear*” (Ishiguro, 2000, p. 319), which points to the possibility that he imagined this peculiar scene with the Japanese soldier to unify his shattered self and childhood memories. As a result, Christopher’s difficulty in creating a clear, coherent, and ordered narrative because of the growing distance between the past and the present indicates that he attempts to bring together his fragmented memories so as to heal his disintegrated self and assign a meaning to his past.

When We Were Orphans also points to the impossibility of arriving at consistent and universal truths through the case of Christopher Banks, who is unable to provide an unchanging and coherent narrative of his experiences. As a postmodern fictional autobiography, it shows that there are no are-metanarratives or universal facts, but “*there are multiple truths, depending on the time and place*” (Lessem & Schieffer, 2010, p. 274; Gaşiorek, 1995). Christopher attempts to recollect his fragmented childhood memories by forming his own truths according to his individual perspective. Therefore, the truth he reveals “*is not a fixed but an evolving content*” in the process of having a new perspective on his self and other people, and his life writing is “*a kind of fluid and ever-changing fiction*” (Eakin, 1985, p. 3; Hunt, 2000, pp. 152, 155). For instance, Sarah Hemmings, who is also orphaned, appears as a controversial figure for Christopher since there are a lot of contradictory remarks about her character: those who are friends of her ex-fiancée Herriot-Lewis “*described how ruthlessly she had pursued [their friend]*” (Ishiguro, 2000, p. 21). There are others who “*accused her of manipulating Herriot-Lewis’s friends in order to get close to him*” (Ishiguro, 2000, p. 21). On the other hand, Christopher comes across those who “*spoke rather well of Miss Hemmings*” and those who describe her as “*clever,*” “*fascinating*” and “*complicated*” (Ishiguro, 2000, p. 21). Nonetheless, even people who speak in favour of her think that Sarah “*was a ‘terrible snob of a new sort’*” and “*she did not consider a person worthy of respect unless he or she possessed a celebrated name*” (Ishiguro, 2000, pp. 21-22). Christopher, who has no first-hand knowledge of Sarah Hemmings’ story, is confused by all these statements for and against Sarah and cannot form a clear, positive picture of her. However, when he has a chance to develop a close

intimacy with Sarah, he starts to change his ideas about her. Christopher's friendly conversation with Sarah on a London bus, Sarah's decision to marry Sir Cecil because of her belief that "*he's the man to undertake the great mission [of dealing with world affairs]*" (Ishiguro, 2000, p. 169), and her tenderness towards her husband cause Christopher to revise his previous opinions of Sarah in a positive way. He even decides to run away with her to Macao when Sarah leaves Sir Cecil because of his bad temperament. Attracted to Sarah, Christopher attempts to produce an alternative truth about her and tries to refute the negative ideas of Herriot-Lewis's friends on Sarah by arguing that their objectivity "*could hardly be counted on*" because they tend naturally to defend their friend and to put the whole blame on Miss Hemmings (Ishiguro, 2000, p. 21). Rather than depicting Sarah as a snob and a pragmatic woman, Christopher portrays her as a woman with "*light-hearted and assured*" manners (Ishiguro, 2000, p. 192). Sarah's multiple and contradictory images, in turn, make it impossible to form a single, coherent fact about her, suggesting the fluidity and multiplicity of truth produced and reproduced from a personal perspective.

Christopher's narrative, which moves arbitrarily between the present and the past, challenges linear temporality and enables the narrator to make sense of his fragmented early memories. Conventional narrative forms, on the other hand, have a strict chronological order, and they are considered to be "*a mode of 'totalizing' representation*" by the postmodernists (Hutcheon, 1989, p. 62). Therefore, postmodern fiction parodies "*[the] traditional narrative models- both historiographical and fictional- that are based on European models of continuous chronology and cause-and-effect relations*" (Hutcheon, 1989, p. 53). Authors of postmodern autobiographies also dispute the traditional notion of linear temporality as they challenge the idea of an integrated whole, and "*[an] unfragmented subjecthood*" (Rich, 2017, p. 4; Hornung 221). In *When We Were Orphans*, Ishiguro displays discontinuities in Christopher's narration to show that history is individual, and it cannot be put into a chronological order because it is reconstructed by the fragmented self of Christopher, who is under the influence of his traumatic past experiences. The narrator leaps from the present into his past memories, leaving the present narrative incomplete at times in order to make sense of his childhood experiences from an adult point of view. In one instance, he remembers meeting Colonel Chamberlain in England, the man who brought him to London after his parents disappeared, and this meeting evokes a childhood memory in his mind related to the day on which he received the news of his departure from China:

[I]f I were for a moment to close my eyes, I could with ease transport myself back to that bright morning in Shanghai and the office of Mr Harold Anderson, my father's superior in the great trading company of Morganbrook and Byatt. I was sitting in a chair that smelt of polished leather and oak...

...

Then Mr Anderson appeared in front of me ... and said: 'So then, Christopher. It's all decided. This is Colonel Chamberlain. He's most kindly agreed to see you safe to England' (Ishiguro, 2000, pp. 28-29).

When Christopher stops remembering the first day on which he met the colonel, he goes back to the scene in which he, as a mature man, was dining with the colonel at Dorchester. His movement into the recent past is deliberate as he wants to refute the colonel's initiations to depict Christopher as a lonely, helpless orphan who was "*withdrawn and moody, liable to burst into tears at the slightest thing*" when he left China to go to England (Ishiguro, 2000, p. 32). After finishing his narration on the recent past, he turns to the present time of his narration and contradicts the image created by the colonel. Creating an alternative narrative about the day on which he moved from China, he claims that "*according to [his] own, quite clear memory,*" he was not "*miserable on that voyage,*" or a helpless child, as the colonel suggests, but he was "*positively excited about life aboard the ship, as well as by the prospect of the future that lay before [him]*" (Ishiguro, 2000, p. 32). He also assumes that the colonel distorted the past deliberately to "*giv[e] himself the role of an heroic guardian,*" who helped a little child to escape from misery (Ishiguro, 2000, p. 32). As such, Christopher tries to attribute autonomy and integrity to his self, which has been damaged by his childhood trauma, by reordering and reconstructing his past memories, and he attempts to make sense of his blurred and ambiguous past by moving between the present, past, and recent past arbitrarily.

When We Were Orphans also critique the illusion of reality created in traditional autobiographical texts, recognizing the fictive nature of the construction of life stories. The novel benefits from postmodernist techniques that display the blurred line between fact and fiction. It has certain references to such real political figures as Mussolini and Chiang Kai-shek, and to such socio-political systems as communism and Bolshevism, but it is the Sino-Japanese war of 1937 that comes to the fore. The war fought between the Chinese and Japanese broke out in 1937 due to Japanese extension policy and ended in 1945 when Japan was defeated by the USA in WWII (Sullivan, 2007). However, the historical facts about Sino-Japanese war are mingled

with the fictional life story of Christopher. When Christopher goes to the centre of the fight between the Chinese and the Japanese to search for his parents, the line between fact and fiction is blurred. As a fictional character, Christopher finds himself among “*the atrocities of the 1937 Sino-Japanese war and the invasion of Shanghai*” (Döring, 2006, p. 77) and gets furious to find the traces of ruined lives of innocent people:

[E]very now and then it would occur to me that in among the wreckage beneath our feet lay cherished heirlooms, children’s toys, simple but much-loved items of family life, and I would find myself suddenly overcome with renewed anger towards those who had allowed such a fate to befall so many innocent people (Ishiguro, 2000, p. 284).

Rather than trying to depict the Sino-Japanese war plausibly or focusing on the political aspect of the war, Christopher displays the impact of war on common people and their personal lives from his subjective perspective, thus dissolving the hierarchy between fiction and truth, and personal and public histories, which is created in conventional life-writing (Henderson, 1998). Christopher’s anger about the destruction of innocent children and their families is related to his frustration he felt when he lost his parents and suffered from a damaged self. Therefore, people who are injured or killed in the war and his wandering among the debris of the war trigger his trauma. Moreover, the shattered human lives and their fragmented belongings connote Christopher’s fragmented self and memories, and “[*his*] exhausted condition” (Ishiguro, 2000, p. 285). Accordingly, his movement towards the house in which he thinks his parents are kept imitates his search for his self and personal history. Christopher discovers that the house has “three corpses thrown about the room,” “*the body of a woman ... [whose] [o]ne arm had been torn off at the elbow,*” “*an old lady ... [whose] face was charred [on one side]*” and a little boy “*[o]ne of [whose] legs had been blown off at the hip*” (Ishiguro, 2000, p. 318). Depicting the disintegrated bodies of casualties and the traumatic experience of war, Christopher “*objectifies [his] self and self-experience*” (Hunt, 2000, p. 152) and materialises his disintegrated self and shattered childhood memories. Indeed, the war he has conducted to conceal his traumatic experience and to show himself as an autonomous and “*a well-known detective*” (Ishiguro, 2000, p. 322) is futile since it just represses his disturbing past memories rather than providing him with a relief from his tensions, thus he “*obtain[s] new perspectives on, and increasing insight into, [his] self and others*” (Hunt, 2000, pp. 11, 152). When he encounters war casualties, including children, his idealised, childhood vision about the world is shattered and “*discover[s] world is not good*”

(Ishiguro, 2000, p. 309). Christopher recognizes the disparity between reality and his childlike vision when he comes across wounded or killed children with the Japanese soldier, whom he assumes to be his former friend Akira: “*When we were boys, I said, ‘we lived in a good world. These children we’ve been coming across, what a terrible thing for them to learn so early how ghastly things really are’*” (Ishiguro, 2000, p. 309). He realizes that the adults are responsible for children’s naive vision about the world as they create an illusion of a good world for children through their narratives about “[a] world better” than the real one (Ishiguro, 2000, p. 310). Christopher, who feels disillusioned, thinks that the idealised view of the real life is “*a lot of nonsense,*” thus “[o]ne mustn’t get too nostalgic for childhood” (Ishiguro, 2000, p. 309).

Realising the fact that his attempts to idealise his childhood or to find his vanished parents would not cure his childhood traumas, Christopher uses autobiographical writing as a means of dissociating himself from his traumatic past. As a mature, successful detective he suffers from his failure to find his lost parents, thus he prefers not to dwell much on the disturbing memories of his past in his narrative. For instance, when he meets the woman, whom he claims to be his long-lost mother, in Hong Kong, he prefers not to give much detail about the meeting, but his narrative focuses on the fact that he has achieved reunion with his mother, who is not offended with his failure to find her. He claims that she was not frustrated with or disillusioned about him as she was happy that “*he’s doing well,*” and “*she’d never ceased to love [him]*” (Ishiguro, 2000, pp. 358, 359). Therefore, autobiographical writing, which “*provide[s] distance and a framework for painful feeling,*” (Hunt, 2000, p. 152) enables Christopher to re-evaluate his past and his meeting with his mother from his present, mature perspective. It also makes him realize that he was wrong to assume that his public image as a successful detective would rehabilitate his fragmented self, which is injured by the absence of his parental figures. When he writes about his last meeting with his mother in Hong Kong, he understands that his “*utmost*” endeavours to find her “*wouldn’t have made any difference*” about his mother’s feelings towards him because “[s]he said there was nothing to forgive” and “[a]ll she’d ever wanted was for [him] to have a good life” (Ishiguro, 2000, p. 359). He understands that he does not need professional success or fame to gain his mother’s love and appreciation, or to recover his fragmented self. He discovers this fact through his life writing, which enables him to evaluate his disturbing past memories from narrative distance, “*making them more manageable, and sometimes providing cathartic relief from trauma*” (Hunt, 2000, p. 152). Since Christopher wants to have a detachment from his turbulent past, he conceals his real identity and introduces

himself to his mother as a foreign visitor rather than her son, and he does not want to take her to England with him as she becomes a part of his traumatic childhood which should be left behind. Therefore, he sees “no reason to take her away” (Ishiguro, 2000, p. 359) and justifies his decision to leave her in Hong Kong and return to England, which he associates with a fresh beginning and “the future” (Ishiguro, 2000, p. 32). In this way, Christopher realizes that what he needs to overcome his painful childhood experiences is to get forgiveness and free himself from his troubled past, “focusing on [himself]” and “obtaining new perspectives on, and increasing insight into, self and others” rather than being overwhelmed by the distressing memories of the past (Hunt, 2000, p. 152). Consequently, his narrative about his reunion with his mother provides a kind of relief from his traumatic memories at fictional level.

Conclusion

Ishiguro’s *When We Were Orphans*, a postmodern fictional autobiography, points to the inadequacy of memory to reach a single, fixed truth through the case of Christopher Banks, the narrator who recounts his childhood and adulthood memories from a subjective perspective. Christopher cannot evaluate past events perfectly from the present perspective, thus he reconstitutes and reproduces the past and produces his own truths about his life to define himself as a famous and successful detective. As such, Christopher’s search for his parents is actually a search for himself, complicated by contradicting and inconsistent narratives about his past. Christopher also uses autobiographical writing to relieve himself from the tensions caused by his parents’ mysterious disappearance. Trying to cope with his traumatic childhood experiences, he fills the blanks in his memories by reshaping and reconstructing past events from his present, mature perspective, or he just uses his imagination and distorts his past experiences. Moreover, Christopher’s autobiographical writing allows him to realize that he needs to free himself from his traumatic past rather than holding on idealized childhood memories to feel autonomous and integrated.

Extending the studies that examine the postmodern principles and unconventional textual elements defying the generic features of detective fiction in *When We Were Orphans* (e.g., Machinal, 2009; Ringrose, 2011; Tellini, 2016; Hopartean, 2018; Sönmez Demir, 2020) and the previous arguments about the role of memory and nostalgia in the novel (e.g., Lalrinfeli, 2012; Weston, 2012; Drag, 2014; Shang, 2017), this study concludes that *When We Were Orphans* shows how autobiographical writing can be used as a means of self-identification and self-

therapy. Autobiographical writing is employed by the narrator to rewrite his personal history in order to unify his fragmented memories and his self, which is damaged by his childhood traumas. Moreover, as a postmodern fictional autobiography, *When We Were Orphans* portrays the discrepancies and contradictions in the life story of the narrator, who is biased and haunted by a sense of insecurity due to the absence of his parental figures, to underline the unreliability of his personal narrative. Using the example of Christopher, who recalls his memories of childhood and adulthood in a subjective fashion, the novel highlights the role of memory to redefine and recast the self and history. It reveals Christopher's attempts to recreate his memories and his self in a positive light in order to overcome his image as a lonely, abandoned and helpless orphan. Hence, autobiographical writing is used by the narrator as a means of self-therapy and self-discovery to bring stability and integrity to his personal life. Moreover, the violation of conventional linear chronology in Christopher's narrative, dissolves the narrative distance between the past and the present, enabling the narrator to better perceive the inconsistencies and fractures in his story and to make sense of the multiple and ambiguous truths provided about his past. Accordingly, the novel shows how postmodern fictional autobiographical writing can be used to re-evaluate the self and one's own experiences by dismantling the temporal distance, and to gain new insights and a deeper understanding of one's self and history.

References

- Auger, P. (2010). *The Anthem Dictionary of Literary Terms and Theory*. London: Anthem Press.
- de Man, P. (1979). Autobiography as De-facement. *MLN*, 94(5), 919-930. doi:10.2307/2906560
- Drag, W. (2014). *Revisiting loss: Memory, trauma and nostalgia in the novels of Kazuo Ishiguro*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Döring, T. (2006). Disenchanted the English Detective. In C. Matzke & S. Muehleisen (Eds.). *Postcolonial postmortems: Crime fiction from a transcultural perspective* (pp. 59-87). Amsterdam: Rodopi.
- Eakin, P. J. (1985). *Fictions in Autobiography: Studies in the Art of Self-invention*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Gudmundsdóttir, G. (2003). *Borderlines: Autobiography and Fiction in Postmodern Life Writing*. Amsterdam: Rodopi.

- Gaşiorek, A. (1995). *Post-war British fiction: Realism and After*. London: Edward Arnold.
- Hassan, I. (2003). Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic of Trust. In K. Stierstorfer (Ed.). *Beyond Postmodernism: Reassessment in Literature, Theory, and Culture* (pp. 199-212). Berlin: Walter de Gruyter.
- Henderson, M. (1998). Writing the Self in/after the Postmodern: *Poppy and Heddy and Me*. *LINQ*, 25(2), 9-21.
- Hopartean, A. M. (2018). Deconstruction of Identity in Kazuo Ishiguro's "When We Were Orphans". *International Journal of Management and Applied Science*, 4(3), 32-34.
- Hunt, C. (2000). *Therapeutic Dimensions of Autobiography in Creative Writing*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hutcheon, L. (1989). *The Politics of Postmodernism*. London: Routledge.
- Ishiguro, K. (2000). *When We Were Orphans*. London: Faber & Faber.
- Lalrinfeli, C. (2012). *A Study of Memory and Identity in Select Works by Kazuo Ishiguro* (Doctoral dissertation). Retrieved from [http://mzuir.inflibnet.ac.in/bitstream/123456789/67/1/C.%20Lalrinfeli%20\(Eng\)%20-%202012.pdf](http://mzuir.inflibnet.ac.in/bitstream/123456789/67/1/C.%20Lalrinfeli%20(Eng)%20-%202012.pdf)
- Lessem, R., & Schieffer, A. (2010). *Integral Research and Innovation: Transforming Enterprise and Society*. Surrey: Gower Publishing.
- Machinal, H. (2009). When We Were Orphans: Narration and Detection in the Case of Christopher Banks. In S. Matthews & S. Groes (Eds.). *Kazuo Ishiguro: Contemporary Critical Perspectives* (pp. 79-90). London: Continuum.
- Nicol, B. (2009). *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rich, S. (2017). *Reviving the Vanishing Subject: The Subject as Abject in Postmodern Memoir* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://mspace.lib.umanitoba.ca/items/933fff5c-b219-4c69-aa31-9bbbad721d9d>

- Ringrose, C. (2011). 'In the End It Has to Shatter': Ironic Doubleness of Kazuo Ishiguro's *When We Were Orphans*. In S. Groes & B. Lewis (Eds.). *Kazuo Ishiguro: New critical Visions of the Novels* (pp. 171-183). London: Red Globe Press.
- Shang, B. (2017). The Maze of Shanghai Memory in Kazuo Ishiguro's *When We Were Orphans*. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 19(3), 1-10. doi:10.7771/1481-4374.3099
- Sönmez Demir, Y. (2020). *Kazuo Ishiguro's Postmodern Hypertexts: Generic Reconfigurations in the Remains of the Day, When We Were Orphans, and The Buried Giant* (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12625819/index.pdf>
- Sullivan, L. R. (2007). *Historical Dictionary of the People's Republic of China*. Lanham, MD: Scarecrow.
- Tellini, S. M. (2016). Ishiguro's *When We Were Orphans*: from the Modern Realistic Shelter to Floating Shatters. *ITINERÁRIOS–Revista de Literatura*, 42, 205-221.
- Thiemann, A. (2019). Postmodernity. In M. Wagner-Egelhaaf (Ed.), *Handbook of autobiography / Autofiction: Volume I: Theory and Concepts* (pp. 778-803). Boston; Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Weston, E. (2012). Commitment Rooted in Loss: Kazuo Ishiguro's *When We Were Orphans*. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 53(4), 337-354. doi:10.1080/00111619.2010.500314

Summary

Drawing on arguments about postmodernism and autobiographical writing, this article studies *When We Were Orphans* as a postmodern fictional autobiography to demonstrate that the narrator employs autobiographical writing to textualize his story in an attempt to unify his self and his fractured early memories. Postmodernists use autobiography as a means of identification and self-discovery. According to Hunt (2000), fictional autobiographies might also be used as a means of self-analysis or self-therapy, offering opportunities to concentrate on the self, to objectify the self and one's own experience, and to acquire new perceptions and enhanced understanding of oneself and others. Ishiguro's *When We Were Orphans* can be considered a postmodern fictional autobiography since the novel demonstrates that the memory is unreliable as a means of arriving at a single truth, using the case of Christopher Banks, the mature narrator who recounts his childhood and adulthood recollections from a subjective point of view. Ishiguro portrays Christopher as an unreliable narrator in *When We Were Orphans*, who is biased and affected by the trauma he experienced as a child when his parents disappeared. As such, Christopher uses fictional autobiography as a type of self-therapy, or a tool in the journey of self-discovery.

Christopher's quest for his parents is in fact a pursuit of his own self, marred by contradictory and incompatible narratives about his past. Trying to identify himself as a renowned, accomplished detective, Christopher seeks to recast his childhood memories in a positive fashion so as to transcend his image as a desolate, lonely and vulnerable orphan.

Similarly, he alters his actual story and performs self-censorship while retelling his life story in an effort to repair and reintegrate his fractured self. As his self is affected by the trauma of his parents' disappearance and he lacks in-depth knowledge or sound memories of his mother and father, Christopher is inclined to build an integrated ideal self through fictional autobiography. As a result, he avoids providing a detailed account of his early life and university education, starting his narrative at the height of his professional career. In order to cope with the traumatic loss of his parents, Christopher reconstructs his memories and his self by rewriting his story from his point of view and by creating conflicting narratives about his past. Since Christopher has a fragmented self and memories, he is prone to romanticising his early life, when he had a sense of fulfilment and confidence. Hence, he uses fiction to reassemble his memories and fill in the gaps in his past.

In *When We Were Orphans*, Christopher strives to establish single truths regarding his experiences and those who have shaped the course of his life so as to bring stability and integrity to his personal life, destroyed by the trauma of his parents' absence, without much success in reaching a consistent truth. Recognising that truth, like himself, can evolve over time, Christopher seeks to recapture his shattered memories of childhood, using his individual perspective to create his individual truths. Furthermore, Christopher's narration, which shifts randomly between the present and the past, disrupts linear chronology, allowing the protagonist to create an integrated self and construct meaning from his fractured childhood memories. When Christopher discovers that his efforts to create an idealised version of his childhood or to find his missing parents are unlikely to resolve his early traumatic experiences, he turns to autobiographical writing as a means of self-therapy. In doing so, he tries to distance himself from his painful past. As he is haunted by his inability to find his missing parents, the adult, accomplished detective avoids focusing too much on the troubling recollections of the past in his narration. Christopher recognises that achieving forgiveness and releasing himself from his troublesome past are what he needs to overcome his painful childhood memories. Therefore, his account of his final meeting with his lost mother offers, on a fictional level, a sort of rescue from his tormenting recollections. Consequently, Christopher employs autobiographical writing as a means to recreate his story and produce his own reality in an effort to mitigate his childhood traumas and give meaning to his shattered memories.

TATAR TÜRKÇESİ DİLBİLGİSİ KAYNAKLARINDA DERECE-USUL KATEGORİSİ

CATEGORY OF DEGREE AND MANNER IN TATAR
TURKISH GRAMMAR SOURCES

Gamze ÇİMEN

Arş. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Ana Bilim Dalı, gamze.cimen@giresun.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 7 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 February 2024
Date accepted: 7 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Tatar Türkçesi; Derece-Usul
Kategorisi; Kılınış; Görünüş; Vid

Keywords

Tatar Turkish; Category of Degree
and Manner; Manner of Action;
Aspect; Vid

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.2

Öz

Türk dilinde ve bunların içinde Tatar Türkçesinde fiillerin kılınış-görünüş özelliklerinin sınırları henüz tam olarak belirlenememiştir. Genel dilbilimde fiillerin kılınış-görünüş özellikleri Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında, Rus dilindeki vid terimiyle adlandırılan kavramla karşılaştırılarak yapısal yönden oluşturulma biçimleri ve işlevleri bakımından sözlüksel-dilbilgisel kategoride incelenen derece-usul kategorisi adı altında ele alınan yapılar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarına göre derece-usul kategorisini oluşturmanın ekleme yöntemi, analitik yöntem, tekrar yöntemi ve -(l)rg(A) biçimbirimli fiile totın-, kérés- ve mataş- fiillerinin birleşmesi olmak üzere dört yolu vardır. Ekleme yöntemi fiile belirli ek biçimbirimler getirilmesi yoluyla kurulur. En yaygın kullanılan analitik yöntemle kendi anlamını tamamen ya da kısmen kaybedip yardımcı fil rolünde gelip ana fiille -A / -y ya da -(l)p zarf fil biçimbirimi aracılığıyla birleşen fiilin kullanılmasıyla birleşik fiiller oluşturulur. Bu yöntemlerle oluşturulan yapılar bağlam bağlantılı olarak fiilin adlandırdığı hareketin başlama, yönelme, devamlılık, tekrarlanma, anilik, kısmen gerçekleşme ya da tamamlanma ve sonuç gibi gerçekleşme özelliğiyle ilgili çeşitli ilave anlamlar bildirirler. Fiilin adlandırdığı harekette temel olarak bir değişikliğe yol açmayıp onun gerçekleşme derecesi ve usulüyle ilgili birtakım nüanslar bildiren böyle yapılar, kurulumlarında sözlüksel ve dilbilgisel unsurlar bulunduğundan sözlüksel-dilbilgisel kategori esasında değerlendirilir.

Bu çalışma Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında derece-usul kategorisi ve bu kategorinin Rusçadaki vid ile karşılaştırılmasıyla ilgili verilerin toplanması, bu veriler esasında derece-usul kategorisini oluşturma yöntemlerinin analiz edilmesi ve çeşitli yöntemlerle oluşturulan yapıların ortaya konan çeşitli işlevlerinin bağlam bağlantılı olarak örnek cümlelerle açıklanması yöntemleriyle oluşturulmuştur. Bu sayede Tatar Türkçesindeki derece-usul kategorisinin anlaşılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Abstract

The boundaries of the manner of action and aspect in the Turkish language and in Tatar Turkish have not yet been fully determined. In general linguistics, the manner of action and aspect characteristics of verbs have been tried to be explained in Tatar Turkish grammar sources, by comparing them with the concept of vid in the Russian language, through the structures discussed under the name of category of degree and manner, which is examined in the lexical-grammatical category in terms of their structural formation and functions. According to Tatar Turkish grammatical sources, there are four methods of creating the category of degree and manner: the morphological method, the analytical method, the repetition of various verbs, and the combination of the verbs totın-, kérés- and mataş- into the verb with the -(l)rg(A) morpheme. The morphological method is established by adding certain morphemes to the verb. With the most commonly used analytical method, compound verbs are formed by using the verb that completely or partially loses its meaning and acts as an auxiliary verb and joins the main verb with the adverb morpheme -A / -y or -(l)p. The structures created by these methods, depending on the context, convey various additional meanings related to the realization feature of the action named by the verb, such as initiation, direction, continuity, singularity, suddenness, partial realization or completion and result. Such structures, which do not cause a fundamental change in the movement named by the verb but indicate some nuances regarding the degree and manner of its realization, are evaluated on the basis of the lexical-grammatical category, since there are lexical and grammatical elements in their construction.

This study was created by collecting data about the category of degree and manner in Tatar Turkish grammar sources and comparing this category with the Russian vid, analyzing the methods of creating the category of degree and manner on the basis of these data, and explaining the various functions of the structures created by various methods with context-related example sentences. In this way, it is aimed to contribute to the understanding of the category of degree and manner in Tatar Turkish.

Giriş

Hareketin sürekliliği, anılığı, tekrarlanması, tamamlanıp tamamlanmaması gibi gerçekleşme derecesi ve usulüyle ilgili özellikleri bildiren fiil biçimleri Tatar Türkçesinde “derece-usul kategorisi” diye adlandırılan sözlüksel-dilbilgisel bir kategoriyi oluşturur. Tatar Türkçesindeki derece-usul kategorisi genel dilbiliminde yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar birbirinden belirgin olarak ayıramayan, sonrasında ise Alman ve İsveçli dilciler tarafından iki ayrı terim durumuna getirilen “kılınış” ve “görünüş” kavramları (Dilaçar, 1974, s. 159) ile yakından ilişkilidir.

Genel dilbilimi kaynaklarında *kılınış* kavramı için “Almancada *Art der Handlung*, *Aktionsart* (eylem türü), *Zeitverhältnis* (zaman ilişkisi), *Verlaufsart* (süreç türü), *Zeitart* (zaman türü), *Zeitstufe* (zaman aşamaları), *Verbalgrad*, *Verbalstadium* (fiil derecesi) vb.; Fransızcada *ordre de procès* (süreç aşamaları), İngilizcede *manner of action* (eylem tarzı) terimleri (Dilaçar, 1974, s. 160) kullanılmaktadır.

Görünüş (aspect) ise birçok dilci tarafından zaman, süre, başlama, bitme/bitirme, yinleme kavramlarıyla ilgili olarak bugünkü "kılınış" (aktionsart) teriminin değeriyle kullanılmış ve *başlama görünüşü* (aspect initial), *bitirme görünüşü* (aspect final), *orta görünüş* (aspect medial), *kısmi görünüş* (aspect partiel), *sıfır görünüş* yani *süresizlik görünüşü* (aspect nul), *girişim görünüşü* (aspect inceptif), *tamamlanma görünüşü* (aspect de l'accompli), *tamamlanmama görünüşü* (aspect de l'inaccompli) gibi terimler ortaya atılmıştır. Rus gramerinde ise *görünüşler zinciri* (vidovie tsepi), *ikiz görünüşlü fiil* (dvoııvidovoy glagol), *belirlenmiş-tamamlanmamış görünüş* (opredelënno-nesoversënnıy vid), *belirlenmemiş-tamamlanmamış görünüş* (neopredelënno-nesoversënnıy vid) gibi daha karmaşık terimler mevcuttur (Dilaçar, 1974, s. 160-161).

Türkçe dilbilgisi kaynaklarında kılınış “*kipin anlattığı öznel düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, tarzını anlatan bir gramatikal ulam*” (Dilaçar, 1971, s. 110); “*eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulam*” (Vardar, 2007, s. 134); “*fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklar*” (Korkmaz, 2010, s. 146); “*eylemin başlamasını, bitişini, sürekliliğini ifade eden anlamsal kategori*” (İmer 2011, s. 142) olarak tanımlanır. Türkçe fiillerin kılınışları üzerine ilk ve en önemli çalışmayı yapan Johanson (1994, s. 249) Türkçe fiilleri kılınış bakımından *ön sınırı vurgulayanlar* (initialtransformative,

initiotransformative), *son sınırı vurgulayanlar* (finaltransformative, finittransformative) ve *sınır vurgulamayanlar* (nontransformative) biçiminde üçe ayırır (Uğurlu, 2003, s. 128; Karadoğan, 2009, s. 10).

Sözcükler bağlama göre diğer sözcüklerle çeşitli ilişkiler kurarak anlam birliği oluştururlar ve bunun sonucunda da sözlük anlamlarında az veya çok değişiklik ortaya çıkar. Bu değişikliklerle ilgili olarak sözcüklerin kılınış tipinin aynı kalabileceği gibi değişebileceğinin de altını çizen Karadoğan, Türkiye Türkçesinde çeşitli biçimlerde gerçekleşen kılınış değişikliğini (recategorization) detaylarıyla incelemiştir. Yazar, kılınış değişikliğinin fiillerin kılınış tiplerine göre farklılık gösterdiğini; bir kılınış değişikliği tipinin bütün fiiller için geçerli olmayabileceğini; genellikle bir kılınış değişikliği tipinin tek bir kılınış tipindeki fiilleri etkilediğini; ayrıca bir değişiklik tipinin bir kılınış tipindeki fiillerin tamamını etkilemeyebileceğini ifade eder (2009, s. 41).

Görünüş ise Türkçe dilbilgisi kaynaklarında “*eylemin çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılınışın dışında, kişisel, öznel bir anlatımı yansıtması*” (Aksan, 2009, s. 102); “*bir fiildeki oluş ve kılışın zaman bakımından, konuşan tarafından öznel biçimde değerlendirilmesi; fiilde, dil psikolojisine ve konuşanın kendi değerlendirmesine bağlı zaman kayması durumu*” (Korkmaz, 2010, s. 109); “*eylemin gösterdiği işin iç düzenlenmesini ve sürekliliğini sağlayan dilbilgisi kategorisi*” (İmer, 2011, s. 142) ve “*eylemin anlattığı iş, oluş, edim ve benzerlerini konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı*” (Vardar, 2007, s. 134) biçiminde tanımlanır.

Kılınışın görünüşle karıştırılan bir kavram olduğunu vurgulayan Aksan, *kılınışı* (Alm. Aktionsart) “*eylemlerin anlattıkları devinme, oluş, iş ve oluşumun yansıtıkları zaman açısından ayrılıkları*” şeklinde tanımlar. Araştırmacı, Türkiye Türkçesindeki eylemlerin bu açıdan değerlendirildiğinde bir bölümünün kendiliğinden başlama (başlamak, tutuşmak, parlamak, dirilmek, canlanmak), bir bölümünün *süreklilik* (alışmak, beklemek, nöbet tutmak, direnmek) ve bir bölümünün de *bitme, sona erme* (anlamak, ölmek, yıkılmak, kesmek, kazanmak) anlattığını söyler. Kimi dilbilimi kitaplarında sıklık gösteren kılınış, yineleme gösteren kılınış gibi başka kılınış türlerine de yer verildiğini, bunların Türkçe örneklerinin gösterilebilmesi için bir anlambilim incelemesinin gerekli olduğunu (Aksan, 2009, s. 103) ifade eder.

Yaygın görüşe göre kılınışın genel olarak fiilin adlandırdığı hareketin zaman bakımından niteliğini anlatan dilbilgisel bir kategori; görünüşün fiilin çekimlenmiş biçimi aracılığıyla, konuşur tarafından aktarılan hareketin öznel bir ifadeyle

yansıtıldığı dilbilgisel bir kategori olarak ele alınması kılınış ve görünüş kavramları arasındaki en ayırt edici özellik olarak nitelendirilebilir.

Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında kılınış ve görünüş özellikleri bakımından ayrı birer dilbilgisel kategori sayılmazlar. Bazı kaynaklarda oluş fiilleri sözlüksel-dilbilgisel yönden genel olarak *sınır vurgulayanlar* (Tat. çiklé) ve *sınır vurgulamayanlar* (Tat. çiksez) olmak üzere hareketin gerçekleşme derecesine, yani sonuna kadar gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine göre sınıflandırılırlar. Örneğin; *kil-* ‘gelmek’, *küpér-* ‘köpürmek’, *kuzgal-* ‘kalkmak’ gibi sınır vurgulayan fiillerde hareket kendi mantıksal sınırına erişir ve bu sayede tamamlanır, hareketi yapan yeni bir duruma geçer. *Yan-* ‘yanmak’, *kayna-* ‘kaynamak’, *yalkınlan-* ‘coşmak’ gibi sınır vurgulamayan fiillerde ise genellikle sürekli olan hareket bildirilir, hareketin sınırına işaret edilmez (Hisamova, 2015, s. 166). Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarının bazılarında da bağlama göre bazen sınır vurgulayan bazen de sınır vurgulamayan fiillerin oluşturduğu üçüncü gruba (Bogdanovskiy, 2003, s. 72) da rastlanır. Tatar Türkçesinde sınır vurgulayıp vurgulamamaları bakımından fiillerin sınıflandırılmasındaki tek ölçütün fiilin anlamı olduğu anlaşılmaktadır.

Görünüşün tam bir çevirisi olan *kürénéş* terimi ise Tatar dilbilgisi kaynaklarında ve dilbilgisi terim sözlüklerinde Rusçadaki *vid* kavramını karşılayan eski bir sözcük (Şakirova, 1953, s. 11; Safiullina, 1998, s. 54; TTAS III, 611) olarak açıklanmaktadır. “Russko-tatarskiy tolkoviy slovar’ lingvistiçeskih terminov” adlı dilbilim terimleri sözlüğünde Tatar Türkçesinde de aynı sözcükle karşılandığı gösterilen *vid* maddesi, “*Rus dilinde fiilleri tamamlanmışlık ve tamamlanmamışlık özellikleri bakımından dilbilgisel yönden sınıflayıp süreçle ilgili özellikleri yönünden farklılıklarını gösteren biçimbilgisel kategori*” olarak açıklanır (Tagirovov ve Gaffarovoy, 2016, s. 26).

Bütün bu bilgiler esasında genel dilbilgisi kaynaklarında kılınış terimi ile karşılanan biçimler Tatar Türkçesinde *çiklé-çiksez* fiiller adı altında sınıflandırılmıştır. Tatar Türkçesindeki eskimiş bir söz olan *kürénéş* ‘görünüş’ terimi ise Rusça *vid* teriminin sözcüksel karşılığı olarak ancak Rusçadaki *vid* kategorisiyle içerik bakımından örtüşmeyen biçimde, farklı özellikteki fiilleri adlandırmak için kullanılmıştır. Diğer yandan bildirdikleri hareketlerin gerçekleşme usulüne bağlı olarak yardımcı fiiller tarafından nitelenen ana fiillerin anlamlarına çeşitli yöntemler aracılığıyla hareketin gerçekleşme süreci yahut tamamlanıp tamamlanmasıyla ilgili ilave bilgiler yansıtan fiiller “derece-usul kategorisi” adında ayrı bir kategori oluşturur. Tatar Türkçesindeki derece-usul kategorisi genel dilbilimindeki görünüş ve kılınış kategorilerinden ayrı olarak ele alınır.

Bu çalışmada Tatar Türkçesindeki derece-usul kategorisini oluşturan yapılar esas olarak oluşturulma yöntemleri bakımından sınıflandırılmış sonra her bir yapının derece-usul kategorisi çerçevesinde işlevi açıklanmıştır. Söz konusu yapıların derece-usul kategorisine dahil olmayan işlevlerine değinilmekle birlikte çalışmanın sınırlılıklarından dolayı bütün işlevlerinin anlam inceliklerine değinilememiştir. Çalışmada ele alınan her biçim başlı başına bir inceleme konusu olma özelliği taşımaktadır. Bütün bu sebeplerle çalışmada değerlendirilen fiillerin işlevleri bakımından bütün anlam inceliklerinin ortaya konması değil, Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında derece-usul kategorisi ile bu kategoriye oluşturan yapıların nasıl değerlendirildiğinin anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. TATAR TÜRKÇESİNDE DERECE-USUL KATEGORİSİ

Tatar Türkçesinde derece-usul kategorisi çeşitli dilbilgisel yöntemlerle oluşturulur. Bu yöntemler esas olarak ekler ve yardımcı fiiller aracılığıyla oluşturulur. Hareketin derecesinin ve usulünün eklemeli yöntemle yani çeşitli ek biçimbirimler yardımıyla bildirilmesi, söz konusu eklerin kullanımı bütün fiiller için geçerli olduğundan derece kategorisi bir dilbilgisi kategorisi olarak kabul edilir (TG, s. 261). Bu sebeptendir ki derece-usul kategorisinin ne olduğu ve nasıl oluşturulduğuyla ilgili tartışmalar genellikle yardımcı fiiller üzerinden gerçekleşir. Burada yardımcı fiiller ile kastedilen bir ana fiile zarf fiil biçimbirimiyle birleşen ve yardımcı rolde kullanılan fiillerdir.

Bunun yanı sıra tartışmaların bu kategorinin Rusçadaki *vid* teriminin adlandırdığı kavram temelinde yapıldığı anlaşılır. Bazı dilciler (Bogoroditskiy, 1953, s. 170; Kurbangaliyev ve Gazizov, 1925, s. 87; Yuldaşev, 1955, s. 378) yardımcı fiillerin bildirdiği işlevleri Rus dilindeki *vid* kategorisine denk görürken (TG, s. 261), Türk dillerinde de tıpkı Rus dilinde olduğu gibi tamamlanmış ve tamamlanmamış *vid*ler olduğunu savunurlar (Ahunzyanov, 1987, s. 133). Aynı görüşteki bazı başka araştırmacılar ise (Harisov, 1958, s. 47; Sawranbayev, 1944) *vid*lerin sayısı ve türleri meselesinde ilk gruptan ayrılırlar ve Türk dillerinde üç veya daha fazla *vid* varlığını kabul ederler. Bu iki görüşe karşı çıkan üçüncü gruba ise Türk dillerinde *vid* kategorisinin bulunmadığını savunan (Serebrennikov, 1958, s. 12-30; TG, s. 200) dilciler oluşturur. Türk dillerinde Rusçadaki *vid* kategorisinin bulunmadığı görüşünde olanlar, Türk dillerindeki söz konusu fiillerin *vid*den farklı olduğunu ortaya koyup böyle fiilleri “hareketin gerçekleşme özelliğini bildiren biçimler” (Kononov, 1960, s. 263-269) ya da “hareketin gerçekleşme özelliğini bildiren sözlüksel-dilbilgisel kategori” (Ganiyev, 1963, s. 116-173) olarak ele alırlar

(Tumaşeva, 1978, s. 171). Onların eserlerinde fiiller adlandırdıkları hareketlerin tamamlanıp tamamlanmadığını yansıtmaları ve yapısal yönden birbirinin karşıtı olmaları bakımından değil, fiilin adlandırdığı hareketin fiilin çeşitli biçimlerinin kullanılmasıyla yansıtılan gerçekleşme özellikleri bakımından ele alınır (Ahunzyanov, 1987, s. 137).

Tatar Türkçesinde fiilin gerçekleşme özelliklerini bildiren kategoriyle ilgili olarak *derece* terimi ilk defa (Tumaşeva, 1978, s. 172; Harisova, 2010, s. 71) hareketin gerçekleşme özelliğini bildirmek üzere fiillere ulanan (çatı ekleri de dahil) ekleri adlandırmak üzere G. Alparov (2008, s. 120-121) tarafından kullanılır. Yardımcı fiiller aracılığıyla analitik yöntemle kurulan biçimler Alparov'un çalışmasında *görünüş* (kürénés) olarak adlandırılır. Bu kurulumdaki fiillerin ikisi de yalnız başına kullanılabilen anlamlı birer fiildir. Ancak ikisi bir arada kullanıldığında birinci unsur olan ana fiil kendi anlamını korurken onun ardından gelen fiil kendi manasını kaybedip, önündeki fiile bir görünüş verir, onun nasıl başlayıp nasıl yapıldığı (sürdürüldüğü) hakkında ilave bir fikir verme görevini üstlenir ve böyle fiiller artık birleşik fiil olurlar (Alparov, 2008, s. 220-223). Açıklamalarından Alparov'un Rusça *vid* teriminin karşılığı olarak kullandığı *görünüş* terimi ile fiillerin tamamlanış ya da tamamlanamayış özelliklerini değil, birleşik fiillerin işlevlerini kastettiği anlaşılır (Bogdanovskiy, 2003, s. 66).

Alparov'un Tatar Türkçesinde hareketin gerçekleşme derecesini ve usulünü belirleyen biçimleri adlandırdığı *görünüş* (Tat. kürénés) terimini Rusça *vid* teriminin karşılığı olarak kullanmasının Tatar Türkçesiyle uyuşmadığını ifade eden M. Z. Zekiyev, *derece* terimini Alparov'dan daha da geniş bir biçimde; yalnızca ekleme yöntemiyle kurulan biçimler için değil aynı zamanda yardımcı fiiller aracılığıyla analitik yöntemle kurulan birleşik fiiller arasında hareketin gerçekleşme usulünü bildiren biçimler için de (1958, s. 97, 106-107) kullanır. Hangildin, *derece* kategorisini *derece* terimini kullanmadan ana fiile ulanıp ana fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşmesiyle ilgili çeşitli nüanslar katan sözcüksel-dilbilgisel işaretleyicileri açıkladığı "Figl' törçeleré" başlığı altında ele alır (1959, s. 165-167).

Görünüş (Tat. kürénés) teriminin Tatar Türkçesinde hareketin ne derecede ve nasıl gerçekleştiğini bildiren kategoriye adlandırmak için elverişli olmadığını bildiren Zekiyev, diğer yandan Rusçadaki *vid* teriminin de hareketin gerçekleşme türünü, yöntemini (onun tamamlanmış yahut tamamlanmamış olduğunu) bildirmesi bakımından *görünüş* (kürénés) işlevini bildirmek üzere kullanılmadığını ifade eder. Zekiyev, aslında bu kategorinin *tür* terimi ile adlandırılmasının mümkün olduğu

ancak *tür* teriminin Tatar Türkçesinde farklı bir anlamda (fiil türleri) kullanılmasından ötürü bu kategoriyi *derece (usul) kategorisi* olarak adlandırmanın daha doğru olduğu (1958, s. 106-107) görüşündedir. Diğer yandan Slav dilleri ve bunların içinde Rusçadaki *vid* kategorisi, Türk dillerindeki hareketin devamlı olduğunu ya da tamamlandığını bildiren *derece* kategorisinden oldukça farklıdır (Dmitriyev, 1948, s. 195; Zekiyev, 1958, s. 107; Hangildin, 1959, s. 165). Dil tipolojisinde Türk dillerindeki *derece*, hareketin gerçekleşme usulünü ve zaman içinde bölünüşünü bildiren (Bondarko, 1983: 76; TG, s. 223) *görünüş* (Tat. aspektuallik) olarak ele alınır (Hisamova, 2015, s. 218). Bu bakımdan Tatar Türkçesinde hareketin gerçekleşme usulünü ve derecesini bildiren yardımcı fiiller için *derece* teriminin kullanıldığı anlaşılır.

Tatar Türkçesindeki *derece* kategorisinin içeriği bakımından Rusçadaki *vid* kategorisiyle aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Tatar Türkçesinde Rusçadaki *vid* kategorisine karşılık gelen bir kategori olmadığı gibi, Rusçada da Tatar Türkçesindeki *derece* kategorisine karşılık gelen bir kategori bulunmamaktadır (TG, s. 261). Başka bir ifadeyle Tatar Türkçesi ve Rusça dilbilgisi kategorileri bakımından karşılaştırıldığında Tatar Türkçesinde Rusçadan farklı olarak *derece* kategorisi, Rusçada ise Tatar Türkçesinden farklı olarak *vid* (bitmişlik, bitmemişlik veya tamamlanmışlık, tamamlanmamışlık) kategorisi olduğu anlaşılır (Camaletdinov, 2004, s. 66).

Schönig, Tatar Türkçesindeki yardımcı fiilleri konu ettiği “Hilfsverben im Tatarischen” adlı çalışmasında kılınış ve görünüş arasındaki farkın anlaşılmasında Porzig (1927) tarafından yapılan tanımları esas almıştır. Buna göre kılınış (Alm. Aktionsart) bir eylemin ya da sürecin ilerleme biçimi iken görünüş (Alm. Aspekt) bir eylemin ya da sürecin hangi bakış açısıyla ele alındığıdır. Schönig kılınışın nesnel farklılıklara işaret ederken görünüşün aynı hareketi farklı şekillerde görmeye yaradığını söyler. Araştırmacı, Ganiyev’in de çalışmasında (1969, s. 77) Porzig ile benzer olarak, kılınış kategorisinin Türk dilinde sözlüksel-dilbilgisel kategori olarak bulunduğunu yazdığını; ona göre de kılınışın hareketin gerçekleşme özelliği, usulü olduğunu ve bunun da fiilin sözlük anlamına yansıdığını söylediğini dile getirir. Bütün bunlardan yola çıkarak Schönig, kılınışın fiillerin anlamını etkileyen nesnel farklılıklara işaret ettiği (1984, s. 14-15) görüşünü savunur.

F. A. Ganiyev’in bu konu üzerine hazırladığı “Vidovaya harakteristika glagolov tatarskogo yazıka (1963)” adlı çalışmasında işin gerçekleşme usulünü hem ekleme hem de analitik yöntemle bildiren yapılar oldukça detaylı bir şekilde (Tumaşeva,

1978, s. 171; Veliullina, 1972, s. 109; Harisova, 2010, s. 71; Hisamova, 2015, s. 224) ele alınır. Ganiyev, eklerin ve yardımcı fiillerin fiil tabanına eklediği çeşitli anlam farklılıklarını sınıflandırarak fiil derecelerini yedi gruba ayırmış (1963, s. 165) ve bu derecelerin her birini detaylıca açıklamıştır:

1. Başlama
2. Yönelme
3. Devamlılık
4. Anilik
5. Tekrarlanma
6. Kısmen gerçekleşme
7. Tamamlanma ve sonuç

Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında derece kategorisinin bazı araştırmacılar (Hangildin, 1959, s. 167; Tumaşeva, 1978, s. 172; Harisova, 2010, s. 71; Hisamova, 2015, s. 218) tarafından eklerle ve yardımcı fiillerle olmak üzere iki; bazı araştırmacılar (Ganiyev, 1963, s. 127-128, 172; TG, s. 201) tarafından bu yöntemlere ilave olarak zarf fiilin ikilenmesi yahut tekrarlanması yöntemi de dahil edilerek üç; bazı araştırmacılar (Veliullina, 1972, s. 109) tarafından da mastar durumundaki ana fiile *totın-* 'başlamak', *kéréş-* 'girişmek', *mataş-* 'uğraşmak, çabalamak' gibi fiillerin eklenmesi yöntemi de ilave edilerek dört yolla yapıldığı ifade edilir. Burbiel (2018, s. 852), kendisinden sonra *DA* parçacığı bulunan kişi-zaman işaretleyicileriyle çekimlenmiş fiil ile yardımcı rolde kullanılan ana fiilin birleşmesinden oluşan birleşik fiilleri hareketin gerçekleşme usulünü gösteren bir yöntem olarak ayrı bir başlık altında ele alır. Bu yapı yardımcı fiilin zarf fiil biçim birimi aracılığıyla ana fiile bağlanmasıyla oluşan birleşik fiillerle esas olarak aynı işlevde kullanılır ve bu yolla ifade edilen hareketin gerçekleşme usulünü vurgular.

Tatar Türkçesinde derece kategorisinin incelendiği dilbilgisi kaynaklarında düz fiiller yani yapısal yönden herhangi bir derece işaretleyicisi bulunmayan fiiller üzerinde durulmamıştır. Böyle fiiller az sayıda olsa da bazı çalışmalarda (Bogdanovskiy, 2003, s. 72; Hisamova, 2015, s. 166) sınır vurgulayıp vurgulamamaları bakımından ayrıca ele alınmış, bazı çalışmalarda (Veliullina, 1972, s. 110) ise *temel/ana derece* (Tat. töp derece) olarak kabul edilmiştir. Sınır vurgulayan ve sınır vurgulamayan yahut *temel/ana derece* olarak adlandırılan fiiller, derece kategorisini oluşturan fiillerin tabanı olarak kullanılan fiilleri bildirir. Ganiyev, Rusçadaki *vid* kavramının Tatar Türkçesinde fiilin kendisiyle yani dilbilgisel biçimle ilgili olmadığını çünkü Tatar Türkçesinde fiillerin *vid* bakımından nötr olduğunu;

Ruşçada *vid* ile gösterilen özelliğın sadece fiilin sözlüksel özelliğine bağılı olarak bağlam içinde ortaya çıktığını bildirir. Bu nedenle Tatar Türkçesinin söz varlığındaki fiillerin Rusçadaki *vid* bakımından nötr olduğu halde bazı araştırmacılar tarafından buna göre sınıflandırılmasını fiillerin sözcük türlerine göre gruplandırılabilmesiyle ilişkilendirir. Fiillerin sınır bildirip bildirmeyişinin anlambilimi ile ilgili olarak hareketin bir sınırının olup olmadığını ifade eden sözlüksel bir kategori olmasına rağmen hareketin sınırına ulaşip ulaşmadığını ve özel bir dilbilgisel biçime sahip olup olmadığını belirtmediğini ifade eder. Bunun yanı sıra Tatar Türkçesinin hareketin gerçekleşme özelliğiyle yani kınışıyla (aktsionsart) ilişkilendirilen fiil türü özelliğine yabancı olmadığını ancak bu özelliğın bazı dilbilimciler tarafından tamamlanmış veya tamamlanmamış görünüşü yani Rusça *vid* ile karıştırıldığını (Ganiyev, 1963, s. 173-174) belirtir.

Tatar Türkçesinde hareketin gerçekleşme derecesi-usulü kategorisi, hareketin gerçekleşmesiyle ilişkili çeşitli nüansları, farklılıkları bildirir ve oluşumunda hem sözlüksel hem de dilbilgisel unsurlar yer alan sözlüksel-dilbilgisel bir kategori olarak kabul edilir. Bu çalışmada oluşturulma yöntemleri esasında fiiller, adlandırdıkları hareketin gerçekleşme özelliklerini yansıtmaları bakımından sınıflandırılmış ve ilgili kategorilerde örneklerle açıklanmışlardır.

1.1. Tatar Türkçesinde Ekleme Yöntemiyle Hareketin Gerçekleşme Derecesini-Usulünü Bildirme

Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarına göre derece kategorisini oluşturma yöntemlerinden birinin ekleme yöntemi olduğu hususunda araştırmacılar arasında görüş birliği (İbrahimov, 2003, s. 80; Zekiye, 1958, s. 97; Hangildin, 1959, s. 167; Ganiyev, 1963, s. 127-128, Veliullina, 1972, s. 109; Tumaşeva, 1978, s. 172; TG, s. 201; Harisova, 2010, s. 71; Hisamova, 2015, s. 218; Burbiel, 2018, s. 852) olduğu anlaşılmaktadır.

G. Alparov, Tatar Türkçesinde hareketin gerçekleşme özelliğini bildirmek üzere fiillere ulanan eklere çatı eklerini de dahil eder (2008, s. 120-121). Çatı eklerinden biri olan *-(I)n-* dönüşlü çatı işaretleyicisinin ulandığı fiilin adlandırdığı hareketin zaman ve usul bakımından gerçekleşme özelliğiyle ilgili çeşitli ilave bilgileri bildirme işlevi sözlüksel görünüşü ile ilişkilendirilerek (Çimen, 2023, s.185-206) incelenmiştir. Bu çalışmada da aktarıldığı gibi, Tenişev, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *-(I)n-* biçimbiriminin bitmemişlik görünüşündeki fiillerin oluşumunda da kullanıldığını bildirir ve böyle fiilleri, fiil kökünün temel sözlük anlamlarında belirgin bir değişiklik olmayışı bakımından *görünüş* (Rus. *vid*) kategorisi (1988, s. 302) ile ilişkilendirir.

Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında ise hareketin gerçekleşme özelliğini yansıtan *-(I)n-* biçimbirimli fiiller, genel olarak fiilin düz biçiminden farklı olarak hareketin gerçekleşme özelliğiyle ilgili çeşitli nüanslar bildirmeleri bakımından yeni sözlük birimler olarak kabul edilirler; *-(I)n-* biçimbiriminin bu işlevi de söz yapımıyla ilişkilendirilir (Hangildin, 1959, s. 180; Zinnatullina, 1969, s. 179; Veliullina, 1972, s. 104; Tumaşeva, 1978, s. 163; Bogdanovskiy, 2003, s. 169-170; Gilmullovıç, 2003, s. 94; Harisova, 2010, s. 68; Hisamova, 2015, s. 214; Burbiel, 2018, s. 486, 806). Zinnatullina, *-(I)n-* dönüşlü çatı biçimbiriminin bu işlevi ile Tatar Türkesindeki *-gAlA-* ve *-(I)ştIr-* biçimbirimli yapılar arasındaki benzerliğe dikkat çekerek benzer işlevdeki *-(I)n-* biçimbirimli fiilleri sözlüksel-dilbilgisel bir olgu olarak (1969, s. 179; Veliullina, 1972, s. 103-104; Gilmullovıç, 2003, s. 94) kabul eder. Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında her ne kadar *-(I)n-* biçimbiriminin söz konusu işlevi dönüşlü çatı altında ele alınmışsa da derece kategorisini oluşturan ekler arasında *-(I)n-* biçimbiriminin söz konusu işlevine genellikle yer verilmemiştir.

Hareketin gerçekleşme usulünün ve derecesinin ekler aracılığıyla bildirilmesi, söz konusu eklerin kullanımının bütün fiiller için geçerli olmasından dolayı dilbilgisel kategori olarak kabul edilir (TG, s. 261). Ekleme yöntemiyle kurulan derece kategorisi *-gAlA*, *-(I)ştIr*, *-(I)nkIrA*, *-(I)msIrA* biçimbirimleriyle kurulur. Derece işaretleyen biçimbirimler ile kurulan fiiller, adlandırdıkları hareketin nasıl (tekrarlanarak) yahut ne derecede (üstünkörü ya da kısmen) gerçekleştiğini bildirirler (Zekiyev, 1958, s. 97).

1.1.1. Tekrarlama Bildiren Biçimbirimler

Genellikle ünsüzle biten fiillere *-gAlA*, ünlüyle biten fiillere *-(I)ştIr* biçimbirimleri eklenerek yapılan fiiller hareketin tekrarlanarak veya seyrek olarak gerçekleştiğini bildirir.

Tatar Türkçesinde *-gAlA* biçimbirimi yalnızca ünsüzle biten fiillere ulanır ve fiilin adlandırdığı hareketin aralıklarla, oldukça düzenli ya da düzensiz bir şekilde tekrarlandığını (İbrahimov, 2003, s. 80; Zekiyev, 1958, s. 97; Hangildin, 1959, s. 167; Ganiyev, 1963, s. 149-150; Veliullina, 1972, s. 112; Tumaşeva, 1978, s. 172; Ganiyev, 2015, s. 48; Hisamova, 2015, s. 218; Burbiel, 2018, s. 803-807) bildirir. Dmitriyev, bu yapıyı sürecin giderek güçlenmesini ifade eden biçim (1948, s. 185) olarak ele alır.

Ganiyev, birleşik fiiller ve zarf fiilin yinelenmesi gibi yöntemler aracılığıyla tekrarlanan hareketin sürekli olduğunu bildirildiğini; fiile *-gAlA*, *-(I)ştIr* biçimbirimlerinin eklenmesi aracılığıyla ise tekrarlanan hareketin sürekli ya da daimi

olmadığının bildirildiğini (Ganiyev, 1963, s. 168; TG, s. 291) ifade eder. Tumaşeva da *-gALA* ekinin hareketin tekrarlanmasını bildirme işlevini açıklarken söz konusu ekin aralıklarla ya da oldukça düzenli tekrarlanan hareketi bildirdiğini dile getirir (Tumaşeva, 1978, s.172). Bunun yanı sıra *-gALA* biçimbirimi bazı durumlarda hareketin tamamlanmadığını, kısmen gerçekleştiğini (Ganiyev, 1963, s. 149-150; Veliullina, 1972, s. 112) bildirebilir ya da yeni bir sözcük türetme işlevinde (Tumaşeva, 1978, s. 172; TG, s. 262) kullanılabilir. Poppe, fiilin bildirdiği hareketin sıklıkla, düzenli, zaman zaman ya da belli aralıklarla gerçekleştiğini bildiren *-gALA* biçimbirimli fiilleri *sıklık fiilleri* (1963, s. 100) olarak ele alır.

(1) Ul kurka kurka artına **karangalap**, Ana yatkan bülmege taba bara (P-ŞH, s. 285).

‘O korka korka ara sıra arkasına bakınıp, Ana’nın yattığı odaya doğru gidiyor.’

(2) Ul söylegen çakta, Yosıf kart kulındağı eybérén ekrén géne **eylendergelep** tordı (BY, s. 57).

‘Onun konuştuğu sırada, Yusuf elindeki nesneyi yavaşça çevirip durdu.’

Genellikle ünlü bazen de ünsüzle biten fiillere *-(I)ştIr* biçimbiriminin ulanmasıyla hareketin tekrarlanmasının sürekli olmadığı; hareketin seyrek olarak, ara sıra gerçekleştiği ve tekrarlandığı bildirilir (Dmitriyev, 1948, s. 185; Zekiyev, 1958, s. 97; Ganiyev, 1963, s. 150; Poppe, 1963, s. 101; Veliullina, 1972, s. 112; Tumaşeva, 1978, s. 172; Ganiyev, 2015, s. 49; TG, s. 262; Burbiel, 2018, s. 807-808; Hisamova, 2015, s. 218). Ayrıca bu biçimbirim fiile adlandırdığı hareketin kısmen, üstünkörü, gelişigüzel yapılması gibi bir nüans da ekleyebilir (Hangildin, 1959, s. 168; Ganiyev, 1963, s. 149-150).

İşteş ve ettirgen çatı biçimbirimlerinin üst üste kullanıldığı *kara-ş-tır-* (iki kişiyi birbirine bakıştırmak), *éşle-ş-tér-* ‘iki kişiyi birbiriyle çalıştırmak’ fiillerindeki *-(I)ştIr* (*-(I)ş + -tır*) ile *kara-ştır-* ‘ara ara bakmak’, *éşle-ştér-* ‘ara sıra çalıştırmak’ fiillerindeki *-(I)ştIr* biçimbirim birbiriyle karıştırılmamalıdır (Alparov, 2008, s. 121).

(3) Kamperlé’néñ ékénçé başında toruwçı kızı kilép, kartnıñ öy-tiresén, ös-başın **karıştırıp** kite (AL, 37).

‘Kamperlé’nin diğer ucunda oturan kızı gelip, ihtiyarın evine ocağına, üstüne başına bakıp gidiyor.’

Tatar Türkesindeki *-gALA-* ve *-(I)ştIr-* biçimbirimleri birbirinin ardı sıra ulanıp *-(I)ştIrgALA-* ya da *-gALAştIr-* şeklinde bir arada kullanılabilir (Dmitriyev, 1948, s. 185; Poppe, 1963, s. 101; İbrahimov, 2003, s. 80; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 263). *-(I)ştIrgALA-* ya da *-gALAştIr-* biçimbirimleri, ulandıkları fiilin adlandırdığı hareketin çok

nadir olarak ara sıra yapıldığını ya da tam gerçekleşmediğini (Hangildin, 1959, s. 167; Hisamova, 2015, s. 218; Burbiel, 2018, s. 808-809) bildirir. Bu şekilde kullanılan fiillerin olumsuz biçimleri bulunmaz (İbrahimov, 2003, s. 82).

(4) Esmâ ostabike, avırtuwı bétüw-bétmevén béléрге télegendey, bérâz vakıt mañgayın sıypaştırıp hem başın **çaykaştırgalap** tordı (BY, s. 240).

‘Esmâ usta, ağrısının geçip geçmediğini anlamak ister gibi bir süre alnını ovuşturup ve ara sıra da başını sallayıp durdu.’

(5) Uyawlı-yokılı ħelde üzé öçén géne nidér söylenép hem üzaldına gına **cırılaştırgalap** bara başladı (ESB, 16).

‘Uyur-uyanık bir hâlde sadece kendinin duyabileceği şekilde bir şeyler söyledi ve kendi kendine ara ara (bir şarkı) mırıldanarak yürümeye başladı.’

Birleşik fiillere de ulanabilen söz konusu ekler *bargalaştırgala*, *kilgeleştérgeleştér*, *ukııştırgalıştırgalap* fiillerindeki gibi birbiri adınca iki kereden daha fazla da kullanılabilir; bu durumda hareketin nadiren gerçekleşmesi ifadesi kuvvetlenir ya da hareketin eksik, üstünkörü yapılma anlamı belirir (Ganiyev, 1963, s. 151).

1.1.2. Kısmen Gerçekleşme Bildiren Biçimbirimler

Tatar Türkçesinde fiillere ulanan üretken olmayan *-(I)msIrA-*, *-(I)nkIrA-* biçimbirimleri aracılığıyla hareketin tamamlanmadığı, kısmen gerçekleştirildiği, üstünkörü yapıldığı ya da zayıflığı (Dmitriyev 1948, s. 185; Zekiyev, 1958, s. 97; Hangildin, 1959, s. 168; Ganiyev, 1963, s. 157-158, 169; Veliullina, 1972, s. 112; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 263, 292; Ganiyev, 2015, s. 51; Hisamova, 2015, s. 219; Burbiel, 2018, s. 810) ifade edilir. Alparov *-(I)msIrA-* biçimini *eksiklik derecesi* (Tat. kimlék derece), *-(I)nkIrA-* biçimbirimini ise *ilave derecesi* (Tat. östew derece) bildiren biçimbirimler (2008, s. 120) olarak açıklar.

(6) Ravil kilép kérgende, kart **yokımsırap** utıra idé (ESB, s. 185).

‘Ravil içeri girdiğinde ihtiyar uyukluyordu.’

(7) Üzem de şulaydır dip uylagan idem anı, – dip, küzlerén **kısınkırap**, az gına yılmayıp aldı (BY, s. 177).

‘Bende bu şekilde düşünmüştüm deyip, hafifçe gözlerini kısarak biraz gülümsedi.’

Örnek cümlelerden de anlaşıldığı üzere *-(I)msIrA-*, *-(I)nkIrA-* biçimbirimlerinin ulandığı fiilin adlandırdığı hareket tam olarak değil kısmen gerçekleşir.

1.2. Tatar Türkçesinde Analitik Yöntemle Hareketin Gerçekleşme Derecesini Bildirme

Tatar Türkçesinde Rusçadaki *vid* kategorisine karşılık gelen bir kategorinin bulunup bulunmamasıyla ilgili tartışmalar, esas olarak Rusçadaki *vid* kategorisinin çeşitli yönlerden ele alınmasından bunun yanı sıra da Tatar Türkçesindeki yardımcı fiilleri işlevleri ve yapıları bakımından bir dilbilgisi kategorisi olarak değerlendirmenin mümkün olup olmadığı ile ilgili görüş farklılıkları sebebiyle ortaya çıkar. Tatar Türkçesinde yardımcı fiillerin yalnızca dilbilgisel işlevlerinin yanı sıra neredeyse her zaman ana fiilin anlamına sözlüksel bir nüans katmaları ve bazı durumlarda da yardımcı fiil olarak kullanılan ana fiilin kendi anlamı koruması (Tumaşeva, 1964: 170) söz konusudur.

Tatar Türkçesindeki yardımcı fiiller Rusçadaki *vid* kategorisiyle karşılaştırılarak incelendiğinde, yardımcı fiillerin hepsinin bir arada ele alındığı ve işlevleri bakımından farklılıklarının göz ardı edildiği anlaşılır. Birçok çalışmada birbiri ardınca ya da birbirine paralel süreçleri (hareketleri) bildiren birleşik fiiller de *vid* ya da *derece bildiren yardımcı fiiller* olarak değerlendirilmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde ise yardımcı fiiller bir bütün olarak ele alınıp işlevleri bakımından sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırmanın ölçütü olarak beş işlevi tespit edilmiştir:

1. Sözcük türetenler
2. Modal mana bildirenler
3. Zaman bildirenler
4. Derece-usul bildirenler
5. Art arda ya da paralel süreçleri (hareketleri) bildirenler¹ (TG, s. 263).

Tatar Türkçesinde bazı ana fiiller yardımcı fiil olarak kullanılır ve birlikte kullanıldığı ana fiilin anlamına çeşitli nüanslar eklerler. Hareketin gerçekleşme derecesinin-usulünün ekleme yöntemiyle bildirilmesinde söz konusu biçimbirimlerin fiiller ile kullanılması mümkün olmasına rağmen analitik yöntemle bildirilmesinde yardımcı fiil rolündeki fiillerin çoğunun bütün ana fiiller ile bir arada kullanılması mümkün değildir. Böyle fiiller yalnızca belirli anlam özelliğine sahip fiiller ile belirli zarf fiil biçimbirimleri aracılığıyla belirli biçimlerde bir arada kullanılarak hareketin derecesini ve usulünü bildirebilirler.

¹ Art arda hareketler: *kilép kit-* 'gelip gitmek', *barıp kara-* 'gidip bakmak', *torıp kit-* 'kalkıp gitmek', *ézlep tap-* 'arayıp bulmak', *torıp çık-* 'kalkıp çıkmak'.

Paralel hareketler: *töşép kit-* 'aşağı doğru gitmek', *ménép kit-* 'yukarı doğru gitmek', *ézlep yöré-* 'arayarak yürümek', *çabıp töşép kil-* 'koşarak aşağı doğru gelmek', *karap kal-* 'bakakalmak'.

Yardımcı roldeki fiillerin zarf fiil biçimbirimleri aracılığıyla tüm ana fiillerle birleşmeleri mümkün değildir. Örneğin; *ciber-* 'göndermek' fiili *cırlap ciber-* 'birden şarkı söylemeye başlamak' biçiminde *cırla-* 'şarkı söylemek' fiili ile birleşebilirken *kilép ciber-* gibi bir yapıda *kil-* 'gelmek' fiili ile birlikte kullanılması mümkün değildir. Yardımcı fiilin birleştiği ana fiilin anlamından tamamen bağımsız olamayışı, yardımcı fiillerin ayrı bir dilbilgisi kategorisi olarak kabul edilmesini güçleştirir (Tumaşeva, 1964: 170-171).

Hareketin ne derecede ya da nasıl gerçekleştiğini bildiren bazı yardımcı fiillerin de bütün kip ve zaman işaretleyicileriyle çekimlenemedikleri görülür. Örneğin; (*yeşélçeler*) *ölgérép kile* '(sebzeler) yetişiyor' cümlesindeki *kil-* (*kile*) yardımcı fiilin yalnızca *ölgérép kile idé* şeklinde kullanımına rastlanırken *kilde*, *kilgen*, *kilse* vb. biçimlerde kullanılması mümkün olmadığı (TG, s. 262) söylenebilir.

Yardımcı fiil rolündeki bir fiil, zarf fiil biçimbirimi aracılığıyla çeşitli fiillerle birleşip (*kaytıp kil-*, *üsép kil-*; *söylep kit-*, *yazıp kit-*) farklı işlevleri bildirebileceği gibi aynı fiille farklı zarf fiil biçimbirimleri aracılığıyla birleştiğinde (*yaza bir-*, *yazıp bir-*; *éşlep tor-*, *éşliý tor-*) de farklı işlevleri bildirebilir. Örneğin; *söylep kitte* 'söyleyiverdi ya da birden söyledi' fiilinde *kit-* yardımcı fiili hareketin başlama derecesini bildirirken *yazıp kitte* 'yazıp gitti' fiilindeki *kit-* fiili kendi sözlük anlamıyla kullanılır ve hareketin gerçekleşme derecesini bildirmez. Diğer yandan ana fiille birleşme biçimlerine göre ise *karap al-* 'hızlıca bakmak' fiilindeki gibi *al-* 'almak' yardımcı fiili ana fiile *-(I)p* zarf fiil biçimbirimiyle bağlandığında ana fiilin bildirdiği hareketin hızlı gerçekleştiğini bildirme işlevinde; *-A / -y* zarf fiil biçimbirimiyle bağlandığında ise ana fiilin bildirdiği hareketin mümkün olduğunu ifade eden modal işlevde (Tumaşeva, 1964, s. 170-171; TG, s. 261-262; Güzel, 2023, s. 615-634) kullanılır.

Zarf fiil biçimbirimli bir ana fiille birleşip modal işlev bildirmelerinin yanında *satıp al-*, *éşlep çıgar-* gibi birer sözlük birim oluşturmaları da yardımcı fiilleri aynı dilbilgisel işlev altında toplamanın mümkün olmadığı görüşünün temelini teşkil eder. Bütün bunlara rağmen Tatar Türkçesinde *modal işlev* bildirme ve söz yapımı genellikle başka yöntemlerle yapıldığı için yardımcı fiillerin söz konusu işlevleri yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bu bakımdan ana fiilin yardımcı fiil işlevinde kullanılmasıyla ortaya çıkan birleşik fiillerin çoğunun hareketin gerçekleşme usulünü gösterdiklerini (Tumaşeva, 1964: s. 170-171) söylemek mümkündür.

Bu sebeplerden dolayı derece-usul kategorisini oluşturan birleşik fiiller Tatar Türkçesi dilbilgisi kaynaklarında belli bir dilbilgisel kategoriye dahil edilmeyip sözlüksel-anlamsal kategoride ele alınır ve söz yapımıyla ilişkilendirilir.

Özbek, Karakalpak, Kazak, Başkurt vb. Türk lehçelerindeki yardımcı fiillerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de dil araştırmacıları tarafından tespit edilen yardımcı fiillerle ilgili tam bir görüş birliği bulunmamaktadır (Ganiyev, 1963, s. 128-132). Yine de esas olarak *başla-*, *ciber-*, *kuy-*, *kér-*, *sal-*, *tor-*, *uz-*, *utr-*, *yat-*, *yöré-*, *bar-*, *kil-*, *kit-*, *yaz-*, *kal-*, *kara-*, *bak-*, *töş-*, *at-*, *al-*, *bir-*, *cit-*, *citkér-*, *bét-*, *bétér-*, *çık-*, *çıgar-* fiillerinin yardımcı fiil işlevinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu yardımcı fiiller, asıl sözlüksel anlamı ifade eden zarf fiillerden sonra gelip harekete görünüşleri (aspektual) bakımından çeşitli şekillerde nüanslar eklerler. Başka bir ifadeyle birleştikleri zarf fiilin bildirdiği harekete, hareketin başlama, devamlılık, anilik, tamamlanma gibi gerçekleşme özelliklerine dair çeşitli bilgiler ilave ederler. Böyle kurulan fiiller Tatar Türkçesinde oldukça geniş bir yer tutar, neredeyse her cümlede kullanılır ve tekrar edilirler (Hisamova, 2015, s. 219).

Derece kategorisini oluşturan birleşik fiiller *-(I)p* veya *-(A) / -y* biçimbirimli zarf fiille birleşen ana fiilin yardımcı fiil işlevinde kullanılmasıyla kurulurlar (Alparov, 2008, s. 220; Hangildin, 1959, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 173; Burbiel, 2018, s. 811-851). Böyle yardımcı rolde kullanan fiilleri bildirmek üzere kullanılan *değiştirici fiiller* (Rus. modifiruyuşçiye glagolı) ya da *derece fiilleri* (Rus. glagolı stepeni) kavramları dilbilgisel işlevi yani görünüş (Rus. vid) kategorisini bildirmezler (Bogdanovskiy, 2003, s. 78). Zekiyev, derece kategorisini oluşturan birleşik fiillerin yapılarını ve işlevlerini gösteren pratik bir tablo hazırlamıştır (Zekiyev, 1958, s. 112; TG, s. 270):

Tablo 1 Derece Kategorisini Bildiren Birleşik Fiil Yapılarını ve İşlevlerini Gösteren Yaklaşık Tablo

Birleşik fiilli derece kategorisi türleri	Birleşik fiilin birinci unsuru olan ana fiil biçimi		
	<i>-(A) / -y</i> biçimini alan fiil	<i>-(I)p</i> biçimini alan fiil	mastar (<i>-ırga</i>)
Hareketin (sürecin) nasıl ve ne derecede başladığını bildirme	<i>yaz-</i> , <i>başla-</i>	<i>ciber-</i> , <i>alıp kit-</i> , <i>alıp birép kit-</i>	<i>mataş-</i> , <i>totın-</i> , <i>kéréş-</i> (<i>başla-</i>)
Hareketin (sürecin) nasıl ve ne derecede devam ettiğini bildirme	<i>tor-</i> , <i>kal-</i> , <i>utr-</i> , <i>bir-</i> , <i>bar-</i> , <i>kil-</i> , <i>töş-</i>	<i>yat-</i> , <i>tor-</i> , <i>utr-</i> , <i>bar-</i> , <i>kil-</i> , <i>tot-</i> , <i>mataş-</i>	

Hareketin (sürecin) nasıl ve ne derecede tamamlandığını bildirme		<i>kit-, al-, (ciber-), tös-, kuy-, kal-, taşla-, at-, sal-, bir-, cit-, citkér-, bét-, bétér-, çık-, çıgar-</i>	
---	--	--	--

Derece kategorisini oluşturan birleşik fiilleri Zekiyev üç ana grupta ele alır:

1. Hareketin başlama derecesini ve usulünü (ya da genel olarak başlamasını) bildirenler
2. Hareketin başlaması ve tamamlanması arasındaki gerçekleşme (devam etme) derecesini ya da usulünü (çok hızlı ya da daha yavaş, uzun süre belirli aralıklarla ya da tekrarlana tekrarlana) yani nasıl devam ettiğini bildirenler
3. Hareketin tamamlanma derecesini ve usulünü bildirenler

Hareketin başlama derecesini bildiren fiiller esas olarak hareketin başladığını ifade etmelerinin yanı sıra hareketin başlama usulü ile ilgili çeşitli nüanslar bildirebilirler. Aynı şekilde esas olarak hareketin tamamlanmasını ifade eden fiiller de hareketin tamamlanma usulüyle ilgili sundukları ilave bilgiler bakımından çeşitlenirler. Bunlara ilave olarak hareketin anilik, yönelme, devamlılık, tekrarlanma ve kısmen gerçekleşme nüanslarını bildiren yardımcı fiiller de aynı zamanda hareketin başlama ya da tamamlanma derecesiyle ilgili bilgiler taşıyabilir. Örneğin bir hareketin ani başlaması, hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ya da hızla tamamlanması, aniden sonlanması mümkündür. Bu durumda yardımcı fiillerin ana fiilin adlandırdığı hareketle ilgili bağlama bağlı olarak ortaya koydukları ana özellik dikkate alınarak örneklendirilmiştir. Bu çalışmada derece-usul kategorisi temelinde ele alınan ve yardımcı fiil rolünde kullanılan fiiller Ganiyev'in (1963) sınıflandırması esasında incelenmiştir. Bu sayede ilgili yardımcı fiillerin, biçimbilgisel özelliklerine göre değişiklik gösteren çeşitli işlevleri değil, işlevleri bakımından benzerlik gösteren biçimbilgisel yapıların bir arada ele alınmasıyla yardımcı fiillerle oluşan derece-usul kategorisinin işlevlerinin ön plana çıkarılması hedeflenmiştir.

1.1.1. Başlama

Tatar Türkçesinde hareketin başlaması çoğunlukla *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ve *başla-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiil ile bildirilir (Zekiyev, 1958, s. 108; Ganiyev 1963, s. 165; Veliullina, 1972, s. 110; Tumaşeva, 1978, s. 175; Ganiyev, 2015, s. 41; Hisamova, 2015, s. 220; TG, s. 265, 289; Burbiel, 2018, s. 820).

(8) Kurıkmamız, minde akça bar! – dip, belekey sumkasın aç**a başladı** (ESB, s. 103).

'Korkmayınız, bende para var! deyip küçücük çantasını açmaya başladı.'

(9) İsmayev elégé gazetanı tagın ukıy**a başladı** (ESB, s. 38).

'İsmayev az önceki (bahsi geçen) gazeteyi yeniden okumaya başladı.'

Hareketin adı olan ana fiile -A / -y zarf fiil biçimbirimiyle birleşen *başla-* fiili sözlüksel anlamını kaybetmemekle birlikte birleştiği fiilin adlandırdığı hareketin başlama derecesini bildirmek üzere kullanılır.

1.2.1. Yönelme

Tatar Türkçesinde bazı hareket fiillerinin yardımcı fiil olarak kullanılmasıyla oluşturulan birleşik fiillerin derece kategorisinde ele alınıp alınmamasıyla ilgili çeşitli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklı görüşler (TG) - *Tatarskaya Grammatika* (2016) adlı eserde değerlendirilmiştir. Hareket fiillerinin mekanlar arası (hareketin özne ya da nesne olan varlığa yönelmesi) ilişkilerini bildiren bazı işlevleri F. Ganiyev (1963), A. Yuldaşev (1977) ve D. Nasilov'un (1978) çalışmalarında *hareketin usulünü bildirme işlevi* olarak ele alınmıştır. V. Nasilov (1947, s. 38) ve Serebrennikov (1958, s. 26) yardımcı fiillerin hareketin mekanlar arası yönelişini bildirmek üzere kullanılmasının çok yaygın olduğunu ancak böyle birleşik fiillerin işlevinin *vid* kategorisiyle uyuşmadığını ifade eder. Bondarko (1983: s. 76) bu eserlerin yazıldığı dönemde esas olarak Türk dilinde *vid* kategorisinin bulunmadığının ispat edilmesine odaklanıldığını oysa artık bu durumdaki yardımcı fiillerin birleşik fiillerin bütününe eklediği işlevin (hareketin sonuna kadar, tamamen ya da kısmen yapılması vb.) hareketin gerçekleşme usulünü bildiren işlevleri içinde ele alındığını bildirir, bu da hareketin usulünü ve zaman içinde bölünüşünü bildiren *aspektual* işlevle ilişkili görülür. Tumaşeva ise hareket fiillerinin yardımcı rolde gelerek mekanlar arası ilişkileri bildirme işlevinin hareketin usulünün bildirilmesi işleviyle uyuşmadığını ve böyle fiillerin ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini (1987, s. 202-209) ifade eder (TG, s. 296).

Tatar Türkçesinde ana fiilin adlandırdığı hareketin yönü *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ve *çık-* 'çıkmaq', *kil-* 'gelmek', *kit-* 'gitmek', *kér-* 'girmek', *uz-* 'geçmek', *üt-* 'geçmek' yardımcı fiilleri aracılığıyla oluşturulan birleşik fiillerle ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 166; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 289). Bu kurulumlar büyük oranda Rusçadaki ön eklerle (Rus. *pristavka*) kurulan hareket fiilleriyle benzerlik taşırlar: *oçıp çıktı* 'dışarı doğru uçtu' (Rus. viletel); *oçıp kerdé* 'içeri doğru uçtu' (Rus. vletel); *çığıp kitte* 'çıktı' (Rus. vişel); *kaytıp kitte* 'gitti' (Rus. uş(y)ol) vb (Hisamova, 2015, s. 222).

Hareketin özneye-nesneye yönelişini bildiren yapılar *Tatarskaya Grammatika* adlı eserde kendi arasında ikiye ayrılarak araştırılmıştır: Birinci grubu asıl leksik mananın hareket fiilleri ile bildirildiği birleşik fiiller; ikinci grubu ise çeşitli anlamlara sahip fiillerin yön bildiren *kit-* ‘gitmek’ ve *kayt-* ‘dönmek, gelmek’ hareket fiilleri ile kullanılıp özne ya da nesne arasındaki yönelişi yani mekânlar arası ilişkilerini bildiren fiillerden oluşur (TG, s. 298-307).

Hareketin yönünün derece kategorisiyle ilişkili olup olmadığı hususunda Tatar dilbilgisi kaynaklarında ortak bir görüşün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ganiyev, ana fiilin adlandırdığı hareketin yönünü bildiren yardımcı fiillerle oluşan birleşik fiilleri hareketin usulünü bildiren fiiller olarak ele alır ve bu bağlamda sınıflandırır (1963, s. 166; TG, s. 289-290). Ganiyev’in tespitleri esasında zarf fiil biçim birimi ile birleştiği ana fiilin adlandırdığı hareketin yönüyle ilgili gerçekleşme özelliğini ifade eden yardımcı fiiller ve işlevleri şunlardır:

Konuşmacıdan veya bir başlangıç noktasından başka bir yöne doğru gerçekleşen hareket *kit-* yardımcı fiiliyle yapılır (Ganiyev, 1963, s. 166; Burbiel, 2018, s. 832).

- (10) *Yazgı taşuw suları, cir yözén géne tügél, eytersén küktege bolıtlarnı da yuwıp alıp kitté – havalar çistardı (ESB, s. 423).*
İlkbaharın sel suları, sadece yeryüzünü değil neredeyse gökteki bulutları bile alıp götürdü, hava temizlendi.

Hareketin yönünün konuşmacıya ya da bir nesneye doğru olduğu hareket *kil-* yardımcı fiiliyle yapılır (Ganiyev, 1963, s. 166).

- (11) *Taw östénnen töşép kilüwçe iké ayaklı, iké kullı yeş’ kızını kürép, awçı yégét bik gaceplengen (A, s. 5).*
‘Dağın tepesinden aşağı doğru gelen iki ayaklı, iki kollu genç kıızı görünce avcı delikanlı çok şaşırılmış.’

İçten dışa ya da bir yerden başka bir yere doğru yönelen hareket *çık-* yardımcı fiiliyle yapılır (Ganiyev, 1963, s. 166; Şahan Güney, 2008, s. 136; Burbiel, 2018, s. 845).

- (12) *Cihan, bu helge bik söyénép, şunduk kürşelerénnen urak alıp çıktı (BY, s. 47).*
‘Cihan, bu duruma çok sevinip, hemen komşularından orak alıp (dışarı) çıktı.’

Dıştan içe yönelen hareket *kér-* yardımcı fiiliyle yapılır (Ganiyev, 1963, s. 166; TG, s. 289-290; Burbiel, 2018, s. 830).

(13) Eyde, işeklerné açıp sin aldan bar. Miném bülmeme kériyk, anda uyutnıyrak bulır, – dip, üz bülmeséne **alıp kárdé** (ESB, s. 47).

‘Haydi, kapıları açıp sen önden git. Benim odama girelim, orası daha rahat olur, deyip kendi odasına götürdü (içeri girdi).’

Bir harekete paralel olarak gelişen başka bir hareket *uz-* ve *üt-* yardımcı fiiliyle ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 166; Burbiel, 2018, s. 844).

(14) Yartı gomér çitte yörép **uzdı**, üzên bilesin, Gıyl’ménisa, – dép, yañadan süz başladı, eytép bétérmegen süzleré öçén Gıyl’ménisadan gafuw üténgeñ sıman (YK, s. 81).

‘Ömrümün yarısı gurbette geçti, bizzat kendin biliyorsun Gıyl’ménisa deyip yeniden söze başladı, söyleyemedikleri için Gıyl’ménisa’dan af dilercesine.’

(15) Gasimenéñ balkıp-yanıp torgan yözénde bik azga gına rizasızlık galemeté çağılıp **ütté**. Lekin ul monı sizdérmeske tırışıp: ... (ESB, s. 91).

‘Gasime’nin ıslıl ıslıl parlayan yüzünde bir anlık bir isteksizlik alameti belirdi. Fakat o bunu sezdirmemeye çalışıp: ...’

Tatar Türkçesinde *çık-* ‘çıkmaq’, *kil-* ‘gelmek’, *kit-* ‘gitmek’, *kér-* ‘girmek’, *uz-* ‘geçmek’, *üt-* ‘geçmek’ fiilleri yardımcı fiil rolünde kullanılıp zarf fiil biçim birimi aracılığıyla birleştikleri ana fiilin adlandırdığı hareketin yönünü bildiren birleşik fiiller oluştururlar.

1.2.2. Devamlılık

Hareketin başlama ve tamamlanma sınırı arasındaki ilerleyişini, devam etme derecesini bildiren birleşik fiiller, adlandırdığı hareketin çok hızlı gerçekleştiğini, aralıklarla sürdüğünü, tekrarlanarak devam ettiğini, herhangi bir değişikliğe uğramadan ilerlediğini, yavaş ya da belirli bir düzen içinde aktığını bildirirler (TG, s. 265).

Tatar Türkçesinde *yat-* ‘yatmaq’, *utır-* ‘oturmak’, *yöré-* ‘yürümek’, *tor-* ‘ayakta durmak, kalkmaq’, *bar-* ‘gitmek’, *kil-* ‘gelmek’, *çık-* ‘çıkmaq’, *bir-* ‘vermek’ vb. fiillerinin yardımcı fiil işlevinde kullanılarak *-A / -y* ve/veya *-(I)p* zarf fiilleri aracılığıyla birleştikleri ana fiilin adlandırdığı hareketin devamlılığı (Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Hangildin, 1959, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221; TG, s. 290) bildirilir. Böyle birleşik fiiller ile hareketin devamlılığı şu şekillerde ifade edilir.

1.2.2.1. tor-

tor- yardımcı fiili *-A / -y* hem de *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin belirli bir süre boyunca, sınırlı ve belirsiz bir şekilde herhangi bir değişikliğe uğramadan devam ettiğini (Alparov, 2008, s. 221-222; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 290; Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 838-840), başka bir hareketin gerçekleştiği sırada yapıldığını (TG, s. 266) bildirir.

(16) Şuña aptırap, ni eşlerge bëlmiyçe, tik gêne tıñlap **tordı** (ESB, s. 62).

‘Buna şaşırıp, ne yapacağını bilmeden (bir süre) sadece dinledi.’

(17) Gadette, başkalar söylegende, tın gına utıra **torgan** Zöhre karçık ta bu yulu avız yomıp kala almadı, monnan altmış-citmêş yıllar élgeré bulgan hëllerné söylep kitti (BY, s. 15).

‘Genellikle başkaları konuşurken sessizce oturan Zöhre kadın da bu sefer sessiz kalamadı, bundan altmış-yetmiş yıl öncesindeki durumları anlatmaya başladı.’

Bir nesnenin ya da kişinin sabit, kalıcı, alışılmış durumu *-(I)p tor-* yardımcı fiiliyle ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 167; TG, s. 290).

(18) Yazgı taşuw aktargan kızıl balçık öyémneré kabér ösleré şikëllé kalkıp **toralar** (BY, s. 89).

‘İlbahardaki taşkının aktardığı kızıl balçık yığınları kabir üstleri gibi yükseliyorlar.’

tor- yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleştiğinde ana fiilin adlandırdığı hareketin herhangi bir noktadan başlayıp devam ettiğini (Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221) bildirir.

(19) Bu turıda Memliy bik ozak uylandı hem uylana **torgaç** Zölmetnëñ batırlıgınıñ séréne töşëndé (A, s. 223).

‘Bu konuda Memliy uzun süre düşündü ve düşündükçe Zölmet’in kahramanlığının sırrını anladı.’

-A / -y biçimbirimli zarf fiili ile birleşen *tor-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiil *idé* yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında hareketin tekrarlanarak devam ettiğini (Zekiyev, 1958, s. 109; TG, s. 266) ifade eder.

(20) Başka yıllarnı bu vakıtta élé köñner ayaz bula **torgan idé** (A, s. 173).

‘Önceki yıllar bu zamanlarda günler (havalarda) güneşli oluyordu.’

1.2.2.2. utır-

utır- yardımcı fiili *-(I)p* ve seyrek olarak *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devam ettiğini ya da belirli bir durumda bekleyip kaldığını bildirir (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 109; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 266, 290; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 844).

(21) Annarı, yarıy elé, isen kalgansın, yartısın kisseler de, yartı tabanıñ bar bit elé, kaybér kэшélernéñ iké ayakların tiñ kisép taşlıylar, isen kaluwiña şökrana itiyk, dip, üzén de, Ravilné de yuwatıp **utırdı** (ESB, s. 216).

‘Hem sonra, iyi bari sağ kalmışsın, yarısını kesseler de ayağının öteki yarısı duruyor, bazılarının iki bacağını birden kesiyorlar, sağ kaldığına şükredelim deyip kendini de Ravil’i de teselli etti.’

(22) Uram çitene ceyewléler yörüw öçén bér-iké adımlık tar gına sukmaq kaldırılğan, sukmaq yanından uk şaktıy biyék taş koyma kalkıp **utıra** (A, s. 57).

‘Yolun kıyasına yayaların yürümesi için bir iki adımlık dar bir patika (yol) bırakılmış, patikanın hemen yanında oldukça yüksek bir taş duvar yükseliyor.’

1.2.2.3. yat-

yat- yardımcı fiili *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin düzenli bir şekilde, herhangi bir değişikliğe ya da kesintiye uğramadan devam ettiğini (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 108; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 266, 290; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 847) bildirir.

(23) Ene ikéşer-öçer méñge töşérép tuy yasap öylenéşken kэшélernéñ, iké-öç ay da berge yeşiy almıyça, ayırılışkannarı azmınıy? E séz méne, tuylap öylenéşmesegéz de, indé altıncı yılığzını eybet géne yeşep **yatasız!** (ESB, s. 7).
İşte ikişer üçer bin harcayıp düğün yapıp evlenen insanlar arasında iki üç ay bile birlikte yaşayamadan ayrılanlar az mı peki? Oysa siz işte, düğün yapıp evlenmeseniz de, şimdi altıncı yılınızı güzelce yaşıyorsunuz!

Hangildin, belirli bir duruşu bildirmek üzere zarf fiillere *yat-* gibi fiillerin eklendiğini ifade eder. Böyle fiiller özne veya nesnenin o ya da bu halde olduğunu yahut böyle bir hâle gelmesi gibi işlevler bildirirler (Hangildin, 1959, s. 169).

(24) Miç başınnan çeçleré tuzgıp bétken hatın-kız başı küréndé. Bu elégé kızınıñ açlık tifi bélen avırıp **yatkan** eniysé idé (BY, s. 105).

‘Sobanın başından saçları dağılmış bir kadın kafası görüldü. Bu az önce adı geçen kızın kıtlıktan dolayı tifo hastalığına yakalanan annesiydi.’

1.2.2.4. bar-

bar- yardımcı fiili *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devam ettiğini (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221; TG, s. 290; Ganiyev, 2015, s. 40; Hisamova, 2015, s. 220-221) bildirir. Bağlama göre böyle filler, adlandırdığı hareketin devam etme derecesinin, başka bir hareketin devam etmesi ile ilişkili olduğunu yani hareketin başka bir hareketle ilişkili ve onunla eş zamanlı (paralel) olarak devam ettiğini (1958, s. 109; TG, s. 267; Burbiel, 2018, s. 819) ifade eder.

(25) Bu sorawga cavap birüw kıyın idé bulsa kirek – Ruhiye başta bér süz de eytmıyçe, tın gına uylanıp **bardı**. Annarı küterélép karamıyça gına eytté: (ESB, s. 145).

‘Bu soruya cevap vermek zor olsa gerekti ki Ruhiye önce hiçbir şey söylemeden, sessizce düşündü. Sonra da doğrulup bakmadan şunları söyledi:’

1.2.2.5. bir-

bir- yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin herhangi bir değişikliğe uğramadan devam ettiğini (Alparov, 2008, s. 221; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 267, 290; Ganiyev, 2015, s. 41; Hisamova, 2015, s. 220-221) bildirir.

(26) Safa köçénnen kilgen kader, hiçbér karısuwsız, bötén eşné eşliy **birdé**, tik, abıysı şikéllé yırtlaç bér kése bulmaganlıktan, ul bu yorttagı keshélernéñ gayéplerénnen faydalanırğa uylamadı da (BY, s. 130).

‘Safa gücünün yettiği kadar, hiç direnmeden, bütün işi yapmaya devam etti ancak ağabeyi gibi kötü bir insan olmadığından o, bu binadaki insanların kabahatlerinden faydalanmayı düşünmedi bile.’

1.2.2.6. yöré-

yöré- yardımcı fiili *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip, hareketin devamlı olduğunu, belirli bir noktadan başlayıp devam etmesini (Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 290; Ganiyev, 2015, s. 40; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 824) bildirir.

(27) Ul kilgende, Yosıf kart işégaldındağı eşlerén eşlep **yöriy** idé (BY, s. 53).

‘O geldiğinde, ihtiyar Yusuf avludaki işlerini yapıyordu.’

1.2.2.7. çık-

çık- yardımcı fiili *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip, hareketin devamlı olduğunu, belirli bir süre devam ettiğini (Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 290; Şahan Güney, 2008, s. 136; Burbiel, 2018, s. 846) bildirir.

(28) Şul tuktap torgan arada, güya üzara gına eytkendey, yakın itép kéne söylegendey şıpırtlap baytagısı bélen söyleş**ép çıktı**. – Bügén tañnan torıp bu yuldan bér barıp kayttık indé béz. (...) (ESB, s. 86).

‘Tam o duraklama esnasında sanki sadece kendi aralarında konuşuyormuş, samimi olarak konuşuyormuş gibi bir anda birçoğuyula (birçok kişiyle) konuştu. – Bugün tan ağarırken kalkıp bu yoldan beraber gidip geldik biraz evvel biz. (...)’

1.2.2.8. kal-

kal- yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devam ettiğini (Zekiyev, 1958, s. 109; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 266; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 826) bildirir.

(29) Séz bit miném öçén iñ kadérlé kunaklar, eydegéz, bulmasa, kuna **kalıgız!** – didé. – İndé kiç te citken. Kaytır yulnı sataştırıwıgız da bar (BY, s. 286).

‘Siz benim için en değerli misafirlersiniz, haydi buyurun öyleyse, geceyi burada geçirin! dedi. Artık akşam da olmuş. Dönüş yolunu karıştırabilirsiniz.’

1.2.2.9. kil-

kil- yardımcı fiili *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devam ettiğini, son sınırına doğru ilerlediğini (Alparov, 2008, s. 221; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 290; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 831) bildirir.

(30) İré sugışta yugalgan. Öçmé-dürtmé balası üs**ép kile** (K, 187).

‘Kocası savaşta kaybolmuş. Üç ya da dört çocuğu büyümekte.’

1.2.2.10. töş-

töş- yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin biraz daha artmasını ya da artırılmasını (Alparov, 2008, s. 221), düzenli bir şekilde devam ettiğini (Zekiyev, 1958, s. 110; Hangildin, 1959, s. 169; TG, s. 267; Burbiel, 2018, s. 841-842) bildirir.

(31) Bér atlılarga, bér vztvodka karap aldı. “Kile **töşsenner**... yakınrak, tagın béraz!..” (ESB, s. 141).

‘Bir atlılara bir mangaya baktı. “Biraz daha yakına gelsinler.. daha yakın, biraz daha!..”

1.2.2.11. tot-

tot- yardımcı fiili *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devamlı olduğunu bildirir (Zekiyev, 1958, s. 110; TG, s. 268).

(32) Ekrem karıynıñ kara küñge dip saklap **totkan** zapas ikmegé yuk idé (BY, s. 138).

‘İhtiyar Ekrem’in kötü günler için sakladığı fazla ekmeği (yiyeyeceği) yoktu.’

1.2.2.12. mataş-

mataş- fiili de *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin devamlı olduğunu bildirir (Zekiyev, 1958, s. 110; TG, s. 268; Burbiel, 2018, s. 836).

(33) Balalar kayadır kitkenner, tik ölken kızı gına aş öyende eşlep **mataşa** (BY, s. 47).

‘Çocuklar bir yerlere gitmişler, sadece büyük kızı tek başına mutfakta bir şeylerle uğraşiyor.’

1.2.3. Tekrarlanma

Tatar Türkçesinde tekrarlanan hareket *kil-*, *bar-*, *tor-* yardımcı fiilleri ile kurulan birleşik fiillerle (Alparov, 2008, s. 221; Zekiyev, 1958, s. 110; Ganiyev, 1963, s. 168; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 291; Burbiel, 2018, s. 831) ifade edilir. Tekrarlanan hareket aynı zamanda devamlı bir hareket olacağı için hareketin tekrarlanması ile devamlı olması arasında sıkı bir ilişki vardır. Yine de tekrarlanan hareket aralıklarla gerçekleşmesi bakımından devamlı hareketten ayrılır.

1.2.3.1. kil-

Kesintisiz bir şekilde devam eden hareketin *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *kil-* yardımcı fiilinin birleşmesiyle bildirildiği (Alparov, 2008, s. 221; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 290; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 831) ifade edilmişti. Aralıklarla, belirli bir vakit içinde tekrarlanarak devam eden hareket ise *kil-* yardımcı fiilinin *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleşmesiyle (Alparov, 2008, s. 221; Zekiyev, 1958, s. 110; Ganiyev, 1963, s. 168; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 267, 291; Burbiel, 2018, s. 831) bildirilir.

(34) Kızım, sinde de gayıp yuk tûgél, eyte **kildém**, tıñlamadıñ. Minde de gayıp bar – artık irékke kuydım üzéñné (YS, s. 238).

‘Kızım, sende de hata yok değil, (çok) söyledim, dinlemedin. Bende de hata var, çok rahat bıraktım seni.’

1.2.3.2. bar-

bar- yardımcı fiilinin *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip devam eden hareketi bildirdiği (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221; TG, s. 290; Ganiyev, 2015, s. 40; Hisamova, 2015, s. 220-221) ifade edilmişti. *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile *bar-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille ise belirli bir noktadan başlayıp (Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221), artarak, güçlenerek (Ganiyev, 1963, s. 168; TG, s. 290-291) kesintili ve tekrarlı bir şekilde devam eden hareket (Alparov, 2008, s. 221; Veliullina, 1972, s. 111; Burbiel, 2018, s. 819-820) ifade edilir.

(35) Alarnıñ indé azıkları, suları da kimiy **bara**, annan soñ iskermeden kemiylernéñ yar buyın saklawçı korallı irlere kilép çıgarga mömkin idé (A, s. 293).

‘Onların artık yiyecekleri ve suları da git gide azalıyor(du), hem sonra aniden Kemiylere²in kıyı boyunu koruyan silahlı adamlarının gelmesi de mümkündür.’

1.2.3.3. tor-

tor- yardımcı fiili *-A / -y* hem de *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip hareketin belirli bir süre boyunca, sınırlı ve belirsiz bir şekilde herhangi bir değişikliğe uğramadan devam ettiğini (Alparov, 2008, s. 221-222; Zekiyev, 1958, s. 109; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; TG, s. 290; Tumaşeva, 1978, s. 173; Hisamova, 2015, s. 220-221; Burbiel, 2018, s. 838-840) ifade ettiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra *tor-* yardımcı fiili *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşip tekrar eden hareketi de (Ganiyev, 1963, s. 168; Veliullina, 1972, s. 111; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 291; Burbiel, 2018, s. 838) bildirir.

(36) Şunnan arı niler bulganın, üzémñéñ nindiy hisler kiçergenémñé tefsillep yazıp **toruwnıñ** kiregé yuktır dip sanıym (ESB, s. 429).

‘Bundan sonra neler olduğunu, benim nasıl hissettiğimi detaylı olarak tekrar tekrar yazmanın gereği yoktur diye düşünüyorum.’

² Eserde *Kemiy* yer adı, *Kemiylere* orada yaşayan kabilenin adıdır.

1.2.4. Anilik

Tatar Türkçesinde ani, tek seferlik ve hızlı gerçekleşen hareket *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *ciber-* ‘göndermek’, *sal-* ‘salmak’, *kit-* ‘gitmek’, *taşla-* ‘atmak’, *kuy-* ‘koymak’, *al-* ‘almak’ yardımcı fiillerinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillerle (Ganiyev, 1963, s. 169-170; Veliullina, 1972, s. 112; TG, s. 292; Burbiel, 2018, s. 833) bildirilir.

Hareketin ani gerçekleşmesi başlama ya da tamamlanma derecesinde de ortaya çıkabilir. Yani hareketin hızlı gerçekleşmesinin yanı sıra hızlı başladığı ya da hızla sonlandığı da anilik bildiren yardımcı fiillerle işaretlenir. Örneğin, *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ve *ciber-*, *sal-*, *kit-*, *al-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiil ile hareketin beklenmedik, ani bir şekilde başlaması (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 108; Ganiyev 1963, s. 165; Veliullina, 1972, s. 110; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 265, 289; Hisamova, 2015, s. 220; Burbiel, 2018, s. 833) ifade edilir. Diğer yandan tezlik, anilik bildirmek üzere zarf fiille yardımcı fiilin birleşmesiyle kurulan birleşik fiillerde hareketin tamamlanması söz konusu olabilir ancak tamamlanmasının yanı sıra ani gerçekleştiği nüansı açıkça sezilir (Zekiyev, 1958, s. 108; Hangildin, 1959, s. 169).

Anilik bildiren derece-usul kategorisindeki birleşik fiillerdeki yardımcı fiil hareketin ani, beklenmedik, birden, kısa bir sürede ya da tek sefer gerçekleştiği bilgisinin yanı sıra aynı zamanda hareketin çok hızlı başladığı veya çok hızlı tamamlandığı bilgisini de taşıyabilir. Bu yapıları kullanan konuşur hareketin tamamlanıp tamamlanmamasıyla ilgilenmeksizin hareketin nasıl ya da ne derecede gerçekleştiğine vurgu yapar.

Tumaşeva, hareketin tek seferlik olduğunun *kuy-*, *taşla-*, *sal-* yardımcı fiilleri ile bildirildiğini ifade eder. Bunun yanı sıra *taşla-* ve *sal-* yardımcı fiilleri ile hareketin ani ve beklenmedik bir şekilde yapıldığını da bildirebileceğini söyleyen Tumaşeva, bunun yanı sıra bu yardımcı fiillerin çeşitli kip ve zaman işaretleyicileri aracılığıyla başka dilbilgisel işlevlerde kullanıldığını not eder. Böyle durumlarda söz konusu fiillerin zaman işlevi ile yardımcı fiil işlevini karıştırmamak gerekir. Örneğin; *Eytép kuydı*. ‘Söyleyiverdi.’ cümlesinde *kuy-* fiilinin hareketin tamamlandığını bildiriymiş gibi görünmesine rağmen aslında hareketin tamamlanmasını yalnızca geçmiş zaman işaretleyicisinin bildirdiğini; yardımcı fiilin ise hareketin bir defa gerçekleştiğini gösterdiğini ifade eder. Dolayısıyla *kuy-* fiili şimdiki zamanda kullanılıp hareketin tamamlanmasını da bildirebilir (1978, s. 174).

1.2.4.1. ciber-

Ciber- yardımcı fiili *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil eki ulanmış ana fiile aynı zamanda hareketin ani ya da çok hızlı gerçekleştiği (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 108; Ganiyev, 1963, s. 170; Veliullina, 1972, s. 110; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 292; Burbiel, 2018, s. 848-849) bilgisini katar.

(37) Méne, kür alaysa! – didé de tamçısın da kaldırmıyça éçép **ciber**dé (ESB, s. 50).

‘İşte, gör öyleyse’ dedi ve bir damlasını bile bırakmayana kadar içiverdi.’

1.2.4.2. sal-

Ani, birden ve çoğunlukla beklenmedik bir şekilde gerçekleşen hareket genellikle *-(l)p* ve bazen de *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile *sal-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 170; Zekiyev, 1958, s. 111; TG, s. 268, 292; Burbiel, 2018, s. 836). *sal-* yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleştiğinde hareketin birden kesilmesini, çabuk bitirilmesi (Alparov, 2008, s. 221) nüansını bildirir.

(38) Kegaz ukılıp bitkeç, Şemsi ştab başlığınıñ karşısına barıp, alıp kilgen heberén eytép **saldı** (ESB, s. 101).

‘Kâğıt okunduktan sonra Şemsi karargâh komutanının karşısına geçip (birden) getirdiği haberi söyleyiverdi.’

(39) Kiberge élüw mesliyhët bulır! – dip eyte **saldı** tagı biri (BY, s. 160).

‘Kuruması için asmak iyi olur’ – deyiverdi başka biri.’

1.2.4.3. kit-

Ana fiilin adlandırdığı hareketin ani bir şekilde gerçekleşmesi *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ve *kit-* yardımcı fiiliyle oluşan birleşik fiille (Zekiyev, 1958, s. 110; Ganiyev, 1963, s. 170; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 268, 292) ifade edilir. *Kit-* yardımcı fiili genellikle ana fiilin bildirdiği hareketin tamamlandığını ifade ederken bazı durumlarda çok hızlı bir şekilde gerçekleşip tamamlanması nüansını bildirir. *Alıp kit-*, *alıp birép kit-* gibi fiiller ise *-(l)p* biçimbirimli zarf fiilin adlandırdığı hareketin başlama derecesini bildirirler ancak hareketin çok hızlı başladığı nüansını ifade eden bu yapıyı kullanan konuşur hareketin nasıl, ne derecede devam ettiğine ya da tamamlandığına vurgu yapmaz (Zekiyev, 1958, s. 108, 110; TG, s. 265; Burbiel, 2018, s. 832-834).

(40) E eniyleré uzgan kış avırıp ülép **kit**ken (ESB, s. 132).

‘Anneleri ise geçen kış hastalanıp ölüvermiş.’

(41) Min üz süzemde nık torgaç, aşıırında ul çıdıy almadı, başladı. Elle kaylardan uratıp-uratıp söylep **alıp kitté**. Deşmiy géne tıñlap baram, oçı çıkar elé, diym. Şulay buldı da (YK, s. 29).

‘Ben kendi dediğimde ısrar edince, sonunda o dayanamadı, başladı. Bir yerlerden lafı dolandıra dolandıra (birden) konuşmaya başladı. Araya girmeden dinleyeyim, bir yere varır elbet diye geçirdim içimden. Öyle de oldu.’

1.2.4.4. al-

Yalnızca bir sefer ya da çok kısa bir sürede gerçekleşen hareket *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *al-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiillerle (Alparov, 2008, s. 222; Zekiyev, 1958, s. 110; Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 291; Ganiyev, 2015, s. 39; Hisamova, 2015, s. 221; Burbiel, 2018, s. 817; Güzel, 2023, s. 625-628) ifade edilir.

(42) Felehné kürép **aluw** bélen anıñ yözé kinet balkıp kitté hem ul Feleñ yanına maşınaga kérép utırdı da irén oçı bélen géne anı **übép aldı** (ESB, s. 6).

‘Feleñ’i görür görmez onun yüzü (birden) parladı ve o Feleñ’in yanına arabaya girip oturdu, dudaklarının ucuyla onu aniden öptü.’

1.2.4.5. kal-

Anı, birden gerçekleşen çoğunlukla beklenmedik bir hareket *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *kal-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 268, 292; Burbiel, 2018, s. 828).

(43) Alarnı tufan harap itken. Öyleré, baylıkları cir astına kümélép **kalgan** (A, s. 3).

‘Onları tufan harap etmiş. Evleri, zenginlikleri bir anda yer altına gömülüvermiş.’

1.2.4.6. töş-

Anı, birden gerçekleşen çoğunlukla beklenmedik bir hareket *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *töş-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiillerle (Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 268, 292; Burbiel, 2018, s. 842) bildirilir, hareketin gerçekleşmesine, tamamlanmasına anilik nüansı (Zekiyev, 1958, s. 110; Tumaşeva, 1978, s. 175) eklenir.

(44) İsmayev cavap birmekçé idé, kinet yakın gına snaryad yarıldı. Suğışçılar yıgılğan urınnarınnan torıp ta ölgermedéler, ikénçésé **kilép töşté** (ESB, s. 127).

‘İsmayev, cevap vermeye hazırlanıyordu ki birden yakın bir yerde top mermisi patladı. Savaşçılar daha düştükleri yerden kalkmadan ikincisi gelip düştü.’

1.2.4.7. taşla-

Bir hareketin etkili bir şekilde birden, hızla gerçekleştirilmesi *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *taşla-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille (Zekiyev, 1958, s. 111; Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 294; Burbiel, 2018, s. 837) ifade edilir.

(45) – Sin nerse karadın? Aların çıkıp kitkenen nik kürmeden? – dip, anı da orışıp **taşladı** (BY, s. 120).

‘– Sen nasıl izledin? Onların çıkıp gittiğini neden görmedin? – deyip (birden) onu da azarladı.’

1.2.4.8. at-

Bir hareketin etkili bir şekilde hızla, çabucak gerçekleştirilmesi *-(I)p* biçimbirimli zarf fiil ile *at-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille (Zekiyev, 1958, s. 111; Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 294; Burbiel, 2018, s. 818) de ifade edilir. Bunun yanı sıra *at-* yardımcı fiili hareketin çok hızlı ve kolay bir şekilde tamamlandığını (Zekiyev, 1958, s. 111; TG, s. 268) ifade eder.

(46) Zeki soldatın suğuş aldınnan gına saldırgan öyenen terezelerendegé taktanı kubarıp **attılar** (YK, s. 77).

‘Asker Zeki’nin savaştan hemen önce yaptırdığı evinin pencerelerindeki tahtaları çıkarıverdiler.’

1.2.4.9. kuy-

-(I)p bazen de *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile *kuy-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille hareketin tek seferlik hızlı bir hareket olduğu (Ganiyev, 1963, s. 170; TG, s. 293; Hisamova, 2015, s. 221), çok kısa bir vakit içinde çok hızlı bir şekilde tamamlandığı (Zekiyev, 1958, s. 110-111; TG, s. 268, 291; Burbiel, 2018, s. 835) ifade edilir. *kuy-* yardımcı fiili *-A / -y* biçimbirimli zarf fiil ile birleştiğinde hareketin birden kesilmesini, çabuk bitirilmesini bildirir (Alparov, 2008, s. 221).

(47) Barısı turında da kiléşép, kaytıp kiter aldınnan Ewĥet saklanıp kına eytép **kuydı**:

– Tél oçında bér süz kaldı, eytsem, üpkelemessénmé? – diydé (A, s. 384).

‘Herşeyde anlaşıp dönüp gitmeden önce Ewĥet sakınarak şöyle deyiverdi:

– Dilimin ucunda bir söz var, söylesem alınmazsınız öyle değil mi? dedi.

(48) Mondıy vakıtta oçragan-eytken bér fikérge ni turı kilse, şunı eşlerge ezér torgan ĥalık bu süzge tés-tırnağı belen yabışa **kuydı** (BY, s. 162).

‘Böyle durumlarda ortaya ne atılsa, neyle karşılaşırsa onu yapmaya hazır olan insanlar bu söze de sıkı sıkıya (dişleri turnakları ile) yapışiverdi.’

1.2.5. Kısmen gerçekleşme

Hareketin kısmen gerçekleştiği *-A / -y* zarf fiili ile *töş-* ve *yaz-* yardımcı fiilleri ya da *-(I)p* biçimbirimli zarf fiiller ile *kara-* ‘bakmak, seyretmek’ ya da *bak-* (diyalektal) ‘bakmak, seyretmek’ yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiillerle (Ganiyev, 1963, s. 168-169; Veliullina, 1972, s. 112; TG, s. 291; Burbiel, 2018, s. 818) ifade edilir.

1.2.5.1. töş-

Hareketin kısmen ve yavaşça gerçekleşmesi *-A / -y* zarf fiili ile *töş-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille (Ganiyev, 1963, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 174; TG, s. 292; Hisamova, 2015, s. 222; Burbiel, 2018, s. 841-842) ifade edilir.

(49) Saliçege anıñ nindiy de bulsa usal, yem’siz süz eytesé kilgen, lekin üz aldında iyélgen başnı kürép, tınıçlana **töşken** (A, s. 13).

‘Saliçe’ye bir takım kötü, çirkin sözler söylemek istemiş ancak önünde eğilen başı görüp biraz sakinleşmiş.’

1.2.5.2. yaz-

Bir eylemin gerçekleşmesinin hemen ardından kesintiye uğraması *-A / -y* zarf fiili ile *yaz-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille ifade edilir (Zekiyev, 1958, s. 107; Ganiyev, 1963, s. 169; Poppe, 1963, s. 102; Tumaşeva, 1978, s. 175; Hisamova, 2015, s. 222; TG, s. 264, 292; Burbiel, 2018, s. 847). Alparov bu kullanımın işlevinin hareketin sınıra ulaştığını, yaklaştığını bildirmek (Alparov, 2008, s. 221) olduğunu ifade eder.

(50) Bézné de bér malay şulay uylamıyça yandırıp ütére **yazdı**, yanıp bétken bulsak, sin mène kaya barır idéñ hezér? (YS, s. 159)

‘Bizi de bir çocuk böyle (hiç) düşünmeden yakıp neredeyse öldürecekti, yanmış olsak sen nereye giderdin şimdi?’

1.2.5.3. kara-

Bir hareketin denenmesi, gerçekleştirilmesi girişimi *-(I)p* biçimbirimli zarf fiiller ile *kara-* ‘bakmak, seyretmek’ yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiillerle (Alparov, 2008, s. 222; Hangildin, 1959, s. 170; Ganiyev, 1963, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 264, 292; Burbiel, 2018, s. 829) ifade edilir.

(51) – Kartayırñ! Avılda aç yeşep **kara** elé. Gabdulla baynıñ aşın bik tiz sağınırñ, – didé Vafa (BY, s. 129).

‘Yaşlanırsın! Köyde aç yaşa da gör bakalım. Gabdulla zenginin yemeğini çok çabuk özlürsün, dedi Vafa.’

1.2.5.4. bak- (diyalektal)

Bir hareketin denenmesi, gerçekleştirilmesi girişimi *-(I)p* biçimbirimli zarf fiiller ile *bak-* (diyalektal) ‘bakmak, seyretmek’ yardımcı filinden oluşan birleşik fiillerle de (Alparov, 2008, s. 222; Hangildin, 1959, s. 170; Ganiyev, 1963, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 264, 292; Burbiel, 2018, s. 829) ifade edilir.

(52) Kiçe Sabir kızınnan, Hediçeden, hat aldım. Kegaz'né çeçeklep tutırgan. “Elhat, kabul kürseñ, ukıp **bak**, kabul kürmeseñ, utka yak” dép téléne salıngan (YK, s. 18).

‘Dün Sabir’in kızından, Hediçe’den bir mektup aldım. Kâğıdı çiçeklerle süslemiş. “Elhat, kabul edersen oku (ve gör), kabul etmezsen ateşe atıp yak” diye not düşmüş (üstüne).’

1.2.6. Tamamlanma ve sonuç

Hareketin tamamlanma derecesini bildiren birleşik fiillerin bazıları sürecin genel olarak tamamlanmasını ifade ederken bazıları tamamlanan hareketin gerçekleştirilme usulüyle ilgili bilgiler taşır. Tatar Türkçesinde tamamlanan hareket genel olarak *al-*, *bir-*, *bét-*, *bétér-*, *kal-*, *kit-*, *kuy-*, *çık-*, *çıgar-*, *üt-*, *uz-*, *cit-* yardımcı fiilleri ile kurulan birleşik fiillerle bildirilir (Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 170; Veliullina, 1972, s. 113; TG, s. 293). Hareketin tamamlandığı, bittiği, sona ulaştığı esas olarak *bét-* *bétér-*, *cit-*, *citkér-*, *çık-*, *üt-*, *uz-* yardımcı fiilleriyle oluşan birleşik fiiller aracılığıyla (Zekiyev, 1958, s. 111; Ganiyev, 1963, s. 171; Poppe, 1963, s. 102; Tumaşeva, 1978, s. 175; Hisamova, 2015, s. 221; TG, s. 268, 293) ifade edilir. Tatar Türkçesinde bitme ve tamamlanma bildiren birleşik fiil yapıları hareketin gerçekleştirilme usulleriyle birlikte Şahan Güney (2008, s. 125-140) tarafından bir bütün olarak incelenmiştir. Bu çalışmada çeşitli gerçekleştirilme özelliklerinin yanı sıra esas olarak hareketin tamamlanmasına vurgu yapan yapılar ele alınmıştır.

1.2.6.1. bét- / bétér-

Hareketin tamamlanması, sonuna kadar yapılması *bét-* ve onun geçişli karşılığı *bétér-* yardımcı fiilleri ile *-(I)p* biçimbirimli zarf fiilin birleşmesiyle (Zekiyev, 1958, s. 111; Poppe, 1963, s. 102; Tumaşeva, 1978, s. 175; Ganiyev, 2015, s. 41; Hisamova, 2015, s. 221; TG, s. 268; Burbiel, 2018, s. 821) bildirilir. Bu yardımcı fiiller esas olarak hareketin son sınırına ulaşıp tamamlandığını bildirir.

(53) Aşlar aşalıp **bitkeç**, tabın cıynaldı (BY, s. 179).

‘Yemekler yenilip bitince sofraya toplandı.’

(54) – Aşıkma, dustım. Başta miné tıñlap **bétér**. Heterliyséñmé, sugısta sin miné bérvakıt ülémnen kotkarıp kalğan idéñ? (ESB, s. 328).

‘– Acele etme dostum. Önce beni sonuna kadar dinle. Hatırlıyor musun, savaşta sen beni bir keresinde ölmekten kurtarmıştın?’

bét- ve *bétér-* yardımcı fiilleri *-(I)p-* biçimbirimli zarf fiil ile birleşerek hareketin gerçekleşmesine konu olan varlığın tamamlandığını, bittiğini de bildirir. Bu durumda söz konusu fiiller temel anlamlarını da koruyarak birleşik fiil kurarlar (Zekiyev, 1958, s. 112) ve hareketin sonuna kadar yapıldığını vurgularlar.

(55) Ciren sakallı, téşleré koyılıp **bétken** İshak mulla alarnıñ herbérsénen ant eyttérte başladı (BY, s. 220).

‘Kızıl sakallı, dişleri dökülmüş olan İshak molla onların her birine yemin ettirmeye başladı.’

(56) – Ye, kızım, çeyénné tizrek éçép **bétér**, kunak abıyña savıt kirek ene, – didé hatın da, kéçkéne kızın aşkıtırıp (BY, s. 337).

‘Haydi kızım, çayını çabucak içip bitir, misafir ağabeyine kap gerekiyor dedi kadın, küçük kızını acele ettirip.’

Özneyi ya da nesneyi bütünüyle saran hareket *bét-* yardımcı fiili; bir dizi nesneye ya da kişiye veya bir nesnenin tüm yüzeyine yayılan bir hareket de *bétér-* yardımcı fiili ile oluşturulan birleşik fiillerle (Ganiyev, 1963, s. 172; TG, s. 293) ifade edilir. Bu durumda hareket bütünüyle gerçekleştiği, sonuna kadar yapıldığı, tamamlandığı nüansını belirtir.

(57) Takta yara-yara, méne kartayıp **béttém** indé (BY, s. 322).

‘Tahta yara yara, bak işte yaşlandım artık.’

(58) Nihayet’ atnıñ tiréséñ tunap **bétér**genner (BY, s. 139).

‘Nihayet atın derisini tamamen yüzmüşler.’

1.2.6.2. cit- / citkér-

Hareketin bir nesneye ya da sınıra ulaşması *-(I)p* zarf fiil biçimbirimli zarf fiil ile *cét-* / *citkér-* yardımcı fiilinden oluşturulan birleşik fiillerle (Zekiyev, 1958, s. 111; Hangildin, 1959, s. 169; Ganiyev, 1963, s. 172; Poppe, 1963, s. 102; Veliullina, 1972, s. 113; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 268, 293; Hisamova, 2015, s. 221; Burbiel, 2018, s. 850-851) ifade edilir.

(59) Ulları üsép **citüw** bélen, atabız Min awga yörüw, igén igüw eşlerén tulsınça alarga tapşırğan da üzé ise, al-yal bélmıy, utrawnı tertipke kitére başlagan (A, s. 9).

‘Oğullarının nihayet büyümesiyle atamız Min ava çıkma, ekin ekme işlerini tamamen onlara devretmiş ve kendisi ise dur durak bilmeden adayı düzene sokmaya başlamış.’

(60) Élék, Feleḡ elé kúp nersené tiyéşénçe añlap **citkére** almagan bala çağında gına şulay toyılğan ul (ESB, s. 25).

‘Eskiden, Feleh henüz birçok şeyi yeterince iyi anlayamadığı çocukluk zamanında böyle hissetmişti.’

1.2.6.3. çık-

Esas olarak bir süre devam ettikten sonra sınırına ulaşarak tamamlanan hareket *-(l)p* zarf fiil biçimbirimli zarf fiil ile *çık-* yardımcı fiilinden oluşturulan birleşik fiillerle (Zekiyev, 1958, s. 112; Ganiyev, 1963, s. 172; Poppe, 1963, s. 102; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 268, 293; Hisamova, 2015, s. 221; Burbiel, 2018, s. 846) bildirir.

(61) Ul tın utırğan ḡalıknı açuwlı küz karaşı bélen bér sözép **çıktı** da, totkınnarga borılıp: ... (BY, s. 220).

‘O sessizce oturan insanları öfkeli bir bakış ile (bir bir) süzdü ve tutuklulara dönüp: ...’

(62) Bité çiye töslé kızarıp **çıktı** (ESB, s. 131).

‘Yüzü vişne gibi kızardı.’

1.2.6.4. al-

Hareketin kısa bir süre için, ani bir şekilde ya da yalnızca bir defa gerçekleşmesi gibi nüansları bildirdiği daha önce ifade edilen *al-* yardımcı fiili *-(l)p* biçimbirimli zarf fiil ile birleşerek hareketin sonuçlanması nüansı da bildirir (Ganiyev, 1963, s. 171; TG, s. 293; Ganiyev, 2015, s. 39; Burbiel, 2018, s. 817).

(63) Kéşeler monı kürép **algannar** hem tayak totıp ütérerge kilgenner (A, s. 16).

‘İnsanlar bunu görmüşler ve sopa alıp (onu) öldürmeye gelmişler.’

1.2.6.5. bir-

Hareketin tamamlanması ve sonuçlanması *bir-* yardımcı fiili ile *-(l)p* biçimbirimli zarf fiilin birleşmesiyle de bildirilir (Zekiyev, 1958, s. 111; Ganiyev, 1963, s. 171; Ganiyev, 2015, s. 41; TG, s. 268, 293; Burbiel, 2018, s. 822).

(64) Lekin, alay bér-iké süz bélen géne añlatıp **birép** bulmıy torgan çetéréklé yaqları da bar şul bu mes’elenéñ (ESB, s. 23).

‘Lakin öyle sadece bir iki söz ile bütünüyle anlatmanın mümkün olmadığı hassas tarafları da var elbet bu meselenin.’

1.2.6.6. kuy-

-(I)p biçimbirimli zarf fiil ile *kuy-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiille hareketin tek seferlik hızlı bir hareket olduğu nüansının yanı sıra esas olarak hareketin tamamlanması ve sonuçlanması (Zekiyev, 1958, s. 111; Ganiyev, 1963, s. 170-171; TG, s. 268, 293; Hisamova, 2015, s. 221) vurgulanır.

(65) Ciñgesén Cebir kapkaga kader ozatıp **kuy**dı (A, s. 109).

‘Yengesini Cebir kapıya kadar geçirdi.’

1.2.6.7. kit-

Ana fiilin adlandırdığı hareketin ani bir şekilde gerçekleşmesinin -(I)p biçimbirimli zarf fiil ve *kit-* yardımcı fiiliyle oluşan birleşik fiille (Zekiyev, 1958, s. 110; Ganiyev, 1963, s. 170; Tumaşeva, 1978, s. 175; TG, s. 268, 292) ifade edildiği bildirilmiştir. Bazı durumlarda hareketin çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, tamamlanması nüansını bildiren *kit-* yardımcı fiili genellikle -(I)p biçimbirimli zarf fiilin bildirdiği hareketin tamamlandığını (Zekiyev, 1958, s. 110) ifade eder. Bazı niteliklerin, özelliklerin kazanılması nüansı da sonuç bildiren *kit-* yardımcı fiili ile oluşturulan birleşik fiillerle (Alparov, 2008, s. 222; Ganiyev, 1963, s. 171; TG, s. 293; Burbiel, 2018, s. 833) ifade edilir.

(66) Bazarda, yar buyında, çit il satuwçıları yanında sélkénép yörgende, Cebir anı-monı çeldérerge öyrenép **kitté** (A, s. 81).

‘Çarşıda, kıyı boyunda, yabancı memleket satıcılarının yanında vakit geçirdiği zamanda Cebir birşeyler (onu bunu) aşırmaıy öğrendi.’

1.2.6.8. kal-

Uzun süreli bir durumun ortaya çıkmasıyla hareketin sona ermesi *kal-* yardımcı fiili ile -(I)p biçimbirimli zarf fiillerden oluşturulan birleşik fiillerle ifade edilir (Ganiyev, 1963, s. 171; TG, s. 268, 293). *kal-* yardımcı fiili hareketin sonuna kadar gerçekleşip tamamlanmasını bildirir. Bunun yanı sıra ana fiilin bildirdiği hareketin başka bir hareket başlayana kadar tamamlandığını da ifade eder (Zekiyev, 1958, s. 111; Burbiel, 2018, s. 826-827).

(67) Kúpérné ütkeç, kúp te barmadı, kız başta adımınarın akrınayttı, annarı böténley tuktap **kaldı** (ESB, s. 144).

‘Köprüyü geçince fazla gitmedi, kız önce adımlarını yavaşlattı sonra tamamen durdu.’

1.2.6.9. taşla-

-(I)p biçimbirimli zarf fiil ile *taşla-* yardımcı fiili hareketin sonuna kadar gerçekleşip tamamlanmasını bildirir (Zekiyev, 1958, s. 111; TG, s. 268).

(68) Méne şundıy çakta eşlerge tiyêşlé nerselernêñ nek' kirésên eşlep **taşlagan** çaklarım da bula (ESB, s. 159).

‘İşte böyle dönemlerde yapılması gereken şeyin tam tersini yaptığım zamanlar da oluyor.’

1.3. Tekrar Yöntemiyle Oluşan Derece Kategorisi

Hareketin gerçekleşme derecesini ve usulünü bildirme yöntemlerinden biri de tekrar yöntemidir (Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 110; Ganiyev, 2015, s. 52). Tatar Türkçesinde tekrar yöntemiyle derece kategorisini bildirmenin -(A) / -y biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesi; -(I)p biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesi; fiillerin olumlu ve olumsuz biçimlerinin yinelenmesi ve kişi-sayı işaretleyicileriyle çekimlenen fiillerin yinelenmesi olmak üzere dört yolu (TG, s. 271, 288; Ganiyev, 2015, s. 53; Burbiel, 2018, s. 803) vardır.

Fiiller belirli biçimlerde ve belirli yardımcı fiiller ile birlikte kullanılarak yinelenebilirler, başka bir ifadeyle bütün fiillerin herhangi bir çekimde yinelenmesi mümkün değildir. Bu bakımdan fiillerin tekrarlanması dilbilgisel bir yöntem değil, stilistik ve sözlüksel-anlamsal görünüş olarak (TG, s. 271, 288) ele alınır. Fiillerin belirli biçimlerinin yinelenmesi ile oluşan biçimler yeni sözlük birimler olarak değil yalnızca fiilin adlandırdığı hareketin gerçekleşme derecesini-usulünü bildiren biçimler olarak değerlendirilirler. Bu yöntemle hareketin şu gerçekleşme dereceleri-usulleri bildirilebilir.

1.3.1. Devamlılık

Tatar Türkçesinde uzun süreli devam eden hareketleri bildirmenin yollarından biri -A / -y biçimbirimli zarf fiilin ya da kişi-sayı işaretleyicileriyle çekimlenen fiillerin yinelenmesidir (Ganiyev, 1963, s. 167; Veliullina, 1972, s. 111; Hangildin, 1959, s. 169; Tumaşeva, 1978, s. 173; TG, s. 271, 288; Hisamova, 2015, s. 220-221).

(69) Kız üz küñélén üzé küterép **cırlıy-cırlıy** bara iken (A, s. 4).

‘Kız kendi kendine neşe içinde şarkı söyleye söyleye gidiyormuş.’

(70) Ul şulay **uyladı-uyladı** da yeşél taşlı tamganı üzénde kaldırırğa digen kararga kildé (A, s. 113).

‘O böyle uzun uzun düşündü ve yeşil taşlı damganın kendinde kalması kararına vardı.’

1.3.2. Tekrarlanma

-A / -y biçimbirimli zarf fiillerin yanı sıra bazen de -(l)p biçimbirimli zarf fiillerin ve kişi işaretleyicileri ile çekimlenmiş fiillerin yinelenmesi yoluyla fiilin adlandırdığı hareketin tekrarlandığı Ganiyev, 1963, s. 168; TG, s. 291; Ganiyev, 2015, s. 52) ifade edilir. Tekrarlanma, devamlılığı meydana getirdiği için bu yöntemle bildirilen hareketin tekrarlanması ve devamlılığı arasında sıkı bir ilişki vardır (TG, s. 271, 288).

(71) Kalın-kalın itép télgen arış ikmegén aşıkmy gına **çeyniy-çeyniy**, zur ağaç kaşıklar bélen aş aşadılar (BY, s. 17).

‘Kalın kalın dilimlenen çavdar ekmeğini acele etmeden çiğneye çiğneye büyük ağaç kaşıklarla yemek yediler.’

(72) Ul uramdaki malaylarınñ etiylere **karap-karap** tora, alar bérsé de aniñ etiyséne oşşamagan (YS, s. 80).

‘O bir süre sokaktaki oğlanların babalarına baktı, onların hiçbiri kendi babasına benzemiyor(du).’

(73) Tufrak ta mondağı sıman tügél, başkaçarak, suwı da kibép tormıy – **aga da aga** (A, s. 301).

‘Toprak da buradaki gibi değil (orada), daha farklı, suyu da kurumuyor, aktıkça akıyor.’

1.3.3. Kısmen Gerçekleşme

Hareketin tamamen değil de kısmen gerçekleştirilmesi fiillerin yinelenmesi yoluyla da ifade edilebilir. Fiil tabanının gelecek zamanda çekimlenmiş biçiminin olumlu ve olumsuz biçiminin yinelenmesi yoluyla hareketin başladığı ancak bütünüyle gerçekleşmediği yani kısmen gerçekleştiği (Ganiyev, 1963, s. 169; TG, s. 271, 288; Ganiyev, 2015, s. 53) bildirilir.

(74) İmen çiklevégé onı bélen kuşıp péşérélgen **citer-citmes** azıklardan ekrénlep özéle kilgenlékten bulsa kirek, miném eniy üldé (YK, s. 103).

‘Meşe palamudu unu eklenerek pişirilen az miktardaki (yeterli olmayan) yiyeceklerden dolayı yavaş yavaş eridiğinden olsa gerek, annem öldü.’

(75) İldus köç-şel cirden küteréldé, **téler-télemes** Tahirga iyerdé (YS, s. 61).

‘İldus güçlkle yerden kalktı ve isteksizce (bütünüyle istekli olmadan) Tahir’in peşine takıldı.’

1.4. Fiilden İsim Yapan -(I)rg(A) Biçimbirimli Fiil ile Yardımcı Fiilin Birleşmesinden Oluşan Derece Kategorisi

1.4.1. Başlama

totın-, *mataş-* ve *kérés-* fiilleri temel anlamını tamamen ya da kısmen kaybedip, -(I)rgA biçimbirimli bir fiil ile birleşerek hareketin başladığını bildirir (Zekiyev, 1958, s. 108; Veliullina, 1972, s. 110; TG, s. 265). -(I)rgA biçimbirimli fiil ile birleşen yardımcı fiil rolündeki *mataş-* fiili *totın-* ve *kérés-* fiillerinin işlevine ilave olarak hareketin başladıktan hemen sonra kesintiye uğradığı (Zekiyev, 1958, s. 108) nüansını bildirir.

(76) Az gına buş vakıt buldımı – ul üz yanına bér törkém sugışçılarnı cıyıp ala da ya kitap, ya gazeta ukır**ga totına** (ESB, s. 25).

‘Biraz boş vakit bulunca o yanına hemen bir grup savaşçı topluyor ve kitap ya da gazete okumaya başlıyor.’

(77) Bélmiym, – didé ul hem yañadan yılar**ga kérésté** (A, s. 340).

‘Bilmiyorum dedi (o) ve yeniden ağlamaya başladı.’

(78) Epe tagın da çığırınnan çığıp yarsıdı. Başta üzénçe nidér kıçkır**irga mataştı**.

Annarı totkan çalgısın çitke atıp berdé, iké kulın alga taba cillep, Helimné kuwa başladı (AL, 131).

‘Dilsiz, yeniden çığırından çıkıp öfkeleni. Başta kendince bir şeyler haykırmaya çalıştı. Sonrasında elindeki tırpanı bir kenara fırlattı, iki elini öne doğru sallayarak Helim’i kovalamaya başladı.’

Sonuç

Tatar Türkçesindeki *derece kategorisi* hareketin gerçekleşme derecesini-usulünü bildiren ayrı bir fiil kategorisidir. Bu kategori Rusça *vid* terimi ile karşılanan hareketin tamamlanmışlık ve tamamlanmamışlık özelliğinden farklıdır.

1. Derece-usul kategorisi aracılığıyla Tatar Türkçesinde fiilin adlandırdığı hareketin başlangıcı, yönü, sürekliliği, tekrarlanması, kısmi olarak gerçekleşmesi ve sonlanması, tamamlanması ile ilgili belirtilmek istenilen özellikler, nüanslar çeşitli dillik yöntemlerle ortaya konur. Bu özellikler ifade edilme biçimleriyle bağlantılı olan birtakım ilave anlamsal çağrışımlara sahiptir.

2. Tatar Türkçesinde hareketin gerçekleşme özellikleri fiillere ulanan biçimbirimlerle, fiile zarf-fiil biçimbirimi aracılığıyla birleşen yardımcı fiille, zarf fiil biçimbirimli fiillerin tekrarlanmasıyla ya da fiilin mastar hâli ile birleşen *totın-*, *kérés-*, *mataş-* yardımcı fiillerinin birleşmesi olmak üzere dört farklı yöntemle bildirilir.

3. Derece-usul kategorisi esas olarak ekleme yöntemiyle, yardımcı fiil işlevinde kullanılan bir grup fiilin ana fiile *-A / -y* ya da *-(I)p* zarf fiili biçimbirimi aracılığıyla birleşmesi yöntemiyle, çeşitli biçimlerdeki fiillerin yinelenmesi yani tekrar yöntemiyle ve sınırlı sayıdaki fiilin *-(I)rgA* biçimbirimli ana fiile birleşmesiyle oluşturulur. Oluşumunda hem dilbilgisel hem de sözlüksel araçlar kullanıldığı için derece kategorisi sözlüksel-dilbilgisel bir kategori olarak kabul edilir.

4. Derece-usul kategorisini ekleme yöntemiyle bildirmek üzere *-gAlA-*, *-(I)ştİr-*, *-(I)msİrA-*, *-(I)nkİrA-* biçimbirimlerinden faydalanılır. Bu biçimbirimler ile çatı biçimbirimlerinin işlevleri arasındaki ilişkiye dikkat çeken çalışmalar Tatar Türkçesinde az sayıda olsa da mevcuttur. Ekleme yöntemiyle kurulan derece-usul kategorisiyle esas olarak fiilin adlandırdığı hareketin tekrarlanması ve kısmen gerçekleşmesi bakımından gerçekleşme özelliğiyle ilgili bilgiler aktarılır.

5. Derece-usul kategorisi analitik yöntemle bildirilirken çeşitli fiiller *-A / -y* ya da *-(I)p* zarf fiili biçimbirimi aracılığıyla ana fiile birleşip yardımcı fiil rolünde kullanılırlar ve birleşik fiil oluştururlar. Bu fiiller birleştikleri ana fiilin adlandırdığı harekete derece-usul kategorisine has çeşitli gerçekleşme özellikleri ilave ederler. Analitik yöntemle kurulan derece-usul kategorisi Tatar Türkçesinde en yaygın kullanılan grubu oluşturur ve başlama, yönelme, devamlılık, tekrarlanma, anilik kısmen gerçekleşme ile tamamlanma, sonuç olmak üzere hareketin derece-usul kategorisine has bütün gerçekleşme özelliğiyle ilgili bilgiler aktarılabilir.

6. Derece-usul kategorisinin tekrar yöntemiyle bildirilmesinin *-(A) / -y* biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesi; *-(I)p* biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesi; fiillerin olumlu ve olumsuz biçimlerinin yinelenmesi ve kişi-sayı işaretleyicileriyle çekimlenen fiillerin yinelenmesi olmak üzere dört yolu vardır. *-(A) / -y* biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesiyle devamlı olan ya da tekrarlanarak devam eden hareket; *-(I)p* biçimbirimli zarf fiillerin yinelenmesiyle tekrarlanan hareket; fiillerin olumlu ve olumsuz biçimlerinin yinelenmesiyle başlayan ancak bütünüyle gerçekleşmeyen hareket; kişi-sayı işaretleyicileriyle çekimlenen fiillerin yinelenmesiyle de tekrarlanan ya da tekrarlanarak devam eden hareket bildirilir.

7. Fiilden isim yapan *-(I)rgA* biçimbirimli bir fiil ile *totın-*, *matış-* ve *kérés-* fiillerinin temel anlamını tamamen ya da kısmen kaybedip, yardımcı fiil rolünde birleşmesi yöntemiyle oluşturulan derece-usul kategorisi hareketin başlama derecesini ya da başladıktan hemen sonra kesintiye uğrayan hareketi bildirir.

8. Derece-usul kategorisinin oluşturulma biçimleri ile hareketlerin bütün gerçekleşme özellikleri yansıtılamadığı gibi aynı gerçekleşme özelliklerinin de söz konusu yöntemlerin hepsiyle oluşturulamadığı anlaşılır. Örneğin ekleme yöntemiyle

hareketin tekrarlandığı ya da kısmen gerçekleştiği ile ilgili bilgiler belirtilir, ani gerçekleşen hareketler bu yöntemle ifade edilememektedir. Diğer yandan hareketin tekrarlanması ve kısmen gerçekleşmesi ekleme yöntemi, analitik yöntem ve tekrar yöntemiyle bildirilebilirken *-(I)rgA* biçimbirimli fiillerle bildirilememektedir. Bununla birlikte hareketin ani gerçekleşmesi ise yalnızca analitik yöntemle ifade edilir.

Kaynakça

- Ahunzyanov, E. M. (1987). *Kontrastivnaya grammatika: morfologiya russkogo i tyurkskiĥ yazıkov*. Kazan: izdatel'stvo kazanskogo universiteta.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim (II)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alparov, G. (2008). *Saylanma ĥezmetler*. Kazan: Megarif.
- Bogdanovskiy, P. V. (red.). (2003). *Morfologiya tatarskogo yazıkıa*. Moskova.
- Bogoroditskiy, V. A. (1953). *Vvedeniye v tatarskoye yazıkoznaniye*. Kazan: Tatgosizdat.
- Bondarko, A. V. (1983). *Printsıptı funktsionalnoy grammatiki i voprosı aspektologii*. Leningrad: Nauka.
- Burbiel, G. (2018). *Tatar Grammar: A Grammar of the Contemporary Tatar Literary Language*. Stockholm-Moscow: Institute for Bible Translation.
- Camaletdinov, R. R. (2004). *Tatar hem rus téllerénén ĥaqıştırma grammatikası*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.
- Çimen, G. (2023). *Tatar Türkçesinde Dönüştü Çatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilaçar, A. (1974). Türk Fiilinde 'Kılınış'la 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *TDAY-Bellekten*. 159-171.
- Dmitriyev, N. K. (1948). *Grammatika başkirskogo yazıkıa*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo akademii nauk SSSR.
- Ganiyev, F. A. (1963). *Vidovaya harakteristika glagolov tatarskogo yazıkıa*. Kazan: Tatarskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Ganiyev, F. A. (1969). *Vido-vremennaya sistema v tyurkskiĥ yazıkıaĥ. Problema obşçnosti altayskiĥ yazıkıov*. Leningrad.
- Ganiyev, F. A. (2015). *Problemu tatarskogo yazıkoznaniye*. Kazan: Tatarskoye knijnoye izdatel'stvo.

- Gilmullovıç, M. F. (2003). *Glagolı tatarskogo yazıka i ih leksikografırovaniye*. Dissertatsiya na soiskaniye učenoy stepeniy kandidata filologičeskih nauk (Nauçnıy rukovoditel': F. A. Ganiyev), Kazan.
- Güzel, S. (2023). Tatarcada {-p al-} Art Fiili: Kılınış ve Kiplik Temelinde Bir İnceleme / {-p al-} Post-verb in Tatar: An Analytical on the Basis of Aktionsart and Modality]. Ü. Çelik Şavk, J. Garibova, D. Ergönenç, G. Yükselen Peler, M. Durmuş, E. Bozok ve Selcen Koca (Ed.). *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Süer Eker Çağdaş Türkolojinin İzinde* (s. 615-634). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hangildin V. N. (1959). *Tatar télé grammatikası*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Harisov, A. İ. (1958). Sposobı vırajeniye glagol'nıh vidov v başkirskom yazıke. *Voprosı grammatiki tyurkskih yazıkov*. A.-A.
- Harisova, Ç. M. (2010). *Tatar télé: Morfologiya*. Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Hisamova, F. M. (2015). *Tatar télé morfologiyası*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İbrahimov, G. (2003). *Tatar Sarfı*. Kazan: Kazan Devlet Universiteti.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, L. (1994). "Türkeitürkische Aspektotempora". Thieroff, R. - Balhveg, J. (Yayımlayan). *Tense systems in European languages*. Tübingen: Linguistische Arbeiten. 308: 247-266.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Kononov, A. N. (1960). *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kurbangaliyev, M. ve Gazizov R. (1925). *Opıt kratkoy praktičeskoj grammatiki tatarskogo yazıka*. Kazan.
- Poppe, N. (1963). *Tatar manual*. Bloomington: Indiana University Publications.
- Safiullina, F. S. (1998). *Tatarça-rusça tél béléme términnarı süzlégé*. Kazan: Hétér Neşriyatı.
- Sawranbayev, N. T. (1944). *Semantika i funksii deepriçastiy v kazahskom yazıke*. Alma-Ata.

- Schönig, C. (1984). *Hilfsverben im Tatarischen: Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen*. Wiesbaden: Franz Steiner
- Serebrennikov, B. A. (1958). Problema glagol'nogo vida v tyurkskih yazıkah. *Voprosı grammatiki tyurkskih yazıkov*. 12-30. Alma-Ata 12-30.b
- Şahan Güney, F. (2008). Tatar Türkçesinde Bitme ve Tamamlanma Bildiren Birleşik Fiil Yapıları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*. VIII-I, 125-140.
- Şakirova, R. F. (red.). (1953). *Tél béléme buyınça térmınnar hem eytélmeler süzligi*. Kazan: Tatgosizdat.
- Tagirovoy, F. İ. ve Gaffarovoy, F. F. (red.). (2016). *Russko-tatarskiy tolkoviy slovar' lingvistiçeskih terminov*. Kazan: İyali.
- Tenişev E. R. (1988). *Sravnitel'naya-istoriçeskaya tyurkskix yazıkov: Morfologiya*. Moskva.
- TG 2016: *Tatar Grammatikası (2016: II Tom)*. (Proyekt cit. M.Z: Zekiyev; Red. F. M. Hisamova). Kazan: İbrahimov isēmēdegē tēl, edebiyat hem sengat' institutı.
- TTAS III-2017: *Tatar tēlénēñ añlatmalı süzlégé (2017): III tom: K*. Kazan: İbrahimov isēmēdegē tēl, edebiyat hem sengat' institutı.
- Tumaşeva, D. (1978). *Hezérge tatar edebiy tēlé-morfologiyé*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.
- Tumaşeva, D. G. (1964). *Hezérge tatar edebiy tēlé morfologiyesé*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde "Bakış" ("Aspectotempora"). *Türkbilig*, 5, 124-133.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Veliullina, Z. vd. (1972). *Hezérge tatar edebiy tēlé morfologiyesé*. Kazan: RSFRS Megarif Ministrılıgı Kazan Devlet Pedagogiya İnstitutı.
- Yuldaşev, A. A. (1955). Kategoriya glagol'nogo vida v başkirskom yazıke. *Voprosı grammatičeskogo stroya*. 362-386. Moskva.
- Zekiyev, M. Z. (1958). *Hezérge tatar edebiy tēlé-sintaksis*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.

Zinnatullina, K. Z. (1969). *Zalogi glagola v sovremennom tatarskom literaturnom yazıke*. Kazan: Tatarskoye knijnoye izdatel'stvo.

Bütüncce

- A Fettaḥ , N. (2009). *Aklan*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- AL Gıyl'manov, G. (2003). *Albastılar: Hıyalıy kıssa*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- BY Galew, M. (2017). *Bolgançık yıllar. Möhacirler (Cıyıntık)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- ESB Vakıyf, H. (2005). *Eger sin bulmasañ: Povest'lar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- P-ŞH Höseyenov, Ş. (1979). *P'yesalar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- S Beşirov, G. (1977). *Sıvaş*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- YK Hösni, F. (2021). *Yözék kaşı*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- YS Kadırova, Z. E. (2011). *Yazmuş sınavı*. Kazan.

Summary

The boundaries of the manner of action and aspect in the Turkish language and in Tatar Turkish have not yet been fully determined. In general linguistics, the manner of action and aspectual characteristics of verbs have been tried to be explained in Tatar Turkish grammar sources, by comparing them with the concept of *vid* in the Russian language, through the structures discussed under the name of category of degree and manner, which is examined in the lexical-grammatical category in terms of their structural formation and functions. According to Tatar Turkish grammatical sources, there are four methods of creating the category of degree and manner: the morphological method, the analytical method, the repetition of various verbs, and the combination of the verbs *totın-*, *kérés-* and *matas-* into the verb with the *-(l)rg(A)* morpheme. The morphological method is established by adding certain morphemes to the verb. With the most commonly used analytical method, compound verbs are formed by using the verb that completely or partially loses its meaning and acts as an auxiliary verb and joins the main verb with the adverb morpheme *-A / -y* or *-(l)p*. The structures created by these methods, depending on the context, convey various additional meanings related to the realization feature of the action named by the verb, such as initiation, direction, continuity, singularity, suddenness, partial realization or completion and result. Such structures, which do not cause a fundamental change in the movement named by the verb but indicate some nuances regarding the degree and method of its realization, are evaluated on the basis of the lexical-grammatical category, since there are lexical and grammatical elements in their construction.

This study was created by collecting data about the category of degree and manner in Tatar Turkish grammar sources and comparing this category with the Russian *vid*, analyzing the methods of creating the category of degree and manner on the basis of these data, and explaining the various functions of the structures created by various methods with context-related example sentences. In this way, it is aimed to contribute to the understanding of the category of degree and manner in Tatar Turkish.

The findings obtained as a result of collecting and examining data regarding the category of degree and manner in Tatar Turkish grammar sources are as follows:

In Tatar Turkish, the category of degree and manner is a category that is met with the Russian concept *vid* and is different from the completion and incompleteness feature of the action, and is a separate verb category that indicates the degree and method of realization of the action.

Through the category of degree and manner, the features and nuances that are desired to be specified regarding the beginning, direction, continuity, repetition, partial realization and termination, and completion of the action named by the verb in Tatar Turkish are revealed with various linguistic methods. These features have a number of additional semantic connotations that are linked to the way they are expressed.

In Tatar Turkish, the realization characteristics of the action are expressed by four different methods: morphemes attached to the verbs, auxiliary verbs joining the verb through the gerund morpheme, repetition of verbs with adverbial morphemes, or combination of the auxiliary verbs *totın-*, *kérêş-*, *mataş-* combined with the infinitive form of the verb.

Category of degree and manner is achieved by morphological method, combining a group of verbs used as auxiliary verbs to the main verb through the adverb morpheme *-A / -y* or *-(I)p*, repeating verbs in various forms, and using a limited number of verbs with the morpheme *-(I)rgA*, it is formed by combining it with the main verb. The category of degree and manner is considered a lexical-grammatical category, since both grammatical and lexical tools are used in its formation.

The morphemes *-gAlA-*, *-(I)ştIr-*, *-(I)msIrA-*, *-(I)nkIrA-* are used to declare the category of degree and manner by the morphological method. Studies drawing attention to the relationship between these morphemes and the functions of voice morphemes are available in Tatar Turkish, although they are few in number. With the category of degree and manner established by the morphological method, they mainly convey information about the realization feature of the verb in terms of repetition and partial realization of the movement named by the verb.

While the category of degree and manner is reported by the analytical method, various verbs are combined with the main verb through the adverbial morpheme *-A / -y* or *-(I)p* and used in the role of auxiliary verb and form a compound verb. These verbs add various realization features specific to the category of degree and manner to the action named by the main verb they combine with. The category of degree and manner established by the analytical method constitutes the most widely used group in Tatar Turkish, and information about all the realization features of the movement specific to the category of degree and manner can be conveyed, including initiation, direction, continuity, repetition, suddenness, completion with partial realization, and conclusion.

Declaration of category of degree and manner verbs by repetition method. Repetition of adverbial verbs with *-(A) / -y* morpheme; -Repetition of adverbial verbs with *-(I)p* morpheme; There are four ways to repeat verbs: the repetition of positive and negative forms of verbs, and the repetition of verbs conjugated with person-number markers. Movement that is continuous or continues repeatedly with the repetition of adverbial verbs with the morpheme *-(A) / -y*; Repeated action by repetition of adverbial verbs with morpheme *-(I)p*; a movement that begins with the repetition of the positive and negative forms of verbs but is not fully realized; By repeating verbs conjugated with person-number markers, repeated or repeated action is reported.

The category of degree and manner, which is created by combining a verb with the *-(I)rgA* morpheme that makes a noun from a verb, and the verbs *totın-*, *mataş-* and *kérêş-*, who lose their basic meaning completely or partially and become an auxiliary verb, indicates the degree of initiation of the movement or the interruption immediately after it begins. The movement is reported.

Finally, it is understood that all the features related to the realization of movements cannot be reflected in the way the category of degree and manner is created, and the same realization features cannot be created with all of the methods in question. For example, with the addition method, information about whether the movement is repeated or partially realized is stated; sudden movements cannot be expressed with this method. On the other hand, while the repetition and partial realization of the movement can be reported by morphological,

analytical and repetition of verbs, it cannot be reported by verbs with the *-(l)rgA* morpheme. However, the sudden occurrence of the movement is expressed only by the analysis method.

TÜRKÇEDE İLE SÖZCÜĞÜ VE BU SÖZCÜĞÜN -(y)LA BİÇİMİ ÜZERİNE

ON THE WORD İLE IN TURKISH AND ITS -(y)LA FORM

Özlem ERDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı,
oerdogan@cumhuriyet.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Mart 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 5 February 2024
Date accepted: 21 March 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Türkçede ile Sözcüğü; Çekim Edatı;
Bağlama Edatı; İsim Durumu
Kategorisi; Dizim; Dizi

Keywords

The Word "ile" in Turkish;
Preposition; Conjunction; Noun Case
Category; Syntagm; Paradigm

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.3

Öz

Türkçede ile sözcüğü, sözcük türü bakımından ya çekim edatı -edat- ya da bağlama edatı -bağlaç- kullanımlarıyla karşımıza çıkar. Çekim edatı olması durumunda [araba / ile] gibi [isim / edat] yapısında edat öbekleri meydana getirir. Bağlama edatı işlevinde olması durumunda ise söz gelimi [yaz / ile / kış] gibi [isim / bağlaç / isim] yapısında bir bağlama öbeği oluşturur. Aynı örnekler, "arabayla" veya "yazla kış" şeklinde de ifade edilebilir ve işte bu durumda kimi kaynaklarda "ek"; kimi kaynaklarda ise "edat" olarak tanımlanan -(y)LA biçimi karşımıza çıkar. Buna göre söz konusu biçim, "ek" tanımlamasının yapıldığı kaynaklarda "vasita, beraberlik vb. ifade eden bir durum eki" olarak; "edat" tanımlamasının yapıldığı kaynaklarda ise "ön ünlüsünü yitirerek önceki sözcüğe bitişik yazılan ile edatı" olarak açıklanır. Bu iki farklı tanımlamaya bağlı olarak sözdizimsel değerlendirmeler de değişebilmektedir. Böylece, -(y)LA'nın gramer kategorisinin ne olduğu konusunda örneklerin gerek biçimsel gerekse sözdizimsel açıdan bir bütünlük içinde değerlendirilmesini belli ölçüde güçleştiren bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, ile sözcüğü ve bu sözcüğün -(y)LA'ya dönüşmüş biçimiyle ilgili Türkçe gramerlerde farklı bakış açıları doğrultusunda farklı şekillerde değerlendirilen aynı tip örneklere dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, öne çıkan biçimsel ve sözdizimsel yorumlar karşılaştırılmış ve söz konusu örneklerin değerlendirilmesinde esas alınabilecek yaklaşım, isim durumu kategorisi ile dilin dizim ve dizi boyutundaki denklikler sorgulanarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Abstract

In Turkish, the word "ile" appears as either a preposition or a conjunction depending on its word type. If it is a preposition, prepositional phrases occur in the [noun/preposition] structure, such as [araba / ile]. If it is a conjunction, a conjunction phrase is formed in the [noun / conjunction / noun] structure, such as [yaz / ile / kış]. The same examples can also be expressed as "arabayla" or "yazla kış". In this case, we encounter the form -(y)LA, which is defined as "suffix" in some sources and "preposition" in others. In the sources that describe it as a suffix, this form is a case suffix that expresses the assent, conjunction, etc. In the sources that describe it as a preposition, it is the preposition of "ile" written adjacent to the previous word by losing its front vowel. Depending on these two different definitions, syntactic evaluations also vary. Thus, we encounter an uncertainty about what the grammatical category of -(y)LA is, which makes it difficult to evaluate the examples in their entirety, both morphologically and syntactically. In this study, it is aimed to draw attention to the same type of examples that are evaluated in different ways according to different perspectives in Turkish grammars regarding the word "ile" and its form transformed into -(y)LA. In this context, morphological and syntactic comments were compared. The approach that can be taken as a basis for evaluating these examples has been tried to be determined by questioning the noun case category and the equivalences in the syntagm and paradigm dimensions of the language.

Giriş

Türkçe gramerlerde bazı biçimbirim veya yapılarla ilgili zaman zaman farklı adlandırma ve tanımlamalarla karşılaşmak mümkündür. Bu durum, aynı tip örneklerin farklı şekillerde değerlendirilmesine neden olmakta ve buna bağlı olarak da Türkçenin gramerini anlama ve anlatma süreçlerinde birtakım güçlük ve belirsizlikler, ortaya çıkabilmektedir. Bundan dolayı, üzerinde ihtilaf bulunan gramer konularının belirlenmesi, bu konularla ilgili ortaya konmuş görüşlerin karşılaştırmalı olarak bir araya getirilmesi ve sorunun çözümünde esas alınabilecek ölçütlerin tartışılması, Türkçenin dizgesini ve işleyişini en iyi şekilde tanımlayan gramerlerin ortaya konmasına katkı sunmak veya en azından mevcut gramer sorunlarına dikkat çekmek bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ele alınabilecek konulardan biri de *ile* sözcüğünün *-(y)LA* şeklini aldığı örneklerin nasıl değerlendirileceği meselesidir.

1. TÜRKÇEDE İLE > -(y)LA BİÇİMBİRİMİ

Türkçede *ile* sözcüğünün çekim edatı ve bağlama edatı olmak üzere iki işlevi vardır. Buna göre, “*araba ile*” gibi bir örnekte çekim edatı; “*yaz ile kış*” gibi bir örnekte ise bağlama edatıdır. *ile*’nin bu iki işlevi, tüm ilgili kaynaklarda karşımıza çıkabilecek genel bir bilgidir. Bununla birlikte, söz konusu örneklerin -bilindiği üzere- “*arabayla*” veya “*yazla kış*” şeklinde ifade edilmesi de mümkündür ve işte bu durumda ortaya çıkan *-(y)LA* biçimiyle ilgili ortaya konan değerlendirmeler, kaynaktan kaynağa değişkenlik gösterebilmektedir.

En yaygın değerlendirme, söz konusu *-(y)LA* biçiminin “vasıta durumu eki” olduğu yönündedir. Buran (1996, s. 235), Gülseren (2000, s. 131), Korkmaz (2007b, s. 317-324), Gülsevin (2011, s. 59), Vural ve Böler (2011, s. 163-164), Balyemez (2018, s. 83) ve İlhan (2019, s. 153) gibi pek çok araştırmacı, “vasıta durumu eki” veya “vasıta hâli eki” şeklinde bu adlandırmayı benimsemiştir. Bunun dışında, Banguoğlu (1974, s. 329-330) “kimle hali”; Ergin (1962, s. 225-226) “instrumental eki”; Gemalmaz (1995, s. 289) “bağlama hâli”; Topaloğlu (1989, s. 81) ve Karaağaç (2013, s. 344) “araç durumu eki”; Günay (2003, s. 109) “beraberlik hâli”; Boz (2012, s. 18) ve Alan (2022, s. 27) “birliktelik durumu” şeklinde benzer veya yakın adlandırmalara yer vermişlerdir.

Konuyla ilgili olarak Korkmaz (2007b, s. 318) ve daha pek çok araştırmacı, vasıta ekinin eskiden *-(l)n* olduğunu, bugün pek kullanılmayan bu ekin sadece *yazın*, *kışın* vb. birkaç sözcükte görüldüğünü, bu ekin kullanımını yitirmesiyle *ile* edatının

-(y)LA şeklinde ekleşerek onun yerini aldığını dile getirmişlerdir. Bu hususla ilgili mevcut açıklamalar, şu şekildedir:

Bu durum, Eski Türkçede +In /+Un ekiyle karşılanırdı. Ancak, +In /+Un eki zamanla canlı kullanımını yitirip *yazın, kışın, güzün, gücün* “zorlukla”, *ansızın, için için, ilkin* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşmış zarflar oluşturduğundan, yerini *ile* edatına bırakmıştır. İşte burada vasıta durumu eki olarak ele aldığımız +(y)LA eki, bu *ile* edatının ekleşmesinden oluşmuştur (Korkmaz, 2007b, s. 318).

Bu görüşteki kimi araştırmacılar, -(y)LA'nın “ekleşmiş olsa da aslında edat olduğunu”, kimi araştırmacılar da “aslında edat olsa da artık ekleşmiş olduğunu” vurgulamışlardır. Söz gelimi, Ergin “edat” yönünü öne çıkaran şu değerlendirmelere yer vermiştir:

Hülâsa *ile* edatı bir taraftan *-la, -le* şekline girerek instrumental eki yerini tutarken bir taraftan da edatlığını muhafaza etmekte ve muhafazaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Onun için *-la, -le'ye* hiç değilse şimdilik instrumental eki adı verilmemeli ve instrumental vazifesi gören *ile* edatının ekleşmiş şekilleri olarak bakılmalıdır (Ergin, 1998, s. 238).

Korkmaz ise “ek” niteliğine dikkat çeken şu açıklamalarda bulunmuştur:

+LA eki, *ile* edatının ekleşmesinden oluşmuş bir ek olsa da, ekleşme sırasında, eklendiği kelimenin dil benzeşmesine uymakla ekleşmenin biçim şartını yerine getirmiştir. İşlev bakımından da Eski Türkçedeki *-In/+Un* vasıta durumu ekinin işlevlerini tümüyle üzerine almış bulunmaktadır. “vasıta” ve “birliktelik” işlevini de bir ek olarak sürdürdüğünden elbette bir çekim eki niteliğindedir. Onun *ile* edatıyla olan kısmî bağlantısı bu gerçeği değiştirmez (Korkmaz, 2007b, s. 318).

Bu ve benzeri değerlendirmeler ise *ile* edatının -(y)LA şeklinde ekleşme eğiliminde olduğu görüşü benimsenmiş olsa bile bu biçimin tam bir ek hüviyeti kazanıp kazanmadığı konusunda birtakım yorum farklarının da olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Konuyla ilgili verilen örnekler bakıldığında daha çok “*arabayla*” örneğinde olduğu gibi *ile*'nin çekim edatı işlevini yansıtan örneklerin ele alındığı görülür. Bu doğrultuda, birçok kaynakta -(y)LA'nın söz konusu örneklerde gösterebileceği araç, birliktelik veya beraberlik gibi çeşitli işlevlerden söz edilmiştir. Diğer taraftan, “*yazla kış*” gibi *ile*'nin bağlama edatı işlevini yansıtan örnekler biraz daha geri planda kalmış görünmektedir. Bu tip örneklerle ilgili değerlendirmelere çok yaygın olmamakla

birlikte vasıta durumu ekinin işlevleriyle ilgili açıklamalar arasında kısaca rastlanabilir. Örneğin, Korkmaz (2007b, s. 321) bu örneklerdeki *-(y)LA*'yı da yine vasıta durumu eki olarak değerlendirmiştir. Öner (2012, s. 709) de bu konuda kökenleri farklı olsa da “*geceyle gündüz*” ve “*Arabayla gitti.*” biçimindeki yapılarda isim durumundan söz edilecekse iki ayrı terim yerine tek bir terimin tercih edilmesinin daha doğru olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte, “vasıta durumu” veya “birliktelik durumu” gibi terimlerden hangisi tercih edilmiş olursa olsun, kaynakların büyük bir çoğunluğunda söz konusu nitelikteki örneklere genellikle hiç değinilmemiş olduğu da belirtilmelidir. Yani, bu tip örneklerde *-(y)LA*'nın yine vasıta durumu eki mi olduğu veya hangi ek olduğu soruları aslında büyük çoğunlukla cevapsız kalmıştır.

Bunun yanında, *-(y)LA* biçiminin isim durumu ekleri arasında gösterilmesi de aslında hemen her kaynakta karşımıza çıkan bir durum değildir. Deny (2012, s. 74-175), Bilgegil (1964, s. 175), Gencan (1975, s. 146), Ediskun (1996, s. 110), Koç (1990, s. 52), Vardar (2002, s. 84), Bilgin (2002, s. 165-166), Demir ve Yılmaz (2003, s. 184-185), Atabay, Özel ve Kutluk (2003, s. 35), Gülensoy (2010, s. 545) ve Delice (2019, s. 60) gibi kimi araştırmacılar da durum ekleri arasında böyle bir eke yer vermemişlerdir. Bu araştırmacılardan Deny (2012, s. 533), *-(y)LA*'yı *ile* edatının kısaltılmış biçimi olarak değerlendirmiş ve “*ile edatı ya böyle bütün hâliyle ya da kısaltılmış hâliyle kullanılabilir.*” şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir. Ayrıca, kısaltılması durumunda *ile*'nin *i*sinin düştüğünü ve üst tarafındaki hecenin uyuma girerek *+la*, *+le* şeklinde söylendiğini ifade etmiş ve buna bağlı diğer yazım ve ses özelliklerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Gencan (1966, s. 71), *ile*'nin ayrı veya bitişik yazılabileceğini belirtmiş; bitişik yazılması durumunda önceki sözcük ünsüzle bitiyorsa *i* sesinin düştüğünü ve *le* hecesinin de bir “ek gibi” uyuma girdiğini; önceki sözcüğün ünlüyle bitmesi durumunda ise *i* sesinin *y* olduğunu ve *le* hecesinin de ünlü uyumuna göre değiştiğini dile getirmiştir. Ediskun (1996, s. 84-85), benzer şekilde *ile* edatının *-(y)LA* biçimini almasını bir yazım özelliği ve ses olayı olarak değerlendirmiştir. Delice (2019, s. 57) ise *-(y)LA*'nın bir ek değil; *ile* edatının kendinden önceki sözcüğe bitişik yazılmış şekli olduğunu vurgulamış ve bu konuda, şu açıklamaları dile getirmiştir:

Vasıta *[-(y)LA]* ekini almış bir biçimbirim, aslında bir ek bile almış değildir; çünkü, bu, bir ek değil ‘*ile*’ edatının kendinden önceki kelime ile bitişik söylenebilme ve yazılabilme özelliğinden dolayı kendinden önceki isimle bitişik söylenen ve yazılan şeklidir. Yani, bu hâliyle de

bir edattır. İsimle bir ek değil; bir kelime olarak birleşmiş olur. Yani, durum ekleriyle aynı düzlemde bile değildir (Delice, 2019, s. 57).

Bu açıklamalarının devamında örnekleri sözdizimsel açıdan değerlendiren Delice (2019, s. 57), [*araba / ile*] yapısı nasıl bir edat öbeği ise [*araba/yla*] şeklinin de bir edat öbeği olduğunu belirtmiştir.

Bu noktada, benzer örneklerin sözdizimi kaynaklarında nasıl ele alındığına da değinmek gerekirse ilk olarak *ile*'nin çekim edatı işlevinde olduğu "*araba ile*" gibi örneklerin edat öbeği; bağlama edatı işlevinde olduğu "*yaz ile kış*" gibi örneklerin de bağlama öbeği olarak değerlendirildiği ifade edilebilir. *ile*'nin *-(y)LA* şeklini aldığı örneklerde ise durum yine değişkenlik gösterebilmektedir. Bu konuda Karahan (2006, s. 62-65, 66) "*yazla kış*" gibi örnekleri "*Bağlama Grupları*" başlığı altında ele alarak bu yapının *-(y)LA* bağlama ekini taşıdığını ve iki unsurlu bir yapı olduğunu belirtmiş; "*arabayla*" tipindeki örneklere ise "Edat Grupları" başlığı altında yer vermemiştir. Özkan, Toker ve Aşçı (2016, s. 95-103) herhangi bir açıklama yapmamış olmakla birlikte söz konusu nitelikteki örneklere yer verip vermeme konusunda Karahan'la aynı yolu izlemişlerdir. Özmen (2013, s. 84-85, 105) "*yazla kış*" gibi örneklere "Bağlama Grubu" başlığı altında değinmemiş; "*arabayla*" tipindeki örneklere ise "*İle edatı, isim ve isimlerin üzerine +la/+le şeklinde gelerek, +n araç durumu eki yerine de kullanılabilmektedir.*" açıklamasıyla birlikte "Edat Grubu" başlığı altında yer vermiştir. Aktan (2009, s. 38, 59), Böler (2019, s. 102, 112), Özkan ve Sevinçli (2011, s. 62, 103) herhangi bir açıklamaya yer vermemekle birlikte "*yazla kış*" gibi örnekleri "Bağlama Grubu"; "*arabayla*" tipindeki örnekleri de "Edat Grubu" başlığı altında göstermişlerdir.

Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda *ile* edatının *-(y)LA* biçimini alması konusunda karşımıza çıkan genel tablo şöyle özetlenebilir:

1. Çoğunlukla *ile*'nin çekim edatı işlevini yansıtan "*arabayla*" gibi örneklerdeki *-(y)LA* biçimi üzerinde durulmuş ve "vasıta durumu eki" gibi adlandırmalarla da bu tip örneklerdeki *-(y)LA* kastedilmiştir. *ile*'nin bağlama edatı işlevini yansıtan "*yazla kış*" gibi örneklerde görülen *-(y)LA* biçimine ise ya genellikle değinilmemiş ya da söz konusu biçim, bu işleviyle de yine vasıta durumu eki olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada, *-(y)LA* 'yı yalnızca veya öncelikli olarak çekim edatı işlevli örnekler çerçevesinde değerlendirmek, bağlama işlevindeki örneklerin açıkta kalmasına neden olmaktadır. Tüm örnekleri vasıta durumu eki olarak ele almak ise gerek gösterdiği işlev gerekse ortaya çıkardığı yapı açısından birbirinden çok ayrı iki grup örneğin aynı başlık altında toplanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Yani, bu durumda

da *ile* sözcüğü “*Araba ile gittim.*” örneğinde çekim edatı; “*yaz ile kış*” örneğinde bağlama edatı olurken *-(y)LA* biçimi, hem “*Arabayla gittim.*” örneğinde hem de “*yazla kış*” örneğinde vasıta durumu eki olarak adlandırılmış olmaktadır.

2. Konuyla ilgili “vasıta durumu eki” tanımlamasından tamamen farklı bir yaklaşım daha bulunmaktadır. Buna göre *ile* edatı, kendinden önceki sözcüğe bitişik olarak da yazılabilmektedir ve bitişik yazılması durumunda *-(y)LA* biçimini almaktadır. Bu biçim, bir ekleşmeyi değil; bir yazım özelliğini ve bir ses olayını ifade etmektedir. Bundan dolayı söz konusu biçim gerek işlev gerekse oluşturduğu yapılar açısından *ile* sözcüğü ile aynı düzeydedir.

3. Sözdizimsel açıdan “*araba ile*” örneğinin edat öbeği olarak ele alınmasına karşılık “*arabayla*” örneğinin edat öbeği olarak değerlendirilmesi konusunda bir belirsizlik dikkat çekmektedir. Bu tip örnekler, sözdizimi kaynaklarında çoğu zaman bir açıklama yapılmaksızın edat öbeği örnekleri arasına dâhil edilmiş veya edilmemiştir. Dâhil edilip edilmemesi de *-(y)LA*’nın vasıta eki olarak mı yoksa *ile* edatının bitişik yazılan şekli olarak mı değerlendirildiğine bağlıdır. Aksi hâlde, *-(y)LA*’yı söz gelimi vasıta eki olarak ele alırken “*arabayla*” örneğini edat öbekleri arasında göstermek de “sözcük öbeği” kavramıyla uyuşmayan bir durumu ifade etmektedir.

4. *ile*’nin bağlama edatı işlevini yansıtan “*yazla kış*” gibi örnekler sözdizimi kaynaklarında büyük çoğunlukla bağlama öbekleri arasında gösterilmiştir. Bununla birlikte, “*yaz ile kış*” örneğinin [*isim / bağlaç / isim*] şeklinde üç unsurdan oluşmasına karşılık “*yazla kış*” örneğinin kaç unsurlu olduğu sorusuna verilebilecek cevaplar da yine *-(y)LA*’nın nasıl değerlendirildiğine bağlıdır.

Buna göre, bir taraftan *-(y)LA*’nın vasıta durumu eki olduğu yönünde bir kabul her ne kadar yaygınlık kazanmış olsa da diğer taraftan bu biçimin *ile* edatıyla olan bağlantısını göz ardı etmenin de mümkün olmayışı, bu konuda kaynaklar arasında ve hatta, kimi zaman aynı kaynak içinde beliren bir ikilemi beraberinde getirmiş gibi görünmektedir. Temel olarak *-(y)LA*’nın artık bir ek mi yoksa hâlâ bir edat mı olduğu sorusuna dayanan bu ikilem, tüm örnekleri gerek biçimsel gerekse sözdizimsel açıdan bir bütünlük içinde açıklayabilmeyi belli ölçüde güçleştirmektedir. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak ise söz konusu meselenin her iki açıdan gözden geçirilmesiyle mümkün olabilir.

Bu bağlamda, ilk olarak *-(y)LA*’nın bir çeşit “durum eki” olup olmadığını anlamak için kanaatimizce “isim durumu” kategorisindeki eklerin ortak özellikleri sorgulanmalıdır. Söz konusu kategorinin ne olduğu ve hangi eklerin bu kategoriye

girebileceği konusu, Türkçenin sınırları çizilememiş gramer meselelerinden biridir. Bu konuda isim durumu ekleriyle ilgili çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte “isim durumu” kategorisini tanımlamaya yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmalardan birini ortaya koyan Buran (1996, s. 14-23) oldukça detaylı bir literatür taramasına yer verdikten sonra Türkçedeki durum eklerinin sayısı ve terminolojisi konusunda bir görüş birliği olmadığına dair şu kanaatini dile getirmiştir:

Görülüyor ki, Türk dilinin pek çok meselesi gibi isim hâlleri ve hâl ekleri konusunda da birlik sağlanmış değildir. Hâllerin sayısı ve terminolojisinde bile henüz bir birlik yoktur. (...) Eski Türkçeden günümüze kadar, gerek tarihi ve gerekse yaşayan şive ve ağızlar üzerinde yapılan çalışmaların çoğunda hâl eklerinin sayısı ve terminolojisi farklıdır. Bu konuda Türk türkologlar arasında birlik bulunmadığı gibi, Türk dili üzerinde çalışan yabancılar arasında da birlik yoktur. Dolayısıyla üzerinde ittifak edilecek noktaların belirlenmesi gerekir (Buran, 1996, s. 18).

Ardından, isim durum eklerinin kaynaklarda en az beş, en fazla on dört olarak verildiğini belirten Buran (1996, s. 18, 20), bunlardan üzerinde en çok yoğunlaşılacak dokuz durumu şu şekilde sıralamıştır: Yalın hâl, tamlama hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, çıkma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli, yön gösterme hâli.

Önler (2012, s. 706) bu sayının dokuz, ona kadar çıkmasının durum kategorisiyle ilgili birtakım belirsizliklerden kaynaklandığını belirtmiş ve bu kategorinin ne olduğu meselesini ele almıştır. Bu bağlamda, isim ve fiil ilişkisini esas alan Önler (2012, s. 708), “isim durumu ekleri” aracılığıyla fiilin isimle olan ilişkisinin belirlendiğini dile getirmiş ve bu eklerin ismi fiille göre konumlandığını, isimlerin üzerine geldiğini ve özellikle isimleri zarflaştırmaması gerektiğini belirtmiştir. Zarfların işleviyle durum kategorisi arasındaki farklar konusunda şu açıklamalara yer vermiştir:

Zarflar fiilin bildirdiği işi zaman, yer, durum, sayı ve hangi araçlarla yapıldığı gibi çeşitli yönlerden belirtirler. Zarflar ayrıca fiilin dışında sıfatları ve başka zarfları da nitelerler. Durum, bu nitelermelerin dışında adın fiille göre konumunu belirler. Ad durumları fiilin yaptığı işi belirtmezler, fiilin bildirdiği işin adla ilişkisini belirlerler. Buna göre ad durumu, *fiilin bildirdiği işin etkilediği, yöneldiği, bulunduğu ya da ayrıldığı adı gösterir*, şeklinde tanımlama yapılabilir. Ad, bu durumlara göre belirli morfepler alır ya da yalın olur (Önler, 2012, s. 708).

Bu açıklamaların devamında -CA, -ArI, -rA ve -n gibi ismi zarflaştırın morfemler için durum işlevinden söz edilemeyeceğinin altını çizen Önler (2012, s. 708), bu çerçevede yalın ve -A yönelme, -I belirtme, -DA bulunma ve -DAn ayrılma olmak üzere Türkçede beş çeşit isim durumu olduğunu dile getirmiştir. Buna göre, yalın durumdaki isimler, cümlede özne ve belirtisiz nesne görevini üstlenirken belirtme durumu belirtili nesne; yönelme, bulunma ve ayrılma durumları da dolaylı tümleş görevinde bulunmaktadır. Önler (2012, s. 706), bu konuda ayrıca söz konusu eklerin de her zaman isim durumu işlevinde görülmeyeceğini, kimi zaman da zarf yapma işlevinde olabileceğini dile getirmiş ve söz gelimi, -DAn ekinin “*Evden ayrıldı.*” örneğinde durum eki işlevinde olmasına karşılık “*Yağmurdan ıslandı.*” örneğinde zarf yapma işlevinde olduğunu belirtmiştir.

“İsim durumu” kategorisinin sınırlarıyla ilgili bir başka çalışmayı ortaya koyan Delice (2019, s. 51-52) ise Türkçede durum eki olarak gösterilen ek sayısının kaynaktan kaynağa değiştiğine dikkat çekmiş ve bu çok çeşitliliğin “isim durumu” kategorisinin anlambirimcilerinin tam olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Önler (2012, s.706-710) ile aslında birçok ortak noktaya temas etmiş olmakla birlikte konunun sınırlarını daha sistematik bir şekilde gösteren üç anlambirimcik belirlemiştir. İsim durumu kategorisinin ne olduğunu ve durum işlevli bir ekin diğer eklerden neye göre ayırt edilebileceğini gösteren bu üç anlambirimcik, ilgili çalışma doğrultusunda şöyle özetlenebilir:

Birincisi, bir isim durumu eki, eklendiği ismi yüklemle ilişkilendirmelidir. Söz gelimi, “*Öğretmen sınıfa girdi.*” örneğinde -A yönelme eki; “*Ayşe kapıyı açtı.*” cümlesinde ise -I belirtme eki, eklendiği sözcüklerle yüklem arasında bir bağlantı oluşturmuştur. Dolayısıyla, burada her iki ek de söz konusu anlambirimciği karşılamaktadır. Buna karşın, söz gelimi “[*Ağacın / dalı kırıldı.*” örneğinde -In/-nIn ilgi eki, “*ağaç*” sözcüğünü yükleme bağlamamıştır. Bunun yerine, iyelik ekiyle birlikte bir belirtili isim tamlaması oluşturmuştur. Dolayısıyla, bu noktada söz konusu ek, ilk iki örnekten farklı bir özellik sergilemektedir.

İkincisi, bir isim durumu eki, eklendiği sözcüğün isim olan türünü değiştirmemelidir. İsim durumu ekleri, isim türündeki sözcüklerin işletilmesini sağlayan eklerdir. Bundan dolayı sözcük, isim grubunda olduğu sürece isim durumu da söz konusu olabilir. Eğer sözcük ek aldıktan sonra sıfat veya zarf gibi başka bir sözcük türünün özelliklerini göstermeye başlamışsa burada artık “isim” olmadığı için “isim durumundan” da söz edilemez. Buna göre, söz gelimi “*Ayşe kapıyı açtı.*” örneğinde “*kapı*” sözcüğü, -I belirtme ekini aldıktan sonra da yine isim olma özelliğini

göstermektedir ve dolayısıyla söz konusu ek, burada bu anlambirimciği karşılamaktadır. Buna karşın, “*Onunla yıllarca görüşmedik.*” örneğinde -cA eki ismi zarfa dönüştürdüğü için “isim durumu eki” olmanın temel şartlarından birini sağlamamıştır. Benzer şekilde -DA eki, “*Balıklar denizde yaşar.*” örneğinde bulunma durumu eki olarak değerlendirilebilir; ancak, “*gözde öğrenci*” gibi bir örnekte ismi sığfa dönüştürmüşse “isim durumu” kategorisinin dışında bir işlev üstlenmiş olur.

Üçüncüsü, bir isim durumu eki, eklendiği sözcüğün cümle içinde ya dolaylı tümleç ya da belirtili nesne olmasını sağlar. Bu durum, ilk iki anlambirimciğe bağlı olarak ortaya çıkar. Yani, bir durum eki eklendiği ismi yükleme bağlıyorsa bu isim, cümlelerin öğelerinden birini oluşturacaktır. Bir ismin bir durum eki almış olarak yükleme bağlanabileceği görevler de ya dolaylı tümleç ya da belirtili nesne olabilir. Söz gelimi “*Ayşe kapıyı açtı.*” örneğinde “*kapıyı*” unsurunun belirtili nesne; “*Öğretmen sınıfa girdi.*” örneğinde ise “*sınıfa*” unsuru dolaylı tümleç görevindedir ve dolayısıyla, bu örneklerdeki -I belirtme ve -A yönelme eklerinin söz konusu anlambirimciği karşıladığı düşünülebilir. Buna karşın, “*Onunla yıllarca görüşmedik.*” örneğindeki “*yıllarca*” unsurunun zarf tümleci olması, -cA ekinin bu temel özelliği karşılamadığını göstermektedir. “[*Ağacın / dalı kırıldı.*” örneğinde ise “*ağacın*” şeklindeki unsurun bir cümle ögesi olmaması, -In/-nIn ilgi ekinin bir durum eki olmadığına işaret etmektedir.

İsmlere gelen tüm eklerle bu açıdan bakıldığında sadece -A yönelme, -I belirtme, -DA bulunma ve -DAn ayrılma eklerinin yukarıda sözü edilen üç anlambirimciğin üçünü de tek örnekte karşılayabildiği görülür. Bu eklerin kendi aralarında birtakım ortak özellikler göstererek diğer tüm eklerden ayrılıyor olması ise bunların belli bir gramer kategorisi oluşturduğu anlamına gelir. Bu kategori, “isim durumu” kategorisidir.

Buna göre, yukarıda sözü edilen üç anlambirimcik esas alınarak *ile* sözcüğünün -(y)LA biçimi değerlendirildiğinde bu sözcüğün çekim edatı ve bağlama edatı işlevlerini yansıtan “*Arabayla gittim.*” ve “*yazla kış*” şeklindeki iki tip örnek üzerinden şunlar ifade edilebilir: İlk olarak, durum eklerinin eklendiği ismi yükleme bağlaması gerekir. Bu birinci anlambirimciğin “*Arabayla gittim.*” örneğinde karşılanmış olduğu ifade edilebilir; ancak, “*yazla kış*” örneği bunun dışında kalmaktadır. İkincisi, durum eklerinin eklendiği ismin türünü değiştirmemesi gerekir. Bu anlambirimcik, “*Arabayla gittim.*” örneğinde “*arabayla*” ögesinin zarf olması sebebiyle görülmemektedir. “*yazla kış*” örneğinde ise “*yaz*” isminin “-(y)LA ekini” aldıktan sonra sözcük türünün ne olduğu, cümleden cümleye değişir. Üçüncüsü, durum eki alan

ismin cümlede dolaylı tümleç veya belirtili nesne görevinde olması gerekir. Bu anlambirimcik ise “*Arabayla gittim.*” örneğinde “*arabayla*” ögesinin zarf tümleci olması sebebiyle karşılanmamaktadır. “*yazla kış*” örneğindeki “*yazla*” unsuru ise herhangi bir cümle ögesi olma vasfını zaten göstermemektedir. Kısaca, *-(y)lA*’nın bir durum eki olarak tanımlanabilmesi için söz konusu üç anlambirimcikten üçünü de karşılaması gerekmektedir. Buna karşın, “*Arabayla gittim.*” örneğinde bunlardan sadece biri görülürken “*yazla kış*” örneğinde üçü de görülmemektedir.

Burada *-(y)lA*’nın vasıta durumu eki olduğu tezinin temel dayanaklarından biri olarak karşımıza çıkan eski *-(l)n* eki üzerinde de kısaca durmak gerekirse ilk olarak bu ekin de *yazın, kışın* vb. örneklerde eklendiği ismi zarfa dönüştürdüğü ve bu işleviyle aslında isim durumu eklerine özgü temel bir anlambirimciği karşılamadığı ifade edilebilir. “*yaz vakti*”, “*kış vakti*” gibi anlamlarla öne çıkan bu tür örnekler, anlamsal olarak “*yaz ile*”, “*kış ile*” gibi örneklerden tamamen ayrılmaktadır. Bu ek, sadece vasıta ifade edecek şekilde kullanıldığında *ile* edatıyla işlevsel bir benzerlik gösterebilir. Yani, “*bir ärig ok+un urdu. / (Prens Kül) bir eri ok ile vurdu.*” (Tekin, 2016, s. 110) örneğinde olduğu gibi “*okun / ok ile*” şeklinde anlamsal bir denkliğin olması gerekir. Bir ek ve bir edatın aynı anlamı verecek şekilde kullanılması ise aslında günümüzde de kimi ek ve edatlar arasında gözlenebilen bir durumdur. Söz gelimi, “*Kel başa şimşir tarak.*” örneğinde *-A* ekinin “*kel baş için*” anlamını verdiği ve dolayısıyla, *için* edatını karşıladığı görülür. *-DA* eki, “*Senin boyunda vardı.*” gibi bir örnekte “*senin boyun kadar*” anlamını verirken *-DAn* eki “*Bu parayı ticaretten kazandı.*” gibi bir örnekte “*ticaret ile*” anlamını vermektedir. Ek, burada işlevsel olarak edatı temsil etmekte ve bundan dolayı “*temsil eki*” (Delice, 2000, s. 232) olarak tanımlanabilecek bir işlev göstermektedir. Söz konusu örneklerle kıyaslandığında eski *-(l)n* eki de bir dönem *ile (<birle)* edatını temsil edecek şekilde kullanılmış olabilir. Bu ekin kullanımdan düşmüş olması hâlinde ise edatın *-kendisini* temsil eden ekin yerini almadan- kendi kategorisindeki varlığını sürdürmüş olması da muhtemel görünmektedir.

Konuyla ilgili diğer bir görüş olarak karşımıza çıkan “*-(y)lA*’nın ekleşmediği ve hâlâ edat düzeyinde olduğu” yönündeki tez üzerinde durmak gerekirse kanaatimizce bununla ilgili olarak *için* edatıyla ilgili değerlendirmeler de göz önünde bulundurulabilir. Bilindiği üzere, özellikle tarihî metinlerde *için (<içün < üçün)* edatı, kendinden önceki sözcüğe bitişik yazılabilmektedir. Bu bitişik yazılış, “*devletiçün*” şeklinde olduğu gibi “*devletçün*” şeklinde baştaki ünlü gösterilmeden de

gerçekleşebilmektedir. Bu durumda geriye kalan *-çün* biçimi de yaygın bir şekilde *-çun/-çün* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna bağlanarak okunmaktadır.

İşte buradaki *-çun/-çün* biçiminin kaynaklarda nasıl değerlendirildiğine bakıldığında *ile* edatıyla ilgili değerlendirmelerin aksine *için* edatının eklediği yönündeki değerlendirmelerin çok yaygın olmadığı görülür. Bu biçimi Gülensoy (1988, s. 85) ve Günşen (2000, s. 108) gibi bazı araştırmacılar, “sebepl gösterme eki” adı altında durum ekleri arasında göstermiş; Korkmaz (2007a, s. 182) ise *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde “sebepl gösterme eki: +çun/+çün” maddesine yer vermiştir. Bununla birlikte, Korkmaz (2007b, s. 267-325)’ın *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*’nde durum ekleri arasına böyle bir isim durumunu dâhil etmediği ve genellikle de birçok araştırmacı tarafından dâhil edilmemiş olduğu ifade edilmiştir. Bunun yerine, Türkçenin çeşitli tarihî dönem veya eserlerinin incelendiği muhtelif çalışmalarda Özmen (2001, s. 297), Gülsevin ve Boz (2010, s. 36), Yıldız ve Yalkın (2021, s. 35) gibi kimi araştırmacılar tarafından bitişik yazılan sözcükler arasında *içün* edatının yanında *-çun/-çün* biçimi de gösterilmiştir. Deny (2012, s. 537) ise bu konuda *için* edatını *ile* edatıyla kıyaslamış ve arada benzer bir yazım özelliğinin söz konusu olduğuna şu ifadelerle dikkat çekmiştir:

Bu edat *ile* edatıyla aynı biçimde ve aynı şartlar içinde (*çün* biçiminde) kısaltılmış olarak kullanılabilir; fakat şu fark ile bu kısaltış *ile*’den daha seyrekçe olur ve yalnız yazıya kısıllı kalarak söylenişte bir tesiri olmaz (Şiirde ise ölçü zaruretlerine göre söylenişte tesir ettiği de olur).
Örn.: *seniñ için* (bazen şiirde *seniñçün*) (Deny, 2012, s. 537).

Kısaca, *ile* edatında gözlemlenen tablonun aksine, *içün* edatının *-çun/-çün* biçimi, daha çok bir yazım özelliği olarak yorumlanmış gibi görünmektedir. Buradan da söz konusu biçimin ön ünlüsünü yitirerek bitişik yazılan *için* edatı olarak kabul edildiği ve bu kabulün “sebepl gösteren isim durumu eki” değerlendirmesine göre daha baskın olduğu anlaşılmaktadır.

içün edatının *-çun/-çün* şeklini almış örnekleri, kanaatimizce de söz konusu edattan ayrı ve ek düzeyinde yeni bir biçimbirimi ortaya çıkarmamaktadır. Örneklere sözdizimsel açıdan bakıldığında “*devlet için*” ve “*devletçün*” örnekleri dizimsel bir eş değeriilik gösterirken bu örneklerdeki *içün* ve *-çün* unsurları arasında da dizisel bir eş değeriilik dikkat çekmektedir. Yani, her iki örnek de *[isim / edat]* yapısında bir öbek oluşturmakta; *içün* ve *-çün* unsurları da bu öbekteki edat unsurunu karşılayacak şekilde birbirinin yerini alabilmektedir. Bu da *-çun/-çün* biçiminin önceki sözcükle yine edat olarak bir araya geldiğini gösterir. Bu durum, “*Karacoğlan*”

veya “*Noldu*” gibi örneklerde bir önceki sözcüğe ulanan sözcüğün gramer kategorisinin değişmemesine de benzer. Dolayısıyla, “*devletçün*” gibi örneklerde sadece yazımla ilgili bir özellikten söz edilebilir. Bu yazım özelliği, dilin ses boyutunu ilgilendiren ancak biçim ve sözdizimi boyutunu etkilemeyen bir özelliktir.

Bu çerçevede *ile* sözcüğünün *-(y)LA* biçimini aldığı örneklerle tekrar bakıldığında bu örneklerde de benzer bir durumun geçerli olduğu düşünülebilir. Bilindiği üzere *ile* sözcüğü de tarihi metinlerde ayrı veya bitişik yazılabilmektedir. Bu bağlamda, ilk olarak bitişik yazıldığında söz gelimi “*devletle*” şeklinde karşımıza çıkabilen bir örneğin “*devletle*” şeklinde de görülebiliyor olması, “*devletiçün*” ve “*devletçün*” örnekleriyle paralellik göstermektedir. Daha önemlisi, “*devlet için*” ve “*devletçün*” örneklerinde görülen dizimsel ve dizisel eş değerlilik, “*devlet ile*” ve “*devletle*” örneklerinde de gözlenmektedir. Yani, *-(y)LA* biçimi gerek sözdizimsel gerekse anlamsal bağlam içinde *ile* sözcüğünün yerini alabilmekte ve bu sözcükle aynı diziselliği göstermektedir. Bu da *-(y)LA* biçiminin her ne kadar ek gibi yazılmış olsa da *ile* sözcüğüyle hâlâ aynı düzeyde olduğunu gösterir. Bundan dolayı, “*devletle*” şeklindeki örneklerin “*devletçün*” şeklindeki örneklerle aynı bakış açısı doğrultusunda değerlendirilmesi, kanaatimizce daha uygundur. Yani, *-(y)LA* biçimi de edatın kendinden önceki sözcüğe bitişik yazılabilmek özelliğine bağlı olarak ortaya çıkan ve dilin yalnızca ses boyutunu etkileyen bir yazım özelliği olarak görünmektedir.

Bu özelliğin *için* edatında gözlemlenen bitişik yazılabilmek özelliğinden tek farklı yanı, kullanım sıklığı olabilir. Yani, *için* edatının ön ünlüsünü yitirerek kendinden önceki sözcüğe bitişik yazılmış örnekleri daha az ve özellikle günümüzde çok daha nadir görülürken *ile* edatının ön ünlüsünü yitirerek önceki sözcüğe bitişik yazılması, örneklerine son derece sık rastlanan bir durumdur.

Bu bakış açısı esas alındığında *ile* sözcüğü nasıl değerlendiriliyorsa *-(y)LA* biçiminin de aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre, nasıl ki [*araba / ile*] örneği bir edat öbeğiye [*araba / yla*] örneği de bir edat öbeğidir. [*araba / ile*] örneği nasıl [*isim / edat*] şeklinde iki unsurdan oluşuyorsa [*araba / yla*] örneği de isim ve edat olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Benzer şekilde, [*yaz / ile/ kış*] örneği nasıl bir bağlama öbeğiye [*yaz / la/ kış*] örneği de bir bağlama öbeğidir. “*yazla kış*” gibi bir örneğin bağlama öbeği olarak değerlendirilmesi zaten ihtilafli bir konu değildir; ancak, bu öbeğin kaç unsurlu olduğu konusunda iki değil üç unsurdan söz edilebilir. Yani, tıpkı [*yaz / ile/ kış*] öbeğinin [*isim / bağlaç / isim*] şeklinde üç unsurdan oluşması gibi [*yaz / la/ kış*] örneği de *-(y)LA* <*ile*> bağlacıyla

birlikte üç unsurdan meydana gelmektedir. [*yaz /la/ kış*] örneğindeki *-(y)LA*'yı bağlaç olarak görmek, aynı zamanda [*yaz /ve/ kış*], [*yaz /veya/ kış*], [*/hem/ yaz /hem/ kış*] gibi diğer bağlama öbeklerinin hiçbiri bir ek vasıtasıyla oluşturulmazken “*yazla kış*” örneğinin neden bir ekle oluşturulduğu sorusuna da açıklık getirmektedir. Yani, böylece istisna gibi görünen bir durumun aslında istisna olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Durum ekleri, isimlerin üzerine gelerek bu isimleri -sözcük türünü değiştirmeden-cümle içinde yüklemle ilişkilendiren ve eklendiği isme belirtili nesne veya dolaylı tümleç görevlerini yükleyen eklerdir. Buna göre bir ek, eklendiği ismi sıfata veya zarfa dönüştürüyorsa artık ortada bir isim olmadığı için “isim durumu” işlevinden de söz edilemez. Aynı şekilde bir ek, eklendiği sözcüğü yükleme söz gelimi zarf tümleci olarak bağlıyorsa veya eklendiği sözcüğe bir cümle ögesi görevi yüklemiyorsa bu durumda da yine isim durumu işlevi ortaya çıkmaz. Bu çerçevede, *ile* sözcüğünün çekim edatı ve bağlama edatı olmak üzere iki ayrı işlevini yansıtan “*Arabayla gittim.*” ve “*yazla kış*” şeklindeki iki tip örnek üzerinden *-(y)LA*'nın bir durum eki olup olmadığı değerlendirildiğinde bu biçimin her iki örnekte de bir isim durumu işlevini karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. “*Arabayla gittim.*” örneğinde “*arabayla*” unsurunun sözcük türü bakımından zarf ve cümledeki görevi itibarıyla da zarf tümleci olması, buradaki *-(y)LA*'nın bir isim durumu eki olmadığına işaret eder. “*yazla kış*” örneğinde ise “*yazla*” unsurunun yükleme bağlanmaması, bir belirtili nesne veya dolaylı tümleç görevini üstlenmemiş olması ve “*yaz*” sözcüğünün bir isim olmasına karşılık “*yazla*” unsurunun isim olmayışı, *-(y)LA*'nın bu tip örneklerde de isim durumu kategorisindeki eklerin temel özelliklerini karşılamadığını gösterir.

-(y)LA'nın nasıl ve hangi kategoride değerlendirilebileceği konusunda *ile* ve *-(y)LA* unsurları arasındaki dizisel eş değerlilik dikkate alınabilir. “*Arabayla gittim.*” örneğinde *-(y)LA* unsuru, edat işlevindeki *ile* sözcüğüyle aynı diziselliği göstermektedir. Aynı şekilde, *-(y)LA*'nın “*yaz ile kış*” örneğinde bağlaç işlevindeki *ile* sözcüğünün yerini aynı sözdizimsel ve anlamsal bağlam içinde alabiliyor olması, bu biçimin her ne kadar ek gibi yazılsa da bu sözcükle hâlâ aynı düzeyde olduğunu gösterir. Bu, tıpkı *içün* edatının edat işlevini yitirmeden *-çun/-çün* şeklinde yazılabilesine benzer. *içün* ve *ile* sözcüklerinin ön ünlüsünü yitirerek önceki sözcüğe bitişik yazılabiliyor olması, bu sözcüklere özgü bir yazım özelliğidir. Bu yazım özelliğinin *için* ve *ile* sözcükleri üzerindeki etkisi, yalnızca ses boyutunda kalmakta ve meydana gelen ses olayı, dizisel bir fark oluşturmadığı için dilin biçim ve sözdizimi boyutunu etkilememektedir.

Bu çerçevede, “-(y)lA'nın *ile* edatının ekleşmesiyle ortaya çıkmış bir durum eki olduğu” tezi kaynaklarda her ne kadar hâkim bir görüş olarak öne çıksa da “bu biçimin bir ek değil bitişik yazılan *ile* sözcüğü olduğu” yönündeki alternatif tezin haklılık payı da göz önünde bulundurulmalıdır. Konuya bu ikinci açıdan bakıldığında *ile* sözcüğü ister ayrı ister bitişik yazılmış olsun, ortaya çıkan yapının değişmediği görülmektedir. Bu da tüm örnekleri hem biçimsel hem de sözdizimsel açıdan bütünlük içinde açıklayabilmeyi kolaylaştırmakta ve bu konudaki mevcut veya muhtemel tüm belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır.

Kaynakça

- Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alan, N. (2022). Sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler. E. Boz (Ed.). *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi* içinde (s. 13-48). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Balyemez, S. (2018). *Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, K. (1964). *Eğitim Enstitüleri İçin Türkçe Dilbilgisi Edebiyat Bilgi ve Teorilerine Giriş*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Böler, T. (2019). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 221-235.
- Delice, H. İ. (2019). Türkçede Kaç İsim Durumu Vardır?. Y. Ulutürk Sakarya (Ed.). 6. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (1 – 3 Kasım 2019 / Şanlıurfa) Bildiri Tam Metin Kitabı* içinde (s. 49-62). Ankara: Asos Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. (A. Benzer, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

- Ediskun, H. (1996). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Baytak Basım.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağzları İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler (C. I)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağzları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2019). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya Çıkan Ekler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 75, 149-162. Doi: 10.9761/JASSS8077.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2006). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2007a). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007b). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Önler, Z. (2012). Türkiye Türkçesinde Ad Durumu Kategorisi. M. Yüceol Özezen ve H. Sezer (Haz.) *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri* içinde (s. 706-710). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2011). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- Özkan, A., Toker, M. ve Aşçı, U. D. (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'î Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Vural, H. & Böler, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Yıldız, O. ve Yalkın, A. O. (2021). *Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Summary

In Turkish, the word “ile” appears as either a preposition or a conjunction depending on its word type. If it is a preposition, prepositional phrases occur in the [noun/preposition] structure, such as [araba / ile]. If it is a conjunction, a conjunction phrase is formed in the [noun / conjunction / noun] structure, such as [yaz / ile / kış]. The same examples can also be expressed as “arabayla” or “yazla kış” and in this case, the word “ile” takes the form -(y)LA. There are two different definitions in the sources about the -(y)LA form seen in such examples.

Accordingly, first of all, we come across a common thesis: After the old instrumental suffix -(I)n fell out of use, the preposition “ile” transformed into a suffix of the form -(y)LA and took its place. In this context, the -(y)LA suffix is generally called “instrumenta case suffix” and is considered among the noun case suffixes. Moreover, although not as widespread as this view, there is also another thesis: -(y)LA is not a suffix, it is the word “ile” written adjacent to the word before it, losing its front vowel. Syntactic evaluations may vary according to these two perspectives. Moreover, it should be noted that no matter how the form -(y)LA is defined, its connection with the preposition ile closely affects the current evaluations in every case.

In this study, it is aimed to draw attention to the same type of examples that are evaluated in different ways in line with different perspectives in Turkish grammars regarding the word “ile” and its form transformed into -(y)LA. In this context, prominent morphological and syntactic comments were compared. The approach that can be taken as a basis for evaluating these examples has been tried to be determined by questioning the noun case category and the equivalences in the syntagm and paradigm dimensions of the language. In this context, our results can be briefly explained as follows:

Noun case suffixes are suffixes that connect nouns to verb as an object or place complement. Nouns are still nouns after taking these suffixes. In other words, the suffixes in this category do not transform a noun in terms of word type. Accordingly, if a suffix transforms a noun into an adjective or adverb, there is no “noun case” since there is no longer a “noun”. Moreover, if an suffix connects the word to a predicate, for example as an adverbial complement, or if an suffix does not connect the word directly to a predicate, then the noun case function does not arise. In this context, when we look at an example such as “Arabayla gittim.”, we see that the element “arabayla” is connected to the predicative as adverb complement. This indicates that -(y)LA here is not a noun case suffix. When we look at the “yazla kış” type example, we see that the element “yazla” is an element of a word group and is not directly connected to a predicate. For this reason, -(y)LA in this example cannot be considered as a noun case suffix. In this case, it can be stated that the form -(y)LA does not have the basic characteristics of the suffixes in the nominal case category in both types of examples.

While searching for an answer to the question of which category *-(y)lA* is in, the paradigmatic equivalence between the word “*ile*” and the form *-(y)lA* can be taken into consideration. In an example such as “*Arabayla gittim.*” the form *-(y)lA* is in the same paradigm as the word “*ile*” in the prepositional function. This means that even though this form is written like a suffix, it is still in the same category as the word “*ile*”. Writing the word “*ile*” adjacent to the previous word without the first vowel is a spelling feature specific to these word. This spelling changes the word only phonologically. Since this change does not create a paradigmatic difference, there is no morphological and syntactic change.

In this context, although the dominant view in the sources is that *-(y)lA* is a case suffix, the alternative thesis which this form is not a suffix but the word “*ile*” written adjacent to the previous word, should also be taken into consideration. When we look at the issue from this second perspective, it can be seen that the grammatical structure of the examples does not change whether the word “*ile*” is written separately or adjacently. This makes it easier to explain all examples in integrity, both morphologically and syntactically. In addition, it eliminates all uncertainties that we may encounter in grammars.

LOZAN KONFERANSI'NDA MISIR DELEGASYONU: MISIR'IN BAĞIMSIZLIĞININ TANINMASI VE SÜVEYŞ KANALI HAKKINDA ÖZEL NOTA

EGYPTIAN DELEGATION TO THE LAUSANNE CONFERENCE:
RECOGNITION OF THE INDEPENDENCE OF EGYPT AND SPECIAL
NOTE ON THE SUEZ CANAL

Fatma UYGUR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Balkan Çalışmaları Ana Bilim Dalı,
fuygur@humanity.ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 March 2024
Date accepted: 1 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Lozan Konferansı; Mısır
Delegasyonu; Süveyş Kanalı;
Zaghlul Paşa; Vefd Hareketi

Keywords

Lausanne Conference; Egyptian
Delegation; Suez Canal, Zaghloul
Pacha; Vefd Movement

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.4

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri henüz devam ederken Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da taşlar yerine oturmamıştı. Osmanlı Devleti, kâğıt üzerinde Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde nominal bir egemenliğe sahipti. I. Selim tarafından fethedilen, bir Osmanlı vilayeti olarak 16. ila 19. yüzyıl arasında Osmanlı egemenliği altında kalan Mısır buna örnektir. Mısır, 1806 yılında, Fransa tarafından büyük reformatör olarak kabul edilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde özerklik kazanmış ancak daha sonra fiilen 1882'de İngiliz işgaline uğramıştır. "Mısır Mısırlıdır" diyerek başlatılan bağımsızlık mücadelesi İngiltere'nin emperyalist gücü karşısında zayıf kalacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır, 1922'de krallık olarak bağımsızlığını kazanmadan önce, kısa süreliğine İngiliz himayesi altına girmişti. İşte bu süreçte Mısır'ın bağımsızlığının tanınmasının yanı sıra jeopolitik ve jeostratejik bir su yolu projesi olarak görülen, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı ile ilgili çeşitli argümanların bulunduğu bir dosyayı 19 Aralık 1922 tarihinde Lozan Barış Konferansı Başkanlığına sunan Mısır Delegasyonu Düveli Muazzama karşısında Türkiye'nin desteğini alarak diplomatik alanda sesini duyurmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada, Mısır delegasyonunun hazırladığı ve Lozan Barış Konferansı heyetine sunduğu özel nota çerçevesinde Mısır'ın bağımsızlığının tanınması ve Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığının sağlanması çabaları ele alınmıştır.

Abstract

Although the effects of World War I were still being felt, the pieces were not yet in place in the Eastern Mediterranean and Middle East. On paper, the Ottoman Empire had nominal sovereignty over parts of North Africa. An example of this is Egypt, which was conquered by Sultan Yavuz Selim and remained under Ottoman rule between the 16th and 19th centuries as an Ottoman province. Egypt gained its autonomy in 1806 under the reign of Kavalalı Mehmet Ali Pasha, considered a great reformer by France, but who was then de facto occupied by the British in 1882. Thus, Egypt became one lands under the legal sovereignty of the Ottoman Empire, which it lost "without war".

During World War I, the country briefly came under British rule before gaining independence as a kingdom in 1922. In this process, recognition of Egypt's independence and the Egyptian delegation, which presented to the presidency of the Lausanne Conference a file containing various arguments concerning the Suez Canal connecting the Mediterranean to the Red Sea, considered a geopolitical and geostrategic waterway project, On December 19, 1922, he made a diplomatic declaration against the powerful giant.

In this study, efforts to recognize Egypt's independence and ensure the neutrality of the Suez Canal are discussed within the framework of the special note prepared by the Egyptian delegation and presented to the delegation of the Lausanne Peace Conference.

Giriş

Kuzey Afrika'da yer alan Mısır, Yavuz Sultan Selim (1470-1520) tarafından Ridaniye savaşının sonucunda Memlûklülere alınarak 1517'de Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir. Bu fetihle beraber Suriye, Filistin ve Hicaz yöresi de Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹ Böylece İpek ve Baharat yolu Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Şüphesiz ticari ve stratejik önem arz eden Mısır, Fransa'nın da gözünü kamaştırıyordu.² Mısır'ın zenginliği, büyümlü medeniyeti Fransızların hayallerini süslemeye başlamıştı.³ Büyük bir hevesle bölgeye gelen seyyahlar Avrupa kamuoyuna Doğu Akdeniz hakkında büyüleyici bilgiler sunmuşlardır (Volney, 1787, s. 335). Hatta Fransa'da *Antik Mısır* modası dahi gelişecektir.⁴ Napolyon her ne kadar İngiltere'yi alt etmek sevdasıyla⁵ Mısır'a hâkim olmak istese de işgal aynı zamanda bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Öte yandan Mısır coğrafyasında farklı amaçlarla da olsa iki denizi bir kanal ile birleştirme fikri çok eski dönemlerden itibaren vardı. Firavunlar döneminde Nil Nehri ile Kızıldeniz arasında bir su yolu inşa edilmiş ve bu kanalı Persler, Yunanlılar, Romalılar kullanmış ancak zamanla eski önemini kaybetmişti. Daha sonra 16. yüzyılda ise Tüccar Venedikliler, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir su yolu açma niyetiyle önce Memlûklülerle sonra Osmanlılarla irtibata geçmişlerdi. Bu süreçte Portekizlilerin Kızıldeniz'de faaliyetlerini yoğunlaştırmaları buna sebep olarak gösterilebilir. Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın da Mısır'da bir kanal

¹ Osmanlı Devleti'nin zayıflaması bu topraklarda siyasi boşluk yaratacaktır. XVII. yüzyılın sonuna doğru Mısır'da hâkimiyet Osmanlı memurlarından, yönetici konumuna gelen Memlûklü kölelere geçmişti. Bu geçişin en önemli kişisi *şeyhülebed* yani *şehrin şefi* olacaktır. Sadece valilik İstanbul'dan atanır hâle gelmiştir. Valiler *Şeyhülebede* idari görevleri devretmişler ancak memlûk aşiretlerini dengede tutmaya çalışmışlardır. Mısır 1798'e gelince siyasi, ekonomik ve sosyal kargaşa içine girmiş dışardan saldırılara açık hâle gelmişti. Geniş bilgi için bkz. (Shaw, 2008, s. 282-283).

² 1770'lerde Fransız topçu subayı Baron de Tott, görünüşte Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konsolosluklarını denetleme göreviyle geldiği Mısır'da el altından Osmanlı Devleti'nin güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek daha 1779'da Fransız işgali için bir *memorandum* çıkarmıştı (Irwin, 2008, s. 137).

³ Fransa'nın, Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) "Amerika ve Okyanuslarda İngiltere'ye kaptırdığı yerlerin acısını çıkarmak; Fransa'nın adasında bir şey yapamadığı İngiltere'yi sömürge yollarını, özellikle Hint yolunu kontrol altına almak suretiyle dize getirmek ve onu barışa zorlamak; gittikçe sivriyen ve güçlenen Napolyon'u ülkeden uzaklaştırmak; gerçekte ise, Avrupa'da üstün bir duruma gelen, ancak bir "kara devleti" görünümünde bulunan Fransa'yı, Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde sömürge kazandırarak, bu bölgeye egemen kılmak, aynı zamanda bir "deniz devleti" hâline getirmek için" Mısır seferi yapılacaktır (Uçarol, 1995, s. 80).

⁴ Volney'i Mısır ve Suriye seyahati çok etkilemişti. Öyle ki Père-Lachaise'deki mezarı vasiyeti üzerine bir Mısır piramidi biçimindedir. Erişim tarihi: 15.03.2023, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Volney>

⁵ Napolyon'un, İngiltere'nin *İmparatorluk Yoluna* darbe vurmak için Mısır seferine çıkması her iki devletin bu topraklar üzerinden şiddetli bir mücadele başlatmasına sebep olacaktır. Süveyş kanalının açılması rekabeti daha da körükleyecektir (Armaoğlu, 2010, s. 581).

açma niyeti olmuş; ancak, bu niyet fiili bir teşebbüs seviyesine gelememiştir, zira Kıbrıs'ın fethi bu fikri akamete uğratmıştır.⁶

Napolyon'un Mısır'ı işgali⁷, eskiden kullanılan âtil hâldeki kanalı tekrar bulmak veya iki deniz arasında bağlantı kurmanın yollarını aramak fikrini yeniden canlandırmıştır. Ancak içinde bulunulan zorluklar nedeniyle bu teşebbüs de ertelenmiştir. Kanal açmak için çok istekli olan Ferdinand de Lesseps⁸ bu teşebbüsü hayata geçirecek ve Süveyş Kanalı Şirketi'ni (*Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez*) kuracaktır.⁹ 1854'te Said Paşa (1822-1863) tarafından verilen ilk ruhsatla (1856'da ikinci bir ruhsat daha verilmiştir) Süveyş Kanalı'nın sancılı yapım süreci başlamıştır. Jeopolitik ve jeostratejik bir su yolu projesi olarak görülen, başlangıçta 169 km olarak planlanan, ancak daha sonra 193 km'ye çıkarılan, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan veya başka bir deyişle Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında bir bağlantı yolu olan Süveyş Kanalı 1869'da açılacaktır. Mısır'ın önemi bu kanal ile daha da artmış ve kanal, ülkenin önemli gelir kaynaklarından biri oluvermiştir. Olağanüstü bir uluslararası mücadeleden (Uyur, 2018, s. 705) sonra açılan kanal, artık hem Mısır'ın hem bölgenin hem de bütün uluslararası ticaretin ve gemi trafiğinin önemli geçiş güzergâhlarından biri olmuştur.

Kanalın açılmasıyla bir Fransız-Mısır şirketi İngiltere'nin *İmparatorluk Yoluna* hâkim olmuştu. Başlangıçta kanalın yapımına karşı koyan, hatta Lesseps'in hisse satın alması yönündeki tekliflerini (Armaoğlu, 2010, s. 585) reddeden İngiltere bu

⁶ Hindistan tarafında hac veya ticaret amacıyla Osmanlı topraklarına gidenleri Portekizlilerin saldırılarından korumak ayrıca Yemen ve Hicaz gibi vilayetleri emniyet altına almak için bir donanmaya ihtiyaç vardır. Bu amaçla "Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind denizine geçerek faaliyette bulunması zaruri görüldüğünden Akdeniz'le Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için teşebbüse geçilmiştir." Uzunçarşılı, bu projenin neden yapılamadığına dair kesin bir bilgi olmadığını ancak Sokullu'nun Don-Volga kanalını önceleyip Süveyş'i ikinci plana atmış olabileceğini belirtmiştir. Don-Volga projesi başarısız olunca ise Süveyş için teşebbüse geçilemediğini tahmin etmektedir (Uzunçarşılı, C. III, s. 33).

⁷ Napolyon'un Mısır'ı işgal harekâtı ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Karaer, N. (2012). *Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 63-92. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000508

⁸ 1832'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde yardımcı konsül olarak görev alan, *Büyük Fransız* lakaplı, diplomat ve mühendis Ferdinand de Lesseps 1835'de baş konsül olmuştur. Bu zaman zarfında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın küçük oğlu Said'in eğitimini üstlenmiştir. Said Paşa'nın yönetime gelmesiyle hazırladığı projeyi hayata geçirmiştir. Lesseps, babasının Napolyon'un ve Talleyrand'ın emriyle Mehmet Ali Paşa'yı Memlûklülere karşı koymasına için desteklemeye ve eğitmeye gönderildiğini belirtmiştir. 1802 yılında Mısır'a gönderilen babası da Mehmet Ali Paşa'nın çocuklarının eğitimine katkıda bulunmuştur (Lesseps, 1884).

⁹ Lesseps, Paris'te *iki denizi Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birleştiren "l'Isthme de Suez"* (*Süveyş Kanalı*) gazete logosuyla, her ayın 10. ve 25. günlerinde olmak üzere ayda iki defa bir gazete yayımlamıştır: *l'Isthme de Suez*, 10 Juillet 1856. *l'Isthme de Suez*, 10 Décembre 1857. *l'Isthme de Suez*, 25 Décembre 1857. *l'Isthme de Suez*, 25 Janvier 1858; http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr

hatasını telafi etmek için fırsat kollamaya başlamıştı. 1882’de bir bahaneyle Mısır’ı işgal eden İngilizlerin ilk dönemine (1882-1914) genellikle "Örtülü Koruma" adı verilir. Böylece Mısır, *hukuken egemenliği* altında bulunmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin “savaşız” kaybettiği topraklarından biri olmuştur. Bu dönemde Mısır Hıdivliği, Osmanlı Devleti’nin özerk bir vilayeti olarak kalmış olsa da İngiliz idaresi ülke üzerinde fiili bir himaye teşkil ediyordu. Bununla birlikte İngiliz işgalinin hiçbir hukuki dayanağı yoktu. Mısır bu nedenle İngiltere’nin bir parçası olarak görülüyordu, ama bu durum Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na İttifak Devletleri safında katıldığı 1914 yılına kadar devam etti ve bu tarih itibarıyla İngiltere Mısır’ı himayesi altına aldı.¹⁰ Mevcut hıdiv II. Abbas Hilmi tahttan indirildi, halefi Hüseyin Kâmil, Aralık 1914’te kendisini Osmanlı Devleti’nden bağımsız olarak Mısır’ın kralı ilan etmek zorunda kaldı.¹¹

Mısır’ın Millî Mücadele Safhaları

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti dağılırken İngiltere ve Fransa’nın başını çektiği galip devletler yakın ve Ortadoğu politikalarını yeniden şekillendirmişlerdi. Başat bu iki gücün arasındaki diplomatik güvensizlik ve rekabetin etkisiyle gizli ve açık birçok bildiri, anlaşma, kongre ve konferanslar bu dönemin siyasi kurgusunu oluşturmuştu. Savaştan sonra Osmanlı Devleti’ne dayatılan Sevr Barış Antlaşması uygulanamamış, Anadolu’daki Türk direnişi ve zaferi sonrası yeni durumu görüşmek üzere 1922’de İsviçre’de Lozan müzakereleri başlamıştı.¹² Lozan’a gelen heyetler arasında Sevr ile devlet kurma hayalleri yıkılan Araplar da vardı; zira Lozan’da onlar için de bir diplomatik mücadele fırsatı

¹⁰ 1914’te İngiltere, Süveyş Kanalı’nı kontrol altına almak ve cihad çağrısına Mısırlıların uymasını engellemek amacıyla 1882’den beri işgali altındaki Mısır’ı himayesine aldığını 18 Aralık 1914’te ilan etmiştir.

¹¹ İngiltere, 19 Aralık’ta İstanbul’da bulunan II. Abbas’ın görevinden azledildiğini hanedanın en yaşlı üyesi Hüseyin Kâmil’e bildirdi. Mısır’ın eskiden olduğu gibi Kavalalı hanedanından bir prens tarafından yönetileceği ilan edilerek Hüseyin Kâmil’e “sultan” unvanı ile tahta çıkması önerilmiştir. Aksi durumda yabancı birinin, Ağa Han’ın, Mısır’a kral olarak tayin edileceği yönünde şayialar yaydılar. Tereddüt hâlindeki Hüseyin Kâmil İngilizlerin teklifini kabul ederek 20 Aralık 1914’te tahta çıkmıştır. İlk olarak Mısır kadısının bu sultanlığın geçersiz olduğunu, Osmanlı Devleti hükümlerine haklarına aykırı bulunduğunu belirtmesi üzerine Hüseyin Kâmil kadılığı derhal ilga etmiştir. Bâbü’lî bu oldubittiye şiddetli tepki göstermiş ve bir fetva çıkartarak “hidiv-i kâzib” diye adlandırdığı Hüseyin Kâmil’i hain ilan etmiştir. Bütün gücü elinde bulunduran İngilizler yüzünden bu fetva Mısır’da pek etkili olamadı zira muhalefet edenler şiddetle cezalandırılıyordu. Mısır halkı tarafından pek kabul görmeyen İngilizler ile de uyum sağlayamayan Hüseyin Kâmil 1917’de hastalanarak ölmüştür (Kurşun, 1998, C. 18, s. 553).

¹² İsviçre’nin Lozan kentinde yapılacak olan Lozan Barış Görüşmelerine giden süreç ve müzakereler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Kısaca Lozan Antlaşması “24 Temmuz 1923 tarihinde 5 fasıl, 5 itilaf, 5 protokol 5 beyannameye taksim edilmiş olan 143 maddeyi ihtiva eder” (İnan, 1994, s. 286; Meray, 2001, s. 6-7).

doğacaktı.¹³ Bu süreçte Mısır da kendi iç dinamiklerini göz önüne alarak Lozan müzakerelerine katılacaktır.

Mısır Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Mısır'ın bağımsızlık serüveni diğer Arap ülkelerinininkinden biraz farklı seyretmiştir.¹⁴ 1863'te Hıdiv İsmail Paşa zamanında Mısır'ın toprakları Kızıldeniz kıyılarına kadar genişlemişti. Mısır en parlak dönemini yaşarken, yani modernleşirken, İngiltere ve Fransa'dan alınan borçlar ülkenin çöküşünü hızlandıracaktır. Borç sarmalındaki ülke Süveyş kanalının hisselerini satın alan İngiltere'nin kucağına itilecektir. Her zaman borçlanmaya alışık müsrif ve başarısız Said Paşa'nın Fransa nezdinde saygınlığı da azalmıştır. Üstelik 1877'de Habeşistan'a saldıran Said Paşa daha fazla borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu durumu yakından takip eden İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli (1804-1881) kendi Maliye Bakanı'na danışmadan ve Fransa'ya fırsat vermeden Rothschild ailesinden¹⁵ borç alarak, 4 milyon sterline Süveyş kanalının hisselerini hemen satın almıştır (Armaoğlu, 2010, s. 585; Milner, 1898, s. 375).

Mısır'ın maliyesi Fransa'nın teklifiyle kurulan bir karma komisyona (Fransız-İngiliz) devredilmiştir.¹⁶ Bu komisyonun kontrol dahi yaptıklarını belirtmek gerekir.

¹³ Sevri Antlaşması'nın 9. kısmına Mısır ile başlanmış; antlaşma metninde 101. maddeden 113. maddeye kadar Mısır'la ilgili hükümler yer almıştır. Buna göre: "Türkiye Mısır'da ve Mısır üzerindeki bütün hukuk ve tasarruflarından feragat eder. Bu feragat 5 teşrinisani 1914 tarihinden itibaren muteber olacaktır. Türkiye düvel-i müttetika tarafından müttahaz esasa tevfiikan İngiltere'nin 18 kânunuevvel 1914'de Mısır üzerinde ilân ettiği himayeyi tasdik eylediğini beyan eder" (Erim, 1953, s. 562).

¹⁴ "1831 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin gözde eyaleti olan Mısır'da diğerleri ile kıyaslanamayacak nitelikte bir ayaklanma baş gösterdi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa devletin içinde bulunduğu zaaftan istifade ederek hükümdarına karşı başkaldırdı." (Karaer, 2012, s. 13) İç isyan olarak başlayan bu mesele kısa sürede Düveli Muazzama'nın müdahalesiyle uluslararası hâle gelecektir. Ortaylı, bu sürece Mehmet Ali Paşa'nın despot idaresiyle halkın hoşnutsuzluğunu da ilave etmektedir. Devlet yönetme geleneğine sahip olmayan Paşa alışılmamış mali yükümlülük ve angarya ile halkı bezdirmiştir (Ortaylı, 2011, s. 64).

¹⁵ Mayer Amschel Rothshild (23 Şubat 1744-19 Eylül 1812), Alman-Yahudi bankacı ve Rothschild bankacılık hanedanının kurucusudur. "Uluslararası finansın kurucu babası" olarak bilinir. Erişim tarihi: 20.03.2024, <https://www.britannica.com/topic/Rothschild-family>

¹⁶ Bu konuda, Serdar Bay'ın, "Mısır'da İflas Ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)" adlı makalesinde bu süreci şöyle özetlemiştir: "İsmail Paşa'nın 1875'te maliyede görev alması için İngiltere'den uzman talep etmesiyle başlayan süreç, Mısır'ın 1882'deki işgaliyle sonuçlanan karmaşık olaylar silsilesine neden olmuştur. Mısır'ın geleceği için yabancılardan oluşan mali kontrol sistemi ilk defa Cave'in raporunda yer almıştı. Ancak raporun yayınlanmasının ardından Fransa, Mısır'da İngiltere karşısında daha etkin olabilmek için kredi vermenin temel koşulu olarak uluslararası bir kontrol mekanizmasını zorunlu tutmuştur. Ancak tartışmaların hiçbir sonuç getirmediği bir ortamda Hıdiv Nisan 1876'da Mısır'da İflas ve Finansal temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Fransa, İtalya ve Avusturya dış borçların düzenli ödenmesi ve bir daha böyle bir durumun yaşanmaması için Caisse de la Dette Publique adında Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir denetim mekanizması kurmuşlar ancak karşılığında onu daha ağır türden bir dar boğazın içine atmışlardır. Caisse kurulduğu ilk andan itibaren devlet içerisinde devlet olmuş böylece Mısır maliyesi bağımsızlığını kaybetmiştir. Avrupa'nın bu müdahalesi, Mısır'ı acımasızca sömüren alacaklıları desteklemek için tasarlanmış, aldığı kararlar hiçbir tarafı memnun etmemiştir" (Bay, 2024, s. 298-299).

Nubar Paşa hem İngiliz hem de Fransızlarla iş birliği yapmak üzere Mısır maliyesinin başına getirilmiştir (Uygur, 2019, s. 313). Bundan sonra ülke üzerinde İngiliz-Fransız çıkar çatışması artarak devam edecektir. Adı geçen bu iki devlet Osmanlı-Rus Savaşı sonrası toplanan Berlin Kongresi'nde üçüncü bir ülkenin müdahalesini önlemek üzere, Mısır konusunda eşit haklara sahip olmaya çalışmışlardır.

İsmail Paşa'nın (1867-1879) azliyle yerine oğlu Tevfik Paşa (1879-1892) getirilmiş, ancak onun pasif idaresi altında halk nezdinde Napolyon'un sloganı "*Mısır Mısırlılarındır*" yeniden revaç bulmuştur.¹⁷ Bu sloganı benimseyen ve *Vatanî* olarak adlandırılan bir grup, ülkede ses getiren milliyetçi ayaklanmalar gerçekleştirecektir (Armaoğlu, 2010, s. 587). Bu grubun etkisiyle halk İngiliz-Fransız müdahalesinin yanı sıra Osmanlı himayesine de karşı çıkmaya başlamışlardı.¹⁸ Aralarında farklı unsurlar olmasına rağmen Mısır'da meşrutî bir monarşi isteyen bu gruplar hükümetleri endişelendirmeye başlamıştı.¹⁹ Fransız Başbakanı Gambetta²⁰ (1838-1882) İngiltere ile çok ciddi iş birliği yapmak isterken Bismarck (1815-1898) buna engel olmak için Osmanlı Devleti'ni kışkırtmak istemiştir. Osmanlı Devleti de olası bir müdahalede Mısır'ın yanında olacağını belirtince Mısır meselesi yüzünden savaş istemeyen Fransız Milli Meclisi, Gambetta hükümetini düşürmüştür (Armaoğlu, 2010, s. 188).

1882'de İngiliz-Fransız donanması İskenderiye önlerinde meydana gelen karışıklığı bahane ederek İskenderiye'yi topa tutmuştu. Buna karşı koymaya çalışan Mısırlı Urabi Paşa savunmaya çalışmıştı. Fakat Disraeli'den sonra iktidara gelen

¹⁷ Bkz. Ferid, M. (2007). *Mısır Mısırlılarındır: İngiliz işgaline karşı Osmanlı hilâfeti*. (A. Benli ve M. Karagözoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik

¹⁸ "Urabi Paşa'nın tüm uyarılarına rağmen Mısır ileri gelenlerinin Kahire'yi savunmayıp İngiliz işgalini sevinçle karşılamaları ve teslim edilmeyen istihkâmlardaki askeri de silahlarını bıraktırmalarıyla Osmanlı Devleti'nden bölgedeki asayişin sağlanması için yardım beklendiğine dair rapor. Bkz. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal). Seçil Ofset: İstanbul, s. 451).

¹⁹ Benzer endişe Osmanlı Devleti'nde de vardır. Buna göre: "Mısır'da Milliyetçilik akımının etkisiyle meydana gelen karışıklıkların önlenmesi ve bölgedeki asayişin sağlanması için askerî müdahaleye karar verildiği, olayların ve halkın şikâyetlerinin araştırılarak bunda hıdivin idaresinin ve mali politikasının etkili olup olmadığının tespit edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ve Mısır Hıdivliği'nin haklarının korunması, halkın huzur ve refahının sağlanmasının tedbirlerinin alınması, Mısır'ın geleceğinin Osmanlı Devleti ile irtibatının devam ettirilmesine bağlı olduğunun Mısır ileri gelenlerine anlatılması hakkında Mısır Fevkalade Komiseri Server Paşa'ya verilen talimat" ile ilgili bkz. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal). Seçil Ofset: İstanbul, s. 438).

²⁰ Fransız devlet adamı Léon Gambetta, (1838-1882) Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının en önemli siyasi figürlerinden biridir. Gambetta, hükümet başkanı olarak halefi Charles de Freycinet'i, özellikle de bölgedeki Fransız nüfuzunun İngiliz İmparatorluğu yararına kaybolmasıyla sonuçlanan Mısır sorunu konusundaki tereddütlerini oldukça sert eleştiriyordu. Freycinet kabinesi, 29 Temmuz 1882'de Georges Clemenceau ve Léon Gambetta'nın bir Fransız seferi için kredi oylaması sırasında Meclis'e müdahale etmesinden sonra düşmüştür (Barral, 1968, s. 360).

İngiliz liberal parti başkanı Gladstone Kıbrıs'tan sonra Mısır'ı da ele geçirmek istiyordu. Fransa'ya birlikte hareket etmeyi teklif eden İngiltere, Almanya korkusuyla olumlu cevap veremeyen, üstelik hükümetin istifasına sebep olan bu süreçte Fransa'yı yanında göremeyecektir.²¹

1882'de tek başına harekete geçen İngiltere İskenderiye'ye çıkmış ve Süveys kanalını işgal etmiştir. Diğer Avrupalı büyük güçler ve Osmanlı Devleti bu duruma itiraz etse de boyun eğmek zorunda kalmıştır. Artık Fransa'nın etkisini de izale eden İngiltere hem Hindistan sömürgesinin güvenliğini hem de şarkta üstünlüğünü pekiştiren bir politikayla Mısır'a *de facto* yerleşmiştir.²² İşgalden sonra Osmanlı valisi II. Abbas Hilmi'yi görevde tutan İngiltere, 1914'te savaş patlak verince Mısırlılar, kendilerine karşı savaşa teşvik ediliyor bahanesiyle Mısır üzerinde protektorasını ilan etmiştir (Tignor, 1966, s. 392). II. Abbas azledilmiş, yerine amcası Hüseyin Kâmil hıdivlik yerine *Mısır ve Sudan sultanı* olarak görevlendirilmiş ve İngiliz himayesinde 1917'ye kadar görevde kalmıştır.²³ Hüseyin Kâmil'in ölümüyle beraber kardeşi Fuad sultan/kral olarak Mısır'ın yönetimini ele alır. Kral Fuad döneminde Mısır, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Wilson'un on dört ilkesi etrafında, 1907'lerde şekillenen parti ve siyasi hareketler aracılığıyla, İngiliz egemenliğine karşı harekete geçecek ve millî bir mücadele başlatacaktır (Okyar, 2023, s. 913).²⁴

Mısır Delegasyonu Paris Barış Konferansında

Kral Fuad'a pek güvenmeyen Mısır halkı 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansında Mısır'ı temsil etmek üzere, bağımsızlık ideali etrafında Saad Zaglul Paşa'nın liderliğinde birleşmeye çalışmışlardı (Polat, 2020, s. 429). Çok çeşitli grupları bir araya getiren bu oluşum bir nevi delegasyon anlamında *Vefd hareketi*

²¹ 1882'de İngiltere İtalya'ya Mısır'ı korumakla ilgili ortak bir öneri sunmuştu. "İtalya İngiliz karşıtı Mısır milliyetçi hareketlerinin hamisi olarak kaldı. Ne var ki bütün kanıtlar İtalyanların Mısırlıları değil, Mısırlıların ihtirash ve ahmak İtalyanları kullandıklarını gösterir." (Bosworth, 1999, s.64).

²² Mısır'da Urabi Paşa'nın, kendisi ve halkın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu, hıdivin bağlılığının ise sadece dini olup, Mısır'ın önemli birimlerini İngilizlere teslim ettiği iddiasında bulunduğu; buna mukabil hıdiv taraftan da, halkın böyle bir bağlılığının olması, Urabi Paşa'nın asil niyetinin Mısır'da millî bir Arap Devleti olduğunun ifade edildiği; devletin haklarını korumak için ve İngiliz idaresine tepki olarak ortaya çıkan Urabi Paşa hareketinin İskenderiye'nin İngilizler tarafından işgaline yol açtığı; Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki olayların barış yoluyla çözümünü istemesine rağmen Avrupa resimlerinin askeri müdahaleden yana oldukları hakkında rapor bulunmaktadır (Osmanlı Belgelerinde Mısır, 2012, s. 423).

²³ "1917 yılında Hüseyin Kâmil Paşa'nın vefatı ile yerine, I. Fuad'ın, "sultan" unvanıyla getirilmesi, savaş sonrası bağımsızlığa dair bir ümit ışığı olarak algılanmıştı. Fakat savaş sonrası düzenlemelerde Mısır'ın temsil talepleri karşılık görmeyecekti. Bu süreçte Vafd Partisi lideri Saad Zaglul Paşa Mısır milliyetçiliğinin simgesi hâline gelecek, İngiliz karşıtı ton güçlenecekti." (Polat, 2020, 429)

²⁴ İngiltere önceleri Mısır'da konsolosluk düzeyinde görevli bulundururdu. Protektora ilanıyla birlikte Yüksek Komiserlik seviyesine çıkmıştır. Mısır'ın dış politikasında baskın siyasi figürler bu yüksek komiserler olacaktır. Lozan sırasındaki Yüksek Komiser Edmund Allenby (1861-1936)'dir.

olarak anılmıştır. Bu platformlarda ilk önce, ülke ile ilgili yasal-anayasal tarzda istekleri ortaya koyan manifestolar hazırlamışlardır. İngilizler bu isteklere karşı sert tavırlar almakta gecikmemiş ve hareketin ileri gelenlerini, Zılgül ve ekibini Malta'ya sürgüne göndermiştir. Bu durum Mısır halkını endişelendirmiş, karar protesto edilmiştir. Bu şiddetli protestolar karşısında İngiltere kısmen geri adım atsa da başkaldırı iki koldan devam edecektir. Sürgünden döndürülen Zılgül ve Paris'te Wilson'un İngiltere'yi onaylamasıyla istediği desteği alamayan diğer Mısırlı temsilciler ancak Osmanlı temsilcileriyle Sevr'de de yer alan anlaşma maddelerini (9. Kısım/101 ilâ 114. maddeler) (Erim, 1953) kararlaştırmakla yetindiler. Buna göre Osmanlı Devleti Mısır üzerindeki tüm haklarından feragat edecek ve İngiliz himayesini tanıyacaktır.²⁵

Mısır Vefd Hareketinin Mücadelesi

Paris Barış Konferansında yaşanan gelişmeler üzerine Mısır halkı Zılgül liderliğinde İngilizlere karşı isyan başlatmış ve İngilizleri müzakere masasına çekmeyi başarmıştır. Fakat İngilizlerin verdiği taviz, hareketin taleplerini karşılamayınca müzakereler sonlanmıştı. İngiltere yeni bir hamle yaparak 28 Şubat 1922'de Mısır'ın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir; ancak, yine de Mısır'da milliyetçi isyanları bastıramamış ve siyasi düzeni sağlayamamıştır. İngiltere savaş sonrasında dünya düzeni ve ekonomik koşullarını dikkate alarak, kendi çıkarlarına zarar vermeden Mısır'ın geleceği hakkında şartlı bağımsızlık gibi bir politika izlemeye karar vermiştir (Armaoğlu, 1983, s. 205).

Görünüşte bağımsız bir ülke gibi algılansa da Mısır gerçek anlamda bağımsız değildi. Bu sebeple Mısır delegasyonu 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'na, bağımsızlık mücadelesini diplomatik yollardan sürdürmek niyeti ve çabasıyla katılmıştır. Daha önce siyasi birliktelik sağlamaktan uzak görünen bu hareket savaşın bitmesiyle yeniden şekillenen dünya düzeninde baskıcı İngiliz siyaseti sayesinde birleşebilmiştir. Mısır milliyetçiliği mücadelesi İngiltere himayesini sonlandırmak amacıyla 1919'da başlayan ayaklanmalar safhasından barışçıl çabalara evrilmiştir. İngiltere'nin emperyalist çıkarlarına zarar vermeden Mısır'ın bağımsızlığını tatmin edecek formül oluşturmak üzere İngiliz-Mısır müzakereler

²⁵ Paris Barış Konferansı'nda Almanya, Versailles Barış Antlaşmasını imzalayınca 147. maddesi gereği Mısır'ın İngiltere'nin protektorasını tanımak zorunda kalmıştır. "147. madde: Almanya, İngiltere'nin Mısır'da 18 Aralık 1914 tarihinde ilan ettiği himayeyi tanıyacak ve Mısır'daki kapitülasyonlarından 4 Ağustos 1914 tarihinden itibaren feragat edecektir. 148. madde: Almanya'nın Mısır ile akdettiği bütün mukavele ve anlaşmalar 4 Ağustos 1914 tarihinden itibaren geçersiz sayılacaktır" (Ahmed, 2016, s. 133).

dönemi başlamıştır. Lozan'daki görüşmeler de dâhil olmak üzere yaklaşık üç yıllık (1919-1923) bu süreçte tek taraflı parlamenter monarşi baskısıyla istenilen sonuç alınamayacaktır, zira İngiltere Mısır'daki çıkarlarını korumak adına askerî ve siyasi varlığını sürdürmek isteyecektir (Milner, 1898, s. 473).

Mısır'ın tam bağımsızlık hareketi, belli başlı aktörleriyle yeni bir anayasa ilan etmeden önce Lozan'da müzakerelere başlayacaktır. Fakat hareketin içinde son derece liberal görüşler olduğu gibi teritoryal milliyetçi karakter de mevcuttur. Mısır halkının daimî delegasyonu iddiasıyla kurulan Vefd, İngiliz egemenliğine karşı gelirken ekonomik eşitliği hedefleyen liberal düşünceye de saygılı olduğunu çeşitli aktörler aracılığıyla duyurmuştur. Bu hareket, içindeki Osmanlı-İslam çizgisinde olan bir gruba rağmen, Panislamcı siyasi elitten veya Mustafa Kemal hareketi gibi yeni nesil liderlerden oluşmayacak, laik-liberal fikirleri benimseyen ve ekonomik çıkarlarını önceleyen toprak sahipleri gibi finansör ve girişimcilerin desteklediği bir hareket olacaktır (Okyar, 2023, s. 917).

Mısır Delegasyonu 19 Aralık'ta Lozan'da

Mısır delegasyonu, İngiliz birliklerinin Mısır topraklarından çıkartılması ve hıdivin yetkilerini sınırlandıran bir anayasa yapılması amacıyla müzakerelere katılırken Wilson ilkeleri çerçevesinde bağımsız milli bir devlet yaratılması hedeflenmiştir. Ankara hareketinden mülhem Mısırlı kimliğinin teritoryal vurgusu göze çarpmıştır. Mısır'ın ahvali üzerinden hazırlanan Lord Milner komisyon raporu da İngilizlere bazı tavizler vermeyi önermişti (Okyar, 2023, s. 919). Süveyş kanalının İngilizler tarafından korunması veya Mısırlı burjuvaziyle İngiltere'nin anlaşmaya çalışması gibi tavizler söz konusu olmuştur.

Mısır, Lozan Konferansı'na başkanlığını Hasan Hasib'in yaptığı Vefd temsilcileri ve Seyfullah Yusri başkanlığındaki milliyetçi Vatan Partisi temsilcileri olmak üzere iki ayrı heyet hâlinde katılmıştır. Vefd temsilcileri konferansta İsmet Paşa'yla da görüşmüştür.²⁶ Mısır heyetleri aralarında Misak-ı Milli benzeri kutsal bir *Pakt* kabul ederek ortak görüş beyan etmişlerdir. Mısır'ın tam bağımsızlığı ile Süveyş Kanalının tarafsızlığına vurgu yapan bu pakta göre İngilizlerin Mısır ve Sudan dâhil olmak üzere Nil vadisinden geri çekilmesi istenmiştir. Mısır halkının bağımsızlık memorandumunu

²⁶ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya 3 Aralık'ta gönderdiği telgrafta şöyle demiştir: "Dr. İsmet [İsmail] Sıtkı başkanlığındaki Mısır heyetiyle görüştüm. Zaglul Paşa heyetinden çok farklı. Lozan'a gidiyor. Konferans'ta bir ara Mısır'ı da söz konusu etmenizi rica ederim" (Şimşir, 1990, s. 44).

olan bir belge, temsilciler tarafından (El Ahram, 1922)²⁷ konferans başkanlığına sunulmuştur.

23 Kasım'da Mısır delegasyonu Lozan Konferans sekreterliğine bir muhtıra vererek konferansa kabulünü istemiştir. Zaglul Paşa başkanlığındaki heyetin resmî Mısır delegasyonu olması talep edilmiştir. Oysaki bu sırada Paşa, Aralık 1921'den beri sürgündedir ve bu yüzden Lozan'a gelememiştir. Mısırlılar Paşanın sürgünden getirilmesini ve konferansta Mısır'ı onun temsil etmesini, Türk yetkililerin desteğini alarak, rica etmişlerdi. Bunun üzerine TBMM İcra Vekilleri Heyeti başkanı Rauf Bey [Orbay] 28 Kasım 1922'de İsmet Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta şöyle demiştir: *"Mısırlılar Konferansta İngiliz âleti olacak olan Mısır murahhası bulundurmuyarak Zaglul Paşa'nın murahhas sıfatı ile i'zâminin te'mînini bizden rica etmektedirler"* (Şimşir, 1990, s. 141). Bunun üzerine İsmet Paşa aralık ayında, Lord Curzon'a Mısır, Suriye ve Filistin delegelerinin de dinlenmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

3 Aralık 1922'de Mısır heyetlerinin fikir ayrılığına düştüklerini belirten telgraflar gelmiştir. Buna göre, Vatan Partisi heyeti ile Zaglul Paşa'nın başkanlığındaki Vefd heyeti arasında ciddi bir fark ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. *"Zaglul Paşa'nın taraftarları İngilizlerle uyuşarak ba'zı kuyûd ve şerâit tahtında bir istiklâle razı oldukları hâlde bu heyet bilâ kayd-ü şart Sudan dâhil Mısır'da istikâl-i tama talib ve taraftardır"* (Şimşir 1990, s. 297). Bu süreçte aralarında geçici bir anlaşma yaptıkları görülmektedir. Ankara'daki Mısır heyeti Lozan'a doğru yola çıkarken Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan *"Misak-ı Milli'nin birinci maddesine istinaden Mısır'ı da telâffuz buyurmasını rica edecektir"* (Şimşir, 1990, s. 298). Kısaca Mısırlı her iki hareketin taraftarları Ankara'nın desteğini almak için çok çaba sarf etmişlerdir. Türk heyeti de müzakereler sırasında ve her fırsatta Mısır halkına tam bağımsızlık verilmesi gereğini tekrar edecektir.²⁸

Mısır delegasyonu 19 Aralık 1922'de konferans başkanlığına Mısır'ın haklı davasını üç bölüm hâlinde sunacaktır. Buna göre, İngiltere'nin, Sudan ve Nil havzası dâhil olmak üzere Mısır topraklarını terk etmesi ve Mısır'ın bağımsızlığının tanınması öncelikle talep edilmiştir. Süveyş kanalıyla ilgili olarak ise 1840'dan itibaren yapılan devletlerarası anlaşmalar ve ticari sözleşmeler hatırlatılmış, kanalın finans

²⁷ Al-Ahram 20 Aralık 1922 tarihli gazetede Mısırlı her iki başkanın imzası bulunmaktadır. Mısır'ın 1840'dan beri bağımsız olduğu vurgusu yer almıştır.

²⁸ Türk vatanından Ermenilere toprak talep eden Fransız komisyon başkanı Montagna'ya Mısır'ı ve diğer bağımsızlık isteyen Tunus Cezayir ve Hindistan'ı da hatırlatan Rıza Nur Fransız ve İngiliz delegelerini protesto ederek olaylı celseyi terk etmiştir. (Şimşir, 1990, s. 346).

kaynakları zikredilmiştir. Kanalin tarafsızlığının korunması ve gözetiminin Mısır'a verilmesi istenmiştir.²⁹ Mısır delegasyonu başkanı Saad Zaglul Paşa adına vekâleten başkan Hasan Hassib'in imzaladığı memorandum/nota 3 Ocak 1923 tarihlidir (Ek 1).

Süveyş Kanalı'nın *İmtiyaz sözleşmesi* ile ilan edilen tarafsızlığına vurgu yapılan nota mealen şöyledir: Bağımsızlık raporuna ek olarak delegasyon, konferansa, güçlerin dikkatini çekmek üzere Süveyş Kanalı sorununa ilişkin özel bir nota sunma onurunu taşımaktadır. Maddeler hâlinde başlayan nota öncelikle *imtiyaz sözleşmelerine*, kanalın yapım tarihine ve kanalın amacına vurgu yapar, yani bunun *insanlık adına* inşa edildiğini bildirir. Buna göre, 30 Kasım 1854'te Ferdinand de Lesseps, Mısır Valisi Said'den kendisine "*Süveyş Kıstağı'nın delinmesi için bir Şirket kurma ve yönetme münhasır yetkisi*" veren bir senet almıştır (Notovitch, 1898, s. 136). Bu senet, 5 Ocak 1856 tarihli ikinci ve daha ayrıntılı bir senetle teyit edilmiş ve tamamlanmıştır. Mısır'ın yaptığı tüm bu fedakârlıklar, bu büyük işin yürütülmesine gösterdiği insani ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.³⁰

Notanın ikinci maddesi ise daha çok Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığı üzerine yapılan imtiyaz sözleşmesi ile ilgilidir. Said Paşa, çalışmalardan sorumlu şirkete tüm maddi ve mali kolaylıkları sunarken aynı zamanda geleceği de düşünmüş ve kanalın tarafsızlığını, tüm ülkelerin çıkarları doğrultusunda imtiyaz senedini ilan etmek istemiştir. 1856 tarihli senedin 14. ve 15. maddeleri kanalın gerçek sözleşmesini

²⁹ Bu memorandum ya da nota şeklindeki belge Fransızca kaleme alınmıştır. Belge Fransız Milli Kütüphanesi arşivinde bulunmaktadır. Canal de Suez / note présentée par la Délégation Egyptienne à la Conférence de Lausanne Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France.

³⁰ Her ne kadar Kavalalı Mehmet Ali "*yeni bir Boğaz*" yaratmak istemediğini söyleyerek kanalın inşasına her zaman karşı çıkmış olsa da Said Paşa yalnızca medeniyete bir iyilik yapma arzusuyla hareket ederek bu imtiyazı vermiştir. III. Napolyon'a yazdığı mektup, projenin kendi içindeki önemini onun için diğer tüm düşüncelerin önüne geçtiğini kanıtlamaktadır: "Tüm insanların kardeş olduğu gerçeğiyle dolu ve tüm halklara faydalı olma arzusuyla hareket ederek, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bir navigasyon kanalıyla bağlama projesini oluşturduğum ve bu büyük işin yürütülmesini evrensel bir şirkete emanet ettim". Demmiştir. Mısır, çalışma için sadece izin vermekle yetinmedi; kolaylaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptı ve projenin başarıyla tamamlanmasını sağlamak için yapmadığı fedakârlık kalmadı. Bu nedenle araziye bedelsiz olarak Şirketin kullanımına sunmuştur: "Özel şahıslara ait olmayan gerekli tüm araziler bedelsiz olarak verilecektir (1854 senedinin 4. maddesi). Önceki maddelerde belirtilen kanalların ve müstemilatların inşası için Mısır Hükümeti, özel şahıslara ait olmayan ve gerekli olabilecek tüm arazilerin kullanımını herhangi bir vergi ya da telif hakkı olmaksızın Şirket'e bırakır" (1856 senedinin 10. maddesi). Mısır ayrıca madenlerin ve taş ocaklarının çıkarılmasına herhangi bir irtifak hakkı tesis etmeksizin izin verir (Canal de Suez, s. 3-4).

oluşturmaktadır.³¹ Dolayısıyla kanalın tarafsızlığı aslında tamamen Mısır'a ait bir fikirdir. Vali, yeni su yolunu diğer ülkelerin siyasi etkilerinden korumak istemiş ve imtiyazı verirken ona barışçıl bir karakter kazandırmıştı. Böylece kanal herhangi bir ülkenin açgözlülüğünden kurtulacak ve herkesin meşru çıkarlarına eşit bir şekilde hizmet edecektir. Başlangıçta Kıstağın³² açılmasından endişe duyan İngiltere, *Babiali'yi etkilemek için enerjik bir şekilde çalıştı* şeklindeki ifadede aslında İngiltere'nin projeyi engellemek istediğini nazik bir şekilde belirtmektedir. İmtiyazın onaylanması için en az on yıl süren görüşmeler, müdahaleler, müzakereler, projeler ve karşı projeler yapıldığı dile getirilmiştir. Aslında ikinci imtiyaz senedi 5 Ocak 1856, onay senedi ise 10 Mart 1866 tarihliydi. Ancak ikincisi ile kanalın tarafsızlığı kesin olarak teyit edilmiş oldu (Canal de suez, s. 5).³³

Süveyş Kanalının Tarafsızlığı İçin Mücadele

1882'de İngiliz birlikleri Mısır kıyılarına çıkmış, Port Said ve Süveyş Kanalı işgal edilmiş, bu süreçte kanal dört gün boyunca kapatılmıştır. Bu durum karşısında endişelenen diğer Büyük Güçler, uluslararası bir eylemle kanalın statüsünü garanti altına alma gereği duymuşlardır. Zira İngiltere'nin 1882'deki tutumu, bu tarafsızlığın 1856 imtiyaz senediyle ve 1866 fermanıyla yeterince garanti altına alınmadığını göstermiştir. Bu bağlamda, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Büyük Güçler arasında çok sayıda nota teatisi, projeler ve hatta müzakereler yapılmıştır. İtalya'nın tam yetkili temsilcisi Kont Corti, İstanbul Konferansı'na bu konuda Avusturya, Almanya ve Rusya tarafından desteklenen bir öneri sunmuştur (Canal de Suez, s. 6).

İngiltere, Büyük Güçlerle bire bir mücadele etmemeye dikkat etmiş ve 3 Ocak 1883'te Lord Granville, ilgili devletlere bir taslak hazırlamak için temel teşkil edecek olan genelgeyi göndermiştir. Bu genelgenin 4. maddesi kasıtlı olarak geniş yorumlanmaya açıktı ve aslında dolaylı olarak Kanal'ın tarafsızlığı için konulan

³¹ 14. maddeye göre; Kendimiz ve haleflerimiz için, Majesteleri Sultan'ın onayına tabi olmak üzere, Süveyş'ten Peluse'ye uzanan büyük deniz kanalının ve buna bağlı limanların, bir denizden diğerine geçecek tüm ticaret gemilerine, herhangi bir ayırım, dışlama ya da kişi veya milliyet tercihi olmaksızın, tarafsız bir geçit olarak sonsuza kadar açık olduğunu, vergilerin ödenmesine ve Compagnie Universelle, concessionnaire tarafından söz konusu kanalın ve bağlı bölgelerin kullanımı için oluşturulan düzenlemelerin uygulanmasına tabi olduğunu beyan ederiz. 15. madde, 14. madde'nin kapsamını teyit eder ve açıklığa kavuşturur:

³² Kıstak, coğrafik bir terim olarak bir yarımada'yı karaya bağlayan, iki yanı su, dar kara parçası, berzah, dil anlamındadır.

³³ Notaya göre; "Açılış, belki de başka hiçbir törende aynı derecede bulunmayacak bir ciddiyet ve ihtişamla gerçekleşti" diye yazılmıştır. Hiçbiri bundan daha büyük bir alkışla karşılanmadı. Kanal, barışın bir sembolü, evrenin parçaları arasında bir bağlantı, uygarlığın ve ilerlemenin güçlü bir aracı olarak ortaya çıktı şeklindeki ifadeyle yine insani boyutuna vurgu yapılmıştır.

kuralları uygulama görevini İngiltere'ye devretme eğilimindeydi. Devletler için Süveyş Kanalı'nın yönetim sorununu dikkate almamak mümkün değildi. Dolayısıyla birçok müzakereden sonra, 17 Mart 1885 tarihli Londra Deklarasyonu Türkiye, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından onaylandı (Milner, 1898, s. 84). Mezkûr devletler tarafından atanacak delegelerden oluşacak bir komisyonun, Britanya Hükümetinin 3 Ocak 1883 tarihli genelgesini esas alarak bu yasayı hazırlamak ve taslağını oluşturmak üzere 30 Mart'ta Paris'te toplanması kararlaştırıldı (Canal de Suez, s. 6).

Komisyon 30 Mart'ta Paris'te toplandı. Masaya getirilen birkaç projeden biri olan Fransız projesi bir uluslararası garanti projesiydi ve alt komisyon başkanı M. Camille Barrère tatlı su kanalını etkisiz hâle getirme fikrini ortaya attı. İngiliz projesi ise çeşitli bahanelerle uluslararası garantiyi zayıflatmaya çalışan hatta çekinceler koyan bir metindi. Farklı görüşlerle karşılaşan Komisyon, tek bir taslak yerine sadece iki Fransızca ve İngilizce metni tescil edebilmiştir. Fransa ile İngiltere arasındaki görüş alışverişinde her biri kendi durumunu ortaya koymaya çalışmış, nihayet bir anlaşmaya varan bu iki devlet bunu diğer devletlere iletmeye karar vermiştir. Böylece İstanbul'da bir konferans düzenlenmiş ve 29 Ekim 1888 tarihinde Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İspanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Rusya ve Türkiye temsilcileri tarafından *Süveyş Kanalı'nın Serbest Geçişi için Uluslararası Sözleşme* imzalanmıştır (Canal de Suez, s. 6). Buna göre; Süveyş Kanalı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak ayrımı yapılmaksızın, bütün ticaret ve savaş gemilerine her zaman açık ve serbest olacaktır. Sözleşmeciler, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da Kanal'ın serbestçe kullanılmasına hiçbir biçimde müdahale etmemeyi kabul edeceklerdir.

Yine ilgili maddelerden birisi de Osmanlı Devleti savaşan devletlerden biri olsa dahi Kanalda ve giriş limanlarında ve bu limanlardan üç deniz mili yarıçaplı bir alan içinde hiçbir savaş hakkının veya Kanalın serbestçe seyrüseferini engellemeye yönelik hiçbir eylemin uygulanamayacağını kabul etmiştir. Ayrıca antlaşmayı imzalayan devletlerin Mısır'daki temsilcileri, antlaşmanın uygulanmasını gözetmekle yükümlüdürler. Yapılması planlanan toplantılar Osmanlı Devleti tarafından bu amaçla atanmış özel bir *komiserin* başkanlığında gerçekleştirilecektir. Sonuç olarak, Mısır Hükümeti yetkisi dâhilinde, bu antlaşmanın öngördüğü şartlar çerçevesinde uygulamayı sağlamak için gerekli önlemleri alacaktır. Mısır Hükümeti'nin elinde yeterli araç bulunmaması durumunda, Osmanlı Hükümeti'ne başvurmak zorunda kalacak, o da bu başvuruya yanıt vermek için gerekli önlemleri alacak, 17 Mart 1885

tarihli *Londra Deklarasyonu*'nu imzalayan diğer güçlere bildirimde bulunacak ve gerekirse bu konuda onlarla istişare yapacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bölgesel bir güç olarak hakları saklı kalacaktır (Canal de Suez, s. 7).

Sonuç olarak Hıdiv İsmail'in mali güçlüklerinden yararlanarak kendisinden 176.602 adet hisseyi düşük bir fiyattan satın alan İngiltere, 1882'de Mısır'ı işgal ederek fiilen Kanal'ın efendisi hâline gelmiştir (Milner, 1898, s. 82). Bu işgalin ilk eylemi Kanal'ın tarafsızlığını ihlal etmek olacaktır. 1882'den 1888'e kadar İngiltere Mısır'daki ve Kanal'daki eylemlerine karşı çıkmamaları yönünde diğer devletleri ikna etmek için önemli manevralar yapmıştır. 1920'de, kendi konumunu uluslararası bir kanunla güvence altına almaya çalışan İngiltere, Sevr Antlaşması'nın 109. maddesi uyarınca, 1888 Sözleşmesi ile kendisine verilen yetkiden feragat eden İstanbul hükümetine karşı yine kazanmıştır. Mısır topraklarının herhangi bir yerinde İngiliz birliklerinin bulunması, 1888 Sözleşmesi'nde öngörüldüğü şekliyle tarafsızlığa yönelik bir tehdit oluşturmaktadır (Canal de Suez, s. 8).

Sonuç

1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgaliyle başlayan 1919-1923 tarihlerinde isyanlarla ivme kazanan Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi diplomatik konferanslar aracılığıyla tüm dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Bağımsızlık idealiyle oluşturulan *Kutsal bir Pakt* çerçevesinde ortak bir amaçla harekete geçen Mısırlılar önce Paris Barış Konferansı'na, daha sonra Lozan Barış Konferansı'na katılmışlardır. Mısır'ın tam bağımsızlığı hususunda ortak hareket eden Mısırlı teşkilatlar İngiltere'nin üstün gücü sebebiyle bu platformlarda sembolik düzeyde kalmıştır.

Mısır halkının bağımsızlık *memorandumu* Lozan'da *Yakın Doğu Meseleleri* görüşülürken ilgili heyetlere sunulmuştur. Yaklaşık 20 sayfalık Fransızca bir rapor hazırlayan heyet, Süveyş Kanalı hakkında devletlerin vaktiyle imzaladıkları sözleşmeleri hatırlatmış ve bu yönde kararlar alınmasını talep etmiştir. Wilson prensipleri çerçevesinde talep edilmesine rağmen bağımsızlık talepleri İngiltere'nin ulusal çıkarlarının gölgesinde kalmıştır.

Şüphesiz, İngiltere'nin Nil Vadisi'ndeki durumu, söz konusu sözleşmenin 12. maddesinde Kanal ile ilgili olarak tüm Güçler arasında yaratmayı amaçladığı eşitliği yok etmektedir. Mısır bu şekilde işgal edildiği sürece, Kanal için gerçek bir güvenlik olmayacaktır. Dolayısıyla Mısır'ın bağımsızlığı Süveyş Kanalı'nın etkin tarafsızlığının en iyi güvencesidir. Bu tarafsızlığın korunmasını sadece Mısır sağlayabilir, ayrıca bu bağlamda Mısır'a destek vermek amacıyla, Osmanlı Devleti'nin hükümranlığı

sayesinde Türkiye'ye tanınan hak, Türkiye bu hükümlerden yararlanmadığı için doğal olarak Mısır'ın olmuştur.

İngiltere'nin 1922'de uluslararası konumunu güçlendirecek bir anayasa vaadiyle Mısır'a tek taraflı bağımsızlık tanımış olması aslında İngiltere'nin çıkarlarını korumaya matuftur. Lozan'da Mısır ile ilgili her hükümde söz sahibi olmak isteyen İngilizler, Türk tarafının Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmesi için çaba göstermişlerdir. Misak-ı Milli'den taviz vermeyen Türk tarafı Mısır'ın tam bağımsızlığını açıkça tanımıştır. Nihayet Lozan Barış Antlaşması'nın topraklarla ilgili 17 ila 19. maddeleri gereği Türkiye Mısır ve Sudan üzerindeki tüm *hukuk ve senetlerinden* vazgeçtiğini beyan etmiştir.

Kaynakça

Arşiv belgesi

Délégation Egyptienne à la Conférence de Lausanne, *Canal de Suez*, note présentée.

Erişim tarihi: 11.01.2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62006067>

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal).

Seçil Ofset: İstanbul.

Telif Eserler

Ahmed, M. M. A. (2016). *I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Barral, P. (1968). *Les Fondateurs de la IIIe République*, Paris: Armand Colin.

Bay, S. (2024). Mısır'da İflas Ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 12(38), 272-302.

Bosworth, R. J. (1999). İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. M. Kent (Ed.). (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Cocheris, J. (1903). *Situation internationale de l'Égypte et du Soudan juridique et politique*. Thèse pour le doctorat soutenue le 23 avril 1903, Université de Paris, Faculté de droit. Paris: impr. de Plon-Nourrit et Cie.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri* (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C. 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- İnan, A. (1994). Türk İstiklali ve Lozan Muahedesi. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Irwin, R. (2008). *Oryantalistler ve Düşmanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaer, N. (2012). *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phoenix.
- Karaer, N. (2012). Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 63-92. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000508
- Kurşun, Z. (1998). Hüseyin Kâmil. *İslâm ansiklopedisi* (C. 18, s. 553-554). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lesseps, F. (1884). *Allocution de M. Ferdinand de Lesseps*. Société des Etudes Historiques Séance du 23 Mars 1884, Fête de la Cinquantaine.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, No. 8, 2. Takım. Cilt 2, (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Milner, A. (1898). *L'Angleterre en Égypte / Sir Alfred Milner; ouvrage traduit de l'anglais par M. F. Mazuc*, Paris: E. Plon, Nourrit et Cie.
- Notovitch, N. (1898). *L'Europe et l'Égypte*. Paris: Paul Ollendorff.
- Okyar, İ. B. (2023). Lozan Konferansı ve Mısır Millî Mücadelesi. (E. Malkoç, Yay. haz.). *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması içinde* (s. 910-935). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Ortaylı, İ. (2011). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Polat, Ü. (2020). Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı "Ayaklandırma" Algısı ve Türk Basını (1924-1927). *Marmara Türkiyat Araştırma Dergisi*, 7(2), 426-440.

- Shaw, J. S. (2008). *Eski ve Yeni arasında Sultan Üçüncü Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1990) *Lozan Telgrafları I. (1922-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tignor, R. L. (1966). *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*. New Jersey: Princeton University Press.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uygur, F. (2019). Modern Mısır'da Nubar Paşa'nın Karma Mahkemeler Nizamnamesi ve Le Bosphore Égyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(65), 303-326.
- Uygur, F. (2018). Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul'da Yaşanan Diplomatik Mücadeleler, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(4), 669-720.
- Uzunçarşılı, İ. H. (t.y.). *Büyük Osmanlı Tarihi*. III. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Volney, C. F. (1787). *Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785*. Tome Second. Paris: Volland Libraire.

Gazeteler

Journal des débats, 15 Février 1899.

Al-Ahram 20 Aralık 1922

l'Isthme de Suez, 10 Juillet 1856.

l'Isthme de Suez, 10 Décembre 1857.

L'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857.

l'Isthme de Suez, 25 Janvier 1858

İnternet Kaynakları

<https://fr.wikipedia.org/wiki/Volney> Erişim tarihi: 15.03.2023.

http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr Erişim tarihi: 22.03. 2022.

<https://www.britannica.com/topic/Rothschild-family> Erişim tarihi: 22. 03. 2024.

Summary

Egypt, an Ottoman territory, had become autonomous during the reign of Mehmet Ali of Kavala. The Suez Canal was first licensed in 1854 by Said Pasha. Later, with the second license granted in 1856, the Suez Canal, which was seen as a geopolitical and geostrategic waterway project, initially 169 km and then increased to 193 km, connecting the Mediterranean and the Red Sea, was opened in 1869 with the extraordinary efforts of Ferdinand de Lesseps. Egypt's importance increased even more and the canal, which became one of the country's sources of income, was one of the most important transit routes for Egypt, the region and all international trade and ship traffic.

By the time of Hidiv Ismail Pasha in 1863, Egypt's territory had been enlarged to the coasts of the Red Sea. In its heyday, that is, when the country was being modernized, loans from Britain and France would accelerate Egypt's decline. Moreover, Said Pasha, who attacked Abyssinia in 1877, had to borrow more. British Prime Minister Disraeli, who closely followed this situation, immediately bought the shares of the Suez Canal for 4 million pounds sterling by borrowing from the Rothschilds without consulting the finance minister and without giving the opportunity to France.

Right after the Ottoman Empire entered the World War on the side of Germany in 1914, Britain declared that it unilaterally canceled the Ottoman sovereignty over Egypt and took Egypt under its protectorate. This protection encouraged anti-British sentiment and the resulting Egyptian nationalism that emerged as a result of the British capture of Egypt's administrative levels, especially from 1894 onwards. The violence of Egyptian nationalism, which was provoked by the British protectorate of Egypt, increased even more with subsequent developments.

The fact that Egypt became a military base during the war and the economic troubles caused general dissatisfaction and desperation among the population. In such an atmosphere, proclaimed by Wilson, the 14 principles were perceived as a hope on the road to independence. With this hope, a delegation called "Wafd" was formed by Egyptian nationalists. In November 1918, Wafd requested to attend the Paris Peace Conference to defend Egypt's independence, but this request was refused by the British government. In response, Wafd resorted to uprisings and demonstrations throughout the country under the leadership of Said Zaglul, the most outstanding figure of Egyptian nationalism. When Britain could not prevent this movement despite all its efforts, it was obliged to declare the independence of Egypt with a unilateral declaration issued in 1922. As well as assuming the defense of Egypt and the Suez Canal, Britain also maintained its rights arising from the capitulations.

The Egyptian fight for independence, which gained momentum with the revolts in 1919-1923, was tried to be announced to the world public opinion through diplomatic conferences. The Egyptians, motivated by a common aim within the framework of a Holy Pact created with the ideal of independence, participated first in the Paris Peace Conference and then in the Lausanne Peace Conference. Unfortunately, the Egyptian organizations that acted together for the full independence of Egypt remained at a symbolic level in these platforms due to the supreme power of Britain.

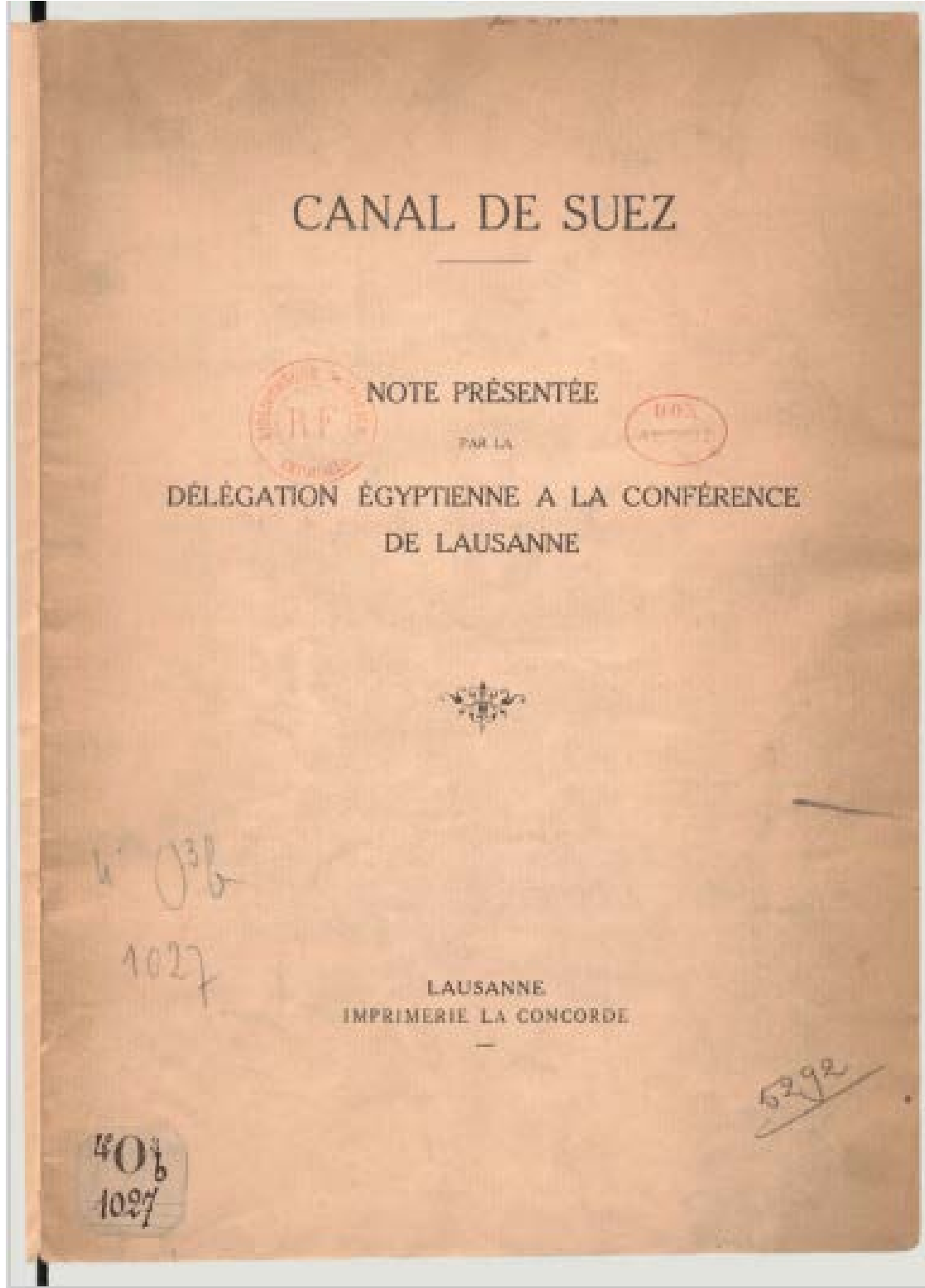
The memorandum of independence of the Egyptian people was submitted to the relevant delegations during the discussion of Near Eastern Issues at Lausanne. The delegation prepared a comprehensive 20-page French-language report on the Suez Canal, reminding the states of the conventions they had signed in the past and requesting that decisions be taken accordingly. Despite being called for under the Wilsonian principles, the demands for independence were overshadowed by Britain's national interests. With the note submitted by the Egyptian delegation to the Presidium of the Lausanne Conference, the Egyptian delegation wanted to declare the neutrality of the Canal and the concession agreement in line with the interests of all countries. Articles 14-15 of the document dated 1856 constitute the real contract of the Canal. It declares that the great sea canal from Suez to Peluse and the ports connected therewith are forever open as a neutral passage to all merchant ships passing from one sea to another, without any discrimination, exclusion or preference of person or nationality.

The mentioned company shall not grant any advantage or privilege to any ship, company or person which is not granted to all other ships, companies or persons under the same circumstances. Hence, the Canal's neutrality is in fact a completely Egyptian idea. There were numerous exchanges of notes, projects and even negotiations between the Powers, mainly France and Britain. Having reached an agreement between themselves, France and Britain decided to communicate it to other states. At the conference in Istanbul, the International Convention for the Free Passage of the Suez Canal was signed on October 29, 1888 by representatives of France, Germany, Austria-Hungary, Spain, Great Britain, Italy, the Netherlands, Russia and Turkey.

Undoubtedly, the British occupation of Egypt is a threat to neutrality as foreseen in the 1888 Convention. In fact, Great Britain's situation in the Nile Valley destroys the equality with respect to the Canal that Article 12 of the Convention seeks to create between all the Powers. According to the delegation's note, as long as Egypt is occupied in this way, there will be no true security for the Canal. Therefore, Egypt's independence is the best guarantee of the effective neutrality of the Suez Canal. Only Egypt can ensure the preservation of this neutrality. The right granted to Turkey to come to Egypt's aid in preserving the neutrality of the canal was granted thanks to the Ottoman sovereignty. Since Turkey no longer benefits from this sovereignty, this right naturally belongs to Egypt.

As a result, the British, who wanted to have a say in every provisions related to Egypt in Lausanne, worked for the Turkish side to give up its rights over Egypt. The Turkish side, which did not compromise on the Misak-ı Milli, clearly recognized the full independence of Egypt. At the end, in accordance with the articles of the Lausanne Peace Treaty on territories, Turkey declared that it renounced all its laws and documents on Egypt and Sudan.

Ek 1 Belge.

BONDAGE OF 'INDEPENDENT' NATIONS: NEO-IMPERIALISM IN NGUGI WA THIONG'O'S PETALS OF BLOOD AND INDRA SINHA'S ANIMAL'S PEOPLE

'BAĞIMSIZ' ULUSLARIN ESARETİ: NGUGİ WA THIONG'O'NUN
KANIN ÇİÇEKLERİ VE İNDRA SİNHA'NIN HAYVAN'IN
İNSANLARI ROMANLARINDA YENİ-EMPERYALİZM

Nesrin DEĞİRMENCİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Kampüsü,
İngilizce Öğretmenliği Bölümü, dnesrin@metu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 8 Ocak 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 September 2023
Date accepted: 8 January 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ngugi Wa Thiong'o; Kanın Çiçekleri;
Indra Sinha; Hayvan'ın İnsanları;
Yeni-Emperyalizm

Keywords

Ngugi wa Thiong'o; Petals of Blood;
Indra Sinha; Animal's People; Neo-
Imperialism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.5

Abstract

According to Frantz Fanon, in the former colonies "independence does not bring a change of direction" (1978, p. 100). In postcolonial era the "national bourgeoisie discovers its historical mission as intermediary. As we have seen, its vocation is not to transform the nation but prosaically serve as a conveyor belt for capitalism, forced to camouflage itself behind the mask of neocolonialism" (1978, p. 100-101). In both Ngugi wa Thiong'o's *Petals of Blood* and *Indra Sinha's Animal's People* after independence, the colonialists are replaced by a national bourgeoisie who, without capital and economic power, become dependent on foreign investment. In both novels, the unprivileged poor are the victims of the neo-imperialist system which attracts multinational corporations to take advantage of low-cost land and cheap labour. Ngugi explores the subjectivity of African history as reflected by Westerners by the dual narration of his novel, from a subjective and a relatively objective but complementary narrative voice. Neither the previous colonial domination nor the national bourgeoisie which replaces them represents the victims of the system. The narration of the novel from the perspective of Munira, who refuses the familial capitalist wealth by escaping to live in Ilmorog, successfully reflects the contradictory concerns of the capitalists and the victims. In *Animal's People*, Sinha gives voice to the subaltern victims of the system by the first-person narrative of Animal, who is one of the worst victims of the system. Sinha emphasizes the reality of his story by indicating each chapter as a tape recording and using a sharp, slangy, and witty language for Animal. Both novels give voice to the subaltern victims of the society, and they are milestones in the freeing of the unprivileged classes from the bondage of the dominating national and foreign powers.

Öz

Frantz Fanon'a göre, eski sömürgelerde "bağımsızlık farklı bir yön getirmez" (1978, p. 100). Koloni sonrası dönemde, "ulusal burjuva tarihsel görevini arabulucu olarak keşfeder. Tecrübe edildiği gibi, amacı ulusu dönüştürmek değil, kapitalizm için doğrudan bir sağlayıcı olarak hizmet etmek ve bunu da yeni-sömürgecilik kisvesi altında saklamaktır" (1978, p. 100-101). Ngugi Wa Thiong'o'nun *Kanın Çiçekleri* ve *Indra Sinha'nın Hayvan'ın İnsanları* romanlarında bağımsızlığın ardından sömürgeci sınıf, sermayesi ve ekonomik gücü olmayan yerli burjuva sınıf ile yer değiştirmiş, böylece yabancı yatırım bağımlı kalmıştır. Her iki romanda da dezavantajlı yoksul sınıflar, düşük arazi fiyatları ve ucuz iş gücünün yarattığı fırsatlardan yararlanmak isteyen çok uluslu şirketlere hizmet eden yeni-emperyalist sistemin kurbanı olmuşlardır. Ngugi, *Kanın Çiçekleri* romanında, Afrika tarihinin Batılılar tarafından öznel anlatımını hem öznel hem de göreceli olarak nesnel olan ve birbirini tamamlayan ikili bir anlatım tekniği ile araştırır. Bu anlatımda ne önceki kolonyal rejim ne de onun yerine geçen milli burjuva sınıf dezavantajlı sınıfları temsil eder. Romanın ailevi sermayeyi reddedip Ilmorog'da yaşamayı tercih eden Munira'nın bakış açısı ile anlatılması sermayedar sınıfın ve sistemin kurbanlarının çelişik endişelerini başarılı bir şekilde yansıtır. Sinha'nın *Hayvan'ın İnsanları*, sistemin altık mağdurlarına, sistemin en büyük kurbanlarından biri olan *Hayvan'ın* birinci tekil şahıs anlatımı ile ses verir. Sinha *Hayvan'ın* anlatımının her bölümünü kaset kayıtları olarak sunarak ve keskin, küfürlü ve zekice dil kullanımı ile hikâyenin gerçekliğine vurgu yapar. Her iki roman da dezavantajlı gruplara ses vererek onları sömüren milli ve yabancı güçlere karşı onları bağımsızlaştırma yolunda birer kilometre taşı olma görevini üstlenirler.

Introduction

David Harvey, in his *The New Imperialism* book, claims that Karl Marx's concept of primitive accumulation is no more appertaining especially in the neo-liberal era as considering any land that is left out of the world capitalist system is becoming more and more impossible (2003, p. 144). Therefore, he coins a new term, "accumulation by dispossession", and claims that under the rubric of neo-liberal economic policies, Marx's primitive accumulation would require new adaptations (2003, p. 145). Some of these wide-ranging processes include:

the commodification and privatization of land and the forceful expulsion of peasant populations; the conversion of various forms of property rights (common, collective, state, etc.) into exclusive private property right; the suppression of rights to the commons; the commodification of labour power and the suppression of alternative (indigenous) forms of production and consumption; colonial, neo-colonial, and imperial processes of appropriation of assets (including natural resources) (2003, p. 145).

According to Harvey, the above listed processes has been aggravated through the neoliberal turn of the 1980s that has been implemented through the leadership of Ronald Reagan in the US and Margaret Thatcher in the UK. In this essay, I would argue that in Indra Sinha's *Animal's People* (2007) and in Ngugi wa Thiong'o's *Petals of Blood* – even though the latter was published in 1977 and depicts post-independence Kenya (1963-1977) – majority of the above mentioned processes are already in-place. The encoding of these processes in both novels' narration sheds light on how the post-colonial nations get integrated into the world capitalist system and provide a global world economic perspective though which these novels could be examined.

Ngugi wa Thiong'o's *Petal's of Blood* and Indra Sinha's *Animal's People* are two novels that strikingly reflect the catastrophic outcomes of neo-imperialism in Kenya and in India respectively. Ngugi wa Thiong'o's *Petal's of Blood* reflects the dynamics within the Kenyan population by combining a description of colonial, independent and neo-colonial periods of the country with a remarkable portrayal of character. He does this by narrating the struggle of the people of Ilmorog, which is an isolated village, impoverished by drought and primitive agricultural techniques. The villagers' journey to Nairobi is a plea for better standards of living and development. However, with the sudden change of the tiny nineteenth-century town to a modern industrial city, they lose their land and become slaves on their own soil. Indra

Sinha's *Animal's People* recounts the most tragic catastrophe of neo-imperialism in India in the last few decades, direct from the mouth of "Animal" who is one of the worst victims of the Bhopal gas explosion. Both novelists give voice to the victims of the capitalist system. This essay aims to analyze the different trajectories of neo-imperialism and the importance of form and narrative voice in these novels.

After the decolonization movements of 1940s, the nations who became independent were not economically self-sufficient. The colonialist administrative power was replaced by a native middle class; however, the dependence of these nations on foreign currency to balance their budgets gave birth to a new period, neo-imperialism. In neo-imperialist system, the privileged national bourgeoisie supports the investment of foreign capital at the expense of the rights of the national unprivileged and this process fastens the integration of the post-independence states into the world capitalist economy at an accelerated rate.

According to Karl Marx, the essential feature of capitalism was "*the way in which the means of production were owned and controlled*" (Mitchell, 1968, p. 24). This gives rise to the social classes as the owners and the non-owners of capital, the bourgeoisie and the proletariat respectively. The bourgeoisie, in order to make profit, pays the labour force wages less than the full value of its product (Mitchell, 1968, p. 24). Rising competition returns in price-cutting, which reduces the return paid to labour. As a consequence, Marx hopes that the proletariat, impelled by their increasing pauperization, would revolt and destroy the system (Mitchell, 1968, p. 25).

Petals of Blood and *Animal's People* reflect the post-independence era and rise of neo-imperialism in Kenya and India, respectively. In *Petals of Blood*, the establishment of a neo-imperialist economic and administrative power structure is visible during the development process of The New Ilmorog. The trajectory of the capitalist system — its establishment and struggle of the proletariat against the system — is experienced by the people of Ilmorog. In contrast, *Animal's People* narrates a shorter time period indicating the consequences of the capitalist system. This includes the gas tragedy caused by a multinational corporation, its lethal damage to the health and living standards of the victims, and their struggle for justice, which indicates how the global and the local come together in a catastrophic enclosure.

Form and Narration

Petals of Blood opens with a third person narrative voice and then turns into Munira's prison notes, and as the novel develops the voice of the two narrators intermingle with each other. The identity of the anonymous third person narrator is never revealed throughout the novel. However, the narration becomes first-person by talking of the people of Ilmorog as 'we' which gives the impression that the speaker is a person from the community (Cook & Okenimkpe, 1997, p. 103). The knowledge of the past events mostly acquired from Munira's prison notes form the subjective narration, which combines with the more objective voice of the third-person narrator. In the novel, Ngugi raises the question of whether Western interpretations of history are subjective or objective, and the style of the narration is a response to the same dilemma.

Munira is an outsider to Ilmorog and has an intermediary position between the victims of the capitalist system and the dominant class. Munira refuses the bourgeois life-style of his father, who increases his wealth by all methods of the capitalist system, and escapes to Ilmorog to live in comparative poverty. As a teacher at Ilmorog Primary School, he gains a reverend position in the village. However, Munira embodies contradictions within his character. He is escaping from his past and his failure to get involved with the imperialist system of making money. Ilmorog is a secluded hiding place for him. His silence and refusal to talk about his past-similar to Abdulla- distances him from the reader at the beginning of the novel. His desperate love of Wanja and inescapable hatred for Karega make him a very human character and a subjective voice. With the changes in Ilmorog, his isolation grows and his desperate attraction to Theng'eta and to Christianity as the only way of salvation, turns the innocent schoolteacher into a man of passions and wretchedness. Therefore, as a narrator he has a subjective voice, and the reader could suspect him of unreliability and the potential to omit relevant facts and invent things. His implication that Karega and Wanja were meeting secretly locates Karega as a potential murderer and reveals Munira's capacity to manipulate reality in his narration (Thiong'o, 2002, p. 356). Ngugi creates a riddle that the reader must solve – like the inspector Godfrey- by the clues given by the two narrative voices. In this way, by the way the novel is narrated, Ngugi questions the reliability of historians.

With colonialism, Africa is divided into Africa North of the Sahara (White) and Africa South of the Sahara (Black): White Africa has a thousand-year-old culture, while Black Africa is looked on as a region that is “inert”, “brutal”, “uncivilized” and “savage” (Fanon, 1978, p. 130-31). As Frans Fanon puts forward, “[c]olonialism is not satisfied merely with hiding a people in its grip and emptying the native’s brain of all form and content. By a kind of perverted logic, it turns to the past of the oppressed people, and distorts, disfigures and destroys it” (Fanon, 1978, p. 37). Ngugi resists the distorted interpretation of history by colonialist historians and also by the Africans educated in Western critical modes of thought (Ogude, p. 8). In *Petals of Blood*, Ngugi questions the historical roots of the African people and criticizes the distorted interpretation of African history:

For there are many questions about our history which remain unanswered. Our present-day historians, following on similar theories yarned out by defenders of imperialism, insist we only arrived here yesterday. Where went all the Kenyan people who used to trade with China, India, Arabia long long before Vasco de Gama came to the scene and on the strength of gunpowder ushered in an era of blood and terror and instability- an era that climaxed in the reign of imperialism over Kenya? But even then these adventurers of Portuguese mercantilism were forced to build Fort Jesus, showing that Kenyan people had always been ready to resist foreign control and exploitation. The story of this heroic resistance: who will sing it? Their struggles to defend their land, their wealth, their lives: who’ll tell of it? What of their earlier achievements in production that had annually attracted visitors from ancient China and India? (2002, p. 80)

Against the colonizers’ attempts to erase the history of the colonized peoples, Ngugi traces the roots of African history long before the arrival of Vasco da Gama. Africa has been exposed to exploitation since its discovery by Westerners and this reached its climax with imperialism. Ogude indicates that, Ngugi “*privileges resistance as the key plot element in African history*” (1999, s. 9). As the African bourgeoisie is on the side of imperialists, it is the duty of the peasants and the working-class people to resist the exploitation of their land and economic bondage to the imperialist system which has impoverished them.

In this regard, the character portrayal is remarkable, and each character represents a different period and problem of Kenyan history. In the novel, it is generally the outsiders who are effective in the changing fate of the town. Each outsider character is inserted into the novel separately, becoming the 'hero' of the town, and with their presence Ilmorog changes: Munira is respected as he brings education; Wanja is a new spirit for the town which is dying from apathy; Karega becomes the leader of the journey to the city. Karega is one of the main characters that Ngugi uses as his spokesman to express his ideology. Throughout the novel, Karega longs for African unity and explores the roots of African history. He searches history books in the hope of building the future by criticizing the past. However, the books written by black professors ignore the pre-colonial period and avoid defining colonialism and imperialism. The lawyer indicates in his letter that intellectuals writing the country's history are "*only voices-not neutral, disembodied voices- but belonging to bodies of persons, of groups, of interests*" (Thiong'o, 2002, p. 238). The body behind the voice is crucial to understand the ideas of the voice.

The novel has a circular narrative structure: It begins with the climax, in which three leading personalities of the system (Chui, Kimeria, Mzigo) are murdered. The second and third parts give insight into the characters and the development of Ilmorog. At the end of the novel, the narration returns to the climax; the prison notes and the third person narrative are brought together to explain the climax. The form of the novel is remarkable in reflecting its main theme: within the capitalist system the local people are doomed to lose their struggle, whatever it may be. 'Petals of blood' is metaphor for the victims of the capitalist system. The petals are eaten by a worm which symbolizes the capitalist powers feeding upon the local people. Wanja's motto in the neo-imperialist system is "*You eat somebody or you are eaten*" (Thiong'o, 2002, p. 345). Wanja, in self-delusion, believes that she is not one of the victims of the system. However, in her method of revenge by becoming wealthy through prostitution, she totally depends on the capitalist powers who exploit her body. Her wealth is gained at the expense of her dignity and self-respect. In contrast to her self-image as superior to the capitalist powers, she is completely drowned by the system. At the end of the novel, the flames that swallow Wanja's *Sunshine Lodge* turn into 'petals of blood' that take their revenge on the system. However, the fire not only eliminates the prominent capitalists but also lethally injures Wanja. Struggle with the system inevitably injures the victims, for the second time. Even though Wanja with her pregnancy and Karega with the movement of the workers still carry hope at the end of the novel, their fate is

determined at the beginning: As victims of the capitalist system, their lives are doomed to suffer and be spent in struggle with the system, as the circular narration of the novel emphasizes.

Approaching the subject of neo-colonialism from a different angle, in *Animal's People*, Indra Sinha rewrites the history of the Bhopal gas tragedy, which occurred in 1984, from the perspective of one of the worst victims of the tragedy. Instead of Bhopal, the imaginary city of "Khaufpur" is created as the location and Union Carbide India Limited (UCIL) is named 'the Kampani'. The majority of the people in the novel are victims of the tragedy and they are subaltern. The lives of the subaltern are reflected in a strikingly vivid and desperate way with the author's wit and humour. As Gayatri Chakravorty Spivak explains, "*a subaltern cannot speak*", and a subaltern is no longer a subaltern when it gains its voice (1993, p. 104). Therefore, Sinha's attempt to give voice to the subaltern is a step on the way to break the enslavement of those subaltern people.

At the beginning of the novel, an "Editor's Note" indicates that the story was originally narrated in Hindi by a nineteen-year-old boy and recorded onto tapes by him at the request of a foreign journalist doing research on Khaufpur. The note indicates that apart from translation into English nothing has been changed. Detailed information on the tapes and the written notes (the novel) are given. The novel is divided into sections according to the tapes and first-person singular narration is used. From the beginning, Sinha aims at creating a world as closely attached to reality as possible.

The novel begins with the striking sentence "I used to be human once". Animal continues, "*So I am told. I don't remember it myself but people who knew me when I was small say I walked on two feet just like a human being*" (Sinha, 2007, p. 1). The reader finds himself face to face with Animal's blunt and frank confession. He appears to be not interested in the past and throughout the novel insists that he is not a human being but an animal walking on four-legs. If the first few sentences are investigated closely, it appears that the most important reason why he is to be considered an animal is that he is not walking on two feet. However, the name 'Animal' is a licence for him to be freed from the restrictions and codes of behaviour imposed on him by society. Being 'Animal', he can speak and behave freely without thinking about consequences. Therefore, the language used in the novel is straightforward, sharp and even coarse — full of colloquial words and slangy language. Animal's inaccurate 'pronunciation' of some words is deliberately

misspelled. The use of the word 'Inglis' instead of 'English', and 'Amrika' instead of 'America' indicates illiteracy of Animal and his language emphasizes the fact that he belongs to the lowest class in the society. 'The Kampani' is probably a mutation of the English word 'company'. As it is written with a capital letter throughout the novel, it signifies Union Carbide India Limited (UCIL) without directly naming it.

He declares that "*I am not clever like you. I can't make fancy rissoles of each word. Blue kingfishers won't suddenly fly out of my mouth. If you want my story, you'll have to put up with how I tell it*" (Sinha, 2007, p. 2). The language and the narration are under his full control. He has the complete power to reveal or manipulate the story. In contrast to the mask of 'unclever' narrator, he uses a witty challenging language throughout the novel.

As the protagonist of the novel, Animal is quite significant. He is one of the worst victims of the tragedy; his spinal cord is bent, and he is doomed to walk on his legs and hands. The shape of his body indicates the physical damage that neo-imperialist exploitation can inflict. Having lost his parents on the night of the explosion, he has grown up in an orphanage. He comes from the lowest class structure, feeding on the wasted food in bins and, like animals, struggling for a piece of rotten food. He lives on the boundary between being human and animal. His narration reflects the perspectives of both the suffering poor and their leaders, struggling for the welfare of the poor population. Living in Nutcracker, the poorest region of the city, he strikingly reflects the lives of the suffering poor. On the other hand, working for Zafar, who is a fervent defender of the struggling poor, he has connection to the leaders of the victims.

Animal is a subjective narrator with internal contradictions and his reliability is suspect. His sharp tongue and frankness in sharing even the most embarrassing sentimental feelings directly with the reader seem to be the guarantee of his honesty. His wonder at the female body and urge to have sexual intercourse, and the bitterness which rises out of lacking the experience of either, are described sincerely. His love for Nisha, jealousy of Zafar which carries him to the edge of poisoning him, and his hiding his suspicion of Elli's betrayal of the rest for his own selfish benefit are described openly. However, Animal's character involves contradictions. Even though, at the beginning of the novel, he declares that he doesn't want to be a human being (walking on two feet), he desperately longs for it. He has the capability to manipulate events in his favour. Thus, his reliability is under suspicion. After Nisha rejects his marriage proposal, his unreliability is

revealed: “So I’m gone, running out of that house, into the street and into this night. Behind me I can hear, or maybe I imagine, Nisha calling ‘Animal I’m sorry come back.’ But I can’t go back, not ever [...]” (Sinha, 2007, p. 333). His imagination and reality obviously intermingle here, and the truth of his words is questionable.

Both novels are narrated by subjective voices, Munira and Animal, who are victims of the neo-imperialist system. The novels indicate an attempt to give voice to the subaltern people and a step towards raising their voice in the public sphere. On the one hand, Sinha tries to create a narration as close to reality as possible by referring to a recorder and the notes of the tapes; on the other, Ngugi creates a riddle between Munira’s subjective notes and the objective third person narrative. Ngugi is against the distorted interpretation of African history; thus, the subjectivity of Munira’s notes is a metaphor for the subjective interpretation of history.

“The Pitfalls of National Consciousness”

Petals of Blood narrates the period after Kenya independence in 1963. It reflects both the hopes and disillusionment of the people of Ilmorog which in a wider perspective indicate the unfulfilled hopes of the nation in the emerging neo-colonial period. Thus, Ngugi brilliantly intersects the lives of the different generations which represent different ideologies and periods in Kenyan history. The main characters of the novel - Munira, Karega, Abdulla and Wanja - are all connected with their interlinked past, which is interwoven with the country’s political history.

Kenya, like most African colonies, suffered from white domination. Fifty percent of its arable land was captured by European settlers and the landless natives were obliged to work on the lands of European producers (Furedi, 1989, pp. 9-10). In some cases, Africans living on European land paid rent in cash or had to give up part of their produce (Furedi, 1989, p. 11). European colonists were mostly settled in the so-called White Highlands of the Rift Valley and in Nairobi (Furedi, 1989, p. 4). The uneven distribution of wealth resulted in inconsistent development between the cities, where Europeans had settled, and the rural areas, where African people were in the majority.

The development of a colony does not necessarily mean development for the whole nation. On the contrary, colonialism searches for natural resources that can be extracted and exported to the mother country to supply its factories (Fanon, 1978, p. 129). Therefore, some sectors and areas are developed while the others are

ignored. Fanon asserts that after independence, the nationals who live in those prosperous areas take advantage of it by refusing to share its wealth with the whole nation. As Fanon asserts, “*To them, nationalisation quite simply means the transfer into native hands of those unfair advantages which are a legacy of the colonial period*” (1978, p. 124). After independence, this leads them to a catastrophic end that replicates colonial rule.

In *Petals of Blood*, the crash of the airplane and death of Abdulla’s donkey are symbolic. They represent the beginning of a new period for Ilmorog. The crowds of people from the villages close by gather in Ilmorog to see the plane, and thus begin Wanja and Abdulla’s investment in making money out of the crowds. They are the only local people to success in business, while most of the others sell their land to the outsiders who can afford to buy it and become slave-workers on the lands they once roamed freely (Thiong’o, 2002, p. 320).

Fanon argues that the bourgeois dictatorship of under-developed countries draws its strength from the existence of a leader who defends the interests of the bourgeoisie and the ex-colonial companies (1978, p. 134). As the leader is on the side of the exploiters, the economic channels of the state run along neo-colonial lines (Fanon, 1978, p. 135). The national, undeveloped bourgeoisie becomes dependent on foreign loans and gifts to balance its budget (Fanon, 1978, p. 135). Therefore, the economy and the capital of the country are exposed to exploitation once more.

In *Petals of Blood*, Nideri wa Riera is an archetype of the new politician. He is the minister representing Ilmorog in the parliament. He is an advocate of reforming Parliament until he gets a directorship in a foreign-owned company. Consequently, his political stance is changed: “*Africa needs capital and investment for real growth-not socialist slogans*” (Thiong’o, 2002, p. 209). Riera, as a leader, defends the rights of the African bourgeoisie and the ex-colonialists. “KCO” is the idea that will serve the interests of the wealthy locals and their partners to create economic giants like those in Europe and he foresees a development plan for Ilmorog under the Ilmorog Branch of KCO. Kimeria, Chui and Mzigo represent the African bourgeoisie that gain wealth and power after the independence of Kenya. Riera’s existence as a minister, someone who supports neo-imperialism, enables the new bourgeoisie — which is in a minority — to accumulate wealth and strength.

Chui embodies the transformation of an African rebel to a fervent supporter of the neo-colonialist system. In his youth, Chui is expelled from Siriana — a university with a good reputation — because of his rebellion against the European-biased education system. In the years following independence, he makes a fortune by being one of the privileged African bourgeois and transforms himself into a fervent supporter of European colonists and their civilization. Strikingly, Chui's heroic stature as an advocate of African culture disappears.

The transformation in Chui's political stance supports Fanon's observation that after independence, African unity turns into regionalism (1978, p. 129). The new rising African bourgeoisie, in their "*wistful narcissism*", expect to replace their colonial predecessors by obtaining all the advantages they had (Fanon, 1978, p. 122). In order to improve its economy, the under-developed bourgeoisie depends on foreign currency and investment. Therefore, they become the supporter of the former European colonists: African unity disappears, and regionalism appears in its place. After independence, the means of production and unequal distribution of wealth turn into the hands of the privileged few; thus, the struggle against the new administration continues at a regional level. The journey of the people of Ilmorog to the city signifies a resistance to the unequal distribution of wealth, which draws them more into the centre of the neo-colonial problem.

As a consequence of neo-imperialism, the undeveloped lands open up for investment. As Fanon analyzes, "*the national middle class will have nothing better to do than to take on the role of manager for Western enterprise, and it will in practice set up its country as the brothel of Europe*" (1978, p. 125). *Petals of Blood* indicates that only the middle-level managerial positions are in the hands of Africans, and the top-level managerial positions are held by Europeans (Thiong'o, 2002, p. 342-43). After independence, multinational corporations invest in the third world countries. Some of those are exemplified in the novel by the Czech Canadian International shoe making factory (Thiong'o, 2002, p. 104), the London Rhodesia Company (Thiong'o, 2002, p. 337), and the British McMillan sugar company (Thiong'o, 2002, p. 343).

Similarly, the shopping and business centres in the New Ilmorog are dominated mainly by multinational corporations in cooperation with the national bourgeoisie. One of them is a tourist (Utamadinu) village owned by Nderi wa Riera and a West German concern, named as "*Ilmorog African Diamond Cultural and Educational Tours*" (Thiong'o, 2002, p. 333). Tourism becomes a national religion,

worshipped by the national bourgeoisie, and it corrupts the nation for the sake of the tourists. Riera's tourist village becomes a centre for the illegal ivory trade and prostitution (Thiong'o, 2002, p. 397).

Theng'eta Breweries is another important concern in *The New Ilmorog*. It starts on the premises owned by Mzigo and then grows into a huge factory owned by an Anglo-American International combine with African directors and shareholders (Thiong'o, 2002, p. 334). Mzigo, Chui and Kimeria are among those leading personalities. In the capitalist development of Ilmorog, the local businesses cannot compete with the larger scale concerns. Even though Wanja and Abdulla are the producers of Theng'eta, by the manipulation of the licensing laws, they lose their business to an International Liquor Manufacturer whose Kenyan branch is directed by Mzigo, Chui and Kimeria.

The motto of nationalist parties is 'independence'. However, they are not able to accumulate capital under the colonial regime, and they are unaware of the economic system of the country (Thiong'o, 2002, p. 122). Therefore, they cannot establish new factories to contribute to the economic growth of the country after independence. This results in the dependence of the national economy on foreign investment. In *Petals of Blood*, Riera, Mzigo, Chui and Kimeria represent the national middle class which replaces the colonial. Nonetheless, because of their financial predicament, they are forced to depend on foreign investment. This leads to the continuation of colonial class difference and unequal distribution of wealth. Accumulation of capital by dispossession is the only way of gaining wealth for the national middle class; thus, the opening up of new lands to investment also creates landless poor.

Ngugi's *Petals of Blood* is a remarkable critique of accumulation by dispossession during the development process of Ilmorog, a tiny village populated by peasants, to a modern city. Harvey explains accumulation by dispossession as follows: In the existence of "capital surplus", accumulation by dispossession releases a set of assets (including labour power) at very low cost. Overaccumulated capital gets hold of those assets and turns them into profitable use (Harvey, 2003, p. 149). This means taking possession of a land by creating a landless proletariat and then releasing the land into the privatized mainstream of accumulation by dispossession (Harvey, 2003, p. 149). The development plan that Nderi explains openly gives hints that he is bringing accumulated capital to Ilmorog to possess the low-cost land and labour. The land of the shopping centre would be bought from

the owners with “adequate compensation”, a tourist centre and a game park would be set up, and loans would be given to the herdsmen and ordinary farmers to improve their land (Thiong’o, 2002, p. 317).

Nderi’s plan is quite capitalistic and aims at attracting the assets of wealthy African bourgeoisie and foreign investments to the area. This shows the opening up of non-capitalistic territories to trade and investment. The people of Ilmorog, who get loans from the African Economic Bank, pay for imported fertilizers and they are unable to make the land yield enough with their old methods without machinery and adequate advice. Therefore, most of the people cannot pay back the loans and their lands are sold on behalf of the bank. Rosa Luxemburg argues that in the course of accumulation, the right of ownership changes into appropriation of other’s property; commodity exchange turns into exploitation (Harvey, 2003, p. 137). In the novel, the capital for the capitalist system is acquired by the appropriation of the lands of the peasants by means of bank loans that they could not pay back. However, the exchange of the land for the loans turns into exploitation when most of the natives are deprived of their land and forced to farm on barren lands outside the city or become labourers on the lands they used to own.

Wanja’s body is the allegory of the land exploited by the neo-colonialist powers. After the colonists came “no virgin soil” was left (Thiong’o, 2002, p. 11). Wanja loses her virginity and fertility after her relationship with Kimeria. In order to survive in the capitalist system, she throws her baby into a latrine and becomes a prostitute. This is similar to the farmers who get loans to cultivate their lands and at the end fail to pay them back. Thus, to survive, they give up their land and become slaves on the lands they once owned. Just as Wanja’s body becomes barren after her intercourse with Kimeria, the lands of Ilmorog are made barren by colonialist activity that destroyed the forest which brought rain. In the capitalist system, Wanja’s power and existence depend on her exploitation by the wealthy neo-colonialists. Similarly, the land has to be taken into the capitalist system and invested in the capitalists in order to produce more wealth. However, as long as the capitalist system exists the land will only fill the pockets of the wealthy few and will be barren for the rest of the nation. Wanja’s resuming of her fertility after the murder of Kimeria, Chui and Mzigo is not in vain.

Abdulla is a former Mau Mau militant who fought against British colonialism for the independence of Kenya. His comrades and family are murdered by British colonists, and he is crippled after the struggle. As Fanon asserts, after

independence militants disappear into the crowd and take the mere title of citizen: By leading the bourgeoisie to power, they fulfil their mission and leave the stage for the bourgeoisie to carry out their mission for the welfare of the nation (Thiong'o, 2002, p. 138). Abdulla represents the militants that Fanon describes and suffers from the incapability of the bourgeoisie to carry out any mission apart from following their colonist predecessors. In the neo-colonialist system, he is deprived of his land and business by African capitalists is reduced to selling oranges to passers-by and lives in poverty.

Rosa Luxemburg argues that capital accumulation has a dual character: "accumulation is a purely economic process with its most important phase a transaction between the capitalist and wage labourer" (qtd. in Harvey, 2003, p. 137). The creation of the landless poor supplies the capitalist system with labour force. The establishment of factories gives birth to the working class and the class stratification of the developing Ilmorog mainly divides into two: the national bourgeoisie and the working class. Harvey argues that capitalistic system requires creating its own "other" in order to accumulate (2003, p. 141). Therefore, the workers are thrown out of the capitalist system to stabilize it. It is a system in which the workers receive much less than they produce; this enables the capitalist to reinvest with the accumulating capital. This increases the gap between the capitalist and the workers, and in the long run becomes the source of tension and struggle against the system.

Harvey argues that, according to capitalistic logic, "non-capitalistic territories should be forced open not only to trade but also to permit capital to invest in profitable ventures using cheaper labour power, raw materials, low-cost land and the like" (2003, p. 139). Territories should be continuously opened-up to involvement in the capitalist system. The lands of the global periphery become exposed to capitalist investments. In *Animal's People*, the imaginary city of Khafpur (which is an under-developed city in India) is the victim of the capitalist investments of an American chemical company called the Kampani. One night an excessive gas explosion from the factory kills thousands of people and leaves many others to face serious health problems. Indra Sinha rewrites the history of the Bhopal gas tragedy which occurred in 1984, from the perspective of one of the worst victims of the tragedy. It is a remarkable novel that indicates the destruction of under-developed populations by capitalist investment. Delhi Science Forum's Report on the Bhopal

Gas Tragedy (Jan., 1985) strikingly shows how multinational corporations are not taking the necessary safety measures:

multinational corporations operating in third world countries pay scant attention even to technological imperatives for ensuring human safety, in contrast to the measures they adopt under the vigilant eyes of the people of Europe and the USA. The Bhopal accident starkly exemplifies the inherent tragedy of the logic of pursuing maximum profits at minimum costs [...]. (1985, p. 33)

The opening-up of the under-developed non-capitalistic territories to capital investment do not necessarily bring development and a better standard of living to the local people. The local people transform into a working-class population and their labour and production assures the maintenance of the new imperialist system which increases the wealth of national bourgeoisies and the foreign entrepreneurs. In the third world countries, away from strict governmental obligations and controls on safety measures, capitalist powers can ignore necessary precautions for the safety of workers and the local people in the interest of maximum profits, even at the expense of their lives. The Bhopal gas tragedy was one of the most tragic results of this cynical negligence. In *Animal's People*, the statement of an old woman, Gargi, about the industrial accident to one of the Kampani's lawyers gives insight into the tragedy:

Mr Lawyer, I lived in the shadow of your factory, you told us you were making medicine for the fields. You were making poisons to kill insects, but you killed us instead. I would like to ask, was there ever much difference, to you? (2007, p. 306)

The economic measures of the company to make more profit end the lives of thousands of people and result in a variety of severe health problems from lung cancer to blindness. As Timothy Brennan argues, specific regions of the third world have roles as sites of primitive accumulation (2005, p. 113). He explains as follows:

Companies, for instance, use these often politically defenceless zones for toxic dumping; its vast stretches of rain forest are relied on for the "scrubbing" of polluted air; consumers in poorer countries are routinely marked as subjects for trials involving potentially dangerous products, just as others are rendered experimental subjects for medical procedures. (2005, p. 114)

After independence, even though the colonial administration is replaced by a national one, the economic insufficiency of the undeveloped bourgeoisie weakens its political power. Being economically dependent on foreign investment, and being under-developed, the local administration could not strictly apply regulatory rules and restrictions to the foreign investor. Therefore, as Brennan argues, these “politically defenceless zones” become the centre of toxic dumping. After the explosion, the effects of the toxic chemicals last at least for twenty years and contaminate the water and soil of the town. A black mother who refuses to feed her child with her milk strikingly claims that even her milk is poisoned: “Our wells are full of poison. It’s in the soil, water, in our blood, its in our milk. Everything here is poisoned. If you stay here long enough, you will be too” (2007, pp. 107-108).

Animal’s People strikingly shows the destructive effects on the local people of multinational companies’ investment in the Third World countries. The majority of the people in Khafpur are impoverished by the effects of the tragedy: they lost their jobs as workers; their health deteriorated, and they have become unable to work; the soil and the water they are using are contaminated by lethal chemicals and cause further health problems. Thus, caste system in India which divides the nation into four main categories- Brahmana(priestly), Rajanya (warrior-ruler), Vaishya (merchant), Shudra (servant) and the rest as Untouchables- is invisible in *Animal’s People* (Sills, 1968, p. 339). As majority of the people are poor and victims of the explosion, the class difference appears as a tension between the poor and the rich capitalists. The poor local people have been subaltern first under the rule of the colonizers and following the independence under the hegemony of dominating capitalist class in India. The politicians are in cooperation with the foreign investors. Being economically dependent on foreign investment, they are under the control and domination of the same foreign power. The national ruling class are guards of the neo-imperialist system. Therefore, the subaltern cannot raise his voice, and the struggle against the system turns out to be in vain.

Guards of the New-Imperialism

As Fanon argues in poor and under-developed countries, where the greatest wealth is surrounded by the greatest poverty, the army and the police — advised by foreign experts — constitute the pillars of the regime (1978, p. 139). The first changes in Ilmorog were the building of a church and a police post even before there were any criminals. As inspector Godfrey explains, the duty of a policeman is to maintain “*stability, law and order*” upon which depends the successful growth of

all the industries and foreign investments (Thiong'o, 2002, p. 397). It is outside his duty to question the moral purity of the capitalist system (Thiong'o, 2002, p. 397). In this respect, Karega -with his trade unionism- threatens the very structure of capitalism. Therefore, he and his followers are worse than murderers (Thiong'o, 2002, p. 396). The policemen are the guards of the capitalist system and they work to stabilize the nation to enable it function properly for the privileged few. Even though the inspector knows that Utamaduni Cultural Tourist Centre at Ilmorog - which is in the partnership of Nderi and European investors- is a centre trading in ivory and women, he does not have the right to inspect this crime, which would concern several members of the wealthy bourgeoisie.

As the police are the guards of the capitalist system and defend the rights of the capitalists, the people who threaten the system are easily eliminated. Even though the lawyer is not in politics at the time of the Ilmorogians' journey to the city, since he helps Karega, Munira and Abdulla to get out of jail, Nderi regards him as "the Enemy" who should be eliminated. The lawyer is described as a person of wealth; unlike the capitalists, he tries to defend the rights of the poor. As Wanja explains, it is planned that "*All those who are against KCO must be eliminated*" (Thiong'o, 2002, p. 387). The unsolved assassination of the lawyer, if it does not prove the cooperation of the police and the capitalists, shows the inability of that police to act when it will threaten the safety of the capitalist powers.

Religion is another corrupt institution in the society. The church is in alliance with the capitalist powers and KCO is going to have a Church Branch. The Church has a crucial role in the suppression of the proletariat in order to maintain the capitalist system. Reverend Jerrod Brown, the most respected man in the Anglican hierarchy, refuses to help the poor people and a sick child, while he lives in wealth. Only after the delegation is accepted by Riera, the M.P. of Ilmorog, does the church take action. The development plan of Ilmorog opens it up to capitalist investment and KCO is the main plan — under the disguise of development — for exploiting the area by the new-imperialist powers. After the development plan is decided, the church is one of the first buildings to be built in Ilmorog. Religion is a mask that is used by the capitalists to disguise their wealth and to justify their ownership in front of the public. Firstly, Reverend Jerrod Brown, the head of the Anglican Church, is the embodiment of the church's hypocrisy: he, who should supposedly distil himself from material worldly gains, owns a business in The New Ilmorog. Secondly, Munira's father, who is a devoted Christian, uses all means of the

capitalist system to increase his wealth. Thus, he defines KCO as “a cultural organization to bring unity and harmony between the rich and the poor” (Thiong’o, 2002, p. 114). Christianity is the only way to stabilize the people and prevent them from struggling against the system. The establishment of the Church in the area is an attempt to take the proletariat, who will be created as a natural result of the capitalist development, under control. It is the way to suppress the anger of the people towards the capitalist system. As the church explains, “*They (workers) were to avoid the strife and struggles of this world. This world was a distorted image of the other world. Distorted by Satan*” (Thiong’o, 2002, p. 363). ‘Satan’ is equivalent to the capitalist economy, for the proletariat. Instead of struggling against it, they are expected to accept its betrayal and look forward to spiritual salvation!

Munira’s acceptance of religion as the only salvation results from loss of hope of changing this world. If even the lawyer who was working for the welfare of the poor can be brutally murdered, there is no hope of justice and happiness in this world. In *Animal’s People*, Ma Franci, who is a nun, believes that revelation will begin in Khaufpur where people suffer so much. For her, the other world is the only way of ending poverty and wretchedness of the victims of the capitalist system. Similar to Munira, Ma’s belief in religion raises out of her inability to change the world.

In contrast, Karega believes that the Church is “a weapon against the workers!” (Thiong’o, 2002, p. 363). His mother, Mariamu, believed that God would put everything right one day and died as a landless worker “without God putting anything right” (Thiong’o, 2002, p. 407). Karega indicates the hypocrisy of the Church and believes that if there is a salvation, it should be on earth: Workers should struggle to gain their rights. Like Karega, Zafar, in *Animal’s People*, shows distrust in religion. According to him, “*The idea of Heaven was invented by the rich and powerful to keep the poor from rebelling*” (Thiong’o, 2002, p. 207). Both characters see hypocrisy of religion, which suppresses the people in favour of the capitalist powers.

Anti-Capitalist Movements

At the heart of Ngugi’s thesis is his argument that “*Kenya’s working people, the workers and peasants are marginalised, if not totally ignored, in the countries narrative history*” (Ogude, 1999, p. 8). In his novel, he gives voice to the workers and peasants and narrates the history of Kenya from their perspective. His character portrayal is remarkable as each character indicates a different problem in

the national history. Karega is the representative of working-class people. He raises the problems between capital and the labourers who are alienated from the system and the means of production. The employees are exploited by the trade union leaders who are the businessmen: *“you cannot serve the interests of capital and of labour at the same time”* says Karega (Thiong’o, 2002, p. 342). The priorities of capital are at the expense of the rights of labour. The agricultural plantation workers are employed like slaves: the whole family works for an insufficient income to live under hard living conditions in a hut. The workers on the field are often beaten by their European or African overseers (Thiong’o, 2002, p. 344). Capitalism is described as a *“monster demanding more and more sweat and giving only very little of that which it had demanded”* (Thiong’o, 2002, p. 343). The Kenyan people first lost their lands and then diminished to mere workers without a home in their own country. As Karega describes *“a worker has no particular home...He belongs everywhere and nowhere [...] I carry my only property-my labour power my hands-everywhere with me”* (Thiong’o, 2002, p. 345). This is the only way of survival for a worker under the capitalist system. David Harvey argues that the greatest problem in the capitalist system is the contradiction between labour and capital in terms of production:

The classic view of the Marxist/socialist left was that the proletariat, defined as waged workers deprived of access to or ownership of the means of production, was the key agent of historical change. The central contradiction was between capital and labour in and around the point of production. (2003, p. 169)

The proletariat, who are the producers in the capitalist system, become slaves of what they have produced. They do not have access to the means of production or their ownership. In *Petals of Blood*, the workers built the New Road and New Ilmorog, they become the creator of the new system by being deprived of capital which is *“itself stolen from other workers”* (Thiong’o, 2002, p. 362). Their labour is exploited by the owners of the capital, and they become the slaves of what they have produced.

Trade unions appeared as a resistance to the exploitation of the workers. Harvey argues that *“the primary instrument of working-class organization were trade unions and political parties whose aim was to produce state power in order either to regulate or to supplant capitalist class domination”* (2003, p. 169). The trade-unions were the most striking working-class organizations that enabled the workers to resist and try to change the capitalist domination. Being organized as a union, the

workers find the chance to raise their voice, go on strike, demand higher salaries and better working conditions. Throughout the novel, Karega is in struggle with the capitalist system and towards the end legalizes his struggle by becoming the Secretary-General of the Theng'eta Breweries Worker's Union. "*The movement of Ilmorog Workers*", established by the workers to fight against the organized capitalist robbery, is Karega's hope for a better future at the end of the novel (Thiong'o, 2002, p. 408).

In *Animal's People*, the quest of the victims for justice at the court is their way of raising their voices to end their subalternity. The inability of the court to act against the capitalist employees of the Kampani reflects the weakness of the laws against the capitalist powers. All the governmental institutions - court, police, and church - are bound to be in harmony with the capitalist system; moreover, to guard its safety. The Kampani is a company owned by American and Indian shareholders. Even though it is managed by Indian employees, the main decisions are taken by the American owners. Americans deny the jurisdiction of the court and without their attendance no decision can be given. Therefore, the acceptance of Zafar's petition as an attempt to bring the American owners to the court is a courageous step. The demand of the victims of the gas tragedy is explained by Animal as follows: "*The Khaufpuris were demanding that the Kampani must pay proper compensation to those whose loved ones it killed, whose health it ruined, plus it should clean the factory and compensate the people who had been drinking its poisons*" (Sinha, 2007, p. 33). The case and the acceptance of the petition represent a resistance to and attack on the capitalist system. However, the petition results in the transfer of the judge to another court and the hearing is postponed giving more time to the American lawyers and the ministers to manipulate the laws in favour of the Kampani. This is as a result of a deal from which the two parties- ministers and the Kampani -would gain, but definitely at the expense of the poor victims. The end of the novel signifies the ineffectiveness of the court to judge the capitalist powers although they caused the death of thousands of people.

Zafar's dream is a remarkable parody of justice. The crow, which grants him three wishes, makes fun of him after his first wish: "*Simple natural justice should prevail*" (Sinha, 2007, p. 227). The crow identifies it as an impossible wish as justice is neither simple nor natural. Within the context of the novel, the laws that bring justice are open to manipulation. Under the jurisdiction of powers that control the capital and the administration, the law can be altered for the benefit of the powerful

few, ignoring the rights of the suffering thousands. The equal distribution of wealth or justice to the poor is also impossible. The Kampani is a perfect example of capitalist power which is controlled from a Western centre and seeks low-cost land and labour in third world countries. It has such a wide network of connection and cooperation with “*generals and judges, senators, presidents and prime ministers, oil sheikhs, newspaper owners*” (Sinha, 2007, p. 229) that it is impossible to dismiss its power. Kampani is only the visible part of the iceberg, only a symbol in the whole capitalist world. Therefore, asking for justice in the capitalist system is equivalent to wishing for the impossible to become possible.

In both novels, Ilmorogians and Khauphuris are impoverished by the capitalist system. The former are impoverished by the drought as a result of colonialist activities that destroyed the forest, and suffer from the accumulation by dispossession as their lands are opened up to capitalist investment. The latter are impoverished by the multinationalist company which invested in India to dump its toxic chemicals while taking the advantage of low-cost land and labour. Both peoples live in scarcity of food and poverty. Their power therefore comes from having nothing to lose. Those people live at the periphery, and they are subaltern. Their struggle is to raise their voices either in the city to the officials or to obtain their demands by means of the court to end their subalternity. In *Animal's People*, Zafar explains the power of the poor as follows: “*Having nothing means to have nothing to lose. So you see, armed with the power of nothing we are invincible, we are bound to win*” (Sinha, 2007, p. 54). Similarly, in *Petals of Blood*, Karega believes that the workers, as the unprivileged working class, should demand their rights by strikes and negotiations to obtain better working standards and living conditions.

Conclusion

David Harvey asserts that “[i]mperialism of the capitalist sort arises out of a dialectical relation between territorial and capitalistic logics of power. The two logics are distinctive and in no way reducible to each other, but they are tightly intervowen” (2003, p. 183). Harvey’s emphasis on territoriality and capitalistic logics of power resonates with Fredric Jameson’s definition of capitalism as a singular economic system across the world where he emphasizes that “*all the paths of capitalist development are unique and unrepeatabe*” (2002, p. 182). In other words, each territory’s (or each country’s) accession to capitalism is uniquely determined by that regions cultural, historical, and social specificities; yet, in the twentieth century,

capitalism as a world economic system, engulfs all the regions that seem to be left out of that economic system.

Harvey argues that “[w]hen political control shifts within the territorial logic, flows of capital must likewise shift to accommodate. States regulate their affairs according to their own distinctive rules and traditions and so produce distinctive styles of governance” (2003, p. 183). According to Frantz Fanon, however, in the former colonies

[i]ndependence does not bring a change of direction” (1978, p. 100).

In postcolonial era the “national bourgeoisie discovers its historical mission as intermediary. As we have seen, its vocation is not to transform the nation but prosaically serve as a conveyor belt for capitalism, forced to camouflage itself behind the mask of neo-colonialism. (1978, p. 100-101)

After independence, the colonialists are replaced by a national bourgeoisie who, without capital and economic power, become dependent on foreign investment. In both novels, the unprivileged poor are the victims of the neo-imperialist system which attracts multinational corporations to take advantage of low-cost land and cheap labour. In *Petals of Blood*, the people of Ilmorog firstly suffer from the uneven distribution of wealth by being at the periphery: they live detached from the prosperity of the city and are doomed to live in poverty and scarcity of food. Secondly, they are impoverished by the newly established neo-imperialist system by losing their land and becoming workers for low incomes. In *Animal's People*, Khafpuris suffer from the dumping of toxic chemicals by multinationalist corporations in third world countries. As a result of the explosion, thousands of people die, and the survivors suffer from serious health problems. Therefore, the hope of the nation for better standards of living after independence is unfulfilled. Both novels strikingly indicate that national independence is incomplete without economic and social justice.

Both Ngugi wa Thiong'o's *Petals of Blood* and Indra Sinha's *Animal's People* are mirrors reflecting the trajectories of neo-imperialism from the point of view of the victims suffering from the system. Ngugi explores the subjectivity of African history as reflected by Westerners by the dual narration of his novel, from a subjective and a relatively objective but complementary narrative voice. Neither the previous colonial domination nor the national bourgeoisie which replaces them represents the victims of the system. The narration of the novel from the perspective of Munira, who refuses the familial capitalist wealth by escaping to live in Ilmorog, successfully

reflects the contradictory concerns of the capitalists and the victims. In *Animal's People*, Sinha gives voice to the subaltern victims of the system by the first-person narrative of Animal, one of the worst victims of the system. Sinha emphasizes the reality of his story by indicating each chapter as a tape recording and using a sharp, slangy, and witty language for Animal. Both novels give voice to the subaltern victims of the society, and they are milestones in freeing of the unprivileged classes from the bondage of the dominating national and foreign powers.

References

- Brennan, T. (2005). The Economic Image-Function of the Periphery. In Ania Loomba (Ed.). *Postcolonial Studies and Beyond* (pp. 99-122). Durham: Duke University Press.
- Cook, D., & Okenimkpe, M. (1997). *Ngugi wa Thiong'o: An Exploration of his Writings* (2nd ed.). England: Heinemann Educational Books.
- "Delhi Science Forum Report: Bhopal Gas Tragedy". *Social Scientist* 53(1), Jan., 1985, 32-53. Erişim tarihi: 26/05/2008, <http://www.jstor.org/stable/3517242>
- Fanon, F. (1978). *The Wretched of The Earth* (C. Farrington, Trans.). England: Penguin Books.
- Furedi, F. (1989). *The Mau Mau War In Perspective*. England: Eastern African Studies.
- Harvey, D. (2003). Accumulation by dispossession. *The New Imperialism* (pp. 137-182). England: Oxford University Press.
- Jameson, F. (2002) *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*. London and New York: Verso.
- Mitchell, D. G. (1968). *A Dictionary of Sociology*. London: Routhledge & Kegan Paul.
- Ogude, J. (1999). *Ngugi's Novels and African History: Narrating the Nation*. USA: Pluto Press.
- Sills, D. L., (Ed.) (1968). *International Encyclopedia of the Social Sciences*. USA: The Macmillan Company & University Press.
- Sinha, I. (2007). *Animal's People*. Great Britain: Simon & Schuster UK Ltd.
- Soanes, C., & Stevenson A. (Eds.). (2005). *Oxford Dictionary of English* (2nd ed.). England: Oxford University Press.

Spivak, G. C. (1993). Can the Subaltern Speak. In Patrick Williams & Laura Chrisman (Eds.), *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader* (pp. 66-111). England: Harvester Wheatsheaf.

Thiong'o, N. W. (2002). *Petals of Blood*, England: Penguin Books.

Summary

David Harvey asserts that Karl Marx's concept of primitive accumulation is no more appertaining especially in the neo-liberal era as considering any land that is left out of the world capitalist system is becoming more and more impossible (2003, p. 144). Therefore, he coins a new term, "accumulation by dispossession", and claims that under the rubric of neo-liberal economic policies, Marx's primitive accumulation would require new adaptations (2003, p. 145). According to Harvey, accumulation by dispossession functions as follows: "In the existence of 'capital surplus', accumulation by dispossession releases a set of assets (including labour power) at very low cost. Overaccumulated capital gets hold of those assets and turns them into profitable use" (Harvey, 2003, p. 149). This means taking possession of a land by creating a landless proletariat and then releasing the land into the privatized mainstream of accumulation by dispossession (Harvey, 2003, p. 149). Ngugi wa Thiong'o's *Petals of Blood* is a remarkable critique of accumulation by dispossession during the development process of Ilmorog, a tiny village populated by peasants, to a modern city. The development plan that Nderi explains openly gives hints that he is bringing accumulated capital to Ilmorog to possess the low-cost land and labour. The land of the shopping centre would be bought from the owners with "adequate compensation", a tourist centre and a game park would be set up, and loans would be given to the herdsmen and ordinary farmers to improve their land (Thiong'o, 2002, p. 317).

Nderi's plan is quite capitalistic and aims at attracting the assets of wealthy African bourgeoisie and foreign investments to the area. This shows the opening up of non-capitalistic territories to trade and investment. The people of Ilmorog, who get loans from the African Economic Bank, pay for imported fertilizers and they are unable to make the land yield enough with their old methods without machinery and adequate advice. Therefore, most of the people cannot pay back the loans and their lands are sold on behalf of the bank. Rosa Luxemburg argues that in the course of accumulation, the right of ownership changes into appropriation of other's property; commodity exchange turns into exploitation (Harvey, 2003, p. 137). In the novel, the capital for the capitalist system is acquired by the appropriation of the lands of the peasants by means of bank loans that they could not pay back. However, the exchange of the land for the loans turns into exploitation when most of the natives are deprived of their land and forced to farm on barren lands outside the city or become labourers on the lands they used to own.

Harvey argues that "[w]hen political control shifts within the territorial logic, flows of capital must likewise shift to accommodate. States regulate their affairs according to their own distinctive rules and traditions and so produce distinctive styles of governance" (2003, p. 183). According to Frantz Fanon, however, in the former colonies "[i]ndependence does not bring a change of direction" (1978, p. 100). In postcolonial era the "national bourgeoisie discovers its historical mission as intermediary. As we have seen, its vocation is not to transform the nation but prosaically serve as a conveyor belt for capitalism, forced to camouflage itself behind the mask of neocolonialism" (1978, p. 100-101).

After independence, the colonialists are replaced by a national bourgeoisie who, without capital and economic power, become dependent on foreign investment. In both novels, the unprivileged poor are the victims of the neo-imperialist system which attracts multinational corporations to take advantage of low-cost land and cheap labour. In *Petals of Blood*, the people of Ilmorog firstly suffer from the uneven distribution of wealth by being at the periphery: they live detached from the prosperity of the city and are doomed to live in poverty and scarcity of food. Secondly, they are impoverished by the newly established neo-imperialist system by losing their land and becoming workers for low incomes. In *Animal's People*, Khafpuris suffer from the dumping of toxic chemicals by multinationalist corporations in third world countries. As a result of the explosion, thousands of people die,

and the survivors suffer from serious health problems. Therefore, the hope of the nation for better standards of living after independence is unfulfilled. Both novels strikingly indicate that national independence is incomplete without economic and social justice.

Both Ngugi wa Thiong'o's *Petals of Blood* and Indra Sinha's *Animal's People* are mirrors reflecting the trajectories of neo-imperialism from the point of view of the victims suffering from the system. Ngugi explores the subjectivity of African history as reflected by Westerners by the dual narration of his novel, from a subjective and a relatively objective but complementary narrative voice. Neither the previous colonial domination nor the national bourgeoisie which replaces them represents the victims of the system. The narration of the novel from the perspective of Munira, who refuses the familial capitalist wealth by escaping to live in Ilmorog, successfully reflects the contradictory concerns of the capitalists and the victims. In *Animal's People*, Sinha gives voice to the subaltern victims of the system by the first-person narrative of Animal, one of the worst victims of the system. Sinha emphasizes the reality of his story by indicating each chapter as a tape recording and using a sharp, slangy, and witty language for Animal. Both novels give voice to the subaltern victims of the society, and they are milestones in freeing of the unprivileged classes from the bondage of the dominating national and foreign powers.

SLOW HEALING: ENVIRONMENTAL AND SOCIAL JUSTICE IN *UNBOWED: A MEMOIR*

YAVAŞ İYİLEŞME: UNBOWED: A MEMOIR ADLI ANI YAZISINDA ÇEVRESEL VE SOSYAL ADALET

Hediye ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, hediyeozkan@aksaray.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 6 Aralık 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 July 2023
Date accepted: 6 December 2023
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Yavaş Şiddet/İyileşme; Wangari Maathai; Postkolonyal Ekoeleştirici Kuramı; Anı Türü

Keywords

Slow Violence/Healing; Wangari Maathai; Postcolonial Ecocritical Theory; Life Writing

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.6

Abstract

In her autobiography *Unbowed: A Memoir* (2006), Wangari Maathai, a political activist and Nobel Peace Prize winner, depicts environmental and political struggle against the legacies of colonialism. The personal narrative chronicles the ways in which the socio-cultural and ecological exploitation is perpetuated due to (neo)colonialism, capitalism, the centralization of power, and modernity under the myth of progress. In 1977, Maathai's individual environmental efforts evolved into a collective struggle as The Green Belt Movement, which has trained rural women in Kenya to plant trees, generate income, and relentlessly fight against deforestation and soil erosion by planting millions of trees in Africa. This study examines Maathai's personal narrative, which overtly highlights the interconnectedness of environmental and social justice by suggesting that without ecological justice, social justice is not possible. Drawing on the concept of "slow violence" to examine the resignifications of ecological damage in Africa and analyzing life writing as a site of resistance, negotiation, and agency, this study discusses the politics of decoloniality generated by indigenous knowledge systems to understand the interrelatedness of human and nature, and reinstate basic human rights, the damaged environment, and the perception of nature.

Öz

Nobel barış ödülü sahibi ve siyasi aktivist Wangari Maathai, sömürgeci kalıntılara karşı çevresel ve siyasi mücadelesini *Unbowed: A Memoir* (2006) adlı otobiyografisinde nakleder. Kitap neo-kolonializm, kapitalizm, gücün tekelleşmesi ve gelişim miti altında modernizmden kaynaklanan sosyal-kültürel ve çevresel tahakküme karşı Maathai'nin mücadelesini konu alır. Maathai'nin çabaları, Kenya'nın kırsal kesimindeki kadınları ağaç dikmeleri için eğiten, onlara maddi gelir sağlayan ve Afrika genelinde milyonlarca ağaç dikerek ormansızlaşma ve erozyonla savaşılan kolektif bir mücadeleye dönüşerek 1977 yılında Yeşil Kemer Hareketi adını alır. Bu çalışma, çevresel adalet sağlanmadan sosyal adaletten söz edilemeyeceğini önererek çevresel ve sosyal adaletin birbiri ile olan yakın ilişkisini inceler. "Yavaş şiddet" kavramı ile Afrika'daki çevresel tahribatın yanı sıra direnç, uzlaşma ve eylem alanı olan anı yazınsal türünü inceleyen bu çalışma, insan ve çevrenin karmaşık ilişkisini anlamayı amaçlar. Tahrip olmuş çevreyi ve insanların çevre hakkındaki tutumlarını onarmak ve temel insan haklarını yeniden tahsis etmek için yerli bilgi sistemleri tarafından üretilen bağımsızlaşma politikalarını irdeler.

Introduction

Wangari Maathai's *Unbowed: A Memoir* (2006) portrays the individual and collective environmental and political struggle against the socio-cultural and ecological degradation due to (neo)colonialism in Kenya. The personal narrative accentuates the mass-scale destruction initiated by the European settlers in the nineteenth century, whose anti-ecological treatments displaced local people and destroyed diverse species of fauna and flora. After the independence of Kenya in the 1960s, the authoritarian neocolonial government perpetuated the legacies of environmental colonialism through the privatization of public land, clearing of the forests, land-grabbing, and mismanagement of natural resources. To unsettle colonial and patriarchal structures that simultaneously exploit natural resources and women, Maathai advocates harmonious interaction of human and non-human, creates ecological awareness that goes beyond nation borders, and promotes women's empowerment, education, policy change, and sustainability. Within a transnational perspective, I argue that the personal narrative asserts the interconnectedness of environmental and social justice by suggesting that without ecological justice, social justice is not possible. Drawing on the concept of "slow violence" within the framework of postcolonial ecocriticism, this study analyzes the individual and collective social and environmental effort as "slow healing" to reinstate basic human rights, the damaged environment, and the perception of nature. Following the theoretical background on postcolonial ecocritical theory, the concept of "slow violence," and the relationship between ecology and life writing, the first part of the article focuses on how the personal narrative portrays the insidious environmental and epistemic violence of European colonialism in Africa, Kenya in particular, while the second part examines the individual and collective efforts to raise public awareness about the damaged environment through education, political activism, and international support.

Postcolonial ecocriticism, "slow violence," life writing and ecology

Postcolonial ecocriticism promotes environmental, social, and economic justice and epistemic and ecological decolonization by investigating environmental issues within their socio-political origins. It is a critique of global-capitalist systems and addresses the impact of colonial and neo-colonial practices, the human and nature struggle, which are inextricably connected, and questions of power, privilege, and alterity. While postcolonial frameworks relatively address one side of the problem, since postcolonial theory "*is inherently anthropocentric (human-centered)*" (Huggan & Tiffin, 2010, p. 3) and "*has dealt most significantly with cultural contradictions,*

ambiguities, and ambivalences" (Shohat, 1992, p. 107), the need for ecological methodologies are integral to rethink postcolonial criticism as well as theorize and historicize the complex power relations between colonialism, human, and the environment. With the engagement of ecological approaches, it is possible to study simultaneously the ontological and ecological histories of the empire and colonies and broaden the theoretical, historical, and geographic scope of postcolonial studies.

Although ecocritical methodology is firmly rooted in predominantly Anglo-American environmental discourse and accused of focusing exclusively on natural purity and the retreat from pollution due to modernism, Hubert Zapf (2016) draws attention to "*the diversity of local, regional, and national manifestations, and the transnational and transdisciplinary connectivities of ecological thought*" (p. 8). The new ecological approaches, emphasizing transatlantic perspectives, include the North and the Global South where the postcolonial ecological discourse and the Third World concerns converge. In non-Western literature, postcolonial and ecocriticism together offer an interdisciplinary approach to the relationship between local, regional, national, social, and environmental issues due to Eurocentrism and anthropocentrism, employed to justify colonist exploitation of nature and indigenous people. Furthermore, postcolonial ecocriticism "*has brought forward critiques of capitalism, consumption, technology, neoliberalism, modernization and biopiracy in the former British colonies and beyond*" (Deloughrey, 2014, p. 325). The sustained dialogue, rapprochement, and interdisciplinary engagement between these methodologies as postcolonial ecocriticism provides a broader perspective about human-nature and past-present relations, engaging with "*critical discourses which thematize issues emerging from colonial relations and their aftermath, covering a long historical span (including the present)*" (Shohat, 1992, p. 101). While examining the consequences of European colonialism and the vexed relationship between colonizer and colonized, nature and culture, and human and non-human, a postcolonial ecocritical perspective expands the frame of reference and sheds light on the damaged local ecosystems in the colonial sites, Africa in particular.

In *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*, Rob Nixon (2011) defines "slow violence" as "*a violence that occurs gradually and out of sight, a violence of delayed destruction that is dispersed across time and space, an attritional violence that is typically not viewed as violence at all*" (p. 2). It is slow, long-lasting, unobserved, imperceptible, and undiagnosed. Although violence is conventionally defined as a visible act, we should be informed about the invisibility of slow violence, causing slow

and long-lasting environmental calamities since “slow violence” insidiously permeates the land of the global poor without drawing our attention to the matter. However, according to Nixon (2011), environmentally embedded violence “*needs to be seen—and deeply considered—as a contest not only over space, or bodies, or labor, or resources, but also over time*” (p. 8). The disastrous and belated repercussions of slow violence reverberate across time and space. To address the casualties of slow violence and to make it visible, besides preventative environmental legislations and policy changes, artistic, sensational, and representational narrative forms and testimonies are important as they potentially draw public attention to the imperceptible threats.

A creative and effective way of confronting incremental and attritional violence and its layered predicaments is writing, which arouses public sentiment to the catastrophic human acts against nature and their long-term implications. Writing provides new words to express the impacts of immense destruction that often reverberates in unanticipated ways. With the contribution of postcolonial writers invested in literature whose primary function, according to Graham Huggan and Helen Tiffin (2010), “*has been that of global consciousness-raising in a wide variety of (post) colonial contexts in which the twin demands of social and environmental justice are conspicuously displayed*” (p. 33), aesthetic properties meet with ecologically-oriented social and political advocacy within various literary modes. Discussing the valuable role of the writer-activist, Nixon (2011) notes, “*imaginative writing can help make the unapparent appear, making it accessible and tangible by humanizing drawn-out threats inaccessible to the immediate senses*” and it “*can challenge perceptual habits that downplay the damage slow violence inflicts and bring into imaginative focus apprehensions that elude sensory corroboration*” (p. 15). Countering the layered invisibility of slow violence, the role of the writer-activist is “*to integrate reflections on empire, foreign policy, and resistance with questions about aesthetic strategy*” (Nixon, 2011, p. 32). As a writer-activist, Maathai presents the socio-environmental damage of colonial and neocolonial violence—suggesting continuities—increasingly and gradually inflicted on the global South along with mobile, immobile, and fugitive sources and locals.

The relationship between ecology and writing, particularly in life writing form, allows the construction of an ecological commitment for the recuperation and consolation of both human and physical nature. Emphasizing the relationship between ecology and life writing, Zapf (2013) notes that ecology focuses on “*‘life’ in its various forms and manifestations*” that “*the personal with the political*” and “*the*

intimacies of private life have become a preferred site of public interest and communication” (p. 3). The human-centered basis of life writing is reconsidered within the ecological dimensions and interrelatedness of nature and nonhuman as a “*space of expression and of (re)integration into the larger ecology of cultural discourse*” (p. 7). Imaginative writing opens up the text to an alternative world for nonhuman nature. The therapeutic function of nature converges with the healing power of imaginative writing. The idea that life writing and nature as a refuge for healing facilitates environmental, cultural, and individual recovery and combats displacement, and loss of culture and identity. For physical and mental survival, the reconciliation of the alienation from the land and self, and the recuperation of psychic wounds, life writing offers an aesthetic and imaginative resolution and indictment. Furthermore, life writing interrogates invisibility and representational biases, examining the body and land as resources. According to Kate Fletcher (2022), life writing is “*a form of environmental direct action*” (p. 199). Maathai’s creative resilience with her oppositional and affirmative stance is a powerful representational strategy for the potential recovery of the degraded ecosystem along with a wounded psyche. She gives voice to other life forms by establishing new connections between human and nonhuman.

Most scholarship about Wangari Maathai has centered around her activism and political life discussed by various researchers. Lynnette Zelezny and Megan Bailey (2006), for instance, examine the Green Belt Movement as “an exemplary model of environmental activism” (p. 105) while Janet Muthuki (2006) defines the Movement as a grassroots environmental and social justice organization (p. 84). Offering a rhetorical analysis of the Movement, Eileen E. Schell (2013) discusses how the Green Belt Movement perpetuates ecological literacy and fights for global environmental justice and women’s rights in Africa (p. 588). Employing contemporary social movement theory, Marc Michaelson (1994) describes the Green Belt Movement as a women’s self-help movement, focusing on consensually-based social transformation by analyzing its emergence, objectives, structure, strategies, and outcomes (p. 545). The former chairperson of the Green Belt Movement and Maathai’s daughter Wanjira Mathai (2022) argues how the Movement offers a long-term sustainable solution through local and indigenous knowledge and gender equality (p. 4). Fredah Mainah and Mariam Konaté (2018) scrutinize the empowering approach of the Movement to improve Kenyan women’s political and social participation in public policy processes (p. 206). Similarly, explaining the significance of women’s leadership for the political representation and the construction of woman-oriented social agendas, Gwendolyn

Mikell (1995) investigates Maathai's political life within the context of "the emerging African feminism [which] will generate positive changes in African political structures and contribute to greater gender equality" (p. 420). On the other hand, proposing a unique argument, Adriaan van Klinken (2022) examines Maathai's engagement with Christian traditions, the Bible in particular, as a part of her environmental activism (p. 158).

Besides a substantial amount of research about Maathai's environmental activism and political career, literature, exploring particularly her personal narrative, *Unbowed*, focuses mostly on the feminist or ecocritical readings of the text. In their article, Elizabeth J. Mukutu, Wanjiku M. Kabira, and Godwin Siunduan (2018) offer an eco-critical reading of *Unbowed* by using the theory of autobiography, autobiographics, and African feminism. Interrogating the ecological history of Kenya in *Unbowed*, Ogaga Okuyade (2013) analyzes the autobiographical mode and the transitional shifts in the narrative from the story of an activist to that of a community/nation (p. 144). Rob Nixon (2011) examines a genre of environmental activist literature which describes global manifestations of "slow violence" and writes about how Maathai worked with environmentally motivated women from poor communities for sustainable security and countered the marginalization and vilification of women who threatened the status quo (p. 128). Employing African feminist thought and transformative leadership theory, Eunice W. Stuhlhofer (2022) interprets the role of marriage and divorce in *Unbowed* and their impact on Maathai's leadership. In their article, Garima Rawat and Vivek K. Gaurav (2023) examine the depiction of colonization in *Unbowed* as a cultural devastation. Drawing on postcolonial feminist theory, Stephen M. Mutie (2022b) explains the conceptualization of feminism by poor women in Kenya and argues how Maathai in her memoir united elite feminists and the Kenyan peasant women under the concept of nationalism (p. 82). In another article, Stephen M. Mutie (2022a) notes how Maathai reworks the madness label to speak against Otherness and societal injustice. Situated within diverse scholarship, this study follows a novel approach by employing postcolonial ecocritical theory to analyze Maathai's personal narrative *Unbowed: A Memoir* (2006), which critiques colonial structural violence and considers education, political activism, and international support as sustainable solutions and forms of "slow healing" for environmental and social injustices. What distinguishes this study from the previous ones is its particular focus on the politics of decoloniality generated by indigenous knowledge systems used to reverse the ramifications of (neo)colonial environmental, cultural, and social obliteration.

Material and Epistemic Violence

Drawing on her upbringing in the Nakuru district, Maathai describes her life as a dynamic part of nature and wilderness at the beginning of the narrative, vividly depicting her childhood and Kikuyu people who are engaged with nature, trees, seasons, and soil in Ithite, located in the central highlands of Kenya. This area is portrayed as a “*lush, green and fertile*” land “*abundant with shrubs, creepers, ferns, and trees*” (Maathai, 2006, p. 3). Since there is no tap water in houses, Maathai, with other children of the village, brings water from the stream where banana plants, sugarcane, and arrowroots grow. Within the virgin and Edenic environment and close-knit idealized community, particularly fig trees are considered mysterious, sacred, and necessary for survival and not to be used as firewood. Maathai explains how underground water travels up along the roots of a fig tree and becomes a stream, and highlights how such “*cultural and spiritual practices contributed to conservation of biodiversity*” (Maathai, 2006, p. 46). As John R. Ehrenfeld and Andrew J. Hoffman (2013) state: “*What’s needed in complex systems isn’t positive knowledge, it’s understanding. Understanding comes from a keen sense of observation and continuous learning about the system in which one lives*” (p. 94). The interrelation of organic life in the narrative points to indigenous knowledge gained through first-hand experiences within the pre-colonial lifestyle of the Kenyan communal family. The wild-living system requires us to “*learn the terrain, nod to all the plants and animals and birds, ford the streams and cross the ridges, and tell a good story when we get back home*” (Snyder, 1990, p. 24). However, this harmonious setup in nature is disturbed by the rising influence of missionaries, who have a significant impact on the gradual transformation of the local lifestyle.

The local cultural and spiritual practices are gradually replaced with colonial Christianity imposed by European missionaries who “*taught to local people that God did not dwell on Mount Kenya, but rather in heaven, a place above the clouds*” (Maathai, 2006, p. 6). They counter the villagers’ belief system in which Mount Kenya, “*a Place of Brightness*” was considered as a sacred place. Villagers believe that “*everything came from it: abundant rains, rivers, streams, clean drinking water. Whenever Kikuyus were praying, burying their dead, or performing sacrifices, they faced Mount Kenya, and when they built their houses, they made sure the doors looked toward it*” (Maathai, 2006, p. 5). Religion, culture, and nature are interconnected, and they simultaneously intermingle in the villagers’ daily lives. However, missionaries redefine sacred items and places of the villagers and force them to

believe that “*the proper place to worship him was in Church on Sundays*” (Maathai, 2006, p. 6). While villagers can practice their beliefs whenever they want, missionaries restrict the religious rituals and ceremonies to be performed in a building at a particular time. Gradually, local people join the missionaries, and “*within two generations they lost respect for their own beliefs and traditions*” (p. 6). Environmental historian Donald Worster (1994) claims that Christian imperialism “*stripped from nature all spiritual qualities and rigidly distanced it from human feelings— promoting a view of creation as a mechanical contrivance*” (p. 29). Native traditions and practices are replaced by the influence of the new belief and indoctrinations that shaped the African psyche.

European colonists not only redefine spiritual practices but also rename people and natural elements including streams, mountains, and regions. The practice of renaming flora and fauna with the language of the empire is a denial of Indigenous existence and subjectivity as Jamaica Kincaid (1999) remarks, “*this naming of things is so crucial to possession—a spiritual padlock with the key thrown irretrievably away—that it is a murder, an erasing*” (p. 122). Imitating the colonizers, the locals give a new name to those who converted while the others who do not embrace Christianity are still known as Kikuyus. The new converts are called *athomi*, meaning “people who read,” and the first book they read was the Bible (p. 11). It was the sign of modernization for the villagers and those who did not accept Christianity were considered primitive and backwards. Katherine Iverson (1978) defines this practice as “*creating violence and expecting assimilation while practicing segregation*” (p. 175). There was civilization and modernizations, but, on the other hand, colonial education and modernization break the solidarity of the community and destroy the social fabric and kinship in the native society.

As “*agents of colonialism in the practical sense,*” missionaries and “*each mission station are an exercise in colonization*” (Rodney, 2006, p. 123). The church has a partial education, which they did not teach the equality of all human beings before God. Rather, “*In colonial Africa, could be rely upon to preach turning the other cheek in the face of exploitation, and they drove home the message that everything would be right in the next world*” (Rodney, 2006, p. 124). In *The Challenge for Africa*, Maathai (2009) mentions, “*As Christianity became embedded in Africa, so did the idea that it was the afterlife that was the proper focus of a devotee, rather than this one*” (p. 40). This belief deludes people and devalues the life at present. Maathai adds, “*Such an attitude allows institutions (such as the church) and powerful people (a member of*

parliament or other politician) to encourage people to remain passive” (p. 40). As a result, “*people come to believe that they will ultimately be saved by an outsider force rather than by the sum of their actions”* (p. 40). Maathai’s statements testify that colonization passivizes Africans and leads them to sit in their houses and wait for a savior to find solutions for the political, social, and environmental problems.

Contrary to the beliefs of passivized Africans perceiving white man as a savior, missionaries take the control of local people’s spiritual life, while administrators and traders rule the economy and socio-political issues as Maathai depicts. The ontological and epistemological destruction initiated by Christian imperialism continues with the introduction of new methods such as “*logging, clear-cutting native forests, establishing plantations of imported trees, hunting wild life and undertaking expansive commercial agriculture”* to exploit the natural sources (Maathai, 2006, p. 4). Local people on the other hand, accept this as “a sign of progress” and become insensitive to the natural destruction. Before the arrival of British colonizers, Maathai notes that people are not aware of the marketability of nature since “*The peoples of Kenya did not look at trees and see timber, or at elephants and see commercial ivory stock, or cheetahs and see beautiful skins for sale”* (Maathai, 2006, p. 175). However, the locals become the part of cash nexus introduced and managed by the colonizers, and they see the “*monetary value*” of the natural resources (Maathai, 2006, p. 175). Confronted with the so-called ecological modernization and market strategies of vast commerce and development, the resilience of local people is shaken and eventually shattered. They are integrated into the capitalist system of British economy and develop a reductionist, exploitative, and profit-oriented relation with nature, being a potential commodity for individual short-term wealth revenue.

The transformation of the village to a colonial base begins with religious education and expands to culture, economy, and politics. The British colonizers start controlling the economy by using cash instead of being paid in goats (Maathai, 2006, p.13). They also create a labor force, cash-based economy rather than livestock-based, offer employment for local people, and introduce income tax. The colonial economy forces local people to leave their farms and move to towns for European economic ventures. This causes separations in the families with redefined roles since fathers leave the nuclear family to work in cities and white-owned farms. Maathai’s father, for instance, works for Mr. Neylan, a British landowner, who gives work to people from different communities. Maathai describes these workers as “glorified slaves” by working for the white land owners (Maathai, 2006, p. 15). Selling crops is

monopolized by the white settlers like Mr. Neylan under cooperative membership. The local farmers are permitted to grow pyrethrum as the only cash crop while growing tea and coffee is restricted to the white settlers (Maathai, 2006, p. 37). The land is overharvested due to the crops and tools for agriculture change.

Local people who resist colonial rules, on the other hand, are brutally killed. During the First World War, Africans were enlisted as the soldiers of British army to fight in East Africa against Germans and Italians (Maathai, 2006, p. 27). People who were reluctant to send their sons to the War were punished by British authorities by confiscating the livestock of the family. After the WWI, the British government established an identification system which forced every male African in Kenya to carry a pass. Furthermore, African associations were banned to prevent coordinated resistance and protests. However, in 1952, the Mau Mau rebellion against the British government was organized by Kenyan veterans who fought for British army in the WWII but did not receive recognition as their British colleagues. With increasing awareness about their expendable position in the colonial mission and military skills they gained due to battlefield experience, they rebelled against the British government and demanded “*land, freedom, and self-governance*” (Maathai, 2006, p. 63). British propaganda defined them as “terrorists” to keep the locals naïve about the resistance while Mau Mau sympathizers consider them as “freedom fighters.” As the ideological division between the supporters of the rebellion and status quo grew, the country was pulled into an inevitable chaos. Due to panic and fear, the British government arrested Mau Mau supporters and put Africans in detentions camps where one hundred thousand died while many were humiliated, lost their land, and families. They were filled with fear and torture to abandon their struggle and suffered due to intergenerational trauma.

The foundation of divisive policies based on pumping fear and the conflict of British rule in Kenya dates back to the Berlin Conference in 1885 when Britain and other European governments met to legitimize the verdict known as “the Scramble for Africa” to share the entire continent. They crossed Africa throughout the nineteenth century, brought Christianity and “*numerous explorers, adventurers, and fortune seekers*” followed missionaries “*prospecting richness in Africa (both natural and human) to exploit*” (Maathai, 2006, p. 8). British authorities gave land to new settlers coming from Australia, Canada, and Germany in the highlands due to fertile soil for grazing livestock and to grow maize, coffee, and tea. With their arrival, local people were displaced, and their land was seized and divided among the new settlers.

Maathai notes that “*By the early 1950s, about 40, 000 settlers, most of them British, had moved onto about 2, 500 farms in what became known as the ‘white highlands’*” (2006, p. 10). The white settlers chose to live close to cities and regions that seemed fertile and successful for the farming of wheat, maize, coffee, tea, and grazing livestock. This caused the displacement and transportation of local people forcibly by the British administrators. The “*migration from rural to urban space replicates the alienation of the postcolonial subject from a naturalized homeland, and that while urbanization offers educational opportunities to the protagonist, the very spatial structures of the city often replicate the alienating racial hierarchies of colonialism itself*” (DeLoughrey & Handley, 2011, p. 24). In the 1930s, the British colonizers disenfranchised local area residents, restricted them from settling the designated regions belong to natives, and divided the land among new arrivals (Maathai, 2006, p. 10). They invaded the valuable lands known as “white highlands” located on the hills outside of Nairobi. The inseparability of epistemological, cultural, linguistic, and environmental colonialism shows the social and political framework of colonial administration.

Like social and cultural life, the colonial government destroys the forest to establish “*commercial plantation of nonnative trees*” (Maathai, 2006, p. 38). New exotic trees are planted such as pines, eucalyptus, and black wattle as raw materials for the newly emerging timber industry. Farmers were encouraged to plant them in return for free seedlings, and they are pleased due to the commercial value of the trees. However, they damaged the ecosystem by destroying local species and animals. Furthermore, rainwater is no longer retained as underground water which eventually caused the rivers to dry. However, during the decolonization period after the independence of Kenya in 1963, natural devastation continues since the post-independence political rule is a dictatorship system under the rule of a strong man. The government has counter-ecological tendencies of the colonial era, sells public lands, and encourages tree farms for the timber industry.

The ongoing conflict among ethnicities in Kenya is another significant reason of the environmental devastation and rural insecurity. Pastoralists, who move with their livestock to find food and water, cannot find food due to the destruction of vegetation. As ethnic communities, pastoralists and farmers have a conflict over who will use the land. Since the grazing land is converted into farmland, pastoralists are frustrated because they cannot find food for the animals in the Rift Valley. Another ethnic reason is that after independence, although some ethnic groups like the Kikuyus were

allowed to buy land, in the later years under Kenyatta's administration, the non-Kikuyus benefited from resentment, which led to tribal clashes. Furthermore, in the latter years, during the President Moi rule, ethnic factionalism displaced some communities to appease others. People depend on land to survive; therefore, ethnic violence is inevitable when the land is taken from some of the communities.

Slow Healing

Before Maathai started a collective strategy for environmental awareness in the early 1970s, she realized during her graduate studies in the US that "*education was a part of the solution to many of the problems black people were facing everywhere*" (Maathai, 2006, p. 85). While teaching at the University of Nairobi as a female scientist, she engages in civic organizations like the Environment Liaison Center, which has common concerns with Maathai's academic research on environmental issues. In her research, she focuses on deforestation, soil erosion, and rivers silted with topsoil due to the plantation of commercial trees replacing indigenous species in the forest. Landslides becomes common, and clean drinking water was scares. In addition, Kenya's livestock industry is threatened by exponential environmental degradation which ultimately contributes to poverty and malnutrition. Expressing her observations, Maathai writes:

During the rainy season, thousands of tons of topsoil are eroded from Kenya's countryside by rivers and washed into the ocean and lakes. Additionally, soil is lost through wind erosion in areas where the land is devoid of vegetative cover. Losing topsoil should be considered analogous to losing territory to an invading enemy. And indeed, if any country were so threatened, it would mobilize all available resources, including a heavily armed military, to protect the priceless land. Unfortunately, the loss of soil through these elements has yet to be perceived with such urgency (Maathai, 2003, p. 38).

Witnessing the environmental devastation, Maathai's initial and urgent solution is simply planting trees. This is how the Green Belt Movement on the World Environment Day in 1977 was founded when Maathai planted seeds with women to commemorate the previous women environmental activists. The transnational organization establishes a tree planting program to educate local people through "civic and environmental" seminars where the history of land and forests of Kenya in colonial times and after independence is discussed. In panels and workshops, they generate ideas about what they can do for the environment. Maathai (2012) remarks, "*Promotion of tree planting in both rural and urban areas to the extent possible is vital*

to the existence of our society” (p. 5). Educating and mobilizing women as primary cultivators, the organization provides not only financial income but also agency since rural women are marginalized and vilified both in the colonial and neocolonial era due to land theft and individualizing of property. Through the collective movement, the local power dynamics are revived by raising the participation of women in the development of their environment and society. This naturally leads to the development of self-actualization of African women, whose labor is previously unpaid and exploited by patriarchal power structures. African women’s activism and their gender-political critiques play a vital role in altering women’s position, regulating structured gender relations, and rectifying inequities.

Maathai urges the community to plant trees as a symbol of peace and hope as she mentions, “*Many wars are fought over natural resources. In managing our resources and in sustainable development we plant the seeds of peace*” (Maathai, 2006, p. 57). She helped to found Tribal Clashes Resettlement Volunteer Service, where various activities were organized for tribes to engage with each other and forget their differences. Football tournaments among the youth were one of the activities that connected the community in a positive and peaceful way (Maathai, 2006, p. 239). In addition, tree nurseries were established in designated areas where women were encouraged to grow seedlings and plant them when they were ready. To foster peace among ethnic communities, they planted trees as the symbol of peace. After the tribal clashes, violence, and ethnic cleansing, the Green Belt Movement focused on the idea of nationhood to encourage people to cooperate instead of being divisive and destructive. The community collectively contributed to the resurrection of the local culture and indigenous practices, which were torn apart due to colonization, corruption, and the abuse of power.

Besides being attentive to the conflict between tribes and different ethnic communities, Maathai desires to establish harmony between human and wildlife. Narrating her mother’s advice on seeing a leopard, Maathai writes, “*My mother said ‘be careful not to step on [the leopard’s tail]. Instead, as you keep on walking, tell the leopard, ‘You and I are both leopards so why would we disagree?’*” (2006, p. 43). The mother’s teachings point to the importance of coexistence and respecting the existence of one another. Still, they do not live in harmony at all times, in times of conflict, the locals shoot the animals to protect their lives. Due to a lack of equipment to carry animals to another place, the Kenya Wildlife Service shoots and kills the elephants instead of tranquilizing them. This is due to a “*lack of understanding animal*

behavior, something [her] mother's generation seemed to grasp" (Maathai, 2006, p. 44). Thus, the broken link between generations should be repaired and the significance of indigenous practices should be passed down to younger people to protect both their lives and wildlife. The intergeneration exchange provides the knowledge and tribal experience crucial for the cohabitation of humans and animals.

However, perpetrating the colonial legacy of rampant deforestation policy, the Kenyan government contributes to environmental degradation by allowing the logging and selling of the large areas of forests for ostensible development. Public and forest land are faced with privatization and given to political allies and friends for private use to build luxurious houses and golf courses. The "land-grabbing" practice is widespread, and land has passed into private hands secretly. Office blocks, shopping centers, even churches are built on the land that once belongs to the state. The government loots national assets and resources and sells off forest land. Due to poor governance and corruption, 170,000 acres of forest is given to the members of the government which covered 10% of the remaining land in Kenya (Maathai, 2006, p. 281). The justification of the government is that the previous administrators excised forests for farmlands, plantation of timber trees, and human settlement so that the landless people can own land and a source of income. Allocation of Kaptagat Forest is one of the examples of the misuse of land denied by the minister who claimed that the forest was legally excised to build a monument for his mother (Maathai, 2006, p. 282). By collecting signatures and petitions to stop the government's further land-grabbing plans, Maathai forces the government to take necessary environmental policies that will protect the existing biodiversity and ecological models.

Karura Forests in Nairobi is on the grabbed lands that are allotted to private use by the authoritarian Kenyan government. It is 2,500 acres natural forest as being the home of rare species of flora and fauna, yet, the forest has been cleared. The land was enclosed as a "private property" (Maathai, 2006, p. 264). The Movement informs the public in press and the government officials about the destruction under way and protests the situation by planting trees. However, the protesters are accused of being opposed to the "development" in the forest. Although the privatization and encroachment of the forest stopped, illegal logging continued in the forest until 2002 when the new government and the Movement formed a partnership for restoration and preservation of the forest. Not only forests, but also the parks such as Uhuru Park are subjected to the misuse of the government. However, Maathai writes a letter

to the officials and organized protests to protect Uhuru Park located at the center of Nairobi from demolishing to construct a complex.

The organization practically emerges in response to the attritional environmental calamity, while it insists on establishing sustainable security against the neocolonial land politics—new forms and modes of colonialism—and illicit deforestation of the authoritarian government. The organization resists on land seizures and points out the government as one of the agents of destruction. Thus, its practical and utopic initial approach evolves into intersectional environmentalism, which defends not only the environment but also women's and human rights. The movement is *"reintroducing a sense of security among ordinary people so they do not feel so marginalized and so terrorized by the state"* (Maathai, 2006, p. 60). It integrates social and political issues to be addressed and becomes a form of civil disobedience and political resistance against the neocolonial rule and Kenyan government's resource mismanagement. It is a movement of democracy by lobbying for constitutional reforms. For Maathai and her allies, *"To plant trees was to metaphorically cultivate democratic change; with a slight vegetative tweak, the gesture could breathe new life into the dead metaphor of grassroots democracy"* (Nixon, 2011, p. 133). Tree planting is the core activity of the Movement against soil erosion and deforestation, denied and neglected by the Kenyan authoritarian rule. However, the Movement demands political accountability and cultivates democratic transformation for environmental and social justice.

To form international pressure on the authoritarian government to abandon its insensitive land politics, the Movement follows an intersectional approach by building an alliance with other campaigns globally and gets media attention and international support from the United Nations and Scandinavian funders. By doing so, Maathai gains not only financial and technical assistance for the Movement's operations, but also demands for western intervention to address abuse of power, violation of human freedom, and environmental degradation. African women like Maathai *"believe that now may be the time to utilize the expanding political space to correct legal inequities related to the control of resources, which made them the paramount victims of the economic crises of the 1980s"* (Mikell, 1995, p. 418). As a response to the entrenched patriarchal and sexist government excluding women from administrative and political roles, she frees herself from political, social, and cultural dominations and shows the capability of women leaders by expanding the boundaries of the organization and making it an internationally known organization working not only for Kenya but also

for the African continent. With the international expansion, the Green Belt Movement becomes a vehicle for the historically marginalized women's expression of their environmental, gender equality, and social justice advocacy.

Conclusion

Postcolonial and ecocritical discourses are globally engaged and both share a commitment to an interdisciplinary dialogue about a diverse view of epistemologies, traditions, histories, and experiences of nonhuman nature. Investigating environmental crisis and the legacies of colonialism through a transnational and transdisciplinary perspective, postcolonial ecocritical theory aims to dismantle forms of political and social ascendancy, tyrannizing both human and nature in diverse ways. Embedded in history and the politics of land, dehumanizing colonial history embodies and conducts different forms of subtle but devastating "slow violence" and contributes to the accretion of alienation and disfranchisement of people and land over time. Interventions against colonial exploitation and environmental genocide through theoretical frameworks inform praxis, which creates diverse ways of literary expressions like ecologically-oriented literature. Various forms of social and political dominations can be addressed through the increasing literary and artistic representations of ecological, social, and political challenges.

As an environmentally-oriented life writing, Wangari Maathai's *Unbowed: A Memoir* (2006) exposes an ecological devastation and hegemony due to human intervention and mismanagement. Critiquing the institutions which perpetuate social injustice and inequalities and revealing the relationship between pernicious slow violence and structural systematic violence, Maathai as a writer-activist makes slow violence visible, tangible, and comprehensible for mass audience. Juxtaposing personal and ecological concerns, her life writing explores the relationship between the self and nature with an explicit suggestion of concurrent personal and environmental healing. Furthermore, the personal narrative proposes indigenous knowledge, traditional wisdom, and the local agricultural practices as the most immediate and material resistance to the (neo)colonial local and global abuses. Her intersectional activism embraces the idea of turning to the roots by engaging local people with tree planting and their environment. Compared to the human-centered environmental approach, which has been historically and traditionally Eurocentric/anthropocentric, Maathai's narrative promotes ecocentric values and seeks the ways in which the urgent need for a sustainable environmental epistemic model is acknowledged and implemented by both the local community and the policy

makers. Mobilizing public sentiment, and empowering and equipping women with skills for social transformation, Maathai provides an indigenous perspective and stands against the political and environmental status quo.

Environmental justice is intrinsically intertwined with social justice as the abuse of natural resources and the oppression of people, women in particular, intersect. Encouraging women's full participation in public life, Maathai contributes to the democratization of the nation and liberation of rural women, whose agrarian strategies benefited to both them and their communities by reconstructing their relationship with the land and the environment. Against the appropriation of native land, the woman-oriented constituency combats the deterioration of the environment as well as cultural, ethnic and gender barriers. Mobilizing the national and international thought on the issues of "slow violence," the personal narrative instills in people the environmental responsibility for slow healing. The collective act on the environmental devastation is integral to reversing epistemological and environmental degradation and restoring the broken connection between human and non-human.

References

- Ehrenfeld J. R., & Hoffman, A. J. (2013). *Flourishing: A frank conversation about sustainability*. Stanford, CA: Greenleaf Publishing.
- Deloughrey, E. (2014). Postcolonialism. In G. Garrard (Ed.). *The oxford handbook of ecocriticism* (pp. 320-240). New York: Oxford University Press.
- DeLoughrey, E., & Handley, G. (2011). Introduction: Toward an aesthetics of the earth. In E. DeLoughrey & G. B. Handley (Eds.). *Postcolonial ecologies: Literatures of the Environment* (pp. 3-39). London: Oxford University Press.
- Fletcher, K. (2022). Life writing as an ecological method. *The Journal of Design, Creative Process & the Fashion Industry*, 14(2), 193-202.
- Huggan, G., & Tiffin, H. (2010). *Postcolonial ecocriticism: Literature, animals, environment*. New York: Routledge.
- Iverson, K. (1978). Civilization and assimilation in the colonized schooling of Native Americans. In P. G. Altbach & G. P. Kelly (Eds.). *Education and Colonialism* (pp. 149-180). Harlow: New Longman.
- Kincaid, J. (1999). *My garden*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Mathai, W. (2022). Fasten our green belts toward a resilient and sustainable future. *Regions & Cohesion*, 12(2), 4-20.

- Maathai, W. (2012). Agroforestry, climate change, and habitat protection. In P.K. Ramachandran Nair & D. Garrity (Eds.). *Agroforestry: The future of global land use* (pp. 3-6). New York: Springer.
- Maathai, W. (2009). *The challenge for Africa*. New York: Pantheon.
- Maathai, W. (2006). *Unbowed: A memoir*. New York: Random House.
- Maathai, W. (2003). *The green belt movement: Sharing the approach and the experience*. Ikeja: Lantern Books.
- Mainah F., & Konaté, M. (2018). Women's empowerment and sustainable development in Kenya. In Robert Dibia (Ed.), *Women's empowerment for sustainability in Africa* (pp. 199-299). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Michaelson, M. (1994). Wangari Maathai and Kenya's green belt movement: Exploring the evolution and potentialities of consensus movement mobilization. *Social Problems*, 41(4), 540-561.
- Mikell, G. (1995). African feminism: Toward a new politics of representation. *Feminist Studies*, 21(2), 405-424.
- Mukutu E. J., Mukabi K. W., & Siundu, G. (2018). An ecocritical reading of Wangari Maathai's autobiography *Unbowed: A Memoir*. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 23(10), 12-20.
- Muthuki, J. (2006). Challenging patriarchal structures: Wangari Maathai and the green belt movement in Kenya. *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, 20, 82-91.
- Mutie, S. M. (2022a). Labelling and othering: (Re)Engaging Wangari Maathai's madwoman tag in *Unbowed: A Memoir*. *Imbizo*, 13(1), 1-17. <https://doi.org/10.25159/2663-6565/9438>
- Mutie, S. M. (2022b). Re-membering Wangari Maathai's feminist scholarship in her autobiography *Unbowed: One Woman's Story*. *Journal of Higher Education in Africa / Revue de l'enseignement supérieur en Afrique*, 20(1), 67-84.
- Nixon, R. (2011). *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- Okuyade, O. (2013). *Eco-Critical literature: Regreening African landscapes*. New York: African Heritage Press.

- Rawat G., & Gaurav, V. K. (2023). Colonial invasion and environmental degradation in Wangari Maathai's *Unbowed: A Memoir*. *Hypatia*, 38(2), 405-422. <https://doi.org/10.1017/hyp.2023.37>
- Rodney, W. (2006). How Europe underdeveloped Africa. In P. S. Rothenberg (Ed.), *Beyond borders: Thinking critically about global issues* (pp. 107-125). New York: Worth.
- Schell, E. E. (2013). Transnational environmental justice rhetorics and the green belt movement: Wangari Muta Maathai's ecological rhetorics and literacies. *Rhetorics Regulating Childhood and Children's Rights*, 33(3/4), 585-613.
- Shohat, E. (1992). Notes on the 'post-colonial.' *Social Text*, 31/32(110 2/3), 99-113.
- Snyder, G. (1990). *The practice of the wild*. Berkeley: Counterpoint.
- Stuhlhofer, E. W. (2022). Black, female, and divorced: A discourse analysis of Wangari Maathai's leadership with reflections from Naleli Morojele's study of Rwandan and South African female political leaders. *Societies*, 12(23), 1-19. <https://doi.org/10.3390/soc12010023>
- van Klinken, A. (2022) Wangari Maathai's environmental Bible as an Africa knowledge: Eco-spirituality, Christianity, and decolonial thought. *Eastern African Literary and Cultural Studies*, 8(3), 156-175. <https://doi.org/10.1080/23277408.2021.1922129>
- Worster, D. (1994). *Nature's economy: A history of ecological ideas* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zapf, H. (2016). Introduction. In H. Zapf (Ed.). *Handbook of ecocriticism and cultural ecology* (pp. 1-16). Berlin: De Gruyter.
- Zapf, H. (2013). Cultural ecology, literature and life writing. In A. Hornung & Zhao Baisheng (Eds.). *Ecology and life writing* (pp. 3-26). Heidelberg: Universitaetsverlag.
- Zelezny L., & Bailey, M. (2006). A call for women to lead a different environmental movement. *Organization & Environment*, 19(1), 103- 109.

Summary

In *Unbowed: A Memoir* (2006), Wangari Maathai presents the ongoing legacies of (neo)colonial violence that insidiously, persistently, and pervasively damage the bond between human and nonhuman. The life narrative portrays the attritional environmental damage and how individual and collective efforts strive to restore environmental and social justice. The personal narrative is a form of civil disobedience against the authoritarian government and hegemonic social systems that systematically marginalize women by preventing them from being part of

the decision-making process about their future and the environment. Maathai's life writing as a site of agency and resistance which accentuates the interconnectedness of environmental justice and basic human rights such as accessing education, voting, and freedom of expression. Integrating social and political issues and mobilizing local community, The Green Belt Movement, founded by Maathai in 1977, addresses (neo)colonial practices, unsustainable resource mismanagement and undemocratic government policies by planting trees, education community, and raising awareness. It vehemently demands democratic change and political accountability for environmental and social justice.

Postcolonial ecocritical approach investigates environmental issues, the impact of colonial and neo-colonial practices, the human and nature struggle within their socio-political origins. Situating ecological approaches within a postcolonial framework, the ontological and ecological histories of the empire and colonies can be extensively studied. The transnational and transdisciplinary aspects of ecocritical thought offer a diverse approach to the relationship between local, regional, national, social, and environmental issues due to Eurocentrism and anthropocentrism, employed to justify colonist exploitation of nature and indigenous people. Ecocritical engagement within the postcolonial methodologies contributes to positioning human in nature within local as well as global contexts to investigate representation, totality, and alterity to dismantle the homogenizing networks of power and forms of dominance.

It is almost impossible to separate the history of the empire from the politics of the environment since colonialism is not only about the exploitation of human for sovereignty, but also about the exploitation of nature for further accumulation of the imperialist economy. To examine historically and culturally destructive process of colonialism as an act of violence against human, it is significant to define it as an act of violence against nature as well. The concept of "slow violence" draws our attention to gradual, long-lasting, and unobserved attritional practices over time that invade the land of the global poor. In the narrative, "slow violence" is observed when the local, cultural, and spiritual practices are replaced by European missionaries, traders, and administrative who introduce new names as a denial of Indigenous subjectivity, commercial agriculture as supposedly a model of progress and development, and profit-oriented relation with nature. In order to reverse the impact of the neoliberal and (neo)colonial damage, I define Maathai's environmental and social justice efforts as "slow healing," which is gradual, yet visible, observed, and restorative. The personal narrative emphasizes the impact of collective movement and grassroots organizations like The Green Belt Movement in order to educate local inhabitants about deforestation, soil erosion, and natural resource use and how to establish a sustainable connection between human and nature. It is crucial to see "slow violence" and address the casualties of it through "slow healing," preventative environmental legislations, and policy changes as well as imaginative writing and various literary modes.

It is significant to arouse public sentiment to the catastrophic acts and their long-term implications through creative writing as it makes ecologically-oriented social and political advocacy accessible and tangible for international readership. Life writing is one of the literary forms in which personal and ecological concerns converge. Furthermore, the therapeutic function of nature and writing provides an aesthetic space for expression as well as healing for the self and environment. It is a creative way to establish a mutual consciousness between human and other life forms. Life writing is a process and a cycle similar to natural cycle that has various phases providing critical understanding about our place in the larger knowledge systems. It is self-reflective and fosters self-awareness about diverse human and nonhuman relations, and embeddedness within the earth. Maathai's *Unbowed: A Memoir* is an ecologically-oriented life narrative which juxtaposes personal and environmental crisis and provides a transformative site for the resolution of both predicaments through exploring the ways in which the self and nature are simultaneously restored owing to slow healing.

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE İSİM + YARDIMCI FİİL KURULUMU: BUOL- VE GIN-

THE FORMATION OF NOUN + AUXILIARY VERB IN SAKHA (YAKUT) TURKISH: BUOL- AND GIN-

İsmet KILIÇ

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Doğu (Saha (Yakut)-Tuva-Hakas-Altay) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, ismetkilic@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 11 Mart 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 September 2023
Date accepted: 11 March 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Saha Türkçesi; İsim + Yardımcı Fiil;
Buol-; Gin-

Keywords

Sakha Turkish; Noun + Auxiliary
Verb; Boul-; Gin-

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.7

Öz

Türkçede isim ve fiil olmak üzere iki ana sözcük grubu söz konusudur. Bu iki sözcük arasında dilbilgisel yollarla meydana gelen geçişler söz konusu olabilmektedir. Türkçede ise isimden fiil söz yapımının birden fazla yolu mevcuttur. Bunlardan biri ek yolu ile yapılan söz yapımı iken bir diğeri ise isim + yardımcı fiil kuruluşu ile meydana gelen fiil yapımıdır. İsim + yardımcı fiil kuruluşu temel birleşik fiil kuruluşlarından biridir. Söp "doğru, uygun" + buol- "onaylamak"; ayıyax "az, küçük" + gin- "küçülmek, azalmak" gibi örneklerle görüleceği üzere bu yapı aynı zamanda Saha Türkçesinin temel fiil yapım yollarından biridir. Söz konusu bu analitik yapının ilk unsuru olan isim unsuru aynı zamanda zarf, sıfat gibi isim soylu sözcükler de olabilmektedir. Saha Türkçesinde isim + fiil kurulumlarında buol-, gin- yardımcı fiilleri en işlek kullanıma sahip yardımcı fiillerdir. Bu iki yardımcı fiil Saha Türkçesinin isim + fiil analitik yapısının en temel unsurlarıdır. Bu çalışmada Saha Türkçesinde isim + fiil kurulumunda sık kullanıma sahip buol- gin- yardımcı fiillerinin dilbilgisel işlevleri ayrı ayrı tespitler halinde sıralanacaktır. Bu iki yardımcı fiilin sahip oldukları işlevleri ise birbirleri ile karşılaştırılarak kullanım özellikleri tespit edilecektir. Bununla beraber buol- ve gin- yardımcı fiilleri ile ilgili olarak art ve eş zamanlı karşılaştırmalı yöntemle Eski Türkçe ve çağdaş Türk lehçelerinden örneklerle konu ele alınarak değerlendirilecektir.

Abstract

In Turkish, there are two main groups of words, namely noun and verb. One can find grammatical transitions between these two groups of words. In Turkish, there are multiple ways to derive verbs from nouns. While one method involves affixation, the other method entails forming a verb through the combination of a noun and an auxiliary verb. The formation of noun + auxiliary verb is one of the main compounds. As is seen in the examples such as söp "right, appropriate" + buol- "to approve" and ayıyax "little, small" + gin- "to lessen, decrease", this structure is also one of the main ways of verb formation in Sakha Turkish. The noun element, which is the first component of this aforementioned analytic formation, could also be adverb or adjective. In Sakha Turkish, among the formations of noun + auxiliary verb, buol- and gin- are the most frequently used auxiliary verbs. These two auxiliaries are the main elements of noun + auxiliary formation in Sakha Turkish. In this study, the grammatical functions of buol- and gin-, which are the most preferred auxiliaries in formation of noun + auxiliary in Sakha Turkish, will be separately determined. The functions of these auxiliaries will be compared and contrasted to determine their usage traits. In addition, the topic will be evaluated by diachronically and simultaneously comparing the examples from Old Turkish and contemporary Turkish dialects related to buol- and gin-.

Giriş

Türkçede iki ana sözcük grubunu teşkil eden isim ve fiillerin birbirleri arasındaki geçişlerle ilgili olarak Z. Korkmaz, isimlerin fiil türetme yolunu isimden fiil türeten ekler veyahut isim + fiil unsurlarının birlikte kullanarak analitik yapıların meydana getirdiği yoldan bahseder (1990, s. 143). Bu unsurlar temel anlamı ile Türkçede fiil yapım yollarının asli iki unsurudur. Aynı zamanda Z. Korkmaz, isim + yardımcı fiil yapısında en yaygın olarak kullanılan yardımcı fiillerin et- ve ol- ile kurulan birleşiklerin olduğunu belirtmektedir. Et- yardımcı fiilinin bir kılış bildirirken ol- yardımcı fiilinin oluş bildirdiğini belirtmektedir (2010, s. 150). H. Dizdaroğlu, birleşik fiilleri tasnifinde yer vermiş olduğu isim + yardımcı fiil sınıflandırmasını “yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller” şeklinde adlandırmaktadır. Diğer iki grup için farklı bir adlandırma yapması ise oldukça dikkat dikkat çekicidir. Bu gruba isim soylu bir sözcük ile birleşen et-, ol-, kıl- gibi yardımcı fiilleri almaktadır (1963, s. 30-36). Bununla birlikte isim + yardımcı fiil yapısında olan ve birden fazla isimle birlikte kullanılarak yardımcı fiille anlamca kaynaşmış yapılar söz konusudur. Bu tür yapıların büyük bir kısmı deyimleşmiş yapılardır. H. Dizdaroğlu’nun birleşik fiil tasnifinde yer verdiği ve anlamca kaynaşmış olarak adlandırdığı bu tür birleşik fiilleri Z. Korkmaz anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiiller olarak adlandırmaktadır (2010, s. 530).

Saha Türkçesi için hazırlanmış olan gramer çalışmalarında söz konusu bu konunun detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Korkina redaktörlüğünde Saha Türkçesi grameri alanında hazırlanmış en kapsamlı gramer çalışması olan *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka* (1982) adlı eserde yardımcı fiilli yapılar ile ilgili olarak birleşik fiil konusu fiil bölümü içerisinde *slojnye glagoli* alt başlığı altında üç grupta incelenmiştir. Bunlardan ilki isim + yardımcı fiil birleşmelerinin olduğu gruptur. İkinci grup ses taklidî kelimelerden meydana gelen birleşik fiil grubudur. Üçüncü grup ise fiil + yardımcı fiil birleşmelerinin olduğu gruptur (1982, s. 225).

F. Kirişçioglu Saha (Yakut) Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Birleşik Fiil başlığı altında isim + yardımcı fiil kuruluşlarına değinmektedir. Bu kısımda Saha Türkçesinde en sık kullanılan yardımcı fiillerin *buol-*, *gn-* ve *bil-* olduğuna değinmektedir. Örnekler içerisinde ise *biär-*, *bilin-*, *kör-*, *tüs-*, yardımcı fiillerine de yer vermektedir (1999, s. 139). Antonov redaktörlüğünde hazırlanan *Saxa biliñji tula* adlı gramer kitabında isim + yardımcı fiil yapıları için *buol-* *gn-* yardımcı fiillerinin yanı sıra *tut-*, *kör-*, *ıl-* gibi yardımcı fiillere yer verilmektedir (2009, s. 147).

Yukarıda aktarılan çalışmalardan da görüleceği üzere Saha Türkçesinin isim+fiil yapısının en işlek iki yardımcı fiilinin *buol-* ve *gın-* yardımcı fiilleridir. Bu çalışmada *buol-* ve *gın-* yardımcı fiilleri iki ayrı başlık altında değerlendirilecektir. Bu iki başlık altında *buol-* ve *gın-* yardımcı fiillerinin kullanım sahalarına ve Saha Türkçesinin analitik yol ile fiil yapım işlevine dair tespitlerde bulunulacaktır. Çalışmanın *buol-* ve *gın-* ile ilgili verileri Saha Türkçesinin tarihsel ve çağdaş sözlüklerinden, metinlerinden ve sözlü edebiyat ürünlerinden derlenerek elde edilmiştir.

İsim + Buol-

Bol- yardımcı fiili Eski Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı bakımından sık bir işleve sahip yardımcı fiillerinden biridir. A. Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri* adlı çalışmasında ise *bol-* yardımcı fiilinin isim, sıfat, zarflarla birlikte kullanılarak geçişsiz fiiller meydana getirdiğini belirtmektedir. İsim unsurları ile ilgili olarak *bulun bol-* “esir olmak”; *yok bol-* “yok olmak”, *sıfat itiglig bol-* “düzgün olmak”; *kalın bol-* “çoğalmak”, zarflarla *tükel bol-* yerine gelmek” örneklerini vermektedir. (2014, s. 78-81). T. Tekin ise Eski Türkçede *bol-* yardımcı fiilinin isim veya sıfatlarla kullanıldığını belirtir ve *karı bol-* “ihtiyar olmak, yaşlanmak; *yok bol-* “yok olmak” örneklerini göstermektedir (2003a, s. 98). K. Eraslan, Budist-Maniheizt çevre metinlerinde isim + *bol-* yapısında isimin *bol-* yardımcı fiilinin zarfı durumunda olduğunu belirtir: *ƘudluƘ Temür ƙorsuz bolzun!* “Kutluk Temür zararsız olsun”. Bununla birlikte *bol-* yardımcı fiilinin yönelme eki almış isimlerle kullanımında bir şeye sahip olduğunu belirtmektedir: *ıylƙa-ƙa bar(ı)m-ka bolup...* “davara ve servete sahip olup...” (2012, s. 424-425).

Eski Türkçede olduğu gibi çağdaş Türk lehçelerinde de *bol-* yardımcı fiilinin isimlerle birlikte sık kullanımı söz konusudur. İsim, sıfat, zarf ile kullanımlarının yanı sıra yabancı kökenli sözcüklerle birlikte en sık kullanılan yardımcı fiillerden biridir. Örneğin Güney Sibiryaya Türk lehçelerinde isim, sıfat ve zarfla birlikte kullanılarak fiilleştirme işlevine sahiptir: Tf. *duza bol-* “yardım etmek”; *bar bol-* “var olmak” (İlgin, 2015, s. 78); Hks. *par pol-* “var olmak; bulunmak”. Hakas Türkçesinde Rusçadan geçen sözcüklerin fiil yapımında en sık kullanılan yardımcı fiillerden biri *pol-* “olmak” fiilidir. Rusçadan geçen fiiller mastar biçiminde *pol-* yardımcı fiili ile söz yapımına girmektedir: Hks. *avtomatizirovat’ pol-* “otomatikleştirmek”; *attestovat’ pol-* “onaylamak, tasdiklemek” (Karpov, 2004, s. 67). Tuv. *öy bol-* “bir şeye meyilli olmak”; *çok bol-* “yok olmak; ölmek”. Ayrıca çağdaş Türk lehçelerinde *bol-* fiili kullanım sahasının oldukça geniş olmasının yanı sıra diğer yardımcı fiillerin aksine *bol-*

yardımcı fiili Eski Türkçeden bu yana dilbilgiselleşme bağlamında tam bir anlamsızlaşmaya uğramamış yardımcı fiillerden biridir (Erdal, 2004, s. 323). Bu durum özellikle kendisi isim + bol- birleşmelerinden göstermektedir. Olmak yardımcı fiili kendi anlam sahasını terk etmeden kendisinden önceki isimleri “meydana gelmek, varlı kazanmak, bir hâlden yeni bir hâle bürünmek, yeni bir duruma erişmek” gibi kendi anlam sahasının vurgusu ile fiilleştirmektedir.

Saha (Yakut) Türkçesinde Buol- Fiili

Saha Türkçesinde “olmak” anlamındaki *buol-* fiilinin yan anlamları ile birlikte bir olayı, durumu anlatması, bir başlangıç bildirmesi gibi sözlük anlamları mevcuttur: *uçu:tal buol-* “öğretmen olmak”; *bügün munñax buolar* “bugün toplantı olacak”; *kıhın buolla* “kış başladı” (YRS, 1972, s. 83). Saha Türkçesinde *buol-* yardımcı fiili sık kullanıma sahip yardımcı fiillerden biridir. Kendisinden önce gelen isim soylu kelimelerle geniş bir kullanıma sahiptir. *İsim (kölöhün buol-* “terlemek”; YRS, 1972, s. 177), *sıfat (mañan buol-* “beyazlamak”; Korkina, 1992, s. 87), *zarf (caltı buol-* “ortadan yok olmak” (zrf, caltı “görünmeden”); YRFS, 2002, s. 167) birlikte kullanılarak geçişsiz fiiller yapar. Bunun yanı sıra kendisinden önce birden fazla isimlerle birlikte de kullanımı söz konusudur. İsimlerin yanı sıra sıfat-fiil almış olan fiillerle de (*innin-kännin bil-bät buol-* “ne yaptığını bilmez olmak (örneğin korkudan), kendini kaybetmek”; YRFS, 2002, s. 200) kullanılarak çeşitli dilbilgisel görevlerde karşımıza çıkmaktadır.

Saha (Yakut) Türkçesinde İsim+Buol-

Buol- yardımcı fiili kendisinden önceki ismi fiilleştirirken birçok işlevde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda oldukça geniş bir dilbilgisel görev alanına sahiptir. Kullanım alanı oldukça geniş olan *buol* yardımcı fiilinin Saha Türkçesindeki dilbilgisel görevleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. İşlevlerinin arasındaki en temel kullanımı ismin içeriğine uygun bir biçimde kılış fiilleri meydana getirmektedir: *bäläm* “hazır” + *buol-* “bir şeyler hazırlamak; yiyecek hazırlamak” (Pekarskiy, 1959, s. 427); *ba:la:x* “suç, ayıp” + *buol-* “suçlamak” (Pekarskiy, 1959, s. 350); *älämäs* “leke” + *buol-* “lekemek” (Pekarskiy, 1959, s. 242); *atlı:* “benzer” + *buol-* “benzemek, birine benzemek” (Pekarskiy, 1959, s. 200).

2. *Buol-* yardımcı fiili bir duruma geçişi, bir şeyi inşa etme, oluşturma veya bir durumu erişme anlamlarında fiiller meydana getirmektedir: *itäyär* “inanç” + *buol-* “inançlı olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 978). Bir duruma erişme bir statü veya bir kimlik için de geçerli olmaktadır: *kaba:nna* + *buol-* “mürettebat olmak; birinin askeri olmak”

(Pekarskiy, 1959, s. 993); *käriätä* “vekil, yerine koyma” + *buol-* “yerine saymak”: *ayatın käriätä buol-* “babası yerine saymak” (Pekarskiy, 1959, s. 1053).

3. *Buol-* yardımcı fiilinin isim unsuru ile anlamca kaynaşarak deyimleşmiş birliktelikler meydana getirmektedir. Bu tür yapıların kullanımlarının ise sık olduğu görülmektedir: *bia* “bağ” + *buol-* “bağ olmak, engel olmak; yük olmak”: *ol kiniäxä bia buolla* “o ona bağ oldu” (Pekarskiy, 1959, s. 598); *battıgas* “baskı” + *buol-* “birine yük olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 408); *ili-atax* “el-ayak” + *buol-* “birine yardımcı olmak” (YRFS, 2002, s. 181); *u:* “su” *saxa buol-* “temiz bir şekilde Sahaca konuşmak” (YRFS, 2002 II, s. 284).

4. Saha Türkçesinde *buol-* yardımcı fiilinin bir diğer kullanım işlevi ise bir şeye dönüşmek veya bir şeye bürünmek, bir şey olmak anlamındaki kullanımıdır. Bu kullanımında özellikle hayvan isimleri, nesne isimleri ve soyut varlıkların isimlerinin kullanım sıklığı ile karşılaşılacaktır. Bu türdeki kullanımlarının destan metinlerinde sık kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu tür dönüşüm bildiren *buol-* yardımcı fiillerde ismin bir niteliğine vurgu yapılmaktadır: *üörbä* “mızrak” + *buol-* “mızrak olmak”; *üörbä buolan tūs-* “mızrak olup düşmek” (ES, 2013, s. 610); *at buol-* “at olmak”; *at buola (buolan) tūs-* “dizlerinin üzerine çökmek” (Pekarskiy, 1959, s. 182); *ehe buol-* “ayı olmak”; *ehe buolan sırsıbittar* “ayı olup peşinden koşmuşlar” (ES, 2013, s. 588). Bununla birlikte mecazî bir anlama sahip olan bu yapıdaki birleşik fiillere deyimlerde sıklıkla rastlanılmaktadır: *balık buol-* “kendini kaybetmek” (YRFS, 2002, s. 123). Türkiye Türkçesinde +*LAŞ-* biçimiyle de karşılayabileceğimiz *isim + buol-* yapılarıdır: Sh. *at buol-* “atlaşmak” (Pekarskiy, 1959, s. 182) ~ TT. *atlaşmak* “at olmak”; Sh. *acaray buol-* “şeytan olmak” (ES, 2013, s. 596) ~ TT. *şeytanlaşmak* “şeytan olmak”; Sh. *ox buol-* “ok olmak” (ES, 2013, s. 590) ~ TT. *oklaşmak* “ok olmak”. Saha Türkçesinin sözlü edebiyat türleri içerisinde mecazi kullanımı ile karşımıza çıkan *ätij buol-* “gök gürültüsü / yıldırım olmak” (ES, 2013, s. 614), *xabcı buol-* “keklik olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 452), *kü:gün* “gürültü” + *buol-* “ses olmak, gürültü olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1277) gibi örneklerin yanı sıra mecazî anlamın olmadığı, söz konusu olan ismin niteliği ile ilgili olarak o hâle bürünmeyi anlatan örnekler mevcuttur: *albas* “büyü” + *buol-* “büyülenmek” (Pekarskiy, 1959, s. 70), *ägiy* “neşe” + *buol-* “neşelenmek” (Pekarskiy, 1959, s. 228), *küdüö* “duman, sis, toz” + *buol-* “dumanla kaplanmak, sislenmek” (Pekarskiy, 1959, s. 1280).

5. Saha Türkçesinde *buol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanılan bir diğer sözcük türü varoluşsal sözcükler olarak adlandırılan sınıftır. Bir yanı kopulada bulunabilecek anlam unsurlarından biri özellikle varoluşsal kopulalarda kendisini

gösteren pozitif ve negatif polarite ayrımıdır. Var ve yok kelimeleri yarı kopula özellikli varoluşsal kopula örnekleridir (Hengeveld, 1992, s. 36). Yarı kopulalar, eylem bildiren yüklemelere uygulandığında bir yardımcı fiile ihtiyaç duyarlar. Yardımcı fiille birlikte kullanıldıklarında ise başka bir anlam seviyesi kazanmış olurlar (Hengeveld, 1992, s. 36-37). Saha Türkçesinde bu türden sözcüklerle en sık kullanılan yardımcı fiiller arasında *gın-* ve *buol-* yardımcı fiillerini görmekteyiz: *suox buol-* “yok olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 5); *suox buol-* “ölmek, can vermek” (YRFS, 2002 II, s. 143), *ba:r buol-* “var olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 367).

6. Saha Türkçesinde isme eklenen -LA:X biçimi ile birlikte kullanılan *buol-* yardımcı fiili sahip olmak, buldurmak veya istemek işlevinde dilbilgisel göreve sahiptir: *kü:s* “güç” + *tä:x buol-* “güçlü olmak; güçlenmek” (Pekarskiy, 1959, s. 401), *tl* “söz” + *la:x buol-* “söyleyecek sözü olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1017), *käpsäl* “hikaye” + *lä:x buol-* “hikayeli olmak, anlatacak bir hikayenin olması”, *baya+la:x* “av” + *buol-* “bir şeyi avlamayı istemek” (Pekarskiy, 1959, s. 325). Bu yapı Saha Türkçesinin tarihsel metinlerinde de tespit edilebilmektedir: *ütö+läx* [ütüölä:x] “iyi” + *bol-* [buol-] “iyilik sahibi olmak” (Hitrov, 1858, s. 12).

7. Organ isimleri ile birlikte kullanıldığında mecazî ifade kalıplarının meydana geldiğini görmekteyiz: *bas* “baş” + *buol-* “yönetmek” (Pekarskiy, 1959, s. 389), *bas* “baş” + *buol-* “lider olmak” (ES, 2013, s. 700). Saha Türkçesinde bu tür yapı ile meydana gelen ve el olmak, yüz olmak, dil olmak biçiminde deyimleşmiş çok sayıda örnek mevcuttur: *ili:-atax* “el ayak” + *buol-* “birine yardımcı olmak” (YRFS, 2002, s. 181), *ilin kälın siräy* “yüz” + *buol-* “güvenilmez olmak, iki yüzlü olmak” (YRFS, 2002, s. 194), *bütünnü: kulga:x* “kulak” + *buol-*; *bütünnü: xarax-kulga:x* “göz kulak” *buol-* “pür dikkat dinlemek” (YRFS, 2002, s. 148).

8. Saha Türkçesinde bir hastalığa sahip olduğunu veya bir hastalığa yakalandığını bildirirken *buol-* yardımcı fiilinin kullanımı söz konusu olmaktadır: *iräñä* “irin” + *buol-* “iltihap olmak, iltihaplanmak” (Pekarskiy, 1959, s. 953), *bodoñ* “ağrı, sancı” + *buol-* “ağrılamak, ağrılanmak” (Pekarskiy, 1959, s. 248). Hastalık ifadelerinin yanı sıra sağlık ile ilgili sözcüklerle de kullanılmaktadır: *äliär* “sağlık; zenginlik” + *buol-* “sağlıklı olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 248). Hastalık isimlerinin içerisinde önemli bir grubu Rusçadan geçen isimler oluşturmaktadır. Bu tür alıntı sözcükler *buol-* yardımcı fiili ile fiilleşmektedir: *boro:ntus* “frenği (Ru. Poronsus)” + *buol-* “frenği hastası olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 502), *dovuolnay* “kırgın” + *buol-* “kendini iyi hissetmek” (Pekarskiy, 1959, s. 725).

9. Saha Türkçesinde *buol-* yardımcı fiilinin sıfatlarla birlikte sık bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Sıfatın bildirmiş olduğu niteliğe vurgu yaparak o hâle erişmeyi bildirdiği örnekler söz konusudur: *bärt* “sağlam, kuvvet” + *buol-* “sağlamlaşmak, kuvvetlenmek” (Pekarskiy, 1959, s. 69), *aççık* “aç” + *buol-* “acıkmak, açlık hissetmek” (Pekarskiy, 1959, s. 212), *ämāx* “çürük” + *buol-* “çürümek” (Pekarskiy, 1959, s. 254), *daŋki* “düzensiz” + *buol-* “düzensizleşmek” (Pekarskiy, 1959, s. 674), *dıŋ (tıŋ)* “gergin” + *buol-* “gerginleşmek” (yay hakkında) (Pekarskiy, 1959, s. 761), *kurus* “üzgün, karamsar; mahcubiyet” + *buol-* “üzülmek, mahcup olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1255).

10. Saha Türkçesinde *buol-* yardımcı fiilli kendisinden önce ikilemeler ile birlikte kullanılarak yardımcı fiilli yapılar meydana getirmektedir: *a:x-ma:x* “sersem” + *buol-* “sersemleşmek, aptallaşmak” (Pekarskiy, 1959, s. 205); *ättä:x-xa:nna:x* “etli kanlı” + *buol-* “somutlaştırmak” (Pekarskiy, 1959, s. 319), *kari-kuru* “mahcup, üzgün” + *buol-* “mahcup olmak, üzgün olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1050). Saha Türkçesindeki bazı ikilemeler yalnızca kendilerine *buol-* yardımcı fiilinin kendisine yavaşmasıyla kullanılmaktadır. Peykarskiy, sözlüğünde bu tür ikilemelerin anlamını cümle içerisinde *buol-* ile birlikte vermektedir. Örneğin *äläy-mäläy* “aygın baygın” ikilemesi *buol-* yardımcı fiili ile bir anlamda kalıplaşarak kullanılmaktadır: *äläy-mäläy* “aygın baygın” + *buol-* “baygın olmak; bayılmak” (Pekarskiy, 1959, s. 241). Bu şekilde *xaki-buku* “yarı aç” + *buol-* “yarı aç olmak” yapısı da *buol* yardımcı fiili ile kalıplaşmıştır: *xaki-buku buolan olorobun* “yarı aç yaşıyorum” (Pekarskiy, 1959, s. 540).

11. *Buol-* yardımcı fiili zarflarla birlikte kullanılarak onları fiilleştirmektedir: *ada:-buda:* “zrf, ayrı ayrı, farklı” + *buol-* “farklılık göstermek; birbirinden ayrılmak” (Pekarskiy, 1959, s. 26); *calı* “Zrf, fark edilmeden” + *buol-* “dikkat çekmeden bir yerde bulunmak” (STBT, 2004, s. 303), *ötör* “zrf, çabucak” + *buol-* “çabuk olmak” (ES, 2013, s. 802).

12. *Buol-* yardımcı fiili sayı, miktar veya ölçü birimi olarak kullanılan sözcüklerle “bölmek, ayırmak, artırmak veya azaltmak” anlamlarında birleşik fiiller meydana getirir: *orduk* “fazla” + *buol-* “artmak, fazla olmak; fazlaşmak” (Pekarskiy, 1959, s. 799), *aŋı* “yarım” + *buol-* “çatallanmak, bölünmek; yarım” (Pekarskiy, 1959, s. 120), *İki (üs “üç”, tüört “dört”, biäs “beş”, alta “altı”...)* + *buol-* “ikiye bölünmek (üçe bölmek, dörde bölmek, beşe bölmek, altıya bölmek)” (Pekarskiy, 1959, s. 553), *ügüs* “çok, fazla” + *buol-* “fazlaşmak; çoğalmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1140), *baçça* “miktar bildirir; çok, kadar” + *buol-* “kendini göstermek, belli etmek; bir yerde olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 415).

13. *Buol-* yardımcı fiilinin en önemli dilbilgisel görevlerinden biri yabancı sözcüklerle olan kullanımudur. Saha Türkçesinin ağızlarında bu işlev ile ilgili dikkat çekici örnekler mevcuttur. Saha Türkçesinin kuzeydoğu ağızlarında isimleri fiilleştiren *-lly* ekinin kullanımının yanında aynı ismin *buol-* yardımcı fiili ile fiilleştirildiği örnekler mevcuttur: Sh. *marāṣi* (< Ru. *mirāji* “serap, hayal”) > *marāṣitiy-*, *marāṣi buol-* “unutmak”; Sh. *iliäxä* (< Ru. *lixo*) > *iliäxätiy-*, *iliäxä buol-* “rahatsız olmak; acı çekmek, ağrı hissetmek” (Korkina, 1992, s. 102). Bahsedilen örneklerin yanı sıra Saha Türkçesinin kuzeydoğu ağızlarında Rusçadan alıntılanmış isim, zarf gibi kelimelerin *buol* “olmak” yardımcı fiili ile birlikte meydana getirdikleri yapılar söz konusudur. Örneğin Rusçadan geçen *ele* “zorlukla, güçlülük” zarfı ile Saha Türkçesinde *ba:la* edatına gelen *buol* yardımcı fiili le meydana gelen bir yapı söz konusudur: *Katya ele-ba:la buol-la* “Katya utandı” (Korkina, 1992, s. 102). Rusçadan geçen *bärä:dä* “kronik bir rahatsızlık; hastalık” (< *ured* “zarar”) kelimesi *buol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında “rahatsızlık hissetmek, acı çekmek; hasta olmak” anlamına gelmektedir: *bärä:dä buol-an xa:l-bit-im* “Rahatsızlanıp kaldım” (Korkina, 1992, s. 99). Saha Türkçesinin kuzeydoğu ağızlarından Ust-Yana ağızında Rusçadan geçen *n'ıra:t* (< *ne rad* “memnuniyetsiz, mutlu olmayan”) kelimesi *buol-* yardımcı fiili ile birlikte fiilleşerek “üzülmek” anlamında diğer yapılarda olduğu gibi analitik bir yapı meydana getirir: *n'ıra:t buol-an xa:l-l-m* “Üzülüp kaldım” (Korkina, 1992, s. 246). Bunların yanı sıra bir diğer dikkat çekici konu ise isimden fiil yapan *+(A)r* eki ve *buol-* yardımcı fiilinin ortak örneklerdeki kullanımudur. Saha Türkçesinin kuzey ağızlarında tespit edilen ve Moğolcadan geçen *al'l'a:s* “yorgunluk” (< alçıyas) kelimesinin (DSYY, 1976, s. 44) *al'l'a:hır-* ve *al'l'a:s (al'ca:s) buol-* “bunamak, akıl sağlığını kaybetmek” fiili örnek gösterilebilir: *al'ca:s buol-bukkun duo?* “Senin akıl sağlığın yerinde mi? (bunadın mı?)” (Korkina, 1992, s. 87). Z. Korkmaz, Eski Türkçede isimden fiil yapan *+(A)r* ekinin isim ve sıfatlarda “olmak” anlamında geçişsiz fiiller kurduğunu belirtir. Konuyla ilgili olarak *belgür-* “belirmek; belli olmak”; *yangır-* “yenileşmek; yeni olmak”; *ebir-* “bir şeyin etrafında olmak, dolanmak” (< *eb+ir-*) örneklerini göstermektedir. Korkmaz, bununla birlikte Eski Türkçede “olmak, yapılmış olmak, mevcut olmak, bulunmak” anlamını veren fiil türetmeleri için er-yardımcı fiili kullanıldığını belirtir. Eski Türkçenin metinlerinde *+r-* ekinin er- fiilinin eklenmesinden oluştuğuna dair kanıtların olmadığını ifade etmekle birlikte *Divanü Lügat-it Türk'te +r-*, *+Ar-* ekleriyle sıfatlardan türetilmiş “olma, bulunma” veya “bir durumdan bir duruma dönüşme” anlamlarında fiiller türettiğini belirtir (2005, s. 190). Bu bağlamda *Divanü Lügat-it Türk'te* konu ile ilgili olarak *kara er-* “kara oldu” (Ercilasun, 2020, s. 279); *kızıl erdi-* “kırmızı oldu” (Ercilasun, 2020, s. 279) fiilleri söz

konusudur. Bu bağlamdan hareketle Saha Türkçesinde *xarar-* (Pekarskiy, 1959, s. 3343) ve *xara buol-* “kararmak” örneğinde ve Saha Türkçesinin ağızlarında tespit edilmiş *al'l'a:hır-* ve *al'l'a:s (al'ca:s) buol-* “bunamak, akıl sağlığını kaybetmek” örneğinde olduğu gibi Eski Türkçenin izlerinin taşındığını görmekteyiz.

İsim + Gın-

Gın- yardımcı fiili köken bakımından Eski Türkçedeki *kıl-* fiiliyle ilişkilendirilmektedir (Pekarskiy, 1959, s. 651). Eski Türkçede *kıl-* fiilinin anlamını Clauson “*bir şey yapmak, birisi için bir şey yapmak*” biçiminde tanımlamaktadır: *kılınçın kılı umaz biz* “onların yaptıklarını biz yapmayız” (1972, s. 616). T. Tekin *kıl-* yardımcı fiilinin isim ve sıfatlarla kullanıldığını belirterek *uruş kıl-* “savaşmak”; *bay kıl-* “zenginleşmek”; *baz kıl-* “bağımlı kılmak” örneklerini verir. (2003a, s. 98). A. Bican Erclasun, *kıl-* yardımcı fiilinin sıfat ve zarflarla kullanımının çok az olduğunu ve ilk tarafın birden fazla kelimelerle olduğu yapıların da kullanımlarının sınırlı olduğunu belirtmektedir (2014, s. 82).

Kıl- yardımcı fiilinin kullanımı ile ilgili en detaylı sınıflandırmayı yapanlardan biri olan Tenişev ise iki alt başlıkta konuyu ele almaktadır. Bunlardan ilki belli bir kalıba bağlı kalmadan *kıl-* yardımcı fiilinin kullanımı iken diğeri ise geçişsiz fiil yapmasıdır. İlk maddeyi zarf ve sıfatlarla kullanımı (*üküş kıl-* “arttırmak, çoğaltmak”; *bay kıl-* “zenginleşmek”), isimlerle kullanımı (*sub kıl-* “cezalandırmak”), var ve yok sözcükleri ile kullanımı (*yok kıl-* “imha etmek, yok etmek”) olarak alt başlıklara ayırmaktadır. İkinci maddeyi ise isimlerden geçişsiz fiil yapması (*yoluq kıl-* “suç işlemek”) ve yansıma ses, sözcüklerle kullanımı (*şart-sart kıl-* “ezmek; (çamur sesi) biçiminde alt başlıklara ayırmaktadır. Ayrıca Tenişev, *kıl-* yardımcı fiilinin sık kullanımının çağdaş Türk lehçelerinde kullanım sıklığı azaldığını belirtmektedir (1988, s. 435-436).

Türk lehçeleri içerisinde varlığı ve kullanımı devam etmekte olan *kıl-* yardımcı fiili ile ilgili olarak Şçerbak, birtakım Türk lehçelerinde “*kullanım alanı dar olan başka fiillere rastlanıldığını*” belirtmektedir. Azerbaycan Türkçesinde *elä-*, Türkmen Türkçesinde *eyle-*, *et-* Başkurt Türkçesinde. *yaha-*, Tatar Türkçesinde *yasa-*, Türkiye Türkçesinde *yap-*, *et-*, Çuvaş Türkçesinde *tu-* lehçelerini örnek vermektedir (2016, s. 169).

Bu fiil ile ilgili olarak en dikkat çeken durum Güney Sibirya Türk lehçelerinden Tofa (Karagas) Türkçesinde *kıl-* “kılmak, yapmak” yardımcı fiilinin varlığının yanı sıra *kın-* “etmek, yapmak” yardımcı fiilinin de bulunuyor olmasıdır: *çap qındı* “tokatladı; şakladı”; *pyalt kıl-* “guruldamak” (Rassadin, 1978, s. 156).

Saha (Yakut) Türkçesinde Gın- Fiili

Saha Türkçesinde sözlük anlamı “yapmak” olan *gın-* fiili *manna tuğu gınayın* “burada ne yapıyorsun?”; *itini gın!* “şunu yap!” gibi örnekler dışında nadiren ana fiil olarak kullanılır. Saha Türkçesinin kendi dil tarihi içerisinde dilbilgiselleşerek anlamsızlaşmaya uğramış bir fiil olan *gın-* fiili giderek ana fiil olarak kullanım özelliğini yitirmiştir. Saha Türkçesinin 19. yüzyıl metinlerinde *gın-* fiilinin *kēr_gınıma* “uzaklaşma, uzaklara gönderme” biçiminde yazıldığı ve alt çizgi kullanımının olduğu örnek söz konusudur (Hitrov, 1858, s. 23). Bunun sebebi o dönemki metin yazarının iki sözcüğü birlikte duyma olasılığı olabileceği gibi *gın* fiilinin yardımcı fiil olarak dilbilgiselleşme seviyesinin Saha Türkçesinin dil tarihi içerisinde daha derinlerde gerçekleşmeye başladığını biçiminde düşünülebilir.

Saha (Yakut) Türkçesinde İsim+Gın-

Talat Tekin, Saha Türkçesinde yansıma sözcüklerin *gın-* “yapmak, etmek” fiili ile fiil söz yapımına girmesini dikkat çekici bulur. Örneğin *tus gın-* “ses çıkarmak”. Saha Türkçesindeki bu fiilin Moğolcadaki yansıma sözlerden fiil yapan *-gInA* ekiyle uygunluk gösterdiğini düşünmektedir. Ayrıca T. Tekin, Saha Türkçesindeki *gın-* “yapmak, etmek” fiilinin Moğolca *-gInA* ekiyle soydaş olduğunu ve her ikisinin de Altayca **kına-* biçimine gittiğini bildirir (2003b, s. 149-156).

Saha Türkçesindeki *gın-* fiili ile ilgili olarak ilişkilendirilebilecek Tofa Türkçesinde *kın-* fiilinin varlığı söz konusudur. Saha Türkçesinin tarihsel sözlüğü niteliğinde olan Pekarskiy’in *Slovar’ yakutskogo yazıka* adlı çalışmasında fiilin *gın-* biçiminin yanında *kın-* biçimine de örneklerine yer vermektedir (Pekarskiy, 1959, s. 1395). Saha Türkçesinde olduğu gibi yansıma ses ve sözcüklerle yardımcı fiil işlevinde bir seferde aniden meydana gelen eylemleri işaretlemektedir. Rassadin bu fiilin etimolojisini *kılın-* (> *kın-*) fiili üzerinden yapmaktadır (1978, s. 156). Bununla birlikte Saha Türkçesinde ise *kılın* sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcük özellikle kan yolu ile olmayan akrabalık terimlerinde kullanılmaktadır: *aya kılın* “kayınpeder”; *iyä kılın* “kayınvalide”; *uol kılın* “enişte, kayınbirader”, *ayas kılın* “baldız”. Aynı zamanda akrabalık terimolojisinde üvey anlamında da kullanılmaktadır. Saha Türkçesinde tek kullanımı yeri akrabalık terimleri olan *kılın* sözcüğü *kıl-* “yapmak” fiilinin

sözcükleşme hadisesi neticesinde sözlük birim olarak Saha Türkçesinde oldukça sınırlı bir alanda kalarak kendisini korumuş olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Rassadin'in belirttiği üzere Saha Türkçesinde de kullanım alanı oldukça sınırlı olmasına karşın tespit edilebilen *kılın-* üzerinden *kın-* ~ *gın-* gelişimi mümkün görünmektedir.

Saha Türkçesinde *kıl-* fiilinin yanı sıra “yapmak” anlamında *oŋor-* fiilinin varlığı da söz konusudur. Bu fiil sıklıkla Rusçadan geçmiş olan sözcüklerle kullanılmaktadır: *dakıla:t* (<Ru. *doklad*) “rapor” > *dakıla:tta:-* “rapor yazmak, rapor hazırlamak” > *dakıla:t oŋor-* “rapor hazırlamak” (YRS, 1972, s. 109); *kommentariy* “yorum” > *kommentariyda:-* “yorumlamak” > *kommentariyda oŋor-* “yorum yapmak” (YRS, 1972, s. 172). Saha Türkçesinin tarihsel metinlerinde sık kullanımı olmamasına karşın *oŋor-* ile meydana gelmiş olan analitik yapılar tespit edilmektedir: *utarı* “karşı; -e karşı” + *oŋor-* “karşı gelmek, diklenmek”; *atagastaççıkka utarı oŋoruma* “arkadaşına rağmen bir şey yapma” (Hitrov, 1858, s. 23). *Üçügäy* “iyi, güzel” + *oŋor-* “iyi davranmak”; *ütö [ütüö] tılı ätiŋ äsigini [ähigini] kiraççılarga [kır:ççılarga], üçügän [üçügäy] oŋoruŋ äsigini [ähigini] aba:sı [aba:hu] köröççülärgä* “tatlı sözcük söyletin sizi lanetleyenlere, iyi davranın sizi kötü görenlere” (Hitrov, 1858, s. 24).

Geçişli ve geçişsiz fiiller yapan *gın-* yardımcı fiili kendisinden önce isim, sıfat, zarf, birden çok isim, yansıma ses ve sözcüklerle olmak üzere geniş bir kullanıma sahiptir. Bu bağlamda ise işlek bir yardımcı fiildir. *Gın-* yardımcı fiilinin Saha Türkçesindeki dilbilgisel görevleri şu şekilde sınıflandırılabilir.

1. *Gın-* yardımcı fiilinin en önemli özelliklerinden biri yansıma ses ve sözcükleri fiilleştirmesidir. *Gın-* fiili aynı zamanda yansıma kelimelerle kullanılıp birleşik fiil meydana getirmektedir: *lis gın-* “şiddetli, güçlü bir ses çıkarmak”; *tas gın-* “keskin bir çatırtı, çıtırtı sesi çıkarmak”; *kı:kır gın-* “gıcırdamak”; *car gın-* “kuru bir tahtaya vurulduğunda veya yere düştüğünde çıkan sese benzer bir ses çıkarmak” (Afanas’ev, 1989, s. 27); *säp* “yansıma ses, ağıza alınan az bir sıvıda çıkan ses” + *gın-* “bir yudumda içmek” (YRS, 1972, s. 368); *kip gın-* “gümbürdemek” (Pekarskiy, 1959, s. 1097); *kulk gın-* “bir şeyi yutarken kulk diye ses çıkarmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1205).

Afanas’ev’e göre bu tür yardımcı fiili yapılar yansıma sözcüklerin linguistik doğasını ortaya koymaktadır. Yansıma sözcükler cümle içinde bağımsız bir biçimde kullanılmazlar. Bu tür kelimelerin cümle içinde kullanımı zorunlu olarak bir yardımcı fiil gerekliliğini ortaya koymaktadır (Afanas’ev, 1989, s. 27) Bundan dolayı Saha Türkçesinde birtakım yansıma seslerin kullanımları sadece *gın-* yardımcı fiili ile

sınırlıdır. Bunlara örnek olarak *dır*, *laŋ*, *lap*, *liŋ*, *las* gibi yansıma sesler örnek gösterilebilir: *dır gın*- “çatlama sesi çıkarmak” (Pekarskiy, 1959, s. 762); *laŋ gın*- “laŋ diye ses çıkarmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1464); *lap gın*- “şaplamak” (Pekarskiy, 1959, s. 1466).

2. *Gın*- yardımcı fiili yansıma ses ve sözcüklerin yanı sıra ünlemlerle birlikte kullanılarak onları fiilleştirir: *palk* “ünlem” *gın*- “ünlemek; gürlmek; ses çıkarmak”; *pal* “ünlem” *kın*- “ünlemek; gürlmek; ses çıkarmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1991).

3. *Gın*- yardımcı fiili kendisinden önceki isim ile birlikte kullanılarak onu fiilleştirmektedir. *Gın*- yardımcı fiilin dilbilgisel görevlerinden bir diğeri ise “bir şeyi çevirmek, dönüştürmek” işlevidir. Özellikle renk bildiren sözcüklerde bu durum tespit edilebilmektedir: *köyör* (küöx + ör) + *gın*- “yeşermek, yeşile dönmek” (Pekarskiy, 1959, s. 1123); *kıtar* (al) + *gın*- “kızmak; kırmızı dönmek” (Pekarskiy, 1959, s. 1442); *cäbidis* “pas, pas rengi” + *gın*- “aniden pas, mat ir renge bürünmek” (Pekarskiy, 1959, s. 806). Bununla birlikte kendisinden önce gelen ismi “yapmak, oluşturmak, hazırlamak” anlamlarında fiilleştirmektedir: *külüm* “parıltı” + *gın*- “ışıldamak, parlamak” (Pekarskiy, 1959, s. 1292), *boyu*: “yük, engel” + *gın*- “yük olmak, engel olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 483), *asılık [ahılık]* “yiyecek” + *gın*- “yiyecek hazırlamak” (Pekarskiy, 1959, s. 178), *alı*: “bölüm, kısım, parça” + *gın*- “bölmek, kısımlara ayırmak” (Pekarskiy, 1959, s. 84).

4. Saha Türkçesinin tarihsel metinlerinde tespit edilen bir örnek ise *isim+LA:X* + *gın*- biçimidir. Bu yapının *buol* yardımcı fiili ile meydana gelen yapısı “elinde bulundurma, sahip olma” dilbilgisel görevinde iken *gın* yardımcı fiili ile “belirleme, tayin etme, elinde bulundurma, muktedir olma” dilbilgisel görevi öne çıkmaktadır. Saha Türkçesinin tarihsel dinî metinlerinde tanrı için can veren, can vermeye muktedir anlamında tespit edilmiş olan *tin* [tɪ:n “nefes; ruh”] + *nax gın* (Hitrov, 1858, s. 12) yapısı kullanılmaktadır (Bılırgı cıllar bı:starıgar 2008).

5. *Gın*- yardımcı fiili, kendisinden önce gelen sıfatları fiilleştirir: *kıra* “kısa” + *gın*- “kısaltmak”: *ması kıra gın*- “ağacı kısalt” (Pekarskiy, 1959, s. 653); *käŋkäs* “ferah” + *gın*- “ferahlatmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1035); *kuruş* “karamsar” + *gın*- “hemen üzölmek, karamsar olmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1255); *ämä:rkäy* “düz” + *kın*- “düzlemek” (Pekarskiy, 1959, s. 253).

6. *Gın*- yardımcı fiili, kendisinden önce gelen zarfları fiilleştirir: *dullas* “sağlamca, kuvvetlice” + *gına* oloro tös- “birden kuvvetlice konmak” (dala konana bir kartal hakkında) (Pekarskiy, 1959, s. 748); ör “uzunca” + *gın*- “çok olmak, uzamak”

(ES, 2013, s. 802); *ötör* “çabucak, kısa bir süre içinde” + *gın-* “çabuklaştırmak, hızlandırmak” (ES, 2013, s. 802); *calır-culur* “dalgın dalgın” + *gın* “dalgınlaşmak” (Pekarskiy, 1959, s. 782).

7. *Gın-* yardımcı fiili, kendisinden önce gelen sayıları, miktar bildiren sözcükleri fiilleştirir: *tüört* “dört” + *gın-* “dörde bölmek; dört parçaya ayırmak” (Pekarskiy, 1959, s. 635); *alta* “altı” + *gın-* “altı parçaya bölmek” (Pekarskiy, 1959, s. 95); *dubayı* (<Ru. dvoit) “ayrılma, yarılma, yarım” + *gın-* “ikiye ayırmak” (Pekarskiy, 1959, s. 744); *tāḡ* “eşit” + *gın-* “denkleme, eşitleme” (Afanas’ev, 1989, s. 26).

8. *Gın-* yardımcı fiilin ikilemelerle birlikte meydana getirmiş olduğu yardımcı fiilli yapılar söz konusudur: *bur-bur gın-* “puf diye duman çıkarmak” (duman hakkında) (Pekarskiy, 1959, s. 564); *ciyis-caıys gın-* “vücudun ileri geri gitmesi; irkilmek” (Pekarskiy, 1959, s. 771); *kulasıs-iläsis gın-* “sırt üstü uzanmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1203); *āḡä:x-çoḡo:x kın-* “birine bir şeye merakla bakmak” (Pekarskiy, 1959, s. 269). Bununla birlikte yansıma ses ve sözcüklerden meydana gelmiş olan ikilemelerin *gın-* yardımcı fiille birlikte kullanımı da tespit edilmektedir: *xalıgur-kulugur gın-* “ses çıkarmak, gürültü yapmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1209); *kuḡ-xaḡ gın-* “ses çıkarmak” (Pekarskiy, 1959, s. 1219); *cıx-cak gın-* “ürpermek, tüylerin diken diken olması” (Pekarskiy, 1959, s. 879); *xark-kurk gın-* “çatırdı çitirdi çıkarmak; çatırdamak, çitirdamak” (Pekarskiy, 1959, s. 1250).

9. Sayıları çok olmamakla birlikte *gın-* yardımcı fiilin hastalık ve organ isimleri ile kullanımı metinlerde tespit edilmektedir: *carıya ıarı* “eski bir hastalık” *gın-* “hasta etmek”: *süräxtärin-bıardarın carıya ıarı gınna* “yüreklarını ciğerlerini hasta etti” (Pekarskiy, 1959, s. 793). *xarax-kös gın-* “dikkatini vermek, dikkat kesilmek” (Pekarskiy, 1959, s. 1170).

Sonuç

Saha Türkçesinde *buol-* ve *gın-* ile kurulan isim+fiil kurulumlarında isim unsurunun ad, sıfat, zarf, yansıma ses ve sözcük gibi zengin isim grupları ile meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte isme gelen çekim ekleri ile kurulan yardımcı fiillerin anlamca kaynaşıp mecazi anlamlar kazanarak bazı örneklerde deyimleştiği tespit edilmiştir. Saha Türkçesinde isim+yardımcı fiil kuruluşlarında en işlek yardımcı fiillerin Türk dilinin ortak yardımcı fiilleri sınıfında değerlendirilebilecek olan *boul-* ve *gın-* (*kıl-*) olduğu literatür taramasında örneklerle görülmüştür.

Buol- ve *gın-* arasındaki en belirgin farkın kendisinden önce kullanılan isim unsurunun niteliği ile ilgili olduğu tespit edilmektedir. *Buol-* yardımcı fiili kendisinden önceki ismi bir hâle, bir duruma erişme noktasında fiilleştirirken *gın-* yardımcı fiilinin dönüştürme işlevindeki dilbilgisel görevi ile kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte sayı, miktar, ölçü bildiren isim unsurları gibi *buol-* ve *gın-* yardımcı fiillerinin ortak isim unsurları ile kullanımlarının da söz konusudur. Rusçadan geçen alıntı sözcüklerde ve hastalık isimlerinde *gın-* yardımcı fiilinin dar da olsa bir kullanımının olmasına karşın *buol-* yardımcı fiilinin kullanımının daha işlek olduğu tespit edilmektedir. Buna karşın ise yardımcı ses ve sözcüklerde ise *gın-* yardımcı fiilinin kullanımının daha işlek olduğu verilerle tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra bazı yansıma seslerin kullanımının ancak *gın-* yardımcı fiille olduğu görülmüştür.

Kısaltmalar

DSYY = Dialektologičeskiy slovar' yakutskogo yazıka. Bkz. Afanas'ev, P. S., M. S. Voronkin, M. P. Alekseev (Haz.) (1976) Dialektologičeskiy slovar' yakutskogo yazıka. Moskva: Nauka.

ES = Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh. Bkz. Ergun, M. (Haz.) (2013) Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh. Ankara: TDK Yayınları.

Hks. = Hakas Türkçesi

Tat. = Tatar Türkçesi

Tf. = Tofa Türkçesi

Tuv. = Tuva Türkçesi

YRFS= Yakutsko-russkiy frazeologičeskiy slovar' I-II. Bkz. Nelunov, A. G. (Haz.) (2002) Yakutsko-russkiy frazeologičeskiy slovar' I-II. Novosibirsk: İnstitut Gumanitarnıx İssledovanniy.

YRS = Yakutsko-russkiy slavor'. Bkz. Sleptsov, P.A. (Haz.) (1972) Yakutsko russkiy slavor. Moskva.

Kaynakça

Afanas'ev, P. S. (1989). Tipı sostavnıh slov v yakutskom yazıke. M. S. Voronkin, E. İ. Korkina ve P. A. Sleptsov (Yay. haz.). *Yakutskiy yazık: leksikologiya, leksikografya* içinde (s. 23-30). Yakutsk: Yakutskiy nauçnyy tsentr so an sssr.

Antonov, N. K. (2009). *Saxa biliñni tıla*. Coku: skay.

- “Bılırgı cıllar bı:starıgar”. (2008). Sakhatyla. Erişim tarihi: 10.12.2021, http://wiki.sakhatyla.ru/wiki/Былыргы_дьыллар_быыстарыгар.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Dizdaroglu, H. (1963). *Türkçede Füller*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri-Fül-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Divânu Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergun, M. (Haz.). (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengeveld, K. (1992). *Non-Verbal Predication: Theory, Typology, Diachrony*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hitrov, P. D. (1858). *Yakutsko-russkiy bukvar' (saha nuça ikki azbukata)*. Moskva.
- Ilgın, A. (2015). *Tarihi Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karpov, V. G. (2004). “Glagol” xakas tili –Morfologiya- V. G. Karpov (Yay. haz.). Abakan.
- Kirişcioğlu, F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkina, E. İ, Ubryatova, E., Haritonov, L. N., Petrov, N. E. (1982). *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıke*. Moskova: Nauka.
- Korkina, E. I. (1992). *Severo-Vostochnaya dialektnaya zona yakutskogo yazıka*. Novosibirsk: Nauka.
- Korkmaz, Z. (1990). Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yılığı-Belleten*, 38, 141-149.
- Korkmaz, Z. (2005). Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar/+er Eki ve Yapısı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (Cilt 1). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Nelunov, A. G. (Haz.). (2002). *Yakutsko-russkiy frazeologičeskiy slovar' I-II*. Novosibirsk: Institut Gumanitarnıx İssledovanniy.

- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar' yakutskogo yazıka 1-3*. Moskva: Akademiya nauk SSSR.
- Rassadin, V. İ. (1978). *Morfologiya tofalarskogo yazıka v sravnitel'nom osvoşçenii*. Moskva: İzdatel'stvo NAUKA.
- Sleptsov, P. A. (Haz.). (1972). *Yakutsko russskiy slavor*. Moskva.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fül)*. (Y. Karasoy, N. Hacızade, M. Gülmez, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2003a). *Orhon Türkçesinin Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2003b). On the Structure of Altaic Echoic Verbs in -KırA. *Altayistik Makaleler 1*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1988). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov*. Morfologiya. Moskova.

Summary

In Sakha Turkish, the auxiliary verb *buol-*, meaning “to be”, has some other lexical meanings revealing a case or situation and stating a beginning. The auxiliary verb *buol-* is one of the auxiliary verbs that are frequently used in Sakha Turkish. It has a wide usage with the words in noun groups that are used before itself, and with its usage with those noun groups, the auxiliary forms intransitive verbs. In addition, one can find the usage of the auxiliary *buol-* with more than one noun before itself. One of the common grammatical functions of the auxiliary verb *buol-*, which could be observed in various grammatical functions, is to make verbs by compounding with noun elements.

In Sakha Turkish, the auxiliary verb *gın-*, whose lexical meaning is “to do”, is rarely used as a main verb in a sentence except for the examples such as *manna tugu gınayın* “what are you doing here?” and *itini gın!* “do it!”. The auxiliary verb *gın-* which is a desemanticised verb through grammaticalisation within the language history of Sakha Turkish has lost its function as a main verb in the course of time. It is seen that the auxiliary *gın-* was used with the function of an auxiliary verb in the oldest written texts in Sakha Turkish. In addition to this function, in view of the fact that today the usage of *gın-* as a main verb is so rare, it can be assumed that the level of its grammaticalisation as an auxiliary verb began in the remote past in the language history of Sakha Turkish.

In this study, the auxiliary verbs *boul-* and *gın* in Sakha Turkish are evaluated under two separate headings. In these parts, it is determined how the auxiliaries *buol-* and *gın-* have wide usage areas and how Sakha Turkish analytically provides functions for verb formations. The data of the study are acquired from the historical and contemporary dictionaries, texts and oral literary products in Sakha Turkish. It is observed that the noun element in the formation of noun + auxiliary verb consists of noun groups such as noun, adjective, adverb and onomatopoeic sounds and words. Furthermore, it is determined that the auxiliary verbs which are formed with inflectional suffixes added to nouns become idioms by acquiring metaphorical meanings through semantically compounding with those nouns. In the literature review, it is seen with the examples that in noun + auxiliary verb formations, the most frequently used auxiliaries are *buol-* and *gın-* that could be classified in the common auxiliary group of the Turkish language.

The paper elaborates the examples from Old Turkish to current Southern Sibiria Turkish dialects. At this point, the situations of the auxiliary verbs *buol-* and *gın-* in Southern Sibiria Turkish dialects are studied in relation to their usage in Sakha Turkish. In the study, the examples, which are given through the data acquired in the parts where the auxiliaries *buol-* and *gın-* in Sakha Turkish are studied, are classified in itself. The obtained results are itemized in the paper. The results of the study demonstrate that the most obvious difference between the auxiliaries *buol-* and *gın-* is related to the characteristics of the noun element that is used before them. Whereas the auxiliary *buol-* transforms the noun used before itself into a verb when it means to reach a case or situation, the auxiliary *gın-* is used with the grammatical function seen in the transforming features of the auxiliary verb. In addition to this, it is possible to see these auxiliary verbs are used with the common noun elements indicating number, quantity and measure. It is observed that in the words and names of the diseases that are borrowed from Russian, the auxiliary verb *gın-* has a rare usage while the auxiliary verb *buol-* has a more common usage. On the other hand, it is discovered with the examples that in onomatopoeic sounds and words the usage of the auxiliary verb *gın-* is more common. The usage of the onomatopoeic sounds is possible only with the auxiliary verb *gın-*. Therefore, in the study, different noun groups are examined with the various examples and the usage areas and functions of the auxiliary verbs *buol-* and *gın-* are elaborated.

OSMANLI REJİ İDARESİ ÇATISI ALTINDA HAK ARAYIŞ MÜCADELESİ: KASAPYAN NAZMİ EFENDİ'NİN ZİMMET MESELESİ (1904-1910)

THE STRUGGLE FOR RIGHTS UNDER THE OTTOMAN REGIME: THE EMBEZZLEMENT CASE OF KASAPYAN NAZMİ EFENDİ (1904-1910)

Mustafa DAĞ

Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Ana Bilim Dalı, mustafadag@harran.edu.tr

İbrahim Halil TANIK

Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, haliltanik@harran.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Aralık 2023
Kabul edildiği tarih: 6 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 December 2023
Date accepted: 6 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Reji Şirketi; Ankara; Tütün;
Zimmet; Yolsuzluk

Keywords

Regiment Company; Ankara;
Tobacco; Debit; Corruption

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.8

Öz

Reji Şirketi, Osmanlı İmparatorluğu genelinde tütünün üretim, tüketim, ticaret ve imalatını denetim altına almak amacıyla çokuluslu yabancı sermaye eli ile kurulmuş bir müessesesidir. Tütünün her türlü faaliyetini denetlemek amacıyla Düyün-ı Umümiyye İdaresi bünyesinde 1883 yılında kurulan şirket, 1884 yılında imparatorluk genelinde teşkilatlanmıştır. Teşkilatlandırıldığı vilayetlerden biri de Ankara'dır. 1925 yılına kadar vilayette faaliyette olan idare; politikalarından dolayı üretici, tüketici ve tüccar ile birtakım sorunlar yaşamıştır. İdarenin bu kesimlerle yaşamış olduğu sorunların yanı sıra kendi bünyesinde istihdam etmiş olduğu görevlilerle ilgili usulsüzlükler meydana gelmiştir. Ankara Reji İdaresi'ndeki bu problemlerin temel kaynağı idare kasasından memurların zimmetlerine para geçirmeleridir. Bu bağlamda, Ankara Reji İdaresi'nde ambar memuru Kasapyan Nazmi Efendi'nin yolsuzluk davası çalışmanın ana temasını oluşturmuştur. Bu konu kapsamında elde edilen bilgiler incelenerek dava sürecinin ne şekilde cereyan ettiği ve neticelendiğini tespit etmek çalışmanın temel amacını oluşturmuştur. Nazmi Efendi ile idare arasında 1904 ile 1910 seneleri arasında cereyan eden zimmet davası arşiv belgeleri ve telif eserler ışığında incelenmiştir. Bilhassa şirketin teşkilat yapısı, iddiaların Ankara Vilayeti Meclis-i İdaresi Bidayet Mahkemesi'nde tahkik edilmesi ve kararın Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi İstînâf Mahkemesi'nde temyiz edilmesi süreci ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Kasapyan Nazmi Efendi'nin hukuki sürecinde farklı makamların işletildiği, gayrimüslim bir vatandaşın üst mahkemeye müracaat edebildiği, özerk yapısı olmasına rağmen devlet adli makamlarının nihai karar mevki olduğu gibi sonuçlar, çalışmanın bulguları arasındadır.

Abstract

The Reji Company is an international institution established by multinational foreign capital to control the production, consumption, trade and manufacture of tobacco throughout the empire. Established in 1883 under the Düyün-ı Umümiyye Administration in order to control all kinds of tobacco activities, the company was organised throughout the empire in 1884. Ankara was one of the provinces where it was organised. Until 1925, the administration, which was active in the province, had some problems with producers, consumers and merchants due to its policies. In addition to the problems the administration had with these segments, some problems also arose among the officials it employed within its own organisation. As was the case throughout the Empire, the main source of these problems in the Ankara Reji Administration was the embezzlement of money from the administration coffers by the officials. In this context, the corruption case of Kasapyan Nazmi Efendi, who worked as a warehouse clerk in the Ankara Reji Administration, constitutes the main subject of our study. The main purpose of our study is to examine the information obtained within the scope of this subject and to determine how the case process took place and how it was concluded. In this framework, the embezzlement case between Nazmi Efendi and the administration between 1904 and 1910 is analysed in the light of archival documents and copyrighted works. In particular, the organisational structure of the company in the administration, the investigation of the allegations in the Ankara Provincial Council of Administration Bidayet Court and the appeal of the decision in the Court of Appeal of the Shûrâ-i-State Muhakemat Department are discussed under headings. As a result of the investigations, it was determined that Kasapyan Nazmi Efendi embezzled money from the administration coffers.

Giriş

Ana vatanı Amerika kıtası olan tütün (Dağ, 2021a, s. 445), Christopher Columbus ve arkadaşları tarafından 1492 yılında keşfedilmiştir (İnalçık, 2006, s. 242-243; Arıkan, 2002, s. 20-21; Öner, 2007, s. 333; Seydioğulları, 2010, s. 3; Çakmak, 2014, s. 448). Tütün, yerli ahali tarafından *Tabacum* olarak isimlendirilmiştir (Zaitsev, 2007, s. 98; Akkayan, 2007, s. 523; Güran, 1990, s. 82-83; Dağ, 2021b, s. 208). *Tabacum* ismi Haiti ve Küba'nın yerli sakinleri tarafından içilen yaprakları tanımlamak için kullanılan kelimedenden türetilmiştir (Uygur, 2023, s. 169-170). Bilim dünyasında ise *Nicoiana* adını almıştır. Bu isim Catherine de Medici'nin (1519-1589) oğlunun migren hastalığını tedavi etmek için Lizbon'da Fransız büyükelçiliği yapan Jean Nicot'a (1530-1600) atfen verilmiştir. Zira büyükelçi Fransız sarayına çağrılarak burada tütün tedavisi ile kraliçenin oğlunun migren hastalığını gidermişti (Taş, 2007, s. 557; Bluhm, 2019, s. 48-49; Aslan, 2005, s. 19; Bere, 1895, s. 5).

Muhtelif yollarla Avrupa ülkelerinde hızlıca yayılarak üretimi ve tüketimi artan tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşması Cenevizli tüccarlar aracılığıyla 16. yüzyılın sonları, 17. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Deniz ticareti yapan Venedik ve İngiliz tüccarları tütünü Osmanlı coğrafyasına taşımaya devam etmişlerdir (Mercimek, 2007, s. 139; Öztürk, Güvensen, Altay ve Altundağ, 2014, s. 17; Dağ, 2022ç, s. 1334). Dünyanın çoğu bölgesinde öncelikle ayin ve sağlık alanında, daha sonraları, keyif verici madde olarak tüketilen tütün, Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı amaçla kullanılmaya başlanmıştır. Kısa süre içerisinde imparatorluk genelinde kullanımı arttığı gibi ekim alanı da hızlı şekilde genişlemiştir (Kalaycı ve Öztürk, 2017, s. 7-10). Avrupa'dan getirilen tütün tohumları ilk olarak Balkanlarda Makedonya ve civar bölgelerde ekilmiştir. Daha sonraları ise Anadolu bölgesinde Samsun ve Bafra dolaylarında ekilmeye başlanmıştır. İç Anadolu bölgesinde ise ilk tütün üretimi Ankara, Haymana ve Çankırı'da yapılmıştır (Yılmaz, 2005, s. 15-37).

Ankara bölgesinde tütün ekiminin ilk olarak ne zaman yapıldığına dair net bilgi tespit edilememiş olsa da tüketiminin yapıldığına dair en erken veri 1721 yılına aittir. (BOA. MŞH. ŞSC.d. 97/120/234). Yine aynı tarihlerde mahkeme kayıtlarına yansıyan bir diğer isim olan Hacı Ömer Bin Hasan Efendi'nin de 105 kuruşa 520 kıyye Adana tütünü¹ satın aldığına dair bilgi mevcuttur (BOA. MŞH. ŞSC.d. 97/121/237; Yapıcı,

¹ Adana bölgesinde tütünün ekimine ne zaman başlandığına dair kesin bilgi elde edilememekle birlikte II. Osman döneminde 7 Ekim 1618 tarihinde tütün içiminin yasaklanmasına ve ekilmiş olan tütünlerin yakılarak yok edilmesine dair çıkarılan kanun hükümlerinin icra edileceği yerler arasında Adana ve Payas'ın yer almış olması bu tarihlerde bölgede tütün üretim ve ekiminin yapıldığını göstermektedir. Bkz. BOA. A.) DVNSMHHM. D, 82/343, 17/Ş/1027.

2021, s. 499). Bu bilgilerden hareketle 18. yüzyılın başlarında Ankara bölgesinde ikamet eden ahalinin tütün tükettiği söylenebilir. Tütün tüketiminin gerçekleştiği bölgelerde üretim ve ticaretinin yapılması doğal bir sonuçtur. Ayrıca Hacı Ömer Bin Hasan Efendi'nin Adana tütünü kullanmış olması Ankara'da ekilen tütünler dışında farklı bölgelerden getirilen tütünlerin de tüketildiğine işaret eder. Bu bilgi Adana ile Ankara arasında tütün ticaretinin gerçekleştiğine dair izler taşır.

1783 yılına gelindiğinde, bölgede faaliyet gösteren meslek grupları arasında tütüncülük de mevcuttur (BOA. MŞH. ŞSC.d. 173/116/185). 18. yüzyılın başlarında bir tüketim alışkanlığının yanında tütün, bir meslek grubuna verilen ad olmuştur. Bu yüzyıl içerisinde vilayette tütüncülük mesleğini icra eden kişiler ahalinin orta sınıfından olup (Esin ve Etöz, 2015, s. 126-129) ve bu sınıf ailelerin geçim kaynağı olmuştur. Arşivde yapılan incelemelerde tütüncülükle meşgul olan bazı isimlere rastlanılmıştır. Bu isimler arasında Hamza Beşe bin Ali (BOA. MŞH. ŞSC.d. 173/8/20), Ankara ahalisinden Çukadar Mustafa Efendi (BOA. MŞH. ŞSC.d. 173/36/69) ve Hacı Dede bin Halil Efendi yer almaktadır (BOA. MŞH. ŞSC.d. 173/91/159).

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, bölgede tütüne olan ilgi artarak devam etmiştir. Nitekim 1838 ile 1855 yılları arasında tutulan bazı tereke kayıtlarında sıklıkla tütüne dair bilgiler mevcuttur (Alpoğlu, 2019, s. 5). Bu ilgi 19. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanmıştır.

Talebin artışı, tütünün devlet için önemli bir gelir kalemi olmasını sağlamıştır. Ankara vilayetinde tütün, 19. yüzyılda önemli gelir sağlayıcı emtia haline gelmiştir. Tütünün bu özelliği kazanmasıyla birlikte devlet yöneticileri tütün üzerinden gelir getirici politikalar üretmeye ve uygulamaya başlamışlardır. Nihayet vergilendirme usulüyle elde edilen gelirlerin devlet hazinesine olan katkısı önemli bir seviyeye yükselmiştir. 1854 yılından itibaren başlatılan borçlanma meselesine çözüm yolları arayan devlet yönetimi; aralarında tütünün de bulunduğu birçok gelir kalemini alacaklıların denetimine bırakma kararı almıştır. Bu karar tütün gelirinde özel sermayenin etkin olmasına, devlet otoritesinin azalmasına sebep olmuştur (Dağ, 2022a, s. 163; Dağ, 2022b, s. 74). Bu sermayelerden biri olan Rüsüm-u Sitte İdaresi, 22 Kasım 1879 tarihinde kurulmuştur. İdare, Osmanlı yönetiminin daha önce iç borçlanma yaptığı Galata Bankerleri tarafından kurulmuştur. Galata Bankerlerinin yanı sıra mukaveleyi imzalayan bir diğer ortak da Osmanlı Bankası'dır. Aralarında tütünün de bulunduğu altı gelir kalemi idarenin denetimine on yıllığına bırakılmıştır

(Kazgan, 1991, s. 132). Artık kamudan çok özel sektör denetiminde ilerleyen tütün ve ticareti, daha geniş alana yayılma imkânı bulmuştur.

Rüsum-ı Sitte idaresinin denetimine bırakılmış ürünlerin üretim ve ticareti açısından stratejik öneme sahip olan Ankara'da teşkilatlandırılması kaçınılmazdı. Kurumun işleyişi için pek çok kişinin istihdam edilmesi gerekmiştir (Yılmaz, 1996, s. 51-52; Yılmaz, 2011, s. 66; Kömürçan, 1948, s. 51; BOA. A.) DVN. MKL. 18/9, 28/Za/1296; BOA. HR. İD. 290/50, 10/K/1879; BOA. Y. A. RES. 4/70, 7/Z/1296). 1881 yılına kadar idarenin Ankara şubesinde Ömer Hulusi Efendi ve Panos Peter Efendi gibi isimlerin görevlendirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 127/17, 29/Z/1299; BOA. DH. MTV. 36/78, 4/N/1330). Lakin bu yıla gelindiğinde idarenin görevine son verilerek alacaklı ülkeler ile Osmanlı yönetimi arasında 20 Aralık 1881 tarihinde imzalanan Muharrem Kararnamesi (Dağ, 2022d, s. 61; Kıray, 2015, s. 34-35) ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi kurulmuştur (Quataert, 2020, s. 119; Eroğlu, 2010, s. 67).

Esasen Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin görevine son verilmesi idarenin başarısızlığından değil, gelirin çok olmasından kaynaklanmıştır. Zira denetimi altında bulunan ürünleri iyi idare ederek gelirlerini başarılı bir şekilde toplayıp alacaklarını tahsil etmede başarılı olan Galata Bankerleri alacaklı dış devletlerin dikkatini çekmiştir. Alacaklı devletler benzer bir hakkın kendilerine de verilmesi hususunda baskı kurmuş, Osmanlı yönetimine Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasını kabul ettirmişlerdir. İşte tam da bu nedenle Rüsum-u Sitte İdaresi'nin faaliyetlerine son verilerek denetimi altında bulunan tüm gelir getirici kalemler çokuluslu idareye bırakılmıştır. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin denetimine bırakılan ürünler arasında tütün de yer almıştır (Genç, 2021, s. 102-103).

İdare, Ankara'da açmış olduğu şube ile görevlendirmiş olduğu memur ve kolcular aracılığı ile tütünün tüketim, ticaret ve imalatını denetim altına almaya çalışmıştır (BOA. DH. MKT. 417/74, 7/Ra/1313; BOA. Y. PRK. UM. 35/115, 26/R/1314; BOA. ŞD. 1372/1, 28/Z/1332; BOA. ŞD. 1371/22, 21/Ra/1332). Fakat Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, tütünün önemli bir gelir sağlayıcı kalem olmasından dolayı ayrı bir şirket tarafından idare edilmesi doğrultusunda karar almıştır. Böylece tütünün denetimi ve kontrolü daha kolay şekilde sağlanarak yüksek oranda verim elde edilebilirdi. Bu karar doğrultusunda Muharrem Kararnamesi'nin 8. ve 9. maddelerinin gerekleri gündeme gelmiştir. Bu maddeler idarenin denetimine bırakılan tütünden hedeflenen gelirin elde edilememesi durumunda üçüncü bir şahsın imtiyazına veya şirketin denetimine bırakılacağını ön görmekteydi. Böylece

Memalik-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfa Reji Şirketi kurulmuştur.² (BOA. BEO. 1550/116201, 21/Ca/1318; BOA. Y. A. HUS. 175/62, 7/S/1301; Kıray, 2015, s. 34-35; Pamuk, 2019, s. 122-124; Güvemli, Zeytinoğlu ve Aygül, 2016, s. 207; Morawitz, 1979, s. 284; Blaisdell, 1979, s. 108). Bu şirketin ilgi odağı olan vilayetlerden birisi Ankara'dır.

Tütünün Osmanlı topraklarına gelişi, kullanımı, ticareti ve gelir kaynağı olarak gelişimine değinildikten sonra, bu çalışmada Ankara bölgesindeki bir tütün memurunun yolsuzluk davasına odaklanılmıştır. Şirkette memur olan Kasapyan Nazmi Efendi'nin bir zimmet davası meydana gelmiştir. Çalışmada bu dava ile ilgili birtakım sorulara cevap aranmıştır. Bu sorulardan bazıları, dava sürecinin kimler arasında gerçekleştiği? Davanın açılmasına neden olan iddiaların neler olduğu? Bu dava örneği üzerinden Reji Şirketi bünyesinde görevli memurların hak arayışı düşüncesiyle başvuru mercilerinin nereler olduğu? İddiaların tahkik edilmesi neticesinde mahkemenin ne şekilde sonuçlandığı? şeklinde sıralanabilir. Bu sorulara yanıt ararken, daha çok dava sürecini içeren arşiv belgelerine ve döneme dair genel durumu aktarabilmek için telif eserlere müracaat edilmiştir.

ANKARA REJİ İDARESİ

1883 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen tütünlerin üretimini, tüketimini, ticaretini ve imalatını denetim altına almak için kurulan Reji Şirketi'nin teşkilatlandırıldığı vilayetlerden biri de Ankara'dır (Emekli, 2020, s. 29). Bölgede Ankara Reji İdaresi adıyla teşkilatlandırılan müessese, başmüdürlük, müdürlük ve memurluklar şeklinde örgütlenmiştir (Salih Zeki, 1928, s. 331-332; Gülerüz, 2007, s. 13). Sadece vilayet merkezi değil, vilayete bağlı idari birimlerde müdürlük kurulmuştur. Kayseri, Kırşehir, Çorum ve Yozgat'ta müdürlükler kurulmuştur (Dağ, 2022, s. 656). Böylece şirket, İç Anadolu'da geniş bir ağa sahip olmuştur.

Yine şirketin klasik sancak yapılandırılması dikkate alınarak bölgede sancaklara bağlı olan kazalarda memurluklar teşekkül ettirilmiştir. Buna göre Ankara Merkez Reji Başmüdürlüğü bünyesinde Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Yabanabad, Çubukabad, Polatlı, Haymana, Mecidiye, Keskin ve Nallıhan kazalarında

² Şirkete tütün alanında geniş bir yetki tanınmıştır. Ayrıca imzalanan ilk şartnamede belirtildiği üzere tütün üzerinden elde edilecek gelirlerden yıllık olarak kâr oranının 0-500.000 arasında olması halinde gelirin %35'i, 500.000-1.000.000 arası olması halinde gelirin %34'ü, 1.000.000-1.500.000 arası olması halinde gelirin %30'unu, 1.500.000-2.000.000 arası olması halinde gelirin %20'si ve son olarak yıllık kârın 2.000.000 ve üzeri olması halinde ise gelirin %15'i Düyün-ı Umûmiyye İdaresi'ne verilecekti. Bu durum ise alacaklı devletler açısından tütün üzerinden alınacak vergilerin toplanmasında avantaj sağlamıştır. Bkz. BOA. A.) DVN. MKL. 60/13, 28 Ra 1333; BOA. İ. MMS. 75/3367, 7/R/1300; Thobie, 1977, s. 183.

memurluklar kurulmuştur (Salih Zeki, 1928, s. 331). Kayseri Reji Müdürlüğü'ne bağlı İncesu ve Develi; Kırşehir'e bağlı Mucur ve Avanos'ta memurluk oluşturulmuştur. Çorum'da İskilip, Mecitözü, Osmaniçik ve Sungurlu, Yozgat'ta Akdağmadeni, Boğazlıyan ve Sorgun memurlukları aktif olarak tütünün işletilmesinde söz sahibidir. Memurluklara bağlı olan kasaba ve köylerde ise tütünün denetimi; Reji memurları aracılığı ile sağlanmaya çalışılmıştır (Dağ, 2022c, s. 656).

Gerek müdürlük ve memurluklarda gerekse kasaba ile köylerde görevlendirilmiş olan memurlar; müdür, nazır, muhafaza müdürü, muhafaza memuru, müfettiş, muhasebeci, sandık emini, başkâtip, satış memuru, hukuk müşaviri, muhasebe mukayyidi, dava vekili, ambar memuru, sevk memuru ve kolcu unvanlı görev taksimatı yapılmıştır (AVS., 1309, s. 119; Tuğluca, 2003, s. 46-47). Şirket vilayet genelinde tam teşekküllü şekilde örgütlenerek tütünü denetim altına almak için kazalarda dahi şube bulundurmuş, kazalardan daha küçük mahallerde ise görevlendirmiş olduğu memurlar aracılığıyla varlık göstermiştir.

Vilayetin en ücra köşesine kadar teşkilatlanması idarenin bünyesinde istihdam ettiği personel sayısının artması demektir. Ancak idarenin kalabalık bir kadro yapısına sahip olması birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle şirketin iç denetim aksaklıkları söz konusudur. Bazen üründe bazen de elde edilen gelirden meydana gelen usulsüzlükler, davalara konu olmuştur. Şirketin idare ettiği para ve ürün hacminin önemli ve yoğun bir miktara ulaşması, usulsüzlüklerin sayısında yaşanan artışta etkilidir. Ayrıca usulsüzlüklere adı karışan memurlar, devletin farklı unsurlarına mensupturlar. Bunlardan biri 7 Şubat 1909 tarihinde Ankara Merkez Reji Başmüdürlüğü'ne bağlı olan Yabanabad Reji Memurluğunda ambar memuru olan Zekeriya Sırrı Efendi'dir (Sarıay, 2019, s. 96-97; Sarıay, 2020, s. 423-424). 13 Ocak 1910 tarihine kadar ambar memuru olarak kazada bulunan Sırrı Efendi ile ilgili zimmetine para geçirdiği iddiasıyla bir mahkeme süreci yaşanmıştır (BOA. ŞD. 1367/10, 24/M/1330). Buna benzer zimmetine para geçirme suçlaması yapılan Kasapyan Nazmi Efendi'nin Ankara Vilayeti Meclis-i İdaresi Bidayet Mahkemesi'nde³ görülen dava süreci çalışmamızın muhtevasını oluşturmuştur.

³ İlk dereceli mahkemelerdir. İdari kurumlar ile şahıslar arasında yaşanan sorunların çözümüne bakan yerel mahkemelerdir. 1872 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte Bidayet Mahkemeleri kaza ve livalarda meydana gelen davalara bakmaktaydı. Bkz. Köksal, 1998, s. 264; Yücesoy, 2017, s. 198.

Davanın Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi Süreci

İdarenin kendi personeliyle sorun yaşaması halinde ilk ifadesi idare komisyonu tarafından alındıktan sonra hakkında hukuki işlem başlatılmaktaydı. İfade süreci tamamlandıktan sonra şirketi temsilen dava vekili veya hakkında işlem başlatılan memur Bidayet Mahkemesi'ne başvurabilmekteydi (BOA. BEO. 3012/225869, 29/M/1325). Bidayet Mahkemesi'nde dava vekili ile reji memurunun ifadeleri alınıp yargılama işlemi gerçekleştirilmektedir. Bidayet Mahkemesi'nde çıkan kararın İstinâf⁴ yolu açık olup taraflardan birinin karara itiraz etmek istemesi halinde Temyiz Mahkemesi'ne başvurabilmekteydi. Temyize başvurulabilmesi için tanınan süre on beş gün idi (BOA. Y. A. RES. 35/27, 27/S/1304). Temyiz Mahkemesi'nde alınan kararın tekrar incelenmesine karar verilmesi üzerine istinâf süreci başlatılmaktadır. Temyiz Mahkemesi tarafından alınan karar ise kesin olup her iki tarafı da bağlayıcı özellik taşımaktadır (Tuğluca, 2020, s. 90). Bu tür hukuki sürecin işlendiği davalardan biri Kasapyan Nazmi Efendi'nin zimmet davasıdır.

Ankara Reji İdaresi bünyesinde şirketin ambar memuru Kasapyan Nazmi Efendi, 15 Ekim 1903 tarihinde göreve başlamıştır. Bu sektörle ilgili bir tecrübesi bulunmaktaydı. Ankara'nın Kazoğlu Mahallesi'nde ikamet eden Nazmi Efendi (BOA. ŞD. 1357/1/76, 27/Za/1323), daha önce vilayette faaliyet gösteren tütün fabrikasında çalışmıştır. Reji İdaresi'nde göreve getirilmesinden yaklaşık bir yıl sonra hakkında zimmete para geçirme iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddiaların doğruluğunun tespit edilebilmesi için konu hakkında tahkikat süreci başlatılmış, bulguların muhakeme edilmesi için Nazmi Efendi hakkında dava açılması kararı verilmiştir. Bu davanın açılmasında Reji Şirketi'nin mahkemeye başvurması etkili olmuştur. Fakat davanın nerede görüleceğine dair kısa süreliğine bir belirsizlik yaşanmıştır. Şöyle ki davalı Nazmi Efendi, davanın şirketin ticari bir meselesi olduğundan dolayı Muhakeme-i Umumiye'de gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın davacı Ankara Reji İdaresi Dava Vekili Sırrı Efendi, mahkemenin Reji memurları ile ilgili mesele olduğundan dolayı Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi'nde görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Reji memuru Salih Efendi ise Osmanlı Devleti ile Reji Şirketi arasında imzalanmış olan şartname gereğince Reji memurlarının vazifelerinden dolayı bir davanın Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi'nde görüleceğine dikkat çekerek Nazmi Efendi'nin talebinin reddedilmesini istemiştir. Değerlendirmeler neticesinde devlet ile şirket idarecileri

⁴ Birinci derece mahkemeler tarafından alınan kararların bir üst mahkemede tekrar görülmesi için başvuru kanun yoludur. Bkz. Bingöl, 2005, s. 19-38.

arasında imzalanmış olan şartnamede yer alan hükümler çerçevesinde Nazmi Efendi'nin talebi reddedilerek davanın Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi'nde görülmesine karar verilmiş, kısa süre içerisinde taraflara iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323). Böylece davalı ve davacı tarafından ileri sürülen taleplerden dolayı davanın hangi mahkemede görüleceğine dair oluşan belirsizlik, kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur.

Adli sürecin tarafları davacı Ankara Reji İdaresi adına Reji Dava Vekili Sırrı Efendi ve Reji memuru Salih Efendi iken, davalı konumunda satış memuru Kasapyan Nazmi Efendi ve onun kefilisi olan Ankara Tömbeki Müdürü Nişan Poladyan Efendi'dir. Nazmi Efendi tarafından davaya dâhil edilmek istenen kişi ise kendisinden önce idarede satış memuru olan Kaliman Efendi'dir. Yine Nazmi Efendi'nin vekili Musaddık Efendi de mahkemede davalı olarak yer alan bir diğer isim olmuştur (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Davanın açılmasına neden olan iddiaların odağı, idarenin gelirindeki kayıptır. Nazmi Efendi döneminde ambarda tutulan kayıtlar incelendiğinde 4.248 kuruşun eksik olması ve 720 kuruş 30 paralık sigara satışına hilenin karışmış olduğu iddia edilmiştir. Davacı idare, kendi personeli Nazmi Efendi'yi suçlarken, Nazmi Efendi ise mevcut eksikliğin kendisinden önce aynı vazifeyi icra eden Kaliman Efendi'den kaynaklandığını belirtmiştir (BOA. ŞD. 1357/1, 27/Za/1323). Nazmi Efendi'nin bu doğrultudaki beyanından hareketle idare sandığındaki eksikliği kabul ettiğini ancak bu eksikliğin kendi döneminde meydana geldiği iddiasını kabul etmediği sonucuna varılabilir.

Bu iddiaların araştırılması için ambarda bulunan tütünlerle ilgili tahkikat süreci başlatılmıştır. Bu doğrultuda muhasebe müfettişi Beraçoti Bey,⁵ daha önce ambar memuru olarak görev yapan Kaliman Efendi ve ambar satış memuru Kasapyan Nazmi Efendi'nin ambarda yapmış oldukları incelemeler neticesinde 22 Nisan 1904 tarihinde ambarda olması gereken ve mevcut tütün ve sigaralara dair rapor hazırlamışlardır. Hazırlanan raporlara göre Nazmi Efendi'nin denetiminde olan ambarda mevcut olan tütün miktarı şu şekildedir;

⁵ 1893-1894 yılları arasında Kayseri sancağında Reji muhasebecisi olarak görev icra etmiştir (Kocabaşoğlu ve Uluğtekin, 1998, s. 130).

Tablo 1. Ambarda Mevcut Olan Tütünler (22 Nisan 1904)

Tütün ve Sigara Cinsi	Fiyat	Kilo	Gram	Tutar	Santim
Birinci Cins Tütün	150	-	900	135	-
İkinci Cins Tütün	100	6	240	624	-
Üçüncü Cins Tütün	80	14	900	1.190	-
Dördüncü Cins Tütün	60	48	500	2.910	-
Beşinci Cins Samsun Tütünü	40	26	200	1.048	-
Beşinci Cins Adi Tütünü	30	73	700	2.211	-
Altıncı Cins Tütün	20	34	500	690	-
Beşinci Cins Asker Tütünü	16	13	968	223	50
Altıncı Cins Asker Tütünü	100/9	19	597	218	75
Birinci Cins Sigara	175	-	280	49	-
İkinci Cins Sigara	125	4	20	502	50
Üçüncü Cins Sigara	100	1	380	138	-
Dördüncü Cins Sigara	87	-	-	-	-
Beşinci Cins Sigara	1/24	37	176	1.549	-
Alman İnzibası	-	2	450	123	50
Ham İnzibası	5	3	-	140	-
Petras İnzibası	5	5	800	285	-
Birli İnzibası	2	-	-	15	-
Yaprak Sigara	10	-	59	14	75
Ekstra Sigaralar	375	-	300	113	50
Ekstra Sigaralar	350	-	200	70	-
Ekstra Sigaralar	350	-	190	66	50
Ekstra Sigaralar	325	-	390	126	-
Ali el-A'lâ Sigaralar	400	-	350	140	-
Ali el-A'lâ Sigaralar	350	-	300	15	-
Ali el-A'lâ Sigaralar	350	-	240	84	-
Kırat Yeri Sigaralar	40	-	40	10	-
Toplam	-	-	-	12.792	0

Kaynak: BOA. ŞD. 1357/1/69, 27/Za/1323.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde rapora işlenen kayıtlarda farklı cins tütün ve sigaralardan oluşan toplam tütün miktarının piyasa değeri 12.792 kuruştur. Raporda yer verilmiş olan bu bilgiler dışında mevcut olan tütünlerin yanı sıra olması gereken tütün çeşitleri ve kuruş olarak değerlerinin ne kadar olduğuna dair bilgiler de işlenmiştir. Bu çerçevede soruşturma esnasında ambarda olması gereken tütün miktarına dair veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Ambarda Olması Gereken Tütünler (22 Nisan 1904)

Cins	Fiyat	Kilo	Gram	Tutar	Santim
Birinci Cins Tütün	150	-	500	75	-
İkinci Cins Tütün	100	4	460	446	-
Üçüncü Cins Tütün	80	15	-	1.200	-
Dördüncü Cins Sert Tütün	60	57	500	3.450	-
Beşinci Cins Samsun Tütünü	40	63	400	2.536	-
Altıncı Cins Adi Tütünü	30	131	500	3.945	-
Altıncı Cins Tütün	60	36	650	733	-
Beşinci Cins Asker Tütünü	16	39	218	627	50
Altıncı Cins Asker Tütünü	100/9	31	770	353	-
Birinci Cins Sigaralar	175	-	340	59	50
İkinci Cins Sigaralar	125	4	280	535	-
Üçüncü Cins Sigaralar	100	1	540	154	-
Dördüncü Cins Sigaralar	87/50	-	40	3	-
Beşinci Cins Sigaralar	24/1	35	520	1.480	-
Alman İnzibası	50	2	450	122	50
Ham İnzibası	50	3	-	150	-
Petras İnzibası	20	7	800	390	-
Birli İnzibası	20	-	500	10	-
Yaprak Sigaralar	10	-	200	50	-
Toplam	-	-	-	16.320	0

Kaynak: BOA. ŞD. 1357/1/69, 27/Za/1323.

Tablo 2'ye göre Ankara Reji İdaresi ambarında toplamda piyasa değeri 16.320 kuruş tutarında tütün ve sigaranın bulunması gerekiyordu. Ancak Tablo 1'de ambarda mevcut olan tütün ve sigaraların toplam piyasa değeri 12.792 kuruş 75 santimdir. Hile karıştırıldığı belirtilen 720 kuruş 30 paralık sigaralar da göz önünde

bulundurulması ambarda bulunması gereken tütün ve sigaraların toplam piyasa değerinin 17.040 kuruş olması gerekmektedir. Fakat ambarda mevcut olan tütün ve sigara değeri 12.792 kuruş 75 santimdir. Mevcut olan tütün ve sigaraların piyasa değeri ile olması gereken miktar karşılaştırıldığında ambarda olması gereken 4.248 kuruşluk tütün ve sigaranın eksik olduğu tespit edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/69, 27/Za/1323).

Bu eksikliğin nedeninin araştırılması için harekete geçilmiştir. Bu çerçevede sorgulanan Nazmi Efendi, 7 Mayıs 1904 tarihinde Ankara Reji İdaresi'ne başvurarak hesapların yanlış olduğunu belirterek kayıtların tekrar incelenmesini talep etmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323). Ayrıca kayıt defteri ve faturaların ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesini talebine eklemiştir. Yine zimmetine para geçirdiği iddiasını reddetmiştir. Lakin bu talebi olumlu karşılanmayarak davanın mahkemeye taşınması kararlaştırılmıştır (BOA. ŞD. 1357/1/77, 27/Za/1323).

Bu karar doğrultusunda Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi'nde dosya açılarak dava sürecine 8 Ağustos 1904 Perşembe günü başlanmıştır. Ancak daha sonra davanın başlangıcı pazartesi gününe ertelenmiştir. Belirtilen tarihte duruşmanın pazartesi başlayacağı taraflara celpname ile bildirilmiştir. 30 Temmuz 1904 tarihinde hazırlanan celpname 1 Ağustos 1904 tarihinde kefil Nişan Poladyan Efendi'ye teslim edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/72-73, 27/Za/1323). Diğer taraflara da celpname gönderilmiştir. Bu çerçevede belirlenen günde mahkeme salonunda mahkeme reisliğini yapacak olan Ankara Mutasarrıfı Cevat Bey, azalardan defterdar Ethem Bey, mektupçu Hacı Rıfat Efendi, Metropolit vekili Baba Yavan Efendi, aza Agâh Efendi ve Karlopor Efendi'den oluşan mahkeme heyeti hazır bulunmuştur. Bu heyet dışında davacı sıfatıyla Salih Efendi ile Sırrı Efendi, davalı konumunda olan Nazmi Efendi ve vekili Musaddık Efendi katıldıktan sonra duruşmaya başlanmıştır. Lakin celpname gönderilmiş olmasına rağmen Nazmi Efendi'nin kefil olan Nişan Poladyan hazır bulunmamıştır. Bu sebepten dolayı davacıların da talebi doğrultusunda mahkeme heyeti davanın Nişan Poladyan gıyabında görülmesine karar vermiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Böylece 22 Nisan 1904 tarihinde Nazmi Efendi'nin yanı sıra ambar hesabını devreden Kaliman Efendi ile Ankara Reji İdaresi'nin görevlendirmiş olduğu müfettiş Beraçoti Efendi'nin denetimleri neticesinde hazırlanan iki kıta rapor okunarak mahkeme süreci başlatılmıştır. Mahkeme heyeti tarafından rapor incelendiğinde ambarda 16.320 kuruş değerinde tütünün bulunması gerekirken 12.792 kuruş 75 santimlik tütünün mevcut olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 720 kuruş değerinde sigara

satışında hilenin olduğuna dair iddialar doğrultusunda ambarda toplamda 17.040 kuruş olması gerekirken 12.792 kuruşun mevcuttur. Böylece mahkeme heyeti tarafından ambarda 4.248 kuruşun eksik olduğu kararına varılmıştır. Heyet bu doğrultuda davacı olan Reji İdaresi Dava Vekili Sırrı Efendi ile memur Salih Efendi'nin ifadelerini sormuştur. Davacılar eksik olan bu miktarın Nazmi Efendi'nin zimmetinde olduğunu belirterek gerek eksik olan miktarın gerekse 720 kuruş 30 paralık sigara satış hilesinden dolayı Nazmi Efendi ile onun kefili olan Nişan Poladyan Efendi'nin ceza kanununun 90. maddesi gereğince yargılanarak cezalandırılmalarını talep etmişlerdir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Bu iddialara karşın mahkeme heyeti, davalı Nazmi Efendi'ye savunma yapma imkânı tanımıştır. Nazmi Efendi ise daha önce idareye sunmuş olduğu 6 maddelik savunmasını 11 Ağustos'ta mahkeme heyetine sunarak salonda okunmasını sağlamıştır (BOA. ŞD. 1357/1/79, 27/Za/1323). Buna göre Nazmi Efendi; eksik olan miktarın Kaliman Efendi'de olduğunu belirtmiştir. Yine 15 Ekim 1903 tarihinde göreve başladığında ambara dair hesap kayıtları görüldüğünde 300 kuruşun eksik olduğunun tespit edildiğini ifade etmiştir. Ambarda mevcut olan tüm tütünlere dair kayıtların görevlendirildiği günde tutulduğunu lakin Kaliman Efendi tarafından bir buçuk ay sonra bu hesapların tasdik edilerek kendisine gönderildiğini belirtmiştir. Bu tarihe kadar ise belirtilen 300 kuruşluk eksiklik dışında 700 kuruş eksiklik daha tespit edilmiş ve toplamda 1.000 kuruş olan eksik miktar mart ayına kadar Nazmi Efendi tarafından ödenmiştir. Ancak mart ayı sonunda yapılan hesaplamalar neticesinde 1.200 kuruş eksik çıkmış ve yine bu eksik miktar Nazmi Efendi tarafından ödenmiştir. Böylece Nazmi Efendi'nin beyanına göre göreve başladığı günden itibaren sandığın eksikliğini kapatmak için toplamda 2.200 kuruş ödeme yapmıştır. Nazmi Efendi ifadesinde, meydana gelen bu eksikliklerde Kaliman Efendi'nin sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim mart ayı içerisinde Kaliman Efendi'nin almış olduğu 1.500 kuruş kıymetinde olan bir tütün sandığının içinde otuzluk tütünün var olduğuna dair tutulan evrakta imzanın olmasına rağmen sandığın açılmasından sonra içinde olan tütünün otuzluk değil yirmilik olduğu tespitini ifade etmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323). Kayıtlara otuzluk olarak işlenen tütünlerin, esasen otuzluğa göre piyasa değeri daha düşük olan yirmilik tütün olduğu vurgulanmıştır.

Nazmi Efendi, Kaliman Efendi'nin kanun dışı faaliyetlerine yönelik vermiş olduğu bu beyanlar dışında usulsüzlüklerine dair birkaç iddia daha eklenmiştir. Şöyle ki üç-dört gün sonra yani mart ayının sonuna doğru ambar memurunun almış

olduğu 3.200 kuruşluk tütünün kayıt defterine 5.200 kuruş olarak geçirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle defter kayıtları Nazmi Efendi tarafından tekrar inceleme altına alınmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Kaliman Efendi'nin rakamlarla oynayarak eksik olan miktarı gidermeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu sebepten dolayı Nazmi Efendi, suçlu olan kişinin Kaliman Efendi olduğuna değinerek hakkında davanın açılmasını mahkeme heyetinden talep etmiştir. Nazmi Efendi vermiş olduğu bu ifade dışında kendisinin bu görevden önce 1896 ile 1899 yılları arasında Ankara Reji İdaresi bünyesinde faaliyet gösteren Reji Fabrikası'nda üç yıla yakın çalıştığını beyan etmiştir. Bu dönemde 50-60.000 kuruş civarında hesap tutmuş olmasına rağmen 1 akçenin dahi zimmetine geçmediğine dair Reji kayıtlarının olduğunu belirterek bunun da mahkeme heyeti tarafından göz önünde bulundurulmasını talep etmiştir. Mahkeme heyeti tarafından mevcut olan eksiklik ile ilgili Nazmi Efendi'ye düşünceleri sorulduğunda ise mevcut açığın 1 Nisan 1904 ile 6 Nisan 1904 tarihleri arasında Kaliman Efendi tarafından teslim alınan tütünler ile ilgili olduğunu ve mevcut olan eksikliğin muhtemelen bu işlemler sırasında oluştuğunu belirtmiştir. Eksikliğin Kaliman Efendi'den kaynaklandığını Ankara Reji İdaresi'nde mevcut olan kayıt defterleri, faturalar, satış yevmiye defterleri ve tütün ikramiye defterleri ile ispat edebileceğine de dikkat çekmiştir. Bu nedenle kayıtların mahkeme heyeti tarafından incelenmesini talep etmiştir. Mahkeme heyeti daha sonra sözü Reji İdaresi Vekili Sırrı Efendi'ye vermiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Sırrı Efendi, Nazmi Efendi'nin ifade ettiği tüm iddiaların asılsız olduğunu, Kaliman Efendi'nin Reji İdaresi tarafından yapılan tahkikat neticesinde suçsuz olduğunu, Nazmi Efendi'nin iddia ettiği gibi fatura ve cetveller incelendiğinde eksik olan miktarın kendi döneminde cereyan ettiğini belirterek Kaliman Efendi'nin mahkemeye getirilmesine gerek olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca Nazmi Efendi'nin belirtmiş olduğu tüm defterlerin Kaliman Efendi tarafından Ankara Reji İdaresi'ne de teslim edildiğini ifade etmiştir. Bu arada Nazmi Efendi'nin vekili söz olarak müvekkilinin suçsuz olduğunu, eksik olan miktarın Kaliman Efendi döneminde gerçekleştiğini ve müvekkilinin beraatını talep etmiştir. Ayrıca defterlerin de incelenmesine yönelik talebini yenilemiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Nazmi Efendi ve Sırrı Efendi'nin karşılıklı vermiş oldukları bu ifade ve talepler doğrultusunda mahkeme heyeti tarafından yapılan değerlendirme neticesinde bahse konu olan defter ve faturaların incelenmesi için mahkemenin ertelenmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine defter ve faturalar Meclis-i İdare azası Onuk Efendi tarafından mahkemeye teslim edilmiştir. Defterlerin incelenmesi sırasında davacı

Sırrı Efendi'nin vekili olarak Küpelioglu Yorgaki Efendi ile Nazmi Efendi adına vekil olarak Karabet Halis Efendi hazır bulunmuşlardır. Bu şahıslar bilirkişi olarak 9 Ağustos 1904 tarihinde görevlendirilmişlerdi⁶ (BOA. ŞD. 1357/1/5, 27/Za/1323). Böylece defter ve faturalar inceleme altına alınmıştır.

Heyet tarafından gerekli incelemelerden sonra duruşmaya ikinci defa başlanmıştır. Duruşma mahkeme heyeti, Salih Efendi, Vekil Sırrı Efendi, Nazmi Efendi ve Vekili Musaddık Efendi'nin hazır bulunmasıyla birlikte başlamıştır. İkinci duruşmaya da Nişan Poladyan Efendi katılmamıştır. Duruşma daha önceki süreçte yaşanan gelişmeler ve raporlar okunduktan sonra defterlerden elde edilen bilgileri içeren rapor okunarak başlamıştır. Bu rapora göre Nazmi Efendi'nin teslim aldığı hesaplara dair bir kayıt defterinin olduğu ve mart ayının bitimine kadar bu kayıt defterinde meydana gelen 4.248 kuruşluk eksikliğin Nazmi Efendi'nin idaresi altındayken gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Mahkeme heyeti, Nazmi Efendi'den savunmasını istemiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Nazmi Efendi ise Kaliman Efendi'nin kendisini mağdur ettiğini, bu defterlerde eksikliğin kendi döneminde gözükmesinin altında yatan temel sebebin Kaliman Efendi tarafından defterlerde yapılan hile neticesinde gerçekleştiğini yinelemiştir. Bu arada Reji dava vekili Sırrı Efendi araya girerek eksikliğin Nazmi Efendi döneminde gerçekleştiğini defterleri inceleyen heyet tarafından rapor altına alındığını, Nazmi Efendi'nin sorgu yargıcı tarafından Kaliman Efendi'nin sorgulanmasına yönelik talebinin yersiz ve mahkeme heyetini aldatmaya yönelik olduğunu belirterek talebinin reddedilmesi ve cezalandırılmasını istemiştir. Tarafların şimdilik ifadelerinin bitmesi üzerine mahkeme heyeti gerekli incelemelerin ve araştırmaların yapılması için duruşmaya ara vermiştir. Üçüncü duruşmanın görüleceği gün olarak ise aynı ayın 27'si olarak belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Belirlenen gün geldiğinde mahkeme heyeti ile davalı ve davacının yanı sıra vekillerin de hazır bulunmasıyla birlikte mahkemenin üçüncü duruşması başlamıştır. 19 Aralık 1904 tarihinde Nişan Poladyan Efendi'ye celpname iletilmiş olmasına rağmen katılmadığı için mahkeme gıyabında görülmüştür. Bu celpnamede ise davanın üçüncü duruşmasının 26 Aralık 1904 tarihinde görüleceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/74, 27/Za/1323). Mahkeme heyetinde değişiklikler meydana geldiği için dava ile ilgili daha önce yaşanan süreçte alınan kararlar okunduktan sonra Nazmi Efendi'ye ifadesi sorulmuştur. O, ifade edilen bu defter dışında ambarda

⁶ Celpname evrakı için bkz. Ek-1.

tutulan bir küçük defterin daha olduğunu ve bu defterin incelenmesi neticesinde açığın kimden kaynaklandığının anlaşılacağını belirtmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/80, 27/Za/1323).

Yine bu defterin kendisinin görevden ayrılmasından sonra Ankara Reji İdaresi ambar satış memurluğuna getirilen kişi tarafından ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Bu kişinin ise Kaliman Efendi'nin kardeşi olduğuna dikkat çekmiştir. Nazmi Efendi tarafından ortaya atılan bu iddia üzerine Sırrı Efendi araya girerek böyle bir defterin mevcut olmadığını, ambardaki kayıtlarla ilgili bir defterin mevcut olduğunu onun da Ankara Reji İdaresi'nde bulunduğunu belirtmiştir. Yine bir defterin bulunduğu dair hazırlanan evrakın ise Nazmi Efendi'nin vekili Musaddık Efendi tarafından imzalandığını belirten Sırrı Efendi, ilgili evrakın mahkemede okunmasını talep etmiştir. Mahkeme heyeti bu talebi uygun bularak imzalanan evrak okunmuştur (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Okunan bu evraka rağmen söz alan Nazmi Efendi suçsuz olduğunu, sanık olarak Kaliman Efendi'nin bulunması gerektiğini, kendisinin üçüncü kişi olarak değerlendirilmesini talep etmiştir. Nazmi Efendi buna ek olarak Kaliman Efendi'nin daha önce birkaç kez iflas ettiğini, Rum Kilisesi'nden zimmetine para geçirdiğini ve kendisine teslim edilen 20 kuruşluk tütünleri 30 kuruş işleyerek açığını kapatmaya çalıştığını iddia etmiştir. Bu girişimlerin kendisi tarafından da kabul edildiğine dikkat çekerek bu durumun suçlu olma ihtimalini ön plana çıkardığını ve sorgu altına alınmasını talep etmiştir. Bu iddiasında ısrar eden Nazmi Efendi ayrıca Kaliman Efendi'nin bu suçları dışında kendisine verdiği 3.200 kuruşluk tütünü 1.200 kuruş olarak kayıtlara işlediğini, fazla olan miktarı ise zimmetine geçirdiğinin sonradan fark edilmesi üzerine gerekli düzeltmenin yapılmasını Kaliman Efendi'den istemişse de onun bu durumu geçiştirdiğini belirtmiştir. Bu imzayı neden attığı mahkeme heyeti tarafından sorulunca ise Kaliman Efendi'nin dalgınlığından istifade ettiğini ifade etmiştir. Bu gibi girişimlerin yanı sıra Kaliman Efendi'nin ambardan kayıtlara işlemeden tütün alarak köylerde bulunan esnaflara sattığını da ispat edebileceğini belirtmiştir. Ankara Reji İdaresi'ne başvuruda bulunduğunu ancak herhangi bir işlem yapılmadığını aktaran Nazmi Efendi, Kaliman Efendi'nin kendisinden sonra göreve getirildiğine ve kayıp defterlere tekrar dikkat çekerek sözlerini bitirmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67, 27/Za/1323).

Bu iddialar üzerine söz alan şirketin dava vekili Sırrı Efendi mahkeme heyetine sunulan defter ve faturalar dışında defterin bulunmadığını, Kaliman Efendi'nin suçlu olduğuna dair ellerinde herhangi bir delilin olmadığından dolayı dava edilemediğini

aktararak Nazmi Efendi hakkında gerekli muamelenin yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine sözü alan Nazmi Efendi'nin vekili tekrar Kaliman Efendi'yi suçlayıcı ifadelerde bulunmuştur. Alınan bu ifadeler neticesinde mahkeme heyeti taraflara son sözlerini sormuştur. Tüm taraflar sözlerinin olmadığını belirtirken Nazmi Efendi ilgili defterin bulunup incelenmesine yönelik talebini tekrar yenilemiştir. Mahkeme heyeti kendi aralarında yapmış oldukları istişareden sonra bu talebi reddederek mahkemenin neticelenmesine karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda mahkeme heyeti defterleri, faturaları, mahkeme zabıtlarını, ifade metinlerini ve savunmaları inceleyip değerlendirdikten sonra hesaplarla ilgili bazı ayrıntılara değinmiştir. Şöyle ki Nazmi Efendi döneminde satışı yapılmış tütünlerin kayıtlarını içeren defterin on yedinci sayfasında 22 Nisan 1904 tarihinde kaydedilmiş 5.625 kuruş kıymetinde 130 kiloluk otuzluk tütün; 5.000 adet 1.225 kuruş kıymetinde ikinci çeşit sigara; 5.000 adet 200 kuruş kıymetinde üçüncü çeşit sigara; 36.000 adet piyasa değerleri birer kuruş olan beşinci çeşit sigara satın aldığına dair kayıtlar imza ile beyan edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/67-70, 27/Za/1323).

Ayrıca ikinci kalemde 625 kuruş kıymetinde 5.000 adet sigaradan 800 adet aldığını belirterek, defterde sandıkta otuzluk tütünden 100 adet, üçüncü çeşit sigaradan 5.000 adet ve beşinci çeşit sigaradan 1.000 adet aldığına dair bilgilere de yer vermiştir. Kıymeti 625 kuruş yerine 5.625 yazıldığı belirtilmiştir. 625'in sol tarafına 5 rakamı eklenerek 5.625 olarak kayda işlendiği iddia edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/75, 27/Za/1323). Masraflar ve toplam gelirler ile ilgili tahkikat neticesinde Nazmi Efendi'nin 1904 yılının Nisan ayının sonuna kadar devir almış olduğu, görevi sırasında satmış olduğu ve devir işlemleri sırasında devrettiği miktarlara dair bilgiler de tespit edilmiştir. Buna göre beşinci çeşit tütünden 1.722 kilo devir almış, görevi sırasında 1.591 kilo satmış ve 773 kilo devretmiştir. Üçüncü çeşit sigaradan 17.000 adet devralmış, görevi sırasında 9.460 adet satmış ve 1.380 adet devretmiştir. Beşinci çeşit sigaradan 141.600 devralmış, görevi sırasında 106.080 adet satmış ve görevinin bitmesiyle birlikte 37.176 adet sigara devretmiştir. İddiası doğrultusunda 5.000 kuruşluk beşinci çeşit tütün, 5.000 adet üçüncü çeşit tütün ve 36.000 adet beşinci çeşit sigara olmamış olsa da yukarıda sayılarıyla ilgili bilgi verilen sigara ve tütünlerin imzalı şekilde devretmesi lazım geleceği belirtilmiştir. Nazmi Efendi'nin teslim aldığı, satışını yaptığı veya devrini gerçekleştirdiği ürünler neticesinde ambarda mevcut olan miktarın devrettiği miktardan az olduğu neticesine varılmıştır (BOA. ŞD. 1357/1/67-70, 27/Za/1323). Satışı yapılan ve devredilen tütünler arasındaki farkı gösteren rakamsal bilgilere dair veriler Tablo 3'te ayrıntılı şekilde yer almaktadır.

Tablo 3. Nazmi Efendi Tarafından Satışı Yapılan Tütünlere Dair Veriler

	Bayilere Satılan	Devir Aldığı		Satılan ve Devir Olunan Toplam		1-22 Nisan 1904 Tarihleri Arasında Alınan Tütün
		Kuruş	Kilo	Kuruş	Kilo	
Beşinci Çeşit Tütün	1.591	700	73	200	1.665	1.722
Üçüncü Çeşit Sigara	9.460	1.380	-	-	10.840	11.000
Beşinci Çeşit Sigara	106.080	37.176	-	-	143.256	141.600

Kaynak: BOA. ŞD. 1357/1/75, 27/Za/1323.

Mahkeme heyetinin değerlendirmesinden sonra eksik olan 4.248 kuruşun Nazmi Efendi'nin zimmetinde olduğuna karar verilmiştir. Bu kararın alınmasına gerekçe olarak Nazmi Efendi döneminde gerçekleşen eksikliğe dair hesap kayıtlarında imzasının bulunması gösterilmiştir. Nazmi Efendi'nin bir küçük defterin olduğuna dair iddiasına ise mahkeme heyeti böyle bir defterin mevcudiyetinin mümkün olmayacağı, böyle mühim bir defterin mevcudu zuhur etseydi saklanamayacağına kanaat getirdiğini belirtmiştir. Bu çerçevede 4.248 kuruşun her ikisinin de kayıtlarda mühürlerinin bulunmasından dolayı Kasapyan Nazmi Efendi ile onun kefilisi olan Nişan Poladyan Efendi'den tahsil edilmesine hüküm verilmiştir. Ayrıca raporlar doğrultusunda Nazmi Efendi'ye ait olup Reji İdaresi'nde bulunan 700 kuruşluk sigaranın ise maliyetinin hesaplanarak Nazmi Efendi'ye teslim edilmesi kararı alınmıştır. Yine yukarıda süreci ele alınan mahkeme masrafları olan toplam 425 kuruş 20 paranın Nazmi Efendi'den tahsil edilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu doğrultuda alınan kararlar Kasapyan Nazmi Efendi, Reji Dava Vekili Sırrı Efendi ile Reji memuru Salih Efendi huzurunda okunarak onaylanmış ve Nişan Poladyan Efendi'ye iletilmiştir. Yine Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi tarafından alınan bu karara temyiz yolunun da açık olduğu belirtilerek 12 Ocak 1905 tarihinde kararlar imza altına alınmıştır. Böylece 8 Ağustos 1904 tarihinde vilayet meclisinde başlayan mahkeme süreci üç duruşma neticesinde 12 Ocak 1905 tarihinde son bularak 6 ay gibi kısa bir süre içerisinde karara bağlanmıştır. Lakin alınan bu karara itiraz eden Nazmi Efendi davayı Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi İstînâf Mahkemesi'ne taşımıştır (BOA. ŞD. 1357/1/67-70, 27/Za/1323).

Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi (İstînâf Mahkemesi)

Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi tarafından 12 Ocak 1905 tarihinde alınan karara itiraz eden Nazmi Efendi, kararın temyiz edilebilir hakkını kullanarak Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi (İstînâf Mahkemesi)'ne 21 Şubat 1905

tarihinde müracaatta bulunmuştur. Dilekçesinde suçsuz olduğunu, asıl suçlunun Kaliman Efendi olduğunu belirterek davanın yeniden görülmesini talep etmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/42, 27/Za/1323). Nazmi Efendi, İstînâf Mahkemesi'ne müracaatının nedenini dokuz madde halinde özetlemiştir. Birinci maddede; davanın Mehakim-i Umumiye'de görülmesi gerekmesine rağmen Meclis-i İdare Mahkemesi'nde görüldüğünü belirtmiştir. İkinci maddede; davanın kendisi hakkında değil de Kaliman Efendi hakkında görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Gerekçe olarak ise Ankara Reji İdaresi'nin zikredilen tütünleri kendisine değil de ambar memuru olarak Kaliman Efendi'ye teslim etmesini göstermiştir. Üçüncü maddede; dava ile ilgili Kaliman Efendi'nin birinci sanık olduğunu, kendisinin üçüncü sanık olarak yargılanabileceğini ifade etmiştir. Dördüncü maddede; 4.248 kuruşun kendisinden tahsil edilmesine yönelik meclis mahkemesinin kararına itiraz etmiştir. Beşinci maddede; Kaliman Efendi ile ilgili iddialarının araştırılmadığı gibi bu konuda tutulan kayıtların da incelenmediğini belirterek bu kayıtların incelenmesini talep etmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/41, 27/Za/1323).

Altıncı maddede; tütün satışı ile ilgili tutulmuş olan kayıt defterlerinde Kaliman Efendi tarafından fazla miktar girildiğine dikkat çekerek satış defterlerinin tekrar incelenmesini istemiştir. Yedinci maddede; Kaliman Efendi'nin daha önce tütün satıp parasını zimmetine geçirdiğine ve kendisine verilen yirmilik tütün sandığında oluşan bu açığı kapatmak için otuzluk olarak kayıtlara işlediğine dair delillerinin de olduğunu belirterek mahkeme heyetine sunabileceğini aktarmıştır. Sekizinci maddede; delillerle ispat edebileceği yolsuzluklar dışında Kaliman Efendi'nin 3.200 kuruşluk tütünleri 5.200 kuruş olarak kayıtlara geçirdiğini ve dalgınlığından da faydalanarak kendisine imzalattırdığını da kanıtlayabileceğini belirtmiştir. Ayrıca mevcut olan defterler dışında Kaliman Efendi ve kendisinden sonra göreve getirilmiş olan kardeşi tarafından bir küçük defterin ortadan kaldırıldığını da aktarmıştır. Daha önce görülen mahkemede bu iddiaların ciddi şekilde tahkik edilmediğini belirterek bu konuda gerekli inceleme ve araştırmaların yapılmasını mahkeme heyetinden talep etmiştir. Nitekim küçük boy defterin ortaya çıkarılması durumunda suçlunun Kaliman Efendi olduğunun anlaşılacağını da eklemiştir (BOA. ŞD. 1357/1/41, 27/Za/1323). Nazmi Efendi İstînâf Mahkemesi'ne sunduğu gerekçelerde kendinden emin ve iddialarının sağlam delillere dayandığının altını çizmiştir.

Nazmi Efendi, son maddede Kaliman Efendi'nin daha önce bir yolsuzluğa karıştığına vurgu yapmıştır. Onun, bir Rum kilisesinin parasını zimmetine geçirdiğine dair gelişmeye dikkat çekerek, birkaç defa iflas ettiğinin de göz önünde

bulundurulması mevcut olan eksikliğin kendisinde olduğunu belirtmiştir. Yine daha önceki mahkemede belirttiği gibi şirkete ait olan fabrikada üç yıl boyunca görev yaptığını ve 50-60.000 kuruş kadar ticaret yapmış olmasına rağmen hesaplarda herhangi bir eksikliğin oluşmadığının da göz önünde bulundurulmasını talep etmiştir. Nazmi Efendi, ayrıca kendisinin görevden alınmasından sonra yerine Kaliman Efendi'nin kardeşinin göreve getirilmesinin temel amacının ise mevcut olan defteri ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olduğuna da dikkat çekmiştir. Bütün bu gerekçeler dikkate alınarak hakkında alınan kararın iptal edilmesini, mahkemenin yeniden görülmesini, iddialarının tahkik edilmesini ve Kaliman Efendi'nin yargılanmasını talep etmiştir. Bu talepleri içeren telgraf İstınâf Mahkemesi heyetince dikkate alınmıştır (BOA. ŞD. 1357/1/41, 27/Za/1323).

Şûrâ-yı Devlet'e itirazda bulunan bir diğer isim de Nazmi Efendi'nin kefil Nişan Poladyan Efendi'dir. Onun itirazı davanın sonucuna değil, kendisiyle ilgili verilen hükme olmuştur. Ankara Meclis-i İdare Mahkemesi tarafından alınan karar kendisine 21 Eylül 1905 tarihinde iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/39, 27/Za/1323). Bu karar Mübaşir Mustafa Ağa tarafından Nişan Poladyan Efendi'ye ulaştırılmıştır (BOA. ŞD. 1357/1/12, 27/Za/1323). Nişan Poladyan Efendi itiraz gerekçelerini dört madde halinde sıralamıştır. Buna göre davanın asıl sahibinin Nazmi Efendi olduğundan dolayı eksik olan miktarın Nazmi Efendi'den tahsil edilmesi, kendisinin sadece kefil olduğunu belirterek mahkemenin de Meclis-i İdare'de değil de Muhakeme-i Umumiye'de yapılması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Eksik olan miktarın kendisinin vazifesi dâhilinde olmadığını, daha önceki mahkemede vekil tayin etmek istediği halde talebinin olumlu karşılanmadığını belirterek gıyabında karar alındığından da şikâyetçi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dava sürecinde Nazmi Efendi'nin kefil olmadığına yönelik ifadeleri içeren mektubu mahkeme heyetine iletmiş olmasına rağmen dikkate alınmadığını da belirtmiştir. Son olarak ise Nişan Poladyan Efendi, Nazmi Efendi hakkında verilen karara itiraz etmediğini ancak kendisi hakkında verilen karara itiraz ettiğini, bu kararın hukuka uygun olmadığını belirterek hakkında verilen hükmün tekrar incelenmesini talep etmiştir. Gerek Nazmi Efendi gerekse Nişan Poladyan Efendi'nin mahkeme reisliğine iletmiş oldukları taleplerin incelenmesi neticesinde temyize karar verilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/42, 27/Za/1323).

Bunun üzerine Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi İstınâf Mahkemesi tarafından Ankara vilâyeti tömbeki müdürü Nişan Poladyan Efendi'ye 9 Ağustos 1906 tarihinde celpname göndermiştir (BOA. ŞD. 1357/1/7, 27/Za/1323). Buna göre

mahkeme İstinâf Dairesi'nde 18 Eylül 1906 tarihi pazartesi günü görülecekti (BOA. ŞD. 1357/1/7, 27/Za/1323). Karara itiraz eden Nazmi Efendi'ye aynı tarihte celpname gönderilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/9, 27/Za/1323). Bu celpname Ankara Reji Komiseri tarafından Nazmi Efendi'ye teslim edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/10, 27/Za/1323). Yine celpnamenin iletildiği bir diğer kişi ise Reji dava vekilidir. 13 Ağustos 1906 tarihinde gönderilen celpnamede Reji vekili tarafından 21 Ağustos günü teslim alınmıştır. Aynı şekilde onun da pazartesi günü hazır bulunması, bulunmaması durumunda ise davanın gıyabında temyiz edileceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/8, 27/Za/1323).

9 Ağustos günü celpnameyi teslim alan Nazmi Efendi mahkemeye katılmak üzere Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Ancak mahkeme başlamadan, tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte İstanbul'da vefat etmiştir. Mahkemeye katılacak olan müdde-i umumi muavini Faik Bey; Reji İdare Vekili Tahsin Bey'e, Nişan Poladyan Efendi'ye ve Nazmi Efendi'ye celpname göndermiştir. Mahkeme heyetinin başkanlığını yapan Faik Bey ve Reji Dava Vekili Tahsin Bey hazır bulunmuş olmalarına rağmen Nazmi Efendi ile Nişan Poladyan Efendi katılmamıştır. Nazmi Efendi'nin celpnameyi teslim almasını göz önünde bulunduran Tahsin Efendi, katılmama nedeninin araştırılması için mahkemenin ertelenmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda duruşma ileri bir tarihe ertelenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Nazmi Efendi'nin vefatından dolayı mahkemeye katılmadığı tespit edilerek varislerin araştırılmasına karar verilerek duruşma tekrar ileri bir tarihe ertelenmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/35-36, 27/Za/1323). Bu süreçte Nazmi Efendi'nin birinci derece yakınıyla ilgili bir gelişme söz konusudur.

Yapılan araştırmalar neticesinde Dâhiliye Nazırı Mahmut Paşa'nın himayesinde çalışan Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin, Nazmi Efendi'nin oğlu olduğu tespit edilmiştir. Buna dair bilgiler Ankara Valiliği tarafından İstinâf Dairesi'ne 25 Ağustos 1906 tarihinde iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/9, 27/Za/1323). Buna karşın davaya katılmak üzere İstanbul'da ikamet etmekte olan Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'ye celpname gönderilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/11, 27/Za/1323). Ayrıca 26 Nisan 1907 tarihinde Ankara Reji İdaresi tarafından Şûrâ-yı Devlet İstinâf Muhakemat Dairesi Reisliğine çekilen telgrafta onun varisi olan oğlu Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi dışında diğer oğlu Artaki Efendi, oğullarıyla birlikte ikamet eden eşi Nevnik Hanım, Ankara'da ikamet etmekte olduğunu bildirmiştir. Nazmi Efendi'nin boşamış olduğu eski eşi Mariya Hanım'ın da (boşandıktan sonra Ankara'da bulunan Abrayosan ticarethanesinde müdürlük görevini icra eden Mıgırdiç Efendi ile evlenmiştir) varisleri

olduğu belirtilmiştir. Ankara Meclisi tarafından verilen hüküm gereğince Nazmi Efendi'den tahsil edilecek miktarın vefatından dolayı varislerinden tahsil edilmesi üzerine İstanbul'da Galata bölgesinde bulunan Selanik isimli handa 4 numaralı odada oturan iki oğlu ile eşi Nevnik Hanım ile eski eşi Mariya Hanım'a 27 Ocak 1908 tarihinde pazartesi günü başlayacak olan duruşmaya katılmaları için celpname gönderilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/14-16, 27/Za/1323; BOA. ŞD. 1357/1/13, 27/Za/1323).

Aynı celpname Reji dava vekili olarak görevlendirilen Tahsin Bey'e (BOA. ŞD. 1357/1/17, 27/Za/1323) ve Nişan Poladyan Efendi'ye de iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/20, 27/Za/1323). Bu doğrultuda duruşma günü geldiğinde mahkeme heyetinin yanı sıra Reji İdaresi Dava Vekili Tahsin Bey ile Nazmi Efendi'nin varislerinden oğlu Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi hazır bulunmuşlardır. Ancak diğer oğlu Artaki Efendi ile eşi Nevnik Hanım ve boşanmış olduğu eski eşi Mariya Hanım celpnameleri imzalamış olmalarına rağmen duruşmaya katılmamışlardır. Celpnameyi imzalamış olmasına rağmen duruşmaya katılmayan bir diğer isim de kefil Nişan Poladyan Efendi'dir. Ancak Nişan Poladyan Efendi'nin ömrü davanın sonucunu görmeye yetmemiştir. Katılmama nedeni araştırıldığında, Nişan Poladyan Efendi'nin vefat ettiği tespit edilmiştir. Duruşma Tahsin Bey'in talebi ve mahkeme muavini Faik Bey'in de talebi kanunlara uygun bulması doğrultusunda tekrar ileri bir tarihe ertelenerek Nişan Poladyan Efendi'nin varislerinin araştırılmasına karar verilmiştir. Bu duruşmada alınan bir diğer karar ise mahkemenin duruşmaya katılmamış olan Nazmi Efendi'nin varislerinin gıyabında görülmesidir. Ankara Reji İdaresi ile Ankara Vilayet Meclisi tarafından yürütülen araştırmalar neticesinde Reji Dava Vekili Tahsin Bey tarafından mahkeme heyetine 20 Şubat 1908 tarihinde bir telgraf sunulmuştur. Bu telgraf Nişan Poladyan Efendi'nin varisleri ile ilgili bilgiler içeriyordu. Şöyle ki varislerinden Misak Poladyan Efendi'nin tömbeki şirketinde memur olduğu ve Ankara Balıkpazarı'nda oturduğu, kardeşleri Misak Poladyan Efendi ile Arakil Poladyan Efendi'nin Kayseri'de sarraflar çarşısında ikamet etmekte olduğu bilgisine yer verilmiştir. Yine bu varisler dışında üçüncü varisi ise Arakil Poladyan Efendi ile ikamet eden kızı Meryem Hanım'dır (BOA. ŞD. 1357/1/21, 35-36, 27/Za/1323).

Belirlenen bu isimlere de 14 Temmuz 1908 tarihinde salı günü duruşmanın Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'nde başlayacağıyla ilgili celpname gönderilerek katılmaları hususunda bilgi aktarılmıştır. Katılmamaları durumunda ise mahkemenin gıyaplarında görüleceği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/22-29,

27/Za/1323). Duruşmaya davet edilen Nazmi Efendi'nin varislerinden Mariya Hanım katılmadığı gibi eşi Mıgırdiç Efendi tarafından Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'ne 20 Ekim 1909 tarihinde çekilmiş olan telgrafta daha önce verilmiş olan kararda varis olarak eşinin tutulduğunu ancak eşinin vefat etmiş olan Nazmi Efendi'nin terekesinden faydalanmadığını belirterek varis olarak tutulmaması gerektiğini istirham etmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/47, 27/Za/1323). Bu arada Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi 16 Haziran 1908 tarihinde Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'ne çektiği telgrafta haklarında alınan karara itiraz ederek, 1906 yılına ait kayıtları içeren kayıp hesap defterlerinin bulunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine 25 Kasım 1905 ile 19 Mart 1907 tarihleri arası ambar hesaplarını içeren iki adet kayıt defterinin mahkemeye ulaştırılmak üzere Ankara Postanesine verildiği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/58, 27/Za/1323).

Bu defterler duruşma günü incelenmiştir. Lakin duruşma günü mahkeme heyetinin yanı sıra sadece Reji Dava Vekili Tahsin Bey ile Nazmi Efendi'nin oğlu Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi katılmıştır. Nazmi Efendi'nin diğer varisleri hakkında davanın görüleceğine dair bir önceki duruşmada karar alınmıştı. Nişan Poladyan Efendi'nin tüm varislerinin duruşmaya katılmaması üzerine Reji Dava Vekili Tahsin Efendi gıyaplarında davanın görülmesini talep etmiştir. Mahkeme heyeti tarafından yapılan değerlendirme neticesinde Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi dışında diğer tüm varislerin gıyabında mahkemenin görüleceğine dair karar alınarak taraflara iletilmiştir. Dayanak olarak ise geçici ceza kanununun 170. maddesi gösterilmiştir. Alınan bu karar üzerine duruşma tekrar ertelenerek duruşmanın gerçekleşeceği gün hazır bulunmaları için taraflara celpname iletilmiştir. (BOA. ŞD. 1357/1/35-36, 27/Za/1323) Celpnamede duruşmanın 9 Ocak 1909 tarihinde cumartesi günü yapılacağı, ve tarafların hazır bulunmaları, bulunmamaları durumunda ise gıyaplarında karar alınacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda mahkemeye katılım sağlanması için zabıta memuru Mustafa tarafından kaleme alınan celpnameler Reji Dava Vekili Tahsin Bey'e (26 Aralık 1908), Kasapyan Nazmi Efendi'nin oğlu Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'ye (13 Ocak 1909)⁷ ve diğer oğlu Arakil Poladyan Efendi'ye (16 Aralık 1908) gönderilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/29-33, 27/Za/1323).

⁷ Celpname evrakı için Bkz. Ek-2.

Duruşma neticesinde mahkeme heyetinin almış olduğu eksik olan 4.248 kuruşun kefil tarafından tahsil edilmesine yönelik karar merkezi idare tarafından ilgililere duyurulmuştur. Kefil olan Nişan Efendi'nin vefat etmesinden dolayı alınan karar onun varisleri olan oğulları Arakil Poladyan Efendi, Misak Poladyan Efendi, kız kardeşleri Meryem Hanım, diğer oğlu Tamyanos'un vefat etmesiyle birlikte dul olan Felek kızı Kazar ile onun küçük kızı Virtayem'e iletilmiştir. Belirlenen kişilerin ayrıca mahkemeye katılmadıklarından dolayı kararın gıyaplarında alındığı da belirtilmiştir. Alınan bu karara 24 Ocak 1909 tarihinde şu ifadelerle karşı çıkmıştır; Nişan Efendi'nin borcun asıl sahibi olmadığı kefil olduğuna dikkat çekilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/3, 27/Za/1323). Asıl varisler dururken, bu bedelin kefil varislerinden tahsil edilmesi kararına itiraz edilmiştir.

Bu itirazın değerlendirilmesi üzerine mahkeme heyeti ile Tahsin Bey hazır bulunmuş olmalarına rağmen bu sefer Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi katılmamıştır. Tahsin Bey'in gıyabında mahkemenin başlatılmasına dair talebi reddedilerek Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin katılım sağlaması için duruşmanın ileri bir tarihe ertelenmesine Faik Bey hüküm vermiştir. Gerekçesi ise celpnamenin Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin kardeşi Arakil Efendi'ye teslim edildiğine dair imzanın olması ve muhtar veya odabaşı tarafından celpnamenin Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'ye teslim edildiğine dair bir imzanın bulunmamasıdır. Duruşma günü geldiğinde ise tekrar Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin hazır bulunmadığı görülmüş ancak Selanik Hanı odabaşı tarafından gönderilen telgrafta Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin buradan taşındığını ve yeni adresinin neresi olduğu bilinmediğinden dolayı celpnamenin kendisine teslim edilmediği belirtilmiştir. Tahsin Efendi tekrar mahkemenin Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi gıyabında görülmesini talep etmiştir. Lakin Faik Bey, Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin haberdar edilmesi için duruşma gününün Takvim-i Vakayi'de ilan edilmesine karar vererek duruşmayı tekrar ertelemiştir. Verilen ilanda duruşmanın 17 Mayıs 1909 tarihinde pazartesi günü görüleceği aktarılmıştır. Ayrıca Tahsin Efendi'ye de celpname ile duruşma tarihi iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/35-36, 27/Za/1323).

Bu arada Nazmi Efendi'nin vefat etmesiyle birlikte kefilleri hakkında görülen davanın istinâfinin hangi mahkemede görüleceğine dair Muhakeme-i Umumiye ile Muhakeme-i İdariye arasında bir ihtilaf yaşanmıştır. Buna göre davanın temyizinin Muhakeme-i Umumiye mi yoksa Muhakeme-i İdariye de mi görüleceğine dair tartışmalar mahkemenin Muhakeme-i Umumiye bünyesinde görülmesine karar

verilerek sonuçlandırılmıştır. Gerekçe olarak ise Reji Şirketi'nin ticaretiyle ilgili bir konu olması gösterilmiştir. 21 Haziran 1909 tarihinde alınan bu karar diğer ihtilaflar için de emsal gösterilerek davanın Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi İstinâf Mahkemesi'nde görülmesine karar verilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/43-44, 27/Za/1323). Ankara Vilayet Meclisi İdaresi Bidayet Mahkemesi tarafından Reji ambarında eksik olan 4.248 kuruşun Kasapyan Nazmi Efendi ile kefilisi olan Poladyan Nişan Efendi'den tahsil edilmesine yönelik verilen karara Poladyan ve Nazmi Efendi itiraz ederek davanın Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'nde yeniden görülmesini talep etmişlerdir. Bu doğrultudaki talepler uygun görülerek mahkeme sürecine başlanmıştır. Reji İdaresi'nde görevli olan memurların davasının Muhakeme-i Adliye'de görülmesinin uygun olacağına dair karar alınarak dava Muhakeme-i Adliye'ye sevk edilmiştir. Rejide görevli olan memurların mahkemelerinin vilayet meclislerinde görüleceğine dayanak olarak Tanzimat Dairesi'nin 21 Eylül 1887 tarihli karar dayanak olarak gösterilmiştir. Muhakeme-i Adliye tarafından davanın incelenmesi neticesinde muhakemenin Muhakeme-i Umumiye Dairesi'nde görülmesine karar vermiştir. 29 Haziran 1909 tarihinde tarafların talebi reddedilerek davanın temyiz edilmesi için dava evrakları İstinâf Mahkemesi'ne iade edilerek davanın görülme sürecine devam edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/45, 27/Za/1323).

17 Mayıs 1909 tarihinde gerçekleşen duruşmada karar alınmamış olmalı ki 6 Temmuz 1909 tarihinde bir duruşma daha gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Reji Dava Vekili Tahsin Bey'e yazılan celpnamede Nazmi Efendi ve kefilisi Nişan Poladyan Efendi hakkında açılan davanın haziran ayının birinci çarşamba günü varislerinin katılımı ile görüleceği ve belirlenen gün diliminde Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'nde hazır bulunmaları gerektiği belirtilmiştir. Bulunmamaları durumunda ise davanın gıyaplarında gerçekleşeceği ifade edilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/46, 27/Za/1323). Mahkeme heyeti ve Reji dava vekilinin hazır bulunmasıyla gerçekleşen duruşma neticesinde Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi aleyhine alınan karar İstanbul'daki evine gönderilmiştir. 28 Ekim 1909 tarihinde Ankara'ya gelen Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi annesi ile İstanbul'a bağlı olan Beyoğlu'nda Tozkoparan Mahallesinde 28 numaralı evde ikamet ederken dava kararı kendisine iletilmiştir. Bu karar evrakı annesi tarafından teslim alınmıştır (BOA. ŞD. 1357/1/55, 27/Za/1323). Alınan bu karara Kayseri'de ikamet eden Misak Poladyan, Nişan Efendi'nin kızı Meryem Hanım vekili Pedros Dolatan imzasıyla 14 Temmuz 1909 tarihinde Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'nde gıyaplarında alınan karara itiraz ettiklerini belirtmişlerdir. İlgili itiraz Ethem Efendi aracılığı ile Reji vekiline iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/54-55, 27/Za/1323).

Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi tarafından Ankara Vilayeti Meclis-i İdaresi Bidayet Mahkemesi tarafından Nişan Poladyan Efendi ve Nazmi Efendi'den tahsil edilmesine karar verilen 4.248 kuruşun vefat etmelerinden dolayı varislerden tahsil edilmesine karar verilmiştir. Gerçekleşen itirazların değerlendirilmesi için 21 Mart 1910 tarihinde Misak Poladyan ile Tahsin Bey'e celpname gönderilerek 22 Mart Pazartesi günü mahkemenin görüleceği belirtilmiştir. Tarafların katılımı ile gerçekleşen mahkemede daha önce alınan karar tekrar edilmiştir. Bu karar daha sonra 21 Haziran 1910 tarihinde onaylanarak Reji İdaresi Dava Vekili Hüseyin Bey'e Bahçekapısı'nda Kazaz hanında 16 numarada yazıhanesi bulunan dava vekillerinden Misak Poladyan Efendi'ye iletilmiştir (BOA. ŞD. 1357/1/38, 59, 60-64, 27/Za/1323). Alınan bu kararda şahit olarak Fırıncı Mahallesinden Sarraf Serkiz Efendi, Veled-i Çirban ve Tavukçu Mahallesinden Erkiletlioğlu Kirkor Veled-i Karabet Efendi yer almıştır (BOA. ŞD. 1357/1/4, 27/Za/1323).

Osmanlı taşrasında cereyan eden bu dava sürecinin neticelenmesi süresine dair bir değerlendirme yapıldığında Bidayet Mahkemesi'nde açılan davanın altı ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlandığı görülmektedir. Bu durum ise Osmanlı taşrasında adliye fonksiyonunun hızlı işlediğini göstermektedir. Ancak alınan kararın Temyiz Mahkemesi'ne taşınmasından sonra aynı sürecin burada işlemediği tespit edilmiştir. Zira 1905 yılında duruşma başlamış olsa da 1909 senesinde neticelenmiştir. Buradaki dava sürecinin hızlı işlememesinin temel gerekçesi ise davacı ile davalı olan şahısların vefatından sonra davaya taraf olan varislerin duruşmalara katılmaması olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde Ankara bölgesinde yaygın olan meslek grupları arasında tütüncülük yer almıştır. Tütüncülüğün meslek haline dönüşmesi, kullanım alanının artmasına bağlı olarak devletin tütün üzerinden gelir sağlayıcı politikaları hayata geçirmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda politikalar özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanmıştır. Böylece 1854 yılından itibaren alınmaya başlanan dış borçların ödenmesi için kaynak olmuştur. İlk etapta tütün gelirleri 1879 ile 1881 yılları arasında iç alacaklılara teminat olarak gösterilmiştir. 1881 yılından itibaren dış alacaklıların denetimine bırakılmıştır. Bu çerçevede tütün, 20 Aralık 1880 tarihli Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin denetimine bırakılmıştır. Ardından başta tütün olmak üzere bazı ürünlerin üretim, tüketim ve ticaretini kontrol etmek için 27 Mayıs 1883 tarihinde Reji Şirketi kurulmuştur.

Kurulan bu şirket devlet genelinde tütünle ilgili her türlü gelişmeyi denetimi altına almıştır.

Şirketin teşkilatlandığı vilayetlerden biri de Ankara'dır. Bu çerçevede Ankara Reji İdaresi çatısı altında Ankara Merkez Reji Başmüdürlüğü, Kayseri Reji Müdürlüğü, Kırşehir Reji Müdürlüğü, Çorum Reji Müdürlüğü ve Yozgat Reji Müdürlüğü şeklinde sancak merkezlerinde teşkilatlandırılmıştır. Sancaklara bağlı olan kazalarda ise memurluklar kurmuştur. Bu bağlamda Ankara Merkez Reji Başmüdürlüğü bünyesinde Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Yabanabad, Çubukabad, Polatlı ve Haymana memurlukları kurulmuştur. Bu teşkilat yapısı ile idare, vilayetin en ücra köşesine kadar tütün ile ilgili her türlü faaliyeti denetimi altına almaya çalışmıştır. Geniş bir teşkilat yapısı, kalabalık bir kadro yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Kalabalık bir kadro yapılanmasının idare edilmesi zor olduğu gibi kontrolsüzlüğe bağlı olarak birtakım sorunların yaşanmasına da yol açmıştır. Bu sorunların önemlilerinden biri de memurların idareye ait olan paraları zimmetlerine geçirme girişimleri olmuştur. Devletin pek çok bölgesinde faaliyet gösteren şirket şubelerinde meydana gelen bu tür girişimlerin Ankara Reji İdaresi bünyesinde de yaşandığı tespit edilmiştir.

Kasapyan Nazmi Efendi, 15 Ekim 1903 tarihinde Ankara Reji İdaresi'nde ambar satış memuru olarak göreve başlamıştır. O, Ankara'ya bağlı Kozanoğlu Mahallesinde ikamet ettiği tespit edilmiş, daha önce 1886 ile 1889 yılları arasında Ankara Reji İdaresi Tütün Fabrikası'nda çalışmıştır. Görevi başındayken bir yıl sonra ambar sandığından zimmetine para geçirdiğine dair iddia ortaya atılmıştır. Bu iddia üzerine başlatılacak olan muhakeme sürecinde davacı konumunda Ankara Reji İdaresi Dava Vekili Sırrı Efendi reji memuru Salih Efendi ile sonradan görevlendirilecek olan bir diğer Ankara Reji Dava Vekili Tahsin Bey'dir. Davalı konumunda ise ambar memuru Kasapyan Nazmi Efendi, onun vekili Musaddık Efendi ve kefilisi Nişan Poladyan Efendi olmuştur. Davanın ikinci aşaması olarak nitelendirilebilecek temyiz edilmesi sürecinde Nazmi Efendi ile Nişan Poladyan Efendi'nin vefat etmesinden dolayı davalının varisi olan oğulları Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi, Artaki Efendi, eşi Nevnik Hanım ve eski eşi Mariya Hanım yer almıştır. Nişan Poladyan Efendi'nin varisi olan oğulları Misak Poladyan Efendi, Arakil Poladyan Efendi ve kızı Meryem Hanım davalı konumunda duruşmalarda isimleri geçen kişilerdir. Dava sürecinde ismi geçen bir diğer görevlinin davalıdan önce ambar memuru olan Kaliman Efendi'dir. Muhakeme sürecinden hemen önce 22 Nisan 1904 tarihinde müfettiş Beraçoti Efendi, eski ambar memuru Kaliman Efendi ve yeni memur Kasapyan Nazmi Efendi

tarafından tutulan hesap kayıtlarını incelemiştir. Bu hesap kayıtlarında yapılan incelemeler neticesinde ambar sandığında 4.248 kuruşun eksik olduğu ve 720 kuruş 30 santimlik sigara satışında hilenin olduğu tespit edilmiştir.

Bu raporların isnat edilerek Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Mahkemesi'nde 8 Ağustos 1904 tarihinde mahkeme başlatılmıştır. Mahkeme heyeti Ankara Valisi Cevat Bey, azalardan defterdar Ethem Bey, mektupçu Hacı Rıfat Efendi, metropolit vekili Baba Yavan Efendi, aza Agâh Efendi ve Karlopor Efendi'den oluşmaktadır. Bidayet Mahkemesi'nde taraflardan alınan ifadeler, verilen aralar ve elde edilen belgelerin değerlendirilmesinden sonra; üçüncü duruşmada eksik olan 4.248 kuruşun Kasapyan Nazmi Efendi ile onun kefilisi olan Nişan Poladyan Efendi'den tahsil edilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın gerekçesi ise eksik olan miktarın tutulduğu kayıtlarda Kasapyan Nazmi Efendi ile Nişan Poladyan Efendi'nin imzasının bulunmasıdır. Ayrıca davalıya ait olup, ambar kasasında olan 700 kuruş iade edilmiştir. Yine mahkeme masrafları olan 425 kuruş 20 para davalıdan tahsili 12 Ocak 1905 tarihinde Bidayet Mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Ancak onaylanan bu karara tarafların itiraz etme hakkının da olduğu belirtilmiştir. Bu hakkı kullanmak isteyen davalı ve kefilisi, davanın temyizi için 21 Şubat 1905 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Dairesi İstînâf Mahkemesi'ne başvurmuştur.

Davalı, mahkemenin her aşamasında, eksik olan miktarı kabul ettiğini ancak bu eksikliğin kendisinden önceki memur Kaliman Efendi döneminde gerçekleştiği konusunda ısrar etmiştir. Bundan dolayı itiraz ederek davanın yeniden görülmesi ve eksik olan miktarın önceki memurdan tahsil edilmesini talep etmiştir. Kefilisi ise mahkemeye konu olan paranın kendisinden tahsil edilemeyeceğini belirterek davanın yeniden görülmesini talep etmiştir. Mahkeme heyeti tarafından gerekli incelemelerin yapılmasından sonra kararın İstînâf Mahkemesi'nde temyiz edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar çerçevesinde 18 Eylül 1906 tarihinde duruşma başlamıştır.

Kararın temyiz edilmesi sürecinde davalı ile kefilinin vefat etmelerinden dolayı varislerin tespit edilerek duruşmaya davet edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede davalının varisi olan oğulları Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi, Artaki Efendi, eşi Nevnik Hanım ve eski eşi Mariya Hanım'ın yanı sıra Nişan Poladyan Efendi'nin varisleri olan oğulları Misak Poladyan Efendi, Arakil Poladyan Efendi ve kızı Meryem Hanım'ın davet edilmesiyle muhakeme süreci başlatılmıştır. Varislerden Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi dışında hiçbiri duruşmalara katılmamıştır. Nihayetinde, 21 Haziran 1910 tarihinde daha önce Bidayet Mahkemesi tarafından alınan karar

onaylanarak eksik olan miktarın ve mahkeme masraflarının davalı ve kefilin varislerinden tahsil edilmesi karara bağlanmıştır.

Dava sürecinde ortaya çıkan bir diğer durum yolsuzlukla suçlanan Kasapyan Nazmi Efendi'nin oğlunun Dâhiliye Nazırı tarafından istihdam edilmesidir. İş bilirlik ve itimat açısından önemli bir gösterge olan bu gelişmenin yanında davayı diğer kardeşi takip etmemiştir. Son aşamada davayı takip eden varis sadece Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'dir.

Osmanlı ekonomisinde özel bir girişim olan Reji İdaresi bünyesinde bir yolsuzluk gerçekleşmiştir. Yolsuzluğun davası devletin mahkemelerinde görülmüştür. Öyle ki ilk önce yerel mahkeme bir karara varmıştır. Yolsuzlukla suçlanan Kasapyan Nazmi Efendi, yargılamadaki ilk süreçte çıkan sonuca itiraz etmiştir. Burada itirazı davaya konu olan paranın kendisinden önceki görevli bir diğer gayrimüslim görevli olduğunu ifade ederek, onun daha önce kendi inanç kurumunu da dolandırdığını iddia etmiştir. Ayrıca iddialarının delillere dayandığını yinelemiştir. Ankara'daki yargılamada haksız bulunması üzerine İstanbul'da temyiz mahkemesine müracaat etmiş ancak bu esnada vefat etmiştir. Onu müteakip kefil Nişan Poladyan vefat etmiştir. Böylece dava temyize taşınmış olsa da asıl sorumlular nezdinde değil varisler üzerinden sonuçlanmıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 1550/116201, 3012/225869.

Bab-ı Asafi-Defterleri (A.DVNSMHM.D): 82-343.

Dahiliye-Defterler (DH. SAİD.D): 127/17.

Dahiliye-Mektubi Kalem (DH. MKT): 417/74,

Dahiliye-Mütenevvia (DH. MTV.): 36/78.

Hariciye Nezareti-İdare (HR. İD.) 290/50.

İrade-Meclis-i Mahsusa (İ. MMS): 75/3367.

Meşihat-Defterleri (MŞH. ŞSC. d.) 97, 173.

Sadaret-Mukavelenameler (A.) DVN. MKL): 18/9, 60/13.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 1372/1, 1371/22, 1367/10, 1357/1.

Yıldız-Hususi Maruzat (Y. A. HUS): 175/62.

Yıldız-Resmi Maruzat (Y. A. RES): 4/70, 35/27.

Yıldız-Umumi (Y. PRK. UM.): 35/115.

Salnameler

Ankara Vilayet Salnamesi, Hicri: 1309.

Telif Eserler

Aslan, D. (2005). Dünyada ve Türkiye’de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1), 1-21.

Akkayan, T. (2007). Sağlık ve Sigara. E. G. Naskali (Ed.). *Tütün Kitabı* içinde (s. 523-553). İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Alpoğlu, O. (2019). 224 Numaralı Ankara Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Arıkan, Z. (2002). *Tarih Günlüğü*. İstanbul: Arma Yayınları.

Bingöl, S. (2005). Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mahakim’deki Üst Mahkeme Kararları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(1), 19-38.

Bere, F. (1895). *Les Tabacs*. Paris: Ancienne Maison Quantin Librairies-Imprimeries Reunies.

Blaisdell, D. C. (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Düyun-u Umumiye)*. (A. İ. Dalgıç, Çev.). İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Bluhm, D. (2019). *Kolomb’dan Davidoff’a Tütün*. (Z. A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları.

Çakmak, F., Akçiçek, İ. E. (2014). Sağlık tarihinde Tütün. H. V. Mercimek, İ. E. Akçiçek (Ed.). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün* içinde (s. 487-514). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Dağ, M. (2022a). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-I Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 162-180.

Dağ, M. (2022b). İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950). *Mukaddime Dergisi*, 13(1), 69-100.

- Dağ, M. (2022c). Osmanlı Tütününde Çokuluslu Yabancı Sermaye Yatırımının Teşkilat Yapısı: Ankara Reji İdaresi Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 651-680.
- Dağ, M. (2022ç). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 1333-1344.
- Dağ, M. (2022d). Osmanlı Taşrasında Yabancı Sermaye Yatırımı: Siverek Düyun-U Umumiyye Müdürlüğü ile Reji Memurluğu (1881-1925). *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 59-78.
- Dağ, M. (2021a). XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu (1888-1909). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 444-471.
- Dağ, M. (2021b). XX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911). *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 207-228.
- Emekli, O. (2020). 420 Numaralı Ankara Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Esin, T. ve Etöz, Z. (2015). *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, M. ve Özvar, E. (2021). *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güleryüz, A. (2007). *Osmanlı Donanması 1828-1923*. İstanbul: Denizler Kitapevi.
- Güran, T. (1990). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Damla Ofset.
- Güvemli, O., Zeytinoğlu, E. ve Aygül, E. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Çift Yanlı Kayıt Yönteminin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bir Sanayi İşletmesinde İlk Kez Uygulanması-Tütün Rejisi Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11, 197-223.
- İnalcık, H. (2006). *Makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Kalaycı, M. ve Öztürk, E. (2017). 18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebu Sehl Nu'man Efendi ve Tahlilu'd-Duhan Adlı Risalesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58(1), 1-45.
- Kazgan, H. (1991). *Galata Bankerleri*. İstanbul: Türk Ekonomi Bankası Yayınları.
- Kıray, E. (2015). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. ve Uluğtekin, M. (1998). *Salnamelerde Kayseri-Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- Köksal, O. (1998). Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9(9), 263-285.
- Kömürcan, K. (1948). *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyun-u Umumiye Tarihçesi)*. İstanbul: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yayınları.
- Mercimek, V. (2007). Türkiye'de Tütün. *Tütün Kitabı içinde*. E. G. Naskali (Editör). (s. 139-154). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Morawitz, C. (1979). *Türkiye Maliyesi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Öner, M. (2007). Tatar Halk Edebiyatında Tütünlü Örnekler. E. G. Naskali (Ed.). *Tütün Kitabı içinde* (s. 333-341). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Öztürk, M., Güvensen, A., Altay, V. ve Altundağ, E. (2014). Tütünün Botaniksel Özellikleri Hakkında Genel Değerlendirme. H. V. Mercimek ve İ. E. Akçiçek, (Ed.). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün içinde* (s. 11-17). İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Sarıay, E. (2019). II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıay, E. (2020). Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918). *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 411-440.

- Seydioğulları, M. (2010). Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları. Z. A. Aytemur, Ş. Akçay ve O. Elbek (Ed.). *Tütün ve Tütün Kontrolü* içinde (s. 3-20).
- Taş, H. (2007). Bursa’da Tütün Ekimi, Hasadı ve Tütünle İlgili İnanç ve Gelenekler. E. G. Naskali (Ed.) *Tütün Kitabı* içinde (s. 577-566).
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı Devlet–Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tuğluca, M. (2003). Ankara: Vilayetin Resmî Gazetesi (1870-1921). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thobie, J. (1977). *İnterets Et İmperialisme Français Dans l’Empire Ottoman (1895-1914)*. Paris: Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale.
- Uygur, F. (2023). Reji Döneminde Bafra’da Tütün-Sigara Kâğıdı Üretimi ve Kaçakçılığı Üzerine Bir Araştırma. O. Köse (Ed.). *Tarihî, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle BAFRA (Cilt-2)* içinde (s. 167-183). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yapıcı, Ş. (2021). H. 1133 (M. 1721-1722) Tarihli 97 Numaralı Ankara Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (2011). *Osmanlı’nın Borç Batağı–Düyun-u Umumiyye*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (1996). *Devlet Borçlanması ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Yücesoy, A. A. (2017). Şuray-ı Devlet (1868-1876). *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 187-216.
- Zaitsev, İ. V. (2007). Kırım Hanlığında Tütün ve Sigara Kullanımı (XVII-XIX). E. G. Naskali (Ed.). *Tütün Kitabı* içinde (s. 98-106). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Quataert, D. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. (A. Bertay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Summary

The main purpose of this study is to shed light on the corruption case of Kasapyan Nazmi Efendi, who was employed as a warehouse clerk in the Ankara Reji Administration established in Ankara province by the Reji Company, which was organised on 14 April 1884 to control tobacco throughout the empire, between 1904 and 1910. The main purpose of this study is to examine the information obtained within the scope of this subject and to determine how the trial process took place and how it was concluded.

Between 1904 and 1910, this theoretical study, which deals with the judgement process of Kasapyan Nazmi Efendi, consists of three main parts in addition to the introduction. In the first of these stages, information on the establishment process of the Ankara Reji Administration, where the official was employed, as well as its organisation and staff structure is given. The second stage focuses on the first court where the judgement process was initiated, the Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Court, and focuses on the process of hearing the case in the provincial court. Finally, in the third stage, the developments of the case process in the Court of Appeal of the Şûrâ-yı Devlet Muhakemat Department in order to appeal the decision of the previous court are discussed.

With this aim and methodology, the findings of the subject were determined in many aspects. As a result of the researches, it was determined that tobacconist was one of the most important and widespread occupational groups in the Ankara region. This situation led to the organisation of the Reji Company, which controlled tobacco throughout the empire since 1883, in the region. Within this framework, under the roof of Ankara Reji Administration, Ankara Central Reji Chief Directorate, Kayseri Reji Directorate, Kırşehir Reji Directorate, Çorum Reji Directorate and Yozgat Reji Directorate were organised in the sanjak centres. Official offices were established in the towns attached to the sanjak centres. Civil servants were appointed in villages and sub-districts attached to the towns. With this organisational structure, the administration tried to control all kinds of activities related to tobacco until the remotest corner of the province. This led to the formation of a crowded staff structure. Naturally, this situation led to uncontrolled organisation. This lack of control led to attempts by officials to embezzle money belonging to the administration. It has been determined that such attempts, which occurred in company branches operating in most parts of the Empire, were also experienced within the Ankara Reji Administration.

Kasapyan Nazmi Efendi started working as a warehouse sales clerk at the Ankara Reji Administration on 15 October 1903. One year later, while he was on duty, an allegation was made that he had embezzled money from the warehouse chest. In the judgement process to be initiated upon this allegation, it was determined that the plaintiffs were Sırrı Efendi, the Deputy Prosecutor of the Ankara Reji Administration, Salih Efendi, a reji officer, and Tahsin Bey, another Deputy Prosecutor of the Ankara Reji Administration who would be appointed later. The defendant was the warehouse clerk Kasapyan Nazmi Efendi, his agent Musaddık Efendi and his guarantor Nisan Poladyan Efendi. During the appeal process, which can be characterised as the second stage of the case, Nazmi Efendi and Nishan Poladian Efendi passed away, and Nazmi Efendi's heirs, his brothers Bedros Shamsi Efendi, the commission agent, Artaki Efendi, his wife Nevnik Hanım and his ex-wife Mariya Hanım, became the defendants. The heirs of Nisan Poladian Efendi are his sons Misak Poladian Efendi, Arakil Poladian Efendi and his daughter Meryem Hanım. Kaliman Efendi, who had served as a warehouse clerk at the Ankara Reji Administration before Kasapyan Nazmi Efendi, was another official mentioned in the case. On 22 April 1904, inspector Berachoti Efendi, former warehouse clerk Kaliman Efendi and new clerk Kasapyan Nazmi Efendi kept the account records in order to start the trial process. As a result of the examination of these account records, it was determined that 4.248 kuruş was missing in the warehouse chest and that there was fraud in the sale of 720 kuruş 30 centimetres of cigarettes.

Based on these reports, a trial was initiated on 8 August 1904 at the Ankara Vilayet-i Meclis-i İdare-i Bidayet Court. The court committee consisted of Cevat Bey, the governor of Ankara, Ethem Bey, the bookkeeper, Hacı Rıfat Efendi, the letter carrier, Baba Yavan Efendi, the deputy metropolitan, Agah Efendi and Karlopor Efendi. After the statements taken from the parties, the recesses and the evaluation of the documents obtained, the Court of First Instance decided in the third hearing to collect the missing 4,248 kuruş from Kasapyan Nazmi Efendi and his guarantor Nishan Poladyan Efendi. In addition, 700 piastres belonging to

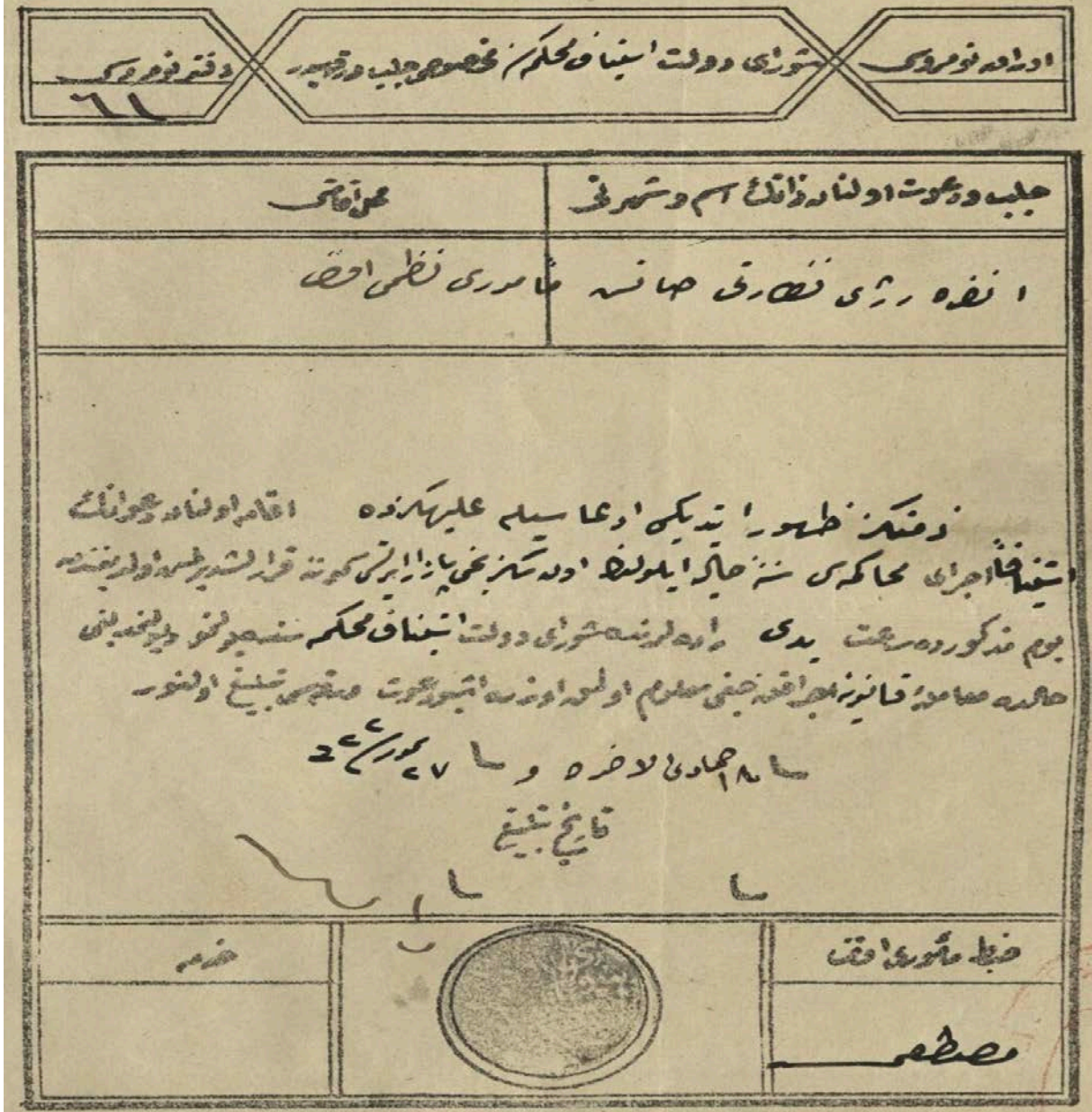
Kasapian Nazmi Efendi, which was in the warehouse safe, was returned. Again, 425 piastres and 20 coins, which were the court expenses, were to be collected from Nazmi Efendi. The decision taken in this direction was approved by the Court of First Instance on 12 January 1905. However, Nazmi Efendi and his guarantor Nishan Poladian Efendi objected to the approved decision and applied to the Court of Appeal of the Shūrâ-ı Devlet Muhakemat Department on 21 February 1905 for the appeal of the case. After the necessary examinations were made by the court committee, it was decided to appeal the decision to the Court of Appeal. Within the framework of this decision, the hearing started on 18 September 1906.

Since Nazmi Efendi and his guarantor Nishan Poladian Efendi died during the appeal process, it was decided that their heirs would be identified and invited to the hearing. Within this framework, the judgement process was initiated by inviting Nazmi Efendi's heirs, namely his brothers Bedros Şemsi Efendi, Artaki Efendi, his wife Nevnik Hanım and his ex-wife Mariya Hanım, as well as Nishan Poladian Efendi's heirs, namely his sons Misak Poladian Efendi, Arakil Poladian Efendi and his daughter Meryem Hanım. None of the heirs except Şemsi Efendi attended the hearings. As a result, on 21 June 1910, the decision taken by the Court of First Instance was approved and it was decided to collect the missing amount and court costs from the heirs of Kasapian Nazmi Efendi and Nishan Poladyan Efendi.

Corruption took place within the regi administration, a private enterprise in the Ottoman economy. The corruption was prosecuted in the state courts. In fact, the local court reached a verdict first. Nazmi Efendi, who was accused of corruption, objected to the result of the first trial. His objection was that the money subject to the case was the money of another non-Muslim official who was in charge before him, and he claimed that he had defrauded his own faith organisation before. He also reiterated that his allegations were based on evidence. When he was found wrong in the trial in Ankara, he applied to the court of appeal in Istanbul, but he died in the meantime. Subsequently, his guarantor Nishan Poladian passed away. Thus, even though the case was appealed, it was finalised through the heirs, not through the persons responsible. Another situation that emerged during the trial was that the brother of Nazmi Efendi, who was accused of corruption, was employed by the Minister of Interior. In addition to this development, which is an important indicator of competence and trust, his other brother did not follow the case. In the last stage, only Şemsi Efendi was the heir who followed the case.

EKLER

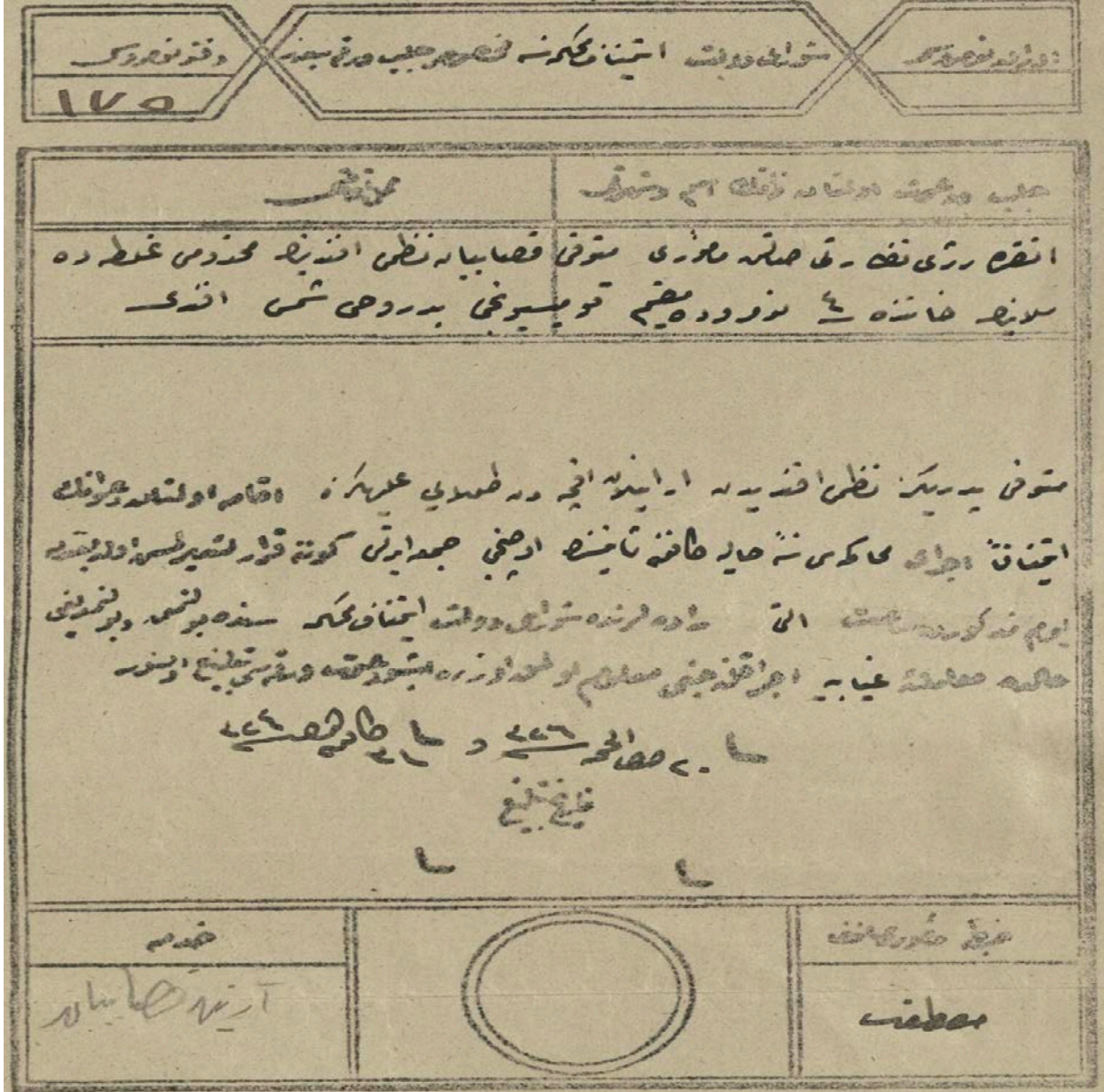
EK-1. Ankara Reji Nezareti Satış Memuru Nazmi Efendi'nin Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi Celbnâme Evrakı.

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 1357, Gömlek No: 1.

Evrak Numarası:	Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'ne Mahsus Celb Varakasıdır	Defter Numarası: 61
Celb ve dâvet olunan zâtın isim ve şöhreti: Ankara Reji Nezâreti Satış Memuru Nazmi Efendi		Mahâl-i ikâmet:
Zimmetinizde zuhûr ettiği iddiasıyla aleyhinzde ikâme olunan da'vâ istinâfen icrâ-yî muhakemesi sene-yî halliye eylülün on sekizinci pazartesi gününe kararlaştırılmış olduğundan yevm-i mezkûrda saat yedi râddelerinde Şûrâ-yı İstinâf Mahkemesi'nde bulunmak ve bulunmadığı halde mu'âmele-yî kanûniye icrâ kılınacağı ma'lûm olmak üzere iş bu dâvet varakası tebliğ olunur. Târih-i tebliğ: Fi 18 Cemâziyevevvel ve Fi 27 Temmuz 1322.		
Hâdeme:	Zabt Memuru Efendi: Mustafa	

EK-2. Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi'nin Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi Celbnâme Evrakı.

Kaynak: BOA. ŞD. Dosya No: 1357, Gömlek No: 1.

Evrak Numarası:	Şûrâ-yı Devlet İstinâf Mahkemesi'ne Mahsus Celb Varakasıdır	Defter Numarası: 175
Celb ve dâvet olunan zâtın isim ve şöhreti:		Mahâl-i ikâmet:
Ankara Reji Nezâreti Satış Memuru Müteveffâ Kasapyan Nazmi Efendi'nin mahdümü Galata'da Selanik hânesinde 4 numarada mukim Komisyoncu Bedros Şemsi Efendi		
Müteveffâ pederiniz Nazmi Efendi'den aranılan akçeden dolayı aleyhinde ikâme olunan da'vânın istinâfen icrâ-yî muhakemesi sene-yî halliye kânunusaninin üçüncü cumartesi gününe kararlaştırılmış olduğundan yevm-i mezkûrda saat altı râddelerinde Şûrâ-yî Devlet İstinâf Mahkemesi'nde bulunmak ve bulunmadığı halde mu'âmelat-ı giyâbiye icrâ kılınacağı mâlûm olmak üzere bu dâ'vet varakası tebliğ olunur. Târih-i tebliğ: Fi 20 Zilhicce 1326 ve Fi 31 Kanunuevvel 1324.		
Hademe: Artin Kasapyan	Zabt Memuru Efendi: Mustafa	

FUTURE ANXIETY UNDER COVID-19 CIRCUMSTANCES: TESTING THE EFFECT OF GRATITUDE AND MEDIATING ROLE OF THREAT PERCEPTION*

COVID-19 KOŞULLARINDA GELECEK KAYGISI: MİNNETTARLIĞIN ETKİSİ VE TEHDİT ALGISININ ARACI ROLÜNÜN TEST EDİLMESİ

Ahmet DEMİRDAĞ

Assist. Prof. Dr., Uşak University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Psychology, ahmet.demirdag@usak.edu.tr

Derya HASDAĞ

Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Psychology, deryahasta@gmail.com

Elif Sümeyra ULUTAŞ

Psychologist, Ankara University, Faculty of Languages and History-Geography, Department of Psychology, ulutassumeyra@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 4 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 22 September 2023
Date accepted: 4 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Minnettarlık; Minnettariik
Müdahaleleri; Gelecek Kaygısı;
Sembolik Tehdit; Gerçekçi Tehdit;
Covid-19

Keywords

Gratitude; Gratitude Interventions;
Future Anxiety; Symbolic Threat;
Realistic Threat; Covid-19

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.9

Abstract

The Covid-19 outbreak increased the importance of dispositional qualities and easy-to-use self-help strategies to promote mental well-being. Previous research indicate that disposition to gratitude enhances well-being by protecting mental health. However, evidence for the efficacy of gratitude-inducing interventions in preventing psychological problems is mixed. Further, data on the gratitude-well-being link under Covid-19 circumstances are inconclusive. In the present research, we examined the role of trait gratitude and gratitude-listing intervention in alleviating future anxiety during the pandemic, and the mediating role of perceived realistic and symbolic threats from Covid-19. In the first study, a correlational study (N = 405), participants rated the predictor and outcome measures—the scales of gratitude, future anxiety, and perceived realistic and symbolic threats from Covid-19. In the second study, a pretest-posttest intervention study (N = 150), participants were randomly assigned to three conditions: to list grateful experiences or important daily life events every two days for a month, or to complete only the pretest and posttest measures. Results indicated that disposition to gratitude was associated with lower future anxiety (study-1), whereas the gratitude-listing intervention did not reduce this anxiety (study-2). Furthermore, in both studies, the perceived Covid-19 threats did not mediate the relationship between gratitude and future anxiety. Exploratory qualitative analyses of participants' gratitude lists and feedback in the second study showed that the pandemic situation hindered the benefits of the intervention. Overall, the results suggest that trait gratitude is more strongly associated with alleviation of psychological distress during the Covid-19 pandemic than gratitude listing. This supports the accumulating data that gratitude interventions, while beneficial for well-being, have limited effectiveness in reducing symptoms of ill-being, such as anxiety.

Öz

Covid-19 salgını, zihinsel sağlığı desteklemek için kişilik özelliklerinin ve uygulanması kolay kendi kendine yardım stratejilerinin önemini artırdı. Önceki araştırmalar, bir kişilik özelliği olarak minnettariik eğiliminin psikolojik sağlığı koruyarak iyi oluşu artırdığını göstermektedir. Buna karşın, minnettariikli artıncı müdahalelerin psikolojik sorunları önleme etkinliğine ilişkin bulgular tutarsızdır. Ayrıca, Covid-19 koşulları altında minnettariik-iyi oluş bağlantısını araştıran çalışmaların verileri de çelişkili sonuçlara işaret etmektedir. Mevcut araştırmada, pandemi sırasında gelecek kaygısını hafifletmede bir kişilik özelliği olarak minnettariik eğiliminin ve minnettariik listeleme müdahalesinin etkisini inceledik. Ek olarak, gerçekçi ve sembolik tehdit algılarının minnettariik-gelecek kaygısı ilişkisindeki aracı rolünü araştırdık. Korelasyonel bir desende yürütülen ilk çalışmada (N = 405), katılımcılar minnettariik, gelecek kaygısı ve Covid-19 gerçekçi ve sembolik tehdit ölçeklerini yanıtlamıştır. Öntest-sontest desenli bir müdahale çalışması olan ikinci çalışmada ise (N = 150) katılımcılar bir ay boyunca her iki günde bir minnettariik deneyimlerini veya önemli günlük yaşam olaylarını listelemek ya da sadece öntest ve sontest ölçümlerini tamamlamak üzere üç ayrı koşula seçkisiz olarak atanmıştır. Bulgular, minnettariik eğiliminin gelecek kaygısını negatif yönde yordadığını (çalışma-1), minnettariik listeleme müdahalesinin ise bu kaygıyı azaltmadığını ortaya koymuştur (çalışma-2). Ayrıca, algılanan Covid-19 tehditleri her iki çalışmada da minnettariik ve gelecek kaygısı arasındaki ilişkiye aracılık edememiştir. Minnettariik listeleri ve katılımcıların sontest geribildirimleri üzerinde yapılan açılımlayıcı nitel analizler, salgın koşullarının minnettariik müdahalesinin faydalarını engellediğini göstermiştir. Genel olarak bulgular, Covid-19 salgını koşullarında, minnettariik listeleme müdahalesine oranla minnettariik eğiliminin psikolojik sıkıntıları hafifletmede daha etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgular ayrıca minnettariik müdahalelerinin iyi oluş için faydalı olmakla birlikte, anksiyete gibi psikopatoloji belirtilerini azaltmada sınırlı etkinliğe sahip olduğuna dair giderek artmakta olan verileri de desteklemektedir.

* Ethical Declaration: The studies reported in this manuscript were approved by the ethics committee of Ankara University (Approval date: 09.06.2020. Approval number: 0616). Informed consent was obtained from all participants before participation in the studies.

Supporter Institute: The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK)

Project Number: 120K418

Introduction

The Covid-19 pandemic adversely affected the psychological well-being of the public. Numerous studies reported an increase in mental health problems such as fear, anxiety, stress, and depression after the outbreak of the virus (Dragioti et al, 2022; Xiong et al., 2020; Vindegaard & Benros, 2020). This, in turn, led to an increased need for psychological support. However, pandemic containment measures such as social isolation and lockdowns made in-person therapy almost impossible.

There is a need for affordable, easy-to-use, and evidence-based strategies to help people improve their psychological well-being in such crisis situations. One of the strategies that fits this description is the gratitude intervention. It has been suggested that gratitude interventions, such as gratitude listing—i.e., listing things for which one is grateful for, can be used as therapeutic tools to enhance mental well-being (e.g., Emmons & Stern, 2013). Despite evidence for the usefulness of gratitude interventions in promoting well-being (Emmons & Mishra, 2011), there are also data showing that the effectiveness of these interventions in protecting against mental health problems is weak (Jans-Beken et al., 2020). The data on the benefits of gratitude interventions during Covid-19 are also equivocal (e.g., Datu et al., 2021; Dennis & Ogden, 2022; Kloos et al., 2022).

The primary aim of this research was, therefore, to test the benefits of the gratitude listing during the Covid-19 outbreak. Specifically, we tested the effectiveness of this technique in reducing future anxiety (Zaleski, 1996) and perceived realistic and symbolic threats from Covid-19 (Kachanoff et al., 2020), all of which were intensely felt during the pandemic (Duplaga & Grysztar, 2021; Kachanoff et al., 2020; Liu et al., 2021; Paredes et al., 2021). Second, we compared the association of gratitude listing and disposition to gratitude (i.e., trait gratitude) with these outcomes, as they have been shown to be differentially related to the protection against psychological problems (Jans-Beken et al., 2020). Finally, we investigated the mediating role of perceived realistic and symbolic threats from Covid-19 to explore a possible mechanism linking gratitude and future anxiety, following the calls to explore mediators between gratitude and well-being (e.g., Wood et al., 2010). In doing so, we attempted to test and extend previous findings under Covid-19 conditions.

Gratitude

Gratitude is the tendency to recognize and appreciate the positive in life, and to regard life events from a positive perspective (Wood et al., 2010). The sources of our gratitude can be other people, other beings such as God and the universe, and simple positive things in life like waking up happy in the morning (Emmons & Crumpler, 2000; McCullough et al., 2002; Wood et al., 2010). It has been conceptualized both as a trait or personal characteristic (i.e., disposition to gratitude) and as a situational characteristic that emerges because of external influence (i.e., state gratitude) (Wood et al., 2010). Disposition to gratitude refers to the tendency to recognize and appreciate the positive aspects of the world, whereas state gratitude is a temporary state of awareness or experience of gratitude because of external interventions, such as through gratitude listing (Jans-Beken et al., 2020).

Because of its positive link with life, it is argued that the feeling of gratitude makes individuals think and act in a more positive manner by broadening their mental focus towards the positive (Fredrickson, 2004; McCullough et al., 2001). Consistent with this, research indicate that gratitude promotes happiness, life satisfaction, and positive affect while enabling protection against stress, depression, and negative affect (Bono & Sender, 2018; Dickens, 2017). Importantly, increasing gratitude externally through gratitude interventions also helps individuals develop a positive perspective on life events, thereby enhancing well-being (Emmons & McCullough, 2003; Lyubomirsky et al., 2011; Seligman et al., 2005). However, while disposition to gratitude is consistently positively associated with improved well-being, the efficacy of gratitude interventions in protecting against mental health problems appears to be weak (Jans-Beken et al., 2020), making it important to examine their role during the Covid-19 pandemic.

Future Anxiety

Future anxiety refers to the expectation that unfavorable changes may occur in the future and the subsequent state of uncertainty, fear, and worry (Zaleski, 1996). It can be described as the future-specific form of generalized anxiety (Zaleski et al., 2019). One source of this anxiety is the fear of adverse changes beyond one's control, such as the spread of infectious diseases (Zaleski, 1996). In support of this, high levels of future anxiety (Duplaga & Grysztar, 2021; Paredes et al., 2021) and general anxiety (Fruehwirth et al., 2021) were reported during Covid-19 pandemic. Moreover, future anxiety is positively related to perceived threats from Covid-19 and

pessimism toward the future, but negatively related to resilience and subjective well-being (Parades et al., 2021; Zaleski, 1996; Zaleski et al., 2019). Therefore, it can be argued that the fears and uncertainties about the Covid-19 pandemic exacerbated future anxiety and added it to major problems that people faced during this period. Therefore at this point in time, it is important to explore the role of mitigating factors, such as gratitude.

Gratitude and Future Anxiety

To our knowledge, no previous study has directly examined the relationship between gratitude and future anxiety. On the other hand, although gratitude interventions aimed at reducing anxiety do not show encouraging results (Cregg and Cheavens, 2020; Davis et al., 2016; Dickens, 2017), disposition to gratitude predicts decrease in anxiety (Jans-Beken et al., 2020). Moreover, because disposition to gratitude reduces future-related anxiety, such as the fear of death (Lau & Cheng, 2011; Otto et al., 2016), one would expect it to reduce future anxiety as well. Therefore, we predicted that gratitude would be negatively associated with future anxiety and that the association of dispositional gratitude would be stronger than that of gratitude listing.

The Mediating Role of Covid-19 Threats

Several researchers have called for investigating mechanisms mediating the relationship between gratitude and well-being (e.g., Emmons & Mishra 2011; Wood et al., 2010). Jans-Beken et al. (2020) argue that these mechanisms may play a key role in understanding the mixed findings concerning the relationship between gratitude and mental well-being. Among the candidates are the perceived realistic and symbolic threats (Stephan & Stephan, 2000) that stem from Covid-19. Realistic Covid-19 threats are threats to our health and welfare, such as the fear of contracting the virus and unemployment due to Covid-19. Symbolic Covid-19 threats are threats to social norms and values such as the inability to perform social routines like meeting in person with friends and collectively participating in social events due to the Covid-19 restrictions (Kachanoff et al., 2020).

Kachanoff et al. (2020) reported high levels of perceived realistic and symbolic threats from Covid-19 and found that these threats are associated with a decrease in well-being and an increase in stress and anxiety. Likewise, threat perceptions from various consequences of Covid-19 have been shown to predict an increase in future anxiety (Duplaga & Grysztar, 2021; Parades et al., 2021) and psychological

distress (Liu et al., 2021). Moreover, Zaleski (1996) hypothesizes that uncontrollable global crises can lead people to view the future with negative attitudes such as fear, threat, and hopelessness, and that the severity of future anxiety depends on the intensity of this negativity. This hypothesis suggests that the symbolic and realistic threats of Covid-19 can intensify future anxiety. However, gratitude—because of its potential to divert individuals' mental focus from the negative to the positive in life—should alleviate these threat perceptions, a decrease in them in turn would reduce future anxiety.

The Present Research

During the severe waves of the Covid-19 outbreak in 2020, a critical question was how or by what means people could protect their mental well-being as uncertainties and fears about the future were mounting and face-to-face therapeutic support was severely limited due to pandemic containment measures. The current research was designed to test the usefulness of the gratitude listing technique, an affordable and easy-to-use coping technique offered as a self-administered therapeutic tool (Emmons & Stern, 2013), in buffering against psychological distress and to compare its effectiveness with disposition to gratitude. Specifically, through two studies, we examined the association between gratitude and future anxiety along with the mediating role of perceived realistic and symbolic threats from Covid-19. In the first study, using a correlational design, we predicted that disposition to gratitude would be associated with reduced perception of these threats and the decrease in them would be associated with a decrease in future anxiety. In the second study, using an experimental design, our aim was twofold. First, we examined the effect of gratitude listing on reduction of future anxiety and the threat perceptions. Second, we tested the same mediation model in the first study with gratitude intervention as the independent variable, hypothesizing that the participants in the gratitude listing condition would perceive less threats from Covid-19 than those in the control conditions, which in turn would lead them to feel less future anxiety.

STUDY 1

Method

Participants

We performed a Monte Carlo power analysis for indirect effects using Schoemann et al.'s (2017) application (URL-1) with power set at .80 and $\alpha = .05$. Analyses, with small to medium inter-variable correlations suggested around 300 participants as the minimum sample size. A convenience sample of 545 Turkish adults participated in the study, 140 of which (26%) were excluded from the analyses (95 completed less than 50% of the questionnaire or did not respond to the dependent variable, 40 completed the questionnaire in less than five minutes or more than 60 minutes, three were under 18 years of age, and three were outliers). All analyses were performed with the remaining 405 participants aged 18 to 66 ($M = 36.51$, $SD = 12.04$, two didn't report age; 59.80% female, 39.50% male, 0.70% other). Among the participants, the majority reported an undergraduate student status or undergraduate degree as their educational level (high school or less: 11.30%; undergraduate student or degree: 62.50%; graduate student or degree: 26.20%), and nearly half identified their socioeconomic status as medium (low: 18.30%; medium: 45.90%; high: 35.80%). Five participants (1.20%) indicated they contracted the coronavirus, whereas 27 (6.70%) indicated a member of their family contracted the virus. Finally, 13 participants (3.20%) reported they lost their jobs due to Covid-19, while 87 (21.50%) reported they were also unemployed before the outbreak.

Measures

Trait Gratitude

We used McCullough et al.'s (2002) Gratitude Questionnaire (GQ-6) previously adapted to Turkish by Yüksel & Oğuz-Duran (2012). It consists of six items measuring the disposition to be grateful to life (e.g., "I have so much in life to be thankful for"). Participants rated the items on a five-point scale (1 = "strongly disagree"; 5 = "strongly agree"). Higher scores reflect higher gratitude disposition. In the current study, after removal of the item, "long amounts of time can go by before I feel grateful to something or someone", which had a very low item-total correlation ($r = .13$), the reliability of the scale (McDonald's ω) was .79¹.

¹ We used McDonald's Omega because of the recommendations to abandon Cronbach's Alpha and to use McDonald's Omega instead. (e.g., Hayes & Coutts, 2020; McNeish, 2018; Peters, 2014).

Covid-19 Realistic and Symbolic Threats

We adapted the 10 item Integrated Covid-19 Threat Scale of Kachanoff et al. (2020) into the Turkish context. Five of the items assess the perceived realistic threats from Covid-19 to personal or collective health and welfare in Turkey (e.g., “Covid-19 is a threat to the Turkish economy”). The other five items assess the perceived symbolic threats from Covid-19 to sociocultural values and norms in Turkey (e.g., “Covid-19 is a threat to Turkish values”). In the original study, the internal consistency of the scales (Cronbach’s alpha) ranges from .85 to .86 for symbolic threat, and from .73 to .77 for realistic threat. In the present study, a principal axis factoring method performed using varimax rotation replicated the two-factor structure in the original study. Symbolic threat items loaded on one factor (factor loadings from .57 to .83; $\omega = .84$), and realistic threat items loaded on another (factor loadings from .45 to .80; $\omega = .79$). Participants rated the degree of threat they perceived from each of the items from 1 (“no threat at all”) to 5 (“extreme threat”). High scores indicate high threat perception.

Future Anxiety

We adapted Zaleski’s (1996) Future Anxiety Scale in Turkish, which consists of 29 items designed to measure the tendency to think of the future with uncertainty, fear, and anxiety along with the anticipation that uncontrollable adverse changes will occur in the future (e.g., “I fear I will fail to overcome mounting difficulties”). Four buffer items expressing positivity toward the future are not included in the scoring. In the present study, replicating the original study, a principal axis factoring analysis revealed a single-factor structure (factor loadings from .51 to .82; $\omega = .95$), after removing the item, “I am not afraid that in the future people will be ‘wolves’ to each other”, which had a very low item-total correlation ($r = .04$). Participants rated the items from 1 (“strongly disagree”) to 5 (“strongly agree”). Higher scores reflect higher future anxiety.

Demographic Form

Participants reported their age, gender, level of education, socioeconomic status, employment status, whether they or a family member had been infected with the coronavirus, and whether they had lost a family member to the virus.

Procedure

The study was approved by the ethics committee of Ankara University (approval date and number: 09.06.2020 - 06/16). We collected the data online in the summer of 2020 when the pandemic was at one of its peaks. We reached the participants through announcements on social media and in e-mail groups. All participants gave informed consent before proceeding with the scales. The questionnaire takes about 10 minutes to complete.

Results

Relationships among the Variables

As expected, there was a significant negative relationship between gratitude and future anxiety ($r = -.23, p < .001$). Likewise, there was a significant positive relationship between future anxiety and the Covid-19 threats (realistic, $r = .36, p < .001$; symbolic, $r = .23, p < .001$). However, the relationships of gratitude with the Covid-19 threats were not significant (realistic, $r = .02, p = .625$; symbolic, $r = .09, p = .064$). (See Appendix 1, Table A1 for the descriptives and other correlations).

Mediation Analysis

We performed a mediation analysis using the PROCESS macro for the IBM SPSS with 5,000 bootstrap samples (Hayes, 2018) to test our prediction that perceived realistic and symbolic threats of Covid-19 mediate the association between gratitude and future anxiety. Gender, employment status (employed-unemployed), and Covid-19 infection status (oneself or a family member infected-not infected) were dummy coded and included in the equation as covariates to control any confounding effects. Gender was included in this list based on the research indicating gender-based differences in gratitude and its consequences (Froh et al., 2009; Kashdan et al., 2009).

As is seen in Figure 1, gratitude negatively and significantly predicted future anxiety, as expected (total effect, $b = -0.26, SE = 0.05, 95\% CI [-0.35, -0.17]$). When the effects of the perceived realistic and symbolic threats from Covid-19 were controlled, the effect of gratitude on future anxiety remained the same (direct effect, $b = -0.26, SE = 0.05, 95\% CI [-0.36, -0.16]$). Consistent with this, the indirect effects of gratitude via perceived realistic ($b = 0.00, SE = 0.02, 95\% CI [-0.03, 0.03]$) and symbolic ($b = 0.01, SE = 0.01, 95\% CI [-0.01, 0.02]$) threats of Covid-19 were not significant.

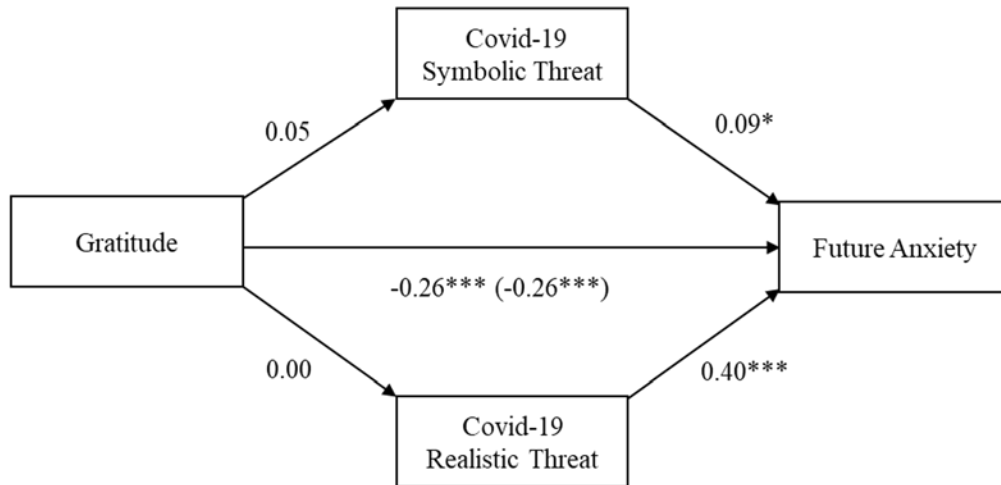

Fig. 1 Summary of the results of the model predicting the effects of trait gratitude on future anxiety via perceived realistic and symbolic threats of Covid-19.

Note. The coefficients are unstandardized. The total effect is reported in the parenthesis. Model $R^2 = .22$, $F(6,398) = 18.86$, $p < .001$.

* $p < .05$, *** $p < .001$.

Discussion

The results did not support our primary hypothesis that disposition to gratitude predicts future anxiety via the perceived realistic and symbolic threats of Covid-19. Gratitude was only directly associated with lower future anxiety. The prediction of lower future anxiety by gratitude in this study is consistent with previous evidence indicating gratitude functions as a buffer against fear and anxiety related problems (Bono & Sender, 2018; Wood et al., 2010), including future related anxieties such as the fear of death (Lau & Cheng, 2011, 2013; Otto et al., 2016). This finding, extending previous research, suggests that disposition to gratitude promotes well-being by alleviating concerns and uncertainties about the future under Covid-19 circumstances. Moreover, the significant positive relations between perceived threats from Covid-19 and future anxiety are in agreement with previous findings showing that these threats are associated with higher future anxiety (Duplaga & Gryzstar, 2021; Parades et al., 2021).

The nonsignificant indirect effects via realistic and symbolic threats seem to be a result of the weak correlations between gratitude and these threats. It is interesting to note that disposition to gratitude had very weak correlations with these threats, which were strongly perceived by our participants. One potential explanation may lie in the fact that we collected the data in the summer of 2020 when the pandemic was at one of its peaks. Thus, the participants may have viewed

the threats on the Integrated Covid-19 Threat Scale as real rather than perceived threats. This may have led them into a state of despair, thinking that these threats were ongoing realities beyond their control and would continue to exist regardless of their personal strengths, such as their disposition to gratitude. Since the link between gratitude and these threats has not been tested before, it is hard to go beyond speculations like these. It is worth to note that the prediction of future anxiety by the perceived Covid threats does not contradict with these explanations, as one can feel anxious in the face of uncontrollable real threats just like in the face of perceived threats (Epstein, 1972).

STUDY 2

In this experimental study, we tested the effect of gratitude listing intervention on the reduction of future anxiety and the perceived realistic and symbolic threats from Covid-19. We also examined the same mediation model in the first study with the intervention as the independent variable, testing the hypothesis that participants in the gratitude condition would perceive less threats from Covid-19 than those in the active and passive control groups, which in turn would lead them to feel less future anxiety.

Method

Participants

The experimental design in this study involves three between-subjects conditions. We aimed to detect a medium effect size (i.e., Cohen's $f = .25$) based on the previous findings (Davis et al, 2016; Emmons & McCullough, 2003). A power analysis using the G*Power software (Faul et al., 2007) resulted in 53 participants per condition ($N = 159$) for detection of an effect size of this magnitude, with power set at .80 and $\alpha = .05$. We increased the targeted number of participants per condition by seven ($N= 180$) to compensate for potential attrition within the limits of our research budget. One hundred and eighty Turkish undergraduate students from Ankara University participated in the study, of which 154 completed the study. Of these, four were excluded for failing to follow instructions, leaving a sample of 150 (aged 18 to 38, $M = 20.66$, $SD = 2.55$; 77.3% female; all of them undergraduate students). About two thirds of them self-reported their socioeconomic status as medium (low = 24%; medium = 63.3%; high 12.7%). Sixteen participants (10.7%) stated they had infected with the coronavirus, 67 (44.7%) stated a member of their family had infected with the virus.

Design and Procedure

The study was approved by the ethics committee of Ankara University (approval date and number: 09.06.2020 - 06/16). All participants gave informed consent before taking part in the study. The study was a pretest-posttest design with three groups (gratitude listing, daily life events listing, control). The daily life events condition was added to the design to control for the mere effect of writing down something irrelevant to gratitude experiences.

The participants were pretested in the first stage of the study. They provided demographic information and completed dependent variables (i.e., grateful emotions, future anxiety, and threat scales). Then, they were randomly assigned to one of the three conditions and informed about the next stages of the study. Participants in the gratitude condition were told that, every two days for a month (15 times in total), a form would be sent to their e-mails asking them to list five things they feel grateful for that had occurred in the past two days. For the daily life events condition, the task of listing gratitude-inducing experiences was replaced with the task of listing important daily life events. Participants in both conditions were also informed that they will be sent a questionnaire similar to that in the pretest at the end of the study. In the control condition, participants only learned that they would be asked to complete a similar questionnaire one month later. Moreover, all participants were told that they would be given \$5 worth money in local currency as a gift after completion of the study. Those who agreed to participate were asked to provide an e-mail address so that they could be contacted.

The second stage of the study began about a week after the first stage. The online forms, with instructions similar to those of Emmons & McCullough (2003) (see Appendix 2), were sent to participants via their e-mail every two days at 17:00 for one month. They were asked to write down their gratitude-inducing or important daily life experiences before they went to bed, at an hour when they were not sleepy. To increase compliance and minimize between-subject differences in task fulfillment, they were informed in the first e-mail that completing the tasks on a regular and timely basis was critical to the purpose of the study.

The posttest was administered two days after the completion of the intervention. All participants first responded to the dependent variables and the demographic questions. They then answered an open-ended question designed to measure whether they had guessed our hypotheses. Participants in the gratitude and daily life events conditions also responded to the following two open-ended

questions designed to provide additional information about the effect of the intervention: 1) “What did you think or how did you feel about the listing tasks assigned to you? For example, how did you feel about writing? Were there any aspects of it that you liked or disliked? If so, what were they?” 2) “Do you think that there has been a change in your perspective on life or events between the first day you started filling in the forms and today?” If so, do you think that this change was positive or negative?” Finally, they were debriefed, thanked for their participation, and paid.

Dependent Variables

Participants completed the same Integrated Covid-19 Threat Scale (symbolic threat: pretest $\omega = .75$, posttest $\omega = .77$; realistic threat: pretest $\omega = .72$, posttest $\omega = .69$) and Future Anxiety Scale (pretest $\omega = .94$, posttest $\omega = .95$) used in the first study.

Manipulation Check

Participants responded to three grateful emotions (*grateful, thankful, appreciative*; pretest $\omega = .75$, posttest $\omega = .80$) and three fillers (*tired, excited, and angry*) from Emmons & McCullough (2003). Participants indicated the degree to which they feel these emotions on a scale from 1 (“Never”) to 5 (“Always”). Higher scores reflect higher gratitude.

Results

Analysis Strategy

For comparing changes between conditions, we performed an analysis of covariance (ANCOVA) in which the posttest scores were dependent variables, and the pretest scores were covariates. This analysis strategy allowed us to control for baseline differences.

Gender-Condition and Infection Status-Condition Interactions

We ran an ANCOVA to test for possible effects of gender and Covid-19 infection status (infected versus not infected with the virus). The results showed that neither the gender-condition interaction nor the infection status-condition interaction were significant for any of the dependent variables (all $ps \geq .066$). Therefore, we collapsed across gender and infection status for all subsequent analyses.

Manipulation Checks

The ANCOVA results revealed a significant difference in the extent to which participants felt the grateful emotions, $F(2, 146) = 3.88, p = .023, \eta_p^2 = .05$ (Table 1). Bonferroni Post-hoc tests showed that the only significant difference was between the gratitude and control conditions, in that the participants in the gratitude condition reported higher levels of grateful emotions than those in the control condition ($p = .024$). Moreover, the rate of participants reporting a positive change in response to the open-ended posttest question asking about the direction of change was higher in the gratitude condition than in the daily life events condition (56% versus 36%, respectively) (see last section of Appendix 3).

The Effect of Gratitude Listing on Future Anxiety and Perceived Covid-19 Threats

Contrary to our prediction that gratitude intervention via listing gratitude-inducing events would reduce future anxiety as well as perceived realistic and symbolic threats of Covid-19, the ANCOVA analyses revealed no significant differences between groups in future anxiety, $F(2, 146) = 1.04, p = .357, \eta_p^2 = .01$, perceived realistic threats of Covid-19, $F(2, 146) = 2.53, p = .083, \eta_p^2 = .03$, and perceived symbolic threats of Covid-19, $F(2, 146) = 1.05, p = .352, \eta_p^2 = .01$. Participants in all conditions reported similar scores on all dependent variables (Table 1).²

² Given the unequal number of participants in the conditions, we randomly dropped 24 participants from the control group and repeated the analyses to see if there was a change in the pattern of results. The analyses showed no significant differences between groups on either future anxiety or threat perceptions, all F s ≤ 2.68 and all P s $\geq .072$. Therefore, in order to maintain the statistical power, we used all the participants.

Table 1*Adjusted Means and Standard Errors of the Variables by Condition*

Dependent Variables	Conditions			<i>F</i> (2,146)
	Gratitude (n = 42)	Daily Life Events (n = 42)	Control (n = 66)	
	<i>M</i> (<i>SE</i>)	<i>M</i> (<i>SE</i>)	<i>M</i> (<i>SE</i>)	
Grateful Emotions	3.35 (0.09)	3.09 (0.09)	3.05 (0.07)	3.88*
Realistic Threat	4.53 (0.07)	4.44 (0.07)	4.34 (0.05)	2.53
Symbolic Threat	3.34 (0.10)	3.15 (0.10)	3.18 (0.08)	1.05
Future Anxiety	3.23 (0.07)	3.28 (0.07)	3.16 (0.05)	1.04

Note. The reported results are adjusted for the effect of the pretest scores.

* $p < .05$.

The Mediating Role of Perceived Threats of Covid-19

As our antecedent variable consisted of three categories (i.e., gratitude, daily life, control conditions), we performed a multicategorical mediation analysis using the PROCESS macro for the SPSS (Hayes, 2018). We utilized the indicator coding system to calculate the relative total, direct, and indirect effects of gratitude condition versus control condition, gratitude condition versus daily life events condition, and daily life events condition versus control condition. We incorporated the dummy coded gender and Covid-19 infection status variables as covariates.

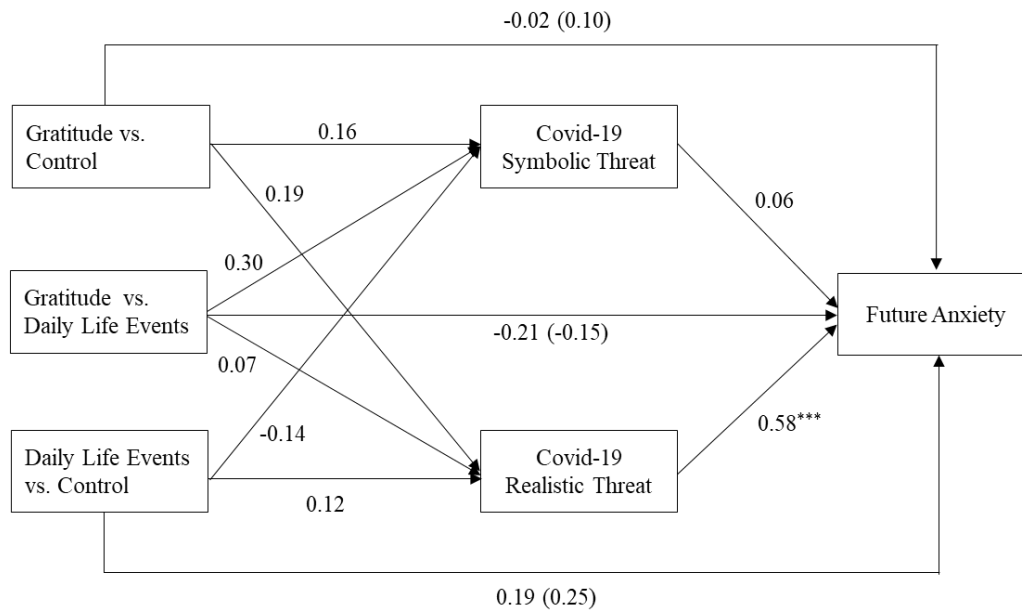

Fig. 2 Summary results of the model predicting the relative effects of experimental conditions on future anxiety via perceived Covid-19 threats.

Note. The coefficients are unstandardized. Values in parentheses represent the relative total effects. Model $R^2 = .22$, $F(6, 143) = 6.75$, $p < .001$.

*** $p < .001$.

The analysis revealed that only the indirect effect of being in the gratitude condition relative to being in the control condition on future anxiety through perceived realistic threat of Covid-19 was significant ($b = .011$, $SE = 0.05$, 95% CI [0.01, 0.22]), with the direction of the effect being contrary to our prediction (Table 2). None of the remaining effects were significant. More specifically, other than the indirect effect via realistic Covid-19 threat, neither being in the gratitude listing condition relative to being in the control condition nor being in the gratitude listing condition relative to being in the daily life events condition significantly predicted future anxiety, directly or indirectly through the threat perceptions (see Figure 2 and Table 2).

Table 2*Relative Total, Direct, and Indirect Effects of the Multicategorical Mediation Analyses*

Paths	Effect (b)	Standard Error	95% CI
Relative Total Effects			
Gratitude vs. Control → Future A.	0.10	0.15	[-0.20, 0.40]
Gratitude vs. DLE → Future A.	-0.15	0.17	[-0.48, 0.18]
DLE vs. Control → Future A.	0.25	0.15	[-0.05, 0.55]
Relative Direct Effects			
Gratitude vs. Control → Future A.	-0.02	0.14	[-0.30, 0.26]
Gratitude vs. DLE → Future A.	-0.21	0.15	[-0.52, 0.09]
DLE vs. Control → Future A.	0.19	0.14	[-0.09, 0.46]
Relative Indirect Effects			
Gratitude vs. Control → Symbolic T. → Future	0.01	0.02	[-0.02, 0.06]
Gratitude vs. Control → Realistic T. → Future	0.11	0.05	[0.01, 0.22]
Gratitude vs. DLE → Symbolic T. → Future A.	0.02	0.03	[-0.03, 0.09]
Gratitude vs. DLE → Realistic T. → Future A.	0.04	0.06	[-0.08, 0.16]
DLE vs. Control → Symbolic T. → Future A.	-0.01	0.02	[-0.05, 0.02]
DLE vs. Control → Realistic T. → Future A.	0.07	0.07	[-0.06, 0.21]

Note. Gratitude, DLE, and Control refer to gratitude, daily life events, and control conditions, respectively. Symbolic T. = Covid-19 symbolic threat, Realistic T. = Covid-19 realistic threat, Future A. = Future anxiety. The results are based on 5000 bootstrap resamples.

Exploratory Qualitative Analyses

To understand why our gratitude intervention did not produce the expected results, we examined the lists of gratitude experiences participants provided and their responses to the two open-ended questions in the posttest designed to get their feedback about the effects of the intervention (see design & procedure section). Concerning the content of the gratitude experiences, the results suggested that participants might have had a hard time in finding grateful experiences to write about. They generally tended to express their gratitude compared to those who were worse off, or in a way that their current situation could have been worse. Thus, most of the grateful things on their lists can be described as the lesser of two evils.

In response to the question about their thoughts and feelings about the intervention, some of them reported that the pandemic deprived them of many possible experiences for which they might have been grateful or made life less

colorful and more threatening because of the fears it raised, suggesting that they did not derive the desired benefit from the intervention. In the gratitude condition, although the percentage of participants who reported positive change in response to the direction of change question was higher than those who reported negative or no change combined (56% and 44%, respectively), the difference was not substantial, suggesting a modest effect of the intervention. Overall, these results suggest that the challenging pandemic situation may have restricted the benefits of our gratitude intervention, which at least partially explains the unexpected findings (see Appendix 3 for the detailed results of these analyses.)

Discussion

The results did not support our hypothesis that listing gratitude-inducing experiences compared to listing daily life events or listing nothing at all results in significantly less future anxiety and perceived symbolic and realistic threats of Covid-19. These results also contradict the claim that raising gratitude awareness through external interventions promotes well-being by preventing psychological problems (e.g., Emmons & Stern, 2013; Lyubomirsky et al., 2011). But they corroborate the findings showing that the effect of gratitude interventions is limited in reducing symptoms of anxiety, fears, and depression (Cregg & Cheavens, 2020; Dickens, 2017).

Regarding our mediation hypotheses testing the effect of gratitude listing on future anxiety through realistic and symbolic Covid-19 threats, none of our predictions were supported. This is not surprising considering the nonsignificant differences in dependent variables (i.e., future anxiety and the Covid-19 threats) between the gratitude and other conditions, as the relative effects of a multicategorical antecedent are based on the mean differences in dependent variables between the categories (Hayes, 2018). Overall, these findings are similar to those of the first study. In both studies, the Covid-19 realistic and symbolic threats did not significantly mediate the relationship between gratitude and future anxiety.

However, participants' lists of gratitude experiences and their posttest feedback shed some light on the results. Our qualitative results showed that participants' gratitude-inducing experiences were dominated by those of lesser evil and/or boring daily routines, often accompanied by complaints about not being able to live these experiences as fully as before the pandemic. Overall, it seems that there was a limited positivity in our participants' lives during the intervention due to the Covid-19 related challenges such as social isolation, economic difficulties,

and restrictions in mobility. Therefore, the unexpected results in this study may be due, at least partially, to this lack of positivity. This explanation is in line with previous research showing that gratitude interventions tend to promote well-being only when they are accompanied by positive affect or life experiences (Disabato et al., 2017; Lambert et al., 2012). Another explanation may be that our participants were undergraduate students and participated in the study by our invitation rather than out of their need for psychological support. This is compatible with research indicating that college-age participants compared to adults and externally motivated participants compared to internally motivated ones benefit less from self-help gratitude interventions (Dickens, 2017).

General Discussion & Conclusion

Our results across two studies show that disposition to gratitude and gratitude listing are differentially related to future anxiety under Covid-19 circumstances. In the first study, higher trait gratitude was associated with lower future anxiety, supporting previous work indicating that disposition to gratitude is negatively linked with and provides protection against mental health problems, including general (Jans-Beken et al., 2020; Wood et al., 2010) and specific types of anxieties such as the fear of death (Lau & Cheng, 2011; Otto et al., 2016). In the second study, contrary to the literature suggesting that gratitude interventions function as a buffer against psychological problems (e.g., Emmons & Stern, 2013; Lyubomirsky et al., 2011), gratitude listing practices for a month did not reduce future anxiety. However, this result supports a growing body of evidence showing that the effect of gratitude interventions on anxiety reduction is weak (Cregg and Cheavens, 2020; Davis et al., 2016; Dickens, 2017; Jans-Beken et al., 2020).

One reason for the ineffectiveness of our gratitude intervention may be that our participants, due to the stressful Covid-19 situation, struggled to find genuine grateful experiences, which in turn severely impaired the positivity in their lives, a critical condition for gratitude interventions to be effective (e.g., Lambert et al., 2012). The inefficacy of the intervention is also attributable to the characteristics of our sample which consisted of relatively younger individuals with external rather than internal motivation, the two moderators that have been shown to weaken the utility of gratitude interventions (Dickens, 2017).

Regarding our mediation hypotheses, the results in both studies indicated that the perceived realistic and symbolic threats of Covid-19 did not significantly mediate the relationship between gratitude and future anxiety. In both studies, it

seems that the non-significant indirect effects, at least statistically, are due to the weak correlations between gratitude and the perceived realistic and symbolic threats of Covid-19. Since both threats were strongly perceived in both studies, the weak gratitude-threat correlations are not attributable to the possibility that the participants regard these threats as unimportant. One reason may be that we collected the data when the pandemic was at its peak (summer and fall 2020). Therefore, the content of the threat items may have been a reality rather than perceived threats for the participants. This, in turn, may have led them to feel helpless and to believe that the threats were beyond their control and independent of their dispositional characteristics or coping practices.

Overall, our research extended previous literature on the gratitude-well-being association to the Covid-19 pandemic context and to a predominantly Muslim country, Turkey. It shows that disposition to gratitude predicts lower future anxiety, but that listing gratitude experiences does not reduce this anxiety. It also shows that neither of them is associated with perceived realistic and symbolic threats of Covid-19. Our results also confirm the work suggesting that gratitude interventions alone may not be sufficient to improve well-being without eliciting positivity in one's life. Another contribution of this research may be that it extended the literature by employing an unstudied outcome in the gratitude literature, future anxiety, and by testing the mediating role of two unstudied variables, realistic and symbolic threats, in the gratitude-future anxiety relationship. Finally, our findings provide empirical support for the view that caution should be exercised in using gratitude interventions as a substitute for psychotherapy.

Limitations and Recommendations

One limitation of this research is that, in the correlational study, despite all our efforts we couldn't reach a heterogeneous sample in terms of educational level. Over four-fifth of the participants either reported they hold a university degree or were undergraduate students. Therefore, any generalization of the results should be made keeping this limitation in mind. Another limitation is that, in the experimental study, we asked the participants to list five grateful experiences in each session, which turned out to be a demanding task. Our qualitative analyses of participants' feedback and gratitude lists suggest that they had difficulty completing this five-item list, which in turn made them question their accomplishments and happiness, presumably limiting the benefits of the intervention. Therefore, rather than asking participants to write a large or fixed number of grateful experiences, especially in

stressful circumstances, it may be more useful to offer flexibility and allow participants to list as many experiences as they wish. Such a flexibility may increase positive awareness and make the intervention more therapeutic because in this case, participants will only list things they are genuinely grateful for. Working with undergraduates in the experimental study can be considered another limitation, in that they did not participate in the study because they needed such help, but rather because we invited them to do so. This seems to result in lower internal motivation, which has been shown to limit the benefit of gratitude interventions. Therefore, working with individuals who need gratitude practices may provide a better understanding of the true effects of these interventions.

Statements and Declarations

Funding

This research was supported by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) (grant number: 120K418).

Ethics Declarations

The studies reported in this manuscript were approved by the ethics committee of Ankara University (Approval date: 09.06.2020. Approval number: 0616). Informed consent was obtained from all participants before participation in the studies.

Declaration of Competing Interest

The authors report there are no competing interests to declare

Data availability

The data are available at the Open Science Framework (URL-2).

References

- Bono, G., & Sander, J. (2018). How gratitude connects humans to the best in themselves and in others. *The Research in Human Development*, 15, 224–237. <https://doi.org/10.1080/15427609.2018.1499350>
- Cregg, D., & Cheavens, J. S. (2020). Gratitude interventions: Effective self-help? A meta-analysis of the impact on symptoms of depression and anxiety. *Journal of Happiness Studies*. <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00236-6>

- Datu, J. A. D., Valdez, J. P. M., McInerney, D. M., & Cayubit, R. F. (2022). The effects of gratitude and kindness on life satisfaction, positive emotions, negative emotions, and COVID-19 anxiety: An online pilot experimental study. *Applied Psychology: Health & Well-Being*, 14(2), 347-361. <https://doi.org/10.1111/aphw.12306>
- Davis, D. E., Choe, E., Meyers, J., Wade, N., Varjas, K., Gifford, A., Quinn, A., Hook, J. N., Van Tongeren, D. R., Griffin, B. J., & Worthington, E. L., Jr. (2016). Thankful for the little things: A meta-analysis of gratitude interventions. *Journal of Counseling Psychology*, 63(1), 20-31. <https://doi.org/10.1037/cou0000107>
- Dennis, A., & Ogden, J. (2022). Nostalgia, gratitude, or optimism: The impact of a two-week intervention on well-being during COVID-19. *Journal of Happiness Studies*, 23(6), 2613-2634. <https://doi.org/10.1007/s10902-022-00513-6>
- Dickens, L. R. (2017). Using gratitude to promote positive change: A series of meta-analyses investigating the effectiveness of gratitude interventions. *Basic and Applied Social Psychology*, 39(4), 193-208. <https://doi.org/10.1080/01973533.2017.1323638>
- Disabato, D. J., Kashdan, T. B., Short, J. L., & Jarden, A. (2017). What predicts positive life events that influence the course of depression? A longitudinal examination of gratitude and meaning in life. *Cognitive Therapy and Research*, 41, 444-458. <https://doi.org/10.1007/s10608-016-9785-x>
- Dragioti, E., Li, H., Tsitsas, G., Lee, K. H., Choi, J., Kim, J., ... & Solmi, M. (2022). A large-scale meta-analytic atlas of mental health problems prevalence during the COVID-19 early pandemic. *Journal of medical virology*, 94(5), 1935-1949. <https://doi.org/10.1002/jmv.27549>
- Duplaga, M., & Grysztar, M. (2021). The association between future anxiety, health literacy and the perception of the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Healthcare*, 9(1), 43-61. <https://doi.org/10.3390/healthcare9010043>
- Emmons, R. A., & McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An empirical investigation of gratitude and subjective wellbeing in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 377-389. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.2.377>

- Emmons, R. A., & Crumpler, C. A. (2000). Gratitude as a human strength: Appraising the evidence. *Journal of Social and Clinical Psychology, 19*(1), 56-69. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.56>
- Emmons, R. A., & Mishra, A. (2011). Why gratitude enhances well-being: what we know, what we need to know. In K. M. Sheldon, T. B. Kashdan & M. F. Steger (Ed.), *Designing Positive Psychology* (pp. 248-262). Oxford University Press.
- Emmons, R. A., & Stern, R. (2013). Gratitude as a psychotherapeutic intervention. *Journal of Clinical Psychology: In Session, 69*(8), 846-855. <https://doi.org/10.1002/jclp.22020>
- Epstein, S. (1972). The nature of anxiety with emphasis upon its relationship to expectancy. In C. D. Spielberger (Ed.), *Anxiety: Current trends in theory and research* (Vol. 2, pp. 291-337). Academic Press.
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods, 39*, 175-191. <https://doi.org/10.3758/BF03193146>
- Fredrickson, B. L. (2004). Gratitude, like other positive emotions, broadens and builds. In R. A. Emmons & M. E. McCullough (Ed.), *The Psychology of Gratitude* (pp.145-165). Oxford University Press.
- Froh, J.J., Yurkewicz, C., & Kashdan, T.B. (2009). Gratitude and subjective well-being in early adolescence: Examining gender differences. *Journal of Adolescence, 32*, 633-650. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2008.06.006>
- Fruehwirth J. C., Biswas S., & Perreira, K. M. (2021) The Covid-19 pandemic and mental health of first-year college students: Examining the effect of Covid-19 stressors using longitudinal data. *PloSONE, 16*(3): e0247999. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247999>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.
- Hayes, A. F. & Coutts, J. J. (2020) Use Omega Rather than Cronbach's Alpha for Estimating Reliability. But..., *Communication Methods and Measures, 14*:1, 1-24. Doi: 10.1080/19312458.2020.1718629

- Jans-Beken, L., Jacobs, N., Janssens, M., Peeters, S., Reijnders, J., Lechner, L., & Lataster, J. (2020) Gratitude and health: An updated review. *The Journal of Positive Psychology*, 15(6), 743-782. <https://doi.org/10.1080/17439760.2019.1651888>
- Kachanoff, F. J., Bigman, Y. E., Kapsaskis, K., & Gray, K. (2020). Measuring realistic and symbolic threats of Covid-19 and their unique impacts on well-being and adherence to public health behaviors. *Social Psychological and Personality Science*, 12(5), 603-616. <https://doi.org/10.1177/1948550620931634>
- Kashdan, T. B., Mishra, A., Breen, W. E., & Froh, J. J. (2009). Gender differences in gratitude: Examining appraisals, narratives, the willingness to express emotions, and changes in psychological needs. *Journal of Personality*, 77(3), 691-730. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00562.x>
- Kloos, N., Austin, J., van 't Klooster, J. W., Drossaert, C., & Bohlmeijer, E. (2022). Appreciating the Good Things in Life During the Covid-19 Pandemic: A Randomized Controlled Trial and Evaluation of a Gratitude App. *Journal of happiness studies*, 23(8), 4001-4025. <https://doi.org/10.1007/s10902-022-00586-3>
- Lambert, N. M., Fincham, F. D., & Stillman, T. F. (2012) Gratitude and depressive symptoms: The role of positive reframing and positive emotion, *Cognition & Emotion*, 26:4, 615-633. <https://doi.org/10.1037/a0022575>
- Lau, R. W. L., & Cheng, S-T. (2011). Gratitude lessens death anxiety. *European Journal of Ageing*, 8, 169-175. <https://doi.org/10.1007/s10433-011-0195-3>
- Liu, S., Lithopoulos, A., Zhang, C. Q., Garcia-Barrera, M. A., & Rhodes, R. E. (2021). Personality and perceived stress during Covid-19 pandemic: Testing the mediating role of perceived threat and efficacy. *Personality and Individual Differences*, 168. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110351>
- Lyubomirsky, S., Dickerhoof, R., Boehm, J. K., & Sheldon, K. M. (2011). Becoming happier takes both a will and a proper way: An experimental longitudinal intervention to boost well-being. *Emotion*, 11(2), 391-402. <https://doi.org/10.1037/a0022575>
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang, J. (2002). The grateful disposition: A conceptual and empirical topography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 112-127. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.82.1.112>

- McCullough, M. E., Kilpatrick, S. D., Emmons, R. A., & Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127(2), 249–266. <https://doi.org/10.1037//0033-2909.127.2.249>
- McNeish, D. (2018). Thanks coefficient alpha, we'll take it from here. *Psychological Methods*, 23(3), 412–433. <https://doi.org/10.1037/met0000144>
- Otto, A. K., Szczeny, E. C., Soriano, E. C., Laurenceau, J.-P., & Siegel, S. D. (2016). Effects of a randomized gratitude intervention on death-related fear of recurrence in breast cancer survivors. *Health Psychology*, 35(12), 1320–1328. <https://doi.org/10.1037/hea0000400>
- Paredes, M. R., Apaolaza, V., Fernandez-Robin, C., Hartmann, P., & Yañez-Martinez, D. (2021). The impact of the Covid-19 pandemic on subjective mental well-being: The interplay of perceived threat, future anxiety and resilience. *Personality and Individual Differences*, 170. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110455>
- Peters, G.-J. Y. (2014). The alpha and the omega of scale reliability and validity: Why and how to abandon Cronbach's alpha and the route towards more comprehensive assessment of scale quality. *European Health Psychologist*, 16(2), 56-69. doi: 10.31234/osf.io/h47fv
- Schoemann, A. M., Boulton, A. J., & Short, S. D. (2017). Determining power and sample size for simple and complex mediation models. *Social Psychological and Personality Science*, 8(4), 379-386. <https://doi.org/10.1177/1948550617715068>
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions. *American Psychologist*, 60(5), 410–421. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.5.410>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23-45). Lawrence Erlbaum Associates.
- Vindegaard, N., & Benros, M. E. (2020). COVID-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence. *Brain, behavior, and immunity*, 89, 531-542. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.05.048>

- Wood, A.M., Froh, J.J. & Geraghty, A.W. (2010). Gratitude and well-being: a review and theoretical integration. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 890-905. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.005>
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M. W., Gill, H., Phan, L., Chen-Li, D., Iacobucci, M., Ho, R., Majeed, A., & McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 277, 55–64. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.08.001>
- Yüksel, A., & Oğuz-Duran, N. (2012). Turkish adaptation of the Gratitude Questionnaire. *Eğitim Arastirmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 46, 199-216.
- Zaleski, Z. (1996). Future anxiety: Concept measurement and preliminary research. *Personality and Individual Differences*, 21(2), 165–174. <https://doi.org/10.1177%2F0961463X16678257>
- Zaleski, Z., Sobol-Kwapinska, M., Przepiorka, A., & Meisner, M. (2019). Development and validation of the dark future scale, *Time & Society*, 28(1), 107-123. <https://doi.org/10.1177/0961463X16678257>
- URL-1. https://schoemanna.shinyapps.io/mc_power_med/
- URL-2. https://osf.io/q8ydw/?view_only=0d191c7ecaad40c894469690a7022cca

Summary

During the severe waves of the Covid-19 outbreak in 2020, a critical question was how or by what means people could protect their mental well-being as uncertainties and fears about the future were mounting and face-to-face therapeutic support was severely limited due to pandemic containment measures. Low-cost and easy-to-use strategies are needed to help people improve their psychological well-being in such global crises. One strategy that fits this description is the gratitude listing intervention, i.e., listing things for which one is grateful for, which has been offered as a therapeutic tool to enhance mental well-being. (e.g., Emmons & Stern, 2013). However, Despite evidence of the usefulness of these types of interventions in promoting well-being (Emmons & Mishra, 2011), data on the effectiveness of these interventions in protecting against mental health problems before and during the pandemic appear to be weak. (e.g., Datu et al., 2021; Dennis & Ogden, 2022; Jans-Beken et al., 2020; Kloose et al., 2022).

The primary aim of this research was, therefore, to test the benefits of the gratitude listing during the Covid-19 outbreak. Specifically, we tested the effectiveness of this technique in reducing future anxiety (Zaleski, 1996) and perceived realistic and symbolic threats from Covid-19 (Kachanoff et al., 2020), all of which were intensely felt during the pandemic (Duplaga & Grysztar, 2021; Kachanoff et al., 2020; Liu et al., 2021; Paredes et al., 2021). Second, we compared the association of gratitude listing and disposition to gratitude (i.e., trait gratitude) with these outcomes, as they have been shown to be differentially related to the protection against psychological problems (Jans-Beken et al., 2020). Finally, we investigated the mediating role of perceived realistic and symbolic threats from Covid-19

to explore a possible mechanism linking gratitude and future anxiety, following the calls to explore mediators between gratitude and well-being (e.g., Wood et al., 2010).

In the first study ($N = 405$; aged 18 to 66, $M = 36.51$, $SD = 12.04$), using a correlational design, participants rated the predictor and outcome measures. We predicted that disposition to gratitude would be associated with reduced perception of these threats and the decrease in them would be associated with a decrease in future anxiety. In the second study ($N = 150$; undergraduate students; aged 18 to 38, $M = 20.66$, $SD = 2.55$), we used a pretest-posttest intervention design where participants were randomized to list grateful experiences or important daily life events every two days for a month, or to complete only the pretest and posttest measures. Participants in the gratitude condition were told that, every two days for a month (15 times in total), a form would be sent to their e-mails asking them to list five things they feel grateful for that had occurred in the past two days. For the daily life events condition, the task of listing gratitude-inducing experiences was replaced with the task of listing important daily life events. Our aim in this study was twofold. First, we examined the effect of gratitude listing on reduction of future anxiety and the threat perceptions. Second, we tested the same mediation model in the first study with gratitude intervention as the independent variable, hypothesizing that the participants in the gratitude listing condition would perceive less threats from Covid-19 than those in the control conditions, which in turn would lead them to feel less future anxiety.

Our results showed that disposition to gratitude and gratitude listing are differentially related to future anxiety under Covid-19 circumstances. In the first study, higher trait gratitude was associated with lower future anxiety, supporting previous work indicating that disposition to gratitude is negatively linked with and provides protection against mental problems, including anxiety (Jans-Beken et al., 2020; Lau & Cheng, 2011; Otto et al., 2016). In the second study, contrary to the literature suggesting that gratitude interventions function as a buffer against psychological problems (e.g., Emmons & Stern, 2013), gratitude listing practices did not reduce future anxiety. However, this result supports a growing body of evidence showing that the effect of gratitude interventions on anxiety reduction is weak (Cregg and Cheavens, 2020; Davis et al., 2016). One reason for the ineffectiveness of our gratitude intervention may be that our participants, due to the stressful Covid-19 situation, struggled to find genuine grateful experiences, which in turn severely impaired the positivity in their lives, a critical condition for gratitude interventions to be effective (Lambert et al., 2012). The inefficacy of the intervention is also attributable to the characteristics of our sample which consisted of relatively younger individuals with external rather than internal motivation, the two moderators that have been shown to weaken the utility of gratitude interventions (Dickens, 2017).

Regarding our mediation hypotheses, the results in both studies indicated that the perceived realistic and symbolic threats of Covid-19 did not significantly mediate gratitude-future anxiety relationship. In both studies, it seems that the non-significant indirect effects, at least statistically, are due to the weak correlations between gratitude and the perceived threats of Covid-19. Since both threats were strongly perceived in both studies, the weak gratitude-threat correlations are not attributable to the possibility that the participants regard these threats as unimportant. One reason may be that we collected the data when the pandemic was at its peak (summer and fall 2020). Therefore, the content of the threat items may have been a living reality rather than perceived threats for the participants. This, in turn, may have led them to feel helpless and to believe that the threats were beyond their control and independent of their dispositional characteristics or coping practices.

Overall, our research extended previous literature on the gratitude-well-being association to the Covid-19 pandemic context. Our results confirm previous work suggesting that trait gratitude can act as a buffer against mental problems, but gratitude interventions alone may not be sufficient to improve well-being without eliciting positivity in one's life. Finally, our findings provide empirical support for the view that caution should be exercised in using gratitude interventions as a substitute for psychotherapy.

Appendices

Appendix 1

Descriptive Statistics and Correlations among the Variables (Study 1)

Table A1.

Means, Standard Deviations, and Correlations among the Variables

Variables	1	2	3	<i>M</i>	<i>SD</i>
1 Trait Gratitude	-			3.39	0.84
2 Covid-19 Symbolic Threat	.09	-		3.06	1.06
3 Covid-19 Realistic Threat	.02	.43***	-	4.22	0.65
4 Future Anxiety	-.23***	.23***	.36***	2.79	0.85

*** $P < .001$

Appendix 2

Instructions Given to the participants in the Gratitude and Daily Life Events Conditions (Study 2)

Gratitude Condition:

“We come across many things, both large and small, that we might be grateful or thankful for in our everyday lives. For instance, we might be grateful or thankful for such things as ‘waking up in the morning,’ ‘meeting someone interesting,’ ‘an exam that went well,’ ‘not being held up by red lights in traffic on our way home,’ ‘realizing that our family supports us,’ and ‘having a good time with friends.’ Please think over the last two days (today and the day before) and list on the space below five such things that you are grateful or thankful for at a length you wish.”

Daily Life Events Condition:

“We perform many activities or come across many events, both big and small, in our daily lives. For instance, we do many things like ‘going to classes,’ ‘go shopping,’ ‘cleaning out the shoe closet,’ ‘going to the park,’ ‘burning a meal we cook,’ and ‘watching a TV series.’ Please think over the last two days (today and the day before) and list on the space below five such events that you see as important at a length you wish.”

Appendix 3

Exploratory Qualitative Analyses

The Most Frequent Gratitude-Inducing and Daily Life Events Experiences

We categorized participants’ responses written throughout the intervention based on the dominant theme in the responses. The responses were first categorized by the authors independently. Then, they were compared and decided upon.

Disagreements were resolved by discussion. Twelve themes emerged in the gratitude condition and 16 in the daily life events condition. We focused on the seven themes in the gratitude condition and five in the daily life condition that were mentioned by the majority of the participants (i.e. > 50%). These themes, their contents and sample responses are presented in Table A2.

Table A2.

The Most Frequent Themes by Condition

Theme	f	N	Content & Sample Responses
Gratitude Condition (n = 42)			
Friends	257	37	Gratitude from chatting, meetings, activities with friends along with good feedback and news from them (“I met with my friends even for a few hours”).
Exams	227	35	Gratitude from exams that went well, assignment submissions, exam delays, and getting grades higher than expected (“Comprehensive study before my exams started”).
Health	225	34	Gratitude about the person’s, their families’, and friends’ healthy status and being non-infected with or overcoming the virus (“The fact that I am still alive”).
Eating-drinking	191	34	Gratitude from cooking, eating or drinking good stuff (“my trying a new recipe and its taste turning out to be good”).
Family	184	35	Gratitude from having a good time with the family, being lucky with regards to family (“My family’s love for me”).
Classes	154	37	Gratitude from studying, decreased work load and having a place to study (“My course load decreased”).
Downward SES Comparison	66	27	Gratitude from social comparisons with those whose social and economic conditions were worse off (“I am grateful that I have a roof over my head”).
Daily Life Events Condition (n = 42)			
Classes	305	39	Simple statements on attending classes and studying (“I studied until five in the morning”).
Eating-drinking	183	36	Statements on stuff cooked/baked, eaten and drunk (“I tried Asian cuisine”).
Exams	132	32	Statements about studying for the exams, assignment submissions, grades etc. (“I took the first online exam of this term”).
Friends	113	34	Statements about dates, meetings, talking, exchange of gifts with friends (“My friend and I took a walk last night after the exam”).

Watching TV series	103	30	Statements about watching TV series or movies at home (“I started watching a new series”).
--------------------	-----	----	--

Note. *f* = frequency, *N* = number of participants responded to the themes in the leftmost column.

As can be seen from Table A2, participants in both conditions seem to have resorted to daily mundane activities, routines or duties (e.g., eating something, having a chat with friends, taking exams) for the fulfilment of the given tasks. Responses that involve complaints about the Covid-19 circumstances that have prevented from acting freely were prevalent. Unsurprisingly, many participants described their typical days as boring compared to the pre-Covid-19 times. As a result of these, the content of the themes in the gratitude condition suggest that participants might have had a hard time in finding grateful experiences to write about. For example, they generally tended to express their gratefulness compared to those who were worse off or in a manner that their current situation could have been worse. Thus, most of the grateful things in their lists can be described as lesser of two evils. These patterns of responses may explain the ineffectiveness of the gratitude intervention and hence the similarity between the gratitude condition and other conditions in terms of future anxiety and the Covid-19 threat perceptions scores.

Thoughts and Feelings about the Intervention

Using the same procedure as in the previous section, we categorized participants' thoughts and feelings about the intervention based on their responses to the posttest question, “What did you think or how did you feel about the listing tasks assigned to you? For example, how did you feel about writing? Were there any aspects of it that you liked or disliked? If so, what were they?” We identified four categories of feelings/thoughts in each of the conditions (Table A3).

Table A3

The Most Common Thoughts and Feelings about the intervention

Themes of Feelings/Thoughts	N(%)	Content
Gratitude Condition (n = 36)		
Feeling good	16(44)	Gratitude from being happy with what one has + feeling good when thinking/writing/realizing the things one
Having a hard time in finding something one is grateful for	12(33)	Statements about difficulties in finding things one is grateful for
Gaining awareness about the things one is grateful for	11(31)	Gratitude from realizing pleasant/gratitude-inducing things that had previously gone unrecognized
Realizing the negatives in one's life	5(14)	Statements about recognizing negative aspects of the life when trying to find a grateful experience.

Daily Life Events Condition (n = 41)

Having a hard time in finding important daily events	12(29)	Statements about difficulties in finding important events to write about because of monotonous daily routines
Realizing that the days go to waste	12(29)	Statements about how one realized that the days were passing on in a monotonous and wasteful manner when trying to find important daily events
Gaining awareness & questioning the life	10(24)	Statements about the awareness and questioning of the way they the time have been spent
Liking writing	8(20)	Statements about how participants liked writing about daily life events.

Note. N = number of participants indicating the corresponding themes of feelings/thoughts

In the gratitude condition, the proportion of participants in the four categories suggests that the gratitude listing created mixed effects on the participants. Three-quarters of the respondents indicated a positive attitude toward writing gratitude-inducing experiences, either reporting positive feelings or an increased awareness about the benefits of feeling grateful. But at the same time, nearly half of the participants reported that they were not comfortable with or did not benefit from the fulfillment of the task. Their negative mood seems to arise either from realizing that there is not much in their life to feel grateful for or realizing that the negatives in their life prevail the positives when trying to find something grateful. In the daily life events condition, the majority of the participants pointed out that they feel trapped in a monotonous routine or had difficulties in finding important daily things to list, which in turn made them think that their time is being wasted away. But some of the participants reported that they liked the task of listing daily experiences, which also helped them gain awareness about their typical day. Therefore, one can argue that the majority of the participants in both conditions were not able to derive the desired benefit from the intervention. One can also assert that the Covid-19 pandemic stripped the participants of many possible experiences they might have been grateful for or rendered life less colorful for them and made it more threatening because of the fears it gave way to.

Changes Brought about by the Intervention

Using the same procedure as in the previous sections, we content analyzed participants' responses to the post-test question, "Do you think that there has been a change in your perspective on life or events between the first day you started filling in the forms and today?" If so, do you think that this change was positive or negative?" Three main categories emerged out of the analysis: "positive change," "negative change", and "no change".

In the gratitude condition (n = 36), 56% reported a "positive change" (e.g., "I can say that there was a positive change. I am now more conscious of what I have"), 14% reported a "negative change" (e.g., "To be honest, I realized that I had a lot of stress in my life"), and 30% reported a "no change" response (e.g., "Even if my perspective on life and events had changed, I may not have realized it"). In the daily life events condition (n = 39), 36% reported a "positive change" (e.g., "I realized that I was enjoying my days"), 13% reported a "negative change" (e.g., "No, there was no

change. I am still an unhappy and depressed person”), and 51% reported a “*no change*” response (e.g., “I feel like nothing much has changed”). Overall, these results suggest that focusing on gratitude experiences yields a higher positive change than focusing on mere daily experiences. However, one should note that this difference is not substantial. The same holds true for the modest difference between the conditions with regard to the negative change and no change categories combined.

POSTHUMANIST ANIMETAPHORS FOR CRITICISM OF THE ENGLISH PROTOCAPITALISM IN BEN JONSON'S VOLPONE*

BEN JONSON'IN VOLPONE'SİNDE ERKEN DÖNEM İNGİLİZ KAPİTALİZMİNİN POSTHÜMANİST HAYVAN METAFORLARI YOLUYLA ELEŞTİRİSİ

Türkan YILMAZ

Research Assistant, Aksaray University, Faculty of Science and Letters, English Language and Literature Dept.

turkanyilmaz2009@windowslive.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 15 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 15 May 2023
Date accepted: 13 July 2023
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ben Jonson; Volpone; Rönesans İngiliz Tiyatrosu; Posthümanizm; Erken Dönem Kapitalizm; Hayvan Çalışmaları

Keywords

Ben Jonson; Volpone; English Renaissance Drama; Posthumanism; Protocapitalism; Animal Studies

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.10

Abstract

Ben Jonson's *Volpone* (1606), filled with numerous veiled or direct allusions to innate human rational capacity, is, indeed, a very cruel irony and subversion of the predominant Eurocentric and mostly anthropocentric ideals of Renaissance humanist reform linked to an optimistic belief in the daring extreme deeds of well-educated human reason. As a result of the supposedly cultivated human rationality, the Renaissance is also marked by its economic and political balances, embroiled in the bourgeoisie and exposed to tremendous changes due in part to the not yet settled but upcoming free market economy which steadily escalated financial rivalry among individuals longing for being one of the members of the protocapitalist haute bourgeoisies. Accordingly, as this study aims to show, while Jonson criticises social hierarchy caused by a humane inclination towards legacy hunting and the protocapitalist system forcing parasitism as a licence to own power and carnal pleasure, he also attacks the biological hierarchy established between human and nonhuman beings. Though Jonson was a playwright who has a classicist set of values regarding the place of human and nonhuman entities, his use of humours in *Volpone* becomes a fully functioning political, biological and psychological metaphor for certain generic similarities between the two species. By doing so, Jonson displaces the human/animal distinction, and instead, celebrates the co-existence of all natural beings in harmony, which enables the play to be open to a posthumanist reading involving the co-existence of mental entities and physical matter, which were conventionally separated from each other under the deep shadow of Cartesian dualism.

Öz

Ben Jonson'un *Volpone* (1606) adlı oyunu, insanın doğuştan gelen rasyonel kapasitesine dair çeşitli örtülü veya açık göndermelerle dolu olsa da aslında eğitilmiş insan aklının cüretkâr uç edimlerine inanan, ağırlıklı olarak Avrupa merkezli ve çoğunlukla insan merkezli Rönesans hümanist reformu ülkülerinin alt üst edilmesini konu alan bir kara mizahdır. İnsan rasyonelliğinin bir sonucu olarak Rönesans, aynı zamanda erken dönem kapitalist burjuvazinin üyesi olmaya can atan bireyler arasında maddi rekabeti tırmandıran henüz yerleşik olmasa da gelmekte olan piyasa ekonomisi yüzünden meydana gelen değişikliklere maruz kalmış ekonomik ve politik dengeleriyle de göze çarpar. Dolayısıyla, bu çalışmanın incelemeyi amaçladığı gibi, Jonson, açgözlü miras avcısı karakterlerine karşı, akbaba gibi isimler vererek insanın miras avcılığına olan eğilimini ve sosyal parazitliği güç ve haz elde etmenin ön gerekliliği olarak dayatan erken dönem kapitalist sistemi eleştirirken aynı zamanda insan ve hayvan arasında kurulan biyolojik hiyerarşiye de saldırır. Jonson, insan ve hayvanın sözde ait olduğu farklı yerlere dair klasik değer yargılarına sahip bir yazar olsa da onun *Volpone* adlı oyununda karakter komedyası kullanımı, insan ve hayvan arasında türsel benzerliklere gönderme yapan politik, biyolojik ve psikolojik bir istiare halini alır. Böylelikle, Jonson insan/hayvan ayrımını göz ardı eder. Bu türkü yaklaşım yerine, Jonson, Kartezyen düalizmi gölgesinde birbirinden ayrıştıran rasyonelliği ve fizyolojiyi konu edinen post hümanist bir okumaya oyunun kapılarını açar ve doğaya ait tüm canlıların uyum içerisinde bir arada var olabildiği bir yaklaşımı benimser. Onun karakter komedyası tercihi de bu uyum için gerekli olan iki tür arasındaki zihinsel, fiziksel ve psikolojik benzerlikleri açığa çıkarırken, insan ve hayvan arasında var olduğu varsayılan sınırları çiğneyerek iki türün ait oldukları aynı doğada birlikte varoluşuna işaret eder.

* This article is extracted from the first chapter of my doctorate dissertation entitled "Animetaphors as Political Tools in English Renaissance Drama" supervised by Assist. Prof. Dr. İmren Yelmiş (Ph.D. Dissertation, Hacettepe University, Ankara, 2023).

Introduction

Posthumanism, a critical discourse that emerged in the mid-1990s, aims to shatter the dogmatic ideals of humanism concerning human perfectibility and exceptionalism embedded in the philosophical impetus of the Renaissance and the Enlightenment. Accordingly, as Karen Raber ascertains in *Shakespeare and Posthumanist Theory* (2018), “[p]osthumanist thought thus has many progenitors, an uncertain and fluid lineage-and spawns as many offspring as humanism has and still does” such as “animal studies, body studies, cognitive ecology, ecocriticism, the new materialisms and ecomaterialism, and systems theory” (12). Aside from its common bonds with transhumanism, posthumanism, in the context of animal studies, deconstructs the human/animal dichotomy in order to pertinently mirror human’s animal origins with no hierarchical ontological differences in the ecological order. Indeed, animals have formed the skeleton of numerous philosophical, political, cultural, psychological, and socio-historical discourses since Antiquity. However, it is only in the last decades that nonhuman animal communities’ centrality has been recognised by scholars from various disciplines due to the inadequacy of traditional anthropocentric approaches to social sciences. Accordingly, as Robert Malcolmson and Stephanos Mastoris assert, neglecting or even rejecting the place of the nonhuman creatures in the past leads to neglecting an important aspect of human society (1998, p. 29). Such recognition paved the way for the appearance of new ways of thinking about the place of animals in human society and culture in order to “consider human society in the light of zoological information, treating human beings as the human animals that in fact they are” (Clark, 1999, p.1). Accordingly, when Ben Jonson’s *Volpone*, a distinctive example of his ‘comedy of humours,’ is closely scrutinised, it is apparent that, as Samuel Taylor Coleridge states, “there is no goodness of heart in any of the prominent characters” in the play (1874/2004, p. 270), and every character has much to offer to the anti-human content of the play. Through his farcical characters sharing several traits that stand in a stark contrast to a universally valid set of moral principles, Jonson establishes his elegant dramatic style following the classical patterns. However, the carrion birds that some of the characters are identified with in the play such as vultures, crows and ravens, are the organisms whose behaviours and attitudes are modified in accordance with their natural hereditary drives like hunger. Nonetheless, within the world of the play, no other animal except human pushes the limits and behaves in a way that cannot be labelled as a natural instinctive pattern. In other words, the legacy hunters of the play may be resembled to the carrion birds at a surface level in Jonsonian imagery;

yet ironically underneath they are rapacious creatures unnaturally and constantly demanding more than offered or supplied. Volpone, Voltore, Corbaccio, Corvino, all these Venetian gentlemen are already rich enough to not have to conspire against each other or look forward to the death of the other; however they all keenly seek a way to trick the other in order to get his legacy and to enlarge their estates. In this vein, it is possible to observe that in Jonsonian world animals might be more virtuous when compared to humans, for humans, whose avarice is not sourced by natural elements, are inferior to animals. Such concern of the play throws light upon the human relations to its environment, and especially to animals. Thus, *Volpone* goes beyond the label instructive ‘medieval bestiary,’ and presents a dense array of ways animals were exploited by humans in daily life, the then-contemporary zoology knowledge, the animal content of human rituals and myths including superstitions, and the organic link between human and nonhuman animal during the early modern period. In this way, the play functions as a fascia binding animality and humanity together, and as an arena where the two species are both contrasted with and likened to each other not to glorify human dignity but to fiercely attack human vices such as lust or greed fed by the growing capitalist system. In other words, the socio-economic and socio-political representations of the play’s human characters through animetaphors allow Jonson to criticise human greed especially for money and estate as well as promiscuity.

With the aim of deconstructing the essentialist terms which can be found in the scope of discourses on the ontology of nonhuman animals and animality, Jacques Derrida, in *The Animal That Therefore I Am*, coins the term *animot* (2002-2006, p. 41), which is combined “with ‘mot’ (meaning word) a punning suffix to the French plural ‘animaux’” so that animality “is not to be understood as “singularizing category ‘The Animal’ but as multiplicitous and discursive” (Goldman, 2018, p.161). Drawing on Derrida’s concept of *animot*, Akira Mizuta Lippit coins the term “*animetaphor*” (EA, p.162-97), which simply refers to the use of animality in the realm of figurative language where the human psyche can merge with the animal psyche. Lippit bases his neologism on Sigmund Freud’s psychoanalytic interpretation of metaphor as a vehicle for the blurring of the lines between the unconscious and animality, and thus allowing the deep world of the unconscious to find expression in language:

One finds a fantastic transversality at work between the animal and the metaphor-the animal is already a metaphor, the metaphor an animal. Together they transport to language, breathe into language, the vitality of another life, another expression: animal and metaphor,

a metaphor made flesh, a living metaphor that is by definition not a metaphor, antimetaphor- “animetaphor.” The animetaphor may also be seen as the unconscious of language, of logos (2000, p. 165).

From this perch, the use of animetaphors in a text goes beyond the limits of logos which is attributed to only humans and reaches the wilder shores of the unconscious of the unwritten side where “[t]he genealogy of language, like that of the dream, returns to a place outside logos” (Lippit, 2000, p. 166). Thus, Jonson’s animetaphors become the prime agents for Jonsonian satiric comedy in relation to money politics of the period through intensifying the impact of any kind of irony, whether dramatic, situational or verbal. In this way, Jonson overtly expresses his worries about the rise of the free market economy as a result of the destruction of feudalism by the early capitalist bourgeoisie and its catastrophic dehumanising impact on vulnerable human intellectual nature, enabling a posthumanist reading the biological, social or political relations between humans and animals of the play.

Along with his court masques and poems, Ben Jonson (1572-1637) has always occupied an outstanding place in the arena of English Renaissance drama through his identification with the comedy of humours in which characters are identified with their dominant humour in order to satirise human follies. His comedies such as *Every Man in His Humour* (1598), *The Alchemist* (1610), *Bartholomew Fair* (1612), and *Every Man out of His Humour* (1616) are the representative epitomes of Jonsonian comedy of humours, and *Volpone* (1606) reiterated Jonson’s place as an officially recognised playwright as “the exultant dedication of its 1607 edition to the two ‘universities’ [Oxford and Cambridge] makes clear” (Parker and Bevington, 1999, p. 1) However, as Allan C. Dessen rightly observes, “*Volpone* represents an impressive first step toward, but not the culmination of, Jonson’s moral comedy” (1971, p. 106) due to some relevant but blurring effects of the subplot as well as “the presence of *Celia* and *Bonario* in the midst of the animalistic world of Venice” (p. 105). The reason for Jonson’s strong interest in composing comedy of humours is that he enunciates himself a classicist, and thus, comedy of humours supplies him with the necessary material to amalgamate the techniques of classical drama formulated by Aristotle and the vibrant dynamics of English Renaissance drama. To this end, as Sean McEvoy rightly observes, comedy of humours as part of the Renaissance initiation of classicism provides Jonson with a stage on which he can satirise the politics of the period without getting into trouble with legal barriers (2008, p. 19).

On the other hand, Jonson's application of humours theory to the formulation of tumult in his plays was widely considered to bring to view "*the crude and mechanistic view of the human mind,*" and criticised as the denouement of "*his inability to produce 'convincing' psychological characterisation in the manner of Shakespeare*" by his contemporaries (McEvoy, 2008, p. 20). Certainly, adopting such a method restricts the process of characterisation, and leads to characters who "*are one-dimensional caricatures and lack the psychological complexity*" (Botvinick, 2016, p. 3). Nevertheless, Jonson, holding a cynical view of human nature, is apparently not interested in the individual depth of any character. The "*complete absence of virtue in Jonson's characters is problematic*" (Botvinick, 2016, p. 3) because Jonson is much more interested in the moral message he aims to convey through his one-dimensional stock characters rather than the psychological analysis of them. Analysed in this way, although Jonson's use of humoral comedy enforced by his fable-like narration through his use of animetaphors was criticised for being mechanic in terms of characterisation, it emphasises the physiological and psychological kinship shared by the two entities in contrast to Renaissance anthropocentric elevation of human reason and dignity. In other respects, such a humoral mechanistic outlook on human reason can be seen as a component of Jonsonian didacticism. Indeed, as being one of the most eminent representatives of Renaissance classicism in England, Jonson adopts the idea that imitation and adaptation of the classics are key to educating people, and thus, to developing civilisation. Hence he masters the art of converting classical patterns into the then-contemporary themes and motifs and confers in his prologues to some of his plays such as *Every Man in His Humour* that comedy should have a didactic and moral aim to correct human vices and follies (1598/2000, p. 245). In this respect, as Samuel Taylor Coleridge famously expresses, "*[a]fter the third act, this play becomes not a dead, but a painful, weight on the feelings*" (2004, p. 270). Accordingly, Act V Scene xii, where Mosca is sent to the galleys as a slave-for-life and Volpone is imprisoned by the Senate, sets *Volpone's* dark tone of comedy. Therefore, his comedies "*show Jonson able to turn his ferocious satirical gifts to a coherent purpose, what he called 'high moral' comedy*" (Black, Conolly et al, 2008, p. 570). In this vein, much in the same way that the animalistic names of the main characters and the self-interest-based relations among them serve the play's clear moral message about the destructive nature of excessive greed, so too does the practical application of the theory of humours. Accordingly, the aim of this study is to focus on how Jonson, as a classicist who is expected to adopt the tenets of the Renaissance humanism,

positions human being as inferior to non-human animal being in *Volpone* through his effective use of animetaphors.

THE SPIRIT OF EARLY ENGLISH CAPITALISM AND JONSON'S VOLPONE

The problematic nature of Jonsonian characterisation lies in his ability to convey disruption in his work through comedy, and animetaphors are his agents to mirror cynicism in the dystopian capitalist society of humankind that projects its evil on the enigmatic yet the natural world of animals. In fact, Jonson takes the names of most of his characters from John Florio's Italian/English dictionary, *A Worlde of Words* (1598), in which "*volpone*" is defined as "*an old fox, an old reinard, an old craftie, slie, subtle companion, sneaking, lurking wily deceiver*" (as cited in Stout, 1988, p. 97). In the play, Volpone (the fox) and his servant Mosca (the fly) play a trick on the three legacy hunters whose names alludes to different carrion birds, namely the merchant Corvino (the crow), the lawyer Voltore (the vulture) and the elderly gentleman Corbaccio (the raven). Accordingly, Volpone manipulates them into believing that he is an old man on the verge of death in order to receive expensive gifts from the opportunistic 'birds' by convincing each of them separately that they will be his sole heir and receive all his wealth after his death. In the end, as part of their trick, Mosca declares that Volpone is dead, and he is legally sole heir to Volpone's estate and does not give up his estate. Volpone is urged to reveal the truth at court, and they are all punished. Certainly, Jonson's play is not the first and only one drawing parallels between humanity and animality in literature and art of the medieval and Renaissance eras. Nevertheless, as Richard Dutton justifiably argues, "*no other play of its era is so fully peopled with characters who are explicitly animals, birds, and insects, behaving exactly in the manner of Aesop's archetypal beasts, as the text knowingly reminds us*" (2004, p. 347). On this point, it is of great significance to meditate on the reason for Jonson to form a play which imbued with animalistic humans. In this regard, Dutton furthers his claim by stating that

[b]east fable was often a form of coded political satire [...]. I want to argue that this is exactly what beast fable was for Jonson in *Volpone*, following precedents both ancient and modern: that the play is indeed "a manifesto of independence," as its remarkable "Epistle" announces it to be; and that it advises Jonson's "betters and patrons" about the parlous state of England-rather than Venice-at the time it was written, in the wake of the Gunpowder Plot (p. 347).

Accordingly, Dutton interprets the master-servant relationship established between Volpone and Mosca under the strong shadow of the strict royal patronage regulations applied by a governmental body called the Master of the Revels, and Jonson himself was forced to shape his theatrical interests and actions in accordance with these rules (p. 349). In an era in which theatre was one of the most leading commercial industry retails as a popular form of social gaiety, various ways of royal surveillance were carried out in order to observe the loyalty of the plays' content to the royal interest under the two reigns of both Elizabeth I and James I. Thus, by calling attention to the political tone of Jonson's preface to *Volpone*, in which Jonson gives a definition of a successful poet "*that comes forth the interpreter and arbiter of nature, a teacher of things divine no less than human*" (as cited in Parker & Bevington, p. 34), Dutton highlights the great affinities between the micro-political context of the play and the macro-political context of the period out of which Jonson formed his play. On this point, it is important to note that just like Shakespeare, Jonson is one of the Renaissance dramatists who witnessed and experienced the social and political impact of the death of the last Tudor monarch, and the accession of James I, the first Stuart monarch, to the throne first-hand in 1603. The fundamental change that occurred in the social, political, and cultural life in Great Britain during the Renaissance came with a variety of repercussions felt in the field of economy as well. Although the bourgeoisie and free market economy were not firmly established in Jonson's time, the impetus behind such social attitude towards legacy hunting is the then-contemporary changing social forces which were triggered by the broadly liberal politics and economics of the period. In *Sociology of Renaissance* (1932), Alfred Von Martin claims that before being marked with its adherence to fine art, literature and intellectual developments, the Renaissance should be studied in accordance with its economic and politic realities embroiled in, as Martin calls, "*haute bourgeoisie*" that assiduously cultivated the such culture, for "*that class of 'property and intellect (Bildung) here makes its first appearance in modern history*" (2013, p. ix). From this standpoint, the rise of "*the capitalist domination by the moneyed great bourgeoisie, which exploits 'democratic' tendencies which had destroyed feudalism, as the best way to ensure its own domination*" (Martin, p. 2) in the early modern period stresses the changing social dynamics of the new era. In order to indicate the Renaissance's deliberate breach with the medieval socio-economic heritage and impact of man-in-the-centre trend on the bourgeoisie, Alfred von Martin puts the two bygone eras side by side for comparison:

In the Middle Ages political power with religious sanction had prevailed: now comes the era of an intellectually supported economic power. Religion as well as politics becomes a means, just as previously commerce and secular culture had been no more than the means to an end. The Middle Ages in their social structure as well as in their thought had a rigidly graduated system. There was a pyramid of Estates as well as a pyramid of values. Now these pyramids are about to be destroyed, and “free competition” is proclaimed as the law of nature. God and blood, the traditional powers, are deposed, and though they maintain some of their importance their dominance is shattered (p. 2).

Surely, Jonson casted a critical eye on the predictable effects of such “*free competition*” on human greed for estate. His choice of setting for his play, Venice, where the first private bank and then the public ones flourished between 1348 and 1584 (Dunbar, 1892, p.312), tells something of his apprehension about the close link between human greed and money. However, as M. H. Abrams and Stephen Greenblatt interpret,

[t]his dark satire on human greed is set in Venice, but its true target is the city of London, or the city of London is about to become. It is a place devoted to commerce and mired in corruption, populated by greedy fools and convincing rascals. Like Shakespeare, Donne, and Thomas More before them, Jonson was deeply disturbed by the rise of a money economy in which every aspect of life could be prostituted to commercial interest (2000, p. 1303).

Such inhumane greed fed by the spirit of early capitalism forms the skeletal system of *Volpone*'s society. For instance, through Mosca's transformation from a “*flesh-fly*” (V.ix.1) to a “*basilisk*” (V.viii.27), Jonson presents how money can lay the way open for title to get one foot on the social ladder. Although Mosca's name is previously referred to only as a parasite in the court until he gets legacy from *Volpone*, the 4 Avocatori later sends Notario to learn his name and bring him to the court (V.x.40). Through legacy hunting, Mosca achieves to be “*a brave clarissimo*” though not by birth (V.v.3). In the same vein, *Volpone*'s final punishment is the product of social forces, for “*his crimes expose what society wants hidden, the arbitrary and merely constructed nature of the system of socially organised selves*” (Lawrence, as cited in McEvoy, 2008, p. 68). In effect, this is the core of Jonsonian criticism of society, for “*Jonson protests the inhumanity not just of greedy people but of greedy laws- laws made by the greedy to protect the acquisitions of the greedy*” (Abrams &

Greenblatt, p. 1303). As can be deduced, Jonson's grotesque parody of human nature in *Volpone* alludes to his bitter criticism of the changing social realities around him, and it aims to warn about the possible devastating results of such state of affairs such as parasitism.

BEN JONSON'S HUMOUR THEORY AND THE POSTHUMANIST EQUALISATION OF HUMAN WITH ANIMAL IN *VOLPONE*

While bourgeoisie economy inevitably led to differentiation among the conventionally divided social strata regarding landed nobility and upper/middle/petite/haute bourgeoisie, its efficacy on human/animal segregation in Renaissance anthropology, which prompts the idea that “[m]an gradually breaks away from nature; as his needs and his industry develop he changes more and more from an animal being into a conscious human being” (Heller, 1978, p. 325), was fairly clear. To put it another way, the Renaissance is a period in which animal objectification as any kind of human use such as eating, entertaining involving animal-baiting spectacles, hunting, vivisection, trading is heightened. On this point, Jonson's use of humours defies the conventional acceptance of animals as objects, and more specifically, his application of humour theory in *Volpone* equates the play's human characters with the nonhuman animal entities at least at a corporal level, and thus, deconstructs the idea of human superiority which preconditions humans to be untouched and pure by referring to common physiological shares between the two species:

The human subjugation of animals allows humans to claim exclusive possession of reason and a set of qualities associated with this claim (language, free will, an immortal soul, and so on), since if animals also possessed any of these qualities, they could resist being dominated. The human subjugation of animals also allows humans to gloss their stereotypically upright posture as heaven-oriented and that of the animals as oriented towards base, worldly appetites. Yet bodily evidence for human distinctiveness stumbles over the obstacle that bodies, whether human or animal, are worldly, and, as such, grow and eat, die, rot, and turn to dust (Steel, 2011, p. 108).

Viewed in this way, the theory of humours, which does not refer only to human bodily features but also involves the animal organism, explains the obvious linkage between the two species, for the biological system of both organisms includes the same natural elements. As the ancient scholar St. Isidore of Seville (560-636) explicates,

[t]he body is made up of the four elements. For earth is in the flesh; air in the breath; moisture in the blood; fire in the vital heat. For the elements have each their own part in us, and something is due them when the structure is broken up (c. 600-625 A.D./1912, p. 217).

Humans as well as animals are the parts of the same physical environment, and their corpus, which is, Isidore of Seville continues, “*so called because being corrupted, it perishes,*” and “[f]or it is perishable and mortal and must sometime be dissolved” (p. 217), is also comprised of the natural common components. In effect, the term for humour is “*rather ὑγρόν “fluid:” the “fluids” are the uniform parts (ὁμοιομερη) which are tender and wet in the bodies of animals with blood*” (Demont, 2005, p. 278). In order to clarify this statement, it is important to analyse the roots of humoral pathology. In fact, the basis of the medieval humoral theory dates back to Greco-Roman classical arguments based on the classical tenets of Zeno of Citium (333–264 BC) regarding the four elements, which were followed by the Hippocratic doctors and thereafter by Galenic classification involving the specific patterns of interactions between bodily fluids and a person’s psychological profile. Accordingly,

[b]lood was aligned with the basic qualities hot and wet, and the season spring; yellow bile with hot and dry, and summer; black bile with cold and dry, and fall; and phlegm with cold and wet, and winter. [...] When we describe a person’s temperament today as sanguine, choleric, melancholic, or phlegmatic, we are, in effect, referring to their dominant bodily fluid or humor: blood (sanguis), yellow bile (cholê), black bile (melaina cholê), and phlegm (Adamson, 2004, p. 205-206).

Despite his Stoic propensity for regarding animals as irrational entities, Galen, who in some cases “*refuses to interact with the test animal which he normally uses for his medical research,*” (Vespa, 2017, p. 411-12) owes his four-humour theory to the animals specifically nonhuman primates that he dissected during his experimentations for further human medical profession. Apart from their vivisected bodies for anatomical progression, animals were frequently profited from in order to alleviate human sufferings. At this point, Karen Raber introduces her “*mutual consumption*” so as to illuminate another crucial dimension of the physiologically shared sphere between humans and animals:

Humans consumed dung and urine, used brains and other internal organs for salves, applied live animals to wounds, ground up both animal and human bones, cooked up messes of snails and worms, and so on in the quest to heal themselves. This process was not one-sided,

either: human urine, sweat, and bodily effluvia were fed to animals in a similar attempt to cure. This process of exchange emphasized humans' and animals' common physiology, tending to dissolve theoretical distinctions between the two categories of life (2013, p. 104).

Invoking the posthumanist rejection of the Renaissance anthropocentric universals, the widespread use of animals in Renaissance medical treatment posits a radical continuity between humans and animals, as it can be observed in *Volpone*. While speaking about the ingredients of Mountebank's medicinal oil which recovered Volpone from his alleged failing health, Corvino lists the names and parts of diverse animals that were possibly added to the content of the oil:

Corvino: [...] All his ingredients
Are a sheep's gall, a roasted bitch's marrow,
Some few sod earwigs pounded caterpillars,
A little capon's grease, and fasting spittle:
I know them to a dram (II.vi.17-21).

Subsequently, Mosca informs Corvino that despite the medical aids of the physicians who applied animals to their treatment, the only way for Volpone to be fully recovered is to sleep with a woman:

Mosca: Consulting on him, how they might restore him;
Where one would have a cataplasm of spices,
Another a flay'd ape clapp'd to his breast,
A third would have it an oil,
With wild cats' skins: at last, they all resolved
That, to preserve him, was no other means,
But some young woman must be straight sought out (II.vi.28-33).

Such medicinal use of human/animal bodies as a treatment for human/animal diseases, which Raben calls "*the waste-and-body-parts-as-medicine trajectory*" (p. 108), testifies to the certain common physiological aspects shared by humans and animals, and hints at the mutual co-existence of both species. Similarly, in his play, Jonson goes beyond likening human to animal by creating Volpone as the metamorphosis of human being into nonhuman animal being.

Indeed, *Volpone* draws on earlier narrative traditions which employ anthropomorphic foxes. The wicked anthropomorphised fox in Reynard the Fox coils up into the villainous zoomorphised human through the characterisation of Volpone in the crafty hands of Jonson with the aim of socio-political satire on the changing

economic policies and their effects on human morality. Bearing in mind that the widespread use of animals to give moral lesson has always been one of the essential functions of animals' appearance in literary works, *Volpone* has been mostly interpreted as a morally instructive animal fable. The animalistic metaphors of the play illuminate the play's central argument and affirm the theme of parasitism. Over the course of the play, Volpone (the fox) is circled by the carrion birds, namely Voltore (the vulture), Corbaccio (the crow), and Corvino (the raven), waiting for the fox to die so that they can eat it. However, they are tricked by Volpone through the help of his parasitic servant, Mosca (the fly), who finally cheats his master. Accordingly, *Volpone* traces back to Aesopian fables along with the Reynardian convention of the medieval vulpine epic, "*even as it operates within a moral universe in which a degree of order, in the form of poetic justice, is achieved*" (Robles, 2016, p. 69). However, Jonson enmeshes zoomorphism in his play, attribution of animal traits to human, with the aim of conveying the same moral message found in the tradition of anthropomorphism, attribution of human traits to nonhuman, in folk tales.

Nevertheless, Jonson's play is not solely a fable with a deliberate attempt at conveying a moral lesson; it also challenges the duality between the corporal nonhuman animal and the intellectual human so as to merge the natural agency with the cultural territory. As Lawrence Danson cogently expresses, Volpone is "*not just a symbol, but a symbol-using animal, that is a man*" (as cited in McEvoy, 2008, p. 67). For instance, Volpone's name does not stand only for his fable role as the fox; instead, he leaps out at the audience as a beast by all his appearances with his "*gown,*" "*furs,*" and "*night-caps*" (I.ii.84-5). When analysed in this way, Volpone, along with the other zoomorphic characters identified with their attributed animal qualities, becomes an arena where humanity is entangled with animality, and they nest inside one another. At this point, the careful choice of animal plays a crucial role in the creation of zoomorphic characters. Accordingly, "*[h]ardly any other mammals living in the wild enjoy as much popularity as the fox [vulpes]-both male and female (vixen) alike-in the traditions since antiquity*" due to "*its physical and mental faculties*" referring to "*cunning, slyness, perfidy, and even wickedness*" (Uther, 2006, p. 134). Mario Ortiz Robles focuses on the reasonable grounds for Reynard the Fox's specific choice of fox figure in the eyes of the public:

The vices symbolized by the figure of the fox come to be naturalized in this tale of social cunning and upward mobility in which the fox itself plays an almost invisible role. The vulpine epic thus offers a significant counternarrative to the benign tale of recognition and domestication

that characterizes the dog tale. Dogs are a “companion species,” to use Donna Haraway’s suggestive phrase, in part because we share our otherness with them in a domestic space, along with the microorganisms, habits, and affects that transit between both species. Foxes, in contrast, exist at the further edges of domestication, remaining wild as a species, even as they are routinely hunted for sport, which makes the fox a symbolically rich site for staging the encounter between nature and civilization (2016, p. 70).

Thus, Jonson’s fox, which is a human, can be reinterpreted in accordance with anthropomorphism, the term “*used to describe the belief that animals are essentially like humans,*” and “*usually applied as a term of reproach, both intellectual and moral*” (Daston & Mitman, p. 2).

In this issue, Kenneth Varty traces the deep roots of English fox lore back to French Renarts and later Dutch Reinaerts, and stresses the popularity of Reynard’s iconic status figure by conveying that “*he was once the leading character in a book meant for adults which became best-seller in the fifteenth century and remained popular for more than 200 years, a book characterized by violence, murder, adultery, rape and corruption in high places*” (1999, p. 23). In fact, along with animal symbolism, the Reynard stories were quite common to the Renaissance folk, and “[t]he animal analogies and stories were so pervasive, in fact, so taken for granted, that their influence functions at an almost subterranean level; and this obliquity of influence is nowhere truer than in England” (Parker, 1976, p. 5). Around 1481, *Reynard the Fox*, based on its Dutch version, was translated into English by William Caxton who stuck to the original source of his translation. Nonetheless, some adaptations in the story occurred in the seventeenth century, for “[t]he seventeenth century asked for literature that was not only entertaining but also morally appropriate, and therefore reprintings of the Reynard story appeared with some changes, additions and abbreviations” (Varty, 1999, p. 254-255). Jonson’s animalia is, then, absorbed harmoniously into his effort to instil morals into his audience and the didactic lecturing of the period.

Another significant aspect of the play with the most linkage to the discussion on human/animal division is Jonson’s direct implications of the mythical animals. At the very outset of the play, Mosca mentions and, in a way, introduces Corvino, Corbaccio and Voltore by calling them “*harpies*” (I.ii.121), which are mythical and mystical “*fabulous monsters, part woman, part rapacious bird -an image appropriate to grasping, rapacious persons, and perhaps hinting at costuming of the birds of prey visiting Volpone*” (Parker & Bevington, p. 60). Indeed, as Cassandra Eason informs,

harpies exemplify how the human interpretation of animetaphors are subjected to change in time, for

[i]n early Greek mythology, the three Harpies were not ugly or evil as were their later personae. With bird bodies, and heads and breasts of women, they were originally described as beautiful, long-haired, winged goddesses of the storm, with the ability to fly faster than the wind. Like the Valkyries, the swan maidens of Viking myth, the Harpies bore away the souls of the slain for healing. In time, however, they acquired the image of hideous old women with the bodies, wings, beaks, and claws of birds, who seized mortals or semideities and carried them off to the underworld, leaving in their wake a foul stench (2008, p. 55).

Borrowing this archetypal figure from the story of Jason and the Golden Fleece in Greek mythology, famous Roman myth-tellers Ovid and Virgil apply to harpies in the composition of their classical works. For instance, in his *Aeneid* (29-19 BC), Virgil depicts harpies as ferocious birdlike animalistic figures which “*have faces like girls*” and “*have hands like claws*” (III.211-20) when Aeneas and his people, on their way to Italy, camp within the confines of the harpies’ island Strophades (elaborate). Virgil’s depiction of harpies constitutes an immediate source of Ovidian harpies in *Metamorphoses* (VII.3-4). Moreover, such animalistic metaphor of woman-bird “*also taps into the Roman belief that witches were synonymous with metamorphosis and flight*” (Johnson, 2016, p. 128), and would pave the way for the medieval and Renaissance concept of the witch figure in the witchcraft discourse. On the other hand, these classical works and their interpretation of the mythological creatures functioned as a common-place books that Renaissance dramatists could consult and cite in their plays. At some point, it is important to recall that humanism, the backbone philosophy of the Renaissance culture, began as a movement grounded in the discovery, translation, and imitation of the classical Greek and Latin texts. Thus, it is no coincidence to come across numerous incontrovertible borrowings from classical literature in Renaissance literature and art. As Jonson refers to Ovidian and Virgilian mythic figure of harpies in depiction of his characters, Shakespeare makes use of the same figure in *The Tempest* (1610) in which, as V. M. Vaughan explains, Ariel’s vindictive reappearance in disguise as a harpy (III.iii.52) is associated with destiny and divine retribution (1999, 52.1, p. 238). In *Volpone*, on the other hand, Mosca uses “*harpies*” (I.ii.121) as a derogatory term, for he calls Corvino, Corbaccio and Voltore as harpies with an emphasis on these legacy hunters’ gullible nature. In

effect, Mosca's epigrammatic depiction of the legacy hunters is visualised in his master Volpone's witty use of chimera as a metaphor implying their miserable condition at the court:

I am Volpone, and this [Indicating Mosca] is my knave;
This [Indicating Voltore], his own knave; this [Indicating Corbaccio],
avarice's fool;
This [Indicating Corvino], a chimera of wittol, fool, and knave (V.xii.89-91).

As can be observed, Jonson does not confine his use of mythical animals to direct quotations from the classical literature but also subtly fits his characters' condition into a caricatured version of mythical animals as in the case of chimaera, "a mythical three-natured beast (traditionally part lion, part goat, part serpent)" (Parker & Bevington, p. 205) that is turned upside down in Volpone's ironic description of "a chimera of wittol, fool, and knave" (V.xii.89-91).

It is blatantly obvious that Jonson's *Volpone* raises considerable doubts as to the spotlighted human physical and intellectual endowment found in mostly anthropocentric content of the Renaissance anthropologic matters. Jonson bases his play on a broad dramatic irony of the plays' corrupted human characters whose words and actions are constantly contrasted, and for this reason the play goes beyond a crude farce and embodies dark comedy. For instance, for Volpone, who says "[g]ood wits are greatest in extremities" (V.ii.6), being witty means being immorally cunning. He accounts himself clever; yet the issues he meditates on such as sleeping with a married woman are all about greed and lust. He considers himself "the great beast," yet he is deceived by his supposedly harmless fly Mosca who turns out to be a much more sinister "[e]xcellent basilisk," a reptile that could kill with its glance, as Volpone calls Mosca (V.ix.28). In this way, Jonson presents his bitter criticism of Renaissance fervent belief in edifying human rationality, and stresses the point very strongly that human, as a part of natural world, has its own weaknesses and advantages. Mosca likens Voltore's situation to "hog-louse" (V. iii. 90), an insect with the ability to transform itself into a ball in case of danger, when Voltore learns Volpone chooses Mosca as his heir. Indeed, Mosca's simile both epitomises the struggle of every character to survive in a society which glorifies parasitism instead of any "honest polity" (III.vii.65) and equates such world with the natural world of animals where they develop natural strategies in order to stay alive such as feeding on another life form as the carrion birds do:

This is the creature had the art born with him;
 Toils not to learn it, but doth practise it
 Out of most excellent nature: and such sparks
 Are the true parasites, others but their zanis (III.i.30-33).

In his lines, Mosca's deliberate use of "creature" and "nature" formulates parasitism and presents it as a natural innate quality bestowed on only the "spark" ones among humans. Thus, Jonson's perception of human nature as naturally base that is allegorised to that of animals might not be a coincidence.

Conclusion

Although normative Renaissance discourses insist on philosophical and intellectual parameters that differ human from animal, in accordance with the socio-economic changes, the Renaissance is marked by its growing social and cultural demand for reconstruction of the value and meaning of the animal body with all of its implications in any kind of context. In this vein, Ben Jonson's use of humour theory along with his zoomorphic characters in *Volpone* refers to the shared sensitivity of human and animal, and the play offers a new perspective on human/animal relations. When analysed in the spectrum of posthumanism, *Volpone* crosses the human-animal divide in order to both construct and deconstruct Renaissance humanism's elevation of the dignity of human and becomes an arena where the pair of supposedly conflicts such as animality and humanity, nature and civilisation, are amalgamated within each other. By doing so, the play, with its numerous animetaphors as powerful instruments in introducing the audience/reader with sexual and class politics in England in the early seventeenth century, fully exposes Jonson's criticism of the dogmatic ideals of Renaissance humanism degenerated by the Renaissance capitalist monetary politics and the ascendancy of human beings over the world of animals. In other words, as being a satire on the nature of human's greed growing prodigiously from the Renaissance monetary policies, *Volpone* presents Jonson's scepticism about human greed for money and human morality, which is clearly in conflict with the tenets of Renaissance humanism. On this point, Celia's cry, "I would I could forget I were a creature" (IV.v.102), resonates Jonson's own pessimism, and *Volpone* expresses a great deal of scepticism and criticism of the playwright about the ideals of Renaissance humanism elevating the intellectual power of human being.

References

- Abrams, M. H., & Greenblatt S. (2000). *The Norton Anthology of English Literature Vol 1*. 7th ed. New York: W. W. Norton.
- Adamson, M. W. (2004). *Food in Medieval Times*. London: Greenwood.
- Black, J., & Conolly L. et all. (2008). *The Broadview Anthology of British Literature Vol. 2: The Renaissance and the Early Seventeenth Century*. Ontario: Broadview.
- Botvinick, M. (2016). Introduction. In Marshall Botvinick (Ed.). *Staging Ben: A Collection of Essays on the Theatricality of Jonson's Plays*. Cambridge: Cambridge Scholars.
- Coleridge, S. T. (2004). *Notes and Lectures: Shakespeare, Ben Jonson, Beaumont and Fletcher*. E. Howell (Ed.). Liverpool: Harvard College Library.
- Daston, L., & Mitman G. (2005). *Thinking with Animals: New Perspectives on Anthropomorphism*. New York: Columbia University Press.
- Demont, P. (2005). About Philosophy and Humoral Medicine. In Philip J. van Der Eijk (Ed.). *Hippocrates in Context* (pp. 271-286). Leiden: Brill.
- Dessen, A. C. (1971). *Jonson's Moral Comedy*. Evanston: North-Western University Press.
- Dunbar, C. F. (1892). The Bank of Venice. *The Quarterly Journal of Economics*, 6(3), 308-335. <https://doi.org/10.2307/1882461>
- Dutton, R. (2004). *Volpone and Beast Fable: Early Modern Analogic Reading*. *Huntington Library Quarterly*, 67(3), 347-70. <https://doi.org/10.1525/hlq.2004.67.3.347>
- Eason, C. (2008). *Fabulous Creatures, Mythical Monsters, and Animal Power Symbols: A Handbook*. London: Greenwood.
- Greek, J. S., & Greek, C. R. (2002). Introduction. In J. S. Greek & C. R. Greek (Eds.). *Sacred Cows and Golden Geese: The Human Cost of Experiments on Animals* (pp. 15-21). New York: Continuum.
- Heller, A. (1978). *Renaissance Man*. (R. E. Allen, Trans.). London: Routledge.
- Isidore of Seville. (1912). *Etymologies*. In E. Brehaut (Trans.), *An Encyclopedist of the Dark Ages*. New York: Columbia University Press. (Original work published ca. 600-625 A.D.)

- Jonson, B. (2000). *Every Man in His Humour*. R. S. Miola (Ed.). Manchester: Manchester University Press.
- Jonson, B. (1999). *Volpone*. B. Parker & D. Bevington (Eds.). Manchester: Manchester University Press.
- Johnson, M. (2016). *Ovid on Cosmetics: Medicamina Faciei Femineae and Related Texts*. London: Bloomsbury.
- Lippit, A. M. (2000). *Electric Animal: Toward a Rhetoric of Wildlife*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Martin, A. (2013). *Sociology of Renaissance*. K. Mannheim (Ed.). London: Routledge.
- McEvoy, S. (2008). *Ben Jonson, Renaissance Dramatist*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ovid. (A.D. 8/2004). *Metamorphoses*. Trans. D. Raeburn. London: Penguin.
- Papy, J. (1999). The Attitude Towards Aristotelian Biological Thought in the Louvain Medical Treatises During the Sixteenth and Early Seventeenth Century: The Case of Embryology. In C. Steel, G. Guldentops, and P. Beullens (Eds.), *Aristotle's Animals in the Middle Ages and Renaissance* (pp. 317-337). Leuven: Leuven University Press.
- Parker, B., & Bevington, D. (1999). Introduction. In B. Parker, & D. Bevington (Eds.), *Volpone* (pp. 1-29). Manchester: Manchester University Press.
- Parker, R. B. (1976). Volpone and Reynard the Fox. *Renaissance Drama* 7, 3-42. <http://www.jstor.org/stable/41917121>
- Raber, K. (2013). *Animal Bodies, Renaissance Culture*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Robles, M. O. (2016). *Literature and Animal Studies*. London: Routledge.
- Shakespeare, William. (1611/1999). *The Tempest*. V. M. Vaughan & A. T Vaughan (Eds.). London: The Arden Shakespeare.
- Steel, K. (2011). *How to Make a Human: Animals and Violence in the Middle Ages*. Ohio: Ohio State University Press.
- Stout, M. (1988). *Volpone by Ben Jonson*. London: Macmillan.
- Uther, H. J. (2006). The Fox in World Literature: Reflections on a "Fictional Animal." *Asian Folklore Studies*, 65(2), 133-60. <http://www.jstor.org/stable/30030396>

- Varty, K. (1999). *Reynard, Renart, Reinaert: And Other Foxes in Medieval England*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vespa, M. (2017). Why Avoid a Monkey: The Refusal of Interaction in Galen's Epideixis. In Th. Fögen and E. Thomas (Eds.). *Interactions between Animals and Humans in Graeco-Roman Antiquity* (pp. 409-434). Berlin: De Gruyter.
- Virgil. (A.D. 19/2007). *Aeneid*. (F. Ahl, Trans.). Oxford: Oxford University Press.

Summary

Although normative Renaissance discourses insist on philosophical and intellectual parameters that differ human from animal, in accordance with the socio-economic changes, the Renaissance is marked by its growing social and cultural demand for reconstruction of the great affinity between human and animal in any kind of context. Drawing on Jacques Derrida's concept of *animot*, Akira Mizuta Lippit coins the term "*animetaphor*" (EA 162-97), which simply refers to the use of animality in the realm of figurative language where the human psyche can merge with the animal psyche. Correspondingly, Lippit's concept of animetaphor comes into existence in some plays of the English Renaissance drama such as Ben Jonson's *Volpone* (1606). When such plays are deconstructed, it is possible to observe that in contrast to the Renaissance ideals foregrounding the ethics of humanism, they have an anti-anthropocentric or posthumanist approach or they are open to a posthumanist reading, for the dramatists shatter the rigid hierarchy between the two categories of creatures through the use of animetaphor, demonstrating the conflict between humanism and posthumanism. Viewed in this way, animetaphor is mostly applied in the early modern English drama to unveil the dramatists' critique of certain notions in Renaissance thinking which may lead to failure and corruption instead of progress and perfection, and to point to rather intermingled common bonds existing between human and animal. Accordingly, this study suggests that Ben Jonson's application of humour theory in *Volpone* equates the play's zoomorphic human characters with the nonhuman animal entities at least at a corporal level, and thus, deconstructs human identity and hubris by referring to common physiological shares between the two species. In this vein, *Volpone* transgresses the limits of the label instructive 'medieval bestiary,' and throws light upon the human relations to animals in the early modern period. Thus, *Volpone* is not solely a fable with a deliberate attempt at conveying a moral lesson; it also challenges the duality between the corporal nonhuman animal and the intellectual human so as to merge the natural agency with the cultural territory. Moreover, the animalistic metaphors of the play illuminate the play's central argument and affirm the theme of parasitism.

Through its animalistic human characters whose names are derived directly from animals such as Volpone (the fox) or Voltore (the vulture) the play offers a dense array of ways animals were exploited by humans in daily life, the then-contemporary zoology knowledge, the animal content of human rituals and myths including superstitions, and the organic link between human and nonhuman animal during the early modern period. In this way, the play functions as a fascia binding animality and humanity together, and as an arena where the two species are both contrasted with and likened to each other not to glorify human dignity but to fiercely attack human vices such as lust or greed fed by the growing capitalist system. In other words, the socio-economic and socio-political representations of the play's human characters through animetaphors allow Jonson to criticise human greed for especially money and estate as well as promiscuity.

Apparently, it is of great significance to meditate on the reason for Jonson to form a play which is certainly not the first and only one drawing parallels between humanity and animality in literature and art of the medieval and Renaissance eras. Nevertheless, as Richard Dutton justifiably argues, "*no other play of its era is so fully peopled with characters who are explicitly animals, birds, and insects, behaving exactly in the manner of Aesop's archetypal beasts, as the text knowingly reminds us*" (2004, p. 347). On this point, the strong ties between

the micro-political context of the play and the macro-political context of the period out of which Jonson formed his play reveals that Jonson is one of the Renaissance dramatists who witnessed and experienced the social and political impact of the death of the last Tudor monarch, and the accession of the first Stuart monarch to the throne first-hand in 1603. Such a fundamental change that occurred in the social, political, and cultural life in Great Britain during the Renaissance came with a variety of repercussions felt in the field of economy too. Although bourgeoisie and free market economy were not firmly established in Jonson's time, the impetus behind such social attitude towards legacy hunting is the then-contemporary changing social forces which were triggered by the broadly liberal politics and economics of the period. Surely, Jonson casted a critical eye on the predictable effects of such free competition on human greed for estate. As the legacy hunting between the carrion birds indicates, such inhumane greed fed by the spirit of early capitalism forms the skeletal system of *Volpone's* society. Thus, Jonson's grotesque parody of human nature in *Volpone* alludes to his bitter criticism of the changing social realities around him, and it aims to warn about the possible devastating results of such state of affairs such as parasitism.

Consequently, it can be argued that Jonson bases *Volpone* on a broad dramatic irony of the plays' rapacious human characters who constantly demand more than enough, and for this reason the play regards humans as inferior to animals. In this way, his play has something against the spotlighted human physical and intellectual endowment found in such anthropocentric content of the Renaissance anthropologic matters.

BAŞBAKAN TANAKA KAKUEI'İN BÖLGEYE YÖNELİK ZİYARETİ ODAĞINDA JAPONYA-GÜNEYDOĞU ASYA İLİŞKİLERİ (1974)

JAPAN-SOUTHEAST ASIA RELATIONS ON THE FOCUS OF JAPAN'S PRIME MINISTER TANAKA KAKUEI'S VISIT TO THE REGION (1974)

Emine SİCİM KAPLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Japon Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
emine.kaplan@nevsehir.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Ocak 2024
Kabul edildiği tarih: 17 Mart 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 19 January 2024
Date accepted: 17 March 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Japonya; Güneydoğu Asya; Tanaka Kakuei; Japon Kaşitlığı; Malari Olayı; Endonezya; Tayland

Keywords

Japan; Southeast Asia; Tanaka Kakuei; Anti-Japanese; Malari Incident; Indonesia; Thailand

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.11

Öz

1950'lerden bu yana Japonya uzun süredir Güneydoğu Asya ülkeleriyle ikili ilişkiler kurmaya ve sürdürmeye çalışmıştır. Genel anlamda kaşitlıklı ilişkiler ekonomik işbirliği ve savaş tazminatı müzakereleri üzerine olmuştur. Öncelikle savaş tazminatı görüşmeleri gerçekleştirilmiş, ardından Japonya Başbakanları bölgeye yönelik birbiri ardına ziyaretlerde bulunarak karşılıklı ilişkileri pekiştirmeye çalışmışlardır. Bu ziyaretlerden en çok dikkat çeken ise 1974 yılının Ocak ayında dönemin Başbakanı Tanaka Kakuei'nin bölgeye yönelik gerçekleştirdiği on günlük kısa gezisidir. Tanaka'nın ziyaretiyle birlikte özellikle Tayland ve Endonezya'da büyük ölçekli Japon karşıtı protestolar düzenlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Japonya Başbakanı Tanaka Kakuei'nin 1974 yılının 7-17 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirdiği Güneydoğu Asya gezisinde yaşananları incelemektir. Bir diğer ifade ile, Tanaka'nın ziyareti özelinde, Japonya'nın Güneydoğu Asya Bölgesi ile olan ilişkilerini, Japonya'nın bölgedeki konumunu ve Japon karşıtı protestoların altında yatan nedenleri ortaya koymaktır. Bu noktada Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nun arşiv belgelerinden ve dönemin bazı gazetelerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Başbakan Tanaka'nın gezisinin tam anlamıyla başarıyla sonuçlanmadığı görülmüştür. Tanaka, Güneydoğu Asya turunda Filipinler haricinde Endonezya, Tayland, Singapur ve Malezya'da olmak üzere gittiği her ülkede protestolar ile karşılaşmıştır. Ancak Tanaka'nın ziyaretinde yaşanan protestoların sadece Japonya'ya yönelik olmadığı, bunun yanı sıra göstericilerin mevcut yönetimlerini değiştirmek için de protestolar düzenledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda 1974 yılında bölge halkının bazılarının İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın kendilerine yaptıklarını hala hatırladıkları görülmüştür.

Abstract

Since the 1950s, Japan had long sought to establish and maintain bilateral relations with Southeast Asian nations. At the relations were exclusively centered on economic cooperation and following war reparations negotiations. In this direction, first of all, war reparations negotiations were held. Then, the leaders of Japan visited the region one after another and tried to consolidate the relations. The most notable of these was undoubtedly the ten-day trip of Prime Minister Tanaka Kakuei in January 1974. With the arrival of Tanaka, largescale anti-Japanese protests were held, especially in Thailand and Indonesia. The aim of this study is to examine the events of Japanese Prime Minister Tanaka Kakuei's visit to Southeast Asia between 7-17 January 1974. In other words, it is examined Japan's relations with the Southeast Asian region, Japan's position in the region and causes of anti-Japanese protests, with a special focus on Tanaka's visit. At this point, it has been utilized with the archival documents of the US State Department and some newspapers of the period. As a result of the study, it has been observed that Prime Minister Tanaka's visit was not a complete success. During his tour of Southeast Asia, Tanaka was met with protests in Indonesia, Thailand, Singapore and Malaysia, apart from Philippines. However, it has been concluded that the protests during Tanaka's visit were not only directed against Japan, but also the demonstrators organized protests to change their current administration. At the same time, in 1974 it has been concluded that some of the people of the region still remembered what Japan inflicted on them during the Second World War.

Giriş

Japonya'nın Güneydoğu Asya Bölgesi'ne yönelik ilgisi her zaman varolmuştur. Çünkü hammadde bakımından yoksun olan Japonya için Güneydoğu Asya Bölgesi temel tedarik noktası olmuştur. Bundan dolayı 1952 yılında Amerikan işgalinden kurtulduktan sonra Japonya vakit kaybetmeden bölge ülkeleri ile görüşmelerine yeniden başlamıştır. Bu bağlamda tazminat görüşmeleri 1 Japonya'nın bölgeye yeniden dönmesi için birer araç teşkil etmiştir. 1953 yılında Başbakan Yoshida Shigeru (吉田茂)² (1878-1967) dönemin Dışişleri Bakanı Okazaki Katsuo'yu (岡崎勝男) (1897-1965) tazminat ile ilgili müzakereleri hızlandırması için Filipinler, Endonezya, Burma ve Vietnam'a göndermiştir. Okazaki'nin ziyareti Japonya'nın bölgeye yönelik politikasında ilk somut adımdır (Yano, 2009, s. 135). Başbakan olarak bölgeyi ilk ziyaret eden ise Kishi Nobusuke (岸信介) (1896-1987)'dir. 1957 yılında gerçekleştirdiği ziyareti esnasında Endonezya ile tazminat görüşmelerinde de mutabakatı sağlamıştır. Kishi'den sonra Japonya Başbakanları bölgeye yönelik ziyaretlerini sürdürmüşlerdir.

Asya'daki değişim ise tazminat görüşmelerinden yaklaşık olarak on yıl sonra yani 1970'li yıllarda başlamıştır. Yoshida'dan itibaren devam eden otuz yıllık disiplinli çalışmanın sonucu olarak Japonya, Amerika'dan sonra dünyadaki ikinci büyük ekonomi olmuştur. Güneydoğu Asya'da ise Vietnam Savaşı devam ettiğinden bölge olarak ekonomik gelişme göstermesi pek mümkün olmamıştır. Bölgeye yönelik her fırsatı değerlendiren Japonya, savaştan da faydalanmasını bilmiş ve yardımlarını artırmıştır. Ancak Japonya'nın yatırımları Tayland gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde ekonomik sömürü olarak algılanmış ve Japon karşıtı hareketlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gösteriler özellikle, bölgede Japonya'nın ekonomik yatırımlarının ve Japon nüfusunun fazlalaştığı dönemde meydana gelmiştir. Japonya Başbakanı Tanaka Kakuei (田中角栄) (1918-1993) de tam da bu dönemlerde Güneydoğu Asya'ya yönelik ziyaret gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmada, Japonya Başbakanı Tanaka Kakuei'nin bölgeye yönelik gerçekleştirdiği gezisi üzerinden Japonya'nın Güneydoğu Asya ülkeleriyle olan ilişkileri ele alınmış, Japonya'nın bölgedeki konumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

¹ San Francisco Antlaşması'nın 14. Maddesine göre Japonya, kendi ordusunun işgal ettiği ve zarar verdiği ülkelere tazminat ödemek zorunda kalmıştır.

² Bundan sonra Yoshida şeklinde ifade edilecektir.

Tanaka, Güneydoğu Asya'yı ziyaret ettiğinde özellikle Tayland (Bangkok) ve Endonezya'da (Jakarta) benzeri görülmemiş Japon karşıtı gösteriler düzenlenmiş ve bunlar şiddetli ayaklanmalara dönüşmüştür. Bu çalışmanın bir diğer amacı Başbakanın ziyareti esnasında ve öncesi de olmak üzere özellikle Tayland ve Endonezya'daki Japon karşıtı gösterilerin altında yatan nedenlere açıklık getirmektir. Bu noktada karşımıza şu sorular çıkmaktadır: Japon karşıtlığı olaylarının en yüksek seviyede olduğu dönemde Başbakan Tanaka Güneydoğu Asya Bölgesi'ni niçin ziyaret etmiştir? Gösterileri sadece Japon karşıtlığı olarak nitelendirmek doğru mudur? Tanaka ziyaret ettiği her ülkede benzer olumsuz manzarayla karşılaşmış mıdır? Tanaka ziyaretinde ülke liderleri ile hangi konular üzerinde görüşmüştür? Tanaka'nın ziyareti Japonya açısından olumlu sonuçlanmış mıdır? Aynı zamanda çalışmada bu sorulara da cevap aranacaktır.

Çalışmada birincil kaynak olarak Amerikan Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ve gazetelerden faydalanılmıştır. Arşiv belgeleri 2005 yılında online olarak erişime açılan belgeler olup, gazetelere de aynı şekilde online olarak ulaşılmıştır. Tanaka Kakuei'nin Güneydoğu Asya turu ile ilgili doğrudan herhangi bir çalışma olmasa da, bizim de çalışmamızda faydalandığımız bazı kitap ve makalelerin (Shibusawa ve Saitō, 1974; Suzuki, 1991; Satō, 2009) içinde Tanaka'nın ziyaretine değinilmiştir. Ancak bizim çalışmamızın bahsi geçen araştırmalardan farkı ise arşiv belgelerinden faydalanılmış olmasıdır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Japonya'nın Güneydoğu Asya ülkeleriyle gerçekleştirdiği tazminat görüşmeleri ve Başbakan Tanaka'dan önce bölgeyi ziyaret eden Japonya Başbakanları ile ilgili bilgiler kronolojik sırada tarihi arka plan olarak verilmiştir. İkinci bölümde Tanaka'nın bölgeye yönelik ziyareti, öncesi ve sonrası olmak üzere detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bölümün alt başlıklarında da Tanaka'nın ziyaretiyle birlikte Tayland ve Endonezya'da çıkan protestolara yer verilmiştir.

1. 1952-1974 Yılları Arası Japonya-Güneydoğu Asya İlişkileri

1.1. Tazminat Görüşmeleri

Japonya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaklaşık yedi yıl sürecek olan Amerikan işgaline uğramıştır. Buna rağmen ekonomik ve kültürel anlamda Asya'nın gelişmiş ülkelerinden biri olduğu düşüncesini kaybetmemiştir. Bölgeye yönelik girişimlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiş, bulduğu her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Asya politikasını da bölgenin siyasi istikrarının korunmasına ve

ekonomik kalkınmasının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak üzerine oluşturmuştur. Aynı şekilde Güneydoğu Asya bölgesi de savaş zamanı ve sonrası olmak üzere Japonya için ekonomik anlamda önemini korumaya devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak dönemin Başbakanı Yoshida, 1953 yılının Haziran ayındaki meclis oturumunda Güneydoğu Asya ile ekonomik birlikteliğe dikkat çekerek şu şekilde ifade etmiştir: *“Çin’in ticaretinden fazla bir şey bekleyemediğimiz günümüzde, Güneydoğu Asya ülkeleriyle olan ilişkilerimizin önemli olduğunu dile getirmeye gerek yok diye düşünüyorum. Güneydoğu Asya ülkelerinin refahı için hükümetimiz sermaye, teknoloji ve hizmet işbirliği konusunda hiçbir çabadan kaçınmayacak ve gelecekte karşılıklı refah ilişkisini derinleştirecektir”* (Yano, 2009, s. 131).

Güneydoğu Asya ülkelerine bakılacak olursa, II. Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgeci kurtulmuş ve yeniden bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Dolayısıyla yeterli sermayeleri olmadığından ekonomik anlamda yardıma muhtaçlardır. Bu durumun da farkında olan Japonya, bölgenin ekonomik anlamda kalkınmasını kendisine görev edinmiştir. Bu yolda dönemin Başbakanı Yoshida tazminatları kullanmayı çok iyi bilmiştir. Okazaki Katsuo’yu tazminat ile ilgili müzakereleri hızlandırmak için bölgeye gönderdikten bir yıl sonra ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile görüşmesindeki sözlerinden de Yoshida’nın tazminatlara ne kadar önem verdiğini anlayabiliriz: *“Tazminatlar bir tür yatırımdır. Tazminat ödemeleri adına Güneydoğu Asya’nın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunabilirsek, komünizmin yayılmasının önüne geçebiliriz.”*³ *Tazminatlarla bir taşla iki kuş vurabiliriz”* (Suehiro, 1999, s. 88). Aynı zamanda Yoshida bu sözleriyle bölgeye yönelik stratejilerini de ortaya koymuştur.

San Francisco Antlaşması’nın 14. Maddesine göre Japonya’dan tazminat talep eden ve müzakere düzenleyen sadece Filipinler ve Vietnam olmuştur. Burma San Francisco Antlaşması’na katılmamış, Endonezya ise antlaşmayı imzalamamıştır. Ancak bahsi geçen iki ülke bireysel olarak tazminat görüşmesi talebinde bulunmuştur. Kamboçya ve Laos ise tazminat hakkından vazgeçmişlerdir (Yano, 2009, s. 128). Kısacası Japonya; Filipinler, Vietnam, Endonezya ve Burma ile tazminat görüşmeleri düzenlemiştir.

³ O dönemde bölge ekonominin yanı sıra bölge için bir diğer sorun da Komünizmdi. Komünizmin yayılması o dönemde hem Japonya’yı hem de Amerika’yı rahatsız etmiştir.

Öncelikle Burma ile tazminat görüşmeleri tamamlanmış, 5 Kasım 1954'te iki ülke arasında "Japonya-Burma Barış Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma doğrultusunda Japonya'nın Burma'ya iki yüz milyon dolar tazminat ödemesine ve elli milyon dolar da ülkeye maddi anlamda destek olunmasına karar verilmiştir. Belirtilen miktarların on yıl içerisinde Burma'ya hizmet ve ürün sağlanmasıyla ödenmesinde hemfikir olunmuştur (Yano, 2009, s. 128-129). Filipinler ile anlaşma süreci Burma'ya kıyasla biraz zaman almış, 9 Mayıs 1956'da tamamlanmıştır. Filipinler ile antlaşmanın sağlanmasında Aiichirō Fujiyama'nın (藤山 愛一郎) (1897-1985) katkısı göz ardı edilmemelidir. Dönemin Kabine Baş Sekreteri Kishi Nobusuke, Fujiyama'yı 1956 yılının Mart ayında Olağanüstü Büyükelçi olarak Filipinler'e göndermiştir. Fujiyama, Filipinler hükümeti ile Japonya arasında arabuluculuk yapmış, iki ülke arasında Mayıs ayında tazminat antlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır (Morley, 1963, s.145). Buna göre tazminat beş yüz elli milyon dolar olarak belirlenmiş, iki yüz elli milyon dolarlık ta özel kredi verilmesine karar verilmiştir. Burma ile benzer şekilde Japonya'nın belirtilen miktarları yirmi yıl içerisinde hizmet ve ürün olarak ödemesi noktasında anlaşma sağlanmıştır. Filipinlerle imzalanan antlaşmadan iki yıl sonra 1957 yılında bu kez Japonya'nın Başbakanı olarak Kishi Nobusuke, Endonezya'yı ziyaret ederek tazminat görüşmelerinde mutabakatı sağlamıştır. Tazminat miktarı iki yüz yirmi üç milyon sekiz yüz bin dolar olarak belirlenmiş, dört yüz milyon dolar da ekonomik kalkınma kredisi verilmesine karar verilmiştir. Elbette bu paraların diğer ülkeler de olduğu gibi hizmet ve ürünle tahsis edilmesinde hemfikir olunmuştur. Antlaşma sağlandıktan bir yıl sonra da büyükelçilikten Dışişleri Bakanlığına terfi eden Aiichirō Fujiyama Endonezya'yı ziyaret etmiştir. Görüşmeler esnasında Endonezya ile 20 Ocak 1958'te "Japonya-Endonezya Tazminat Antlaşması" ve "Japonya-Endonezya Barış Antlaşması" olmak üzere iki adet antlaşma imzalanmıştır. Vietnam ile tazminat görüşmeleri ise 30 Mayıs 1959'da tamamlanmıştır. Kamboçya ve Laos'un tazminat talep etmediklerini, bu haklarından feragat ettiklerini yukarıda belirtmiştik. Buna rağmen her iki ülkeye 1959 yılında bir buçuk milyar Yen miktarında ekonomik ve teknik anlamda işbirliği sağlanmasına karar verilmiştir (Yano, 2009, s. 129). Japonya neredeyse her yıl bir ülke ile tazminat ödemelerinde mutabakatı sağlamıştır. Ödemiş olduğu tazminatlarla da savaşın yaralarını sarmaya çalışarak karşılıklı olarak ilişkileri düzeltmeye ve yeniden sağlamaya çalışmıştır.

1.2. 1974 Yılı Öncesi Japonya Başbakanlarının Güneydoğu Asya Bölgesi'ne Yönelik Ziyaretleri

Japonya'nın Güneydoğu Asya Bölgesi'ne yönelmesi ilk kez Yoshida Shigeru döneminde gerçekleşmiştir. Yoshida özellikle bölge ülkeleriyle olan ekonomik bağları ilerletmeye önem vermiştir. Bu doğrultuda 1953 yılındaki hükümetin Güneydoğu Asya'ya yönelik izleyeceği politikanın içeriğinde ilk olarak, ekonomik yardım programlarında Birleşmiş Milletler ve üçüncü güçlerle iş birliği yapmak; ikinci olarak devlet yardımı sağlamak, son olarak ise tazminat sorununu mümkün olan en kısa sürede çözüme kavuşturmak yer almıştır. Buna göre Japonya, Nisan 1953'te Birleşmiş Milletler Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu'na tam üye olmuş, 1954 yılının Ekim ayında da Kolombo Planı'na tam üye olarak seçilmiştir (Morley, 1963, s. 144-145).

Yoshida'dan sonra yönetimi devralan Hatoyama Ichirō (鳩山 一郎) (1883-1959) da benzer şekilde Asya ülkeleri ile ilişkileri düzeltme konusuna önem vermiştir. Bu doğrultuda Hatoyama'nın döneminde yaşanan en önemli olay Japonya'nın Bandung Konferansı'na katılmasıdır. Konferans Asya, Afrika ve Orta Doğu gibi bölgelerden yirmi dokuz ulusun katılımıyla 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Batı Cava'da bulunan Bandung'ta düzenlenmiştir. Japonya savaştan sonra Asya ülkeleriyle ilk kez bu konferansta karşı karşıya gelmiştir. Japonya'nın Asya ülkeleri ile arasındaki sorunları çözmesinde ve savaştan sonra Asya'ya yeniden dönmesinde Bandung Konferansı ciddi bir başlangıç teşkil etmiştir.⁴

Diğer taraftan Başbakan olan Kishi Nobusuke döneminde Güneydoğu Asya Bölgesi'yle olan ilişkileri ilerletme noktasında önemli yol katedilmiştir. Kishi, kendinden öncekiler gibi ekonomiye önem verirken aynı zamanda savaş tazminatı ödemelerini de yoluna koymuş, Güneydoğu Asya ile yakından ilgilenerek Japonya'nın bölgeye dönüşü için temel modeli belirlemiştir. Kishi, Güneydoğu Asya'da Japonya'nın bağımsız bir diplomasi izleyebileceğinin ve Amerika'nın politikasından sapmadan Asya'nın lideri rolünü oynayabileceğinin farkında olmuştur. Dolayısıyla Güneydoğu Asya diplomasisinde hem Amerika hem de Asya yanlısı bir tutum izlemiştir. Önceki liderler Güneydoğu Asya ülkeleriyle olan ilişkilerini ikili ve çok taraflı diplomasi yoluyla kurmuş olsalar da Kishi, 1957 yılında Asya merkezli

⁴ Japonya'nın Bandung Konferansı'ndaki rolü ile ilgili ayrıntılı bkz. Sicim Kaplan, 2021.

diplomasiyi başlatan ilk kişi olmuştur. Bunun sonucunda onun yönetimiyle birlikte Japon hükümeti ve işletmeleri Güneydoğu Asya'ya daha derinden müdahil olmuşlardır. Bunların yanı sıra Kishi'nin Güneydoğu Asya'daki en önemli özelliği savaştan sonra bölgeyi ziyaret eden ilk Japonya Başbakanı olmasıdır. Burma, Tayland, Seylan, Vietnam, Kamboçya, Laos, Malezya, Singapur, Endonezya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Filipinler'e gitmiştir (Morley, 1963, s. 148). Gezisi esnasında Japonya'nın bölgesel bir kalkınma fonu kurulmasına sponsor olmayı planladığını açıklayarak "Güneydoğu Asya Kalkınma Fonu"nu dile getirmiştir. Buna göre Japonya, başta kendisi olmak üzere Amerika ve gelişmiş ülkelerin sermaye katacağı bir fon kurmayı düşünmüştür. Ancak her ziyaret ettiği yerde bu fondan bahsetmesine rağmen ne Amerika'dan ne de Güneydoğu Asya'dan herhangi bir destek göremediği için Kishi bu planından vazgeçmek zorunda kalmıştır (Morley, 1963, s. 149; Sudo, 2002, s. 2).

Kishi'nin ardından Japonya Başbakanları ve Dışişleri Bakanları Güneydoğu Asya'ya yönelik iyi niyet gezileri düzenlemeye devam etmişlerdir. Bu gezilere teknik, ekonomik, eğitim ve kültürel nitelikte yardım projeleri eşlik etmiştir. Yaşanan gelişmelerle birlikte Güneydoğu Asya toplumunun da Japonya'ya yönelik tutumu yavaş yavaş değişmeye başlamıştır (Jo, 1968, s. 783). Geziler sadece tek taraflı olarak Japonya ile sınırlı kalmamış, iade-i ziyaretler de yaşanmıştır. Kishi'nin ardından Endonezya Devlet Başkanı Sukarno (1901-1970) neredeyse her yıl düzenli olarak Japonya'ya gelmeye başlamıştır. Sukarno'nun yanı sıra Hindistan Cumhurbaşkanı Rajendra Prasad (1884-1963), Nepal Kralı ve Kraliçesi, Filipinler Devlet Başkanı Carlos P. Garcia (1896-1971), Malezya Başbakanı Tunku Abdul Rahman (1903-1990) ve çok sayıda kabine bakanı Japonya'yı ziyaret etmişlerdir (Morley, 1963, s. 149). Güneydoğu Asya halkı Japonya'ya yönelik temkinli davranmaya devam etse de, bölgeden üst düzey devlet adamlarının ziyareti karşılıklı ilişkilerin normalleşmeye doğru gittiğini göstermiştir.

Nobusuke Kishi'den sonra 1960 yılında iktidara gelen Başbakan Ikeda Hayato (池田勇人)⁵ (1899-1965) da kendinden öncekilerin yolundan giderek Asya'ya yönelik benzer politikaları uygulamaya devam etmiştir. Yönetime geldikten sonra 1960 yılının Ağustos ayında Malezya ile "Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması" imzalanmış; aynı yılın

⁵ 1960-1964 yılları arasında Japonya Başbakanlığı yapmıştır.

Aralık ayında da Filipinler ile “Ticaret, Seyrüsefer ve Dostluk”, 1961 yılının Temmuz ayında da “Ticaret, Denizcilik ve Dostluk Antlaşması” imzalanmıştır (Morley, 1963, s. 151). Tıpkı Kishi gibi Ikeda da Güneydoğu Asya ülkelerine yönelik geziler gerçekleştirmiştir. Ikeda, Güneydoğu Asya gezisinden sonra bölgeye ekonomik ve teknik anlamda yardım sağlamak için gerekirse yabancı ülkelere borç para alacaklarını, yardım sağlamanın Japonya’nın görevi olduğunu dile getirmiştir. Japon liderler tarafından birbiri ardına gerçekleştirilen geziler, Japonya’nın Güneydoğu Asya’da eski statüsünü yeniden sağlamaya çalıştığını ve uluslararası anlamda da rol üstleneceğini göstermiştir.

Ikeda Hayato’dan sonra 1964 yılında başa geçen ve geçmiş Başbakanlardan Kishi Nobusuke’nin de kardeşi olan Satō Eisaku (佐藤栄作)6(1901-1975) da öncekiler gibi ekonomiyle ilgilenmiş, Güneydoğu Asya Bölgesi’ne önem vermiştir. 1967 yılında Güney Vietnam da dâhil olmak üzere Güneydoğu Asya ülkelerinin çoğunu ziyaret etmiştir. Gezisi esnasında; diğer Asya ülkeleriyle dostane ilişkilerin geliştirilmesi, Asya’da barış ve istikrarı korumanın, aynı zamanda sürdürmenin yollarının ve araçlarının araştırılması, sosyoekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi gibi üç temel amacı vurgulamıştır (Sudo, 2002, s. 3).

2. Japonya Başbakanı Tanaka Kakuei’in Güneydoğu Asya Ziyareti

Tanaka Kakuei, 1972 yılının Temmuz ayında göreve gelmiş, Başbakan olduktan sonra 1985 yılına kadar Japon siyasetinde oldukça etkili olmuştur. Dolayısıyla savaş sonrası Japonya’nın yükselişini ve bugünkü Japonya’yı anlama noktasında Tanaka’nın öneminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kendisinin savaş sonrası dönemde Japonya’yı şekillendirmedeki rolü oldukça önemlidir. Tanaka gibi politikacıların yardımıyla ülke daha da demokratikleşmiş, politika artık Japonların ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmeye odaklanmıştır. Tanaka da yönetimi süresince ekonomiye önem vermiş, Japonya’ya hammadde sağlama noktasında kaynak diplomasisi izlemiştir.⁷ Kendisinin yurtdışı seyahatleri de genelde enerji kaynaklarına odaklanmayı içermiştir. Bundan dolayı da Güneydoğu Asya bölgelerini ziyaret etmiştir. Çünkü Japonya’nın hammadde açısından fakir olduğu ve bundan

⁶ 1964-1972 yılları arasında Japonya Başbakanlığı yapmıştır.

⁷ Tanaka’yı kaynak diplomasisine iten etkenlerden biri 1973 yılındaki Arapların Japonya’yı da içeren petrol ambargosu olmuştur.

dolayı dışa bağımlılığı bilinen bir gerçektir. Güneydoğu Asya da Japonya'nın en önemli hammadde tedarikçilerinden biridir.

1974 yılında gerçekleştirdiği gezi Tanaka'nın göreve geldikten sonraki ilk Güneydoğu Asya ziyaretidir. Tanaka, Güneydoğu Asya gezisine başlamadan önce 1 Ocak 1974'te yeni yıl için düzenlediği basın toplantısında Güneydoğu Asya'ya hâkim olmak ya da bölgeyi ekonomik olarak kontrol etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını altını çizmiştir. Aslında amaçlarının Güneydoğu Asya ülkeleri ile daha çok işbirliği yapmak olduğunu vurgulamıştır. Yakın zamanda gerçekleştireceği bölge gezisi sırasında da bu mesajı beş Güneydoğu Asya ülkesinin liderlerine iletteceğini söyleyerek, *“Önümüzdeki turumda bu ülkelerle dostluğun önünü açmayı düşünüyorum. Japonya onların samimi bir arkadaşı olmak istiyor”* (The Strait Times, 1974, s. 1) şeklinde ifade etmiştir.

Güneydoğu Asya ziyaretinde Tanaka'ya kızı Makiko eşlik etmiştir. Tanaka'nın ziyaretinin amacı, Japonya'nın ekonomik varlığıyla ilgili bölge halkında oluşan tedirginliği ortadan kaldırmak ve karşılıklı dostane ilişkiler kurarak II. Dünya Savaşı'ndan kalan düşmanlığı azaltmak, bir diğer ifade ile ülkesinin olumsuz imajını düzeltmektir. Ayrıca karşılıklı olarak siyasi bağları güçlendirmeye ve yeni bölgesel işbirliği kurmaya, aynı zamanda doğu-batı yumuşamasından ve petrol krizinden kaynaklanan yeni durumla başa çıkmak için Japonya'ya kaynak tedarikini istikrarlı hale getirmeye çalışmaktı (New Nation Singapore, 1974, s. 1). Gezisi esnasında Tanaka ülke liderleriyle gerçekleştirdiği görüşmelerinde de Japonya'nın kaynak ihtiyacını saklamamış, Manila'daki basın toplantısında Japonya'nın uzun vadeli ve istikrarlı hammadde tedariki istediğini belirtmiştir (Satō, 2009, s. 113).

Tanaka'nın Güneydoğu Asya ziyareti şu şekilde planlanmıştır: Gezisinde artmakta olan bölgesel iş birliğe, siyasi ve ekonomik konularla ilgili tartışmalara dâhil olacak, ancak herhangi yeni bir bölgesel grupların sorumluluğunu üstlenmeyecek ya da liderleri olmayacaktır. Ayrıca Japonya'nın yeni Ortadoğu politikası, Çin ve Asya'daki komünist ülkelerle ilişkileri gibi konular üzerinde görüşecektir. Seyahatine Filipinler'den başlayacaktır. Filipinler'de üç gün kaldıktan sonra 9-11 Ocak arasında Tayland'da, 11-12 Ocak arasında Singapur'da, 12-14 Ocak arasında Malezya'da ve 14-17 Ocak arasında da Endonezya'da olacaktır (1974TOKYO00027 01OF02030621Z, Tokyo to State, 1974, s. 2).

Tanaka'nın ziyaretinden önce Japonya kendince önlemler almaya çalışmıştı. Bununla ilgili olarak geziden yaklaşık olarak iki ay öncesinde yani Kasım ayında Meclis Üyesi Ryūtarō Nemoto başkanlığında bir teftiş ekibi gönderilerek Japon karşıtı duyguların gerçekliği ve ne derecede olduğu araştırılmıştır (Satō, 2009, s. 114). Japon karşıtlığının bölgede var olduğu ve devam ettiği bir gerçektir. Her ne kadar savaş zamanında Japon sömürgecisi yaşayanların sayısı gittikçe azalsa da hayatta kalanlar çocuklarına, onlar da kendi çocuklarına anlattığı için Japonya karşıtlığı nesilden nesile aktararak devam ettirilmekteydi. Ayrıca bölgede Japonların savaş esnasında yaşattıkları tarih kitaplarında da anlatıldığından öğrenciler de okullarında neler olup bittiğini öğrenmekteydiler. Ancak Japonya karşıtlığının en fazla görüldüğü dönem 1970 yılının ilk yarısıydı. Çünkü bu dönemde Japonya, Güneydoğu Asya'ya yönelik sermayesini genişletmeye başlamış, dolayısıyla Japon ürünleri de her bir ülkenin büyük şehirlerinin pazarlarında kendine yer edinmişti. Bu durum yerel halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş, kendilerinin ekonomik anlamda Japonya tarafından işgale uğradıklarını düşünmüşlerdir.

Japonya karşıtlığı öncelikle Bangkok'ta başlamış ve buradan farklı yerlere sirayet etmiştir. Özellikle Tayland ve Endonezya'daki Japon karşıtlığı gençler ve entelektüeller arasında çıkmıştır (Suzuki, 1991, s. 234). Oysaki Japonya için Endonezya ve Tayland oldukça önem arz etmiştir. Tayland yatırım ve ihracat pazarı olarak ekonomik açıdan mühimdi (19741974TOKYO00027 01OF02030621Z, Tokyo to State, 1974, s. 2). Endonezya ise hammadde açısından fakir olan Japonya için en önemli petrol ve doğal gaz tedarik alanıydı. Tüm bunlar göz önüne alındığında karşıtlıklar yüzünden ilişkilerin bozulması Japonya'nın hiç istemediği bir durumdu. Bundan dolayı bölge üzerinde artan Japon ekonomik hegemonyası nedeniyle Japon karşıtı isyanlarla karşı karşıya kalınmasına rağmen Tanaka gezisini iptal etmemiştir. Üstelik petrol zengini Endonezya'dan petrol tedariki sağlama konusunda olumlu yanıtlar alarak dönmüş ve amacına ulaşmıştır (Babb, 2000, s. 79).

Başbakan Tanaka 7-17 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirdiği Güneydoğu Asya seyahatinden döndükten sonra kabineye gezisiyle ilgili şunları aktarmıştır:

Güneydoğu Asya ülkeleri ekonomik anlamda işbirliği ve kalkınma noktasında Japonya'nın yardımlarına güveniyor. Teknik görüşmeler için düzenlemeler, seyahatin vermiş olduğu filizlerden biridir. Petrol krizinin Japonya'nın verimliliği üzerindeki etkileri, endüstriyel

hammadde ithalatında önemli yere sahip olan Güneydoğu Asya ulusları sayesinde ortadan kalkacak. Japon girişimciler Güneydoğu Asya bölgesinde faaliyet göstermek istiyorlarsa bölgenin gelenek ve göreneklerini anlamak zorundadır. Ekonomik anlamda işbirliği, ilgilenen ülkelerin farklı görüşlerinin anlaşılmasıyla genişletilmelidir (1974TOKYO01153, Tokyo to State, 1974, s. 3).

Tanaka 18 Ocak'taki otuz dakikalık basın toplantısında da Japon halkına gezisiyle ilgili bilgi vermiştir. Toplantıda, Bangkok ve Jakarta'da Japon karşıtı gösteriler düzenlense bile gezisinin olumlu sonuçlandığını vurgulamıştır. Bölge halkı ile aralarındaki dil engeline rağmen ülke lideriyle ve öğrencileriyle Japonya ve kendi ülkeleri arasındaki gerilimin nedenleri konusunda net bir şekilde konuşabildiğini dile getirmiştir. Ayrıca Japonların buldukları yerde ayrıcalıklı olmaya meyilli olduklarına ve yerel halkla ilişki kurmadıklarına dair şikâyetleri de dinlediğini eklemiştir. Güneydoğu Asya halkının da Japonlarla aynı masayı paylaşmaktan ve Japonların yerel dilleri öğrenerek kendileriyle daha içli dışlı olmalarından başka bir şey istemediklerini belirtmiştir. Tanaka, Güneydoğu Asyalıların Japonların başarılarına büyük saygı duyduklarını, ancak bazı yaşlıların geçmişte yaşananları hala hatırladıklarını dile getirmiştir (1974TOKYO01153, Tokyo to State, 1974, s. 3).

2.1. Tayland'daki Japon Karşıtı Gösteriler

Tanaka Kakuei, 7 Ocak 1974 tarihinde Güneydoğu Asya gezisine Filipinler ile başlamış, oradan 9 Ocak'ta Tayland'a geçmiştir. Ardından Singapur, Malezya ve Endonezya'yı ziyaret etmiştir. Planlanan doğrultuda 16 Ocak'ta da Japonya'ya geri dönmüştür. Tanaka Filipinler'de Cumhurbaşkanı Ferdinand Marcos (1917-1989) ile görüşmüştür. İkili görüşmelerinde Japonya'nın Filipinler'e daha önceden verdiği yen kredilerinin uygulanması, ortak girişimlerle ilgili alt yapı projeleri gibi konular üzerinde konuşmuşlardır. Bunun yanı sıra Marcos, Japonya'nın yardım edebileceği ek projeler de önermiştir. Ancak Tanaka bu projeleri gerçekleştirme konusunda herhangi bir söz vermemiştir (1974TOKYO01412, Tokyo to State, 1974, s. 2). İkili görüşmelerin başarılı geçtiği Filipinler'de hiçbir sıkıntı yaşanmamış, Japonya'ya yönelik hiçbir protesto gösterisi olmamıştır.

Diğer taraftan Başbakan Tanaka, iki gün sonra Tayland'a ulaştığında Filipinler'den farklı bir hava ile karşılaşmıştır. Tanaka Tayland'a ulaşmadan bir gün öncesinin gecesinde Tayland Öğrenci Merkezi Bangkok'ta gösteri hazırlıklarına başlamıştır. Protesto hazırlıklarına var gücüyle tamamlamaya çalışan merkez, Tanaka'nın ziyaretine karşı çıkan bildirileri şehrin belirli noktalarına asmışlardır. Ertesi gün Tanaka Don Mueang Uluslararası Havaalanı'na indiğinde onu bir grup öğrenci karşılaşmıştır. Öğrenciler Başbakana yönelik *"Aptal, ülkeneye geri dön!"* şeklinde yüksek sesle tezahüratlarda bulunmuşlardır (Suzuki, 1991, s. 239). Tanaka protestolar eşliğinde oteline geçmiştir. Ancak benzer durum burada da yaşanmış, Tanaka'nın konaklayacağı otelin önünde kalabalık bir grup protesto etmek için toplanmıştır. Gösterilerde Tanaka'nın temsili kuklası ve Japon marka araba modeli yakılmıştır. Bunun yanı sıra Japonya ve yen karşıtı hareketler yaşanmış ve bu durum bir yıl boyunca sürekli tekrarlanmıştır. Tanaka oteline geçtikten sonra protesto eden öğrenciler ile görüşerek onların isteklerini dinlemiş, birlik ve beraberliğe vurgu yaparak durumu kontrol altına almayı başarmıştır (Suzuki, 1991, s. 240).

Diğer taraftan Başbakan Tanaka'ya yönelik gerçekleştirilen gösteriler, Tayland'daki Japon karşıtı hareketlerin ilki değildir. 1970'li yıllarda Japonya'nın ekonomik anlamda Tayland'da ilerlemesi, ülke öğrencilerinin protestolarıyla karşılaşmış, hatta Japon ürünleri boykot edilmiş, Japon para birimine karşı muhalefet başlatılmıştır. 1973 yılının Aralık ayına gelindiğinde NSCT yani Tayland Ulusal Öğrenci Merkezi Japonya'yla ilgili olarak Bangkok'ta Asya Öğrenci Toplantısı⁸ düzenlemiştir. Bu toplantıya Avustralya, Hong Kong, Kamboçya, Laos, Singapur olmak üzere altı ülkeden yaklaşık yüz otuz öğrenci katılmıştır. Toplantının sonunda Japonya Başbakanına ve hükümetine yönelik protesto mektubu yazılmıştır. Protestocular bu mektubu Tayland'da bulunan Japonya Büyükelçiliğine teslim etmişlerdir. Mektupta öğrenciler, Japon yatırımcıların yerel halkı işgücünden ve kaynaklardan yoksun bırakması, fiyat sabitleme yoluyla piyasayı kontrol etmeleri; yerel halkın teknik ve yönetim yönünden terfi ettirilmemesi; Japon hükümetinin yerel koşullar hakkında kayıtsız kalması gibi konularda şikâyette bulunmuşlardır. Öğrenciler, *"Japonya, Asya'da bir ülke olmasına rağmen diğer büyük güçlerden daha fazla çıkarlarımıza karşı hareket ediyor"* (Shibusawa ve Saitō, 1974, s. 2) şeklinde mektuplarını sonlandırmışlardır. Ancak NSCT bu hareketi Japonya karşıtı hareket

⁸ アジア学生会議.

olarak değil, Tayland'ın ekonomik çıkarını koruma hareketi olarak adlandırmıştır. Mektubun içeriğine bakıldığında da ekonomik konulardan şikâyetçi oldukları açıktır (1974TOKYO01412, Tokyo to State, 1974, s. 4).

Başbakan Tanaka'ya yönelik Bangkok'ta yaşanan olaylara farklı açıdan bakıldığında gösterilerin sadece Japonya karşıtı değil, Amerika'ya da yönelik gerçekleştiği görülecektir. 10 Ocak 1974'te Tanaka'nın Bangkok'ta kaldığı otel 2000 kişi tarafından kuşatılırken, eş zamanlı olarak yaklaşık 4000 öğrenci ve öğretim üyelerinden oluşan bir grup Amerika Büyükelçiliği önünde toplanmıştır. Gösteriyi düzenleyenler, Büyükelçi William Kintner (1915-1997) ve CIA'nın sınır dışı edilmesini isteyerek protesto etmişlerdir. Sonuç olarak, Tanaka gibi ABD'nin Bangkok Büyükelçisi Kintner de göstericilerle diyalog kurmak zorunda kalmıştır (Satō, 2009, s. 115).

Protestolara ve gösterilere rağmen Tanaka, Tayland Başbakanı Sanya Dharmasakti⁹ (1907-2002) ile görüşmeyi başarmıştır. Görüşmede Başbakan Sanya, Japonya'nın Tayland ile ticaretine düzenleme getirmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Tanaka ticaret dengesizliğinin bazı aşamalarda olduğunu belirterek Japonya'nın ticaretteki tecrübesi üzerinde durmuştur. Tayland'daki ticaret dengesizliğini düzeltmek için ise yeni ihracat ürünleri ya da Japonya'da talep gören ihracat ürünleri üzerinde durmaları gerektiğini önermiştir. Eğer Tayland mısır, pirinç ve tekstil ürünlerinin ihracatını artırabilirse, Japonya ile dengesizliğini 100 milyon dolar azaltabileceğini eklemiştir. Kısacası ikilinin görüşmeleri gezinin amacına uygun olarak ekonomi üzerine gerçekleşmiştir (19741974TOKYO00027 01OF02030621Z, Tokyo to State, 1974, s. 4).

Tanaka'nın ziyaretinden sonra da Tayland'daki Japon karşıtı protestolara yönelik endişeler son bulmamıştır. Özellikle Tayland'da bulunan Japon iş adamları konuyla ilgili her zaman endişe içerisinde olmuşlardır. Endişelenmekte haksız da sayılmazlardı. Tanaka'nın gidişinden sonra Bangkok'ta bir söylenti ortaya atılmıştır. Arşiv belgesine göre dönemin Amerika'nın Bangkok Büyükelçisi William Kintner durumu şu şekilde özetlemiştir: Bangkok'taki Japon Büyükelçiliğindeki bir görevli, çok sayıda Japon iş adamının kendilerini aradıklarını ve 23 Ocak'ta yani Çin Yeni Yılı'nda askeri bir darbe yapılacağına ilişkin söylentilerle ilgili korktuklarını dile getirdiklerini Amerikan Büyükelçiliğine bildirmiştir. Konuyla ilgili olarak adı

⁹ 1973-1975 yılları arasında Tayland Başbakanlığı görevinde bulunmuştur.

verilmeyen bu gizli görevli elçiliğin ticaret bölümünün güvenilir bir kaynaktan bu durumu öğrendiğini belirtmiştir. Ayrıca Japonya Büyükelçiliği'nin, Bangkok'ta bulunan Japon iş adamlarını 23-27 Ocak tarihleri arasında gerçekleşmesi muhtemel Japon karşıtı gösteriler konusunda uyardığını da eklemiştir. Dolayısıyla birçok Japon iş adamı da çalışanlarına belirtilen günlerde evlerinde kalma talimatı vermiştir. Hatta bazı iş adamları Japonya'ya dönme kararı bile almışlardır. Ayrıca bu gizli kaynak Tayland'da bulunan dönemin Japon Büyükelçisi Masato Fujisaki'nin de Japonya Dışişleri Bakanlığı tarafından geri çağırılma ihtimali olduğunu iletmiştir (1974BANGKO01203, BANGKOK01203221134Z, Bangkok to Tokyo, 1974, s. 1). Diğer taraftan aynı belgenin ikinci sayfasında Amerikan Büyükelçiliği Japonya'ya gönderilen bu bilgi dışında hiçbir kaynaktan öğrencilerin ya da başka bir gücün Çin Yeni Yılı'nda nahoş gösteriler düzenleyeceğine dair bir bilgi bulamadığını belirtmiştir. Ayrıca bu durumun Japon endişesinden ve Tanaka'nın Güneydoğu Asya turu sırasında gördüğü muameleden kaynaklandığını eklemiştir (1974BANGKO01203, BANGKOK01203221134Z, Bangkok to Tokyo, 1974, s. 2). Ancak söylentiler hem Japonya'yı hem de Tayland'da yaşayan Japonları rahatsız etmeye yetmiştir.

Gezisinin devamında Başbakan Tanaka önce Singapur'a uğramış, ardından da Malezya'ya geçmiştir. Tayland'daki kadar büyük ölçekli gösteriler olmasa da Singapur'da da bir takım hareketlilik yaşanmıştır. Singapur Üniversitesi'nde Japonya'nın ekonomik anlamda ilerlemesi ile ilgili öğrenci paneli düzenlenmiştir. Beklenildiği gibi panelde Japonya'nın ekonomik faaliyetleri eleştirilmiştir. Ancak Singapur hükümetinin önlemleri sayesinde olaylar çok büyümeden kontrol altına alınmıştır (Suzuki, 1991, s. 240). Tanaka, Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew (1923-2015) ile siyasi konulardan ziyade ekonomik üzerine görüşmüştür. Başbakan Lee, Singapur'a kesintisiz hammadde desteği konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak Tanaka bu şekilde isteğe hazırlıklı değildi. Aynı zamanda Japonya da böyle bir güvence verecek durumda değildi. Ayrıca belgeye göre Tanaka, Başbakan Lee'nin siyasi konulara olan ilgisizliğine de şaşırmıştır (1974KUALA00253, Kuala Lumpur to State, 1974, s. 3). Gezinin Malezya ayağında ise yaklaşık elli kişiden oluşan bir grup öğrenci, havaalanında Tanaka'yı protesto etmek için toplanmışlardır. Öğrenciler, Japon ekonomik sömürücülerin Malezya'daki konumunu sağlamlaştırmaya çalıştığına dair suçlayıcı sloganlar atarak, broşürler dağıtmışlardır. Malezya gezisinin sorunsuz geçeceğini düşünen Tanaka protestoları görünce şaşırmıştır. Çünkü Malezya'da

Singapur gibi Japon yatırımlarını çok fazla tepki vermeyen bir ülke olmuştur. Nitekim Malezya Başbakanı Abdul Razak ülkesinde Japonya'nın ekonomik varlığının büyümesinden rahatsızlık değil, memnuniyet duyuyordu. Razak sadece Japonların yabancılar gibi hareket etmesini ve Malezya toplumuna karışmalarını eleştiriyordu. Japonların yerel halkla samimi ilişkiler kurması gerektiğini düşünüyordu (1974KUALA00253, Kuala Lumpur to State, 1974, s. 7). Razak'ın Japonya'ya yönelik olumlu tutumundan dolayı Tanaka, Malezya'da kendisine ve ülkesine yönelik bir protesto ile karşılaşacağını hiç düşünmemiştir. Hatta Tanaka havaalanında vermiş olduğu röportajında, ziyareti aracılığıyla Abdul Razak ile kişisel dostluk kurmak istediğini, bunun yanı sıra kültür, ekonomi ve teknik gibi konularda karşılıklı olarak işbirliğini geliştirmek istediğini dile getirmiştir (The New York Times, 1974, s. 7).

Tanaka otele geçtiğinde Malezya öğrenci heyeti kendisiyle görüşmek istemiş, ancak Bangkok'ta yaşananların kızgınlığından dolayı öğrencilerin bu isteğini geri çevirmiştir. Reddedilmenin üzerine sinirlenen öğrenciler üniversite kampüsünde Japon bayrağını ve Tanaka'nın temsili kuklasını yakmışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Japonya Büyükelçiliği, üniversite kampüsünde yaşanan olaylar üzerine Malezya hükümetine sözlü uyarı göndermiştir (1974KUALA00253, Kuala Lumpur to State, 1974, s. 3). Tüm yaşananlara rağmen Tanaka, Başbakan Abdul Razak ile görüşmüş ve ikili, krediler üzerine konuşmuşlardır. Japonya'nın Malezya'ya verdiği ikinci yen kredisi iyi gittiği için Başbakan Razak Tanaka'dan üçüncü yen kredisi talep etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Tanaka da ek kredi verileceğine dair söz vermiştir (1974TOKYO01412, Tokyo to State, 1974, s. 3). Tanaka'yı şaşkırtan ve hayal kırıklığına uğratan durum ise Singapur'da olduğu gibi Razak'ın, Asya genelinde ve bölgesel siyasi konularda Japonların görüşlerini sormamış olmasıydı. Örneğin Razak, Çin, Asean veya Ortadoğu gibi konular hakkında hiç konuşmamıştır (1974KUALA00253, Kuala Lumpur to State, 1974, s. 3) Malezya'dan sonra gezinin son ayağı Endonezya olmuş, Tanaka Tayland'daki benzer durumlarla karşı karşıya kalmıştır.

2.2. Endonezya'daki Japon Karşıtı Protestolar ve Malari Olayı

Japonya'nın ekonomik ilerlemesinden dolayı duyulan korku nedeniyle Endonezya'da 1960'ların sonunda Japon karşıtlığı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomik sebeplerin yanı sıra Suharto'nun Japonya yanlısı olması da bu durumu tetiklemiştir. Suharto'nun yabancı sermayeye dayalı ekonomi politikalarının ülke

genelinde desteklenmemesinden dolayı toplumda Japonya'ya yönelik güvensizlik artmıştır.

Tanaka'nın ziyaretinden önce 9 Mayıs 1972'de Suharto Japonya'yı ziyaret etmiştir. Suharto, ülkesi adına bir tehdit olarak gördüğü Çin'in Japonya'yla arasındaki yakınlığın farkındadır. Dolayısıyla Japonya ziyaretinde Komünist Çin tehlikesini anlatarak iki ülkenin yakınlaşmasını engellemek istemiş, bu tehlikeye karşı Japonya ve Avustralya'nın dâhil olacağı bir birliktelik kurmayı düşünmüştür. Bununla ilgili olarak Suharto dönemin Başbakanı Satō Eisaku ile görüşmesinde, Japonya'nın Güneydoğu Asya, özellikle Endonezya, Avustralya ve Yeni Zelanda ile birliktelik kurarsa Asya'daki gerginliğin azalacağını, bölgedeki tansiyonun düşeceğini dile getirmiştir. Satō Eisaku, Suharto'nun isteğine karşılık Japonya ve Çin arasındaki ilişkinin düzelmesinin Asya barışı için mutluluk verici olduğunu dile getirmiştir. Başbakanın bu cevabı, Suharto'nun isteğinin aksine ziyaretinden eli boş olarak dönmesine neden olmuştur.¹⁰ Buna rağmen Suharto'nun ziyaretinden sonra 1980 yılına kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Özellikle 1973 yılından sonra Japonya'nın Endonezya'daki yatırımları katlanarak artmış ve bunun sonucunda Endonezya'nın en büyük ihracat ortağı olmuştur. Ancak Japonya'nın ekonomik anlamda Endonezya'da bu kadar aktif olması, yerel halkla çeşitli sürtüşmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü Japonya'nın sermaye yatırımı çok hızlı ve fazla olmasına rağmen Endonezya bilgisi ve bölgeyi anlaması ise oldukça sığ kalmıştır. Dolayısıyla bu durum kültür çatışmasına neden olmuştur. Ayrıca Japon iş adamlarının yerel halkın arasına karışmaması ve kendilerini üstün gören bir tavır sergilemeleri de toplumda Japonya ve Japonlara karşı nefret duygularını artırmıştır. Bunun sonucunda Japonya'ya yönelik eleştiriler ve Japon ürünlerine karşı boykot hareketi 1973'ten itibaren belirgin hale gelmiştir. Tanaka Kakuei'in ziyaretiyle birlikte de Japonya karşıtı hareketler en üst seviyeye ulaşmıştır (Kurasawa, 1992, s. 115-117). Diğer taraftan Endonezya'da Japonya karşıtı duyguları tetikleyen bir diğer olay da Romushaları¹¹ konu edinen bir film olmuştur. Tanaka'nın

¹⁰ Aslında Endonezya dâhil olmasa da böyle bir birliktelik mevcuttur. 1966 yılında kurulan ASPAC'ta; Kore, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland, Malezya, Güney Vietnam ve Çin Halk Cumhuriyeti yer almaktadır. Japonya için ASPAC, Asya'nın siyasi sorunlarının birçok ülke ile ele alındığı bir yerdir. Asya'daki soğuk savaşın çerçevesini oluşturan Çin ve Amerika arasındaki çatışmanın yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla ASPAC'ın ömrü uzun olmamış, kurulduğu yıl ortadan kalkmıştır. 1967 yılında da ASEAN kurulmuştur. Bkz. Miyagi, 2017, s. 205-206.

¹¹ Romusha: Japonlar tarafından zorla çalıştırılan Endonezyalılara verilen addır. Bu kişilerin çoğunluğu Burma-Tayland Demiryolu yapımında hayatlarını kaybetmişlerdir. Bkz. Blackburn, 2010, s. 23.

ziyaretinden bir yıl önce Endonezya'da Romushalar ile ilgili film çekilmiştir. Film savaş döneminde Japonya tarafından çalıştırılan Endonezyalı işçilerin hüznü hikâyesini anlatıyordu. Başlangıçta film Endonezya Enformasyon Bakanlığı'nın sansüründen geçmiş ve bakanlık tarafından yayınlanmasına izin verilmiştir. Ancak daha sonra Endonezya hükümetinin emriyle filmin gösterimi herhangi bir sebep gösterilmeksizin aniden yasaklanmıştır. Bu olayın arkasında ülkesinin imajı zedelenen Japon hükümetinin baskısı olduğu anlaşılmış ve sonuç olarak Endonezya halkının tepkisine neden olmuştur (Kurasawa, 1992, s. 118).

Tanaka'nın Endonezya ziyaretinden önce Jakarta'daki Japon Büyükelçiliği Endonezya'daki öğrenci hareketleri konusunda bilgi toplamıştır. Elçilik, Suharto'nun yabancı yardımın kabulüne ilişkin toplumda oluşan hoşnutsuzluğun Japon karşıtı gösteriler şeklinde yansımalarının olabileceğine ulaşmıştır (Satō, 2009, s. 111). Kaldı ki Japon hükümeti bilgi toplamasa bile Tanaka'nın ziyaretinden önce Endonezya'da Japon karşıtı gösterilerin olacağı aşikârdı. Endonezya tarafı Japonya'ya, Başbakan Tanaka'nın ziyareti esnasında gösteri olacak olursa, bunun kontrollü bir şekilde gerçekleşeceğini bildirmişti. Dolayısıyla da Endonezya'daki Japon Büyükelçiliği hükümetin aşırıya kaçmayan gösterilere izin vereceğini anlamıştı. Dahası Suharto'nun danışmanı Ali Murtopo'nun yardımcısı, Başbakan Tanaka'nın ziyareti esnasında Japonya'ya karşı ılımlı bir gösteri olacağını, gösteriye 20 veya 30 kişiden oluşan bir grup gencin katılacağına dair tahminlerini Amerika Büyükelçiliğine iletmişti. Bundan dolayı Japonya Büyükelçiliği kendilerine yönelik gösterinin yapılacağından kesin olarak eminlerdi (Satō, 2009, s. 112).

Tanaka Malezya'dan sonra 14 Ocak'ta Endonezya'ya geçmiştir. Ertesi gün yani 15 Ocak'ta tarihe Malari olayı olarak geçen öğrenci isyanı başlamıştır. Protestolar esnasında Japon Büyükelçiliği taşlanmış ve elçilikteki Japon bayrağı indirilmiştir. Japonya'nın Endonezya'ya ilerleyişini simgeleyen Toyota Astra Motors'un üç katlı genel merkezi ile birlikte şehirde bulunan Japon marka otomobiller de yakılmıştır. Protestolar esnasında çok sayıda araç yakılmış, birçok binaya zarar verilmiş, dükkanlar yağmalanmıştır (The New York Times, 1974). Endonezya hükümeti isyanı bastırma konusunda başarılı olamamıştır. Bundan dolayı olayların olduğu günün öğleden sonrasından itibaren sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Ayrıca üniversiteler de 17 Ocağa kadar tatil edilmiştir. Ordu isyanı bastırmaya çalışırken çıkan çatışmada

on bir kişi hayatını kaybetmiş, sekiz yüzden fazla kişi de tutuklanmıştır (Suzuki, 1991, s. 240).

Japonya'nın Amerika Büyükelçisi Takeso Shimada'ya göre Tanaka'nın ziyaretinde Japon karşıtı gösterilerin düzenlenme sebebi, Japonya ile Güneydoğu Asya arasındaki yaşam standartlarındaki eşitsizlikten kaynaklanmıştır. Güneydoğu Asya'daki Japon malları yerel talebi karşılamayan lüks ürünler olduğundan toplumda hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Satō, 2009, s. 117).

Buna karşın Japon Dışişleri Bakanlığı'nın analizine göre; Tanaka'nın ziyareti ve hatta Japonya'nın ekonomik varlığı, Jakarta isyanlarının temel nedeni değil, sadece görünürdeki sebebiydi. Çünkü Endonezya'daki öğrenci gösterilerinin asıl amacı, geleneksel ekonomik kalkınmayı merkeze alan mevcut Suharto yönetimini eleştirmektir (Satō, 2009, s. 117-118). Başbakan Tanaka'ya göre de hem Tayland'daki hem de Endonezya'daki gösterilerin tek nedeni Japonya karşıtlığı değil, aynı zamanda bölge halkının kendi hükümetlerine yönelik yapmış olduğu hareketlerdir. Nitekim Tayland'daki gösterileri düzenleyenler, ülkelerinin ekonomik çıkarlarını korumak ve mevcut yönetimi devirmek istemekteydiler. Endonezya'daki protestoların bir nedeni de toplumun Suharto yönetiminden memnun olmamasıydı. O dönemde halk kendileri için yeni bir hükümet istiyordu. Tıpkı Tayland'daki gibi Endonezya'nın ekonomik çıkarını gözeterek, ülkelerinin ekonomisini Japonya dâhil Batı sermayesinden koruyan milliyetçi bir mantıkla hareket etmişlerdir. Malari olayından sonra 1977 yılından 78 yılına kadar Endonezya'da öğrenciler tarafından büyük ölçekli demokratikleşme mücadelesi yaşanmıştır (Suzuki 1991, s. 241-243). Bu mücadelede Japon şirketlerinin hiç eleştiri konusu olmaması da Tanaka'nın ziyareti esnasında yaşananların sadece Japon karşıtlığı olmadığını bir göstergesidir.

Tanaka'nın ziyaretinden sonra yaşananlarla ilgili olarak Japonya, sadece ekonomik anlamda değil, kültürel anlamda da önlemler almaya çalışmıştır. 1972 yılında kurulan Japon Vakfı¹², Endonezya'da Japonya Çalışmaları Kursu'nun açılması için maddi anlamda destekte bulunmuştur. Günümüzde de aynı kurum bölgeye Japonca öğreten uzmanlar göndermeye devam etmektedir. Japon Vakfı'nın yanı sıra, Toyota Vakfı da Japonya'da Endonezya edebiyatıyla ilgili çeviriler için bir yayın hibesi sağlamış ve bu durumdan oldukça etkili sonuçlar elde etmiştir.

¹² 国際交流基金.

Tanaka'dan sonra da Japonya başbakanları mütemadiyen Güneydoğu Asya ülkelerini ziyaret etmeye devam etmişler, bölgeyle olan ekonomik birlikteliği, politik uyumu ve kültürel değişimi düzeltmek için çabalamışlardır. Tanaka'dan üç yıl sonra Japonya'nın 67. Başbakanı Fukuda Takeo (福田 赳夫) (1905-1995), 1977 yılının Ağustos ayında Güneydoğu Asya'yı ziyaret etmiştir. Turunun son ayağı olan Filipinler'e geldiğinde "heart to heart" ya da "Fukuda Doktrini¹³" olarak bilinen doktrini ilan etmiştir. 1980 yılında Ōhira Masayoshi (大平正芳) (1910-1980) bölgeyi ziyaret etmek istemiş, ancak hayatını kaybettiği için gidememiştir. Ōhira'nın ölümünden sonra başa geçen Suzuki Zenkō (鈴木善幸) (1911-2004) 1981 yılının Ocak ayında bölgeyi ziyaret etmiştir. Onun ziyareti dünyanın da ilgisini çekmiştir. Çünkü kendisi Amerika'yı ziyaret etmeden önce Güneydoğu Asya'ya giden ilk Japonya Başbakanı unvanını elde etmiştir. Ancak buna rağmen onun ziyareti bölge ülkelerinde büyük bir etki uyandırmamıştır. Suzuki Zenkō'dan sonra başbakan olan Nakasone Yasuhiro (中曾根康弘) (1918-2019), 1983 yılının Nisan ayından Mayıs ayına kadar yaklaşık bir ay Güneydoğu Asya ülkelerini ziyaret etmiştir (Sing, 1984, s. 232-233).

Sonuç

Japonya, Başbakanı Tanaka Kakuei 1974 yılının Ocak ayında kısa süreli olmak üzere Güneydoğu Asya turu yapmıştır. Gezisinden önce Japon karşıtlığı olayları ile ilgili olarak geniş çaplı inceleme yapılmış olmasına rağmen başkan ziyaretini iptal etmemeyi tercih etmiştir. Ziyaretinin amacı petrol krizinden kaynaklanan durumdan dolayı Japonya'ya kaynak sağlamak, karşılıklı dostane ilişkiler kurmak ve ülkesinin ekonomik varlığından dolayı bölge halkında oluşan tedirginliği ortadan kaldırmaktı. Aynı zamanda ülke liderleriyle yeni Ortadoğu politikası, Çin ve Asya'daki komünist ülkelerle ilişkileri gibi konular üzerinde görüşmek istiyordu. Tanaka'nın ziyaretinden tam anlamıyla amaçlarını gerçekleştirerek döndüğü söylenemez. Ancak teknik görüşmeler için düzenlemeler ve Japonya'ya kaynak sağlama noktasında istediğini elde ederek döndüğü söylenebilir. Bu bağlamda Tanaka petrol zengini Endonezya'dan petrol tedariki konusunda olumlu yanıtlar alarak ülkesine geri dönmüştür. Ancak Japonya'nın ekonomik varlığından dolayı bölge halkında oluşan tedirginliği ortadan kaldıramamıştır. Bunu gerçekleştirme noktasında da ülkesine döndükten sonra

¹³ Japon diplomasisi tarihinde, Başbakan Tanaka Kakuei'nin Güneydoğu Asya ziyareti, Japon diplomasisinin başarılı bir örneği olarak övülen "Fukuda Doktrini"nin doğuşu için gerekli ve kaçınılmaz bir deneyim olarak konumlandırılmıştır. Bkz. Satō, 2009, s. 110.

ziyareti esnasında bölge halkının şikayetlerini de göz önünde bulundurarak Japon girişimcileri uyarmıştır. Güneydoğu Asya Bölgesi'nde faaliyet göstermek istiyorlarsa bölgenin gelenek ve göreneklerini anlamak zorunda olduklarını aktarmıştır. Bölge halkından bazılarının da geçmişte yaşananları hala hatırladıklarını dile getirmiştir. Dolayısıyla Japonya bölgeye yönelik ekonomik anlamda yardımda ve yatırımda bulunsa da eskiyi unutturmanın biraz zaman alacağını bir kez daha anlamıştır.

Tanaka gezisinde ülke liderleri ile yoğun olarak ekonomik konular üzerinde görüşmüş, yardım vaatlerinde bulunmuştur. Ancak ülke liderlerinin Çin, Ortadoğu gibi siyasi konular üzerine konuşmamış olması Tanaka'yı hem şaşırtmış hem de bu durum kendisinde hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur. Çalışmada incelenen belgelerde özellikle Malezya ve Singapur özelinde bu konu açıkça yazılmıştır. Gene aynı belgelerde Japonların yersiz endişelerine de değinilmiştir. Çünkü Tanaka'nın ziyaretinden sonra Tayland'daki Japonya karşıtlığının son bulmadığına ve Japonlara yönelik saldırı düzenleneceğine dair bazı söylentiler ortaya atılmıştır. Bu durum Bangkok'taki Japonya Büyükelçiliği'nde endişe yaratmıştır. Elçilikte görevli ismi verilmeyen bir kişi gene Bangkok'ta bulunan Amerika Büyükelçiliğine durumu aktarmıştır. Ancak konuyla ilgili hiçbir somut kanıtı ulaşamayan Amerika'ya göre bu durum sadece Japon endişesinden ibarettir. Başbakan Tanaka'nın Güneydoğu Asya turu esnasında yaşadığı talihsizliklerden kaynaklanan korku Japonlarda kendilerine yönelik tekrardan saldırı düzenleneceği endişesi yaratmıştır.

Tanaka'nın Güneydoğu Asya turunun sadece Filipinler ayağında Japonya'ya yönelik hiçbir protesto yaşanmamıştır. Japonya ekonomik anlamda diğer ülkelere olduğu gibi Filipinler'e de yardım etmiştir. Ancak bu durum Filipinler halkı tarafından işgalci bir tavır olarak algılanmamıştır. Diğer taraftan Tayland ve Endonezya'da hükümetlerin bile kontrol altına alamadığı büyük çaplı olaylar yaşanmıştır. Dahası olaylar güvenlik güçleri ile çatışan göstericilerden bazılarının hayatlarını kaybetmesine kadar ilerlemiştir. Göstericilerin ortak noktası ise ülkelerinin mevcut yönetiminden memnun olmayan öğrencilerden oluşmasıdır. Japonya'nın ekonomik anlamda yatırımlarının bölgede artış göstermesi, girişimcilerin bölge halkına yönelik küçümser tavırlar sergilemeleri ve yerel halkın işsiz kalması Japon karşıtlığını tetikleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra protestoların temel sebebi Japon karşıtlığı olsa da bir diğer neden

de öğrencilerin mevcut hükümetlerini değiştirmek istemeleri olmuştur. Bundan dolayı gösterileri sadece Japon karşıtlığı olarak nitelendirmek doğru değildir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi. 1974TOKYO01412. Tokyo to State. “Tanaka Trip to Southeast Asia: Fonoff and Miti Accounts of Economic Aspects”. Erişim Tarihi: 11.01.2022,<https://add.archives.gov/add/createdpdf?rid=1356&dt=2474&dl=1345>

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi. 1974TOKYO01153. Tokyo to State. “Tanaka Trip to Southeast Asia: Initial Goj and Press Reactions”, Erişim Tarihi: 13.04.2023 <https://add.archives.gov/add/createdpdf?rid=341&dt2474&dl=1345>

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi. 1974Kuala00253. Kuala Lumpur to State. “Tanaka Visit to Malaysia: Japanese Embassy Views”, Tarihi: 18/1/1974. <https://add.archives.gov/add/createdpdf?rid=13054&dt2474&dl=1345>

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi. 1974TOKYO00027 01OF02030621Z. Tokyo to State. “Tanaka’s Tour of Southeast Asia Summary: According to Fonoff Sources, on his January 7-17 Tour of Confidential”, Tarihi: 3/1/1974. Erişim Tarihi: 15.04.2022,<https://add.archives.gov/add/createdpdf?rid=14469&dt=2474&dl=1345>

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi. 1974Bangkok01203. Bangkok01203221134Z. Bangkok to Tokyo. “Fear Among the Japanese Business Community in Bangkok”, Tarihi: 22/1/1964. Erişim Tarihi: 21.05.2023, <https://add.archives.gov/add/createdpdf?rid=46&dt=2474&dl=1345>

Sürelî Yayınlar

New Nation (1974). *Tanaka Starts His Tour*. Erişim Tarihi: 21.08.2023, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/Digitised/Article/newnation197401071.2.14?ST=1&AT=search&k=Tanaka%20Kakuei%20southeast&QT=tanaka,kakuei,southeast&oref=article>

The New York Times (1974). *Tanaka Arrives in Malaysia*. Erişim Tarihi: 10.08.2023, <https://www.nytimes.com/1974/01/13/archives/world-news-briefs-tanaka-arrives-in-malaysia.html>

The New York Times (1974). *Jakarta Violence Declines on 2d Day of Tanaka Visit*.
<https://www.nytimes.com/1974/01/17/archives/jakarta-violence-declines-on-2d-day-of-tanaka-visit-tanaka-flies.html>

The Straits Times (1974). *We Don't Want to Dominate Asia: Tanaka*. Erişim Tarihi: 20.08.2023,
<https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/Digitised/Article/straitstimes197401011.2.36?ST=1&AT=search&k=Tanaka%20Kakuei%20southeast&QT=tanaka,kakuei,southeast&oref=article>

Kitap ve Makaleler

- Babb, J. (2000). *Tanaka The Making of Postwar Japan*. İngiltere: Longman.
- Blackburn, K. (2010). War Memory and Nation-Building in South East Asia. *South East Asia Research*, 18(1), 5-31.
- Cho, Il Hyun ve Park, S.-H. (2013). The Rise of China and Varying Sentiments in Southeast Asia toward Great Powers. *Strategic Studies Quarterly*, 7(2), 69-92.
- Er, L. P. (1996). Japan's Search for a Political Role in Southeast Asia. *Southeast Asian Affairs*, 40-55.
- Jo, Y.-H. (1968). Regional Cooperation in Southeast Asia and Japan's Role. *The Journal of Politics*, 30(3), 780-797.
- Kurasawa, A. (1992). インドネシア. Yoshikawa Toshiharu (Ed.). *日本と東南アジア* içinde (s. 80-119). Tokyo: Tokyo Shoseki.
- Miyagi, T. (2007). *増補海洋国家日本の戦後史*. Tokyo: Chikuma.
- Morley, J. W. (1963). Japan's Position in Asia. *Journal of International Affairs*, 17(2), 142-154.
- Satō, S. (2009). 田中東南アジア歴訪の意義—グローバル化過程における東南アジアと日本. *国際政経論集*, 15, 1-16.
- Shibusawa, M. ve Saitō, S. (1974). *東南アジアの日本批判*. Tokyo: Saimarushuppan.
- Shiraishi, T. (1997). Japan and Southeast Asia. P. J. Katzenstein ve T. Shiraishi (Ed.). *Network Power Japan and Asia* içinde (s. 169-197). Londra: Cornell University Press.
- Sicim Kaplan, E. (2021). Özgürlük Yolu: Bandung Konferansı ve Japonya. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36(2), 675-699.

- Sing, L. H. (1984). Japanese Perspectives on Malaysia's "Look East" Policy. *Southeast Asian Affairs*, 231-245.
- Singh, B. (2002). Asean's Perceptions of Japan: Change and Continuity. *Asian Survey*, 42(2), 276-296.
- Sudo, S. (2002). *The International Relations of Japan and South East Asia*. Londra: Routledge.
- Suehiro, A. (1999). The Road to Economic Re-entry: Japan's Policy toward Southeast Asian Development in the 1950s and 1960s. *Social Science Japan Journal*, 2(1), 85-105.
- Suzuki, Shizuo (1991). 一九七〇年代前半の東南アジアにおける反日の論理. Tooru Yano (Ed.). *東南アジアと日本 10* içinde (s. 233-247). Tokyo: Kōbundō.
- Yano, Tooru (2009). *南進の系譜*. Tokyo: Chikura.

Summary

The relations between Japan and Southeast Asian countries date back to ancient times. However, Japan's expansionist policy in the Second World War caused mutual relations to be damaged. Although the war ended, the result did not change. Japan's wartime atrocities still underlies widespread Southeast Asian public distrust of Japan. Japan's aid for the development of Southeast Asia have not changed the minds of the people of the region. On the contrary, Japan's economic progress had a negative effect on the people of the region and caused the emergence of anti-Japanese sentiment. Despite the events, Japanese leaders continued to visit the region. For example, Kishi Nobusuke was the first Japanese Prime Minister to visit the region. Prime Minister Kishi, who made great efforts to restore mutual relations, emphasized that Japan was pro-peace wherever he went, and stated that their peace and prosperity depended on the peace and prosperity of Asia. After Kishi, Japanese Prime Ministers and Foreign Ministers continued to organize goodwill trips to Southeast Asia. Aid projects of technical, economic, educational and cultural continued along with these trips. All these activities laid the foundations for the acceptance of Japanese cooperation. In line with these developments, the attitude of Southeast Asian society towards Japan has started to change gradually. The trips were not only limited to Japan unilaterally, there were also revisitation to Japan. The most remarkable of these trips was Prime Minister Tanaka Kakuei's visit to region between 7-17 January 1974. His daughter accompanied him on this trip. Tanaka's trip started in the Philippines and ended in Indonesia. During his trip, he was exposed to large-scale anti-Japanese demonstrations, especially in Indonesia and Thailand. When Prime Minister Tanaka visited the Philippines, he had no problems and met with Philippine President Ferdinand Marcos on economic issues. After completed Philippine's visit, Prime Minister Tanaka went to Thailand. He had difficult times in Thailand. The demonstrations towards Tanaka started at the Don Mueang International Airport, continued until the hotel where he was staying. A group of Thai students gathered at the airport and shouted at "Stupid, go back to your country!". Likewise, a large group of people gathered to protest in front of the hotel where he stayed. During the demonstrations, a Japanese car model were burned. In addition, there were movements against Japan and the yen. Also this situation was repeated continuously for a year. Following Tanaka's trip, he went to Singapore and Malaysia. Surprisingly, he was met with protests in Malaysia as well. Due to the positive attitude of Malaysian Prime Minister Abdul Razak towards Japan, Tanaka never thought that he would encounter a protest against himself in Malaysia. However, similar to Thailand, a group of students gathered at the Malaysian airport to protest Tanaka. That's why Tanaka was so surprised. However the protests in Malaysia were not as big as those in Thailand. After

Malaysia, finally Tanaka went to Indonesia. The situation did not change in Indonesia either, he faced the reaction of the people of the region. The Malari Incident occurred when Tanaka visited Indonesia on January 15, 1974. During the protests, the Japanese Embassy was stoned and the Japanese flag was lowered. The Indonesian government was not successful in suppressing the riots. Therefore, a curfew was declared. In addition, universities were closed until January 17. The Riots resulted in various infrastructure damage, also eleven people died. To sum up briefly, although Japan wanted to improve its relations with Southeast Asia after getting rid of the American occupation, the events of the Second World War have not been erased from the memories of the people of the region. Even though Japan said its intention was peaceful, its economic progress in the region was interpreted by Southeast Asian countries as an expansionist and occupying attitude, as before the war. As a result, protests and demonstrations against Japan were experienced. Anti-Japanese demonstrations reached the peak, especially during the Japanese Prime Minister Tanaka Kakuei's trip to the region in January 1974. While small demonstrations were held in the Philippines, Singapore and Malaysia, there were large-scale events in Thailand and Indonesia that even the governments could not control. Moreover, the events progressed until some of the demonstrators lost their lives. The common point of the demonstrators was that they consisted of students who were not satisfied with the current administration of their country. Therefore, although the protests may seem like anti-Japanese, the main reason was that the students wanted to change their current government. As a result it is possible to say that it is not correct to describe the demonstrations only as anti-Japanese. As a result of the study, it has been observed that because of demonstrations, Prime Minister Tanaka's visit was not a complete success. Also in 1974, it has been concluded that some of the people of the region still remembered what Japan inflicted on them during the Second World War.

AVUSTRALYA'DA OSMANLILIK FİKRİNİN DOĞUŞU VE AVUSTRALYA OSMANLI CEMİYETİ

THE BIRTH OF THE IDEA OF OTTOMANISM IN AUSTRALIA AND THE AUSTRALIAN OTTOMAN SOCIETY

Sinan KIYANÇ

Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
sinankiyanc@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Aralık 2023
Kabul edildiği tarih: 4 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 13 December 2023
Date accepted: 4 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti; Avustralya;
Milliyetçilik; Osmanlılık; Avustralya
Osmanlı Cemiyeti

Keywords

Ottoman Empire, Australia;
Nationalism; Ottomanism; Australian
Ottoman Society

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.12

Öz

Bu makalede Osmanlı Devleti tebaası olarak Suriye ve Lübnan topraklarından Avustralya'ya göç edenlerin, bu ülkedeki milliyetçilik karşısında Osmanlılık fikrini benimsemeleri ve bunun bir göstergesi olarak ortaya çıkan cemiyetler ele alınmaktadır. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi Avustralya'da büyük heyecana neden olmuş ve İkinci Meşrutiyetin esin kaynağı birçok cemiyet kurulmuş, bu cemiyetlerden birçoğu kısa sürede faaliyetini sonlandırmıştır. Bu cemiyetlerden en dikkat çeken Avustralya Osmanlı Cemiyeti'dir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerine devam eden cemiyet, İkinci Meşrutiyet'in ilanı yıldönümlerinde düzenlediği etkinliklerle Avustralya kamuoyunda sesini duyurmuştur. Bunun yanı sıra cemiyet yöneticileri ile Avustralya yönetimi arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Osmanlı Devleti ile her ne kadar resmi bir ilişki olmasa da cemiyet, Balkan Savaşları sırasında Avustralya'da gönüllü asker toplamıştır. Bu süreçte Osmanlı devleti aleyhine yürütülen propagandaya karşı mücadele edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında savaşa katılması Avustralya'daki havayı değiştirmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olan Avustralya, İngiltere bünyesinde savaşa katılmıştır. Cemiyetin bu süreçte faaliyetleri sınırlansa da Broken Hill'de meydana gelen saldırı karşısında, bu saldırının Osmanlı Devleti ile ilgili olmadığı yönünde mücadelesi cemiyetin son faaliyeti olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, Avustralya'da Osmanlılık fikrinin sonlanmasına neden olurken, bu amaçla kurulan cemiyetlerin yöneticilerinden bazıları bu ülkenin vatandaşı olmuşlardır. Bunun yanı sıra geldikleri toprakların İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilme sürecinde de aktif rol üstlenmişlerdir.

Abstract

In this article, it is discussed that those who migrated to Australia from Syria and Lebanon as the subjects of the Ottoman Empire adopted the idea of Ottomanism in the face of nationalism in this country. The proclamation of the Second Constitutional caused great excitement in Australia and many societies inspired by the Second Constitutional were established, and many of these societies ended their activities in a short time. The most notable of these societies is the Australian Ottoman Society. Continuing its activities until the First World War, the society made its voice heard in the Australian public with the events it organized on the anniversary of the declaration of the Second Constitutional. In addition, close relations were established between the society managers and the Australian government. Although there was no official relationship with the Ottoman Empire, the society recruited volunteer soldiers in Australia during the Balkan Wars. In this process, there was a struggle against the propaganda carried out against the Ottoman State. The Ottoman Empire's participation in the war against England in the First World War changed the atmosphere in Australia. Australia, a member of the Commonwealth of Nations, had joined the war within the UK. Although the activities of the society were limited in this process, the last activity of the society was the struggle that this attack was not related to the Ottoman State in the face of the attack Broken Hill (the Battle of Broken Hill). While the First World War caused the end of the idea of Ottomanism in Australia, some of the administrators of the societies established for this purpose became citizens of this country. In addition, they played an active role in the occupation of the lands they came from by England and France.

Giriş

Avustralya, bir ada ülkesi olup nüfusunun çoğunluğu göçmelerden oluşmaktadır. Avustralya İstatistik Bürosu'nun verilerine göre ülkenin %44'ü göçmen asıllıdır (URL-1). Avustralya'nın göçmen profiline bakıldığında farklı uyruk ve dinlerden insanlar görülmektedir. Ekonomik fırsatlar sunan Avustralya birçok ülkeden göç almıştır. Bu ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nden göçler 1880'li yıllarda başlamıştır. Günümüzdeki Lübnan ve Suriye topraklarından Müslüman ve gayrimüslimler daha bir hayat hayali ile Avustralya'ya göç etmişlerdi. Ancak göçmenleri Avustralya'da zorlu bir hayat beklemekteydi. Ülkede her geçen gün artan göçmen karşıtlığı, ülkedeki ekonomik koşulların beklenen fırsatları sunmaması Osmanlı göçmenlerini kimlik arayışına itmiştir. Bu zorluklar ile mücadele edecek sivil toplum kuruluşu oluşturma çabasına girmişlerdir (Livingston, 1942, s. 144-145). Bu kapsamda ülkeye göç eden bazı Batı tarzında yetişmiş Osmanlı tüccarlarının önderliğinde girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin birçoğu bölgesel kalırken, etki bakımından da zayıflardı. Osmanlı Devleti tarafından ülkede kurulan fahri konsolosluklar da genellikle ticari meselelerle ilgilenmekteydiler. Bu durum İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile değişti. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nden Avustralya'ya göç edenlerde iki farklı kimlik oluştuğunu görmekteyiz. Lübnan'dan göç edenler Osmanlı kimliği altında bir araya gelirken, Suriye'den göç edenlerin bir kısmında ise Lübnan'dan gelenlerden ayrılmak için Suriyeli kimliğini benimsemişlerdi. Suriyeli kimliğine karşın Osmanlı kimliğinin çok daha güçlü ve etkili olduğunu görmekteyiz.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı Avustralya'da, öncesinde başlayan cemiyetleşme sürecini hızlandırmıştır. O güne kadar Osmanlı topluluğu olarak varlık göstermeye çalışan göçmenler, bu gelişme ile kurumsallaşma çabasına girmişlerdir. İkinci Meşrutiyet'in temel fikirlerinden olan Osmanlılık, Avustralya'daki göçmenler arasında geniş bir kesim tarafından benimsenmiştir. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan Milliyetçilik akımına karşın Osmanlı sınırlarındaki tüm milletlerin eşit şartlarda yaşamaları ve böylece milliyetçiliğin getireceği bölünmenin önüne geçilmesi amacıyla Osmanlılık fikri, Balkan Savaşları'nın sonuna kadar geniş bir kesim tarafından savunulmuştur (Berkes, 2002, s. 294). Osmanlı Devleti'nin aksine Avustralya'da bu fikir Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başına kadar varlığını sürdürmüştü. Son bulmasında ise göçmenlerin geldikleri topraklar olan Suriye ve Lübnan'ın Osmanlı toprakları olmaktan çıkması ile Avustralya'nın Çanakkale'ye asker göndermesi etken olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile adadaki Osmanlı göçmenleri arasında birçok

cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetler İkinci Meşrutiyet'i gerçekleştiren İttihat ve Terakki Partisi isminden esinlenmişti. Ancak girişimler kısa sürede aşırı bulunduğundan varlıklarını koruyamamışlardı. Bu cemiyetler yerine daha kapsayıcı bir cemiyet fikri ağır basmış ve Avustralya Osmanlı Cemiyeti kurulmuştur. Avustralya Osmanlı Cemiyeti faaliyetlerine son verdiği Birinci Dünya Savaşı'na kadar adadaki Osmanlı varlığını temsil etmiştir. Her ne kadar Lübnan asıllı üyelerin yoğun olduğu gerekçesi ve ülkedeki milliyetçiliğin bir yansıması olarak Suriye Cemiyeti girişimi olsa da çok başarılı olamamıştır.

Avustralya hakkında yapılan çalışmalar Çanakkale Savaşları üzerine yoğunlaşsa da bunun dışında ülke tarihi ve göç olgusu üzerine araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak Avustralya Osmanlı Cemiyeti ve ülkedeki milliyetçilik karşısında Osmanlı göçmenlerinin mücadelesi hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmada Osmanlı göçmenlerinin milliyetçilik karşısında ülkede Osmanlılık kimliğine ne kadar sahip çıktığı vurgulanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar ülkede Osmanlı varlığı kurumsal bir yapıda mücadele etmiş, kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin tanınmasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti arşivinin yanı sıra Avustralya'daki arşivlerde de kapsamlı bir inceleme yapılmış, elde edilen belgeler diğer eserlerle beraber kaynakça kısmında sunulmaktadır. İlk kısımda göçler ve cemiyetleşme süreci tarihsel perspektifle ele alınmıştı. İkinci kısımda ise süreçte rol oynamış isimlere yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden Avustralya'ya Göçler

Avustralya'ya ilk Türk göçleri 1945 yılında Kıbrıs Türkleri ile başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında zaten bir göçmen ülkesi olan Avustralya artan iş gücünü karşılamak için göçmenlere yeniden kapılarını açmıştır (Şimşek, 2014, s. 152). Türkiye Cumhuriyeti'nden göçler ise daha sonra gerçekleşmiştir. Türkiye ile Avustralya'nın, Çanakkale Savaşları'ndan ötürü ortak bir tarih olmasına karşın ilk Türk temsilcilik 28 Şubat 1967 tarihinde Kanberra'da açılabilmiştir. 5 Ekim 1967 tarihinde Türkiye-Avustralya Anlaşması ile Türk vatandaşlarının ülkeye yerleşmeleri ve çalışmaları sağlanmış oldu. Anlaşmanın hemen yürürlüğe girmesine karşın 169 kişiden oluşan ilk işçi kafilesi 14 Ekim 1968 tarihinde ülkenin en büyük kenti Sidney'e ulaşmıştı (Şimşir, 2018, s. 281).

Avustralya'da Türk olgusu, ülkeye göç eden ilk Türklerden daha öncesinde ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti toprakları olan Suriye ve Lübnan'dan bu ülkeye göç edenler ilk Osmanlı göçmenleriydi. 1871 yılında Victoria Eyaleti'ne gelen on erkek, Türk olarak kayıt altına alınmıştı ve İkinci Dünya

Savaşı'nın hemen sonrasına (1950 yılına) kadar bu coğrafyalardan gelenler Türk olarak tanımlandı (URL-2). 1901 yılında Victoria, Queensland ve Tazmanya Eyaletlerinde toplam 1.498 Osmanlı göçmeni bulunmaktaydı. 1911 yılında bu sayı 1.542'ye çıkarken Osmanlı göçmen nüfusu tüm eyaletlere dağılmışlardı. 1921 yılında sayı 1.803'e, en yüksek olduğu yıl ise 1933'te 2.020'e ulaşmış; 1947 yılında ise 1.886 olarak belirtilmiştir (Monsour, 2015, s. 135).

Osmanlı Devleti'nden Avustralya'ya göç hemen başında, ülkede filizlenen milliyetçilik, ekonomik gerileme, kuraklık ve işsizlik nedeniyle oluşan ekonomik güvensizlik dönemine denk gelmişti. Avustralya'yı yönetenler uygar bir "beyaz" ulus yaratma çabasında idiler ve bu durumu garanti altına almak için yasa tasarısı hazırlamışlardı. "Beyaz" milliyetçilik ülkedeki ekonomik zorluklar karşısında kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Avustralya 1901 yılına kadar İngiltere sömürgesindeki eyaletlerden meydana gelmekteydi. 1 Ocak 1901 tarihinde Sidney Centennial Park'ta düzenlenen tören ile "Avustralya Topluluğu" resmi olarak kurulmuştur. Topluluğun kurulması ile bir ulus yaratma çabasına girildi. Ülkenin büyük kısmı beyazdı ve İngiltere geleneklerine bağlı, beyazlar ülkesi olarak kalmak istiyorlardı. Bu nedenle 1901 Aralık ayında "Göçmenlik Kısıtlama Yasası" çıkarıldı. Yasaya göre Avrupa dışından göç yasaklanmış, göçmenlere ise İngilizce bilme zorunluluğu getirilmişti. Yapılan dil sınavında başarısız olanlar ise kabul edilmemiştir (Jayasuriya, Walker, Gothard, 2003). Avustralya'da da Amerika Birleşik Devletleri'ne benzer bir ulus yaratma süreci yaşanmış, İngilizce, Fransızca ve Almanca dilleri dışında diller ülkede kabul görmemiştir. Avrupalı olanlar ise kapsamlı bir sınırlama ile (dil üzerinden) sadece beyazlardan oluşmuştur (Livingston, 1942, s. 144-145; Atkinson, 2015, s. 23). Bu süreç farklı coğrafyalardan gelen göçmenlerin bir çatı altında bir arada yaşayabilmesi yerine onları bir potanın içinde eritmek veya onları reddetmek olarak gelişmişti. Avustralya'da 1901 yılı öncesinde göç engellenmeye başlamıştır. Osmanlı göçmenlerinin hızla artması üzerine 1893 yılında alınan bir karar ile Çinli göçmenlere uyguladığı gibi Osmanlı göçmenlerine de şahıs vergisi konmuştu (Temel, 2016, s. 31). Avustralya'ya göçü başından beri dikkatle izleyen Osmanlı Devleti, 1893 yılında aldığı karar ile Suriye ve Lübnan'dan Avustralya'ya göç edecekleri ruhsat vermemiştir. Böylece göçü engellemeye çalışmıştır (BOA, DH. MKT. 9/1, 06/N/1893). Göç sınırlandırması ile karşı karşıya kalan göçmenler Avustralya'da ise hiç de iyi koşullarda yaşamıyorlardı. Osmanlı Devleti'nden gelen göçler, Avustralyalılar tarafından ülkedeki Avrupalıların refahı ve barışı için bir tehdit olarak görülmüştü. Bunun bir yansıması olarak da Yeni Güney Galler Parlamentosu, Suriyelilerin istenen bir koloni sınıfı olmadıklarından ötürü

onlara işporta ruhsatı vermeyi reddetmişti (Monsour, 2015, s. 130-131). Tüm bunlar göçe engel olamamıştı. Osmanlı göçmenleri kaçak yollar ile göçe devam etmişlerdi. Victoria Eyaleti yönetimi Osmanlı Devleti'nin Melbourne Fahri Konsolosluğu'na gönderdiği yazıda Suriye'den göç akının devam ettiğini ve bu durumdan duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdi (BOA, HR. SFR 3...473/75, 01/E/1898). İngiltere hükümeti Suriye'den göçü engellemek için yasa çıkarmıştı (Temel, 2015, s. 31; BOA, HR.TH., 221/101, 28/O/1899).

Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri farklı profillere sahipti. Göçmenler genellikle aileleri ile birlikte dönmek üzere bu topraklara göç etmişlerdi. Göçmenlerin bir kısmı tamamen ekonomik nedenlerden ötürü, Avustralya'nın cazibesine kapılmış ve taşıyıcı olarak çalışmışlardı. Bunların yanı sıra iyi eğitim almış isimlerde yer almıştır. Avustralya'da yapılan bir araştırmada gelenler arasında kamu görevi, tüccar, çiftçi, esnaf, sanatkâr gibi mesleklerle uğraşanlar olduğu belirtilmiştir. Bu durum doğal olarak gelirlerine de yansımıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtilen isimlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan kolejlerinde eğitim almış, iyi derece İngilizce bilen ve ticaret ile uğraşan göçmenler göçü sınırlayan yasaları aşabiliyordu. Bu isimler genellikle İngiltere üzerinde Avustralya'ya giriş yapmışlardı. İyi eğitim alanlar arasında kadınlar da bulunmaktaydı. Bu yapı Avustralya milliyetçiliği karşısında kimlik arayışında entelektüel bir yapının oluşmasına neden olmuştur (Monsour, 2015, s. 139-140). Osmanlı kimliği üzerinden İkinci Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan cemiyetler ve bunların etkin faaliyetleri ile Avustralya'da olumlu bir Osmanlı imajı adımları atılmıştı. Ne yazık ki bu durum Birinci Dünya Savaşı ortamında etkisini yitirmişti.

Osmanlı Devleti Temsilcileri ve Göçmenler İle İlişkiler

Osmanlı Devleti, Avustralya'daki göçmenlerin durumunu yakından takip etmiştir. Göçü kontrol altına alma çabası çok başarılı olamasa da bu ülkedeki göçmenler için temsilcilik açma çabasına girilmiştir. 1885 yılından itibaren Melbourne, Sidney, Adelaide gibi kentlerden konsolosluk açılması için İstanbul'a birçok başvuru yapılmıştır. İlk başvuru 06.08.1885 tarihinde T. E. Wollf (Osmanlı arşiv belgelerinde Wollf ve Wolff şekilden geçmektedir) tarafından gerçekleştirilmiştir (BOA, HR.SFR 3...311/28, 06/Ağ/1885). Wollf'un yaptığı başvuru İngiltere'den gelen hakkındaki olumsuz rapor nedeniyle kabul edilmemiştir (BOA, HR.SFR., 3...310/96, 30/Ar/1885; Temel, 2015, s. 32).

T.E. Wolff'un başvurusunun olumsuz yanıtlanması sonrasında bir başka başvuru ise 30.06.1887 tarihinde Charles S. Ryan tarafından yapılmıştır (BOA, HR. SFR., 3...334/ 15, 30/H/1887; Temel, 2016, s. 32). Aşağıda belirtildiği üzere Sir Charles Snodgrass (Charlie) Ryan, Osmanlı Devleti bünyesinde Osmanlı Sırp Savaşında, Plevne Savunmasında ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında görev yapmış bir doktordur. Osmanlı Rus Savaşında, Erzurum'da Ruslara esir düşmüş ve ülkesine dönmüştü. Melbourne Hastanesinde görev yapan Ryan, Osmanlı Devleti ile irtibatını kesmemiştir. 14 Mayıs 1887 tarihli Hariciye Nezareti'nin notlarından anlaşıldığı üzere Charles S. Ryan başvurusu öncesinde kısa bir değerlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, HR.SFR. 3...331/79, 14/M/1887). Charles S. Ryan'ın başvurusu üzerine gerekli incelemeler yapılmış ve 10 Aralık 1887 tarihli ferman ile Charles S. Ryan, Osmanlı Devleti'nin ilk Avustralya (Melbourne Fahri Konsolosu) temsilcisi olmuştur (BOA, HR. SFR., 3...334/ 15, 30/H/1887). Osmanlı Devleti'nin Avustralya'ya konsolos ataması için Avustralya'nın hamisi olan İngiltere'den de olumlu görüş alması gerekmektedir. Bu atama hakkında İngiltere Başbakanı Lord Salisbury 26 Aralık 1887 tarihinde Ryan'ın Melbourne Konsolosu olarak atanmasında ötürü memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir (BOA, HR. SFR. 3...330/150, 26/A/1887). İlgili atama İngiltere Kraliçesi Aleksandrina Victoria tarafından 16 Ocak 1888 tarihinde onaylanmıştır (BOA, HR. SFR. 3...330/14, 16/O/1888). Tüm bu işlemler sonrasında 16 Şubat 1888 tarihinde Hariciye Nazırı Rüstem Paşa tarafından Charles Ryan'a gönderilen fermanla kendisinin Melbourne Osmanlı Fahri Konsolosluğu'na tayin olduğu bildirilmiştir (BOA, HR. SFR. 3...342/9, 16/Ş/1888).

Charles S. Ryan'ın Melbourne Fahri Konsolosu olarak atanması sonrasında Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri ile iletişim daha sağlıklı yürütülmüştür. Göçmenler tarafından da büyük saygı duyulan Ryan, göçmenlerin cemiyetleşmesi sürecinde aktif rol üstlenmiş, etkinliklerde Osmanlı Harp Madalyası ve nişanlarının süslediği üniforması ile kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Ryan, gönderdiği raporlar ile ülkedeki göçmenlerin durumlarını İstanbul'a bildirmiştir. Yeni konsolosluklar açılmıştır. Yeni konsolosluklar ile birlikte ülkedeki göçmenlerin İstanbul ile ilişkisi de güçlenmiştir. Bunun bir yansıması da ülkedeki göçmenler Hilal-i Ahmer İanesi ve Harp İanesi adıyla yardımlarda bulunmuşlardır. Mehmet Temel'in hazırladığı tabloya göre yardımlar kişisel ve topluluk halinde yapılmıştır. Yardım gönderenler ve miktarları şöyledir: Dost Mehmet Efendi-Port Perry- Harp İanesi-10 İngiliz Lirası, Şaf Mehmet ve Arkadaşları-Yaralı Osmanlı Askerleri İçin- 16 Lira 10 Şilin, Lismore Bölgesi Emiri Han'ın öncülüğünde İslam Ahali-Lismore-Harp İanesi-90 İngiliz Lirası-

6 Mayıs 1913, Şefaattullah Hüseyin Şah, New South Wales Ballina-Harp İanesi-30 İngiliz Lirası-22 Eylül 1913, Şefaattullah Hüseyin Şah-New Wales Ballina-Harp İanesi-112 İngiliz Lirası-9 Ekim 1912, Şefaattullah Hüseyin Şah-New South Wales Ballina-Harp İanesi-156 İngiliz Lirası, Garbi Avustralya İslam Cemmati adına Seyyid Halim-Hilali Ahmet İanesi-miktar ve tarih bulunmamaktadır (Temel, 2015, s. 37).

Balkan Savaşları yıllarında gönderilen bu yardımlar aynı zamanda Avustralya'daki göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını da göstermektedir. Balkan Savaşları, Avustralya'daki Osmanlı göçmenlerini de kaygılandırmıştı. Osmanlı Devleti'ne gönderilen yardımların yanı sıra Avustralya'da Yunan cemiyetlerinin yönlendirmesiyle kapsamlı bir Osmanlı karşıtlığı başlamıştır. Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti Başkanı Salim Joseph Attiah verdiği bir demeçte bu savaşın kara bir leke olduğunu belirtmiştir. Bir Hıristiyan olarak bu savaşı bir din savaşı olarak gösterenlere lanet etmiştir. Karadağ Psikoposu'nun bu savaşın Müslümanlar karşısında ezilen Hıristiyanların mücadelesidir, ifadelerinin kullanıldığını ve ayınlar yapıldığına dikkat çeken Başkan Attiah, bunun ne kendi inançlarına göre ne de ülke bağlarına göre kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Cemiyetleri Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlı Devleti'ne ekonomik yardım kampanyaları düzenlemiş ve bu kapsamda ülke yönetimine başvuru yapmışlardı (*The Advertiser*, 1912, 22 Ekim, s. 9; *Daily Herald*, 1912, 22 Ekim, s. 6). Osmanlı cemiyetlerinin bu faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Yunan cemiyetleri daha aktif rol üstlenmişler ve ülkelerine yüklü miktarda yardım göndermişlerdi (*Punch*, 1912, 14 Kasım, s. 6).

Osmanlılık ve Avustralya Osmanlı Cemiyeti

Avustralya'da Türk kavramı Osmanlıları tanımlamak için kullanılmaktadır. İngiltere'nin etkisiyle Osmanlılar ifadesi yerine "*Türk*" ifadesi kullanılmıştır (Kıyanç, 2020, s. 533). Avustralya'ya giden Osmanlı göçmenleri de 1950 yılına kadar Türk olarak değerlendirilmiş, bazı kaynaklarda "*Asya Türkü*" ifadelerine yer verilmiştir. Asya Türkü ifadesi, Beyaz Avustralya milliyetçiliği ile alakalıydı. Beyaz Avustralya milliyetçiliği İngiltere, Fransa ve Almanya ile sınırlandırıldığından, ülkede bu sınırlar dışında gelenler kabul edilmemiştir. Avustralya'nın bu tutumu üzerine, hukuki haklarının korunmaması ve ticaretin kolay sağlanması için Avustralya'ya göç etmiş eğitimli özellikle gayrimüslimlerin girişimleri ile cemiyetleşme girişimleri başlamıştır. Göçmenlerin bu girişimleri üç süreçten meydana gelmektedir. İlk süreç göçlerin başladığı tarihten İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçti. Bu süreç bir arayış halinde olmuş ve kurumsal yapılar ortaya çıksa da zayıf kalmıştır. İkinci süreç, İkinci

Meşrutiyet'in ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerine kadar devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlılık fikri ağır basmış ve cemiyetler ortaya çıkmış, bu cemiyetler kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Osmanlılık fikrine paralel olarak gelişen Suriye milliyetçiliği ise her ne kadar varlığını korusa da Osmanlılık fikri karşısında zayıf kalmıştır. Suriye milliyetçiliği temelinde Osmanlı cemiyetlerinde yoğun olarak Lübnanlılar olmasına duyulan rahatsızlıktan dolayı ortaya çıkmıştır. Suriye milliyetçiliği, Osmanlı-Türk kavramından bağımsız değildi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı yıl dönümlerinde yaptıkları etkinliklerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı kimliğine sahiplerdi. Avustralya'nın İngiltere bünyesinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaştığı Birinci Dünya Savaşı ise Osmanlılık fikrinin son bulmasına neden olmuş, göçmenlerin geldikleri coğrafyalar olan Suriye ve Lübnan'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması nedeniyle, Suriye ve Lübnan milliyetçiliğinin yaygınlaşması üçüncü dönemi kapsamaktadır.

Avustralya'daki Osmanlı göçmenlerinin cemiyetleşmesinde dönüm noktası İkinci Meşrutiyet'in ilanıdır. Osmanlı Anayasası, 23 Temmuz 1908 tarihinde yeniden yürürlüğe girmesi Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri arasında sevinçle karşılanmıştı. İkinci Meşrutiyet aynı zamanda Osmanlılık fikri için yeni bir dönemdi. Osmanlılık fikri, 1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan tarihi ve sosyolojik açıdan millet kavramının ve imparatorlukların milli devletlere ayrışması tehlikesine karşı Osmanlı Devleti topraklarını bir arada tutma amacıyla 19. yy ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştı. Farklı milletlerden bir araya gelen Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önüne geçmek için her milletten insanın bir arada yaşayacağını savunan Osmanlılık geniş bir kesim tarafından benimsenmişti. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da vurgulanan hususlardan birisi de Osmanlılık olmuştur. Meşrutiyetin ilanı için ülkede birçok milletten insan büyük çaba göstermişti. Bunun bir sonucu olarak da İkinci Meşrutiyet bu alanda önemli bir kazanım olarak kabul edilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği bu hava kısa sürede kaybolmuştu. Girit'in Yunanistan ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmeleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığı kazanması Osmanlılık fikrinin de derinden sarsılmasına neden olmuştur. Sarsılmasına karşın savunulmaya devam edilen Osmanlılık, Balkan Savaşları ile tamamen terk edilmiştir (Özcan, 2007, s. 485-487; Somel, 2022, s. 88-97).

İkinci Meşrutiyet'in kabul edilmesi Avustralya'da yaşayan ve farklı dine mensup, farklı coğrafyadan gelen Osmanlı toplulukları arasında büyük memnuniyet oluşturmuş bu nedenle yıl dönümlerinde çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır (*The*

Express and Telegraph, 1910, 30 Ağustos, s. 3). Uzun yıllardır bu ülkede yaşayan göçmenlerin haklarının korunması için sadece temsilciler değil sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun ilk adımı ise “*Türk Toplum-Turk Society*” adıyla atılmıştır. Ancak bu yapı kurumsal bir kimliğe sahip değildi. Hiyerarşik bir yapısı bulunmadığı gibi birkaç zengin unvan kaygısı ile kurulmuştur. Türkçülük ya da Osmanlılık yerine Avustralya’nın kendilerini Türk olarak adlandırdığından ötürü bu adı kullanmışlardı. Ülkedeki Osmanlı göçmenlerinin sorunlarını çözmek yerine yaptığı etkinlikler ile ön plana çıkmışlardı. Sivil toplum kuruluşu konusunda ön ayak olan isim Esper Nassoor’dur. Esper Nassoor (Nassor, Nasoor, Nasur) tüccar ve konsolosluk görevinde bulunmuştur. Aynı aileden Halil Nafur Efendi (Halil Nasûr Bey) Sidney şehrinin ilk Osmanlı konsolosudur. Halil Nafur Efendi daha sonra İngiltere’nin Kardif Fahri Konsolosluğu’na atanmıştır (BOA, HR.TH.. 201/77, 05/E/1897). 31 Aralık 1901 tarihli bir belgede Sidney fahri konsolosluğuna tayin edilen Esber Nasur Jureidini Efendi’nin çalışma izni için İngiltere’ye başvuru yapılmıştır (BOA, HR.SFR. 3...507/66. 31/A/1901). Halil Nafur Efendi’nin tayini sonrasında onun yerine Esper Nasoor Bey’in geldiği anlaşılmaktadır.¹ Avustralya’da hakkında çıkan haberlerden anlaşılacağı üzere sıkı bir Meşrutiyet taraftarı olan Nasoor Bey, etkinliklerde bu konu hakkında ateşli konuşmalar yapmıştır (*The Sydney Morning Herald*, 1908, 22 Eylül, s. 10). Ateşli konuşmalarının damga vurduğu İkinci Meşrutiyetin yıldönümü etkinliklerinde önemli bir mesele ise Osmanlı göçmelerinin bir cemiyet çatısı altında bir araya gelmesiydi. Bunun ilk adımı olarak Esper Nasoor Bey tarafından atılmıştı. İkinci Meşrutiyet’in getirdiği ortamda birçok cemiyet ortaya çıkmıştı. Bu cemiyetlerin tamamı Osmanlılık fikrini benimsemekteydiler. İttihat ve Terakki Partisi’nden ilham alınarak Osmanlı İttihat Cemiyeti (Ottoman Progress Association) kurulmuş, cemiyetin Yeni Güney Galler Eyaleti başkanlığını (Sidney merkezli) Esper Nasoor Bey yürütmüştür. Cemiyetin kuruluş tarihi belirtilmese de hakkında çıkan haberlerden anlaşıldığı üzere 1910 yılının hemen sonu veya 1911 yılının hemen başında kurulmuştur (*The Advertiser*, 1911, 9 Ocak, s. 8). Esper Nasoor Bey Avustralya’daki toplulukları İttihat ve Terakki Partisi’nin bir yansıması olarak Avustralya Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni (The Ottoman Uniaon and Progress Association in

¹ Osmanlı Devleti arşivinde Esper Nassor hakkında belgelerden birisi 26.01.1909 tarihli aile meselelerinden ötürü İstanbul’a gideceği ve yerine Fransız Dış Ticaret Müsteşarı Paul Chauleur’un vekâleti ile ilgilidir: BOA, HR.SFR. 3...594/7, 26/O/1909. Bir başka belgede yine aynı nedenle 17.01.1914 tarihli: BOA, HR. SFR. 3..., 703/11, M. 17/O/1914. Bir başka belgede ise hakkında Suriye’den göç edenlerin şikayetleri üzerine Charles S. Ryan tarafından inceleme yapıldığı ile ilgili ve 28.11.1911 tarihli: BOA, HR.SFR. 3...,649/9, M. 28/K/1911.

Australia) kurmuştu (*Chronicle*, 1911, 14 Ocak, s. 34). Esper Nasoor'un yeğeni Arif Nasoor ile ülkedeki Osmanlı göçmenlerini ziyaret etmiş ve cemiyeti tanıtmıştır (*Barrier Miner*, 1911, 25 Ocak, s. 2; *Observer*, 1911, 28 Ocak, s. 30).

Esper Nasoor Bey'in çabasına karşın İkinci Meşrutiyet'in bir yansıması olan cemiyetler göçmenler arasında destek bulmamıştı. Esper Nasoor Bey yeni bir hamle yaparak Avustralya Osmanlı İttihat Cemiyeti ile Avustralya Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yerine Osmanlı Cemiyeti'ni kurmuştur. Böylece farlı din ve coğrafyalardan gelen Osmanlı göçmenlerini bir çatı altında toplaması amaçlanmıştır. Osmanlılık fikri doğrultusunda bir isimle yeni cemiyetin etrafında bir araya gelmişlerdi. 1911 yılının hemen başında Esper Nasoor Bey kardeşi Victor Nasoor ile beraber üç yıldır yürüttüğü Güney Avustralya Osmanlı Topluluğu başkanlığına yeniden seçilmesi vesilesi ile Salim Joseph Attiah'a tebrik için Adelaide kentini ziyaret etmişlerdi. Güney Avustralya Eyaleti'nin başkenti olan Adelaide önemli bir liman kentiydi. Eyalette bulunan madenlerin dünyaya açılan kapısı olan kent önemli de bir ticari merkez olduğundan Osmanlı göçmenlerinin de yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisiydi. Bu ziyarette Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin Güney Avustralya Eyaleti şubesi de oluşturulmuştu. Esper Nasoor ile kardeşi Victor Nasoor burada şubenin başkanı Attiah ile genel sekreteri W. Abotomey ile Sayman S. Mansoor'u ziyaret etmişlerdi (*The Register*, 1911, 7 Ocak, s. 13).

Chronicle Gazetesi'nin muhabirine konuşan Esper Nasoor, Avustralya'nın güzel bir ülke olduğunu ve ülkenin gelişmesi için göçmene ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Gazetenin aktardığında göre Esper Nasoor, Osmanlı Devleti'nin Sidney Fahri Konsolosu ve bir Manchester firmasının Avustralya müdürlüğünü yürütmekteydi. Nasoor, göçmen meselesine dikkat çekerek, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 1.000.000 nüfusunun İngilizce konuşulan coğrafyalara dağıldığını belirtmiş, bu insanların Avustralya'da koşulların iyileşmesi ile bu ülkeye gelerek, ülkenin kalkınmasında önemli rol oynayacağını ifade etmiştir. Ancak bunun için hükümetin olumlu tutumunun yanı sıra çeşitli hakların verilmesi ile vatandaşlık şartlarının yumuşatılması gerektiğini belirtmiştir. Nasoor'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere kurulan cemiyetlerinde en büyük amacı ülkeye gelen göçmenlerin durumunu iyileştirme, onların haklarını savunmaktı (*Chronicle*, 1911, 14 Ocak, s. 38; *Wathcman*, 1911, 26 Ocak, s. 9).

Avustralya Osmanlı Cemiyeti 1911 yılının hemen başında kurulmuştu. Cemiyet ilk olarak Yeni Güney Galler ve Güney Avustralya olmak üzere iki şube şeklinde örgütlenmişti. Yeni Güney Galler Osmanlı Cemiyeti (Ottoman Association of New

South Wales) Başkanlığını, Osmanlı Devleti Sidney Fahri Konsolosu Esper Nasoor'un yeğeni Arif Nasoor üstlenmişti. Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti (Ottoman Association of South Australia) Başkanlığını ise Salim Joseph Attiah üstlenmişti. Daha sonra üçüncü şube olarak Viktorya Osmanlı Cemiyeti (Ottoman Association of Victoria) kurulmuş ve başkanlığını S. M. Jaboor üstlenmiştir. Arif Nasoor sıkı bir Meşrutiyet taraftarı olarak yaptığı etkinlikler ile ön plana çıkmıştı. Lübnan asıllı Arif Nasoor İkinci Meşrutiyet'in ilanı yıl dönümleri nedeniyle düzenlediği etkinliklere ülkenin önde gelen isimleri de katılmıştır. Cemiyetin üç şubesi olmasına karşın en aktif olanı Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti'di. Salim Joseph Attiah'ın başkanlığını yürüttüğü cemiyet, etkinlikleri ile dikkat çekmiştir. Osmanlı göçmenleri arasında her ne kadar Türk kimliği üzerinde milliyetçilik kendini gösterse de bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştı. Osmanlı Cemiyeti'nin güçlendiği günlerde buna paralel olarak Suriye Osmanlı Cemiyeti kurulmuştu. Richard Demitri Saleeby'nin başkanlığını yürüttüğü cemiyet, Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin kurucularının Lübnan kökenli olmasına tepki olarak kurulmuştu. Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin kurucularının tüccar olmasına karşın Başkan Saleeby hukukçuydu. Avustralya'da başsavcılık görevinde de bulunan Saleeby 1904 yılında Avustralya vatandaşı olmuştu (NAA, A1, 1905/3040). Cemiyet, Avustralya Osmanlı Cemiyeti'ne paralel olarak İkinci Meşrutiyet'in ilanı yıl dönümlerinde merkezi olan Sidney'de etkinlikler düzenlemişti (*The Daily Telegraph*, 1911, 7 Ağustos, s. 3). Bir başka cemiyet ise Suriye İttihat Cemiyeti'di (Syrian Progressive Association). Bu cemiyet hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır (*The Advertiser*, 1911, 11 Ekim, s. 9; *Daily Herald*, 1911, 11 Ekim, s. 5).

Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin ilk sınavı Trablusgarp Savaşı'ydı. Avustralya basınının yakından takip ettiği gelişmeler karşısında cemiyet üyelerinin ülke basınında röportajları yayınlanmıştı. Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti Başkanı Salim Joseph Attiah'ın verdiği röportajda İtalya'nın saldırgan tavrına dikkat çekmişti. Son yıllarda donanmasına büyük yatırımlar yapan İtalya'nın asılsız iddialar nedeniyle nüfusunun çoğunluğu Arap olan Trablusgarp'a saldırdığını belirten Attiah, Osmanlı Devleti'nin güçlü ve savaşçı bir ordusu olduğuna değinmiş, bu orduya ve işgal bölgesindeki nüfusunda desteği ile İtalya'nın başarılı olamayacağını ifade etmiştir (*The Register*, 1911, 3 Ekim, s. 5; *Daily Advertiser*, 1911, 11 Kasım, s. 2). Cemiyet bir taraftan Trablusgarp savaşı için kamuoyu oluşturmaya ve basını bilgilendirmeye çalışırken bir yandan da savaşa gitmeye gönüllülerin masrafları için bağış toplamışlardır. *The Sun* gazetesinin haberine göre Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti gönüllüler için 100 İngiliz lirası toplamıştı (*The Sun*, 1911, 14 Aralık, s. 6).

Trablusgarp Savaşı'nın seyrettiği günlerde bir başka mesele ise Avustralya'nın sınırlayıcı göçmen yasasıydı. İlgili yasa nedeniyle 7 Kasım 1911 tarihinde Sidney'de bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya Esper Nasoor'un yanı sıra topluluk ileri gelenleri, iş insanları ile Suriye coğrafyasından gelenler de katılmışlardı. Toplantıda çok başlılık kendini göstermiş, bu çok başlılığın sonlandırılması için Yeni Güney Galler Osmanlı (Topluluğu) Cemiyeti çatısı altında bir araya gelme görüşülmüştü. Nihayetinde toplantıdan da anlaşılacağı üzere o yıla kadar Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri arasında birlik kurulamamıştır (*Barrier Miner*, 1911, 11 Kasım, s.5).

Balkan Savaşları aynı zamanda Avustralya'da Osmanlı Devleti'ne karşı haberlerinde ortaya çıktığı dönemdir. Balkan ülkelerinin özellikle Yunan cemiyetlerinin faaliyetleri ile Osmanlı Devleti karşıtı bir hava oluşturulmaya çalışılmıştır. Avustralya Osmanlı Cemiyeti bu hava karşısında önemli bir mücadele verirken, gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu duruma bir örnek olarak kendisini Arnavutluk Prensi olarak tanıtan Prens Gustave Dikran, Avustralya'da bir dizi toplantılar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti aleyhine düzenlenen bu toplantılar Avustralya Osmanlı Cemiyeti ve Melbourne Fahri Konsolosu Charles S. Ryan tarafından yakından takip edilmiş ve İstanbul bu konuda bilgilendirilmiştir (BOA, DH.SYS. 19/66, 18/Zk/1330; BOA, HR.SFR. 3...661/47, 07/K/1912). Avustralya Osmanlı Cemiyeti kamuoyunun dikkatini çeken bu faaliyetleri engellemeye çalışmıştır. Kısa sürede bu çaba başarıya ulaşmış ve Gustave Dikran'ın Arnavut Prensi olmadığı, amacının sadece Osmanlı Devleti karşıtı faaliyetler düzenlemek olduğu anlaşılmıştır (*Daily Herald*, 1912, 17 Ekim, s. 6; *Hamilton Spectator*, 1912, 21 Ekim, s. 4).

Avustralya Osmanlı Cemiyeti ve diğer Osmanlı göçmen cemiyetlerinin en önemli etkinlikleri her yıl, genellikle ağustos ayının son günlerinde, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi nedeniyle yapılan yemeklerdi. Bu yemeklerden en dikkat çeken 1912 yılında yapılanıydı. Bu tarih itibarıyla Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli rol üstlenen Nasoor ailesinin artık bu etkinliğini kaybettiğini, yerine Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti Başkanı Salim Joseph Attiah'ın ön plana çıkmıştır. Etkinliğin onursal başkanlığını Osmanlı Devleti Melbourne Fahri Konsolosu Charles S. Ryan, Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti Başkanı Attiah'ın da başkanlığını yürütmüştür. Başkan yardımcılığını M. Rasheed ve C. Williams üstlenmiştir. Saymanlığını F. M. Hallel ve Sekreterliğini S. Rasheed ile C. Hambour; S. Haddad ise düzenleyici olarak görevlendirilmiştir. Komite üyeliğinde ise şu isimler yer almıştır: N. Alie, K. Assad, P. Assad. A. Basheer, C. Callil, K. Fackrie, A. Hallel, M. Hambour,

W. Harby, George Norman, D. Rasheed, C. E. Williams. Yemeğe Avustralya Başbakanı Andrew Fisher başta olmak üzere ülkenin önde gelen birçok temsilcisi ve dernek üyeleri dâhil olmak üzere 300 konuk yer almıştır. Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti tarafından organize edilen yemek, basında büyük ses getirmiştir (NLA,3804109; *The Register*, 1912, 30 Ağustos, s. 6; *Daily Herald*, 1912, 31 Ağustos, s. 6; *The Advertiser*, 1912, 31 Ekim, s. 12).

Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları'nın Avustralya'da yansımaları karşısında son derece başarılı bir sınav veren Avustralya Osmanlı Cemiyeti, varlığını da güçlendirmişti. Avustralya kamuoyunda ve hükümet nezdinde tanınır bir hale gelmiştir. Bu durum Osmanlılık fikrinin de güçlenmesine, bu fikir karşısında diğer milliyetçilik akımlarının zayıflamasına neden olmuştur. Ancak bu olumlu hava Birinci Dünya Savaşı ile hızla değişmiştir. İngiltere'nin hamisi olan Avustralya'da da savaşın etkileri hissedilmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında savaşa katılacağı iddiaları üzerine 17 Eylül 1914 tarihinde Salim Joseph Attiah başkanlığında bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıdan basına yansıdığına göre Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ortaya atılan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye savaş ilan edeceği iddiaları yalanlanmış, yıllar önce geldikleri Avustralya topraklarında huzur ve mutluluk içerisinde yaşadıklarını belirtmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalacağını, askeri hareketliliğin ise sadece önlem amacıyla olduğunu ifade etmişlerdi. Toplantıda yapılan konuşmalarda İngiltere'ye sadık olduklarını sık sık vurgulamışlardı (*Daily Herald*, 1914, 19 Eylül, s. 5; *The Ballarat Courier*, 1914, 19 Eylül, s. 4; *Kalgoorlie Miner*, 1914, 19 Eylül, s. 5).

Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istiyorlardı. Ancak Avustralya kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında savaşa katılacağı beklentisi vardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914 yılında İngiltere karşısında Birinci Dünya Savaşı'na girişi, Avustralya kamuoyu için şaşırtıcı bir gelişme değildi. Ancak ülkede yaşayan Osmanlı göçmeleri için kaygı verici bir durumdu. Eylül 1914'te Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti, İstanbul'a bir mesaj göndermiş ve İngiltere'ye karşı savaşa girilmemesi istemişti (*The Register*, 1914, 7 Kasım, s. 10). Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'ye savaş ilan etmeden hemen önce Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti Başkanı Salim Joseph Attiah bir açıklama yapmış ve açıklamasında Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyenlerin (bazı) subaylar olduğunu iddia etmiş, halkın barış istediğini ve İngiltere'ye sadık olduklarını belirtmişti (*Barrier Miner*, 1914, 7 Kasım, s. 8).

Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında savaşa girmesi Avustralya'daki Osmanlı Cemiyetleri üzerinde de baskıya neden olmuştur. Bu baskıya rağmen cemiyet varlığını devam ettirmiştir. 1915 yılının hemen başında Güney Avustralya Eyaletinin Broken Hill kasabasındaki saldırı ülke gündemine bomba gibi düşmüştü. Günümüzde halen tartışmalar ve propaganda boyutundan kurtulamayan, haberlere konu olan Broken Hill Saldırısı, 1 Ocak 1915 tarihinde Broken Hill kasabasından Manchester Unity Order of Oddfellows Club tarafından Silverton'da düzenlenen geleneksel pikniğe katılmak için 1.200 kişiyi taşıyan trene yapılan saldırıdır. Saldırıda Broken Hill kasabası papazı William Shaw'ın yanı sıra üç kişi hayatını kaybetmişti. Saldırıyı düzenledikleri iddia edilen Gül Muhammed ile Molla Abdullah, saldırıdan uzakta, Beyaz Kayalar denilen alanda, Molla Abdullah ölü; Gül Muhammed ise ağır yaralı olarak ele geçirilmişti. Gül Muhammed yakalandıktan kısa süre sonra hayatını kaybetmişti. Broken Hill Saldırısı'nı düzenleyenlerin Osmanlı Devleti Sultanı V. Mehmed Reşad'ın cihad ilanına uyararak, saldırıyı düzenledikleri, Müslümanların kilometrelerce uzakta bile saldırı düzenleyecekleri, William Shaw gibi sevilen bir din adamının öldüreceklerini iddia etmişlerdi (Kıyanç, 2020, s. 538-539).

Broken Hill Saldırısı Avustralya'da önemli bir değişime neden olmuştur. O güne kadar eski kıta, Avrupa'nın, meselelerine seyirci kalan Avustralya, yıllardır kozmopolit bir yapıya bürünmüştü. Ekonomik nedenlerle kimi zaman göçmenler konusunda sınırlamaya gidilse bir göçmen ülkesiydi. Bunun bir parçası da Müslümanlardı. Hindistan'dan, günümüzdeki Pakistan ve Afganistan'dan, Müslümanların yanı sıra Osmanlı Devleti sınırlarından da göçmenler gelmekteydi. Bir başka araştırmada ele alındığı üzere bu topluluklar ülkede asayiş olaylarına karışmamışlardı. Broken Hill Saldırısı propagandası bu yapıyı bozmayı, İngiltere'nin ve onun destekçilerinin etkisiyle Düşman-Türk olgusunu yaymayı amaçlamaktaydı. Ancak gerçek bundan çok farklıydı. İlk olarak saldırıyı gerçekleştirenlerin Osmanlı Devleti ile hiçbir alakası yoktu. Silahları nereden ve nasıl temin ettikleri, atış yapmayı nasıl öğrendikleri, özellikle otopsislerinde tespit edilen Hint kenevirinin etkisiyle böylesine bir saldırıyı nasıl düzenledikleri soruları hiçbir zaman cevap bulamadı (Kıyanç, 2020, s. 530).

Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti başkanı Salim Joseph Attiah, saldırıdan hemen sonra bir açıklama yapmış ve saldırganların Osmanlı Devleti ile hiçbir alakası olmadığını belirtirken iddiaları reddetmiştir. Broken Hill kasabasına giden Başkan Attiah, burada yaralıları ziyaret etmişti. Ziyareti kapsamında yaptığı açıklamada böylesine bir saldırının kabul edilemez olduğunu ve bunu Osmanlı Devleti ile

ilişkilendirmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Avustralya'da yıllardır var olan Osmanlı tebaasının ülke için büyük bir sadakatle çalıştığını ifade etmiştir. Bu olayın bir propagandadan ibaret olduğunu belirtmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde meydana gelen saldırı karşısında Başkan Attiah'ın çabası dikkat çekicidir. Basında da geniş yer bulan bu açıklamalar, daha sonra yerini propaganda algısına bırakmıştır (Kıyanç, 2020, s. 541; *Barrier Miner*, 1915, 31 Ocak, s. 2; *Barrier Miner*, 1915, 7 Ocak, s. 1; *The Sydney Morning Herald*, 1915, 4 Ocak, s. 10).

Broken Hill Saldısı ve ardından Avustralya'nın Çanakkale Savaşları'na katılması ile Osmanlı Cemiyeti varlığını sonlandırmıştır. İkinci Meşrutiyet'in etkisiyle her geçen gün güçlenen Osmanlılık fikri de böylece son bulmuştu. İngiltere'nin etkisiyle Avustralya'da her geçen gün artan baskı karşısında ülkedeki göçmenler Osmanlılık fikrinden hızla uzaklaşmışlardı. Doğdukları toprakların da Osmanlı Devleti'nin elinden alınması ile yeni bir milliyetçilik ile karşı karşıya kalmışlardı. Göçmenler hızla yaşadıkları ülkeye adapte olmaya ve vatandaşlık elde etmeye çabalamışlardır. Avustralya Osmanlı Cemiyeti günümüzde ülkedeki Lübnan ve Suriye'den gelenlerin kurdukları cemiyetlerin öncüsü niteliğindedir.

Sir Charles Snodgrass (Charlie) Ryan

Osmanlı Devleti'nin Avustralya'da ilk Fahri Konsolosu olan Charles S. Ryan, 20 Eylül 1853 tarihinde Avustralya'nın Victoria kentinin Longwood'a bağlı Killeen kasabasında dünyaya geldi. Avustralya'da başladığı tıp eğitimini İngiltere'de, Edinburg Üniversitesi'nde tamamladı. Mezun olduktan sonra bir süre Avrupa'yı gezen Ryan, Osmanlı Devleti'nin askeri cerrah aradığı ilanı üzerine İngiltere'deki Osmanlı Devleti Büyükelçiliği'ne başvurdu. Gerekli mülakatlar sonrasında kabul edilen Ryan, 1876 yılı Osmanlı-Sırp Savaşı'na katılmıştı. Plevne Savaşı'nda görev yapan Ryan, burada cerrahlığının yanı sıra çatışmalarda da yer almıştı. Avustralya'da Plevne lakabıyla tanınan Ryan, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle Erzurum'da da görev yapmıştı. Savaşın ve Erzurum'un zor şartlarında hastalanan Ryan, bir süre burada tedavi görmüştü. Ruslara esir düşen Ryan, savaş sonrasında Avustralya'ya geri dönmüştü. Charles Ryan'a verdiği hizmetlerden ötürü Osmanlı Harp Madalyası ve nişanlar verilmiştir. Hayatı boyunca bu madalya ve nişanları yanında ayırmayan Ryan, Avustralya'ya döndükten sonra Osmanlı Devleti ile irtibatı koparmamıştı. Melbourne Hastanesi'nde göreve başlayan Ryan, Osmanlı Devleti'ne hizmetini içeren anılarını kaleme almıştır. Avustralya'da büyük ilgi ile okunan kitap Almancaya da çevrilmiştir. Türkçeye yıllar sonra çevrilebilen eser Avustralya'da Osmanlı imajı açısından son derece önemlidir. Osmanlı Devleti'nin ilk fahri konsolosu

olan Ryan, 35 yıl boyunca bu görevini yürütmüştür. Osmanlılık fikrinin yayılmasına katkı sağlamış, iyi bir Osmanlı taraftarı olmuştur. Aşağıda verilen fotoğrafta Osmanlı madalyaları ile donatılmış üniforması ile Avustralya kamuoyu için dikkat çeken bir figürdür. Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere fahri konsolosluk görevini başarıyla yerine getiren Ryan, ülkedeki Osmanlı göçmenleri tarafından da saygı duyulan ve sevilen bir simaydı. Bu nedenle yukarıda ifade edildiği üzere etkinliklerde ön planda yer almıştır (Ryan, 1897; Ryan, 2005, Kıyanç, 2023).

Birinci Dünya Savaşı'nda bir süre Çanakkale Cephesi'nde görev yapan Charles Ryan, tepkilere rağmen Osmanlı Harp Madalyası'nı göğsünde taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın tamamlanmasının ardından ülkesine, bu kez General rütbesi ile dönen Ryan, Milli Mücadeleyi de yakından takip etmiştir. 8 Ağustos 1923 tarihinde Melbourne'den Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiği mektupta başarılarından ötürü tebrik etmiş ve eski bir Türk dostu olarak onun bir fotoğrafını istemişti (Şimşir, 2018, s. 103). 20 Eylül 1926 tarihinde Avrupa'dan bir seyahat dönüşünde Adelaide'de hayatını kaybeden Ryan'ın kızı Maie Casey, babasının Türkiye'de tanınmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye ile Avustralya diplomatik ilişkilerinin başlaması ve 1967 yılında Avustralya'da ilk Türk Büyükelçiliği'nin açılması ile bu ülkeye giden Türk yetkililerle yakın dostluk kuran Maie Casey, babasının Avustralya'da yıllarca Türk ve Osmanlı dostluğu için çabaladığını ifade etmiştir (Baydur, 1998; Esin, 1979; Kıyanç, 2023).

Arif Amin Nassoor

Avustralya'da Osmanlılık fikrinin ortaya çıkmasında ve Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli rol üstlenen ve Yeni Güney Galler Osmanlı Cemiyeti başkanlığını yürüten Arif Amin Nassoor, Avustralya basını için de popüler bir isimdi. Sıkı bir Meşrutiyet taraftarı olan Arif Amin, İttihat ve Terakki Partisi'nin Avustralya'da bir şubesi olarak Osmanlı Terakki Cemiyeti ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmaya çalışmıştı. Ancak bu çabaları başarıya ulaşmamıştı. Arif Amin Nassoor hakkında Avustralya Arşivinde bilgiler de sınırlıdır. Arif Amin Nassoor 1912 yılında vatandaşlık için başvuru yapmıştır. Başvuru belgesinde 2 Ekim 1877 tarihinde Selanik'te dünyaya geldiğini, Aralık 1909 tarihinde Manchester'den Sidney'e geldiğini belirtmişti. Kendisini Türk olarak tanımlayan Arif Amin, doğum belgesinin Osmanlı Devleti'nde kaldığını, belki de hiç düzenlenmediğini belirtmiştir. Avustralya'da tanınmış eczacı Washington Handley Soul'un kızı Gertrude Arabelle Soul ile evlenmiştir. İyi İngilizce konuşan Arif Amin, Manchester Kilisesi üyesiydi.

İngiltere’de ticaret yapan Arif Amin bir süre sonra Avustralya’ya gelmişti (NAA, A1, 1914/11717.).

Yaklaşık iki yıl sonra yapılan araştırmada Arif Amin Nassoor’un verdiği bilgilerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştı. Asıl soyadının Geraidini olduğu anlaşılan Arif Amin, Selanik’te değil Beyrut’un kuzeyinde Shoufart’da dünyaya gelmişti. Mockbell Mocha Coffee şirketinde çalışmaktaydı. Arif Amin Geraidini hakkında yapılan araştırma sırasında Avrupa’ya gitmiş (?) bir süre sonra ortaya çıkararak iddiaları kabul etmiş, asıl adının Arif Amin Geraidini olduğunu Nassoor isminin sonradan değiştiğini kabul etmiştir. Diğer bilgilerin ise neden değiştiği konusunda bilgi vermemiştir. Arif Amin Nassoor hakkında arşivde başka bilgi bulunmadığı gibi kayıtlara göre yine Avustralya’nın Yeni Güney Galler eyaletinde hayatını kaybetmiştir (URL-3; NAA, A1, 1914/11717; URL-4).

Avustralya’da Osmanlılık fikrinin ateşli taraflarından birisi olan Arif Amin Nassoor, Balkan Savaşları’nın patlak vermesi ile bu fikirden uzaklaşmış ve ticaretle uğraşmıştır. Arif Amin Nassoor’un kardeşi Faig Nassoor 1907 yılında Avustralya’ya geldikten sonra bir süre amcası Esper Nassoor ile ticaret yaptıktan sonra kardeşi Arif Amin Nassoor ile iş yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı patladığında ise İngiltere yanında Filistin ve Suriye’de görev yaptıktan sonra bir süre günümüzdeki Lübnan topraklarında İngiltere adına istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş, burada siyasi yapının oluşması için çabalamıştır. Beyrut’ta istihbarat faaliyetlerinde bulunan Nassoor daha sonra Avustralya’ya dönmüştür. Burada 26 Aralık 1928 yılında hayatını kaybetmiştir (*Goulburn Evening Penny Post*, 1929, 2 Ocak, s. 1).

Salim Joseph Attiah

Avustralya’daki Osmanlılık fikrinin savunucularının önderleri arasında en dikkat çeken isimlerden olan Salim Joseph Attiah, Avustralya Osmanlı Cemiyetlerinin arasında en ünlüsü olan Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti’nin başkanıydı. Bu görevini Birinci Dünya Savaşı’nın hemen başına kadar sürdürmüştü. Bu zaman diliminde Avustralya’da Osmanlı Devleti karşısında Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sürecinde yürütülen propagandaya karşı iyi mücadele etmiştir. Etkinlikleri ile basında geniş yer tutmuştu.

Ocak 1874 yılında Lübnan’da dünyaya gelen Salim Joseph Attiah, 26 Ekim 1895 tarihinde Avustralya’nın Adelaide kentine gelmiştir. Attiah’ın kendi ifadelerine göre Mısır’da eğitim gördükten sonra tüccar olarak Avustralya’ya gelmiş, 1921 yılında Avustralya vatandaşı olmuştur (NAA, A1, 1921/5278.). Attiah, Avustralya vatandaşı

olmasının hemen ardından bir zamanlar Osmanlı toprağı olan Suriye ve Lübnan topraklarının İngiltere ve Fransa tarafından işgalinin kabul edilmesi için yoğun çaba göstermiştir. The Register gazetesinin bir haberine göre Attiah, Suriye ve Lübnan topraklarında yaklaşık 12 ay boyunca bu amaç uğruna çabalamıştır. Buradaki İngiliz ve Fransız yetkilileri ile temas kuran Attiah, bu toprakların ileri gelenleri ile de bu konu hakkında görüşmeler yapmıştı. Bu çabası karşısında çeşitli nişanlar alan Attiah, 21 yıl sonra doğduğu eve uğramıştı. Ölümü konusunda bir bilgi bulunmamaktadır (*The Register*, 1923, 28 Mayıs, s. 9)

Sonuç

Avustralya'da Osmanlı varlığı Lübnan ve Suriye topraklarından giden göçmenler ile başlamıştır. Avustralya'nın siyasi yapısını oluşturma sürecinde en büyük sorunlarından birisi de göçmenler meselesiydi. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinden gelen göçmenler büyük kaygı oluşturmakta, ülke için tehdit olarak görülmekteydi. Avustralya, hamisi İngiltere gibi Beyaz-Avrupalı milliyetçiliğini savunmaktaydı. 1901 Aralık ayında çıkarılan, ülkeye göçü sınırlayan, kanun öncesinde de federal hükümetler göçü sınırlayıcı kararlar almışlardı. Osmanlı göçmenleri de böylesine bir tartışmanın içinde yer almışlardı. Ülkede varlıklarını devam ettirmek ve haklarını korumak için Beyaz-Avrupalı milliyetçiliğine karşın Osmanlı milliyetçiliği benimsenmişti.

Avustralya'daki Osmanlı göçmenleri sadece Müslümanlardan ve işçilerden oluşmamaktaydı. İyi eğitim almış ve Avustralya'da farklı meslek gruplarında yer alan göçmenler de bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı ülkeye İngiltere üzerinden giriş yapmışlardı. Tümünün ortak özelliği ise Osmanlı kimliğini sıkı sıkıya benimsemeleriydi. Avustralya'da bunlar yaşanırken, Osmanlı Devleti'nde onların hayatını da derinden etkileyecek olan İkinci Meşrutiyet'in ilanı edilmiş ve böylece Osmanlı Anayasası kabul edilmişti. İkinci Meşrutiyet aynı zamanda Osmanlı topluluklarının ortak mücadelesi sonucunda ilan edilmişti. Bu nedenle Osmanlılık fikri kısa süreliğine de olsa geniş bir kesim tarafından benimsenmiş, ayrılıklar bir kenara bırakılmıştı. Bu hava kısa süre sonra değişse de Avustralya'da İkinci Meşrutiyet büyük memnuniyetle karşılanmıştı. İstanbul'dakine benzer şekilde Avustralya'da da farklılıklar ortadan kalkmış ve Osmanlılık fikri benimsenmişti. Bu durum o zamana kadar bir araya gelemeyen topluluğun, cemiyetleşmesine neden olmuştur.

Ticaret ile uğraşan iyi eğitim görmüş gayrimüslim Osmanlı göçmenlerinin öncülüğünde cemiyetler ortaya çıkmıştı. Bu cemiyetlerin en büyük amacı topluluğu bir çatı altında bir araya getirmek ve ülkedeki milliyetçilik karşısında yaşanan sorunlara karşı kurumsal mücadele etmektir. Ancak ilk adımlar radikal olmuştur. İkinci Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki Partisi'nden esinlenen isimler topluluk arasında destek bulamamıştı. Bu nedenle Osmanlı Cemiyeti kimlik açısından kabul görmüştü. Kısa süre sonra göçmenler tarafından destek gören Osmanlı Cemiyeti farklı yerlerde şubeler açmıştı.

Avustralya Osmanlı Cemiyeti tamamen dönemin koşulların göre organize olmuştu. Cemiyet üç şubeden, göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerde organize olmuştu. Ancak bunların arasında Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti ön plandaydı. Cemiyetin varlığını devam ettiren bu şube, göçmenlerin yoğun olduğu Adelaide merkezliydi. Ticaretin yoğun olarak yaşadığı bu kentte ticaret ile uğraşan Salim Joseph Attiah başkanlığında dikkat çeken cemiyet Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar varlığını sürdürmüştü. Cemiyetin başarılı etkinlikleri Osmanlı kimliğinin güçlenmesine neden olmuştur. Ancak bu cemiyet Osmanlı Devleti ile doğrudan iletişime geçmemiş, bazı yöneticileri İstanbul'u sık sık ziyaret etmesi ve Osmanlı Devleti'nin Avustralya'daki konsolosları ile kurulan irtibat yeterli görülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmişlerdir.

Osmanlılık fikrinin zayıflamasına neden olan gelişmeleri Avustralya'da etkili olmamıştı. Osmanlılık fikri bu olaylardan bağımsız olarak Avustralya'da varlığını sürdürmüş, bölgesel milliyetçiliğin gelişmesini de engellemişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında yaşanan gerginlik göçmenler üzerinde önemli bir baskıya neden olmuştur. Savaş Avustralya'daki Osmanlılık fikrinin son bulmasına neden olmuştur. Lübnan ve Suriye topraklarının Fransa tarafından işgal edilmesi, Avustralya vatandaşlığı, İngiltere'nin baskısı gibi unsurlar nedeniyle Osmanlılık fikrini güçlü bir şekilde savunan isimler sadık birer İngiliz taraftarı, Avustralya vatandaşı olmuşlardı. Bunun yanı sıra doğduğu topraklardaki işgal edilmesi ve işgalin bu topraklarda benimsenmesi içinde etkin görevler üstlenmişlerdir. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde yaşandığı üzere Osmanlılık yerini yeni bir milliyetçiliğe bırakmış olsa da Avustralya'da bu varlık tarihi izler bırakmıştır.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

- BOA. HR. SFR., 3...473, 75, M. 01/E/1898.
- BOA. HR.TH., 201, 77, M. 05/E/1897.
- BOA. HR.SFR., Dosya No: 3...311, 28, M. 06/Ağ/1885.
- BOA. HR.SFR., 3...332, 79, M. 10/A/1887.
- BOA. HR.SFR., 3...331, 79, M. 14/M/1887.
- BOA. HR. SFR., 3...330, 14, M. 16/O/1888.
- BOA. HR. SFR., 3...342, 9, M. 16/Ş/1888.
- BOA. HR. SFR., 3...330, 150, M. 26/A/1887.
- BOA. HR.TH., 221, 101, M. 28/O/1899.
- BOA. HR. SFR., 3...334, 15, M. 30/H/1887.
- BOA. HR.SFR., 3...310, 96, M. 30/Ar/1885.
- BOA. HR.SFR., 3...507, 66. M. 31/A/1901.
- BOA. DH.SYS., 19, 66, H. 18/Zk/1330.
- BOA. DH.MKT., 9, 1, M. 06/N/1893.
- BOA. HR.SFR., 3...661, 47, M. 07/K/1912.
- BOA. HR.SFR., 3...703, 11, M. 17/O/1914.
- BOA. HR.SFR., 3...649, 9, M. 28/K/1911.
- BOA. HR.SFR., 3...594, 7, M. 26/O/1909.

National Archives of Australia – Avustralya Ulusal Arşivleri

- NAA. A1, 1914/11717.
- NAA. A1, 1905/3040 (National Archives of Australia).
- NAA. A1, 1914/11717. (National Archives of Australia)
- NAA. A1, 1921/5278.

National Library of Australia – Avustralya Ulusal Kütüphanesi

- NLA. 3804109.

Telif Eserler

- Atkinson, D. (2015). The White Australia Policy, the British Empire, and the World, *Department of History Faculty Publications*. Paper 4. <http://dx.doi.org/10.3366/brw.2015.0191>.
- Baydur, M. (1998). *Bir Sefirenin Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Esin S. (Yay. haz.). (1979). *Plevne Hatıraları İbrahim Edhem*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık.
- Jayasuriya, L., Walker, D. and Gothard, J. (2003). *Legacies of white Australia: Race, Culture, and Nation*. Nedlands, W.A.: UWA Press.
- Kıyanç, S. (2020). Propagandadan Gerçeğe: Broken Hil Saldırısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi-TAD*, 39(67), 529-549.
- Kıyanç, S. (2023). *Charles Snodgrass Ryan*. M. Karataş (Ed.). Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi. İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını.
- Livingston, W. R. (1942). Nationalism in the Commonwealth of Australia. *Pacific Historical Review*, 11(2), 141-149.
- Monsour, A. (2015). Undesirable Alien to Good Citizen: Syrian/Lebanese in a ‘White’ Australia. *Mashri & Mahjar*, 1.
- Özcan, A. (2007). Osmanlıcılık. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 485-487). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ryan, C. S. (2005). *Plevne’de Bir Avustralyalı*. A. R. Seyfioğlu (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ryan, C. S. (1897). *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum from 1877 to 1878*. New York: Charles Scribner’s Sons.
- Somel, S. A. (2022). Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1/Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*. M. Ö. Alkan (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, B. (2014). Orada ve Burada: İki Göçmen Türk Kadından Dijital Hikâyeyle Avustralya’da Kırk Yılı Hatırlamak. *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 148-154.

Şimşir, B. N. (2018). *Çanakkale Savaşı Bağlamında Avustralya'da Atatürk ve Türk Toplumunu*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Temel, M. (2016). Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı-Avustralya İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40, 29-42.

Gazeteler

Barrier Miner. (1911, 25 Ocak). s. 2; (1911, 11 Kasım). s. 5; (1914, 7 Kasım). s. 8; (1915, 31 Ocak). s. 1; (1915, 7 Ocak). s. 2.

Chronicle. (1911, 14 Ocak). s. 34; (1911, 14 Ocak). s. 38; (1912, 14 Eylül). s. 33.

Critic. (1912, 4 Eylül). s. 19.

Daily Advertiser. (1911, 11 Kasım). s. 2.

Daily Herald. (1911, 11 Ekim). s. 5.

Daily Herald. (1912, 22 Ekim). s. 6; (1912, 17 Ekim). s. 6; (1912, 31 Ağustos). s. 6; (1914, 19 Eylül). s. 5.

Goulburn Evening Penny Post. (1929, 2 Ocak). s. 1.

Hamilton Spectator. (1912, 21 Ekim). s. 4.

Kalgoorlie Miner. (1914, 19 Eylül). s. 5.

Observer. (1911, 28 Ocak). s. 30.

Punch. (1912, 14 Kasım). s. 6.

The Advertiser. (1911, 9 Ocak). s. 8; (1911, 11 Ekim). s.9; (1912, 22 Ekim). s. 9; (1912, 31 Ekim). s. 12

The Ballarat Courier. (1914, 19 Eylül). s. 4.

The Daily Telegraph. (1911, 7 Ağustos). s. 3.

The Express and Telegraph. (1910, 30 Ağustos). s.3.

The Register. (1911, 7 Ocak). s. 13; (1911, 3 Ekim). s. 5; (1912, 30 Ağustos). s. 6; (1914, 7 Kasım). s. 10; (1923, 28 Mayıs). s. 9.

The Sun. (1911, 14 Aralık). s. 6.

The Sydney Morning Herald. (1908, 22 Eylül). s. 10; (1915, 4 Ocak). s. 10.

Wathcman. (1911, 26 Ocak). s. 9.

İnternet Kaynakları

- URL-1. Australian Bureau of Statistics, Erişim tarihi: 15.09.2022,
<https://www.abs.gov.au/>
- URL-2. Museums Victoria, Origins Immigrant Communities in Victoria, History of Immigration from Turkey, Erişim tarihi: 11.12.2022,
<http://museumvictoria.com.au/origins/history.aspx?pid=64&cat=NONE&cid=0/>
- URL-3. Australian War Memorial, Service Number: 3669, Faig Nassoor, Erişim tarihi: 28.10.2022, <https://www.awm.gov.au/collection/P11037053/>
- URL-4. Erişim tarihi: 14.10.2023,
https://www.ancestry.com/search/categories/42/?name=_Nassoor/
- URL-5. Erişim tarihi: 02.10.2023.
<http://www.australianlebaneseassociation.com.au/>

Summary

Australia is an island country and the majority of its population consists of immigrants. According to data from the Australian Bureau of Statistics, 44% of the country is of immigrant origin. When we look at Australia's immigrant profile, we see people from different nationalities and religions. Offering economic opportunities, Australia has received immigration from many countries. One of these countries is the Ottoman Empire. Immigration from the Ottoman Empire started in the 1880s. Muslims and non-Muslims from present-day Lebanon and Syria immigrated to Australia with the dream of a better life. However, a difficult life awaited the immigrants in Australia. Increasing anti-immigrant sentiment in the country and the fact that the economic conditions in the country did not offer the expected opportunities pushed Ottoman immigrants to search for identity. They have attempted to establish a non-governmental organization that will combat these difficulties. In this context, they took initiatives under the leadership of some Ottoman merchants educated in the Western style who immigrated to the country. Many of these initiatives remained regional and weak in impact. Honorary consulates established by the Ottoman Empire in the country were also generally interested in commercial matters. This situation changed with the declaration of the Second Constitutional. With the declaration of the Second Constitutional, we see that two different identities were formed among those who migrated from the Ottoman Empire to Australia. While those who emigrated from Lebanon came together under the Ottoman identity, some of those who emigrated from Syria adopted the Syrian identity to distinguish themselves from those who came from Lebanon. We see that the Ottoman identity is much stronger and more effective than the Syrian identity.

The declaration of the Second Constitutional accelerated the socialization process that had started before in Australia. Immigrants, who had tried to exist as an Ottoman community until that day, began to strive for institutionalization with this development. Ottomanism, one of the basic ideas of the Second Constitutional, was widely adopted among immigrants in Australia. Despite the Nationalism movement that emerged with the French Revolution, the idea of Ottomanism was defended by a wide range of people until the end of the Balkan Wars, in order to ensure that all nations within the Ottoman borders lived under equal conditions and thus to prevent the division that nationalism would bring. Unlike the Ottoman Empire, this idea continued to exist in Australia until the very beginning of the First World War. The factors that led to its end were Syria and Lebanon, where the immigrants came from, no longer being Ottoman lands and Australia's sending troops to Çanakkale. With the declaration of the Second Constitutional, many societies were established among the Ottoman immigrants on

the island. These societies were inspired by the name of the Union and Progress Party, which carried out the Second Constitutional. However, the initiatives were deemed excessive in a short time and they could not preserve their existence. Instead of these societies, the idea of a more inclusive society prevailed and the Australian Ottoman Society was established. The Australian Ottoman Society represented the Ottoman presence on the island until the First World War, when it ended its activities. Although the Syrian Society was an initiative due to the large number of members of Lebanese origin and as a reflection of nationalism in the country, it was not very successful.

Although studies about Australia focus on the Gallipoli Wars, there are also studies on the history of the country and the phenomenon of immigration. However, there is no comprehensive study about the Australian Ottoman Society and the struggle of Ottoman immigrants against nationalism in the country. The study emphasizes how much Ottoman immigrants protected the Ottoman identity in the country against nationalism. Until the First World War, the Ottoman presence in the country struggled in an institutional structure and contributed to the public recognition of the Ottoman Empire. In this context, a comprehensive examination was made in the archives of the Ottoman Empire as well as in the archives in Australia, and the documents obtained are presented in the bibliography along with other works. In the first part, migrations and the process of socialization were discussed from a historical perspective. In the second part, names that played a role in the process are included.

EK-1 Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti (URL-5)

FRONT ROW. Left to Right

FARIS MOHAMED HILLAL - Kurnayal. NAAMAN ALI YACKTHAN
RASHEED - Beit Mery. WADIAH ABU TAHMY - Shweir
His Excellency Consul of Turkey in Australia ESBIR JURREIDINI
- El Shouf. SALIM ATTIYEH - Butmeah, the President
of the Ottoman Society of S.A. ELYAS EL KHOURY - Ma'asser
SALIM ABU TAHMY - Shweir.

BACK ROW. Left to Right

BRAHIM MAHMOUD RASHEED - Beit Mery. ADNAN BASHEER
RASHEED - Beit mery. TANIAS EL RUTTEL - Trabilus. MOHAMED
MAKSAD - Brumana. MICHAEL HAMBOUR - Trabilus

THE OTTOMAN ASSOCIATION
SOUTH AUSTRALIA.

الصف الامامي ء من الشمال الى اليمين

فارس محمد هلال - كورنايال - نعمان علي يفتان رشيد - بيت ميري -

وديع ابو تاحم - الشوير - معاذة صبير تركيا في استراليا -

اسبير جريديني - الشون - سليم عطيه - بلعمه - رئيس الجمعية

العثمانية في نغالي استراليا - الياس الحوي - المعاصر - سليم ابو تاحمة

الشوير - يوسف اللفي من الشمال الى اليمين .

ابراهيم محمود رشيد - بيت ميري - عدنان بشير رشيد - بيت ميري -

طانيوس الرطل - طرابلس - محمد مقعد - برمانا - ميخائيل تمير - طرابلس .

EK-2 Etkinlik Kitapçığının Kapağı (NLA,3804109)

EK-3 Etkinlikten Avustralya Basınına Yansıyan Bir Fotoğraf (*Critic*, 1912, 4 Eylül, s.19)

COMMONWEALTH BANQUET CELEBRATING THE FOURTH ANNIVERSARY OF THE
OTTOMAN SOCIETY.

EK-4 Güney Avustralya Osmanlı Cemiyeti'nin Başkanı ile Cemiyet Üyeleri ve Eyaletlerarası Ziyaretçileri (Charles S. Ryan Üniforması ile ortada oturmaktadır) (Chronicle, 1912, 14 Eylül, s. 33).

PRESIDENT AND COMMITTEE OF THE OTTOMAN ASSOCIATION OF S.A., AND INTERSTATE VISITORS.

Top Row—Messrs. J. Harford, B. Child, M. Haidouzi, N. Aky, R. M. Güler (President of the Ottoman Association of Victoria), A. Bekker, W. Hacky, P. Assad, A. Halka. Bottom Row—Messrs. C. Haidouzi (Secretary), K. Moutali, Very Rev. Archbishop Messenger, M. Koulouf (Vice-President), Col. Charles Ryan (Ottoman Consul-General for Australia), S. J. Jibek (President of Ottoman Association of Australia), R. Haidouzi (Hon. Secretary), P. M. Haidouzi (Hon. Treasurer), S. Haidouzi (Organiser).

627

EK-5 Salim Joseph Attiah (The Register, 1923, s.9).

KÜLTÜREL YÖNELİMLERDEN KENDİNİ AYARLAMA VE OTANTİKLİĞE: BENLİK BİLİNÇLİLİĞİNİN ARACI ROLÜ*

FROM CULTURAL ORIENTATIONS TO SELF-MONITORING AND AUTHENTICITY: THE MEDIATING ROLE OF SELF-CONSCIOUSNESS

Pınar ELMAS

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı, pinar.elmas@adu.edu.tr.

Ayda BÜYÜKŞAHİN SUNAL

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı, bsahin@humanity.ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi

Gönderildiği tarih: 15 Mart 2024

Kabul edildiği tarih: 1 Mayıs 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article

Date submitted: 15 March 2024

Date accepted: 1 May 2024

Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Kültürel Yönelimler; Bireycilik;

Toplulukçuluk; Kendini Ayarlama;

Otantiklik; Benlik Bilinçliliği

Keywords

Cultural Orientations; Individualism;

Collectivism; Self-Monitoring;

Authenticity; Self-Consciousness

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.13

Öz

Bu çalışmanın amacı, kültürel yönelimlerin (bireycilik ve toplulukçuluk) kendini ayarlama (korumacı ve kazanıcı kendini ayarlama) ve otantiklik (otantiklik ve ilişkisel otantiklik) ile ilişkisini incelemek ve bu ilişkide benlik bilinçliliğinin (özel benlik bilinçliliği ve aleni benlik bilinçliliği) aracı rolünü test etmektir. Ayrıca, çalışmada Kendini Ayarlama Ölçeği'nin iki faktörlü bir yapıda olup olmadığı merak konusu olmuş ve farklı bir örnekleme psikometrik bir inceleme yapılmıştır. Ölçeğin beklendiği gibi iki faktörlü bir yapıda olduğu ve kabul edilebilir düzeyde geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Ardından, ana çalışma için 425 (%66)'i kadın ve 218 (%34)'i erkek olmak üzere 643 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Kişisel Bilgi Formu, Kısa Bireycilik Toplulukçuluk Ölçeği, Kendini Ayarlama Ölçeği, Otantiklik Ölçeği ve Benlik Bilinçliliği Ölçeği veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, özel benlik bilinçliliğinin bireycilik ile otantiklik arasındaki ilişkide ve toplulukçuluk ve ilişkisel otantiklik arasındaki ilişkide aracı rolde olduğunu göstermiştir. Ayrıca, aleni benlik bilinçliliğinin toplulukçuluk ile korumacı kendini ayarlama, kazanıcı kendini ayarlama ve otantiklik arasındaki ilişkilerde aracı rol üstlendiği görülmüştür. Çalışma bulguları, sosyal koşullara göre davranışlarını ayarlayan kişilerin, gerçek benlikleriyle uyumlu bir yaşam sürmede zorlanabilecekleri sonucunu düşündürmektedir. Bu da otantikliğin önemine işaret etmektedir. Ayrıca, özel benlik bilinçliliğinin kişiyi otantikliğe yakınlığı, aleni benlik bilinçliliğinin ise otantiklikten alıkoymadığı ve korumacı kendini ayarlama yönelimine yönlendiği görülmüştür. Bu bulgu da bireyin kendine özgü yanlarının bilincinde olmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, sürekli başkaları tarafından izlendiği ve bu doğrultuda değerlendirmeye tabi tutulduğunu düşünmek, kişinin kendisini ortaya koyabilmesini engelleyelebilmektedir. Çalışmanın sınırlılığı ise katılımcı grubunun üniversite öğrencilerinden oluşmasıdır. Verilerin genellenebilirliği için aynı modelin yetişkin örneklemleri ile de test edilmesi önerilebilir.

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between cultural orientations (individualism and collectivism) and self-monitoring (protective and acquisitive self-monitoring) and authenticity (authenticity and relational authenticity) and to test the mediating role of self-consciousness (private self-consciousness and public self-consciousness) in this relationship. In addition, it was a matter of curiosity whether the Self-Monitoring Scale had a two-factor structure and a psychometric examination was conducted in a different sample. As expected, the scale was found to have a two-factor structure and to be valid and reliable at an acceptable level. Then, 643 university students, 425 (66%) female and 218 (34%) male, were reached for the main study. Personal Information Form, Brief Individualism Collectivism Scale, Self-Monitoring Scale, Authenticity Scale and Self-Consciousness Scale were used as data collection tools. The results showed that private self-consciousness mediated the relationship between individualism and authenticity and the relationship between collectivism and relational authenticity. In addition, public self-consciousness was found to mediate the relationships between collectivism and protective self-monitoring, acquisitive self-monitoring, and authenticity. According to the findings of the study, it is concluded that people who adjust their behaviours according to social conditions may have difficulty in living a life in harmony with their true selves. This points to the importance of authenticity. In addition, private self-consciousness brings the individual closer to authenticity, whereas public self-consciousness prevents the individual from authenticity and leads to protective self-monitoring. This finding reveals the importance of being aware of one's unique aspects. That is to say, thinking that one is constantly being watched by others and being evaluated accordingly may prevent one from revealing oneself. The limitation of the study is that the participant group consists of university students. For the generalisability of the data, it may be recommended to test the same model with an adult sample.

* Bu makale, Prof. Dr. Ayda BÜYÜKŞAHİN SUNAL danışmanlığında yürütülen doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Giriş

Sosyal bir dünyada yaşamını sürdüren birey için diğer insanların varlığı önemli bir role sahiptir. Bu nedenledir ki, diğer insanların birey üzerindeki etkileri uzun yıllardır inceleme konusu olmuştur. James (1890) 'Psikolojinin İlkeleri (*Principles of Psychology*)' adlı kitabında, diğerlerinin etkisinde olan bireyin tek bir benliğe sahip olmadığını ileri sürmüştür. Buna göre, benlik özel benlik (*private self*) ve aleni benlik (*public self*) olmak üzere iki farklı yapıda ele alınmalıdır. Özel benlik, bireyin kendine özgü değerleri, kişilik özellikleri ve tutumları ile aleni benlik ise kişinin başkalarının açık bir biçimde görülen ve değerlendirilen yanları ile ilişkilendirilir. Benliğe ilişkin böyle bir ele alış şekli, birçok benlik kuramının temelini oluşturmaktadır. Örneğin, bu kuramlarından biri olan Kendini Ayarlama Kuramı (*Self-monitoring Theory*) bireylerin aleni benliklerini yönetme ve kendilerini başka insanlara daha olumlu gösterme motivasyonu ile hareket ettiklerini ileri sürmektedir (Snyder, 1974). Buna göre, kimi insanlar sosyal durumlarda diğerleri tarafından görülen ve bilinen aleni benliklerinin bilincinde olup koşullara göre davranışlarını düzenlerken (kendini ayarlama), kimileri ise bağlamdan bağımsız biçimde kendi tutumları ve değerleri doğrultusunda davranma (otantiklik) eğilimindedir. Peki, kendini ayarlama ya da otantiklik eğilimindeki bu bireysel farklılıkların yordayıcıları neler olabilir? Bu soru, bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Kişilerin benliklerinin özel mi yoksa aleni yönüne mi odaklanacaklarını yordayan öncüllerden birinin kültürel yönelimler olduğunu gösteren bazı çalışmalar mevcuttur (Delvecchio, Mabilia, Miconi, Chirico ve Li, 2015; Laudani, Giovanni, Cascio, Pace ve Cacioppo, 2014). Bu doğrultuda gerçekleştirilen kimi çalışmalar (Markus ve Kitayama, 1991; Oyserman, 1993) kendi-odaklı ve özerk olmanın benimsendiği bireycilik yöneliminde benliğin özel yanlarının, toplulukçuluk yöneliminde ise diğeri-odaklı ve karşılıklı bağımlı olma gibi benliğin aleni yanlarının daha ön planda olduğunu göstermiştir. Bu bulgulardan hareketle çalışmanın amacı, bireycilik ve toplulukçuluğun kendini ayarlama ve otantiklik ile ilişkisini incelemek ve bu ilişkide özel ve aleni benliğe dair bilinçliliğin oynadığı rolü araştırmaktır.

Kendini Ayarlama

İnsanlar, genellikle diğerleri üzerinde olumlu izlenimler (örn., beğenilmek, onaylanmak ve ödüllendirilmek) oluşturmak isterler. Bundan ötürü, diğerlerinin onları nasıl değerlendirdikleri ve algıladıklarıyla yoğun biçimde meşguldürler. Beğenilme ya da ödüllendirilme isteğiyle benliklerini sunan kişiler, başka insanların onlara ilişkin düşüncelerini yönetmek ve etkilemek için hediye alma, övgüde

bulunma, kendini sevdirmeye gibi çeşitli yollara başvururlar. Bu durum, benlik sunumu (*self-presentation*) şeklinde isimlendirilmektedir (Leary, 1995). Benlik sunumu kavramının öncülerinin James (1890), Cooley (1902) ve Mead (1934) olmasının yanı sıra kavramı ilk kullanan Goffman (1959) olmuştur. Goffman, diğer insanlarla kurulan iletişimlerin aracılığıyla benliğin inşa edildiğini öne sürmüştür ve gündelik yaşamı bir tiyatro sahnesine benzetmiştir. Buna göre, gündelik yaşam içerisinde bireyler tıpkı tiyatro oyuncularını gibi davranarak seyircilere yani diğerlerine farklı benlikler sergilerler. Nitekim, bazı insanlar benlik sunumu stratejilerini sürekli kullanmakta ve bu durum kişisel bir eğilim haline gelebilmektedir. Bu gözlemden hareketle, Snyder (1974) kendini ayarlama kavramına dikkat çekmiş ve kavramı 'kişilerin aleni benliklerini sosyal durumlara uyum sağlamak için kontrol etme eğilimi' şeklinde tanımlamıştır. Kendini Ayarlama Kuramı'na göre, kendini ayarlayanlar benlik sunumlarının sosyal olarak uygunluğunu kontrol eder ve davranışlarını muhataplarının davranışlarıyla kıyaslayarak içinde buldukları koşula uygun bilgiler elde etmeye çalışırlar. Diğer yandan, bu kişiler duygularını daha yoğun ya da farklı yaşıyor gibi iletir ve uygun olmayan duygusal durumlarını ortama uyacak şekilde saklayabilirler (Gangestad ve Snyder, 1991; Snyder, 1987). Bu davranışları sık sık kullanma eğiliminde olan kişiler '*yüksek kendini ayarlayanlar*', daha az kullananlar ise '*düşük kendini ayarlayanlar*' şeklinde adlandırılmıştır (Snyder, 1974).

Bazı yazarlarsa tek boyutlu bir yapı olarak ele alınan kendini ayarlama (yüksek ve düşük) eğiliminin iki farklı motivasyonla harekete geçtiğini vurgulamıştır (Örn., Laux ve Renner, 2002; Wilmot, 2015; Wilmot, DeYoung, Stillwell ve Kosinski, 2016). Bunlar, diğerlerinin üzerinde olumsuz izlenim bırakmaktan ve dışlanmaktan kaçınmaya işaret eden 'Korumacı Kendini Ayarlama (*Protective Self-monitoring*)' ve sosyal onay için aktif bir çaba göstermeye işaret eden 'Kazanıcı Kendini Ayarlama (*Acquisitive Self-monitoring*)'dir. Korumacı kendini ayarlama (KoKA) eğilimindeki bireyler, sosyal ortamlarda daha duyarlı olma (Funlestad ve Snyder, 2010), eleştirilerden kaçınmak için ön planda olmayı istememe ve konuşmalarını gerektiren durumlarda olabildiğince az şey söylemeyi tercih etme (Arkin, 1981) ve reddedilmeye karşı kendilerini koruma (Gabrenya ve Arkin, 1980; Johnson, 1984) eğilimindedirler. Kazanıcı kendini ayarlama (KaKA) eğilimindeki bireyler ise başkalarının ilgisini, hayranlığını elde etmek için kendilerini daha zeki ve daha değerli kişiler olarak göstermeye (Jones, 1990; Lennox ve Wolfe, 1984; Pillow, Hale, Crabtree ve Hinojosa, 2017) ve davranışlarını kolay şekilde ortama uygun hale getirmeye (Renner, Laux, Schütz ve Tedeschi, 2004) yatkındırlar.

Otantiklik

Otantiklik kavramının kökeni Yunan felsefesindeki 'kendini bil' öğretisine kadar uzanır. Kavram, eylemlerin değerler, istekler ve duygular ile tutarlı olması (Harter, 2002), yaşamını gerçek benliğe uygun şekilde sürdürme (Wood, Linley, Maltby, Baliasis ve Joseph, 2008) ve sosyal roller arasında tutarlı olma (Burks, 2009) gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ayrıca, otantiklik bireysel davranış ve eğilimleri ifade etmenin yanı sıra kişilerarası ilişkilerde de yer bulmaktadır (Baker, Tou, Bryan ve Knee, 2017; Tou, Baker, Hadden ve Lin, 2015; Wang, 2015). Örneğin, Wang (2016) gerçek benlik ile ilişkisel benliğin uyumlu olmasıyla, Martens (2005) ise kişinin başkalarının gerçek benliğini kabul etmesiyle otantikliğin gerçekleşebileceğini öne sürmüşlerdir. Diğer yandan, kendilerini açıkça ve net biçimde ortaya koyamayan kişilerin sosyal olarak reddedilme olasılıklarına karşı endişelendikleri (DePaulo ve Kashy, 1998; Gan ve Chen, 2017; Leary, 2003; Lopez ve Rice, 2006) ve sosyal etkiye duyarlı oldukları (Schmid, 2001) bildirilmiştir. Otantik kişilerin ayrıca özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma niteliklerini daha fazla gösterdikleri görülmektedir (Thomaes, Sedikides ve Reijntjes, 2017).

Otantiklik ile kendini ayarlama ilişkisini inceleyen çalışmalar, otantik kişilerin kendini ayarlama eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir (Miller ve Cardy, 2000; Pillow vd., 2017; Pinto, Maltby ve Wood 2011; Wood vd., 2008). Öyle ki, bu kişiler kendine hizmet eden yanlılıklar ve pozitif yanılışmalar gibi benlik sunumu stratejilerine daha az sahip olup (Kraus, Chen ve Keltner, 2011; Pinto vd., 2011; Wood vd., 2008) gerçek benlikleri ve davranışları arasında tutarlı olma (Gohar, Leary ve Costanzo, 2016) eğilimindedirler. Diğer bazı çalışmalarda da KoKA eğilimindeki bireylerin gerçek benlikleri ile aralarında mesafe olduğu ve otantik kişiler olarak değerlendirilmedikleri (Pillow vd., 2017; Renner vd., 2004), KaKA eğiliminde olanların ise otantiklik eğilimlerinin daha yüksek olduğu ileri sürülmüştür (Renner vd., 2004). Diğer yandan, Pillow ve diğerleri (2017) KaKA ile otantiklik arasında bir ilişki görülmediğini ortaya koymuştur. Tüm bu bulgulardan hareketle, bu çalışmada KoKA eğilimi arttıkça otantikliğin azalması beklenmektedir (Hipotez 1).

Kültürel Yönelimler

Benliği inşa etme sürecinde önemli bir yeri olan sosyokültürel bağlam kişinin kendini ve diğerlerini nasıl değerlendireceği ile oldukça bağlantılıdır (Kashima, 2000; Markus ve Kitayama, 1991; Oyserman, 1993). Kültürel yapıların psikolojik olgular üzerindeki etkileri genellikle bireycilik ve toplulukçuluk ekseninde değerlendirilmektedir. Bireycilik, bireyler arasındaki bağların gevşek olduğu ve

bireylerin sıklıkla kendilerini merkeze aldıkları, toplulukçuluk ise insanların birbirlerine ve ailelerine daha güçlü bağlarla bağlı oldukları kültürel yönelimleri ifade eder (Hofstede, 1980). Kültürel yönelimler, diğer insanların varlığında bireylerin ne türde davranma eğiliminde olacaklarını belirleyebilmektedir. Örneğin, bir çalışmada toplulukçu kültürlerde yaşayan bireylerin davranışlarının bağlamdan etkilendiği ve kendini ayarlama eğilimlerinin daha fazla görüldüğü belirtilmiştir (Markus, Mullally ve Kitayama, 1997). Başka çalışmalar da toplulukçuların bireycilik yönelimi olanlara kıyasla daha fazla kendini ayarlamaya yatkın olduklarını göstermektedir (Church vd., 2006; Delvecchio vd., 2015). Kültürlerarası bir çalışmada, Amerikalı katılımcıların KaKA eğilimleri, Koreli ve Japon katılımcıların ise KoKA eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Gudykunst, Yang ve Nishida, 1987). Başka bir araştırmada ise İngiliz katılımcıların KaKA, Çinli katılımcıların ise KoKA seviyeleri daha yüksek bulunmuştur (Gudykunst, Gao ve Franklyn-Stokes, 1996). Hofstede ve McCrae'ın (2004) çalışmasında ise bireycilik yönelimi yüksek olan bireylerin KaKA eğilimlerinin de yüksek olduğu bulunmuş; ancak toplulukçuluk yönelimi ile KoKA arasında bir ilişki görülmemiştir. Mevcut çalışmada, bireycilik yönelimi ile KaKA (Hipotez 3), toplulukçuluk yönelimi ile KoKA (Hipotez 5) arasında pozitif yönde ilişkiler beklenmektedir.

Daha önceleri, otantikliğin kültürel normlardan bağımsız biçimde deneyimlenebileceği ileri sürülürken (Taylor ve Brown, 1988) yakın zamanda, kültürel normlarla eşleşme gösteren özellikler sergileyen bireylerin daha yüksek otantiklik seviyelerine sahip olacakları vurgulanmaktadır (Fulmer vd., 2011; Markus ve Kitayama, 2010; Sherman, Nave ve Funder, 2012). Bu da otantikliğin kültür bağlamında ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Örneğin, bazı çalışmalarda otantikliğin en çok bireyci kültürlerde önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirildiği ve toplulukçu yönelimi olan bireylerin sosyal dünyalarından bağımsız olarak ele alınmadığı görülmektedir (Markus ve Kitayama, 1991; Triandis, 1989). Benzer biçimde, toplulukçu yönelimdeki bireylerin otantikliği deneyimlemekten ziyade başkalarının beklentileri doğrultusunda davranma eğiliminde olduklarını gösteren başka araştırmalar da vardır (Heine, Lehman, Markus ve Kitayama, 1999; Suh, 2002; Triandis, 1989). Ayrıca, kültürlerarası bir çalışmada, İngiliz ve Amerikalı katılımcıların otantiklik eğilimleri Rus katılımcılarla kıyaslanmış ve Rusların otantiklik puanları daha yüksek bulunmuştur (Robinson, Lopez, Ramos ve Nartova-Bochaver, 2012). Diğer bir araştırma da Amerikalıların otantiklik düzeylerinin Hintli, Çinli ve Singapurlulara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir (Slabu, Lenton, Sedikides ve Bruder, 2014). Otantikliğin bireyci kültürel yapı içerisinde şekil aldığını

öne süren araştırmalara ek olarak, kavramın toplulukçu kültürel örüntü için de geçerli ve önemli bir olgu olduğu kabul görmektedir (Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017; İmamoğlu, Günaydın ve Selçuk, 2011). Bu bağlamda, otantiklik eğiliminin bireyci kültürlerde olduğu kadar toplulukçu kültürlerde de temel bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, otantiklik deneyimi toplulukçuluk yönelimi olan bireylerde daha ziyade ilişkiler bağlamında görülmektedir. Örneğin, kişilerin başkalarıyla etkileşim içinde olduğunda ve kabul edildiğinde daha otantik hissettikleri (Leary, 2003) ve dolayısıyla ilişkisel benlik ile otantiklik arasında pozitif bir ilişki olduğu (Cross, Gore ve Morris, 2003) görülmektedir. Bu çalışmada, bireycilik yönelimi ile otantiklik (Hipotez 2), toplulukçuluk yönelimi ile ilişkisel otantiklik arasında (Hipotez 4) pozitif yönde ilişkiler olması beklenmektedir.

Benlik Bilinçliliği

Bazı insanlar kendi kişilik özellikleri, değerleri, duygu durumları gibi konularda dikkatlerini kendi özel yanlarına yöneltirken bazıları ise görünüm, giyim, davranış stili gibi diğerleri tarafından görülebilecek aleni yanlarına odaklanırlar. Bu gibi farkındalık durumlarını açıklamak amacıyla Fenigstein, Scheier ve Buss (1975) Benlik Bilinçliliği Kuramı'nı (*Self-consciousness Theory*) geliştirmişlerdir. Kavram, üç ögeden oluşmaktadır. Bunlardan *özel benlik bilinçliliği* (Özel BB) bireylerin tutumları, duyguları ve kişisel özellikleri gibi yanlarının bilincinde olmalarıyla, *aleni benlik bilinçliliği* (Aleni BB) bireylerin kendilerini sosyal bir obje olarak ele almaları ve başkalarının erişilebilen özelliklerinin bilincinde olmalarıyla karakterizedir. *Sosyal anksiyete* ise, kişinin diğer insanlar tarafından nasıl değerlendirildiğine ilişkin deneyimlediği kaygıya işaret eder (Fenigstein, 1987). Özel BB yüksek olanların kendileri hakkında daha tutarlı ve olumlu değerlendirmelere sahip oldukları saptanmıştır (Newman ve Nezlek, 2017). Ayrıca, bireyler kendilerine özgü yönlerinin farkına vardıkça otantiklik eğilimleri de artmaktadır (Kernis ve Goldman, 2006; Pinto, Maltby, Wood ve Day, 2012). Güçlü ve zayıf yönlerinin, ihtiyaçlarının, eksikliklerinin farkında olan bu kişiler, sosyal baskılara karşı gelme (Avolio ve Luthans, 2006; Park, Peterson ve Seligman, 2004) ve kendi standartları ile koşulların gerektirdikleri çatıştığında kendi standartlarını seçme (Froming ve Carver, 1981) eğilimindedirler.

Özel BB yüksek olan kişilerin ilişkilerinde de otantiklik sergileme ve kendilerini diğerlerine daha fazla açma eğiliminde oldukları görülmüştür (Davis ve Franzoi, 1986). Ayrıca, ilişkisel otantikliğin Özel BB ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Fenigstein vd., 1975). Aleni benliklerine daha fazla odaklananların ise,

başkaları tarafından izlendiklerini düşünme ve sosyal ortamlarda olup bitenlerle aşırı meşgul olma eğiliminde olduklarını gösteren çalışmalar mevcuttur (Leary ve Allen, 2011; Monfries ve Kafer, 1994). Bu kişiler, ayrıca sosyal olarak reddedilmeye daha duyarlı ve etkileşim içinde oldukları kişilerin olumsuz geri bildirimlerine karşı daha kaygılıdırlar (Fenigstein, 1979; Leary ve Kowalski, 1993). Bu sebeplerle de başka insanların onaylayacağı tarzda hareket eden kişilerin otantiklik eğilimlerinin düşük olması beklenmektedir. Ek olarak, Aleni BB yüksek olan kişiler kendilerini tereddüt etmeden ifade etmekten ziyade grupça alınan kararlara daha fazla uyum gösterirler (Doherty ve Schlenker, 1991). Bu bulgulardan yola çıkarak, Aleni BB yüksek olanların 'diğeri-odaklı' ve KoKA eğiliminde kişiler oldukları söylenebilir. Buna göre, Aleni BB arttıkça KoKA düzeyi de artma eğilimindedir (Bruch, Hammer ve Heinberg, 1995). Diğeryandan, KaKA eğiliminde olanlar daha özerk, daha baskın, daha başarı odaklı ve daha az kaygılı olarak bilinmektedir (Tunnel, 1984). Bu doğrultuda, Aleni BB arttıkça KaKA eğiliminin azaldığına yönelik bulgular (Miller, Omens ve Delvadia, 1991; Bruch vd., 1995) şaşırtıcı değildir.

Kültürel yönelimler ile benlik bilinçliliği ilişkisini ele alan Oyserman (1993) çalışmasında toplulukçuluk yönelimi ile Aleni BB ve bireycilik yönelimi ile Özel BB arasındaki pozitif yöndeki ilişkilere işaret etmiştir. Ayrıca, bireycilik yönelimi arttıkça Özel BB; toplulukçuluk yönelimi arttıkça ise hem Özel BB hem de Aleni BB seviyelerinin arttığı görülmektedir (Delvecchio vd., 2015; Laudani vd., 2014). Türkiye gibi bireyci ve toplulukçu özellikleri bir arada barındıran bir ülkede yapılan bu çalışmada, toplulukçuluk eğiliminin Özel BB ve Aleni BB ile bireycilik eğiliminin ise Özel BB ile pozitif yönde ilişkili olması beklenmektedir. Tüm bu bulgular doğrultusunda, Özel BB'nin bireycilik ile otantiklik arasında (Hipotez 6a) ve toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasında (Hipotez 6b) aracı rol oynaması beklenmektedir. Ayrıca, Aleni BB'nin toplulukçuluk ile KoKA (Hipotez 7a), KaKA (Hipotez 7b) ve otantiklik (Hipotez 7c) arasındaki ilişkilerde aracılık rolü üstlenmesi beklenmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın iki farklı amacı vardır. Bir amacı geçmiş çalışmalarda tek boyutlu olarak değerlendirilen kendini ayarlamının Türkiye örneğinde iki boyutlu olarak ele alınacağı psikometrik bir incelemesinin yapılmasıdır. Çalışmanın ikinci amacı ise hipotezler doğrultusunda oluşturulan modeli test etmektir. Buna göre, çalışmada kültürel yönelimlerin otantiklik ve kendini ayarlama ile ilişkisinde benlik bilinçliliğinin aracı rolünü araştırmak hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Örneklem

Çalışmanın katılımcıları 425 (%66)'i kadın ve 218 (%34)'i erkek olmak üzere 643 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcılar, 17-28 yaş aralığında olup yaş ortalamaları 20.27 (SS=2.07)'dir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Bu form, katılımcılara ilişkin cinsiyet, en uzun süre yaşadıkları yer ve yaş gibi sosyo-demografik bilgileri içermektedir.

Kendini Ayarlama Ölçeği (KAÖ). Kişilerin kendilerini ayarlama düzeylerini belirlemek üzere Snyder (1974)'in geliştirdiği ölçeğin ilk formu, doğru-yanlış şeklinde cevaplanan 25 maddeden oluşan tek boyutlu yapıdadır. Türkçe uyarlama çalışması Bacanlı (1990) tarafından yapılan 20 maddeli ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .63 olup özgün ölçekte olduğu gibi toplam puan alınarak değerlendirilmiştir. Zaman içinde, ölçek birden fazla faktöre sahip olduğu şeklinde eleştirilmiş (John, Cheek ve Klohnen, 1996; Lennox, 1988) ve kendini ayarlamanın iki farklı motivasyonla gerçekleştiği öne sürülmüştür (Laux ve Renner, 2002; Wilmot, 2015; Wilmot vd., 2016; Wilmot, Kostal, Stillwell ve Kosinski, 2017). Buradan hareketle, bu çalışmada, Bacanlı (1990)'nın uyarladığı ve tek boyutlu özellikte olan KAÖ'nün faktör yapılarını belirlemek amacıyla psikometrik bir çalışma yapılmıştır.

KAÖ'nün faktör yapılarını belirlemek üzere ilk olarak açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Çok değişkenli normallik varsayımı için Bartlett küresellik testi kullanılmış ve sonucun anlamlı olduğu görülmüştür ($X^2=297.58$, s.d. =66, $p<.001$). Örneklem büyüklüğünün uygunluğu için ise Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı ($KMO<0.50$) hesaplanmış ve .66 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle, örneklemin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir (Field, 2000). Verilerin analizi için 'temel bileşenler analizi' uygulanmıştır. Faktör sayısının belirlenmesinde ölçüt olarak özdeğerlerin grafik dağılımı, bir faktörde yer alan madde sayısı, maddelerin birden fazla faktöre verdiği yük ve kuramsal nedenler göz önünde bulundurulmuştur (Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu ölçütler değerlendirildiğinde, analizin iki faktör belirlenerek tekrarlanması anlamlı görülmüştür. Analiz sonuçları, iki faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Faktörlerin açıkladıkları varyans, öz değerleri ve iç tutarlılık katsayıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. KAÖ'nün Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	KaKA	KoKA
5. İyi bir oyuncu olabilirdim.	.71	.07
1. Başkalarının davranışlarını kolaylıkla taklit edebilirim.	.61	-.17
14.(Sessiz sinema gibi) rol yapmamı gerektiren oyunlarda ve hazırlıksız olduğum durumlarda hiç başarılı olamamışımdır.	.56	-.13
3. Başkalarını eğlendirmek veya etkilemek için eğlendirici bir şeyler yapabileceğimi sanıyorum.	.49	.20
15. Davranışlarımı farklı kişilere ve farklı durumlara uydurmak için değiştirmede zorluk çekiyorum.	.44	.12
12. Hoşsohbet biri sayılırım.	.43	-.11
16. Toplantılarda fıkra ve hikayelerin anlatılmasını, şakaların yapılmasını başkalarına bırakırım.	.43	-.12
18. Birinin gözlerinin içine baka baka yüzüne karşı yalan söyleyebilirim (eğer belli bir amaç için ise).	.42	.15
13. Sosyal durumlarda başkalarının davrandığı gibi davranmaya çalışırım.	-.06	.66
2. Sosyal toplantılarda başkalarının hoşlanacağı şeyleri söylemeye veya yapmaya çalışırım.	.09	.62
6. Bazen başkalarına gerçekte yaşadığımdan daha derin duygular yaşıyor gibi görünürüm.	.10	.54
4. Sosyal durumlarda nasıl davranacağımı bilemediğim zaman ipucu bulmak için başkalarının davranışlarına bakarım.	.03	.52
Özdeğer	2.19	1.64
Açıklanan Varyans (%)	18.27	13.67
İç tutarlılık katsayısı	.61	.46

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda görülen iki faktörlü yapıyı doğrulamak için 300 kişilik bir örnekleme Amos 21.0 (SPSS, Inc.) programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, araştırma verilerinin iki faktörlü (KaKA: 5., 1., 14., 3., 15., 12., 16., 18. maddeler ve KoKA: 13., 2., 6., 4. maddeler) yapı ile kabul edilebilir düzeyde uyumlu olduğunu göstermiştir [X^2 (53, n = 300) = 82.896, p = .000, X^2/sd = 1.56, GFI = 0.95, AGFI = .93, CFI = .87, RMSEA = .043]. Maddelerin standartlaştırılmış faktör yükleri 'KaKA' faktörü için .28 ile .72; 'KoKA' faktörü için .32 ile .61 arasında değişmektedir.

Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin kısa formu (Somer, Korkmaz ve Tatar, 2002) KAÖ'nün ölçüt geçerliğini test etmek üzere kullanılmıştır. Buna göre, KaKA ve dışadönüklük arasında pozitif yönde (r = .23, p < .01); KoKA ile duygusal tutarsızlık (r = .20, p < .01) ve yumuşak başlılık (r = .15, p < .01) arasında pozitif yönde; KoKA ile gelişime açıklık arasında negatif yönde (r = -.19, p < .01) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler görülmüştür. Bu bulguların alanyazınla uyumlu olması (Wilmot, 2015;

Wilmot vd., 2016; Wolf, Spinath, Riemann ve Angleitner, 2009) ölçüt geçerliğinin sağlandığı yönünde değerlendirilebilir.

Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları KaKA için .61; KoKA için .46 ve tüm ölçek için .56 olarak bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği için ise 100 kişiye ulaşılmış ve ölçek iki hafta arayla uygulanmıştır. Sonuç olarak, elde edilen test-tekrar test güvenilirlik katsayısı KoKA için .63; KaKA için .62; tüm ölçek için ise .72'dir (tüm değerler için $p < .001$).

Otantiklik Ölçeği. Kernis ve Goldman (2006)'ın geliştirdiği ölçek, 7 dereceli Likert tipinde 45 maddeden oluşmaktadır. Türkçe uyarlaması İmamoğlu ve diğerleri (2011) tarafından yapılan ölçek ise 27 maddelidir. Ölçek, özgün halinde olduğu gibi dört faktörden oluşmaktadır: *İlişkisel Otantiklik*, *Yansızlık*, *Farkındalık* ve *Otantiklik*. Bu çalışmada, '*ilişkisel otantiklik*' ve '*otantiklik*' boyutları ele alınmıştır. Nitekim, Kernis ve Goldman (2006) kişinin otantik olarak değerlendirilmesi için tüm bileşenlerde otantik olmasının gerekmediği görüşündedirler. Mevcut çalışmada bulunan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları '*ilişkisel otantiklik*' için .71, '*otantiklik*' için .78'dir.

Benlik Bilinçliliği Ölçeği. Fenigstein vd. (1975) tarafından geliştirilen ölçeği, daha sonra Mittal ve Balasubramanian (1987) gözden geçirmişlerdir. Türkçe uyarlamasını Akın, Abacı ve Öveç (2007)'in yaptığı ölçek 5 dereceli Likert tipinde 19 maddeden ve beş faktörden oluşmaktadır; *İçsel Öz-Farkındalık*, *Kendini Düşünme*, *Stil Bilinçliliği*, *Görünüm Bilinçliliği* ve *Sosyal Anksiyete*. Fenigstein vd. (1975) Aleni BB'ni, stil bilinçliliği ve görünüm bilinçliliği puanlarının; Özel BB'ni ise kendini düşünme ve içsel öz-farkındalık puanlarının toplamı ile değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada da Özel BB ve Aleni BB boyutları bu şekilde oluşturulmuştur. Mevcut çalışmada bulunan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları *Özel BB* için .65, *Aleni BB* için .61'dir.

Bireycilik-Toplulukçuluk Ölçeği. Singelis, Triandis, Bhawuk ve Gelfand (1995)'in geliştirdikleri, Türkçe uyarlaması Wasti ve Erdil (2007) tarafından yapılmış olan ölçek, daha sonra intihar davranışının kültürel yönelimlerle ilişkisinin incelendiği bir araştırmada (Eskin, 2013) 10 maddelik kısa form şeklinde kullanılmıştır. Eskin (2013)'in oluşturduğu bu kısa formda *Bireycilik* ve *Toplulukçuluk* boyutlarıyla ilişkili beşer madde yer almaktadır. Bu çalışmada, 5 dereceli Likert tipindeki bu kısa form kullanılmıştır. Ede edilen iç tutarlılık katsayıları '*bireycilik*' boyutu için .66, '*toplulukçuluk*' boyutu için ise .57'dir.

İşlem

İlk olarak, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır. Anketin yanıtlanmasına ilişkin yönergeler öğrencilere aktarılmış ve gönüllülük esasına uygun şekilde yaklaşık 15 dk süren uygulama yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Kendini ayarlama (KaKA ve KoKA), otantiklik, ilişkisel otantiklik, kültürel yönelimler (bireycilik ve toplulukçuluk), benlik bilinçliliği (Özel BB ve Aleni BB) değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 2' de gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7	8
1.KaKA	3.78	1.33	-	-.06	-.20**	.11*	-.03	-.08	.15**	-.01
2.KoKA	1.24	.75		-	.23**	.11*	-.02	-.37**	.16**	.02
3.Aleni BB	1.42	.23			-	.22**	.21**	-.21**	.09	.23**
4.Özel BB	1.56	.21				-	.27**	.27*	.26**	.25**
5.İlişkisel Otantiklik	0.9	.11					-	.26**	-.01	.44**
6.Otantiklik	2.23	.31						-	-.07	.01
7.Bireycilik	3.64	.74							-	-.01
8.Toplulukçuluk	3.95	.61								-

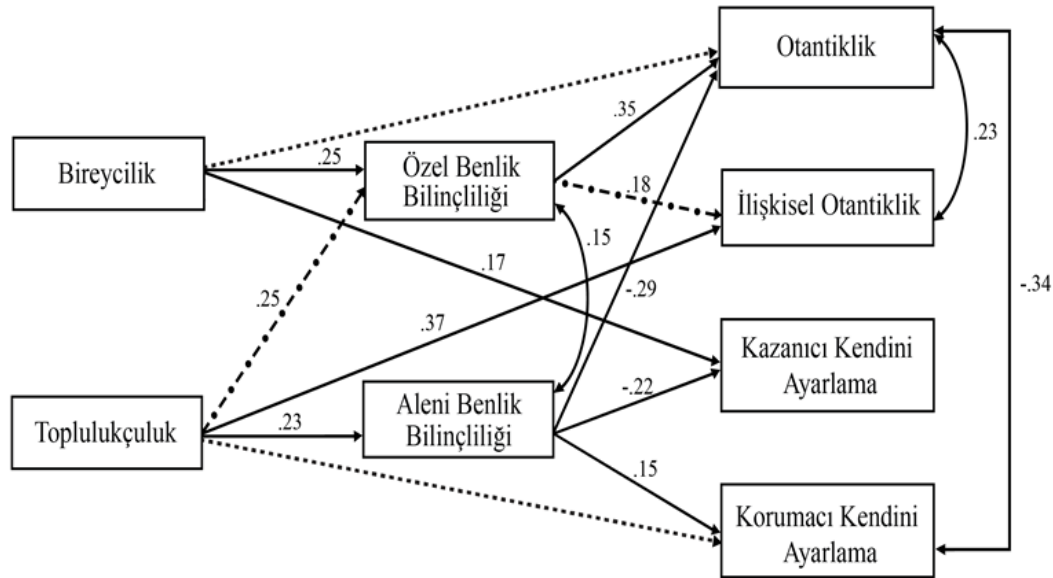
Not: ** $p < .01$, * $p < .05$

Tablo 2'de, KaKA değişkeninin Aleni BB ile negatif yönde; KoKA ve bireycilik ile pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca, KoKA ile Aleni BB, Özel BB ve bireycilik arasındaki ilişkilerin pozitif yönde; otantiklik ile ise negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer yandan, Aleni BB'nin Özel BB, ilişkisel otantiklik ve toplulukçuluk ile pozitif yönde; otantiklik ile negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkileri olduğu görülmüştür. Ayrıca, Özel BB ile ilişkisel otantiklik, otantiklik, bireycilik ve toplulukçuluk değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Son olarak, ilişkisel otantiklik ile otantiklik ve toplulukçuluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcuttur.

Aracı Modele İlişkin Yol (Path) Analizi Bulguları

Korelasyon analizinden elde edilen bulgular sonucunda, kültürel yönelimlerin kendini ayarlama ve otantiklik arasındaki ilişkide benlik bilinçliliğinin aracı rolünü test etmek için Amos 21.0 (SPSS, Inc.) kullanılarak yol analizi yürütülmüştür. Hipotezler doğrultusunda, değişkenler arasındaki yollar tanımlanmıştır. Önerilen model test edilmiş ve modelin veri ile yeterince uyum göstermediği görülmüştür [$X^2(15) = 95,24, p = .00, X^2 / df = 6,35, GFI = 0.97, AGFI = 0.92, CFI = 0.86, RMSEA = 0.09$]. Ardından, modifikasyon endeksleri incelenerek istatistiksel açıdan anlamsız olan yollar modelden çıkarılmış ve analiz tekrar yürütülmüştür. Analiz sonuçları, modelin veri ile kabul edilir düzeyde uyumlu olduğunu göstermiştir [$X^2(16) = 70,01, p = .00, X^2 / df = 4,38, GFI = 0.97, AGFI = 0.94, CFI = .90, RMSEA = 0.07$].

Şekil 1. Araştırma Modelinin Aracılık Analizi Sonuçlarının Gösterimi*

[$X^2(16) = 70,01, p = .00, X^2 / df = 4,38, GFI = 0.97, AGFI = 0.94, CFI = .90, RMSEA = 0.07$].

Sonuçlar, doğrudan yollardan üçünün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Otantiklik ile KoKA arasında negatif yönde ($\beta = -.34, p < .01$); bireycilik ile KaKA arasında pozitif yönde ($\beta = .17, p < .01$); toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasında pozitif yönde ($\beta = .37, p < .01$) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür (Sırasıyla, H1, H3 ve H4 desteklenmiştir). Ayrıca, kimi dolaylı yolların da istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. İlk olarak, bireyciliğin Özel BB'ni

* Kesikli noktalı çizgi Özel BB'nin toplulukçuluk ve ilişkisel otantiklik ile ilişkisindeki aracı rolünü göstermek için kullanılmıştır. Kesikli çizgi ise istatistiksel olarak anlamsız bulunan ve modelden çıkarılan yolları göstermektedir.

yordadığı ($\beta = .25, p < .01$) ve Özel BB'nin otantikliği yordadığı ($\beta = .35, p < .01$) görülmüştür (H6a desteklendi.). Diğer yandan, bireycilik ile otantiklik arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür (H2 desteklenmedi.). Bu sonuç, Özel BB'nin bireycilik ile otantiklik arasındaki ilişkide aracı olduğunu göstermektedir. İkinci olarak, bulgular toplulukçuluğun Özel BB'ni yordadığını ($\beta = .25, p < .01$) ve Özel BB'nin ilişkisel otantikliği yordadığını ($\beta = .18, p < .01$) göstermiştir (H6b desteklendi.). Ayrıca, toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasındaki ilişki pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = .37, p < .01$). Bu da, Özel BB'nin toplulukçuluk ve ilişkisel otantiklik arasındaki ilişkide aracı rolde olduğunu göstermektedir. Son olarak, toplulukçuluğun Aleni BB'ni yordadığı ($\beta = .23, p < .01$) ve Aleni BB'nin ise KoKA'ı ($\beta = .15, p < .01$); KaKA'ı ($\beta = -.22, p < .01$) ve otantikliği ($\beta = -.29, p < .01$) yordadığı görülmüştür. Diğer yandan, toplulukçuluk ile KoKA arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur (H5 desteklenmedi.). Elde edilen bu bulgulara göre, toplulukçuluk ile KoKA, KaKA ve otantiklik arasındaki ilişkilerde Aleni BB aracılık etmektedir (sırasıyla H7a, H7b ve H7c desteklendi.).

Ayrıca, yukarıda raporlanan aracılık etkilerinin anlamlılığını test etmek amacıyla Bootstrap yöntemi uygulanmıştır (Shrout ve Bolger, 2002). Bu yöntemde, değişkenlerin aracılık etkisi, 5000 yeniden örnekleme üzerinden test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasındaki ilişkide Özel BB'nin ($B = .04, S.H. = .05, \%95 GA [.08, .19], p = .00$) aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Benzer şekilde Özel BB'nin, toplulukçuluk ($B = .01, S.H. = .02, \%95 GA [.05, .19], p = .00$) ile otantiklik arasındaki aracı etkisi de anlamlıdır. Son olarak, toplulukçuluk ile KoKA ($B = .05, S.H. = .01, \%95 GA [.03, .06], p = .00$), KaKA ($B = -.01, S.H. = .01, \%95 GA [-.03, -.01], p = .00$) ve otantiklik ($B = -.02, S.H. = .02, \%95 GA [-.25, -.14], p = .00$) arasındaki ilişkilerde Aleni BB'nin aracılık etkileri de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

TARTIŞMA

Değişkenler Arası İlişkilerin Tartışılması

İlk olarak, KoKA ile otantiklik eğilimi arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür (H1 desteklendi.). Bu bulgu, alanyazın bulgularıyla tutarlıdır (Pillow vd., 2017; Pinto vd., 2011; Wood vd., 2008). Buna göre, buldukları koşullardan ve başka insanların hal ve hareketlerinden kolayca etkilenen bireylerin kendine özgü özellikleri doğrultusunda davranışlarını düzenleme eğilimine daha az sahip oldukları söylenebilir. Öyle ki, Maslow (2001) sosyal beğenirlik ve olduğu kişi gibi davranma arasında çelişki yaşayanların otantiklikten uzaklaşacaklarını öne sürmüştür. Leary

ve McDonald (2003) da KoKA eğilimde olanların başkalarıyla uyumlu olma eğiliminde olduklarını; aksine, otantik bireylerin dışsal faktörlerden daha az etkilenmeye yatkın olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, Rauthmann (2011) içinde buldukları koşullara göre hareket edenlerin ilkeli (*principled*) benlikten ziyade faydacı (*pragmatik*) benlik doğrultusunda kendilerini ayarladıklarını göstermiştir. Bu çalışmaların KoKA ile otantiklik arasında görülen olumsuz yöndeki korelasyon bulgusunu açıklamaya katkı sunduğu söylenebilir.

Bireycilik yönelimi arttıkça KaKA eğiliminin arttığı yönündeki bulgu (H3 desteklendi.) da alanyazın ile tutarlı olarak değerlendirilebilir (Gudykunst vd., 1996; Gudykunst vd., 1987). Hofstede ve McCrae'nin (2004) çalışması da bireyciliğin KaKA eğilimi ile pozitif yöndeki ilişkisini göstermiştir. Diğer yönelimli olmayıp kendi yönelimli davranışlar gösteren bireyci kişilerin sosyal ödüller (sevilmek, beğenilmek, onaylanmak vb.) kazanmak motivasyonu ile diğerlerine olumlu izlenimler vermeye yatkın oldukları söylenebilir. Diğer yandan, toplulukçuluk ile KoKA arasında beklenen pozitif ilişki görülmemiştir (H5 desteklenmedi.). Bazı çalışmalar, toplulukçuluk arttıkça kişilerin KoKA eğilimlerinin arttığını gösterse de (Gudykunst vd., 1996; Gudykunst vd., 1987) daha farklı bulgular da mevcuttur. Örneğin, Malezyalı ve Avustralyalı katılımcılar kendini ayarlama eğilimleri açısından kıyaslanmış ve bireyci özellikleri ile bilinen Avustralyalıların KoKA düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Schumaker ve Barraclough, 1989). Hofstede ve McCrae (2004) ise toplulukçuluğun KoKA üzerinde etkisi olmadığını göstermiştir. Ayrıca, bazı çalışmalar, KoKA gösteren kişilerin utangaçlık ve anksiyete semptomlarına sahip olduklarını (Johnson, 1984); tutarsız duygudurum ve içedönük kişilik yapısına sahip olduklarını (McCrae ve Terracciano, 2005); ek olarak, benlik saygılarının düşük olduğunu (Johnson, 1984) göstermiştir. Oysa, toplulukçu bireylerin düşük psikolojik iyilik haline sahip olduklarına ilişkin bir açıklama uygun olmayabilir. Öyle ki, bu bireylerin yaşamdan aldıkları doyum ve psikolojik iyilik halleri, sosyal rollerini başarılı biçimde yerine getirmeleriyle ilişkilidir (Markus ve Kitayama, 1991). Başka bir deyişle, diğeri-odaklı olan toplulukçu bireyler, ilişkilerinde uyuma önem verme ve grup aidiyetliklerini devam ettirme yoluyla yaşamlarından daha fazla tatmin olabilir ve/veya daha fazla psikolojik iyilik haline sahip olabilirler. Bu da, toplulukçuluk ile KoKA arasında ilişki bulunmadığına ilişkin sonucu destekleyici bir yorum şeklinde değerlendirilebilir.

Mevcut çalışmanın diğer bir bulgusu ise bireycilik yöneliminin otantiklik üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymuştur (H2 desteklenmedi.). Bazı araştırmalar, bir gruba ait olmaktan ziyade kendi özelliklerine ve yeteneklerine odaklanan bireyci kişilerin daha fazla otantiklik deneyimleyeceklerini öne sürmüştür (Robinson vd., 2012; Slabu vd., 2014). Öte yandan, bu çalışmada bireycilik ile otantiklik arasında ilişki bulunmaması, bireycilik yönelimi olanların aynı zamanda kendini yüceltme stratejisi kullanabilecek kişiler olabileceklerine dair bulguları düşündürmektedir. Nitekim, kendini yüceltme, kişinin kendi hakkında tarafsız değerlendirme yapamaması; aksine, kişisel özelliklerini olduğundan daha olumlu sunması şeklinde tanımlanır. Pozitif bir yanılısama içinde kendini yüceltenler başarı durumlarında kendi yeteneklerine, başarısızlık durumlarında ise sans, kader, diğerlerinin varlığı gibi dışsal nedenlere yüklem yaparlar (Brown, Collins ve Schmidt, 1988). Oysa, Kernis ve Goldman (2006) otantikliğin her durumda tarafsız kalabilmeyi gerektirdiğini vurgulamaktadırlar. Triandis (1996) de, içsel süreçlere işaret eden bireycilik yöneliminin kendini yüceltme stratejisi ile ilişkili olduğunu; toplulukçuluk yöneliminin ise kendini yüceltme ile daha az ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Bu bulgular, kendini yüceltme yatkınlığının otantikliğin önünde bir engel oluşturabileceği yönünde yorumlanabilir.

Toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasında görülen olumlu yöndeki bulgu (H4 desteklendi.), kimi çalışmalarla tutarlı olarak değerlendirilebilir. Örneğin, toplulukçuluk ve ilişkisellik eğilimi yüksek olanların daha fazla otantiklik deneyimledikleri (Cross vd., 2003) ve başkalarıyla etkileşim içinde olduklarında ve onlar tarafından kabul edildiklerinde daha fazla otantiklik gösterdikleri (Leary, 2003) görülmüştür. Buna göre bireyler, kendilerini diğer kişilere ve bir gruba ne kadar ait olarak görürlerse ilişkilerinde o kadar açık ve şeffaf olma eğilimindedirler. Ayrıca, Tayvan'daki bir araştırmada (Tou vd., 2015), otantik kişilerin kendi gereksinimlerini gidermekle meşgul oldukları gibi başkalarının da ihtiyaçlarıyla ilgilendikleri görülmüştür. Bu, toplulukçu kişilerle anılan bir özellik olan empatik eğilim ile ilişkili görülebilir. Yani, kişi başkalarının bakış açılarıyla durumları değerlendirerek onların neler duyumsadıklarının farkında olduğunda, onların da ihtiyaçlarına daha fazla duyarlılık gösterebilirler. Bu da ilişkisel otantiklik eğilimlerinin yüksek olmasıyla ilişkili görülmektedir (Gouveia, Schulz ve Costa, 2016). Öte yandan, özerklik ve ilişkililik özellikleri psikolojik sağlığın iki temel ihtiyacıdır (Neff ve Harter, 2002) ve bu ihtiyaçların dengeli biçimde karşılanması otantiklikle oldukça ilişkili (Sheldon ve Niemiec, 2006) görülmektedir. Ayrıca, Dönmezoğlu (2014) ilişkisel ve özerk-ilişkisel benlik kurgularına sahip olmanın otantiklik ile olumlu yöndeki ilişkisini ortaya

koymuştur. Diğer bir çalışma da (İlhan ve Özdemir, 2013) özerk-ilişkisel benlik kurgusu varlığında otantiklik eğiliminin arttığını; bunun da öznel iyi oluşu artırdığını göstermiştir. Brewer (1991) ise otantikliğin diğerlerinden ayrışma ve diğerleriyle bütünleşme gereksinimlerinin dengeli biçimde karşılanmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Tüm bu bulgulardan hareketle, ülkemiz gibi özerklik ve ilişkisellik özelliklerinin birlikte var olduğu kültürlerde yaşayanların daha fazla otantiklik eğilimine sahip olacakları düşünülebilir.

Aracı Modelin Bulgularının Tartışılması

Aracılık analizleri, ilk olarak Aleni BB'nin toplulukçuluk ile KoKA (H7a desteklendi.) ve toplulukçuluk ile KaKA (H7b desteklendi.) arasındaki ilişkide aracılık etkisi gösterdiği bulunmuştur. Buna göre, toplulukçuluk KoKA'ı doğrudan değil Aleni BB üzerinden artırmaktadır. Diğer yandan, toplulukçuluk, KaKA'ı Aleni BB üzerinden düşürmektedir. Başka bir söyleyişle, toplulukçuluk Aleni BB'yi artırmakta, bu da KaKA'ı düşürmektedir. Alanyazında toplulukçu bireylerin Aleni BB seviyelerinin de yüksek olduğu görülmektedir (Delvecchio vd., 2015; Laudani vd., 2014). Buna göre, kendilerini ilişkileri ve grup üyelikleri ekseninde değerlendiren toplulukçular, başkaları tarafından bilindiğini düşündükleri yanlarının yönlerinin farkında olarak hareket etmektedirler. Başka bir deyişle, sosyal etkileşimler aracılığıyla benliklerini algılayan ve tanımlayan ve başkalarının kabul edilmeyi önemseyen toplulukçu kişiler, kendilerini diğer insanların bakış açısıyla değerlendiren ve Aleni BB yüksek olan kişilerdir. Aleni BB arttıkça kişilerin olumsuz izlenim bırakmak ve dışlanmaktan kaçınmak için KoKA gösterdiklerine dair bu bulgu, diğer çalışma bulgusuyla tutarlıdır (Miller vd., 1991; Bruch vd., 1995). Şöyle ki, başkalarının olumsuz geri bildirimlerine karşı kaygılı (Leary ve Kowalski, 1993); sosyal durumlarda olan bitenle aşırı meşgul (Monfries ve Kafer, 1994) ve diğeri odaklı (Tunnell, 1984) olan yüksek Aleni BB sahibi kişiler, aynı zamanda KoKA gösteren kişilerdir. Mevcut çalışmada görülen bir diğer sonuç ise Aleni BB arttıkça KaKA'nın azaldığı yönündedir. Bu bulgu da kimi araştırma bulgularıyla uyumlu görünmektedir (Miller vd., 1991; Bruch vd., 1995). Nitekim, KaKA eğiliminde olanlar KoKA eğilimindekilerden farklı şekilde daha dominant, başarı odaklı ve başkaları tarafından olumsuz değerlendirilme konusunda endişe yaşamayan kişilerdir (Tunnell, 1984). Bu da, Aleni BB'nin yüksek olmasının KoKA'ı artırdığı; ancak, KaKA'ı düşürdüğü bulgusunu anlaşılır kılmaktadır.

Ayrıca, Özel BB'nin bireycilik ile otantiklik arasında (H6a desteklendi.) ve toplulukçuluk ile ilişkisel otantiklik arasında aracı rol oynadığı görülmüştür (H6b desteklendi.). Toplulukçuluk eğilimi yüksek olanların da Özel BB'nin yüksek olduğu (Delvecchio vd., 2015; Laudani vd., 2014) ve aynı zamanda yüksek Özel BB olanların, otantiklik ve ilişkisel otantiklik düzeylerinin de yüksek olduğu görülmüştür (Fenigstein vd., 1975). Bu sonuçlardan hareketle, toplulukçuluğun ilişkisel otantikliği doğrudan ve aynı zamanda Özel BB aracılığıyla etkilediği anlaşılmaktadır. Başka bir bulgu ise Aleni BB'nin toplulukçuluk ile otantiklik arasındaki ilişkide aracı olduğu yönündedir (H7c desteklendi.). Kültürel yönelimler ve benlik bilinçliliği ilişkisine dair araştırma sonuçları bu bulgularla tutarlıdır (Froming ve Carver, 1981; Oyserman, 1993). Ayrıca, Özel BB durumunda otantiklik eğilimlerinin yüksek olduğu, Aleni BB durumunda ise otantiklik eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir (Kernis ve Goldman, 2006; Pinto vd., 2012). Buna göre, bireycilik arttıkça Özel BB'nin arttığı; bunun da otantiklik ve ilişkisel otantiklik eğilimlerini artırdığı anlaşılmaktadır. Ek olarak, toplulukçuluk yönelimi Aleni BB'yi artırmakta, bu da otantikliği düşürmektedir.

Sonuç

İlk olarak, sosyal koşullara göre davranışlarını düzenleyen kişilerin gerçek benlikleriyle uyumlu bir yaşam sürmede zorlanabilecekleri sonucuna varılmıştır. Maslow (2001) insan gereksinimlerinin en üst basamağı olan 'kendini gerçekleştirme' evresine otantiklik olmadan ulaşmanın kolay olmayabileceğini öne sürer; çünkü, bireyler 'sosyal bukalemunlar' gibi oldukça kendilerini gerçekleştirme ihtimalleri azalmaktadır. Tüm bunlar da otantik bireyler olmanın önemini göstermektedir. Bu doğrultuda otantiklik eğiliminin önemine ilişkin çeşitli eğitimler, seminerler vb. düzenlenebilir, çünkü bireylerin kendi tutum ve değerlerini, kişilik eğilimlerini ifade edebilmeleri yani otantik olabilmeleri, iş, yakın ilişki gibi yaşamın pek çok alanında etkili olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise Özel BB'nin kişiyi otantikliğe yakınlaştırdığı, Aleni BB'nin ise otantiklikten alıkoyduğu ve KoKA'a yönelttiği yönündedir. Bu bulgu da bireyin kendine özgü yanlarının bilincinde olmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, sürekli başkaları tarafından izlendiği ve bu doğrultuda değerlendirmeye tabi tutulduğunu düşünmek, kişinin kendisini ortaya koyabilmesini engelleyebilmektedir. Bu bağlamda, ailelerin çocuklarını özerk bireyler olarak yetiştirmeleri yararlı olacaktır. Nitekim, 'diğeri-yönelimli' olmaktan ziyade

'kendi-yönelimli' olan kişilerin yaşamlarını arzuladıkları biçimde yönlendirdikleri ve kendiliklerini yaşadıklarına ilişkin pek çok çalışma bulgusu mevcuttur.

Çalışmada, kültürel yönelimleri değerlendirirken dikkatli olunması gereken bir nokta vardır. Toplumcu kültürlerde, hem grup aidiyetlikleri bağlamında hem de ilişkiler bağlamında karşılıklı bağımlı benlik kurgusu görülebilmektedir (Cross, Bacon ve Morris, 2000). Türkiye'de ise 'ilişki yönelimli karşılıklı bağımlılık' belirgindir (Güngör, Karasawa, Boiger, Dinçer ve Mesquita, 2014; Uleman, Rhee, Bardoliwalla, Semin ve Toyama, 2000). Mevcut çalışma bulguları değerlendirilirken Türkiye'de toplulukçuluk yöneliminin 'grup yönelimli karşılıklı bağımlılık' görülen Doğu Asya kültürlerinden farklı olarak genellikle ilişkilere odaklandığını bilmek önemlidir. Özellikle son zamanlarda, bireyci değerlere doğru bir yönelimin olduğu Türkiye'de (Eskin, 2013; İmamoğlu ve Aygün, 2004; Kağıtçıbaşı, 2010) çalışma sonuçlarını dikkatlice değerlendirmek daha da önem kazanmaktadır.

Çalışmanın Türkiye'de küçük bir kentte öğrenim gören üniversite öğrencileri ile yürütülmüş olması, verilerin genellenebilirliğini sınırlandırmıştır. Başka bir sınırlılık ise Kendini Ayarlama Ölçeği'ne ilişkin psikometrik özelliklerle ilgilidir. Çalışmada, ilgili ölçeğin ve alt faktörlerinin (KoKA ve KaKA) psikometrik özelliklerinin çok iyi olmadığı görülmektedir. Ölçeği Türkçe'ye uyarlayan Bacanlı'nın (1990) çalışmasında da tüm ölçek için iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .63 olarak bulunmuştur. Ayrıca, güncel bir çalışmada da Synder'ın (1974) orijinal ölçeği kullanılmış ve Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı korumacı kendini ayarlama için .61, kazanıcı kendini ayarlama için .41, tüm ölçek için ise .63 olarak hesaplanmıştır (Leone ve Yoho, 2023). Bu bulgulardan yola çıkarak, kendini ayarlama konusunu incelemek isteyen gelecek çalışmalarda yeni bir ölçek geliştirilmesi ya da yeni bir uyarlama çalışması yapılması önerilebilir. Diğer yandan, kültürel yönelimler değişkeni yerine benlik kurguları (self-construals) değişkeni kullanılarak da model test edilebilir.

Kaynakça

- Akın, A., Abacı, R. ve Öveç, Ü. (2007). The construct validity and reliability of the Turkish version of Self-Consciousness Scale. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 40(2), 257-276.
- Arkin, R. M. (1981). Self-presentation styles. In J. T. Tedeschi (Ed.). *Impression management theory and social psychological research* (pp. 311-333). New York: Academic Press.

- Avolio B. J., & Luthans, F. (2006). *The high impact leader: Moments matter for accelerating authentic leadership development*. New York: McGraw-Hill.
- Aydoğan, D., Özbay, Y. ve Büyüköztürk, Ş. (2017). Özgünlük Ölçeği'nin uyarlanması ve özgünlük ile mutluluk arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolü. *The Journal of Happiness and Well-Being*, 5(1), 38-59.
- Bacanlı, H. (1990). *Kendini Ayarlama Becerisinin Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baker, Z. G., Tou, R. Y. W., Bryan, J. L., & Knee, C. R. (2017). Authenticity and well-being: Exploring positivity and negativity in interactions as a mediator. *Personality and Individual Differences*, 113, 235-239.
- Brewer, M. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 475-482.
- Brown, J. D., Collins, R. L., & Schmidt, G. W. (1988). Self-esteem and direct versus indirect forms of self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(3), 445-453.
- Church, A. T., Katigbak, M. S., Prado, F. A., Ortiz, F. A., Mastor, K. A., Harumi, Y., ..., Cabrera, H. F. (2006). Implicit theories and self-perceptions of traitedness across cultures toward integration of cultural and trait psychology perspectives. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(69), 694-716.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Cross, S. E., Bacon, P. L., & Morris, M. L. (2000). The relational interdependent self-construal and relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 791-808.
- Cross, S. E., Gore, J. S., & Morris, M. L. (2003). The relational interdependent self construal, self-concept consistency, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 933-944.
- Davis, M. H., & Franzoi, S. L. (1986). Adolescent loneliness, self-disclosure and private self-consciousness: A longitudinal investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 595-608.

- Delvecchio, E., Mabilia, D., Miconi, D., Chirico, I., & Li, J. B. (2015). Self-consciousness in Chinese and Italian adolescents: An exploratory cross-cultural study using the ASC. *Current Psychology, 34*, 140-153.
- DePaulo, B. M., & Kashy, D. A. (1998). Everyday lies in close and casual relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 63-79.
- Doherty, K., & Schlenker, B. R. (1991). Self-consciousness and strategic self-presentation. *Journal of Personality, 59*(1), 1-19.
- Eskin, M. (2013). The effects of individualistic-collectivistic value orientations on non-fatal suicidal behavior and attitudes in Turkish adolescents and young adults. *Scandinavian Journal of Psychology, 54*(6), 493-501.
- Fenigstein, A. (1987). On the nature of public and private self-consciousness. *Journal of Personality, 55*, 543-554.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., & Buss, A. H. (1975). Public and private self-consciousness: Assessment and theory. *Journal of Clinical and Consulting Psychology, 43*, 522-527.
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for windows*. London: Sage.
- Froming, W. J., & Carver, C. S. (1981). Divergent influences of private and public self-consciousness in a compliance paradigm. *Journal of Research in Personality, 15*(2), 159-171.
- Fulmer, C. A., Gelfand, M. J., Kruglanski, A. W., Kim-Prieto, C., Diener, E., Pierro, S., & Higgins, E. T. (2011). On 'feeling right' in cultural contexts: How person-culture match affects self-esteem and subjective well-being. *Psychological Science, 21*, 1563-1569.
- Gabrenya, W. K., & Arkin, R. M. (1980). Self-Monitoring Scale: Factor structure and correlates. *Personality and Social Psychology Bulletin, 6*(1), 13-22.
- Gan, M., & Chen, S. (2017). Being your actual or ideal self? What it means to feel authentic in a relationship. *Personality and Social Psychology Bulletin, 1-14*.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday Anchor.
- Gohar, D., Leary, M. R., & Costanzo, P. R. (2016). Self-presentational congruence and psychological adjustment: A test of three models. *Journal of Social and Clinical Psychology, 35*, 589-608.

- Gouveia, T., Schulz, M. S., & Costa, M. E. (2016). Authenticity in relationships: Predicting caregiving and attachment in adult romantic relationships. *Journal of Counseling Psychology, 63*(6), 736-744.
- Gudykunst, W. B., Gao, G., & Franklyn-Stokes, A. (1996). Self-monitoring and concern for social appropriateness in China and England. In J. Pandey, D. Sinhan, & D. Bhawuk (Eds.). *Asian contributions to cross-cultural psychology* (pp. 255-267). New Delhi: Sage.
- Gudykunst, W. B., Yang, S. M., & Nishida, T. (1987). Cultural differences in self-consciousness and self-monitoring. *Communication Research, 14*, 7-34.
- Güngör, D., Karasawa, M., Boiger, M., Dinçer, D., & Mesquita, B. (2014). Fitting in or sticking together: The prevalence and adaptivity of conformity, relatedness and autonomy in Japan and Turkey. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 45*(9), 1374-1389.
- Harter, S. (2002). Authenticity. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology* (pp. 382-394). Oxford: Oxford University Press.
- Heine, S. J., Lehman, D. R., Markus, H. R., & Kitayama, S. (1999). Culture and the need for positive self-regard. *Psychological Review, 106*, 766-794.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Thousand Oaks: Sage.
- Hofstede, G., & McCrae, R. R. (2004). Personality and culture revisited: Linking traits and dimensions of culture. *Cross-Cultural Research, 38*, 52-88.
- İlhan ve Özdemir (2013). Otantiklik Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(40), 142-153.
- İmamoğlu, E. O. ve Aygün, Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 130*(4), 277-306.
- İmamoğlu, E. O., Günaydın, G. ve Selçuk, E. (2011). Özgün benliğin yordayıcıları olarak kendileşme ve ilişkililik: Cinsiyetin ve kültürel yönelimlerin ötesinde. *Türk Psikoloji Dergisi, 26*(67), 27-43.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Dover.

- John, O. P, Cheek, J. M., & Klohnen, E. C. (1996). On the nature of self-monitoring: construct explication with Q-sort ratings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(4), 763-776.
- Jones, E. E. (1990). *Interpersonal perception*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kashima, Y. (2000). Maintaining cultural stereotypes in the serial reproduction of narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(5), 594-604.
- Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: theory and research. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 283-357.
- Kraus, M. W., Chen, S., & Keltner, D. (2011). The power to be me: Power elevates self-concept consistency and authenticity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 974-980.
- Laudani, C., Giovanni G., Lo Cascio, V., Pace, U., & Cacioppo, M. (2014). Does a Mediterranean model of family functioning in the perception of Italian and Spanish adolescents exist? A cross-national study. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(1), 377-385.
- Laux, L., & Renner, K. H. (2002). Self-monitoring and authenticity: The misjudged self-presenters. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, 23(2), 129-148.
- Leary, M. R. (2003). Interpersonal aspects of optimal self-esteem and the authentic self. *Psychology Inquiry*, 52-54.
- Leary, M. R. (1995). *Self-presentation: Impression management and interpersonal behavior*. Social Psychology Series.
- Leary, M. R., & Allen, A. B. (2011). Personality and persona: Personality processes in self-presentation. *Journal of Personality*, 79(6), 1191-1218.
- Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1993). The Interaction Anxiousness Scale: Construct and criterion-related validity. *Journal of Personality Assessment*, 61(1), 136-146.
- Lennox, R. (1988). The problem with self-monitoring: A two-sided scale and a one-sided theory. *Journal of Personality Assessment*, 52, 58-73.

- Lennox, R. D., & Wolfe, R. N. (1984). Revision of the Self-Monitoring Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1349–1364.
- Lopez, F. G., & Rice, K. G. (2006). Preliminary development and validation of a measure of relationship authenticity. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 362-371.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (2010). Cultures and selves: A cycle of mutual constitution. *Perspectives on Psychological Science*, 5, 420- 430.
- Markus, H., Mullally, P. R., & Kitayama, S. (1997). Self-ways: Diversity in modes of cultural participation. In U. Neisser & D. Jopling (Eds.). *The conceptual self in context* (pp. 13-61). Cambridge University Press.
- Martens, W. H. D. (2005). A Theoretical model of fragile authenticity structure. *International Journal of Philosophical Practice*, 2(3), 1-18.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Personality profiles of cultures: Aggregate personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(3), 407-425.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago: The University of Chicago.
- Miller, J. S., & Cardy, R. L. (2000). Self-monitoring and performance appraisal rating outcomes in project teams. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 609-626.
- Miller, M. L., Omens, R. S., & Delvadia, R. (1991). Dimensions of social competence: Personality and coping style correlates. *Personality and Individual Differences*, 12, 955-964.
- Mittal, B., & Balasubramanian, S. K. (1987). Testing the dimensionality of the Self-Consciousness Scales. *Journal of Personality Assessment*, 51, 53–68.
- Monfries, M., & Kafer, N. F. (1994). Private self-consciousness and fear of negative evaluation. *Journal of Psychology*, 128(4), 447-454.
- Neff, K. D., & Harter, S. (2002). The role of power and authenticity in relationship styles emphasizing autonomy, connectedness or mutuality among adult couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 19, 835-857.

- Newman, D. B., & Nezlek, J. B. (2017). Private self-consciousness in daily life: Relationships between rumination and reflection and well-being, and meaning in daily life. *Personality and Individual Differences*.
- Oyserman, D. (1993). The lens of personhood: Viewing the self, others and conflict in a multicultural society. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 993–1009.
- Park, N., Peterson, C., & Seligman, M. E. (2004). Strengths of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), 603-619.
- Pillow, D. R., Hale, W., Crabtree, M. A., & Hinojosa, T. L. (2017). Exploring the relations between self-monitoring, authenticity and well-being. *Personality and Individual Differences*, 116, 393-398.
- Pinto D.G., Maltby J., & Wood, A. M. (2011) Exploring the tripartite model of authenticity within Gray's approach and inhibition systems and Cloninger's bio-social model of personality. *Personality and Individual Differences*, 51(2), 194-197.
- Pinto, D. G., Maltby, J., Wood, A. M., & Day, L. (2012). A behavioral test of Horney's linkage between authenticity and aggression: People living authentically are less likely to respond aggressively in unfair situations. *Personality and Individual Differences*, 52(1), 41-44.
- Rauthmann, J. F. (2011). Acquisitive or protective self-presentation of dark personalities? Associations among the dark-triad and self-monitoring. *Personality and Individual Differences*, 51, 502-508.
- Robinson, O. C., Lopez, F. G., Ramos, K., & Nartova-Bochaver, S. (2012). Authenticity, social context and well-being in the United States, England and Russia: A three country comparative analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(5), 719-737.
- Schmid, P. F. (2001). Authenticity: The person as his or her own author Diological and ethical perspectives on therapy as an encounter relationship and beyond. *Rogers' therapeutic conditions: Evolution, theory and practice*, 1, 213-228.
- Schumaker, J. F., & Barraclough, R. A. (1989). Protective self-presentation in Malaysian and Australian individuals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20(1), 54-63.

- Sherman, R. A., Nave, C. S., & Funder, D. C. (2012). Properties of persons and situations related to overall and distinctive personality-behavior congruence. *Journal of Research in Personality, 46*, 87-101.
- Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D. P., & Gelfand, M. J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-Cultural Research, 29*, 240-275.
- Slabu, L., Lenton, A. P., Sedikides, C., & Bruder, M. (2014). Trait and state authenticity across-cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 45*(9), 1347-1373.
- Snyder, M. (1987). *Public appearances, private realities: The psychology of self-monitoring*. New York: Freeman.
- Snyder, M. (1974). Self-monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 30*, 526-537.
- Somer O., Korkmaz M. ve Tatar A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin geliştirilmesi-1: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi, 17*(49), 21-37.
- Suh, E. M. (2002). Culture, identity consistency and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*, 1378-1391.
- Tabachnick B. G., & Fidel, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (Fourth Ed.). MA: Allyn & Bacon, Inc.
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin, 103*, 193-210.
- Thomaes, S., Sedikides, C., & Reijntjes, A. (2017). Happy to be "me?" Authenticity, psychological need satisfaction, and subjective well-being in adolescence. *Child Development, 88*(4), 1045-1056.
- Tou, R. Y. W., Baker, Z. G., Hadden, B. W., & Lin, Y. (2015). The real me: Authenticity, interpersonal goals and conflict tactics. *Personality and Individual Differences, 86*, 189-194.
- Triandis, H. C. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist, 51*, 407-415.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review, 96*, 506-520.

- Tunnell, G. (1984). The discrepancy between private and public selves: Public self-consciousness and its correlates. *Journal of Personality Assessment*, 48(5), 549-555.
- Uleman, J. S. Rhee, E., Bardoliwalla, N., Semin, G., & Toyama, M. (2000). The relational self: Closeness to ingroups depends on who they are, culture and the type of closeness. *Asian Journal of Social Psychology*, 3, 1-17.
- Wasti, A. ve Erdil, S. E. (2007), Bireyci ve toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi: Benlik kurgusu ve INDCOL ölçeklerinin Türkçe geçerlemesi, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 39-66.
- Wilmot, M. P. (2015). A contemporary taxometric analysis of the latent structure of self-monitoring. *Psychological Assessment*, 27(2), 353-364.
- Wilmot, M. P., DeYoung, C. G., Stillwell, D., & Kosinski, M. (2016). Self-monitoring and the metatraits. *Journal of Personality*, 84, 335-347.
- Wilmot, M. P., Kostal, J. W., Stillwell, D., & Kosinski, M. (2017). Using item response theory to develop measures of acquisitive and protective self-monitoring from the original Self-Monitoring Scale. *Assessment*, 24(5), 677-691.
- Wolf, H., Spinath, F. M., Riemann, R., & Angleitner, A. (2009). Self-monitoring and personality: A behavioural-genetic study. *Personality and Individual Differences*, 47, 25-29.
- Wood, A., Linley, P., Maltby, J. Baliousis, M., & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the Authenticity Scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55, 385-399.

Summary

The existence of other people has an important role for the individual who lives in a social world. For this reason, the effects of other people on the individual have been the subject of study for many years. In his book 'Principles of Psychology', James (1890) argued that the individual under the influence of others does not have a single self. Accordingly, the self should be considered in two different structures: private self and public self. The private self is associated with the individual's unique values, personality traits and attitudes, while the public self is associated with the aspects of the individual that are openly seen/evaluated by others. Such a view of the self also forms the basis of many theories of the self. For example, Self-Monitoring Theory, one of these theories, suggests that individuals act with the motivation to manage their public selves and to show themselves more favourably to others (Snyder, 1974). Accordingly, while some people are aware of their public selves seen/known by others in social situations and regulate their behaviour according to the circumstances (self-monitoring), others tend to behave in line with their own attitudes and values regardless of the context (authenticity). 'So, what could be the predictors of these individual differences in self-adjustment or authenticity tendencies?' This question has been the starting point of this study. There are some studies showing that cultural orientations are one of the antecedents predicting whether individuals will focus on the private or public aspect of their

self (Delvecchio, Mabilia, Miconi, Chirico, & Li, 2015; Laudani, Giovanni, Cascio, Pace, & Cacioppo, 2014). Some studies conducted in this direction (Markus & Kitayama, 1991; Oyserman, 1993) have shown that the private aspects of the self are more prominent in individualism orientation, where being self-oriented and autonomous is adopted, and the public aspects of the self such as being other-oriented and interdependent in collectivism orientation. Based on these findings, the purpose of this study is to examine the relationship between cultural orientations (individualism and collectivism) and self-monitoring (protective self-monitoring and acquisitive self-monitoring) and authenticity (authenticity and relational authenticity) and to test the mediating role of self-consciousness (private self-consciousness and public self-consciousness) in this relationship. In addition, it was a matter of curiosity whether the Self-Monitoring Scale had a two-factor structure and a psychometric examination was conducted in a different sample. As expected, the scale was found to have a two-factor structure and to be valid and reliable at an acceptable level.

Then, 643 university students, 425 (66%) female and 218 (34%) male, were reached for the main study. Personal Information Form, Brief Individualism Collectivism Scale, Self-Monitoring Scale, Authenticity Scale and Self-Consciousness Scale were used as data collection tools. The results showed that private self-consciousness mediated the relationship between individualism and authenticity and the relationship between collectivism and relational authenticity. In addition, public self-consciousness was found to mediate the relationships between collectivism and protective self-monitoring, acquisitive self-monitoring, and authenticity.

According to the findings of the study, it is concluded that people who adjust their behaviours according to social conditions may have difficulty in living a life in harmony with their true selves. This points to the importance of authenticity. In addition, private self-consciousness brings the individual closer to authenticity, whereas public self-consciousness prevents the individual from authenticity and leads to protective self-adjustment. This finding reveals the importance of being aware of one's unique aspects. That is to say, thinking that one is constantly being watched by others and being evaluated accordingly may prevent one from revealing oneself. In the study, there is a point to be careful when evaluating cultural orientations. In collectivist cultures, interdependent self-construal can be seen both in the context of group belonging and in the context of relationships (Cross, Bacon, & Morris, 2000). In Turkey, 'relationship-oriented interdependence' is evident (Güngör, Karasawa, Boiger, Dinçer, & Mesquita, 2014; Uleman, Rhee, Bardoliwalla, Semin, & Toyama, 2000). When evaluating the findings of the current study, it is important to recognise that the collectivist orientation in Turkey is generally focused on relationships, unlike in East Asian cultures where 'group-oriented interdependence' is seen. Especially in Turkey, where there has been a recent trend towards individualistic values (Eskin, 2013; İmamoğlu & Aygün, 2004; Kağıtçıbaşı, 2010), it is even more important to carefully evaluate the results of the present study. The limitation of the study is that the participant group consists of university students. For the generalisability of the data, it may be recommended to test the same model with an adult sample.

SMYRNA'DAN İZMİR'E DÖNÜŞÜMÜ DİL ÇEŞİTLİLİĞİ BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK

IN THE CONTEXT OF LANGUAGE DIVERSITY, REREADING THE TRANSFORMATION FROM SMYRNA TO İZMİR

Yasemin ÖZCAN GÖNÜLAL

Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü,
Genel Kültür Dersleri Bölümü, yaseminozcan@iyte.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 22 February 2024
Date accepted: 1 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

İzmir Dil Atlası; Türkçe; İzmir Ağzı;
Akdeniz Dilleri Mirası; Alıntı
Sözcükler

Keywords

Language Atlas of İzmir; Turkish;
İzmir Dialect; Mediterranean
Language Heritage; Loanwords

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.14

Öz

İzmir (Smyrna), Doğu Akdeniz'in yaklaşık XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda 'Smyrna'dan İzmir'e dönüşüm' ifadesi ile metaforik olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bir Akdeniz kenti olan Smyrna'nın bir Türk şehri olarak İzmir'e dönüşmesi kastedilmektedir. Bu çok kültürlü ortamın yarattığı ve şehrin dokusuna sinen muazzam tarihi ve kültürel miras, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde çok az şehirde görebildiğimiz türdendir. 1922'den sonra İzmir'in modern bir Türk şehri olarak inşasında da bu kökler şüphesiz etkili olmuştur. Ancak kültürel mirasın taşıyıcısı olan dillerin birbirleriyle ilişkisine dair literatürdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Diller arasındaki alışveriş ve birbirleri arasındaki ödünçlemelerin tespiti bir kenti 'anlama'nın yanı sıra; ağız bilimi (diyalektoloji) ve sözlük bilimi (leksikoloji) çalışmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır. Bu incelemede öncelikli olarak bu dilsel mirası (language heritage) yaratan tarihsel ve kültürel doku ele alınacak; ardından, İzmir'de geçmişten günümüze konuşulduğu tespit edilen diller arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Böylece söz konusu dillerle Türkçe arasındaki ilişkiye tarihsel bir perspektiften dikkat çekmek ve bu dillerden bazılarının İzmir diyalektine katkılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Balkanlar ve Kafkasya'dan göç yoluyla şehre gelenlerin dilleri de işaret edilerek henüz ortaya konmayan İzmir'in dil atlası için öncül bir çalışma sunmak hedeflenmektedir.

Abstract

İzmir (Smyrna) was among the Eastern Mediterranean's multicultural and multilingual cities from the 17th century to the beginning of the 20th century. The metaphorical statement of 'transformation from Smyrna to İzmir' points out the multicultural and multilingual life during the transformation of Smyrna, a Mediterranean city in the Ottoman Empire, to İzmir as a Turkish city. Few cities within the Ottoman Empire had the vast historical and cultural heritage that this city had, permeating the very texture of the city, and fostered by this multicultural environment. These origins had an impact on İzmir's evolution as a modern Turkish city after 1922. However, there is limited research on the languages representing this heritage and their influence on the İzmir dialect. The identification of exchanges and borrowings between languages will not only contribute to understanding of İzmir, but it will also provide significant contributions to the fields of dialectology and lexicology. In this study, the focus is on the historical and cultural context that created this linguistic heritage; subsequently, it will be evaluated the relationships between the languages spoken in İzmir from the past to the present. Therefore, drawing attention to the relationship between the aforementioned languages and Turkish from a historical perspective will reveal the contributions of these languages to the dialect of İzmir. By highlighting the languages of people migrated to İzmir especially from the Balkans and the Caucasus from the mid-19th century, it is ultimately intended to provide a pioneering study regarding the language atlas of İzmir.

Giriş

İzmir, Doğu Akdeniz'in yaklaşık XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olmuştur. Helenistik ve Roma dönemlerinde 'Smyrna / Zmyrna' olarak anılmaktadır. İlk yazılı kaynaklarda *Smurna* (Σμύρνα), *Smurne* (Σμύρνη) olarak en erken VII. yüzyılda görülür. Şehrin adı Yun. *Smyrna / Smyrni* (Σμύρνη) (~ Erm. *Zmürnia*) > *Zmirni* > *İ Zmirni* > *Tü. İzmir* şekline evrilmiştir. Kentin adıyla ilgili mitoslardan en meşhuru, bir Amazon kraliçesinin adını taşımasıdır (Doğer, 2020, s. 68). Kuruluşuyla ilgili son yapılan çalışmalara göre Bornova'da bulunan Yeşilova Höyüğü'nün keşfiyle şehrin tarihinin Neolitik Çağ olarak adlandırılan MÖ 6500'lere uzandığı anlaşılmıştır (Derin, 2020, s. 1-10). Bilinen ilk yerleşimlerden birinin MÖ 3000 yılları civarında Bayraklı yakınlarında Tepekule adı verilen mevkide kurulduğu, ikinci defa MÖ 344 yılında Kadifekale'de Büyük İskender tarafından inşa edildikten sonra ise şehrin hızla geliştiği bilinmektedir. Sırasıyla Roma, Bizans, Arap ve tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiş; ardından Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemini görmüş, Timur tarafından kuşatılmış ve nihayet Osmanlı Devleti'nin eline (1425) geçmiştir. Beyru'nun da vurguladığı gibi (2011, s. 1-3) çeşitli istilaları atlatan İzmir, tüm medeniyetlerden izler taşıyan, özellikle XVII. yüzyılda ticaretin gelişmesiyle çekim noktası hâline gelerek etnik yönden çeşitlilik gösteren bir kent profili çizmektedir. 'Liman kent'lerin sosyal yapısı sadece yerli unsurlardan oluşmadığı için İzmir de buna bağlı olarak kozmopolit bir toplumsal yapıya sahipti (Yılmaz, 2007, s. 132). XIX. yüzyılda 'doğunun küçük Paris'i' olarak anılan İzmir, Batılı seyyahlar için özellikle XVII. yüzyıldan sonra bir cazibe merkezi olmuştur. Hem Helenistik ve Roma dönemlerine ait barındırdığı pek çok arkeolojik kalıntıyla antik bir şehir hem de bir 'şark şehri' olması dolayısıyla egzotik bir havaya sahiptir. XIX. yüzyılda şehrin toplumsal ve kültürel yaşantısına Almanlar, Ruslar, Belçikalılar, Avusturyalılar, Amerikalılar, İsviçreliler, Araplar ve Acemler de katılmıştır (Pınar, 2013, s. 13/115). I. Dünya Savaşı ve ardından 1919-1922 yılları arasında yaşanan Yunan işgali dönemi İzmirliilerin tüm farklılıklarına rağmen bir arada yaşama kültürünü büyük oranda zedelemiştir.

Bu araştırmada "Bir zamanlar şehrin sokaklarında canlı bir şekilde duyulan bu dillerin izleri nerede?" sorusundan yola çıkarak İzmir'de geçmişte konuşulan diller ile Türkçe arasındaki ilişkiye tarihsel bir perspektiften, kültürel miras değeri açısından dikkat çekmek, söz konusu dillerin İzmir diyalektine katkılarını tespit etmek ve İzmir dil atlası için öncül bir çalışma ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. ÇOK KÜLTÜRLÜ BİR ŞEHİR OLARAK İZMİR

İzmir, XVI. yüzyılda küçük bir kasaba görünümündeydi. 1426 tarihinde Aydınoğulları Beyliği'nin şehri almasından itibaren Osmanlı egemenliği altına giren şehirde Aydın kökenli güçlü Türkmen beyleri ikamet etmektedir. 1528 yılında yaklaşık 225 Müslüman, 31 gayrimüslim hane vardır. Bir evde 5 kişi yaşadığı varsayıldığında şehrin nüfusu ortalama 1300 kadardır (Kütükoğlu, 2000, s. 11). Bu dönemde Müslüman nüfus, Müslüman Mahalleleri olarak anılan Kadifekale'nin alt tarafları ile Liman arasında yerleşmişlerdi¹. Rum Mahallesi ise Basmahane ile Alsancak arasında yer almaktaydı. XVI. yüzyıl başlarında uluslararası ticaret yolları henüz İzmir'e uğramadığından kentin nüfusu yalnızca Türk ve Rumlardan oluşmaktaydı. 1630'dan sonra demografik yapının değiştiğini görüyoruz (Goffman, 2000, s. 20/127). XVII. yüzyılda Rum Mahallesi'nin yanı sıra Ermeni ve Yahudi Mahallesi de oluşmuştu (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 142). Ermeni Mahallesi şehrin merkezinde, rıhtımın tam arkasındaydı ve Basmahane ve Reşadiye isminde iki büyük caddeye sahipti (Hewsen, 2018, s. 52).

XVIII. yüzyılın sonunda Yunanlar ağırlıklı olmak üzere Avrupalı nüfus artmış, XIX. yüzyılda bu oran tersine dönmüştür (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64). Dolayısıyla İzmir şehirde çok kültürlü bir yaşantının, XVII. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başladığını söyleyebiliriz. XVIII. yüzyıl sonunda Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında yaşayan Tatarların göçüyle² şehirde 'Kefe Mahallesi' adlı yeni bir Müslüman mahallesi oluşur. Adı geçen mahalleye XIX. yüzyılda Kırım Savaşı sonrası Kırımlı Müslümanlar da gelmeye başlar. Yine bu dönem, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Berlin Antlaşması sonrası Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'dan Müslüman göçmenler gelirler. Hemen akabinde iki Osmanlı vilayetinin Yunanistan'a bağlanmasını kabul eden Osmanlı-Yunan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Teselya ve İpiros'tan da Müslümanlar İzmir şehrine göç ederler. Dördüncü göç dalgasına Balkan Savaşları (1912-1913) yol açmıştır. Arnavutluk, Trakya, Midilli, Sakız ve Girit ağırlıklı olmak üzere Müslüman nüfus, İzmir ve çevresine yerleşmiştir. Beşinci ve sonuncu Müslüman göç dalgası ise 1923 yılında Lozan Antlaşması'na yapılan ek bir protokolle gündeme gelen mübadele ile

¹ Faik Paşa, Agora civarındaki Han Bey Mahallesi (Pazar), Selatinzade ve İç Liman çevresindeki Liman Mahallelerine ek olarak 1575'te Şeyhler, Ali Çavuş ve Yazıcı Mahalleleri kaydedilmektedir. XVII. yüzyılda Mir Ali, Yaycılar, Çiçek, Hatuniye, Cedid, Kefeli, Cami-i Atik, Kasap Hızır, Hasan Hoca ve Yukarı Kale Mahalleleri ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 142); (Serçe, 2018, s. 63).

² F. Yılmaz bu göç dalgasının 1774 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisiyle ilişkisinin muhtemel olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 62).

gerçekleşmiştir. Sözü edilen Müslüman grupların arasında az sayıda Arap nüfusun olduğunu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında görülen küçük bir Arap Mahallesinden anlıyoruz (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64).

XIX. yüzyıl başına kadar Alsancak'ta Kordon bölgesinde bulunan Frenk Sokağı ve Gül Sokağı İzmir'deki Levantenlerin³ ve Fransız, Hollandalı, İngiliz ve Venedikli gibi Avrupalı tüccarların yaşam alanıydı (Yılmaz, 2007, s. 170). Karataş semtine ise şehrin geleneksel Musevi Mahallelerinden ayrılan Yahudiler taşınmıştı (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 165). XIX. yüzyılda şehirde Pazaryeri ve Kasap Hızır Mahallelerinde yaklaşık 200 kişi civarında İranlı yaşıyordu. XIX. yüzyılın bitiminde Smyrna, modern ve barbar, gencecik ve çok yaşlı, Yunan, Fransız, İtalyan ve Türk, tuhaf biçimde karışık öğelerden oluşan, kozmopolit ve çok dilli bir şehir olarak tanımlanıyordu (Smyrnelis, 2009, s. 207). 'Gâvur İzmir-Müslüman İzmir' tanımlaması da bu dönemde daha görünür hâle gelmiştir. Frenk Mahallesi'nde Batı Avrupalı ve Katoliklerin oluşturduğu yapıyı tasvir eden bu tanımlamada; Rum, Ermeni ve Yahudiler dışarıda tutuluyordu (Pınar, 2013, s. 14).

İzmir, 1912 yılında Balkan Savaşları'ndan ve Girit Bunalımı'ndan kaçan Rumeli ve Balkan coğrafyasından sürülen çoğunluğu Türklerden oluşan Müslüman grupların göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Müslüman Boşnaklar, Arnavutlar, Makedonlar, Çingeneler gibi farklı etnik kökenden gelenler de vardı. Resmî rakamlara göre Balkan ve Girit muhacirlerinin toplamı 60 bin aileden fazladır. Bu hadiselerden sonra tüm imparatorlukta olduğu gibi İzmir'de de Türk milliyetçiliği yükselmiştir zira Türkler, yabancıların ve gayrimüslimlerin kendilerini arkadan vurduklarını ve ihanete uğradıklarını düşünüyorlardı (Yılmaz, 2012, s. 116-117). Nitekim İzmir, 1919'da Yunan orduları tarafından işgal edilmiş ve işgal dönemi 9 Eylül 1922 tarihine kadar sürmüştür.

³ Fransızcaya 1575'te giren *Levanten* sözcüğü, başlangıçta Ortadoğulu, Yakın Doğulu ve Doğu Akdenizli denizciler için kullanılırken, özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad hâline gelmiştir. Levantenler için kullanılan ilgi çekici deyim olan tatlı su frengi, İstanbul, İzmir gibi liman kentlerine sonradan yerleşen Avrupalı Protestan ve Katolikleri, Osmanlı uyruğundaki Ortodoks Rum, Yahudi, Ermeni gibi yerli azınlıklardan ayırt etmek için kullanılmaktadır (Şirin, 2017, s. 388).

2. İZMİR'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KONUŞULAN DİLLER

İzmir'de XX. yüzyılın başına kadar çok dilli bir toplumsal yapı olduğunu görüyoruz. G. Rolleston'un⁴ İzmir'in 1854-1856 yılları arasındaki görünümünü anlattığı *Report on Smyrna* (1856) adlı raporunda, İzmir'de o tarihlerde konuşulan dilleri anlattığı bölüm son derece önemlidir. Rapora göre XIX. yüzyılın ortasında İzmirlilerin büyük çoğunluğunun Türkçe konuştuğu, nüfusun üçte birini oluşturan Türklerin tamamının ve diğer etnik grupların ticaretle uğraşan kesiminin Türkçeyi bildiği belirtilir. Ticari ilişkilerde İtalyanca ve Fransızcanın yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine de Avrupalılar gündelik işlerde Rumca konuşmayı tercih etmektedir. Fransızcanın yanı sıra İngilizcenin bu dönemde tüccarların önemli bir kısmı tarafından kullanıldığı ancak okullarda öğretilmediği için alt sınıflar tarafından çok nadir bilindiği kaydedilmiştir. Yahudilerin kendi aralarında İspanyolca ve Türkçenin bozuk bir karışımını kullandıkları, Ermenicenin ise Ermeni olmayanlar tarafından pek az kişi tarafından konuşulduğu aktarılmıştır (Rolleston, 2010, s. 51-52).

İzmir'de XIX. yüzyılda sokak isimleri Türkçe, Rumca ve Fransızca olarak anılmaktadır. Rum mahallelerinde ağırlıklı olarak Rumca ve Fransızcadır (Beyru, 2011, s. 116). İş yeri tabelalarında genel olarak Rumca, Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Ermenice kullanılmaktaydı. Tabelalar sadece bilgi vermekle kalmıyor aynı zamanda dükkân sahibinin kimliğini deşifre eden bir işleve de bürünüyordu. İzmir'de konuşulan dilleri ve XIX. yüzyıldaki sosyal, kültürel ve politik ortamı takip edebileceğimiz en önemli kaynaklar gazetelerdir. Örneğin basın tarihimizin ilk gazetesi 1821 yılında Fransızca olarak yayımlanmaya başlayan İzmirli Levanten ve tüccarlara hitap eden *La Spectateur Oriental*'dir (Sevinçli, 2019, s. 25). Fransızca dışında Türkçe, Rumca, Ermenice ve Ladino dilinde gazeteler de yayımlanmıştır (Sevinçli, 2019).

Özetle XX. yüzyılın başına kadar İzmir'de konuşulan diller arasında aşağıda daha ayrıntılı değerlendirilecek olan başta Türkçe olmak üzere Rumca, Ermenice, Ladino (Yahudi İspanyolcası), Frenkçe (İtalyanca, İngilizce, Flemenkçe, Almanca, İsveççe) ve ticaretle ortak iletişim dili olarak Fransızcayı görüyoruz.

⁴ Uzmanlık alanı fizik, fizyoloji ve zooloji olan George Rolleston (1829-1881) Kırım Savaşı olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1853-1856) İzmir İngiliz Hastanesi'nde görevli İngiliz bir doktordur. Bkz. *Oxford Dictionary of National Biography*, 1885-1900.

2.1. Türkçe

İzmir’de Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkçe hem Türkler hem de Müslüman olmayanlar tarafından kullanılıyordu. Türkçeyi ana dilleri olarak konuşan Ermeniler, bu özellikleriyle Türklere, diğer Osmanlı tebaasından daha yakındılar. Türkçe, çarşı ve pazarda dükkânların büyük çoğunluğu gayrimüslimlere ait olmasına rağmen 1922’ye kadar üst katman dili olarak kalmıştır. Esasen bu durum, Georgelin’in (2018, s. 197) de altını çizdiği gibi gayrimüslim grupları, Osmanlı toplumunun resmî dili olan Türkçede buluşturuyor, tüm bu toplulukları bir bütün hâline getiriyordu. Bazı araştırmacılar bu durumu, Rumlar ve Ermenilerin milliyetçi duygulardan yoksun olmalarına bağlıyordu⁵. Diğer taraftan Türkçenin gayrimüslimlere sistemli bir şekilde öğretilmemesi sebebiyle ülkeyle olan bağlarının zayıfladığını düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır⁶.

İzmir Yahudileri de 1888’de Türkçe öğretmek amacıyla Sertac-ı Mezhep⁷ adlı okulu açmış, 1891’de geleneksel dinî okulları olan Talmud Tora’da Lisân-ı Osmanî’yi okutmaya başlamış, İzmir Alliance Kız ve Erkek Okullarında ve Nesim Kohen Okulu’nda (1894) Türkçe öğretilmiştir. Başta İzmir Hahambaşı Avram Palaçi (1870) olmak üzere Yahudi ileri gelenlerin Türkçenin öğretimine destek olması, İzmir Yahudilerinin hükümetin de desteğiyle bu dili öğrenme gayretinde olduklarını gösterir (Özeçoğlu, 2009, s. 265-266). Ladino dilinin hâkimiyetine rağmen, bazı Yahudi entelektüellerin İbrani harfleriyle Türkçe yayımladıkları *Üstad* gibi dergiler de vardır (Balta, 2012, s. 9).

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihat ve Terakki’nin etkisiyle İmparatorluk sınırları içinde Türkçe ön plana çıkmaya başlamıştır. 1913 sonunda İttihat ve Terakki mensupları sinemalarda Osmanlıca alt yazı yazılmasını talep ederek dil konusunda hassasiyetlerini ortaya koymuştur (Georgelin, 2008, s. 172). Bu aynı zamanda eğlence dünyasının milli bir mesele hâline gelmeye başladığının da göstergesidir. I. Dünya Savaşı yıllarında işletmelere Türkçe kullanma zorunluluğu getirilmiş, gayrimüslimlerin okulları da dâhil olmak üzere Türkçe zorunlu eğitim dili olmuş, yabancı gazetelerin başlıklarını kendi dillerinin yanı sıra Türkçe de yazmaları istenmiş, Yunanca, Fransızca ve İngilizce yer adları değişmiştir: Mortakia> Muradiye,

⁵ Bkz. (Cuinet, 1894, s. 357); (Georgelin, 2018, s. 197).

⁶ Örnek için bkz. Georgelin, 2018, s. 93.

⁷ Türkçenin Museviler arasında öğrenilmesi için açılan bu okulun kısa zamanda başarıya ulaşması üzerine Okul Müdürü Moiz Fresko ile Muallim İsmail Efendi Maarif Nezareti tarafından 1889 senesinde ödüllendirilmiştir. Ayrıntılar için bkz. (Özeçoğlu, 2009, s. 232).

Triada> Turfanda, Eduard> Talat Paşa, Alliotti> Rahmi Bey, Paradiso> Osmancık, Malkots> Tahir Bey, Tomaso> Hüseyinler olmuştur (Achladı, 2009, s. 217-218).

İzmir’de Ermeni ve Yunan harfleriyle Türkçe metinler de üretiliyordu. Özellikle Karamanlı Türkçesi olarak adlandırılan Müslüman Türklerin yanı sıra İç Anadolu’dan şehre göç eden Ortodoks Rumların Yunan harfleriyle yazdıkları metinler, kayda değer bir külliyat oluşturmaktadır. 1924 nüfus mübadelesiyle Karamanlıca kitapların üretimi durmuş, Kuzey Yunanistan'a yerleşen mübadillerin çabasıyla ancak 1935 yılına kadar yaşayabilmiştir (Balta, 2012).

2.2. İzmir Rumcası (Smyrneika/Smyrniotika)

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren İzmir’e yerleşmeye başlayan ve Yeni Yunancayı (Ρομείκα / Romeika = Rumca) konuşma dili olarak kullanan Osmanlı Rumlarının ve Levantenlerin kullandığı dildir. Yunancanın, Sakız Adası (Chios) lehçesine benzer. Fransızca, Türkçe ve İtalyancadan alıntı sözcüklerin sayısı epey fazladır. 1923 yılında mübadele ile Yunanistan’a giden İzmirli Rumlar tarafından bir süre kullanılsa da Yunanistan’da okullarda öğretilmediği için ölmek üzere olan diller arasında bulunmaktadır. *Smyrneika*, Rumlar tarafından Yunan alfabesiyle, Levantenler arasında ise *Frangochiotika* denilen başka bir yazım şekli ile yazılıyordu. Sakız Adası’nın Ceneviz yönetimi altında olduğu dönemden kalan bir yazı sistemi olan *Frangochiotika*, Yunancanın Latin alfabesi kullanılarak fonetik temelli yazılmasıyla ortaya çıkmıştı (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. XIV).

1890 yılında iki yüz bin nüfuslu bu şehirde elli iki bin Osmanlı Yunan’ı ve yirmi beş bin Helen vardı⁸. Eğitim merkezi Evangelist Okulu’dur. 1733’te Britanya tebaası tüccarların kurduğu bu okulun yanı sıra 1809 yılında daha modern ve pratik eğitim vermesi için planlanan Filoloji Lisesi kurulur (Kechriotis, 2009, s. 79). Eğitim alanında en çok öne çıkan cemaat olan Rum Ortodokslara ait olan okullar, XX. yüzyılın başında Neo-Yunan ulus-devletinin yayılmacı hedeflerine göre hareket etmişlerdir (Georgelin, 2008, s. 107). Osmanlı Rumlarının eğitim sisteminde standart yazı dili olan Yunancayı mükemmelen öğretmek amaçlanıyordu. Diğer taraftan imparatorluk sınırları içinde konuşulan Pontus Rumcası, İzmir Rumlarının konuştuğu Yunancadan farklılıklar arz ettiğinden genel olarak Rumların birbiriyle anlaşabilmeleri için standart konuşma dili (*demotikos*) ile yazı dilini öğrenmeleri gerekiyordu. 1875-1876 yılından itibaren İzmir’de ilkokullarda Eski Yunanca yerine

⁸ Helen Devleti tebaası ile Osmanlı tebaasına mensup Yunanlar arasında ayırım yapmak amacıyla Avrupa konsoloslarının yazışmalarında kullandığı Helen ifadesi burada kullanılmıştır (Kechriotis, 2009, s. 75).

sadeleştirilmiş konuşma dili Yunancası okutulmaya başlandı. Bu bağlamda Yunan dil reformunun başlangıcına İzmir şehrinin öncülük ettiği söylenebilir (Georgelin, 2008, s. 100-111).

Rum okullarında ilkokul 4. sınıftan itibaren dönemin *lingua francası* Fransızca 'yabancı dil' olarak öğretiliyordu. Osmanlıca da programlarda 'yabancı dil' olarak geçiyor, 'devletin resmî dili' olduğu gerekçesiyle öğretiliyordu. Osmanlıca dersleri Fransızcadan bir sene sonra başlıyordu (Georgelin, 2008, s. 113). Rum okullarında bir diğer tercih edilen yabancı dil, bilim ve ticaretteki etkisinin yanı sıra eğitim programlarının üstün niteliği dolayısıyla Almanca idi. Rum-Alman Lisesi'nde Rumcanın yanı sıra Fransızca, Almanca ve İngilizce iş mektupları yazılabilmekteydi. Evangelist Okulu'nda istisnai olarak Batı Avrupa'daki üniversitelere gitmek ya da tıp eğitimi almak için Latince de okutulmaktaydı (Georgelin, 2008, s. 114).

XIX. yüzyılda Kadifekale civarına göçen Giritli Müslüman Türkler de Rum şivesiyle konuşuyordu. Ayrıca bu yüzyılda şehirde artan Rum Ortodoks nüfusun Müslüman nüfustan daha fazla olduğu bazı bölgelerde özellikle Urla Yarımadası'nda Müslümanların hâkim dile uyum sağlamak için Rumca öğrenmek zorunda kaldığı kaydedilir. Bu demografik genişlemenin Yunanlaştırma politikası olarak bölgedeki tüm grupları etkilediği anlaşılmaktadır (Georgelin, 2008, s. 198). Nitekim yerel Rumca, bu dönem Smyrna Ermenilerinin de günlük dili olma eğilimindeydi. Osmanlı İmparatorluğunda Yunanca olarak basılan ilk gazete 1831 yılında Amerikalı misyonerler tarafından yayımlanmış olan *O Filos Ton Neon* (Gençlerin Dostu)'dur⁹. 1856 yılında İzmir'de yayımlanan dört gazeteden üçü Rumca birisi Fransızcadır (Rolleston, 2010, s. 42).

İzmir ağzında Rumcadan kalma pek çok alıntı sözcük bulunmaktadır. 1950'lerde İzmir'de sokaklarda duyulan İtalyanca kökenli *fresko* >Rumca *fréskos* 'taze' sözcüğü bunlardan biridir (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 30). Yine bu yıllarda ayakkabı boyacılarının caddelerde *lostra* (<Rum. *loustro* <İt. *lustra*) 'ayakkabı boyama' diye bağırdukları da bilinmektedir (Umar, 1999, s. 18). Buradan türeyen *lustracı* 'ayakkabı boyacısı' da İzmir'de bir dönem bilinen sözcüklerdendir (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 30). Bir diğer sözcük olan *podye/podya* <Yun. *ποδιές* 'iş önlüğü', 'okul önlüğü' anlamıyla, özellikle 1970'li yıllarda Aydın ve İzmir'de siyah renkli okul önlükleri karşılığında çok yaygın kullanılırdı (Şirin, 2017,

⁹ 1832'de Evangelist Okulu'nun Müdürü Avramios Omirolis'in çıkardığı *Mnimosini* ile Yunanların imparatorlukta temel havadis kaynağı olmuş *Rodis*'in 1841 yılında kurduğu *Amalthia* diğer yayın organlarıdır. Yunanlara ait olan matbaalar arasında ise *Amaltia*, *Armonia*, *Proodos*, *La Réforme* ve *İmerisia* ile *Nea Smyrni* bulunmaktadır (Kechriotis, 2009, s. 82-83).

s. 390). Kentin her yerinde 'sigorta' karşılığında kullanılan *asfalya* sözcüğü, Yun. *ασφαλία* (asfalía) 'güvence, güvenlik, sigorta' <Eski Yun. *ασφαλῆς* (ασφαλῆς) 'düşmez; emin, güvenli, sağlam' <Eski Yun. *σφάλλω* (an+ sphállō) 'düşürmek, çelmek' kökeniyle ilişkilidir. Buradan türeyen *asfalyaları atmak* deyimini 'çok sinirlenmek, öfkelenmek' ise İzmir'de yaygın olarak kullanılmaktadır. Rumcadan bir başka ödünçleme ise *selluka* (Lat. *vigna caracalla*)'dır. Eskiden İzmir'de sıklıkla görülen ve 'İzmir kokusu' olarak nitelendirilen mor çiçekler açan bir sarmaşık türüdür. İzmir ve çevresinde cibez, hardal, helvacık, Girit kabakları ile birlikte haşlanarak salatası yapılan, bol limon ve zeytinyağı ile sofraya konan bir ot türü olan *istifno* (Rum. *ζιφνο*) İzmir ağzına ait sözcükler arasında değerlendirilmelidir (Şirin, 2017, s. 390). Ayrıca Karaburun ve çevresinde bilinen yöreye özgü genellikle keçi sütünden yapılan bir çeşit lor peynirinin adı olan *kopanisti* (<Yun. *κοπανιστή* "dövülmüş, doğramış") ile İzmirlielerin bildiği *paramana* (<Yun. *παραμανα*) "tel toka, firkete" sözcükleri de Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Bu listeye, İzmir usulü bir sokak lezzeti olan *kokoreç/kukureç* <Yun. *kokorétsi* (*kokopétói*) 'şişe sarılarak korda kızartılan kekikli kuzu bağırsağı' (Tietze, 2016, s. 340) eklenmelidir. İzmir ağzında *kokriç*, *kukriç* söylenişi yaygındır. Smyrna'nın müzik kültüründe önemli bir yeri olan ve Anadolu'daki Rumların halk müziği anlamına gelen *rebetiko* ~ *rembetiko* (<Yun. *ρεμπέτικο*/*rebético*) ile *pantuflla* "terlik" (Baltazzi, Galdies ve Poulimenos, 2012, s. 87/76) da İzmir Rumcasından geçen sözcüklerdendir.

2.3. Ermenice

XVII. yüzyıldan beri Avrupalı seyyah ve misyonerlerin Smyrna Ermenilerinden bahsettikleri bilinmektedir. Bu konudaki en önemli referans, Peder Hagop Kossian'ın 1899 yılında Viyana'da yayımlanan *Hayk i Zmurnia yèv chertchagayts* (*Smyrna ve Civarında Ermeniler*) adlı epigrafik çalışması olmuştur. (Minnassian, 2009, s. 91-92). 1500'e doğru şehrin merkezine inerek Kervan köprüsünün başına gelip bir Ermeni Mahallesi (Haynots) kurmuşlardır. XVII. yüzyıl başında Celali İsyanlarından ve I. Şah Abbas'ın sürgünlerinden kaçan birkaç yüz Ermeni ailesi, Doğu Anadolu, Erivan, Nahçıvan ve Karabağ'dan Smyrna'ya göç etmiştir. Ayrıca İran'la sürdürülen ipek ticaretinden ötürü pek çok İranlı Ermeni, İzmir'e gelip yerleşmişti. XIX. yüzyılda Anadolu'nun farklı şehirlerinden göçler devam etmiştir. XX. yüzyılın başındaki Türk ve Yunan nüfusun artışıyla kıyaslandığında Ermeni nüfusun çok daha az olduğu belirtilmektedir (Georgelin, 2008, s. 43). Saint Étienne Kilisesi, Smyrnalı Ermeni cemaatin aynı zamanda kız okuludur. Bu kilisenin yakınında Saint Mesrop Erkek Lisesi ile Azize Hrpsime Kız Lisesi bulunur. Bu okullarda Ermenice konuşma ve yazılı

dili dışında İtalyanca, Yunanca ve Türkçe de öğretilirdi. Daha sonra İngilizce ve Fransızca kürsüler de kurulur (Kharatian, 2018, s. 65-92).

İzmir, Ermeniler için Batı'ya açılan bir pencere olmuştur. İlk Ermeni matbaası XVIII. yüzyılın ortasında İzmir'de kurulmuş ve takip eden yıllarda yüzlerce eser basılmıştı. Neredeyse her Ermeni Türkçe biliyordu, pek çoğu Rumca konuşabiliyordu, seçkinler ise Fransızca, İngilizce ve İtalyanca iletişim kurabiliyordu. Ermenilerin yaşantısı, hem 'kozmpolit' hem de etnik ve dinî birliklerini korumak ve kendilerine zararı dokunabilecek dış etkilere karşı sınırlar oluşturdukları için 'içe dönük' olarak tanımlanmaktadır (Hovannisian, 2018, s. 9-18). Harutiyun Dedeyan'a ait olan Dedeyan Matbaası halkı eğitmek ve Ermeni dilini (aşkharabar)¹⁰ zenginleştirmek konusunda büyük bir rol oynamış, roman ve tiyatro piyesi tercümesinde uzmanlaşmıştır. Kendi süreli yayınları arasında yer alan *Arpi Araratian* (Ararat Güneşi, 1853-1856)¹¹, *Timag'ın* (Maske, 1862-1863) yanı sıra; Boghos Tatigyan'a ait matbaada da Smyrna'da kullanılan bütün dil (Ermenice, Rumca, Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ladino) ve alfabelerde yayın yapılmıştır (Minnassian, 2009, s. 104). Şekeryan Matbaası'nda 1909-1910 yılları arasında yayımlanan haftalık edebiyat, bilim, siyaset, ticaret ve ekonomi gazetesi olan 'İzmirli'nin bazı sayfaları Ermeni harfli Türkçe olarak yayımlanıyordu. 1840-1922 yılları arasında İzmir'de 37 adet Ermenice gazete veya dergi yayımlanmıştır (Mildanoğlu, 2017, s.204/193).

XIX. yüzyıl başında Ermenilerin çoğunluğu okuma-yazma bilmiyordu ve ölü dil olmuş 'grabar' anlamıyorlardı. XVII. yüzyıldan beri Türkçe, Farsça ve Arapçadan çokça alıntı içeren yerli dilleri olan 'aşkharabar' muhasebe defterlerinde ve noterlik belgelerinde yazılı dil hâline gelir. 1839'da Osmanlı İmparatorluğunun ilk Ermenice süreli yayını olan *Şderaman bidani kideliatz* (*Yararlı Bilgiler Magazini*) yayımlanır. Osmanlı Ermenilerinin genellikle Türkçe konuştuğu bilinmektedir¹² (Minnassian, 2009, s. 101). 1831 yılında İstanbul'a gönderilen ilk misyoner olan William Goodell de bu durumu fark ederek dile ilişkin önemli bir karar alarak Ermenilere yönelik

¹⁰ Tarz itibarıyla Klasik Ermenice 'grabar' ve Modern Ermenice 'aşkarabar' olmak üzere ikiye ayrılır. Eski (bilginlerin ve kilisenin dili) ve yeni (dünyevi dil, gündelik hayatın dili) arasındaki tartışmalarda XIX. yüzyıl İzmir basını önemli bir rol oynamıştır (Mildanoğlu, 2017, s. 182).

¹¹ Aylık filolojik, millî, eğitsel ve toplumsal dergi olarak yayımlanmıştır. Bkz. (Mildanoğlu, 2017, s. 196-197).

¹² Ermeniler için söz konusu iki dilliliğin kaynağı XII. yüzyıla dayanır. Karaağaç'ın E.V. Sevortyan'dan yaptığı alıntıya göre "Ermeniler, XII. asır Moğol işgaline kadar Selçuklular ve Türkmenler, daha sonra Osmanlılar ve şimdiki Azerbaycan Türklerinin atalarıyla bir arada yaşayarak onlarla devamlı ve çok yönlü ilişkilerde bulunmuşlardır. Orta Çağ Ermeni edebiyatında güney Türk kökenli kelimelerin bulunma nedenini Oğuz kavimleriyle olan günlük ilişkileriyle açıklayabiliriz. O dönemin birçok Ermeni yazarı ve yurttaşları Türkler gibi Türkçe konuşabiliyor, bazen iki dilli olabiliyorlardı." (Karaağaç, 2008, s. XXVIII).

misyonerlik faaliyetlerinde Ermeni harfli Türkçe kullanılmasını önermiştir. Bu karar Ermenice dinî terimlerin yerine Türkçe terimleri koymasıyla aslında uzun vadede Müslüman Türklerin Protestanlığa geçmesini hedefliyordu.

İzmir Ermenicesi, Standart Batı Ermenicesinin bir koludur¹³. XIX. yüzyıl boyunca Amerikan misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir'i, Ermenice yayıncılığın merkezi seçmiş, Batı Ermenicesinin kullanımında öncü rol oynamış, milliyetçiliğin yükselmesinde etkili olmuştur.¹⁴ 1835 yılında İzmir'de anonim olarak yayımlanan *Kraganutyun Anklieren yev Hayeren* (İngilizce ve Ermenice Dil Bilgisi) modern Ermeniceyi standartlaşma girişimlerinden ilkidir ve yörenin konuşma diline yakındır. Batı Ermenicesinin sadeleşmesinde Türkçe alıntılarının fazla olmasının rolü olduğu görülüyor zira bu durum kimi misyonerlere göre halkın cehaletinin ve Müslümanların esaretinde olduklarının bir göstergesiydi. XIX. yüzyılda belirmeye başlayan yeni fikirlerin ifade edilmesi için Ermenice kelime dağarcığının, unutulmuş, eski metinlerde kalmış kelimelerin diriltilmesi suretiyle zenginleşmesi ve arılaşması gerekli görülüyordu (Merguerian, 2018, s. 154). Nitekim Batı Ermenicesinde Türkçe kökenli biçimlerin 1915'ten itibaren standart dilden çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Vaux, 2018, s. 123-124). Tüm bu girişimler, İzmir Ermenileri'nin Batılılaşma ve Yunanlaşma tehdidiyle süratle yaşadığı kimlik kaybı dolayısıyla Ermeni dilinin her zaman tehlikede görülmesiyle açıklanabilir. Zira özellikle XIX. yüzyılda ana dilinde tek kelime konuşmayan ancak Fransızca ve İngilizce yazabilen, üstelik bu durumu ilerleme ve medeniyet göstergesi olarak tanımlayanlara rastlamak mümkündür (Georgelin, 2018, s. 205-207).

İzmir Ermenicesinde Türkçeden alınan kelimeler oldukça fazladır. Anonim dil bilgisi kitabında (1835) yer alan Türkçeden alıntı bazı kelimeler şunlardır: *ayih*, *ayig* (> ալիի); *belki*, *bekyi*, *belkim* (> պէլիքի); *billor* 'billur' (> բիլլոր); *ciğer* 'ciğer' (> գիլգիլ); *çatal* (> զառալ); *çeyrek*, *çeyrêg* (> ղէրէլ); *takye*, *dakye* 'dakika' (> թարիլի); *döşek*, *doşak* 'yatak, karyola' (> աշէլ); *göre*, *kora*, *kyora* 'göre, gibi, kadar' (> կորէ), *hava* 'iklim' (> հուս); *hem*, *ham*, *gam* 'hem, dahi, ayrıca' (> հէլ); *hemen*, *kamin* 'çabuk,

¹³ Hint-Avrupa dil ailesinin bağımsız bir kolu olarak kabul edilen Ermenice iki lehçeye ayrılır: Batı Ermenicesi ve Doğu Ermenicesi. Batı Ermenicesi, Osmanlı İmparatorluğunun doğu sınırlarına kadar Ermenilerin yaşadığı bütün vilayetlerde; Doğu Ermenicesi ise Erivan, Tiflis, Moskova, Tebriz ve İsfahan'da kullanılır. İki lehçe arasında kelime dağarcığı ve dil bilgisinde bazı farklılıklar bulunmakla birlikte bu durum iletişimde bir engel teşkil etmez (Mildanoğlu, 2017, s. 183).

¹⁴ Barbara J. Merguerian, Mesih ve Hıristiyanlık adına Kutsal Toprakları yeniden fethetmek için Suriye, Ermenistan, İran ve Arabistan'a geçişte İzmir'in Amerikalı misyonerlerce mükemmel bir köprü olarak görüldüğünü belirtir. İmparatorluğun diğer bölgelerine kıyasla İzmir'in daha serbest ve kozmopolit bir yapıda olduğunun keşfedilmesi üzerine İzmir, Doğu'ya giden seyyahlar için önemli bir kavşak noktası olmuştur. ABD'nin başkent İstanbul'a elçi atamamışken henüz 1802'de İzmir'e bir konsolos ataması da şehrin bu işleviyle doğrudan ilintilidir (Merguerian, 2018, s. 141-142).

hızlıca' (> hıfıfı), *hiç*, *heç* 'hiç, asla, kesinlikle' (> hıfıfı); *işte* (> fıfıfı); *kadar* 'çok miktarda' (> uufıufıufı); *kadar*, *gadar* 'yaklaşık' (> hıfıfıufı); *kaptan paşa* (> pıfıfıufı pıfıfıufı); *kef* 'keyif' (> pıfıfıfı); *köfter* (> qofıtar) 'bir çeşit pestil' (> pıfıfıfıufı); *körük* (> pıfıfıfı); *kundura*, *gundura* (> pıfıfıfıufı); *mal* (> ufıufı); *pek*, *paky* (> pıfıfı); *sus* (> ufıufı); *yoksam* 'yoksa' (> jofıufıufı); *zıbın* (> qıfıfıfı); *zor* (> qofı)15. Alıntılar sadece sözcük düzeyinde değil, ekler de alıntılanmıştır: Türkçe soru eki mI ve sıra sayı eki +ncl, +Incl, +Ilk, +II, +çI, +sIz gibi (Vaux, 2017, s. 137-138; Karaağaç, 2008: XXVII-XXXII).

İzmir ağzında bulunan Ermeniceden Türkçeye geçen sözcükler arasında şu örnekler de gösterilebilir: Erm. *camak* (Dankoff, 1995, s. 290)> Tü. *cemek*~*cömek*~*çemek* (Eren, 1995, s. 869). Derleme Sözlüğü'nde şu anlamlar verilmiştir: "1. Öğendirenin ucundaki demir sıyırıcı (Hayvan dürtmeye, toprak kazmaya yarayan sopanın ucundaki demir) 2. Balık tutmaya yarayan kancalı ilkel bir olta 3. Küçük çapa 4. Çamurluk, ayak basılan yer 5. Pedal". Ortak kültür diline yerleşen *pot*, *çörten*, *kaban*, *mıdır* (Eren, 1995, s. 903) sözcüklerinin İzmir ağzında da kullanıldığına dair Derleme Sözlüğü'ne kayıt düşülmesi gerekmektedir. Ermenice sözlerin özellikle Türk argosunda yaygınlık kazandığı bilinmektedir: *moruk* (<1. Gençlere göre yaşlı anne, baba 2. Yaşlı erkek 3. Peder 4. Erm. sakal), *avanak* (<Erm. *yavanak* 1. Kolaylıkla kandırılabilen veya aldatılabilen, aptal, bön 2. Aptal kimse), *godoş* (<Erm. *kodoş* 'pezevenk anlamında kullanılan bir sövgü sözü' vs. (Karaağaç, 2015).

2.4. Ladino Dili

İzmir'deki Yahudi cemaati, 1492 yılında İspanya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den sürülmelerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilen İber Yarımadası Yahudilerinden oluşmaktadır. İber Yarımadası'ndan gelenler dillerini de getirmiş, yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlı Sefaradlarının16 ana dili olmuştur. Bu dil, Orta Çağ İspanyolcası olarak adlandırılan Ladino (Judeo Espanyol)'dur. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Sefarad Yahudilerinin kullandığı Katalan İspanyolcası ile İbranice karışımı bir dildir. Portekizce, Fransızca, Arapça, Yunanca, İbranice ve Türkçeden çok sayıda alıntı

15 Sözcükler için ayrıca bkz. Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

16 Türkçe *Sefarad* <Fransızca *séfarade* / Ladino *sefaradi* 'İspanyol Yahudisi' sözcüğünden alıntıdır. İbranice *səfārad* ספראד 'Tevratta adı geçen bir Batı ülkesi, belki İspanya' anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2021).

sözcük bulunduran bu dil, tehlike altındaki diller statüsündedir (Eberhard vd., 2023).

Bu cemaate daha sonra iç şehirlerden, Ege adalarından ve Selanik'ten göçler de eklenmiştir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında Rusya ve Romanya'daki pogromlardan kaçan çok sayıda Yahudi de Smyrna'ya yerleşmiştir. Aile adları Smyrna'daki Yahudi topluluğun köken ve çeşitliliğini gösterir¹⁷. Başlangıçta çok cemaatli bir yapıya sahip olan İzmir Yahudileri, zamanla baskın Sefarad kültürünün etkisi altında kalarak Sefaradlaşmıştır (Bora, 2021, s. 35). Böylece Judeo İspanyol dili de (Yahudi İspanyolcası da), topluluğun tamamı tarafından benimsenmiştir. Öte yandan Alliance Israélite Cemiyeti (Evrensel Yahudi Birliği)¹⁸, Musevilerin kullandığı hiçbir dili kabul etmiyordu. Ladino, bu kurumun gözünde önemsiz bir jargondu. 1907-1908 yılları arasında yazılan bir raporda 'Türkçe emanet bir elbise, Fransızca gala kıyafeti, Ladino insanların kendini daha rahat hissettiği eski püskü bir gecelik' olarak tarif ediliyordu (Georgelin, 2008, s. 92). XIX. yüzyılın sonunda Smyrna'daki Yahudi cemaatinin ikinci dili Fransızca olur ve Livorna'dan gelen Yahudi aristokrasisinin kullandığı İtalyancanın yerini alır (Nahum, 2009, s. 110-11).

XIX. yüzyılda İzmir'de nüfusu 15 bin ila 20 bin arasında olan Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğunda düzene sadık gayrimüslimler olarak kabul ediliyordu. Nitekim uluslaşma projesi olmayan Yahudilerin büyük çoğunluğu, I. Dünya Savaşı sonrası İzmir'in Yunan işgali sırasında, Türklerden yana tavır alacaktır (Nahum, 2009, s. 110-11). Günümüzde İzmir'de yaklaşık bin beş yüz Yahudi bulunmaktadır. En yaşlıları Türkçeden başka Yahudi-İspanyolcasını ve Fransızca'yı hâlâ konuşmaktadır. En gençleri büyük anne-babalarının kullandığı bazı kelimeleri anlamakla birlikte yalnız Türkçe konuşmaktadır (Nahum, 2009, s. 110-122).

İzmirliilerin diline Sefarad kültüründen geçen kültür öğelerinden en ünlü olanı 'boyoz'dur. Türkçe Sözlük'te 'kuş yuvası biçimi verilmiş milföy hamurunun içine kıyma, patates, peynir vb. malzemeler konulduktan sonra üzerine pudra şekeri veya tahin dökülerek hazırlanan bir çeşit börek' olarak tanımlanan ama kökeni

¹⁷ Smyrna Yahudilerinde genellikle İspanyol ya da Portekiz adı vardır: Toledo, Toledano, Navarro gibi. Selanik Yahudilerinin taşıdıkları Yunanca adlar daha az yaygındır. Buna karşılık İtalyan soyadlarına sık rastlanır: Padova, Taranto, Romano, Roditti gibi. Bkz. (Nahum, 2009, s. 108-109).

¹⁸ İzmir'de XIX. yüzyılın sonlarında faaliyete başlayan orijinal adı *Alliance Israélite Universelle* olan bu kurum, 1860'ta Yahudiler arasındaki bölgesel farklılıkları ortadan kaldırarak onları bilinçlendirmek, geleneklerini korumak, meslek kazandırmak, sefalet ve cehaletten kurtarmak, kalkındırmak, medeniyete ayak uydurmalarını sağlamak amacıyla Paris'te bir grup Yahudi genç tarafından kurulmuştur. Ayrıntılar için Bkz. (Arslan, 2016, s. 212). Ayrıca Fransızca *alliance* (<*allier* 'bağdaşmak, bağdaştırmak, ittifak etmek'+*entia* eki) 1. ittifak, 2. nikâh yüzüğü> Türkçe *alyans* (Nişanyan, 2021).

belirtilmeyen bu sözcük, Ladino adı verilen Yahudi İspanyolcasında bulunan *bollo* ‘şişkin ekmek’ sözcüğünün çoğul biçimi olan ‘bollos’tur. İzmir’e de yerleşen Sefaradlar, önceleri evlerinde imal ettikleri boyozu, 20. yüzyılda ticari bir araç hâline getirmişlerdir. İzmirli Müslümanlar tarafından başlangıçta ‘Yahudi Böreği’ olarak anılan *boyoz*, Sefaradların göç ettiği Arjantin ve Peru gibi Güney Amerika ülkelerinde de bilinmektedir (Şirin, 2017, s. 390). Yentürk (2022, s. 410) Osmanlı idaresindeki şehirlerde ‘hamursuz ekmek’ ve ‘poğaç’a gibi hamur işlerine *boyoz* denirken sadece İzmir, Milas ve Tire’de ‘hamurun ince açılarak kat kat kullanıldığı’ bir hamur işi anlamına geldiğini kaydetmiştir. Kamus-ı Türkî’de ‘badem içi ve kavun çekirdeği gibi şeylerden yapılan beyaz şerbet’ olarak tanımlanan *sübye* de *boyoz* gibi Seferad mutfak kültüründen İzmir ağızına geçen sözcüklerdendir. Redhouse’un 1890 baskısında *sübiye* ‘ezilmiş badem, kavun veya hıyar çekirdeğinden yapılan tatlı bir içecek’ olarak tanımlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet için kırmızı kuru üzümünden sübye yapılması, bu içeceğin Osmanlı mutfağına 16. yüzyılda girdiğini göstermektedir. Musevilerin özel kahvaltı törenlerinin baş içeceği olan sübye, kutsal günlerde oruç açmak için içilir (Şirin, 2017, s. 390).

Ladino dilinden Türkçeye geçen alıntılar arasında *pandispanya*, *kaşar*, *abaşo*¹⁹ “*aşağı, alt*”, *palavra* sözcükleri; Türkedden Ladino diline geçen alıntılar arasında ise Türkçe *fistan* ‘elbise’> *fostan* ‘elbise’, Türkçe *çarık* ‘bir çeşit ayakkabı’> *çarukas* ve Türkçe *bülbül*> *bilbil* örnek olarak verilebilir (Şarhon, 2015, s. 123). Her gün ezan sesini duyan Sefaradların kendi sinagoglarında da aynı makamları kullanmaya başlamaları ve bu makamlarla duaları en iyi okuyanlara da Türkçe ‘bülbül’den esinlenerek ‘bilbil’ (Şarhon, 2015, s. 123) adını vermeleri, kültürlerarası ilişkilerin diller arasındaki sözcük alışverişlerini nasıl etkilediğine dair güzel bir örnektir.

2.5. Fransızca

İzmir’de XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başında üst sınıfların arasında resmî iletişimde geçerli dil (*lingua franca*) Fransızcadı. Hem Rumlar hem Türkler için ticaret ve iletişim dili olması dolayısıyla tercih ediliyordu. Fransızca öğretimi, ilkokulda başlıyordu. Fransızcaya hâkimiyet, Osmanlı idaresinde ve iş dünyasında, kişinin eğitim seviyesi için bir kalite ölçütüydü. XIX. yüzyılda Fransızca basının İzmir’deki varlığı, Tatigyan Matbaası tarafından basılan *Le Courier de Smyrne* ve *La Réforme* gibi gazetelerle izlenebilir (Georgelin, 2018, s. 203). Modernitenin dilinin bu

¹⁹ Bkz. *abaşo* “*aşağı, alt*” <İt. *abasso* (Eren, 1999, s. 1), (Tietze, 2016, s. 203)

dönemde Fransızca olarak görülmeye başlandığı, dükkân ve bina tabelalarında artan Fransızca kullanımlardan da anlaşılabilir.

İzmir’de Fransız nüfusunun görülmesi ise XVII. yüzyıla dayanır. 1787’de Lazaristler, Frenk Mahallesi’nde Saint-Polycarpe adında 1822 yılına kadar varlığını koruyacak olan parasız bir erkek okulu kurdular. 1833’te Frenk Mahallesi’nde Saint Vincent de Paul rahibeleri yoksul ailelerin kızları için ‘Providence’ ya da Türkler İçin Yedi Kızlar Medresesi diye bilinen ve Fransızca konuşulan bir misyoner okulu açtılar. 1837’de İzmir’in Latin Episkoposu, Frenk Mahallesi’nde Sacré Coeur Koleji’ni kurdu. Burada 1890’a kadar zorunlu olan Yunanca dersi sonradan kaldırılmıştır. Notre Dame de Sion cemiyeti de 1875’te Fransız Konsoloslğunun yakınında tamamen Fransızca eğitim veren paralı yatılı başka bir okul açmıştı. 1881’de Güller Sokağı’nda açılan Saint-Joseph paralı bir okuldu. 1876’da Hristiyan Mahallesi Punto’da kurulan Saint-André ise bir başka Fransız okuludur. 1913’te şehirde 7 Fransız Katolik erkek okulu bulunuyordu. Buca’da bir Fransız Katolik din okulu, Göztepe’de Saint Germanicus, Bornova’da Saint Jean Baptiste de la Sella adında başka bir Fransız Katolik okulu ve Saint Vincent Fransız Kız Mektebi, Karşıyaka’da 1890’ların başında bir paralı bir parasız sınıf barındıran Saint Polycarpe Katolik okulu bulunuyordu (Georgelin, 2008, s. 85-87). XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’de Fransız okullarının sayısı 27’yi bulmuştu (Aksoy, 2015, s. 29-46). Bu tarihten itibaren Fransızca kullanımının artmaya başladığı görülmektedir. Bunda Fransız koruması altındaki çok sayıda Katolik okulunda verilen ücretsiz Fransızca dersleri etkili olmuştur (Rolleston, 2010, s. 51). XIX. yüzyılda Frenk Mahallesi sakinlerinin rıhtımda Fransızca konuşarak gezindiği bilinmektedir (Georgelin, 2008, s. 50). Karşıyaka (Kordelyo) Levantenleri de Yakın Doğu’nun *lingua francası* olan Fransızca’yı kullanıyordu.

2.6. İtalyanca

İzmir ve çevresinde Türkler ve İtalyanlar arasındaki sınırlı ilişkiler Beylikler dönemine dayanır. XIX. yüzyılda ise İtalya’dan gelen göçlerle şehirde İtalyan nüfusu artmıştır. Bu dönemin verilerine göre ortalama 5000 İtalyan’ın şehirde yaşadığı kayıtlardan anlaşılmaktadır²⁰. İtalyanların kentte 14 okul açtığı bilinmektedir²¹. İtalyan okullarının ders programları dikkate alındığında, bu okullarda İtalyancanın yanı sıra Türkçe ve Rumcanın da okutulduğu, Ermeni ve Rum mektebinde de

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çelebi, 2007, s. 26); (Pınar, 2001, s. 321).

²¹ Okullarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Aydın Vilayeti Salnamesi*, s. 278; (Özeçoğlu, 2008, s. 3-18).

İtalyancanın ders olarak verildiği anlaşılmaktadır. 1896'da İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Rumca derslerin okutulduğu bir Ticaret Mektebi de açılmıştır. Okulun ders programına, İzmir İtalyan Konsolosunun emriyle Türkçe dersi de eklenerek Türkçe²² öğretmenliğine Yahudi Hazan Efendi tayin edilmiştir (Özeçoğlu, 2008, s. 16). 1904-1907 yılları arasında inşa edilen, İzmir'in simge yapılarından biri olan ve müfredatında Türkçeye ağırlık veren İtalyan Kız Mektebi, 1922 yangınında zarar görmeden kurtulan ender yapılardan biri olmasına rağmen II. Kordon Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları sırasında 1944 yılında yıktırılmıştır (Yılmaz ve Yetkin, 2003, s. 210).

Akdeniz dillerinde yaygın olarak kullanılan İtalyancadan İzmir ağzına geçen kelimeler arasında *salamura* [salanbur, selamura, salamora, salmora (Tietze, 2019, s. 160)] örnek olarak verilebilir (Aytaçlar, 2017, s. 20). Derleme Sözlüğü'nde henüz bir kaydı bulunmayan *salamura* Türkçe Sözlük'te 'peynir, et, balık, turşu, asma yaprağı vb. yiyeceklerin bozulmaması için içinde tutuldukları tuzlu su' olarak tanımlanmıştır. *Nişanyan Sözlük*'te kelimenin etimolojisiyle ilgili olarak şu kayıt düşünülmüştür: Lat. *sal* 'tuz'+*muria/muries* 'salamura, turşu' İt. *salamoria*/Venedikçe *salamóra* 'tuzlu suya yatırma' Tü. *salamura*²³. Port. *salmourai* İsp. *salmuera*, Fr. *saumure*, İt. *salamoia*, Ar. *salamura*, *salāmūl*, Balkan dillerinde de *salamura* olarak geçer (Eren, 1999, s. 353).

2.7. İngilizce

İzmir'de nüfuzlu bir İngiliz kolonisi yaşamasına rağmen İngilizce ve Anglo-Sakson kültürü İzmir'de egemen konumda değildi. İngilizce, Amerikan ve Levanten okullarında öne çıkıyordu. 1848'de Bornova'da English College, Mr. Barkshire'ın 1852'de kurduğu Serbest Ticaret Okulu, Ermeni Mahallesi'nde bir İskoç okulu bulunuyordu. Bu okullarda pratik faydası gereği Fransızca ve Türkçe dışında yerel dillere de yer veriliyordu (Georgelin, 2008, s. 88). Amerikan Protestan misyonerlerinin ise Osmanlı İmparatorluğunda adım attıkları ilk yer İzmir'di. 1875'te şehirde yaşayan Mary West adındaki bir Amerikalı, kendi evinde *American Collegiate Institute for Girls*'ü kurdu, bu okul bir süre sonra Ermeni Mahallesi'nde *International American Collegiate Institute* adını alarak faaliyetlerini sürdürdü. 1920'lerin başında yaklaşık

²² 6 Temmuz 1898 tarihinde İtalyan Ticaret Mektebi'nde düzenlenen ve İtalyan çocuklarının okulda neden Osmanlı Türkçesi de öğrenmesi gerektiğine dair ödül töreninde yapılan konuşma metni için bkz. (Çelebi, 2007, s. 33).

²³ Ayrıca bkz. (Karaağaç, 2015, s. 698).

300 öğrenciye hizmet veriyordu. Bu okullarda İngilizce zorunlu, Rumca, Ermenice ve Fransızca seçmeli olarak veriliyordu (Georgelin, 2008, s. 90).

2.8. Almanca

İzmir'de Alman nüfusu, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlanır. 1889 yılı İngiliz konsolosluk raporlarına göre kentte 214 Alman vardır. 1904 yılında İzmir Alman cemaatinin Pastörü Ernst Steinwald, cemaate bağlı 108 Alman Protestan olduğunu aktarır (Pınar, 2013, s. 16-18). 1853 yılında kentte Pastör Theodar Fliedner öncülüğünde Alman Kız Okulu açılır. Okulda Almanca, Fransızca, Rumca, Ermenice ve İngilizce dersler verilse de temel eğitim dili Fransızca olmuştur. 1871-1891 yılları arasında eğitim dili Almancaya dönmüş ancak bu durum okula talebin düşmesine sebep olmuştur. Okul, 1919 yılında kentteki Alman kolonisi işgal güçleri tarafından ülkeden çıkarılana kadar faaliyetlerini sürdürür, bu dönemde Rumlara bırakılan bina, 1922 yangınıyla tamamen yok olmuştur (Pınar, 2013, s. 66-67). İkinci okul ise Pastör Axenfeld tarafından 1865 yılında açılan Alman Erkek Okulu (*Realschule*)'dur. Birkaç yıl faaliyet gösteren bu okulun ardından 1893 yılında Meyerstein tarafından Almanca eğitimin ön planda olduğu bir Alman Erkek Okulu daha açılmış ve savaş sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (Pınar, 2013, s. 63/73).

2.9. Flemenkçe

Hollandalı tüccarlar tarafından daha çok Frenk Sokağı'nda konuşulan bir dildir. Tarihsel açıdan Flemenk, Avrupa'nın kuzeybatısında bugünkü Hollanda, Belçika'nın Flaman bölgesi, Lüksemburg ve bir kısmı Almanya'da kalan topraklara verilen isimdir. Flemenk dili şimdiki Belçika'da Flaman bölgesinin batısında yaşayanlar tarafından konuşulmaya devam etmektedir ve Batı Flamancası olarak adlandırılmaktadır. XVII. yüzyılın başlarından itibaren İzmir'de Hollandalı tüccarların bulunduğu ve yüzyılın ortalarından itibaren sayılarının arttığı bilinmektedir. Bu tüccarlar, ilk olarak limanda hanlarda ve topluca frenkhanelerde konakladılar. Daha sonra Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollandalıların yaşadığı bölgeler Frenk Mahallesi olarak adlandırılmaya başladı. Hollandalılar bu bölgede sahil şeridinin hemen arkasında bugünkü Behçet Uz Çocuk Hastanesinin arkasında, Rum Hastanesi'ne yakın bir mevkide ikamet etmekteydiler. XIX. yüzyılda daha çok afyon ve tütün ticaretiyle ilgilenen Hollandalı tüccarlardan oluşan Hollanda

cemaatinin İzmir’de bir Protestan kilisesi, bir de hastaneleri bulunmaktaydı. Kilise, günümüze kadar gelebilmişse de hastaneleri 1922 yangınında yıkılmıştır²⁴.

2.10. İsveççe

İsveç ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler XVIII. yüzyıl başlarına uzanır. 1709 yılındaki Poltova Savaşı yenilgisinden sonra Osmanlı İmparatorluğuna sığınan İsveç Kralı XVII. Karl (Demirbaş Şarl), 1713 yılında ülkesine gönderilmek istenince Osmanlı ve İsveç arasında 1 Şubat 1713 günü Bender Çatışması olarak bilinen bir olay yaşanır²⁵. İsveççede *Kalabaliken i Bender* olarak adlandırılan ‘Bender Karmaşası’ sonrası ‘kalabalık’ kelimesi ‘gürültü ve hengâme’ anlamında Türkçeden İsveççeye geçmiştir (Alakom, 2014, s. 12). İzmir’de İsveç Konsolosluğu 1735 yılında açılmıştır. İzmir’de küçük bir İsveç kolonisi bulunmaktaydı. İsveç Akademisi’nin hazırladığı büyük sözlükte İsveç kaynaklarında geçtiği tespit edilen İzmir (Smyrna) ile ilintili oluşturulmuş birleşik sözcükler şunlardır: *Smyrna-duk* ‘İzmir örtüsü’, *Smyrna-fikon* ‘İzmir inciri’, *Smyrna-flor* ‘İzmir tülü’, *Smyrna-flossa* ‘İzmir dokuması’, *Smyrna-galläpple* ‘İzmir meşe palamudu’, *Smyrna-garn* ‘İzmir ipliği’, *Smyrna-knut* ‘İzmir düğümü’, *Smyrna-korint* ‘İzmir kuş üzümü’, *Smyrna-matta* ‘İzmir halısı’, *Smyrna-uli* ‘İzmir yünü’, *Smyrna-vete* ‘İzmir buğdayı’, *Smyrna-vin* ‘İzmir şarabı’, *Smyrna-väv* ‘İzmir dokuması, kumaşı’. *Smyrna* kelimesi 1922 yılında İsveç’in Göteborg şehrinde inşa edilen bir kiliseye de ad olmuştur: *Smyrnakyrkan* (Alakom, 2014, s. 100-101)²⁶.

1935 yılı nüfus sayımında İzmir’de İsveççe konuşan kişilerin sayısı 31 erkek ve 5 kadın olmak üzere toplam 36 kişi olarak saptanmıştır²⁷.

2.11. Muhacirlerin Konuştıkları Diller

Bu makalenin sınırlarını ve iddiasını hayli aşan ‘muhacirlerin dili’ meselesi sadece bir başlıkla sınırlı tutulacaktır. Zira İzmir’in dil yelpazesi içinde yer alan bu dilleri anmadan ‘İzmir’in dilleri’ başlığının eksik kalacağı düşünülmektedir.

²⁴ Savaş ve işgal yıllarında yabancı tüccarların bazıları İzmir’i terk etmişti ancak Lozan Antlaşması’nın imzalanmasının ardından gidenler geri dönmeye başladılar. Özellikle Yunanistan ile Türkiye arasındaki meselelerin çözümünde, nüfus mübadelesinin gerçekleşmesinde ve Yunanistan’daki Türklerin her türlü sorununda Hollanda Elçiliği ve Konsolosluklarının devrede olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti zamanında yürütülen olumlu diplomatik ilişkilerin Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Yılmaz, 2012, s. 60/114/118).

²⁵ Osmanlı-İsveç ilişkilerine dair yayımlanan Türkçe kaynaklar arasında Bkz. (Kurat, 1943).

²⁶ Ayrıca *Smyrna* maddesi için bkz. *Svenska Akademiens Ordbok*, 1979.

²⁷ Bkz. Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı 20 İlk teşrin 1935, s. 137, 141.

İzmir'e Balkanlardan ilk muhacir kafilesi 1877 yılında gelmiştir. Takip eden yıllarda Dobruca, Dedeoğaç, Rumeli'nin diğer vilayetlerinden binlerce muhacir İzmir'e gelmiştir. 1891 yılında İzmir'e ulaşan muhacir sayısının 77 bini geçtiği bilinmektedir. İzmir'e ikinci büyük göç hareketi Yunanistan'ın Girit'i işgali sonrası 1897 yılında yaşanmış ve Giritli Müslümanlar, başta İzmir olmak üzere Anadolu'ya göç etmişlerdir (Serçe, 2018, s. 61-62). Balkan Savaşları (1912-1913) sonrası Arnavutluk, Trakya, Midilli, Sakız ve Girit ağırlıklı olmak üzere gelen Balkanlar'dan bir göç dalgası daha yaşanmış, son olarak 1923 yılında Lozan Antlaşması sonrası yaşanan mübadele ile Yunanistan'dan gelen Türklerden bazıları İzmir'e yerleşmişlerdir (Neumann ve Tamdoğan, 2009, s. 61-64).

Özetle İzmir'de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan dillerinden Bulgarca, Arnavutça, Makedonca, Boşnakça²⁸ ve Pomakçanın yanı sıra Tatarca²⁹, Çerkezce'nin de konuşulduğu belirtilmelidir. 1927 yılına gelindiğinde yapılan nüfus sayımına göre İzmir'de konuşulan diller ise şunlardır (Polat, 1994, s. 63-75):

•Türkçe	487,825
•Yahudice	16,800
•Rumca	7531
•Arnavutça	2260
•Fransızca	1726
•İtalyanca	1384
•Bulgarca	1368
•Kürtçe	1253
•Çerkezce	645
•Arapça	447
•Tatarca	101
•Ermenice	26
•Acemce	21

²⁸ İzmir'in Kemalpaşa ilçesine bağlı olan Halilibeyli Köyü, Boşnak muhacirlerin kurduğu bir köydür. Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakıyla başlayan 1850'lerde başlayan ilk göç dalgası 1878 Berlin Antlaşması sonrası devam etmiştir. Ardından 1893'te Yugoslavya'dan gelen Boşnaklar nüfusu artırmıştır. Buranın yurt edinilmesinde tütün yetiştiriciliğine elverişli topraklar etkili olmuştur. Konuştukları dilin Türkçe olmaması uyum sağlama sürecinde birtakım zorluklar doğursa da Müslüman olmaları dolayısıyla şehre entegrasyonları mümkün olabilmiştir. Türkçeyi gittikleri okullarda öğrenmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Özgün ve Doğan, 2018, s. 25-43).

²⁹ Değirmendağı (Konak) Tatarların en yoğun yaşadığı yerlerden biridir. 1883 yılında Tatar muhacirleri İzmir'de Gerenlik Mahallesi adıyla bir mahalle kurmuş kısa sürede bu mahalle Gerenlik Karakuyu (hane sayısı: 256) ve Gerenlik Toynaktepe (hane sayısı 265) diye ikiye ayrılmıştır (Serçe, 2018, s. 63).

•Diğer 4249

Diğer diller arasında Makedonca, Boşnakça, Pomakça ile Roman dilleri de bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Doğu Akdeniz'in XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar çok kültürlü ve çok dilli şehirlerinden biri olan İzmir'de geçmişte konuşulan diller tespit edilmiş, zengin bir kültürel mirasın taşıyıcısı olan bu dillerden bazılarının İzmir diyalektine katkıları, dil-toplum ve dil-kültür eksenleri açısından bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. 'Smyrna'dan İzmir'e dönüşüm' ifadesi ile metaforik olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bir Akdeniz kenti olan Smyrna'nın bir Türk şehri olarak İzmir'e dönüşmesi kastedilmiştir. Nihayetinde bu süreçte çok kültürlü ve çok dilli kent yaşamı da dönüşmüştür. Bu dönüşümün gerekçelerinin tarihsel ve sosyopolitik açıdan çok katmanlı olduğu açıktır. Ancak özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren şehirde artan basın faaliyetleri ve okullaşmaya paralel olarak uluslaşma bilincinin öne çıktığı, yerli halkların İmparatorlukla bağlarının yavaş yavaş kopmaya başladığı görülmektedir. Yabancı dil öğretiminin ana merkezi okullardır ve görüldüğü üzere Fransızlara ait olmayan okullarda da Fransızca en çok öğretilen dildir. Türkçeyi, bazı okullarda sadece Osmanlı makamlarıyla ilişki kurmak isteyen, idari işler edinen ya da tarım ürünleri ihracatıyla ilgilenen gayrimüslimler öğrenmek zorundaydı. Artan okullaşma ile beraber 'dil'in de politik bir mesele olarak algılandığı ve müfredatın buna göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde tüm okullarda ağırlıklı olarak Müslüman, Ortodoks, Katolik veya Protestanların dünya görüşü çocuklara aktarılmaktaydı. Dolayısıyla XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ulusçu söylemin de yaygınlaşmasıyla İzmir'deki yerli kültür, köklü bir değişimden geçerek Osmanlı İmparatorluğu'na gittikçe yabancılaşmıştır.

Bu tarihsel realitenin doğal bir sonucu olarak İzmir'de geçmişte konuşulan dillerden bazıları bugün kaybolmaya yüz tuttuğundan "tehlikedeki diller" statüsünde yer almaktadır. Bu durum kentin somut olmayan kültürel mirası düşünüldüğünde bir 'yoksullaşma' olarak yorumlanabilir. Artık şöyle bir soru ile karşı karşıyayız: Bir zamanlar sokaklarında farklı dillerin konuşulduğu, farklı dillerde şarkıların söylendiği, farklı dillerde kavga edildiği, farklı dillerde uzlaşıldığı bu şehrin geçmişinin kaydını tutan dilleri nasıl hatırlayabiliriz ve elde kalan son kırıntıları nasıl koruyabiliriz? Calvet'in (2010, s. 78) vurguladığı gibi ödünçlemeler denen ve jeolojik katmanlar gibi tarihlendirebildiğimiz dil fosillerinin farklı toplumlar arasındaki tarihi ilişkilere tanıklık ettiğini biliyoruz. Akdeniz havzasına hükmetmiş, bu coğrafyada

yaşamış tüm medeniyetlerin dilleri kültürel bir miras olarak değerlendirilmelidir. Nitekim yaklaşık 300 yıl boyunca tüm gerilimlere rağmen farklı kültürlerin birlikte yaşayabilme tecrübeleri düşünüldüğünde İzmir şehrinin, kültürel farklılıkları kabullenme konusunda tıpkı Doğu Akdeniz'deki Beyrut, Mısır, İstanbul, İskenderiye gibi şehirlerde rastlanan boyutta zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yunan işgali ardından 1922 sonrası İzmir'in modern bir Türk şehri olarak inşasında da bu kökler şüphesiz etkili olmuştur.

İzmir'de konuşulan diller arasındaki alışveriş ve bu dillerin birbirleri arasındaki ödünçlemeler, kültürel çeşitliliğin boyutlarını gözler önüne seren en kıymetli delillerdir.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Erm.	Ermenice
Fr.	Fransızca
İt.	İtalyanca
Lat.	Latince
Port.	Portekizce
Rum.	Rumca
Yun.	Yunanca

Kaynakça

- Achladi, E. (2009). Savaşın Yunan İdaresine: Kozmopolit Smyrna'nın Sonu. Derleyen: M.-C. Smyrnelis *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 217-218). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, E. (2015). Başlangıcından Günümüze Türkiye'deki Fransız Okulları. *Synergies, Turquie*, 8, 29-46.
- Alakom, R. (2014). *İstanbul ve İzmir'de İsveç İzleri (1730-1930)*. İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Arslan, H. (2016). Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, (Yahudilik Özel Sayısı)*, 5(2), 197-224.

- Aytaçlar, N. (2017). Unutulmuş Bir Sos: Garum. Ed. Espagne M., Demir, G., Verger, S., Aydemir P. *Geçmişten Günümüze İzmir Beşerî ve Kültürel Etkileşimler Uluslararası Sempozyum Bildirileri 4-7 Kasım 2015 İzmir içinde* (s. 19-23). İzmir: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Balta, E. (2012). *Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Baltazzi, A. Galdies G. ve Poulimenos G. (2012). *A Lexicon Of Smyrneika (İzmir Rumcası Sözlüğü)*. İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Vakfı Yayınları.
- Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *Türkiye Nüfusu 20 İlk Teşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara: Ulus Yayınevi.
- Baykara, T. (1974). *İzmir Şehri Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir Kenti*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Bora, S. (2021). *Birinci Juderia İzmir'in Eski Yahudi Mahallesi*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Bora, S. (2016). İzmir'de Yahudi Kültürel Mirası: İbranice Yazıtlar, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-36.
- Calvet, L.-J. (2010). *Akdeniz Dillerimizin Denizi*. İstanbul: Monografi Yayınları.
- Câvid, İ. (2010). *Aydın Vilayeti Salnamesi* (R. 1307 / H. 1308). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cuinet, V. (1894). *Turquie d'Asie*. Cilt 3. Paris: Ernest Leroux.
- Cyrstal, D. (2010). *Dillerin Katli*. (G. Cansız, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Çelebi, M. (2007). 19. Yüzyılda İzmir'de İtalyan Cemaati. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(1), 19-51.
- Dankoff, R (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbade: Harrassowitz.
- Derin, Z. (2020). İzmir-Yeşilova Höyüğü. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 12, 1-10.
- Doğer, E. (2020). *İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağdan Türk Fethine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (2023). *Ethnologue: Languages Of The World*. Twenty-sixth edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>.

- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1995). Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine. *Türk Dili*, 2(524), 859-904.
- Fischer, S. R. (2010). *Dilin Tarihi* (Çev. Muhtesim Güvenç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Georgelin, H. (2018). *Geç Dönem Osmanlı Smyrnası'nda Ermenilerin Toplumlararası İlişkileri*. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 195-209). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Georgelin, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hewsen, R. H. (2018). Ege'deki Ermeniler: Smyrna. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 49-64). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Hovannisian, R. (2018). Ermeni İzmir. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 9-18). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kahane, H. ve Tietze, A. (1988). *The Lingua Franca In The Levant*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kechriotis, V. (2009). Yunan Smyrna'sı: Cemaatlerden Tarihi Pantheon'una. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar içinde* (s. 73-89). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kharatian, A. (2018). Ortaçağ'dan Tanzimat Dönemi'ne Kadar İzmir Ve Ege Bölgesindeki Ermeniler. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 65-92). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Kurat, A. N. (1943). *XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
- Kütükoğlu, M. (2000). *İzmir Tarihinden Kesitler*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Merguerian, B. (2018). İzmir'de Misyonerlerin Ermenice Yayıncılık Faaliyetleri. R.-G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir içinde* (s. 141-168). İstanbul: Aras Yayıncılık.

- Mildanoğlu, Z. (2017). *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Minnassian, A. T. (2009). Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, (s. 91-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nahum, H. (2009). Bir Fotoğrafa Bakarken: 1900 Yılında Smyrna'da Bir Yahudi Ailesi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde, (s. 107-122). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neumann, C. ve Tamdoğan, I. (2009). Bilinmeyen Bir Cemaatin Portresi: Müslümanlar Fikret Yılmaz'la Söyleşi. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 61-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişanyan, S. (t.y.). Sefarad. *Nişanyan Sözlük-Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim tarihi: 23.01.2024, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sefarad>
- Oxford University (1885-1900). *Oxford Dictionary Of National Biography*. London.
- Özeçoğlu, H. (2009). Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908). (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özeçoğlu, H. (2008). Modernleşme Sürecinde İzmir'de İtalyanların Eğitimi. *ÇTTAD*, 7(16-17), 3-18.
- Özgün, C. ve Doğan, Ç. (2018). Anadolu'ya Boşnak Göçleri ve İzmir Halilbeyli Köyü, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pınar, İ. (2001). *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Dönemi'nde İzmir, 1608-1918*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Pınar, İ. (2013). *Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Bir Cemaat İzmir'de Alman İzleri*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Polat, S. (1994). 1927 Nüfus Sayımı ve İzmir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 63-75.
- Rolleston, G. (2010). *İzmir 1856*. F. Yılmaz (Yay. haz.). (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.

- Serçe, E. (2018). İzmir’de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam. *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sevinçli, E. (2019). *İzmir Basın Tarihi Gazeteler, Dergiler*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Smyrnelis, M. C. (2009). Dekorun Arka Yüzü. M.-C. Smyrnelis (Yay. haz.). *İzmir 1890-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* içinde (s. 197-207). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Svenska Akademiens Ordbok* (1979). Smyrna. Erişim tarihi: 23.01.2024
<https://www.saob.se/artikel/?seek=smyrna&pz=2>
- Şarhon, K. G. (2015). Judeo-Espanyol / Ladino: Türkiye Yahudilerinin Dili. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (C. 7, s. 122-125). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şirin, H. (2017). İzmir Musevilerinin Ağzları ve Smirneika’dan Türkçeye Katkılar. M. Espagne, G. Demir, S. Verger ve P. Aydemir (Ed.). *Geçmişten Günümüze İzmir Beşerî ve Kültürel Etkileşimler Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (4-7 Kasım 2015) içinde (s. 387-392). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2024). *Derleme Sözlüğü*. Erişim tarihi: 24.01.2024
<https://sozluk.gov.tr/>
- Umar, B. (1999). *İzmir 1950*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Vaux, B. (2018). İzmir’in Ermeni Lehçesi. R. G. Hovanissian (Ed.). *Tarihi Kentler ve Ermeniler İzmir* içinde (s. 123-140). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Yentürk, N. (2022). *Ayaküstü İzmir Sokak ve Fırın Lezzetleri*. Oğlak.
- Yılmaz, F. (2012). *İzmirli Hollandalılar ve İzmir-Hollanda Ticari İlişkileri*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007). *Cama Yazılan Tarih*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Yılmaz, F. ve Yetkin, S. (2003). *İzmir Kartpostalları 1900*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Summary

Dubbed the 'Little Paris of the East', Izmir was one of the important centers of Mediterranean trade from 17th century to mid-1930s. Since the social structure of 'port cities' did not consist only of local elements, Izmir had a cosmopolitan social structure accordingly (Yılmaz, 2007, p. 132). The enormous historical and cultural heritage created by the multicultural environment which permeated the texture of the city can be observed in very few cities within the borders of the Ottoman Empire. This was undoubtedly effective in the process of construction of Izmir as a modern Turkish city after 1922. Within this context, 'transformation from Smyrna to Izmir' metaphorically refers to the transformation of Smyrna, a Mediterranean city within the borders of the Ottoman Empire, into Izmir as a Turkish city. However, the literature regarding the languages as cultural heritage and the relationship between these cultures in terms of language is quite limited. However, the exchange between languages and discovering the borrowings between each other is a key to grasp the internal dynamics of a city. Therefore, studying the dialectology and lexicography would be an important contribution to the area. As Calvet emphasizes (2010, p. 78), language fossils, called borrowings, which can be historicized like geological layers, witnessed to historical relationships within and among different societies as a matter of fact. This context tells the linguists that the languages of all civilizations that have long been dominated the Mediterranean basin should be evaluated and examined thoroughly as a cultural heritage. Therefore, languages spoken in Izmir and the borrowings among these languages can be considered as evidences that reveal the significant dimensions of cultural diversity.

During the mid-19th century, the majority of the population in Izmir spoke Turkish, considering that all of the Turks, who constituted one third of the population, as well as the merchants of other ethnic groups were speaking Turkish. Different languages such as Italian and French were widely used in commercial relations. Yet, it has been considered that Europeans prefer to speak Greek in daily work. It should also be noted that French was used by a significant part of the merchants during this period, while English was very rarely known by the lower classes since it was not taught in schools. Jews use a defective mixture of Spanish and Turkish. Moreover, Armenian is spoken by the Armenian community, yet very few non-Armenians used the Armenian language (Rolleston, 2010: 51-52). In the 19th century, street names in Izmir were mostly Turkish, Greek, and French. Within the Greek neighborhoods, it is predominantly Greek and French (Beyru, 2011, p. 116). Workplace signboards were generally used in Greek, Turkish, French, Italian and Armenian. To sum, until the beginning of the 20th century, it is known that Turkish, Greek, Armenian, Ladino (Judeo-Spanish), Frankish (Italian, English, Dutch, German, Swedish) were widely used in the city, as well as French was the common language of communication in trade. Furthermore, with the second half of the nineteenth century, it is understood that Balkan languages were widely spoken such as Bulgarian, Albanian, Macedonian, Bosnian and Pomak. It should also be noted that Tatar and Circassian languages were also started to be used by the late 19th century. As for the historical sources, Newspapers can be seen as the most important source of knowledge. In addition to French, there were newspapers which have also been published in Turkish, Greek, Armenian and Ladino languages (Sevinçli, 2019). These sources allow for the tracking of languages spoken through their content understanding the social, cultural, and political environment of the 19th century Izmir.

This research will allow understanding the historical process and cultural texture that created this language heritage. Methodologically, the languages that have been found to have been spoken in Izmir from past to present will be evaluated. It is therefore aimed to draw attention to the relationship between these languages and Turkish from a historical perspective. Moreover, it would be significant to reveal the contributions of some of these languages to the Izmir dialect from a more holistic approach than the existing literature bypassed in terms of language-society and language-culture axes. Furthermore, this study ultimately aimed to present a preliminary study for the language atlas of Izmir, which has not yet been studied thoroughly, by investigating the different languages of those who came to the city through migration, especially from the Balkans and the Caucasus especially after the second half of the 19th century.

LİVANE KAZASI İLE İLGİLİ HUKUKİ TALEP VE DAVALAR (1800-1861)

LEGAL CLAIMS AND ACTIONS REGARDING THE LİVANE ACCIDENT IN THE 19TH CENTURY (1800-1861)

Zemzem YÜCETÜRK

Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Ana Bilim Dalı, zemzem_yuceturk@artvin.edu.tr

Öz

Livane kazası XIX. yüzyılda Erzurum ve Trabzon eyaletleri arasında bölünmüş, küçük bir idari birimdir. Çalışmada XIX. yüzyılın başından Padişah Abdülmecit'in tahttan ayrılmasına kadarki dönemde Livane kazasıyla ilgili talep ve davalar Osmanlı Arşivi'nden belgeler incelenerek ele alınmıştır. Talep ve davaların konusu idari değişiklik, eşkıyalık olayları, mali konular ve mimari yapılarla ilgilidir. Böylece söz konusu dönemde kaza halkının bu konulardaki sıkıntıları ve istekleri belirtilerek bu sıkıntı ve isteklere devlet tarafından nasıl çözümler getirildiği ortaya konulmaya çalışıldı. Çalışma sonucunda bahsi geçen kazada eşkıyalık olaylarının yaşandığı incelenen belgeler ışığında ortaya çıkmıştır. İncelemeler doğrultusunda kadın kaçırma, Livane kazası halkından bazılarının katilleri korumak için yerel yönetimlere karşı başkaldırarak eşkıyalarla birlikte hareket etmesi ve halkın bir takım eşkıyanın çevresinde birleşerek vergilerini ödememek için direnişe girmesi gibi olaylarda devletin bölgeye asker sevk etmek durumunda kaldığı ve asayişini sağladığı tespit edilmiştir. İncelenen belgeler doğrultusunda mali sıkıntılar ve talepler de kazanın bu konulardaki durumunu ortaya çıkarmıştır. Kaza halkının vergilere muhalefet etme sebepleriyle ekonomik durumları ve talepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Mali alanda da devletin vergilerde indirim yaparak halka ödeme kolaylığı sağladığı da anlaşılmıştır. Yine mimari yapıların tamiri başlığı altında söz konusu halkın cami, çeşme, köprü ve tekye gibi mimari yapılara ne derece ihtiyaç duydukları ve bu yapıların tamiri hakkında istekleri de belgeler ışığında aydınlatılmıştır. Halkın kazaya cami, medrese, tekke gibi yapılar inşa edilmesi konusunda talepleri doğrultusunda da devletin söz konusu binaların inşa edilmesi için yerel idarecilerle irtibata geçtiği görülmüştür.

Abstract

Livane accident in the 19th century. It was a small administrative unit divided between Erzurum and Trabzon provinces in the century. In the study, the demands and lawsuits related to the Livane district from the beginning of the 19th century until the abdication of Sultan Abdülmecit were discussed by examining documents from the Ottoman Archives. The subjects of the demands and lawsuits are related to administrative changes, banditry incidents, financial issues and architectural structures. Thus, by stating the problems and wishes of the people of the district on these issues during the said period, it was tried to reveal how the state provided solutions to these problems and wishes. As a result of the study, it was revealed in the light of the documents examined that there were incidents of banditry in the mentioned accident. In line with the investigations, it has been determined that the state had to send soldiers to the region and ensure public order in cases such as kidnapping women, some of the people of the Livane district rebelling against the local governments and acting together with the bandits to protect the murderers, and the people uniting around some bandits and resisting to avoid paying their taxes. In line with the documents examined, financial difficulties and demands also revealed the situation of the accident in these matters. An attempt was made to determine the economic situation and demands of the people of the district due to their opposition to taxes. In the financial field, it has also been understood that the state provides ease of payment to the public by reducing taxes. Again, under the title of repair of architectural structures, the extent to which the people in question need architectural structures such as mosques, fountains, bridges and lodges and their requests for the repair of these structures are also clarified in the light of documents. In line with the demands of the people to build structures such as mosques, madrasahs and lodges in the district, it has been observed that the state contacted local administrators to build the buildings in question in the 19th century. It was a small administrative unit divided between Erzurum and Trabzon provinces in the century. In the study, requests for administrative changes regarding the Livane district from the beginning of the 19th century until the abdication of Sultan Abdülmecit were discussed by examining documents from the Ottoman Archives. The subjects of the demands and lawsuits are related to administrative changes, banditry incidents, financial issues and architectural structures. Thus, by stating the problems and wishes of the people of the district on these issues during the said period, it was tried to reveal how the state provided solutions to these problems and wishes. As a result of the study, it was revealed in the light of the documents examined that there were incidents of banditry in the mentioned accident. In line with the investigations, it has been determined that the state had to send soldiers to the region and ensure public order in cases such as kidnapping women, some of the people of the Livane district rebelling against the local governments and acting together with the bandits to protect the murderers, and the people uniting around some bandits and resisting to avoid paying their taxes. In line with the documents examined, financial difficulties and demands also revealed the situation of the accident in these matters. An attempt was made to determine the economic situation and demands of the people of the district due to their opposition to taxes. In the financial field, it has also been understood that the state provides ease of payment to the public by reducing taxes. Again, under the title of repair of architectural structures, the extent to which the people in question need architectural structures such as mosques, fountains, bridges and lodges and their requests for the repair of these structures are also clarified in the light of documents. In line with the demands of the people to build structures such as mosques, madrasahs and lodges in the district, it has been observed that the state contacted local administrators to build the buildings in question.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 19 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 5 August 2023
Date accepted: 19 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Livane Kazası; İdarî Değişiklik;
Eşkıyalık; Ekonomi; Mimari Yapılar

Keywords

Livane District; Administrative
Change; Banditry; Economy;
Architectural Buildings

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.15

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluş döneminde topraklarının genişlemesi nedeniyle ülke eyalet (beylerbeylik), sancak, kaza, nahiye ve köy şekilde idarî birimlere ayrılmıştır (Atay, 2022, s. 30). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde memleketin eyaletlere bölünmesine devam edilmiş olup, eyaletler, sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere ayrılmıştır (Karal, 1999, s. 33). 1864 Nizamnamesi ile birlikte en büyük idari birim vilayetler olmuştur (Karal, 2003, s. 153). Livane XIX. yüzyılda kaza konumundadır (Yüçetürk, 2019, s. 261-263).¹ Çalışmada ele alınan konulardan biri Livane kazasında eşkıyalık ile ilgili talep ve davalardır. Osmanlı topraklarının genel olarak her yerinde (İlgürel, 1995, s. 466-467)², özelde de Livane kazasında tarihten beri eşkıyalık hareketleri görülmüştür.³ Osmanlı topraklarının da dahil olduğu Akdeniz'de eşkıyalık XIV. yüzyıldan itibaren başlamış, XVII. yüzyıla gelindiğinde de yoğunluk göstermiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da küçük çeteler halinde eşkıyalık olaylarına rastlanılmış, bu yüzyılın sonuna doğru siyasi ve ekonomik durumun bozulmasıyla yersiz ve yurtsuz kalan insan toplulukları eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Eşkıyalık hareketleri XIX. ve XX. yüzyılda Anadolu'da da görülmüştür (İlgürel, 1995, s. 467-468). Araştırmanın metoduna bakıldığı zaman; çalışmada XIX. yüzyılın başından Padişah Abdülmecit'in saltanatının sonuna kadarki dönemde Livane kazasının idarî taksimat değişikliğine dair talepler ele alındığı gibi Livane kazasındaki eşkıyalık olayları da incelenmiştir. Eşkıyalar bu dönemde Livane idarecileriyle birlikte hareket edip devlete isyan ettikleri gibi, (BOA, HAT. 1261-48811, 30 Ekim 1830), kız kaçırma (BOA, İ.DH. 189-10622, 14 Mart 1849) ve para gasp etme amaçlı olarak küçük çaplı eşkıyalık hareketleri de görülmüştür (BOA, MVL. 200-52, 28 Mart 1850). Diğer taraftan söz konusu dönemde Livane kazası halkının ekonomik talep ve davaları ile mimari yapıların tamiri konusundaki talepleri de çalışmada ele alınmıştır.

¹ Livane Artvin şehrinin Osmanlı dönemindeki adıydı (Umar, 1993, s. 520). Livane ismi o dönemde Çoruh vadisine verilen bir isim olup Yusufeli ve Artvin merkezi içine almaktaydı (Artvinli, 2013, s. 179-180). 20. yüzyılda Livane kazasının idarî taksimatı için bkz. (Şaşmaz, 2014).

² Zorla insanların mallarını gasp eden, bu amaç için insanları öldüren ve bu işi teşkilat haline getirenlere yol kesen anlamında harrabe veya kuttau't-tarik isimleri verilmiştir. Osmanlılarda bu tarz faaliyetlerde bulunanlara şâki veya bu kelimenin çoğulu olan eşkıya tabiri kullanılmıştır (İlgürel, 1995, s. 466-467). Eşkıya İslam ceza hukukunda had suçları arasındaki hırabe suçunun Türkçedeki karşılığıdır (Bardakoğlu, 1995, C. 11, s. 463).

³ BOA, HAT. 1261-48811, 30 Ekim 1830, BOA, MVL. 200-52, 28 Mart 1850, BOA, HAT. 1261-48811, 30 Ekim 1830; BOA, C. DH. 294-14688, 6-16 Kasım 1830.

1. LİVANE KAZASI'NIN İDARİ TAKSİMATIYLA İLGİLİ TALEPLER DOĞRULTUSUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Tarihi kaynaklarda Tao-Klarceti adıyla da anılan Artvin (Subaşı, 2019, s. 82), 1549'da Osmanlı egemenliğine geçmiştir (Taşkın, 2019, s. 168). Osmanlı Devleti dönemindeki adı Livane'dir (Taşkın, 2020a, s. 1). XIX. yüzyılda Livane-i Süfla ve Livane-i Ulya olarak ikiye ayrılmış olan Livane kazasının Vartan olarak da geçen Livane-i Süfla bölümü 1828'den 1878'e kadar Trabzon'a bağlı Batum sancağının kazasıydı. Maçahel'i de içine alan Livane-i Ulya bölümü ise bu tarihler arasında Erzurum'a bağlı Çıldır sancağının kazası olarak iki idari kısma ayrılmıştı (Sezen, 2017, s. 514). 1848 yılında Livane Kazası, Livane-i Balâ ve Livane-i Zir Vartana olarak iki kaza şeklinde idari olarak yeniden düzenlenmiş ve her ikisi de Çıldır sancağına bağlanmıştır (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1264 Hicrî/1848, s. 207, 215). 1849'da Livane'nin Trabzon eyaletine bağlı kısmı da Erzurum vilayetine bağlanmıştır. 27 Mart 1849 Erzurum valisi Mehmet Hamdi'nin yazısında Livane kazasının Trabzon eyaletine bağlı Rize sancağına pek yakın olduğundan Çıldır sancağından ayrılıp Rize sancağına verilmesinin iyi olacağı belirtilmiştir (BOA, A.MKT. 231-18, 27 Mart 1849). 8 Ocak 1850 tarihli belgeye göre de Livane kazasına bağlı Heba ve Klaskür nahiyeleri üç dört yüz haneden ibaret olup Livane kazasının en sonunda bulunan Trabzon eyaletine bağlı Gönye kazasına yakındırlar. Bu nedenle söz konusu nahiyelerin Livane kazasıyla beraber buraya bağlanmasına dair Çıldır sancağı kaymakamı tarafından tahrirat gönderildiği bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MVL. 231-2, 8 Ocak 1850). Belgeden de anlaşıldığı üzere Livane kazası Çıldır sancağına uzaktır. Bu nedenle kazanın Gönye sancağına bağlanması istenmiştir. Bu uzaklık nedeniyle de 1850 yılına gelindiğinde Çıldır sancağının merkezinin Livane kazasından Oltu kazasına alınması istenmiştir. 8 Nisan 1850 tarihli Çıldır kaymakamına gönderilen yazıya göre Livane kazası on üç kazası olan Çıldır sancağının en sonunda bulunmakta, söz konusu sancak diğer kazalara uzak olması nedeniyle işlerin görülmesinde zorluk çekilmektedir. Bu nedenle Oltu kazasının Çıldır sancağı merkezi yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. İstek Meclis-i Vala'ya havale edilip gereğinin yapılmasına karar verilmiştir. Bu konudaki istek Çıldır kaymakamlığı tarafından da belirtilmiştir (BOA, A.MKT.UM. 36-12, 8 Nisan 1850; BOA, A.MKT.UM. 17-68, 8 Nisan 1850). Erzurum Valisi Şerif Mustafa Paşa'nın 26 Mart 1851 tarihli tahriratına göre de Çıldır sancağına bağlı Livane kazasının Lazistan sancağına ilhakı konusu adı geçen liva mutasarrıfı tarafından arz olunup, durum Meclis'i Vala'ya havale edilmiş ve kazanın Lazistan sancağına katılması uygun görülmüştür (BOA, MVL. 243-18, 26 Mart 1851). 1 Ağustos 1851 tarihli belgeye göre

Lazistan sancağına bağlı kazaların müdürleri, memurları ve meclis azaları ile halk Livane kazasının Lazistan sancağına bağlanmasını istemişlerdir. Gerekçe olarak da Erzurum eyaletine bağlı Çıldır sancağında Livane veya Artvin denilen kazanın karyelerinin çoğunun Lazistan sancağı kazalarından Arhavi, Hopa, Gönnye, Maçahel ve Acaralar kazalarına hudut olduğunu belirtmişlerdir. Livane kazası Çıldır sancağına kırk saat, Batum'a yirmi saat mesafede, adı geçen kazalara da on saat mesafededir. Livane kazasıyla adı geçen kazaların arası bir nehirden ibaret olup bazı yerlerin ise hiç mesafesi yoktur. Belgede Livane kazası Erzurum eyaletine bağlı olup bu kazanın Lazistan sancağına bağlanması talep edilmiştir (BOA, MVL. 241-35, 1 Ağustos 1851). 4 Mayıs 1852 tarihli belgeye göre de Livane kazasının Erzurum eyaletinden ayrılarak Lazistan sancağına bağlandığı belirtilmiştir (BOA, MVL. 246-61, 4 Mayıs 1852). Kars, Ardahan ile birlikte Artvin'in de içinde bulunduğu Batum Elviye-i Selase olarak isimlendirilmiştir (Atalay, s. 2017). Bölge 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Rus hakimiyetine girmiştir (Kılıç ve Taşkın, 2021, s. 257). Rusya tarafından işgal edildikten sonra üç il Tiflis merkezli Kafkasya Genel Valiliği'ne dahil olmuştur (Kutlu ve Taşkın, 2021, s. 34). Elviye-i Selase 27 Şubat 1921'de tekrar anavatana katılmıştır (Atalay, 2018, s. 542). 1956'da Çoruh Vilayeti adı, Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç, Borçka, Hopa ve Arhavi kazalarını ihtiva etmek üzere Artvin olarak kabul edildi (Taşkın, 2020b, s. 326).

2. LİVANE KAZASINDA EŞKIYALIK VE EŞKIYALIKLA İLGİLİ DAVALAR

Genel anlamda teknik olarak suç ahlak kurallarına, törelere, yasalara aykırı davranışlarda bulunmak demektir (Yüçetürk, S., 2022a, s. 259). Farklı ırk, din ve kültürleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti olumsuz fiillere sahne olmuştur (Yüçetürk, S., 2022b, s. 51). Yol kesme anlamına gelen hırâbe bir ya da daha fazla kişinin silah kuvveti ile şehirlerarası veya üç mezhebin de kabul ettiği üzere şehir içinde Müslüman zimmi fark etmeksizin saldırıda bulunması, malını gasp etmesi veya öldürmesidir (Ekinci, 2017, s. 350-351). İslâm ceza hukukunda suçlar ve cezalar had, kısas ve ta'zir olarak üçe ayrılmıştır. Had suçları içinde; zina, hırsızlık, yol kesme, iffete iftira, dinden dönme ve isyan, kısas suçları içinde; öldürme, yaralama ve sakat bırakma suçları yer almaktadır. Ta'zir ise bu ikisinin dışındaki bütün suçları içine almaktadır (Özay, 2019, s. 1-2). Yol kesici, şâki veya kat-ı tarik ismi de verilen bu kişilerin cezası sonuca göre değişmektedir. Eğer suçlu bir kişiyi öldürmeden ve mal çalmadan yakalanırsa dayak atılır ve tövbe edinceye veya ömür boyu hapse konurdu (Ekinci, 2017, s. 350-351). Sadece mal yağmalayanların sağ

elleri ile sol ayakları çapraz kesilir. Yalnızca adam öldürenler ise had cezası olarak ölüme mahkûm edilirdi (Avcı, 2004, s. 336). Hem cinayet hem de nisap miktarı mal alma durumunda asılarak idam edilir ve üç gün boyunca teşhir edilirdi. Kadın yol kesiciler asılmadan öldürülürdü. Eğer nisap miktarı mal alıp yaralama olursa el ve ayak kesilirdi (Ekinci, 2017, s. 351). Osmanlı uygulamasında eşkıya müddetsiz şekilde hapsedilirdi (Avcı, 2004, s. 336). Yakalanan eşkıya liderlerine ise mahkemede yargılanıp suçlu bulunmaları durumunda idam, kısas, sürgün, kalebend, cezîrebend, küreğe konma gibi çeşitli cezalar uygulanmıştır (İlgürel, 1995, s. 468). Sadece gasp hem haksız fiil hem de suç olarak kabul edilmiştir. Ancak hırsızlık suçunda bulunması gereken gizlilik unsuru eksik olduğu için had değil, ta'zir cezası gerektirir. Mağdur affetse bile kamuya karşı işlenmiş bir suç sayılarak yeryüzünden fesadı defetmek için gasıp hapis vb. cezalarla cezalandırılır. Osmanlı uygulamasında gasp suçuna kürek cezası da verilebilmiştir (Avcı, 2004, s. 234-235). 1840 Ceza Kanunname-i Hümayunu, bütün ceza kanunlarına benzer şekilde, adam öldürme, ırz ve namus aleyhine işlenen suçlar, mal aleyhine işlenen suçlar gibi bazı suçları tanımlayıp verilecek cezaları düzenlemiştir. Ancak sayılan suçlar zaten İslam hukukunun tanımladığı ve cezalandırdığı eylemlerdi (Candan, 2015, s. 75, 63-81). Kanunda şeriata atıf yapılan konular had ve kısas cezalarıdır (Akgündüz, 1986, s. 805). Bahsi geçen kanunnamede özellikle ta'zir suçlarının düzenlendiği görülmektedir. Bununla birlikte kasıtlı olarak adam öldürme ve yol kesme suçlarında da düzenleme yapılmıştır (Ekinci, 2017, s. 552). Kanuna göre fileen bir kişiyi veya birtakım kişileri karışıklık çıkarmaya veya isyana davet eden ve silah dağıtanların suçu katl ve idamdır. Bu kişiler siyaseten katledileceklerinden karar padişaha bildirildiğinde suçlunun katle bedel müebbeden küreğe konulması padişaha bırakılmıştır (Akgündüz, 1986, s. 812).⁴ 1840 Ceza Kanunu'na bakıldığı zaman yol kesme suçunu işleyenler bir insanı öldürmeyip hırsızlığa cesaret etmişlerse yedi sene müddetle kürek cezasına çarptırılacaktır. Birini öldürmüş olduğu tespit edilenlere on sene kürek cezası verilecek, suç kesinleşince de kısas uygulanacaktı (Gökçen, 1987, s. 138). 1851 tarihli Ceza Kanunu 1840 tarihli kanunla kıyaslandığında küçük değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Kısas ve had suçlarına değinilip ta'zir

⁴ Bu hükümde 1851 Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılmamıştır (Gökçen, 1987, s. 138). Padişahın bizzat yargılama yapması, devlet ve millet için zararlı gördüğü kişileri cezalandırabilmesi ve hatta öldürülmelerine dahi karar verebilmesi *ta'zir bi'l-katl* veya *siyaseten katl* olarak isimlendirilmektedir. Siyaseten katl uygulaması Osmanlı Devleti'nde sadece devlet adamlarının cezalandırılmasında kullanılmış ve Tanzimat Fermanı ile padişah bu yetkisinden vazgeçmiştir (Yurtseven ve Şahin, 2016, s. 184). Kişilerin soruşturması ve yargılanması yapıldıktan sonra bu ceza verilirdi. Ancak Osmanlı Devleti'nde padişahlar çeşitli kesimlerin etkisinde kalarak siyaseten katl emrini verdikleri gibi mutlak egemenlik anlayışından dolayı da soruşturmaya gerekli görmeden bu emri verebildikleri de söylenebilir (Katgı, 2013, s. 192).

suçlarında düzenleme yapılmıştır. (Ekinci, 2017, s. 553). Kanuna göre yol kesenler soyguna cesaret edip şayet adam öldürmemişlerse bunlara yedi sene kürek cezası verilecektir. Cinayet işleyenler ise idam edilecektir (Gökcen, 1987, s. 144). Had ve kısas suçlarından bahsedilmeyen 1858 Ceza Kanunnamesi'nde ise sadece ta'zir suçları üzerinde düzenleme yapılmıştır (Ekinci, 2017, s. 553). Kanunnamede suçlar cinâyet, cünha ve kabahat olarak üç kısma ayrılmıştır (Akgündüz, 2010, s. 59). Kanuna göre de halkı devlet aleyhine silahlı olarak isyan ettirmenin cezası idamdır. Her kim halkı diğerine karşı silahlandırarak gasp, tahrip, katl ve fesatlık çıkarırsa idam edilir. Bu fesatlıkları birtakım eşkiyayla çıkarırsa veya tasarlırsa eşkiya reisi idam edilir, diğerleri ise işlediği suça göre geçici veya ömür boyu küreğe konulur. Fiilen fesatlık çıkarmadan yakalananlar ömür boyu sürgüne yollanılır. Fesatlığın sözde kalması durumunda ele geçirilenlere geçici olarak kalebentlik cezası verilir. Fesatlık teklif edip teklif kabul edilmemişse teklifi yapana bir ila üç sene arasında hapis cezası verilir. Bir kişi bir memuriyeti veya devletçe bir sebebi olmadıkça askerın, bir şehrin kumandasını ele alırsa, memur olduğu asker kumandasını devletin emrinden sonra terk etmezse veya bu askeri dağıtmazsa idam edilir (Akgündüz, 1986, s. 842-844). Silahlı olarak dağlarda dolaşıp yolcuların para ve eşyalarını alanlara suçlarının durumuna göre geçici veya ömür boyu kürek cezası verilir. Bu kişilerden daha önce cinayet işleyenlere, insanlara zulmedenlere ve devamlı olarak eşkiyalıkla meşgul olanlara idam cezası verilir. Eşkiya cemiyeti kuran, karışıklık çıkaranlara idarecilik yapan, bunlara yiyecek ve silah sağlayanlar kürek cezasına çarptırılır (Gökcen, 1987, s. 178-179). Osmanlı Devleti'nde genel olarak eski devlet görevlileri veya yüksek rütbeli askerî idareci olan eşkiya liderleri devletin zayıf anlarında ve özellikle de savaş zamanlarında zararlı faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Taşradaki devlet görevlilerinin de bazen eşkiyalığa teşebbüs ettiği, örneğin bir sancakbeyinin eşkiyayla birleştiği de görülmekteydi (İlgürel, 1995, s. 467). Döneme ait 1830 tarihli belgelerden de Livane mütesellimi Ali Bey'in 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından faydalanarak bir eşkiyayla birleşip zararlı faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. 30 Ağustos 1830 tarihli belgeye göre Çıldır sancağına bağlı Ardanuç ve Tavusker kazaları için Livane Bey'i Ali Bey Çıldır Mutasarrıfı Ahmet Paşa ile harp etmiştir (BOA, HAT. 1040-43065, 19 Eylül 1830; BOA, HAT. 1040-43065, 30 Ağustos 1830; BOA, HAT. 1040-43065, 20 Ekim 1830). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Tavusker kazasının yönetimini eline almak isteyen Ali Bey ile kaza halkı arasında da düşmanlık ortaya çıkmıştır. Rus ordusu 1828-1829 Osmanlı Rus savaşında, 8 Temmuz 1829 tarihinde General Paskevic kumandasında Ermenilerin gösterileriyle Erzurum'a girmiştir. Ruslar imzalanan Edirne Antlaşması'na göre 14

Eylül 1829'da şehri tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakmışlardır. Şehir üç aylık Rus işgali sırasında büyük zarar görmüştür. (Küçük, 1995, s. 324). 20 Eylül 1830 tarihli belgeye göre Tavusker kazasından ulema ve halk İstanbul'a gönderdikleri yazıda Erzurum'u Ruslar işgal ettikten sonra Livane Beyi Ali Bey'in fırsattan istifade kazayı zabt ettiğini söyleyerek kazalarının mütesellimliğinin bundan sonra Livane beylerine verilmemesini talep etmişlerdir (BOA, HAT. 1337-52173, 20 Eylül 1830). 30 Ekim 1830 tarihli belgeye göre de Çıldır eyaletine bağlı Livane sancağında mütesellim bulunan Livaneli Ali Bey sefer sırasında Erzurum'a firar etmiş, fukaraya da zulmettiği için Sivas'a sürgünü düşünülmüştür. Ali Bey görevinden alındıktan sonra yerine Muhtar Süleyman Sani Bey mütesellim tayin edilmiştir. Ali Bey, Dursun adlı eşkıya ile bir miktar asker toplayıp tabyalar inşa ederek isyana kalkışmış, Ardanuç sancağında Çıldır Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın üzerine etrafında topladığı üç binden fazla asi ile hücum etmiş ise de daha sonra kaçmıştır (BOA, HAT. 1261-48811, 30 Ekim 1830; BOA, C. DH. 294-14688, 6-16 Kasım 1830). Söz konusu belgeden de anlaşıldığına göre Ali Bey eşkiyayla birlikte hareket ederek devlete başkaldırmıştır. Ali Bey 1830 yılında görevinden alınmıştır (Yücetürk Z., 2022b, s. 122-123). Ali Bey'in devlete karşı işlediği suçlardan dolayı da bu suçlarının sonucu 1845 yılında sürgün edildiği anlaşılmaktadır (BOA, MVL. 20/39, 24 Ocak 1848).⁵

Çalışılan dönemdeki belgeler incelendiğinde 14 Mart 1849 tarihli belge de Livane kazasındaki eşkıyaların bulunduğunu göstermektedir. Eşkıyaların kadın kaçırma suçuna karıştıkları anlaşılmaktadır (BOA, İ.DH. 189-10622, 14 Mart 1849). Osmanlı Devleti'nde kadın ve kız kaçırana, uygulanması padişaha bırakılan ta'zir cezası verilmiştir. Söz konusu ceza had ve kısas cezası uygulanan suçların dışındaki suçlara verilirdi (Aydın, 1993, s. 479-480). Kadın ve kız kaçırana kürek cezasına da çarptırılmıştır (Avcı, 2004, s. 204). Kız kaçırma ile ilgili olarak 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde bir ceza yoktur. Osmanlı Devleti tarafından söz konusu suç işleyenlere hapis cezası verilmiş olmakla birlikte, cezanın uygulanmasında bölgeden bölgeye değişiklikler de görülmektedir (Temel, 2019, s. 33). 14 Mart 1849 tarihinde Mehmet adlı kişinin İstanbul'a gönderdiği arzuhale göre Erzurum eyaletine bağlı Livane kazası köylerinden ve Beşavul karyesi mütemekkinlerinden El-Hac Salih Ağa'yı adı geçen kaza köylerinden Klaskür karyesi ahalisinden Ali Efendi haksız yere telef ve idam etmiştir. Ayrıca Mehmet'in kız kardeşi Ayşe'yi başka biriyle evli olduğu halde elli altmış nefer eşkiyayla evlerini basarak zorla alıp gitmiştir. Arzuhalde adı

⁵ Livane beyi olarak Ali Bey'in idaresi hakkında daha detaylı bilgi için ve 1845 yılında sürgün edilmesine dair bkz. (Yücetürk, Z., 2022b, s. 121-124).

geçen kazada ara sıra benzer olaylar yaşandığından durumun soruşturulması için eyalet müşiri ve hakimine emir gönderilmesi istenmiştir. 19 Haziran 1849 tarihli yazıda da gereğinin yapılması talep edilmiştir (BOA, İ.DH. 189-10622, 14 Mart 1849). Evli bir kadını kaçıran kişiye ne ceza verildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. 25 Mayıs 1849 tarihli Erzurum eyaleti valisi Mehmet Hamdi de İstanbul'a gönderdiği yazısında durumdan bahsederek gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, A.MKT.UM. 8-19, 25 Mayıs 1849).

1849 tarihli belge ise Livane kazası halkından bazılarının katilleri korumak için yerel yönetimlere karşı başkaldırarak eşkıyalarla birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Bu durum bölgeye asker sevkini dahi gerektirmiştir. 22 Kasım 1849 tarihli İstanbul'a Anadolu Ordu-yı Hümayunu müşiri tarafından yazı gönderilmiştir. Adı geçen kazaya bağlı Deviskal köyünden Veli oğlu Molla Mehmet'in erkek kardeşi, Mustafa adlı kişinin katilidir. Molla Mehmet kardeşini korumak için Artvin kazasını basmak üzere bazı kişilerle İrsa köyüne gitmiştir. Heba ve Klaskür nahiyelerinin fesatlıklarını önlemek ve vergilerini tahsil etmek için adı geçen kaza müdürü Hasan Ağa Binbaşı Osman Ağa'nın yanına gitmiştir. Maiyetlerindeki askerle Heba iskelesine geldikleri zaman eşkıyalar kaçıp Molla Mehmet'in bulunduğu yere gelmişlerdir. Elebaşı Molla Mehmet ve söz konusu kişilerin silahlı saldırıda bulunacaklarının anlaşılması üzerine gerekli tedbirler alınarak Asakir-i Şahane Batum'da asayiş sağlanmıştır. Batum kaymakamı Galip Efendi Maçahel kazasında bulunan katilin yakalanması için iki bölük nizamiye askeri gönderilmesini talep etmişse de katilin yakalanmasının birkaç zaptiye ile mümkün olacağı düşünüldüğünden ancak yakalanamazsa o zaman asker gönderilmesinin uygun olacağı şeklinde cevap verilmiştir (BOA, MVL. 230-44, 22 Kasım 1849). Söz konusu olaydan Çürüksu tarafında nizamiye askeri binbaşı Osman Ağa, Erzurum valisi Hamdi Paşa, Çıldır sancağı kaymakamı ve Livane kazası meclisi de yazılarında bahsetmişlerdir. Çıldır Kaymakamı Ahmet Bican Paşa da 5 Aralık 1849 tarihli yazısında söz konusu olaydan bahsederek Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan Heba ve Klaskür nahiyeleri halkının vergilerini ödemeyip, içlerinden bazılarının katil olaylarına giriştiklerini ve halkın ırz ve namuslarına göz diktiklerini belirtmiştir. Durumdan Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri ve Erzurum eyaleti valisi de haberdar edilmiştir. Erzurum valisi bahsi geçen molların yatıştırıldığını bildirmiş, bu tür olaylar birkaç gün sonra da yaşandığı için halk evlerine gidemediği gibi karışıklık çıkarıcılar da sancak çevresinden Mirhev kazasına gitmişlerdir. Fesatlık çıkarıcı halk adı geçen kaza müdürü tarafından tutuklanmış ve içlerinden birkaç kişi Çıldır kaymakamına gönderilmiş olup Veli oğlu Molla Mehmet ise Erzurum'da tutuklanmıştır. Ayrıca

kazanın vergisini ödeyebilmesi için ödemeleri gereken vergiden yirmi altı bin kuruş indirim yapılmıştır. Yapılan bu indirim kaza halkının memnuniyetini sağlamıştır (BOA, MVL. 231-2, 5 Aralık 1849).

Eşkıyalık devlete karşı halkın çıkarlarını savunan bir hareket olarak da görülmüştür. Bu sebeple halk bu tür faaliyetleri kendilerine zarar verse de devlet görevlilerinin baskı ve zulümlerine karşı bir tepki olarak düşünmüştür (İlgürel, 1995, s. 467). 16 Mart 1850 tarihli Erzurum valisi Mehmet Hamdi'nin yazısına göre Livane kazasında Heba ve Klaskür nahiyeleri, Deviskalli Molla Mehmet adlı kişinin fesat ve kışkırtmasıyla vergilerini ödememişlerdir. Anadolu Ordu-yı Hümayun müşiri ile yapılan istişarede halkın birkaç yıldır bu tür olaylara karıştığı ve cemiyetler kurduğu ifade edilmiştir. Kaza müdürü Hasan Ağa'nın kötü idaresi nedeniyle görevinden alınıp bin beş yüz kuruş maaşının bu işi hakkıyla yapacak birine verilmesinin iyi olacağı belirtilmiştir. Söz konusu nahiyelerde asayişin sağlanması ve cinayet olayları da yaşandığından katillerin cezalandırılması için adı geçen kazaya o topraklar hakkında bilgili birinin seçilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA, MVL. 232-34, 16 Mart 1850). Görüldüğü üzere kaza halkı vergilerini ödememek için Molla Mehmet adlı eşkıyanın çevresinde birleşmiştir. 14 Nisan 1850 tarihli belgeye göre ise hapsedilenlerin hapisten kaçarak zararlı faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Livane kazasında Sirya, Murgul, Heba ve Klaskür nahiyeleri halkından ve Erzurum'da hapis bulunan Molla Mahmut arkadaşlarıyla Artvin kasabasına gelip uygunsuz olaylara girişmişler ve adı geçen kaza azasının ev ve mallarını yakmışlardır. Söz konusu kişiler olay çıkarmayı sürdürdüklerinden cezalandırılmaları için Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ile haberleşildikten sonra durum Erzurum'da nizamiye askerine bildirilmiştir. Askeri birlikler Çıldır tarafına gittikten sonra da durumun liva kaymakamı ve ileri gelenlerle müzakeresi yapılmıştır. Belgeden anlaşıldığına göre bu türden karışıklıklar ve cinayet olayları bahsi geçen nahiyelerde beş on seneden beri vardır. Bu durum suçluların cezalandırılmamasından kaynaklanıp işlenen cinayetler kaza ve nahije halkına da kötü örnek olduğundan cinayet sayısı giderek artmıştır. Kazada halkın silahlı gezmesinden ve Laz ahalisinin silah taşımayı alışkanlık haline getirmesinden dolayı reyanın emniyeti bulunmamaktadır. Halkın kanun dışı harekette bulunmayacağına ve silah taşımayacağına dair kendilerinden senet alınarak, senedin mahkeme kaydıyla bir suretinin de İstanbul'a gönderilmesi yoluna gidilmiştir (BOA, MVL. 232-61, 14 Nisan 1850). 31 Temmuz 1850 Erzurum Valisi Mehmet Hamdi Efendi'nin yazısına göre ise Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan bazı yerler ahalisinden fesatlık çıkararak halkın ileri gelenleri yakalanmıştır. Kazada cinayet olayları artmış olup halk can, mal ve ırzlarının korunmasına güç

yetiremeyecek durumdadır. Kaza meclisindeki azaların bazılarının bu tür olaylarla ilgisi olduğu belirtilerek, fesatlık çıkararak reislerinden ele geçirilenlerin Erzurum'a gönderilmesi liva kaymakamı Bican Paşa ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu Meclis Mirlivası Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir. Buradaki halkın vergi ödememesi durumu ve silah kullanımları mirliwa ile görüşülüp, bu kişilerin mahkeme sonuçlarının da İstanbul'a bildirileceği belirtilmiştir (BOA, MVL. 233-31, 31 Temmuz 1850). Kazadaki asayişsizliklerden azaları da sorumlu tutulmuştur. Bölgede yaşanan karışıklıkların 1851 yılına gelindiğinde de devam ettiği görülmektedir. Çıldır sancağında Livane veya Artvin denilen kazanın bazı karyelerinde eşkıyalık, katl ve bazı diğer olayları çıkararak bu tür zararlı faaliyetlerini Lazistan kazalarından Arhavi, Hopa, Gönnye, Maçahel ve Acaralara da uygulamışlardır. Eşkıyanın bazılarını Çıldır kaymakamı Bican Paşa sürgüne yollamışsa da ıslah olmamışlar uygunsuz hareketlerine devam etmişlerdir. Belgede eşkıyalık ve katl olaylarının önüne geçilmesi talep edilmiştir (BOA, MVL. 241-35, 1 Ağustos 1851). 23 Ekim 1852 tarihinde Lazistan sancağına bağlı Livane kazası köylerinin imam ve muhtarlarının İstanbul'a gönderdikleri yazıya göre ise Livane kazasında eşkıyalık olayları yaşanmakta olup bunlara gerekli cezalar veriliyordu (BOA, MVL. 253-63, 23 Ekim 1852). Yukarıda bahsi geçen 14 Nisan 1850 tarihli belgede suçluların cezalandırılmamasından cinayet sayılarının arttığı bildirilmişse de 23 Ekim 1852 tarihli belgede suçlulara gerekli cezaların verildiğinin yazılması kazada bütün suçlulara hak ettikleri cezanın veriliş verilmemesi konusunda tereddüt oluşturmaktadır. 22 Şubat 1852 tarihli belgeye göre ise Livane halkından İstanbul'da bulunan bazı kişilerin uygunsuz faaliyetlerinden dolayı memleketleri Livane'ye sürülmelerine karar verildiği görülmektedir. Söz konusu karar İstanbul'dan yerel idarelere bildirilmiştir. Zabıta kaymakamı paşaya, Çıldır kaymakamı Ethem Paşa'ya ve Livane kazası naibine gönderilen yazıda bu durumun sebebi "*Sultan Mehmet Han'ın medreselerinden Kurşunlu Medresesi sakinlerinden ve Bab-ı Zabtiye'de hapis bulunan Livaneli Osman ve Mehmet kendi ırz ve edepleriyle meşgul olmadıklarından*" şeklinde ifade edilmiştir (BOA, A.DVN. 75-60, 22 Şubat 1852). Döneme dair diğer eşkıyalık olayları ve verilen cezalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.**1800-1861 Yıllarında Livane Kazası'nda Görülen Eşkıyalık Olayları**

Dilekçenin veya Yazının Gönderildiği yer	Dilekçeni n veya Yazının Gönderen Kişi	Davacı	Davalı (Eşkıya Taifesi)	Maktul	Dava Konusu	Dava Sonucu	Belge Tarihi
Sadaret	Erzurum Eyaleti Valisi Mehmet Hamdi	Bali'nin eşi Veşho, annesi Nana Naman ile kardeşi İsteban	Livane kazası Haded köyü İsmail veled-i Ahmet	Livane kazası Haded köyü Ermeni taifesinden terzi Bali veled-i Mikel adlı zimmi	Katl ve dört bin kuruşlu k para ve eşya gaspı	Diyet ve Kürek	(BOA, MVL. 200-52, 28 Mart 1850; BOA, A.MKT.NZD.1 5-88, 8 Eylül 1850; BOA, A.MKT.NZD. 20-87, 10 Aralık 1850).
Sadaret	Çıldır Sancağı Meclisi	Fatma'nın annesi Ayşe	Arhva köyünden bazı kişiler	Livane kazasında Arhva köyü sakinlerinde n Fatma binti Mustafa	Katl	-	8 Temmuz 1850 ⁶
Sadaret	Çıldır Sancağı Kaymakamı Ahmet Bican	Öldürülen kişinin vereseleri	Livane kazası Zegapor köyü sakinlerinde n birkaç kişi	Livane kazası sakinlerinde n ve Katolik taifesinden Batros adlı zimmi	Katl, on iki bin beş yüz kuruş gasp	Dört bin kuruş karşılığı sulh	8 Temmuz 1851 ⁷
Lazistan Mutasarrıflığı	Sadaret	Livane kazasında n Katolik milletinden Ohancan ve	Lazistan sancağında Maçahel adlı karyeden on üç kişi	-	Altmış bir bin yüz elli kuruşlu k eşya gaspı	-	(BOA, HR.MKT. 157-51, 1 Ağustos 1856).

⁶ Fatma'nın annesi Ayşe, kızının zevci Keskin'in dört sene önce Fatma'yı kurşunla katlettiğini iddia etmiştir. Mahkemede olay Ayşe'den sorulmuş, bu kişinin ifadesine göre bir gece evinde kızı, damadı ve kendi otururken pencereden gelen bir çift kurşundan birinin kızının sırtına isabet ederek kızının öldüğünü söylemiştir. Diğeri de damadının koltuğu altından geçerek ensesini yakıp vücuduna etki etmemiştir. Ayşe ifadesinde o esnada kurşunların pencereden geldiğini fark etmediğini ve kızını damadının öldürdüğünü zannettiğini, ancak daha sonra durumu anladığından iddiasından vazgeçtiğini belirtmiştir. Durum Keskin'e sorulduğunda ise Keskin adı geçen kazanın Arhva köyünde bir müddetten beri bazı kişiler tarafından gizlice kurşun atıldığını söylemiştir. Mahkeme Keskin'in tahliyesine karar vermiştir (BOA, MVL. 199-44, 8 Temmuz 1850).

⁷ Katl konusunda sabit bir delil görülemediğinden dört bin kuruşa sulh sağlanmıştır (BOA, MVL. 204-10, 8 Temmuz 1851).

			arkadaşı Bedros oğlu Babiy adlı tacirler				
Sadaret	Trabzon Eyaleti Valisi Ragıp Mehmet Bey	-	Hasan ve Kurt oğlu Halid vd.	Livane kazasında Artvin kasabasında n Safatel ve Babek	Katl ve para gaspı	Tutuklam a	(BOA, MVL. 221-88, 19 Mayıs 1857).
Sadaret	Ermeni Millet Meclisi	Maktulün vereseleri	Sandalcı üç kişi	Artvin kasabasında n Safatil ve kardeşi Mikail Esbed	Katl ve doksan beş bin üç yüz kuruş para gaspı	Hapis	12 Eylül 1857 ⁸
Sadaret	-	Livane kazasına bağlı Hod karyesinde n tüccar Ahmet ve arkadaşı Mehmet	Ahmet oğlu Abdi, Abdi'nin oğlu Osman, Mustafa'nın oğlu Mehmet ve Bekir'in oğlu Silo	-	Hayvan, para ve eşya gaspı	-	10 Aralık 1858 ⁹
Sadaret	Livane kazası	Livane kazası	Eşkiyadan Şatiroğlu	-	Eşya	-	2 Şubat 1859 ¹⁰

⁸ Katillerin üzerinden çıkan otuz beş bin sekiz yüz dokuz kuruşun öldürülen kişilerin vereseleri tarafından vekil olarak gösterilen ve Trabzon'da bulunan Agob'a teslim edilmiştir. Katiller Trabzon'da hapsedilmiştir. Ancak gasp ettikleri paranın geri kalanı olan elli dokuz bin dört yüz doksan bir kuruşunu vekil Agop İstanbul'a gelerek talep etmiştir. Bu miktarın alınması için Sadarettten Trabzon valisine emir gönderilmesi istenmiştir (BOA, MVL. 313/64-1, 12 Eylül 1857).

⁹ (BOA, MVL. 586-102, 10 Aralık 1858). Yakalanan Abdi ve Osman'ın ifadelerinin alınmasıyla durum kesinleşmiş olup söz konusu kişiler birkaç adamı daha soymuştur. Belgede Kanun-ı Cedid'in iki yüz yirmi birinci maddesinde yaralama suçu işlenmeden hırsızlık yapıldığı zaman suçlulara geçici olarak kürek cezası verilir şeklinde kayıt olduğu belirtilerek adı geçen kişilere dört sene kürek cezası verilmesi ve kaçan arkadaşları Mehmet ve Silo'nun tutuklanması talep edilmiştir. 4 Mayıs 1859 tarihli Lazistan sancağı meclisinin İstanbul'a gönderdiği mazbatada da durumdan bahsedilerek gereğinin yapılması istenmiştir. 9 Ağustos 1858 (28 Zilhicce 1274) Ceza Kanunu'nun (Kanun-ı Cedid) iki yüz yirmi birinci maddesi "Yaralama veya başka bir olay olmadan hırsızlık işlenmişse, bu suç gece işlenmişse ikinci olarak ise iki veya daha fazla kişi tarafından hepsi veya içlerinden biri silahlı bulunduğu halde suç işlenmiş ise suça cesaret gösterenler geçici olarak küreğe konulur." şeklindedir (Düstur, 1.Tertip: 1. Cilt, TBMM Kütüphanesi, s. 585).

¹⁰ Şatiroğlu Hasan verdiği arzualinde kendisinin Trabzon eyaleti dahilinde Lazistan sancağı kazalarından Livane kazası köylerinden Beşavul köyünden olduğunu, para kazanmak için Dersaadet'te olduğunu belirterek adı geçen köy sakinlerinden eşkiyadan Şatiroğlu Kel Ahmet ile Adagöl karyesinden Abdi Bey oğlu Hasan'ın hanesine gelip eşyalarını çaldığını belirtmiştir. Söz konusu kişilerin mahkemede yargılanarak eşyalarının kendisine teslimi için sancak mutasarrıfına emir verilmesini istemiştir. Dilekçe doğrultusunda 8 Şubat 1859 tarihinde Lazistan kaymakamına gönderilen yazıda davanın şerî mahkemede görülerek çalınan eşyaların adı geçen kişiye teslimi için

	Beşavul köyünden Şatıroğlu Hasan	Beşavul köyünden Şatıroğlu Hasan	Kel Ahmet ile Abdi Bey oğlu Hasan				
Trabzon Valiliği	Sadaret	Maktulün vereseleri	Eşkiyadan Ali Bayraktar oğlu Arslan, Süleyman, Dursun ve Hasan	Tüccardan Bedros oğulları Babek ile Matos	Katl ve iki yüz bin kuruş gasp	Hapis	4 Şubat 1859 ¹¹
Sadaret	Patrik Nikogos	Katolik milletinden halk	Yedi eşkiya	Artvin kasabasında n patriğin milleti olan Katolik milletinden tacir Bedros oğlu Bedros ve Matos	Katl ve yüklü miktarda para gaspı	-	6 Nisan 1857 ¹²

Gayrimüslimler XIX. yüzyılda ticaret ve ekonomi hayatında ön plandaydılar (Eskenazi, 2018, s. 99). Tablodan da anlaşıldığına göre eşkiyalar genellikle Gayrimüslimlerin mal ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Bunun da sebebi olarak ticaretle uğraşmaları ve mal ve para bakımından zengin bir konumda olmaları olarak ifade edilebilir.

gereğinin yapılması istenmiştir Sadaret Mektubi Kalemi Deavi (BOA, A.MKT. DV. 135-93, 2 Şubat 1859).

¹¹ Yazıda bu kişilerin şu anda Trabzon'da hapis olup bazı kişiler katillerin tahliyesine çalışmakta olduğundan, öldürülenler ile ilgili olup Matbaa-i Amire hademesinden Mardiros tarafından tezkere gönderildiğinden, durumun Meclis-i Vala'ya havale edilmesi, davanın hak ve adalete uygun olarak çözülmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca adı geçen katillerle öldürülen kişilerin vereseleri arasında duruşma ve şerî mahkeme kararı ile bunlar tarafından gasp edilen akçenin alınarak İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM. 328-46, 4 Şubat 1859).

¹² Artvin'e dönerken buraya üç saat kala etraftaki kaza ahaliyelerinden yedi eşkiya bu tacirleri katledip yüklü miktar paralarını da gasp ederek kaçmışlardır. Eşkiyaların aldıkları akçe içerisinde tacirlerin parası olduğu gibi Katolik milletinden halkın da akçesi olması nedeniyle birçok insan zor durumda kalmıştır. Patrik yazısında eşkiyaların bu mevkide fazlaca bulunmaları ve halkın ticaretine mani olmaları nedeniyle söz konusu bölgelerde bu türden olayların önüne geçilmesi için gereken önlemlerin alınmasını istemiştir. Ayrıca hırsızların bulunup aldıkları paraların da sahipleri olan fakir insanlara dağıtılması için Lazistan valisine emir yazılmasını talep etmiştir. Sadareten 20 Haziran 1857 tarihinde Lazistan mutasarrıfına gönderilen tahriratta patriğin dilekçesinden bahsedilerek eşkiyaların yakalanıp gerekli şerî cezanın uygulanması ve aldıkları paraların sahiplerine dağıtılması istenmiştir (BOA, HR. MKT. 194-69, 20 Haziran 1857).

3. EKONOMİK VAKALAR

Kuruluşundan beri Osmanlı Devleti altın ve gümüş eşyalar ile eski sikkelerden yeni sikkeler kestirerek para arzını artırır (Açıkgöz, 2010, s. 378). Bu doğrultuda döneme dair belgeler incelendiğinde belgelerden biri devletin Livane'deki eski paraları satın alması talebidir (BOA, C.DRB. 37-1849, 6 Kasım 1835). Bununla birlikte Osmanlı Devleti parada sahtecilik suçunu işleyenleri ise ağır cezalarla cezalandırmıştır. Klasik dönemde tazir cezasıyla cezalandırılan kalpazanlık suçuna Tanzimat'tan sonraki kanunnamelerde de yer verilmiştir (Karakaya, 2019, s. 403-404). 6 Kasım 1835 tarihli belgeye göre Kars sancağı dahilinde Livane ve Artvin havalisinde tedavül eden eski altın ve gümüş akçenin Darphane-i Amire için satın alınması için adı geçen yere bir memurun tayin edilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Trabzon mübayaacısı Kürüh zımminin buraya da Darphane-i Amire'den memur olarak tayin edilerek halk arasında tedavül eden altın ve gümüş akçenin satın alınması istenmiştir (BOA, C.DRB. 37-1849, 6 Kasım 1835).

Döneme dair iki belge ise devletin kişilere tahsis ettiği maaşlar hakkındadır. Hazinece bazı dikkatsizlik nedeniyle Ahıska sancağında bulunan Livaneli Hacı Salih Ağa'nın maaşı hem Hüseyin Efendi ve hem Ahıskalı Süleyman Faiz Efendi'ye verilmiştir. Maaşın bu kişilerden hangisine verileceğinin adı geçen nezaretçe sorulduğu belirtilerek Hüseyin Efendi'ye verilmesi için gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM. 12-29, 3 Nisan 1849). 3 Haziran 1849 tarihli Sadarete gönderilen tezkireye göre ise Süleyman Faiz Efendi verdiği arzuhalinde kendisinin tahsil ve ilimle meşgul olduğunu ve maaşı olmadığını belirtmiştir. Eski kaymakam Reşit Paşa tebaasından Ahıska sancağına bağlı Livane kazasında Beşavul karyesi sakinlerinden Hacı Salih Ağa'nın vefat ettiğini ve bu kişinin akrabası olduğunu belirtip yüz elli kuruş maaşının kendisine tahsisi için arzuhal vermiştir. Maliye Nezareti tarafından maaşın tahsisi için takrir verildiği belirtilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT. 179-96, 3 Haziran 1849). Belgelerdeki Hacı Salih Ağa adlı kişinin aynı kişi olması ihtimal dahilindedir. Görüldüğü üzere devlet herhangi bir kişinin maaşını ekonomik imkanının iyi olmaması durumunda ölümünden sonra akrabasına tahsis etmiştir.

Maaş hakkında İstanbul'a bildirilen bir diğer husus da müdür maaşı olmuştur. 24 Haziran 1850 tarihli belgeye göre Livane kazasının 1850 senesinin Haziran ayından itibaren müdür maaşı 1500 kuruş, kırtasiye 25 kuruş olarak belirlenip İstanbul'a bildirilmiştir (BOA, İ.MVL. 187-5660, 12 Nisan 1850).

Döneme dair belgeler incelendiğinde Livane halkının vergiler hakkında da talep ve davaları olduğu görülmektedir. Bu konuda halkın şikayetlerinden biri devletin vergileri mübayaa usulüyle toplaması hakkındadır (BOA, C.EV. 216-10768, 24 Nisan 1828). Osmanlı Devleti'nde mübayaa usulü 18. yüzyılın sonlarından itibaren zirai ürünlerin her bölgede belirlenen miktara uygun olarak satın almasıydı (Güran, 2014, s. 4-5). Buna göre devlet ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üreticilerden aynı vergi şeklinde çok ucuza alabilmekteydi (Öztürk, 2016, s. 395). Bu nedenle 24 Nisan 1828 tarihli belgeye göre Livane halkının mallarını ucuza vermeleri sebebiyle vergilerin bu sistemle toplanmasını istemediği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre Lala Paşa Cami evkafından Mirhev, Satlil ve Livane kazalarında bulunan köyler halkı aşar ve vergilerini her sene vakfın mütevellisine verdikleri için, bu vergilerin mübayaa usulüyle toplanmayıp eskisi gibi vakfın mütevellisi tarafından toplanmasını istemişlerdir (BOA, C.EV. 216-10768, 24 Nisan 1828).¹³

Ayrıca çalışılan dönemde Müslüman ve Hıristiyan halk fazla vergi toplanılmasında da şikayetçi olmuşlardır. Erzurum Eyaleti'nde Kars sancağına tabi Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ta sakin aralarında Hıristiyanların da bulunduğu reaya Bab-ı Ali'ye 18 Ekim 1841 tarihli arzuhal göndermişlerdir. Arzuhale göre söz konusu halkın adı geçen kasabalarda ürettiği ham alaca ve kumaşlardan vergi alınmaktadır. Ayrıca ihtisab nazırı halk üretim yapmadığında da üretim tezgâhları için yıllık on beş kuruş almaktadır. Ayrıca reayanın teslim ettiği altı kuruş kıymetindeki ham alaca¹⁴dan damga resmi¹⁵ olarak bir kere ödenmesi gereken beş paranın üstüne altı para daha ilave edilerek zorla vergi toplanılmaktadır. Dokuma yapan kadınlardan dokuma tezgahlarından ihtisab adıyla fazladan vergi alınmaktadır. Bu uygulamaların önüne geçmek için padişah tarafından çıkarılan ferman gereğince 1838 senesinde Erzurum eyaletinde İskender Paşa'ya emir yazılmıştır. Arzuhalde söz konusu halk ihtisab ve damganın tahsilinin devletin belirlediği miktara aykırı olarak tahsil edilmesinin önüne geçilmesi, kadın taifesinden ücret alınmaması, üretim yapmayan işçi Hıristiyan tebadan usul ve nizama aykırı olarak vergi alınmaması için Erzurum Müşiri Halil Kâmil Bey'e hitaben tekrar emir gönderilmesini istemişlerdir (BOA, C.ML. 410-16795, 18 Ekim 1841). Bu talebe rağmen döneme dair belgeler incelendiğinde halkın bu isteğine devletin karşılık verip vermediğine dair bilgiye rastlanılamamıştır.

¹³ Lala Paşa Cami Erzurum'da 1562 yılında inşa edilmiştir (Kılıç, 2005, s. 26).

¹⁴ Alaca: Fes rengi ve lâcivet zemin üzerine sarı çizgili bir nevi pamuklu kumaşın adıdır. Anadolu'nun birçok taraflarında dokunurdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Pakalın, 1993, s. 43).

¹⁵ Damga resmi Osmanlı Devleti'nde kumaş ve bez dokuyucularının mallarından top başına alına örfi bir vergidir (Akdağ, 2014, s. 365).

Söz konusu şikayetlerin 1851 yılında da devam ettiği görülmektedir. Çıldır sancağında bulunan Artvin, Ardanuç, Şavşat kazaları halkı Bab-ı Aliye 6 Kasım 1851 tarihinde gönderdikleri arzuhalde ürettikleri alaca ve bezden devletin eskiden beri uyguladığı sisteme aykırı olarak ihtisab memuru tarafından günlük ikişer para tahsil edildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca halkın ürettiği boyadan ve başka kazalara gönderilecek üretim mallarından fazladan vergi alınmasının önüne geçilmesi için Erzurum Valisi Mazhar Paşa'ya yazı gönderilmesini talep etmişlerdir (BOA, MB.İ. 6-93, 6 Kasım 1851).

1852 yılına gelindiğinde halkın öşür vergisiyle ilgili şikayetlerini de İstanbul'a bildirdiği anlaşılmaktadır. Lazistan mutasarrıfına 10 Aralık 1852 tarihinde Sadarettin gönderilen yazıya göre Livane kazasına bağlı Artvin kasabası ahalisinin mahsullerinden Dursun Bey tarafından kanuna aykırı şekilde öşür talep edilmiş ve tarlalarının zaptının engellenmesi için halk tarafından dilekçe gönderilmiştir. Durumun maliye nazırı tarafından yazıldığı da bildirilerek gereğinin yapılması ve ahalinin korunması istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM. 51-38, 10 Aralık 1852). Belgeden de anlaşıldığına göre halkın şikayetleri devlet tarafından dikkate alınarak durumun önüne geçilmek üzere İstanbul'dan yerel idarelere emir gönderilmiştir. Mültezimlerin zulmüne dair diğer bir belge ise 21 Eylül 1857 tarihli dir. Söz konusu belgede Lazistan mutasarrıfı tarafından İstanbul'a gönderilen tahrirata göre Erzurum gümrükçüsü Mehmet Tevfik Efendi Lazistan sancağında bulunan Livane kazası vergi gelirleri olan ihtisap, pazar ve kantar vergileri ile boyahane ve dükkanları otuz bin kuruş bedel ile İbrahim Kadim Efendiye ihale etmiş olup, mültezim İbrahim Efendi de bu vergileri idare ettiği sırada gümrükçülük iddiasıyla ahaliden para toplamıştır (BOA, MVL. 317-106, 21 Eylül 1857). Yine Livane kazası ahalisi verdiği arzuhallerinde Lazistan sancağı dahilinde Livane kazası mahsulatından aşar mültezimleri yaş meyve ve darıdan mahsulün vaktinden dört, beş ay sonra gelip ağaçları muayene ile bunlardan haylice meyve hasıl olmuştur diye aşar iddia etmektedir. Halbuki o zamana kadar yaş meyvenin saklanması mümkün olmayacağından halka eşyalarını sattırarak alacaklarını ziyadesiyle almakta ve bundan başka her bir haneden on kuruş istemektedirler. Kaza halkının haneleri havlusunda bulunan meyveden ve sebzedden icar karşılığı aşar almakta ve ücretsiz aşar naklettirmekte olduklarından arzuhalde mülteziminin bu şekil zulümlerinin bertaraf edilip düzenin kurulması için adı geçen sancak kaymakamına emir gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.DVN. 154-57, 29 Temmuz 1860). Arzuhal doğrultusunda 17 Haziran 1860 tarihli Lazistan kaymakamına gönderilen belgeye göre gereğinin yapılarak sonucun bildirilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM. 415-7, 18 Haziran 1860).

Çalışılan dönemdeki belgeler incelendiğinde Livane halkının vergi verme konusunda sıkıntı çıkardığı da anlaşılmaktadır. Livane kaza meclisinin İstanbul'a gönderdiği yazısına göre bu durum kazadaki müdürün kötü idaresinden ve halka ödeyemeyecekleri kadar vergi yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. 18 Nisan 1849 tarihli Livane kazası meclisinin yazısına göre daha önce Livane kazasının müdürü bulunan Mehmet Ağa'nın idaredeki yetersizliği sebebiyle adı geçen kazada zaman zaman olaylar çıkıp halk silahıyla gezmeye başlamış ve gece gündüz demeden silah sıkmıştır. Kazanın nahiye ve köylerindeki insanlara mali gücünün üstünde vergi yüklendiğinden ödeyemedikleri vergilerini bir sonraki senede ödeyebilmeleri için vergilerin düzenlenmesi talep edilmiştir. Müdürün idaresinin kötü olması nedeniyle bu uygunsuz durumların yaşandığı belirtilerek değiştirilmesi istenmiştir. Müdürün değiştirilmesi hususu Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ve Erzurum valisi tarafından müzakere edilerek, adı geçen müşirin dairesinden Hasan Ağa'nın müdür tayin edilmesinden ve verginin düşürülmesinden memnun olduklarını bildirmişlerdir (BOA, MVL. 231-2, 18 Nisan 1849). Belgeden de anlaşıldığına göre devlet halkın vergi konusunda yaşadığı sıkıntılara duyarsız kalmamış birtakım indirimlere giderek tahsilini sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda yerel idarelerin de halka destek olduğu ve İstanbul'a yazılar gönderdiği anlaşılmaktadır. Ancak döneme dair belgeler incelendiğinde Livane kazasında ve kazanın bazı nahiyelerinde halkın hiç vergi ödemeyerek isyan içine girmesi kazanın bağlı olduğu yerel idarelerin durumu İstanbul'a bildirip yardım istemesine de sebebiyet vermiştir. 25 Mayıs 1849 tarihli Erzurum eyaleti valisi Mehmet Hamdi İstanbul'a gönderdiği yazısında Livane kazasına bağlı Klaskür köyü ile Heba köyü ahalisinden vergilerinin toplanması sırasında uygunsuzlukları bildirilenlerin terbiyelerinin verilmesini istemiştir (BOA, A.MKT.UM. 8-19, 25 Mayıs 1849). Yine Çıldır Kaymakamı Ahmet Paşa 2 Haziran 1849 tarihli İstanbul'a gönderdiği yazısında Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan yedi sekiz adet köy ve üç dört yüz haneden ibaret Lazistan sancağına civar bulunan Heba ve Klaskür ahalisinin 1845 senesinden beri senelik vergilerini ödemediğinden şikâyet etmiştir (BOA, MVL. 31-60, 2 Haziran 1849). Aynı konudaki şikâyet 28 Haziran 1849 tarihinde Çıldır sancağı meclisinin tahriratında da İstanbul'a bildirilmiştir. Meclis yazısında 1845 senesinden beri Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında bulunan Heba, Klaskür ve Sirya köyleri ahalisinin vergi ödememesi nedeniyle etkili bir biçimde cezalandırılmamaları nedeniyle şımarıklıklarının katlanıp bu davranışlarının başka halka da örnek olduğunu daha önceki yazılarında İstanbul'a bildirdiklerini belirtmişlerdir. Halkın bu durumu için İstanbul ile Erzurum valisi arasında haberleşmenin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ahaliye nasihat

edildikten sonra da Livane'ye konulan verginin ödenmesini sağlayamamışlardır. Önceki senelerden kalan vergilerin ödenmesi şartıyla vergilerinin birazında indirim yapılmış ancak belirlenen ödeme müddeti zarfında da adı geçen nahiyelerde vuku bulmakta olan uygunsuzluğun önünün kestirilemediği belirtilmiştir. Müdür bulunanların idarelerinden memnun olmayan ahali de bu uygunsuzluğa razı olmayıp asayişin sağlanması ve uygunsuzluğun giderilmesini istemişlerdir. Müdürün verginin ödenmeyen kısmını tahsil edemediğinden başka tahsil ettiği maldan yirmi bin kuruştan fazla zimmetine akçe geçirdiği de ifade edilerek kazaya müdür olarak yerli ve kaza hanedanından Sani Bey'in getirilmesi istenmiştir (BOA, MVL. 77-34, 28 Haziran 1849). Görüldüğü üzere söz konusu belgede de vergilerin toplanamamasının sebebi olarak kaza müdürünün kötü idaresi gösterilmiştir. Kaza müdürünün vergileri tam toplayamadığı gibi topladığının bir kısmını da kendisinin aldığı iddia edilmiştir. 13 Aralık 1849 tarihli Livane kaza meclisinin tahriratına göre de Livane kazasına bağlı Heba ve Klaskür nahiyeleri ahalisinden Mirhev kazasına gitmiş olan kişiler adı geçen Kaza Müdürü Süleyman Bey ve söz konusu meclis marifetiyle köy ve hanelerine iskân edilmişlerdir. Söz konusu kişilerden bir daha uygunsuz harekette bulunmayıp adı geçen kazada silahlı gezmeyeceklerine dair teminat alınarak gaile bertaraf edilmiştir (BOA, A.MKT.MVL. 28-16, 13 Aralık 1849). Ancak buna rağmen 1850 yılına gelindiğinde halen sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. 8 Ocak 1850 tarihli belgede Livane kazasına bağlı Heba ve Klaskür nahiyeleri ahalisinin vergilerini ödemeyip bazı uygunsuz hareketlere sebebiyet verdikleri İstanbul'a bildirilmiştir (BOA, MVL. 231-2, 8 Ocak 1850). 23 Kasım 1850 tarihli Erzurum Eyaleti Valisi Mehmet Hamdi Bey'in yazısına göre de Heba ve Klaskür ahali vergi konusunu bahane ederek önceden beri katl ve çeşitli uygunsuz hareketlerde bulduklarından kazaya asker gönderilmiştir (BOA, MVL. 235-40, 23 Kasım 1850).

Vergiler dışında 24 Aralık 1850 tarihli belgeye göre Livane kazasındaki pahalılığın da şikâyet konusu olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte Erzurum eyaleti Valisi Mehmet Hamdi Bey yazısında Livane kazasında mum ve benzeri malların yüksek fiyattan satıldığı, mumun kıyyesinin yüz paraya satıldığını belirtilerek gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, MVL. 235-39, 24 Aralık 1850). Belgeden de anlaşıldığına göre hayat pahalılığına dair şikâyet yerel idare tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.

4. MİMARİ YAPILARIN TAMİRİNE DAİR TALEPLER

Çalışılan döneme ait belgeler incelendiğinde halkın mimari yapıların tamirine dair taleplerinin olduğu da görülmektedir. Söz konusu talepler Livane'deki çeşme, cami, köprü, kilise gibi yapılar hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu talepler kimi zaman halk kimi zaman da yerel idareler ve idareciler tarafından İstanbul'a iletilmiştir. 18 Kasım 1839 tarihli belgeye göre Livane kazası naibi Ahmet Hilmi Efendi İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde Çıldır eyaletinde Livane kazasına bağlı Vaskel karyesindeki harap halde bulunan çeşme ve caminin tamirini istemiştir (BOA, İ.DH. 7-322, 18 Kasım 1839). Ayrıca söz konusu belgeler çalışılan dönemde hayır kurumları ve hayırsever insanların varlığını da göstermektedir. 4 Mart 1840 tarihli belgeye göre Laleli Çeşmesi'nde sakin eski sadrazam kethüdası El-Hac Mustafa Efendi İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde Livane'de Artvin kasabasında bulunan Münheri Oğulları mahallesinde eşi Nefise binti Abdullah'ın ruhu için inşa eylediği çeşmenin masrafının karşılandığı vakfın geliri ile İstanbul'da ve sair yerlerdeki vakıflarının gelirlerinden Mekke ve Medine ahalisine gönderilmesini şart eylediği toplam senelik yüz seksen dokuz kuruşun surre-i hümayun ile gönderilmesini istemiştir. Söz konusu paranın Hameyn-i Şerifeyn Mukataası Kalemine kaydedilip her biri için ayrı ayrı ilmuhaber düzenlenmesini de talep etmiştir (BOA, TS.MA.e. 187-28, 4 Mart 1840). Çalışılan dönemde halkın ibadetlerini yerine getirmek için cami ihtiyaçlarının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Halk bu konu hakkında İstanbul'a yazı göndermiştir. 29 Ekim 1852 tarihli belgeye göre Mehmet Hoca adlı kişi verdiği arzuhalinde Livane kazasında yapılan köprü civarında bir cami ve tekke yapılmasını istemiş, söz konusu arzuhal Meclis-i Valaya havale edilmiştir (BOA, MVL. 124-27, 29 Ekim 1852).¹⁶ Tekke veya tekke dayanılacak yer, tarikatçıların ibadetlerini yaptıkları yer anlamına gelmektedir. (Özdemir, 1994, s. 265). Zaviye, hankah, dergâh ve âsitâne terimleri de tekke veya Farsça tekkeden gelen ve ilim ve fen tahsil edilen yer anlamına gelen tekke yerine kullanılmıştır (Pakalın, 1993, C. II, s. 445). Açıkçası tekyeler Osmanlı Devleti'nin Selçuklular ve Beyliklerin takip ettikleri siyaseti sürdürmeleri sonucunda devletin yıkılışına kadar inşa ettirdikleri ve korudukları yapılar olmuştur. Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın 1071'de Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasıyla birlikte Türklerin bu toprakları imar etmesi gerekmektedir. Yerleşimin, iç güvenliğinin sağlanması için devlet elinden geleni yaparken devletle iş birliği yapan tarikatları ve tarikatlara bağlı faaliyet gösteren tekke, zaviye ve dergahları da yardıma çağırmıştır. Bu kuruluşlar hem İslam ve Türk kültürünü yaymışlar hem de tekyelerin etrafındaki

¹⁶ 19. yüzyılda Livane kazasında cami ve mescitler için de ayrıca bkz. (Yüçetürk, Z., 2022a).

arazileri ekip biçmişler ve geçit ve askeri merkezleri koruyarak iç güvenliği sağlamışlardır. Ayrıca askeri bir güç gibi fetihlere katılmışlardır. Osmanlı Devleti de Selçuklular ve Beyliklerden kalan tekye ve zaviyelerin varlıklarını korudukları gibi yeni tekye ve zaviyeler de inşa etmişlerdir. Tekye ve zaviye gibi kurumlara araziler bağışlandığı gibi bu kurumlar vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Padişahlar tarafından köy ve bahçeler ve birçok gelir kaynakları da bu kuruluşlara vakfedilmiştir. Devlet yıkılışına kadar söz konusu kurumları vakıf ve devlet hazinesinden desteklerken idari açıdan da her türlü kolaylığı sağlamıştır (Özdemir, 1994, s. 265-269). İşte bu sebeplerden dolayı olmalıdır ki Livane kazası halkının da kazalarında tekye kurulmasını istedikleri görülmektedir. Yukarıda belirtilen belgede böyle bir talepte bulunan Mehmet Hoca da kazanın ulemasından olmalıdır.

1856 tarihli belgeye göre de Livane’de yangın çıkması nedeniyle halkın cami, medrese gibi yapılara ihtiyacının arttığı anlaşılmaktadır. Belge ayrıca kazadaki mimari yapılar hakkında da bilgi sunmaktadır. 19 Ağustos 1856 tarihli yazıya göre Lazistan sancağı dahilinde Livane kazasında Artvin kasabası çarşısı içinde Ahıska muhacirlerinden Debbağ Ahmet’in oğlu Emin adlı kişinin kiraladığı dükkânda 25 Ağustos 1856 gecesi saat beş sularında yangın meydana gelmiştir. Söz konusu yangın etrafa dağılmış olup iki yüz kırk sekiz oda dükkân, mağaza, bekar odaları, on bir oda kahvehane, dört oda ekmekçi fırını, adı geçen çarşı ortasında bulunan müteveffa Hasan Paşa’nın vakfettiği cami ile başka hayır sahipleri tarafından inşa edilen etrafındaki yirmi yedi oda medrese, çarşı civarında on bir oda hane, iki oda han ve bir oda eski hamam yandıktan sonra söndürülmüştür. Ancak cami çarşı ve pazar yerinde olması nedeniyle halk mağdur olmuş Cuma ve bayram namazlarını burada kılamamış medresede bulunan müderris ve talebeler ilim tahsilinden geri kalmıştır. Livane halkı Ahmet, Mehmet ve Numan Efendileri kendilerine vekil seçip İstanbul’a gönderdikleri dilekçelerinde medrese ve camiyi kendilerinin yapmaya gücü yetmediğini bildirerek söz konusu yapıların dört yüz kuruş masrafla ancak yapılacağını bildirmişler, bu konuda gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Durum 17 Eylül 1856 tarihli kaza meclisinin mazbatasında da ifade edilmiş Rusya ile 1853-1856 muharebesinin başından beri orduya erzak, asker ve lazım gelen başka şeyleri göndermekten fakir düşen halkın söz konusu yapıları tamire gücü olmadığından gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MVL. 302-34, 19 Ağustos 1856; BOA, A.MKT.NZD. 199-67, 3 Kasım 1856). 5 Nisan 1857 tarihinde İstanbul’dan Trabzon valisine gönderilen yazıda hasar gören bu yapıların tamiri için söz konusu yapılar hakkında bilgi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM. 277-41, 5 Nisan 1857). 22 Şubat 1857 tarihli belge de yangından Gayrimüslim halkın da zarar gördüğünü ve devletten

yardım istediğini göstermektedir. Söz konusu belgeye göre Akil oğlu Bedros, İstefan ve Ovannes Sadarete takdim eyledikleri arzuhalde Livane kazasında Artvin kasabasında devlete ait olup işlettikleri otuz adet dükkân yangın nedeniyle yandığından söz konusu dükkanların eski yerine inşa edilmesi hususunda Lazistan sancağı mutasarrıfına emir gönderilmesini istemişlerdir. Sadareten Lazistan mutasarrıfına 6 Mart 1857 yılında gönderilen yazıda da söz konusu dilekçeden bahsedilerek durumun incelenerek dükkanların inşasına bir mahzur görülmediği takdirde gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT. DV. 107-32, 22 Şubat 1857). Görüldüğü üzere devlet Gayrimüslimlerin de isteklerine duyarsız kalmayıp mağduriyetlerinin giderilmesi için yerel idarelere yazı göndermiştir. Döneme dair belgeler incelendiğinde 26 Mayıs 1859 tarihli Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin takririnde de Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesinde Avca köyünde bulunan caminin su masrafı olan beş bin kuruşun devlet tarafından karşılanması istenmiştir. Tahrirat Meclis-i Vala'ya havale edilmiş olup bu masrafın sahih olup olmadığının araştırılmasına karar verilmiştir (BOA, MVL. 585-2, 26 Mayıs 1859).

Ayrıca Livane'deki bazı köylerdeki çeşmelerin su yollarının bozuk olmasından dolayı halkın sıkıntı yaşadığı, su için başka yerlere gitmek zorunda kaldıkları ve söz konusu sorunun giderilmesi için de İstanbul'a yerel meclis ve idareciler tarafından yazılar gönderildiği anlaşılmaktadır. 13 Ocak 1847 Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Erzurum valisine gönderilen yazıda Erzurum eyaletine bağlı Livane kazasında Deviskal karyesi İmamı Tahir Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği arzuhalinden bahsedilmiştir. Tahir Efendi arzuhalinde Deviskal karyesinde Ruyet mahallesi çeşmesinin suyollarının on seneden beri harap olduğunu, bu nedenle adı geçen karye sakinlerinin diğer mahalleden su almak zorunda kaldıklarını ve bu suyollarının üç bin kuruş masrafla tamirinin yapılabileceğini belirtmiştir. Erzurum'a gönderilen yazıda durumun araştırılıp gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT. DV. 5-22, 13 Ocak 1847; BOA, A.MKT. DV. 106-34, 14 Ocak 1847). Belgeden anlaşıldığı üzere İstanbul'dan da yerel idarecilere yazı gönderilerek sorunun giderilmesi istenmiştir. Yine 7 Nisan 1849 tarihinde Livane meclisi tarafından İstanbul'a gönderilen yazıda Livane kazasında Zerrin karyesi çeşmesi su yolları harap olduğundan halkın susuzluktan zor durumda kaldığı ifade edilerek su yollarının yapımı istenmiştir (BOA, MVL. 228-11, 7 Nisan 1849). 2 Eylül 1849 tarihli belgeye göre de Çıldır sancağına bağlı Livane kazasında Zerrin mahallesi çeşmesinin su yollarının harap olup üç bin kuruşla tamiri yapılacağı konusunda adı geçen karye imamı tarafından dilekçe verildiği belirtilmiştir. Durum Erzurum valisi tarafından İstanbul'a bildirildikten sonra bölgede yapılan keşifle tamirin dört bin kuruş masrafla

yapılacağı yine adı geçen vali tarafından tespit edilmiştir. 9 Eylül 1849 tarihli belgeye göre de gerekli işlemlerin yapılması için emir verilmiştir (BOA, İ.MVL. 151-4306, 2 Eylül 1849). 9 Ekim 1849 tarihinde İstanbul'dan Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Erzurum valisine gönderilen buyruldu da da su yollarının söz konusu yerdeki vakıf gelirlerinden karşılanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Masrafın dört bin kuruşu geçmemesi ve o yerin vakıf gelirlerinden karşılanmasına dair karar alındığı bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MVL. 20-24, 14 Şubat 1849). Ancak 1851 yılına gelindiği zaman su yollarının tamirinin halen yapılmadığı anlaşılmaktadır. 14 Mart 1851 tarihli belgeye göre Livane kazası İmamı Ahmet Tahir Efendi verdiği arzuhaline göre Livane kazasında bulunan Zerrin karyesi çeşmesinin su yollarının tamirine dair 27 Ağustos 1849 padişah emrinde Erzurum valisi tarafından yapılan keşifle masraf üç bin kuruş olarak tespit edilmiştir. Adı geçen vali tarafından çeşmenin tamiri için Oltu kaymakamına yazı gönderilse de söz konusu kaymakam tarafından tamir işinin bu tarihe kadar yapılmadığı için kaza ahalisinin perişan kaldığından bahsedilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Daha önce de kaza halkının dilekçesi üzerine çeşmenin bir vakfa dahil olmadığı anlaşılmış olup dört bin kuruşu geçmemek ve vakitlice yapılmak üzere masrafının oranının evkaf hasılatından ödenmesiyle tamir olunması için 14 Nisan 1849 tarihinde Erzurum valisine ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretine emir yazılmıştır (BOA, MVL. 104-100, 14 Mart 1851).

Çalışılan dönemde halkın sıkıntısının olduğu ve tamirinin tamamlanmasını istediği bir diğer husus ise Çoruh nehri üzerindeki köprüdür. 10 Mart 1846 tarihinde Erzurum Müşiri Esat Paşa İstanbul'a gönderdiği tahriratta Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesinde akan Çoruh Nehri üzerinde inşa edilen köprünün inşa masrafı olan yetmiş yedi bin yedi yüz kuruşun Erzurum eski müşiri El-Hac Kamil Paşa tarafından ödenmesi için bu kişiye Sadarettin emir gönderildiğini belirtmiştir. Ancak söz konusu kişi bu parayı ödemediğinden masrafın bir kısmı kaza halkı tarafından ödenmiş ve inşasını yapan amelelerin ücreti ödenmemiştir. Ameleler ücretlerini talep ettiğinden Livane kazası halkı tarafından İstanbul'a gönderilen arzuhalde de bahsedildiği üzere ücretin temin edilmesi için gereğinin yapılması talep edilmiştir (BOA, MVL. 8-25, 10 Mart 1846). Belgeden de anlaşıldığına göre köprünün tamir masrafının bir kısmını halk üstlenmiş ancak köprünün tamir masrafı konusunda da sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır. 29 Haziran 1848 tarihli Maliye Nezaretine gönderilen belgeye göre de Murgul'daki köprünün tamiri ile ilgili sorunların halen giderilmediği anlaşılmaktadır. Belgeye göre Çıldır'a bağlı Livane kazasında bulunan Murgul nahiyesinde akan Nehr-i Kebir (Çoruh Nehri) üzerinde tamir edilen köprünün masrafı olan yetmiş iki bin kuruşun on yedi bin kuruşu hayır sahipleri tarafından

verilmiştir. Geriye elli dokuz bin kuruşu borç kalmış, tamir olunmayan küçük köprü otuz bin kuruş masrafla tamir olacağından gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT. 136-76, 29 Haziran 1848). Ancak köprünün tamiri konusundaki taleplere İstanbul'un hızlı cevap vermediği de anlaşılmaktadır. 14 Temmuz 1848 tarihinde Mehmet adlı kişi İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde Livane sancağında Murgul nehri kebirî üzerinde köprü hakkındaki mesele için Erzurum müşiri tarafından da bir mazbata İstanbul'a gönderilse de iki aydır mazbatanın Meclis-i Valada kaldığını ve bir yanıt alamadıklarını belirterek cevap gönderilmesini istemiştir (BOA, MVL. 27-32, 14 Temmuz 1848). 1852 yılına gelindiğinde köprünün bir kısmının tamirinin halen yapılmadığı anlaşılmaktadır. 19 Haziran 1852 tarihinde Yusuf ve Mehmet adlı kişi verdiği arzuhalinde kendilerinin Trabzon sancağı Hemşin kazasından taşçı esnafından olduklarını belirtip 1841 tarihinde Livane kazası Murgul nahiyesinden geçen büyük nehir köprüsünün harap olan kısmının padişah emriyle seksen kuruşa yapıldığını ifade etmişlerdir. Dilekçelerinde ayrıca köprünün şu anda tamire ihtiyacı olan kısmının yapımını talep etmişlerdir (BOA, MVL. 126-83, 19 Haziran 1852). 17 Kasım 1852 tarihinde Maliye Nezaretine gönderilen belgeye göre de Livane kazasında bulunan Murgul nahiyesinden akan nehrin köprü tamiri masrafından kalan elli dokuz bin kuruş ile küçük köprünün tamirinin masrafı olan otuz bin kuruşun karşılanması istenmiştir (BOA, A.MKT.NZD. 78-65, 17 Kasım 1852). 1853 yılına gelindiğinde nehirdeki köprüler hakkında halkın sıkıntılarının devam ettiği anlaşılmaktadır. 18 Nisan 1853 tarihli belgeye göre Murgullu Muammer Mehmet Efendi verdiği dilekçesinde Batum'a bağlı Livane kazasıyla Gönnye kazası hududunda Murgul büyük nehrinde daha önce Hacı Paşa Köprüsü hasarlı olduğundan 1840 tarihinde tamir olunacak yerler Hacı Kâmil Paşa tarafından keşfedilmiştir. Ahali kırk bin kuruş yardımda bulunmuştur. Masrafın Livane kazasından tahsil olunması Çıldır Kaymakamı Bican Paşa'ya havale edilmiş ise de tamiri yapılamadığından durumun Meclis-i Valaya havale edilmesi talep edilmiştir (BOA, MVL. 131-15, 18 Nisan 1853). 17 Temmuz 1854 tarihli Köprü Mimarı Mehmet Tahir Bey'in verdiği arzuhale göre de köprünün inşa masrafı için kaza ahali hane başına beş kuruş vereceklerini bildirmiştir. Tahir Bey toplam yirmi beş bin kuruş vermeye taahhüt verilmişse de durum hakkında bilgi edinmek için Batum sancağı mutasarrıfına emir gönderilmesini istemiştir (BOA, MVL. 155-58, 17 Temmuz 1854). Belgeden de anlaşıldığı üzere Livane halkı köprülerin tamir masraflarının bir kısmını üzerine alsa da nehir üzerindeki köprülerin tamir tamiri olmadığından halkın sıkıntıları devam etmiştir.

Döneme dair belgeler incelendiği zaman çalışılan dönemde Livane kazasında hapisane olmadığı anlaşılmaktadır. Burada hapisane, gardiyan odası ve zaptiye askerinin ikameti için yere ihtiyaç duyulmuş ve bu konudaki talep de İstanbul'a iletilmiştir. 28 Nisan 1853 tarihli İstanbul'a gönderilen belgeye göre Trabzon eyaleti bağlı Livane'de bulunan gardiyan odası yıkıldığından oraya bir gardiyan odası yapılması Lazistan mutasarrıfı tarafından talep edilmiştir (BOA, C. SH. 20-991, 28 Nisan 1853). 1 Nisan 1858 tarihli belgeye göre de Lazistan sancağı kazalarından Livane kazasında zaptiye askerinin ikametleri için yer ve suçlular için müstakil bir hapisane olmadığından bu yapıları inşa etmek üzere hazineden verilmek üzere 1847 senesinden başlayarak aylığı yetmiş beş kuruş para ayrılmıştır. Kazanın müdürüne ait konağın kirasından da aylık elli kuruş ayrılmasına karar verilmişse de söz konusu paranın tahsiline dair irade kaydı bulunmadığından bu konuda gereğinin yapılması talep edilmiştir (BOA, MVL. 568-102, 1 Nisan 1858).

Sonuç

Çalışmada XIX. yüzyılda bir kısmı Trabzon'a diğer kısmı da Erzurum'a bağlı Livane kazasıyla ilgili idarî değişikliklere dair talepler ele alınmıştır. İncelenen dönem söz konusu yüzyılın başından Padişah Abdülmecit'in saltanatının son yıllarına kadarki süreyi kapsamaktadır. Döneme dair belgeler incelendiğinde Livane kazasının Erzurum eyaletinde Çıldır sancağına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Belgelerde Trabzon sancağına bağlı kısmı ile ilgili bilgiye rastlanılamamıştır.¹⁷ Diğer taraftan söz konusu dönemde eşkıyalık ile ilgili talep ve davalar da incelenmiştir. Tavusker kazasından ulema ve halk İstanbul'a gönderdikleri yazıda Erzurum'u Ruslar işgal ettikten sonra Livane Beyi Ali Bey'in fırsattan istifade kazayı zapt ettiğini söyleyerek kazalarının mütesellimliğinin bundan sonra Livane beylerine verilmemesini talep etmişlerdir. Yine eşkıyalar tarafından Livane kazasında kadın kaçırma olayı yaşanmış olup gerekli hukuki işlemin yapılması kaçırılan kadının kardeşi tarafından devletten istenmiştir. Kazada asayişin sağlanması ve cinayet olayları da yaşandığından katillerin cezalandırılması için kazaya o topraklar hakkında bilgili birinin seçilmesi talep edilmiştir. Eşkıyalar genellikle Gayrimüslimlerin mal ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Bunun da sebebi olarak ticaretle uğraşmaları ve mal ve para bakımından zengin bir konumda olmaları olarak ifade edilebilir. Gasp edilen malların eşkıyalardan alınması talepleri doğrultusunda devlet gerekli çalışmaları başlatmıştır.

¹⁷ Artvin'in Trabzon vilayetine bağlı bölümü hakkındaki bilgilere ise salnamelerde rastlanılmaktadır. Bu bilgiler Artvin'in XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî durumuna dair bilgilerdir bkz. (Yüçetürk, Z., 2019, s. 261-294).

Ekonomik talep ve davalarla ilgili olarak ise fazladan üzerlerine vergi yüklenildiğini iddia eden halkın devletten indirim talebi olduğu gibi ayrıca çalışılan dönemde mültezimlerin vergi toplama sırasında halka yaptığı zulümler halk tarafından dilekçelerle İstanbul'a iletilmiştir. Bu durumda ekonomik yapının bozulması sosyal düzeni bozabileceğinden devlet de sert tedbirler almış ve gereğinin yapılması için yerel idarelere emirler göndermiştir. İncelenen bir diğer konu ise mimari yapılar hakkındaki talep ve davalar olmuştur. Halkın söz konusu dönemde Livane'deki Çoruh nehrinde köprülerin inşa edilmesi için talepleri olmuş, bu konuda bir kısım masrafı da yine halk kendisi üstlenmiştir. 1856 yılında Livane kazasında yangın çıkmasının da etkisiyle halk medrese, cami gibi yapılara da ihtiyaç duyup bu ihtiyaçlarını devlete iletmışlerdir. Devlet de söz konusu yerde bu yapıların durumunun incelenmesi için yerel idarelere yazı göndermiştir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Dahiliye (C. DH.).
(BOA). Cevdet Darphane (C.DRB.).
(BOA). Cevdet Evkaf (C.EV.).
(BOA). Cevdet Maliye (C.ML.).
(BOA). Cevdet Sıhhiye (C. SH.).
(BOA). Hariciye Mektubi Kalemi (HR.MKT.).
(BOA). Hatt-ı Hümayun (HAT.).
(BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.).
(BOA). İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.).
(BOA). Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ).
(BOA). Meclis-i Vala (MVL.).
(BOA). Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN.).
(BOA). Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT.).
(BOA). Sadaret Mektubi Kalemi Deavî (A.MKT.DV.).
(BOA). Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.).
(BOA). Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.).
(BOA). Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD).

- (BOA). Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM).
- (BOA). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e).
- (BOA). Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1264 Hicrî/1848.
- TBMM Kütüphanesi. Düstur, 1.Tertip: 1. Cilt.
- Açıkgöz, Ö., (2010). Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 371-392.
- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, S. N. (2010). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Artvinli, T. (2013). *Artvin Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Atalay, A. (2018). Esaretten Kurtuluşa Artvin. 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi* (C. 5, s. 541-562). Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.
- Atalay, A. (2017). XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selase'de Karayolu Yapım Faaliyetleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-24.
- Atay, E. E. (2022). *Osmanlı'da Devlet Anlayışı ve Teşkilatı*. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 6(1), 1-20.
- Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınevi.
- Bardakoğlu, A. (1995). Eşkiya. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 463-466). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Candan, R. B. (2015). 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 63-81.
- Ekinci, E. B. (2017). *Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Eskenazi, Ş. (2018). *Türkiye'de Burjuvazi Olgusu: Gayrimüslimlerin İktisadi Faaliyetleri (1908-1945)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gökçen, A. (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. D. Önder (Yay. haz.). İstanbul: Kültür Yayınları.
- İlgürel, M. (1995). Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 466-469). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karakaya, H. (2019). 1858 Ceza Kanunnamesinde Kalpazanlık Suçunun Maddi Konusu. *Adalet Dergisi*, 62-63, 403-428.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi*, VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1999). *Tanzimat-ı Hayriye Devri*. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Katgı, İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl (Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı Ve Sonuçları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(24), 180-211.
- Kılıç, Ç. ve Taşkın, F. (2021). İlk Nüfus Sayımında Artvin Merkez ve Murgul Nahiyesi. M. S. Bilgin (Ed.). *Artvin Tarihi İlk Çağ'dan 1918'e içinde* (s. 253-275). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Ü. (2005). *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaleti'nde Vakıflar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, E. ve Taşkın, F. (2021). 1835 Nüfus Defterlerinde Şavşat (Satlil) Sancağının Demografik Yapısı. N. Yavuz (Ed.). *Artvin Araştırmaları-3 içinde* (s. 27-50). Ankara: Artvin Çoruh Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. *İslam Ansiklopedisi* (C. 11, s. 321-329). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özay, H. (2019). *İslâm Ceza Hukukunun Temel Prensipleri*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Özdemir, R. (1994). Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye, ve Zaviyeye Karşı Takip Ettiği, Siyaset". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 265-269.
- Öztürk, Y. K. (2016). Osmanlı Normatif İktisadi Yapısının İç ve Dış Kaynaklı Bozulma Nedenleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 54, 394-404.

- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Subaşı, Ö. (2019). Artvin ve Çevresinde Türk Hâkimiyeti. N. Yavuz. (Ed.). *Artvin Araştırmaları-1* içinde (s. 82-106). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdarî Taksimatı (1920-2013). III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşkın, F. ve Kaya, A. İ. (2019). 19. Yüzyıl Artvin Demografisi Üzerine Bazı Değerlendirmeler. N. Yavuz. (Ed.). *Artvin Araştırmaları-1* içinde (s. 165-199). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Taşkın, F. (2020a). *Artvin Tarihi Bibliyografyası*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Taşkın, F. (2020b). Artvin Basın Tarihi Üzerine Birkaç Not. A. Erkmén. (Ed.). *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar* içinde (s. 321-344). Ankara: İksad Yayınevi.
- Temel, M. S. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Kız Kaçırma (1839-1908)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Yurtseven, Y. ve Şahin, G. N. (2016). Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*. 1, 159-206.
- Yüçetürk, S. (2022a). Osmanlı Toplumunda Suç: Suç İşleyenler ve İşlenen Suçtan Muzdarip Olanlar. Ö. Subaşı, A. Özkan ve Ü. Kılıç (Ed.). *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu* içinde (s. 258-266). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Yüçetürk, S. (2022b). Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Olarak Darp ve Şetm, *6th International "Başkent" Congress On Physical, Social And Health Sciences* (50-57). Ankara: Bzt Akademi Yayınevi.
- Yüçetürk, Z. (2022a). 19. Yüzyılda Livane Kazası İle Köylerindeki Cami ve Mescitler. A. Baykara Taşkaya (Ed.). *Tarih Araştırmaları IV*. (s. 23-40). Ankara: İksad Yayınevi.
- Yüçetürk, Z. (2022b). Livane Kazası'nın İdarecileri ile İlgili Talep ve Davalar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16(33), 115-156.

Yüçetürk, Z. (2019). 19. Yüzyılda Artvin'in İdarî Yapısı. N. Yavuz. (Ed.). *Artvin Araştırmaları-1*. İçinde (s. 261-294). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Summary

In the study, the demands for administrative change related to the Livane district from the beginning of the 19th century until the abdication of Sultan Abdülmecit were discussed. Livane-i Süfla section, also known as Vartan, of the Livane district, which was divided into two as Livane-i Süfla and Livane-i Ulya in the 19th century, was the district of the Batumi sanjak of Trabzon from 1828 to 1878. Livane-i Ulya section, which also includes Maçahel, is the district of Çıldır sanjak of Erzurum between these dates. In 1848, Livane District was divided into two districts as Livane-i Balâ and Livane-i Zir Vartana, and these two districts are connected to Çıldır sanjak. When it comes to 1849, it is understood that the part of Livane, which is connected to the province of Trabzon, was also connected to Erzurum. For this reason, on March 27, 1849, it was stated by the governor of Erzurum that Livane county would be better to leave the Çıldır sanjak and give it to the Rize sanjak, since it is close to the Rize sanjak of the Trabzon province. On January 8, 1850, since Heba and Klaskür sub-districts of Livane district consisted of three to four hundred households and were close to Gönnye district of Trabzon province, which was at the end of Livane district, it was requested by the Çıldır sanjak district governor to be connected here together with the Livane district. On the other hand, since the town of Livane is far from the Çıldır sanjak, it was requested that the center of the Çıldır sanjak be moved from the Livane district to the Oltu district in 1850. Livane township is located at the end of Çıldır sanjak, and the sanjak in question has thirteen districts and it is difficult to see the works because the residence there is far from other towns. In line with these demands, the annexation of Livane district, which is connected to Çıldır sanjak, to Lazistan sanjak on 26 March 1851 was deemed appropriate. In addition, the directors, officers, members of the parliament and the people of the districts affiliated to the Lazistan sanjak wanted the Livane district to be connected to the Lazistan sanjak. As a justification, they stated that most of the townships of the district called Livane or Artvin in the Çıldır sanjak of Erzurum province border the Arhavi, Hopa, Gönnye, Maçahel and Adjara districts from the Lazistan sanjak districts. Livane township is forty hours away from Çıldır sanjak, twenty hours away from Batumi, and ten hours away from the aforementioned districts. The distance between Livane and the aforementioned districts consists of a river, and some places have no distance at all. In 1852, it was stated that Livane district was separated from Erzurum province and connected to the Lazistan sanjak. In addition, requests and lawsuits regarding banditry incidents in this period were also examined. Banditry activities, which were generally seen in all the lands of the Ottoman Empire, were also seen in the town of Livane in the 19th century. The Livane administrators acted together with the bandits and rebelled against the state, which led to the dispatch of soldiers to the region. When the documents of the period are examined, it is seen that some of the people of Livane district rebelled against the local governments and acted together with the bandits in order to protect the murderers, as well as the abduction of women related to banditry acts. This situation necessitated the dispatch of soldiers to the region. During the study period, Muslims from the bandit group murdered non-Muslims by extortion in three of ten cases in Livane district. In two of them, bandits from the Muslim group usurped the animals, money and belongings of the Muslims. In five of the cases, the defendant, that is, the bandit who committed the crime, was not known, and in three of these cases, bandits killed non-Muslims, in one case a Muslim woman, and in one case, the murder was not committed and non-Muslims were seized. In a total of seven cases, murder is the case. In six of these cases, there is also the extortion of money along with murder. In one of the murders and extortion of money, the criminal was sentenced to hard labor, while in the other, since there was no solid evidence about the murder, peace was provided in exchange for four thousand kuruş. While criminals were arrested in one, imprisoned in the other two, the outcome is unclear in the other. In the case where only murder was carried out, the result is not clear. In three cases, the murder was not committed and money, property and animals were extorted. It is not clear what punishment was given to the offenders in all three. In addition, economic demands and lawsuits related to the Livane accident were also discussed in the study. One of the demands was the request of the state to buy the old coins in Livane. In 1835, it was stated that it was

necessary to appoint an officer to the aforementioned place in order to purchase the old gold and silver coins circulating in the Kars sanjak in the vicinity of Livane and Artvin for the Mint. As a civil servant, the Trabzon trader, Küruh dhimmi, was appointed here from the Mint, and the gold and silver coins circulated among the people were requested to be purchased. In the period studied, the most striking economic lawsuits of the people of Livane district were the lawsuits on taxes. They opposed the payment of the people's taxes in the Livane district. The aforementioned people set up a society among themselves and rebelled against the local government.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ: ANKARA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

DIGITAL LITERACY SKILLS OF UNIVERSITY STUDENTS: EXAMPLE OF ANKARA UNIVERSITY

Vedat GÜLTEKİN

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, vgulteкин@ankara.edu.tr

Nevzat ÖZEL

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, noznel@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 26 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 September 2023
Date accepted: 26 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Dijital Okuryazarlık; Dijital Okuryazarlık Becerileri; Dijital Yetkinlik; Üniversite Öğrencileri

Keywords

Digital Literacy; Digital Literacy Skills; Digital Competence; University Students

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.16

Öz

Dijital okuryazarlık, 21. yüzyılda sahip olunması gereken bir yetkinliktir. Yükseköğretimde öğrenim gören öğrencilerin gerek eğitim hayatlarında gerekse iş hayatlarında dijital teknolojileri etkin kullanabilmesi için dijital okuryazarlık becerilerine sahip olması önemlidir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi, eksik yönlerinin saptanması ve buna yönelik planlamaların ve çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu araştırmada, Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve dijital okuryazarlık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşmış farklılaşmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, yaş, vb. gibi değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, öğrenciler orta düzeyde dijital okuryazarlığa sahiptir. Kadın öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, erkek öğrencilere göre daha düşüktür. Öğrencilerin yaşlarına göre sadece genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık 21-25 yaş ve 26 ve üstü yaş grubundaki öğrenciler lehinedir. 21-25 yaş ve 26 yaş ve üstü öğrenciler, 20 yaş ve altındaki öğrencilere göre daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlık becerilerine sahiptir. Öğrencilerin eğitim düzeylerine göre günlük kullanım ve profesyonel üretim alt boyutunda ön lisans ve lisansüstü öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık günlük kullanım alt boyutunda lisansüstü öğrenciler lehinedir. Günlük kullanım açısından, lisansüstü öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri ön lisans öğrencilerine göre daha yüksek düzeydedir. Profesyonel üretim alt boyutunda ise bu farklılık ön lisans öğrencileri lehinedir. Ön lisans öğrencileri, profesyonel üretim konusunda lisansüstü öğrencilere göre daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlık bilgi ve becerisine sahiptir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin, dijital okuryazarlık eğitimi alıp almama durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Abstract

Digital literacy is a must-have competency in the 21st century. It is important for students studying in higher education to have digital literacy skills so that they can use digital technologies effectively both in their education and business life. It is necessary to determine the digital literacy levels of the students studying in higher education, to determine their deficiencies and to carry out studies for this. In this research, it is aimed to determine the digital literacy level of Ankara University students and to determine whether the digital literacy level differs according to various variables. For this purpose, it was examined whether students' digital literacy levels and digital literacy levels differ statistically significantly according to variables such as gender and age. According to the data obtained as a result of the research, students have moderate digital literacy. Digital literacy levels of female students are lower than male students. A statistically significant difference was found only in the sub-dimension of general knowledge and functional skills according to the age of the students. This difference is in favor of students aged 21-25 and 26 and over. Students aged 21-25 and aged 26 and over have higher levels of digital literacy skills than students aged 20 and under. A statistically significant difference was found between associate degree and graduate students in daily use and professional production sub-dimension according to the education levels of the students. This difference is in favor of graduate students in daily use sub-dimension. In terms of daily use, graduate students' digital literacy levels are higher than associate degree students. If the professional production sub-dimension, this difference is in favor of associate degree students. Associate degree students have a higher level of digital literacy knowledge and skills than graduate students in professional production. It was determined that the digital literacy levels of the students did not show a statistically significant difference according to whether they received digital literacy education or not. In line with the data obtained from the research, various suggestions were made to increase the digital literacy levels of the students.

Giriş

2022 yılında tahmini olarak dünya nüfusunun %66'sının internet kullanıcısı olduğu belirtilmektedir. Dünya nüfusunun dörtte üçü mobil telefon kullanıcısıdır. Türkiye'de 2021 yılında internet kullanan bireylerin oranı %82,6'dır. 2022 yılına gelindiğinde bu oran %85'dir. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Telecommunication Union-ITU), 2022 yılında, Türkiye'de bireysel internet kullananların oranının %83 olduğunu belirtmektedir. 15-24 yaş aralığındaki bireylerin %75,1'i, 25-74 yaş aralığındaki bireylerin ise %81'i internet kullanıcısıdır. Başka bir rapora göre, Türkiye'de 2022 yılı itibariyle 68,07 milyon internet kullanıcısı varken bu sayının 2026 yılında 75,42 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir. 2021 yılında Türkiye'de, tahmini olarak 64,18 milyon sosyal ağ kullanıcısı olduğu belirtilmektedir. Bu rakamın 2023 yılı sonunda 69,55 milyona, 2027 yılında ise 76,59 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de 2022 yılı ocak ayı itibariyle, yaklaşık 70 milyona yakın internet kullanıcısı vardır. Sürekli artan dijital nüfusu ile tüm ülkeler arasında 15. sırada yer almaktadır Akıllı telefon kullanımının da artmasıyla birlikte internet de birçok birey için daha erişilebilir hale gelmiştir.

Yapılan bir araştırmaya göre, ankete katılanların %68'i internetsiz bir hayatı hayal bile edemediklerini belirtmektedir (International Telecommunication Union, 2002a; International Telecommunication Union, 2022b; International Telecommunication Union, 2022c; Türkiye İstatistik Kurumu, 2021; Türkiye İstatistik Kurumu, 2022; Statista, 2021; Statista, 2022a; Statista, 2022b; Statista, 2023). Bir başka rapora göre ise Ocak 2022 itibariyle Türkiye'de 69,95 milyon (nüfusun %82'si) internet kullanıcısı mevcuttur. Yine aynı dönemde 68,90 milyon (nüfusun %80,8'i) sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. 16-64 yaş aralığındaki internet kullanıcılarının günün 8 saatini internette geçirdikleri, bunun 2 saat 59 dakikasını sosyal medyada geçirdikleri belirtilmiştir. İnternet kullanımının amaçları arasında bilgi erişim, güncel gelişmeleri takip etme, herhangi bir şeyi araştırmak, müzik dinlemek, eğitim, vb. amaçlar vardır. En çok ziyaret edilen internet siteleri arasında arama motorları, haber siteleri, alışveriş siteleri, bloglar, vb. yer almaktadır (Kemp, 2022). Ocak 2023 itibariyle dünyada 5,16 milyar internet kullanıcısı vardır. Bu dünya nüfusunun %64,4'ü kadardır. 4,76 milyar kişi aktif sosyal medya kullananlar nüfusun %59,4'ünü oluşturmaktadır. Bireyler, günlerinin 6 saat 37 dakikasını internette, 2 saat 31 dakikasını sosyal medyada geçirmektedir (Wearesocial, 2023).

Tüm bu göstergelere bakıldığında, dijital teknolojilerin ve internetin bireyler için günlük hayatın rutinine giderek daha fazla dâhil olduğunu göstermektedir. Belirtilen raporlardaki veriler, Türkiye’de dijital teknolojilerin ve internet kullanımının arttığını ve daha da artacağını göstermektedir. Dijital teknolojilerin hayatımızdaki yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Dijital araçların gelişmesi ve internetin kullanımının artmasıyla bireyler, dijital ortamlarda daha fazla vakit geçirmeye; eğitim, çalışma, eğlenme, iletişim amacıyla sıkça bu araçları ve ortamları kullanmaya başlamıştır. Dijital dünyada bireylerin hayatlarını kolaylaştıran bu dijital teknolojileri nasıl kullanacaklarını bilmeleri, kullanırken de güvenli ve bilinçli kullanmaları oldukça önemlidir. Bu, ancak bireylerin dijital okuryazarlık becerileri ile donatılmaları ile mümkündür.

Günümüzde, birçok hizmetin (kamuya ait işlemler, bankacılık işlemleri, vb.) dijital ortamlarda sunulması, bireylerin vakitlerinin çoğunu çevrim içi ortamlarda geçirmesi, farklı amaçlar için dijital araçların ve internetin kullanılması sonucu dijital toplumun bilinçli bir parçası olabilmek için bireylerin dijital okuryazarlık bilgi ve becerileri ile donatılması gerekmektedir. Dijital okuryazar bir birey, çevrim içi ortamda doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabilir, ulaştığı bilgiyi doğrulayabilir, sunulan e-hizmetlere rahatlıkla ulaşabilir ve bunları rahatlıkla kullanabilir. Tüm bu süreçte gizlilik ve güvenlik konularına da dikkat eder.

Dünyada ve Türkiye’de bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişme ve değişime paralel olarak teknolojik cihazların etkin kullanımı önemli hale gelmiştir (Çubukcu ve Bayzan, 2013, s. 148). Teknolojik cihazların hayatımızın her alanına nüfuz etmesi ve özellikle de internetin kullanım oranının artmasıyla birlikte, bireylerin güvenli bilgi arama, bulunan bilgiyi değerlendirme, teknolojiyi ve interneti güvenli bir şekilde amaçları doğrultusunda kullanabilmesi için dijital okuryazarlık becerilerine sahip olması önemli hale gelmiştir (Hamutoğlu, Güngören, Kaya Uyanık ve Gür Erdoğan, 2017, s. 140). Dijital okuryazarlık becerilerine sahip bireylerin, dijital ortamda etkili iletişim kurabilme becerisine, teknolojik araçların ve kişisel güvenliğin nasıl korunması gerektiği bilgisine, dijital ortamda bilgiyi üretme, kullanma ve paylaşma yeterliliğine, yaşadığı sosyal toplumun anlayışına uygun bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir (Korkmaz, 2020, s. 18). Küreselleşme ve dijitalleşmeyle beraber insanoğlu, birçok iş ve işlemleri elindeki mobil cihazlar ve internet aracılığı ile yapabilese de, dijital cihazların ve internetin birçok fayda sağlamanın yanında tehlikeleri de bulunmaktadır. 21. yüzyılda dijital okuryazar bir

birey, doğru ve güvenilir bilgiye erişimin yanı sıra dijital ortamlarda bilgiyi işleme, yapılandırma becerilerine de sahip olması gerekmektedir.

Bugün, üniversite eğitimi alan öğrencilerin çoğunun hayatlarının merkezinde akıllı cihazlar, çevrim içi ortamlar, sosyal medya ve bunları sağlayan internet yer almaktadır. Birçok işlem de dijital cihazlar ve internet yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Bireylere dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılması gerekliliği hususu, yükseköğretim de dahil olmak üzere, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nde tanımlanmıştır (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2015, s. 27). UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü) ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), 2025 yılına kadar genç ve yetişkin nüfusun %60'ının sürdürülebilir dijital becerilerden asgari düzeyde yeterliliğe sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Broadband Commission, 2018).

Yaşadığımız dijital çağda, bireylerin değişime uyum sağlayabilmesi için birtakım bilgi, beceri ve yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Üniversite öğrencileri de gerek gündelik hayatlarında, gerekse eğitim hayatlarında dijital teknolojilerle iç içedir. Dijital teknolojilerin, internetin ve sosyal medya ortamlarının güvenli ve bilinçli kullanılması için onların dijital okuryazarlık bilgi ve becerilerinin yüksek düzeyde olması beklenmektedir. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin yüksek olması, onların dijital teknolojileri etkin kullanabilmelerini, dijital ortamda güvenli bir şekilde iş ve işlemlerini gerçekleştirebilmelerini sağlayacaktır.

Dijital Okuryazarlık ve Dijital Okuryazarlığın Önemi

Dijital okuryazarlık kavramından ilk kez Paul Gilster'in Digital Literacy adlı eserinde bahsedilmiştir (Gilster, 1997). Gilster (1997, s. 1), dijital okuryazarlığı, "bilgisayarlar ve özellikle de internet aracılığıyla sunulduğu zaman çok çeşitli kaynaklardan gelen çoklu formatlardaki bilgileri anlama ve kullanma yeteneği" olarak tanımlamıştır. Sürekli değişen ve gelişen teknolojiler, farklı bakış açıları ve ihtiyaçlar, dijital okuryazarlık kavramının farklı şekillerde tanımlanmasına, birçok bilim adamı tarafından dijital okuryazarlıkla ilgili model ve çerçeveler öne sürülmesine neden olmuştur.

Dijital okuryazarlık, iş hayatında ya da günlük hayatta dijital cihazları etkili ve verimli bir şekilde kullanarak teknolojiyi ve bilgiyi kullanma becerisi olarak tanımlanmakta ve birçok bilim adamı tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenimi ile ilişkilendirilmektedir (Riel, Christian ve Hinson, 2012, s. 3-4). Dijital okuryazarlık, sadece dijital teknolojileri kullanmanın ötesinde çok daha fazlasını

kapsayan bir kavramdır (Sezgin ve Karabacak, 2020, s. 19). Dijital okuryazarlık, dijital teknolojileri kullanan bireylerin, bu teknolojileri dijital ortamlarda etkili kullanabilmesini sağlayan çeşitli karmaşık becerileri (bilişsel, motor, sosyolojik ve duygusal becerileri) kapsamaktadır (Terzi ve Gülgin İşli, 2019, s. 51).

Dijital okuryazarlık, sadece bir teknolojik aracı ya da yazılımı kullanma veya dijital bir cihazı çalıştırma becerisinden daha fazlasıdır. Bireylerin, dijital ortamları etkin bir şekilde kullanabilmeleri için ihtiyaç duydukları çok çeşitli karmaşık bilişsel, motor, sosyolojik ve duygusal becerileri de içermektedir (Eshet-Alkalai, 2004, s. 93). Hague ve Payton'a (2010, s. 19) göre dijital okuryazarlık, hayatın her alanında dijital teknolojileri kullanırken eleştirel, yaratıcı ve güvenli uygulamalara olanak sağlayan beceri, bilgi ve anlayıştır. American Library Association-ALA (2013, s. 2) ise dijital okuryazarlığı, dijital bilgileri bulmak, anlamak, değerlendirmek, yeniden üretmek ve paylaşmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerisi; hem bilişsel hem de teknik beceri gerektiren bir yetenek olarak tanımlamaktadır.

Dijital okuryazarlıkla ilgili literatürdeki en kapsamlı tanımlardan birisi de Allan Martin tarafından yapılmıştır. Martin (2008, s. 155)'e göre, dijital okuryazarlık, "..., bireylerin dijital kaynakları tanımlamak, erişmek, yönetmek, analiz etmek ve sentezlemek, yeni bilgiler oluşturmak ve başkalarıyla iletişim kurmak için dijital araçları ve olanakları uygun şekilde kullanma farkındalığı, tutumu ve yeteneğidir." Dijital okuryazarlık kavramı, aslında pek çok farklı gereksinimleri kapsayan bir kavram olarak düşünülebilir. Teknik, psikolojik ve kişilerarası boyutları olan dijital okuryazarlık, aynı zamanda sosyal ve kültürel yeterlilikler bağlamında da değerlendirilmelidir (Alexander ve diğerleri, 2017, s. 21). Dijital okuryazarlık, bireylerin hem bilgi iletişim teknolojilerini etkin olarak öğrenmelerine hem de bu teknolojilerle kişisel gelişimlerine katkı sağlayacak, gündelik hayatta karşılaşılabilecekleri problemleri çözebilecek, topluma katılımlarını destekleyebilecek bir biçimde teknolojilerin güvenli, yasal ve etik kullanılması ile ilgili yeterliklerdir (Özerbaş ve Kuralbayeva, 2018, s. 16).

Dijital okuryazarlıkla ilgili yapılan farklı tanımların yanında, tanımların içindeki becerilerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla, dijital okuryazarlığın bileşenleri ya da boyutlarını belirleyen ve dijital okuryazarlıkla ilgili kavramsal çerçeve sunan farklı görüşler de vardır (Eshet-Alkalai, 2004; Martin ve Grudziecki, 2006; Bawden, 2008; Hague ve Payton, 2010; Hobbs, 2010; Ng, 2012). Eshet-Alkalai (2004, s. 93), dijital okuryazarlık kavramı içerisinde beş farklı tür okuryazarlığı içeren yeni bir kavramsal çerçeve önermektedir. Bu okuryazarlık türleri; foto-görsel okuryazarlık, üretim

okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, dallanma okuryazarlığı ve sosyo-duygusal okuryazarlıktan oluşmaktadır. Martin ve Grudziecki (2006), bilgi okuryazarlığını, bilgisayar ya da bilgi iletişim teknolojisi okuryazarlığını, medya okuryazarlığını, iletişim okuryazarlığını, görsel okuryazarlığı, teknoloji okuryazarlığını dijital okuryazarlığın alt dalları olarak nitelemektedir. Martin (2008, s. 167), diğer çalışmasında ise dijital okuryazarlığı üç boyutta incelemektedir. Dijital okuryazarlık düzeylerini; dijital yeterlilik, dijital kullanım ve dijital dönüşüm olarak belirtmektedir.

Bawden (2008, s. 29-30), dijital okuryazarlığın dört bileşenden oluştuğunu belirtmektedir. Bu bileşenler; temel yetkinlikler (temel okuryazarlık ve bilgisayar okuryazarlığı), arka plan bilgisi (bilgi ve bilgi kaynaklarının doğası), merkezi yetkinlikler (dijital bilgilerin oluşturulması, iletilmesi ve değerlendirilmesi, medya okuryazarlığı, vb.), tutum ve bakış açısıdır (bağımsız öğrenme ve ahlaki/sosyalokuryazarlık). Hague ve Payton (2010, s. 19) ise dijital okuryazarlığı; işlevsel beceriler, yaratıcılık, eleştirel düşünme ve değerlendirme, kültürel ve sosyal anlayış, iş birliği, bilgiyi bulma ve seçme yeteneği, etkili iletişim ve e-güvenlik olarak sekiz boyutta ele almaktadır. Hobbs (2010, s. vii-viii) tarafından dijital okuryazarlık ve medya okuryazarlığı birlikte ele alınarak; erişim, analiz ve değerlendirme, yaratma, yansıtma ve hareket/eyleme geçiş bileşenlerinden oluşan beş boyutlu bir dijital okuryazarlık modeli sunulmaktadır.

Ng (2015, s. 130) ise dijital okuryazarlığı; teknik (teknik ve işlevsel beceriler), bilişsel (eleştirel düşünme ve analitik beceriler ve çoklu okuryazarlık) ve sosyo-duygusal boyutları (iletişimsel, sosyal ve çevrimiçi koruma becerileri) olduğunu belirtmektedir. Teknik boyut, bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme ve günlük faaliyetlerde kullanmak için teknik ve işlevsel becerilere sahip olmayı; bilişsel boyut, dijital bilgileri işleme döngüsü içerisinde, arama, değerlendirme ve oluşturma sürecinde eleştirel düşünme becerisini; sosyal boyut ise iletişim kurmak, sosyalleşmek ve öğrenmek için interneti sorumlu bir şekilde kullanabilme yeteneğini ifade etmektedir (Ng, 2012, s. 1067-1068).

Ng (2012, s. 1068), dijital okuryazar bir bireyin sahip olması gereken becerileri de şu şekilde belirtmektedir:

- Dijital teknolojileri kullanabilmek için gerekli temel beceriler
- Günlük yaşamda ihtiyaç duyduğu bilgileri arama, bilgilere erişme ve bu bilgileri değerlendirme becerisi

- Dijital ortamdaki iş ve işlemleri gerçekleştirebileceği uygun teknolojilerin bilme ve kullanma becerisi

- Dijital teknolojileri kullanırken karşılaştığı teknik problemleri çözme becerisi
- Çevrimiçi ortamlarda etik ve yasal davranma becerisi
- Çevrimiçi ortamlardaki tehlikelerin farkında olunması ve bunlardan korunma becerisi

21. yüzyılda, dijital okuryazar bir bireyden beklenen yeterlilikler ise şunlardır (Vuorikari, Kluzer ve Punie, 2022, s. 7):

- Bilgi ve veri okuryazarlığı (bilgi ihtiyaçlarını belirlemek, dijital ortamlarda veri, bilgi ve içerik aramak, onlara erişmek, onları değerlendirmek ve yönetmek)

- İletişim ve iş birliği (veri, bilgi ve dijital içeriği uygun dijital teknolojiler aracılığıyla başkalarıyla paylaşmak, dijital teknolojileri kullanarak vatandaşlığa katılmak ve işbirliği yapmak)

- Dijital içerik yaratma (farklı formatlarda dijital içerik oluşturmak ve düzenlemek, dijital araçlarla kendini ifade etmek, telif hakkı ve lisansların dijital bilgi ve içerik için nasıl geçerli olduğunu anlamak)

- Güvenlik (cihazları ve dijital içeriği korumak ve dijital ortamlardaki riskleri ve tehditleri anlamak, emniyet ve güvenlik önlemlerini bilmek, dijital ortamlarda kişisel verileri ve mahremiyeti korumak)

- Problem çözme (cihazları çalıştırırken ve dijital ortamları kullanırken teknik sorunları tespit etmek ve çözmek, öz-dijital yeterlilik farkındalığına sahip olmak, kişisel gelişim için fırsatlar aramak ve dijital evrimi takip etmek)

Dijital okuryazarlık, dijital dünyada bireylerin yaşamak, eğitim almak, öğrenmek, bilgilenmek, araştırma yapmak, çalışmak ve sunulan e-hizmetlerden yararlanabilmek için gerekli olan bilgi, beceri ve sorumluluğa sahip olması, tüm bunları gerçekleştirirken bilinçli bir biçimde hareket etmesidir. Dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmak önemlidir. Çünkü bu beceriler, bireylerin dijital teknolojileri eğitimde, işyerinde ve günlük yaşamında etkin kullanabilmesini sağlamaktadır. Dijital okuryazarlık, giderek daha fazla dijitalleşen toplumda önemli bir haktır. Bireylerin, şimdi ve gelecekte sosyal, kültürel, ekonomik ve entelektüel yaşamda tam katılım ve aktif rol almalarına yardımcı olacak beceri, bilgi ve anlayış sağlar (Hague ve Payton, 2010, s. 2). Dijital okuryazarlık, giderek daha fazla hayatımıza giren dijital teknoloji ve internet çağında üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Toplumdaki tüm bireylerin şu an ve gelecekte sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda aktif rol alabilmesi için dijital okuryazarlığa ilişkin bilgi, beceri ve anlayışla donatılması gerekmektedir.

Özetle, dijital okuryazar bireylerin yetiştirilmesinin önemi her geçen gün artmaktadır. İçinde bulunduğumuz çağın en önemli yetkinliklerinden birisi, bireylerin dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaktır. Artık birçok işlemin internet aracılığıyla yapılabilir hale gelmesi, hayatı kolaylaştıran uygulamaların (e-devlet, e-bankacılık, e-tarım, e-öğrenme vb.) kullanımının artması, diğer bir deyişle dijital teknolojilerin kullanımının artması, dijital okuryazarlık becerilerine sahip “dijital vatandaş”ların yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Literatür Değerlendirme

Toplumdaki farklı meslek gruplarının ya da farklı eğitim düzeyindeki bireylerin sahip olduğu dijital okuryazarlık becerileri son yıllarda sıklıkla araştırılan konular arasındadır. Literatürde dijital okuryazarlık becerilerinin çeşitli değişkenlerle olan ilişkileri farklı örneklemeler üzerinde çok sayıda araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik olarak literatürdeki bazı çalışmalar bu kısımda değerlendirilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini ve çeşitli değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek amacıyla çok sayıda yüksek lisans ve doktora tez çalışması bulunmaktadır. Kıyıcı (2008)'nin araştırmasında, öğretmen adayları erkek öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin kadın öğrencilere göre yüksek olduğu; sürekli internet bağlantısı bulunma durumuna, aile gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Diğer Coşkun, Kızılkaya Cumaoglu ve Seçkin (2013) tarafından yapılan bir çalışmada, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık kavramını yeteri kadar bilmedikleri sonucuna varılmıştır. Boyacı (2019) yaptığı çalışmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin günlük internet kullanımı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini; cinsiyet, sınıf, yaş ve bölüm değişkenlerine göre ise anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Yaman (2019) tarafından, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, yaş, aile durumu, mezun olunan lise türü ve dijital okuryazarlık ile ilgili eğitim görme durumları açısından farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile sınıf düzeyleri, annelerinin ve babalarının eğitim seviyesi gibi çeşitli değişkenler arasında anlamlı

düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Çiftcioğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada, okul öncesi öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerinin yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğan (2022), üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini incelediği çalışmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin çok yeterli olduğunu saptamıştır. Çalışmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin sınıf değişkenine göre farklılık göstermediği, teknoloji fakültesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu ve cinsiyete göre ise erkek öğrenciler lehine bir farklılık belirlenmiştir. Korkmaz (2020) tarafından yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin kendilerini yüksek düzeyde dijital okuryazar gördükleri sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de ve Dünya’da üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından araştıran çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Çetin (2016) yapılan araştırmada, cinsiyet değişkenine göre erkek öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve lisans eğitiminde öğrenim gören öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin pedagojik formasyon programında öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Üstündağ, Güneş ve Bahçivan (2017) tarafından lisans 3. ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin iyi düzeyde olduğu ortaya koyulmuştur. Onursoy (2018), yaptığı çalışmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin yeterli düzeyde olmadığını belirlemiştir. Özerbaş ve Kuralbayeva (2018) tarafından Türkiye ve Kazakistan’da eğitim gören öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin Türkiye’de eğitim öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği, cinsiyetlere göre ise erkek öğretmen adaylarının lehine bir farklılık olduğu saptanmıştır. Göldağ ve Kanat (2018) tarafından yapılan çalışmada, güzel sanatlar eğitimi alan kadın ve erkek öğrencilerin “Dijital Okuryazarlık Ölçeği”nin sadece bilişsel alt boyutunda erkekler lehine anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Öğrencilerin fakültelerine göre, ölçeğin sosyal alt boyutu ve dijital okuryazarlık toplam puanları açısından “Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi”nde öğrenim gören öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bilgisayara sahip olma durumlarına göre ise ölçeğin sosyal alt boyutu haricinde diğer alt boyutlarda bilgisayara sahip olan öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Sosyal medya hesabına sahip olma ve internet kullanım sürelerine göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Öğrencilerin sınıflarına göre, ölçeğin tutum ve bilişsel alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilirken, teknik ve sosyal alt boyutlarında ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Öğrencilerin bilgisayar kullanım sürelerine göre ise ölçeğin tümünde ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılık

saptanmıştır. Kozan ve Bulut Özek (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş, kişisel bilgisayara sahip olup olmama, herhangi bir sosyal ağda üyeliğinin bulunup bulunmaması, internette harcanan günlük süre ve en sık ziyaret edilen site türü değişkenlerine göre dijital okuryazarlık düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. 3. sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin 2. ve 4. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca, öğretmen adaylarının bilgisayar kullanma sıklığı arttıkça dijital okuryazarlık düzeylerinin de attığı saptanmıştır.

Sezgin ve Karabacak (2020), Türkiye’de yükseköğretimde dijital dönüşümün, dijital okuryazarlık aracılığıyla hangi düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, dijital okuryazarlık ile ilgili yapılan çalışmaların, ortaya konan projelerin dijitalleşmeye uyum sağlamaya katkı sağladığını belirtmektedir. Ocak ve Karakuş (2019) tarafından yapılan araştırmada, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliklerinin yüksek düzeyde olduğu ortaya koyulmuştur. Özoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada, öğretmen aday öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin bölümlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği, cinsiyet değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Sarıkaya (2019) yaptığı çalışmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri ile sınıf ve cinsiyet değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık saptanmazken, günlük internet kullanma süreleri, teknoloji kullanım düzeyleri ve sosyal medya hesabına sahip olma değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Yaşar (2019), üniversite 3. sınıf ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin gelişim evresinde olduğunu saptamıştır. Yontar (2019) çalışmasında, öğretmen adaylarının orta düzeyde dijital okuryazarlık becerilerine sahip olduklarını belirlemiştir. Çalışmada ayrıca, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyete göre erkek öğrenciler lehine farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Yazıcıoğlu, Yaylak ve Genç (2020) tarafından yapılan araştırmada, okul öncesi ve sınıf öğretmeni adaylarının dijital okuryazarlıklar düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilirken, eğitim aldıkları branş ve üniversite açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Öncül (2021) tarafından yapılan araştırmada, birinci sınıf üniversite öğrencilerinin temel bilgisayar, internet ve e-posta işlemlerini gerçekleştirebildiğini göstermektedir. Ancak, öğrencilerinin üst düzey dijital okuryazarlık becerileri konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını ortaya koymuştur.

Bay (2021) tarafından yapılan araştırmada, okul öncesi öğretmenliği eğitimi alan öğrencilerin, dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Göldağ (2021) tarafından araştırmada, üniversitede öğrenim gören öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğu, erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlık becerilerine sahip olduğu, ön lisans ve lisans öğrencileri arasında dijital okuryazarlık düzeyleri açısından bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Kişisel bilgisayara sahip olan ve gün içerisinde uzun süre bilgisayar kullanan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin dijital cihaz kullanma düzeyleri arttıkça dijital okuryazarlık düzeyleri de arttığı belirlenmiştir. Uyar (2021) tarafından yapılan araştırmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ile bunun cinsiyet, sınıf, bölüm, bilgisayar varlığı, vb. değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin, cinsiyet, sınıf, program türü ve mezun olunan lise türü değişkenlerine göre dijital okuryazarlık düzeylerinin farklılaşmadığı, evde bilgisayara ve internete sahip olanların olmayanlara göre daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlığa sahip olduğu, anne ve babanın eğitim durumlarına göre öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yılmaz (2021), öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecinde dijital okuryazarlık becerilerinin çeşitli değişkenlerle olan ilişkisini araştırdığı çalışmada, dijital okuryazarlık düzeyleriyle sınıf ve bölüm değişkenleri açısından anlamlı farklılık olduğu ortaya koyulmuştur.

Türkben ve Satılmış (2022), öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, sınıf, akademik ortalama ve internet kullanım süresi değişkenlerine göre farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Kaya ve Korucuk (2022), yaptıkları çalışma sonucunda üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu belirlemiştir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin genel not ortalamaları, en çok vakit geçirdikleri sosyal ağ, internet kullanımında tercih ettikleri araç, ebeveynlerin eğitim durumları ve dijital okuryazarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şahin ve Kalkan (2022), yaptıkları araştırmada, okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Öğrencilerin cinsiyet durumuna göre, dijital okuryazarlık ölçeğinin alt boyutlarından genel bilgi ve işlevsel beceriler boyutunda erkekler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin yaş grubuna ve lisans düzeylerine göre, dijital okuryazarlık ölçeğinin alt boyutlarından genel bilgi ve işlevsel beceriler boyutunda anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Kurt Demircan ve Katisöz (2022), yaptıkları çalışmada ön lisans

öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin orta düzeyde olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, çalışmada yaş ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilemezken, bölüm, sahip olunan dijital araçların ve çeşitliliği değişkenlerine göre dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir. Lafcı Tor, Demir Başaran ve Arık (2022), öğretmen adayları ve pedagojik formasyon eğitimi alan adaylar üzerinde yaptığı araştırmada, ankete katılanların dijital okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu saptamıştır. Dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, aile gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığını, programa ve barınma durumu değişkenlerine göre ise farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. Günay ve Özden (2022) yaptıkları araştırmada, lisans öğrencilerinin dijital okuryazarlığı daha çok internetten okuma ve yazma işi olarak algıladıkları, lisansüstü öğrencilerinin ise okuryazarlık temelinde, bilgiye erişme, paylaşma yönüyle değerlendirdikleri ve sosyal medya kullanımı ve medya okuryazarlığı ile ilişkilendirdikleri sonucuna varılmıştır.

Tyger (2011) yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık becerilerinin istenen seviyede olmadığı görülmüştür. Cote ve Milliner (2016) tarafından yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin akıllı telefona ve bilgisayara sahip olmasına rağmen dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin düşük olduğunu saptamıştır. Rizal, Setiawan ve Rusdiana (2019) tarafından yapılan araştırmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Anisimova (2020) da, okul öncesi öğretmen adaylarının dijital becerilerin üst düzeyde olması gerektiğini belirtmektedir. Atoy ve diğerleri (2020) tarafından yapılan araştırmada, dijital okuryazarlığın öğrencilerin çevrimiçi bilgi arama stratejileri ile doğrudan pozitif ilişkili olduğu ve dijital okuryazarlığın üniversite öğrencilerinin bilgi arama stratejilerinde aracı bir faktör olduğu görülmüştür. Morgan, Sibson ve Jackson (2022) tarafından öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, çevrimiçi iletişimde dijital araçları rahatlıkla kullanabildikleri belirlenmiştir. Dijital okuryazarlık becerilerinin, cinsiyet ve yükseköğretim eğitim süresi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Vodă ve diğerleri (2022), tarafından Romanya'daki sosyal bilimler ve beşeri bilimler öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada, sosyal bilimler öğrencilerinin iletişim, eleştirel düşünme, problem çözme ve teknik dijital becerilerinin sosyal bilimlere kayıtlı öğrencilere göre daha yüksek düzeyde, yaratıcılık ve bilgi ile ilgili dijital becerilerin ise beşeri bilimler öğrencilerinde daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Nguyen ve Habók (2022), Vietnam üniversitelerinde yabancı dil olarak İngilizce öğrenen öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırmada, öğrencilerin

dijital okuryazarlık konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Ayrıca, çalışmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha iyi dijital bilgi ve becerilere sahip olduğu saptanmıştır.

Donowan'ın (2007) yaptığı çalışmada, yükseköğretim ders müfredatlarında dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılmasına yönelik derslerin eklenmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Shopova (2014), eğitim ve öğretimde dijital teknolojilerin etkin kullanımı ile ilgili yaptığı araştırmada, dijital okuryazarlığın kilit rolüne vurgu yapmaktadır. Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin ve dijital teknolojileri kullanma becerilerinin geliştirilmesinin, öğrenme sürecinin etkililiğini ve verimliliğini artıracaklarını ortaya koymaktadır. Benzer çalışmalarda da, yükseköğretim öğrencilerinin dijital becerilere sahip olması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır (Seemiller ve Grace, 2016; Stjepic, Vuksic ve Susa Vugec, 2019).

Türkiye'de ve Dünya'da yayınlanan dijital okuryazarlıkla ilgili literatür incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin yeterli düzeyde olduğunu belirten araştırmalar oldukça fazladır. Çoğu çalışma, dijital okuryazarlık becerilerinin cinsiyete, internet ortamında geçirilen süreye değişiklik gösterdiğini belirtmektedir. Yine incelenen literatür kapsamında, dijital teknolojilerin kullanımında dijital okuryazarlık becerilerinin önemi vurgulanmaktadır.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı, Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve dijital çağda öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmalarının önemini vurgulamaktır. Bu araştırma sonuçlarının, önlisans, lisans ve lisansüstü düzeydeki üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerileri ile ilgili literatüre ve eğitimcilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla araştırma soruları şunlardır:

- 1) Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri nedir?
- 2) Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 3) Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 4) Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

5) Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri dijital okuryazarlıkla ilgili eğitim alıp almamalarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Araştırma, nicel bir araştırmadır. Nicel araştırma, geniş bir veri seti kullanılarak ya da örneklem grubundan sayısal veriler toplanarak gerçekleştirilir (Altunışık ve diğerleri, 2022, s. 123). Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla planlanmış bir tarama araştırmasıdır.

Bir araştırma, bir durumu geçmişteki haliyle veya mevcut haliyle olduğu gibi betimlemeye yönelikse, tarama modeli kullanılır (İslamoğlu ve Alnaçık, 2019, s. 101). Tarama araştırmaları, “zaman içinde gerçekleşen değişiklikleri ve belirli bir durumun iç yüzünü görmeyi amaçlayan araştırmalardır” (Tutar ve Erdem, 2022, s. 135).

Araştırmanın evrenini, 2022-2023 Öğretim Yılında Ankara Üniversitesi’nde eğitim gören ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyindeki tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı dönemde, Ankara Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı’ndan alınan verilere göre toplam öğrenci sayısı 79.033’tür. Evreninin tamamına ulaşmak mekân, zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı için tabakalı örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, evreni kendi içerisinde tabakalara ayıran tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. “Tabakalı örnekleme, evrendeki alt grupların belirlenip bunların evren büyüklüğü içerisindeki oranlarıyla örnekleme temsil edilmelerini sağlamayı amaçlayan bir örnekleme yöntemidir” (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020, s. 89). Sınırları belli bir evrende alt tabakalar ya da alt gruplar var olduğunda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 114). Öğrencilerin eğitim düzeyleri (ön lisans, lisans ve lisansüstü) tabaka olarak belirlenmiştir.

Örneklem büyüklüğünü hesaplamak amacıyla aşağıdaki formülden yararlanılmıştır.

$$n = \frac{Z^2 P(1-P)}{d^2}$$

Şekil 1. Örneklem Büyüklüğü Hesaplama Formülü (Naing, Winn ve Rusli, 2006, s. 9).

Z: Belirli güven düzeyinde (genellikle %95) sonsuz serbestlik derecesindeki değer

p: İncelenen olayın görülme olasılığı

d: :Araştırmada belirlenecek hızın olası standart sapması

Hesaplama sonucunda örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Büyüköztürk ve diğerleri (2021) tarafından, evreni temsil edebilecek örneklem büyüklüğünü belirlemek için Çıngı (1994) tarafından oluşturulmuş tabloya göre yeniden oluşturulan tabloda, .05 sapma miktarı için belirtilen sayı örneklem büyüklüğü için yeterlidir. Örneklem büyüklüğünün tabakalara dağılımını sağlamak amacıyla, Neyman Dağılımı Yöntemi kullanılmıştır. Neyman yöntemi ile her tabakanın ortalaması ve varyansının ağırlıkları kullanılarak tabakaların tümü için tek bir örneklem hacmi belirlenebilir (Çiçek ve Erkan, 1996, s. 79). Öğrenim düzeyine göre oluşturulan tabakalardan kaç öğrenciden veri toplanması gerektiği, $n_h = n \cdot W_h$ formülü ile hesaplanmıştır (Özel, 2013, s. 12). Araştırmada veri toplanacak öğrencilerin tabakalara göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

N: kitle genişliği, kitledeki öğrenci sayısı (79033)

n: Örneklem genişliği (384)

n_h : h-inci tabaka genişliği, her bir tabakadaki öğrenci sayısı

W_h : n_h/N (h-inci tabaka ağırlığı)

Tablo 1. Eğitim Düzeylerine Göre Örneklem Sayısı

Eğitim Düzeyi	f
Ön Lisans	75
Lisans	247
Lisansüstü	62
TOPLAM	384

Araştırmada verileri toplamak amacıyla, araştırmacılar tarafından oluşturulan 6 soruluk bir anket formu ve Bayrakçı (2021) tarafından geliştirilen Dijital Okuryazarlık Ölçeği kullanılmıştır. Dijital Okuryazarlık Ölçeği, 29 önermeden ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlara ilişkin bilgi Tablo 2'de sunulmuştur. Ölçekte ters kodlanmış madde yoktur.

Tablo 2. Dijital Okuryazarlık Ölçeği Alt Boyutları

Ölçek Alt Boyutları	Maddeler
Etik ve Sorumluluklar	1-7
Genel Bilgi ve İşlevsel Beceriler	8-13
Günlük Kullanım	14-19
Profesyonel Üretim	20-21
Gizlilik ve Güvenlik	22-25
Sosyal Boyut	26-29

Dijital Okuryazarlık Ölçeği ile alınan ortalama puanların değerlendirme aralıkları Tablo 3'te belirtilmiştir. Ölçek toplam puanı ve alt boyutlara ilişkin puanlar attıkça, öğrencilerin dijital okuryazarlık beceri düzeyleri artmaktadır (Bayrakçı ve Narmanlıoğlu, 2021, s. 53).

Tablo 3. Dijital Okuryazarlık Ölçeği'nden Elde Edilen Puan Ortalaması Aralıkları

Puan ortalaması	Düzye
1.62-3.07	Düşük/Kötü
3.08-3.62	Orta altı/Zayıf
3.63-4.17	Orta
4.18-4.72	Orta üstü/İyi
4.73- 5.00	Yüksek/Çok iyi

Veri toplama tekniği olarak anket tercih edilmiştir. Anket, "birincil kaynaklardan bilgi toplamak için hazırlanan sistematik bir soru formudur" (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019, s. 140). Araştırma için gerekli olan veriler, 2022 yılının Aralık ayı içerisinde öğrencilerden elde edilmiştir.

Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek, dijital okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini saptamak amacıyla yapılan bu çalışmada, verilerin analizi için SPSS 25.0 paket programından yararlanılmıştır. Öğrencilerin, Dijital Okuryazarlık Ölçeği'ne ilişkin verilerin işlenmesinde kesinlikle katılmıyorum seçeneğine 1, katılmıyorum seçeneğine 2, kararsızım seçeneğine 3, katılıyorum seçeneğine 4, kesinlikle katılıyorum seçeneğine 5 puan verilmiştir. Verilerin analizinde, araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla betimsel istatistiklerden (frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma dağılımları) yararlanılmıştır. Öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesinde, puan ortalamaları ve standart sapma kullanılmıştır.

Elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için normallik analizi yapılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin geçerli sınırlarda (George ve Mallery, 2016) olmamasından ve Kolmogorov-Smirnov testi sonucu değeri $p < ,05$

olduğundan verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve non-parametrik testler kullanılmıştır. Öğrencilerinin dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin, bağımsız değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla ikili grup karşılaştırmalarında Mann-Whitney U-Testi, ikiden fazla grupların karşılaştırmalarında ise Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır. Nicel verilerin analizinde istatistiksel anlamlılık düzeyi, 0,05 olarak kabul edilmiştir.

Bayrakcı (2021) tarafından ölçeğin tümüne ait Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.911, etik ve sorumluluklar alt boyutu için 0,842, genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutu için 0,875, günlük kullanım alt boyutu için 0,782 profesyonel üretim alt boyutu için 0,719, gizlilik ve güvenlik alt boyutu için 0,820 ve sosyal boyut alt boyutu için 0,861 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada, ölçeğin tümü ve alt boyutları için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin tümü için Cronbach alfa katsayısı 0,958, etik ve sorumluluklar alt boyutu için 0,937, genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutu için 0,887, günlük kullanım alt boyutu için 0,915 profesyonel üretim alt boyutu için 0,837, gizlilik ve güvenlik alt boyutu için 0,918 ve sosyal boyut alt boyutu için 0,849 olarak hesaplanmıştır. Özdamar (2004, s. 522) tarafından alfa katsayısının $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ değerlerinin yüksek derecede güvenilir bir ölçeği temsil ettiği belirtilmektedir. Ölçeğin tümü ve alt boyutları için belirtilen Cronbach alfa katsayısı değerlerine bakıldığında ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

Araştırma, 2022-2023 öğretim yılı güz döneminde eğitim gören öğrencilerden toplanan veriler ile sınırlıdır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, öğrencilere ait betimleyici istatistikler, öğrencilerin dijital okuryazarlık beceri düzeyleri, dijital okuryazarlık beceri düzeylerinin cinsiyet, yaş grupları, eğitim düzeyi ve dijital okuryazarlık ile ilgili eğitim alıp almama değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Betimleyici İstatistikler		f	%
Eğitim düzeyi	Ön Lisans Öğrencisi	75	19,5
	Lisans Öğrencisi	247	64,3
	Lisansüstü Öğrenci	62	16,1
Cinsiyet	Kadın	269	70,1
	Erkek	115	29,9
Yaş	20 yaş ve altı	213	55,5
	21-25	104	27,1
	26 yaş ve üstü	67	17,4
Dijital Okuryazarlıkla İlgili Eğitim Aldınız mı?	Evet	31	8,1
	Hayır	353	91,9
Dijital Okuryazarlık Eğitimi Almak İster misiniz?	Evet	129	33,6
	Hayır	255	66,4

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin %19,5'i ön lisans, %64,3'ü lisans ve 16,1'i lisansüstü düzeyinde eğitim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 70,1'ini kadınlar, % 29,9'unu erkekler oluşturmaktadır. Öğrencilerin %55,5'i 20 yaş ve altı grubu, %27,1'i 21-25 yaş grubu, %17,4'ü ise 26 ve üstü yaş grubu aralığındadır. Öğrencilerin dijital okuryazarlıkla ilgili eğitim alıp almadıklarına bakıldığında, %18,1'inin dijital okuryazarlıkla ilgili eğitim aldığı, %91,9'unun dijital okuryazarlıkla ilgili herhangi bir eğitim almadığı görülmektedir. Öğrencilerin %33,6'sı dijital okuryazarlık eğitimi almayı isterken, %66,4'ü ise dijital okuryazarlık eğitimi almak istememektedir.

Araştırma kapsamında öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerini belirleyebilmek amacıyla ölçekteki önermelere verdikleri cevaplar doğrultusunda ölçeğin tümü ve alt boyutlarında elde ettikleri puan ortalamaları (\bar{x}) ve standart sapmaları (ss) hesaplanmıştır. "Dijital Okuryazarlık Ölçeği" ve ölçeğin alt boyutlarından elde ettikleri puan ortalamaları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerine Ait Betimsel İstatistikler

Ölçeğin alt boyutları	Ortalama (\bar{X})	ss
Etik ve sorumluluklar	4,09	0,92
Genel bilgi ve işlevsel beceriler	3,30	1,03
Günlük kullanım	4,11	0,98
Profesyonel üretim	2,29	1,18
Gizlilik ve güvenlik	4,15	1,01
Sosyal boyut	3,20	1,08
Tüm ölçek ortalaması	3,69	0,81

Tablo 5'e göre, öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Ölçeği'nin tümünden ve alt boyutlarından alınan puanlar incelendiğinde, en yüksek puan ortalamasının gizlilik ve güvenlik alt boyutuna ait olduğu görülmektedir ($\bar{X}=4,15$ /orta düzey). Bu alt boyu sırasıyla; günlük kullanım ($\bar{X}=4,11$ /orta düzey), etik ve sorumluluklar ($\bar{X}=4,09$ /orta düzey), genel bilgi ve işlevsel beceriler ($\bar{X}=3,30$ /orta altı-zayıf düzey), sosyal boyut ($\bar{X}=3,20$ /orta altı-zayıf düzey), "profesyonel üretim" ($\bar{X}=2,20$ /düşük-kötü düzey) alt boyutları takip etmektedir. Bu sonuçlara göre, öğrencilerin yazılım geliştirme ve programlama dillerini kullanabilme noktasında çok yetersiz oldukları söylenebilir. Öğrencilerin, web sitesi tasarlama, blog sayfası yönetme, dijital içerik üretme ve SPSS, vb. gibi yazılımları kullanma, teknik ve bilişsel yetkinlik becerilerinin zayıf düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca dijital ortamda yasal hak ve sorumluluklar, siber zorbalık, e-devlet uygulamaları, bilişim teknolojileri, güçlü şifre oluşturma, spam, oltalama, vb. konularda orta düzeyde bilgi ve becerilere sahip oldukları söylenebilir.

Ölçeğin tümünden elde edilen puan ortalaması ise $\bar{X}=3,69$ (orta düzey)'dur. Ölçeğin tümünden elde edilen puan ortalamasına bakıldığında, öğrencilerin, kendilerini orta düzeyde dijital okuryazar olarak gördükleri söylenebilir. Ayrıca, ölçeğin tümünden elde edilen puan ortalaması, gizlilik ve güvenlik, günlük kullanım ve etik ve sorumluluklar alt boyutlarından düşüktür.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann-Whitney U Testi analizi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Ölçeğin alt boyutları	Cinsiyet	f	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	Z	Mann-Whitney U	p
Etik ve sorumluluklar	Kadın	26	190,34	51201,0	-,587	14886,00	>0.05
	Erkek	11	197,56	22719,0			
Genel bilgi ve işlevsel beceriler	Kadın	26	169,90	45702,5	6,11	9387,500	<0.05
	Erkek	11	245,37	28217,5			
Günlük kullanım	Kadın	26	189,61	51005,0	-,786	14690,00	>0.05
	Erkek	11	199,26	22915,0			

Profesyonel üretim	Kadın	26 9	183,80	49442,5 0	- 2,39	13127,50 0	<0.05
	Erkek	11 5	212,85	24477,5 0	2 2	0	
Gizlilik ve güvenlik	Kadın	26 9	187,28	50377,5 0	- 1,43	14062,50 0	>0.05
	Erkek	11 5	204,72	23542,5 0	6 6	0	
Sosyal boyut	Kadın	26 9	181,45	48809,0 0	- 2,99	12494,00 0	<0.05
	Erkek	11 5	218,36	25111,0 0	3 3	0	
Ölçeğin tümü	Kadın	26 9	179,87	48384,5 0	- 3,41	12069,50 0	<0.05
	Erkek	11 5	222,05	25535,5 0	1 1	0	

Tablo 6'ya göre, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin etik ve sorumluluklar, günlük kullanım ve gizlilik ve güvenlik alt boyutları haricindeki diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < 0,05$). Genel bilgi ve işlevsel beceriler, profesyonel üretim, sosyal boyut ve ölçeğin tümünde erkek öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Yani, etik ve sorumluluklar, günlük kullanım ve gizlilik ve güvenlik alt boyutlarında tüm öğrenciler aynı dijital okuryazarlık düzeyine sahipken ($p > 0,05$), genel bilgi ve işlevsel beceriler, profesyonel üretim, sosyal boyut alt boyutlarında ve ölçeğin tümünde erkek öğrenciler kadın öğrencilere göre daha yüksek dijital okuryazarlık düzeyine sahiptir.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin eğitim düzeylerine istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H Testi analizi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Eğitim Düzeylerine Göre Kruskal Wallis-H Testi Analizi Sonuçları

Ölçeğin alt boyutları	Eğitim düzeyi	f	Sıra Ortalaması	X ²	P	Anlamlı fark
Etik ve sorumluluklar	Ön lisans	75	172,67	3,196	>0.05	YOK
	Lisans	247	195,94			
	Lisansüstü	62	202,78			

Genel bilgi ve işlevsel beceriler	Ön lisans	75	191,85			
	Lisans	247	185,45	5,208	>0.05	YOK
	Lisansüstü	62	221,37			
Günlük kullanım	Ön lisans	75	164,65			VAR (1-3)
	Lisans	247	197,65	6,223	<0.05	
	Lisansüstü	62	205,69			
Profesyonel üretim	Ön lisans	75	218,57			VAR (1-3)
	Lisans	247	190,36	7,146	<0.05	
	Lisansüstü	62	169,49			
Gizlilik ve güvenlik	Ön lisans	75	178,73			YOK
	Lisans	247	194,03	1,826	>0.05	
	Lisansüstü	62	203,06			
Sosyal boyut	Ön lisans	75	187,93			YOK
	Lisans	247	192,78	,227	>0.05	
	Lisansüstü	62	196,90			
Ölçeğin tümü	Ön lisans	75	183,19			YOK
	Lisans	247	191,05	2,030	>0.05	
	Lisansüstü	62	209,53			

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, eğitim düzeylerine göre günlük kullanım ve profesyonel üretim alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Diğer alt boyutlarda ve ölçeğin tümüne bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Günlük kullanım alt boyutunda ön lisans öğrencileri ile lisansüstü öğrencileri arasında farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılığın hangi grup lehine olduğunun belirlenmesi amacıyla yapılan karşılaştırma sonucunda, farklılığın lisansüstü

öğrenciler lehine olduğu görülmüştür. Lisansüstü öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, ön lisans öğrencilerine göre daha yüksek düzeydedir. Profesyonel üretim alt boyutunda da ön lisans öğrencileri ile lisansüstü öğrencileri arasında farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılığın hangi grup lehine olduğunun belirlenmesi amacıyla karşılaştırma yapılmıştır. Analiz sonucunda, farklılığın ön lisans öğrencileri lehine olduğu görülmüştür. Ön lisans öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri, lisansüstü öğrencilere göre daha yüksek düzeydedir.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis-H Testi analizi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Kruskal Wallis-H Testi Analizi Sonuçları

Ölçeğin alt boyutları	Yaş	f	Sıra Ortalaması	X ²	P	Anlamlı fark
Etik ve sorumluluklar	20 yaş ve altı	213	190,46	,253	>0.05	YOK
	21-25	104	193,00			
	26 yaş ve üstü	67	198,20			
Genel bilgi ve işlevsel beceriler	20 yaş ve altı	213	174,94	12,979	<0.05	VAR (1-2) (1-3)
	21-25	104	207,66			
	26 yaş ve üstü	67	224,80			
Günlük kullanım	20 yaş ve altı	213	184,25	3,030	>0.05	YOK
	21-25	104	198,78			
	26 yaş ve üstü	67	208,97			
Profesyonel üretim	20 yaş ve altı	213	193,35	,773	>0.05	YOK

	21-25	104	197,22			
	26 yaş ve üstü	67	182,49			
	20 yaş ve altı	213	187,05			
Gizlilik ve güvenlik	21-25	104	204,32	1,762	>0.05	YOK
	26 yaş ve üstü	67	191,48			
	20 yaş ve altı	213	188,44			
Sosyal boyut	21-25	104	192,38	1,225	>0.05	YOK
	26 yaş ve üstü	67	205,60			
	20 yaş ve altı	213	181,51			
Ölçeğin tümü	21-25	104	202,22	5,027	>0.05	YOK
	26 yaş ve üstü	67	212,34			

Tablo 8'e göre, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, yaş gruplarına göre sadece genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Diğer alt boyutlarda ve ölçeğin tümüne bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$). Genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutunda 20 yaş ve altı aralığındaki ve 21-25 yaş aralığındaki öğrenciler, 20 yaş altı aralığındaki ve 26 yaş ve üstü aralığındaki öğrenciler arasında farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılığın hangi grup lehine olduğunun belirlenmesi amacıyla karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, farklılığın 21-25 ve 26 ve üstü yaş grupları arasındaki öğrenciler lehine olduğu görülmüştür. 21-25 yaş grubu aralığındaki öğrencilerin dijital okuryazarlık becerileri, 20 yaş ve altı grubundaki öğrencilere göre daha yüksek düzeydedir. Yine aynı şekilde, 26 yaş ve üstü yaş aralığındaki öğrencilerin dijital okuryazarlık becerileri, 20 yaş ve altı grubundaki öğrencilere göre daha yüksek düzeydedir.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin dijital okuryazarlık eğitimi alıp almadıklarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann-Whitney U Testi analizi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Dijital Okuryazarlık Eğitimi Alma ya da Almama Durumlarına Göre Mann-Whitney U Testi Analizi Sonuçları

Ölçeğin alt boyutları	Eğitim alma-almama	f	Sıralar Ortalaması ₁	Sıralar Toplamı	Z	Mann-Whitney U	p																																																																				
Etik ve sorumluluklar	Evet	31	198,05	6139,50	-,292	5299,50	>0.05																																																																				
	Hayır	35	192,01	67780,50				Genel bilgi ve işlevsel beceriler	Evet	31	222,45	6896,00	1,569	4543,00	>0.05	Hayır	35	189,87	67024,00	Günlük kullanım	Evet	31	224,98	6974,50	1,712	4464,50	>0.05	Hayır	35	189,65	66945,50	Profesyonel üretim	Evet	31	227,27	7045,50	1,852	4393,50	>0.05	Hayır	35	189,45	66874,50	Gizlilik ve güvenlik	Evet	31	197,48	6122,00	-,265	5317,00	>0.05	Hayır	35	192,06	67798,00	Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05	Hayır	35	189,43	66868,50	Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05
Genel bilgi ve işlevsel beceriler	Evet	31	222,45	6896,00	1,569	4543,00	>0.05																																																																				
	Hayır	35	189,87	67024,00				Günlük kullanım	Evet	31	224,98	6974,50	1,712	4464,50	>0.05	Hayır	35	189,65	66945,50	Profesyonel üretim	Evet	31	227,27	7045,50	1,852	4393,50	>0.05	Hayır	35	189,45	66874,50	Gizlilik ve güvenlik	Evet	31	197,48	6122,00	-,265	5317,00	>0.05	Hayır	35	192,06	67798,00	Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05	Hayır	35	189,43	66868,50	Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05	Hayır	35	189,44	66873,50								
Günlük kullanım	Evet	31	224,98	6974,50	1,712	4464,50	>0.05																																																																				
	Hayır	35	189,65	66945,50				Profesyonel üretim	Evet	31	227,27	7045,50	1,852	4393,50	>0.05	Hayır	35	189,45	66874,50	Gizlilik ve güvenlik	Evet	31	197,48	6122,00	-,265	5317,00	>0.05	Hayır	35	192,06	67798,00	Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05	Hayır	35	189,43	66868,50	Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05	Hayır	35	189,44	66873,50																				
Profesyonel üretim	Evet	31	227,27	7045,50	1,852	4393,50	>0.05																																																																				
	Hayır	35	189,45	66874,50				Gizlilik ve güvenlik	Evet	31	197,48	6122,00	-,265	5317,00	>0.05	Hayır	35	192,06	67798,00	Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05	Hayır	35	189,43	66868,50	Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05	Hayır	35	189,44	66873,50																																
Gizlilik ve güvenlik	Evet	31	197,48	6122,00	-,265	5317,00	>0.05																																																																				
	Hayır	35	192,06	67798,00				Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05	Hayır	35	189,43	66868,50	Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05	Hayır	35	189,44	66873,50																																												
Sosyal boyut	Evet	31	227,47	7051,50	1,835	4387,50	>0.05																																																																				
	Hayır	35	189,43	66868,50				Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05	Hayır	35	189,44	66873,50																																																								
Ölçeğin tümü	Evet	31	227,31	7046,50	1,821	4392,50	>0.05																																																																				
	Hayır	35	189,44	66873,50																																																																							

Tablo 9’da görüldüğü üzere, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin eğitim alma ya da almama durumlarına göre ölçeğin alt boyutlarında ve tümünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri, dijital okuryazarlık eğitimi alıp almamalarına göre değişmemektedir. Dijital okuryazarlık eğitimi alan öğrenciler ile almayan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri aynıdır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Dijital teknolojilerin ve dijitalleşmenin hâkim olduğu 21. yüzyılda birçok alanda (eğitim, sağlık, iş hayatı, vb.) fırsatlardan yararlanabilmek amacıyla dijital okuryazarlık becerilerine sahip olunması önemlidir. Dijital okuryazarlık becerileri sayesinde bireyler, hem dijital teknolojik araç ve gereçleri kullanırken hem de çevrim

içi ortamlarda zaman geçirirken kendilerini güvende hissederler ve olası zararlardan kaçınmış olurlar. Her gün değişen ve gelişen dijital dünyada, dijital dönüşüme ayak uydurabilmek ve başarılı olabilmek için öğrencilerin dijital becerilere sahip olması ve yaşam boyu öğrenme anlamında bu becerileri sürdürmeye ihtiyacı vardır.

Dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmanın önemli bir yetkinlik olduğu günümüzde, Ankara Üniversitesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla bu araştırma yapılmıştır. Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre;

- Öğrenciler, orta düzeyde dijital okuryazarlık becerilerine sahiptir. Bu bulguya göre, öğrencilerin ileri düzey dijital okuryazarlık becerileri (profesyonel üretim, işlevsel beceriler, vb.) hususunda desteğe ihtiyaç duydukları görülmektedir. Farklı eğitim düzeyindeki üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin araştırıldığı birçok çalışmada (Onursoy, 2018; Yontar, 2019; Rizal ve diğerleri, 2019; Öncül, 2021; Göldağ, 2021; Kaya ve Korucuk, 2022; Lafcı Tor ve diğerleri, 2022; Kurt Demircan ve Katisöz, 2022) da öğrencilerin orta düzeyde becerileri sahip oldukları saptanmıştır. Araştırma bulguları bu çalışmalarla benzerlik gösterirken bazı çalışmalarla (Üstündağ ve diğerleri, 2017; Ocak ve Karakuş, 2019; Kozan ve Bulut Özek, 2019; Özoğlu, 2019; Doğan, 2020; Korkmaz, 2020; Bay, 2021; Şahin ve Kalkan, 2022) da çelişmektedir.

- Öğrenciler, dijital ortamda etik ve sorumluluklar (telif hakkı, mahremiyet, vb.), günlük kullanım (e-devlet uygulamaları, bulut bilişim, vb.) ve gizlilik ve güvenlik (ortalama, güçlü şifre, vb.) konularında orta düzeyde dijital okuryazarlık bilgi ve becerilerine sahiptir.

- Öğrenciler, dijital teknolojilerle ilgili genel bilgi ve işlevsel beceriler (korsan yazılım, program yükleme, proxy, vb.), sosyal boyut (web tasarımı, içerik üretimi, vb.) konularında zayıf düzeyde dijital okuryazarlık bilgi ve becerilerine sahiptir. Bunun nedeni, öğrencilerin dijital teknolojiler konusunda yeterli bilgi ve becerilere sahip olmaması olarak söylenebilir.

Dijital çağda, bilgiye zaman ve mekândan bağımsız olarak erişim sağlayabilmek için gerekli becerilere sahip olmak önemlidir. Aynı zamanda, sosyal medya ortamlarının sayısının artması ve kullanıcıların zamanlarının çoğunu bu platformlarda geçirmesi ve etkileşime girmesi nedeniyle sosyal boyut becerileri önemlidir.

• Öğrencilerin, dijital teknolojilere dayalı yazılım ya da uygulama geliştirme ve programlama dillerini kullanma becerileri ise düşük düzeydedir. Araştırmaya, farklı eğitim düzeyi ve alanından öğrenciler araştırmaya dâhil edildiği için yazılım ya da uygulama geliştirmeye dolayısıyla programlama dili kullanımına yönelik bilgi ve beceriye ihtiyaç duymamış olabilirler.

• Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dijital okuryazarlık düzeyleri, genel bilgi ve işlevsel beceriler, profesyonel üretim, sosyal boyut alt boyutlarında ve ölçeğin tümünde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılık erkek öğrenciler lehinedir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre, belirtilen alt boyutlarda ve ölçeğin tümü açısından dijital okuryazarlık düzeyleri daha yüksektir. Bu bulgu, erkeklerin kadınlara göre dijital araç ve gereçlere daha fazla meraklı olmaları ve dijital ortamlarda daha çok zaman geçirmeleri ile ilişkili olabilir. Farklı eğitim düzeyindeki üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerilerinin araştırıldığı bazı çalışmalarda (Kıyıcı, 2008; Çetin, 2016; Özerbaş ve Kuralbayeva, 2018; Boyacı, 2019; Yaşar, 2019; Doğan, 2020; Yazıcıoğlu ve diğerleri, 2020; Göldağ, 2021; Morgan ve diğerleri, 2022; Nguyen ve Habók, 2022; Tor ve diğerleri, 2022) da erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla dijital okuryazarlık becerilerine sahip oldukları saptanmıştır. Yapılan bazı çalışmalarda (Sarıkaya, 2019; Yaman, 2019; Uyar, 2021; Kurt Demircan ve Katisöz, 2022; Türkben ve Satılmış, 2022) da cinsiyet açısından herhangi bir farklılık tespit edilememiştir.

• Öğrencilerin yaş gruplarına göre dijital okuryazarlık düzeyleri, genel bilgi ve işlevsel beceriler alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. 21-25 yaş grubu aralığında ve 26 yaş ve üstü grubunda yer alan öğrencilerin, 20 yaş ve altı grubunda yer alan öğrencilere göre, dijital okuryazarlık düzeyleri daha yüksektir. Araştırma bulguları, bazı çalışmalarla (Boyacı, 2019; Kurt Demircan ve Katisöz, 2022; Şahin ve Kalkan, 2022) ile benzerlik gösterirken bazı çalışmalarla (Yaman, 2019; Yontar, 2019) da kısmen çelişmektedir.

• Öğrencilerin eğitim düzeylerine göre dijital okuryazarlık düzeyleri, günlük kullanım alt boyutunda ön lisans ve lisansüstü öğrencileri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılık lisansüstü öğrenciler lehinedir. Belirtilen alt boyutta, lisansüstü öğrencileri, ön lisans öğrencilerine göre daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlık becerilerine sahiptir. Lisansüstü öğrencilerin çok sayıda araştırma yapmaları ve dijital teknolojilerden daha fazla yararlanmaları “günlük kullanım” becerilerinin ön lisans öğrencilerine göre daha fazla olmasında etkili nedenler olabilir.

• Öğrencilerin eğitim düzeylerine göre dijital okuryazarlık düzeyleri, profesyonel üretim alt boyutunda ön lisans ve lisansüstü öğrencileri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılık ön lisans öğrencileri lehinedir. Belirtilen alt boyutta, ön lisans öğrencilerinin, lisansüstü öğrencilerine göre dijital okuryazarlık düzeyleri daha yüksektir.

• Dijital okuryazarlık eğitimi alan öğrenciler ile almayan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri aynı düzeydedir. Eğitim aldığını belirten öğrenciler, ders kapsamında dijital okuryazarlık eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre, ders kapsamında alınan eğitimlerin yeterli olmadığı söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre şunlar önerilmektedir;

• Araştırmada, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yaşadığımız dijital çağa uyum sağlayabilmek için dijital okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesi gerekmektedir.

• Öğrencilerin, genel bilgi ve işlevsel beceriler, profesyonel üretim ve dijital okuryazarlığın sosyal boyutu açısından düşük ve zayıf bilgi ve becerilere sahip görülmektedir. Etik ve sorumluluk, günlük kullanım, gizlilik ve güvenlik ile ilgili dijital okuryazarlık becerileri orta düzeydedir. Öğrencilerin bu eksik yönlerinin iyileştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

• Kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha düşük dijital okuryazarlığa sahip olduğu saptanmıştır. Kadın öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin artırılması gereklidir. Ayrıca, kadın öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin düşük olmasının nedenleri araştırılabilir.

• Eğitimin her düzeyinde, öğrencilere dijital okuryazarlık bilgi ve becerilerini kazandıracak dersler verilmelidir. Bu derslerde, öğrencilere dijital okuryazarlık becerilerini kazandırabilecek uygulamalara da yer mutlaka yer verilmelidir.

• Öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini arttırıcı ve geliştirici etkinlikler (eğitim, sempozyum, vb.) düzenlenebilir.

• Türkiye'deki bütün üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyini belirlemek amacıyla farklı türde (geniş kapsamlı, deneysel, vb.) araştırmalar yapılabilir.

• Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, literatürdeki farklı ölçekler kullanılarak araştırma yapılabilir ya da yeni bir ölçek geliştirilebilir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Kararı ve İzinler

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Ankara Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 05.12.2022 tarihinde 74 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Dijital Okuryazarlık Ölçeği'nin kullanımı için Dr. Öğr. Üyesi Serkan Bayrakçı'dan 01.09.2022 tarihinde e-posta yoluyla izin alınmıştır.

Yazar Katkısı

Çalışmanın yazarlarının araştırma sürecine katkıları eşittir.

Kaynakça

- ALA. (2013). *Digital literacy, libraries, and public policy: digital literacy task force*. https://alair.ala.org/bitstream/handle/11213/16261/2012_OITP_digilitreport_1_22_13_Marijke%20Visser.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Alexander, B., Becker, S. A., Cummins, M. ve Giesinger, C. H. (2017). *Digital literacy in higher education, Part II: An NMC Horizon Project Strategic Brief, The New Media Consortium* içinde (s. 1-37). <https://library.educause.edu/-/media/files/library/2017/8/2017nmcstrategicbriefdigitalliteracyheii.pdf>
- Altunışık, R., Boz, H., Gegez, E., Koç, E., Sığırı, Ü., yıldız, E. ve Yüksel A. (2022). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Yeni Perspektifler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Anisimova, E. S. (2020). Digital literacy of future preschool teachers. *Journal Of Social Studies Education Research*, 11(1), 230-253.
- Atoy Jr, M. B., Garcia, F. R. O., Cadungog, R. R., Cua, J. D. O., Mangunay, S. C. ve de Guzman, A. B. (2020). Linking digital literacy and online information searching strategies of Philippine university students: The moderating role of mindfulness. *Journal of Librarianship and Information Science*, 52(4), 1015-1027.
- Bawden, D. (2008). Origins and concepts of digital literacy. C. Lankshear ve M. Knobel (Ed.). *Digital Literacies* içinde (s. 17-32). Peter Lang.
- Bay, D. N. (2021). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 172-187.

- Bayrakcı, S. ve Narmanlıoğlu, H. (2021). Digital literacy as whole of digital competences: Scale development study. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 1-30.
- Boyacı, Z. (2019). *Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Dijital Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki (Düzce Üniversitesi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Broadband Commission. (2018). *2025 targets: "connecting the other half"*. <https://www.broadbandcommission.org/Documents/publications/wef2018.pdf>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. B., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (29. bs.). Pegem Akademi.
- Cote, T. ve Milliner, B. (2016). Japanese university students' self-assessment and digital literacy test results. S. Papadima-Sophocleous, L. Bradley ve S. Thouésny (Ed.). *CALL Communities And Culture – Short Papers From EUROCALL 2016* içinde (s. 125-131). doi: 10.14705/rpnet.2016.eurocall2016.549
- Çetin, O. (2016). Pedagojik Formasyon Programı İle Lisans Eğitimi Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 658-685. doi: 10.17556/jef.01175
- Çıngı, H. (1994). *Örnekleme Kuramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Basımevi.
- Çiçek, A. ve Erkan, O. (1996). *Tarım Ekonomisinde Araştırma Ve Örnekleme Yöntemleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Çiftcioğlu, M. (2022). *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları ve Dijital Okuryazarlık Becerilerinin Çeşitli Değişkenlerle Olan İlişkilerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çubukcu, A., ve Bayzan, Ş. (2013). Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Algısı Ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı İle Artırma Yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal Of Educational Research*, 5(1), 148-174.
- Diker Coşkun, Y., Kızılkaya Cumaoğlu, G., ve Seçkin, H. (2013). Bilgisayar Öğretmen Adayların Bilişim Alanıyla İlgili Okuryazarlık Kavramlarına İlişkin Görüşleri. *Internatioanal Journal Of Human Sciences*, 10(1), 1259-1272.

- Doğan, D. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Kendilerine İlişkin Dijital Okuryazarlık Algıları. *Eğitimde Teknoloji Uygulamaları Dergisi*, 1(1), 26-35. doi: 10.29329/jtae.2020.283.2
- Donowan, M. A. (2007). *Closing the gap: Digital literacy and rhetoric in the english department – from education to workplace* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. New York: State University of New York.
- Eshet-Alkalai, Y. (2004). Digital literacy: a conceptual framework for survival in the digital era. *Journal of Multimedia and Hypermedia*, 13(1), 93–106.
- George, D. ve Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference*. (14. ed.). Routledge.
- Gilster, P. (1997). *Dijital literacy*. John Wiley.
- Göldağ, B. ve Kanat, S. (2018). Güzel Sanatlar Eğitimi Alan Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Durumları. *International Journal of Social Science*, 70(1), 77-92. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7736>
- Göldağ, B. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri İle Dijital Veri Güvenliği Farkındalık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 82-100. doi: 10.19160/e-ijer.950635
- Günay, G. ve Özden, M. (2022). Dijital Okuryazarlık Becerisi ve Ana Dili Eğitimi Çerçevesinde Dijital Okuryazarlığa İlişkin Öğrenci ve Akademisyen Algıları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 162-182. doi: 10.29000/rumelide.1104172
- Hague, C. ve Payton, S. (2010). *Dijital literacy across the curriculum: a Futurelab handbook*. <https://www.nfer.ac.uk/publications/futl06/futl06.pdf>
- Hamutoğlu, N., Güngören, Ö., Uyanık, G. ve Erdoğan, D. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408- 429. doi: 10.12984/egeefd.295306
- Hobbs R. (2010). *Dijital and media literacy: A plan of action*. Aspen Institute.
- ITU. (2022a). *Percentage of individuals using the internet worldwide as of 2022, by region [Graph]*. <https://www.statista.com/statistics/333879/individuals-using-the-internet-worldwide-region/?locale=en>

- ITU. (2022b). *Mobile phone ownership*. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2022/11/24/ff22-mobile-phone-ownership/>
- ITU. (2022c). *Individuals using the internet*. <https://datahub.itu.int/data/?e=TUR&c=&i=11624>
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (6. bs.). İstanbul: Beta.
- Kaya, H., ve Korucuk, M. (2022). Examination of digital literacy levels of university students. *Dinamika Ilmu*, 22(1), 167-186. <https://doi.org/10.21093/di.v22i1.4523>
- Kıyıcı, M. (2008). *Öğretmen Adaylarının Sayısal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kemp, S. (2022). *Digital 2022: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey>
- Korkmaz, M. (2020). Sınıf Öğretmenlerinin Dijital Okuryazarlık Seviyelerinin Belirlenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Kozan, M. ve Bulut Özek, M. (2019). BÖTE Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 107-120. doi: 10.18069/firatsbed.538657
- Kurt Demircan, G. ve Katisöz, Y. (2022). Ön Lisans Programı Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23(51), 225-248.
- Lafcı-Tor, D., Demir Başaran, S. ve Arık, E. (2022). Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 2027-2064.
- Martin, A. ve Grudziecki, J. (2006). DigEuLit: concepts and tools for digital literacy development, *Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences*, 5(4), 249-267. doi: 10.11120/ital.2006.05040249
- Martin, A. (2008). Digital literacy and the digital society. C. Lankshear ve M. Knobel (Ed.). *Digital Literacies* içinde (s. 151-176). Peter Lang.

- MYK. (Mesleki Yeterlik Kurumu). (2015). *Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi*.
<https://www.tyc.gov.tr/indir/turkiye-yeterlilikler-cercevesi-kitapcigi-i3.html>
- Morgan, A., Sibson, R. ve Jackson, D. (2022). Digital demand and digital deficit: Conceptualising digital literacy and gauging proficiency among higher education students. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 44(3), 258-275.
<https://doi.org/10.1080/1360080X.2022.2030275>
- Naing, L, Winn, T. ve Rusli, B. N. (2006). Practical issues in calculating the sample size for prevalence studies. *Archives of Orofacial Sciences*, 1, 9-14.
- Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, 59, 1065-1078.
- Ng, W. (2015). *New digital technology in education: Conceptualizing Professional learning for educators*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-05822-1>
- Nguyen, L. A. T. ve Habók, A. (2022). Digital literacy of EFL students: An empirical study in Vietnamese Universities. *Libri*, 72(1), 53-66.
<https://doi.org/10.1515/libri-2020-0165>
- Ocak, G. ve Karakuş, G. (2019). Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Öz-Yeterlilik Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 129-147. doi: 10.32709/akusosbil.466549
- Onursoy, S. (2018). Üniversite Gençliğinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 899-1013. doi: 10.19145/e-gifder.422671
- Öncül, G. (2021). Defining the need: digital literacy skills for first-year university students. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 13(4), 925-943.
<https://doi.org/10.1108/JARHE-06-2020-0179>
- Özdamar, K. (2004). *Paket Program İle İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özel, N. (2013). *Araştırma Görevlilerine Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bağlamında Bilgi Okuryazarlığı Becerilerinin Kazandırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özerbaş, M. A. ve Kuralbayeva, A. (2018). Türkiye ve Kazakistan Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 16-25. doi: 10.21666/muefd.314761
- Özoğlu, C. (2019). *Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Dijital Okuryazarlıkları İle İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Riel, J., Christian, S. ve Hinson, B. (2012). Charting digital literacy: A framework for information technology and digital skills education in the Community College. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2781161>
- Rizal, R., Setiawan, W. ve Rusdina, D. (2019). Digital literacy of preservice science teacher. *Journal of Physics: Conference Series*, 1157(2), 1-7. doi: 10.1088/1742-6596/1157/2/022058
- Sarıkaya, B. (2019). Türkçe Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Durumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1098-1107. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3122>
- Seemiller, C., ve Grace, M. (2016). *Generation z goes to college*. Jossey-Bass.
- Sezgin, A. A. ve Karabacak, Z. İ. (2020). Yükseköğretimde dijital dönüşüm ve dijital okuryazarlık dersine yönelik betimsel bir analiz. *Kurgu*, 28(1), 17-27.
- Shopova, T. (2014). Dijital literacy of students and its improvement at the university. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 7(2), 26-32. <https://doi.org/10.7160/eriesj.2014.070201>
- Statista. (2023). *Internet usage in Turkey - statistics & facts*. https://www.statista.com/topics/10412/internet-usage-in-turkey/#topicHeader_wrapper
- Statista. (2022a). *Number of social network users in Turkey from 2018 to 2027 (in millions)* [Graph]. <https://www.statista.com/statistics/569090/predicted-number-of-social-network-users-in-turkey/>
- Statista. (2022b). *Attitudes towards the internet in Turkey in 2022* [Graph]. <https://www.statista.com/forecasts/1003003/attitudes-towards-the-internet-in-turkey>

- Statista. (2021). *Forecast of internet user numbers in Turkey from 2017 to 2026 (in million users)* [Graph]. <https://www.statista.com/statistics/567027/predicted-number-of-internet-users-in-turkey/>
- Stjepic, A. M., Vuksic, M. ve Susa Vugec, D. (2019). Dijital literacy of the generation z students and their attitudes and beliefs ttowards ICT knowledge and skills. *International Journal Vallis Aurea*, 5(1), 17-29. <https://doi.org/10.2507/IJVA.5.1.2.56>
- Şahin, H. ve Kalkan, M. (2022). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Dijital Teknolojiler ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 26–38. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6647617>
- Terzi, O. ve İşli, A. G. (2020). Dijitalleşen Dünyada Dijital Okuryazarlık: Banka Müşterileri Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Aksos)*, 7, 50-67.
- Tutar, H. ve Erdem, A. T. (2022). *Örnekleriyle Birlikte Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları* (2. bs.). Seçkin.
- TÜİK. (2021). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021*. Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)
- TÜİK. (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2022*. Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587)
- Türkben, T. ve Satılmış, S. (2022). Öğretmen Adaylarının Akademik Okuryazarlık, Dijital Okuryazarlık ve Eleştirel Okuryazarlık Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(2), 345-364. doi: 10.54979/turkegitimdergisi.1159184
- Tyger, R. (2011). *Teacher candidates' digital literacy and their technology integration efficacy* (Yayımlanmamış doktora tezi). Graduate Faculty of Georgia Southern University.
- Uyar A. (2021). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 198-211.
- Üstündağ, M. T., Güneş, E. ve Bahçivan, E. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması Ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Durumları. *Journal of Education and Future*, 12, 19-29.

- Vodă, A.I., Cautisanu, C., Grădinaru, C., Tănăsescu, C. ve de Moraes, G.H.S.M. (2022). Exploring digital literacy skills in social sciences and humanities students. *Sustainability*, 14, 2483. <https://doi.org/10.3390/su14052483>
- Vuorikari, R., Kluzer, S. ve Punie, Y. (2022). DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens - with new examples of knowledge, skills and attitudes. *Publications Office of the European Union*. doi:10.2760/115376, JRC128415
- WeAreSocial. (2023, 25 Ocak). Digital 2022: Global Overview Report. <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>
- Yaman, C. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin İncelenmesi (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yaşar, Ç. (2019). *BÖTE Öğretmen Adaylarının Kariyer Eğilimlerinin, Sosyal Medyaya İlişkin Görüşlerinin ve Dijital Okuryazarlık Beceri Düzeylerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yazıcıoğlu, A., Yaylak, E. ve Genç, G. (2020). Okul Öncesi ve Sınıf Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 274-286.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri (12. bs.)*. Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2021) Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Beceri Düzeylerine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Electronic Journal Of Education Sciences*, 10(19), 17-27.
- Yontar, A. (2019). Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 815-824. doi: 10.16916/aded.593579

Summary

Digital literacy is a must-have competency in the 21st century. It is important for students studying in higher education to have digital literacy skills so that they can use digital technologies effectively both in their education and business life. It is necessary to determine the digital literacy levels of the students studying in higher education, to determine their deficiencies and to carry out studies for this.

In this research, it is aimed to determine the digital literacy level of Ankara University students and to determine whether the digital literacy level differs according to various variables. For this purpose, it was examined whether students' digital literacy levels and digital literacy levels differ statistically significantly according to variables such as gender and

age. It is thought that the results of this research will contribute to the literature and educators regarding the digital literacy skills of university students. For this purpose, the research questions are:

- 1) What are the digital literacy levels of Ankara University students?
- 2) Do the digital literacy levels of Ankara University students show a statistically significant difference according to their gender?
- 3) Do the digital literacy levels of Ankara University students show a statistically significant difference according to their education level?
- 4) Do the digital literacy levels of Ankara University students show a statistically significant difference according to age groups?
- 5) Do the digital literacy levels of Ankara University students show a statistically significant difference depending on whether they receive training on digital literacy or not?

The research is a quantitative research. Quantitative research is carried out by using a large data set or collecting numerical data from the sample group (Altunışık et al., 2022, p. 123). This research is a planned survey to determine the digital literacy levels of university students. The research is limited to the data collected from students studying in the fall semester of the 2022-2023 academic year. The population of the research consists of all students at associate, undergraduate and graduate levels studying at Ankara University in the 2022-2023 Academic Year. During the period when the study was conducted, the total number of students was 79,033, according to data received from Ankara University Student Affairs Department. Since it is not possible to reach the entire population in terms of space, time and cost, the stratified sampling method was used. In the study, a 6-question questionnaire form developed by the researchers and the Digital Literacy Scale developed by Bayrakcı (2021) were used to collect data. The Digital Literacy Scale consists of 29 propositions and 6 sub-dimensions.

According to the data obtained as a result of the research, students have moderate digital literacy. Digital literacy levels of female students are lower than male students. A statistically significant difference was found only in the sub-dimension of general knowledge and functional skills according to the age of the students. This difference is in favor of students aged 21-25 and 26 and over. Students aged 21-25 and aged 26 and over have higher levels of digital literacy skills than students aged 20 and under. A statistically significant difference was found between associate degree and graduate students in daily use and professional production sub-dimension according to the education levels of the students. This difference is in favor of graduate students in daily use sub-dimension. In terms of daily use, graduate students' digital literacy levels are higher than associate degree students. If the professional production sub-dimension, this difference is in favor of associate degree students. Associate degree students have a higher level of digital literacy knowledge and skills than graduate students in professional production. It was determined that the digital literacy levels of the students did not show a statistically significant difference according to whether they received digital literacy education or not.

In line with the data obtained from the research, the following are recommended:

1. According to the results of the research, it was determined that students' digital literacy levels were at a medium level. In order to adapt to the digital age we live in, digital literacy levels need to be increased.
2. Students are seen to have low and weak knowledge and skills in terms of general knowledge and functional skills, professional production and the social dimension of digital literacy. Digital literacy skills related to ethics and responsibility, daily use, privacy and security are at an intermediate level. Studies can be carried out to improve these deficiencies of students.
3. Female students were found to have lower digital literacy than male students. It is necessary to increase the digital literacy levels of female students. In addition, the reasons for the low digital literacy levels of female students can be investigated.

4. At all levels of education, courses should be given to students to provide them with digital literacy knowledge and skills. In these courses, applications that can help students gain digital literacy skills should also be included.

5. Activities (training, symposiums, etc.) can be organized to increase and develop students' digital literacy skills.

6. Different types of research can be conducted to determine the digital literacy level of all university students in Turkey.

7. In order to determine students' digital literacy levels, research can be conducted using different scales in the literature or a new scale can be developed.

CRITICAL ANIMAL STUDIES AND NON-SPECIESIST PERCEPTION OF ANIMALS IN THOMAS HARDY'S POETRY

KRİTİK HAYVAN ÇALIŞMALARI VE THOMAS HARDY'NİN ŞİİRLERİNDE TÜR-AYRIMCILIĞI KARŞITI HAYVAN ALGISI

Dilek BULUT SARIKAYA

Doç. Dr., Kapadokya Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı, dilek.bulut@kapadokya.edu.tr,
dileksarikaya27@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Kasım 2023
Kabul edildiği tarih: 26 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 November 2023
Date accepted: 26 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Kritik Hayvan Çalışmaları; Thomas Hardy; Şiir; Hayvanlar; Eyleycilik; Tür Ayrımcılığı

Keywords

Critical Animal Studies; Thomas Hardy; Poetry; Animals; Agency; Speciesism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.17

Abstract

This study intends to foreground Thomas Hardy's (1840-1928) social and ecological responsibility to the ongoing animal exploitation by analyzing his poems from the perspective of a recently emerging theory of critical animal studies. Hardy's poetic responsiveness to the unjust human treatment of animals as disposable materials to be used and consumed is worthy of critical attention pertaining to his depiction of animals as self-conscious, intelligent, and emotional individuals. Going against the conventional anthropocentric assumptions of the Victorian period that perceives animals as insentient, passive, and automated objects who cannot feel pain and suffering, Hardy adopts an animal-oriented viewpoint and confronts his readers with the dreadful consequences of implacable human attitude to animals. In addition to giving voice to animals who are tortured and murdered for trivial human reasons, Hardy disentangles the indubitable principles of humanity and its moral standards which give consent to the infliction of pain and anguish on another living being. While questioning the morality of human values, Hardy depicts animals as moral communities who are perfectly accomplished and sufficiently advanced to initiate meaningful interaction with their environment. An elucidation of Hardy's poetry from the viewpoint of critical animal studies, hence, will provide a broad insight into Hardy's scientific understanding of the universe, replete with intelligent, socially and emotionally developed individuals who deserve the respect and approbation of humans.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Thomas Hardy'nin (1840-1928) şiirlerini, kritik hayvan çalışmalarını teorik bakış açısıyla inceleyerek, hayvanların süregelen sömürsü ve istismarına karşı şairin göstermiş olduğu sosyal ve ekolojik duyarlılığı açığa çıkarmaktır. Kullanılıp atılan bir malzeme olarak görülen hayvanlara karşı haksız insan davranışlarına Hardy'nin verdiği şiirsel tepki ve onları öz-bilinçli, düşünebilen ve hissedebilen bireyler olarak tasvir etmesi takdire değer bir durumdur. Hayvanları şuarsuz, pasif, acı duymayan otomat objeler olarak gören Viktorya dönemi antroposentrik düşüncenin tam karşısında duran Hardy, hayvan merkezli bir bakış açısı benimseyerek, okuyucularını insanların hayvanlara karşı vicdan yoksunu tutumlarıyla yüzleştirmiştir. İnsanların gereksiz sebepleri yüzünden işkence uygulanan hayvanlara söz hakkı veren Hardy, canlı bir bireye acı ve işkence çektirmeye müsaade eden, tartışılmaz derecede mükemmel görünen insanlık prensiplerinin ve ahlaki standartlarının çözülmesini sağlamıştır. İnsanın ahlaki değerler sistemini sorgularken, Hardy, hayvanları da ahlaki değerlere sahip ve çevreleriyle anlamlı ilişki kurabilecek derecede gelişmiş topluluklar olarak resmeder. Bu nedenle, Hardy'nin şiirlerinin kritik hayvan çalışmaları yönünden incelenmesi, şair tarafından benimsenen ve içinde bilinçli, sosyal ve duygusal olarak gelişmiş canlılarla dolu olan bilimsel bir evren görüşünü ortaya çıkaracaktır.

Introduction

While Thomas Hardy's novels continue to receive abounding ecocritical attention since being declared to be a "good place to start" to look for "narrative procedures that correspond to ecological principles", his poetry has not enticed such a great ecocritical scholarly attraction (Kerrige, 2001, p. 126). Nevertheless, Hardy's poems, besides his novels, are simmering with the circumstances of human and nonhuman encounters which elicit deference and ethical consideration towards nonhuman beings. In her comprehensive study of Hardy's novels with regards to the author's fictional representation of human-animal encounters, Anna West foregrounds the concept of "creature" which is particularly chosen by Hardy "as a species-neutral appellation, raising and destabilizing boundaries traditionally asserted between humans and animals: boundaries based on moral sense and moral agency, language and reason" (West, 2017, p. 2). Indeed, Hardy's entanglement with animals, most of the time, uncloaks his scientific skepticism of the classical Western doctrine of human elitism that foregrounds the fundamental distinctiveness and superiority of humans over nonhuman species. An unsubstantiated anthropocentric concept of human agency and intelligibility posited against the nonhuman submissiveness and insentience carves the path for Hardy to discover the permeability of these precincts which are constructed firmly between human and nonhuman beings. Situating humans within an extremely complex, heterogeneous, intelligible and intentional more-than-human world assists Hardy in providing a deep insight to the problematic relationship between humans and animals and holding a mirror to the biological complexity of nonhuman life which "diminishes the human individual to insignificance" (Miller, 2020, p. 161). Therefore, analyzing Hardy's poetry from the perspective of critical animal studies will be the prevailing subject of this study which will expose Hardy's biological understanding of the universe in which humans, both physically and emotionally, are thoroughly enmeshed with nonhuman species and his affirmation of the biological inseparability of humans and nonhumans as well as grappling with the problems of humans' mistreatment, torturing, and killing of animals.

CRITICAL ANIMAL STUDIES

In 1974, Joseph Meeker introduced the concept of "literary ecology" and suggested that it is critically imperative to assess literature "carefully and-honestly to discover its influence upon human behavior and the natural environment-to determine what role, if any, it plays in the welfare and survival of mankind and what insight it offers into human relationships with other species and with the world around us"

(1974, p. 25). Meeker incorporates his ethological understanding of animals as competent, self-conscious individuals of universe into literature and asserts that “recent growth of ethology, the study of animal behavior, is a sign that humans are now beginning to see animals as significant source of information” (1974, p. 44). Meeker’s preliminary attempt to compose a literary ecology which necessitates approaching animals from an ethological point of view bears a significant influence in the burgeoning of critical animal studies that consigns itself to scrutinizing cultural, social, and textual representation of animals which are far from the biological reality of actual animals. Later in 1976, the bioethical philosopher Peter Singer, in correspondence to racism, defines speciesism as “a prejudice or attitude of bias in favor of the interests of members of one’s own species and against those of members of other species” (2002, p. 6). Singer, further, argues that if human life is assumed to be “sacrosanct” as the only worthwhile form of existence, then, it is a “form of speciesism” (2002, p. 18). Critical animal studies emerges naturally and eventually out of animal liberation movements during the last quarter of the 20th century, challenging the staunchly established dogmatic ideology of human exceptionalism with its groundbreaking pronouncement of the astonishing interrelatedness of human and nonhuman beings both biologically and emotionally.

Human civilization has built its ethical humanitarian principles upon a long unethical tradition of using, abusing, imprisoning and murdering of animals either for industrial economies, laboratory experiments, medicine, and pharmacy or for personal use of their skins, furs, meats, and milks. What gives a sharp upswing to the emergence of critical animal studies is this decadence of humans’ moral standards, excluding everything that is nonhuman. “Being human”, Pick argues, “is grappling with what is inhuman in us” (2011, p. 6). Engaging specifically with how animals are represented in cultural, social, and literary constructions of human beings, critical animal studies fervently calls for “the radical breakdown of human/animal distinction” in almost every area of human life (Calarco, 2015, p. 6). Animalization of humanities, therefore, emerges as an aspiring project of critical animal studies evoking more respectable and responsible activism to terminate human oppression of animals. The development of an intersectional perspective sanctioned by the internalization of interdisciplinary approaches to animal question is considered to be crucial for the construction of “interspecies morality” by critical animal studies (Macfarland and Hediger, 2009, p. 6).

What lies tightly behind these problematic animal representations are the unreliable projections of bigoted human ideologies and fixed conceptualizations through which animals are allotted a disgracing role of servitude to the superior human beings. The separatist human practice of prioritizing human needs and desires as the only meaningful goal of life in the universe appears as the ultimate governing motive of humans' anthropocentric propensity to suppress the textual as well as the actual agency of animals by reducing them into abstract, metaphoric, linguistic constructions. In spite of the density of animal populations in literature, animals hardly occupy literary platform as dominant literary actors and primary focus of attention, but they mostly serve as instrumental tools of humans' poetic or narrative imagination. In outlining the overriding tenets of critical animal studies, Susan McHugh opines strenuously that "*animal studies pushes the limits of exclusively human ways of being, and reveals among other things the ways in which species-being works in literary texts precisely as a function of what we think of as their literariness, even within and beyond humanist traditions*" (2011, p. 7).

In attesting to the moral standing of animals, critical animal studies unsettles humans' anthropocentric primacy of being the only intelligent and self-conscious species who have the absolute power to destroy, exploit, and torture every nonhuman being in the universe. Probing into the depths of hierarchical structure of human-animal relationship which depends on biased humanistic set of values, critical animal studies makes a compelling case for restoring the rights of animals to exist and live with their own selves without being exposed to the prejudicial and discriminatory treatment of human despotism. It's high time for humans to recognize that the universe is replete with species other than humans who are much more complicated, intelligent, and self-conscious. In Kari Weil's words, "*there are beings or objects with ways of knowing and being that resist our flawed systems of language and who may know us and themselves in ways we can never discern*" (2002, p. 12). Likewise, Dominic Ohrem warns against the crucial human fault of constructing a dualistic opposition between the notion of humanity configured over and against the notion of animality. Founding this kind of classificatory system of dividing species according to their cognitive and agential capacities, Ohrem argues, is delusional and does not reflect the reality since "*historical constructions of humanity is epistemologically and politically problematic in its failure to take into account their constitutive intersectionality*" (2017, p. 9). Reacting against the pseudo boundaries constructed between the concept of humanity as a paragon of perfection and animality as the most degraded form of existence, critical animal studies demands appreciation for

animality as a powerful animating force of the material world as well as human consciousness and imagination. In this respect, Bleakley suggests reversing the question of “*how do humans constitute a world*” into “*in what sense might the world of animals construct us in its image, or educate our attention(s) to its presence(s)?*” (2000, p. xiii). Critical animal studies undertakes the duty of disclosing the deeply rooted intersectionality of humans and animals on account of the fact that no matter how hard humans try to distinguish themselves from the nonhuman beings, they are deeply entrenched in the material universe so much so that their physical bodies, emotions, ideas, thoughts and imaginations are all shaped by nonhuman beings who are equally intelligent and intentional beings, having their own unique interests and goals in life, independent of humans. The literary configuration of animals, therefore, is brought under a close interrogation by critical animal studies with a studious attempt to change the anthropocentric human perception of animals as inert and passive objects of literature serving at the backdrop of dominant human actors. Critical animal studies, as Sarikaya convincingly argues, “*stands against the kind of literature that regards humans as the only active agents of literary creativity and reduces animals to abstract constructions*” (2023, p. 7).

Animals in Hardy’s Poems

Animals, as members of the-more-than-human world, inhabit Hardy’s poems as dominant social actors and biological entities who are acutely aware of their environment as well as possessing a self-consciousness and self-determination. Hardy’s concern with animals is generated by his knowledge of the Darwinian theory of evolution which, he believes, “*revealed that all organic creatures are of one family*” and for this reason, “*the practice of vivisection, which might have been defended while the belief ruled that men and animals are essentially different, has been left by that discovery without any logical argument in its favour*” (Hardy, 1962, pp. 346-347). Attributing intelligence to the whole universe and stretching the borders of agency and intentionality to embrace all nonhuman species, as Hardy believes, “*shifted the centre of altruism from humanity to the whole conscious world collectively*” (1962, p. 346). Hardy’s broadened concept of empathy is palpably observed in his poem, “Bags of Meat” which presents the cruelty and immorality of humans’ anthropocentric view of animals as pieces of meat rather than as living beings who have their own interests of life. The poem, in this sense, entails a severe criticism of the instrumental relationship forged between humans and animals based upon a total elimination of

the agency, intentionality, and individuality of animals while showing a persistent effort to accomplish the maximized human happiness, comfort, and satisfaction:

‘Here’s a fine bag of meat,’
Says the master-auctioneer,
As the timid, quivering steer,
Starting a couple of feet
At the prod of a drover’s stick,
And trotting lightly and quick,
A ticket stuck on his rump,
Enters with a bewildered jump (Hardy, 2017, p. 474).

The poem describes callousness of the local cattle auction markets where animals are turned into commodity materials to be bought and sold. Hardy, in this poem, examines the disturbing undertows of the master-slave relationship between humans and animals through which animals are brutally slaughtered by the cruel human masters. The demeaning attitude of “the master auctioneer” who is incapable of seeing the cattle as a living being is adroitly contrasted with the vulnerable status of the “*bewildered*”, “*timid*,” and “*quivering steer*” who is simply called as “*a fine bag of meat*” (Hardy, 2017, p. 474). Underscoring “*ticket stuck on his rump*”, the poem insinuates how the concept of animal is striped out of its authentic implication of a living being and has come out to be associated with the notion of a passive, inanimate object (Hardy, 2017, p. 474). The untenable anthropocentric ideology of classifying animals as passive objects, appropriate and even necessary to be tortured and killed as they are incapable of feeling any pain is put under a serious critical investigation in Hardy’s poem. The poem draws attention to how everyday practices of humans and their cultural discourses enable them to adopt the anthropocentric ideology which regularize and legalize the brutal torture of animals as imperative and ordinary way of human life. The power of language in shaping a society’s communal consciousness and the belief systems is aptly elaborated by Nibert who asserts that “the political and ideological use of language” requires the functional choice of words and expressions “*to normalize systems of oppressions*” (2017, p. xviii). To strengthen his argument, Nibert points out that the use of words like “*cattle*’, ‘*meat*’, ‘*dairy*’, ‘*pork*’, ‘*poultry*’, and ‘*livestock*’ all serve to objectify other animals—to cast their very existence in terms of the industries that use and kill them for profit” (2017, p. xviii). Similarly, Hardy’s poem, beginning from its very first line, focuses on the problematic nature of human discourse, working as a mind-shaping mechanism which directs humans to see animals as pieces of meat by dismissing their individuality, vitality, and sentience.

With its emphasis on the intricate connectivity between the objectification and oppression of animals, the poem lays bare the powerful undercurrents of anthropocentric ideology which standardizes its oppression of animals by a system of objectification. “*Objectification*”, as Carol Adams suggests, “*permits an oppressor to view another being as an object*” and normalizes the maltreatment of a living being by an “*object-like treatment*” (2010, p. 74). Through the process of objectification, animals are deprived of their agency and turned into consumable objects just like “*the butchering of animals that converts animals from living breathing beings into dead objects*” (Adams, 2010, p. 74). Relatedly, Hardy’s paying special attention to the master-auctioneer’s calling a living animal as a “fine bag of meat” is quite significant in demonstrating the puissant role of language in the objectification of animals through symbolic and metaphoric constructions so that their animality, subjectivity, feelings, emotions, and pains are all unheralded. With an authentic depiction of the public market, Hardy showcases the plain truth of how poor animals are exposed to the inhumane treatment of humans: “*The beast was rapped on the horns and snout / To make him turn about*” (Hardy, 2017, p. 474). Through the end of the poem, Hardy’s moves his attention away from the master-auctioneer to the animal and deals more intensely with the emotional trauma of the objectified animal:

Each beast, when driven in,
Looks round at the ring of bidders there
With a much-amazed reproachful stare,
As at unnatural kin,
For bringing him to a sinister scene
So strange, unhomelike, hungry, mean;
His fate the while suspended between
A butcher, to kill out of hand,
And a farmer, to keep on the land;
One can fancy a tear runs down his face
When the butcher wins, and he’s driven from the place (Hardy, 2017, p. 475).

Diverging from the master-auctioneer’s speciesist outlook to animals as bags of meat, the poem is directed towards the thoughts of animals in the above lines where the animal perspective of events and animals’ subjective experiences of human terror are tackled with strikingly. The dull, insensitive human approach to animals is deliberately juxtaposed with the magnified animal emotions like “*a much-amazed reproachful stare*” of a perplexed animal who cannot understand what is happening around him except discerning a “*sinister scene*” (Hardy, 2017, p. 475). The poignant

cry of the imprisoned animal does not escape the attention of the poet who sympathizes with the pain-stricken animal and is emotionally stirred by “*a tear runs down his face*” (Hardy, 2017, p. 475). The predacious human relationship with animals which relies on the endless torment of animals fosters Hardy to ponder upon the lifelong incarceration of enslaved animals whose life traverses between the farmer and the butcher. Offering a short synopsis of animal life, comprised of a lifetime slavery which begins at a farm and ends in a slaughterhouse, Hardy provides an ample access into the inextricable connectivity between animal oppression and capitalism leading a policy of objectification through which every living being is transfigured into a commodity material to be utilized and consumed. Nibert designates the factory farming of animals as “*a profitable practice that would come to create unimaginable levels of deprivation, pain, and suffering for hundreds of billions of other animals*” (2017, pp. xiv-xvi). Significantly enough, apart from its genuine vociferation for a more merciful treatment of animals, Hardy’s poem quiet efficiently unravels the pivotal role of capitalist economic policies in perpetuating the systematic oppression of animals. “*Assuming sentient animals enjoy basic moral status*”, Fisher suggests, “*we should not sacrifice their vital interests to promote the non-vital interests of ourselves*” (2019, p. 39). Factory farms and slaughterhouses, in that respect, function as places where the mass murder of animals is rationalized as a necessary and excusable execution to satisfy the insatiable human appetite by ensuring their customers that they, in fact, are enjoying a “*fine bag of meat*” instead of eating a cruelly murdered living animal whose right to live freely is expropriated by humans (Hardy, 2017, p. 474). Discrediting the morality of the brutal human treatment of animals, Paula Cavalieri writes that:

We currently use nonhuman animals as means to our ends. We kill them for food, we use them in our work and entertainment, we employ them as tools in research of all kinds, and it is rare that we pause to ask ourselves whether our behavior is morally justified. Certainly, in theory, we acknowledge the obligation not to cause unnecessary suffering, but our needs are interpreted in such a broad way as to make this constraint negligible. In short, nonhuman animals are at the bottom of a pyramid, at the apex of which we have placed ourselves (2001, p. 3).

Analogous to Cavalieri’s arduous attempts to enfold animals within humans’ moral considerations, Hardy’s poem solicits compassionate identification for tortured animals, questions the morality of killing and inflicting pain on animals, and subsequently obfuscates the veracity of humanity’s ethical standards. Within the

context of the poem, Hardy exceptionally reveals this moral discrepancy between humans and animal with a razor-sharp opposition between the concerns of the master-auctioneer and the confused and frightened animal. On the one hand, the poem displays the master-auctioneer's thoughts which revolve around the money that he is going to earn by selling the animal whom he perceives as a bag of meat to consume, and on the other hand, the innocent steer's emotional horror and his tremendous fear of humans are highlighted densely. The anthropocentric human perception of the nonhuman world as fathomless resource of raw material seems to be the most insidious driving force for the exploitation of animals for human ends. Hardy's altercation with the aggressive system of capitalism and its implementation of an absolute domination of animals is more persistently observed in "The Lady in the Furs", a remarkable poem which outspokenly expresses how animals are victimized by human spitefulness for exceedingly trivial anthropocentric uses in favor of pursuing luxurious lifestyles:

True, my money did not buy it,
But my husband's, from the trade;
And they, they only got it
From things feeble and afraid
By murdering them in ambush
With a cunning engine's aid (Hardy, 2017, p. 505).

The speaker of the poem is an upper-class woman who is boastful of her social superiority and describes herself as a "lofty lovely woman" wearing expensive clothes made of animal furs (Hardy, 2017, p. 505). In reference to animals, Hardy specifically chooses the word "things" to uncover the double standards in humans' moral systems allowing humans to erase the vital existentiality of all beings who remain outside of the definition of humanity (Hardy, 2017, p. 505). Equivalently, Peter Singer defines the human penchant for categorizing animals as "items of equipment", or "supplies" as the most evident indicator of speciesism which license us to "*tolerate cruelties inflicted on members of other species that would outrage us if performed on members of our own species*" (2002, p. 69). Hardy's use of "things" for animals reveals his drastic denunciation of the speciesist ideology which refuses to acknowledge animals as living entities, having the capacity to feel pain and suffering (Hardy, 2017, p. 505). Outstripping the strictly drawn boundaries between humans and animals, Hardy endorses a non-speciesist and non-anthropocentric ideology according to which animals, as animate beings, are quite accomplished in feeling, sensing, and understanding, and foregrounds how these animals, tortured for their furs are "*feeble*

and afraid” and murdered *“in ambush”* (Hardy, 2017, p. 505). Money stands as the only criterion shaping human perception of animals which, in fact, bears a strong testimony to humans’ instrumental relationship to nonhumans whose importance is conditioned on their usefulness for human beings. In attunement with the instrumental value bestowed upon animals, humans are positioned at the nucleus of the whole universe, having an inherent value on themselves and standing there as an epitome of moral excellence.

In discussing *“humanism’s possible role in an anthropocentric perspective”* which, to a great extent, is premised on the infinite use and abuse of animals, LaCapra notes that the instrumental view of animals *“validates whatever serves human interests and, as a consequence, projectively situates other animals, or animality in general (including the animal in the human being), in the position of bare life, raw material, or scapegoat victim”* (2009, p. 151). As an ardent advocate of animal rights, Hardy destabilizes the anthropocentric assumption about the superiority of humans over animals by presenting humans as insensitive, unethical violators of the rights of nonhuman beings while depicting animals as self-conscious, emotional and defenseless victims of human beings. Hardy’s poem deals with the capitalism and anthropocentrism as two interlaced ideologies finding a solid ground in conferring a monetary value on everything that is nonhuman by disregarding their agency and vitality. Underpinning the capacity of animals to feel pain and fear, Hardy vouchsafes agency not only to humans but also to animals whose rights, emotions, and human-caused pains are unrecognized by humans who assume themselves as the one and only source of meaning and purpose of life in the universe. The convoluted bond between capitalism and the exploitation of the subordinate individuals is more blatantly observed in the following part of the poem:

True, my hands, too, did not shape it
To the pretty cut you see,
But the hands of midnight workers
Who are strangers quite to me:
It was fitted, too, by dressers
Ranged around me toilsomely (Hardy, 2017, p. 505).

The speaker of the poem explains the difficult and toilsome process of the production of her fur coat, availing of a multi-dimensional exploitation not only of animals but also of under-privileged classes of humans. The lady in the furs accepts that her fur clothe is made *“toilsomely”* by the *“hands of midnight workers”* who constitute the working classes, enslaved by the capitalist business owners (Hardy

2017, 505). Hardy exudes the idea that the problem of objectification is not restricted with animals, but humans also are reduced into objects and working machines who do not feel and think, similar to the objectification of animals who are assumed to be inert objects, unable to speak, think, and feel. Hardy's poem employs a severe criticism of capitalism which is a vicious economic system, the only concern of which is to maximize its pecuniary profits at the expense of humans and nonhumans, and thus, unhesitatingly preying on them for its own interests. In manifesting the analogous exploitation of humans and animals by the capitalist system, Sanbonmatsu remarkably notes that "[t]he capitalist war on nature and other animals meanwhile occurs in parallel with the violent disenfranchisement of poor and working people, with the capitalist state serving to ensure both processes" (2017, p. 14). In the same manner, Hardy skilfully demonstrates that capitalism and its consumerist cultural system operate through a procedure of commodification during which vulnerable groups of humans and animals are concomitantly tortured, abused, and oppressed.

Coercing his readers to re-evaluate their detrimental relationship to non-human beings, Hardy recurrently delineates animals as self-cognizant and sentient living individuals who are ruthlessly oppressed by humans. The persona of the poem still considers herself as "*a lovely lady*" regardless of the people who "*say I shine/ By robbing Nature's children*" (Hardy, 2017, 505). It should be taken into consideration that "Nature's children" refers not only to animals who are killed and tortured but also refers to humans who are evenly exploited by capitalism (2017, p. 505). In calling humans as the children of nature, Hardy emphasizes the spiritual kinship of humans and nonhumans regardless of the anthropocentric and capitalist ideologies' arraying humans and animals in conflict with each other. Hardy's configuration of humans and animals as kindred species, belonging to nature, is reminiscent of the notion of "*companion species*" offered by Donna Haraway to obliterate "*human exceptionalism*" by bringing humans side by side with animals as "*a multispecies crowd*" engaged in "*making of partners through the making itself*" (2008, p. 165). Haraway's proposition of companion species hankers for bringing humans closer to animals in "*a knot of species coshaping one another in layers of reciprocating complexity*" (2008, p. 42). Humans and animals as knots of co-species are not obsessed with forming a hegemonic authority over each other since there is an interdependent, inter-species relationship which is anchored on "*response and respect*" (Haraway, 2008, p. 19). In tandem with Haraway's concept of companion species, Hardy invites his readers to perceive animals as their kindred species who deserve respect and sympathetic

understanding. Subverting anthropocentrism which legitimates the manipulation, control, and the mishandling of nonhuman beings, Hardy proffers a posthumanist idea of nature's children as "*knots of companion species*" (Haraway, 2008, p. 18), and in this manner, achieves to dissolve the stringently drawn boundaries between humans and animals. In doing this, Hardy succeeds in reinvigorating an inter-species respect and appreciation for differences instead of hostility and hatred. He induces his readers to read the universe as an all-enveloping system of interplay occurring between companion species.

In his unrelenting struggle to conduct his readers to confront ~~with~~ the disastrous results of their anthropocentric perspective of animals as inert machines, unable to think, feel, and sense, Hardy seeks to increase the consciousness of his readers about the inherent worth of animals who are morally significant individuals terribly injured and harmed by the brutal and immoral treatment of humans. Hardy's compassionate identification with tortured animals is palpable in most of his poems. In congruence with the systematic torture of animals for superfluous reasons for their furs and meats, Hardy underscores a massively bloody tradition of the blinding of birds in "The Blinded Bird" which arrantly manifests how far human vulgarity can go in the name of gratifying human desire:

So zestfully canst thou sing?
And all this indignity,
With God's consent, on thee!
Blinded ere yet a-wing
By the red-hot needle thou,
I stand and wonder how
So zestfully thou canst sing! (Hardy, 2017, p. 353).

Hardy, in this poem, points to "vikensport" which is a popular 19th century sportive activity which requires imprisoning birds in the cages, and moreover, is complicit in an unscrupulous custom in which "*breeders used to blind the birds with hot needles because a bird without visual distraction sang better*" (Patowary, 2020, p. 1). Hardy, in lines above, expresses his ineptitude to understand how the blinded bird still finds the power to sing and addresses solicitously ~~to~~ the mutilated bird who is bereaved of his most fundamental right of living a life of freedom and dignity. In the meantime, Hardy audaciously questions humans' narrow religious and moral values which give consent to this bird's undertaking so much pain and misery with an insinuation of the idea that the morality of humans is allegedly vested in compassion, care, and respect, but in reality, it depends on a long bloodthirsty

tradition which legitimizes the persecution of nonhuman beings for human happiness. In the ensuing parts of the poem, Hardy continues to envision, to his consternation, the heart-wrenching experiences of the bird who does not feel any kind of acrimony against unjust human treatment: “*Resenting not such wrong, / Thy grievous pain forgot*” (Hardy, 2017, p. 353). As Hardy ruminates further on the traumatic life of the bird, the quintessential difference between the brutality and wickedness of humans and the innocence and good-will of the blinded bird becomes more obvious. The poem ends with the poet’s expression of the respect and admiration for the bird’s “charity” and kindness regardless of all the pain he endures, “[w]ho thinketh no evil, but sings? / Who is divine? This bird” (Hardy, 2017, p. 353).

In condemnation of the anthropocentric ideology which conceives the animal as nothing more than a “thing”, aligned with “*passiveness and unawareness*” (Cavalieri, 2001, p. 121), Hardy attributes personhood to this blind bird by accentuating not only his innocence, kindness and charity, but also his soulfulness, sacredness, and spirituality. While the thingness of an animal defines a status of inertness and objectivity, signifying a substance to be consumed and squandered, the concept of personhood is “*identified with subjective identity, that is, with the unity and the continuity of the conscious life of self*” (Cavalieri, 2001, p. 121). Intertwining animals with personhood is a ground-breaking step, on behalf of the critical animal studies, breaching the paths of animal rationality, intelligence, sanctity and the advanced capacity of animals to form meaningful relationship with persons both from their own species and across-species.

In complement to Cavalieri who disassociates the notion of personhood to be uniquely paired with humans by restoring personhood and subjectivity to animals, Tom Regan refuses to accept the speciesist ideology that human life is inherently valuable while animals are only important as long as they are financially and instrumentally useful for human interests. Regan uses the term “subjects-of-a-life” for animals and refers to them as “individuals who have lives that fare experientially better or worse for themselves, logically independently of whether they are valued by others” (Regan, 2003, p. 94). With his concept of subjects-of-a-life, Regan, outstandingly, brings forth the moral significance of animals and claims that: “These animals are our psychological kin. Like us, they bring to their lives the mystery of a unified psychological presence. Like us, they are somebodies, not somethings” (Regan, 2003, p. 94).

In the same line with Cavalieri and Regan's principles of personhood and subjects-of-a-life applied for animals, Thomas Hardy displays the ambivalent grounds of human morality and animal dormancy by bending the rigid contours of humanity and animality. Moral values like charity, respect, dignity, and sanctity, which are traditionally considered to be the ideals of humanity, are surprisingly found in the blinded bird who does not feel resentment or hatred for humans even though they mercilessly blinded him. Appropriately, in his incredulousness to the terms of humanity and animality, Derrida asserts that instead of understanding the world as two opposing poles of humanity and animality, we should see "*the existence of 'living creatures,' whose plurality cannot be assembled within the single figure of an animality that is simply opposed to humanity*" (Derrida, 2008, p. 47). Correspondingly, Hardy casts a shadow on the morality of humanism and the humanity of humans who violently and irrationally murder and mutilate animals while confirming the decency and respectability of animals who have advanced forms of intentional morality, spirituality, and rationality with esteemed elegance in their behaviour of kindness and charity. The poem, "The Blinded Bird", therefore, dismantles the rigidly drawn borders between humanity and animality, precipitating its readers to question the legitimacy of their unbending values of human ethics. Thus, Hardy shatters the solid grounds of the absolute human supremacy over nonhuman beings by showing clearly the fallaciousness of the anthropocentric ideology which awards humanity with privileged traits of speech, emotion, spirituality, self-consciousness, rationality on the one hand, and delineating animality with the absence of these traits on the other hand. In his disavowal of the dogmatic Western dualism which refuses to ascribe intelligence, personhood, and sacredness to animality, Hardy pertinently shows these features as common characteristics shared by humans and animals equally, and so, proves the slipperiness of the terms of humanism and animality in such a way that the readers are forced to face the animality of humans and the humanity of animals.

In accordance with "The Blinded Bird" in which Hardy puts forward a non-anthropocentric view of animals as honourable individuals who pursue morally significant lives unlike humans who are ready to violate the rights of nonhumans for their selfish desires, temporary economic benefits, or simple entertainments, "The Puzzled Game-Birds" is another significant poem which gives voice to actual animals who protest against the inconsistent human behaviour of animals. The poem is built upon the binary opposition of us / them as an allusion to the human-animal disparity:

They are not those who used to feed us
 When we were young – they cannot be –
 These shapes that now bereave and bleed us?
 They are not those who used to feed us,
 For did we then cry, they would heed us. –
 If hearts can house such treachery
 They are not those who used to feed us
 When we were young – they cannot be! (Hardy, 2017, p. 117).

What is quite noteworthy in the poem is that it employs multiple speakers, groups of birds who live together as a social community expressing their disgruntlement of human “*treachery*” (Hardy, 2017, p. 117). “They” refers to human communities who act with moral frailty in contrast to animal communities who understand the outside world within the frame of their ethical values (Hardy, 2017, p. 117). Commenting on the meaninglessness of a human sport of killing animals, birds accuse humans of behaving irrationally and unpredictably in their attitude to animals. Animal speakers of the poem express their puzzlement in discovering humans as unreliable and dishonest species who seem to care for birds and breed them only to kill them in the end as a part of their foolish games. Animals’ perception of humans divulges the shallow moral standards of humans which authorize them to commit atrocious crimes against nonhuman beings just for the sake of their simple pleasures.

Hardy’s conception of animals entails the view that animals are social beings who are capable of forming purposeful relationships with other members of their communities. They live as morally responsible individuals, respecting the needs and interests of their community members. Hence, it is incontrovertible fact that Hardy recognizes animals as moral agents, acting intentionally and communicating their emotions. Far surpassing the anthropocentric misconceptions of his contemporaries which associate agency and morality with human species, Hardy comes forward as a spearheading poet who allots agency and morality to animals while showing the weaknesses of human ethics. From this vantage point, Hardy’s animal perspective resonates with critical animal studies which asserts that “*beings who act in ways that conform to the behavioral standards of their groups—whether that be a human community or culture or a group of animals—act in moral ways*” (McFarland and Hediger, 2009, p. 6). Likewise, the community of birds in Hardy’s poem manifests agency and morality by interacting with the members of their species along with the other species. As active speakers of Hardy’s poem, birds are adequately competent at

representing their own perspective of events and speaking on their own behalf. Animals are not used as instrumental tools of literature as background materials in the poem, contrarily, Hardy permits them to exist with their biological actuality, possessing a unique power to exert their agency and utter their subjective experiences. Latour expounds on nonhuman agency as the most imperative prerequisite of maintaining democracy among species and compellingly argues that:

In sharing the competencies of speech, association, and reality among humans and nonhumans, we have put an end to the anthropomorphism of the object-subject division that mobilized all entities in a fight for control of the common world...Now that speech, association, and recalcitrance have been redistributed among them, they are going to be able to begin to parley again (2004, p. 82).

In tune with Latour's unswerving attempts to corrode human-animal distinction on linguistic base, Hardy's animals, having acquired the power of speech, become the active actors of the literary activity rather than standing as abstract metaphors of the poetic imagination, generating anthropocentric ideologies. Animals are neither at the margins nor at the background of literary representation as passive objects of Hardy's poetics but remain at the centre of literary realm as the dynamic agents who are accomplished enough to speak for themselves and about themselves. In his affirmation of the exigency of critical animal turn in literature and art, Kari Weil claims that: "*The turn to animals in art as in theory is to attempt to envision a different understanding of what we humans are and consequently to enlarge or change the possibilities for what we can think and what we can do in the world*" (2012, p. 13). A similar literary attempt of turning towards animals is observed in Hardy's poem where animals are redeemed with their discourse which provides humans with an opportunity to understand how humanity is constructed by nonhuman actors in opposition to humans' self-centred and biased constructions of humanity as superior to animality. The animal perspective of the poem exposes the defencelessness of these peripheral constructions by portraying humans as cold-blooded murderers whose moral deficiency sanction them to murder susceptible animals cold-bloodedly.

Conclusion

A comprehensive study of Hardy's animal poems from the critical perspective of animal studies has revealed the inestimable sensitivity and affection of the poet for animals who are forced to go through disquieting agonies and mortifications due to the ego-centric principles of humanism which condones the commitment of

unbearable violence against animals in the name of human happiness. Hardy's social activism of animal rights is dexterously observed by Kreilkamp who notes that: "Throughout his adult life he became more explicitly and passionately dedicated to the cause of improving the human treatment of animals" (2018, p. 110). Hardy's poems, in this respect, are dedicated to increase the social and moral responsibility of humans towards animals. His arduous animal advocacy instigates a shift of anthropocentric perspective of animals as inanimate objects of human life with that of self-conscious and rational animals who can feel, speak, understand, and build a momentous relationship in their social milieu. In his radically innovative depiction of animals as emotional and spiritual beings who construct their social communities and live by its moral codes of conduct, Hardy challenges the dichotomous situatedness of humans as superior to and more ethical than animals. Poems of Hardy, in this manner, serve to an ultimate goal of bringing humans and nonhumans on an equal ground as compatriots. Summoning his readers to look into the world from a distinctive animal perspective, Hardy unwinds capitalism and anthropocentrism as two closely ensnared ideologies, sustaining and systematizing animal exploitation. Instead of hammering out a master/slave relationship which legitimizes the acrimonious domination of humans over animals, Hardy's poems are predicated on non-speciesist premise, evoking to recognize humans and animals as kindred species in a mutually respectful and meaningful interaction with each other.

References

- Adams, C. J. (2010). *The Sexual Politics of Meat: A Feminist Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum.
- Beakley, A. (2000). *The Animalizing Imagination: Totemism, Textuality and Ecocriticism*. Great Britain: Macmillan Press.
- Calarco, M. (2015). *Thinking Through Animals: Identity, Difference, Indistinction*. Stanford: Stanford University Press.
- Cavalieri, P. (2001). *The Animal Question: Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights*. New York: Oxford University Press.
- Derrida, Jacques. 2008. *The Animal That Therefore I Am*. M.-L. Mallet (Ed.). (D. Wills, Trans.). New York: Fordham University Press.
- Fisher, A. 2019. Against Killing Happy Animals. In A. Linzey and C. Linzey (Eds.). *Ethical Vegetarianism and Veganism* (pp. 34-41). London: Routledge.

- Haraway, D. J. (2008). *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hardy, F. E. (1962). *The Life of Thomas Hardy 1840-1928*. London: Macmillan & Co.
- Hardy, T. (2017). *The Poems of Thomas Hardy: A New Selection*. London: Macmillan Collector's Library.
- Kerrige, R. (2001). Ecological Hardy. In K. Armbruster and K. R. Wallace (Eds.), *Beyond Nature Writing: Expanding the Boundaries of Ecocriticism* (pp. 126-142). Charlottesville: University Press of Virginia.
- Kreilkamp, I. (2018). *Minor Creatures: Persons, Animals, and the Victorian Novel*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LaCapra, D. (2009). *History and Its Limits: Human, Animal, Violence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Latour, B. (2004). *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. (C. Porter, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- McFarland, S. E. and R. Hediger. (2009). Approaching the Agency of Other Animals: An Introduction. In S. E. McFarland and R. Hediger (Eds.), *Animals and Agency: An Interdisciplinary Exploration* (pp. 1-20). Leiden: Brill.
- McHugh, S. (2011). *Animal Stories: Narrating Across Species Lines*. Minneapolis: University of Minneapolis.
- Meeker, Joseph W. 1974. *The Comedy of Survival: In Search of an Environmental Ethic*. Los Angeles, California: Guild of Tutors Press.
- Miller, J. M. (2020). Mischaracterizing the Environment: Hardy, Darwin, and the Art of Ecological Storytelling. *Texas Studies in Literature and Language*, 62(2), 149-177.
- Nibert, D. 2017. Introduction. In D. Nibert (Ed.), *Animal Oppression and Capitalism* (pp. Xi-xxv). Santa Barbara: Praeger.
- Ohrem, D. (2017). Animating Creaturely Life. In D. Ohrem and R. Bartosh (Eds.), *Beyond the Human-Animal Divide: Creaturely Lives in Literature and Culture* (pp. 3-19). New York: Palgrave Macmillan.
- Patowary, K. (Sep. 4, 2020). Vinkensport: Belgium's Competitive Bird Calling. Retrieved from <https://www.amusingplanet.com/2020/09/vinkensport-belgiums-competitive-bird.html>

- Pick, A. (2011). *Creaturely Poetics: Animality and Vulnerability in Literature and Film*. New York: Columbia University Press.
- Regan, T. (2003). *Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy*. Lanham, Boulder: Rowman & Littlefield.
- Sanbonmatsu, J. (2017). Capitalism and Speciesism. In D. Nibert (Ed.), *Animal Oppression and Capitalism: Volume 2, The Oppressive and Destructive Role of Capitalism* (pp. 1-30). Santa Barbara: Praeger.
- Sarıkaya, D. B. (2023). *The Human-Animal Relationship in Pre-Modern Turkish Literature: A Study of The Book of Dede Korkut and The Masnavi, Book I, II*. Lanham, New York: Lexington Books.
- Singer, P. (2002). *Animal Liberation*. New York: HarperCollins.
- Weil, K. (2002). *Thinking Animals: Why Animal Studies Now?* New York: Colombia University Press.
- West, A. (2017). *Thomas Hardy and Animals*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Summary

Since the emergence of humans as presumably the only intelligent species on the planet, animals are wrongfully declared to be undeveloped, primitive creatures who are in need of being controlled and dominated by human beings. Human exploitation of animals, as a consequence, has come out to be an ordinarily accepted form of treatment which does not demand any kind of moral accountability from humans since it is discerned to be the most natural human right to tyrannize animals. Constructing their cultural heritage of civilization upon a long tradition of animal exploitation, humans throughout the ages have taken benefit of animals in every possible way by enslaving, captivating, torturing, and murdering them ruthlessly. Literature, undeniably, plays a key role in nurturing, normalizing, and prolonging this strongly established convention of animal oppression by representing animals as unvoiced, insignificant, and subservient elements, inhabiting the literary sphere as metaphoric constructions and as symbols of human ideas and emotions. Critical animals studies—emerges during the last decades of the 20th century with a ground-breaking argument that challenges humans' speciesist perspective of animals as inferior to humans according to some equivocal cognizant capabilities like speaking, thinking, feeling, and knowing. Drawing from the interdisciplinary studies of biology, ethology, and ecology, critical animal studies proves that animals are self-conscious, intentional, and vitally alive individuals, and in this way, dethrones the absolute power of humans both in the textual and the actual sphere. This study, therefore, dives into the poetry of Thomas Hardy from the critical perspective of animal studies to disclose Hardy's non-anthropocentric and non-speciesist outlook of animals who are not pushed into the backdrop of literature but are moved into the very centre of literary attention.

In addition to his reputation as the landmark figure among Victorian novelists, Thomas Hardy shows himself to be a quite lucrative poet, continuing to write during the first decade of the modernist period and prolonging his exploration of humans' relationship with the outside world. Deviating from the traditional Victorian belief in the moral perfection of humanity, Hardy reveals humans' moral weakness and double standards in their exploitative attitude to nonhuman beings. Apart from plants as biological entities of nature, animals are also at the centre of Hardy's poetry in which human beings, with their corrupt moral values manifest themselves as the only pernicious species who self-consciously inflict torture on nonhuman

members of the universe. Animals consistently appear as the vulnerable victims of human brutality in Hardy's poetry which displays how humans' anthropocentric mindsets intercept their perception to see the inherent value of animals. Hardy frequently challenges the anthropocentric view of animals as passive objects and directs his readers towards an accurate comprehension of the universe, which is overabundant with biologically active, dynamic nonhuman species, competent enough to communicate with the members of other species. For that reason, animals in Hardy's poetry are not passive objects of literature but emerge as thinking, evaluating and interrogating individuals with self-awareness and self-sentience. Animals in Hardy's poetry are empowered to react against human oppression and accuse humans of irrationally and irresponsibly violating the rights of animals who are killed, mutilated, and tortured by human beings. Hardy, through his poetry, dismantles the erroneous basis of the anthropocentric ideology of humans' being the only prestigious species who have spiritual, intellectual and emotional sophistication. Representing suffering and brutally murdered animals by the human hand, Hardy negates the false ideology of anthropocentrism and its claim for the ostensible superiority of human species over other species. In addition to anthropocentrism, capitalism also comes out as an extremely bigoted, hierarchical system of oppression which has a hazardous propensity to transform underprivileged groups of human and nonhuman communities into raw materials and substances designed to be used and abused boundlessly by its control mechanisms. Hardy tries to convince his readers to circumvent the imposition of capitalist economies and overcome their anthropocentric boundaries which dictate humans to assess the universe as a stratified composition of two opposite poles between the privileged human species and inferior nonhuman species. Warning his readers against the capitalist strategy of objectification of animals by means of denying their vivacity and agential capacities, Hardy considers animals as active moral agents whose ethicality far surpasses human values. In most of his poems accordingly, Hardy casts a doubt upon humans' moral values which are postulated upon bestowing a financial value on every nonhuman being in compliance to its practicality and usefulness for human needs. Hardy leads his readers into a journey through which they will discover to their amazement an intimate bond of friendship, kinship and resemblance with animals who are distant and different from humans' anthropocentric classifications.

(ANTİK) YUNAN-ROMA DÖNEMİ ANADOLU'SUNDA BEBEK/ÇOCUK SAĞLIĞI

INFANT/CHILD HEALTH IN (ANCIENT)
GREEK-ROMAN ANATOLIA

Gülseren MUTLU

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
gmutlu@pau.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Ocak 2024
Kabul edildiği tarih: 3 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 20 January 2024
Date accepted: 3 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Antik Çağ; Yunan-Roma; Bebek ve
Çocuk; Sağlık; Hastalık

Keywords

Antiquity; Greek-Roman; Infant and
Child; Health; Disease

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.18

Öz

Bebek/çocuk sağlığı ve ölüm oranları günümüzde olduğu gibi antik çağ toplumlarının da yaşam kalitesini, yaşam düzeyini, ekonomisini ve toplum sağlığını yansıtan en önemli veridir. Literatür tarama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışma, antik kaynaklarda bebek/çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine aktarılan bilgileri ve 1995-2020 yılları arası Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan, Anadolu'da yürütülen kazılarda elde edilen iskelet bulguları üzerinde saptanmış sağlık problemlerini içermektedir. Bu problemler modern kaynaklar ışığında değerlendirilerek bölgenin ve toplumun ekonomik, kültürel ve coğrafi dağılımı ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, antik çağ bebek/çocuk hastalıkları ile günümüz modern tıp literatüründe yer alan problemler arasında analogik bağlantılar tespit edilmiştir. Antik çağ toplumlarında bebek/çocuk ölümlerinin sebebi, ortaya çıkartılan osteolojik bulgular üzerinde saptanabildiği gibi, kemikler üzerinde iz bırakmayan rahatsızlıklardan kaynaklı da olabilmektedir. Bu konudaki eksik bilgiler yazılı kaynakların aktardığı bilgilerle tamamlanmıştır. Antik Yunan-Roma toplumunda bebek/çocuk sağlığı hususunda folklorik izlere dikkat çekilmiştir. Toplumların çocuğa karşı tutumları ve geleneksel farklılıklarında, bebek/çocuk sağlığı konusundaki değer yargılarının ne derece önemli olduğu fark edilmiştir. Antik çağ toplumlarının sağlığı üzerinde beslenme ve beslenme dışı hijyen alışkanlıklarının, yaralanma, parazitoz, kötü yaşam koşullarına bağlı enfeksiyonların etkili olduğu anlaşılmıştır. Tedavi yöntemi olarak mineral ve bitkisel kaynaklı sıvılar, nadir durumlarda ise cerrahi yöntem kullanılmıştır. Genellikle semptomları ortadan kaldırmaya yönelik prosedürler tercih edilmiştir.

Abstract

Infant/child health and their mortality rates are the most important data which reflect the quality of life, living standard, economy, and public health of ancient societies, as they are nowadays. This study reviewed the literature and includes information regarding infant/child health and diseases in ancient sources as well as the health problems detected through skeletal findings obtained during excavations in Anatolia, presented at the Archaeometry Results Meeting between 1995 and 2020. These problems were analysed using modern sources and attempted to be related with the economic, cultural and geographical distribution of the region and society. Moreover, analogous connections have been found between ancient infant/child diseases and the problems that are present in modern medical literature. While the cause of infant/child mortalities in ancient societies can be determined through osteological findings, but it can also be related to diseases that leave no trace in the bones. The insufficient information regarding this topic has been completed with the information provided by written sources. The folkloric traces regarding infant/child health was highlighted in the ancient Greek-Roman society. It has been noticed that value judgments about infant/child health are important in societies' attitudes and traditional differences towards children. It has been concluded that the health of ancient societies was affected by nutritional and non-nutritional hygiene habits, injuries, parasitosis, and infections due to poor living conditions. Mineral and plant-based liquids and, in rare cases, surgical methods have been used as treatment methods. Procedures that aim to eliminate symptoms have generally been preferred.

Giriş

Çalışmanın temelini, Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan (1995-2020 yılları arası), Anadolu'da yürütülen kazılarda elde edilen bebek/çocuk iskeletleri üzerinde yapılan paleopatolojik incelemelerde saptanmış olan sağlık problemleri ve Yunan-Roma toplum sağlığına ilişkin antik kaynaklar oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, kazılardan elde edilen verilerin, antik kaynaklarda semptomlarıyla aktarılan bebek ve çocuklarda sık rastlanılan rahatsızlıklar ile paralelliği noktasında, dönemin Anadolu halklarında bebek ve çocuk sağlığına yönelik bulguların ortaya konulmasıdır.

Bebek/çocuk sağlığı, son yıllarda artan sayıda yapılan çalışmalarla daha popüler hale gelmiştir. Bugün olduğu gibi antik çağ toplumlarının yaşam kalitesini, yaşam düzeyini, ekonomisini ve dolayısıyla sağlığını yansıtan en önemli veri bebek ölüm oranları ve hızıdır. Bir bebek ya da annenin ölüm riskini artıran unsurların başında, o toplumun sosyoekonomik dinamikleri gelmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021 verileri bebek ölüm hızının Uluslararası karşılaştırmasında, her bin canlı doğumda dünya ortalaması %028,4 iken, OECD ülkeleri %03,6 ve Türkiye %09,1 bebek ölüm hızı oranına sahiptir. 5 yaş altı çocuk ölüm hızında ise bu oran %08,6'dır. Anne ölüm oranının Uluslararası karşılaştırmasında ise yüz bin canlı doğumda OECD ülkeleri 10,8 üst gelir grubu ülkeler 13,3 ve Türkiye 13,1 anne ölüm hızı oranına sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2023).

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Sağlığı başlığı altında antik kaynaklardaki, bebek bakımı, beslenmesi, emzirme, kundaklama, beşik gibi uygulamalar ve toplumun folklorik yaklaşımları ele alınmıştır. Geçmiş toplumların sağlıklarına dair en somut bilgiler arkeolojik verilerden elde edilebilmektedir. Anadolu antik yerleşimlerinden Kuzey Ege'de Ainos (Enez), Muğla-Börükçü, Milas-Belentepe, Datça-Burgaz, Yatağan-Lagina, Kütahya-Tokul Köyü-Şapel, Balıkesir-Adramytteion, Çanakkale-Parion, Zonguldak-Tios ve Mardin-Dara gibi merkezlerdeki bebek/çocuk hastalıkları, (Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Hastalıkları bölümde aktarılmıştır. Bu bölümde ayrıca antik kaynaklarda semptomlarıyla verilen bazı hastalıkların günümüz tıbbıyla anolojisi yapılmıştır. Ancak Anadolu'da arkeolojik kazı çalışmalarının sayısının artmasına rağmen hassas yapıda olan bebek/çocuk mezarlarının kaçak kazılar sonucu oluşan tahriplerden kaynaklı olarak istenilen sayıda olmadığını da belirtmekte fayda vardır. Yaklaşık olarak MÖ 7. yy-MS 7. yy aralığına tarihlenen bebek/çocuk ölüm oranları ve Yunan-Roma toplumunun

ölümler karşısındaki tutumları ise (Antik) *Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Ölüm Oranları* başlığı altında değerlendirilmiştir.

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Sağlığı

Bebek (0-2 yaş) ve çocuk (3-11 yaş) sağlığını doğum öncesi anne karnında, doğum esnası ve doğum sonrasında dönemler olmak üzere ikiye ayıracak olursak bu dönemlerde bebeğin ve annenin sağlığına verilen önem oldukça değerlidir. Nitekim Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) bugün doğum öncesi ve doğum esnasında bebeklerin sağlık risklerini azaltmak ve ölümlerini önlemek için anne çocuk sağlığına vurgu yapmaktadır (WHO, 2018; WHO 2021).

Antik tıbbi metinlerde Hippokrates başta olmak üzere Celsus ve Soranus, gebe kadının beslenmesi ve sağlığı konularına özel önem verilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Modern tıbbın pediatrik beslenme üzerine yoğunlaşmasını çağrıştıran bu yaklaşım antik çağda bebek/çocuk sağlığına verilen önemi yansıtması bakımından önemlidir.

MÖ. 2. yy'da Hippokrates "...kalıtsal olarak lenf salgısı ağır basan çocuk, lenf salgısı ağır basan ana babadan doğar...tohum sağlıklı yerlerden geldiğinde sağlıklıdır, hasta yerlerden geldiğinde hastalıktır..." (Hippoc. *Kutsal hastalık*. V) ifadesini kullanmıştır. Kalıtımsal özelliklere dikkat çeken bu bilgi olası bir yaklaşım olabilirken Aristoteles, durumu biraz daha abartılı olarak değerlendirmiştir. Ebeveyn ile çocuk arasındaki gen aktarımında, total anne babadan total, kör anne babadan kör çocukların olacağını öngörmüştür. Yine sivilcesinden yara izine varana kadar erkek çocukların babadan, kız çocukların anneden özelliklerini aldığını, ancak bunun tam tersi durumun da görülebildiğini ifade etmiştir (Aristot. VII. IV. 5-10; VII.VI. 30). Nitekim tıp literatüründe gen aktarımı konusunda benzer durumlara işaret eden bulgular bugün oldukça önemli ve dikkat çekici çalışmalar arasında yer almaktadır. Yine son yıllarda yapılan çalışmalarda *mine hypoplasia*¹ hastalığının genetik faktörlerle bağlantılı olabileceği araştırılmaktadır. Aynı zamanda bu hastalığa, bebeğin gelişiminde olumsuz etkiler ortaya çıkartan çeşitli beslenme bozukluklarının (anne/bebek), sistematik hastalıkların ve olumsuz hijyen koşullarının neden olabileceği de düşünülmektedir (Kreshover 1944, s. 231-237). (Antik) Yunan-Roma Dönemi Anadolu'sunda Milas-Belentepe toplumunda (Doğu Roma Dönemi)

¹ Hypoplasia; dişlerde gözlenen patolojik bir olgudur. Çoğunlukla dişin mine tabasında gelişim döneminde ortaya çıkan bir kusurdur. Bu rahatsızlığın genetikle bağlantısının olup olmadığı hususunda güncel çalışmalar halen devam etmektedir. Bkz. Brothwell, 1967, s. 939-940; Kreshover 1944, s. 231-238.

BLT13M114 nolu mezardan çıkan 4-5 yaşlarındaki çocukta konjenital (doğuştan) diş minesi anomalisi tespit edilmiştir.

Teigen ve arkadaşlarının, bebeklerin beslenmesi konusunda *malnutrition*² kelimesine karşılık gelen *marasmus* terimini kullanan Galenos'tan bahsetmesi ve Aristoteles'in beslenme ve sağlık arasındaki ilişkiyi karakterize eden ifadeleri, özellikle Antik Çağ çocukluk çağı beslenmenin vücut sağlığı için ne derece önemli olduğunun farkındalığına işaret etmektedir (aktaran Teigen, vd., 2018, s. 2). Yunan hekim Soranus, *Gynaecology* isimli eserinde, yeni doğan bebeğin bakımı, beslenmesi, anne sütünün önemi, bebeğe memenin ilk ne zaman verileceği, süt anne uygulaması, süttten kesme zamanı, çocuğun ne zaman yürüyeceği ve dişlerinin çıkma zamanına kadar tüm ayrıntılardan söz etmiştir (II. 9-57). Özellikle yeni doğan bebek için anne sütünün önemle önerildiği görülmekle beraber, hem arkeoloji hem edebi kanıtlarda bebek/çocuk bakımından sorumlu süt annelerin önemi de yadsınamaz bir gerçektir (Pedrucci, 2020, s. 127-140; Rothe 2011, s. 194). (Şekil 1). Varro, *Rusticarum Libri Tres'te* Liburnia'da çiftçi kadınların kendi bebeklerini kendi emzirdiklerini aktarırken, "...Liburnia'lı ev kadınlarının sivrisinekler içerisinde bebeklerini emzirdiklerini gördüğünü..." ifade etmiştir (II. 10. 8-9). Varro'nun bu ifadesinde tanımladığı kadınların yaşam koşulları dolayısıyla, emzirme eylemini daha çok sosyal statüsü düşük sınıflar tarafından yapılan bir iş gibi anlatması, süt anne olayının bir nevi statü ile ilişkilendirilmesini doğrular niteliktedir. Bunun aksine MÖ 6.yy-2. yy'lar arasında doğum tanrıçası Mater Matuta'ya adanmış heykeller ise, emzirmenin anne ve bebek arasındaki samimi ilişkinin bir yansıması olarak algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine İmparatorluk dönemi Roma'da Galya ve Büyük Britanya eyaletlerinde annelik, aile ve doğurganlığı kutsayan anne tanrıçalarını arkeolojik malzemelerde görmek mümkündür (Carroll, 2014, s. 159; Rothe 2011, s. 192). (Şekil 2).

Roma'da aile kurmanın ana amaçlarından bir tanesi çocuk yapmaktır. İmparator Augustus zamanında çocuk sahibi olmayı özendirici ünlü *Lex Julia et Papia Poppaea* kanunları çıkarılmıştır. Ve kürtaj için ilaç kullanmak yasal olarak suç kabul edilmiştir (Bardis, 1963, s. 232-234). Ancak bebeği emziren annenin erken yaşlanacağı ve vücudunu yıpratacağı düşüncesiyle özellikle varlıklı kişilerin süt anne tutabildiği ve bu iş için de daha çok kölelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır (Sor. *Gynaecology*. II.18; Bardis, 1963, s. 232-238; Sparreboom, 2009, s. 13). Annenin

² *Malnutrisyon*; yetersiz beslenme olarak tanımlanan, vücut bütününde çeşitli besin maddelerinin eksikliği, fazlalığı veya dengesizliği durumudur. Bkz. Saunders ve Smith, 2010, s. 624.

kendisini ve evliliğini yıpratmaktan kaçınması ve dolayısıyla çok sayıda çocuk sahibi olabilmeleri ve çıkarılan yasalarla çocuk yapmanın teşvik edilmesi, belki de Roma'da özellikle soylu ailelerin daha çok sayıda çocuk yapmalarına olanak sağlanması için geliştirilen bir tutum olarak düşünülebilir. Süt annenin tercih edilmesi, bir statü sembolü olmasının yanı sıra fiziksel ve zihinsel olarak emzirmelerine bir engel olmamasına rağmen soyluların, bebeğin beslenmesi, banyo bakımı ve onu her türlü tehlike ve hastalıklara karşı koruması hususunda çocuğun sorumluluklarını tecrübeli bir kişiye emanet etmek istemiş olabileceklerini de akla getirmiştir (Bardis, 1963, s. 232-234).

Süt annenin seçimi hususuna özel bir önem verilmiştir. Yaşlı Plin., *NH'de* özellikle erkek çocuğu doğuran annenin sütünün daha etkili olduğunu bildirmiştir (XVIII. 21). Süt anne yirmi ile kırk yaşları arasında tercih edilmiş, yaşla birlikte kadının süt kalitesindeki değişikliklerin önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Süt annenin seçiminde ayrıca iki ya da üç doğum yapmış olması özellikle istenilmiş, sempatik, temiz, neşeli, uyumlu, nazik, bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı olması, batıl inançlı olmaması ve Yunanlı olması tercih sebebi olarak tanımlanmıştır (Sor. *Gynaecology*. II. 19-27; Pedrucci, 2020, s. 131-132). MÖ. 5.yy'la ait Roma yönetiminde Mısır'da bir papirüste, Primus adlı köle ile yapılan sözleşmede bebeği beslemek için süt annenin ayda alacağı ücret belirtilmiş, hamile kalmasının, cinsel ilişki ve başka bir çocuğu emzirmesinin yasak olduğu şeklinde maddelere yer verilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 893). Yine sütü artırıcı özelliği sebebiyle aşırı olmamak şartı ile annenin şarap içmesine izin verilmiştir (Pedrucci, 2020, s. 132-133). Bunun yanı sıra süt anne çocuğun sadece fiziksel sağlığı için değil sosyal sağlığı ve psikolojisi için de önemli bir bileşen olarak kabul edilmiştir (Joshel, 1986, s. 6). Özellikle üst sınıfta süt annenin seçimine gösterilen özenin, Roma'da çocuğun yetiştirilmesine verilen özenle doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Soranus *Gynaecology* adlı eserinde, bebeğe verilecek sütün ve ek gıdaların özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Eserinde bebek için keçi sütünü önermezken şarabın belli periyotlarda verilmesinin bebeğin vücudunu güçlendireceğinden söz etmiştir (II. 19-27). Emzirme süresi yaklaşık iki ya da üç yıl devam ettirilmiştir (Pedrucci, 2020, s. 131). Altı aylık olduktan sonra ek gıdalara geçilmesi gereği belirtilmiş ve sonrasında kademeli olarak süttan kesme işlemi uygun görülmüştür. Ek gıdaların miktarı artırıldıkça sütün azaltılması önerilmiştir. Süttan kesme için en uygun mevsimin ilkbahar olduğu bildirilmiş, annenin bu işlemi kolaylaştırması için ise bugün uygulanan benzer yaklaşımları andırır nitelikte,

anneninin meme ucuna acı veya kokulu şeyler sürülmesi önerilmiştir. Bebek yedi aylık olduğunda başlayan diş çıkarma işlemi gerçekleşmeden önce ise emzirmenin sonlandırılmaması gereği özellikle vurgulanmıştır (Sor. *Gynaecology*. II. 46-49). Yine çocuğun ölümünün istenmemesi durumunda doğumundan hemen sonra savunmasız olan bebeği korumak, onu tehlikelerden uzaklaştırmak için boynuna muska takılması gibi uygulamalar karşımıza çıkmaktadır (Bardis, 1963, s. 232-234). Yeni doğan bebeğin omzuna nazar boncuklu takıların takılması bugün de uygulanmaktadır. Manevi kavramlarla ilişkili olan bu semboller vasıtası ile insanlar bebekleri ve çocukları için bugün olduğu gibi antik yaşamda da korunma amaçlı çözüm arayışlarında olmuşlardır.

Soranus, eserinde normal bir doğum döngüsünün yedi aydan erken ya da dokuz aydan geç olması durumunda bebeğin sağlığı hususunda risk oluşturabileceğinden bahsetmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 9-57). Aristoteles, sekiz aylıkken doğan bebeklerin yaşamlarını devam ettirebilirken, daha küçük doğanların Yunan toplumu için önemli oranda ölüm riski taşıdığından söz etmektedir (Aristot. VII. I. 10-15). Modern tıpta miadından önce doğan bebeklerin (prematüre) bakım ve tedavisi için geliştirilmiş teknolojiler kullanılması sayesinde hayatta kalabilme olanakları yükseltilmiş olsa dahi bebeklerde solunum problemleri, enfeksiyonlar, beslenme problemleri gibi bir takım yaşamsal sağlık sorunlarının görülebildiği gerçeğinin (Walani, 2020, s. 31-32) antik koşullardaki yaşam için de geçerli olabileceği kabul edilmelidir.

Bebek/çocuk sağlığı için önemli bir unsur da anne sağlığıdır. Toplu yaşama geçilmesi ile oluşan stres, kadın sağlığını da olumsuz etkilerken, kadınların yiyecek toplama, yük taşıma, yemek yapma gibi sorumluluklarına ek olarak yaşadıkları gebelik stresi, doğum öncesi ve doğum esnasındaki olası tehlikeleri beraberinde getirerek anne ve bebeğin yaşam sürelerini kısaltmıştır (Sutcliffe ve Duin, 1992, s. 10-11). Hippokrates, *Aforizmalar'ında* çocuklar için en sağlıklı mevsimin ilkbahar ve yaz olduğundan söz ederken (III. 18), gebe için bunun tam aksini söylemiştir. "...gebelik dönemi ilkbahara rastlayan kadınlar bebeklerini düşük yapma eğilimli olurlar. Doğum yaparlarsa da sağlıklı çocuklar dünyaya getirirler. Bu çocuklar kısa bir süre içinde hayatlarını kaybederler..." (Hippoc. *De aere aquis et locis*. III; Hippoc. *Aforizmalar*. III. 12) ifadesini kullanmıştır. Modern tıp literatüründe buna karşılık gelen bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gebe kadınlarla ilgili Yaşlı Plinius'un, *NH*'de hamilelik esnasında alınan *elaterium* (*ecballium elaterium/eşek huyarı*) bitkisinin düşüklere neden olabileceğinden söz etmesi de ilginç bir bilgidir (XX. 4).

Antik Çağ tıbbi metinlerde, bebeğin doğum sonrası beslenmesi yanı sıra, kundaklanması ve banyosu gibi uygulamaların bebeklerin hayata sağlıklı tutunabilmelerinde oldukça önemli olduğuna işaret edilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 907). *Thessahan* adı verilen kundaklama işleminde temiz ve yumuşak dokulu yün kullanılması önerilmiş, bebeğin vücudunun tahriş olmamasına dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir. Esrede ayrıntılarıyla anlatılan kundaklama işleminde herhangi bir ülserasyonu önlemek için kol ve bacakların ayrı ayrı sarılması tavsiye edilmiştir. Bu yöntem aktarılırken yakın geçmiş zamanda bebeklerin beşiğe yatırılmasını anımsatır nitelikte, içi boş dikdörtgen bir kütüğün içerisine saman dolu yatağın serilmesi şeklinde beşik tarif edilmiştir. Değişik bir uygulama olarak, kundaklanan bebeğin iki gün süre ile vücudunda doğum öncesinde kalan besinlerin tüketilmesi amacıyla yiyeceklerden uzak tutulması gereği belirtilmiştir. Soranus, *Gynaecology'da* kırk ya da altmış günlük olana kadar kundakta kalan bebeklerin ne zaman ve nasıl kundaktan çıkarılacağını hususunu ise şu şekilde açıklamıştır; önce ellerin sonra kolların serbest bırakılması gerektiğini hatta hangi elin önce serbest bırakılırsa neler olacağını ayrıntıları ile aktarmıştır (II. 14-17, 42). Kundaklama uygulamalarına (Şekil 3) gösterdikleri hassasiyet, bebeğin iskelet kas sisteminin düzgün pozisyonlanması durumunda vücudunun fiziksel gelişim ve yapısının düzgün şekilleneceğine olan inançlarıyla alakalı olabileceği şeklinde düşünülmüş olmalıdır. Ancak modern çalışmalarda bu işlemin potansiyel risklerinin ciddi sonuçlar doğurabileceği açıkça belirtilmektedir (Van Gestel, vd., 2002, s. 78; Carrol 2014, s. 168). Tüm bunların yanı sıra Soranus, *Gynaecology'da* bebek/çocuk sağlığı açısından bir takım yanlış uygulamalara da yer vermiştir. Germenler'in, İskitlerin ve bazı Hellenlerin yeni doğan bebeğin sağlam ve dirençli olması için yaptıkları soğuk su uygulamasının sakıncalarından bahsetmiştir ve bu uygulamaları son derece hatalı bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserinde bebek kordonunun kesilmesi işlemini anlatmış, bunun için en uygun materyalin keskin uçlu demir olduğunu belirtmiştir. Kordonun kesim işlemi sonrasında yapılacak büzücü droglarla kanamasının durdurulması ve yapılan işlemin hijyenik olmasına özen gösterilmesi gereğini ifade etmiştir. Yine anne karnında sıcak bir ortamdaki henüz çıkmış bir bebeğin ortam değişikliği sebebiyle vücudunun tahriş olabileceği ihtimaline karşı bebeğe yapılan tuz uygulamasının az miktarda ve hafif yapılmasını önermiştir (II. 11-13).

Soranus, çocuğun fiziksel sağlığı için ne zaman oturtulup ne zaman ve nasıl yürütüleceği konusunda ise; bebeğin uzun süreli oturtulması durumunda vücudunda omurga eğriliklerinin oluşabileceğini düşünerek bu uygulamadan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bebeğin oturtulması esnasında

yanlardan kıyafetlerle, yastıklarla desteklenmesi gereği belirtilmiş, ayağa kalktığı anda ise günümüzde değişik model ve çeşitlerini bildiğimiz tekerlekli sandalyelere benzeyen yürüme gereçleri ile çocuğun desteklenmesi gereğinden söz etmiştir (II. 45).

Bebeğin banyosu konusunda ise yazılı ve arkeolojik kaynaklarda oldukça ayrıntılı bilgi yer almaktadır (Şekil 4). Günde birkaç kez banyo yaptırmanın bebeği hastalıklara karşı duyarlı hale getireceğinden söz edilmiş ve bebeğin ihtiyaç halinde yıkanması gereği belirtilmiştir. Ayrıca bebeğin yıkanırken nasıl tutulacağından, yıkandığı suyun sıcaklık derecesine kadar dikkat edilmesi gereken hususlar ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Masajın bebek sağlığı için önemi vurgulanmış, banyo sonrası bebeğin ayak bileklerinden aşağı doğru sarkıtılması ve kurulanıp yerine konulduktan sonra masaj yapılarak uygun pozisyon verildikten sonra sarılması tavsiye edilmiştir. (Sor. *Gynaecology*. II. 30-35; Sparreboom 2009, s. 16). Ayrıca, fiziksel sağlık ile zihinsel sağlığın birbiriyle ilişkili olduğuna inandıkları için, orta şiddette yapılan aerobik (jimnastik, dans, bisiklete binme gibi) egzersiz ve yürüyüşün çocuklarda ergenlik öncesi bilinç kontrolünü geliştirdiği düşünülmüştür (Kleisiaris, vd., 2014, s. 2). Yine banyo ve masajdan sonra çocuğun burun kanallarının *aspire*³ edilmesi önerilmiştir. Özellikle banyodan hemen sonra bebeğin emzirilmemesi tavsiye edilmiştir. Vücut ısısı yükseldiğinde besinlerin daha hızlı emilimi gerçekleşeceği için bunun zararlı olduğu düşünülmüştür (Sor. *Gynaecology*. II. 35-39). Nitekim modern çalışmalarda yoğun yapılan egzersiz sonrası vücut ısısının artmasına bağlı olarak, organların fonksiyonlarında bozulmalar gözlenebildiği anlaşılmıştır (Lim, vd., 2008, s. 348).

Bebeğin ağlamasının solunum yollarını açacak bir egzersiz olduğuna değinilmiş, bu konuda uzun süreli ağlamaların haricinde bebeğin her ağlamasında meme verilmesinin hatalı bir uygulama olduğu bildirilmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 35-39). Bebeğin ağlama tonuna göre de birtakım öngörülerde bulunulmuştur. Dünyaya gelmez bebeğin güçlü bir tonla ağlamasının normal, zayıf tonda bir ağlamanın ise bir sağlık sorunu işareti olabileceği yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Bebeğin sürekli ağlaması halinde ise günümüzde ninni olarak ifade edilen sakinleştirici sözlerin bebeğe söylenmesinden söz edilmiş ve benzer şekilde alçak seslerle süt annenin bebeği hafifçe pırpıslayabileceğine değinilmiştir. Yine dört aylık olana kadar erkek bebeklerin omuza kaldırılmaması gerektiği bildirilmiş, bebekte testis zayıflığı varsa bu durumun testislerin geri çekilmesine ve ilerde çocuğun kısır kalmasına sebep

³ Aspire etmek; Solunum sistemi sekresyonlarının negatif basınçla çalışan bir cihaz yardımı ile ya da cihazsız dışarıya çekilmesi işlemidir. Bkz. Türkçe Tıp Dili Kurulu, 2006, s. 17; Batman, 2020, s. 263.

olabilecek sorunlara neden olabileceğine işaret edilmiştir (Sor. *Gynaecology*. II. 11-40).

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Hastalıkları

Hippokrates, *Aforizmalar'da* çocuklarda yaygın görülen hastalıkları "...*yeni doğmuş ve küçük çocuklarda pamukçuk, kusma, öksürük, kulak akıntısı, uykusuzluk, korku, göbek iltihabı...*" şeklinde sıralamıştır. Diş çıkarma dönemlerinde özellikle köpek dişi çıkartılırken kilo, kabızlık, ishal, ateş, kasılma gibi şikayetleri gözlemlemiştir. Daha büyük çocuklarda görülen rahatsızlıklar arasında boyun omurlarında eğrilme, taş, yuvarlak bağırsak kurdu, bağırsak solucanı, saplı siğil, kulaklarda ya da boyunda beze ve şişlikleri gözlemlemiştir (III. 24-26). Nitekim büyüme döneminde kemik ve dişlerde çevresel etmenlerle ve beslenme yetersizlikleri ile özellikle hassasiyetin oluşmuş olması yine hijyen koşullarına uyulmaması sonucunda parazit ve iltihabi rahatsızlıkların ortaya çıkması olası sonuçlardandır.

Soranus eserinde, çocuklarda en sık görülen hastalıklar arasında ifade ettiği *pamukçuk* üzerine modern tıp literatürüne uzak olmayan önerilerde bulunmuştur (II. 9-57). Hippokrates ise çocuk hastalıklarının prognozunda genellikle kırk günde kriz aşamasına gelindiğinden söz etmiştir. Hastalığın erkek çocuklarda ergenlik dönemine, kız çocuklarda adet dönemine kadar iyileşmemesi durumunda hastalığın kronikleşebileceğini ifade etmiştir (Hippoc. *Aforizmalar*. III. 28).

Bebek/çocukluk dönemi geçirilmiş enfeksiyonlar ve beslenmenin önemli rol oynadığı düşünülen hastalıklardan *mine hypoplasia'sı*, dişlerde çukurluklar, oluklar, renk değişikliği ile ortaya çıkan bir rahatsızlıktır. *Mine hypoplasia'lerin* izlerinin kalıcı olması bebek ve çocukların yaşam koşullarındaki stresi yansıtması bakımından oldukça önemli bulunmuştur. Rahatsızlığın sebepleri arasında sosyoekonomik durum, yetersiz beslenme, bulaşıcı hastalıklar (diş çürükleri dahil), süttten kesme, florür seviyeleri ve erken doğum gibi etkenler sayılmıştır (Griffin ve Donlon, 2009, s. 2). Anadolu'da yapılan kazı çalışmalarında Roma Dönemi'ne ait Milas/Belentepe toplumunda çocuklarda incelenen 125 daimi dişin 26'sında *hypoplasia* varlığı tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı diş sağlığı analizinde, yörenin Anadolu'da çağdaşı toplumlardan Laodikea, Smyrna toplumları ile arasında büyük bir fark olmadığı saptanmıştır. Ancak Belentepe ile araştırmacılar tarafından istatistiki olarak belirlenmiş Anadolu'nun diğer kentleri arasında Tios, Sardis, Kerti, Dara vd. arasında önemli farklılıkların olduğu tespiti yapılmıştır. Bu durum, Belentepe toplumunun çağdaşı diğer Anadolu halklarına kıyasla yaşam koşulları itibarıyla daha az strese maruz kalmış olabilecekleri şeklinde yorumlara neden olmuştur. (Sevim Erol ve

Sönmez Sözer, 2018, s. 81-99). Ayrıca bulunduğu konum itibariyle Laodikea ve Smyrna örnekleri de değerlendirildiğinde beslenme alışkanlıklarının da kayda değer etken olduğu düşünülmüştür. Belentepe toplumunda *hypoplasia* oluşum yaşları 2-6 arasında değişiklik gösterdiğinden en fazla oluşumun 3-5 yaşlarına rastlaması üzerine yapılan değerlendirmelerde, süttten kesme yaşına karşılık gelen bu aralığın, beslenme yetersizliği ve enfeksiyon hastalıklarına neden olabilecek koşulları doğurabileceğinden sistematik rahatsızlıklara da sebep olmuş olabileceği hususunda düşünceler ortaya konulmuştur. Aksi yönde görüşlere rastlanmakla birlikte ilgili çalışmalarda mine üzerinde tespiti yapılan bu rahatsızlığın birçok nedeni olabileceği kabul edilmiştir (Sevim Erol ve Sönmez Sözer, 2018, s. 81-99).

Mardin ili Artuklu-Dara antik kent toplumunda saptanan 47 adet bireyden çoğunun bebek ve çocuklara ait olması kötü yaşam koşulları ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim yapılan incelemelerde daimi dişlerde oluşan patolojik lezyonlar çağdaş diğer toplumlarla karşılaştırıldığında, dişlerde *apse* oranının yüksek, çürük, diş kaybı ve diş taşı oranının düşük olduğu tespiti yapılmıştır (Acar, 2018, s. 104-108).

Hippokrates, "...yedi yaşında çocuk halsiz, yüzü renksiz, nefes nefese yürüme ve katı yeme isteği ..." ifadesinde (Tzortzatou ve Stathopoulou, 2009, s. 13-14) *anemi* (demir eksikliği) rahatsızlığının sendromlarını tanımlar nitelikte pediatrik öngörülerde bulunmuştur. Anemik rahatsızlıkların yol açtığı düşünülen metabolik rahatsızlıklar çoğunlukla kemiklerde bıraktıkları izlerle tespit edilebilmiştir. Metabolik hastalıkların sebep olduğu ölümlere örnek olarak Anadolu'da Geç Geometrik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar kullanıldığı düşünülen Muğla ili Yatağan/Börükçü Mevkii çocuk iskeletleri gösterilebilir. 6-8 yaşlarında bir iskelette *cribra orbitalia* ve kafatasında *porotic hyperostosis*⁴ oluşumları saptanmıştır. *Porotic hyperostosis* oluşumları kafatası kemiğinde kalınlaşmaya neden olan bir hastalık olması sebebiyle çocuklarda yüksek ölüm oranlarına neden olabilen hastalıklar arasında değerlendirilmiştir (Özer, vd., 2022, s. 57).

Anemilerde elde edilen bulgular sadece kafatasındaki lezyonlarla değil, uzun kemiklerin dokularında da hasara neden olabilmektedir. Nitekim Çanakkale Biga ilçesi sınırları içerisinde yer alan Parion antik kenti iskeletleri üzerinde araştırmacılar tarafından yapılan paleopatolojik incelemelerde, çocuk iskeletlerin femur (baldır) kemiğinde ve üç farklı *costae* kemiğinde *anemi* varlığını destekleyen bulgular

⁴ *Porotic hyperostosis*; gözenekli kemik oluşumu olarak tanımlanır. *Cribra orbitalia*; arkeolojik insan kafatası kalıntılarında sık görülen, orbitada (göz çukurunun arka yüzünde) gözenekli bulgudur. Bkz. Brickley, 2018, s. 896-897.

saptanmıştır (Yavuz, vd., 2012, s. 70-72). Edirne ili Keşan ilçesi/Ainos (Enez) kentinde E13ST37M13 nolu mezarda 0-2 yaş grubunda bir bebeğin kafatasında *cribra orbitalia* belirlenmiştir. Yaklaşık 6 aydan itibaren ek gıdalara geçilmesiyle başlayan yetersiz beslenme problemleri çoğunlukla vitamin ve demir eksikliği problemlerini beraberinde getirmiştir (Mergen, 2015, s. 224-226). İskeletler üzerinde yapılmış kapsamlı araştırmalarla bu rahatsızlığa ilişkin önemli veriler tespit edilebilmiştir. İskelet bulguları üzerinde yapılan kurşun analizi sonucunda *anemi* ile vücuttaki kurşun seviyesi ilişkilendirilmiş ve kurşun düzeyleri yüksek seyreden bebek ve çocuklarda demir eksikliğinin görülmesi muhtemel olarak düşünülmüştür. Anadolu'da Zonguldak İli'nin kuzeydoğusunda, Çaycuma İlçesine bağlı bir belde yer alan Tios antik kenti kazısından elde edilen 82 bireye ait iskeletten yalnızca 50 tanesi üzerinde yapılan kurşun analizinde, iskeletlerin sadece 17 tanesi bebek ve çocuklara ait olup bu değer 23,7 ppm olduğu tespiti yapılmıştır. Antik Tios toplumunda yüksek düzeyde saptanan bu kurşunun günlük yaşantılar ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Kullandıkları malzemelerde kurşun ile sırlanmış kap kacaklar tespit edilmiştir. Ayrıca bebek ve çocuklarda saptanan yüksek düzeydeki kurşun elementinin anne sütü ile bağırsaklarda emilip kemiklerde depo edilmesi sonucunda bebek ve çocuklarda ciddi hastalıklara ve ölümlere yol açmış olabileceği ihtimali değerlendirilmiştir. Anadolu'da Tios antik kentine coğrafi açıdan yakın yerlerde benzer değerlerin bulunmuş olması bölge itibarıyla önemli bir tehlikeye işaret etmektedir. Yine dünyada birçok antik toplumda bu birikme ciddi sağlık sorunları meydana getirmiştir (Çırak, vd., 2013, s. 56-59).

Tzortzatou ve Stathopoulou, çocukluk çağı hastalıklarının ortak semptomları arasında yer alan *anemi*, *konvülsiyon* gibi semptomların, çocukluk çağı kanser hastalığının teşhisini zorlaştırdığını ifade eden Hippokrates'ten bahsetmişlerdir. Hippokrates'in ayrıca kanser ile yaş arasındaki ilişkiyi saptadığı ve çocuklarda ergenlik öncesi kanser hastalığının görülmediğini ifade ettiğinden söz etmişlerdir (Tzortzatou ve Stathopoulou, 2009, s. 13-14). Antik tıbbın bilimsel gerçeklere zaman zaman yakın ya da uzak yaklaşımlarının olduğunu kabul etmemizle birlikte, çocukluk çağı kanser hastalığı konusundaki Hippokrates'in tespitleri oldukça dikkat çekicidir.

Hippokrates *De Aere Aquis et Locis* isimli eserinde; "...sıcak rüzgarlara maruz kalan kentlerde çocuklar konvülsiyon ve astım eğilimli olurlar. Bu olayı insanlar çocukluk çağı hastalığı, tanrının takdiri kutsal bir rahatsızlık (epilepsi) olarak düşünürler. Çoğunlukla ishalden, dizanteriden, sıtmadan ve ateşten muzdariptirler..."

(Hippoc. *De aere aquis et locis*. III) diye bahsetmiştir. Hippokrates çocuklarda görülen bu rahatsızlığı çevre ve iklim ile ilişkilendirmekle birlikte, ortaya çıkan bu hastalığın (kutsal hastalık) kronikleşmemişse diğer hastalıklar gibi tedavi edilebileceğini bildirmiştir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. V) Ayrıca *epilepsi* rahatsızlığının tanrısal kökenli bir hastalık olmadığını belirtmiştir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. XXI). Hastalığın nasıl ortaya çıktığı hususunda;

...doğumdan önce organlar gibi beyin de istenmeyen maddelerden kurtulur ve gelişir. Bu işlem (temizlenme) ölçülü olursa çocuk sağlıklı bir beyinle doğar. Ancak bu akış fazla olursa çocuk büyürken kafasında seslerden sıkıntı çeker, güneşte ve soğukta duramaz. Akıntı az olur (çocuk) rahimdeyken boşaltılması gereken lenf sıvısı boşaltılmazsa lenfli bir bünye olur ve bu hangi organda (kulak, göz vd.) aşırı ise o organ hasar görür. Başında, kulaklarında, teninde açık yarası bulunan ya da tükürük salgılayarak mukus çıkaran çocuklar büyüyünce iyileşir. Böylelikle lenfi vücudundan atar ve bu hastalığa yakalanmazlar. Doğum sonrasında bu yollarla ya da doğum öncesi ana rahminde bu sıvı boşalmadı ise kutsal hastalık denen rahatsızlığa yakalanırlar...bu salgı kalbe giderse göğsü tutar ve astım yapar, bazı hastaların kamburu çıkar... (Hippoc. *Kutsal hastalık*. VIII, IX).

Bu salgının kalbe gitmesi durumunda astım ve öksürükten kamburlaşan çocuklar hakkında ölümle sonuçlanan prognozda bulunulmuştur. Hastada dişlerin kenetlenmesi, ağzın köpürmesi, gözlerin sabitlenmesi vd. şeklinde tanımlanan semptomlar epilepsi nöbetini çağırıştır niteliktedir (Hippoc. *Kutsal hastalık*. IX, X, XI; Cserháti, 2004, s. 248). Hippokrates, çocukluk çağlarında bu nöbetleri geçirmeyip yirmili yaşlarda geçirenlerin sayısının az ya da hiç olmadığından söz ederken (Hippoc. *Kutsal hastalık*. X. XIII) ergenlikten önce görülen epilepsi rahatsızlığının iyileşebildiğini, ilerleyen yaşlarda görülmesi durumunda hastalığın ölünceye kadar devam edeceğini bildirmiştir (Hippoc. *Aforizmalar*. V. 7). Epilepsi, çocuklarda bugün bile en sık görülen kronik nörolojik rahatsızlıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca epilepsi çocuklarda ölüm riskini artıran da bir hastalıktır. Son yıllarda hastalığın farklı yönlerinin anlaşılmasına yönelik modern çalışmalarla alternatif antiepileptik tedavi yöntemleri geliştirilmeye çalışılmakla birlikte (Kalser ve Cross, 2018, s. 475), ilginç bir tedavi yöntemi olarak MS 46 yıllarında imparator Claudius'un doktoru Scribonius Largus tarafından torpido balığından uygulanan elektrik akımının ağrı ve epilepsi tedavisinde ilk kez kullanılmış olması, oldukça ilginç, antik dönem tıbbi uygulamalardaki gelişmeler adına bir o kadar da önemli bir işlemdir (Fodstad ve Hariz, 2007, s. 11; İşler, 2021, s. 327-328). Çocukluk dönemi rahatsızlıkları arasında

yaygın görülen bir hastalık olan epilepsinin tedavisinde Orivasios, beslenmenin önemine vurgu yapmış, tedavisinde balı önermiştir ve kaliteli sütle beslenmeyi tavsiye etmiştir (Ramoutsaki, vd., 2002c, s. 551). Soranus'ta, ağızda oluşan ülser olarak tanımlanan pamukçukta bal sürülmesini tavsiye etmiştir (II. 51).

Hippokrates'in tanımladığı hastalıkların belirtileri, günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir. Nitekim çocukluk çağı rahatsızlıkları arasında saydığı *otitis* hastalığı, modern tıp literatüründe yer almaktadır. Sürekli ve düşmeyen ateşle seyreden hastalığın kusma ve *deliryum* belirtilerinden bahsettiği eserinde, bu hastalığın çocuklarda erken yaşlarda ölümlere sebep olabildiğinden söz etmiştir (Hippoc. *Prognosticon*. XXII).

Celsus, on yaşına kadar olan çocuklarda dizanterinin oldukça yaygın görülen bulaşıcı bir hastalık olduğunu bildirmiştir. Çocuklarda yüksek ateş, *dehidratasyon*, dışkıda çeşitlilik, ağrı ve ishal ile birlikte seyreden rahatsızlıkların ölümle sonuçlanabildiğine değinmiştir. On yaşından daha büyük çocukların bu hastalığı bir nebze kolay atlattıklarını ifade etmiştir (Cels. *De Medicine*. II. 8).

Ege Denizi'nin kuzey sahilinde antik Hebros Nehri'nin (Meriç) denize döküldüğü alanda yer alan Roma Dönemi'ne ait yaşam koşullarının normalin üstünde olduğu bir antik yerleşim olan Ainos (Enez) kentinde, MÖ 7. yy-MS 4. yy arasına tarihlenen çalışmada, 0-2 yaş bebek ve çocuk ölüm oranının normalin üstünde olduğu tespit edilmiştir. İskeletlerde yapılan incelemelerde enfeksiyonların tüm yaş gruplarındaki çocuklarda önemli risk faktörü oluşturduğu saptanırken, büyüme ve gelişmenin en hızlı olduğu ilk aylarda bebeklerin enfeksiyonlara karşı daha hassas oldukları belirlenmiştir (Mergen, 2015, s. 224-226).

Ainos (Enez) antik kentinde yine bir bebekte doğumsal travma kaynaklı *hygrocephalus*⁵ (*hydrosefal*) hastalığına rastlanılmıştır (Mergen, 2015, s. 224-226). Grek kökenli bir kelime olan bu hastalık Orivasios (MS 4. yy) ve Aetius (MS 6. yy) tarafından Roma'da yeni doğan bebeklerde özellikle doğum esnasında bebeğin başına uygulanan baskı sonucu ortaya çıkan bir rahatsızlık olarak tanımlanmıştır. Tedavi yöntemi olarak mineral ve bitkisel kaynaklı sıvılar, nadir durumlarda ise cerrahi yöntem kullanılarak daha çok semptomları ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar yapılmıştır (Ramoutsaki, vd., 2002a, s. 547). Orivasios ve Aetius tarafından çocukluk dönemi rahatsızlıklarının bir diğerinin göz hastalıkları olduğuna dikkat çekilmiştir.

⁵ Hygrocephalus; Beyin omirilik sıvısının beyin ventriküllerinde (boşluk) birikmesi ile ortaya çıkan hastalıktır. Çocuklarda genetikle ilişkilendirilmiştir. Bkz. Koleva ve De Jesus, 2023.

Gözde kuruma, iltihap, ağrı, yapı anomalilikleri, kabarcıklar şeklinde görülen şikayetlerin madeni, bitkisel ve mineral bileşenlerle tedavi edildiği bildirilmiştir (Ramoutsaki, 2002b, s. 549).

Yaşlı Plin., *NH* adlı eserinde, üç yaşında olup normal olması gereken boyun üçte biri uzunluğunda olan bir çocuktan bahsederken, çocukların bazen bir buçuk fit bazen de daha uzun boyda olduğu (yaklaşık 50cm) örneklere yer vermiştir ve bu çocukların yaşam sürelerinin çoğunlukla üç yaşından az olduğuna işaret etmiştir (Yaşlı Plin. *NH*. VII. 16). Salamisli Euthymenes'in oğlunun üç yaşında üç arşın boyunda olduğunu, o yaşta ergenliğe eriştiğini, sesinin kalınlaştığını ve el ve bacaklardaki kasılma ile hayatının son bulduğunu bildirmiştir (Yaşlı Plin. *NH*. VII. 17). Gerek modern tıpta *akromegali* (Sachse, 2001, s. 69-72) rahatsızlığının semptomlarını anımsatan bu hastalık ve gerekse antik toplumlarda görülen diğer rahatsızlıklar için şunu söylemek gerekir ki, tarihsel süreçte insanlığın yaşadığı hastalıklar zamansal ve mekânsal farklılıklarla birebir aynı olmamakla birlikte birbirini anımsatan şikayetler olduğu muhtemeldir.

(Antik) Yunan-Roma Dönemi Bebek/Çocuk Ölüm Oranları

Prehistorik Dönemlerde hareket halinde olduğu göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçen insanoğlu, kötü hijyen koşulları ve özellikle insan dışkısı yoluyla bulaşan bir takım parazit hastalıklara maruz kalmıştır (Porter, 2005, s. 11). MÖ 2000'lerden sonra yerleşim yerlerindeki yoğunlaşma, çocukluk dönemi salgın hastalıkları beraberinde getirdiği için bebek/çocuk ölüm oranlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Sutcliffe ve Duin, 1992, s. 10-11). Prehistorik dönemlerde bu ölümlerin Anadolu toplumları nüfusunun hemen hemen yarısına ulaştığı belirlenirken bu oran Neolitik ve Kalkolitik Döneme tarihlenen Aşıklı Höyük'te %41,8, Çayönü'de %50,3, Çatalhöyük'te %33,3 olarak saptanmıştır. Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise bu oran 0-15 yaşta daha düşmüştür. Börükçü %16,6, İznik %16,6, Yortanlı %28,9, Topaklı %6,3, Tepecik %26,18 olarak tespit edilmiştir (Büyükkarakaya, vd., 2008, s. 123).

Yunan dünyasında sağlık tanrısı olarak kabul edilen Asklepios'un doğumu, antik çağ çocuğunun trajik doğum hikayelerine güzel bir örnektir. Efsaneye göre doğumu, Thessalia kralının kızı Koronis, Apollon'dan hamile kalır. Apollon'un çocuğunu karnında taşıırken Apollon'u aldatır. Ve Koronis diri diri yanma cezasına çarptırılır. Ancak Apollon kanından olan bu çocuğun yok olmasına katlanamaz ve ölmek üzere olan kadının karnından bebeği çıkartır (Erhat, 1996, s. 58).

Bebek/çocuk ölümleri, bir toplumun sosyal koşulları için oldukça önemli bir kriter ve beslenme yetersizliğinin en çarpıcı yansımaları olarak kabul edilmiştir. Doğum sonrası ölümlerde bebek ve çocuklar ilk aylarda ve yıllarda dış etkenlerden kaynaklı kötü sağlık koşulları, yetersiz gıda alımı, parazitoz, solunum yolu ve mide bağırsak yolu enfeksiyonlarına maruz kalabilmişlerdir. Anne sütüne bağlı gelişen kısa süreli bağışıklık koruması bu hastalıklara engel olmuş olsa da yeterli olamamıştır. Anne sütü ile bağışıklık sistemini koruyan bebekte, ek gıdalara başlanması ve anne sütünün kesilmesi ile birlikte, anneden sağlanan bağışıklık azalmış ve dışarıdan alınan gıdalarla çocuğun patojen bakteri ve parazitlerle enfekte olma olasılığı artmıştır. *Sütten kesme stresi* (Özdemir ve Erdal, 2009, s. 129-138) olarak tanımlanmış olan bu durumun bebek/çocuk ölüm oranlarındaki artışı hızlandırmış olabileceği düşünülmüştür (Özdemir, vd., 2009, s. 375-388).

Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem Muğla Yatağan ilçesinde Lagina yerleşimi iskeletlerinde bebek/çocuk ölümlerine bakıldığında en fazla sayının 16-17.9 yaş dilimi olduğu ikinci sırada 0-1.9 yaş olduğu tespit edilmiştir (Güleç, vd., 2006, s. 22-24). Bu da gerek çağdaşlarıyla gerekse Anadolu'nun batı bölgeleri verilerine yakın sonuçlar elde edilmiş olduğunu ortaya koymuştur. Kütahya ili Tokul Köyü Şapel Geç Roma Dönemi (MS 2-3. yy'lar) toplumlarında bebek/çocuk ölümlerinin oranı yine yüksek bulunmuştur (Surul, vd., 2011, s. 182-184).

Roma Dönemi'ne tarihlenen Börükçü'de 2002 yıllarında yapılan kazıda mezar incelemelerinde yüksek oranda bebek/çocuk ölümü tespit edilmiştir. Bu oran en fazla 0-1.9 yaş grubunda görülürken, bunu 2-3.9 yaş grubu izlemiş, 12-13.9 yaş grubunun tamamının öldüğü saptanmıştır. Küçük çocuklarda yetersiz ve dengesiz beslenmenin bir sonucu olarak düşünülen bu durum toplumların gelişmişlik seviyesinin bir yansıması olarak düşünülmüştür (Sağır, vd., 2004, s. 28-36). 2003 yılı kazı çalışmalarında ele geçirilen iskelet analizlerinde de bebek/ölüm oranları ile ilgili yakın sonuçlar elde edilmiştir (Güleç, vd., 2005, s. 168).

Muğla ili Datça ilçesinde Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir oda mezarda az sayıda çocuk iskeleti elde edilmişken bebek iskeletlerine rastlanılamamıştır. Antik dönemlerde çoğunlukla %50 oranlarında tespit edilen çocuk ölümleri burada %12,5 olarak belirlenmiştir. Bu durum antik çağ koşulları için beklenen bir veri değildir. Bu durum bebek/çocuk mezarlarının tahrip edilmiş olabileceğiyle ve gömüldüğü mezar türü ile ilişkilendirilmiştir (Sevim, 1996, s. 3). Geç Roma Dönemi'nden itibaren yerleşime sahne olan Balıkesir ili Burhaniye ilçesinde yer alan Adramytteion antik kenti iskelet kalıntıları üzerinde yapılan çalışmada, yaş dağılımına bakıldığında

çocuk birey sayısının yüksek oranlarda olmadığı saptanmış ve elde edilen verilerin toplumun genelini yansıttığı düşünüldüğünde Adramytteion sağlıklı bir toplum olarak değerlendirilmiştir (Duyar ve Atamtürk, 2007, s. 71, 72).

Aristoteles yine, anne karnında dört aylık ve sekiz aylıkken ölen bebeklerin anne sağlığı için risk oluşturduğunu bildirmiştir (Aristot. VII. I. 10-15). Doğum öncesi ya da doğum esnasında karşılaşılan ölüm riskine örnek olarak Anadolu'da Tepecik/Çiftlik Höyük 2004 yılı kazısında Sk24 a iskeleti gösterilebilir. Hamile bireyin sacralinde *sipina bifida* tespit edilirken, sol sakroiliak eklemine kaynaşma (ankylosis) saptanmıştır. İskelet kalça kemiği üzerinde (38-40 haftalık) bir fetüse ait olduğu düşünülen kalıntı ele geçirilmiştir. Yapılan ölçümlerde kadının pelvis ölçülerinin dar olması ve fetüsün baş kısmının doğum kanalına bakmaması gibi etkenlerle yaşanan vaka doğumun zorlaşmış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Büyükkarakaya, vd., 2008, s. 125-126). Pelvis darlığı ve fetüsün başının rahim ağzına dönük olmaması gibi patolojik durumlar, bugün bile normal doğumu zorlaştıran etkenler arasında yer almaktadır. Kadınların erken yaşlarda gebe kalmaları (on sekiz yaş altı) (Bardis, 1963, s. 226) sadece antik toplumlar için değil, bugün bile önemli bir risk faktörüdür. Aquincum'da bir mezar taşında, Veturia isminde bir kadının on bir yaşında evlenip altı çocuk doğurmuş olduğu ve on altı yaşında öldüğü, bebeklerinden ise sadece bir tanesinin hayatta olduğu yazmaktadır (Carroll, 2014, s. 160). Erken yaşta hamilelik, doğum aralığının sık olması ve yine sağlıksız beslenme, doğum eyleminde bilinçli ve yetkili sağlık personelinin olmaması gibi yaşam şartlarının, dışsal ve içsel etkenlerin bebek ölüm risklerini artırmış olabildiği anlaşılmaktadır.

Çağdaş dünyada modern tıp literatürü neonatal (yeni doğan) ölümlerin sıklıkla yaşamın ilk birinci haftası görüldüğünü bildirmektedir (Balkaya, vd., 2014, s. 7-8). Aristoteles, Yunanlılar'da bebeklik dönemi ölümlerin çoğunluğunun bebek bir haftalık olmadan önce gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu sebeple çocuğun hayatta kalıp kalamayacağını kesinleşmesi gibi düşüncelerle bir haftanın sonrasında çocuğa isim verilmesi olayının bu toplumda gelenekselleşmiş olduğundan bahsetmiştir (Aristot. VII. XII. 5-10). Benzer durum Roma'da erkek çocuklara isim verme törenlerinin çoğunlukla doğumdan dokuz gün, kız çocuklarda sekiz gün sonra arınma günü ismi ile yapıldığı şeklindedir (Bardis, 1963, s. 232; Carroll, 2014, s. 168). Mezar stelinde Aquincum'da yirmi bir yaşındaki bir annenin ismi yer alırken kundaktaki bebeğinin ismi yoktur (Şekil 5). Bu stel, bebeklerin henüz isimleri konulmadan hayatının ilk günlerinde vefat etmiş olabileceklerini düşündürdüğü gibi,

doğum yapmadan ölen kadınların annelik görevinin temsili olarak yapılmış olabileceği ihtimalini de akla getirmiştir (Carroll, 2014, s. 169-172). Dönem şartları ve bebek ölüm oranlarının yüksek olması sebebiyle birinci görüş bize de daha kabul edilebilir gelmekle birlikte mezar anıtlarında ve yazıtlarda kundaklanmış haldeki bebek resimleri yaşamın ilk evrelerindeki ölümleri yansıtması bakımından oldukça trajiktir (Rothe 2011, s. 192; Carroll, 2014, s. 162). (Şekil 6).

Romalılar için neonatal kayıplar yaygın olduğu gibi, çocukluk hastalıkları ve yeni doğanlarda genetik ve fizyolojik kusurlar da yaygın görülebilmıştır (Trenchard ve Smith, 2020, s. 908). Oluşan doğumsal problemler ve çocuk hastalıklarının tedavisine yönelik yöntemler Roma tıbbında sınırlamalara tabi tutulmuştur. Ayrıca yeni doğan bebekte *uzuv deformitesi, felç, çarpık ayak, preterm*, gibi sorunlar çocuğun reddedilmesi için sebep olabilmıştır (Trenchard ve Smith, 2020, s. 904-905). Roma'da Pater familias'ın, çocuk üzerinde reddetmek, öldürmek de dahil tam otoriteye sahip olduğu ve ilk zamanlarda oldukça yaygın olarak görülen çocuk öldürmenin MS 3. yy sonrasında sembolikte olsa pratikte devam ettirilmesi gibi geleneklerin var olduğu bilinmektedir (Bardis, 1963, s. 232-234). Bununla birlikte Roma'da nehirlere, kuyulara, kanalizasyonlara atılmış bebeklere rastlanılmıştır ve bu durum antik çağ toplumunun fiziksel olarak kusurlu olan bebeklerin gömüldüğünde aynı bedende yediden dünyaya geleceği inancına sahip olmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Trenchard ve Smith, 2020, s. 907). Yine savaşçı özellikleri ile bilinen Spartalılar'da doğan çocuğun özürlü olması durumunda öldürülmesine karar verilebilmiş ve bu çocukların hayatlarına son verilmesinden rahatsızlık duyulmamıştır (Erdemir ve Erdemir, 2012, s. 645).

Roma'da bebek ölümlerine ilişkin tahminler, Romalı çocukların yaklaşık yarıya yakınının on yaşına gelmeden kaybedildiği yönündedir. Bu ölümlerin ise yaklaşık %20-40'nun ilk bir yıl içerisinde öldüğü anlaşılmıştır (Carroll, 2014, s. 160). Ölüm oranlarının bu derece yüksek olması karşısında Roma toplumunun bu husustaki tutumlarını yansıtması bakımından Cicero'nun *Tusculan Disputations*'daki ifadesi önemlidir. "...size can ödünç verilmiştir. Zamanından önce ölümler için şikayet sebebiniz olamaz çünkü o canı bu şartlarla aldınız. Küçük bir çocuk ölürse hayatta kalanların onun ölümünü soğukkanlılıkla karşılamaları gerektiği, beşikteki bir bebek ölürse şikayet bile etmemeleri gerektiği..." (Cic. I. 39) şeklindedir.

Louvre Müzesi'nde Julia Florentina'nın mermer yazıtında (Şekil 7); ebeveyn ve ölen çocuklar için yas tutma süreci ele alınmıştır. Bu yazıt Roma'da erken yaşta ölen bebeklerin kayıp duygusuyla başa çıkma yöntemlerinden biri olarak, bebek

ölümlerinin beklenen bir olay olarak kabul edilmesinin toplum tarafından benimsendiği şeklinde değerlendirilmiştir. Buna karşın bazı durumlarda ölen çocukların anıtlarını yaşatmak için anıt mezar ve anma yazıtları diktirme uygulamalarına da rastlanılmıştır (Commodari ve Lucia La Rosa, 2022, s. 3-11). Yine çocuğun bir nevi sorumluluğunu alması hususunda birçok aile tarafından *süt annenin* tercih edildiği bilinmektedir (Bardis, 1963, s. 232-234). Yunan-Roma toplumunda bir tarafta bebek ölümleri diğer tarafta bebek ve çocuklara verilen önem ve benzeri karmaşık tutumlar, toplum yaşamının olağan seyrine aykırı olmayan bir tutum olarak açıklanabilir.

Sonuç

Modern toplumlarda yapılan istatistiki verilerde olduğu gibi, antik toplumlarda gelir seviyesi ve yaşam standartları yükseldiğinde sağlık hizmetlerine erişim artmış, o oranda da toplum sağlığında iyileşme sağlanmıştır. Anadolu'da Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Börükçü, Yortanlı vd. merkezlerde tespit edilen ölüm oranları Prehistorik döneme tarihlenen Aşıklı Höyük, Çayönü, Çatalhöyük gibi merkezlere göre düşük orandadır. Yine Geç Roma Dönemi Adramytteion antik merkezinde olduğu gibi, zamansal değişimle birlikte yaşam kalitelerindeki gelişim ve değişim beraberinde toplumun temizlik ve banyo kültürüne verdiği önemi artırmış olmalıdır. Böylelikle zaman içerisinde birçok hastalıktan korunma yoluna kısmen de olsa kavuşulmuş ve bu durum dolaylı olarak bebek/çocuk sağlığına yansımıştır.

Antik yazarlardan Yaşlı Plinius'un bahsettiği *akromegali* ve Hippokrates'in *epilepsi*, *otitis* ve *anemi* rahatsızlıklarına dair aktardığı semptomlar, bugün hala geçerliliğini sürdürmektedir. Celsus'un bebek ölümlerine neden olduğunu bildirdiği ve semptomlarıyla anlattığı *dizanteri*, Hippokrates'in yüksek ateş, *delirium* belirtileri ile tanımladığı *otitis* gibi rahatsızlıkların Anadolu halklarında da yaygın görülmüş olabileceği mantığa uzak gelmemektedir. Dolayısıyla *osteolojik* olarak tespit edilmesi mümkün olmasa da antik kaynaklarda semptomlarıyla aktarılan ve bebek/çocuk ölümlerine neden olan bulaşıcı hastalıklar ve sık görülen rahatsızlıkların, toplumun bebek/çocuk sağlığını etkileyen önemli hastalıklar arasında yer almış olabileceğini söyleyebiliriz.

Antik Yunan-Roma Dönemi Anadolu'da bebek ve çocukların yaygın sağlık sorunları arasında; *anemi*, *hypoplasia*, *malnütrüsyon*, *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis*, *hygrocephalus* ve diş çürükleri gibi iskelet bulgularıyla saptanabilen rahatsızlıklar yer almaktadır. Hippokrates'in bebek ve çocuklarda sık görülen hastalıklar arasında saydığı *anemi* rahatsızlığının varlığını desteleyen ve modern

tibbin da kabul ettiği *cribra orbitalia*, *porotic hyperostosis* vd. bulgulara Anadolu'da Muğla-Börükçü, Çanakkale-Parion ve Edirne-Ainos gibi antik kentlerde rastlanılmış olduğu arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır. Yine iskeletler üzerinde yapılan analizlerde *anemi* ile vücuttaki kurşun seviyesi ilişkilendirilmiş ve kurşun seviyesi yüksek çocuklarda demir eksikliği görülmesi muhtemel düşünülmüştür. Bebek sağlığı için ciddi sağlık sorunlarına sebep olabileceği değerlendirilen kurşun, Zonguldak-Tios antik kentinde yüksek oranda bulunmuştur. Halkın günlük yaşantısında kullandığı kap kacakla bağlantısı olduğu düşünülen bu duruma Anadolu'da başka antik merkezlerde de rastlanabileceği bildirilmiştir. Yine Anadolu'da Mardin-Dara antik toplumunda bebek/çocuk mezarlarının çok sayıda tespit edilmesi, kötü yaşam koşullarıyla ilişkilendirilmiştir.

Tios, Kerti, Dara gibi antik kentler ile Milas-Belentepe arasında yapılan karşılıklı değerlendirmelerde çocuklarda ağız ve diş sağlığı verilerinde önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Coğrafi yönden yakınlık münasebetiyle Laodikea ve Smyrna gibi antik kentlerin ise Belentepe ile birbirine yakın değerler verdiği sonucuna varılmıştır. Tüm bu veriler, Anadolu coğrafyasında denize yakın ve ticaret olanağına sahip batı kıyılarının daha iç ve doğu bölgelerine göre avantajlı konumuna işaret etmektedir. Ayrıca coğrafi etkenlerle doğrudan ilişkili olduğu kabul edilen beslenme alışkanlıklarının, çocukluk döneminde yaşanan fizyolojik stres ve kötü yaşam koşullarına bağlı enfeksiyonlarla ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Yunan-Roma Dönemi Hippokrates başta olmak üzere, Soranus, Aristoteles, Yaşlı Plinius ve Galenos, bebek/çocuk sağlığı hakkında doğumdan beslenmeye, bakımından temizliğine kadar birçok konuda modern tıp yaklaşımlarına çok ta uzak olmayan bilgiler aktarmalarına rağmen, Anadolu coğrafyasında bu bilgilerin pratiğe yeterince geçirilememiş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla antik çağ toplumlarının sağlığı üzerinde beslenme ve beslenme dışı hijyen, çevresel faktörler, kültürel uygulamalar ve sosyoekonomik dinamikler oldukça etkili olduğu için zamansal ve mekânsal değişkenlerin rolü büyüktür.

Tıbbi metinlerde ayrıca bebekler için keçi sütü önerilmezken şarabın belli aralıklarla verilmesi, kundaklanan bebeğe iki gün süreyle besin verilmemesinin sebebi, bebek ve annenin sağlığı için bazı mevsimlerin önerilmesi gibi araştırılmaya değer ve merak uyandırıcı birtakım bilgilere rastlanılmıştır. Antik kaynaklarda bebek/çocuk hastalıklarında tedavi uygulamaları olarak, günümüzde yaygın olarak kabul gören doğal tedaviye odaklanma, mineral ve bitkisel kaynaklı uygulamaların benimsendiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda modern tıbbın deniz canlılarının ürettiği

elektriği tedavide kullanma yönündeki araştırma ve girişimleri, Roma Dönemi torpido balığından uygulanan elektrik akımıyla *epilepsili* çocukların tedavi edilmeye çalışılmasıyla kıyaslandığında, antik çağ bebek/çocuk sağlığı açısından kayda değer bulunmuştur.

Kaynakça

Acar, A. (2018). Dara Antik Kent Kazısı Antropolojik Analizi. *XXXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, s. 101-116), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aristot. *Historia Animalium*. (1910). ARISTOTELES. (D. W. Thompson, Çev.). Oxford: Clarendon Press.

Balkaya, N. A., Vural, G. ve Eroğlu, K. (2014). Gebelikte Belirlenen Risk Faktörlerinin Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Ortaya Çıkardığı Sorunların İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 6-16.

Bardis, P. D. (1963). Main Features of the Ancient Roman Family. *International Honor Society in Social Science*, 38(4), 225-240.

Batman, D. (2020). Yenidoğanın Doğum Odasında Aspirasyon İlkelerinde Güncel Yaklaşımlar; Ebelerin Rol ve Sorumlulukları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(3), 258-267. doi: 10.46237/amusbfd.574638

Brickley, M. B. (2018). Cribra orbitalia and porotic hyperostosis: A biological approach to diagnosis. *American Journal of Physical Anthropology*, 167(4), 896-902. doi: 10.1002/ajpa.23701

Brothwell, D. R. (1967). Some Problems and Objectives Related to the Study of Dental Variation in Human Populations. *Journal of dental Research* 46(5), 938-941.

Büyükkarakaya, A. M., Erdal, Y. S. ve Özbek, M. (2008). Tepecik Çiftlik insanların Antropolojik Açından Değerlendirilmesi. *XXIV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 119-138), Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Carroll, M. (2014). Mother and Infant in Roman Funerary Commemoration. *Infant Health and Death in Roman Italy and Beyond*, 159-178.

Cels. *De Medicine*. (1971). CELSUS. W. G. Spencer (Ed.). Cambridge: Harvard University Press.

Cic. *Cicero's Tusculan Disputation*. (1877). MARCUS TULLIUS CICERO. (C. D. Yonge, Çev.). New York: Happer&Brothers Publishers.

- Commodari, E. C. ve Lucia La Rosa, V. L. L. R. (2022). Children's death and bereavement in antiquity. A psychological and anthropological analysis of the attachment relationships and coping with loss. *Culture & Psychology*, 1-13. doi: 10.1177/1354067X221117173
- Cserháti, E. (2004). The History of Bronchial Asthma from the Ancient Times till the Middle Ages. *Acta Physiologica Hungarica*, 91(3-4), 243-261. doi:10.1556/APhysiol.91.2004.3-4.8
- Çırak, M. T., Çırak, A. ve Akyol, A. A. (2013). Antik Tios Toplumunu İskeletlerinde Kurşun Düzeyleri, *XXIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 56-62), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- De Aere Aquis et Locis*. (1868). HIPPOCRATES. W. H. S. Jones (Ed.). Cambridge: Harvard University Press.
- Duyar, İ. ve Atamtürk, D. (2007). Adramytteion (Örentepe) İskeletleri, *XXII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 71-82), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdemir, H. P. ve Erdemir, H. (2012). Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (C. 2, s. 643-659). Ankara: Neyir Matbaacılık.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Fodstad, H. ve Harız, M. (2007). Electricity in the treatment of nervous system disease. *Acta Neurochir Suppl*, 97(1), 11-19. doi: 10.1007/978-3-211-33079-1_2
- Griffin, R. C. ve Donlon, D. (2009). Patterns in dental enamel hypoplasia by sex and age et death in two archaeological populations. *Archives oral Biology*, 54, 93-100. doi: 10.1016/j.archoralbio.2008.09.012
- Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M. ve Satar, Z. (2006). Lagina Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XXI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 21-28). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güleç, E., Sağır, M., Özer, İ. ve Satar, Z. (2005). 2003 yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 167-172). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hippoc. *Aforizmalar*. (2020). HIPPOKRATES. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hippokrates Külliyyatı*. (2018). HIPPOKRATES. (N. Nirvan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- İşler, C. İ. (2021). Epilepside Derin Beyin Stimülasyonu. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 31(3), 327-331.
- Joshel, S. R. (1986). Nurturing the Master's Child: Slavery and the Roman Child-Nurse. *Sings: Journal of Women in Culture and Society*, 12(1), 3-22.
- Kalser, J. ve Cross, J. H. (2018). New Epilepsy treatment in children: upcoming strategies and rewind to ancient times and concepts. *Paediatrics and Child Health*, 28(10), 474-479. doi: 10.1016/j.paed.2018.07.008
- Kleisiaris, C. F., Sfakianakis, C. ve Papathanasiou, I. V. (2014). Health Care Practices in ancient Greece: The Hippocratic ideal. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 7(6), 1-5.
- Kovela, M. ve De Jesus, O. (2023). Hydrocephalus. In StatPearls. StatPearls Publishing.
- Kreshover, S. J. (1944). The Pathogenesis of enamel hypoplasia an experimental study. *Journal of Dental Research*, 23(4), 231-238.
- Lim, C. L., Byrne, C. ve Lee, J. K.W. (2008). Human Thermoregulation and Measurement of Body Temperature in Exercise Clinical Settings. *Annals Academy of Medicine Singapore*, 37(4): 347-353.
- Mergen, A. B. (2015). 2013-2014 Kazı Sezonlarında Su Terazisi Nekropolünden Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Değerlendirmesi. XXXI. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 223-230). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, K. ve Erdal, Y. S. (2009). Erken Tunç Çağı İkiztepe Topluluğunda Stronsiyum-Kalsiyum Oranı İle Sütten Kesme Yaşının Belirlenmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 52, 128-140.
- Özdemir, K., Erdal, Y. S. ve Büyükkarakaya, A. M. (2009). İkiztepe Çocuklarında Beslenme ve Büyüme, XXV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 375-398). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özer, İ., Sağır, M. ve Şahin, S. (2022). Muğla, Börükçü İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi, 2019-2020 Yılı *Arkeometri Çalışmaları* içinde (s. 55-62). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Pedrucci, G. (2020). Mothers for Sale: The Case of the Wet Nurse in the Greek and Roman World. *Arenal. Revista de Historia de las mujeres*, 27(1), 127-140. doi: 1030827/arenal.v27i1.6354
- Porter, D. (2005). *Health, Civilization and The State A History of Public Health from Ancient to Modern Times*. London and New York: Taylor&Francis e-Library.
- Prognosticon*. (1868). HIPPOCRATES. C. Darwin Adams (Ed.). New York: Dover.
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H., Markaki, E. A. ve Kalmanti, M., (2002a). Management of Childhood Disease During the Byzantine Period: V-Hydrocephalus. *Pediatrics International*, 44(5), 547-548. doi: 10.1046/j.142-200X.2002.01614.x
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H. ve Kalmanti, M. (2002b). Management of Childhood Disease During the Byzantine Period VI-Ocular Disease. *Pediatrics International*, 44(5), 549-550. doi: 10.1046/j.1442-200X.2002.01615.x
- Ramoutsaki, I. A., Dimitriou, H. ve Kalmanti, M. (2002c). Management of Childhood Disease in the Byzantine Period VII-Epilepsy. *Pediatrics International*, 44(5), 551-552. doi: 10.1046/j.1442-200X.2002.01616.x
- Rothe, V. U. (2011). Der Grabstein der Severina Nutrix aus Köln: eine neue Deutung. *Germania: Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaologischen Instituts*, 89(1-2), 191-214.
- Sachse, D. (2001). Akromegali, *American Journal of Nursing*, 101(11), 69-74.
- Saunders, J. ve Smith, T. (2010). Malnutrition: causes and consequences. *Clinical Medicine*, 10(6), 624-627.
- Sevim, A. (1996). Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirilmesi. *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 1-18), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sevim Erol, A. ve Sönmez Sözer, Ç. (2018). Milas Belentepe Doğu Roma/Bizans Toplumunda Hypoplasia Olgusu, *XXXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, s. 81-99). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sağır, M., Özer, İ., Satar, Z. ve Güleç, E. (2004). Börükçü İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi. *XIX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 27-40). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sağlık Bakanlığı (2023). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021. TC Sağlık Bakanlığı. Ankara.

<https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/45316/0/siy2021-turkcepdf.pdf>, Erişim tarihi: 04.02.2024.

Sor. *Gynecology*. (1956). SORANUS. (O. Temkin, Çev.). ABD: Johns Hopkins University.

Sparreboom, A. (2009). *Wet-Nursing in the Roman Empire. Indifference, Efficiency and Affection*. Thesis MPhil, Amsterdam: Oudheidstudies VU University.

Surul, Ö., Erkman, A. C., Türktüzün, M., Alkan, Y., Sağır, S. ve Şimşek, Ö. (2011). Çiledir Höyük ve Tokul Köyü Şapel Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 179-190). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sutcliffe, J. ve Duin, N. (1992). *A History of Medicine From Prehistory to the Year 2020*, New York: Barnes&Noble Books.

Teigen, L. M., Kuchnia, A. J., Nagel, E. M., Price, K. L., Hurt, R. T. ve Earthman, C. P. vd. (2018). Diagnosing Clinical Malnutrition: Perspectives from the past and Implications for the Future, *Clinical Nutrition ESPEN*, 26, 13-20. doi: 10.1016/j.clnesp.2018.05.006

Trenchard-Smith, M. (2020). Unfit to Nurse: Women, Infants and Breastfeeding Ideals and Prohibition in Greek Gynecology. *Medicina nei secoli: Journal of History of Medicine and Medical Humanities*, 32(3), 891-936.

Türkçe Tıp Dili Kurulu, (2006). *Türkçe Tıp Dili Klavuzu*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Basımevi.

Tzortzatou-Stathopoulou, F. (2009). History of Pediatric Hematology and Oncology in Greece. *Pediatric Hematology and Oncology*, 11(1), 13-25. doi: 10.3109/08880019409141897

Van Gestel, J. P. J., L'Hoir, M. P., Ten Berge, M., Jansen, N. J. G. ve Plöts, F. B. (2002). Risk of Ancient Practices in Modern Times. *Pediatrics*, 110(6), 78-80. doi: 10.1542/peds.110.6.e78

Varro. *Rusticarum Libri Tres/On Farming* (1912). MARCUS TERENTIUS VARRO. (L. Storr-Best M. A. Lond, Çev.). London: G. Bell and Sons Ltd.

Walani, S. R. (2020). Global burden of pretermbirth. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 15(1), 31-33. doi: 10.1002/ijgo.13195

WHO. (2018). WHO and UNICEF issue new guidance to promote breastfeeding in health facilities globally.

<https://www.who.int/news/item/11-04-2018-who-and-unicef-issue-new-guidance-to-promote-breastfeeding-in-health-facilities-globally> 02.04.2024 tarihinde erişildi.

WHO. (2021). Latest child mortality estimates reveal World remains off track to meeting Sustainable Development Goals.

<https://www.who.int/news/item/20-12-2021-latest-child-mortality-estimates-reveal-world-remains-off-track-to-meeting-sustainable-development-goals> 02.04.2024 tarihinde erişildi.

Yaşlı Plin. *Naturalis History*. (1855). PLINIUS THE ELDER. M. D. John Bostock (Ed.).

Yavuz, A. Y., Özdemir, S., Ürker, K. ve Erol, A. S. (2012). Parion İskeletlerinin Antropolojik Analizi. *XXVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 69-82). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Summary

Infant and child deaths in ancient societies provide important information about social, economic, and cultural conditions, especially sanitation. The cause of infant and child deaths in ancient societies can be determined by osteological findings, or it can be caused by diseases that do not leave any traces on the bones. The information provided by written sources on this issue has been enlightening. This study reviewed the literature and includes information regarding infant/child health and diseases in ancient sources as well as the health problems detected through skeletal findings obtained during excavations in Anatolia, presented at the Archaeometry Results Meeting between 1995 and 2020. These data were tried to be associated with the economic, cultural, geographical and sociological distribution of the region and society.

Research has shown the infant and child mortality rates were high in Anatolian societies during prehistoric periods. The skeletons found at the Lagina settlement in Muğla and Yatağan district during the Hellenistic period in Western Anatolia indicate that the largest number of infant and child deaths occurred in the age range of 16-17.9 years, with 0-1.9 years coming in second. In the grave examinations dating back to the Roman Period, the researchers determined that the infant and child mortality rates in the 0-15 age range were 16.6% in Börükçü, 16.6% in İznik, 28,9% in Yortanlı, 6.3% in Topaklı, and 26.18% in Tepecik. The ancient city of Adramytteion located in the Burhaniye district of Balıkesir province and inhabited since the late Roman Period, had a low number of children in terms of age distribution. Based on this, researchers concluded that Adramytteion was a healthy society. As the quality of life improved for ancient people changed over time, the significance of cleaning and bath culture also increased. This indirectly impacted the health of infant and child.

Maternal health is a critical factor in determining child health. The transition to collective living arrangements has led to stress and negatively affected women's health. In addition to their responsibilities such as collecting food, carrying loads and cooking, early pregnancy and the stress it causes can pose potential dangers before and during childbirth. Early pregnancy remains a significant risk factor. Based to current medical literature, neonatal mortality rates are highest during the first week of life. Archaeometric findings, as

well as archaeological data, grave monuments, and inscriptions, indicate that a similar situation existed in ancient Greek-Roman society. This situation is also reflected in traditions.

Infant and child deaths is often linked to malnutrition. Ancient medical texts emphasise the significance of feeding, swaddling, and bathing newborns after birth for their healthy survival. Traditional practices, such as correctly positioning an infant during the swaddling, have been identified. Ancient literature provides specific guidelines for maintaining the physical health of newborns, including when they should begin sitting and standing. Comprehensive advice on breastfeeding and transitioning to supplementary foods is available. The importance of nutrition in cases of infant and child diseases is equally significant to the emphasis placed on choosing the appropriate wet nurse. During ancient Greek-Roman times, nursing mothers had a significant impact on infant and child care. Additionally, besides serving as a status symbol, the inclination towards wet nurses is linked to the aristocracy's desire to delegate infant feeding and other responsibilities to a seasoned professional.

Common health problems encountered in infants and children in (Ancient) Greek-Roman Period Anatolia societies included dental caries, enamel hypoplasia, anemia, thrush, ear infections, dysentery, malaria, malnutrition, cribra orbitalia, porotic hyperostosis, eye diseases, hydrocephalus, epilepsy, otitis and dysentery. As a matter of fact, findings supporting the existence of anemia accepted by modern medicine in Anatolia were detected (cribra orbitalia, porotic hyperostosis etc.) in ancient cities such as Muğla-Börükçü, Çanakkale-Parion and Edirne-Ainos.

The discovery of a large number of infant/child graves in the ancient society of Mardin-Dara in Anatolia was associated with poor living conditions. Similarly, when comparing oral and dental health data in children across ancient cities such as Tios, Kerti, Dara, and Milas-Belentepe, significant differences were observed. It was concluded that Laodicea and Smyrna, due to their geographical location, had similar values to Belentepe. Although the data suggests that the western coasts, with their close geographical location to the sea and opportunities for trade, have an advantage over the more inland and eastern regions of Anatolia, the importance of nutritional habits, which are thought to be directly related to geographical factors, as well as factors such as physiological stress during childhood, injuries and infections due to poor living conditions, should not be ignored.

Ek 1. Şekiller

Şekil 1. Emziren anne (sütine Severina) mezartaşı
(Rothe 2011, 194)

Şekil 2. Emziren ana tanrıça terracotta-Galya
(Rothe 2011, 192)

Şekil 3. Sütine Severina, beşikte kundaklanmış bebek
(kundakta). (Carroll 2014, 168)

Şekil 4. Solda süt anne bebeğe banyo yaptırırken,
sağda bebeğin annesi. (Sparreboom 2009, 16)

Şekil 5. İsimsiz bebek. Aquincum'da Flavia Aiulo ve (21 yaş)
İsimsiz bebek. (Carroll 2014, 169)

Şekil 6. MS. 1. yy Poitiers'te anne Lepida ve
kızı Valens (Rothe 2011, 192).

Şekil 7. Roma toplumunun ölümler karşısındaki duygusal tutumunu yansıtan yazıt.
Louvre Müzesi (Commodari ve Lucia La Rosa 2022)

READING NOËL COWARD'S CAVALCADE AS A PROBLEM PLAY

NOËL COWARD'IN RESMİGEÇİT* ESERİNİN
BİR PROBLEM OYUNU OLARAK İNCELENMESİ

Ayşe ŞENSOY

Asst. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of English Language and Literature, ayse.ciftcibasi@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 10 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 13 February 2024
Date accepted: 10 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Noël Coward; Resmigeçit; Problem Oyunu; Sosyopolitik Meseleler; Gerçekçilik

Keywords

Noël Coward; Cavalcade; Problem Play; Sociopolitical Issues; Realism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.19

Abstract

Sir Noël Peirce Coward (1899-1973) was a prolific English playwright, actor, director, writer, composer, songwriter, and screenwriter who produced numerous works of plays, musicals, songs, short stories, poetry and a novel. However, Coward is most admired for his drama. He is acknowledged to be a playwright of comedy of manners, musical comedy, and light comedy. The 1930s showed the peak of his theatrical success. Coward stages the realities of the twentieth-century life in Britain by means of intellectual, psychological, and witty discussion of the sociopolitical issues in everyday life. Although he is known for his comedies, he became successful with one of his noncomic plays, *Cavalcade* (1931). Coward reveals his sense of the theatre and his stagecraft in the play to thrill, distress and puzzle the audience. The play presents the changes in nation's spirit and society with the coming of the new age, which brings about domestic, social, political, economic, and moral problems for English people. It discusses such problems as the conflict between patriotism and jingoism, Englishness, futility of war, human cost of war, breakdown of the social class system, tension between the lower and upper classes, social mobility, modernisation in life and society, generation gap, maintenance of peace, honour and dignity, and political partisanship. Although the play presents conflicting opinions or situations at the same time, it does not suggest any formula to resolve the contradiction. In this respect, this article aims to analyse Coward's serious and realistic play as a problem play both in form and content by interpreting the historical events and topical sociopolitical issues of Coward's time.

Öz

Sir Noël Peirce Coward (1899-1973) çok sayıda tiyatro oyunu, müzikal, şarkı, kısa öykü, şiir ve bir roman eseri kazandıran üretken bir İngiliz oyun yazarı, aktör, yönetmen, yazar, besteci, söz yazarı ve senaristti. Ancak Coward en çok tiyatro oyunları ile takdir toplamıştır. Coward, töre komedisi, müzikal komedi ve hafif komedi yazarı olarak kabul edilmektedir. 1930'lu yıllar Coward'ın tiyatro başarısının zirvesi olmuştur. Gündelik hayattaki sosyopolitik meselelerin entelektüel, psikolojik ve esprili tartışmasıyla Britanya'da yirminci yüzyıl yaşamının gerçeklerini sahneye koymuştur. Oyun yazarı, her ne kadar komedileriyle tanınsa da komik olmayan oyunlarından biri olan *Resmigeçit* (1931) ile büyük başarı elde etmiştir. Seyirciyi heyecanlandırmak, endişelendirmek ve şaşırtmak için tiyatro anlayışını ve sahne sanatını oyunda ortaya koymuştur. Oyun, İngiliz halkına ailevi, toplumsal, siyasi, ekonomik ve ahlaki sorunları beraberinde getiren yeni çağın gelmesiyle birlikte ulus ruhunda ve toplumda meydana gelen değişimleri konu alır. Oyun, vatanseverlik ve aşırı milliyetçilik arasındaki çatışma, İngilizlik, savaşın beyhudeliği, savaşın insan maliyeti, toplumsal sınıf sisteminin çöküşü, alt ve üst sınıflar arasındaki gerilim, toplumsal hareketlilik, yaşamda ve toplumda modernleşme, kuşak farkı, barışın, onurun ve haysiyetin korunması ve siyasi partizanlık gibi sorunları tartışmaktadır. Oyun, birbiriyle çatışan görüş veya durumları birlikte sunsa da çatışmayı çözecek bir formül önermez. Bu bağlamda bu makale, Coward'ın yaşadığı dönemin tarihsel olaylarını ve güncel sosyopolitik konularını yorumlayarak, onun ciddi ve gerçekçi oyununu hem biçim hem içerik bakımından bir problem oyunu olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

* Noël Coward's *Cavalcade* was translated into Turkish as *Resmigeçit* by Avni Givda, and it was published by Milli Eğitim Basımevi in Istanbul in 1953.

Introduction

Sir Noël Peirce Coward (1899-1973) was a prolific English playwright, actor, director, writer, composer, songwriter, and screenwriter who produced numerous works of plays, musicals, songs, short stories, poetry and a novel. Although Noël Coward was underestimated by critics during his life, he was then acknowledged to be one of the greatest artists of the twentieth century (Brustein, 2009, p. viii; Wyrick, 1973, p. 4). Coward is referred to as “*the Master*” for his talents in different types of art and literature (Kiernan, 1986, p. 115). As Lord Louis Mountbatten stated at a party for Coward’s seventieth birthday in December 1969, “[t]here are probably greater painters than Noël, greater novelists than Noël, greater librettists, greater composers of music, greater singers, greater dancers, greater comedians, greater tragedians, greater stage producers, greater film directors, greater cabaret artists, greater TV stars”, adding that “[i]f there are, they are fourteen different people. Only one man combined all fourteen different labels – *The Master*” (as cited in Day, 2010, p. 3). However, Coward is most admired for his drama (Day, 2010, p. 35). By common consensus, Coward is acknowledged to be a playwright of comedy of manners, musical comedy, and light comedy (Kiernan, 1986, p. 93). He is known for being a man of “*wit and humor, energy and drive, talent and ambition*” (Morse, 1973, p. 47). The 1930s showed the peak of Coward’s theatrical success with such plays as *Private Lives* (1930), *Cavalcade* (1931), *Design for Living* (1932), and *Tonight at 8.30* (1935) (Day, 2010, p. 177). Using common speech, Coward stages the realities of the twentieth-century life in Britain by means of intellectual, psychological, and witty discussion of the sociopolitical issues in everyday life. Although he is known for his comedies, he became successful with one of his noncomic plays, *Cavalcade* (1931). The play presents the changes in nation’s spirit and society with the coming of the new age, which brings about domestic, social, political, economic, and moral problems for English people. In this respect, this article aims to analyse Coward’s serious and realistic play as a problem play both in form and content by interpreting the historical events and topical sociopolitical issues of Coward’s time.

The Problem Play

Henrik Ibsen, a Norwegian playwright and theatre director, is considered to be the founder of the problem play in the nineteenth-century drama, taking his materials from daily life and ordinary people in actual circumstances. Based upon William Archer’s claim, Richard F. Dietrich wrote that the term problem play was first used by Sydney Grundy (1989, p. 15). However, it is acknowledged that it was

Frederick Samuel Boas who introduced the term to group some of William Shakespeare's plays such as *Troilus and Cressida*, *Measure for Measure*, *All's Well That Ends Well*, and *Hamlet* because of the difficulty to classify their dramatic genre as comedies or tragedies (Boas, 1896, p. 345; Clark, 2007, p. 10; Thomas, 1991, p. 2; Yachnin, 2003, p. 46). For Boas, who borrowed the term from the late nineteenth-century realistic stage representations of Ibsen, Johan August Strindberg and George Bernard Shaw, these plays of Shakespeare "introduce us into highly artificial societies, whose civilisation is ripe unto rottenness", generating "abnormal conditions of brain and of emotion" which then produce "intricate cases of conscience" that "demand a solution by unprecedented methods" (1896, p. 345). Boas also adds that "throughout these plays we move along dim untrodden paths, and at the close our feeling is neither of simple joy nor pain; we are excited, fascinated, perplexed [...] we are left to interpret their enigmas as best we may" (p. 345). That is, the audience, still thinking on the problems of the decadent societies discussed throughout Shakespeare's plays, cannot achieve any satisfactory resolution in the end.

William Witherle Lawrence in his *Shakespeare's Problem Comedies* argues that the term problem play is used to refer to "productions which clearly do not fall into the category of tragedy, and yet are too serious and analytic to fit the commonly accepted conception of comedy" (1931, p. 5). According to Lawrence, the fundamental characteristic of a problem play is that "a perplexing and distressing complication in human life is presented in a spirit of high seriousness" (p. 4). In this way, "the theme" in the problem play "is handled so as to arouse not merely interest or excitement, or pity or amusement, but to probe the complicated interrelations of character and action, in a situation admitting of different ethical interpretations" (p. 4). The problem in these plays does not have any true or fixed solution or formula "since human life is too complex to be so neatly simplified" (p. 4). Lawrence emphasizes that the problem play is quite realistic, and problems in everyday life are presented as they exist (p. 7). Although the theme itself may develop out of popular or historical story and may still retain some unreasonableness, it is handled as a real human problem and is seriously discussed as such. As Lawrence also states, the problem plays deal with "the darker sides of life, and a deeper and more serious probing of its mysteries" (p. 206).

Studying Shakespeare's problem plays, Ernest Schanzer suggests that the problem play is "[a] play in which we find a concern with a moral problem which is central to it, presented in such a manner that we are unsure of our moral bearings, so

that uncertain and divided responses to it in the minds of the audience are possible or even probable" (1963, p. 6). He argues that the problem play is not a separate dramatic genre which can be differentiated from Shakespeare's tragedies, comedies and history plays. It rather offers a peculiar way for the presentation of moral problems. However, Shakespeare's problem plays deal mostly with the psychological and spiritual problems of the society while the problem plays of the nineteenth century and onwards are mainly concerned with the sociopolitical problems of the modern society. The latter provides various commentaries on domestic, social, political, economic, and moral situations of the *fin de siècle* and twentieth century. As Shaw expresses, the problem play of the New Drama is "*the presentation in parable of the conflict between Man's will and his environment: in a word, of problem*" (1983, p. 197). He elucidates that the material of the problem playwright is "*some conflict of human feeling with circumstances; so that, since institutions are circumstances, every social question furnishes material for drama*" (1958, p. 59). Although the world of Shakespeare's problem plays is artificial, the world of the *fin-de-siècle* and twentieth-century problem plays is obviously realistic.

According to Shaw, Ibsen dramatized "*not only ourselves, but ourselves in our own situations*" (1913, p. 202). In his plays, Ibsen criticises social evils which are acknowledged to be good enough not to talk about in society. Therefore, his plays frankly discuss the social problems and ills of his day in a conversational manner rather than a poetic one. Ibsen employed drama "*to ask questions rather than supply answers*" (McFarlane, 1961, p. 16), which is one of the basic characteristics of the problem plays. For him, the stage was a platform to discuss social and political issues of his time. His plays avoid sentimentality, catharsis and laughter but encourages intellectuality and rationality. Ibsen's plays influenced modern English plays when Edmund Gosse, William Archer and Shaw introduced Ibsen's plays to modern British drama (Singh, 1986, p. 48). Although English problem plays came out under foreign influence, they developed in their own dramatic traditions depending on the playwright's style and understanding. Such playwrights as Shaw, John Galsworthy and Harley Granville-Barker contributed to the spread of the exercise of the problem plays since modern English audience wanted a new drama which would show new models and new ideas different from those of Ibsen.

Problem plays in modern British drama emerged as a reaction against the melodramas of the Victorian middle class. They challenge the "*shoddy and showy side of the Victorian theatre*", dealing rather with the real and serious side of the *fin*

de siècle and twentieth century (Fraser, 1960, p. 127). Problem plays of the New Drama focus on “*the creation of a new society*” (Gassner, 1954, p. 383). They oppose romance, imagination and sentimentalism for the sake of wit, reason, intellect and reality. They express the real problems of the real people under real circumstances. They show the contemporary domestic, social, political, economic and moral questions and reveal the prevalent vices and ills within the society by urging the contemporary audience to think on the serious problems. Problems discussed mostly are the conflicts between youth and age, the traditional and modern, the old and new, labour and capital, and individual and society about sex, gender, politics and religion in broader sense as well as the conflicts about the relations between man and woman, husband and wife, parent and child, employer and employee, master and servant, and lower and upper classes in narrower sense.

Offering a criticism of everyday life, the problem plays stage the problematic possibilities in the real lives of ordinary people in commonplace circumstances. The language is less rhetorical and more in the words of common speech. Characters speak the language of their age and dialogues communicate the sociopolitical condition of their society. Characterization and setting are less extravagant and more realistic. Stage setting is also arranged in a way that reflects the conditions of the contemporary life. The stage appears as a drawing room or any everyday environment. By these means, realism in theatre provides an exact and objective representation of the problems of ordinary people in everyday life. The audience enjoy “*the physically real*” rather than the “*imaginatively true*” as William Bodham Donne declares (1858, p. 206). For this reason, the problem playwrights prefer the representation of what is within their reach. In this way, the problem plays offer a realistic investigation of human society and human consciousness. There are usually no good or bad characters in problem plays. Characters are rather perplexed by the sociopolitical machinery that includes historical events, institutions and organisations.

Problem plays are engaged in more problems than solutions in terms of form and content. As Nicholas Marsh points out, “[w]hether [problem plays] highlight a tension between content and form, or between disparate elements of content, they reflect an experience of plays which are not solved: not susceptible to, or provided with, a unified and stable resolution” (2003, p. 271). In addition, Ira G. Clark also emphasizes that “*the problem plays’ meddling with generic horizons of expectation, their dark and troubled tone, their presentation of difficult—even intractable—personal,*

sexual, economic, and sociopolitical issues intensify the response well beyond what we anticipate in most literature and literary analyses” (2007, p. 123). Within this framework, this article tries to examine Coward’s *Cavalcade* as a twentieth-century problem play by exploring the historical events and topical sociopolitical issues of Coward’s time.

***Cavalcade* as a Problem Play**

Cavalcade, premiered at the Theatre Royal, Drury Lane, in London on 13 October 1931, is set in between New Year’s Eve 1899 and New Year’s Eve 1930. Presenting Coward’s own life from his birth to the age of thirty, the play stages the sociopolitical environment of the thirty years through some important events of English history. It dramatizes the historical events of the three decades through the changing lives of two families from two different social classes: the Marryots, a middle-class family, and the Bridges, a lower-class family servant to the Marryots. Coinciding with Britain’s abandonment of the gold standard, the play deals with the Boer War, relief of the British troops at Mafeking, the funeral of Queen Victoria, the sinking of the Titanic, the outbreak of the First World War, the Great Depression, and the post-war society of 1920s. The play shows with these fragments of historical events that the turn of the century witnessed dramatic changes in every aspect of life including society, politics, economics, arts, science, and technology. Crucial events of the end of the nineteenth century and first half of the twentieth century are presented in a realistic manner in the play. There is no rule for the division of the play into acts and scenes as the play consists of three parts and twenty-one scenes of different length. The play is constructed of long stage directions, mime and various songs. The members of these two families are ordinary people, they engage in conversation with simple dialogues, and they are portrayed in a realistic manner. In this respect, the play appeals to “*the Backbone of England*” (Fisher, 1992, p. 105). Actions take place in everyday environments such as the drawing room, kitchen, street, park, theatre, restaurant, railway station of London, and Trafalgar Square.

Cavalcade is considered one of Coward’s most popular and most spectacular plays (Baldick, 2004, p. 133; Lesley, Payn, & Morley, 1979, p. 87). Coward reveals his sense of the theatre and his stagecraft in the play to thrill, distress and puzzle the audience. The first problem of the play lies in the question of its genre. Literary critics and scholars feel uncomfortable with labelling the play according to traditional generic conventions. It is seen that Coward did not write his play in accordance with any prescriptions, which caused the audience of his time to question his skills. His

transgression of the traditional generic conventions allowed him to produce *Cavalcade* as a problem play that assumes irresolution and complexity. The play is also filled with unresolvable contradictions in terms of content. Coward puts domestic, social, political, economic and moral problems of his age before his audience and compels them “*to feel as well as think about them*” (Blamires, 1974, p. 395). That is, the playwright uses the stage as a platform to urge English people to contemplate the causes and effects of the sociopolitical issues.

Cavalcade displays “*the contradiction between effort and capacity, between will and possibility, the tragedy, and, at the same time, comedy of the individual and of mankind*” (Singh, 1986, p. 92). Arousing excitement, anxiety and contemplation in the audience, the play is described as “*a spectacle, a pageant, or an extravaganza*” (Morse, 1973, p. 40). The play can be regarded as “*a historical pageant of Britain in modern times*” as it is mainly concerned with historical events and sociopolitical issues which conflict and trouble English society for a long time (Baldick, 2004, p. 133). In other words, as Patrick Braybrooke states, “*history [is] acted, history [is] sung and history [is] sobbed*” in the play (1933, p. 148). In this way, Coward enables the audience of his time to remember the realities of their lives and to think over their sociopolitical situations. Frances Gray explains that these historical events were “*the things people wanted to remember, conditioned by the popular dailies to see the most important events of the past thirty years as being those which served to unite the nation rather than divide it against itself*” (1987, p. 71). Although the play intends that these historical events would bring all English people together, it inversely shows that these events have brought about several sociopolitical problems in England.

Various problems dominate the play, such as the conflict between patriotism and jingoism, Englishness, futility of war, human cost of war, breakdown of the social class system, tension between the lower and upper classes, social mobility, modernisation in life and society, generation gap, maintenance of peace, honour and dignity, and political partisanship. Coward presents these problems through realistic characterisation, dialogues and setting. The play reflects sociopolitical life accurately as a perfect mirror of the age since the public in Coward’s time wanted true-to-life representation in the theatre (Day, 2010, p. 7). That is why the play is more realistic than escapist and invites the audience to face the contemporary sociopolitical problems. His ironic exposition of a sociopolitical situation ends with a question rather than an answer. That is, the play presents conflicting opinions or situations at the same time, but it does not suggest any formula to resolve the contradiction.

Cavalcade opens in the drawing room of the Marryots on December 31, 1899, when Ellen and Alfred Bridges prepare for the New Year's Eve celebration. As they set the table for the Marryots, they talk about Alfred's going to the South African front for the Boer War. When Ellen questions what the war is for, claiming that "[n]obody wanted to 'ave a war", Alfred answers that "[w]e've got to 'ave wars every now and then to prove we're top-dog" (Coward, 1942, p. 546). Alfred's response brings out two of the problems in the play in terms of content: the conflict between patriotism and jingoism and focus on Englishness. While *Cavalcade* is regarded as a "patriotic" play on the one hand (Fisher, 1992, p. 105; Jackson, 2022, p. 56; Kiernan, 1986, p. 14; Lahr, 1982, p. 3; Morley, 2016, p. 223), it is also seen as a jingoistic play on the other hand (Hoare, 1998, p. 233; Mannin, 1932, p. 7; O'Casey, 1994, p. 89). Alfred asserts his patriotic stance by believing that British soldiers "are suffering out there in darkest Africa, giving their life's blood for their Queen and country" (Coward, 1942, p. 546). However, his justification of the war is far from being patriotic as he insists that "if we didn't go out and give them Boers wot for, they'd be over 'ere wreakin' 'avoc" (p. 546).

Coward was influenced by some photographs of British troops departing for the Boer War in the *Illustrated London News*, a magazine that depicted world events from a patriotic perspective, which led him to create a story of British heroism (Coward, 1937, p. 398). British soldiers were sent off effusively as if British Empire "was part of some grand design for the benefit of humanity" (Gray, 1987, p. 70). What British Empire intended was to colonize the Transvaal Republic for its rich gold mines (Hobson, 1900). That Alfred assumes the Boers disturb England's peace and dignity indicates his jingoistic stance through his "immature and ignorant insistence on the righteousness of [his] own country, no matter what—[his] country [is] right or wrong" (Antony, 2003, p. 379). When Robert and Jane Marryot enter the scene, they also talk about Robert's going to the Boer war. Unlike Robert and Alfred, Ellen and Jane are not so interested in the war. They are rather concerned about the lives of their men and safety of their children. Although Robert thinks that the war "can't last more than a few months" (Coward, 1942, p. 548), it lasts for more than he predicts, which gradually makes Jane hysterical. Robert and Alfred could return eight months after the relief of Mafeking. Mrs. Snapper, who is Ellen's mother, and Cook wonder if Alfred will really return safe and sound, without losing any part of his body. So "a great air of tension and excitement" fills the kitchen "while Ellen's and Bridges' legs appear down the area steps" of the cab (p. 560). It is obvious that contradictions between the dark realities of the war for both soldiers in the front line and families and friends left

behind and the rhetoric of patriotism and Englishness suggest unresolved issues in the play in aspects of the futility of war and human cost of war.

While the Bridges celebrate Alfred's return from South Africa, they learn from the newspaper the death of Queen Victoria. The Marryots and Bridges are all in black for the funeral of the Queen. As they watch the funeral procession on the balcony, Jane says "*I feel listless and sad, as though her death were a personal grief*" (Coward, 1942, p. 563). Affecting deeply English people, the death of Queen Victoria means the close of an era in historical and sociopolitical terms. That is, her death indicates transition from the old to the new age and from the traditional to the modern. When Joe, the younger son of the Marryots, questions the reason why the Queen died, Jane answers "*[b]ecause she was a very old lady, and very tired*" (p. 563). Jane's reply to his son's question implies that Victorian values and traditions of the nineteenth century become obsolete in the twentieth century. Thus, the playwright suggests that Victorian values and traditions have also made people tired and there is a need for a change in the new century. In this respect, Coward celebrates traditional Victorian values on the one hand, but he also welcomes modernity in life and society on the other hand, which poses several problems in the play.

As the new century comes, the audience realizes that the lives of the two families begin to change. With the turn of the century, the Bridges decide to leave domestic service to the Marryots and open a pub, climbing up the ladder in socio-economic sense. Ellen learns to play the piano for the customers in the pub and Fanny, her daughter, learns to dance, which is a popular way of Edwardian entertainment. When Jane and Edward, the elder son of the Marryots, visit the Bridges in their place one day, they see Alfred "*unkempt and unshaven, and is obviously drunk*" (Coward, 1942, p. 567). The audience recognizes that the more elegant and educated Ellen and Fanny become the more desperate and ruder Alfred becomes, losing his interest in his family and society. He throws the doll that Jane has bought for Fanny into the fire as he thinks of it "*bloody charity*" (p. 568). Alfred's attitudes towards his family and the Marryots signify the tension between the lower and upper classes in post-Victorian England. This tension makes Ellen believe that "*[t]ime changes many things—*" either in positive or negative way (p. 568). This scene is problematic in that social mobility does not benefit everyone since Alfred cannot identify with his new social class after he quits the role of servant.

Coward inverts traditionally accepted Victorian bourgeoisie. In the play, Victorian ideals are deflated, and they are replaced by the realities of the modern society. The play refers to the Victorian era as “*a time of unexampled prosperity and harmony*” whereas modern times as “*mean and unsettled*” (Fisher, 1992, pp. 108-109). That Joe asks Connie, a married woman, in a community of friends at a restaurant to marry him shows the moral degeneration in the post-Victorian society. In this sense, the play presents old and new values and lifestyles in tension. The contradiction between the two periods also leads to a generation gap. Edward and Edith, his childhood friend, get married and they go on a honeymoon on an Atlantic liner, which the audience see at the end of the scene that it is S. S. Titanic. While they speculate on how happy they will be, Edith claims that their generation is different because their parents “*had a better chance at the beginning. Things weren’t changing so swiftly; life wasn’t so restless*” (Coward, 1942, p. 577). Just like Ellen’s emphasis on changing time, Edith’s reply reveals the dark and ironical aspect of the change of time. The play also rejects sentimentality with the sinking of S. S. Titanic since some emotions such as love, romance and sexual passion are denied in the problem plays (Henderson, 1956, p. 761). In this respect, Coward’s play exhibits “*not voluptuous reverie but intellectual interest, not romantic rhapsody but human concern*” in Shaw’s words (1983, p. 196).

The following scene informs the audience about the outbreak of World War I. While British people still bear the financial and emotional burden of the Boer War, they now go to the Great War. Alfred’s false patriotism is reflected in Robert and Joe this time. While Robert “*drink[s] to the downfall of Germany in their own damned wine*”, believing that Germany, Russia, France, Italy and America cannot afford the cost of the war as much as Britain and that they will win (Coward, 1942, p. 579), Joe wants to join the army as he finds the war “*terribly exciting*” (p. 580). Contrary to her husband and son, Jane exhibits anti-war attitude, uttering the vanity of war: “*Drink to the war, then, if you want to. I’m not going to. I can’t! Rule Britannia! Send us victorious, happy and glorious! Drink [...] to Victory and Defeat, and stupid, tragic sorrow. But leave me out of it, please!*” (p. 581). Just as Ellen questions the necessity of the Boer War at the beginning of the play, Jane expresses the futility of the Great War in this scene, finding the war stupid and tragic. However, the play does not touch on what has happened during the Great War as the scene jumps from 1914 to 1918 with the vision of soldiers incessantly marching “*[o]ut of darkness into darkness*” sometimes silently, sometimes singing gay songs, and sometimes whistling (p. 581),

which can be considered as an attempt to hide the dark and tragic realities of the war.

In the next scene, set in October 1918, the audience witnesses the romance between Joe and Fanny. Joe, in officer's uniform, is ready to go to war and says farewell to Fanny. This scene shows the tension of their relationship when Fanny states that she loves Joe enough to marry him but she would not because "*[i]t would be too difficult. [They] shouldn't be happy married. [His] Mother wouldn't like it*" (Coward, 1942, p. 582). The reason why Jane would not like their marriage is revealed in another scene in which Ellen visits Jane after Joe leaves for the war. Looking "*very well dressed, almost smart*", Ellen goes to Jane, who "*is dressed in street clothes*", which refers to the changing lives of the two families (p. 584). Whereas Jane does not approve of their marriage due to the social class distinction between the two families, Ellen argues that "*Fanny's at the top of the tree now*" (p. 586) with "*all the best people*" around her (p. 585), indicating Fanny's social climbing. Fanny represents change in society once she, as the maid's daughter, has broken through the class system by her artistic skill. Although she is the daughter of the Bridges, she does not want to be a servant like her parents but becomes a well-known and well-paid singer. Jane believes that disruption of the status quo in the new age is still dangerous. Reacting to their old class roles, Ellen replies to Jane that "*[t]hings aren't what they used to be [...] it's all changing*", referring to the pointlessness of adherence to the Victorian status quo (p. 586). While they continue to discuss on the problem of marriage, Jane gets a telegram from the battlefield which says that Joe is dead just before the end of the war. This scene parallels the S. S. Titanic scene in which the audience recognizes that Edward and Edith would drown in the North Atlantic Ocean, ending their sentimental relationship. Therefore, this scene also rejects love between Joe and Fanny with Joe's death on the front line because there is no place for sentimentality, romance and passion in the problem plays as such emotions are "*the most unoriginative, uncreative faculty in the world*" (Shaw, 1907, p. 148). In this way, the marriage which Jane disapproves yet Ellen approves remains an unresolved problem in the play.

Coward goes on putting sociopolitical developments and human suffering, or private grief, in tension. English people celebrate their victory against Germany with the Armistice of 11 November 1918 at Trafalgar Square. In this scene, the audience sees Jane with her clothes looking messy and her face "*dead white and quite devoid of expression*" (Coward, 1942, p. 586). Although she stands there "*cheering wildly*"

like other cheering and yelling people, she also sheds tears for her loss “*occasionally brandishing the rattle and blowing the squeaker*” (p. 587). This scene reveals the differences between the dark realities of war for both soldiers on the battlefield and families and friends left behind and the glorious rhetoric of nationalism, patriotism and glory, which remains unresolved throughout the play.

The play does not stage what has happened after the end of the Great War as the scene jumps from November 11th, 1918, to December 31st, 1929. It is the New Year’s Eve of 1930, and Jane appears with white hair and is in black. The scene in which Jane toasts to the new year is one of the most significant scenes in the play:

Now, then, let’s couple the Future of England with the past of England. The glories and victories and triumphs that are over, and the sorrows that are over, too. Let’s drink to our sons who made part of the pattern and to our hearts that died with them. Let’s drink to the spirit of gallantry and courage that made a strange Heaven out of unbelievable Hell, and let’s drink to the hope that one day this country of ours, which we love so much, will find dignity and greatness and peace again (Coward, 1942, p. 589).

In her toast, Jane wishes to couple the Future of England with the past of England, the glories of her nation with her sorrows, and Hell with Heaven for a more dignified, greater, and more peaceful country. However, her wish is full of problematic sociopolitical issues questioned but left unresolved throughout the play, such as the futility of wars, the human cost of wars, false ideals, breakdown of the social class system, tension between the lower and upper classes, social mobility, contradiction between adherence to traditions and embrace of transformation, and domestic misery and suffering wrought by the government. Jane’s toast also poses another problem in that neither the playwright himself and the characters nor the audience know how England’s past and future might be connected and how sorrows and triumphs might be harmonised so that the country would find dignity, greatness and peace again. The fair appearances of Boer War, World War I, Great Depression and other controversial sociopolitical events contradict with the bad reality beneath them, producing a paradox between appearance and reality, or seeming and being. Thus, “[a]ll the firm points of view [...] are felt to be fallible” in the play (Rossiter, 1961, p. 128). In this respect, *Cavalcade* is concerned with the relationship between people and institutions, interrogating “*authority, hierarchy, decision-making and the consequence of these decisions for the society as a whole and for particular individuals*”

(Thomas, 1991, p. 15). Therefore, the rupture between the official rhetoric and social reality creates some major problems in the play.

Jane's toast is followed by a scene in a night club, in which Fanny plays the piano and sings "Twentieth Century Blues":

Verse

*Why is it that civilised humanity
Must make the world so wrong?
In this hurly burly of insanity
Your dreams cannot last long.
We've reached a headline—
The Press headline—every sorrow,
Blues value is News value tomorrow.*

Refrain

*Blues, Twentieth Century Blues, are getting me down.
Who's escaped those weary Twentieth Century Blues?
Why, if there's a God in the sky, why shouldn't he grin?
High above this dreary Twentieth Century din,
In this strange illusion,
Chaos and confusion,
People seem to lose their way.
What is there to strive for,
Love or keep alive for? Say—
Hey, hey, call it a day.
Blues, nothing to win or to lose.
It's getting me down.
Blues, I've got those weary Twentieth Century Blues (Coward, 1942,
pp. 589-590; emphasis in original).*

Although the play does not touch on what has happened after the end of the First World War as the scene jumps from November 11th, 1918, to December 31st, 1929, the audience is given some clues about the post-war era of the 1920s with Fanny's song. Conveying "*discordance*" and "*curious hectic desperation*" (as cited in Day, 2010, p. 177), the song reveals the anxiety and existential problems of a disillusioned British society and a disjointed country in the "*weary*" and "*dreary*" twentieth century (Coward, 1942, p. 590). The audience recognizes that the twenties were difficult and tiresome for English people because "*civilised humanity*" brought about fallaciousness, insanity, disappointment, and sorrow (p. 589). Due to the financial and emotional burden of the Great War, people lost their ways and faith in

God and felt confused in illusion and chaos, questioning if there was anything to strive for, love or keep alive for. By setting the tumultuous times off-stage, Coward makes the audience discuss England's progress in historical and sociopolitical contexts, putting forth the problem with national identity but not resolving it. Fanny's singing such a bleak song also reveals the post-war frustration of the youth with lavish nationalistic ideals and the despair, dissatisfaction and disillusionment young English people feel for their country and society. In this sense, the play conveys "*a message to the youth of the nation*" as Coward also makes the young audience think on England's unresolvable problems in the twentieth century (Coward, 1937, p. 353).

The play ends with a national solidarity when the Union Jack flies over on stage in the darkness and with a loyalty to the sovereign as the entire company of players sing the national anthem "God Save the King". That chaos of sounds and visions and national faith are placed side by side at the end of the play poses another problem. As Kiernan points out, "[a]re we to understand that faith in king and country can withstand the 'twentieth-century blues'? That such faith triumphs over chaos?" (1986, p. 120). At this point, there is a contradiction between the form and content of the play. Although the ending of the play seems to fulfil the audience expectations at a formal level, it frustrates the audience in terms of the content. In other words, the play cannot completely achieve "*to produce the pleasure audiences expect from comedies [...] or the cathartic sadness they expect from tragedies*" (Margolies, 2012, p. 3). Taking the progress of the play into consideration, its ending produces both positive and negative responses at the same time. Nevertheless, the avoidance of pleasure, laughter and catharsis throughout the play makes *Cavalcade* a successful problem play.

The closing scene of the play brings out another problem about the playwright's political partisanship. The play premiered days before the general election in the United Kingdom in 1931, in which Conservative National Government won. Many of the left-wing critics claimed that Coward tried to influence electorates by conservatism in the play (Fisher, 1992, p. 106; Lesley et al., 1979, p. 88). The playwright denied the claim by stating that he did not follow political developments while producing his play, but he was aware of the popular political mood in people (Coward, 1937, p. 415). When the entire royal family, including King George V and Queen Mary, attended a performance at Drury Lane shortly after the play opened, claims about the play's conservatism seemed right. The royal attendance was stated to create "*an outburst of loyalty, a welling up of love for England and faith in English*

destiny such as has rarely moved and quickened the heart of London since the War” (as cited in Lesley et al., 1979, p. 91). It was also rumoured that Coward would be knighted that evening (Fisher, 1992, p. 109).

Conclusion

This article has explored *Cavalcade*, one of Noël Coward’s most successful plays, as a twentieth-century problem play with its serious and realistic tone. Focusing on the changing lives of two families from two different social classes—the Marryots, a middle-class family, and the Bridges, a lower-class family servant to the Marryots—in the light of historical events and topical sociopolitical issues, Coward dramatizes the three decades of changes in nation’s spirit and society with the coming of the new age, which cause domestic, social, political, economic and moral problems for English people. Discussing the conflict between patriotism and jingoism, Englishness, futility of war, human cost of war, breakdown of the social class system, tension between the lower and upper classes, social mobility, modernisation in life and society, generation gap, maintenance of peace, honour and dignity, and political partisanship, *Cavalcade* demands the audience to question the actions and motives of the characters in the face of their experiences with the historical events and domestic, sociopolitical, economic and moral issues of the *fin de siècle* and early twentieth century. The response of the audience to the characters under the shadow of the controversial events and situations is complicated. The audience approves and accepts them on the one hand yet opposes and rejects them on the other hand.

Staging what constituted England, which was prepared by Queen Victoria but was transformed with the new age, the play mixes modes and genres to create uncertainty and discomfort and to trouble the audience long after. In the play, Coward presents conflicting issues, but does not suggest any formula to resolve any contradiction. While Coward shows the simple social, political, economic and moral frame so that British society can continue to function on the one hand, he also reveals how politics and society really work, which is more complex than what it appears to be. Different viewpoints on the domestic, social, political, economic and moral problems are discussed in the plot in opposition with each other. However, the audience is left with no solution or recovery in the end.

References

- Antony, L. (2003). The puzzle of patriotism. *Peace Review*, 15(4), 379-384.
<https://doi.org/10.1080/1040265032000156843>
- Baldick, C. (2004). *The Oxford English literary history: The modern movement, 1910-1940*. Oxford: Oxford University Press.
- Blamires, H. (1974). *A short history of English literature*. London: Methuen.
- Boas, F. S. (1896). *Shakespeare and his predecessors*. Oxford: Oxford University Press.
- Braybrooke, P. (1933). *The amazing Mr. Noel Coward*. London: Denis Archer.
- Brustein, R. (2009). Introduction. In H. Kissel, *Coward in an hour* (pp. vii-viii). Hanover: Smith and Kraus.
- Clark, I. G. (2007). *Rhetorical readings, dark comedies, and Shakespeare's problem plays*. Gainesville: University Press of Florida.
- Coward, N. P. (1953). *Resmigeçit*. (A. Givda, Trans.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Coward, N. P. (1942). *Cavalcade*. In B. A. Cerf & V. H. Cartmell (Comps.), *Sixteen famous British plays* (pp. 542-590). New York: Garden City.
- Coward, N. P. (1937). *Present indicative*. London: William Heinemann.
- Day, B. (Ed.). (2010). *The Noël Coward reader*. New York: Alfred A. Knopf.
- Dietrich, R. F. (1989). *British drama, 1890 to 1950: A critical history*. Boston: Twayne Publishers.
- Donne, W. B. (1858). *Essays on the drama*. London: John W. Parker and Son.
- Fisher, C. (1992). *Noël Coward*. New York: St. Martin's Press.
- Fraser, G. S. (1960). *The modern writer and his world*. Calcutta: Rupa & Co.
- Gassner, J. (1954). *Masters of the drama*. New York: Dover.
- Gray, F. (1987). *Macmillan modern dramatists: Noel Coward*. London: Macmillan.
- Henderson, A. (1956). *George Bernard Shaw: Man of the century*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Hoare, P. (1998). *Noël Coward: A biography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hobson, J. A. (1900). *The war in South Africa: Its causes and effects*. London: James Nisbet & Co.

- Jackson, R. (2022). *Noël Coward: The playwright's craft in a changing theatre*. London: Methuen.
- Kiernan, R. F. (1986). *Noel Coward*. New York: Ungar.
- Lahr, J. (1982). *Coward the playwright*. London: Methuen.
- Lawrence, W. W. (1931). *Shakespeare's problem comedies*. New York: The Macmillan Company.
- Lesley, C., Payn G., & Morley, S. (1979). *Noel Coward and his friends*. New York: William Morrow and Company.
- Mannin, E. (1932, Jan. 29). A play which makes me rage. *New Leader*.
- Margolies, D. (2012). *Shakespeare's irrational endings: The problem plays*. New York: Palgrave Macmillan.
- Marsh, N. (2003). *Shakespeare: Three problem plays*. New York: Palgrave Macmillan.
- McFarlane, J. W., (Ed. and Trans.). (1961). Introduction. In *The Oxford Ibsen: Pillars of Society, A Doll's House, Ghosts* (pp. 1-17). London: Oxford University Press.
- Morley, S. (2016). *A talent to amuse: A life of Noel Coward*. Salisbury: Dean Street Press.
- Morse, C. R. (1973). Mad dogs and Englishmen: A study of Noel Coward. *The Emporia State Research Studies*, 21(4), 1-52. Retrieved from <https://esirc.emporia.edu/bitstream/handle/123456789/285/115.pdf?sequence=1>
- O'Casey, S. (1994). *The green crow*. London: Virgin.
- Rossiter, A. P. (1961). *Angel with horns and other Shakespeare lectures*. G. Storey (Ed.). New York: Theatre Arts Books.
- Schanzer, E. (1963). *The problem plays of Shakespeare: A study of Julius Caesar, Measure for Measure, Antony and Cleopatra*. London: Routledge.
- Shaw, G. B. (1983). *Plays unpleasant: Widowers' Houses, The Philanderer, Mrs Warren's Profession*. New York: Penguin.
- Shaw, G. B. (1958). The problem play—A symposium. In E. J. West (Ed.). *Shaw on theatre* (pp. 58-66). New York: Hill and Wang.
- Shaw, G. B. (1913). *The quintessence of Ibsenism*. London: Constable and Company.

- Shaw, G. B. (1907). *Dramatic opinions and essays with an apology* (Vol. 2). New York: Brentano's.
- Singh, B. D. (1986). *English and Hindi problem plays: A comparative study of George Bernard Shaw and Lakshmi Narayan Mishra* (Unpublished doctoral dissertation). Gauhati University, Guwahati.
- Thomas, V. (1991). *The moral universe of Shakespeare's problem plays*. London and New York: Routledge.
- Wyrick, G. D. (Ed.). (1973). Foreword to mad dogs and Englishmen: A study of Noel Coward by Clarence Ralph Morse. *The Emporia State Research Studies*, 21(4), 1-52. Retrieved from <https://esirc.emporia.edu/bitstream/handle/123456789/285/115.pdf?sequence=1>
- Yachnin, P. (2003). Shakespeare's problem plays and the drama of his time: *Troilus and Cressida, All's Well That Ends Well, Measure for Measure*. In R. Dutton & J. E. Howard (Eds.). *A companion to Shakespeare's works: The poems, problem comedies, late plays* (pp. 46-68). Oxford: Blackwell.

Summary

Sir Noël Peirce Coward (1899-1973) was a prolific English playwright, actor, director, writer, composer, songwriter, and screenwriter who produced numerous works of plays, musicals, songs, short stories, poetry and a novel. However, Coward is most admired for his drama. He is acknowledged to be a playwright of comedy of manners, musical comedy, and light comedy. Although Noël Coward was underestimated by critics during his life, he was then acknowledged to be one of the greatest artists of the twentieth century. The 1930s showed the peak of Coward's theatrical success with such plays as *Private Lives* (1930), *Cavalcade* (1931), *Design for Living* (1932), and *Tonight at 8.30* (1935). Coward stages the realities of the twentieth-century life in Britain by means of intellectual, psychological, and witty discussion of the sociopolitical issues in everyday life. Although he is known for his comedies, he became successful with one of his noncomic plays, *Cavalcade* (1931). Coward reveals his sense of the theatre and his stagecraft in the play to thrill, distress and puzzle the audience. The play presents the changes in nation's spirit and society with the coming of the new age, which brings about domestic, social, political, economic, and moral problems for English people. Although the play presents conflicting opinions or situations at the same time, it does not suggest any formula to resolve the contradiction. In this respect, this article aims to analyse Coward's serious and realistic play as a problem play both in form and content by interpreting the historical events and topical sociopolitical issues of Coward's time.

Henrik Ibsen, a Norwegian playwright and theatre director, is considered to be the founder of the problem play in the nineteenth-century drama, taking his materials from daily life and ordinary people in actual circumstances. However, it is acknowledged that it was Frederick Samuel Boas who introduced the term to group some of William Shakespeare's plays such as *Troilus and Cressida*, *Measure for Measure*, *All's Well That Ends Well*, and *Hamlet* because of the difficulty to classify their dramatic genre as comedies or tragedies. Whereas Shakespeare's problem plays deal mostly with the psychological and spiritual problems of the society, the problem plays of the nineteenth century and onwards are mainly concerned with the sociopolitical problems of the modern society. The latter provides various commentaries on domestic, social, political, economic and moral situations of the *fin de siècle*

and twentieth century. Although the world of Shakespeare's problem plays is artificial, the world of the *fin-de-siècle* and twentieth-century problem plays is obviously realistic.

Ibsen's plays influenced modern English plays when Edmund Gosse, William Archer and George Bernard Shaw introduced Ibsen's plays to modern British drama. Although English problem plays came out under foreign influence, they developed in their own dramatic traditions depending on the playwright's style and understanding. Such playwrights as Shaw, John Galsworthy and Harley Granville-Barker contributed to the spread of the exercise of the problem plays since modern English audience wanted a new drama which would show new models and new ideas different from those of Ibsen. Problem plays in modern British drama emerged as a reaction against the melodramas of the Victorian middle class. They oppose romance, imagination and sentimentalism for the sake of wit, reason, intellect and reality. They express the real problems of the real people under real circumstances. They show the contemporary domestic, social, political, economic and moral questions and reveal the prevalent vices and ills within the society by urging the contemporary audience to think on the serious problems. Problems discussed mostly are the conflicts between youth and age, the traditional and modern, the old and new, labour and capital, and individual and society about sex, gender, politics and religion in broader sense as well as the conflicts about the relations between man and woman, husband and wife, parent and child, employer and employee, master and servant, and lower and upper classes in narrower sense.

Cavalcade is set in between New Year's Eve 1899 and New Year's Eve 1930. Presenting Coward's own life from his birth to the age of thirty, the play stages the sociopolitical environment of the thirty years through some important events of English history. It dramatizes the historical events of the three decades through the changing lives of two families from two different social classes: the Marryots, a middle-class family, and the Bridges, a lower-class family servant to the Marryots. Coinciding with Britain's abandonment of the gold standard, the play deals with the Boer War, relief of the British troops at Mafeking, the funeral of Queen Victoria, the sinking of the Titanic, the outbreak of the First World War, the Great Depression, and the post-war society of 1920s. Crucial events of the end of the nineteenth century and first half of the twentieth century are presented in a realistic manner in the play. Although the play intends that these historical events would bring all English people together, it inversely shows that these events have brought about several sociopolitical problems in England. It discusses such problems as the conflict between patriotism and jingoism, Englishness, futility of war, human cost of war, breakdown of the social class system, tension between the lower and upper classes, social mobility, modernisation in life and society, generation gap, maintenance of peace, honour and dignity, and political partisanship.

Cavalcade demands the audience to question the actions and motives of the characters in the face of their experiences with the historical events and domestic, sociopolitical, economic, and moral issues of the *fin de siècle* and early twentieth century. The response of the audience to the characters under the shadow of the controversial events and situations is complicated. While Coward shows the simple social, political, economic and moral frame so that British society can continue to function on the one hand, he also reveals how politics and society really work, which is more complex than what it appears to be. Different viewpoints on the domestic, social, political, economic, and moral problems are discussed in the plot in opposition with each other. However, the audience is left with no solution or recovery in the end.

MÎHÂ'ÎL NU'ÂYME'NİN KALEMİNDEN ELEŞTİRİ

CRITICISM IN NUAYME'S REGARD

Zühal KAZAR

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, zkazar@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Ekim 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 November 2023
Date accepted: 7 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Elek; Elemek; el-Gırbâl; Edebi Eleştiri; Belinsky; Rus Edebiyatı

Keywords

Sieve; Sift Out; al-Ghirbal; Literary Criticism; Belinsky; Russian Literature

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.20

Öz

Modern Arap edebiyat eleştirisinde önemli katkılar olduğu düşünülen Mîhâ'îl Nu'ayme, edebi eleştiri alanında farklı başlıklar altında yazdığı makalelerini el-Gırbâl adlı kitabında derlemiştir. Nu'ayme makalelerinde Arap edebiyatında karşılaştığı sorunları dile getirmekle yetinmemiş, sorunların çözümüne ilişkin öneriler de sunmuştur. Yazar, bu eserde yer alan birçok makalesinde, kendisinden önceki dönemlerde yaşamış edebiyatçıları ve çağdaşı olan tanınmış edipleri eleştirmekten çekinmemiştir. Eleştirilerini Arap edebiyatını Batı edebiyatıyla karşılaştırarak, bazı yazarlar ve eserleri üzerinden örnekler getirerek sunmuştur. Ayrıca, eleştiri kavramı ve eleştirmenin görevleri üzerine yoğunlaşan yazar, Arap edebiyatında bir eleştiri metodolojisinin oluşturulmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu çerçevede okuyucuyu da dile getirdiği sorunlar üzerine düşünmeye davet etmiş ve okuyucuların etkin bir okuma yapmasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Yazarın el-Hubâ'ib (Ateşböcekleri) makalesine okuyucuya sorular yönelterek giriş yapması bunun örneklerindedir. Yazar, kitapta yer alan ve burada ele aldığımız el-Garbala (Eleme), Mihveru'l-Edeb (Edebiyatın Eksenini), er-Rivâyetu't-Temsiliyyetu'l 'Arabiyye (Arap Draması), el-Hubâ'ib (Ateşböcekleri), ez-Zihâfât ve'l-'ilel (Şiir Vezinlerindeki Değişimler) başlıklı makalelerinde eleştiri alanında öne çıkan görüşlerini ifade etmiştir. Yazar eserinde edebiyat, şair, şiir, tiyatro ve edebi eleştiri başta olmak üzere bazı temel edebi kavramları açıklayarak, bu kavramalara ilişkin tanımlar ortaya koymuştur. Bu bağlamda el-Gırbâl, yazarın edebi kavramlar hakkındaki düşüncelerinin edebi bir dille sunulduğu bir kitaptır. Bu çalışmada yazarın edebi bir üslupla kaleme aldığı düşünceleri eleştiri kuramları bağlamında ele alınarak, yorumlanmıştır.

Abstract

Mikhail Naimy, who is thought to have made important contributions to modern Arabic literary criticism, compiled his articles under different titles in the field of literary criticism in his book al-Ghirbal. In his articles, Naimy not only expressed the problems he encountered in Arabic literature, but also offered suggestions for the solution of the problems. In many of his articles in this work, the author did not hesitate to criticize the writers who lived in the previous periods and the well-known literary figures of his contemporaries. He presented his criticisms by comparing Arabic literature with Western literature, and by bringing examples from some authors and their works. In addition, focusing on the concept of criticism and the duties of the critic, the author drew attention to the importance of establishing a criticism methodology in Arabic literature. In this context, he invited the reader to think about the problems he expressed and stated how important it is for the readers to have an efficient reading. The author's introduction to the al-Hubâ'ib (Fireflies) article by asking questions the reader is an example of this. He expressed his prominent views in the field of criticism in his articles titled al-Garbala (Eleme), Mihveru'l-Edeb (Axis of Literature), er-Rivayetu't-Temsiliyyetu'l 'Arabiyye (Arab Drama), al-Hubâ'ib (Fireflies) and ez-Zihafat ve'l-'ilel (Changes in Poetry Proses) in the book and which have presented here. In his work, the author explained some basic literary concepts, especially literature, poet, poetry, drama and literary criticism, and presented definitions for these concepts. In this context, al-Ghirbal is a book in which the author's thoughts on literary concepts are represented in an eloquent expression. In this study, the thoughts of the author, which he wrote in a literary style, were discussed and interpreted in the context of criticism theories.

Giriş

Edebi eleştiri her dönem toplumların hayatını meşgul etmiştir. Öyle ki yazının kullanılmadığı dönemlerde bile eleştirel faaliyetlerin toplumda yer edindiğini görmek mümkündür. Arap edebiyatının modern dönemi olarak adlandırılan bir evrede yaşamış, edip ve şair kimliğinin yanı sıra eleştiri alanında da önemli çalışmalara imza atmış ve *er-Râbitatu'l-Kalemiyye* (Kalem Birliği)'nin kurucuları arasında yer alan Mihâ'îl Nu'ayme eleştiri alanında makaleler yazmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada, şiir, tiyatro, roman ve hikâye olmak üzere birçok türde eser telif eden Nu'ayme'nin eleştiri alanında kaleme aldığı ve el-Gırbâl adlı eserinde derlediği makaleleri aracılığıyla Arap edebi eleştirisine yaptığı katkılar ele alınmıştır.

Bu bağlamda makalenin ilk bölümünde Arap-Mehçer (Göç) edebiyatının önemli simalarından Mihâ'îl Nu'ayme'nin eleştirmen yönüne zemin hazırlaması açısından Cahiliye döneminden günümüze kadar yapılan çalışmalar Arap eleştiri geleneği çerçevesinde özetlenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Nu'ayme'nin kısa biyografisine yer verilmiştir. Eleştirmen kimliği başlıklı üçüncü bölümde ise Nu'ayme'nin Rus edebiyatıyla temasına değinilerek, eleştirmen kimliğinin ortaya çıkışı ve neden eleştiri alanında yazma ihtiyacı hissettiği hususları açıklanmıştır. el-Gırbâl başlıklı son bölümde ise yazarın farklı makaleleri üzerinden eleştirel fikirlerine yer verilmiş, Arap eleştiri geleneğinin yönetsel bir hüviyet kazanmasına yönelik katkıları ortaya konmuştur.

1. MÎHÂ'ÎL NU'AYME'DEN ÖNCE ARAP EDEBİYATINDA ELEŞTİRİ

Arap edebiyatında edebi eserlerin değerlendirilmesine yönelik ilk eleştiri faaliyetleri, Cahiliye döneminde görülmüştür. Bu döneme ait eleştiriye yönelik ilk çalışmalar ise şiirler üzerinden yapılmıştır. Çünkü şiir, Arap edebiyatında edebi türler içerisinde daha önce ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Cahiliye döneminde panayırlarda şairlerin şiirlerini söylediği yarışmalar düzenlenmiş ve bu yarışmalar sırasında yapılan şiir değerlendirmeleri edebi eleştirinin ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir (Demirayak, 2012). Şiir bu anlamda Arap edebiyatında eleştirinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde her zaman önemli bir rol üstlenmiştir.

Kurân-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e (S.A.V.) vahyedilmesiyle birlikte Sadru'l-İslâm döneminde, Kurân'da yer alan cümlelerin, terkiplerin ve kelimelerin anlamlarının incelenmesi süreci, filologları dilin mevcut en büyük arşivini oluşturan ve yüzlerce yıl şairden râviye aktarılan şiir geleneğini incelemeye ve derlemeye yönlendirmiştir.

Emevilerle birlikte Arap dünyasında görülen siyasi kargaşa ortamı edebiyata da yansımış; bu dönemde eleştiri faaliyetleri Hicaz, Irak ve Şam olmak üzere üç bölgede yürütülmüştür. Eleştiri, yöntemsel bazı unsurlar kazanmaya başlamış, ancak Cahiliye dönemi özelliklerinden tamamıyla kurtulamamıştır. Abbasiler döneminde ise yazının daha yaygın bir şekilde kullanılmasıyla kitap telifi ve derlenmesi çalışmaları hızlanmış, Hammâd er-Râviye (ö. 776) (Zirikli, 2002, s. 271) ve Halef el-Ahmer (ö. 796) (Zirikli, 2002, s. 310) gibi bazı şiir râvilerinin ağzından birtakım ilkeler çerçevesinde kayıt altına alınmıştır (Allen, 2003, s. 217). Örneğin en ünlü Muallâkat derlemesinin birincil kriteri uzunluk olmuş ve uzun kasidelerin koleksiyona dâhil edilmesiyle oluşturulmuştur. Mufaddal ed-Dâbbi'nin (ö. 794) adını taşıyan *el-Mufaddâliyat* koleksiyonu ise kısa şiirlerden oluşan bir eğitim antolojisi olarak bir araya getirilmiştir (Allen, 2003, s. 218). Böylelikle edebi eleştiri faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek, kişisel zevklere dayanan eleştiri geleneği terk edilerek, belli bir sınıflandırma dâhilinde gerçekleştirilen ilk eleştiri çalışmaları başlamıştır.

Dil alanındaki çalışmaların ilerlemesiyle birlikte dilbilim alanında çalışan Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (ö. 771) ve el-Asma'î (ö. 831) gibi önemli isimler kendilerini bu göreve adanmışlardır. Ebû 'Amr el-'Alâ' Arap şiirini konu olarak fahr, hiciv, medîh ve nesîb olmak üzere dört temel başlık altında toplarken, el-Asma'î şairleri sınıflandırarak her bir şair için ayrı bir tabaka belirlemiştir (Allen, 2003, s. 218). Zaman içerisinde şiir dışındaki edebi türlerin gelişmesi ve farklı türlerde eserler yazılmasıyla edebi eleştirinin alanı genişlemiştir. Klasik dönemde eleştiri alanındaki çalışmalara el-Câhiz'in (ö. 849) *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserini de eklememiz gerekir. Eserinde el-Câhiz, şiir dışında hitabet ve nesire de dikkat çekerek eleştirel tartışmanın alanını genişletmiştir (Gezek, 2021, s. 155). Şairleri ve şiiri sınıflandırarak, analitik ölçütler geliştirmeyi amaçlayan bu erken dönem çalışmalarına eş-Ş'ir ve's-Şuara adlı kitabıyla İbn Kuteybe (ö. 889) de katılmıştır.

Öte yandan, Abbasi Halifeliğinin altın çağı olarak kabul edilen 9-10. yy.'larda gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Yunan kültürü Arap edebiyatına girmiş ve Arap kültürü içerisinde yeniden yorumlanmıştır. Bu dönemin önemli edebiyatçıları Aristo, Platon başta olmak üzere Yunan filozoflarının eserlerinin etkisi altında önemli eserler yazmışlar ve edebi eserler yeni oluşturulan bu ilkeler çerçevesinde tekrar bir eleştirme ve değerlendirme sürecine alınmıştır. Özetle, klasik dönem Arap edebi eleştiri geleneğinin oluşmasında şiirlerin derlenmesi, sınıflandırılması ve İslami dönemden sonra Kurân üzerine yapılan

incelemeler, araştırmalar edebi eleştiri alanına önemli katkılar sağlamış, Kurân'ın dili ve Kurân'da geçen kelimeler eleştirmenler, dilciler için önemli bir ölçüt oluşturmuştur (Allen, 2003, s. 225-227). Her ne kadar Mısırlı Eleştirmen Muhammed Mendür (ö. 1965) klasik eleştiri üzerine yaptığı bir çalışmasında, Arap edebiyatının erken dönemlerinde yapılan bu çalışmaların edebi eleştiri alanında değerlendirilemeyeceğini belirtse de Arap edebi eleştiri geleneğine önemli katkıları olduğu inkâr edilemez (Allen, s. 219).

Modern dönemde gerçekleştirilen eleştirel çalışmalara baktığımızda ise 19.yy başlarına kadar edebi metinlerin dil ve nahiv yönünden incelenerek sürdürüldüğü görülmektedir (Hamidov, 2009, s. 185-201). Bu dönemde edebi eleştiri alanındaki ilk adım 19.yy sonlarında Mısırlı Hüseyin el-Mersafi (ö. 1890) ile atılmıştır. Mersafi, Dâru'l-'Ulûm'da 1888 yılına kadar verdiği derslerini el-Vesîletu'l-Edebiyye adı altında bir kitaba dönüştürmüş ve burada el-'Askerî'nin (ö. 1004) Kitâbu's-Sinâ'ateyn adlı kitabını ele alarak beyan kavramının tanımıyla başlamış, sonra kelimelerin, morfolojik ve söz dizimsel analizine geçerek kendisinden öncekileri takip eden bir yöntem benimsemiştir. Şiirde ölçü olarak eski Arap kasidesini temel alan Mersafi bunun dışına çıkılmasını istememiş, aynı zamanda kasidede konu bütünlüğü olması gerektiğini savunmuştur (Allen, 2003, s. 231; Hamidov, 2009, s. 186).

Eski eleştiri metotlarını kullanan diğer bir yazar da Muhammed el-Muveylihi'dir (ö. 1930). Eleştiriye iyiye ve mükemmele varmak için en iyi araç olarak gören el-Muveylihi döneminin eleştirmenlerini, eleştirilerini de yalnızca övgüye yer vermelerinden dolayı kınamıştır (Hamidov, 2009, s. 186). Arap edebiyatında modern yöntemleri kullanan ve modern eleştiri alanında öncü olarak kabul edilen Hasan Tefik el-'Adl (ö. 1904) ise Almanların eleştiri metotlarını benimsemiş, oryantalistler arasında özellikle Carl Brockelmann'dan (ö. 1956) etkilenmiştir. Mısır Üniversitesi'nin açılmasıyla edebi eleştiri alanında büyük bir gelişme yaşanmıştır. Yeni açılan üniversitede yurt dışından gelen oryantalist hocalar tarafından verilen edebiyat derslerinde farklı metotlar takip edilerek, edebi eserleri dil, belagat gibi alışıl gelmiş yönlerden inceleyen eski metot yerine, edebiyatının şahsiyeti, yaşadığı çağın durumu da ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır (Hamidov, s. 186).

Arap ülkelerinde yapılan çalışmaların yanı sıra aynı yüzyıl içerisinde Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'den Amerika'ya göç eden Arapların buradaki edebi faaliyetleri de edebi eleştiri alanına önemli katkılar sağlamıştır. *Mehcer* (Göç) edebiyatı adıyla bilinen ve modern Arap edebiyatında birçok alanda farklı bir yaklaşım ortaya koyan yeni bir eleştiri ekolü ortaya çıkmıştır (Gemi, 2018, s. 441).

Bu ekolün temsilcileri arasında yer alan ve Arap Edebi Rönesansı'nın (*en-Nahda* Hareketi) üç önemli şahsiyetinden biri olan Cibran Halil Cibran (ö. 1931), Mihâ'il Nu'ayme¹ (ö. 1988) ve Emin er-Reyhâni'nin (ö. 1940) etrafında bir araya gelen Arap edebiyatçıları “er-Râbitatu'l-Kalemiyye (Kalem Birliği)” adında bir topluluk oluşturmuşlar; ilmi, edebi ve siyasi faaliyetlerini bu topluluk çatısı altında yürütmeye başlamışlardır (Doğru, 1998, s. 14-15; Yazıcı, 2002, s. 109; Yûsuf, 2006, s. 272; Naimy, 2019, s. 13-20). Mehcer edebiyatı içerisinde yer alan bu aydınlar eskiyi reddetmişler, klasik Arap şiiri geleneğinden farklı bir üslup benimseyerek Arap edebiyatına yeni yöntemler kazandırmaya çalışmışlardır.

2. MÎHÂ'İL NU'AYME'NİN HAYATI

Mihâ'il Nu'ayme 27 Mayıs 1931 yılında Leningard'da Ignaty Yulianovich Krachovskij'e İngilizce olarak yazdığı ve Krachkovskij tarafından *Die Welt des Islams*'da (İslam Dünyası) Almanca bir giriş ve notlarla birlikte Ocak 1932'de yayınlanan bir mektupta hayatını özetlemeye çalışmıştır: “*Bana Rusça, Arapça ya da İngilizce yazma seçeneği verdiğiniz için, sonuncusunu seçiyorum çünkü İngilizce bir daktiloya sahibim ve daktiloyla yazılmış bir mektubu okumak, elle yazılmış bir mektubu okumaktan çok daha kolaydır*” (Sprengling, 1932, s. 553). Hayat hikâyesinin yanı sıra edebi kariyerini de özetlediği ve İngilizce olarak kaleme aldığı mektubunda Nu'ayme, Krachovskij'in kendisinden talep ettiği biyografisini sadece tarihlerden ve olaylardan oluşan bir taslak şeklinde yazabileceğini ifade etmiştir.

Yunan Ortodoks inancına sahip beş erkek, bir kız kardeşten oluşan bir ailenin üçüncü çocuğu olarak 22 Kasım 1889 yılında Lübnan'ın Beskinta kasabasında doğmuştur. 1899'da ağabeyi Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) göç ederek, Washington Eyaleti'ne yerleşmiştir. 1902-1906 yılları arasında Rus-Filistin Derneği tarafından yönetilen Nasıra'daki Öğretmen Enstitüsü'ne devam eden yazar, 1906 yılında okulu tarafından Poltava Ruhban Okulu'na gönderilmek üzere seçilmiştir. Amacının üniversiteye gitmek ve bir meslek edinmek olduğunu kaydeden Nu'ayme, Ruhban okulundaki dördüncü yılının başlarında bir öğrenci boykotu olduğunu ve öğrenciler tarafından bir konuşma yapmaya zorlandığını belirterek, bu olay üzerine 1909 yılında okuldan uzaklaştırıldığını ifade etmiştir (Sprengling, 1932, s. 555). Daha

¹ Mihâ'il Yusuf Nu'ayme 1920'de Kalem Birliği'nin, Cibran'ın başkanlığında ve kendi sekreterliğinde kurulduğunu ifade ederek şöyle açıklar: “*as-Sâih'i, söylemek zorunda oldukları şeyi ifade etmekten çekinmeyen, aksine anlatacak bir şeyleri olan ve benzer düşünceye sahip küçük bir grubun, Kalem Birliği'nin bir tür resmi yayın aracı yaptık. Birliğin “ruhu” Arap ülkelerinde geniş ölçüde yayıldı*” (Sprengling, 1932, s. 556).

sonra Sorbonne'a gitmek üzere yaz tatilini geçirmek amacıyla 1911 yılında Lübnan'a dönmüştür.

Fransa, Arap yazarların Batı edebiyatıyla tanışmaları hususunda önemli bir nokta olmuştur. Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasında Avrupa'ya özellikle Fransa'ya gönderilen Arap öğrenciler arasından çıkan edipler etkilendikleri Fransız edebiyatını Arap edebiyatına taşımışlardır. Ancak Nu'ayme, Fransa'ya gitmek yerine Amerika'da yaşayan kardeşiyle birlikte Washington Eyaleti'nde bulunan Walla Walla adlı küçük bir kasabaya gitmiştir (Sprengling, 1932, s. 555). Edip ruhlu yazar, öncelikle dil sorununu çözmek için İngilizce öğrenmeye karar vermiştir. Bu durumu ise mektubun devamında şöyle açıklamıştır:

Hemen İngilizce öğrenimine başladım, Ekim 1912'de Washington Üniversitesi'ne girebilecek kadar öğrenmişim, 1916 Haziran ayında, Liberal Sanatlar ve Hukuk Bölümü'nden A.B. ve LL. B. dereceleriyle mezun oldum. Hukuk mesleğini yapmadım, çünkü hakikat ve adalet ideallerimin aksine hukuk mesleğine karşı güçlü bir hoşnutsuzluk hissediyordum (Sprengling, 1932, s. 556).

Amerika'da hukuk eğitimi de alan Nu'ayme, avukatlık mesleğini yapmayarak, edebiyata yönelmiş ve 1916 yılında New York'a giderek, Kalem Birliği'nin yayın organı olarak kullandığı *el-Funûn*² dergisinde Cibran'ın *el-Ecnihatu'l-Mutekessira* (Kırık Kanatlar) adlı öyküsünü eleştiren ilk makalesini yayınlamak için yayın hayatına başlamıştır (Gemi, 2018, s. 448).

el-Funûn dergisinin Arap edebiyatına yeni bir hayat telkin etmek ve yeni bir yol açmak için dikkate değer işler yaptığını, ancak ikisini desteklemek için yetersiz olduğunu kaydeden yazar dergiden ayrılarak, Ruslar için silah satın alan bir komisyonda çalışmak zorunda kalmıştır (Sprengling, 1932, s. 556). Bundan sonraki birkaç yılı ve bu yıllardaki duygularını şöyle belirtir:

Aynı yıl Ruslar için silah satın alan Rus komisyonlardan birinde çalışmaya başladım. Şubat 1918'e kadar orada kaldım. Mayıs ayında, savaşa karşı büyük bir nefret beslememe ve sistemli vahşetin tüm türlerine ve tezahürlerine karşı olmama rağmen Amerikan ordusuna girdim. Milyonlarca başka insanla birlikte, dünyanın ve hayatımın yandığını ve tahrip edici bu büyük yangını durdurmaya yardımcı

² *el-Funûn* dergisi Nu'ayme'nin Nasıra'da birlikte okuduğu Nesib 'Arıda tarafından yönetilmekte ve yayınlanmaktaydı. Arida'nın Nu'ayme'yi desteklemesi, yazarın edebiyat eleştirisi üzerine makalelerini dergide yayınlanması sürecini hızlandırmıştır (Hine, 2011, s. 263-264).

olabileceğimi hissettim. Haziran ayında Fransa'ya gönderildim (s. 556).

Ordudayken İngiltere'deki Fransız Rennes Üniversitesi'ne gitmek üzere seçilen Nu'ayme, 1919 yılı Mart-Temmuz arasında burada eğitim almış ve eğitiminin ardından aynı yıl Amerika'ya dönmüştür (Sprengling, 1932, s. 556). Bu süre zarfında yazmayı bırakmayan Nu'ayme, el-Funûn dergisinin kapatılması üzerine New York'ta yaşayan ve Arap göçmenlerin deneyimleri hakkında "Mehcer Hikâyeleri" başlıklı bir hikâye derlemesinin de yazarı olan Abdu'l-Mesih Haddâd'a ait es-Sâih gazetesinde eleştiri ve edebiyata dair makalelerini yayınlamaya başlamıştır. Yazar daha sonra, el-Funûn ve es-Sâih'de yayınlanan makalelerini *el-Gurbâl* (Elek) adı altında kitaplaştırılarak 1923 yılında, ünlü Arap edebiyatçısı ve eleştirmeni 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd'ın önsözüyle yayınlamıştır (Hamidov, 2009, s. 187; Nu'ayme, 1991, s. 205). 'Akkâd'ın Nu'ayme'nin eserine önsöz yazması eserin Arap edebi eleştirisi içerisindeki önemine ayrıca dikkat çekmektedir (Allen, 2003, s. 233). 1932 yılında Cibran'ın ani ölümü üzerine Lübnan'a dönerek, 1988 yılına kadar Lübnan'da yaşamış ve burada vefat etmiştir (Er, 2012, s. 44).³

3. NU'AYME'NİN ELEŞTİRMEN KİMLİĞİ

Lübnan ve Filistin'deki Rus okullarında ve daha sonra Çarlık Rusyası'nda eğitim alan Nu'ayme'nin Rus edebiyatıyla etkileşimi erken yaşlarda başlamış ve hayatının geç dönemlerine kadar devam etmiştir. Yazar, *Eb'adu Mûskû ve min Vaşintun* (Moskova ve Vaşington'dan Uzakta) adlı kitabında yer alan *'Alâkatî bi-Rûsyâ* (Rusya ile Bağım) başlıklı bölümde, Rusya ile olan bağlarını özetleyerek, Rusya'ya olan ilgisinin nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır. Nu'ayme sözkonusu kitabında, 5-6 yaşlarındayken köylerinin doğusuna inşa edilen bir *Muskûbiyye* (مسكوبية) (Nu'ayme, 1988, s. 62) okulundan bahsederek, bu okula geçişlerini "*O okula geçtiğimizde cehennemden mutluluğa taşınıyor gibi hissettik*" (Hine, 2011, s. 17; Nu'ayme, 1988, s. 62-63) şeklinde ifade etmiştir.

Erken dönemlerde Rusça öğrenen yazar, Rusya'dan ayrılışını ise şöyle tasvir etmiştir: "*Dili, neredeyse atalarımın dili üzerine geçecek derecede düşünceme ve dilime hâkim olan, kültürü kanıma bulaşan bir ülkeye veda ettiğimi hissediyordum*" (Nu'ayme, 1988, s. 88). Yazarın Rus edebiyatına dair yaptığı okumalar (diğer

³ Nu'ayme'nin hayatı ve eserleri hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Çalışmamızda ise hayatı, yazarın Ignaty Yulianovich Krachovskij'e İngilizce olarak yazdığı mektup üzerinden özetlenmiştir. Öte yandan hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz: Doğru, 1998, s. 19-21; Yazıcı, 2002, s. 153-157; Hamidov, 2011, s. 17-41; Şimşek, 2011, s. 197-210.

okumalarla birlikte), Arap ve Rus edebiyatını karşılaştırma imkânı sağlamış, bütün edebi eserlerini etkileyerek eleştirmen kimliğinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu sebeple, Rus kültürüne ve edebiyatına aşinalığı Nu‘ayme’yi kendi çağdaşı olan birçok Arap yazardan ayrı kılmıştır.

Nu‘ayme, Krachovskij’e yazdığı mektupta edebiyata olan sevgisini de dile getirerek, Rus edebiyatının üzerindeki etkisi hakkında şunları söylemiştir:

... Nasıra’da bile en sevdiğim ders edebiyattı. O erken yıllarda bile biraz şiir yazdım. Ruhban Okulu’nda kısa süre sonra Rus edebiyatına daldım. Harikalarla dolu yeni bir dünya keşfetmek gibiydi. Açgözlülükle, iştahlı bir şekilde okudum. Okumadığım bir Rus yazar, şair ya da filozof neredeyse yoktu. Kiliseye ve onun kuru dogmalarına karşı içimdeki içsel isyanım araştırmama neden oldu ve Tolstoy’un sonraki yazılarında teselli buldum. Bir yıldan daha kısa bir sürede Rusçada, en azından bazı hocalarım tarafından çok değerli olduğu söylenen şiirler yazabilecek kadar ilerledim (Sprengling, 1932, s. 555).

Rus diline şiir yazabilecek kadar hâkim olduğu anlaşılan yazar mektubunda, Rusya’dan ayrıldığı dönemde Arapça konuşulan ülkelerin edebi bir durgunluk içerisinde olduğunu kaydetmiş ve bu dönem Arap edebiyatını aşağıdaki cümlelerle tanımlamıştır:

Puşkin, Lermontov, Turgenyev’in hassas sanatından, Gogol’ün gözyaşı dolu kahkahasından, Tolstoy’un köklü gerçekliğinden, Bellinsky’nin edebi ideallerinden ve nihayet tüm Rus yazarlarının en güçlü, en derin, en geniş ve en keskin eseri olan Dostoyevski’nin derin insanlığından beslenen biri için aşırı derecede baskıcı ve saldırgan (Dabbagh, 1968, s. 215).

Öte yandan, Nu‘ayme ile aynı dönemde yaşayan birçok yazar/edebiyatçı el-Gırbâl adlı eserinin, Rus (özellikle Belinsky) ve Batı eleştirel düşüncesi altında yazılmış olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Prof. Kratchkovsky’nin “*Bana göre eserleri, dönemin Arap edebiyatı tarafından çok az bilinen Rus eleştirel düşüncesinin belirli yankılarını içeriyordu. Bu ciltteki öğelerden biri (el-Gırbâl), bizim tarafımızdan bilinmeyen ve başlığı Rus edebiyatının anılarını çağrıştıran Babalar ve Oğullar oyununun girişiydi*” (Kratchkovsky, 1953, s. 57) şeklindeki açıklaması bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca, Rusya’nın 19.yy’da yaşamış en önemli eleştirmenleri arasında sayılan Vissarion Grigoryevich Belinsky ile Nu‘ayme’nin çalışmalarını

karşılaştıran birçok araştırma yapılmıştır.⁴ Nu'ayme, Belinsky'nin Rus edebiyatı içerisindeki önemini şu sözleriyle ifade etmiştir:

Rus eleştirmenlerin tartışmasız üstadı Belinsky'e gelince, edebi eserdeki güzelliği, dürüstlüğü, gücü ve iyiliği ile edibin onu okuyanlara, çevresindekilere ve kendisine göre en güzel edebi yazım olan vazifesinin yüceliğini bana gösterdi. Hiç şüphe yok ki bu üstadın, Rusya'nın geçen yüzyılda ve bulunduğumuz yüzyılın başlarında tanık olduğu güçlü edebi Rönesans üzerinde etkisi büyük olmuştur (Nu'ayme, 1988, s. 88).

Yazar, edebi çalışmalarının eleştiri alanında olmasının nedenleri ile eleştiri yöntemini şu şekilde açıklamıştır:

... Yazmaya başladığım, 1913 yılında, eleştirilmeye değer edebiyat neredeyse yoktu. Bu edebiyat henüz doğmamıştı. Bunun için toprak hazırlanmalıydı. Ama ilk önce boğulması gereken birçok sahte edebiyat ve yeni edebiyatın tohumları kök salmadan önce yok edilmesi gereken birçok yabancı ot vardı. Bu yüzden ilk çabalarım yıkmak ve enkazı temizlemek oldu. Ne mutlu ki boşuna bir çaba değildi (Sprengring, 1932, s. 554).

Eleştiri yaparken öncelikli amacının eski ve kötü olarak gördüğünü yıkmak ve daha sonra yıkılan eskinin üzerinden yeniyi inşa etmek olduğunu dile getiren yazar, çabasının boşuna olmadığını kaydederek, eskinin üzerinden yükselecek yeni bir edebiyatın doğuşunu müjdelemiştir. Ayrıca, Batı'dan çok güçlü bir şekilde etkilenen Arap edebiyatının bir gün Batı'yı etkileyeceğini vurgulamıştır.

Yazar, Arapçaya ve Arapça konuşan topluluklara duyduğu güveni ifade ederek, bu güvenin nedenlerini ise şöyle açıklamıştır:

... Arap dilinin dehasına inancım var. Ve anadili Arapça olan halkların temel niteliklerine inancım var... Nihayet Arapça konuşan dünyaya bir uyanış gelmiştir. Bunun en güçlü kanıtı, günümüz yazarlarının ve şairlerinin sözlerini kendi ruhlarından ve hayatın ruhundan bir şeyle suçlama konusundaki dürüst çabalarında görülebilir. Ancak, on ya da yirmi yıl önce bu dürüstlük hiç yoktu. Kabul edilebilir olmak adına her şey biçim için feda edildi; eski dönemler, hatta İslam öncesi uygarlıklar tarafından belirlenen tüm çizgiler bile biçime uymak zorunda kaldı. Korkunç bir manevi ve sanatsal durgunluk oldu.

⁴ Bu çalışmalara örnek olarak bkz: Hine, 2011; İmanquliyeva, 2007.

Edebiyat, eğer hala bir edebiyattan bahsedebiliyorsak hayattan tamamen ayrılmıştı. Sözcükler bir biblo, bir süs, bir eğlence ve bir dizi akrobatik oyun yapmak için birer araç ve gereçti (Sprenghing, 1932, s. 554).

Arap edebiyatının geri kalmışlığının temel nedeni olarak gördüğü eskiye bağlılığa dikkat çeken yazar, bu geri kalmışlıktan kurtulmak için ihtiyaç duyduğu kriterleri sıralamıştır. Burada ifade ettiği hususları detaylandığı el-Gırbâl'de yer alan makalelerinde her ne kadar yazarın karşılaştığı sorunları tekrarladığı görülse de Arap edebiyatının geleceği için umutlu olduğu görülmektedir.

4. EI-GIRBÂL ADLI ESERİ

Hayatı ve yazma kariyeri hakkında ayrıntılı bilgilerin yer aldığı *Seb'un*' adlı eserinde yer alan el-Gırbâl başlıklı bölümde Mihâ'il Nu'ayme, eleştirel makalelerini derlediği ve Arapça kaleme aldığı kitabını neden "el-Gırbâl" olarak isimlendirdiği aşağıdaki ifadeden anlaşılmaktadır:

Makalelerimi toplamayı ve düzenlemeyi bitirdiğimde en büyük endişem makalelerime uygun bir isim bulmaktı. el-Gırbâl aklıma gelen ilk şey oldu. Bu isim isimlendirilen şeye uygunluğu, kolaylığı, basitlikten ve yapmacılıktan uzak oluşu sebebiyle hoşuma gitti. Ancak bu kelimenin konuşma diline mi fasih dile mi ait olduğundan emin değildim (Nu'ayme, 1991, s. 206).

Nu'ayme el-Gırbâl kitabında, elek, eleme anlamına gelen başlıktan da anlaşılacağı üzere edebi eleştiri hakkındaki düşüncelerini makaleler halinde sunmuştur. Yazar, el-Gırbâl'de yüksek edebiyat için ölçütler nelerdir ve nasıldır gibi sorular sorarak gerçek anlamda yüksek edebiyatın ne olduğunu anlamamızı sağlayacak temalarla boğuşmuş, edebi ilkelerin edebi eserlere uygulanması hususunda kriterler oluşturmaya çalışmıştır. Bu eserde aslında Nu'ayme'nin belirttiği gibi "*iyi ve kötü; güzel ve çirkin; erdemli ve yozlaşmış arasında ayırım yapılması*" (Naimy, 1967, s. 125) amaçlanmıştır. Kitapta bulunan yirmi iki makaleden ilk dokuzunda Nu'ayme'nin edebi teorisini oluşturan farklı ilkeleri belirterek açıkladığı görülür. Yazar adeta eleme işlemini gerçekleştireceği eleğini yapmaya çalışmaktadır. Diğer on üç makalede ise yapılan elek aracılığıyla Kalem Birliği üyeleri dâhil olmak üzere farklı yazarların belirli eserleri üzerinden eleme işlemi yapılır (Naimy, 1967, s. 125). Öte yandan Nu'ayme'nin el-Gırbâl kitabı hakkında ayrı bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte daha çok kitapta yer alan makâleleri üzerinden

yapılan Arapça, İngilizce ve Türkçe çalışmalar⁵ bulunmaktadır. Günümüze kadar birçok Arapça baskısı yapılan eser İngilizceye çevrilmiş olup, henüz Türkçeye kazandırılmamıştır.

4.1. Nu‘ayme’ye Göre Eleme Kavramı ve Eleştiri

Nu‘ayme eleştirel düşüncelerini dile getirdiği “el-Gırbâl” adlı eserinde yer alan el-Garbala (Eleme) adlı ilk makalesine “*kim insanları seçerse/ayırır, o da insanlar tarafından seçilir/ayrılır*” (Nu‘ayme, 1998, s. 13) ibaresiyle başlar. Yazarın burada *elemek* anlamına gelen iki ayrı fiil kullanması dikkat çekicidir. Arapça’da *garbele* (غربل) fiili “*un ve benzeri şeyleri elemek*” (İbn Manzûr, 1984, s. 491) anlamında kullanılır. Buğdayın saplarından, tanelerinden ayrılmasını ifade eden bu fiil bir eleme işlemini vurgulamaktadır. *Nahale* (نخل) fiili de “*bir şeyi elemek, ayırmak ve seçmek*” (s. 651) anlamlarına sahiptir (Hine, 2011, s. 286-287). Şöyle devam eder: “*Eleştirmenin işi gerçekten elemektir. Bu insanları elemek değildir. Aksine insanların bir kısmının fikirleri, duyguları ve eğilimleri üzerine yazdıklarını elemektir*” (Nu‘ayme, 1998, s. 13). İnsanların eğilimlerinden, duygularından ve düşüncelerinden alıştığımız şekilde yazarları edebiyatçı olarak adlandırdığımızı belirtir. Eleştirmenin işinin edebi eserlerin sahiplerini değil, bilakis edebi eserlerin kendisini eleştirmek olduğunu vurgular.

Makalenin ilk bölümünde Nu‘ayme edebiyat ve eleştirmen kavramlarını açıklayarak, yazarlar ve onların ürettikleri eserler hakkındaki görüşlerini sıralar. Nu‘ayme’ye göre mükemmel bir edebiyat ortaya koyabilmek samimi bir edebi çevrenin desteğiyle mümkündür.

Herkes için bir kültür varlığı haline getirdiği edebi eserleri ile yakınlarını, arkadaş çevresini ve kendisini aşmayan kişiliği arasında bir ayırım yapmayan yazar veya şair, bu ya da o olsun henüz olgunlaşmamıştır. Yazar ya da şair olarak adlandırılmaya layık değildir. Aynı şekilde, eleştirmen de eleştirilen kişi ve yazılı eseri arasında bir ayırım yapmıyorsa o da gırbâli yani eleği taşımaya ve onun ekolünü izlemeye uygun değildir (Hine, 2011, s. 290; Nu‘ayme, 1998, s. 13-14).

Kimlerin şair ya da yazar olarak nitelendirilebileceğini ifade eden Nu‘ayme, şair ya da yazar olmak için gereken şartları sıralar. Devam ederek, eleştirmenin eser ile yazarı ya da şairi arasında bir ayırım yapması gerektiğine dikkat çeker ve bu ayrımı

⁵ Bahse konu çalışmalar için bkz. Dabbagh, 1968, s. 212-262; Şerih, 1989, s. 125-128; Zeyni, 2011, s. 463-554; Sukûr, 2014, s. 5-17; Hamidov, 2012, s. 25-32; el-Zeyn, 2020, s. 163-194.

yapamayan kişinin *gurbâli* yani eleği taşımaya hakkı olmadığını belirtir (Nu'ayme, 1998, s. 14).

Yazar ve şairin toplum içerisindeki varlığına dikkat çekerek, hayatın içinde karşılaştığımız insanlardan nasıl ayrıştığını dile getirir. Yazara ve şaire özerk bir alan verir ve bir yazarın eleştirmenlerin onlardan beklediği ahlaki çerçeveye göre yaşamayı tercih etmeyeceğini şu sözleriyle ifade eder.

Yazarın ya da şairin kişiliği en kutsalıdır. Her şeyi, ne zaman ve nasıl isterse yiyebilir, içebilir ve giyebilir. Melek ya da şeytan olarak yaşamayı tercih edebilir. Fakat o kalemi eline alıp yazdığı ya da minbere çıkıp konuştuğu zaman, yazdığı veya konuştuğu şeyleri, herkesin okuması için bir kitaba ya da sahifeye döktüğü zaman kendisini her şeyin üstüne koyar. O vakit, kişiliğinden bir tarafını sıyrıp onu insanlara sunduğu saatte şöyle söyler 'İşte orada aradığınız fikir var. İçinde sizi güzel ve değerli bir şefkatle kucaklayacak bir ışık ve bir hediye var' (Hine, 2011, s. 290; Nu'ayme, 1998, s. 14).

Arap yazarların ve okuyucuların eleştirmenle eleştiri arasındaki ilişkinin gerçek doğasını anlamadığını "... birçok Arap yazar ve okuru eleştiriye hala eleştirmenle eleştirilenler arasındaki savaşta bir çarpışma olarak görmektedir" (Hine, 2011, s. 293; Nu'ayme, 1998, s. 14-15) sözleriyle ifade eder. Nu'ayme, eleştirmen bir kasideyi önemsiz (تافه) olarak tasnif ettiğinde, okuyucunun eleştirmenin, şairin de önemsiz olduğuna inandığını belirtir (Nu'ayme, 1998, s. 15).

Edebiyat eleştirisinde eleştirmenin rolü ve bizler için önemini ise aşağıdaki cümlelerle açıklama yoluna gider:

Eğer bizler için çirkin güzelden, yanlış doğrudan ayıran sabit kurallar olsaydı eleştiriye ve eleştirmenlere ihtiyacımız olmazdı. Bilakis her okuyucu için okuduğu kuralları uygulamak ve bu kuralları almak en kolaydır. Ancak bizim eleştirmenlere ihtiyacımız vardır. Çünkü zevklerin büyük çoğunluğu geçmişimizin göğsünde emzirdiğimiz batıl inançlarla ve günümüzün pençesinde kabullendiğimiz safsatalarla çarpılmıştır. Eleştirmen bizleri geçmişin batıl inançlarından ve günümüzün safsatalarından kurtarmaya muktedirdir. Eleştirmen, bugün bizlerin önüne ulaşmamız için bir hedef koyan, yarın ise takip ettiğimiz bir önder, arkasından yürüdüğümüz bir liderdir (Nu'ayme, 1998, s. 17-18).

Genel anlamda eleştirmenin rolü hakkında Nu'ayme, kamuoyundan etkilenmeyerek, sağlam bir duruşla güzel zevkin ne olması gerektiğini topluma dikte etmesi gerektiğine dikkat çeker. Nu'ayme bazılarının eleştirmenin görevinin eleştiriye aşmayacaksa sahip olduğu üstünlüğün ne olduğunu sorabileceğini dile getirerek, eleştirmenin önemini “*Kaside nazmetmez aksine güzel olan bir kaside hakkında bu kaside güzeldir ve çirkin olan bir kaside hakkında da bu çirkindir der. Roman yazmaz. Aksine onun dışında birinin yazmış olduğu romana bakar ve beğendim ya da beğenmedim*” (Nu'ayme, 1988, s. 18) demesinden kaynaklandığını söyler. Burada aslında eleştirmene eleştirdiği şeyin bilgisine hâkim bir meslek sahibi konumu da yükleyen Nu'ayme, eleştirmeni İbn Sellâm el-Cumâhî'nin Tabakât Fuhûli's-Şu'arâ'nın mukaddimesinde yaptığı gibi bir kuyumcuya benzetir ve Nu'ayme'nin kuyumcunun benzer görünümlü iki metal parçanın sunulması üzerine, birinin altın diğerrinin bakır olduğunu söylemeye hakkı nedir sorusunu destekler (Nu'ayme, s. 18). Arapçada eleştiri anlamında kullanılan *nakd* kelimesi aynı zamanda para için de kullanılmaktadır. Yazarın burada eleştirmeni sarrafa benzetmesi, ikisinin meslek olarak değerli şeylerin kıymetini belirlemesiyle açıklanabilir.⁶

Makalenin sonlarında ise eleme eylemini “*Hem doğanın alışılmış bir pratiği hem de insanlığın alışılmış bir pratiğidir, her ikisi de doğanın bir parçasını oluşturur*” (Hine, 2011, s. 299; Nu'ayme, 1988, s. 22) şeklinde açıklar. Nu'ayme'nin bu erken açıklamaları eleştirmenin övgü ya da hiciv anlamına geldiği ve yazarın eserinden ziyade kendisinin de eleştirmenin konusu yapıldığı bir Arap dünyası için oldukça yenidir. Eleştirmenin, eleştirmenin tanımı, görevi ve toplum içerisindeki önemini belirten yazar, bizlerin eleştiriye olan ihtiyacının da altını çizer. Arap edebiyatında eleştirmenin doğru bir şekilde anlaşılması ve asli görevini yerine getirebilmesi için uzun bir yolculuğa ihtiyacı olduğunu belirtir. Eleştirmenin yazarla birlikte çıktığı bu yolda birlikte değişerek, dönüşeceklerini ifade eder.

⁶ Arapçada eleştiri anlamına gelen “nakd” kelimesi para anlamına gelen *NKD* kökünden gelir. Sarraflar veya kuyumcular altın veya herhangi bir paranın sahte olup olmadığını anlamak için onu bazı işlemlerden geçirirler ya da dişleriyle kontrol ederler. Edebi bir eserin değerlendirilmesi de buna benzetildiği için edebî eleştiriye Arapçada en-Nakdu'l-Edebî adı verilmiştir. Desmond (2011)'da Nu'ayme'nin Arap edebiyat eleştirisinde sekizinci yüzyıla kadar uzanan kötü ve iyi edebiyata atıfta bulunmak için sahte ve gerçek sikkeler metaforunu kullanma geleneğine başvurmuş olabileceğini belirtir. Nu'ayme'nin eleştirmenlerin sahip olması gereken özellikleri sıralarken kuyumcu imajını kullanmayı özellikle seçtiğini ifade eder ve kavramsal olarak her ikisinin de değerli kabul edilen objelerin kıymetini belirlemesi gerektiğine dikkat çeker (Hine, 2011, s. 298-299). (Ayrıca en-Nakd hakkında bilgi için bkz. Gezek, 2021, s. 9-11)

4.2. Nu'ayme'ye Göre Edebiyatın Hayatla Bağlantısı

Nu'ayme eserinde bulunan ikinci makalesi *Mihveru'l-Edeb*'de (Edebiyatın Ekseni) eleştiri alanında sahip olduğu temel anlayışı verir. Bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde insanın nihai amacının kendisini gerçekleştirmek olduğunu iddia eder. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri insanın sahip olduğu hareketin, huzursuzluğun, ısrarlı mücadelesinin, inatçı direnişinin nihayetinde kendisiyle, olmak istedikleri arasında olan sınırlamaların üstesinden gelmesini sağlayacak manevi bir isteğe kadar uzandığını belirtir. İnsan aslında gerçek benliğini aramaktadır (Nu'ayme, 1998, s. 23-24).

Mehcer ekolü yazar ve şairlerinde sıklıkla görülen bu tabiata dönüş üslubu ve tabiatla varoluşu simgeleme geçmişten günümüze gerek sözlü gerek yazılı edebiyatın kullandığı önemli bir imge olmuştur. "*İnsanın ulaştığı her şey bir eksen etrafında döner o da insandır.*" (Nu'ayme, 1998, s. 25). Bu da demek oluyor ki insan neye ulaşırsa ulaşsın aslında bulduğu yine kendisidir. "*İnsanın sanatı, felsefesi, ticareti ve sanayisi bu eksen etrafında döner. Bu eksen etrafında edebiyatı da dönmektedir*" (s. 25). İnsanın içinde yaşadığı bu dünyayı anlama hususunda yanılabilceğini belirterek, küçük olanı büyük, büyük olanı ise küçük gördüğünü ifade eder. Edebiyatçının bu noktada önemli olduğunu vurgulayarak, tabiatı doğru anlaması hususunda insanın en büyük yardımcısı olduğunu belirtir. Edebiyat aracılığıyla edindiğimiz duyguların, düşüncelerin içimizde uyanışı ne kadar büyük olursa o kadar çok yaşadığımızı hissedeceğimizi, bu edebiyatın bizde uyandırdığı uyanışın büyüklüğüyle orantılı bir şekilde büyük olduğunu kaydeder. Nu'ayme gerçek edebiyatı "*...yazarın kendisi ve başkaları arasında elçiden başka bir şey değildir*", edebiyatçıyı ise "*...elçiliğini kalbinden ve bedeninden tedarik eden kişi*" olarak tanımlar (s. 28).

Makalesinin sonunda üyesi olduğu Kalem Birliği yazarlarının Arap okuyucularına edebiyatı sahip olduğu dilsel özelliklerle, aruzun güzelliklerini açıklayarak anlatması durumunda yeni bir şey sunamayacağını, edebiyatçı olarak asli vazifelerini yerine getiremeyeceklerini kaydeder. Bu ifadeler Nu'ayme'nin klasik dönemin üsluplarından ve sıkı sıkıya bağlı kalınan kurallarından sıyrılmak gerektiği görüşünü betimlemektedir. Dilde ve hatta şiir vezinlerinde yenilik anlayışı modern dönem yazarlarının çokça davet ettikleri bir konu olmuştur.

Bu makalede dikkat çeken bir diğer husus ise yazarın kullandığı dildir. Eleştirmen ve okurları arasında kurulmasını istediği bağı oluşturmak için "çalışıyoruz", "keşfediyoruz" gibi birinci çoğul şahıs kipini kullanması aslında onun

samimiyetini ve okuyucuyla kurmak istediği bağı göstermektedir. el-Gırbâl'deki makalelerin genelinde kullandığı bu yöntem, eleştirmenin samimi, içten biri olması gerektiği konusundaki düşüncesini kendisinin uygulamaya çalıştığının bir göstergesidir. Okuyucuyu düşünmeye teşvik etmek için okuyucuyla konuşarak sorular yönelten Nu'ayme, ortaya sunduğu tartışmaya okuyucunun da katılmasını isteyerek anlatımını zenginleştirir.

4.3. Nu'ayme'de Dil Kullanımı

Nu'ayme, *er-Rivayetu't-Temsîliyyetu'l-'Arabiyye* (Arap Draması) adlı makalesinde tiyatrodan bahsederek tiyatronun önemine dikkat çeker:

Biz hala oyuncuya cambaz ve zina eden biri gibi, tiyatroya eğlence mekânı gibi, temsile eğlence ve bir oyalanma türü gibi bakıyoruz. Halkımız henüz hayatta temsil sanatının önemini anlayamadı. Çünkü önünde a'dan z'ye bildiği hayattan bir tiyatro eseri sahnesi görmedi, henüz kendisini de tiyatro sahnesinde görmedi (Nu'ayme, 1998, s. 33).

Bu ifadeleriyle Nu'ayme edebi ürünlerde yerleşme taraftarı olduğunu gösterir. Tiyatronun Arap toplumuna batıdan intikal ettiğini vurgulayan yazar, bu sanatın Arap toplumsal yaşamına uyarlanmaması sebebiyle halk tarafından kabul görmediğini belirtir. Devam ederek eleştirisinin aslında halka yönelik olmadığını, yazarlara yönelik olduğunu ifade eder. Nu'ayme'nin bu vesileyle tiyatro sanatını Arap toplumuna tanıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nu'ayme Arap edebiyatında bu türde eser yazımında karşılaşılabilecek en büyük güçlüklerden birisi olan karakterlerin konuşTURULMASI sırasında tercih edilecek dil sorununa da dikkat çeker:

Tüm edebi türlerin içinde tiyatro, halk dilinden vazgeçemez. Fakat sorun şu ki biz bu kurala uyarsak bütün romanlarımızı halk diliyle yazmamız gerekir. Çünkü aramızda ne Cahiliye Arapçası ne de İslamiyetin ilk yıllarındaki Arapçayı konuşan var. Bu da fasih dilimizin çöküşü anlamına gelir. Biz böylesi bir ulusal felaketi arzu etmekten uzağız. Öyleyse çıkış nerede? Bu soruna çözüm bulmak için boşuna uğraştım. Çünkü bunun çözümü tek bir aklın çözeceğinden daha büyük bir problemdir. Düşündükten sonra ulaştıklarımın en önemlisi romanımdaki eğitimli kişileri fasih dille, halktan kişileri ise halk diliyle konuşTURMaktır. Fakat samimiyetle itiraf ediyorum ki bu yöntem temel sorunu çözmez. Bu sorun dille uğraşanların ve yazarların büyük ilgisine ihtiyaç duyar (s. 34-35).

Klasik veya fasih Arapçanın resmi işler ve yazılı basın dışında yaygın olarak kullanılmadığı bir toplumdaki bahsedildiğinde konunun önemi daha net anlaşılacaktır. Bu gerçeğin farkında olan Nu'ayme "Babalar ve Oğullar" adlı dört perdelik oyununun girişinde de bu durumu vurgulayarak, bu eserinde yer alan sekiz karakterden sadece, eğitimsiz olan üç karakteri günlük dille konuşturur (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nu'ayme, 2019, çev. İshakoğlu, Tanrıverdi ve Yazıcı). Öte yandan, günlük hayatın içerisinde karşılaştığı eğitimsiz insanların halk diliyle konuştuğunun bilincinde olan bir okuyucu, -türü ne olursa olsun- edebi eserlerde eğitimsiz insanların fasih dille konuştuklarına şahit olduğunda söz konusu eserin gerçek hayatı ne kadar yansıttığını sorgulayacaktır. Bu hususlar ışığında, Nu'ayme'nin ulusal bir felaket olarak tanımladığı fasih Arapçanın yok olmasını önlemek amacıyla ciddi çözüm arayışına giren ilk yazarlardan olduğunu söylemek uygun olacaktır.

Makalede yazarın üzerine düşündüğü bir diğer sorunun ise konuşma dilinin yazımının düzeltilmesi olduğu görülmektedir. Konuşma ve yazı dili arasındaki yazımsal farklılıklardan kaynaklı sorunlara ilişkin "...peki bu görevi bizim için kim üstlenecek" şeklinde bir soru yönelterek "Edebi ya da yarı akademik bir meclisimiz olsaydı bu mevzuyu onun (meclisin) omuzuna yüklerdik" diyerek kendisi cevaplar (Nu'ayme, 1998, s. 35-36). Arap toplumunun dilsel anlamda eksikliklerini giderebilecek kurumların yokluğunu dile getiren yazar, günlük hayata sadık kalınarak hayatın yasalarına tabi olunacaksa, yazarın tek seçeneğinin günlük konuşma dili olan, yaşamın dilini benimsemek olduğunu ifade eder.

4.4. Nu'ayme'de Eski-Yeni Çatışması

Kitapta yer alan ve *el-Funûn* dergisinde de yayınlanan *el-Hubâhib* (Ateşböcekleri) adlı makalesinde Nu'ayme, Arap dünyasında şimdiye kadar algılanan Arap edebiyat anlayışının uzun süredir sürdürülen ilkelerine saldırmış ve yeni bir edebiyat anlayışı önermiştir. Makalenin ana temalarından birisi Nu'ayme'nin daha sonraki çalışmalarında da sürekli dile getirdiği, Arap ediplerinin sürekli eskiye bağlılığı ve modern çağa olan ilgisizliğidir. Batılı nesir anlayışına uygun bir şekilde kaleme aldığı makalesine Longfellow'un "The Rainy Day"den "Ey kederli kalp, güçlü ol, şikâyet etme, bulutların arkasında hala parlayan bir güneş var" ve Ibsen'den "Diyorlar ki, intihar ahlaki bir suçtur. Onu saran çevreye göre, kişi kendisini yavaş yavaş öldürerek yaşar?", ve Berne'den "Kendisine vurulduğu zaman köpek havlar. İnsanın da böyle yapması hakkı değil midir? Köpeklerden daha alçak bir topluluk vardır. Kendilerine vurulsa bile ses çıkartmazlar" alıntlarıyla başlar (Nu'ayme, 1988, s. 39). Desmond

(2011), *el-Hubâib* makalesine bu şekilde bir giriş yaparak başlama yönteminin Nu'ayme'nin, söze Batılı yazarların bir seçkisinden başlaması gerektiği yönündeki görüşünü desteklediğini ifade eder (s. 276-277). Burada “*Yazarlarımız konu seçiminde özel bir yeteneğe sahiptir. İnsan akli kapsamında işlenmedik bir konu bırakmadılar, kağıtlardan bir dağ oluşturdular*” (Nu'ayme, 1998, s. 39) ifadeleriyle konu seçimi hususunda Arap yazarları iğneleyici bir dille eleştirir. Devam ederek şöyle söyler: “... *ve yazılarında aç gözlülüğe bol bol pay vermeyi unutmadılar. Yine de açgözlülerin en açgözlüleri olduğu gerçeğini atlادılar*” (Nu'ayme, 1988, s. 40). Makam-mevki ve daha birçok şey elde etmek için yapraklardan dağlar oluşturmak pahasına sözü uzatan klasik dönem Arap yazarlarını, şairlerini ve bunları taklit eden modern dönem Arap yazarları, şairleri hedef alır. Arap edebiyatının en saygın şairlerinden biri olan el-Mutenebbî, Emevî dönemi şairlerinden el-Ahtal ve ünlü hiciv şairi el-Ferazdâk Nu'ayme'nin iğneleyici üslubundan ve eleştirilerinden kurtulamaz (Hine, 2011, s. 278; Nu'ayme, 1998, s. 40). Nu'ayme burada bir hipotez öne sürer. Bir şair, arkadaşı için birkaç kelime övgü yazmak isteyebilir. Bunu yaparken de kullanmak istediği bu ifadeyi Mutenebbi'nin halihazırda ülkenin nehir kıyısını tarif etmek için kullandığını, övgü yerine hicvi tercih etmek isterse de el-Ferazdâk'ın, el-Ahtal'ın ve diğerlerinin hicvi tekelleri altına aldığını ve bunu (diğer türlere) bir yöntem olarak düşünmediklerini görecektir (Hine, 2011, s. 278-279; Nu'ayme, 1998, s. 40). Nu'ayme'nin bu ifadeleri klasik dönem şairlerinin söylenecek bir söz bırakmadıklarına dair yazılan beyti de akıllara getirmektedir.

Arap yazarlara yönelik eleştirilerini sürdüren yazar, onları Arap edebiyatının içerisinde bulunduğu edebi tekdüzeliğe izin vermekle suçlar. Bir eleştirmen olarak kendisinin ve Arap edebiyatının içinde bulunduğu durumu şu şekilde açıklar:

Gerçek bir elmas taş almak için kuyumcu dükkânına giren biri gibiydim, çoğu kimse her biri birbirinden parlak olan taşları görünce şaşırır, seçmek onun için imkânsız olur, fakat burada bazı müşterilerin bakışları gerçek elmastan olan yüzük taşına takılır, onunla ve diğer parlak taşlar arasındaki farkı görür, diğerlerinin sadece bir cam olduğunu anlar ve kuyumcudan çıkar. Biz gerçeklerimizle yüzleşmekten nereye kaçalım? İçimizdeki vebadan nereye saklanacağız? Ey kavmim, bizde cam taşlarının çok olması bela değildir. Bela tam tersine bizim onları elmas olarak adlandırmamız ve elmas olarak değerlendirmemizdir (Nu'ayme, 1998, s. 46-47).

Nu'ayme eleştiriyi değerli bir elmasın anlaşılmasını sağlayan sarraflıkla ilişkilendirir. Arap dünyasının kalite konusunda tıpkı bir elmas ile bir cam parçası arasındaki fark gibi, gerçek ve sahte güzellik arasında ayırım yapamadığını söyler. Asıl sorununun ise çok fazla edebi esere, yazara sahip olmak olmadığını, aksine bunları değerlendirebilecek yetkinliğe sahip eleştirmenlerin bulunmaması olarak ifade eder. Burada da edebiyatta eleştirmenlerin önemine ve gerekliliğine dikkat çeker.

Nu'ayme, Arap edebiyatının içerisinde bulunduğu durumu tanımlayarak, sorun olarak gördüğü hususları semboller aracılığıyla ifade etmeye çalışır. Ayrıca okuyucuyla konuşma içerisinde kalarak, sorunun çözümü hususunda birlikte bir çözüm bulunması gerektiğini vurgular. Nu'ayme'nin "*Felaket gerçekten fakir olmamız değil, ancak fakir olduğumuz ve kendimizi Karun kadar zengin olduğumuzu iddia etmemizdir*" (Nu'ayme, 1988, s. 47) ifadeleri aslında yazarın kendisi gibi yazar olan arkadaşlarına karşı duyduğu memnuniyetsizliğin de bir ifadesidir.

Nu'ayme'nin eleştirmenlerin kutsal kabul ettiğini düşündüğü birçok önemli ismi tereddüt etmeden eleştirir:

Bana gelen sesleri duyuyorum ve uzanan elleri görüyorum, diller bana kin kusmakta ve herkes şöyle demekte; eskilerden İmru'u'l-Kays, Nâbiğa ez-Zubyânî, Lebîd, el- 'Alkâme el-Fahl, 'Antara, Mutenebbî, Muhelhil, Hemezânî, el-Ahtal, Cerîr, İbn Rüşd ve İbn Sina'yı bilmiyor musun? Yenilerden Ahmed Şevkî, Hâfız, el-Mutrân bunların dışındaki birçok çağdaş yazarı bilmiyor musun? Beyler asla, bunların hiçbirini unutmadım. Kabirlerinde yatanların sukunetini bozmaya, günahkâr gözlerimi defne yaprağından yapılmış taçlara ve yaşayanların başlarının üzerindeki nur halelerine kaldırmaya cesaret edemem. Kızdırmamak için fısıltıyla konuşurum, onların sıkıntıları bedenlerinden daha büyüktür, bırakın birbirlerinden ayrılınsınlar, her hâlükârda sizin onlardan birini Homeros, Virgil, Dante, Shakespeare, Milton, Byron, Hugo, Zola, Goethe ve Tolstoy'un seviyesine çıkaracak kadar zalim olduğunuzu düşünmüyorum (Nu'ayme, 1988, s. 50-51).

Burada sadece Cahiliye döneminde yaşamış şairleri zikretmediği, yazarla aynı dönemde yaşayan şairlerden de bahsettiği görülmektedir. Bunlardan birisi de yaşadığı yüzyılda kendisinden sadece yirmi yaş küçük olan ve "şairlerin prensi" olarak adlandırılan Ahmet Şevkî'dir. Arap şiirinin yenileştirilmesini savunan Abullû (Apollo) grubunun üyeleri arasında yer alan Ahmed Şevkî, grup üyelerinin aksine, grubun yayın organı olarak kurulan Apollo dergisinde yayımlanacak şiirlerin İslam

öncesi Arap şiirini yansıtacak şekilde olmasını istemiştir (Adalar Subaşı, 2008, s. 62-63). Şevki'nin modern Arap şiirinin geleneksel yapısından arındırılmasını savunan grup üyeleriyle çelişen görüşleri, derginin ilk sayısı için yazdığı şiirinde geçen “*Apollo!! Merhaba sana ey Apollo,Umulur ki bize eskiyi canlandıran Muallakâlar'ı getirirsin*” (Subaşı, s. 65) mısralarından anlaşılmaktadır.

Genel anlamda Nu‘ayme, geçmişte yaşamış Arap yazarların eserlerini taklit etme eğilimi içerisinde olan ve bizlere, Abbasi halifelerinden Harun Reşid'in kıyafetlerini giydirmeye çalışan yazarları (Naimy, 1967, s. 132; Nu‘ayme, 1998, s. 53) hedef almıştır. Milton, Hugo, Tolstoy gibi yazarların insan kalbinin derinliklerine daldığı bir dönemde, Arap yazarların hala ışıltılı kılıçların, çöl develerinin, geyiklerin ve “*ayrı kalınan sevgilinin izleri*”ni övdüğünü belirtir (Nu‘ayme, 1988, s. 132). Batı ve Arap dünyası arasında bir kıyaslama yaparken Arap edebiyatına seslenerek “*Sizin ateşböcekleriniz, kuru samanı bile tutuşturamayacak binlerce gece lambanız var... Pasın üzerindeki mürekkebi arttıran yazar olarak adlandırdığınız ordularınız var*” (Nu‘ayme, 1998, s. 57) der. Modern Arap edebiyatçılarının aslında edebi reform adı altında yapmak istedikleri şeyin varlığın yarasını değiştirmek kadar imkânsız olduğunu, güneşi gece, ayı ise gündüz doğmaya çağırmayı istediklerini belirterek açıklar. Çünkü benimsenen yöntemle ulaşılmak istenilen edebi zenginliğin birbiriyle çeliştiğini düşünür. “*Bizim lambalarımız değil ateş böceklerimiz vardır. Yazarlarımız değil yazarcıklarımız; kitaplarımız değil kitap ticaretimiz vardır*” (Nu‘ayme, 1998, s. 57). “Kuveytib” (yazarlık) kelimesiyle yazar, aslında Arap yazarları küçümser ve yazar kimliklerini sorgular.

Makalesinin sonlarında ise tüm umutsuzluğuna rağmen “*Bu kan mezbahalarının temellerini yok edin. Ateş böceklerini hayatın karanlığında kuyruklarıyla parlamaya bırakın ki güneşin ışığını henüz görmeyeni aldatmasın. Kalplerinizde yeni tanrılara yeni mabetler; gerçek, arzu ve samimiyet yakıtıyla yanan, parlayan ışıklara yüksek minberler hazırlayın. Ümitsizliğe kapılmayın; bulutların arkasında güneş hala parlamaktadır*” (Nu‘ayme, 1998, s. 68) sözleriyle geleceğe dair olumlu düşüncelerini dile getirmekten çekinmez.

Nu‘ayme “*ez-Zihâfât ve'l-‘îlel*” (Zihaf⁷ ve İletler⁸) başlıklı makalesinde de yine klasiklerden biri olan, döneminin bilinen ve saygın isimleri arasında kabul edilen, Arap dili alanında büyük çalışmalar yapmış, kutsal bir yere sahip olan el-Halil b.

⁷ Zihaf aruz kusurları içinde tefilede bir hecenin eksik okunmasıdır.

⁸ İlet tefilede harf sayısında görülen eksilmedir ve zihafa göre ağır bir kusurdur.

Ahmed el-Ferâhidî'yi sert bir dille eleştirir. Makaleye alaycı bir üslupla başlar ve okura soru yöneltir. Yönelttiği sorunun cevabını da kendisi verir:

Sen hayatında hiç el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî olarak adlandırılan bir adam duydu mu? Hayır. Öyleyse bil ki (Allah seni korusun) Ebû Abdurrahman (onu da rahmetine ve rızasına kavuşturursun) Hicri 100 senesinde doğdu ve takva, ibadet ve iyilikle geçirdiği yetmiş beş yıldan sonra öldü ve Aruz ilmini icat etti (Nu'ayme, 1998, s. 115-116).

Aslında okuyucuya soru yönelterek Nu'ayme, Arap okurları, Arap edebiyatında aruz ve aruzun yaratıcısı olan el-Halil b. Ahmed hakkında düşünmeye davet eder. “Aruz, Allah seni gözetsin, aruz Arap şirinin vezinlerinin doğrusunun ve bozuğunun ve geçirdiği zihaf ve illetlerin bilindiği usul ilmidir” (Nu'ayme, 1998, s. 116). Nu'ayme burada aslında aruzun kutsallaştırılmasına tepki gösterir. Devamında aruza özgü uzun olması gereken bir hecenin kısa olarak gelmesi anlamına gelen zihafın ve hece sayısında azalma olması anlamına gelen illet adındaki aruz kusuru kavramlarının tanımını vererek, bunlarsız bir hayatın nasıl olabileceğini, mutluluğun bu terimlerle eş anlama geldiğini “Mutluluğumuz zihaf ve illetler olmadan nasıl tamamlanır?” (Nu'ayme, 1988, s. 116) sözleriyle ifade eder.

Yazar alaycı üslubunu tüm makale boyunca “Ey arkadaşım, çok bahirli olması aruz ilminin güzelliklerindedir. Her bir bahrin o olmadan senin için binmesi (kullanması) zor olan ve onlarsız (kullanamayacağın) binemeyeceğin kayıkları vardır” (Nu'ayme, 1988, s. 117) şeklinde sürdürür. “Gülme! Durum ağlanacak bir durumdur, gülünecek değil. Gülünecek şeylerden mi edebi hayatımızdan bir yılı zihafalara ve illetlere gömmemiz gülünecek şeylerden midir?” (Nu'ayme, 1988, s. 127) ifadesinin devamında ise el-Halil'in Arap edebiyatına kazandırdığı aruzun, Arap şiirine sadece zarar vermekle kalmadığını, aynı zamanda yaygın türleriyle Arap edebiyatına zarar verdiğini ve meşhur olmak isteyen her kişinin ilk dönemlerden itibaren aruza başvurduğunu kaydeder (Nu'ayme, 1988, s. 127). Öte yandan nasıl tapınaklar ve ritüeller namazın ve ibadetin zorunluluklarından biri değilse, kafiye ve veznin de şiirin zorunluluklarından olmadığını (s. 125) Arap şiirinin türlerinin gazel, hiciv, mersiye ve fahr başta olmak üzere çok olduğunu ifade ederek “...Arap şiir türlerinin şiirin değil, aruzun ve kafiyenin bir sahnesine dönüştüğünü” kaydederek eleştirir (s. 130). Nu'ayme bu makalesinde sadece aruzu eleştirmez aslında, edebi türler içerisinde şiirin işgal ettiği yerin büyüklüğüne de dikkat çeker. Arap edebiyatında, özellikle nesir türünün şiire göre daha geç bir dönemde gelişme gösterdiği göz önüne alınırsa aslında Cahiliye'den beri devam eden şiirin üstünlüğü geleneğine karşı çıkmaktadır.

Bilakis, matematiği, geometriyi, coğrafyayı, tıbbı ve astronomiyi nazmetmiştik. Değil mi? Öyle yapmadık mı? Şiirle haberleşir/yazışır, şiirle selamlaşır, şarabı şiirle içer olduk. Yemeği şiirle yer, çocuklarımızı şiirle vaftiz eder olduk. Onları şiirle evlendirdik, arkadaşlarımızı şiirle karşılar ve şiirle uğurlar hale geldik, onları bayram veya bir doğum münasebetiyle şiirle kutladık... (Nu'ayme, 1998, s. 128)

Ayrıca yazar şair ve şiire getirdiği eleştirilerin yanı sıra “*Şair ruhun tercümanıdır*” (Nu'ayme, 1998, s. 124). “*Ruh hisseder ve onun doğurduğu şey sanattır. Sanat sözü bir kıyafet gibi giyerse şiir olur*” (Nu'ayme, 1998, s. 133) ifadeleriyle şair ve şiiri tekrar tanımlayarak, el-Halil ve onun burada zikrettiği çalışmaları olmasaydı şiir ile şiir olmayı ayırt edemeyeceğimizi vurgular. Aslında yazar aziz bir dile hizmet etmek dışında bir şey amaçlamayan el-Halil b. Ahmed'den ziyade ondan sonra gelenlere tepki gösterir.

Klasik şiir anlayışı çerçevesinde veznin ön plana çıkartıldığı, mana ve ruhun ikinci plana atıldığı ya da hiç yer verilmediği şiir anlayışını eleştiren Nu'ayme, bu makalesinde ve diğer makalelerinde de geleneksel şiir konularının dışına çıkılması gerektiğini vurgular. Şiire daha geniş bir anlam getirerek, sınırlarını genişletir. Nu'ayme'nin bu görüşü modern dönem şair ve yazarlarının çoğunda görülür. Özellikle aruz ölçüsünden serbest vezne geçişin ilk ayak izlerini Halil Mutrân ve sonrasında romantizm akımından etkilenmiş mehcer ekolü ve Apollo grubu şairlerinin şiirlerinde görmek mümkündür.

Sonuç

1923 yılında el-Gırbâl yayınlandığında, Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, Suriye-Lübnan halkları Fransız mandası altındaki hayata alışmaya başlamışlar ve kültürel olarak Arap dünyası *en-Nahda* (النهضة) hareketinin filizlenmesine şahit olmuştur. Özellikle Batıya göç eden ve burada eğitim alan Arap yazarlar, edipler devrim niteliğinde kabul edilebilecek görüşlerle yola çıkmışlar ve bu düşüncelerini özgür bir şekilde ifade etme imkânı elde etmişlerdir.

Bu yazarlardan birisi olan ve eleştiri alanındaki katkılarıyla önemli bir yere sahip olan Nu'ayme, Arap edebi eleştiri üslubunun sistematik bir yapı kazanması için ilkeler ortaya koymuş ve bu ilkeleri daha sonraki dönemlerde yazdığı eserlerde uygulamaya çalışmıştır. Yazar el-Gırbâl ile etkin olduğu bir diğer alanın eleştiri olduğunu kanıtlamıştır. Nu'ayme'nin kitapta yer alan makalelerini yayınlamaya başladığı dönem, edebiyat tanımlarının yerleşik ve esnek olmadığı, her şeyin yeni bir

yorumu ve incelemeye açık olduğu bir dönemdir. Bu çalışmada, kitabında yer alan ve birkaç örneğini incelediğimiz makalelerinde Nu'ayme, eleştiri, şiir ve şair nedir, nasıl olmalıdır, eleştirinin edebiyattaki yeri ve önemi nelerdir şeklinde sorular yönelterek, bu sorulara yanıt aramıştır. Soruları cevaplarken yaşadığı dönem edebiyatının içinde bulunduğu temel sorunlardan örnekler de getirerek, çözüm önerileri sunmuştur. Eleştirinin ve okuyucu arasındaki ilişkinin samimiyet ve dürüstlük ilkelerine dayanması gerektiği görüşünü savunarak, makalelerinde okuyucuyla yakın bir bağ kurmaya çalışmıştır. Okuyucusunu Modern Arap edebiyatının sorunları üzerinde düşünmeye ve birlikte çözüm bulmaya davet etmiştir. Ayrıca, edebi eserlerin toplumların değişmesinde ve gelişmesinde önemli bir sorumluluğu olduğuna inanan yazar, bu gücün etkin bir şekilde kullanılması gerektiğine olan inancını tekrar vurgulamıştır. Bu yüzden de ediplere büyük sorumluluklar yüklemiş, görevini yerine getirmediğini düşündüğü yazarları hangi türde yazarsa yazsın eleştirmekten çekinmemiştir.

Nu'ayme Arap edebiyatının ilk dönemlerden itibaren yüce ve dokunulmaz bir konumda bulunan Arap şiirini de cesur ve korkusuz bir dille eleştirmiştir. Şiirlerin vezin, kafiye, aruz gibi geleneksel kalıplarla sınırlandırılarak kapsamının daraltıldığını ifade etmiş; şiirin konusunu, içeriğini genişletmeye çalışmıştır. Ancak bunu yaparken şiire bir sınır da koymuştur. Şiirde duyguya verdiği önem Nu'ayme'nin romantizmin etkisinde olduğunu göstermektedir. Önemi vurguladığı hayal olgusunun günlük yaşamdan, gerçeklikten kopuk olamayacağını belirterek şiire farklı bir anlam yüklemeye çalışmıştır. Şaire sınırlı bir özerklik hakkı tanıyarak kendi hayal dünyasını kullanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak *saçmalık* olarak tanımladığı gerçeklikten kopuşu kabul etmemiş, duyularla algılanabilen gerçekliğin tasvirini kastetmiştir. Arap edebiyatının geride kalmasının temel sebebi olarak, aydın diye adlandırılan kesimin eskiye bağlılığını göstermiştir. Bu sebeple, modern dönemde eski yöntemlerin dışına çıkmayarak, şiir nazmeden ve bu şekilde tanınan şairleri işaret ederek, sert ve alaycı bir dille eleştirmiştir.

Öte yandan, Nu'ayme'nin eleştirinin kimliğinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde farklı alanlarda, farklı ülkelerde aldığı eğitimin önemli bir katkısı olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü Nu'ayme'nin makalelerinde Arap edebiyatçılarının eserlerini Batıda gerçekleştirilen çalışmalarla sıkça karşılaştırdığı görülmüştür. İngilizce ve Rusça eserleri orijinal dillerinde okuyabilen Nu'ayme'nin bu dillerde yazılan önemli eserleri okuması, bu okumalar sonucu vardığı sonuçlar, ulaştığı tespitler, gözlemler Arap edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat ve eleştiri

metodunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Yazar, el-Gırbâl'de yer alan ve burada yer veremediğimiz birçok makalesinde tercümenin önemine de dikkat çekerek, bazı önemli eserlerin tercümelerinde gördüğü eksiklikleri, yanlışlıkları vurgulayarak bunlara da eleştirel bir gözle bakar. Çevirinin Arap edebiyatı içerisindeki gerekliliğinin altını çizerek, Arap edebi zenginliğini su kuyularına benzetmiş ve bu kuyuların edebi anlamda toplumun susuzluğunu gideremediğinden yakınmıştır. Susuz bir şekilde ölümü beklemek yerine hep birlikte komşuların kuyularını kullanmayı önermiştir. Komşuların kuyularıyla yazarın kastettiği aslında Batı edebiyatıdır. Nu'ayme'nin metaforlar üzerinden Arap edebiyatının yeterli ve yetersiz olduğu hususları dile getirmesi kitabın tamamında görülmektedir. Eserinde ağırlıklı olarak eksik, yanlış gördüğü hususları dile getirmekle birlikte çözüm önerilerine de yer veren yazar, eleştirinin ve eleştirmenin sadece yıkıcı değil aynı zamanda yapıcı olması gerektiği görüşüne uygun hareket eder. Nu'ayme sadece eleştirilerini ifade etmemiş, bir eleştirmen olarak Arap edebiyatında bir eleştirmen kimliği de oluşturmaya çalışmıştır.

Öte yandan, Nu'ayme'nin edebi eleştiri alanında belirlemeye çalıştığı ilkelerin daha çok kendi duygu ve düşünceleri çerçevesinde ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonraki dönemlerde Modern Arap yazarlar tarafından bu ölçütlerin ne kadar benimsendiği hususunda yeterli malumatımız olmadığı için kesin bir yorum yapmamız mümkün değildir. Ancak, Nu'ayme'nin bu eserde ortaya koymaya çalıştığı ilkelerle, Cahiliye döneminde bireysel zevke dayanarak ortaya çıkan ve özellikle Abbâsiler döneminde objektif bir kimlik kazanan Arap eleştiri metodunun, yaşadığı dönemde modern bir bakış açısı kazanmasına önemli bir katkısı olmuştur. Eleştiri ve eleştiriye dair unsurları tartışmaya açarak, kendi çağdaşı olan Emîn er-Reyhânî, Enver el-Cundî ve Muhammed Mendûr gibi ediplerin bu konuyu daha ileriye taşımalarını sağlamıştır. Ayrıca, Nu'ayme'nin el-Gırbâl adlı eseri, 'Abbâs Mahmud el-'Akkâd ve İbrahim Abdulkadir el-Mâzinî'nin *ed-Divân* adlı eserinden sonra modern eleştiri alanında *Empresyonist* akımının ikinci kitabıdır. 1923 yılında ilk kez yayımlanan bu eserin günümüze kadar yeniden basımının yapılması onun eleştiri alanındaki değerini göstermektedir.

Kaynakça

- Adalar Subaşı, D. (2007). Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47, 61-81, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66774/1044492>
- Allen, R. (2003). *The Critical Tradition "An Introduction to Arabic Literature"*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dabbagh, H. M. A. (1968). *Mikhail Naimy: Some Aspects of his Thought as revealed in his Writings*. (Published Doctoral Dissertation), Durham: School of Oriental Studies, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/7992/>
- Demirayak, K. (2012). *Arap Edebiyatı Tarihi – I, Cahiliyye Dönemi*. İstanbul: Fenomen Yayınları.
- Doğru, E. (1998). *Mehcer Edebiyatı ve Arap Edebiyatına Etkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gemi, A. (2018). Mehcer Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme. *Electronic Turkish Studies*, 13(28), 437-451.
- Gezek, A. (2020). *Klasik Dönem Arap Edebî Tenkidinde Gelenekçi ve Yenilikçi Yönelimler*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamidov, M. (2012). Mihâil Nu'ayme'de Dil Algısı. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 20 (2012-1), 25-32.
- Hamidov, M. (2011). *Mihâil Nu'ayme'nin Poetikası ve Şiirleri*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamidov, M. (2009). Edebiyat Eleştirmeni Olarak Mihâ'il Nu'ayme. Z. Dilek, M. Akbulut, B. Okay, Z. Bağlan Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın (Yay. haz.). 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: 10-15.09.2007, Ankara) Bildiriler içinde (s. 185-201). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Hine, A. D. (2011). *Russian Literature in the Works of Mikhail Naimy*. Published Doctoral Dissertation, London: University of London. <http://eprints.soas.ac.uk/14698>
- İmanquliyeva, A. (2007). *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Kratchkovsky, I. Y. (1953). *Among Arabic Manuscripts*. (T. Minorsky, Çev.). ABD: Brill.
- Naimy, N. N. (1967). *Michael Naimy: An Introduction*. Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Naimy, S. (2019). The Conflicts that Pave the Way for Peace: Lebanese Poet and Philosopher Mikhail Naimy. *The Journal of Social Encounters*, 3(1), 13-20.
- Nuayme, M. (2019). *Babalar ve Oğullar*. (H. Yazıcı, E. Tanrıverdi ve Ö. İshakoğlu, Çev.). İstanbul: Akdem Yayınları.
- Nu'ayme, M. (1998). *el-Ğırbâl*. Beyrut: Muessesetu Nevfel.
- Nu'ayme, M. (1991). *Seb'ün Hikâyetu 'Umr (1889-1909)*. Beyrut: Muessesetu Nevfel.
- Nu'ayme, M. (1988). *Eb'adu Mûskû ve min Vaşintun*. Beyrut: Muessesetu Nevfel.
- Sprengling, M. (1932). Michael Naimy and the Syrian Americans in Modern Arabic Literature. *The Open Court: A Monthly Magazin*, 8(3), 551-563, <https://opensiuc.lib.siu.edu/oj/vol1932/iss8/3>
- Sukûr, M. (2014). el-Mumâresetu'n-Nakdiyye mine'l-Ğırbâl ile'n-Nazâriyye el-Muhâcere. *İttihâdu'l-Kuttâbî'l 'Arab: el-Mevkifu'l-Edebî*, 43(516), 5-17.
- Şimşek, S. (2011). *Mehcer Edebiyatında Din Anlayışı*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şerîh, M. (1989). Ğırbâlu Nu'ayme ve'l-Menhecu'n-Nakdiyye ez-Zâtî. *Merkezu'l İnmâ'i'l-Kavmî: Mecelletu'l-Fikru'l-'Arabî el-Mu'âsır*, 68(69), 125-128.
- Yazıcı, H. (2002). *Göç Edebiyatı*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yûsuf, M. H. R. (2006). *Tetimmetu'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- ez-Zeynî, M. H. (2011). Dirâsât Edebiyye Nakdiyye Mukârine: Nazre Nakdiyye beyne Medreseteyi'd-Divân ve'l-Ğırbâl min Haysu'd-Da'veti ile't-Tecdîd. *Cidde: en-Nâdî'l-Edebî es-Sekâfî*, 12(31), 463-554.
- ez-Zeyn, M. M. B. (2020). Mekâyîsu Nakdi's-Şi'r 'inde Mihâ'ıl Nu'ayme fi Kitâbihi "el-Ğırbâl". *Suudi Arabistan: Mecelletu'd-Dirâsât el-Luğaviyye ve'l-Edebiyye*, 2(12), 163-194.
- ez-Ziriklî, H. M. (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.

Summary

Literary criticism activities appear in Arabic literature in its early periods. Poetry which emerged earlier than other literary genres formed the focus of early critical studies. In later periods, the scope of criticism expanded as works were written in other literary fields, such as prose and sermons. The increase in conquests and the expansion of borders led to people from different religions, languages and cultures living under the roof of the Arab-Islamic state. Over time, this situation has led to the acceleration of studies on the language for reasons such as providing language education to those whose native language is not Arabic. Especially the contributions of non-Arab people called *muvelled* to Arabic literature with their works have created the need to evaluate existing literary works from a critical perspective. With the increase in translation activities, works from different cultures, especially Greek culture, have been translated into Arabic.

By the 19th century, it is seen that some writers who grew up in Arab countries, tried to systematize their criticism activities. On the other hand, a new school, known as *Mahjar* (Migration) literature, has emerged in Arabic literature that takes a different approach in many fields, including criticism. The writers who gathered around Jubran Khalil Jubran (d. 1931), Mikhail Nuaymah (d. 1988) and Amin al-Rihanî (d. 1940) formed a community called "al-Rabitah al-Qalamiyyah (The Pen Union)" in United States and began to carry out their scholarly, literary and political activities under the roof of this community.

Mikhail Nuaymah wrote works in many genres including poetry, plays, novels and short stories. Nuaymah, who was educated in Russian schools in Lebanon, Palestine and later in Russia, was introduced to Russian literature at an early age, and his reading of Russian literature enabled him to compare Arabic and Russian literature. It is considered that Russian education contributed greatly to the formation of the writer's critic identity. Nuaymah, who started writing in the field of criticism at the beginning of his literary life, stated that the main reason for writing in this genre was that it was not a literature worth criticizing. The author believes that Arabic literature, which has been influenced by the West, will influence the West in time, and this will only be possible by getting rid of attachment to past. Drawing attention to the importance of criticism, the author brought together his articles in this field in his work called *el-Ghirbal*. Many writers who lived in the same period as Nuaymah expressed that this work was written under Russian (especially Vissarion Grigoryevich Belinsky) and Western critical thought. In the book, Nuaymah presented his thoughts about literary criticism in the form of articles, as can be understood from the title, which means sieve, sifting. In *el-Ghirbal*, the author thought about themes that would enable us to understand what truly great literature is by asking questions such as what the criteria for great literature are? In the first nine of the twenty-two articles in the work, he tried to build his "sieve" by listing different principles that constitute the theory of literature. In the other thirteen articles, he sifted through certain works of different authors, including members of the Pen Union.

In his first article titled *el-Garbala* (Sieving) in the book, he explains the concepts of literature and criticism; and then lists his thoughts on the authors and their works. Listing the conditions required to be a poet or writer, the author also points out that the critic should make a distinction between the work and its author or poet. Nuaymah, who also attributes the critic to the position of a professional who has knowledge of the thing he criticizes, likens the critic to a goldsmith.

Root of the word *nkd*, used in Arabic to mean criticism, is also used for money. The author's likening of a critic to a goldsmith can be related to the fact that both professional groups determine the real values of things. While expressing his thoughts about writers, critics and literature, he also tries to set an example by applying these thoughts in his articles. He uses a sincere language that asks questions to the reader, especially in order to emphasize his opinion that a critic should be frank and intimate.

In the article headed "er-Rivâyetu't-Temsiliyyetu'l-'Arabiyye" (Arab Drama), the author emphasizes that drama was transferred to the Arab society from the West, and stating that theater was not accepted by the public because it was not adapted to Arab social life. He adds that the biggest challenge that can be encountered in writing this genre is the preferred language when making the characters speak. It expresses the absence of institutions that can eliminate the linguistic deficiencies of the Arab society regarding the problems arising from

the differences between spoken and written Arabic language. In the *al-Hubā'ib* (Fireflies), Nuaymah criticizes the long-standing principles of the Arab literary understanding perceived in the Arab world until now, draws attention to the indifference of the Arab literary corpus to the modern age and proposes a new understanding of literature. He accuses Arab writers for allowing the literary monotony in which Arabic literature found itself. He underlines that at a time when writers such as Milton, Hugo and Tolstoy were plumbing the depths of the human heart, Arab writers were still praising the traces of glittering swords, desert camels, deers, and the estranged lover. The other article titled "al-Zihāfat wa'l-'ilal", Nuaymah invites the reader to think about prosody and al-Khalil b. Ahmad al-Farāhidī, the creator of the prosody, who made great works in the field of Arabic language, who has a sacred place in Arabic literature. Nuaymah actually thanks Ahmad for his contributions to Arabic literature, but he reacts to the sanctification of prosody by those who came after him. The author says that rhyme and meter are not essential for poetry, just as temples and rituals are not one of the obligations of worship. In this and other articles, the author stress the need to go beyond traditional topics and methods.

HATT-I MÜDAFAA İLE SATH-I MÜDAFAA ARASINDA ANKARA'NIN TERKİ MESELESİ VE AMERİKAN BASININA YANSIMASI

BETWEEN LINE DEFENCE AND AREA DEFENCE:
THE ISSUE OF ANKARA'S ABANDONMENT AND ITS
REFLECTION IN THE AMERICAN PRESS

Engin Çağdaş BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
enginbulut@trabzon.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 11 Aralık 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 July 2023
Date accepted: 11 December 2023
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ankara; Kayseri; TBMM; Milli
Mücadele; Kütahya-Eskişehir
Muharebeleri; Sakarya Meydan
Muharebesi

Keywords

Ankara; Kayseri; TGNA; National
Struggle; Kütahya-Eskişehir Battles;
Sakarya Pitched Battle

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.21

Öz

I. Dünya Savaşı sonrasında Türk Milli Mücadelesi başladığı ilk günden beri büyük zorluklar içerisinde sürmüştür. Mücadelenin merkezi, Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Anadolu'nun ortasında bulunan bu bozkır kenti Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra büyük bir tehlikeyle karşılaşmıştır. Bu muharebelerde Afyon, Kütahya ve Eskişehir kaybedilmiş, Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya doğru ilerleme ihtimali belirmişti. Bu tehlike karşısında Türk Hükümeti meclisin Ankara'dan başka bir yere nakline karar vermiştir. Böylece Ankaralılar arasında bir panik ortaya çıkmış ve göç hareketleri hızlanmıştır. Her ne kadar Amerikan basınında taşınacak yer Sivas olarak ilan edilse de Türk kaynaklarında bu şehrin Kayseri olduğu en başından beri kesin olarak belirlenmişti. Fakat TBMM üyelerinin direnişiyle karşılaşan bu karar, sadece aileler, arşivler ve ağırlıkların gönderilmesi şeklinde güncellenmiştir. Bir çok mebus savaştan geri çekilmek istemediği için meclisin Ankara'da kalması sağlanmıştır. Sakarya'nın gerisine çekilen Türk ordusunun akibeti Ağustos ayı sonlarına doğru yeniden zor duruma düşmüştür. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından ikinci kez Ankara'dan nakil kararı verilmiş ancak bu karar uygulanmadan Sakarya'da Türklerin zaferi kesinleşmiştir. Türklerin taarruza kalkıp ilerlemesiyle birlikte TBMM'nin nakli tartışmaları uzun süreliğine sona ermiştir. Bu süreç boyunca Ankara'da ve Kayseri'de birçok hazırlık yapılmıştır. Bu çalışmada çeşitli arşiv belgeleri, hatıratlar, Amerikan gazeteleri, resmi yayınlar ve diğer kaynaklar ışığında Ankara'nın nakli tartışmaları, yapılan hazırlıklar ve Ankara'daki durum ele alınmıştır.

Abstract

After World War I, the Turkish National Struggle has continued under great difficulties since the first day it started. The centre of the struggle was the Grand National Assembly of Turkey opened in Ankara. This steppe city in the centre of Anatolia faced a great danger after the Kütahya-Eskişehir Battles. In these battles, Afyon, Kütahya and Eskişehir were lost and there was a possibility that Greek forces might advance towards Ankara. Faced with this danger, the Turkish Government decided to transfer the Parliament from Ankara to another place. Thus, a panic emerged among the people of Ankara and migration movements accelerated. Although the American press had announced Sivas as the place to be moved to, Turkish sources had identified the city as Kayseri from the very beginning. However, this decision was met with resistance from members of the Turkish Grand National Assembly, and the decision was revised to send only families, archives and weights. As many members of parliament were unwilling to withdraw without a fight, the Assembly was allowed to remain in Ankara. Towards the end of August, the fate of the Turkish army, which had retreated behind Sakarya, was again in a difficult situation. Mustafa Kemal Pasha personally decided to transfer the Turkish Parliament from Ankara for the second time, but before this decision could be implemented, the Turkish victory at Sakarya was finalized. With the Turkish offensive and advance, the debate on the transfer of the Grand National Assembly of Turkey ended for a long time. Throughout this process, many preparations were made in Ankara and Kayseri. This study analyses the discussions on the transfer of Ankara, the preparations made and the situation in Ankara in the light of various archival documents, memoirs, American newspapers, official publications and other sources.

Giriş

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşından yenik olarak ayrılmıştır. Bu mütarekenin 7. ve 24. maddeleri İtilaf devletlerine karşı Osmanlı topraklarını işgale açık hâle getirmiş ve ülkeyi askeri açıdan savunulamaz bir duruma sokmuştur (Erim, 1953, s. 519-524). İtilaf devletlerinden birisi olan Yunanistan da diğer büyük devletlerin desteğiyle önce Batı Trakya'ya birliklerini sokmuş daha sonra da Ege kıyılarını ele geçirme planını uygulamaya koymuştur. Mütareke'nin 7. maddesi bahane edilerek İzmir'e çıkan Yunan askerleri, bu tarihten sonra Türk halkına uyguladıkları zulüm, katliam ve göçe zorlama politikaları ile gündeme gelmiştir (Gökçen, 2016, s. 92). 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ilerleyişi ilk başta yerel çeteler tarafından karşılanmış daha sonra Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur. Albay Şefik Bey'in 23 Mayıs 1919'da hazırladığı raporda yer alan Kuvâ-yı Milliye fikri (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1994, s. 61-62) ile Osmanlı'dan kalan birlikler, milis güçler ve çetelerin¹ oluşturduğu düzensiz askeri kıtalar ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak verdiği 16 Kasım 1919 tarihli talimatta milli kuvvetlerin teşkilatlandırılması istenmişti (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1999, s. 31-34). Gediz Taarruzu esnasında ortaya çıkan başarısızlık üzerine düzenli orduya geçme düşüncesi ortaya çıkmış ve bunun ilk aşaması 8 Kasım 1920'de Batı Cephesi'nin ikiye ayrılmasıyla gerçekleşmiştir (Yaman, 1990, s. 394-395). Bu tarihten sonraki savaşlar düzenli ordu denebilecek birlikler tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece TBMM Hükûmetinin başında olduğu bir Türk ordusu ortaya çıkmıştır.

6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci İnönü ve 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci İnönü savaşlarında Yunan ilerleyişi durdurulmuştur. Bilecik ve Eskişehir arasındaki İnönü mevkiinde gerçekleşen savaşlarda alınan zaferler sonrası Temmuz'da başlayacak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine kadar cephede kısmen sükûnet hakim olmuştur. Bu esnada Türk orduları Eskişehir, Eskişehir'in kuzeybatısındaki İnönü ve Kütahya-Altıntaş civarında mevzilenmiş haldeydi. Ayrıca Afyon, Geyve ve Menderes bölgelerinde de çeşitli birlikler bulunuyordu. 10 Temmuz 1921'deki Yunan genel taarruzu ile 15 gün süren Kütahya-Eskişehir Muharebeleri başlamıştır. Türk ordularının Sakarya'nın doğusuna geri çekilmesiyle sonuçlanan yenilginin sebepleri Mustafa

¹ Bu çetelerin yüzde doksanı Birinci Dünya Savaşı'ndan silahlarıyla birlikte firar eden kimselerdi (Aydemir, 1993, s. 67).

Kemal Paşa tarafından Yunan kuvvetlerinin teçhizat ve sayı açısından daha üstün olmasına bağlanmıştır (Gazi Mustafa Kemal, 2020, s. 870-871). Yunanlıların Eskişehir'i işgali cepheyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bulunduğu Ankara'ya yaklaştırmıştır. Bu durum Ankara için yeni kararlar alınmasını gündeme getirmiştir. Ankara'daki meclisin Kayseri'ye taşınması kararı da bunlardan birisidir.

Ankara'daki TBMM'nin taşınması fikri ilk kez 1 Eylül 1920'de Sivas'a taşınması olarak ortaya çıkmıştır. Ali Fuat Paşa'nın aktardığına göre hiçbir siyasi ve askeri sebebin olmadığı bir anda Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Paşa tarafından meclisin nakli meselesi ortaya atılmıştı. O tarihlerde Batı Cephesi Kumandanı olan Ali Fuat Paşa'ya çekilen telgrafta; meclisin ve merkezi hükümetin Sivas'a nakline karar verildiği, nakliye vasıtalarının temin ve tanziminin tamamlanmasıyla birkaç gün içinde naklin gerçekleşeceği bildirilmiştir. Yine aynı telgrafta terke mecbur kalınan arazideki nakliye vasıtalarının geri bölgeleri gönderilmesine oldukça önem verildiği, demiryolu hattının düşmanın takibini önlemek için tahrip edilmesi gerektiği de eklenmiştir. Ali Fuat Paşa tarafından bu telgrafa verilen cevapta; ordunun manevra yaptığı ve durumun hâlâ emniyetli olduğu sırada Ankara'daki hükümetin naklinin Anadolu'yu, Batı Cephesi kıtaatını ve harekâtını alt üst edeceği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla nakil kararından katıyen vazgeçilmesi istenmiş ve Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'in kaybedilmesi ile mevzubahis olacağı vurgulanmıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa yeniden bir telgraf göndererek Ankara'nın boşaltılması kararının kesin olmadığını fakat Eskişehir'in işgal edileceği dönemde yapılmasının daha büyük olumsuz sonuçlara neden olacağını söylemiştir. Bu nedenle düşman durağan vaziyette iken hazırlıkların yapılmasını ve ordunun en kuvvetli olduğu anda bu işlemin gerçekleştirilmesi gerektiğini aktarmıştır (Cebesoy, 2010, s. 540-541). Fakat daha sonra meclisin taşınması kararından vazgeçilmiştir. Meclis'in nakledilmesi düşüncesi ikinci kez bu çalışmanın konusu olan Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan yenilgilerin ardından ortaya çıkmıştır. Sonuncu nakil tartışmaları ise Lozan Konferansı öncesinde 1922 yılında vuku bulmuştur².

Literatürde Ankara'nın nakli meselesinde faydalanılacak iki önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi süreci TBMM'deki nakil karşıtı muhalefetin başını çeken Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'i odak alarak inceleyen Emruhan Yalçın'ın çalışmasıdır. "Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İleri, T. (2021). Lozan Konferansı Öncesinde Tbm'nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis'te Yapılan Tartışmalar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 328-342.

ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey” isimli bu eserde daha çok biyografik veriler verilmekte ve mesele çoğunlukla meclis tartışmaları üzerinden değerlendirilmektedir. İkinci eser ise Ulvi Ufuk Tosun’un “Millî Mücadele Dönemi’nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Bunları Çözme Kararlılığı” başlıklı makalesidir. Bu eserde de bir alt başlık ayrılan nakil konusu daha çok meclis kayıtları ve hatıratlardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Bahsi geçen bu iki eserden farklı olarak bu çalışmada geniş bir hatırat kullanımıyla olay bizzat yaşayanların gözünden aktarılmaya çalışılmış, yabancı ülkelerin nakil meselesine yaklaşımı literature özgün bir bilgi olarak katılmıştır. Çalışmanın amacı TBMM’nin nakli meselesini sadece askeri ya da siyasi bir karar olmaktan çıkarıp dönemin sosyo-ekonomik şartlarının yansımaları da doğru okumaktır. Bu amaçla da Ankara ve Kayseri’de yaşananlara yer verilmiş cephe gerisindeki durum bizzat Millî Mücadele’nin merkezi üzerinden incelenmiştir.

KÜTAHYA-ESKİŞEHİR SAVAŞLARI SONRASI TBMM’NİN NAKLİ TARTIŞMALARI

Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir cephesindeki zaferlerinden sonra Ankara’ya kadar ilerleme planları yapmaya başlamış, hatta İngilizlere Ankara’da randevu verecek kadar kendilerinden emin bir tavra bürünmüştür. Zira Yunanlılara göre Ankara’nın alınması Anadolu savaşının başarıyla bitirilmesini sağlayacaktı (Miralay Mehmet Arif Bey, 1987, s. 76; Kinross, 2014, s. 326). Ankara’nın maddi olmaktan çok manevi kudretinin eriştiği merteye buranın terkinin ne derece büyük bir hayal kırıklığı yaratacağının da ipuçlarını veriyordu. Yunan kuvvetlerinin Ankara’ya doğru ilerlemesi ile Haymana ve Polatlı taraflarından gelen top sesleri şehrin sokaklarında duyulur hâle gelmişti (Şapolyo, 1958, s. 421; Aydemir, 1993, s. 480; İnan, 2009, s. 148). Yabancı basında Yunanlıların Ağustos ayında Ankara’da olmasının beklendiği haberleri vardı (“Turks Quitting Ismid Area; Rout Seems Compete”, 1921, s. 4). Amerikan basınına göre Kütahya-Eskişehir savaşlarındaki yenilgiden sonra Türk ordusundan kalanları ele geçirmek ve Ankara’nın zaptı için çalışan Yunan ordusu operasyonlarının son aşamasına gelmişti. Saldırının başlamasına 48 saat kala Yunan kuvvetleri tarafında her şey hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ise ordudan geriye kalanları yeniden düzenlemiş ve bu düzenlemeden sonra Türk ordusunun sayısının 45 bin civarında olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca Türk askerlerinin erzak ve cephanesinin sıkıntısı çektiği, top sayısının da 80-90’ı geçmediği belirtilmiştir. Gazetede Yunanlıların herhangi bir başarı ihtimali bulunmayan Türk ordusunu iki tümene indirip tamamen yok etmesinin beklendiği aktarılmıştır. Ankara’nın

Yunanlılar tarafından ele geçirilip geçirilmeyeceği kesin olmamakla birlikte o zamana kadar Yunan işgaline giren bütün toprakların sıkı şekilde korunacağı ve diplomatik mücadelenin sonuçlarının bekleneceği yazılmıştır (“Final Phase”, 1921, s. 10).

Yunan kaynaklarında yenilerek gerilemeye başlayan Türk ordusunun Sakarya'nın ötesine, Ankara'ya doğru, çekilmesi askeri harekâtın başarısı olarak gösteriliyordu. Fakat düşmanı takip etmek ve Ankara'yı Kemalistlerin elinde almak zaruri bir konu idi. Kışın yaklaşması ve yağmur mevsiminin başlaması ile bu takip hareketi gerçekleştirilememiştir. Yine de 100km. civarında demiryolu tahrip edilmiş, bölge kuvvetli bir Türk ordusunun barınabilmesi için gereken kaynaklardan arındırılmıştır. Böylece Ankara civarında bir boşluk oluşturulmuştur (Öztoprak, 2006, s. 121). Türk ordusunun da Sakarya gerisine çekilmesiyle Ankara risk altına girmişti.

TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve hükümet üyelerinin imzaladığı 22 Temmuz 1921 tarihli bir kararla meclisin Ankara'dan Kayseri'ye nakli söz konusu olmuştur. Bu karar şöyledir:

- Hükümetin Ankara'dan Kayseri'ye nakli, hareket zamanı gelinceye kadar Ankara'da çalışmaya devam etmesi kararlaştırılmıştır. Vekiller bu amaç doğrultusunda yanlarında tutacakları memurların dışındaki daire ve şubelerini hızlı bir biçimde Kayseri'de göreve hazır bir şekilde bulundurabilmek için şimdiden sevke yetkilidir.
- Bütün Vekaletler, Meclis Divanı Başkanlığı ve Ankara Belediyesi ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden birer üyeden oluşacak nakliye komisyonu Müdafaa-i Milliye Müsteşarı başkanlığında toplanıp Dahiliye Vekaletinden emir alacaktır.
- Bahsi geçen komisyon Pazartesi günü nakliyata başlayacak ve Kayseri'de daireler, meclis ve yabancı temsilciler için gereken binaları sağlamak, yollarda emniyet ve iaşeyi temin etmek için Ankara, Kırşehir ve Kayseri ile yol üzerindeki diğer kasabaların arabalarına görev vererek nakliyata tahsis edecek önlemleri alacaktır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından bu belgenin altına düşülen notta alınan kararın meclis tarafından aynen kabul edilmediği, yalnız ailelerle fazla eşyaların nakledileceği, meclis ve hükümetin yeni bir karar alınıncaya kadar Ankara'da görevine devam edeceği belirtilmiştir (BCA, BKDB 3/30/17, 22/07/1921).

Türk ordusunun durumunu ve meclisin Kayseri'ye nakli konusunu müzakere etmek üzere TBMM'de yapılan oturumda ilk olarak Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa söz almıştı. Fevzi Paşa yaptığı konuşmada; Yunan ilerleyişinin iki koldan gerçekleştiğini aktarmıştır. Bunlardan birincisi Bursa üzerinden Eskişehir'e giden kol, ikincisi ise Uşak'tan Afyon'a giden koldu. Bu iki kol Seyitgazi üzerinde birleşmekteydi. Afyon yakınlarında dört gün şiddetli muharebeler cereyan etmiş, Seyitgazi üzerindeki direnişle birlikte geçen sürede ordunun bütün cephanesi ve askeri gücü Eskişehir hattına çekilmişti. Fevzi Paşa ordunun güven içerisinde hareket edebilmesi için Ankara'nın akıbetini düşünmemesi gerektiğini, Ankara'ya odaklanıldığında düşmanın da manevrasını bu yönde yaptığını ve Türk ordusunun hep Ankara'ya bağlı kalacağını söylemiştir. Ordu Ankara'dan bağımsız olarak Eskişehir'de güven içerisindeydi. Ordunun güvenliği ve emniyet içerisinde hareket edebilmesi için Heyet-i Vekile'de yapılan müzakerelerde TBMM'nin Kayseri'ye taşınmasını içeren yukarıdaki karar alınmıştır (TBMM GZC, 1921b, s. 99-107). Fevzi Paşa kendisine ait günlüklerde de bu kararın Heyet-i Vekile tarafından verildiğini not etmiştir (Hatemi, 2010, s. 11). Fevzi Paşa'nın konuşması TBMM'de infial yaratmış, birçok vekil söz almak istemiştir. Bunlardan Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in konuşması tarihe geçmiştir. Mustafa Bey Heyet-i Vekile'nin aldığı nakil kararının yanlış olduğunu, orduya aksi yönde tesir edeceğini öne sürmüştür. Meclisin kaçacağı haberlerinin halk arasında yayıldığını dile getiren Mustafa Bey, ordunun serbest bırakılması gerektiğini, ordunun şehir bekçisi değil istiklal bekçisi olduğunu vurgulamıştır. Yine meclisin gitmemesi gerektiğini belirterek, sadece halkın ve ailelerin serbest bırakılmasını, meclis üyelerinin savaşması gerektiğini söylemiştir. Son olarak meclisin Kayseri ya da Kırşehir fark etmeden nereye gitmesi lazımsa oraya yavaş yavaş taşınabileceğini eklemiştir.³ Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ise meclisin varlığının hem içeriye hem de dışarıya gösterilmesi, vatan için gelen muhacirlerin düşünülmesi, mebus ailelerinin gitmesi için bir encümen kurulması gerektiğini söylemiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey de bunca felakete katlandıktan sonra meclisin dağılamayacağını savunmuştur. Diğer bir görüş ise Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey tarafından gündeme getirilmiş, Galip Bey meclisin gitmesiyle kalmasının bir farklılık arz etmeyeceğini, asıl meselenin meclisin nereye nakledileceğinin belirlenmesi olduğunu ifade etmiştir (TBMM GZC, 1921b, s. 99-107). Sonuç olarak TBMM görüşmelerinde iki konu

³ Mustafa Durak Bey ve meclisin nakil tartışmaları sırasındaki tutumu hakkında bkz. Emruhan Yalçın, E. (2011). Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 893-909.

üzerinde fikir birliği olduğu görülmüştür. Birincisi Ankara'yı harp etmeden düşmana bırakmamak, ikincisi ise yenilginin sorumlularını bulmaktı (Atay, 1980, s. 298). Özellikle Mustafa Durak Bey'in konuşması meclis üzerinde etkili olmuş ve nakil meselesinden bir süreliğine vazgeçilmiştir (Turan, 1998, s. 250-251; Tosun, 2020, s. 585).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa imzasıyla Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta TBMM'deki müzakerelerin neticesinden bahsedilmiştir. Bu telgrafta meclisin ağırlıklarının Kayseri'ye gönderilmesi fakat meclisin kendisinin gerekirse daha sonra nakledileceği kararı bildirilmiştir. Ayrıca milletin orduya karşı beslediği sarsılmaz güven ve şükranı askerlere iletmek için 139 numaralı "Orduya bir heyet izamına dair" karar alınmıştır ("Orduya bir heyet izamına dair", 1921, s. 1). Asılsız dedikodular ile ara sıra sarsılan kamuoyuna ordumuzun sağlamlığı ve gücünü bizzat görerek anlatmak da bu heyetin görevlerindendi ("Belge No: 2523", 1993, s. 130; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 533; Hatemi, 2010, s. 811). TBMM'nin meclisin naklinin aksine karar vermesi ve bu kararında direnmesi cepheye gönderdiği heyetten aldığı bilgilerle de destek bulmuştur. Söz konusu heyet cephenin durumunu yakından inceleyecek, cephe kumandanı ve ileri gelen komutanlarla temas ederek maddi ve manevi ihtiyaçları tespit edecek ve elde ettiği sonuçları ayrıntılı bir raporla meclise sunacaktır (Arıkoğlu, 1961, s. 237).

30 Temmuz 1921'de TBMM yeniden toplanmış ve Fevzi Paşa düşmanın planları ve olası sonuçları konusunda mebusları bilgilendirmiştir. Buna göre düşmanın yapacağı hamleyle Türk ordusunun kuzeye ya da güneye atılarak ikiye bölünmesi ihtimali vardı. Bu nedenle TBMM'nin istendiği vakitte hızlıca nakledilebilmesi için ağırlıklarının daha gerilere taşınmasına başlanmıştı. Karesi Mebusu Basri Bey meclisin son dakikaya kadar kurtuluş ümidinden vazgeçmek istemediğini tam aksine geri gitmek yerine İzmir'e ya da Balıkesir'e doğru ilerlemek istediğini söylemiştir. Basri Bey'e göre meclisin nakli kalmasından daha büyük felaketti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'de meclisin ister Ankara'da ister Polatlı da nerede olursa olsun ordunun başında olduğunu vurgulamıştır. Son olarak Malatya Mebusu Lütfi Bey ise konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirmiştir. Lütfi Bey ordunun serbest hareket etmesinin sağlanması gerektiğini, ordunun meclisi korumasının buna engel olacağını ifade etmiştir. Halk üzerinde an az tesirle meclisin nakledilebilmesi için hükümetin duruma tam hâkim olduğu bir zamanın

seçilmesi, Ankara'dan bireysel değil toplu olarak gidilmesi şarttı. Tüm bu müzakereler sonucunda onaylanan takrire göre;

- İlk önce ailelerin, ikinci olarak ise eşyaların zaptiyelerle gönderilmesi, hükümet ve meclisin ise mümkün olduğu kadar faaliyetine devam etmesi,
- Lüzum görülmesi ve zaruret haline dönüşmesi halinde Mustafa Kemal Paşa'nın durumu Heyet-i Ali'ye bildirmesi ve arzdan sonra gerek duyulursa yeni bir karar alınması kararlaştırılmıştır (TBMM GZC, 1921c, s. 116-127).

Ayrıca Ankara'nın askeri açıdan stratejik noktalarında siperler kazılacak ve şehrin müdafaası için hazırlık yapılacaktır. Savaşılmadan Ankara'nın terk edilmesi düşünülmemiştir. Yine de tedbir amacıyla resmi evrakın ve ağırlıkların Kayseri'ye nakledilmesi konusunda hükümet serbest bırakılmıştır (Arıkoğlu, 1961, s. 237; Mango, 2017, s. 373).

TBMM'deki mebuslar arasından seçilen heyette Konya Mebusu Vehbi Hoca, Karesi Mebusu Balıkesirli Vehbi Bey, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur, İzmir Mebusu Mahmut Esat gibi isimler yer almıştır. Bu heyetin hazırladığı raporda ordunun durumunun perişan olduğu, işgal altına giren yerlerden gelenlerin ailelerini kurtarmak için firar ettiği, birçok askerin süngüsünü kaybettiği, yiyecek sıkıntısı çekildiği fakat maneviyatlarının sağlam olduğu belirtilmiştir. Yine rapora göre cephe kumandanı tarafından 15 gün içerisinde 15 binlik bir askerin takviye gönderilmesi halinde Sakarya hattının müdafa edilebileceği, bunun yapılamaması durumunda daha da geriye çekilmek lazım geldiği ifade edilmişti. TBMM heyetinin bu raporu üzerine Ankara'nın sonuna kadar savunulması, Ankara tepelerinde siper kazılması için Mersin Mebusu Albay Selahattin Bey'in görevlendirilmesi, meclis içerisinde mebus olarak çalışan kumandanların derhal cepheye gönderilmeleri, ihtiyaç duyulan 15 bin kişilik kuvvetin en hızlı şekilde cepheye ulaştırılması için askerlik şubelerine yetkili birer mebus yollanması kararlarına varılmıştı (Arıkoğlu, 1961, s. 239; Mango, 2017, s. 374).

TBMM'de yapılan müzakerelerde meclisin Ankara'dan nakli konusu kabul edilmemişti fakat tamamen de gündemden çıkmış değildi. 22 Ağustos'ta TBMM'de yapılan gizli oturumda Fevzi Paşa söz almış ve meclisin Kayseri'ye naklolunacağını söylemiştir. Düşmanın yeni bir saldırıya başlaması halinde Ankara'nın 15 günde tehdit altına girebileceğini ifade eden Fevzi Paşa, ilk önce Meclisin ağırlıklarının gönderilmesini önermiştir. Buna göre müzakere çoğunluğunu sağlamak için gerekli olan meclis üyeleri Ankara'da kalacak, diğer kısım ise Kayseri'deki meclis binasını

ve salonlarını temin etmek üzere gidecekti. Eğer herhangi bir tehlikeli durum ortaya çıkmazsa da meclis yerinde yani Ankara'da kalacaktı. Bu şartlar altında yapılacak işlemlerin bir hafta içerisinde bitirilmesini, ailelerin ve ağırlıkların taşınması teklif edilmiştir. Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Erzurum Mebusu Salih Efendi icap eden zabitan ve memurların Yahşihan'a gönderilebileceğini söylemiş, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise meclisin naklinin ordunun talimatıymış gibi gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Saruhan Mebusu Necati Bey de aile sahibi olan mebusların önden gitmesi gerektiğini, nakliye ve iskan komisyonları gibi üç ayrı komisyon kurmak lüzumunu belirtmiştir. Fevzi Paşa'nın da bahsettiği komisyonların görevi nakliye aracı temin etmek, yolculuk sırasında iaşeyi sağlamak ve iskan sorununu çözmek olarak aktarılmıştır (TBMM GZC, 1921a, s. 221-225).

Savaşın gidişatına göre meclisin nakli konusu 26-27 Ağustos 1921 gecesi yeniden ortaya çıkmıştır. Bu sefer bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'ya yazılan yazıda meydan muharebesinin Ankara'ya kadar ulaşması ihtimalinden söz edilmiştir. Bu ihtimale karşı meclisin, hükûmetin ve Ankara'da kalması uygun olmayanların Ankara'dan çıkarılması doğru bir tedbir olacaktır. Meclis ve hükûmetin ilk aşamada Yahşihan üzerinden Keskin'e oradan da ihtiyaç olması halinde Kayseri'ye nakli zaruri idi. Mustafa Kemal Paşa nakil işlemlerinin iki gün içerisinde yani 29 Ağustos akşamına kadar mutlaka bitirilmesini istemiştir. Bu nakil işlemlerinin yanı sıra Ankara'nın güvenliği için alınacak tedbirleri de Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa üstlenecekti ("Belge No: 32, 2013, s. 169). Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın hemen ardından bir telgraf daha çekmiş ve durumu açıklama gereği duymuştur. Bu telgrafa göre Yunan kuvvetlerinin genel taarruzu bütün gece sürmüştü ve devam etmekteydi. Bu taarruz sonucunda Türk ordusunun Üçüncü ve Dördüncü grup mevzilerinden önemli miktarda kayıplar yaşanmıştı. Eğer düşman aynı şiddetle muharebe etmeye devam ederse Türk birliklerinin buldukları hattan kademe kademe Ankara'ya kadar çekilmesi gerekecekti ("Belge No: 32-1", 2013, s. 171).

TBMM'nin taşınması haberi bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şehrin Müftüsü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve memleketin ileri gelenleri toplu halde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmişti. Bu ziyarette hepsi Ankara'nın terk edilip kendilerinin Yunanlıların eline bırakılmamasını istemişler, para isteniyorsa para verebileceklerini, asker isteniyorsa eli silah tutan herkesin muharebeye hazır olduğunu söylemişlerdir. Gözleri yaşlı olan bu grup Mustafa Kemal Paşa'ya şereflerini ve namuslarını kurtarması için adeta yalvarmışlardır. Yunan işgali

altındaki bölgelerde yaşayan Türklerin akıbetinin kendi başlarına da gelmesinden korkmuşlardır (Arıkoğlu, 1961, s. 237-238). Başka bir tepki de 28 Temmuz'da Keskin'den gönderilen bir telgrafla alınmıştı. TBMM üyelerinden birçok kişinin Ankara'dan kaçması yol üzerindeki Keskin'de dikkat çekmişti. Gelecek için ümitleri sarsılan ve beklenen direniş ve dayanışmayı göremeyen halk, ciddi bir durum varsa vatanın ve dinin korunması için 7'den 70 yaşına kadar cepheye gitmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Telgraf sahipleri kurtuluş ve selametin geride değil ileride olduğunu düşünüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Polatlı'da kendisine ulaşan bu telgrafa verdiği cevapta; TBMM üyelerinden izinli olanların dışında ayrılan olduğuna inanmadığını, ayrılmak için bir neden olmadığını, düşmana ağır kayıplar verdirildiği için Yunan kuvvetlerinin bir haftadır Eskişehir'den doğuya gelemediğini söylemiştir. Türk ordusu tarafından düşman karşısında zafer elde edilmesinin beklendiği, aslı olmayan haberlerle kamuoyunun zarar görmesine izin verilmemesini istemiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 534; Yalçın, 2011, s. 903). Nitekim bu haberler abartılarak yayılıyor ve halkı telaşa düşürüyordu. İstanbul Hükümeti de Anadolu'da bu durumdan faydalanıp propaganda çalışmaları yürütmüştür. Bu propagandalar sonucunda da isyanlar, çete faaliyetleri ve soygunlar ortaya çıkmıştır (A. Ağaoğlu, 2010, s. 158). Cephedeki ağır durumdan yararlanan Milli Mücadele'ye muhalif kesimler halkın ve ülkenin geleceğinin padişahın eline verilmesini istemiştir (Şamsutdinov, 1999, s. 258). Ayrıca hükümet merkezinin Ankara'dan Kayseri'ye taşınacağı haberleri Sarıkamış'a da ulaşmış buradaki Rus konsolosluğu 28 Temmuz'da Doğu Cephesi Komutanlığından konuyla ilgili bilgi istemiştir. Konsolosluga verilen yanıtta hükümet merkezinin taşınmasını gerektirecek herhangi bir durum olmadığı bildirilmiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1995, s. 132).

Sakarya Muharebesi'nin başlangıcından sonra cepheye çok ağır çarpışmalar vuku bulmuştur. Mecliste askeri harekât hakkında bilgi vermekle görevlendirilen Hüsrev Gerede'nin aktardığına göre bazı günler mebusların cepheden gelen haberleri dinlemeye takati kalmamış oluyordu. Kendisine kazanma olasılığının sorulduğunu söyleyen Hüsrev Bey, bu soruya gerçekte umudun yüzde on olduğunu bilmesine rağmen yüzde elliden aşağı cevap vermediğini ifade etmiştir. Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sath-ı Müdafaa Vardır" sözüyle memleketin her köşesinin savunulacağı ilan edilmiştir. Sonuç olarak savaşın seyri Türklerin lehine dönmüş ve 13 Eylül 1921'de zafer kesinleşmiştir (Önal, 2003, s. 222). Meclisin nakline ise daha sonra Fevzi Paşa'nın Haymana'da kaldığı evde

harita başında yapılan değerlendirmeler sonucunda gerek görülmemiştir (Özakman, 2005, s. 401).

Amerikan Basınında TBMM'nin Nakledileceği Yer Meselesi

Eskişehir'in kaybedilişi ve karşı taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması Türk birliklerinin Sakarya'nın gerisine çekilmesini zorunlu kılmıştı. Başarısızlığın etkisi ve şehrin güvenliğinden duyulan endişelerle Ankara'nın boşaltılması düşüncesi ortaya çıktı. Bu düşünce hem sivil halkın hem de ordunun üzerinde olumsuz tesirler yaratmıştı. Yunan kuvvetleri çekilen Türk ordusunu takip edebilseydi belki de Sakarya'nın gerisinde dahi kuvvetli bir savunma yapılamayabilirdi (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 511). Nitekim bir gazete haberine göre ordunun Sakarya gerisine çekilmesi, bir yenilgi durumunda ordunun güvenliğinin sağlanması için kuzeydeki dağlara veya Kastamonu vilayetinin doğusuna çekilmesine olanak sağlayacaktı. Haberde her ne kadar böyle bir hamle Ankara'yı açıkta bırakacak olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'i terk ettiği gibi gerekirse Ankara'yı da terk etme niyetinde olduğu ileri sürülmüştür ("Final Phase", 1921, s. 10). Türk kaynaklarında ilk günden beri Meclis'in taşınacağı yer olarak Kayseri'de karar kılındığı kesindir. Fakat yabancı basında ısrarla Sivas'a taşınacağı konusunda haberler yapılmıştır. TBMM'de konunun görüşüldüğü gün olan 23 Temmuz tarihli bir Amerikan gazetesinde Türklerin Ankara'dan 230 mil uzakta olan Sivas'a doğru kaçtığı yazılmıştır. Habere göre Ankara yolu üzerindeki Türklerin takip edildiği, Yunan uçaklarının geri çekilen Türkleri bombaladığı ve Yunan kuvvetlerinin şehre giden demiryolu hattına paralel olarak ilerlediği belirtilmiştir ("Turkish Flee Angora", 1921, s. 1). Aynı haberler sonraki günlerdeki gazetelerde de yer almıştır ("Turks Suffer Enormous Loss", 1921, s. 4; "Seek Aid From Germany", 1921, s. 19; "Sivas, New Temporary Capital Asiatic Turkey", 1921, s. 12; "Turks Quit Angora", 1921, s. 5; "Kemalist Evacuating Angora", 1921, s. 8). Sivas hakkında da bilgi veren Amerikan basını bu şehrin dağlık platolardan oluşmasına rağmen yaylalarında yetişen tahılların ve vadilerinde yetişen meyvelerin ülkenin geri kalanının beslenmesi için yardımcı olduğunu aktarmıştır. Yine bakır, demir, kömür ve diğer değerli madenler yönünden de Sivas zengin bir kent olarak görülüyordu. İlginç bir durum da gazete haberinin manşetinde Türklerin Sivas'a dönmekle 7. yüzyıldaki sınırlarına geri döndüğünü söylemesidir ("Government Moves Back 7 Centruies", 1921, s. 4). Bu durumdan Türklerin Anadolu'daki varlığının sorgulandığı anlaşılmaktadır.

Meclisin Sivas'a değil de Kayseri'ye taşınacağı haberleri ancak Ağustos ayı içerisinde Amerikan basınına yansımıştır ("Turks to Retire", 1921, s. 10; "Turkish Government is Moves to Caesarea", 1921, s. 2.; Turkish Gou't Transferred to Caesarea", 1921, s. 1). Türklerin savaş malzemelerini demiryoluyla daha gerilere gönderdiği fakat bütün otomobillerin, arabaların ve diğer malzemelerin uygun bir demiryolu hattı inşa edilmeden kurtarılabilmesi şüpheli olduğu yazılmıştır ("Say Kemal's Forces Are Fleeing Angora", 1921, s. 17). Buna rağmen Kemalist Hükümetin Ankara'dan Kayseri'ye kadar bütün arşivlerini, devlet depolarını ve makinalarını başkentin kesin olarak boşaltılması kararına uygun olarak kaldırdığı aktarılmıştır. Bu hazırlıklara bakıldığında Türk milliyetçilerinin Ankara'nın batısında "son bir hendek" açmaları pek mümkün görülmemiştir. Mustafa Kemal'in politikası; orduyu olabildiğince korumak, kayıplardan kaçınmak ve Yunanlılar ilerleme kaydettikçe iletişim mesafelerinin uzamasıyla zayıflayacaklarını düşünmek olarak tahmin ediliyordu ("Fresh Greek Advance", 1921, s. 1). Hatta Amerikan Dış İşleri kaynaklarına göre Türkler Ankara önlerindeki son savunma hattı olan Sakarya hattında dahi Yunanlılara karşı bir tavır sergileme niyetinde değildi ("Turkish Nationalists Are Evacuating Angora", 1921, s. 2). Stratejik açıdan Kemalistlerin planları ne kadar sağlam olursa olsun Ankara'daki halkın moralinin feci durumda olduğu iddia edilmiştir. İlgili habere göre bu durumun bir nedeni de Yunanlıların gerçekleştirdiği hava bombardımanlarıydı. Yine de yetkililer Türk milliyetçilerinin en sonunda başarılı olma ihtimali konusunda iyimserdi ("Turkish Ready to Leave Angora", 1921, s. 5). Öyle ki Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya gelişi Türk milliyetçilerinin başkentleri önünde inatla direnme niyetinde olduklarının açık bir göstergesi olarak sayılıyordu. Doğu cephesinden takviye aldıktan sonra saldırıya da geçebilirlerdi ("The Nationalists' Plan", 1921, s. 8). Nitekim İngiliz gazetelerinden aktarılan bir habere göre Türkler Ankara'yı büyük muharebelerden önce tahliye etmeyecekti. Bu amaçla da şehre hâkim mevkilere Rusya'dan alınan ağır toplardan mühim bir miktarı yerleştirilmiştir. Birlikler savaşarak Ankara istikametine çekilmeye devam edecekti ("Ankara Büyük Muharebattan Evvel Tahliye Edilmeyecektir", 1921, s. 1). Son olarak Yunan kaynaklarına yansıyan bilgilerde ise Amerikan basınından farklı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın merkezini Konya'ya çekeceği istihbaratı aktarılmıştır (Öztoprak, 2006, s. 121).

Gitmekle Kalmak Arasında Ankara'daki Durum

Ankara şehri sıradan bir şehir olmanın ötesinde Türk milletinin geleceğinin belirlendiği, işgale karşı bağımsızlık için direnişin merkezi olan, Padişah ve Halife'yi kurtaracak yegâne güç odağı olarak ortaya çıkmış bir şehirdir. Ali Fuat Paşa Ankara'yı "Mücadele'nin başından beri Millicilerin adeta Kâbesi" olarak nitelemiştir. Zafere inanmakta zorluk çekenler güçlerini buradan almıştır (Cebesoy, 2010, s. 541). Gerçekten de Türk hükümetinin merkezi olan Ankara'nın işgali önemli bir gelişme olacaktı. Fakat Türklerin mücadeleyi bırakacağı fikri Yunanlıların yanılığlarından birisidir. Özgürlük ve bağımsızlık tutkusuyla yaşayan Türk milletinin Ankara, Sivas hatta Kayseri'nin elden çıkmasıyla bile tek bir nefer kalıncaya dek mücadelesini sürdüreceği düşünülüyordu (Miralay Mehmet Arif Bey, 1987, s. 76). Bu düşünce şekli Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk kuvvetlerinin olası bir yenilgi halinde Kızılırmak'a kadar geri alınabileceğini fakat mücadeleye devam etmekten taviz verilmeyeceğini göstermektedir (Tansel, 2019, s. 106). Savaşın gidişatının kötü olduğu sadece duyulan ve kulaktan kulağa yayılan haberlerden değil devamlı Ankara'ya taşınan yaralılarından da anlaşılıyordu. Trenler devamlı istasyona yaralı taşıyor ayrıca muharebelerin olduğu taraflardan da birçok göçmen ve firari Ankara'ya geliyordu. Nihayet Kütahya, Eskişehir ve Afyon'un düşman işgaline uğradığı haberi şehre ulaşmış ve bu haber büyük bir telaş ve paniğe yol açmıştır (A. Ağaoğlu, 2010, s. 158; İleri, 2021, s. 335). Sakarya Meydan Muharebesinin 15. gününde Ankara'nın içi cepheden gelen yaralılarla dolmuştur (Karaosmanoğlu, 1980, s. 131).

Ankara çok büyük ve zengin bir şehir değildi. Bu nedenle çok sayıda insanın göç edebilmesine uygun yeterli vasıta da bulunmuyordu. Bu durumu anlatan en iyi örneklerden biri olayın yaşandığı sıralarda Ankara'da olan Yakup Kadri Bey tarafından aktarmıştır. Bir süredir Ankara'da bulunan Ziya Gökalp Diyarbakır'a, Ahmet Ağaoğlu ise Erzurum'a doğru yola çıkmıştı. Ziya Bey markası bilinmeyen bir arabanın içinde kilitleri kapanmadığı için iple bağladığı birkaç bavulla seyahat ediyordu. Ahmet Bey ise klasik bir kağıda yatağını serip uzanmıştı. Ankara'daki son nakil vasıtası olan Tefik Hadi'nin atı ise yolculuk esnasında ölmüştü. Yakup Kadri'nin deyimiyse Ankara'da "bir uyuz eşek" bile küheylan kadar değerli hale gelmiştir. Fakat buna rağmen kimse gitmekten geri durmuyordu. Hava bombardımanları başladığı zaman ikinci bir göç dalgası ortaya çıkmış fakat şehirde kağı, at, eşek gibi hiçbir nakil vasıtası kalmamıştır. Bütün şehirde sadece Kızılay'a ait olan üç yaylı araba kalmıştır. Dönemin Kızılay Başkanı olan İsmail Besim Paşa

da yakın bir zamanda herkesin Kayseri'ye gitmek zorunda kalabileceğini söylemiştir (Karaosmanoğlu, 1980, s. 128-132). Diğer bir örneğe tanınmış komutanlardan İzzettin Paşa'nın eşinin yanında iki çocuğuyla Ankara'dan gitmek istediği fakat parasızlıktan gidememesidir. İzzettin Paşa'nın eşi Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiş, Mustafa Kemal Paşa da ona cebindeki paranın tümü olan 50 lirayı vermiştir (Mango, 2017, s. 374).

Atlı, arabalı, kağnılı konvoylar perişan halde bir taraftan Dikmen-Gölbaşı üzerinden Kırşehir ve Kayseri yönüne, diğer taraftan Elmadağ-Kırıkkale üzerinden Çorum ve Sivas istikametine gidiyordu (Aydemir, 1993, s. 480). Eşyalar arabalara yüklenmiş, kadınlar eşyaların üzerine oturmuş (Rıza Nur, 1967, s. 828), erkekler ise arabaların yanında yürüyorlardı (Özakman, 2005, s. 218). TBMM üyesi olan mebuslar da sivil halk gibi endişe içerisindeydi. Çoğu kırsal kesimlerde ve şehir dışındaki bağlıklarda oturan mebuslar şehre gelmiş, kimisi ailesini önden Sivas'a ya da Kayseri'ye göndermiştir (Karaosmanoğlu, 1980, s. 128). Meclis Başkanlığı birinci kâtibi Fahri Bey, meclisten Emin, M. Ali, Ali Rıza, Hazım, Zafer ve Ekrem Beyler ve aileleri Kayseri'ye ilk gidenler arasındaydı (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 534). Beylerin, devlet adamlarının ve mebusların göç haberleri köylere kadar ulaşmış ve paniğin artmasına sebep olmuştur. Köylüler giden üst sınıftan insanların farkındaydı ve kendileri de gitmek için hazırlık yapıyordu. Diğer yandan şehir kaçaklarla dolmuştur (Adıvar, 1998, s. 11; Kinross, 2014, s. 325).

Ankara'nın terk edilmesinin yaratacağı ekonomik sorunlar da vardı. Rıza Nur mecliste yaptığı bir konuşmada Ankara'nın boşaltılması sonucunda Konya ile bağlantının kesileceğini, elde kalan Kastamonu'daki ormanların karın doyurmayacağını belirtmiştir. Erzurum ve Trabzon'un ise zaten Birinci Dünya Savaşı sırasında harap olduğunu köy bile kalmadığını ifade etmiştir. Böylece geriye sadece Sivas'ın kaldığını, elde kalan zahirenin belki Sivas, Erzurum ve Kastamonu'yu geçindirebileceğini fakat nakliye araçları meselesinin nasıl çözüleceğini sormuştur. Dolayısıyla Rıza Nur'a göre kaynakların kuruyacağı ve kaynaklar kuruyunca ordunun dağılacağı aşikârdı. Bu sonuç halkta ümitsizlik yaratacaktı (TBMM GZC, 1921ç, s. 132-138). Ankara'nın nakledileceği haberleri Malta adasında sürgünde bulunan Rauf Orbay'a kadar ulaşmıştır. Rauf Bey alınan haberler nedeniyle etrafında kimsenin neşesinin kalmadığını, böyle zamanlarda insanda memlekette olma isteğinin uyandığını ifade etmiştir (Orbay, 1993, s. 43).

Milli Mücadele sırasında Ankara sembolik bir merkez durumuna dönmüştür. Şehrin geleceği kazanılacak zafere göre belirlenecekti. Geride kalan her şey her an Kayseri'ye gidecekmiş gibi hazırlanmıştı. Yerel halk kerpiçten yapılmış evlerinde ve çarşıdaki küçük dükkânlarında kendi kabuğuna çekilmişti. Acil ihtiyaçlar için otele dönüştürülmüş bazı binaların koridorlarına sıra sıra karyolalar dizilmişti. Burada toplanan mebuslar ve memurlar yer bulamadığı için küçük küçük gruplar halinde yatıyordu. Rütbesi ne olursa olsun herkes eşit şartlar içinde, eşit haklara göre yaşamını sürdürmek zorundaydı. Herkes aynı mahrumiyet ve aynı sıkıntıları paylaşıyordu. Memleketi kurtarma sevdası bütün yoklukların unutulmasını sağlıyor hatta manevi bir güç veriyordu. O dönemde Ankara'daki insanların yaygın ve yadırganmayan kıyafeti başta kalpak, ayakta ise külot ve dolak yani pantolon ve tozluk idi (Uran, 2008, s. 133-134).

Ankara ve Kayseri'de Yapılan Hazırlıklar

Hükümet TBMM'yi nakletme kararını verdikten sonra Ankara ana baba gününe dönmüştür. Meclis görüşmelerinin dışarı sızması neticesinde aileler Çankırı, Kırşehir, Kayseri gibi illere gitmeye çalışıyordu (Özakman, 2005, s. 2018). Anadolu'nun doğusuna doğru gerçekleşen bir göç vardı. Meclis heyecan içindeydi ve nakil kararına karşıydı (S.Ağaoğlu, 2018, s. 137; İnan, 2009, s. 148). TBMM'de bu karara direnilmesi fakat meclis ağırlıkları ve arşivlerin taşınması konusunda hükümetin serbest bırakılmasıyla hummalı bir çalışma başlamıştı. İlk olarak arşivlerin taşınmasına başlanmış bu dosyalardan bir kısmı yollarda zayi olmuştur (Rıza Nur, 1967, s. 828; Şapolyo, 1958, s. 422; Kızıllırmak, 2012, s. 140). Bakanlıkların memurları, arşivleri, eşyaları Kayseri'ye yollanmış, Ankara'da sadece bakanlar ve uygun gördükleri birkaç memur kalmıştır. Ankara'ya gelen yaralıların hastanelerin dolmasından ötürü boşalan bakanlık binalarına yerleştirilmeye başlanması ile bakanlar da ailelerinin Kayseri'ye gitmesiyle boşalan şahsi evlerinde birlikte çalışmaya başlamıştır (Karaosmanoğlu, 1980, s. 131-132). Öyle ki Adliye Vekili Refik Şevket Bey ile İktisat Vekili Celal Bey eski bir evin küçük bir odasında üstleri boş iki ayrı masada önlerine konmuş bir sandalye ile çalışmışlardır. Aynı evin ince bir tahta ile bölünmüş başka bir kısmında da İzmir mebusu Enver Bey kalmıştır (Uran, 2008, s. 133).

Ankara boşaltılırken bütün yatılı öğrenciler de Kayseri'ye nakledilmiştir. Lise Müdürü Nafi Atuf Bey öğrencilere Kayseri'ye nakil olunacağını bildirmiştir. At arabası olmadığı için nakil kağnılarla gerçekleşmiştir. Hazırlanan kağnı arabalarında yatak ve yorganlar üst üste serilmiş, okulun gerekli olan eşyaları

yüklenmiş, öğrenciler içinse merkezler ayarlanmıştır (Velidedeoğlu, 1971, s. 14, 140-141). Yunus Nadi'nin Anadolu'da Yenigün Gazetesi de matbaasını Kayseri'ye taşımış Eylül ayından itibaren burada yayımlanmaya başlamıştır. Böylece Ankara'da tek gazete olarak Hâkimiyet-i Millîye kalmıştır (Özakman, 2005, s. 304). 1 Eylül 1921-7 Ekim 1921 tarihleri arasında Kayseri'de basılan Anadolu'da Yenigün savaşın Türklerin lehine bitmesi sonrasında yeniden Ankara'ya dönmüştür (Kösedağ, Temel ve Kara, 2021 s. 941). Yine haftalık yayımlanan ve Mehmet Akif'in de yazarlığını yaptığı Sebilürreşad da Kayseri'ye taşınmıştır (Kars, 1999, s. 97).

Kayseri'nin yeni hükümet merkezi olması fikri ilk kez Balkan Savaşları sırasında düşmanın İstanbul'a yaklaşması üzerine ortaya çıkmıştır. Kütahya-Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesi ile de yeniden Kayseri gündeme gelmiştir. Kayseri'ye yapılacak göçün sorunsuz bir şekilde gerçekleşebilmesi için yukarıda bahsi geçen ve 22 Temmuz'da hükümet üyelerinin imzaladığı kararın bir benzeri de TBMM tarafından 24 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa imzasıyla verilmiştir. 1091 sayılı bu belgede Kayseri'de toplanacak olan Meclis'in müzakere salonu, sekreteryası ve diğer ihtiyaçlarının sağlanması için görevlendirilen isimler belirtilmiştir. Bunlar; TBMM üyeleri olan Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi, Kayseri Mebusu Rıfat Bey, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey, Muş Mebusu Mahmut Said Bey, Kütahya Mebusu Haydar Bey idi. Bu görevlilerin seyahat, girişim ve hazırlıkları ile başvurularını kolaylaştırmak konularında bütün askeri ve sivil görevlilere talimat verilmiştir. Hükümet yol üzerinde bulunan Dişikitli, Katil İlyas denen eşkıyaların yakalanması için de talimat vermiş ve küçük bir müfrezeyi başlarında iki mülazım ile birlikte bölgeye göndermiştir (Kars, 1999, s. 92-96). Aynı güvenlik endişesi Ankara içinde ortaya çıkmış Mustafa Kemal Paşa TBMM Meclis Muhafız Taburunun ve 3. Süvari Tümeninin ilk fırsatta Ankara'ya gönderilmesini istemiştir (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1974, s. 548).

İlk iş olarak Kayseri'de bir meclis binası bulunması gerekiyordu. Bunun için Kayseri Lisesi binasının en uygun yer olduğuna karar verilmiş ve üzerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi" levhası yerleştirilmiştir. Tahtadan imal edilen bir kürsü de hazırlanmıştır (Kars, 1999, s. 96; Turan, 1998, s. 250-251; Yalçın, 2011, s. 903). TBMM'ya ait basım aletleri de Kayseri'ye gelmek üzere yola çıkarılmıştır (Tansel, 2019, s. 107). Aslında bu bina Ankara'dan gelecek olan lise öğrencilerinin yerleştiği bir yerdi (Velidedeoğlu, 1971, s. 145). Eğer meclisin buraya taşınması gerçekleşmiş olsaydı muhtemelen öğrencilerin başka şehirlerdeki liselere taşınması gündeme gelecekti. Buraya taşınan lise öğrencilerinin ihtiyaçları Kayseri Belediyesi tarafından

karşılanmıştır. Kayseri Mutasarrıfı Ethem Bey de şehre gelen mebus ailelerinin yerleştirilmesi ile ilgilenmiştir. Birçok bakanlık Kayseri'ye taşınmıştır (Kars. 1999, s. 96). Kayseri'nin nüfusu artmış, fakat Ethem Bey'in gayretleriyle kimse sokakta bırakılmamıştır (Arıkoğlu, 1961, s. 249).

Sakarya Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Kayseri'ye gidenler geri dönmeye başlamıştır. Bu sefer de dönüş yolunun güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır. Dağa çıkan birçok eşkiya çetesi yol boyunca gelip gidenleri yağmalıyor ve eziyet ediyordu. Mebus ailelerinin güvenli bir şekilde geriye getirilmesi için Haşim Kaptan komutasında 40 kişilik bir süvari ekibi oluşturulmuştur. Daha sonra bu gruba katılan Hasan Efe'nin 20-30 kişilik grubuyla birlikte mebus aileleri Kayseri'den Ankara'ya geri dönebilmiştir (Kars, 1999, s. 97-98).

Sonuç

Yeni Türk devletinin merkezinin Ankara olması Milli Mücadele'nin başlarında ön plana çıkmış bir amaç değildi. Aksine milli kuvvetlerin amacı halifeyi ve padişahı kurtarmak olarak lanse edilmişti. Bu da merkezin hâlâ İstanbul'da kalabileceğinin göstergesiydi. Fakat Misak-ı Milli'nin onaylandığı son Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesiyle Ankara önem kazanmaya başladı. Demiryolu hattının üzerinde bulunan Ankara, Misak-ı Milli sınırlarının neredeyse tam ortasında, her yöne yakın olan konumuyla savaşın komuta merkezi haline geldi. Ülkenin kalanını yönetecek olan TBMM burada açıldı ve hükümet de bu meclisten seçildi. Bütün bakanlık binaları, önemli devlet kurumları Ankara'da oluşturulurken, demiryoluna sahip oluşu askeri açıdan da hem insan hem de mühimmat taşınması esnasında fayda sağlıyordu. Yunan kuvvetlerinin Ankara'yı ele geçirmesi Milli Mücadele'nin bütün kutsiyetine, kararlılığına ve bağımsızlık ümidine büyük bir darbe olacaktı. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in Yunanlıların eline geçmesi Ankara'yı büyük bir risk altına sokmuştu. Amerikan basını nedeni bilinmeyen, muhtemelen yanlış bir istihbaratla, meclisin Kayseri'ye değil Sivas'a taşınacağı konusunda günlerce yayın yapmış, doğru yerin Kayseri olduğunu ancak Ağustos ayında haberleştirebilmiştir. Defalarca haber konusu yapılan TBMM'nin nakli meselesinde Yunanlıların zaferi ön planda tutulmuştur, Ankara'nın düşeceği öngörülmüştür. Bu sırada Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmiş, doğudan batıya olan yönünü askeri manevralarla kuzeyden güneye doğru çevirmek zorunda kalmıştı. Böylece hükümet tarafından Ankara'nın korunmasının zorlaştığı düşünülüp TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi kararı alındı. Kararın ertesi günü

olan 23 Temmuz 1921'de TBMM'deki müzakerelerde yer alan mebuslar hükümetin kararına direnerek Kayseri'ye gitmeme fikrinde birleştiler. Bu karara göre sadece meclisin evrak, arşiv ve ağırlıkları ile aileler Kayseri'ye gönderilecekti.

Meclisin taşınacağı haberlerinin dışarıda duyulmasıyla Ankara'dan doğuya ve kuzeye doğru büyük bir göç başlamıştır. Bu göç hareketi şehirdeki nakil vasıtalarının tükenmesiyle sonuçlanmış, fakat bu vasıta kıtlığı göçü durdurmamıştır. Özellikle Yunan uçaklarının bombalamalarından sonra ikinci bir göç dalgası daha başlamıştır. Bu sırada Ankara'daki nakil ve güvenlik işlerini kontrol altında tutabilmek için komisyonlar oluşturulmuş, çeşitli askeri birimler de şehre getirilmiştir. Öte yandan Kayseri'de ise lise binası meclis oturumları için hazırlanmış, Ankara'dan gelecekler için çeşitli konutlar tahsis edilmiş ve iaşeleri sağlanmıştır. Temmuz sonlarındaki gizli Meclis oturumlarında kabul edilmeyerek sönümlenen nakil meselesi Ağustos sonlarında cephelerdeki gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden gündeme getirilmiş fakat uygulama aşamasına geçilemeden Türk ordusunun zafer haberi gelmiştir. Sakarya Muharebesinin kazanılması ile Lozan Barış Antlaşması görüşmelerine kadar nakil konusu rafa kaldırılmıştır.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı*. 3, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2010). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, S. (2018). *Kuvayı Millîye Ruhu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ankara Büyük Muharebattan Evvel Tahliye Edilmeyecektir. (1921, 31 Temmuz) *İkdam*, s. 1.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Atay, F. R. (1980). *Çankaya*, İstanbul: Bates.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Belge No: 2523, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 42(95), Ocak 1993, 130.
- Belge No: 32, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 62(131), Temmuz 2013, 169.
- Belge No: 32-1, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 62(131), Temmuz 2013, 171.
- Cebesoy, A. F. (2010). *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları.

- Erim, N. (1953). *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Final Phase. (1921, 8 August). *The Daily Telegraph*, s. 10.
- Fresh Greek Advance. (1921 8 August). *The North Star*, s. 1.
- Gazi Mustafa Kemal (2020). *Hatıratlarla Karşılaştırmalı Nutuk*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gökçen, S. (2016). Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri, *CTAD*. 12(23), 89-111.
- Government Moves Back 7 Centruies. (1921, 6 August) *The Brooklyn Citizen*, s. 4.
- Hatemi, N. (2010). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Önal, S. (Yay. haz.). (2003). *Hüsrev Gerede’nin Anıları*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- İleri, T. (2021). Lozan Konferansı Öncesinde TBMM’nin Ankara Dışına Taşınmasına İlişkin Meclis’te Yapılan Tartışmalar, *Atatürk Yolu Dergisi*, 69, 328-342.
- İnan, A. (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1980). *Vatan Yolunda*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kars, Z. (1999). *Milli Mücadele’de Kayseri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kemalist Evacuating Angora. (1921, 27 July). *The Guardian*, s. 8.
- Kızılırmak, A. (2012). *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Kösedağ, M. S., Temel, M. ve Kara, S. (2021). Milli Mücadele Dönemi Kayseri Basını. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 931-958.
- Lord Kinross. (2014). *Atatürk Bir Millet’in Doğuşu*. (N. Sander, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Mango, A. (2017). *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*. (F. Doruker, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Miralay Mehmet Arif Bey. (1987). *Anadolu İnkılabı Milli Mücadele Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.

- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. 3. İstanbul: Altındağ Yayınevi
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, 2. İstanbul: Emre Yayınları.
- Ordunya Bir Heyet İzamına Dair. (22 Temmuz 1921). *Karar No: 139*, s. 1
- Özakman, T. (2005). *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öztoprak, İ. (2006). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Say Kemal's Forces Are Fleeing Angora. (1921, 18 August). *The New York Times*, s. 17.
- Seek Aid From Germany. (1921, 26 July). *The Kansas City Star*, s. 19.
- Sivas, New Temporary Capital Asiatic Turkey. (1921, 3 August). *The Miami News*, s. 12.
- Şamsutdinov, A. M. (1999) *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. (A. Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Şapolyo, E. B. (1958). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*. İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Tansel, S. (2019), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BCA (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). Fon Kodu: BKDB. Kutu No: 3, Gömlek No: 30, Sıra No: 17, Tarihi: 22/07/1921.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1974). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 4 ncü Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1.Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1995). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 5 inci Kısım I. Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II nci Cilt 2 nci Kısım*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.

- The Nationalists' Plan. (1921, 12 August). *The Western Daily Press*, s. 8.
- Tosun, U. U. (2020). Milli Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 569-588.
- Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi*, 2. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Turkish Flee Angora. (1921, 23 July). *The York Dispatch*, s. 1.
- Turkish Gou't Transferred to Caesarea. (1921, 16 August). *The Journal*, s. 1.
- Turkish Government is Moves to Caesarea. (1921, 17 August). *Omaha World-Herald*, s. 2.
- Turkish Nationalists are Evacuating Angora *The Evening Sun*, 09.18.1921.
- Turkish Ready to Leave Angora. (1921, 8 August). *The Guardian*, s. 5.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (02.08.1921a). Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (23.07.1921b). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (30.07.1921c). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Cerideleri (TBMM GZC)*. (02.08.1921ç). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima: 2, Ankara.
- Turks Quit Angora. (1921, 27 July). *Daily Herald*, s. 5.
- Turks Quitting Ismid Area; Rout Seems Compete. (1921, 28 July). *The Montreal Star*, s. 4.
- Turks Suffer Enormous Loss. (1921, 26 July). *Nashville Banner*, s. 4.
- Turks to Retire. (1921, 8 August). *The Daily Telegraph*, s. 4.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Velidedeoğlu, H. V. (1971). *Milli Mücadele Anıları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Yalçın, E. (2011). Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey. *Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 893-909.

Yaman, A. E. (1990). Milli Ordudan Düzenli Orduya. *Atatürk Yolu Dergisi*, 2(24). 377-401.

Summary

The Turkish National Struggle went through many phases over a period of about three years. The struggle, initially carried out by irregular military units, later entered a more serious phase with the establishment of regular armies. The Turkish army had gained victory in the First and Second Inonu Battles while the Greek forces were successful in the Kütahya-Eskişehir Battles. Especially the defeat of Turks in the Kütahya-Eskişehir Battles brought the National Struggle to a critical point. The army was torn between protecting Ankara, where the National Assembly was located, and carrying out the manoeuvres that required it to be on the appropriate front to win the war. The retreat of the Turkish forces to the east of Sakarya River would mean leaving Ankara undefended and letting the Greek army to advance to this region. Recognizing the gravity of the situation, the Turkish Grand National Assembly hosted a discussion on the issue on July 22. As a solution, the government proposed to move the Turkish Grand National Assembly from Ankara to Kayseri. Thus, the army, which did not have to protect Ankara, could move freely. However, this suggestion was met with intense opposition, especially from Erzurum MP Mustafa Durak Bey, and it was ultimately rejected. The congress, yet, decided to relocate the families of the deputies, the Assembly documents, and archives. Most of the members of the Assembly stated that they needed no protection by the army and that they could fight to the last. With the Greek forces advancing to Sakarya instead of Ankara, the debates on the transfer of the Assembly ceased for a while. But, towards the end of the Battle of Sakarya, the issue of transfer reappeared on the agenda when Ankara got under threat again. Mustafa Kemal Pasha ordered Refet Bele, the Minister of National Defense, to move the Grand National Assembly of Turkey by August 29. According to this order, the Assembly was to be moved to Keskin via Yahşihan in the first stage. In case of need, it was to be transferred from there to Kayseri.

The retreat of the Turkish army provided the Greek forces with great confidence. The Greeks felt assured that they would soon capture Ankara. The news regarding these developments spread all over the world and were frequently covered in the American media as well. While the American press reported that the Turkish troops were retreating with great losses, it also announced to its readers that the Turkish Grand National Assembly would be relocated from Ankara and the city would be evacuated. However, the American media assumed that the Assembly would be transferred to Sivas instead of Kayseri. The city of Sivas was mentioned in most of the news reports in July, while Kayseri, the actual place where the Assembly would be transferred to was would not be referred to till August. Likewise, while according to some news in American media, the Turkish forces lacked the power to counterattack and would retreat towards Kastamonu if Sivas could not be held, others stated that Ankara would be defended thanks to the heavy artillery coming from Russia.

Along with the news that the Turkish Grand National Assembly would move out of Ankara, the arrival of the wounded and fugitive soldiers caused panic in the city. Thinking that the situation on the fronts was deteriorating, the local population began to migrate eastward. Among those who migrate were some statesmen, members of parliament and prominent figures. There were no means of transportation in Ankara available anymore, and people started to set out on foot. Ministry buildings were evacuated and allocated for the treatment of the wounded soldiers. It was decided that ministers and a few officials would stay in the city until the last moment. While Ankara was in a state of panic, preparations were also underway in Kayseri. Kayseri High School was chosen as the new parliament building; a dais was set up, and the families of civil servants who migrated were resettled in the city of Kayseri.

Ultimately, following the Kütahya-Eskişehir battles, the Turkish army, which now changed its strategy from defending the line to defending the territory, started an attack in Sakarya. Meanwhile, there was still uncertainty regarding the situation of Ankara. The issue

of the evacuation of Ankara and the transfer of the Turkish Grand National Assembly was not only a military or political decision, but it also reveals the socio-economic conditions of the period. This paper deals with the events surrounding this issue, which also attracted the attention of Western states, by utilizing archival documents, newspapers, and memoirs among other sources.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE MUHALİF BİR ŞEHİR MEBUSU: X. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE AHMET BİLGİN MUHALEFETİ

A DEPUTY FROM A DISSENTING CITY IN THE DEMOCRATIC PARTY COMMUNITY: DISSIDENT OF AHMET BİLGİN IN THE GREAT NATION OF TURKEY IN THE Xth. ERA

Hacı Veli GÖK

Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, gokhaciveli@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi

Gönderildiği tarih: 7 Ocak 2024

Kabul edildiği tarih: 16 Şubat 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article

Date submitted: 7 January 2024

Date accepted: 16 February 2024

Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Cumhuriyetçi Millet Partisi; Ahmet Bilgin; Osman Alişiroğlu; Tahir Taşer; Osman Bölükbaşı; Hacı Mehmet Mahmutoğlu; Demokrat Parti; Muhalefet

Keywords

Republican National Party; Ahmet Bilgin; Osman Alişiroğlu; Tahir Taşer; Osman Bölükbaşı; Hacı Mehmet Mahmutoğlu; Democratic Party; Opposition

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.22

Öz

Kırşehir'in X. Dönem TBMM'deki varlığının incelendiği bu çalışmada, bahse konu dönem Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Mebusu Ahmet Bilgin'in mevcut siyasi iktidara karşı nasıl bir muhalefet içerisinde olduğunu incelenmiştir. Bilgin ve diğer CMP mebusları ile birlikte yapılan bu muhalefetin Kırşehir'e neler kazandırıp kaybettiğini, memleket çapında da ne gibi kazanımlar sağladığını anlamamız açısından çalışma önem arz etmektedir. Bu bağlamda X. Dönem Kırşehir mebuslarına bakıldığında bu dönemde Kırşehir'i TBMM'de beş mebusun temsil ettiği görülmektedir. Bu mebusların en etkili olan Osman Bölükbaşı matematikçi ve çiftçi, Ahmet Bilgin eczacı, Hacı Mehmet Mahmutoğlu hukukçu, Osman Alişiroğlu hukukçu ve Tahir Taşer de yine hukukçu kimliği ile Kırşehir'i temsil etmiştir. Her ne kadar, Kırşehir mebuslarından Osman Bölükbaşı gibi popülaritesi yüksek bir mebus hakkında yayınlanmış birçok eser söz konusu ise de, bahse konu dönemde mecliste en az Bölükbaşı kadar etkin bir muhalefet örneği gösteren ancak çok az sayıda araştırmaya konu olan Ahmet Bilgin'in siyasi faaliyetleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Zira Bilgin, X. Dönem TBMM'de oldukça etkin bir kişilik olarak karımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bir muhalefet parti temsilcisi olmanın gereği olarak ortaya koymuş olduğu sert muhalefet Mecliste hararetli tartışmaların vuku bulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bu çalışma ile Ahmet Bilgin'in TBMM faaliyetleri incelenerek mebusun TBMM faaliyetleri hakkında genel bir kanaat oluşturulması hedeflenmiştir.

Abstract

This study examined Kırşehir's presence in TBMM during the Xth period and examined how The Deputy of Republican National Party Ahmet Bilgin was opposed to the current political power. It is important that we understand what this opposition together with Bilgin and other CMP deputies have brought and lost to Kırşehir and what gains it has made throughout the country. In this context, when looking at the deputies of Kırşehir Period X, it appears that five deputies represent Kırşehir in TBMM during this period. The most influential of these deputies was Osman Bölükbaşı mathematician and farmer, Ahmet Bilgin pharmacist, Hacı Mehmet Mahmutoğlu jurist, Osman Alişiroğlu jurist and Tahir Taşer also a jurist, represented Kırşehir. Although there are many published works about a popular deputy such as Osman Bölükbaşı, one of the Kırşehir deputy, little is known about the political activities of Ahmet Bilgin, who has shown at least as effective an example of opposition in parliament during the period but has been the subject of very few investigations. Bilgin comes across as a very effective personality in the TBMM during the Xth period. So much so that the fierce opposition he has put forward as a necessity to be an opposition party representative has enabled heated debate to take place in Parliament. This study aims to examine the activities of Ahmet Bilgin and establish a general opinion on the activities of the Parliament.

Giriş

Kırşehir, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak coğrafyasında yer alan bir vilayettir. Kırşehir sınır olarak Nevşehir, Niğde, Aksaray, Ankara, Kırıkkale ve Yozgat ile komşudur (Gündüz, 2012, s. 1325). Kırşehir tarih boyunca önemli devlet ve milletlerin hüküm sürdüğü kadim bir Anadolu şehri olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemli bir coğrafyada (Obad, 2018, s. 802) bulunan, Selçuklular zamanında bucak, Osmanlılar zamanında sancak (Şahin, 2022, C. 25, s. 480, 483) ve Cumhuriyet döneminde vilayet olan Kırşehir, bahse konu dönemlerin cazibe merkezi olmayı bilmiştir. Kırşehir bölgesinde sıklıkla rastlanan höyükler, mağaralar, örenler, heykeller, çanaklar, çömlekler, paralar ve kale adı ile anılan yerlere bakıldığında bu durum, çok eski dönemlerden beri insanların bu coğrafyayı yurt edindiklerini göstermektedir. Bu bağlamda eski çağda Kırşehir bölgesinde Etiler, Gasgaslar, Firigyalılar ve Kapadokyalılar hâkim olmuşlardır. Bu tarihi süreç içerisinde Kırşehir çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Hititler Dönemi'nde Akuva, Yunanlılar ve Romalılar Dönemi'nde Makissos, Bizanslılar döneminde Jüstinianapolis ve Selçuklular Dönemi'nde de Kırşehir ve Gülşehir isimleri ile adlandırılmışlardır (Gündüz, 2012, s. 1376). Türklerin Anadolu'ya akınları ile birlikte Selçuklular döneminde Kırşehir'in Danişmentlerin eline geçtiği görülmektedir. Daha sonra Eretnaoğullarının eline geçen Kırşehir, beylikler dönemi özelinde en son Karamanoğullarının hâkimiyetinde kalmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Kırşehir, Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir (Şahin, 2012, s. 217). Bu bağlamda, Ahilik gibi çok önemli bir sisteme ev sahipliği yapan Kırşehir bu kültürel özelliklerini günümüze kadar muhafaza etmeyi bilmiştir (Akgül, 2017, s. 24).

Siyasi hayatı içerisinde de önemli atılımlar gösteren Kırşehir'in bu duruşu Cumhuriyet Dönemi'nin¹ dikkat çeken vilayetleri arasında yer almasını sağlamıştır. Bu durum, Demokrat Parti İktidarı Dönemi'nde Kırşehir'in zararına olan bir takım hadiselerin varlığını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki, 1954 genel seçimlerinin hemen ardından, DP tarafından tesis edilen kanun tasarısının yasalaşması ile birlikte Kırşehir il olma vasfını yitirerek ilçe haline dönüştürülmüştür. Bu dönemde DP'ye muhalif olan mebuslar arasında Ahmet Bilgin de yer almaktadır. X. Dönem Kırşehir Cumhuriyetçi Millet Partisi mebuslarından Ahmet Bilgin² TBMM'de toplam 31 farklı konuda konuşma gerçekleştirmiştir. Dönem şartları göz önüne alındığında siyasi

¹ Cumhuriyet İlk Dönemlerine bakıldığında, Kırşehir nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığı, tarım ve hayvancılıkla uğraştığı bilinmektedir. Bkz. Şahin, 2023, s. 116.

² 1954 genel seçimlerinde CMP Kırşehir mebusu olarak seçilen Ahmet Bilgin'e ait seçim tutanakları için bkz. BCA, 30.10.00.00.78.517.25.

partiler, seçim bölgelerinde isim yapmış ve halkın güvenini kazanmış kişileri mebus adayları olarak göstermişlerdir.³ 1950'li yıllarda Kırşehir'in tek eczacısı olan Bilgin'in, CMP'den mebus adayları olarak belirlenmesi bu düşüncenin bir ürünüdür. 1954 genel seçimlerinde Kırşehir'den CMP mebusu olarak seçilen Ahmet Bilgin'in babası İzzet Bey, annesi Afife Hanım'dır. 1900'de Antakya'da dünyaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacılık bölümünden mezun olmuştur. İyi bir eczacı olan Bilgin aynı zamanda kendisini de iyi derecede yetiştirmiş bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça ve Farsça bilmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır. Kayıtlı bulunduğu askerlik şubesi Kırşehir olup askerlik görevini istiklal savaşında eczacı üsteğmen olarak ifa etmiştir. Askerlikten terhisinin ardından Kırşehir'de 35 sene işleteceği Hayat Eczanesini açmıştır.

İlk olarak Millet Partisi saflarında siyasete adım atan Bilgin, 1954 genel seçimlerinde seçim bölgesi olan Kırşehir'den almış olduğu 26.476 oy ile 10. Dönem CMP Kırşehir mebusu olarak seçilmiştir. 18.02.1985 tarihinde vefat etmiştir. Mesleği eczane tabibidir.⁴ Bilgin'in mensubu olduğu CMP esasında daha önce kurulmuş olan MP'nin bir devamı niteliğindedir. 1948 yılında kurulan MP, 8 Temmuz 1953 tarihinde geçici, 24 Ocak 1954 tarihinde ise kalıcı olarak kapatılmıştır. Bu süreç içerisinde tarihler 10 Şubat 1954'ü gösterdiğinde CMP adı ile yeni bir siyasi parti teşekkül

³ Eczacılar siyasi partiler tarafından önemsenmiştir. Öyle ki, halkla iç içe olan eczacıların hangi siyasi parti taraftarları oldukları dahi yazışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda CHP Genel Sekreterliği ve İlçe İdare Kurulları tarafından 14 Mart 1953 ve 26 Haziran 1951 tarihlerinde CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına göndermiş olduğu yazı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bkz. BCA, 490.01.00.00.11.58.5.; BCA, 490.01.00.00.1463.2.4.

⁴ (Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2084), (TBMM Albümü, 2010, s. 649), (Özüçetin, 2013, s. 419). Dönemi yaşamış olan Kırşehir sakinlerinden 20.10.1944 Kırşehir'in Mucur ilçesinin İnaç Köyü'nde dünyaya gelen Mustafa Gök ile 5 Aralık 2023 tarihinde bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatta Mustafa Gök'e Ahmet Bilgin hakkında bildiklerini aktarması rica edilmiştir. Mustafa Gök'ün aktardıklarına göre 1950'li yıllarda Kırşehir merkezde sadece bir eczane bulunmaktadır. Bu eczanenin sahibi ise mesleği eczacılık olan ve eczacılık yapan Ahmet Bilgin'dir. Gök'ün vermiş olduğu bilgiye dayanılarak, 1950'lerin Türkiye'sindeki sağlık sisteminin büyük oranda gelişme kaydedemediği sorunu tespit etmek yerinde olacaktır. Zira il vasfında olan Kırşehir gibi önemli bir yerin sadece bir eczacı ile temsil ediliyor olması, geçmiş dönem sağlık politikalarındaki eksikliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. Mülakata devam edildiğinde Mustafa Gök, çocukluğunda Ahmet Bilgin ile arasında geçen bir anıyı aktarmıştır. Buna göre Gök, çocukluk yıllarında halk arasında boğmaca denilen bir hastalığa yakalanmıştır. Bu dönemde Kırşehir'de hastane ya da doktorun olup olmadığı konusunda emin olmadığını dile getiren Gök, babası Veli Gök'ün Kırşehir'in saygın kişileri arasında yer alan ve vatandaşların kendisine güven duyduğu eczacı Ahmet Bilgin'in yardımına ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir. Bahse konu dönemde Gök'ün babası Veli Gök durumu çok da iyi olmayan bir çiftçidir. Kendisinin arabası ve o dönemin yaygın ulaşım araçlarından olan eşiği olmamasından dolayı İnaç Köyü'nden yaya olarak yaklaşık 1,5 saat süren yolculuğun sonunda Kırşehir merkezde bulunan eczanenin sahibi olan Ahmet Bilgin'in yanına varabilmiştir. Burada oğlu Mustafa Gök'ün durumunu Bilgin'e anlatan baba Veli Gök'ü Bilgin çok iyi karşılamış ve 15 dakika beklemesi durumunda oğlunun hastalığına iyi geleceğini düşündüğü ilacı hazırlayacağını bildirmiştir. Bu sürecin sonunda ilacı hazırlayıp Veli Gök'e teslim eden Bilgin'in sayesinde Veli Gök, oğluna bahse konu ilacı vererek 3 gün sonunda oğlunun boğmaca hastalığından kurtulduğunu görmüştür. Tüm bunlar ışığında, mülakatın yapıldığı Mustafa Gök, o dönemin öldürücü hastalığı boğmacadan Bilgin'in vermiş olduğu ilaç sayesinde kurtulduğunu ve çocukluk yıllarında sıkça eczanesinin yanından geçtiği ve bu konuda ömrü boyunca Bilgin'e minnet duygusu içerisinde olacağını ifade etmiştir. Bkz. Mustafa Gök Röportaj: 5 Aralık 2023.

etmiştir. MP'nin irtica suçlaması ile kapatılması CMP'nin laiklik konusunda daha hassas politikalar yürütmesine sebep olmuştur. Daha önce MP mensubu olan Bilgin, MP'nin ardından CMP'nin kurulması ile birlikte X. Dönem TBMM'de CMP Kırşehir milletvekili olarak faaliyet yürütmüştür (Pancaroglu, 2006, s. 52; Kızak, 2018, s. 50).

X. Dönem TBMM'de CMP'nin diğer Kırşehir mebusları ise Hacı Mehmet Mahmutoglu⁵, Mulla Osman Alişiroglu⁶, Tahir Taşer⁷ ve Hacı Osman Bölükbaşı'dır.⁸ Hukukçu, Matematikçi ve sağlıkçı kimlikleri ile özellikle kendi konularına giren görüşmelerde Kırşehir'i temsil eden ve bu alanlarda iktidar partisine yönelik eleştirileri ile etkin bir muhalefet örneği sergileyen Kırşehir mebusları bahse konu

⁵ Hacı Mehmet Mahmutoglu'nun Babası Hüsnü Bey, annesi Sâriye Hanım'dır. 1917 yılında Kırşehir'de doğmuştur. İlk ve orta tahsilini Kırşehir'de tamamlamıştır. 1933-1936 seneleri arasında Kayseri Lisesi'nde eğitim görmüş ve 1936'da aynı liseden mezun olmuştur. 1938-1939 ders döneminde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Askerliğini yeden subay olarak tamamlamış, 1942'de terhis olmuştur. Daha sonra Kırşehir hâkimliğine tayin olmuştur. Kırşehir'deki görevinin ardından sırasıyla Reşadiye hâkim yardımcılığı, Refahiye hâkimliği ve Bor ceza yargıçlığı görevlerini yürütmüştür. Evli ve 5 çocuk babasıdır. Seçimden sonraki son memurluğu Bor Ceza Hâkimliğidir. 1954 genel seçimlerinde seçim bölgesi olan Kırşehir'den almış olduğu 78.319 oy ile 10. Dönem CMP Kırşehir mebusu olarak seçilmiştir. 21.11.1979 tarihinde vefat etmiştir. Mesleği baş ceza hâkimliğidir. Bkz. Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2085; TBMM Albümü, 2010, s. 650.

⁶ Mulla Osman Alişiroglu'nun babasının adı Ali Bey, annesi Zehra Hanım'dır. 1919 yılında Kırşehir'in Çiçekdağ ilçesinde doğmuştur. İlk tahsilini Çiçekdağ ilkokulunda orta tahsilini Kırşehir ortaokulunda, lise tahsilini Sivas lisesinde ve yüksek tahsilini de Ankara Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra sırasıyla Ardanuç hâkim yardımcılığı, Yerköy ve Kırşehir cumhuriyet savcısı yardımcılığı, Kaman hâkim yardımcılığı ve Kaman hâkimi olarak görev yapmıştır. Daha sonra görevinden istifa ederek serbest avukatlık yapmıştır. Avukatlık yaptığı süre içerisinde Kırşehir'den milletvekili seçilerek siyasi hayatına başlamıştır. Evli ve üç çocuk babası olan Alişiroglu'nun mesleği avukatlıktır. 26.03.1990 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2083; TBMM Albümü, 2010, s. 649.

⁷ Tahir Taşer'in babasının adı Hüseyin Hikmet Bey, annesinin adı Zekiye Hanım'dır. 1913 yılında Avanos'ta dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Avanos ilkokulunda, orta tahsilini Kırşehir ortaokulunda, lise tahsilini Kayseri lisesinde, yüksek tahsilini ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 1934 yılında iyi derece ile tamamlayarak mezun olmuştur. Daha sonra sırasıyla; Ürgüp Maliye Tahsil Müfettişliği ve Kayseri Adliyesinde staja başlayan Taşer, Sorgun hâkimi, Akçakoca cumhuriyet savcı yardımcısı, Kastamonu üye yardımcısı, Yozgat cumhuriyet savcı yardımcılığı, Ürgüp ceza hâkimliği, Kastamonu ağır ceza mahkemesi üyeliği ve Urfa ağır ceza mahkemesi başkanlığı görevlerini sürdürmüştür. 2 Mayıs 1954'te gerçekleşen genel seçimlerle birlikte CMP Kırşehir mebusu seçilerek siyasi hayata atılmıştır. 30.12.1964 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2086; TBMM Albümü, 2010, s. 650.

⁸ Babası Ahmet Bey, annesi Fatma Hanım'dır. 1 Mart 1913 tarihinde Kırşehir'in Hacıbektaş ilçesinin Hasanlar Köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsili Kırşehir'de lise tahsilini İstanbul Erkek Lisesinde tamamlamıştır. Daha sonra 1937 yılında Fransa Nancy Üniversitesi Fen Fakültesi'nden mezun olmuştur. Türkiye'ye döndükten sonra Kandilli Rasathanesi'nde asistanlık ve Haydarpaşa Lisesinde matematik öğretmenliği yapmıştır. Askerlik hizmetinin ifasından sonra öğretmenlikten ayrılıp ticaret hayatına atılmıştır. Çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte Demokrat Parti saflarında siyasi hayatı başlamıştır. Burada parti müfettişi olarak görev ifa etmiştir. Daha sonra DP'den istifa ederek Millet Partisi ardından da Cumhuriyetçi Millet Partisi saflarına geçmiştir. Fransızca'yı iyi derecede bilen Bölükbaşı evli ve iki çocuk babasıdır. Mesleği matematikçi ve çiftçiliktir. 06.02.2002 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 1757; TBMM Albümü, 2010, s. 576. Mustafa Gök ile yapılan röportajda, Bölükbaşı ile arasında geçen şu ifadeler yer vermiştir. DP iktidarı döneminde Kırşehir'de miting düzenleyen Bölükbaşı mitingin bitimi ile birlikte kürsüden inerek aracına doğru yol alırken, Mustafa Gök, Bölükbaşına sigara fiyatlarının neden bu kadar arttırıldığını sormuştur. Bölükbaşı'nın vermiş olduğu manidar cevap şu şekilde olmuştur: "Millet sıkıntıdan çatlayıp ölsün diye zam yapıyorlar" Mustafa Gök Röportaj: 5 Aralık 2023.

dönemde DP'yi öylesine köşeye sıkıştırmışlardır ki bu tutum temsil ettikleri Kırşehir'in DP iktidarı tarafından ilçe yapılmasına kadar varan bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde Ahmet Bilgin muhalefetinin incelendiği bu çalışma ile Bilgin'in DP iktidarına karşı sürdürdüğü etkin muhalefeti kapsamlı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

1. X. DÖNEM TBMM'DE AHMET BİLGİN'İN MECLİS FAALİYETLERİ

1.1. DP Tarafından Kırşehir'in İlçe Yapılması

1.1.1. Kırşehir'in İlçe Yapılmasına Giden Yolda Yaşanan Bazı Hadiseler

Kırşehir uzun bir süredir il olma vasfını korumuş olan Anadolu'nun küçük bir şehri olarak varlığını sürdürmüştür. DP dönemine kadar bu vasfını koruyan Kırşehir ile ilgili, 1954 genel seçimlerinin hemen ardından önemli bir değişikliğe gidilerek Kırşehir illikten ilçeliğe düşürülmüştür. Kırşehir'in illikten ilçeliğe düşürülmesinde bazı faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Bu nedenlere gelinmeden önce, Başvekil Menderes'in 11 Mayıs 1953 tarihinde düzenlemiş olduğu Kırşehir seyahatine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu seyahat esnasında Kırşehir'deki DP teşkilatı, Menderes'in konvoyuna Kaman ilçesine kadar bizzat eşlik etmiştir. Ancak hesaba katılmayan bir durum vardır ki, Kırşehir'de etkin bir parti olan ve DP muhalifliği ile bilinen Millet Partisi bu durumdan çok da memnun olmamıştır. MP Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı, Menderes'in Kırşehir ziyaretini haber alır almaz derhal hareket ederek Kırşehir'e intikal etmiştir. Bölükbaşı, kendi taraftarları tarafından Kırşehir'de coşkun bir tezahüratla karşılanmıştır. Bu bağlamda taraftar desteğini arkasına alan Bölükbaşı istikametini Kırşehir DP İl Başkanlığına çevirmiştir. Bölükbaşı'nın bu hareketi ileride Kırşehir'in ilçe olmasının altında yatan sebeplerin başını teşkil edecektir. Zira hemşerilik duyguları ile hareket eden Kırşehir halkının bir kısmı, Menderes mitingini terk ederek Bölükbaşı tarafına geçmiştir. Kırşehir halkı bir anda Bölükbaşı'nı omuzlarına alarak yoğun bir tezahüratta bulunmuş bu durum ise başta Menderes olmak üzere DP'lileri oldukça rahatsız etmiştir. Halk öylesine organize bir şekilde hareket etmiştir ki, yoğun ve coşkulu kalabalığı Bölükbaşı dahi teskin edememiştir (Özüçetin, 2009, s. 86-87).

Yaşanan bu durumdan çok da memnun olmayan Menderes, Kırşehir'den memnuniyetsiz bir şekilde ayrılmak durumunda kalmıştır. Kırşehirlilerin MP üzerinden DP'ye karşı gerçekleştirdiği muhalefet MP'nin kapatılması ve yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin kurulması ile daha farklı bir konum kazanmıştır. Zira CMP içerisinde Bölükbaşı muhalefeti eski dozunda aynen devam etmiştir. Bölükbaşı'nın bu muhalefeti Kırşehir halkı üzerinde öylesine etkin olmuştur ki, bu

muhalefet 1954 genel seçimlerinden yurt genelinde çok güçlü bir sonuç ile çıkan DP'yi Kırşehir'de hüsrana uğratmayı bilmiştir. Kısa vadede yaşanan bu iki hadise artık DP içerisinde Kırşehir'e bir ders verilmesi düşüncesini ortaya çıkarmıştır. DP Kırşehir teşkilatı seçim sonuçlarından memnun olmamıştır. Öyle ki bu memnuniyetsizlik 1954 genel seçimlerinin ardından Kırşehir'e gelen Bölükbaşı'nın saldırıya uğramasına sebebiyet vermiştir. Kırşehir Valiliği, yapmış olduğu açıklamasında olayların müsebbibi olarak Bölükbaşı'nı göstermiştir.⁹ Bu bağlamda 1954 genel seçimlerinin ardından Türkiye'nin seçim tansiyonu Kırşehir'de nüfuz bulmuştur denilebilir. Zira seçimlerden çok büyük oranda zaferle çıkan bir partinin Kırşehir'de hiç mebus çıkaramamış olması aslında DP'nin yurt çapındaki karizmasına önemli bir darbe vurmuştur. Bu gergin ortam içerisinde basında partiler arası mevcut olan gerginlik önemli bir yer tutmuştur. 15 Mayıs 1954 tarihli Akis Dergisi'nde Kırşehirli Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ'ın vermiş olduğu beyanat aslında Kırşehirliilerin CMP'ye vermiş oldukları desteğin neticesine işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. Çiçekdağ'ın beyanatında yer alan ve Kırşehirliilere hitaben; “Sizden hayır kalmadığı anlaşılıyor. Hakkınızda bir şey düşünmeli” (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 8) şeklindeki sözleri ile aslında DP'nin çoğulcu demokrasi anlayışı yerine çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsediklerini ifade etmiştir.

Bu süreç içerisinde Nevşehir'den hareket eden bir heyet Ankara'ya giderek, Nevşehir'in il olması yönünde taleplerini Ankara'ya iletmış ve bu talep de olumlu karşılanmıştır. Talebin olumlu karşılandığının bizzat Dâhiliye Vekili Namık Gedik tarafından ifade edilmesi sürecin artık resmiyet kazandığının bir göstergesidir. Bu durum ise zaten gergin olan havanın daha da gerilmesine sebep olmuştur (Çaylak, 2010, s. 225). Gedik'in beyanatının ardından, bahse konu haberlerin radyo ve basın kuruluşlarında da yer alması üzerine artık tehlikenin boyutunun farkında olan Bölükbaşı, Gedik'e bir telgraf göndererek siyasi tercihlerinden dolayı Kırşehir halkının topyekûn bir şekilde cezalandırılmasının yanlışlığını ifade etmiştir (BCA, 30.1-0.0.46.276.2; Halkçı, 31 Mayıs 1954, s. 3; Forum, 15 Haziran 1954, s. 3, BCA, 30.1.0.0.46.276.2; BCA, 30.1.0.0.46.276.30). Tüm bunlar ışığında günlerdir algısı yapılan Kırşehir'in cezalandırılması meselesi ile ilgili hazırlanan Kırşehir tasarısı 23 Haziran 1954 tarihinde Dâhiliye Komisyonunda görüşülerek karara bağlanmıştır.¹⁰ Ardından tarihler 30 Haziran 1954'ü gösterdiğinde “Kırşehir Vilayetinin

⁹ Valilik açıklaması için bkz. Özüçetin, 2009, s. 91-92.

¹⁰ Tasarının gerekçesi için bkz. Akis, 3 Temmuz 1954, s. 7. Tasarı ile ilgili Halkçı Gazetesi yazarı Nihat Erim'in yazısı için bkz. Halkçı, 6 Haziran 1954, s. 2.

Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması” adı ile hazırlanmış olan tasarının TBMM görüşmelerine başlanmıştır.¹¹ Bu görüşmeler neticesinde yapılan oylama ile toplam 299 oy kullanılmış, 259 kabul, 39 ret¹² oyu ile kanun yasalaşmıştır. Ortaya çıkan sonuç DP grubu tarafından tezahüratla karşılanmış ve Kırşehir Nevşehir İline bağlı bir ilçe haline getirilmiştir (TBMMZCD, 30.06.1954, s. 361). Kanunun yasalaşmasının ardından Kırşehir’de bulunan resmi dairelerin Nevşehir’e taşınma işlemlerine başlanmıştır (BCA, 30.10.00.00.66.441.20).

Kırşehir’in ilçe haline getirildiği TBMM oturumunda Bilgin de kısa bir konuşma yapmıştır. Bilgin yapmış olduğu konuşmasında müzakerenin kısa süre içinde neticelendirilmesine atıfta bulunarak; *“Muhterem arkadaşlar, seçim bölgemizin son vaziyeti hakkında hiç olmazsa bir Fatıha okumak fırsatına nail olacağımızı zannediyorduk. Ama kifayeti müzakere takriri buna mani oldu”* (TBMMZC, 30.06.1954, s. 359) ifadeleri ile müzakerede yeteri kadar dinlenmediklerinin altını çizmiştir. Sözlerine devam eden Bilgin, ortada bir devri sabık yaratılmaya çalışıldığını dile getirerek; *“Devri sabıkta bir ihsanı şahane bir de gazabı şahane vardır. Bu gazabı şahanedir”* ifadeleri ile devri sabık mantık çerçevesinde Kırşehir’in DP iktidarı tarafından cezalandırıldığını TBMM kürsüsünden kamuoyu ile paylaşmıştır¹³ (TBMMZC, 30.06.1954, s. 359).

1.2. Kırşehir’in Yeniden İl Yapılması

7 Temmuz 1954 tarihli resmi gazete ile Kırşehir vilayeti il olma vasfını kaybederek Nevşehir iline bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Burada dikkat çeken nokta ise daha önce de değinildiği üzere bu kararın 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden hemen sonra uygulamaya konulmuş olmasıdır. Bu durum, Kırşehir’de istediği sonucu yakalamayan DP’nin, CMP’ye karşı bir intikam duygusunun tezahürü olarak nitelendirilmiştir (Ulus, 15 Temmuz 1955, s. 1). Bozulan iktidar muhalefet ilişkilerini bir nebze olsun düzeltmek isteyen Menderes için 1957 genel seçimleri bir fırsat olmuştur. Bu bağlamda 25 Şubat 1957 tarihinde TBMM’de Dâhiliye Vekâleti Bütçe görüşmeleri sırasında Kırşehir’in yeniden il olma meselesi gündeme gelmiştir (TBMMZC, 25.02.1957, s. 765; Ulus, 26 Şubat 1957, s.1-3; Gündüz, 2007, s. 105). Bu süreç içerisinde DP tarafından yeniden il yapılmak istenilen Kırşehir için, Dâhiliye

¹¹ Tasarının gerekçesi için bkz. Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazası’nda Nevşehir Adı ile Yeniden bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun Layihası ve Dahiliye Bütçe Encümenleri Mazbataları, Devre:X, C 1, İçtima:F., Dokuzuncu İnikat (16.06.1954), s. 2-3.

¹² Oylama sırasında Bilgin de hayır oyu vermiştir.

¹³ Kırşehir’in ilçe haline getirildiği TBMM oturumundaki tartışmalar için bkz. Bolat, 2008, s. 1371-1377.

Vekâleti tarafından bir tasarı hazırlanmış ve Başvekâlete gönderilmiştir. Daha sonra tasarı Dâhiliye Encümeni ve Bütçe Komisyonunda görüşüldükten sonra TBMM'ye sevk edilmiştir.¹⁴ (Ulus, 4 Mart 1957, s. 1; Zafer, 6 Mart 1957, s. 1-5; Zafer, 6 Mart 1957, s. 1-5; Ulus, 17 Nisan 1957, s. 1-5; Akşam, 26 Mart 1957, s.1; Zafer, 24 Mayıs 1957, s. 1). Ancak, Dâhiliye Encümeni ve TBMM Bütçe Komisyonu görüşmelerinde Hacıbektaş ve Kozaklı ilçelerinin Kırşehir il sınırları dışında bırakılması, Çiçekdağ ilçesinin ise Yozgat'a bağlanması kararlaştırılmıştır. Tasarı son şekli ile TBMM'ye gönderilmiştir. (Akşam, 29 Mayıs 1957, s.2; Zafer, 29 Mayıs 1957, s. 1)

Bu durumun yaşanması muhalefette, iktidarın siyasi kaygılarla hareket ettiği yönünde eleştirilerin kayda geçmesine sebep olmuştur (Şur, 2008, s. 120). İktidarla muhalefet arasındaki mevcut gerginliğe bir son vermek isteyen Menderes, 1957 seçimlerini bu konuda önemli görmüş ve bozuk olan ilişkilere yeniden bir ivme kazandırmak için harekete geçmiştir. Bu konuda DP tarafından atılan ilk adım ise 1954 seçimlerinin ertesinde ilçe yapılan Kırşehir'in tekrardan il vasfına kavuşturulması için gerekli hazırlıklarının tesisi olmuştur. Bu doğrultuda 25 Şubat 1957 Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında Kırşehir'in yeniden il vasfına kavuşturulması meselesi görüşülmüştür. (TBMMZC, 25.02.1957, s. 765; Ulus, 26 Şubat 1957, s. 1-3) Muhalefetin bu baskısı iktidar kanadında olumlu karşılanmış ve Kırşehir'in yeniden il haline getirilmesi için gerekli hukuki hazırlıklara başlanmıştır (Gündüz, 2007, s. 105). Kırşehir'in yeniden il haline getirilmesi için derhal Dâhiliye Vekâleti tarafından bir kanun tasarısı hazırlanmış ve Başvekâlete gönderilmiş, (Ulus,4 Mart 1957, s. 1-5; Zafer, 4 Mart 1957, s.1; Zafer, 6 Mart 1957, s. 1-5) daha sonra bu tasarı Dâhiliye ve Bütçe Komisyonunda görüşülmesinin ardından Meclis'e gelmiştir.¹⁵ (Ulus, 17 Nisan 1957, s. 1-5; Zafer, 24 Mayıs 1957, s.1). Ancak gerek Dâhiliye Encümeni gerekse Meclis Bütçe Komisyonunda yapılan görüşmelerde Hacıbektaş, Kozaklı ve Çiçekdağı ilçelerinin Kırşehir sınırları dışarısında bırakılması kararlaştırılmıştır (Akşam, 29 Mayıs 1957, s. 2; Zafer, 29 Mayıs 1957, s. 1).

1.2.1. 10 Haziran 1957 Tarihli Müzakere

Tüm bunlar ışığında tasarı 10 Haziran 1957 tarihinde TBMM'ye gelmiştir. Görüşmelerde Kırşehir'i temsilen ilk sözü CMP adına Bilgin almıştır. Konuşmasına böylesine bir tasarının Meclise gelmiş olmasından duyduğu memnuniyeti ifade

¹⁴ Dahiliye Encümeni Mazbatası için Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 17, İçtima: 3, Kırk Altıncı İnikat (25.02.1957), TBMM Dahiliye Encümeni, Esas No:1/668, Karar No: 47, s. 3.

¹⁵ Ayrıca, hazırlana kanun tasarısı, 65 bucağın kaza haline getirilmesin de içermektedir. Bkz. Akşam, 26 Mart 1957, s. 1.

ederek başlayan Bilgin'e göre bu tasarının görüşülmesinden önce böylesi bir tasarının ortaya çıkmasına sebep olan Kırşehir ilinin ilga edilmesi meselesi üzerinde durmak yersiz olarak telakki edilmelidir. Zira bu mesele yıllardan beri iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getirmiş ve süreçten de en çok bölge vatandaşları etkilenmiştir. Ancak Hükümetin bu gün Kırşehir'i il haline getirmek için öne sürdüğü gerekçelerle, 1954 yılında CMP olarak Kırşehir'in ilçe yapılmamasının gerekliliği noktasında ortaya konulan gerekçeler hemen hemen benzerlik teşkil etmektedir (TBMMZC, 10.06.1957, s. 124). Mebus, özetle dolaylı yoldan Kırşehir'in haksız gerekçelerle ilçe yapıldığını dile getirmeye çalışmıştır. Buna göre CMP Kırşehir ile ilgili fikirlerinin 1954 ve 1957 yıllarında değişmediğinin altını çizmek istemiştir. Bilgin burada önemli bir noktaya parmak basarak şu ifadeleri kullanmıştır: “*Şimdi temennimiz şudur ki, bir hak teslim edilirken, yanlış bir hareket düzeltilirken bu hak tam teslim edilsin*” (TBMMZC, 10.06.1957, s. 125). Bilgin'in buradaki temel endişesi, Dâhiliye Encümeni ve Meclis Bütçe Komisyonlarında Kırşehir il olurken bazı ilçelerinin geri verilmemesi yönündeki düşüncelerden ileri gelmektedir. Bilgin'e göre Kırşehir tekrar vilayet vasfına kavuşturulduğu bu süreçte asla siyasi mülahazalarla hareket edilmemelidir. Bu yönde bir yöntemin benimsenmesi halinde kamu vicdanında kapanmayan yaraların açılması kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda Bilgin mevcut layihadan duymuş olduğu rahatsızlığı TBMM kürsüsünden dile getirmiştir (TBMMZC, 10.06.1957, s. 125).

1.2.2. 12 Haziran 1957 Tarihli Görüşmeler ve Ahmet Bilgin

Kırşehir'in yeniden vilayet vasfına kavuşması için 10 Haziran tarihli müzakerelere, 12 Haziran günü devam edilmiştir. 12 Haziran tarihli müzakerelerde ilk sözü CMP Kırşehir Mebusu Bilgin almıştır. Kırşehir'in yeniden il haline getirilmesi sürecinde evvelen Kırşehir'e bağlı olan Hacıbektaş ve Kozaklı ilçelerinin kaybedilme endişesini barındıran Bilgin konu ile ilgili teknik bilgiler vererek niçin Kırşehir'in tüm ilçeleri ile birlikte yeniden il olması gerekliliğini anlatmaya çalışmıştır. Buna göre, Kırşehir'in Hacıbektaş ilçesi ile Nevşehir arasında Kızılırmak nehri geçmektedir. Kızılırmak'ın ise iki geçidi bulunmakta ve nehir üzerinde ancak bu geçitlerden ulaşım sağlanabilmektedir. Hacıbektaş'a bağlı 32 köy bulunmakta ve bu köylerin 28'i Kırşehir'e daha yakın olan bölgede konumlanmıştır. Diğer dört köy ise Kızılırmak sahilinde bulunmaktadır. Bu bağlamda bahse konu 28 köy vatandaşının Nevşehir'e gidebilmesi için daha çok, henüz yapılmamış yolları takip etmeleri gerekmektedir. Ancak bahse konu bu köy halkının Kırşehir ile olan münasebetleri daha müsaittir (TBMMZC, 12.06.1957, s. 148) Öte yandan Hacıbektaş ve Nevşehir arasındaki tek

engel Kızılırmak da değildir. Bu iki bölgenin arasında yaz ve kış aylarında aşılması güç bir coğrafya olan Salanda Dağı vardır. Bu dağdan yazın dahi geçmek pek mümkün değildir. Bu bağlamda Bilgin, iki bölge arasındaki ilişkiyi coğrafi engeller ile gösterebilmek için şu ifadelerle yer vermiştir: “*Arkadaşlar, ora halkını ıstıraba sokmak, küçük eşeği ile bu yolu geçmesine mecbur bırakmak hiçbir zaman insaf ile kabili telif olamaz zannederim.*” (TBMMZC, 12.06.1957, s. 148) Konuyu Dâhiliye Vekili Gedik’in Nevşehir’in haklarının korunması söylemine getiren Bilgin’e göre, Nevşehir’in mevcut haklarının yanında yüz senelik Kırşehir’in mevcut hakları da unutulmamalıdır. Bu bağlamda bir yandan Nevşehir’e haklar verilirken, Kırşehir’in hakları ortadan kaldırılmaya çalışılmamalıdır.

Konuşmasını Kırşehir’in Nevşehir’e göre her bakımdan üstün vasıf özelliklerini sıralayarak devam eden Bilgin’e göre, Kırşehir yaklaşık yüz seneden beridir sancak ve vilayet olarak idare edilmektedir. Bu süreçte otuz seneye yakın bir süre Kırşehir’de eczacılık yaptığını dile getiren Bilgin’e göre, Kırşehir’de sağlık sistemi oldukça önemli bir gelişme kaydetmiştir. Öyle ki, Niğde ve Nevşehir’de de hastaneler mevcut olduğu halde Kırşehir’in çevre coğrafyasında hastası olan çoğu vatandaş, şifa bulmak adına Kırşehir’de bulunan sağlık kuruluşlarına¹⁶ gelmektedir. Ankara’dan dahi hastalar Kırşehir’e gelmektedir. Bu durum göstermektedir ki gerek sağlık gerekse iktisadi bağlar, çevre bölgelerden Kırşehir’e olan talebi gün geçtikçe arttırmaktadır. Bunun yanında Kırşehir Pazar yönü ile de Nevşehir’den çok ileridir. Kırşehir’de içerisinde Nevşehirli tüccarların da bulunduğu birçok tacir iş yapmaktadır. Durum böyleyken Nevşehir’e hayatını kazanmak için giden tek bir aile bulunmamaktadır. Pek çok Nevşehirli tüccar Kırşehir pazarı yolu ile hayatlarını idame ettirmektedirler.¹⁷ Tüm bunlar ışığında Bilgin, yapılan oylama neticesinde Kırşehir’in mevcut olan eski vasfına tekrardan kavuşmasını ümit ederek konuşmasını sonlandırmıştır (TBMMZC, 12.06.1957, s. 149). Konuşmaların ardından Kırşehir’in kaderini belirleyen oylamalara geçilmiş ve yapılan oylama neticesinde 273 oy kullanılmış, 272 kabul ve 1 ret oyu ile Kırşehir yeniden vilayet haline getirilmiştir.¹⁸ (TBMMZC, 12.06.1957, s.

¹⁶ Kırşehir’in sağlık anlamında yeterlilik kazanması adına ciddi girişimlerin söz konusu olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Kırşehir’deki sağlık işlerinin iyileştirilmesi için İller Bankası’ndan 396.523 TL’nin istenmesi ve bu isteğin 30 Temmuz 1953 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanması örnek olarak gösterilebilir. Bkz. BCA, 30.11.1.0.237.12.11.

¹⁷ Kırşehir’in ticaretin cazibe bölgesi olduğunu göstermesi açısından 6 Mayıs 1955 tarihli Cumhurbaşkanı Bayar imzalı kararname önem arz etmektedir. Bu kararnameye göre; ticari, sanayi ve zirai işlerle uğraşmak ve merkezi Kırşehir’de olmak üzere 99 yıl süre ve 250.000 TL sermaye ile kurulmasına başlanan, Kırşehir Zirai, Sanayi ve İktisadi Kalkınma Türk Anonim Şirketi’nin kurulmasına izin verilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.139.42.13.

¹⁸ “Nevşehir Vilayetine Bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) Adı ile Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun”, (12 Haziran 1957) **Resmi Gazete**, 7001/9637.

186; Akşam, 13 Haziran 1957, s. 1-4; Ulus, 13 Haziran 1957, s. 1; Zafer, 13 Haziran 1957, s. 1). Ancak Kırşehir bu süreçte bazı ilçelerini kaybetmiştir. Bu bağlamda daha önceden Mucur, Kaman, Hacıbektaş, Avanos, Kozaklı ve Çiçekdağı ilçelerinden oluşan Kırşehir, 1957’de yeniden il olmuş ancak Hacıbektaş, Kozaklı ve Avanos ilçelerini Nevşehir’e bıraktırmak zorunda kalmıştır (Özüçetin, 2013, s. 329; Bolat, 2020, s. 268).

1.3. Bütçe¹⁹ Görüşmelerinde Ortaya Konulan Muhalefet

1.3.1. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti 1955-1956 Yılı Bütçe Görüşmeleri

25 Şubat 1955 tarihli, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan CMP Kırşehir Mebusu Ahmet Bilgin, sözlerine genel bir değerlendirme yaparak başlamıştır. Buna göre, sağlık meselesi üzerinde durulması gereken çok önemli bir konudur. Sağlık meselesi evelden beridir düzeltilmeye muhtaç bir konudur. Öyle ki, çıkarılacak yeni kanunlarla sağlık işlerinin iyileştirilmesi için daha uzun bir zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu uzun zaman içerisinde sağlık açısından alınması gereken acil ve elzem konular bulunmaktadır. Öncelikle sağlık hizmetiyle görevli personel iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi doktorlar ikincisi ise eczacılardır. İşte tam da bu noktada esas mesele üniversitelerin tıp fakültelerinde bu iki meslek için yeterli kontenjan ayrılmaması sorunu ortaya çıkmaktadır. İstanbul Tıp Fakültesinin tıp öğrencisi kontenjanı 300, eczacı kontenjanı ise senelik 80 kişiden oluşmaktadır. Anadolu’nun birçok bölgesi eczacı ve eczane olmamasından dolayı büyük sıkıntılar çekerken 80 kontenjanla Anadolu’nun eczacı ihtiyacının karşılanması imkânsızdır. Ayrıca, küçük şehirlerdeki eczacıların büyük şehirlere yerleştiği gerçeği de göz önüne alındığında, Anadolu halkının ne gibi sıkıntılarla baş başa kaldığı herkesin malumu olmalıdır.²⁰ Bu bağlamda bir bölgede doktorun varlığı ama eczacı yokluğu, sağlık sistemindeki bütünlüğe büyük zarar vermektedir. Sonuç olarak bu iki kolu da aynı oranda işler hale getirmek Hükümetin en önemli görevleri arasında bulunmalıdır²¹ (TBMMZC,

¹⁹ Türklerde bütçe kavramı yazılı anlamda ilk defa 1876 Kanun-ı Esasi ile hukuk literatürüne girmiştir. Bu anlamda Meclis-i Mebusan’ın kabul ettiği ilk bütçe ise 1909 bütçesi olmuştur. Bkz. Akın, 2002, s. 2.

²⁰ Bu sıkıntılar Kırşehir özelinde değerlendirildiğinde 30 Haziran 1940 tarihli Cumhurbaşkanı İnönü imzalı kararnamede Kırşehir Vilayeti bütçesine ilişik olarak 30 TL maaşlı bir eczası kadrosunun da eklenmesine karar verilmesi önem arz etmektedir. Bu durum Kırşehir’de bahse konu dönemde eczacı noksanlığı çekildiğini göstermektedir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.91.61.16.

²¹ Türkiye’deki eczacı açığının giderilmesi amacıyla, Kıbrıs ve Batı Trakya’dan gelen Türk öğrencilere burs dâhil gerekli kolaylıkların sağlandığı görülmektedir. Bu bağlamda 15 Kasım 1953 ve 4 Nisan

25.02.1955, s. 753). Bilgin'in işaret ettiği eczane ve eczacı sıkıntısı konusunda Türkiye'de öteden beridir sorun yaşandığı bilinmektedir. Bu bağlamda 11 Ağustos 1934 ve 9 Aralık 1935 tarihli Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk imzalı kararnamelere bakıldığında, 65 yaşını doldurmuş olmasından mütevellit emekliye sevk edilecek olan belediye hekimi ve belediye eczacılarının ihtisaslarından istifade edebilmek için bir süre daha görevlendirilmeleri uygun görülmüştür. Bu durum göstermektedir ki, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri devam eden doktor ve eczacı sıkıntısını giderebilmek adına devlet emeklilik sürelerinin belli bir noktada uzatılması cihetine gitmiştir (BCA, 30.18.01.02.60.93.10; BCA, 30.18.01.02.47.56.16). Öyle ki, 1945'te Artvin Devlet Hastanesi'nde çalışan dâhiliye ve kadın hastalıkları uzmanları ile eczacı kadrolarında çalışacakların askerliklerinin ertelenmesi dahi gündeme gelmiştir (BCA, 30.18.01.02.108.34.1).

Tüm bunlar ışığında Bilgin, vaziyetin apaçık ortada olmasına rağmen, Hükümete neden üniversitelerde doktor ve eczacı kadrosunda artışa gidilmediğini sormayı temsil ettiği halk adına bir borç bilmıştır. Ancak Bilgin'in bu sorusuna hükümet kanadından verilen cevap ise bu alanlarda daha fazla öğrenci yetiştirmeye ne laboratuvar ne de müessese olduğu şeklindedir. Aslında Hükümetin Bilgin'e verdiği bu cevap 1955 yılının Türkiye'sindeki sağlık sistemini özetler durumdadır. Zira Cumhuriyetin kurulmasının üzerinden geçen 32 senede sağlık sistemindeki temel saç ayağını oluşturan doktor ve eczacı meselesi çözülememiştir. Bu durum ise vatandaşın mağduriyetini günden güne arttırmıştır. Doktor ve eczacının bulunmadığı bölge halkı ise şifa kaynağı olarak muhitinde sağlık işlerini yürütmekle nam salmış kişi ya da kişilerin eline kalmıştır. Bu bağlamda yanlış tedavi ve tetkikler neticesinde ortalama yaşam süresi de dikey yönlü bir eğilim gösterememiştir. Öte yandan Bilgin daha da vahim bir konuya parmak basarak, yabancı ülkelere tıp eğitimi almak için gelen öğrencilerde kontenjan şartının aranmadığı iddiasını ortaya atmıştır. Buna göre yabancı öğrencilerde hiçbir şekilde hiçbir şart aranmaksızın üniversiteye kabulleri sağlanmaktadır. Bilgin'in işaret ettiği bu duruma örnek olarak şunlar söylenebilir: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla 11 Eylül 1939 tarihinde yayınlanan kararname ile Doğu Türkistan Türklerinden olan Reşat Kaşif (BCA, 30.18.01.02.88.89.4) isimli kişinin Tıp Talebe Yurduna parasız yatılı olarak yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Yine, Suriye tebaasından Mehmet İhsan Bahadır'ın (BCA, 30.18.01.02.85.99.5.28) Kasım 1938 tarihli kararname ile yatılı tıp öğrenci

1958 tarihli kararnameler örnek olarak gösterilebilir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.148.17.7; BCA, 30.18.01.02.134.91.11.

yurduna alınmasına karar verilmiştir. İskenderun Türklerinden ve Suriye tebaasından Mustafa oğlu Hüseyin'in (BCA, 30.18.01.02.83.33.14.) 21 Nisan 1938 tarihli kararname ile parasız olarak Tıp Talebe Yurduna yerleştirilmesine karar verilmiştir. 23 Kasım 1937 tarihli kararname ile Antakya Türklerinden ve Suriye tebaasından Faik oğlu Şekip'in (BCA, 30.18.01.02.80.94.17). Tıp Öğrenci Yurduna parasız yatılı olarak yerleştirilmesine karar verilmiştir. 22 Kasım 1934 tarihli kararname uyarınca İran Türklerinden Abdürrahim, Behran, Mehmet ve Ahmet'in, Romanya Hıristiyan Türklerinden Moku Andrei'nin Türkiye'de tıp okumak üzere parasız yatılı tıp talebe yurduna alınmaları kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.01.08.49.79.16). 13 Ocak 1936 tarihli kararname ile Afganlı Ubeyd'in (BCA, 30.18.01.02.61.3.5). İstanbul Tıp Fakültesi'ne parasız yatılı olarak alınmasına karar verilmiştir. Bu durum, Hükümet kanadından gelen laboratuvar ve müessese yokluğu savunmasını da çürütmektedir. 2 Ocak 1933 tarihli kararname ile Hicaz tebaasından Medineli Hamza Nasser'in Tıp Talebe Yurduna parasız yatılı olarak alınması kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.01.02.33.2.5). Geçmiş dönem uygulamaları ışığında Bilgin'e göre mevcut tıp fakültelerine ilave olarak Ankara Tıp Fakültesi'ne 100-150 öğrencilik ilave bir eczacılık şubesi açılması elzem bir durumdur. Bilgin'in bütçe görüşmelerinde özellikle eczacılık bahsini açmasının önemli bir sebebi de kendi mesleğinin eczacılık olmasından ileri gelmektedir. Mesleğin içinden yetişmiş bir kişi olarak bu konudaki eksiklikler noktasında Hükümete yüklenmiştir (TBMMZC, 25.02.1955, s. 753-754).

27 Şubat 1956 tarihli, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Bilgin, yine hükümete sağlık sistemi üzerinden yüklenmiştir. Bilgin'e göre, Sağlık ve İçtimai Muavenet Vekâlet'inin iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi milletin sağlığının temini, ikincisi ise içtimai muavenet işleridir. Ancak Vekâlet ne yazık ki sağlık işlerine vermiş olduğu önemi, sosyal yardım işlerine vermemektedir. Bu gün sosyal yardımlaşma²² işlerinde Türkiye, çağdaşlarının epey gerisinden gitmektedir. Vekâletin bir genel müdürlük adı altında faaliyet yürüttüğü sosyal yardımlaşma müessesesi bu gün adeta bir "sığıntı" vaziyetindedir. Bu müessesinin tüm görevi hastane inşaatlarına bakmak ve hastanelerinin ilaç ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yürütülmektedir. Ancak sosyal yardımlaşma konusu bu iki mesele ile sınırlandırılmaz. Bugün Türkiye'de bu müessesenin vazifeleri birçok hayırsever ve hayır kurumu tarafından yürütülmektedir. Bu

²² Sağlık ve Sosyal Yardımlar Bakanlığına ait 1946 yılı teftiş raporu için bkz. BCA, 30.10.00.00.216.461.3.

kurumlara örnek olarak Kızılay Cemiyeti, Kadınları çalıştırma Derneği ve Yardımsevenler Derneği²³ gösterilebilir. Ancak Hükümet, dağınık vaziyette bulunan bu derneklerin tek yekûn içerisinde hareket etmesi noktasında herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bu bağlamda Hükümete düşen temel görevlerin başında, yardıma muhtaç vatandaşlar için hayırseverlerden toplanan paraların takibinin sistemsal bir biçimde yapılması gerekliliğidir. Türkiye'nin en büyük sorunları arasında yurdun her tarafını sarmış olan dilenciler²⁴, avare çocuklar ve köprü altında yaşayan vatandaşlar önemli bir yer tutmaktadır. Cami avluları yardıma muhtaç insanların feryatlarından geçilmemektedir. Bu noktada bahse konu bu insanları kaderleri ile baş başa bırakmak medeni ülkelere yaraşmayan davranışlar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, mevcut duruma çare bulunması ve olumsuzlukların önlenmesi için Hükümetin derhal bir adım atması gerekmektedir (TBMMZC, 27.02.1956, s. 981).

Mebus, sosyal yardımlaşma noktasındaki temel eksiklikleri Meclis kürsüsünden dile getirmiş ve benzer aksaklıkların sağlık sisteminde de yaşandığını dile getirmiştir. Buna göre temel anlamda sağlık hizmetleri tedavi ve koruyucu maksatlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar arasında koruyucu sağlık hizmetleri, Vekâletin en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Zira diğer bütün ülke sağlık vekâletleri daha çok koruyucu hizmetler üzerinde durmaktadır. Ancak bu durum Türkiye'de tam tersi istikamette ilerlemektedir. Türk Sağlık ve İçtimai Muavenet Vekâleti daha çok tedavi işleri ile uğraşmaktadır. Bu bağlamda koruyucu hizmetler Türkiye'de ikinci planda kalmaktadır. Bu hizmetler ifa edilirken de yanlış bir yöntem izlenmektedir. Bu anlamda vekâlet yalnızca aşı ve aşılama işleri ile meşgul olmaktadır. Gıda kontrolü, meskenlerin sıhhi şartlara göre inşası, umuma açık

²³ Yardımsevenler Derneği yardım faaliyetleri için bkz. BCA, 30.01.00.00.112.707.12.

²⁴ 23 Ocak 1939 tarihine ait Cumhurbaşkanı İsmet İnönü isimli kararnameye göz atıldığında, o dönem için dilencilik yaptığı tespit edilen Ali oğlu İzzet isimli bir şahsa 15 gün belediye hizmetlerinde çalışma cezası verildiği görülmektedir. Bilgin'in işaret ettiği dilencilik konusunun bu kadar geniş boyutlara ulaşmış olduğu göz önüne alındığında, cezaların çok da caydırıcı olmadığı gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Bkz. BCA, 30.18.01.02.85.117.7.

yerlerin daimi bir kontrole tabi tutulması ve veremli²⁵ hastaların karantinaya²⁶ alınması gibi önem arz eden konular üzerine ehemmiyetle durulmamaktadır (TBMMZC, 27.02.1956, s. 981-982). Tüm bunlar ışığında 1950-1955 arası sağlık personellerindeki artış ve azalışı sayısal bazda ifade eden Bilgin'e göre, mütehasıs hekimlerde 378 sayılık bir artış, doktorlarda 54 sayılık bir artış, kimyagerlerde 28 kişilik bir azalış, eczacılarda 61 kişilik bir azalış, diş hekimlerinde 9 kişilik bir artış, sağlık memurlarında 34 kişilik bir artış, hemşirelerde 462 kişilik bir artış ve ebelerde de 186 kişilik bir artış söz konusudur. Ancak mebusa göre bu artış oranları yeterli seviyede değildir. Oranın yeterli seviyede olmaması ise vekâletten fazlaca bir iş beklenmemesi algısını oluşturmaktadır. Mebusun verilerinden yola çıkarak şu sonuca ulaşmak mümkündür. Ülke genelinde istenildiği kadar hastane yapılırsa yapılısın personel eksikliği var olduğu sürece etkin bir sağlık hizmeti götürmek hayli güç görünmektedir (TBMMZC, 27.02.1956, s. 982).

Doktorların yabancı ülkelere giderek burada görev ifa etmeleri meselesine de değinen Bilgin'e göre bu meselenin başlıca nedeni, Türkiye'de doktorlara verilen maaşların az olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik yurt dışına giden doktorlar oradaki istihdam mükemmeliyeti sayesinde bir daha Türkiye'ye dönmek istememektedirler. Bu nedenle doktorların maaşlarında derhal bir iyileştirmeye gidilerek, mevcut olan bu beyin göçünün önüne geçilmesi elzem bir durumu arz etmektedir. Konuşmasının sonunu kendi mesleği olan eczacılık meselesine getiren Bilgin'e göre Türkiye'de sağlık memuru doktorluk yapamazken, bir arzuhalci avukatlık yapamazken sıradan bir kalfa resmi kurumlar içerisinde dahi eczacılık yapabilmektedir. Üstelik bu duruma dünyanın hiçbir bölgesinde rastlanmamaktadır. Özetle bu gayrikanuni duruma bir an evvel son verilmesi gerekmektedir. Öte yandan ülkede ilaç ve röntgen filmi bulmak da oldukça güç bir hal almıştır. Birçok ilaca

²⁵ Cumhuriyet döneminde verem ile mücadele noktasında çok önemli çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu mücadele öylesine ciddiye alınmıştır ki, verem hastaneleri kadrolarında çalışan bazı görevlilerin askerlikleri dahi tecil ettirilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.124.85.17. Verem ile ilgili dünya çapında yapılan bilimsel kongrelere Türkiye'den de katılımcı gönderilmesine ihtimam gösterilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.84.79.18; BCA, 30.18.01.02.30.59.8. Doktorlar arasında özellikle verem bölümlerinde çalışanlara pozitif ayrımcılık yapılarak maaşlarında iyileştirmeye gidilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.21.47.11. Bu hastanelerde yer alması gereken ve veremle mücadele noktasında çok önemli bir görev üstlenen röntgen makinelerinin temini noktasında önemli adımlar atılmıştır. Bkz. BCA, 30.18.01.02.11.31.14. Bu çalışmalar öyle bir hal almıştır ki, toplumsal farkındalık oluşturması adına Veremli Çocuklar Himaye Derneği tarafından Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen 8 Şubat 1956 tarihli yazıda, dernek olarak yapılan çalışmaların tüm müftülöklere bildirilmesi ve müftülöklere gelen veremli çocuk bilgisinde de kendilerinin bilgilendirilmeleri istenilmiştir. Bkz. BCA, 51.00.00.00.4.32.19.

²⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinde, Bilgin'in ihmal edildiğini ifade ettiği veremli hastaların karantinaya alınması konusuna rastlanılmamış olup, geçmiş dönemde bu karantina binasının 23 Mayıs 1932 tarihli kararnamede veremli sığırlar için kurulmasının gündeme getirildiği tespit edilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.29.41.12.

ulaşmak uzun bir gayret gerektirmektedir. Ülkede doktor sayısı artarken buna paralel olarak eczacı ve ilaç sayı ve çeşitliliğinin de arttırılması gerekmektedir. Bu bağlamda tüm bu şikâyetlere hükümetin kulak tıkamaması ve bahse konu meselelere en kısa sürede bir çare bulması ülkenin ve milletin geleceği için elzem bir durumu ifade etmektedir (TBMMZC, 27.02.1956, s. 983).

1.3.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Görüşmeleri

23 Şubat 1957 tarihli TBMM Bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Bilgin, konuşmasına yeni TBMM inşaatı konusunda dikkatini çeken birkaç hususu dile getirerek başlamıştır. Buna göre, bahse konu bu inşaatta çalışan personel inşaat süresince devletten maaş almaktadır. Hatta bu personel arasında çalışmadığı halde maaş alan kişilerin varlığı da bilinmektedir. Bilgin'e göre bu personeller arasında, yeni binanın teknik işlerinde tecrübe ve bilgi kazanması için Avrupa'ya gönderilmiş olan personeller mevcuttur. Bu personeller Türkiye'de bahse konu işe başlayıncaya kadar devlet bunlara maaş vermektedir. Bu bağlamda yeni binanın inşası için bütçeden beş milyon verilmesi dâhilinde bile yeni binanın inşaatının 1958'den önce bitmesi söz konusu değildir. Bu durumda tasarrufa gidilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (TBMMZC, 23.02.1957, s. 590) Bilgin'in işaret ettiği gibi yeni TBMM binasının yapımında gecikmesi yaşanması doğrudur. Bu gecikmenin en önemli sebepleri arasında ise bina inşaatı için kullanılacak olan döviz tahsis ve transferinde yaşanan sıkıntılar gelmektedir (BCA, 30.01.00.00.74.470.6). Demir ihtiyacının Türkiye Demir ve Çelik Fabrikalarından (BCA, 30.10.00.00.5.26.6) temini yapılan yeni TBMM binasının, demir teminindeki gecikmesi ve malzeme teminindeki gecikme gibi sebeplerle 25 Şubat ve 26 Ağustos 1956 tarihlerinde sözleşme süresi uzatılmıştır (BCA, 30.11.01.00.257.16.2; BCA, 30.11.01.00.260.37.19). Bina yapılışı esnasında meydana gelen aksaklıkların bazılarının da müteahhit tarafından gerçekleştirilmesi üzerine, bina yapımında meydana gelen hasarlar ilgili müteahhit firmasına (BCA, 30.11.01.00.257.16.5) yine bina tesliminin gecikmesi, diğer sebepler ve artan işçilik, malzeme ve fiyat farkı da müteahhit firmaya ödettirilmiştir (BCA, 30.11.01.00.261.40.14; BCA, 30.11.01.00.261.40.15; BCA, 30.11.01.00.265.17.12).

Yeni TBMM binası için bütçe ayrılması konusunun dışında bir de TBMM'ye bağlı Milli Saraylar meselesi vardır. Bilgin'e göre Milli Sarayların muhafazası, idamesi, içlerindeki malzemenin sürekli kontrol altında bulundurulması sorumluluğu derhal TBMM'nin uhdesinden alınmalıdır. Bu bağlamda bu iş ve işlemlerin takibi için içerisinde uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir heyetin ve bu heyetin bağlı bulunduğu bir kurumun tesisi şarttır. Zira Milli Saraylar içerisinde bulunan kıymetli eşyaların

kıymetini ölçecek uzman kişiler TBMM uhdesinde bulunmamaktadır. Bilgin bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır:

Millî Sarayların muhafazası, idamesi, eşyanın kontrol altında bulundurulması ve onun daima ziyadan vikayesi için, bunun Büyük Millet Meclisinin bünyesinde bulunmasının caiz olmadığı defaatle komisyonda müzakere ettik ve söyledik. Bunun, bihakkin kontrolünü yapacak, ziyaa meydan vermeyecek mesul bir makama tevdiî lâzım ve lâbüttür. Büyük Millet Meclisinden bunun tetkiki için kim gidecek? İçimizden birkaç arkadaş. Hâlbuki bunların içinde zikıymet ve tarihi eşyalar var, tablolar var, avani var, gümüş, altın takımlar var. Bunların hakikaten kıymetli, tarihi olup olmadığı buradan giden bir iki arkadaş nasıl bilebilir? Meselâ çok kıymetli bir tablonun aynı ebatta bir tablo ile değiştirildiğini mütehassıs olmayanlar, tablolardan, tarihi kıymeti bulunan, eşyalardan anlamayanlar nasıl bilirler (TBMMZC, 23.02.1957, s. 590).

Konuşmasının sonunda TBMM'nin dış temsil meselesine dikkat çeken Bilgin'e göre, TBMM içerisinde dış temsilciliklere gidenler arasında, Türkiye genelinde 62 ilde teşkilatı bulunan ayrıca TBMM'de grubu bulunan CMP'den neden bir kişinin dahi bulunmadığı manidardır. CMP, 1954 genel seçimlerinde 680.000 oy almış, 32 ilde seçimlere girmiş, Bu bağlamda temsil oranı imkânlarına oranla yüksek olan bir partiden dış temsilcilikle noktasında kimsenin alınmaması, TBMM'nin tüm partileri eksiksiz bir şekilde temsil etmesi anlayışını tehlikeye düşürmektedir. Tüm bunlar ışığında bu gibi heyetlere, TBMM içerisinde bulunan diğer partilerin de katılım göstermesi elzem bir durumu ifade etmektedir (TBMMZC, 23.02.1957, s. 590).

1.3.3. Maarif Vekâleti, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü 1957 Yılı Bütçe Müzakereleri ve Ahmet Bilgin

26 Şubat 1957 tarihli TBMM oturumunda söz alan CMP Meclis Grubu adına söz alan Bilgin, sözlerine Türk maarifi hakkında genel bir durum değerlendirmesi yaparak başlamıştır. Bilgin'e göre, maarif konusunda en önemli meselelerin başında ilköğretim davası gelmektedir. İlköğretim meselesindeki çıkmaz ise iki temel sebebe dayanmaktadır. Bunlardan birincisi öğretmen ikincisi ise okul meselesidir. Türkiye'de öğretmen sayısı yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde okul sayısındaki yetersizlikte aynı derecede önemli bir sorunu teşkil etmektedir.²⁷ Bu iki soruna öncelik verilmesi gerekirse esas olan öğretmen yetiştirilmesine ağırlık verilmesi olarak

²⁷ 1949-1956 yılları arasında ilk öğretmen okulları ve mezunları ile ilgili istatistik için bkz. BCA, 30.01.00.00.29.170.20.

karşımıza çıkmaktadır.²⁸ Bu bağlamda, nitelikli bir şekilde öğretmen yetiştirme programları düzenlenmez ise okul binalarının muntazam olmasının öneminden söz edilemez. Ortaokullardaki öğretmen sayısı yetersiz bir durumdadır. Öyle ki bazı ortaokullar bir iki öğretmen ile idare edilmek durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda ortaokullarda binadan daha çok nitelikli öğretmen gücüne önem verilmesi gerekmektedir. Ortaöğretim lise ile organik bağı bulunan bir merhaledir. Bu nedenle ortaöğretim ders programları ile lise programları arasında acilen bir koordinasyon sağlanmalıdır. Ortaokuldan liseye geçen öğrencinin bocalama yaşanması bu durumu adeta zaruret haline getirmiştir. Zira öğrenciler lise tahsillerinde dersleri yeterince kavrayamamaktadır. Liselerde ise ders yükü çok fazladır. Bu yüklü program karşısında öğrenciler oldukça güçlük çekmektedir (TBMMZC, 26.02.1957, s. 854). Bu nedenle bu programlarda acilen düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir. Bilgin, bu düzenlemeyi şu şekilde ifade etmiştir:

İlerde yapacakları ihtisasa göre yapılacak talim ve terbiyede o talebelere o derslerden fazla göstermek, diğer yardımcı mahiyetteki dersleri az vermek suretiyle bunun yükünü tahfif etmek mümkündür. Binaenaleyh, bu şekilde lise programında tadilat icrası zarureti vardır. Yoksa her talebeye matematik, fizik gibi kaideleri ilerde lâzım olmayacak şekilde ve çok yüklü olarak öğretmeye kalkarsak çocukları tamamıyla intibak ettiremeyiz. Bu yüzden birçok talebeler muvaffak olamıyor. Binaenaleyh, programlarda, bilhassa lise programlarında bu yola gidilerek bir revizyon yapılmasının şayanı arzu olduğunu arz etmek isterim. Liselerden mezun olan talebelerin üniversitelere girmesi, bir tesadüfün eseri olmakta devam etmektedir. Liseyi bitiren her talebe üniversiteye girebilmek için her üniversitenin kapışım çalmakta, hangisi mümkün olursa oraya girmek kendisi için mecburi olmaktadır. Kendisinin ilerde takip edeceği branşı seçmesi lâzım geldiği halde kadroların kifayetsizliği yüzünden tıbbı, hukuka, teknik üniversiteye, neresi olursa oraya müracaat ediyor. Bu suretle kendi istidadı olan mesleğe değil, tesadüfün tayin ettiği bir branşa intisap ediyor. Bu suretle hazırlıklı olmadığı ve kendisine yabancı bir kolda yetişmeye çalışıyor. Bu mesele, bizim üniversite hayat ve tedrisatımız üzerinde çok müessir bir rol oynamaktadır. Üniversitelerde giriş ve kayıtların esaslı bir sisteme bağlanmasının zaruri olduğu bir devreye gelmiş bulunuyoruz (TBMMZC, 26.02.1957, s. 854-855).

Lise konusunun ardından üniversite meselesine değinen Bilgin'e göre, üniversiteler iktisadi, içtimai ve kültürel hayatta ülkenin aydınlık yüzü konumunda bulunan bir müessesedir. Bu nedenle üniversite akademik kadrosunun yayınlarına

²⁸ Türkiye'de 1935-1940; 1940-1941 yılları arasında okul, öğrenci ve öğretmen durumu ile ilgili istatistik için bkz. BCA, 30.10.00.00.25.140.3.; BCA, 30.10.00.00.25.141.4.

müdahale edilmemeli ve kendilerine özgürlük tesis edilmelidir. İlimi yayınların günlük siyaset kapsamında değerlendirilmesi çok yanlış bir tutumu ifade etmektedir. Ayrıca Bilgin'e göre üniversite sayısının arttırılması ülkenin üniversite tahsil ihtiyacının giderilmesi anlamı taşımamaktadır. Özetle Bilgin, bugün Türkiye'nin en köklü üniversiteleri arasında yer alan Ankara Üniversitesi'nde dahi nitelikli eğitim verilemediğinin altını çizmiştir (TBMMZC, 26.02.1957, s. 855). Sözlerini okul binası meselesine getiren Bilgin'e göre, bugün ilkokullar valiliklere gönderilen ödeneklerle yaptırılmaktadır. Ancak bu hususta yeteri derecede denetim yapılamamakta bundan mütevellit de kifayetsiz müteahhitler eli ile yapılan okullar kısa süre içerisinde bir harabeye dönüşmektedir (TBMMZC, 26.02.1957, s. 854).

1.3.4. Münakalat Vekâleti, Devlet Hava Meydanları İşletme Umum Müdürlüğü 1957 Yılı Bütçe Görüşmeleri ve Ahmet Bilgin

27 Şubat 1957 tarihli TBMM oturumunda konu ile alakalı söz alan Bilgin demiryolları, havayolları ve denizyolları ile önemli açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, Türkiye'de demiryolları ve karayolları Münakalat Vekâletince koordine edilmiş bir durumda değildir. Bu iki müessese adeta birbiriyle rekabet halinde bulunmaktadır. Demiryollarının durumu bu gün çok kötü bir vaziyettedir. Demiryolları ile ilgili hatlar, raylar, makineler, lokomotifler ve vagonlar ciddi bir tamirata muhtaç bir durumdadır.²⁹ Tren seferlerindeki aksamalar ise herkesçe malum bir durumdur. Trenlerdeki anti hijyen meselesi ise tartışılmayacak derecede aşikar bir durumu ihtiva etmektedir. Türkiye'de demiryolu işletmeciliği kömür³⁰ üzerine işlemektedir. Oysaki Bilgin'e göre, modern dünyada demiryolu işletmeciliğinde petrol ve elektriğe doğru bir yöneliş söz konusudur. Türkiye de bu noktada modern dünyayı takip etmek zorundadır. Havayolu noktasında ise Bilgin'e göre Türkiye istenilen seviyeyi yakalayamamış durumdadır. Özellikle büyük şehirler arasında havayolu ulaşımının daha sitemli bir hale getirilmesi zaruret teşkil etmektedir. Bu gün Ankara, İstanbul ve İzmir gibi şehirler arasında hava yolculuğu yapabilmek için en az 3-4 gün öncesinden rezervasyon yaptırmak gerekmektedir.

²⁹ 1929-1942 tarihleri arasında demiryolları ile ilgili olarak ciddi bir bakım onarım faaliyetleri yürütüldüğü bilinmektedir. Bkz. BCA, 30.10.00.00.13.75.16; 30.10.00.00.147.48.8.7; 30.10.00.00.150.66.3; 30.10.00.00.152.77.30; 30.10.00.00.153.80.12; 30.10.00.00.262.786.23; 30.18.01.01.27.74.14; 30.18.01.02.71.3.2; 30.18.01.02.71.6.11; 30.18.01.02.99.68.7.

³⁰ 1935-1950 yılları arasında Devlet Demiryollarının kömür ihtiyacının karşılanması adına gerek yurt içinden gerekse yurt dışından yoğun bir kömür sevkiyatı gerçekleşmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02.86.30.10; 30.18.01.02.77.62.13; 30.18.01.02.71.10.7; 30.18.01.02.71.6.18; 30.18.01.02.71.2.12; 30.18.01.02.67.64.5; 30.18.01.02.60.93.8; 30.18.01.02.55.46.8; 30.18.01.02.52.18.17; 30.10.00.00.153.84.27; 30.10.00.00.153.84.24; 30.10.00.00.153.81.10; 30.10.00.00.153.81.1; 30.10.00.00.153.80.20; 30.10.00.00.153.80.16; 30.10.00.00.153.80.13.

Türlü zahmetlerle bilet alınıp binilen uçaklarda halen boş koltuklarının olduğunun görülmesi de ayrı bir vahameti ihtiva etmektedir (TBMMZC, 27.02.1957, s. 1067). Sözlerini denizyolları ile ilgili görüşleri ile bitiren Bilgin'e göre denizyollarının ise modern vapurlarla takviye edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut vapurlar ile memleketin ihtiyacının karşılanması güç bir durumdur (TBMMZC, 27.02.1957, s. 1068).

1.4. Diğer Konularda Ortaya Koyduğu Muhalefet

1.4.1. İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde Örfi İdarenin İlanına Dair Başvekâlet Tezkeresi Münasebetiyle Ortaya Koyduğu Muhalefet

1.4.1.1. Ana Hatları ile 6-7 Eylül Olayları

12 Eylül 1955 tarihli TBMM oturumu, DP iktidarını zora sokan ve muhalefetin etkin bir şekilde Mecliste varlığını hissettirdiği bir görüşmeye sahne olmuştur. Bahse konu oturum 6-7 Eylül olayları olarak bilinen ve ülke gündemini birden işgal eden hadiselerin tetkik edildiği bir tartışma ortamına sahne olmuştur. Zira iç güvenliği tehdit eden ve kamu otoritesi üzerinde çok ciddi tesirler bırakan bu hadise neticesinde Hükümet zor günler geçirmiş ve sonuçta Dâhiliye Vekili Namık Gedik görevinden istifa etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda tarihler 5 Eylül 1955'i gösterdiğinde Atatürk'ün Selanik'te bulunan doğduğu eve bomba atılması hadisesi gündemde bomba etkisi yaratmış ve Anadolu Ajansı ve diğer basın kuruluşları arasında geniş bir yer tutmuştur (BCA, 10.09.00.00.109.339.7; Güven, 2012, s. 25; Vatan, 7 Eylül 1955, s. 1; İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955, s.1; Popüler Tarih Dergisi, 2000, s. 58). Basında hadiseye geniş bir yer ayrılması, kısa bir süre sonra çıkacak olan toplumsal olaylara da zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda hadise, İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde kısa sürede etkisini göstererek yakın dönem Türk tarihinde derin izler bırakacak olan olayların fitilini de ateşlemiştir (Yanar, 2015, s. 107; Gökçal, 2006, s. 43, 75-76; Şeyhanlıoğlu, 2011, s. 211; Birgit, 2012, s. 195; Tokmak, 2007, s. 70). Bu doğrultuda İstanbul'da kalabalık bir topluluk Taksim Meydanı'nda toplanmış ve protesto gösterilerinde bulunmuştur. Daha sonra bu masumane gösteriler boyut değiştirerek şiddet olaylarına dönüşmüştür. Bu amaçla Taksim'de bulunan Aya Tridia Kilisesi önünde gruplar toplanmış ve bölgede bulunan Rumlara ait dükkânlar tahrip edilmeye başlanmıştır.³¹ İstanbul'da yaşanan hadiseler neticesinde burada bulunan bazı kiliselerde yangın vakıaları yaşanmış ve İstanbul'un

³¹ "Nümayişler Nasıl Oldu", **Akşam**, S. 13263, 7 Eylül 1955, s. 1-2.; "İstanbul'da Dün Bazı Tahrip ve Yağmalar Oldu", **Vatan**, S. 5142, 7 Eylül 1955, s. 1.

çeşitli bölgelerinde birçok dükkâna zarar verilmiştir (Zafer, 7 Eylül 1955, s. 1-7; İstanbul Ekspres, 7 Eylül 1955, s. 2). Zarar verilen dükkân sahiplerinin çoğunluğunun Rum kökenli olması ise dikkat çekicidir.³²

İstanbul'da genel durum gittikçe kötüye giderken Ankara ve İzmir gibi şehirlerde de tehlike çanları çalmaya başlamıştır. İzmir'de halk sokağa inerek hadiseyi protesto etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Konak Meydanında toplanan İzmirli millî marşlar eşliğinde İzmir merkezde düzenlenen fuar alanına doğru hareket etmiştir. Fuar alanında bulunan Yunan standına ait Yunan bayrağı göstericiler tarafından indirilerek ateşe verilmiştir (BCA, 10.9.00.00.107.333.1). İndirilen ve ateşe verilen Yunan bayrağının yerine göstericiler tarafından Türk bayrağı takılarak göndere çekilmiştir. Ardından da fuar alanında bulunan Yunan standı ateşe verilmiştir (BCA, 10.9.00.00.107.333.1) İzmir'de yaşanan hareketliliğinin küçük bir boyutuna Ankara'da rastlamak mümkündür. Ancak Ankara'daki gösteriler İstanbul ve İzmir'de yaşananlara oranla daha küçük boyutta gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebebi ise Ankara'da ikamet eden gayrimüslimlerin sayıca az olması ve Ankara Valisi Kemal Aygün'ün olası hadiselerden önce toplantı ve gösteri yürüyüşlerini yasaklayarak, şehirde güvenlik önlemleri aldırmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda hadiselerle ilgili Ankara'da da ufak çaplı toplantılar söz konusu olduysa da fazla bir tesir gösterememiştir (Zafer, 7 Eylül 1955; Ceylan, 2015, s. 77). Ankara olaylarında 19 kişi polis tarafından savcı talimatı ile gözaltına alınarak mahkemeye sevk edilmiştir (Son Posta, 8 Eylül 1955, s. 3). Olayların başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlere sirayet etmesi Hükümeti hemen harekete geçirmiş ve Hükümet bahse konu bu illerde sıkıyönetim ilanı için harekete geçmiştir.³³ (BCA, 10.09.00.00.109.340.12). Yapılan çalışma ile birlikte İstanbul ve İzmir'de 6 Eylül günü örfi idare ilan edilmiştir (Vatan, 7 Eylül 1955, s. 1; Son Posta, 7 Eylül 1955, s. 1; Vatan, 7 Eylül 1955, s. 1; Son Posta, 7 Eylül 1955, s. 1; Hürriyet, 7 Eylül 1955, s.5; Yeni Sabah, 7 Eylül 1955, s. 1; Zafer, 7 Eylül 1955, s. 1).

³² 1955'de İstanbul'daki Rum nüfus 86 bin civarındadır. Bkz. Barlas, 2005, s. 35.

³³ Örfi idare ilanı ile alakalı Menderes, Yüksek Adalet Divanı'nda 6-7 Eylül ile alakalı yaptığı savunmasında, "Sapanca'dan döndük İzmit'e geldik. İlk işimiz telefona gitmek oldu. Telefonda İstanbul Valisi ile konuştum. Vali ve Dâhiliye Vekiline derhal, İdare-i Örfiye'nin ilan edildiğini radyo ile söyletiniz dedim. Çünkü radyonun konuşmasını hadiselerin önlenmesi için o anda müstacel vasıta ve en acele tedbir olarak düşündük." ifadelerini kullanmıştır. Bkz. BCA 10-9-0-0 /110-345-1.

1.4.1.2. İstanbul, Ankara ve İzmir’de Örfi İdarenin İlanına Dair Başvekâlet Tezkeresinin TBMM Müzakeresi ve Ahmet Bilgin Muhalefeti

Hükümet tarafından kararlaştırılan örfi idare tedbirine değinmeden önce konu ile ilgili hazırlanmış olan Başvekâlet tezkeresine bakıldığında şunlar söylenebilir. İlgili tezkereye göre Kıbrıs meselesi ve Selanik’te bulunan Atatürk’ün doğduğu eve ve Türk Konsoloslughuna yönelik saldırı girişimi ile ilgili olarak, olaylar sebebiyle Hükümet kuvvetlerine karşı koymak suretiyle girişilen toplu hareketlerin kamu hukukunu ihlal edecek seviyede ilerlemesi nedeniyle, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 86. Maddesi gereğince İstanbul, İzmir ve Ankara’da, Bakanlar Kurulu’nun 1 Eylül 1955 tarihli toplantısı ile örfi idare ilanını kararlaştırılmıştır (TBMMZC, 12.09.1955, s. 668). Konu ile alakalı TBMM görüşmelerinde ilk sözü CHP Meclis grubu adına İsmet İnönü almıştır. İnönü’nün konuşmalarını tamamlamasının ardından sözü CMP Meclis grubu adına Bilgin almıştır. Bilgin sözlerine İstanbul ve İzmir’de 6-7 Eylül’de cereyan eden hadiselerin vahametinden bahsederek başlamıştır. Bilgin’e göre bu hadiseler ile Türk milleti tarihinin hiçbir devrinde bir örneğine rastlanılmayan bir facia ile karşı karşıya gelmiştir. Bu hadise öylesine bir faciadır ki, sonuçları sadece maddi ölçütlerle ifade edilemez. Zira hadisenin sonuçları arasında Türk milletinin şeref ve itibarı çok kötü bir hal almıştır. Bu bağlamda Türkiye’deki insan haklarına güven noktasında milletçe duyulan endişe ise gün geçtikçe daha fazla bir tesirle gözler önüne serilmektedir. Sözlerini Kore Savaşı’na getiren Bilgin’e göre Türk milletinin Kore Savaşında yer alması onun yüksek insani ideallerini göstermektedir. İşte bu yüksek insani idealler, 6-7 Eylül hadiseleri ile birlikte lekelenmek istenilmiştir. Bu arzuyu Türk milletine karşı bir suikast girişimi olarak niteleyen Bilgin, hadiselerin müsebbiplerinin meydana çıkarılması ve hiçbir pürüz bırakılmadan aydınlatılmasının gerekliliği ve ümidinden bahsetmiştir. Ona bu ümidi veren yegâne gücün ise Türk Milleti ve TBMM’nin göstereceği hassasiyetten kaynaklandığı şeklindeki düşüncelerini ifade etmiştir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 670).

Hadiselerin seyrinden bahseden Bilgin’e göre, Atatürk’ün Selanik’te doğduğu eve ve Türk Konsoloslughuna yapılan saldırı neticesinde Taksim’de bir gösteri düzenlenmiştir. Güneşin batması ile birlikte hareketlilik kazanan bu gösteriler kısa süre içerisinde İstanbul’un birbirinden uzak muhtelif bölgelerinde aynı anda başlayan bir tahrip hareketine dönüşmüştür. Gece yarısından sonra uzun bir müddet devam eden bu gösteriler İstanbul’un hemen hemen tüm semtlerine yayılmış öyle ki Kadıköy ve Adalar gibi uzak olan bölgelerde dahi etkisini hissettirmiştir. Bilgin tam da bu noktada çok önemli bir konuya işaret ederek tahripçi grupların hedeflerini

önceden belirlediklerini ve suç aletlerini de önceden yanlarında bulundurmak suretiyle tahrip hareketlerinde bulduklarının altını çizmiştir. Ona göre burada üzerinde önemle durulması gereken nokta ise gösteriler esnasında yağma ve talan hareketlerinin sergilenmemiş olmasıdır. Bu durum birçok tanık beyanı ile de sabittir. Bu bağlamda Bilgin'e göre hadise, bazı hükümet üyelerinin de beyanlarında olduğu gibi ani bir taşkınlığın sonucu olmak yerine açık bir şekilde hazırlanan bir tertibin sonucu olarak görülmelidir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 670). Zira bu görüşte olan muhalefet temsilcisi sadece Bilgin değildir. Bilgin gibi düşünen ve DP'nin kurucu üyesi olan Mehmet Fuat Köprülü de benzer düşüncededir. Köprülü'ye göre hadiselerin meydana gelmesinden önce Hükümetin çıkacak olaylardan haberinin olduğunu düşünenler arasındadır. Ancak hadiselerin bir baskın şeklinde sirayet etmesi, hadiselerin kontrol altına alınmasını güçleştirmiştir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 684; İstanbul Ekspres, 13 Eylül 1955, s.2; Vatan, 13 Eylül 1955, s. 7).

Konuşmasına devam eden Bilgin'e göre, Türk zabıtası öngörüsü ile her zaman iftihar edilen bir teşkilattır. Ancak Türk zabıtası 6-7 Eylül olayları gibi bu kadar geniş çaplı bir tertibi önceden tespit edememiş ve hadiselerin başlamasından sonra olayları bastırma yönünde kapsamlı bir müdahalede bulunamamıştır. Bu durum ise 6-7 Eylül olaylarının en karanlık noktalarından bir tanesini teşkil etmektedir. Özetle Bilgin, böylesine geniş çaplı bir hadiseden Hükümetin ve zabitanın haberinin olamamasını ayrı, olaylara müdahale noktasında yetersiz kalınmasını ise ayrı bir hezimet olarak nitelendirmiştir. Bilgin, Türk zabıtası ile ilgili ithamlarını bir adım öteye taşımıştır. Buna göre güneşin batmasını fırsat bilen göstericilerin saatlerce tecavüz ve tahrip hareketlerini devam ettirmiştir. Bu durum karşısında ise zabitanın göstericiler karşısında ciddi bir müdahalede bulunduğunu gösterecek tek bir hadise gerçekleşmemiştir. Buradan hareketle Bilgin, zabitanın olaylara iradesi dâhilinde etkin bir mukavemet göstermediği sonucunu çıkarmak istemiştir. Zira Bilgin'e göre hadiselere müdahale noktasında zabıta üzerine düşen görevi yerine getirmiş olsa idi, elbetteki bu duruma tüm kamuoyu şahit olacaktı. Ancak ne yazık ki gerek basında gerekse Hükümet tebliğlerinde böyle bir intiba uyandırılmamıştır. Bilgin'e göre bu bağlamda zabıta ve hadiseler ekseninde genel bir değerlendirme yapılacak ise "*Türk zabıtası izahı mümkün olmayan bir atalet içinde kalmıştır*" (TBMMZC, 12.09.1955, s. 670). Bilgin'in çıkarımlarından hareketle zabitanın, zabıta ve idare amirlerinin olaylara müdahalede yetersiz kaldığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu çıkarımın doğru bir yaklaşım olduğunu, hadiselerden sonra zabıta amir ve memurlarının görevlerinde yapılan değişiklikler açık bir şekilde göstermektedir. Bu değişim öyle bir hal almıştır ki, Dâhiliye Vekili Namık Gedik 10 Eylül 1955 tarihinde görevinden istifa

etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No:3-6/29, Fihrist No:3174-2.; Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No: 3-6/29, Fihrist No: 3174-1.; Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No: 3-6/29, Fihrist No:3174; Son Posta, 11 Eylül 1955, s. 1; Ulus, 11 Eylül 1955, s. 1; Akşam, 11 Eylül 1955, s. 1; Hürriyet, 11 Eylül 1955, s. 1; Son Posta, 11 Eylül 1955, s.1; Vatan, 11 Eylül 1955, s .1; Yeni Sabah, 11 Eylül 1955, s. 1; TBMMZC, 01.11.1955, s. 24; İçişleri Bakanlığı Arşivi, Dahiliye Vekaleti Özlük İşleri Genel Müdürlüğü Vukuat Fişi, No:1/384, Tarih: 01.10.1955; İçişleri Bakanlığı Arşivi, Dahiliye Vekaleti Hususi Kalem Müdürlüğü, Sayı: 1/384, Tarih: 01.10.1955).

Bilgin'e göre hadiselerin önlenememesinden sorumlu tutulan bazı idare amirlerinin istifa etmeleri doğal karşılanmış ancak istifalara herhangi bir gerekçe gösterilmemesi şeffaflık noktasında bir zafiyeti ortaya koymuştur. Ancak her ne kadar bu konuda bir gerekçe gösterilmemiş olsa da Bilgin'e göre halk nazarında bu değişimlerin sebebinin 6-7 Eylül hadiselerine bağlandığı açık bir gerçeği yansıtmaktadır. Ancak tüm bu süreç Türk halkını aydınlatılması zaruri bulunan birçok "karanlık nokta" ve mesuliyetlerle karşı karşıya bırakmıştır. Buradan hareketle Hükümete düşen yegâne görev bahse konu bu "karanlık noktaların" bir an evvel aydınlatılmasını geciktirmeksizin yerine getirmektir. Hadiselerin aydınlatılmaması durumunda Türk milletinin yüksek medeni vasfı gölgelenmiş olacaktır. Öte yandan hadiseler aydınlatılıncaya kadar TBMM bu konunun peşini bırakmamalı öyle ki yeni bilgi ve bulgular eşliğinde bazı kişiler üzerinde Meclis tahkikatı yoluna dahi başvurabilmelidir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 670-671). Tüm bunlar ışığında Bilgin'e göre bugün hadiselerin gerçekleştiği yerlerde bir sükûnetin hâkim olduğu Hükümet tebliğleri ve basında açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu aşamada örfi idarenin devamı çok da faydalı bir tedbir olmayacaktır. Zira örfi idarenin devamı, Türkiye'yi hadiseler karşısında olağanüstü tedbirler almaya muhtaç ve istikrarsız bir bünye içerisinde göstermek isteyenlere karşı bir fırsat vermiş olacaktır. Bu bağlamda örfi idarenin devamı lüzumsuz ve çok mahsurlu görülmektedir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 671). Bilgin ve onun gibi düşünenlerin tüm muhalefetine rağmen bahse konu yerlerde örfi idarenin altı ay daha uzatılması yapılan oylama ile kabul edilmiştir (TBMMZC, 12.09.1955, s. 692).

1.4.2. 1956 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası Münasebetiyle Yapılan Görüşmeler ve Ahmet Bilgin

1956 bütçe görüşmeleri ile ilgili, 21 Şubat 1956 tarihli TBMM oturumunda ilk sözü CMP adına Kırşehir Mebusu Bilgin almıştır. Bilgin'e göre Türkiye'de iktisadi ve mali meseleler tam bir şeffaflık içerisinde yürütülmemektedir. Bu bağlamda Hükümet, bütçe başlığı altında ülkenin iktisadi ve mali hayatını aydınlatacak olan bilgileri, tam ve tarafsız bir şekilde ifade etmesi gerekmektedir. Oysaki TBMM Genel Kurulu'na getirilen bütçe gerekçesinde tarafsızlık ve objektiflik gibi gerekçeleri bulmak oldukça güç bir durumdur. Bu suretle DP Hükümeti, hadiseleri çoğu zaman belirli yönleri ile ele almakta ve kendi propaganda amacına yönelik anlamlandırmakta, gerçekleri gizlemek yolunu tercih etmektedir (TBMMZC, 21.02.1956, s. 357) Hükümetin hazırlamış olduğu bütçe gerekçesi gereksiz ayrıntılarla doludur. Oysa bu gün Türkiye'nin içerisinde bulunduğu iktisadi güçlükler ve bunun temel sebepleri noktasına neredeyse hiç değinilmemiştir. Devlet hastanelerinde bulunan yatak sayısına yer verilen bütçe görüşmelerinde, ülke ekonomisinde domino taşı özelliği gösteren iktisadi devlet teşekküllerine ve faaliyetlerine yer verilmemesi esefle karşılanmalıdır. Ayrıca, özel idare, belediye ve köy bütçeleri ile vatandaşın omuzlarına yüklenmeye çalışılan külfet konusuna da gerekçede asla yer verilmemiştir. Bu durum ise bütçe hakkında genel bir kanaate varılmasını engelleyici nitelikte algının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu doğrultuda Menderes'in muhalefet sıralarında tekrarladığı eleştirileri bu gün CMP olarak DP iktidarı döneminde dile getirmiş oldukları ise unutulmaması gereken bir gerçek olarak kabul edilmelidir (TBMMZC, 21.02.1956, s. 358).

Sözlerine devam eden Bilgin, fiyat endeksinden bahsetmiştir. Ona göre, mali istikrarın çok önemli bir uzvunu teşkil eden fiyat endeksinden, bütçe gerekçesinden bahsedilmemiş olması anlaşılabilir bir durumu ifade etmektedir. Zira bütçedeki rakamların kıymet kazanması ve bütçenin ekonomik şartlara uygunluk derecesinin tespiti için fiyat hareketlerinin bilinmesi bir zaruret halini almıştır. Bu zorunluluğa uygun olarak daha önceki bütçelerde fiyat hareketlerine yer verilirken bu dönemde verilmediği görülmektedir. Bütçe encümenine bu durumun temel sebebi sorulduğunda ise tatmin edici bir cevap alınamamıştır. Hükümete bu konudaki eleştirilerini sıralamaya devam eden Bilgin, kamu sektörünün genel yatırım hacminin, bunların ne kadarına başlandığının, sahasının nelerden oluştuğunun, iç ve dış finansman ihtiyaçlarının tespiti meselesinin, otofinansman ve istikraz oranının ne olduğu gibi temel bazı sorulara dahi hükümetten cevap alınamadığından

yakınarak Hükümeti bu noktada sert bir dille eleştirmiştir. Hükümet kanadından cevap alınamayan bazı sorulara ilave yapan Bilgin'e göre kamu ve özel sektörün dış borçlarının toplamı, bunların vadeleri, para sahaları ve özellikleri itibariyle dağılımları ve taksitleri hakkında da ne yazık ki tatmin edici bir cevap alınamamıştır. Tüm bu muamma içerisinde İktisat ve Ticaret Vekilinin Türkiye'nin toplam dış borcunun 50 milyon TL olduğunu açıklamış olması ise Bilgin'e göre bu güne kadar devam eden muammalardan bir tanesinin resmi bir beyanla çözülmüş olduğunun açık bir göstergesi olmuştur (TBMMZC, 21.02.1956, s. 358-359) Tüm bunlar ışığında Bilgin, ülkenin iktisadi ve mali durumu hakkında aydınlığa kavuşturulması gereken birçok önemli bilgiye bütçe görüşmesinde yer verilmediğinin altını çizmek istemiştir. Bütçe konusundaki saydam olmayan yapıya bir örnek veren Bilgin'e göre Merkez Bankası durum cetvelinde görülen 127 ton altının miktarındaki rehin ve serbestlik oranının kamuoyu ile paylaşılmamış olması manidar bir durumdur. İstatistik verilerin paylaşımında Türkiye'nin oldukça geride kaldığını savunan Bilgin, bu anlamda yabancı devletler tarafından da eleştirildiklerini üzümlere ifade etmiştir. Ona göre, Hükümet ise bu durumu düzeltmek yerine elinde bulunan birçok bilgiyi kamuoyundan saklamak yoluna gitmektedir. Bu doğrultuda "*esen rüzgâr ve yağın yağmur*" hakkında istatistik yayınlayan Hükümet, konu ekonomik verilere geldiğinde saydamlıktan uzak bir politika benimsemiştir. Bu durum ise antidemokratik bir yaklaşım olarak değerlendirilmedi (TBMMZC, 21.02.1956, s. 359).

Bilgin'e göre, ekonomik anlamda hükümet tarafından ortaya konulan iktisadi verilen yetersizliği, geç yayınlanması ve mevcut bazı bilgilerin gizli tutulmak istenilmesi muhalefet tarafından iktisadi hayatın yakından takip edilmesine olanak vermemektedir. Bu durum Hükümetin de iktisadi sahada isabetli kararlar ve tedbirler almasını da olanaksız kılmaktadır. Bu anlamda Hükümetin bir an evvel ekonomik hayattaki gizlilik prensibini terk etmesi elzem bir durumdur (TBMMZC, 21.02.1956, s. 360). Konuyu DP döneminde iktisadi kalkınma meselesine getiren Bilgin'e göre Türkiye, II. Dünya Savaşı neticesinde hemen hemen hiçbir devirde görmediği olanak ve imkânlarla kavuşmuştur. DP iktidarı bu imkânların meydana getirdiği atmosfer içerisinde ekonomik kalkınma hamlesine girişmiştir. Bilgin, DP'yi bu derece kalkınma hamlesine getiren süreç incelendiğinde dört temel dinamiğin etkili olduğu görüşünü savunmuştur. Buna göre, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD tarafından "*komünizm tehlikesi*" altında bulunan devletlere geniş bir maddi yardım politikası uygulanmıştır. Bu kapsamda 30 Haziran 1955 tarihine kadar ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardım miktarı 601.025.000 dolardır. Bunun yanında DP Hükümeti tarafından ekonomik kalkınma ve diğer alanlarda

Dünya Bankası ve sanayi bankalarından krediler alınmıştır. Ancak bu krediler nedeniyle Türkiye'nin dış borçlanma karnesi giderek kabarmıştır. Öyle ki, 31 Ocak 1956 tarihi itibarıyla Türkiye'nin dış borcu 50 milyon Türk Lirasına kadar çıkmıştır. Sözlerine devam eden Bilgin'e göre, özellikle Kore Savaşı ile dünya genelinde yüksek fiyat konjonktürünün etkili olmaya başlaması ile dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birçok ihraç malı yüksek fiyattan satılmaya başlanılmıştır. Böylece üretim teşvik edilmeye başlanmıştır. Ancak burada Bilgin'in ifade ettiği hususa ek olarak şunlar söylenebilir? Türkiye'de ihraç mallarının yüksek fiyattan satılmaya başlanması aynı zamanda Türkiye'nin ithal malları da yüksek fiyattan alması anlamına gelmektedir. Bu durum ise sağlıklı bir ekonomik büyüme verisini göstermemektedir. Ayrıca Avrupa Tediye Birliği Antlaşmasının uygulamaya geçmesi ile birlikte Türkiye de bunun sağladığı imkânlardan yararlanmasını bilmiştir. DP döneminde dünyada etkinlik gösteren elverişli ekonomik şartlar Türkiye'nin kalkınmak için iyi bir fırsat yakalamasını sağlamıştır (TBMMZC, 21.02.1956, s. 361).

Bu bağlamda Bilgin'e göre, iyi gider gibi gözüken tüm bu ekonomik gelişmeler, DP Hükümetinin plansız ekonomik anlayışı nedeniyle sistemli bir şekilde organize edilememiştir. DP'nin ekonomik verileri muhalefetten saklaması ve adeta bir devlet sırrı gibi görmesinin ana sebebi ise plansız bir ekonomik gidişat takip etmesinden ileri gelmektedir (TBMMZC, 21.02.1956, s. 362). Hükümet, ekonomik hayat ile ilgili önemli meselelerde işleri, günlük veya çok kısa ömürlü kararlarla idare etmek yolunu benimsemiştir. Bu durum ise hükümetin birçok alandaki icraatları gibi ekonomik alandaki icraatları da temel bazı prensiplerine göre uygulanmamıştır. Aksine liderlerin her gün değişen “keyif” ve “heveslerine” göre inşa edilmiştir (TBMMZC, 21.02.1956, s. 364) Konuşmasında DP'ye yüklenmeye devam eden Bilgin'e göre, DP Hükümetinin ekonomik anlamda ortaya koyduğu güvensizlik duygusunun başlıca sebepleri arasında ise Menderes'in ileriye görememesi büyük önem arz etmektedir. Ekonomik kalkınma ve ilerlemede hadiseleri siyasi, sosyal ve ekonomik hadiseleri önceden görerek buna göre tedbirler alınması esastır. Ancak DP hükümetinde bu anlayış görülmemektedir. Bu bağlamda Celal Bayar'ın, DP'nin muhalefet sıralarında yer aldığı 24 Mayıs 1949 tarihli Kastamonu konuşmasından örnekler veren Bilgin şu ifadelerle yer vermiştir: “*Muhterem Bayar, 24.05.1949 tarihli nutkunda aynen şöyle demiştir: Üç ay ilerisini göremeyen bir heyetin, ben Hükümetim demeye hakkı yoktur. Üç ay ilerisini görmeyen hükümetlerin uzun vadeli görüşlerine nasıl inanacağız ve memleketin menfaatlerini nasıl ellerine bırakacağız*” (TBMMZC, 21.02.1956, s. 366). Bu bağlamda Bilgin, Menderes'in eleştirdiği bu politikasını DP'nin kurucuları arasında yer alan Bayar'ın nutku ile çürütmek istemiştir.

Muvazene-i Umumiye Kanunu ile ilgili 1956 yılında yapılan diğer TBMM oturumu 3 Aralık 1956 tarihinde gerçekleşmiştir. Bahse konu oturumda söz alan Bilgin, sözlerine hükümete yüklenerek başlamıştır. Bilgin'e göre, Türkiye'de bulunan sarayların tamir işleri için çeşitli masraflar yapılmıştır. Ancak sarayların tamiri meselesi TBMM'nin bütçesine dâhil bulunan bir durumdur. Ancak DP iktidarı döneminde sarayların tamir işi TBMM bütçesinden karşılanmamakta hatta konuyla ilgisi bulunmayan bakanlıkların bütçesinden tahsil edilmektedir. Bu duruma örnek olarak Hariciye Vekâleti bütçesinden saray tamiratına gidilmesi gösterilebilir. Tüm bunlar ışığında yapılan hatalı ödemelerin kabul edilmesi de içerisinde kendisinin de bulunduğu TBMM üyelerine düşmektedir. Bilgin bu tarz işleri TBMM bütçesinden neden yapılmadığını kürsüden tüm mebuslara karşı dile getirmiştir (TBMMZC, 03.12.1956, s. 24) Öte yandan konuyu temsil ağırlama meselesine getiren Bilgin, öncelikle kurumların misafir ağırlama harcamalarına muhalefet olarak asla karşı olmadıklarını dile getirerek sözlerine başlamıştır. Bilgin'e göre misafirperverlik Türklüğün şanından ileri gelmektedir. Ancak DP döneminde, Türkiye'ye gelen ya da ülke içerisindeki misafirlerin ağırlanmasında dozunun kaçırıldığı herkesçe aşikâr olan bir konudur. Bu doğrultuda kurumlarca günlerce ziyafetler verilmektedir. Ayrıca yapılan merasimlere alakalı ve alakasız tüm kişilerin dâhil edildiği görülmektedir. Bu amaçla özel tren seferleri düzenlenmekte ve bu trenlere konu ile alakası bulunmayan kişilerin hatta çocuklarının bile dâhil edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ağırlama giderleri adeta bir "mirasyedi" işine dönüştürülmüştür (TBMMZC, 03.12.1956, s. 24).

Sözlerini yakın zamanda yaşamış üç mesele özelinde devam ettiren Bilgin'e göre, dış devletlerden gelen misafirler için bayraklar asılmakta, ziyafetler düzenlenmekte ve onurlarına şenlikler tertip edilmektedir. Tam bu noktada Bilgin, Türk yetkililerinin dış ziyaretlerinde aynı coşkuyla karşılanıp karşılanmadıklarını sormuştur. İkinci olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika Birleşik Devletleri ziyareti sırasında, karşılamada ve görüşmelerde hazır edilmesi gereken Türk bayrakları, ziyaret kapsamında Türkiye'den götürüldüğü iddia edilmektedir. Bu bilginin gerçek dışı olması durumunda şu ana kadar yalanlanması gerekmektedir. Ancak bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bilgin'e göre bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamış olması konunun gerçek olduğunun bir göstergesidir. Bilgin konunun vahametini şu sözlerle ifade etmiştir: "Amerika Hükümeti gibi bol miktarda maddi kaynaklara sahip ve şu kanar bütçesi bulunan bir devlet kendi masrafı ile bayrağı yapmaz da buradan giderse bizim bu kadar bayrak için israf yapmamız doğru olur mu? Bilmem" (TBMMZC, 03.12.1956, s. 24) Konu ile ilgili üçüncü noktaya parmak basan Bilgin'e göre İran Kralı Türkiye'ye gelmiştir. Bu

ziyaret kapsamında Krala, 214-218 bin Türk Lirası değerinde bir hediye takdim edilmiştir. Bilgin, bu “*fakir*” milletin bütçesinden bu şekilde hediyeler verilmesinin doğruluğunu sorgulayarak takdiri TBMM’ye bırakmıştır.

1.4.3. Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun Münasebetiyle Yapılan Görüşmeler ve Ahmet Bilgin

Türkiye’de ilk seçim kanunu 1877 yılında yapılmıştır. Bahse konu bu kanun çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet Dönemi’nde de uygulanmıştır. Ancak ilk kez 1946 genel seçimlerinden önce kapsamlı bir değişiklik gerçekleştirilerek çift dereceli seçim sistemi yerine seçimlerin tek dereceli olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu seçim kanununda da bazı değişikliklere gidilerek 16 Şubat 1950 tarihinde yeni seçim kanunu kabul edilmiştir. Böylece Türkiye, 1950 genel seçimlerine çoğunluk sistemi dışında önemli değişiklikler barındıran yeni seçim kanunu ile girmiştir (Sönmez, 2013, s. 437). Mevcut seçim kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve kaldırılması ile ilgili kanun tasarısı 30 Haziran 1954 tarihinde TBMM’ye gelmiştir.³⁴ (Atayakul, 2007, s. 313). Bu bağlamda mevcut seçim kanununun 35, 71, 89, 91, 109, 110, 135 ve 166. maddelerinin değiştirilmesi, 45 ve 46. Maddelerin ise kaldırılması konusu ile alakalı kanun tasarısı 30 Haziran 1954 tarihinde TBMM gündemine alınmış ve gerekli görüşmeler yapılmıştır.³⁵ Bu tasarının getirmiş olduğu yeniliklere göre,

³⁴ Seçim kanununda 1954 genel seçimlerinden önce de değişikliğe gidilmiştir. Bu bağlamda; “17 Şubat 1954 tarihinde 5545 sayılı seçim kanununun 16, 19, 27, 117, 119, 120, 123, 124, 125, 126’ncı maddeleri; 6272 sayılı yasa ile değiştirildi.” Bkz. Yılmaz, 2010, s. 543; Kaya, 2018, s. 2283.

³⁵ Tasarı gereği değiştirilmesi öngörülen hükümler şu şekildedir: “Seçilme yeterliğine sahip her vatandaş milletvekilliğine adaylığını koyabilir. Siyasi partilerin genel merkezlerindeki yetkili organları bu partilerin teşkilatı bulunan seçim çevreleri için, o çevrenin seçebileceği milletvekili sayısını geçmemek üzere aday gösterebilirler. Bir siyasi partinin aday listesine girmiş bulunan kimse, diğer bir siyasi parti tarafından her hangi bir seçim çevresi için aday gösterilemeyeceği gibi müstakilen adaylığını da koyamaz. Muhtelif siyasi partiler müşterek liste halinde aday gösteremezler. Hiçbir siyasi partiye intisabı olmayan kimsenin her hangi bir siyasi parti tarafından aday gösterilmesi kendisinin yazılı muvafakatine bağlıdır. Bir siyasi partiye adaylık için müracaat edip de o parti listesinde her hangi bir sebeple yer alamayan kimse hiçbir seçim çevresinde o seçimde müstakilen adaylığını koymayacağı gibi başka bir parti tarafından da aday gösterilemez ve seçilemez. Elli seçmenin, oturdukları yer muhtarlığınca tasdikli imzalarını taşıyan yazılı müracaatları ile bir kimsenin aday gösterilmesi mümkündür. Bu takdirde aday gösterilen kimsenin de bu hususta yazılı ve noterden tasdikli olarak muvafakatini bildirmesi şarttır. Vilayet ve kaza seçim kurullarında vazife kabul eden hâkimlerin bu seçim çevresinde ve Yüksek Seçim Kurulunda vazife kabul eden Temyiz Mahkemesi ve Devlet Şurası mensuplarının bütün seçim çevrelerinde ikinci dereceye kadar (ikinci derece dâhil) kan ve sihri hısımları adaylıklarını koydukları veya. Aday gösterildikleri takdirde, bunlar seçim kurullarındaki vazifelerinden istinkâfa ve keyfiyeti derhal Adliye Vekâletine bildirmeye mecburdurlar. Devlet, vilâyet, özel idare ve belediyelerle bunlara bağlı daire ve müesseseler ve İktisadi Devlet Teşekküllerinde memur ve hizmetli olarak çalışanlarla hâkim ve bakım sınıfından sayılanların genel ve ara seçimlerin başlangıcından altı ay önce seçimin yenilenmemesine veya ara seçimlerinin vaktinden evvel yapılmasına karar verilmesi halinde ise yenilenmenin ve kararım ilanından başlayarak yedi gün içinde istifa etmedikçe hiçbir seçim çevresinden namzetliklerini koyamazlar, namzet gösterilemezler ve seçilemezler. Belediye reisleri, genel veya ara seçimlerin başlangıcından iki ay önce; seçimin yenilenmesine veya ara seçimlerinin vaktinden evvel yapılmasına karar verilmesi halinde ise yenilenmenin ve kararım ilanından başlayarak yedi gün içinde istifa etmedikçe vazifeli buldukları

önceden herhangi bir siyasi parti listesinde bulunan bir aday, bir başka siyasi parti listesinde de yer alabilmekteyken, tasarıda öngörülen değişiklik ile beraber herhangi bir siyasi parti listesinde bulunan bir aday, farklı bir siyasi parti tarafından aday gösterilmesi ya da bağımsız olarak adaylığını ilan etmesi yasaklanmıştır. Yine herhangi bir siyasi partiye adaylık başvurusunda bulunan bir kişi, ilgili parti tarafından adaylığının ret edilmesi halinde bir başka siyasi partiye tekrardan adaylık başvurusunda bulunamayacaktır. Bunun yanında yeni tasarı ile birlikte partilerin seçimlerde ortak liste halinde aday göstermelerinin de yasaklanması öngörülmektedir. Tasarının öngördüğü diğer değişikliklere göre, il özel idare, belediyeler, iktisadi devlet teşekküllerinde çalışanlar ile hâkimler, genel ve ara seçimlerden önceki altı ay, erken seçim durumunda ise seçimin kararlaştırılmasından yedi gün içerisinde istifa etmedikleri durumunda herhangi bir seçim bölgesinden aday olamayacaklardır. Matbu ya da daktilo ile yazılmış olan oy pusulalarının yasaklanmasının öngörüldüğü tasarı ile oy pusulalarında yazılı aday isimlerinin silinmesi ya da ilave isimler eklenmesi halinde iptal etme ya da ekleme işlemlerinin geçersiz sayılması kararlaştırılmıştır. Yeni seçim kanunu tasarısı DP taraftarı basında gayet olumlu karşılanırken muhalefet tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Muhalefet yeni değişikliklerin oy serbestliği ve eşitlik gibi prensiplere ağır darbe indirdiğini savunmuştur. Ancak tüm muhalefete rağmen tasarı 30 Haziran 1954 tarihinde TBMM’de görüşülerek kanunlaşmış ve 7 Temmuz 1954’de resmi gazetede yayınlanarak yasallaşmıştır (Atayakul, 2007, s. 313-315).

Tasarının TBMM görüşmeleri sırasında Bilgin mevcut tasarıya yapmış olduğu muhalefetle öne çıkmıştır. Bu bağlamda tasarı ile ilgili söz alan Bilgin, sözlerine Türkiye 1946 itibari ile tek dereceli seçimlere girdiğini hatırlatarak başlamıştır. Ona göre, 1946’dan itibaren yapılan seçimlerde görülen eksikliklerin giderilmesi ve mevcut seçim kanununun düzenlenmesi konusunda bir takım aksaklıkları hatırlatmak

seçim çevresinden adaylıklarını koyamazlar, aday gösterilemezler ve seçilemezler. Her sınıftan muvazzaf subaylarla askerî memur, askerî adli hâkim ve gedikli subay ve gedikli erbaşlardan ordudan ayrılma hakkını kazanmış bulunanlar, genel ve ara seçimlerin başlangıcından altı ay önce, seçimin yenilenmesine veya ara seçimlerin vaktinden evvel yapılmasına karar verilmesi halinde yenilenmenin veya kararın ilânından başlayarak yedi gün içinde ayrılma isteğinde bulunmadıkça hiçbir seçim çevresinden adaylıklarını koyamazlar, aday gösteremezler ve seçilemezler. Ayrılma isteği en yakın amire verilecek bir dilekçe ile yapılır. Dilekçedeki imzanın sahibine ait olduğu amir tarafından tasdik edilir ve derhal doğruca Vekâlete gönderilir. Dilekçe sahibine dilekçemin alındığına dair bir makbuz ve mertebeler silsilesi yolu ile amirlere de bilgi verilir. Aynı esaslar dairesinde telgrafla da müracaat caizdir. Dilekçelerin Vekâlete geldiği tarihten itibaren nihayet on gün içinde ayrılma isteğinin kabul edilip edilmediği dilekçeye ve amirlere tebliğ olunur. Ordudan ayrılma hakkını kazanmamış olduklarından dolayı ayrılma istekleri reddedilmiş bulunanlar aday listesine giremezler. Ayrılma istekleri kabul edilenler sonradan milletvekili seçilmemiş olsalar dahi ayrılma isteğinden feragat edemezler. Bu istek mutlaka yerine getirilir. Namzetlik için müracaat varakaları puldan muaftır” Bkz. TBMMZC, 30.06.1954, s. 327-328.

muhalefetin en tabi hakkıdır. Seçim kanunlarının asıl amacının milli iradenin tam ve eksiksiz uygulanmasını mümkün kılmak olduğu aşikârdır. Bu itibarla tasarının bu hassasiyeti göz önüne alınarak yasalaşması gerekmektedir. Ancak tatbikatta bu prensiplere riayet edilmediği görülmektedir. Hükümetin TBMM Genel Kuruluna getirdiği bir takım düzenlemeler, uygulamada iktidarın beğenmediği ve hoşuna gitmediği bir takım uygulamaların iktidarın görüş açısından düzeltilmesi ve ortadan kaldırılmasından ibarettir. Özetle Bilgin, yapılan düzenlemeler ve değişikliklerde muhalefetin değil iktidarın rahatsızlığının baz alındığını anlatmaya çalışmıştır. Bilgin'e göre seçim kanununda ciddi adaletsizlikler söz konusudur. Öyle ki, mevcut kanuna göre iktidar, almış olduğu her on bin oy için bir mebusla TBMM'de temsil edilirken muhalefet ise her yüz bin oy ile Mecliste temsil edilme hakkı bulabilmektedir. Böylesine bir adaletsiz durum göz önünde dururken Hükümet bunu değiştirmek keyfiyetine gitmeyerek bazı maddelerin tadili için TBMM gündemini işgal etmektedir. Bahse konu kanunun maddelerinin değiştirilmesi konusuna gelen Bilgin, böylesi bir değişikliğin yapılamadan önce tasarının akademik bir kurul tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Böylesi bir yöntem benimsenmeden kanununun bazı maddeleri üzerinde alalecele bir düzenlemeye gidilmeye çalışılması büyük bir hatanın tecellisi olarak görülmektedir (TBMMZC, 30.06.1954, s. 323).

İktidarı sert bir şekilde eleştirerek konuşmalarına devam eden Bilgin'e göre, 2 Mayıs 1954 seçimlerinde DP tam olarak istediğini elde edememiştir. DP'nin hoşuna gitmeyen ve partililerin canını sıkan bu durum karşısında bu durumu tam tersine çevirmek amacıyla kanun maddelerinin düzenlenmesi konusu gündeme alınmış ve Meclis huzuruna çıkılmıştır. Böylece Bilgin, kanuni düzenlemelerde muhalefetin hassasiyetlerinin göz ardı edildiği ve çoğunlukla iktidarın hassasiyetlerinin gözetildiği yaklaşımını Meclis kürsüsünden dile getirmiştir. Ona göre Yüksek Seçim Kurulu, zaman zaman iktidar partisinin hoşuna gitmeyen bir takım kararlar vermektedir. Bu duruma örnek olarak bazı daire ve müesseselerin DP lehinde propaganda amacıyla meydana getirdiği afişlerin asılmasını ve bu gibi faaliyetlerin men edilmesi hususunda karar almıştır. Ancak bu durum DP'nin hoşuna gitmemiş olmuş ki, TBMM'ye getirilen düzenleme ile bu gibi durumların önüne geçmeye çalışmıştır (TBMMZC, 30.06.1954, s. 327-328).

Bu bağlamda 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde bazı devlet memurlarının muhalif partiler safında aday olmaları da bu değişiklikle önlenmeye çalışılmaktadır. Aynı şekilde muhalefetin radyo yayını, halk üzerindeki etkisi bakımından DP Hükümeti tarafından sakıncalı görülmüş ve bu durumun ortadan kaldırılması için harekete

geçilmiştir. Yapılacak bu kanuni düzenleme ile radyo yolu ile propagandanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yapılan düzenlemenin kanunen sakıncalarını dile getiren Bilgin'e göre seçim zamanı vatandaşın oy verdiği adayı beğenmeyerek ismini silmesi ve başka bir adaya oy vermesi durumunda silmiş olduğu adaya oy vermiş olduğunun kabul edilmesi de serbest seçim hakkına vurulan ağır darbeden başka bir izahla açıklanamaz. Bu durum ile birlikte serbeste bir şekilde seçme ve seçilme imkanı ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Tüm bunlar ışığında Bilgin, bu değişikliklerin akademik bir kurul tarafından incelenerek esaslı bir tetkikata tabi tutulması gerekmektedir. Bu nedenle tasarı bu haliyle aynen Hükümete iade edilmelidir (TBMMZC, 30.06.1954, s. 324). Ancak tüm bu muhalefete karşılık tasarı TBMM'de yapılan oylama ile kabul edilmiştir (TBMMZC, 30.06.1954, s. 342).

1.4.4. Malatya Mebusu Kâmil Kırıkoğlu'nun, Avrupa Konseyinde Cereyan Eden Hâdiseler Dolayısıyla Sabık Hariciye Vekâleti Vekili Çanakkale Mebusu Fatin Rüştü Zorlu Hakkında Meclis Tahkikatı Açılmasına Dair Tavrı ve Ahmet Bilgin

Demokrat Parti Meclis Grubu'nda 20 Aralık 1955 tarihinde yapılan toplantı neticesinde Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve Sıtkı Yırcalı hakkında Meclis tahkikatı açılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda DP grubunun 11 Ocak 1956 tarihinde TBMM'ye verdiği önerge ile Zorlu, Yırcalı ve Polatkan hakkında nüfuz ticareti ve suiistimal gerekçesi ile Meclis soruşturması açılması istenilmiştir (Eltetik, 2009, s. 67). 20 Ocak 1956 tarihine gelindiğinde ise Avrupa Konseyinde meydana gelen hadiseler ile ilgili Türkiye'yi ekonomik zarara ve ülkenin milli şeref ve itibarının sarsılmasına sebep olduğu gerekçesi ile Zorlu hakkında Meclis tahkikatı açılması için Malatya Mebusu Kemal Kırıkoğlu tarafından bir tavrı verilmiştir (TBMMZC, 20.01.1956, s. 188). Bahse konu oturumda söz alan Bilgin, Zorlu hakkında Meclis tahkikatı açılmasına farklı bir açıdan yaklaşarak eleştirmiştir. Bilgin'e göre Zorlu hakkında Meclis tahkikatı açılmak istenilmesi meselesi DP gurubunda bir gün önce karara bağlanmıştır. Bu durumu sert bir dille eleştiren Bilgin şu ifadelerle yer vermiştir: "*Parti grubu böyle bir karar aldıktan sonra bu mevzuun Meclise gelmesi demek bu kararın Meclise tescil ettirilmesi isteniliyor demektir*" (TBMMZC, 20.01.1956, s. 189). Böylece Bilgin, TBMM'nin adeta bir tescil makamı olarak kullanılmasına şiddetle karşı çıkmış ve Meclisin böylesi durumlara asla alet edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Bilgin, muhalefete bu durum karşısında tescilden başka bir görev düşmediğinin altını çizmiş ve muhalefetin, DP gurubunda alınan kararların asla tescili ile vazifeli olmayacağını vurgulayarak konuşmasını sonlandırmıştır

(TBMMZC, 20.01.1956, s. 189). Daha sonra konu ile alakalı oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada taktir reddedilmiştir (TBMMZC, 20.01.1956, s. 200).

1.4.5. Ahmet Bilgin'in Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Kanun Dolayısıyla Vaki Şikâyetler Üzerine Ne Gibi Muamele Yapıldığına Dair Sorusu Üzerine Yapılan Müzakere

TBMM'nin 7 Aralık 1956 tarihli oturumunda, Bilgin'in Dâhiliye Vekiline cevaplandırması için sormuş olduğu soru ile müzakere başlamıştır.³⁶ Bu müzakere sual sahibi Bilgin, Hükümete karşı ağır ithamlarını sıralamıştır. Buna göre, Dâhiliye Vekili gerek önceki konuşmalarında olsun gerekse şu anki konuşmalarında olsun mebusların Hükümet tarafından hiçbir şekilde takip edilmediğini, mebusların vatandaş ile olan temaslarına asla engel olunmadığını dile getirmiştir. Ancak bu durumun anlatıldığı şekilde olmadığı herkesçe malumdur. Bilgin'e göre, Dâhiliye Vekili bu konuda zabıta amirlerinin münferit hareketlerinden kaynaklı bir takım sıkıntıların yaşandığını dile getirmiş olsa idi bu durum makul karşılanabilirdi. Ancak maalesef, vekil bu şekilde bir açıklama yapma gereği bile duymamıştır. Yaşanan bu durumu örnekler vererek açıklama cihetine giden Bilgin, Çorum ziyaretinden bahsetmiştir. Buna göre, CMP olarak Karadeniz şehirleri kapsamında bir dizi ziyaret düzenledikleri sırada ziyaretin ilk durağı olan Çorum'a 25 km mesafede zabıta kuvvetleri ve emniyet jipleri ile karşılanmışlardır. Bütün yol boyunca CMP vekillerinin etrafı resmi ve sivil polisler tarafından çevrelenmiştir. Bu sırada şehir lokantasında yemek yiyen mebuslar, yanlarına kadar sokulan polisler tarafından kapsamlı bir dinlemeye alınmışlardır. Bilgin'e göre bu durum basına da yansımıştır. Öyle ki o anı

³⁶ Bilgin'in sorusu şu şekildedir: "Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkındaki Kanun tasarısını, Hükümetin huzuru ile inceleyen Muvakkat Komisyon raporunda, Hükümetin de muvafakatiyle (kendi mensupları arasında) ibaresinde, kongrelere dinleyici ve davetli olarak başkalarının gelmesine mâni bir mâna bulunmadığının, yapılan müzakerelerde tebarüz ettiği sarahaten ifade edildiği ve bu güne kadar tatbikatın da bu yolda cereyan eylediği bilinen bir keyfiyet olduğu halde, yarın yapılacak ilçe kongremize parti mensuplarından başka tek kimsenin giremeyeceği basın mensupları huzurunda, 27 Haziran 1950 tarihli Meclis tutanağını ibraz edilmesine rağmen, Samsun Valisi tarafından ısrarla ifade edilmiştir. Diğer taraftan, milletvekillerinin vatandaşlarla hasbıhalde bulunmamasının, bu kanunun şümülüne giremeyeceği ve bu gibi temasların Anayasanın milletvekillerine tahmil ettiği vazifenin icaplarından olduğu kanunun müzakeresi esnasında komisyon tarafından ifade ve zapt edildiği halde, milletvekili sıfatı ile parti idarecileri dışında hiçbir vatandaşla temas edemeyeceğimiz, idari makamlarca ifade edilmiş ve yanımıza gelen vatandaşlar uzaklaştırılmıştır. Mevcut kanunlara ve Anayasaya tamamıyla muhalif olan ve memlekette huzursuzluk yaratacağı tabii bulunan ve her yerde rastlayacağımız anlaşılabilir bu gibi keyfi hareketleri önleyecek acil tedbirler almanızı rica ederim. Bu telgrafımıza ve Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı ile vâki mûtaaddit telefon muhaberelemize rağmen şikâyet ettiğimiz kanunsuzluklar ve musırrane zabıta takipleri devam etmiş, bu hâdiseler de basın yolu ile efkârı umumiyeye intikal etmiştir. Buna rağmen bu yolda hiçbir şikâyetin Dâhiliye Vekâletine intikal etmemiş olduğu yolunda Dâhiliye Vekâleti Vekilinin 21 Kasını 1956 günü Meclis kürsüsünde beyanda bulunduğunu hayretle müşahade etmiş bulunuyoruz. Yukarıda metni yazılı telgrafımız ve telefonla vâki şikâyetlerimiz üzerine kanunların hüsnü tatbikiyle mükellef olan vekâlet makamı ne gibi bir muameleye tevessül etmiştir?" Bkz. TBMMZC, 07.12.1956, s. 79.

fotoğraflamaya çalışan gazetecilerin çalışmaları esnasında sivil polisler alelacele kaçışmaya başlamışlardır. Kimi polisler de bu sırada yüzlerini şapka ile kapatmaya çalışmışlardır (TBMMZC, 07.12.1956, s. 82). Yaşanan bu durumu Bilgin şu ifadelerle dile getirmiştir:

Bunun üzerine, Osman Bölükbaşı dedi ki: *“Ayıpsa niçin bizi takip ediyorsun? Eğer ayıp değilse yüzünü niçin şapka ile kapatıyorsun? Bir şey söyleyemedi, yalnız yüzünü örtmekle iktifa etti. Buna oradaki bütün gazeteciler şahittir. İşte resimler, Vekil Bey baksın. Bütün bunlar gazeteler vasıtasıyla efkârı umumiyeye intikal etti. Niçin tekzip edilmedi?”* (TBMMZC, 07.12.1956, s. 82).

Yaşanan hadise konusunda bilgi aktarımına devam eden Bilgin’e göre, bölgede CMP mebusları ile konuşmak isteyen vatandaş ve partililer zabıta memurları tarafından bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Bu bağlamda CMP mebusları ziyaret kapsamında sadece parti idare heyetleri ile görüşme imkânın elde etmişlerdir. Daha sonra Kavak bölgesine intikal eden mebuslar burada da aynı muamele ile karşılaşmışlardır. Burada mebusların etrafında toplanan vatandaşlara karşı görevli bekçi başı tarafından uyarı gecikmemiş ve kaymakamın emri ile dağılmaları söylenmiştir. Bunun üzerine mebuslar bekçi başına yazılı talimat getirmelerini söylediğinde ise bekçi başı olay yerinden uzaklaşmıştır (TBMMZC, 07.12.1956, s. 83). Daha sonra buradan da ayrılan CMP mebusları Samsun bölgesine intikal etmişlerdir. Bu sırada mebuslara yol boyunca silahlı jandarma timleri eşlik etmişlerdir. Samsun’da zabıta tarafından takip edilmeleri konusunu Bilgin, Samsun Valisi’ne iletmiştir. Bu süreci Bilgin şu ifadelerle dile getirmiştir:

İkinci günü Vali Bey’e, matbuat mümessillerinin yanında şunları ifade ettim, dedim ki; Vali Bey, vilâyetiniz hududuna ayak bastığımız andan itibaren silahlı kuvvetlerle karşılaştık. Sanki buraya gelenler bir işgal ordusu kumandanı mı idi? Yahut da Topal Osman çetesi hortlamış da Samsun 'u basmaya mı geliyordu? Bu kadar telâş ne idi? Bunu matbuat mümessillerinin de hazır olduğu toplantıda vali beye sorduk. Benim bundan haberim yoktur, zabıta böyle bir tertibat almış. (TBMMZC, 07.12.1956, s. 83).

Bilgin’in bu ifadeleri karşısında hadiseden bilgisi olmadığını söyleyen Vali’yi destekler nitelikte açıklama yapan Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk söze girerek, kendisinin de bu hadiseden haberinin olmadığını dile getirmiştir. Tüm bunlar ışığında Bilgin, tüm seyahatlerinin zabıta tarafından adım adım takip edildiğini, bu süreçte zabıta ile adeta *“köşe kapmaca”* oynadıklarını ve gittikleri yerlerde kendilerine

türlü zorluklar çıkarılarak toplantılarının ve vatandaş buluşmalarının men edilmeye çalışıldığına dikkat çekmeye çalışmıştır (TBMMZC, 07.12.1956, s. 83-84).

Sonuç

Ahmet Bilgin, Türk siyasi hayatı içerisinde önemli bir yer işgal eden politikacılardan biridir. Bilgin politikacı kimliğinin yanında sağlıkçı kimliği ile de TBMM’de ön plana çıkan milletvekilleri arasında yer almaktadır. Bu bakımdan Bilgin’i politikacı ve sağlıkçı kimliği ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Zira meclis faaliyetleri içerisinde sağlıkçı kimliğini ön plana çıkararak sağlık ile ilgili birçok konuda Meclisi aydınlatmış, Hükümetin bu konuda eksik ve aksayan politikalarını da çekinmeden meclis kürsüsünden açıklamayı görev bilmiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta ise Bilgin sayesinde eczacılık sektörünün TBMM’de daha da duyulur bir hale gelmesidir. Mesleğinin eczacılık olması ve uzun yıllar bu mesleği yapmış olmasının kendisine kazandırdığı tecrübe büyüktür. Buradan hareketle bu sektörün mevcut durumu ve gelecekte eczacılığı daha iyi yerlere getirebilmek adına ne gibi adımlar atılması yönünde önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. En az tıp kadar önemli olan ve tıp ile bütünleşik bir konumda olan eczacılığın DP döneminde sıklıkla gündemde tutulmasını sağlayan en önemli kişilerden birisi de Bilgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira teşhisin önemi kadar hastalara doğru ilaçların verilmesi de ayrı bir uzmanlık gerektiren meseledir. İşte bu noktada Bilgin, etkin muhalefeti ile eczacılığın daha ileri seviyelere çıkarılması ve aksayan yönlerinin derhal düzeltilmesi adına TBMM’de üstün bir çaba sarf etmiştir. Bilgin TBMM’de sadece eczacıların sesi olmakla kalmamış, aynı zamanda bozuk olduğunu iddia ettiği sağlık sisteminin düzeltilmesi için ne gibi önlemler alınması gerekliliğini de yüksek sesle dile getiren milletvekilleri arasında yer almıştır. Sağlık sistemindeki temel eksikliğin doktor yetiştirmekte yaşanan sıkıntılara bağlayan Bilgin, sağlık sistemindeki düzelmeyi hastane yapılması ile değil, doktor mezuniyet oranı ile ölçülebileceği gerçeğinin altını çizmiştir. Doktorluk mesleği ile ilgili tüm aksaklıkları Mecliste dile getirmeye çalışan Bilgin, doktorlara az maaş verilmesinin sağlık sistemi önünde çok büyük bir engel olduğunu vurgulamıştır. Zira az maaş alan doktorlar, hayat standartlarının daha iyi olduğu yabancı memleketlere göç etmekte, bu durum ise zaten yetersiz olan doktor sayısının daha da azalmasına sebebiyet vermektedir. Özetle, Bilgin beyin göçü meselesini TBMM’ye taşıyan az sayıda milletvekillerinden birisi olmayı başarmıştır.

Bilgin, sağlıkçı kimliğinin yanı sıra TBMM’de politik kimliği ile de ön plana çıkan milletvekilleri arasında yer almıştır. Politik kimliğini en etkili bir şekilde kullandığı oturumlardan birisini ise Kırşehir’in ilçe yapılması ve tekrar il yapılması sırasında

yapılan oturumlar teşkil etmiştir. Kırşehir'in neden ilçe olduğu önemli bir argüman ise de Kırşehir'in neden ilçe yapıldığının gerekçeleri bundan bir adım daha ileride olan mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırşehir'i ilçe olmaya götüren sebeplerin temeli, içerisinde araştırmamızın konusunu teşkil eden Ahmet Bilgin'in de bulunduğu milletvekillerinin Hükümete karşı muhalefetinden kaynaklanmıştır. Kırşehir, CMP mensubu 5 mebusu ile birlikte gerek seçim öncesi gerekse seçim sonrası DP'ye karşı öylesine etkin bir muhalefet sergilemişlerdir ki bu durum, Kırşehir'i bekleyen kötü sonun yaklaşması ile belirmiştir. Bu süreç içerisinde bahse konu meselede yapılan oturumlarda Bilgin, hem Kırşehir milletvekili olması hem de yapıldığını iddia ettiği haksız uygulamalara karşı TBMM'de DP iktidarına karşı muhalefet örneği sergilemiştir. Bu haksızlığı cesurca dile getiren Bilgin, *“Muhterem arkadaşlar, seçim bölgemizin son vaziyeti hakkında hiç olmazsa bir Fatıha okumak fırsatına nail olacağımızı zannediyorduk. Ama kifayeti müzakere takriri buna mani oldu”* şeklinde ifadeler ile alelacele bir süreç ile Kırşehir'in ilçe statüsüne düşürüldüğünün altını çizmek istemiştir. *“Devri sabıkta bir ihsanı şahane bir de gazabı şahane vardır. Bu gazabı şahanedir”* ifadeleri ile Kırşehir'in, iktidarın gazabına uğradığını korkmadan TBMM kürsünden ilan edecek kadar cesur bir milletvekili olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, Bilgin'in haklı gördüğü hususlarda, iktidardan çekinmeden muhalefet partisi mensubu olarak halkı ve milletvekillerini bilgilendirdiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Her muhalif parti mensubu milletvekilinin toplum üzerinde derin izler bırakan meseleler üzerinde yeterince muhalefet yapmadığı ya da yapamadığı gerçeği göz önüne alındığında, burada Bilgin'in çalışkanlığı, meseleler üzerindeki duyarlılığı ve cesareti ile ön plana çıktığı görülmektedir. Kırşehir'in tekrardan il yapılması vesilesi ile düzenlenen oturumda konuşan Bilgin, bazı ilçelerinin Kırşehir'den alınmak istenmesine karşı çıkmıştır. Bahse konu ilçelerin neden Kırşehir'den alınmaması gerektiği konusunda vermiş olduğu ayrıntılı bilgiler, Bilgin'in Meclisteki hitapları öncesinde konusuna ne kadar hâkim olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bilgin'in politik kimliği ile ön plana çıktığı TBMM görüşmelerinden birisini de bütçe görüşmeleri oluşturmaktadır. Meclis bütçe görüşmelerinde yapmış olduğu konuşmalar, bir yandan Bilgin'in ilgili kurum ile ilgili edindiği ayrıntılı bilgiler ile milletvekillerini etkilediğini gösterirken diğer yandan da eksik ve aksayan yönleri doğrudan muhataplarına karşı dile getirmesi ile etkin muhalefet örneğini yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Böylece Bilgin, bütçe görüşmelerinde iktidarın bazı uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bunun yanında toplum üzerinde infial yaratan hususlarda söz hakkı almayı ihmal etmeyen Bilgin, 6-7 Eylül hadiseleri

münasebetiyle yapılan oturumda da muhalif tavrını korumuştur. Cesaretinin bir timsali olarak bu oturumda da DP'yi zor durumda bırakacak değerlendirmelerde bulunmuş ve ilgili müesseselerin bahse konu hadiseler sırasında görevlerini tam olarak yapmadıklarına işaret etmiştir. Bu bağlamda Bilgin, hadiseleri bazı hükümet üyelerinin de beyanlarında olduğu gibi ani bir taşkınlığın sonucu olmak yerine açık bir şekilde hazırlanan bir tertibin sonucu olarak gördüğünün altını çizmiştir. Buradan hareketle Bilgin, DP mensuplarının hadiseler ile ilgili vermiş oldukları beyanatlara güvenmemektedir. Bu durum ise muhalefet milletvekili olarak Bilgin'in sorgucu tavrını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Tüm bunlar ışığında, X. Dönem TBMM'de 31 farklı konuda konuşma gerçekleştiren Bilgin, müzakereler esnasında kıvrak zekâsı ve bilgisi ile DP mebuslarını ve hükümeti oldukça zora sokmayı bilmiştir. Birçok konuda bilgi sahibi olmasından hareketle farklı meseleler üzerine etkili konuşmalar gerçekleştiren Bilgin'in X. Dönem TBMM müzakerelerinde konuşma yaptığı konulara bakılacak olunur ise şu şekilde tasnif edilebilir. Mülki-idari taksimat, kurum bütçeleri, sağlık, maarif, üniversite, ulaştırma, toplumsal olaylar, ekonomi, milletvekili seçim kanunu, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu gibi tartışmaya açık temel konular, muhalefetini sergilediği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar ışığında, CMP mebusları arasında Osman Bölükbaşı'nın gölgesinde kalan ve çok az araştırmaya konu olan Ahmet Bilgin'in X. Dönem siyasi faaliyetleri bu çalışmada kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Böylece, TBMM'nin en etkili mebusları arasında bulunan Bilgin muhalefetinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

A.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 30.10.00.00.78.517.25.

BCA. 490.01.00.00.11.58.5.

BCA. 490.01.00.00.1463.2.4.

BCA. 30.1.00.00.46.276.2.

BCA. 30.1.00.00.46.276.2.

BCA. 30.00.00.46.276.3.

BCA. 30.10.00.00.66.441.20.
BCA. 30.11.1.0.237.12.11.
BCA. 30.18.01.02.139.42.13.
BCA. 30.18.01.02.91.61.16.
BCA. 30.18.01.02.148.17.7.
BCA. 30.18.01.02.134.91.11.
BCA. 30.18.01.02.60.93.10.
BCA. 30.18.01.02.47.56.16.
BCA. 30.18.01.02.108.34.1.
BCA. 30.18.01.02.88.89.4.
BCA. 30.18.01.02.85.99.5.
BCA. 30.18.01.02.83.33.14.
BCA. 30.18.01.02.80.94.17.
BCA. 30.18.01.08.49.79.16.
BCA. 30.18.01.02.61.3.5.
BCA. 30.18.01.02.33.2.5.
BCA. 30.10.00.00.216.461.3.
BCA. 30.01.00.00.112.707.12.
BCA. 30.18.01.02.85.117.7.
BCA. 30.18.01.02.124.85.17.
BCA. 30.18.01.02.84.79.18.
BCA. 30.18.01.02.30.59.8.
BCA. 30.18.01.02.21.47.11.
BCA. 30.18.01.02.11.31.14.
BCA. 51.00.00.00.4.32.19.
BCA. 30.18.01.02.29.41.12.
BCA. 30.01.00.00.74.470.6.
BCA. 30.10.00.00.5.26.6.

BCA. 30.11.01.00.257.16.2.
BCA. 30.11.01.00.260.37.19.
BCA. 30.11.01.00.257.16.5.
BCA. 30.11.01.00.261.40.14.
BCA. 30.11.01.00.261.40.15.
BCA. 30.11.01.00.265.17.12.
BCA. 30.01.00.00.29.170.20.
BCA. 30.10.00.00.25.140.3.
BCA. 30.10.00.00.25.141.4.
BCA. 30.10.00.00.13.75.16.
BCA. 30.10.00.00.147.48.8.7.
BCA. 30.10.00.00.150.66.3.
BCA. 30.10.00.00.152.77.30.
BCA. 30.10.00.00.153.80.12.
BCA. 30.10.00.00.262.786.23.
BCA. 30.18.01.01.27.74.14.
BCA. 30.18.01.02.71.3.2.
BCA. 30.18.01.02.71.6.11.
BCA. 30.18.01.02.99.68.7.
BCA. 30.18.01.02.86.30.10.
BCA. 30.18.01.02.77.62.13.
BCA. 30.18.01.02.71.10.7.
BCA. 30.18.01.02.71.6.18.
BCA. 30.18.01.02.71.2.12.
BCA. 30.18.01.02.67.64.5.
BCA. 30.18.01.02.60.93.8.
BCA. 30.18.01.02.55.46.8.
BCA. 30.18.01.02.52.18.17.

BCA. 30.10.00.00.153.84.27.
BCA. 30.10.00.00.153.84.24.
BCA. 30.10.00.00.153.81.10.
BCA. 30.10.00.00.153.81.1.
BCA. 30.10.00.00.153.80.20.
BCA. 30.10.00.00.153.80.16.
BCA. 30.10.00.00.153.80.13.
BCA. 10.9.00.00.109.339.7.
BCA. 10.9.00.00.107.333.1.
BCA. 10.9.00.00.109.340.12.
BCA. 10.9.00.00.110.345.1.

A.2. Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No:3-6/29, Fihrist No:3174-2.

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No: 3-6/29, Fihrist No: 3174-1.

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, (10 Eylül 1955) Yer No: 3-6/29, Fihrist No:3174.

A.3. İçişleri Bakanlığı Arşivi

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Dâhiliye Vekâleti Özlük İşleri Genel Müdürlüğü Vukuat Fişi, No:1/384, Tarih: 01.10.1955

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Dâhiliye Vekâleti Hususi Kalem Müdürlüğü, Sayı: 1/384, Tarih: 01.10.1955

B. Resmî Yayınlar

“Nevşehir Vilayetine Bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) Adı ile Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun”, (12 Haziran 1957) *Resmi Gazete*, 7001/9637.

Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazası'nda Nevşehir Adı ile Yeniden bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun Layihası ve Dahiliye Bütçe Encümenleri Mazbataları, Devre:X, C 1, İçtima:F., Dokuzuncu İnikat (16.06.1954).

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 1, İçtima:F, On Beşinci İnikat, (30.06.1954).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 10, İçtima:2, Kırk Altıncı İnikat, (27.02.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 10, İçtima:2, Kırkıncı İnikat, (21.02.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 15, İçtima:3, On Birinci İnikat, (03.12.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 15, İçtima:3, On Üçüncü İnikat, (07.12.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 17, İçtima:3, Kırk Altıncı İnikat (25.02.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 17, İçtima:3, Kırk Dördüncü İnikat, (23.02.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 17, İçtima:3, Kırk Sekizinci İnikat, (27.02.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 17, İçtima:3, Kırk Yedinci İnikat, (26.02.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 20, İçtima:3, Sekseninci İnikat, (12.06.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 20, İçtima:3, Yetmiş Dokuzuncu İnikat, (10.06.1957).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 3, İçtima:2, Yirmi Altıncı İnikat, (20.01.1956).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 5, İçtima:1, Kırk Dokuzuncu İnikat, (25.02.1955).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 7, İçtima:1, Sekseninci İnikat, (12.09.1955).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C 8, İçtima:2, Birinci İnikat (01.11.1955).
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 1757.
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2083.
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2084.
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2085.
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 2086.

C. Süreli Yayınlar

Akis Dergisi

Akşam Gazetesi

Forum Dergisi

Halkçı Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

İstanbul Ekspres Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vatan Gazetesi

Yeni Sabah Gazetesi

Zafer Gazetesi

D. Telif Eserler

Akgül, D. (2017). Ahilik Kültüründeki Etik İlkelerin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kırşehir İli Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 8-26.

Akın, R. (2002). TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-40.

Alper Ceylan, A. (2015). *6-7 Eylül 1955 Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Barlas, M. (2005). *Rüzgâr Gibi Geldi Geçti*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Birgit, O. (2012). *Evvel Zaman İçinde*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.

Bolat, B. (2008). Kırşehir'e Yapılan Haksızlık: İlçe Biçimine Dönüştürülmesi ve Tartışmaları. *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*, C. III, 15/17. 10. 2008, 1371-1377.

Bolat, M. (2020). İllikten İlçeliğe İlçelikten İlliğe Giden Süreç ve Kırşehir'in Yeniden İl Olması Kutlamaları (1957). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 260-268.

Çaylak, A. (2010). *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Eltetik, H. (2009). *Fatin Rüştü Zorlu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gündüz, A. (2012). Salnamelere Göre Kırşehir Sancağı Hakkında Bilgiler (1873-1910). *Turkish Studies*, 7(3), 1373-1393.
- Gündüz, M. (2007). *Demokrat Parti'ye Karşı Muhalefet ve Milli Muhalefet Cephesi (1956-1960) (CHP, Hür Parti, CMP)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Güneş Şahin, G. (2012). Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 216-223.
- Güven, D. (2012). *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haşim Erdoğan, H. ve Çağrı Pişkin, Ç. (2020). Demokrat Parti Dönemi İktidar Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 577-590.
- Kaya, Y. (2018). Türk Siyasal Yaşamında 1954 Genel Seçimleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 2277-2291.
- Kızak, E. B. (2018). *Doktrin ve Lider Ekseninde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Milliyetçi Hareket Partisine Dönüşümü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Obaid, A. I. (2018). Nevşehir'in İl Yapılması Bir Gereklilik Miydi? Yoksa Kırşehir'in Cezalandırılması mıydı? Meclis Tartışmaları Çerçevesinde Nevşehir'in İl Olma Süreci. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 82, 801-811.
- Olgun Gökçal, O. (2006). *6/7 Eylül Olayları ve Türk Basını*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özüçetin, Y. (2013). Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Kırşehir, *Kırşehir (Siyasi Tarihi ve Kırşehir Tarihi Bibliyografyası)*, Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık.
- Özüçetin, Y. (2009). *Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Pancaroglu, F. (2006). *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sönmez, N. (2013). Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 438-461.
- Şahin, G. (2023). Cumhuriyetin On Beşinci Yılında Kırşehir. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42(75), 101-119.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Şur, Ş. (2008). *Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Tokmak, M. (2007). *Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yanar, H. İ. (2015). *Demokrat Parti Döneminde Azınlık Hakları ve 6-7 Eylül Olayları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, S. ve Zeynel, B. K. (2010) (Ed.). *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 2, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları. *Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 541-551.

E. Ansiklopediler

- İlhan Şahin, İ. (2022). Kırşehir. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 480-484). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

F. Röportaj

Mustafa Gök. 5 Aralık 2023.

Summary

The years 1954-1957, which included the TBMM Xth Period, coincided with a period when opposition relations with the government were highly strained. The main opposition party ahead of the Democratic Party is the Republican People's Party. But there is one other party that has registered success in opposition as much as the CHP. This party is called the Republican National Party. In the 1954 elections, the DP recorded a remarkable success across the country, but did not succeed in Kırşehir. In this regard, according to the results of the 1954 general election, the DP was unable to extract a single deputy from Kırşehir. In the 1954 general elections, the vote breakdown in Kırşehir was as follows: CMP: 42.8%, DP: 30.4%, CHP: 23.2%, Other: 3.6%. According to the current electoral system, 5 deputies left Kırşehir and all of these deputies were selected from the ranks of the CMP and were eligible to represent Kırşehir in the Parliament. However, the negative picture of the DP in Kırşehir in the 1954 general elections and the effective opposition of the CMP Kırşehir deputies to the DP

in the Assembly led to the demotion of Kırşehir to the district by the law passed in the immediate aftermath of the 1954 general elections. As a result of the 1954 general elections, the names of CMP members from Kırşehir are Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin, Hacı Mehmet Mahmutoğlu, Mulla Osman Alişiroğlu, and Tahir Taşer. It is undoubtedly Osman Bölükbaşı who is most popular among the deputies. Due to this popularity, many scientific studies have been found to have taken place. However, there is one more deputy that shows at least as effective an example of opposition as the Bölükbaşı, but that very little has been done about it, which is the deputy Ahmet Bilgin. At this point, the main objective of the study is the comprehensive investigation of the political activities of Ahmet Bilgin during the TBMM Period X, which managed to attract attention with its effective opposition. In fact, the examination of the opposition to the DP government in particular by Ahmet Bilgin gives us access to important donations that also demonstrate the level of democracy in Turkey in the 1950s. Because the attitude of Ahmet Bilgin and other opposition members towards the DP during the period of the bet seems to have put the DP in very difficult situations. In this context, a methodically major resource-weighted approach was adopted in the study aimed at establishing Bilgin opposition in TBMM in every aspect. The main sources include the Republican Archive of the Presidency of the State Archives, the Celal Bayar Archive of the Presidency and the Archive of the Ministry of Interior. While the archive documents are being examined, it appears that it contains important information not only in the Bilgin's special but also in terms of the period when Bilgin was opposing. In addition to information directly related to Bilgin in the archive documents, important information has been obtained regarding all aspects of Bilgin's opposition identity that he has come forward and criticised. Official publications have been significantly exploited alongside the main sources. TBMM Interviews have been used as the most basic resource in this context. For almost all of Bilgin's political activities come about with these controls. In this regard, it is said that the Assembly has formed the main backbone of the study. In addition to their respective publications, periodicals have been benefited and the period political atmosphere has been contributed by periodic publications. Other than the main resources, another resource has been royalties. Through a meticulous study related to the Bilgin period, the artefacts laid out were examined and included in the work. Another method referred to as a source was in the field of oral history. Although oral history comes after firsthand sources, listening to the period from the mouths of living witnesses is important in its contribution to scientific studies. In this sense, Mustafa Gök, one of the witnesses of the period, and Bilgin were interviewed for information concerning Bilgin while also getting an opinion on the conditions of the period. This is important for a better understanding of the period studied. In light of all this, the main assessment is the understanding of the fact that Bilgin is one of the most effective opposition party mebus in Parliament. Bilgin, who owned the only pharmacy in Kırşehir during the One Party Period and DP Period and was a doctor when it came to his pharmacy, was elected as a Kırşehir deputy from the CMP during the 1954 General Elections. The issue that really needs to be focused on is the fact that Bilgin is at least as popular and influential a politician as he is besides Bölükbaşı, whose popularity and the effectiveness of other Kırşehir deputy. The main finding and conclusion of this study have been that Bilgin's political and analytical acumen are very high in the shadow of Bölükbaşı, which has been the subject of several studies that have been done without elaborating. Because in his speeches in Parliament, Bilgin has been a known and recognised member of the Parliament for his lithe wit and ready answer. Bilgin's political activities in TBMM during the Xth period, show us that one of the most powerful CMP deputy of the Assembly was Bilgin.

EKLER**Ek 1.** Ahmet Bilgin'in TBMM X. Dönem Hal Tercümesi

		10. Dönem 2084		OTURDUĞU YER [*]	
				ANKARA'DA	DIŞARIDA
Telefon :		Telefon :		[*] Adres değiştirildiği vakit geçirilmeden Umumi Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.	
TERCÜMEHAL (Kısaca)					
İntihap dairesi	Kırsehir	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğunu	evli iç çocukla	1915'te erzurum sultan İstiklal harbinde iştirak ettim terhisten sonra Kırsehirde eczahane açtım birkaç ayfa tekrar askere tayin edilerek hizmet ettim [Signature]	
Adı ve soyadı	Ahmet Bilgin	Memur işe seçilmeden önceki son memurluğu			
Babasının ve annesinin adı	İzzet Afife	İntibak derecesi ve son maaşını aldığı tarih			
Doğduğu yer ve tarihi	Antakya 1916	Memur değilse seçilmeden önceki son durumu	eczahane sahibi		
Tahsili	üniversite	Önceki devrelerde Mebus seçilmiş ise devre ve intihap daireleri			
Bildiği diller	fransızca arapça	Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	Erzurum istisnası		
İhtisası	Erzurum	Kayıtlı bulunduğu Askerlik şubeleri ve numaraları	Kırsehir		
Eserleri		Seçim zaatının tarihi	4-5-1914		
İlim rütbesi		Kaç rey ile mebus seçildiği	26476		
İşi ve gücü	Erzurum sahibi	Meclise katılması tarihi	14-5-1914		

Kaynak: TBMM Resmi İnternet Sitesi;
https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/SM_2082_1_10.pdf

Ek 2. Ahmet Bilgin'in X. Dönem TBMM Seçim Mazbatası.

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/sen. FK

Kuşçinli

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Ahmet Bilgin	Antakya 1316	Exacı	26476	Yümi altı bin dört yüz yetmiş altı	87363	78319	Foktur	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda Yümi altı bin dört yüz yetmiş altı oy ile Exacı Ahmet Bilgin'in ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verilir. 4/5/1954

Başkan
Rıfık Nispet

Üye
Belediye Meclisi
Ramazan Alkan

Üye
Belediye Meclisi
M. Ali Şirazi

Üye
Genel meclisinde
Rıfık Dulkadir

Üye
D. P. den
Rıfık Yıldız

Üye
D. P. den
Vahit Esensoy

Üye
E. H. P. den
Baki Dany

Üye
E. H. P. den
Akif Büyüklü

Üye
Köylü P. den
Yaşar Hattin Yelencik

Üye
Köylü P. den
Recep Özcan

NOT: Başkan ve üyelerin imza edecekleri yerlerin üstüne aynı adlarıyla soyadları yazılacaktır.

Kaynak: TBMM Resmi İnternet Sitesi;https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d10/SM_2082_1_10.pdf

Ek 3. Ahmet Bilgin'e Ait Fotoğraf

Kaynak: Yıldırım, S.; Zeynel, B. K. (2010). (Ed.). *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 2, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, s. 649.

RUŞÇADA ÖTÜMLÜLEŞME VE ÖTÜMSÜZLEŞME SÜREÇLERİ

VOCALIZATION AND DEVOCALIZATION IN RUSSIAN

Zulfiya ŞAHİN

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, sahinz@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 14 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 25 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 14 March 2024
Date accepted: 25 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ötümlüleşme; Ötümsüzleşme;
Sesbilgisi; Rusça; Ünsüzler; Ötümlü;
Ötümsüz

Keywords

Vocalization; Devocalization;
Phonology; Russian; Consonants;
Voiced; Voiceless

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.23

Öz

Her dil özgün bir ses yapısına sahiptir. Sesler sözcükte yan yana gelerek birbirini etkiler ve bu etkileşim sonucu ses seviyesinde gerçekleşen süreçler meydana gelir. Yapılan çalışma, Rusçanın ünsüzler dizgesinin belirgin özelliklerinden olan ötümlüleşme ve ötümsüzleşme süreçlerinin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Araştırma, literatür incelemesi, betimleme, ses seviyesinde gerçekleşen süreçlere ilişkin veri analizi yöntemlerine ve karşılaştırmalı dilbilimde kullanılan yöntemlere başvurarak Rusçadaki ötümlü ve ötümsüz ünsüzler arasındaki etkileşimi derinlemesine incelemektedir. Çalışmada ötümlü/ötümsüz ünsüz sınıflandırması, konumsal ötümsüzleşmenin, benzeşme sonucu ötümlüleşmenin ve ötümsüzleşmenin yanı sıra ses seviyesinde gerçekleşen süreçlerin düzensizliklerine de odaklanılmaktadır. Özellikle ötümsüzleşme süreci üzerindeki yan boğumlanmanın ve Eski Rusçada var olan gırtlak patlamalı [] ünsüzünün etkisi incelenmektedir. Bununla beraber çalışmada Rusça ve Türkçe arasındaki ötümlü/ötümsüz ünsüz özelliklerinin karşılaştırmalı analizi yapılarak iki dizge arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmektedir. Çalışma, her iki dilin ses özelliklerinin dil öğrenim sürecine nasıl etki ettiğine dikkat çekerek Rusça öğrenenlerin potansiyel seslendirme zorluklarının daha kolay aşılması için tavsiyeler içermektedir. Çalışmadaki bilgiler hem kuramsal hem uygulamalı kullanıma uygun olup hem Rusça Sesbilgisi derslerinde hem öğrencilerin Rusçada bulunan sesleri seslendirme yetilerini geliştirmesine odaklanan uygulamalı derslerde kullanılabilir. Sonuç olarak sunulan çalışma Rusçada ötümsüzleşme ve ötümlüleşme süreçlerini ayrıntılı bir biçimde ele alarak konuyu dizgeleştirmeyi hedefleyen mütevazı bir denemedir. Çalışmada ötümsüzleşme ve ötümlüleşme süreçleri, Rus sesbilimsel geleneği ve günümüze değin ilgili alanda geliştirilen kuramlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Abstract

Every language has a unique sound structure. Sounds come together in words and affect each other, and as a result, phonological processes occur. This study offers a comprehensive analysis of the vocalization and devocalization, which are the distinctive features of the consonant system of Russian. The research explores the interaction between voiced and voiceless consonants in Russian through literature review, description, phonological data analysis and comparative linguistic methods. The study focuses on the voiced/voiceless consonant classification, positional devocalization, vocalization and devocalization as a result of assimilation, as well as the irregularities of phonological processes. In particular, the effect of coarticulation and the glottal plosive [] consonant in Old Russian on the devocalization is examined in detail. In addition, in the study, the similarities and differences between the two systems are determined by making a comparative analysis of the voiced/unvoiced consonant features between Russian and Turkish. By drawing attention to how the phonological features of both languages affect the language learning process, it includes recommendations for Russian learners to overcome potential vocalization difficulties more easily. The information in the study is suitable for both theoretical and practical use and can be used in Russian Phonology courses and in applied courses focusing on the development of students' phonological abilities. As a result, the presented study is a modest attempt that aims to systematize the subject by discussing the vocalization and devocalization processes in Russian in detail. In the study, vocalization and devocalization processes are discussed within the framework of the Russian phonological tradition and the theories developed in the relevant field until today.

Giriş

Konuşma dili sesleri¹, dildeki varlıklarını bir dizgi şeklinde sürdürür. Dizilmiş sesler konuşma akışı içinde tek taraflı veya karşılıklı olarak etkileşebilir. Sesler, etkileşim neticesinde özelliklerini yitirebildiği gibi farklı özellikler de kazanabilir. Konuşma dili seslerinin bu etkileşim süreçleri sesbilimde *sesbilgisel (ses seviyesinde gerçekleşen) süreçler* (Rus. фонетический процесс; İng. phonetic process) (Özsoy, 2004, s. 115) ya da *ses değişimleri* (Rus. фонетическое изменение; İng. phonetic change) (Ergenç ve Bekar Uzun, 2017, s. 259) olarak bilinir. Ancak konuşma sesleri birbirinden etkilenebildiği gibi, dilin genel ses yapısına bağlı olarak da değişkenlik gösterebilir. Bu değişimler de ses seviyesinde gerçekleşen süreçler çatısı altında yer alır.

Ses seviyesinde gerçekleşen süreçler her dilde var olan ve dilin ses özelliklerini yansıtan olgulardır. Bu olgulardan bazıları zaman içerisinde yazılı dile yansır ve yazılı dilin kurallar dizgesinde karşılığını bulur ancak bazıları sadece konuşma düzleminde kalarak sözlü dilin bir süreci olarak varlığını sürdürmeye devam eder. Yabancı dil öğretiminde, tüm seslendirme becerilerinin arasında yazılı dile yansımayan ve sadece sözlü dilde varlık gösteren ses seviyesinde gerçekleşen süreçlerin doğurduğu ses değişimlerinin öğrenimi ve bu yönde becerilerin edinimi en zor konulardandır. Yapılan çalışmada sözlü dile özgü ses değişimlerinin çatısı altında sınıflandırılan ve Rusça ünsüzler dizgesinin en belirgin özelliklerinden olan ötümsüzleşme (Rus. оглушение; İng. devocalization) ve ötümlüleşme (Rus. озвончение; İng. vocalization) olaylarını betimlemek amaçlanmaktadır. Ötümlü bir sesin ötümlülük özelliğini yitirmesi olarak nitelendirilebilen ötümsüzleşme, Rusçada iki farklı ses seviyesinde gerçekleşen sürecin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ötümsüzleşmenin tam tersi bir süreci ifade eden ötümlüleşme, ötümsüz ünsüzün ötümlülük özelliğinin edinimidir. Rusçada ötümlüleşme, sesbilgisel ortama bağlı olan ve benzeşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olgudur. Sunulan çalışma, Rusçada ötümsüzleşme ve ötümlüleşme süreçlerini ayrıntılı bir biçimde ele alarak konuyu dizgeleştirmeyi hedefleyen mütevazı bir denemedir. Çalışmada ötümsüzleşme ve ötümlüleşme süreçleri, Rus sesbilgisi geleneği ve günümüze değin ilgili alanda geliştirilen kuramlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

¹ Konuşma dilinden kasıt F. Saussure'ün *Course in General Linguistics* (1959) adlı eserinde ele aldığı dil (langue) ve söz (parole) ayrımındaki "söz" kavramıdır. İlgili terimin Türk dilbilim geleneğinde kimi zaman "söz", kimi zaman "konuşma dili" olarak kullanıldığı görülmektedir. Konuşma dili sesleri ise söz için gerekli olan seslerin çıkarılışıdır.

Yöntem

Yapılan çalışma, ses seviyesinde gerçekleşen süreçlere ilişkin verilerin detaylı analizi, örneklem incelemesi ve karşılaştırmalı analizler aracılığıyla Rusçada ötümlüleşme ve ötümsüzleşme olayının karmaşık doğasını aydınlatmaktadır. Çalışma, literatür araştırmasına dayanarak Rusçadaki ötümlü ve ötümsüz ses özelliklerinin genel koşullarını tanıttıktan sonra, ötümlü/ötümsüz özelliğe dayanan sınıflandırmayı ve bu özelliğin konuşma diline nasıl yansıdığını derinlemesine incelemeye odaklanmıştır. Araştırma, ötümlüleşme ve ötümsüzleşme olaylarını dizgeleştirmeye çalışırken, yabancı dil öğretiminde yeni yöntemler oluşturma amacına hizmet etmeyi hedeflemektedir. Türkçe ile yapılan karşılaştırmalar aracılığıyla, ana dili Türkçe olan öğrencilerin Rusça öğrenimi sırasında özellikle dikkat etmeleri gereken noktalara değinilmiştir. Çalışma, dilbilim teorilerinin pratik uygulamalara nasıl entegre edilebileceğine dair bir deneme niteliğindedir.

Ötümlü/Ötümsüz Ünsüzlerin Genel Özellikleri ve Sınıflandırılması

Ruşçanın sesbilimsel dizgesinde, ünsüzler arasında iki özellik kendini belirgin bir şekilde göstermektedir: damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış karşılıklı değişkeler ve ötümlü/ötümsüz karşılıklı değişkeler. Dünya dilleri içinde damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış karşılıklı değişkeler genellikle Slav dilleriyle sınırlıyken, ötümlü/ötümsüz karşılıklı değişkeler birçok dilde mevcuttur. Dünya dillerinde [β]/[v] ve [ɸ]/[f], [z]/[z] ve [c]/[s] gibi sürtünmeli karşılıklı çiftler görece daha nadir bulunurken, [ɽ]/[d] ve [ɽ]/[t], [ɸ]/[b] ve [ɽ]/[p], [r]/[g] ve [κ]/[k] gibi patlamalı ötümlü/ötümsüz değişiklikleri neredeyse tüm Hint-Avrupa dillerinde görülmektedir (Barhudarova, 2016, s. 9). Eğer ötümlü/ötümsüz karşılıklı değişkeler dünya dillerinde bu kadar yaygınlsa, Rusçada bu sesbilimsel olay neden bu kadar belirgin bir şekilde kendini gösterir ve Rusçadaki ötümlülük/ötümsüzlük olayının dünya dillerindekinden farkı nedir? Barhudarova, bu farkı üç temel özelliğe dayandırır: Bunlardan ilkinin nicel, diğer ikisini ise nitel olarak adlandırır ve her bir özelliğin Rusçanın yabancı dil olarak öğretiminde kendine özgü zorluklar oluşturduğunu vurgular (2016, s. 10). Rusçadaki ötümlülük/ötümsüzlük olgusunu daha iyi anlamak için bu olgunun genel koşullarına değinmekte fayda vardır.

Konuşma dili seslerinde temel ses veya ton kaynağı ses telleridir. Ünsüzlerin sesletimi sırasında ses tellerinin bağımsız hareketi, ünsüzlere ötümlülük özelliği kazandırır. Ancak ötümlülüğün temel kaynağının her zaman ses telleri olduğunu varsaymanın yanıltıcı olabileceği belirtilmelidir, çünkü diğer dillerde bu durum farklılık gösterebilir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, ünsüzlerin ötümlülük

özelliğine konuşma aygıtının gerginliği, sesletim süresi, seslerin aspirasyonlu² (Rus. *придыхание*; İng. *aspiration*) veya aspirasyonsuz oluşu, sessel çevre gibi faktörlerin belli oranda etki ettiğini kanıtlamıştır (Knyazev ve Pojaritskaya, 2006, s. 42; Kodzasov ve Kirilova, 200, s. 275; Barhudarova, 2016, s. 13).

Rusçada ötümlü ünsüzlerin ses tellerini titreştirmesi, sesletimin tüm süreci boyunca mutlak bir koşul oluşturur ve ünsüzlerin seslendirilmesine eşlik eder. Başka bir deyişle, Rusçadaki ötümlü ünsüzler tam ötümlüdür (Brizgunova, 1977, s. 34). Diğer dillerde ise, ses tellerinin titreşmesi sesin seslendirilmesinin tüm sürecine eşlik etmeyebilir (Krause ve Dittmers, 2017, s. 49). Örneğin Almanca veya Fincede titreşme, seslendirmenin sadece belli aşamalarında gerçekleşir ve bu durumlarda ünsüzler genellikle yarı ötümlü olarak değerlendirilir. Rusça öğretiminde ötümlü ünsüzlerin tam ötümlü olarak seslendirilmesi önemlidir, çünkü ana dili Rusça olanlar yarı ötümlü ünsüzleri çoğunlukla ötümsüz olarak algılar (Barhudarova, 2016, s. 12), bu da iletişim kopukluğuna yol açabilir. Türkçede de ünsüzlerin ötümlü olarak seslendirilmesi, Rusçadaki gibi ses tellerinin titreşmesiyle gerçekleşir (TDK, 2024). Rusça ve Türkçede ünsüzlerin ötümlü veya ötümsüz özellikleri anlamı ayırt edici fonematik niteliktedir. Bu özellik, ünsüzlerin sesbirimsel sınıflandırılmasına temel oluşturur. Türkçede [b]/[b] - [p]/[p], [c]/[dʒ] - [ç]/[tʃ], [d]/[d] - [t]/[t], [g]/[g] - [k]/[k], [z]/[z] - [s]/[s] gibi ötümlü/ötümsüz karşılıklı çiftler bulunur (Karaağaç, 2010, s. 90). Bu bağlamda, ana dili Türkçe olan öğrencilerin Rusça öğrenimi sürecinde, özellikle ötümlülük/ötümsüzlük konusunda Türkçenin genellikle pozitif bir etkisi olduğu görülür. Ancak Rusçadaki [ш]/[ʃ] - [ж]/[z] ve [ф]/[f] - [в]/[v] gibi karşılıklı çiftler ve damaksıllaşmış değişkelerin varlığı, ayrıca ötümlülük/ötümsüzlük özelliklerinin alışık olunmayan farklı sessel çevrelerde ve ünsüz yığılmalarında ortaya çıkması, Türk öğrenciler için bazı zorluklar oluşturabilir. Bu zorluklar, etkin dil pratikleri ve alıştırmalar sayesinde genellikle kısa sürede aşılabılır.

Rusçada ünsüzler ötümlülük/ötümsüzlük temelinde akıcı (Rus. *сонорный*; İng. *sonorant*) ve gürültülü (Rus. *шумный*; İng. *noisy*) olarak iki gruba ayrılır. Rus sesbilimsel geleneğine göre akıcı sesler grubuna akıcı [ʌ]/[h]³, [ʌ']/[h], [p]/[r], [p']/[r], [j]/[j] ve genizsil [н]/[n], [н']/[n], [м]/[m], [м']/[m] ünsüzler dahildir. Akıcı ünsüzlerin ayrı bir grupta yer almasının temelinde eklemleme ve oluşum koşullarına bağlı olarak

² Soluklu sesler: Ses telleri birbirine tam olarak yaklaşmadığında solunan havanın bu ses telleri arasında sürtünmesiyle oluşan ünsüz sesleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

³ Burada ve sonrasında transkripsiyon (IPA uygun olarak) mavi renkte verilecektir. IPA uygun olarak transkripsiyon Pullum ve Ladusaw tarafından hazırlanan *Phonetic Symbol Guide* eseri baz alınarak verilmiştir (Pullum ve Ladusaw). Çalışmada transliterasyon kırmızı renk ile belirtilmiştir.

hava akımının çıkışı sırasında konuşma aygıtında türbülansın oluşmaması ve bundan kaynaklanan düzenli ses yani ton miktarının, düzensiz ses yani gürültü miktarına kıyasla daha fazla olması yatmaktadır. Dahası akıcı seslerin bu özelliği kimi sesbilimsel yaklaşımlarda onları yarı ünlüler olarak sınıflandırmaya neden olabilmektedir (Şahin, 2019, s. 130). Burada ünsüzlerde ötümlülüğün, sesbilimsel açıdan oldukça koşullu ve farklı ünsüzlerde değişkenlik gösterebilen bir özellik olduğunu unutmamak gerekir. Özetle ses tellerin titreşmesi bir ünsüzün sesletimi sürecinin başından sonuna kadar olabildiği gibi, sadece sesletimin başında veya sonunda da olabilmektedir. Yukarıda belirtilmiş olduğu üzere, Rusçada var olan ötümlü ünsüzlerin sesletimi, ses tellerinin eklemlenmeye eş zamanlı olarak sesletimin başlangıcından sonuna kadar titreşmesiyle gerçekleşir (Zinder, 1979, s. 122).

Gürültülü gruba dahil olan ünsüzlerde ise yine eklemlenme ve oluşum koşullarına bağlı olarak düzensiz ses miktarı yani gürültü daha fazladır. Ancak bilindiği üzere gürültülü ünsüzlerde de ses tellerinin titreşmesi sonucunda belli bir miktarda düzenli ses görülebilir. Bu durum gürültülü ünsüzlerin ikiye ayrılmasına neden olmaktadır: ötümlü gürültülü ünsüzler (Rus. звонкий шумный согласный; İng. voiced noisy consonant) ve ötümsüz gürültülü ünsüzler (Rus. глухой шумный согласный; İng. voiceless noisy consonant). Özetle ötümlü gürültülü ünsüzler hem düzensiz hem düzenli seslerden oluşan seslerdir, ancak bu ünsüzlerde düzenli ses miktarı düzensiz ses miktarına kıyasla daha azdır. Ötümsüz gürültülü ünsüzler ise sadece düzensiz seslerden yani sadece gürültüden oluşmaktadır, başka bir deyişle bu grup ünsüzlerin sesletimi sırasında ses telleri rahat konumda bulunmaktadır.

Akıcı ünsüzlerin yüksek miktarda düzenli ses içermeleri, bu grup ünsüzlerin spektral görüntülerinin, ünlülerin spektral görüntülerine benzemesine neden olmaktadır. Rusçada yan akıcı olan [ʌ]/[t] ve [ʌʹ]/[tʹ]’nin belirgin spektral özelliği yüksek frekanslı F₃ ve düşük frekanslı F₂’dir. Çarpmalı [p]/[r] ve [pʹ]/[rʹ] seslerinin belirgin spektral özelliğini oldukça kısa (25 ms’den kısa) aralıklar oluşturmaktadır. Rusçanın tek orta dil ünsüzü [j]/[jʹ]’nin formant değerleri ise [ɲ]/[i]’ye oldukça yakındır, ancak aradaki temel farkı düzensiz sesler (gürültü) oluşturmaktadır. Genizsil [ɲ]/[n], [ɲʹ]/[nʹ], [m]/[m] ve [mʹ]/[mʹ]’nin oluşumunda hava akımı, burun boşluğu gibi geniş bir yankılayıcıdan geçerek güçlü rezonansa neden olmaktadır (Knyazev, 2017, s. 95).

Ruşçada 27⁴ ünsüz sesbirimi gürültülü ünsüzler ulamını oluşturmaktadır. Gürültülü ünsüzler çatısı altında 16 sesbirim ötümsüz gürültülü ünsüz kümesini, 11 sesbirim ise ötümlü gürültülü ünsüz kümesini oluşturur. Böylelikle Rusçada [п]/[p], [п']/[pʲ], [ф]/[f], [ф']/[fʲ], [к]/[k], [к']/[kʲ], [т]/[t], [т']/[tʲ], [с]/[s], [с']/[sʲ], [ш]/[ʃ], [х]/[x], [х']/[xʲ], [ч]/[tʃ], [ц]/[ts], [щ']/[ɕ] **ötümsüz gürültülü ünsüz**; [б]/[b], [б']/[bʲ], [в]/[v], [в']/[vʲ], [г]/[g], [г']/[gʲ], [д]/[d], [д']/[dʲ], [з]/[z], [з']/[zʲ], [ж]/[ʒ] ise **ötümlü gürültülü ünsüz** olarak sınıflandırılır.

Gürültülü ünsüzlerden 20 sesbirimi, ötümlü/ötümsüz özellikleri bakımından karşılıklı çiftler oluşturmaktadır. Bu çiftleri oluşturan ünsüzler, temel sınıflandırma özellikleri açısından çıkış yeri, çıkış biçimi ve yan boğumlanma gibi özellikleriyle birbirlerine çok yakın olup yalnızca ötümlülük/ötümsüzlük açısından birbirlerinden ayrılırlar. Rus sesbilimsel dizgesinde ötümlülük/ötümsüzlük temelinde [п]/[p] ve [б]/[b], [п']/[pʲ] ve [б']/[bʲ], [ф]/[f] ve [в]/[v], [ф']/[fʲ] ve [в']/[vʲ], [к]/[k] ve [г]/[g], [т]/[t] ve [д]/[d], [т']/[tʲ] ve [д']/[dʲ], [с]/[s] ve [з]/[z], [с']/[sʲ] ve [з']/[zʲ], [ш]/[ʃ] ve [ж]/[ʒ] olmak üzere on adet karşılıklı çift bulunur. Çeşitli sesbilimsel çalışmalar (Kasatkin, 2008, s.20; Gorškova ve Haburgayev, 1981, s. 77; Barhudarova, 2016, s.11) sesbirim grubuna damaksıllaşmış arka ünsüzleri de dahil ederek ötümlü/ötümsüz karşılıklı çiftler grubunu [к']/[kʲ] ve [г']/[gʲ] ile on bir karşılıklı çifte yükseltmektedir. Ayrıca Barhudarova (2016, s. 11) ve Kasatkin (2008, s.20) Rusçada [щ']/[ɕ] ve [ж']/[ʒ] sesbirimlerinin bulunduğunu ve bunların da ötümlülük/ötümsüzlük bağlamında karşılıklı çift oluşturduğunu savunmaktadır. Barhudarova (2016, s. 11), ünsüz sesbirimleri kümesine ötümlü sürtünmeli arka [ʏ]'nin de dahil edilebileceğini öne sürerek, karşılıklı çiftlerin sayısının [x]/[h] ve [ʏ]/[ʏ] ile birlikte on üçe kadar çıkabileceğini belirtmektedir. Ancak [щ']/[ɕ]; [ж']/[ʒ]; [ʏ]/[ʏ] sesbirimlerinin Rusçada çok nadir ve sınırlı sessel çevrelerde bulunması, ayrıca düzenli değişkenler olarak varlık göstermemesi göz önünde bulundurulduğunda yabancı dil öğretiminde bu sayının on bir olarak kalmasının hem yöntem hem de uygulama bağlamında daha doğru olduğu sonucuna varmak mümkündür: [п]/[p] ve [б]/[b], [п']/[pʲ] ve [б']/[bʲ], [ф]/[f] ve [в]/[v], [ф']/[fʲ] ve [в']/[vʲ], [к]/[k] ve [г]/[g], [к']/[kʲ] ve [г']/[gʲ], [т]/[t] ve [д]/[d], [т']/[tʲ] ve [д']/[dʲ], [с]/[s] ve [з]/[z], [с']/[sʲ] ve [з']/[zʲ], [ш]/[ʃ] ve [ж]/[ʒ]. Bu görüşe göre, Rusçada ötümlü karşılığı bulunmayan ötümsüz ünsüzler [x]/[x], [x']/[xʲ], [ч]/[tʃ], [ц]/[ts] ve [щ']/[ɕ] olarak sıralanabilir. Aynı şekilde, [л]/[l], [л']/[lʲ], [н]/[n], [н']/[nʲ], [м]/[m], [м']/[mʲ], [р]/[r], [р']/[rʲ] ve [ј]/[j]'sesbirimleri, Rus sesbilimsel geleneğinde

⁴ Moskova ve Sankt-Peterburg Sesbilim Okulları arasında Rusçadaki sesbirim sayısı konusunda fikir ayrılıkları olduğunu belirtmek isteriz. Çalışmada verilen rakamlar, Rusçada 36 ünsüz sesbiriminin var olduğuna dayanmaktadır.

ötümsüz karşılıkları bulunmayan ötümlü ünsüzler olarak kabul edilir. Ancak sadece ötümlü olarak kabul edilmelerine rağmen, son zamanlarda yapılan çalışmalar bu ünsüzlerin belirli konumlarda ötümlülük özelliklerini sergilediklerini ortaya koymuştur (Matuseviç, 1976, s. 200; Panteleyev ve diğerleri, 2017, s. 14; Kolesnikova, 2015, s. 78). Bu konu, sonraki sayfalarda daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Rusçada ötümlülük/ötümsüzlük özelliği bağlamında yirmi iki sesbirimi düzenli karşılıklı değişken çiftleri oluştururken, kalan ötümlü veya ötümsüz sesbirimlerin sessel çevreye bağlı olarak düzensiz değişkenler oluşturabildiği gözlemlenmektedir. Ötümlülük/ötümsüzlük özelliğine dayalı olarak sayıca çok olan düzenli değişkenlerin yanı sıra belli sessel çevrelerde meydana gelen düzensiz değişkenlerin varlığı, Rusça ses dizgesini diğer dillerden farklı kılar ve öğrenimini belirli bir oranda zorlaştırır. Öğrenim sürecinde, Rusçanın diğer dillerden farklı olarak kapalı ünsüzlerin yanı sıra sürtünmeli ünsüzlerin de karşılıklı çiftler oluşturabilme özelliği üzerinde ayrıca durulmalıdır.

Ötümlüleşme ve Ötümsüzleşme Süreçleri

Rusçada ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz yapısı, yalnızca niteliksel bir özellik olmakla kalmayıp, aynı zamanda sözcük içindeki konumuna veya sessel ortamına bağlı olarak ortaya çıkabilen veya yok olabilen bir özelliktir. Diğer bir deyişle ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz özelliği işlevsel bir nitelik taşır. Rusçada ötümlü bir ünsüz, sözcükteki konumuna veya sessel çevresine bağlı olarak ötümsüzleşebilir; benzer şekilde bir ötümsüz ünsüz de aynı koşullara bağlı olarak ötümlüleşebilir. Buna göre, ötümsüzleşme olayı belli bir sessel çevrede veya konumda bir sesin ötümlü özelliğini yitirmesi olarak tanımlanırken; ötümlüleşme olayı ise belli bir sessel çevrede veya konumda bir ötümsüz ünsüzün ötümlü özelliği kazanması olarak açıklanabilir.

Ötümlüleşme ve ötümsüzleşme olayları, Rusçada sık rastlanan ve karmaşık niteliklere sahip sesbilimsel süreçlerdir. Bu süreçlerin işleyişini dizgeleştirmek için Rus sesbilimsel geleneğinde ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz özelliği bağlamında zayıf ve güçlü konumlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: ötümlü ünsüzler için kelime sonu konumu; ötümlü gürültülü ünsüzler için ötümsüz gürültülü ünsüzün öncesindeki konum; ötümsüz gürültülü ünsüzler için ötümlü gürültülü ünsüzün öncesindeki konum. Ünlülerin ve akıcı ünsüzlerin öncesindeki konumlar, ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz özelliği açısından güçlü konumlardır. Bir ünsüzün

ötümlü/ötümsüz bağlamında akıcı ünsüzün öncesindeki konumunun güçlü olması, Rusçayı diğer dillerden, özellikle Roman dillerinden ayıran önemli bir özelliktir.

Türkçenin ötümlüleşme ve ötümsüzleşme bağlamında Rusça öğrenim sürecine genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür, zira Türkçede de bu olay görülür. Ancak Türkçede Rusçadan farklı olarak iki ünlü arasındaki ötümsüz ünsüzlerin konumu zayıf olarak değerlendirilebilir, bu durum özellikle [p]/[p], [ç]/[tʃ], [t]/[t], [k]/[k] gibi ünsüzler için geçerli olup bu özellik her zaman düzenli olmayabilir.

Güçlü ve zayıf konumların koşulları değerlendirildiğinde, Rusçada ünsüz sesler dizgesinde daha çok geriye dönük etkileşimin etkin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ancak Knyazev, yan boğumlanma sırasında etkileşimin ilerleyici de olabileceğini savunmaktadır (Knyazev, 2022, s. 298). Bu bağlamda yukarıda belirtilen zayıf konum ve Yüksel'in bulgularında yer alan "*İç ötümsüzleştirme etkisinde ötümsüz ünsüz, ötümlü ünsüze sol taraftan bitişikse ötümlü örüntüsünü alçaktan yükseğe, sağ taraftan bitişikse yüksekte alçağa olacak şekilde etkilemektedir*" ifadesinden hareketle Türkçede etkileşimin hem ilerleyici hem de gerileyici nitelikte olduğunu söylemek mümkündür (Yüksel, 2010, s. 213). Yukarıda verilen tüm bilgiler, ötümlüleşme ve ötümsüzleşme süreçlerinin genel koşullarını oluşturmanın yanı sıra, ünsüzlerde görülen bu süreçlerin Rusçaya özgü işleyişini anlamak için oldukça önemlidir.

Ötümsüzleşme

Ötümsüzleşme olayı Rus dilbilimcilerin eskiden beri dikkatini çeken olaylardan olup ilk Rusça dilbilgisi kitapları sayılabilecek eserlerde dahi karşımıza çıkmaktadır. Bu sesbilgisel olaya ilk kez 18. yüzyılda M. V. Lomonosov'un kaleminden çıkan Rusça Gramer adlı eserde rastlanmaktadır: "*Tüm yumuşak ve akıcı harfler, sert ünsüzler öncesi ve söylemin sonunda, öncesinde ünlü bulunmadığı taktirde sert olarak seslendirilir, yani "b" "p" olarak, "v" "f" olarak, "g" "k" veya "h" olarak, "d" "t" olarak, "j" "ş" olarak "z" "s" olarak seslendirilir*" (Lomonosov, 1755, s. 47). 18. yüzyılda Lomonosov'un yanı sıra Barsov da Rusça Gramer kitabında Rusçada son ses ötümsüzleşme olayına değinmiştir: "*Yumuşak ünsüzler, sözcüğün sonunda özellikle yalın halde seslendirildikleri zaman, örneğin еромъ sözcüğünde kalınlaşan, еремъ sözcüğünde incelen, eşli sert ünsüzlere dönüşür. Buna bir diğer örnek Божъ kelimesinin Божъ olarak seslendirilmesidir*" (Barsov, 2012, s. 58). Sonuç olarak ötümsüzleşme olayı 18. yüzyıldan başlayarak Rus dilbilimcilerin dikkatini çeken ve doğası araştırılan sesbilimsel bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar Rusçada ötümlü gürültülü ünsüzlerin ötümsüzleşmesinin, Eski Rusçada görülen gırtlak patlamalı [ʔ] ünsüzünün varlığına dayandığını ortaya koymaktadır (Dobrodomov ve İzmestyeva, 2009, s. 1001; İzmestyeva, 2009, s. 481). Bu kuramın gelişmesine ötümsüzleşme sürecindeki düzensizlikler neden olmuştur. Bin yıl önce Eski Rusçada dar ünlüler /ь/(Rus. ерь) ve /ъ/(Rus.еръ)'nın düşmesi sonucu önemli ses değişimleri meydana gelmiş ve bu değişimler dilin ses yapısını tümüyle değiştirmiştir (Şahin, 2020, s. 643). Dar ünlülerin düşmesi, Eski Rusçada açık seslemenin yanı sıra kapalı ve önden açık seslemelerin gelişimine yol açmıştır. Kapalı seslem, Eski Rusçada duraklama oluştururken; önden açık seslem, ünlü yığılmasına neden olmuştur. Böylelikle bu iki yeni seslem yapısı, Eski Rusçada gırtlak patlamalı [ʔ] sesinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Eski Rusçada ünlü çatışması, zaman zaman farklı düzensizliklere ve anlam karışıklığına sebep olmuştur. Bu nedenlerle Eski Rusçada gırtlak patlamalı [ʔ] ünsüzünün, önünsüz türemesi (Rus. протеза; İng. prothesis) olayının bir sonucu olarak geliştiği düşünülmektedir.

Günümüz Rusçasında ötümsüzleşme olayı, iki temel sesbilimsel koşulun bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Birincisi, kelime sonu gibi son ses konumlarında bulunan ötümlü ünsüzlerde meydana gelen konumsal ötümsüzleşmedir. İkincisi ise, benzeşme (Rus. ассимиляция; İng. assimilation) süreciyle gerçekleşen iç ses ötümsüzleşmedir. Bu iki durum temelinde Rusçadaki ötümsüzleşme sürecini konumsal ve etkileşimsel olarak iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bu ayırım, Rusçanın sesbilimsel özelliklerini anlamada kritik bir rol oynar ve dilin yapısal zenginliğini yansıtır.

Son Ses Ötümsüzleşmesi

Rusçada zayıf konumu olan, son ses konumunda bulunan ötümlü gürültülü ünsüzler ötümlü özelliklerini yitirerek karşılığı olan ötümsüz gürültülü ünsüzlere dönüşür, başka bir deyişle konumsal değişiklik geçirerek ötümsüzleşir. Örneğin: гриб/*grib*⁵ → гри[п]/*gri*[p]; кров/*krov* → кро[ф]/*kro*[f]; мороз/*moroz* → моро[с]/*moro*[s]; город/*gorod* → горо[т]/*goro*[t]; порог/*porog* → поро[к]/*poro*[k]; нож/*noz* → но[ш]/*no*[s]. Ötümsüzleşme süreci hem artdamaksışlaşmış (Rus. веларный согласный; İng. velarized consonant) hem damaksışlaşmış ünsüzlerde (Rus. палатальный согласный; İng. palatalized consonant) görülür, örneğin: дробь/*drob* → дро[п']/*dro*[p]; бровь/*brov* → бро[ф']/*bro*[f]; князь /*kn*^(v→j)*az* →

⁵ Burada ve sonrasında transliterasyon kırmızı renkte verilecektir. Transliterasyon Türkçede kullanılan yazı birimlerinin temelinde verilecektir.

кня[ç]/ **kn^(v→j)a[s]**; грудь/**grud** → гру[ç]/**gru[t]**. Ancak, örneklerden de görüldüğü gibi, ötümsüzleşme sürecinde damaksıllaşmış ünsüzler sadece damaksıllaşmış karşılığına, artdamaksıllaşmış ünsüzler ise artdamaksıllaşmış karşılığına dönüşür. Ötümlü gürültülü ünsüzler grubundan damaksıllaşmış [ç]/[ç]’de ötümsüzleşme sık görülmez, bunun temel nedeni bu sesbirimine Slav kökenli sözcüklerde son ses konumunda rastlanmamasıdır. Rastlandığı nadir durumlar alıntı sözcükleri işaret eder ve bu sözcüklerde [ç]/[ç] Rusçanın sesbilimsel yapısına uygun olarak ötümsüzleşerek karşılığı olan [k]/[k]’ye dönüşür, örneğin: агъ/**ag** → a[k]/**a[k]**. Burada [k]/[k]’nin de sözcüğün son ses konumunda Slav kökenli sözcüklerde rastlanmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Rastlandığı durumlar alıntı sözcükleri işaret eder.

Ötümsüzleşme süreci bağlamında Rusçanın ünsüzler dizgesinin bir özelliğinden daha söz edilmelidir. Rusçada [ш]/[ş] sesbiriminin sadece damaksıllaşmış karşılığı bulunmamaktadır; [ш]/[ş]’nin ötümlü karşılığı da vardır ve bu [ж]/[z]’dir. Aynı şekilde [ж]/[z]’nin damaksıllaşmış karşılığı da yoktur. Böylelikle damaksıllaşmış ötümlü gürültülü ünsüzler grubundan sadece dördü: [б]/[b], [в]/[v], [д]/[d] ve [з]/[z] son ses konumunda bulunabilir. Özetleyecek olursak Rusçada son ses konumunda ötümsüzleşme süreci ön ötümlü gürültülü ünsüzde düzenli olarak görülür: [б]/[b], [б]/[b], [в]/[v], [в]/[v], [г]/[g], [д]/[d], [д]/[d], [з]/[z], [з]/[z], [ж]/[z].

Ötümlü gürültülü ünsüzlerin son ses konumunda ötümsüzleşmesi her ne kadar düzenli olarak adlandırılrsa da çoğu sesbilimci, konumsal ötümsüzleşmenin çok yönlü bir olay olduğunu ve konuşma hızına, izleyen sesin niteliğine, ses çevresine bağlı olarak değişkenlik gösterebildiğini vurgular (Akişina ve Baranovskaya, 1990, s. 72; Matusевич, 1976, s. 200; Dobrodomov ve İzmostyeva, 2009, s. 1001). Dilbilimciler, son ses ötümsüzleşmenin, ünlü ve akıcı ünsüzlerin önünde daha düzenli olduğuna dikkat çekerler. Bunun yanı sıra son ses ötümsüzleşmesinde durağın, oldukça büyük bir rolü olduğu bir gerçektir. Yapılan araştırmalar, son sesteki sonra durağın bulunmasının ötümsüzleşme düzenini artırdığını gösterir (Knyazev, 2006, s. 102-105; Matusевич, 1976, s. 200).

Son yıllarda yürütülen çalışmalar Rusçada akıcı ünsüzlerde de son ses konumunda, özellikle ötümsüz gürültülü ünsüzler sonrası konumunda, ötümsüzleşmenin görüldüğünü savunur (Knyazev, 2006, s. 75; Matusевич, 1976, s. 200; Şapovalova ve Lebedeva, 2020, s.63). Örneğin театр/**teatr** → теат[p]/**teat[r]**; веprь/**veprj** → веп[p]/**vep[r]**; дряхл/**dr^(v→j)ahl** → дрях[ç]/**dr^(v→j)ah[l]**; мысль/**mislj** → мыс[ç]/**mis[l]**; алгоритм/**algorjitm** → алгорит[m]/**algorjit[m]**; есмь/**yesjmj** →

ес[м̣]/yes[ɲ]; Лофн/Lofn → Лоф[н̣]/Lof[ṇ]; песнь/pjeṣn̄j → пес[н̣]/pjeṣ[ṇ]. Şapovalova ve Ledeneva (2020, s. 63) günlük dikkatsiz sesletimlerde akıcı ünsüzlerin ötümlü gürültülü ünsüzlerden sonra gelmeleri halinde sözcüğün sonunda ötümlü özelliklerini koruyabildiği gibi, yitirebildiğini de ileri sürer. Örneğin тигр/tigr sözcüğünün hem тиг[p]/tig[r] hem тиг[p]/tig[r] şeklindeki sesletimlerine rastlanır. Ancak Rusçada akıcı ünsüzlerin, ötümlü gürültülü ünsüzlerden sonra ötümlülüklerini korumaya eğilimli olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bazı sözcüklerde akıcı ve ötümlü gürültülü ünsüz arasında, ötümlülüğü güçlendiren ünlü türemesi (Rus. эпентеза; İng. epenthesis) bile görülebilir. Örneğin рубль/rubl̄ → ру[б̄л̄]/ru[b̄l̄] sözcüğündeki gibi. Panteleyev, Şeyko ve Belik (2017, s. 14) ise akıcı ünsüzlerin, sözcüğün ilk sesi konumunda, ötümsüz gürültülü ünsüz öncesi, sözcüğün son sesi konumunda ve ötümsüz gürültülü ünsüz sonrası ötümsüzleştiğini ileri sürer. Örneğin мшистый/mşisty → [м̣.]шистый/[ṃ.]şisty, рта/rta → [p̣.]та/[ṛ.]ta, Пётр/Petr → Пёт[p̣.]/Pet[ṛ.], вопль/vopl̄ → воп[л̄.]/vop[l̄.] örneklerinde görüldüğü gibi. Bununla beraber Panteleyev, Şeyko ve Belik (2017: 14) akıcı seslerin, ilk ve son ses konumlarında ötümlü gürültülü ünsüzlerden farklı olarak ötümlülüklerini tümüyle yitirmediklerini, yitirilen ton miktarının onların ötümlü niteliklerini değiştirecek kadar büyük olmadığını vurgular.

Yukarıda sıralanan tüm bilgilerin yanı sıra ölçünlü Rusçada ötümlü gürültülü ünsüzlerin son ses konumunda sadece ötümsüz sesletimleri doğru kabul edilirken, akıcı ünsüzlerin son ses konumunda sesletimi konusunda herhangi bir standardın olmadığı, ancak ötümlü sesletimlerin daha yaygın görüldüğü belirtilmelidir. Rus sesbilim geleneğinde akıcı ünsüzlerin ötümsüzleşmiş sesletimleri birer değişke (Rus. аллофон; İng. allophone) olarak kabul edilir (Matuseviç, 1976, s. 197; Panteleyev, Şeyko ve Belik, 2017, s. 14; Şapovalova ve Ledeneva, 2020, s. 63). Bu, iki kıstasa dayanmaktadır; birincisi, akıcı ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz özelliğinin anlam ayırt edici olmaması, ikincisi ise ötümsüzleşmenin sonucunda dahi bu seslerde onları ötümlü olarak sınıflandırmaya yetecek kadar tonun korunmasıdır. Bundan dolayı ötümsüzleşen akıcı ünsüzler, sesbirim olarak kabul edilmez ve transkripsiyonda bu ünsüzlerin ötümsüzleşmesi sadece ayırıcı imlerin yardımıyla belirtilir.

Rusçada sık rastlanan son ses konumundaki ötümsüzleşme olayına Türkçenin olumlu bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun doğruluğu Yücel'in ortaya koyduğu bulgularla desteklenmektedir: "İncelemeler sonucunda ulaşılan bulgulardan biri de birkaç ihmal edilebilir örnek dışında tüm ötümlü ünsüzlerin, sözcük sonunda ötümlü düzeyinin giderek düştüğü ya da ötümsüzleştiğidir (2010, s. 213). Yabancı dil

olarak Rusça eğitiminde, özellikle konuşma yetisinin ediniminde Genelleme Yöntemi (Rus. метод аппроксимации; İng. approximation method) sıklıkla kullanılır. Son ses konumunda görülen ötümsüzleşme süreci, çoğu zaman damaksıllaşmış veya artdamakşıl ünsüzleri ayırt etmeksizin, en az çaba yasası (Rus. закон наименьшего усилия; İng. Least Effort Law) ile açıklanır veya herhangi bir açıklama getirilmeksizin sadece bir kural olarak tanıtılır. Çağdaş yabancı dil eğitiminin Avrupa Dil Portfolyosu tarafından belgelenen seviyeleri kıstas alması ve bu doğrultuda dilbilimsel materyal sunması göz önüne alındığında, uygulanan yöntem tartışmasız doğrudur. Ancak, sesbilimsel olaylar çoğu zaman birbirini izleyen sesbilimsel süreçlerin zincirleme etkisi ve tarihsel değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, Rusçadaki sözcük sonlarında görülen ötümsüzleşme süreci bir istisna değildir.

Ötümlü/Ötümsüz Benzeşme

Rusçada, ötümlü/ötümsüz benzeşme hem sözcüklerde hem de prozodik öbeklerde görülür. Prozodik öbekler, proklitik/enklitiklerle veya bağımsız sözcüklerden oluşabilen yapılardır (Koca, 2020, s. 7-36). Bu yapılar altında, ötümlü/ötümsüz benzeşme olayı, etkileşim biçimine ve ses özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik gösterir.

İç Ses Ötümlü/Ötümsüz Benzeşme

Rusçada sözcükte ötümlü/ötümsüz benzeşme, kökte veya kök ile biçimbirim arasında görülebilir ve ünsüzlerin özelliklerine, yani ünsüzlerin gürültülü veya akıcı olmasına bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Sözcükte iki gürültülü ünsüz yan yana geldiğinde geriye dönük bir etkileşim yaşanır. Buna bağlı olarak Rusçada önceki ünsüz, sonraki ünsüze ötümlü/ötümsüz özellik bakımından benzer: ötümlü gürültülü bir ünsüz, ötümsüz bir ünsüzün öncesinde ötümsüzleşir; ötümsüz gürültülü bir ünsüz, ötümlü gürültülü bir ünsüzün öncesinde ötümlüleşir. Örneğin: лодка → лo[t/t]ka sözcüğünde ötümsüz [к/k] öncesinde bulunan ötümlü [д/d] sesini ötümsüzleştirir, ya da сбор → [з/z]бop sözcüğünde ötümlü gürültülü [б/b] öncesinde bulunan ötümsüz [с/s] sesini ötümlüleştirir. Rusçada ötümsüz benzeşme ötümlü benzeşmeye kıyasla çok daha sık görülen bir olgudur (Matuseviç, 1976, s. 197).

Gürültülü ünsüzler grubundan farklı olarak, akıcı sesler grubuna dahil olan seslerle gürültülü ünsüzler arasında ötümlü/ötümsüz benzeşme sürecinde çok sayıda düzensizlik görülmektedir. Bu düzensizlikler, Rus dilbilimciler arasında fikir ayrılıklarına neden olmaktadır. Matuseviç, yan yana gelen ünsüzlerden biri akıcı grubuna dahil olduğunda ötümlü/ötümsüz benzeşmenin gerçekleşmediğini savunur

(1976, s. 197). Akişına ve Baranovskaya (1990, s. 72), Girjeva (2015, s. 94) ve Brızgunova (1977, s.51) da bu konuda Matuseviç ile hemfikirdir. Bununla birlikte Matuseviç, akıcı sesin, ötümsüz gürültülü bir ünsüzün öncesinde kısmen ötümsüzleştiğini belirtir; ancak Rusça ses dizgesinde akıcı seslerin ötümsüz karşılıklı sesbirimlerinin bulunmamasından ötürü, bu olayın bir modifikasyon olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Matuseviç, 1976, s. 197). Matuseviç ayrıca Rusçada ileriye dönük benzeşmenin sadece ötümsüz gürültülü ünsüzü akıcı sesin izlediği durumlarda ve durak öncesinde meydana geldiğini vurgular, örneğin ритм/**ritm** → рит[м.]/**rit**[m.] veya театр/**teatr** → теат[p.]/**teat**[r.].

Knyazev, akıcı seslerin bulunduğu ses öbeklerindeki benzeşme düzensizliği üzerine yaptığı çalışmada, akıcı ve gürültülü ünsüzler arasında benzeşmenin gerçekleşmediğini ve düzensiz olarak ortaya çıkan ötümsüzleşmelerin veya ötümlüleşmelerin yan boğumlanmanın (Rus. коартикуляция; İng. coarticulation) bir sonucu olduğunu deneysel olarak kanıtlamaya çalışmıştır (2021, s. 139). Dilbilimci, Rusça ses dizgesinde akıcı ünsüzler için ötümsüz karşılıkların gelişmemesini yine yan boğumlanmanın özelliğine dayandırmaktadır; zira yan boğumlanmada, benzeşmeden farklı olarak, fonolojik özellikler kaybolmaz. Ayrıca Knyazev, seslerin fonolojik özelliklerinin karmaşık akustik ve algısal özellikler içerdiğini ve bu karmaşık akustik/algısal özellikler ile sesbilimsel olaylar arasında net bir bağlantı kurmanın mümkün olmadığını savunur (2021, s. 139). Özellikle ötümsüz ünsüzler; ses tellerinin titreşmemesi, kapatının süresi, aspirasyon, gürültünün miktarı, patlama gücü, temel tonun yüksekliği, yan seslerin süresi ve ünsüzün ünlüye nasıl bağlandığı gibi çeşitli özellikler açısından ötümlü ünsüzlerden farklıdır (Knyazev, 2021, s. 139). Ayrıca sıralanan tüm özelliklerin oranları, sesin konumuna bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Örneğin Rusçada kelime sonunda (son ses konumunda) bulunan bir ötümsüz ünsüz için kapatının süresi en önemli özelliklerinden olabilirken, iç konumda bulunan bir ötümsüz ünsüz için ses tellerinin titreşmemesi daha büyük bir öneme sahiptir. Knyazev'e göre Rusçada sesbilimsel özelliklerin değişimi olarak değerlendirilebilecek ötümlü/ötümsüz benzeşme yalnızca gürültülü ünsüzler arasında gerçekleşir (2021, s. 139), akıcı seslerin ötümsüz gürültülü ses sonrasında ötümsüzleşmesi ise yan boğumlanmanın sonucudur.

Rusçada ötümlü/ötümsüz benzeşme olayının dikkate değer özelliklerinden biri, boğumlanma biçimi ve yeri farklı olan ünsüzler arasında da gerçekleşebilmesidir. Örneğin, sürtünmeli dış ötümlü [c/s], patlamalı dış ötümlü [д/d], veya patlamalı çift dudaksıl ötümlü [ǰ/b], veya kapantılı arka ötümlü [r/g] öncesinde ötümlüleşebilir,

örneğin сделать/*sdelat* → [з]делать/[z]delat; сбить/*zbit* → [з]бить/[z]bit; гореть/*zgoret* → [з]гореть/[z]goret v.d.

Rusçada, ötümlü/ötümsüz benzeşme olayının bir diğer önemli özelliği, gürültülü [в/v] sesinin konumuna bağlı olarak bu süreçte hem gürültülü hem de akıcı ses olarak işlev görebilmesidir. Böylece, herhangi bir ötümsüz gürültülü ünsüzün öncesinde bulunan [в/v], ötümsüzleşir ve ötümlü gürültülü ünsüz gibi davranır. Örneğin ловко/*lovko* → лo[ф]кo/lo[f]ko. Ancak ötümsüz gürültülü bir ünsüzü izlediğinde akıcı olarak davranır ve öncesinde bulunan sesi ötümlüleştirmez. Örneğin битва/*bitva* → би[t]ва/bi[t]va.

İç ses ötümlü/ötümsüz benzeşme olayı, Rusçada genellikle gürültülü ünsüzler arasında geriye dönük olarak gerçekleşmektedir. Akıcı ve gürültülü ünsüzler arasında geriye dönük benzeşmenin gerçekleşmediği, akıcı ünsüzlerde görülen ötümsüzleşmenin yan boğumlanmanın bir sonucu olduğu ve görülen ötümsüzleşmenin bir biçimbirim için yeterli olmadığı, sadece alofon (Rus. аллофон; İng. allophone) olarak değerlendirilebileceği sonucuna varmak mümkündür.

Prozodik Öbeklerde Ötümlü/Ötümsüz Benzeşme

Görevli öğelerle oluşan prozodik öbekler, hem proklitikler hem de enklitikler aracılığıyla oluşturulabilir. Rusçada proklitik konumunda genellikle edatlar, bağlaçlar veya ekler bulunurken, enklitik konumunda sadece ekler görülür. Rusçada proklitiklere enklitiklere kıyasla daha sık rastlanır (Matuseviç, 1976, s. 198). Enklitiklerin sayısı ise oldukça sınırlıdır ve bunlara örnek olarak sadece “бы”, “же”, “ли”, “то” gösterilebilir. Görevli öğelerle oluşturulan prozodik öbeklerde genellikle sözcükte yaşanan ses etkileşimleri görünür, zira Rusçada bu tür öbeklere ithafen sesbilimsel sözcük (Rus. фонетическое слово) terimi geliştirilmiştir. Sesbilimsel sözcükte klitikler, ana sözcükle birleşerek kendi vurgularını yitirir ve ana sözcüğün vurgu çatısı altına girer. Proklitiklerin kendi vurgularını koruduğu istisnai durumlarda, ana sözcük kendi vurgusunu kaybedebilir. Rusçada prozodik öbeklerde gürültülü ünsüzler yan yana geldiğinde aralarında geriye dönük ötümlü/ötümsüz benzeşme olayı görülür. Örneğin в газете/*v gazete* → [в]газете/[v]gazete, ама в комнате/*v komnate* → [ф]комнате/[f]komnate; над городом/*nad gorodom* → на[d]городом/na[d]gorodom, ама над селом/*nad selom* → на[t]селом/na[t]selom; под знаком/*pod znakom* → по[d]знаком/po[d]znakom, ама под столом/*pod stolom* → по[t]столом/po[t]stolom, с тобой/*s toboy* → [с]тобой/[s]toboy, ама с другом /*s drugom* → [з]другом/[z]drugom. Proklitik konumunda bulunan ekler de

edatlar gibi ötümlü/ötümsüz benzeşme geçirir. Örneğin уж вы/**uj vı** → у[ж]вы/**u[z]vı**, ama уж ты/**uj tı** → у[ш]ты/**u[ş]tı**.

Prozodik öbeklerde de tıpkı sözcüklerde olduğu gibi akıcı seslerin dahil oldukları yığılmalarda benzeşme olayında belli düzensizlikler söz konusudur. Öyle ki proklitik konumunda, edatlarla oluşturulan prozodik öbeklerde, yan yana gelen ünsüzlerden ikincisi akıcı sesler grubuna dahil veya [в/v] sesi ise, o zaman benzeşme gerçekleşmez (Matuseviç, 1976, s.199), ünsüzler kendi özelliklerini tümüyle korur. Örneğin: под луной/**pod lunoy** → по[д]луной/**po[d]lunoy**; от мамы/**ot mamı** → о[т]мамы/**o[t]mamı**. Ancak eklerle oluşturulan prozodik öbeklerde eklerin son ötümlü gürültülü ünsüzlerde akıcı sesler ve [в/v] öncesi ötümsüzleşme görünür, örneğin ведь я/**ved ya** → ве[т]я/**ve[t]ya**, раз вы/**raz vı** → ра[с]вы/**ra[s]vı** v.b. Ancak Akişina ve Baranovskaya (1990, s. 73) [в/v] sesinin başka bir özelliğine dikkat çekmektedir. [в/v] sesinin hem sağ hem sol tarafında gürültülü ünsüzlerin bulunduğu yığılmalarda, yani üç ünsüzün yan yana geldiği durumlarda son ses ötümsüz gürültülü bir ses ise üçü de ötümsüzleşir. Örneğin без всего/**bez vsego** → бе[сфс]еро/**be[sfs]ego**. Üçlü ünsüz grubunun son sesi ötümlü ise üçü de ötümlü olarak seslendirilir, örneğin от взора/**ot vzora** → о[двз]ора/**o[dvz]ora**, başka bir deyişle ötümlüleşme görülür.

Anlamalı dil öğeleriyle oluşturulan prozodik öbeklerde ötümlü/ötümsüz benzeşme olayı yardımcı dil öğeleriyle oluşturulan prozodik öbeklerde görüldenden farklı özelliklere sahiptir. Sözcüklerin sınırında, başka bir deyişle birinci sözcüğün son sesi ve ikinci sözcüğün ilk sesi arasında benzeşme görülür ve birinci sözcüğün ötümlü son harfi ötümsüzleşir. Örneğin мороз креп/**moroz krep** → моро[с]креп/**moro[s]krep**; слов слышал/**slov slısal** → сло[ф]слышал/**slo[f]slısal** vb. Ancak yan yana gelen iki gürültülü ünsüzden ikincisi ötümlü ise beklenen benzeşme konuşma biçemi ve hızına bağlı olarak gerçekleşir veya gerçekleşmez. Yavaş ve ölçünlü konuşmada ötümsüz+ötümlü birleşimlerde beklenen ötümlüleşme gerçekleşmez ve ötümsüz ünsüz özelliklerini korur. Örneğin вкус голубики/**vkus golubiki** → вку[с]голубики/**vku[s]golubiki**; кусок гобелена /**kusok gobelena** → кусо[к]гобелена/**kuso[k]gobelena** vb. Ancak konuşma biçeminde, özellikle hızlı günlük konuşmada benzeşme sonucu ötümlüleşme görülebilir. Örneğin вкус голубики/**vkus golubiki** → вку[з]голубики/**vku[z]golubiki**; кусок гобелена /**kusok gobelena** → кусо[г]гобелена/**kuso[g]gobelena** vb. Ötümsüz+ötümlü gürültülü birleşimlerde ötümsüz ünsüz ötümlü karşılığı olmayan sesler grubuna dahil olabilir, başka bir deyişle ötümsüz ünsüz [x]/[x], [ç]/[ç], [ц]/[ts] veya [шʹ]/[ç] ise hızlı konuşmalarda bu ünsüzlerde

ötümlüleşme görülür ancak ötümlü karşılığı bulunmadığı için sadece bir alofon olarak değerlendirilir (Matuseviç, 1976. s. 200). Örneğin *цех доставки/ tseh dostavki* → *це[γ]доставки/ tse[γ]dostavki* vb. Anlamli dil öğelerinden oluşan prozodik öbeklerde yan yana gelen ünsüzlerden ikincisi akıcı sesler grubuna dahil veya [B/v] sesi ise benzeşme gerçekleşmez ve bir önceki konumda ötümsüz gürültülü ünsüz özelliklerini korur, ötümlü gürültülü ünsüz ise konumsal olarak ötümsüzleşir.

Rusçada prozodik öbeklerde görülen ötümlü/ötümsüz benzeşme gürültülü ünsüzler arasında geriye dönük daha düzenli olarak gerçekleşir. Akıcı seslerle oluşturulan ünsüz yığımlarında, ayrıca anlamli dil öğeleriyle oluşturulan prozodik öbeklerde benzeşme olayı belli düzensizlikler gösterir. Konuşma biçemi ve hızı, ötümlü/ötümsüz benzeşmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini etkileyebilir. Özellikle hızlı günlük konuşmalarda ötümlüleşme daha sık görülür. Ancak ötümlü karşılığı olmayan ötümsüz ünsüzlerde ([x]/[x], [ç]/[tç], [ı]/[ts]) de sadece bir modifikasyon olarak değerlendirilebilen ötümlüleşme görülebilir.

Yabancı Dil Öğretiminde Ötümlülük/Ötümsüzlük

Yabancı dil olarak Rusça öğretiminde ötümlü/ötümsüz ünsüz değişkelerin öğrenilmesiyle ilgili sorunlar, bu sesbilimsel olayın nitel ve nicel özellikleriyle ilişkilidir (Barhudarova, 2016, s. 10). Ana dili Türkçe olan öğrencilerin bu konuda yaşadığı temel zorlukları tanımlarken öncelikle bu olayın nicel özelliklerine odaklanalım.

Rusçada, daha önce de ifade edildiği üzere on bir düzenli ötümlü/ötümsüz karşılıklı çift mevcutken, Türkçede yalnızca dört düzenli çift bulunmaktadır: [b]- [p]; [d]- [t]; [dʒ]- [tʃ]; [w]- [k] (TDK, 2019). Bunlardan iki çift [dʒ]- [tʃ] ve [w]- [k] Rusçada karşılıklı çift oluşturmamaktadır. Bu nedenle ana dili Türkçe olan öğrencilerin Rusçadaki ötümlü/ötümsüz ünsüzler kümesiyle tanışması sürecinde Türkçede bulunmayan değişkelere özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir: [пʹ]/[pʹ] - [бʹ]/[bʹ], [ф]/[f] - [в]/[v], [фʹ]/[fʹ] - [вʹ]/[vʹ], [к]/[k] - [г]/[g], [кʹ]/[kʹ] - [гʹ]/[gʹ], [тʹ]/[tʹ] - [дʹ]/[dʹ], [с]/[s] - [з]/[z], [сʹ]/[sʹ] - [зʹ]/[zʹ], [ш]/[ʃ] - [ж]/[ʒ]. Karşılıklı değişikliklerin öğrenilmesi büyük önem arz etmektedir çünkü yabancı dil öğrenim sürecinde öğrenciler, ana dillerinde var olan sesleri kullanma eğilimindedir (Barhudarova, 2016, s. 11; Reformatskiy, 1959, s. 145-156). Yabancı dildeki seslerin, ana dildeki seslerle telaffuz edilmesi, telaffuz ve anlam bozukluklarına neden olabilmektedir. Ayrıca, ana dili Türkçe olan öğrenciler arasında, damaksıllaşmış ve artdamaksıllaşmış değişkelere karşılık gelen sesler yerine tek bir ara sesin telaffuz edilmesi eğilimi görülmektedir.

Bu nedenle, ötümlü/ötümsüz karşılıklı çiftlerin öğrenim sürecinde, bu çiftlerin damaksız değişikliklerine de özel önem verilmelidir.

Dikkat edilmesi gereken diğer önemli unsur, Rusçada ötümlü ünsüzlerin tam ötümlü olmasıdır, yani seslendirme sırasında ses tellerinin titreşimi ötümlü ünsüzün tüm seslendirme sürecine eşlik etmektedir. Yukarıda daha önce belirtildiği gibi Türkçenin bu anlamda olumlu etkisi vardır, zira Türkçede de ünsüzlere ötümlü özelliği ses tellerinin titreştirilmesi kazandırmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar Türkçede ötümlü ünsüzlerin seslendirme sürecinde ton seviyesinin değiştiğini ortaya koymuştur. Ses çevresine bağlı olarak Türkçe ötümlü ünsüzler ya başlangıçta daha yüksek tonla ya da sonunda daha fazla ton miktarıyla telaffuz edilebilirler (Yüksel, 2010). Bu nedenle, ana dili Türkçe olan kişilerce telaffuz edilen ötümlü ünsüzler, ana dili Rusça olanlar için sıklıkla yarı ötümlü olarak değerlendirilir. Bunu engellemek için ötümlü ünsüzlerin tam ötümlü olarak seslendirilmesi yetisini geliştirmek oldukça önemlidir. Yüksel, Türkçede sonraki geniş ünlülerin ünsüzlerde ötümlü düzeyini yükselttiklerini tespit etmiştir (2010, s. 243). Rusçada var olan tam ötümlü özelliğe yönelik araştırmalarda Türkçenin bu özelliğinin faydalı olabileceğini belirtmek isteriz. Barhudarova Rusçada ötümsüz ünsüzlerin tam ötümlü özelliklerinin vurgusuz ünlüler çerçevesinde daha iyi ortaya çıktığını söyler (2016, s. 17). Örneğin [b]/[b], [d]/[d], [g]/[g] seslerinin araştırmalarının *спосо[b]a/sposo[b]a*, *мето[d]a/metod[a]*, *филоло[g]a/filolo[g]a* gibi vurgusuz ünlü çevresinde çalışılması daha güzel sonuçlar verecektir. Zubkova tarafından yürütülen çalışmalar ise ses tellerinin titreşiminin sözcükte vurgu sonrasında daha fazla ötümlü olduğunu tespit etmiştir. Örneğin *áta/áta* sözcüğünde *ará/ará* sözcüğüne kıyasla ses tellerin titreşimi daha fazladır (Barhudarova, 2016, s. 17).

Yukarıda verilen bilgileri özetleyecek olursak Rusçada ünsüzlerin ötümlü özelliklerine yönelik araştırmalar geniş vurgusuz ünlüler çevresinde ve vurgu sonrası konumunda daha güzel sonuçlar verecektir. Ünsüzlerin ötümlü/ötümsüz zıtlıklarını pekiştirmek için ise vurgu öncesi konumu daha uygun olacaktır. Örneğin *ток-док/tok-dok*; *пар-бар/par-bar*; *пот-бот/pot-bot* gibi.

Bunun yanı sıra ötümlü ünsüzlerin seslendirilmesinde akıcı ünsüzler de yardımcı olabilirler. Akıcıların yüksek miktarda ton içermesi ötümlü ünsüzlerin tam ötümlü olarak seslendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak burada Türk öğrencilerin akıcı ünsüzlerin çevresinde ötümlü ünsüzlerin seslendirilmesinde damaksızlaştırma eğilimi olduğunu da belirtmek isteriz. Araştırmalar yapılırken artdamaksızlaşmış

ötümlü ünsüzlerin yerine damaksıllaşmış ötümlü ünsüzlerin seslendirilmemesine dikkat edilmelidir.

Değınmek istediğımız diğır önemli özellik ise ötümlüleşme ve ötümsüzleşme olaylarının Rusçada konuşma diline özgü olduğu ve yazı diline yansımadığıdır. Ötümlüleşme/ötümsüzleşme süreçlerinin Rusçada bu denli yoğun görülmesi, koşulların karmaşık olması, ünsüzlerin yarısından fazlasının bu süreçte aktif rol oynaması ve bu süreçlerin yazı diline yansımaması dilin öğrenilmesinde belli zorluklar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Türkçe sessel yapısının Rusçadan oldukça farklı olması bu süreci zorlaştırmaktadır. Zira ana dili Türkçe olan öğrenciler ötümlüleştirme/ötümsüzleştirme süreçlerinde ana dilin sessel yapısından kaynaklanan iki temel zorlukla karşılaşmaktadır. Birincisi Türkçede açık hece geleneğinin bulunması ve Rusçaya özgü olan ünsüz yığılmasının seslendirilmesi sırasında ünsüzlerin arasında ünlünün türetilmesidir (Rus. протеза; İng.prothesis). İkincisi, birincinin sonucu olarak türetilen ünlünün çoğu zaman benzeşme sürecini imkânsız kılmasıdır. Örneğın гладко → гла[д^{пк}]о/*gladko* → *gla[dⁱk]o*, бедствие → бе[д^{св}]ствие/*bedstvie* → *be[dⁱsⁱ]tvi^e* sözcüklerinde görüldüğü gibi ötümsüzleşme süreci ünlü türetilmesi nedeniyle gerçekleşmemektedir. Aynı durum sözcük sonu akıcı ünsüzlerde de, özellikle sürtünmeli ünsüzler sonrasında gözlemlenmektedir. Örneğın жизнь, казнь, печь gibi sözcüklerde konumsal olarak damaksıllaşmış akıcıların ötümsüzleşmesi söz konusudur. Ancak ana dili Türkçe olan öğrencilerde sadece ünsüzlerin arasında değıl, aynı zamanda akıcının sonrasında da ünlü türetilmesi gözlemlenmektedir, жизнь → жи[з^{нн}]/*jiznⁱ* → *ji[zⁱnⁱ]*, казнь → ка[з^{нн}]/*kaznⁱ* → *ka[zⁱnⁱ]*, печь → пе[с^{нн}]/*pesnⁱ* → *pe[sⁱnⁱ]* şeklindedir. Böylelikle doğru seslendirme engellenmektedir.

Belirtilen tüm özelliklerin yanı sıra Rusçada ünsüz yığılmasında yan yana gelen ünsüzler çok farklı özelliklere sahip olabilmektedir, böylelikle Rusça ölçünlü seslendirmede bir özellikten diğır özelliğe çok hızlı geçiş söz konusudur (Barhudarova, 2016, s. 22; Brızugnova, 1977, s. 84). Türkçe bu anlamda Rusçadan oldukça farklıdır, zira Türkçede bir özellikten diğır özelliğe hızlı geçiş söz konusu değıldir. Son olarak Türkçede olmayan ancak Rusçada olan, ünsüzlerin arasında karşılıklar oluşturan damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış özellik de Rusça öğrenme sürecine belli zorluklar katmaktadır ve dikkat edilmesi gereken durumlardan bir diğıridir.

Sonuç

Ötümlüleşme/ötümsüzleşme olayları Rusça ses dizgesinin en belirgin özelliklerindedir. Söz konusu olaylar konuma veya ses çevresine bağlı olarak meydana gelir ve hem niteliksel hem de işlevsel bir özelliktir. Ötümlü ünsüzler, konumlarına veya ses çevrelerine bağlı olarak ötümsüzleşebilirken, ötümsüz ünsüzler benzeşme neticesinde ötümlüleşebilir.

Rusçada yirmi iki sesbirimi düzenli ötümlü/ötümsüz karşılıklı ünsüz çiftleri oluştururken, ses dizgesinde bulunan diğer ötümlü veya ötümsüz sesbirimlerin ses çevresine bağlı olarak düzensiz değişimler oluşturabildiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra Rusçayı diğer dillerden önemli ölçüde farklı kılan özellik, kapalı ünsüzlerin yanı sıra sürtünmeli ünsüzlerin arasında da karşılıklı ötümlü/ötümsüz ünsüz çiftleri görülmesidir.

Rusçada ötümsüzleşme olayı ötümlüleşme olayına kıyasla daha sık rastlanan bir süreçtir. Tarihsel olarak Eski Rusçadaki gırtlak patlamalı [ʔ] ünsüzü ve dar ünlülerin düşmesiyle gerçekleşen ses değişimleri, günümüz Rusçasındaki ötümsüzleşme süreçlerini etkilemiştir.

Ünsüzlerin ötümlülük/ötümsüzlük bağlamında güçlü ve zayıf konumların koşulları değerlendirildiğinde, Rusçadaki sesler arasında daha çok gerileyici etkileşimin etkin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ancak Knyazev, yan boğumlanma sırasında etkileşimin ilerleyici de olabileceğini savunmaktadır (2022, s. 298).

Ötümlü/ötümsüz benzeşme, sözcüklerde ve prozodik öbeklerde görülür ve farklı boğumlanma biçimi ve yerleri olan ünsüzler arasında da meydana gelebilir. Gürültülü [β/v] sesinin konumuna bağlı olarak hem gürültülü hem de akıcı ses olarak işlev göstermesi, Rusçanın öğrenim sürecindeki zorlukları artırır.

Akıcı seslerin ötümsüzleşmesi yan boğumlanmanın bir sonucudur ve Rusçada akıcı ünsüzler için ötümsüz karşılıkların olmaması, bu olayın yalnızca bir modifikasyon olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösterir. Knyazev çalışmasında, benzeşme sürecinde görülen düzensizliğin yan boğumlanmanın bir sonucu olduğunu ve seslerin sesbilimsel özelliklerinin karmaşık akustik ve algısal özelliklere bağlı olduğunu vurgular.

Rusça öğreniminde ana dili Türkçe olan öğrencilerin karşılaştığı temel zorluklar, özellikle ötümlü/ötümsüz ünsüz çiftlerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Türkçede yalnızca dört düzenli ötümlü/ötümsüz çift bulunurken, Rusçada bu

sayının on bir olması; Türkçede olmayan damaksıllaşmış ve artdamaksıllaşmış ünsüzlerin Rusçada var olması, ötümlüleşme/ötümsüzleşme süreçlerinin yazı diline yansımaması; bu süreçlerin düzensiz olması, Türkçede Rusçadan farklı olarak ötümlü ünsüzlerin yarı ötümlü olması, Türkçede ötümlü ünsüzlerin seslendirilmesi sırasında ton değişikliği gözlemlenmesi, ünsüz yığılmalarında ünlü türetme eğilimi, Rusça öğrenimini etkileyen ve zorlaştıran faktörlerdir. Sonuç olarak, ana dili Türkçe olan kişilerin Rusça öğrenimi sırasında karşılaştıkları bu zorlukların üstesinden gelmek için, sesbilimsel özelliklere ve dilsel farklılıklara yönelik özel alıştırmalar yapılması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akişina, A. ve Baranovskaya S. (1980). *Russkaya fonetika*. Moskva: Russkiy yazık.
- Barhudarova, Y. (2016). Analiz protivopostavleniya russkih soglasnih po gluhosti/zvonkosti v lingvodidaktičeskom kontekste. *Vestnik Moskovskogo universiteta* (C. 9. Filologiya, no 5, s. 9-24).
- Barsov, A. (1981). *Rossiyskaya grammatika*. Moskva: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- Brızugnuva, Y. (1977). *Zvuki i intonatsiya russkoy reči*. Moskva: Russkiy yazık.
- Dobrodomov, İ. ve İzmestyeva, İ. (2009). Rol gortannogo smıçnogo soglasnogo v izmenenii kontsa slova posle padeniya redutsirovvanih glasnih. *İzvestiya Samarskogo nauçnogo tsentra RAN*, 11(4-4), 1001-1006.
- Ergenç, İ. ve Bekar Uzun, P. (2017). *Türkçenin Ses Dizgesi*. Ankara: Seçkin.
- Gorşkova, K. ve Haburgayev, G. (1981). *İstoriçeskaya grammatika russkogo yazıka*. Moskva: Vıssşaya şkola.
- Girjeva, G. (2015). *Fonetika sovremennogo russkogo yazıka*. Moskva: Flinta-Nauka.
- İzmestyeva, İ. (2009). Gortanniy smıçniy soglasniy v zvukovoy istorii russkogo yazıka. *İzvestiya Samarskogo nauçnogo tsentra RAN*, 11(4-2), 481-487.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kasatkin, L. (2005). *Russkaya dialektologiya*. Moskva: Akademiya.
- Knyazev S. (2021). On the interaction of phonetic parameters implementing the voiced / voiceless phonological opposition in Standard Modern Russian. *Siberian Journal of Philology*, 4, 137–153.

- Knyazev S. (2022). Three Different Strategies Of Voice Coarticulation In Modern Standard Russian. *Slověne* (C. 10, no 2, s. 297-320).
- Knyazev, S. (2006). *Struktura fonetiçeskiego slova v russskom yazıke. Sinhroniya i diohroniya*. Moskva: Maks-Press.
- Knyazev, S. ve Pojaritskaya, S. (2017). *Sovremennuy russskiy yazık. Fonetika*. Moskva: Yurayt.
- Koca, S. (2020). Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler -II, *Dil Araştırmaları*, 26, 7-36.
- Kodzasov, S. ve Krivnova, O. (2001). *Obşçaya fonetika*. Moskva: RGGU.
- Kolesnikova, S. (2015). *Sovremennuy russskiy yazık. Fonetika. Orfografiya. Leksikologiya. Slovoobrazovaniye*. (C. 1). Moskva: Yurayt.
- Krause, M. ve Dittmers, T. (2017). Proiznoşeniye smıçnih soglasnih v usloviyah nemetsko-russskogo kontakta. *Sotsio- i psihologiçeskiye issledovaniya*, 5, 39-51.
- Lomonosov, M. (1755). *Rossiyskaya grammatika*. Sankt-Peterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- Matuseviç, M. (1976). *Sovremennuy russskiy yazık. Fonetika*. Moskva: Prosveşçeniye.
- Özsoy, A. S. (2004). *Türkçe'nin Yapısı-I. Sesbilim*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Panteleyev, A., Şeyko, Y. ve Belik, N. (2017). *Sovremennuy russskiy yazık. Fonetika. Fonologiya. Grafika. Orfografiya*. Moskva: RIOR: İNFRA-M.
- Pullum, K. G. ve Ladusaw, W. (1996). *Phonetic Symbol Guide*. (2. bs.). Chicago and London: University of Chicago Press.
- Reformatskiy, A. (1959). Obuçeniye proiznoşeniya i fonologiya. *Filologiçeskiye nauki*, 2, 145-156.
- Saussure, F. (1959). *Course in General Linguistics*. (W. Baskin, Çev.). New York: Philosophical Library.
- Şahin, Z. (2019). *Rusçanın Ses Dizgesi. Kuramsal Zemin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şahin, Z. (2020). Eski Rusçada Dar Ünlülerin Düşmesi ve Çağdaş Rusçaya Etkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 642-654. <https://doi.org/10.29000/rumelide.792293>
- TDK. *Ünsüzlerin Nitelikleri*. Erişim tarihi: 09.03.2024, <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/unsuzlerin-nitelikleri/>

Yüksel, C. (2010). Türkçede Ünsüz Ötümlülüğünün Sesbilgisel Çözümlemesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zinder, L. (1979). *Obçşaya fonetika*. Moskva: Vıssşaya şkola.

Summary

Every language has a unique sound structure. Sounds come together in words and affect each other, and as a result of this interaction, phonological processes occur. The presented study offers a comprehensive analysis of the vocalization and devocalization, which are the distinctive features of the consonant system of Russian. The research studies the interaction between voiced and voiceless consonants in Russian using literature review, description, phonological data analysis and comparative linguistic methods.

In the context of the voiced/voiceless feature in Russian, it is observed that while twenty-two phonemes form regular interchangeable pairs, the remaining voiced or voiceless phonemes can form irregular variants depending on the vocal environment. In addition to the many regular variables in a language based on the voiced/voiceless feature, the presence of irregular variables occurring in certain vocal environments makes the Russian sound system different from other languages and makes learning it difficult to a certain extent. During the learning process, special attention should be paid to the fact that Russian, unlike other languages, can form reciprocal voiced/voiceless pairs of fricative and plosive consonants. Additionally, it is important to note that Russian voiced consonants are fully voiced.

The voiced/voiceless quality of consonants in Russian is not only a qualitative feature, but also a feature that can appear or disappear depending on its position in the word or its phonological environment. In other words, the voiced/unvoiced feature of consonants has a functional nature. In Russian, a voiced consonant may become voiceless depending on its position in the word or its phonological environment; Similarly, a voiceless consonant can become voiced depending on the same conditions. Accordingly, while devocalization is defined as the loss of the voiced feature of a sound in a certain vocal environment or position; vocalization can be described as a voiceless consonant gaining a voiced feature in a certain vocal environment or position.

Vocalization and devocalization are phonological processes that are frequently encountered in Russian and have complex characteristics. In order to systematize the functioning of these processes, it is possible to list the weak positions of consonants in the context of the voiced/unvoiced feature in the Russian phonological tradition as follows: word-final position for voiced consonants; for voiced consonants, the position before the voiceless consonant; for voiceless consonants, the position before the voiced consonant. Positions before vowels and sonorants are strong positions in terms of the voiced/unvoiced feature of consonants. The strong position of a consonant before a sonorant in the voiced/voiceless context is an important feature that distinguishes Russian from other languages, especially Romance languages.

It is possible to say that Turkish has a generally positive effect on the process of learning Russian in the context of voiced and devoiced transformation, as this phenomenon is also seen in Turkish. However, in Turkish, unlike Russian, the position of voiceless consonants between two vowels can be considered as a weak.

Upon evaluating the conditions of strong and weak positions and interaction between consonants, it can be concluded that regressive assimilation occurs more frequently in Russian. However, Knyazev argues that the interaction during coarticulation can also be progressive. At the same time, devocalization is a more common process than vocalization. Historically, sound changes in Old Russian with the drop of the glottal plosive [ʔ] consonant and reduced vowels have affected the devocalization processes in modern Russian.

In modern Russian, devocalization occurs as a result of two basic phonological conditions. The first is positional devocalization, which occurs in voiced consonants in final sound positions such as word endings. The second is the devoicing of the inner consonant

that occurs through the process of assimilation. Based on these two facts, it is possible to divide the devocalization process in Russian into two main categories: positional and interactional.

In Russian, voiced consonants in the final sound position lose their voiced characteristics and turn into the corresponding voiceless consonants, in other words, they become voiceless by undergoing a positional change. It should be noted that in standard Russian, while only voiceless pronunciations of voiced consonants in the final position are accepted as correct, there is no standard for the pronunciation of sonorant in the final position, but voiced pronunciations are more common.

In Russian, voiced/unvoiced assimilation occurs in both words and prosodic phrases. Under these structures, the voiced/voiceless assimilation phenomenon varies depending on the interaction type and sound characteristics.

The inner voiced/voiceless assimilation phenomenon generally occurs regressively between consonants in Russian. It is possible to conclude that there is no assimilation between sonorants and consonants, that the devocalization seen in sonorants is a result of coarticulation and is not sufficient for a phoneme and can only be considered as an allophone. Voiced/voiceless assimilation seen in prosodic phrases also occurs more regularly regressively. The assimilation phenomenon shows certain irregularities in consonant clusters formed with sonorants and in prosodic clusters formed with meaningful language elements. Speech style and rate affect voiced/unvoiced assimilation, vocalization is more common in fast daily speech.

Turkish students often find learning Russian challenging due to several key differences in the languages' phonetic systems. Turkish has only four regular pairs of voiced and voiceless consonants, compared to eleven in Russian. However, the number of reciprocal pairs is not the only difference. Russian voiced consonants are fully voiced, while Turkish voiced consonants are just semi-voiced and have tendency to change the level of tone while pronouncing. It should also be noted that there is a tendency to prothesis between coconsonants, which in turn impedes the process of vocalization and devocalization. In order to overcome these difficulties that Turkish speakers face while learning Russian, it is of great importance to carry out special exercises regarding phonological features and linguistic differences.

BABA ZHENG ZHILONG (郑芝龙) VE OĞLU ZHENG CHENGGONG (郑成功)'UN ÇİN DENİZLERİNDEKİ FAALİYETLERİ*

ACTIVITIES OF FATHER ZHENG ZHILONG (郑芝龙) AND SON ZHENG CHENGGONG (郑成功) IN THE CHINA SEAS

Aslı Can DUMAN

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinler arası Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, dmn.aslican@gmail.com

Feyza GÖREZ

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, fgorez@erciyes.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Nisan 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 August 2023
Date accepted: 1 April 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Çin; Denizcilik Tarihi; Zheng Zhilong; Zheng Chenggong; Tayvan

Keywords

China; Maritime History; Zheng Zhilong; Zheng Chenggong; Taiwan

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.24

Öz

Çin, denize ve okyanusa kıyısı olan bir yarımada ülkesidir. Coğrafi konumu itibarıyla denizcilik faaliyetleri Çin'de çok erken dönemlerde başlamıştır. Kıyılarındaki denizcilik faaliyetlerinin başlaması, Çin'i hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilemiştir. Denizcilik faaliyetlerinin baskılandığı dönemlerde de kıyılar savunmasız kalmıştır. Bu zaman dilimlerinde Çin, bazen kıyılarını korumak için korsanlarla iş birliği yapmış bazen de deniz haydutlarının tacizlerine maruz kalmışlardır. Zheng Zhilong ve oğlu Zheng Chenggong da dönemsel değişikliklerle korsan ya da deniz haydudu olarak Çin denizcilik tarihinde önemli şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu makalenin konusu Zheng Zhilong ve Zheng Chenggong'un denizcilik faaliyetleri ve sonuçlarıdır. Çalışmada, 17. yüzyılın başlarında Ming Hanedanlığının çöküşü sırasında bir denizci ve tüccar olarak Zheng Zhilong'un Qing'e Hanedanlığına karşı direnişi incelenmiştir. Babasının izinden giderek denizciliği sürdürmüş olan Zheng Chenggong'un hem Çin hem Tayvan tarihi açısından önemi üzerinde durulmuş, Tayvan için mücadelesi ortaya koyulmuştur.

Zheng Zhilong ticari faaliyetlerine Japonya'da başlamış ve Mançu kuşatmalarında Ming'le birlikte direniş göstermek istese de bundan vazgeçip Qing tarafına geçmiş ancak yine Qing tarafından infaz edilmiştir. Oğlu Zheng Chenggong babasından kalan tüm filoları tam teşekküllü askeri bir güce çevirmiş, Ming'den yana saf tutmuş ancak Qing'e karşı mücadele edemeyerek Tayvan'a yerleşmiş ve deniz aşırı topraklarda büyük güç elde ederek Ming-Qing Hanedanlığı döneminde denizcilik tarihine büyük katkılar sunmuştur. Bu çalışmanın amacı tarihsel araştırma yöntemi kullanılarak birincil ve ikincil kaynakları inceleyerek dönem ve tarihi karakterleri anlamaya çalışmak, sonuç bölümünde baba-oğulun faaliyetlerini bağlamsal olarak yorumlamaktır.

Abstract

China is a peninsular country with a coast to the sea and the ocean. Due to its geographical location, maritime activities started very early in China. The start of maritime activities on its shores has affected China both positively and negatively. During the periods when maritime activities were suppressed, the coasts remained defenseless. During these periods, they sometimes cooperated with pirates to protect their shores and sometimes they were harassed by piracy. Zheng Zhilong and his son Zheng Chenggong also appear as important figures in Chinese maritime history as pirates or sea thieves with periodic changes.

The subject of this article is the effects of Zheng Zhilong and Zheng Chenggong on Chinese maritime history. The study examines the resistance of Zheng Zhilong, a prominent sailor and merchant, against the Qing during the collapse of the Ming Dynasty in the early 17th century. The importance of Zheng Chenggong, who continued the maritime following in his father's footsteps, in terms of both Chinese and Taiwanese history, was emphasized, and his struggle for Taiwan was revealed.

Zheng Zhilong started his commercial activities in Japan and although he wanted to resist with the Ming in the Manchu sieges, he gave up and went to the side of the Qing, but was again executed by the Qing. His son Zheng Chenggong turned all the fleets left from his father into a full-fledged military power, sided with the Ming, but could not fight against the Qing, he settled in Taiwan and gained great power in overseas lands, making great contributions to the maritime history of the Ming-Qing period. In this study, primary and secondary sources were examined using the historical research method, the period and historical characters were tried to be understood.

¹ Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından SYL-2019-8619 kodlu, 8619 ID numaralı proje ile desteklenmiştir.

Giriş

Denizcilik faaliyetleri insanlık tarihi kadar eskidir. Antik çağlardan itibaren insanlar denizden gıda ihtiyaçlarını tedarik etmiş, ticaret yapmış ve deniz araçlarıyla kıtalar arası yolculuklar gerçekleştirmiştir. Denize ve okyanusa kıyısı olan ülkeler, engin suların kendilerine sağladığı avantajların yanı sıra dezavantajlara da sahiptirler. Kıyı şeridinde olan ülkeler binlerce yıldır çeşitli haydutluklara, sömürülere ve gasplara maruz kalmıştır. Kıyı bölgesi olan Lehui'den Annan sınırına kadar Fujian'de 5000 mil, Zhejiang'da 2000 mil ve Jiangnan'da 2000 mil, Shandong'da 1800 mil, Baodi üzerinden 1800 mil, Lulong'dan Liaodong'a, ve Yalu Nehri'ne 1300 milden fazla kıyı şeridine sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti de tarih boyunca aktif denizcilik faaliyetlerinde bulunmuştur (Chen, 2021, s. 375-376). Günümüzde de ticari açıdan fayda sağlayan limanları, tarih boyunca doğu ve batının sömürgecilik faaliyetlerinden etkilenmiştir. Yarımada konumunda olan Çin'in denizcilik tarihi oldukça uzundur. Erken dönemlerden beri deniz haydutluğu faaliyetleriyle mücadele eden Çin'in, uyguladığı denizcilik faaliyetlerini yasaklama politikası da denizcilik tarihinde ön plana çıkar. Ming Hanedanlığı (明朝) (1368-1644) zamanında uygulanan yasaklar göze çarpmaktadır. Özellikle İmparator Yong Le (永乐)'nin ölümünden sonra uygulanan yasaklar ve bütün denizcilik kitaplarının yaktırılması resmi olarak hanedanlığın denizcilik faaliyetlerini bitirmiştir (Chen, 2021, s. 378). Çin'in denizlerden tamamen çekilmesi, kıyıları savunmasız bırakmış; deniz haydutlarının ve sömürge devletlerinin saldırılarına açık hale getirmiştir. Ming Hanedanlığının çöküşü ve Qing Hanedanlığının (清朝) (1636-1912) kuruluş sürecinde Çin denizlerinde birçok korsan ve deniz haydudu hüküm sürmüştür. Zheng (鄭) ailesi bu ailelerden biridir. Dönemin zengin denizcisi Li Dan (李旦)'dan kendisine kalan filoları (Kovar, 2013), daha da geliştirip büyüten Zheng Zhilong hem Çin kıyılarına hem de Malay Takımadalarına yelkenlileriyle egemen olmuştur. Hollandalılar, Ming Hanedanlığı toprağı olan Penghu (澎湖) adasını işgal ettiklerinde, Hollandalıların Tayvan adasına yerleşmesi için Ming ve Hollandalılar arasında yürütülen müzakerelerde aktif rol oynamıştır (John E. Wills, 1999, s. 88). Qing güçleri, Ming Hanedanlığı topraklarını istila etmeye başladığında önce Ming'i desteklese de savaşın gidişatına göre taraf değiştirip, Qing Hanedanlığı ile anlaşmayı seçmiştir (Holroyd, 2011, s. 14-15). Fakat kendisine verilen sözler tutulmamış aksine bir süre tutuklu kaldıktan sonra Pekin'de infaz edilmiştir (Dar, 2018, s. 56). Babasının yerine Zheng

Chenggong geçmiş (Wang, 2007, s. 7) ve babasından kalan tüm filoları tam teşekküllü askeri bir güce çevirip Ming'den yana taraf olmuştur. Ming adına Nanjing'i, Qing'den almak istemiş fakat yenilgiye uğrayarak güçlerini Fujian'e çekmiştir. Nanjing'de yenilmiş olmasına rağmen Zheng Chenggong denizlerde hala çok güçlüydü. Qing Hanedanlığı onunla denizlerde mücadele edebilecek kuvvetlere sahip olmadığı için farklı bir politika izleyip kıyı şeridi boyunca deniz ticaretini yasaklamış ve kıyı bölgelerinde yaşayan insanları farklı bölgelere göç ettirmiştir. Bu politikayla kaynakları sınırlanan Zheng Chenggong, kara olarak, kendisine Tayvan adasını seçmiştir. 1662 yılında (Chiu, 1967, s. 259) Tayvan'ı Hollandalıların elinden almasıyla Tayvan ilk kez Çinlilerin eline geçmiştir (Morris, 2004, s. 9).

Çalışmamızın konusu olan tarihi karakterler baba Zheng Zhilong'u, oğul Zheng Chenggong'u ve faaliyetlerini analiz edebilmek için tarihsel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Çalışılan dönemin tarihi klasiği Qing Shi Gao'dan (清史稿) faydalanılmıştır. Bu çalışmadaki araştırma sorumuz; "Güçlü bir denizci olan Zheng Zhilong'un Ming Hanedanlığına yönelik düşünceleri, şartlara göre belirlediği korsanlık/deniz haydutluğu faaliyetleri, oğlu Zheng Chenggong'un denizcilik kariyerine ya da başarılarına etki etmiş midir?" şeklinde olmuş, bu sebeple sonuç bölümünde baba-oğul bağıntısı ile Zheng Zhilong ve Zheng Chenggong'un denizcilik faaliyetleri değerlendirilmiştir. Çalışma Çin denizlik tarihinde yer alan bir baba-oğul hikayesi üzerinden şekillense de henüz alanda değinilmemiş Çin-Tayvan tarihinin üzerine bir çalışmanın girişi niteliğindedir.

Bu bölümde ayrıca çalışmada kullanılan kavramları da açıklamak faydalı olacaktır. Tarih boyunca süregelen deniz haydutlarının faaliyetlerini diğer şiddet olaylarından ayırmak zor olabilmektedir. Bu ayrımı Topal (2010) şu şekilde açıklamıştır; özellikle nitelikleri ve işledikleri suçlar göz önüne alındığında "korsanlık" ve "deniz haydutluğu" arasında karışıklıklar yaşanmıştır. Bir devletin müsaadesi altında özel kişilerce donatılmış gemiyle, düşman gemilerine ve topraklarına saldırmaya korsanlık; saldıran kişiler de korsan olarak adlandırılır. Deniz ticaretinin yoğun olduğu fakat otoritenin zayıfladığı deniz alanlarında sıklıkla görülen, herhangi bir hukuki dayanağa sahip olmaksızın gemilerde yağma faaliyetlerinde bulunan kişilere haydut ve bu sektöre de deniz haydutluğu adı verilmektedir. Korsanlık 1856 tarihli Paris Beyannamesi ile yasaklanmıştır. Günümüzde de devam eden ve deniz taşımacılığını tehdit eden şiddet hareketleri ise günlük kullanımda ve basın yayın organlarında ifade edinilenin aksine korsanlık değil, deniz haydutluğudur (Topal, s. 101-104).

MİNG VE QİNG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE ÇİN DENİZLERİNİN GENEL DURUMU

Moğol Yuan Hanedanlığının (元朝) (1280-1368) çöküşünün ardından Ming Hanedanlığının kurulmasıyla Çin sularında da değişimler yaşanmıştır. Özel deniz ticareti, 1371 yılında uygulanan *Deniz Yasaklama Politikası*'yla ¹ büyük darbe almıştır. Hanedanlık boyunca zaman zaman uygulanan, iptal edilip geri getirilen deniz yasaklarına rağmen deniz ticareti büyük ölçüde, yetkililerin haydutluk veya kaçakçılık olarak gördüğü "yasadışı" ticaret biçiminde gelişmiştir (Schottenhammer, 2017, s. 202). Zaman zaman uygulanan kısıtlayıcı politikalara rağmen Ming Hanedanlığı döneminde Amiral Zheng He (郑和) Güneydoğu ve Güney Asya'ya yedi seyahat gerçekleştirmiştir.

Ming Hanedanlığı ticareti, haraç sistemi² aracılığıyla yönetiyordu. İmparatorluk tarafından izin verilen bu ticaret, deniz yasağı ile birleştirilmiştir (Koshimura, 2018, s. 227). İlk Ming İmparatoru Hongwu (洪武), denizaşırı ticareti baskı altında tutarak ve haraç sistemini yeniden yapılandırarak geleneksel Çin değerlerini geri getirdiğine inanırken, üçüncü İmparator Yong Le, düzensiz kıyı faaliyetlerini durdurmak, deniz trafiğinde devlet gücünü göstermek ve denizlerde Çin hegemonyasını kurmak için Amiral Zheng He'yı deniz seyahatlerine ve keşiflere göndermiştir (Teo, 2012, s. 8).

Zheng He, Yunnan (云南)'da Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1381'de Ming ordusu Yunnan'ı işgal ettiğinde on bir yaşındaki Zheng He esir alındı. Genç savaş esiri hadım edildi ve Prens Yan Zhu Di (燕朱帝)'nin sarayına hizmetkar olarak verildi. Prens Zhu Di 1399 yılında, yeğeni olan İmparator Jianwen (建文帝)'a karşı ayaklandı ve üç yıl sonra İmparator Yong Le olarak tahta çıktı. Zheng He da, taht savaşında Yong Le'dan yana olmuştu (Wei, 2014, s. 26).

¹ 海禁政策 Haijin Zhengce. Ming Hanedanlığı hükümeti tarafından 14. yüzyılda denizcilik faaliyetlerine uygulanan bir dizi kısıtlayıcı politika. İlk Ming Hükümeti tarafından başlatılan yasak 1371'den 1567'ye kadar yaklaşık 200 yıl sürdü (Schottenhammer, 2017, s. 202).

² Tarihsel süreçte, Çin kendinden zayıf devletlerle, hiyerarşiye dayalı bir ilişki kurmuştur. Çin'in üstünlüğünü kabul ederek, Çin'e bağlılığını beyan eden devletler "haraçgüzar (朝贡)" adlandırılmıştır. Bu adlandırma, haraç adı altında düzenli olarak vergi veya değerli hediyeler gönderen devletler için kullanılmıştır. Çin manevi üstünlüğünü kabul eden haraçgüzar devletlere nakdi ve askerî olarak yardım etmeyi taahhüt eder. Bu sistem çerçevesinde devletler Çin'e değerli hediyeler getirir ve Çin'in üstünlüğünün simgesi olarak, kendi hediyelerinden daha değerli hediyeler ile geri dönerlerdi (Bayram ve Emiroğlu, 2020, s. 31-32).

Seferlerin neden başladığına dair çeşitli fikirler ortaya atılmaktadır. Taht mücadelesi sırasında kaybolan eski imparator Jianwei'in bulunması için deniz aşırı seferlere çıkıldığı ileri sürülen iddialar arasındadır. Ancak, Çin'in askeri gücünü sergilemek, yeni imparatorun siyasi nüfuzunu genişletmek, Orta Asya'da yükselen Timur İmparatorluğu'na karşı ticaret fırsatları ve stratejik müttefikleri aramak, barış ve uyum içinde uluslararası düzeni kolaylaştırmak ve İmparator Yong Le'nın meşruiyetinin yabancı devletlerce onaylanmasını sağlamak daha akılcı fikirlerdir (Wei, 2014, s. 26). Zheng He askeri yeteneği, klasikler konusundaki bilgisi, stratejist ve olgun kişiliği sayesinde, imparator tarafından donanmanın başına atandı. Sırasıyla 1405, 1407, 1409, 1413, 1417, 1421 yıllarında yedi seyahat gerçekleştirdi. Ortalama 300 gemi ve 27.000 mürettebat ile gerçekleştirilen bu seferlerde birçok ülke ziyaret edilmiş ve imparatorluğa çeşitli ülkelerden pek çok elçi getirilmiştir. Getirilen elçiler büyük bir misafirperverlikle ağırlanmış ve değerli hediyeler eşliğinde yolcu edilmişlerdir. Çalışmamız açısından 1405 yılında gerçekleştirilen ilk sefer oldukça önemlidir. Seferin dönüş güzergahında, Zheng He'nın donanması, Malakka Boğazı'nda yelken açan ve ticaret yolları için tehdit oluşturan Çinli korsan Chen Zuyi (陈祖义)'nin grubu ile karşılaşmıştır. Zheng He'nın güçlü donanması korsanları yenmiş ve sığınaklarını yok etmiştir. Korsan grubunun lideri Chen yakalanıp Nanjing'e götürülerek idam edilmiştir. Zheng He'nın bu askeri operasyonu Güney Çin Denizi'nden Hint Okyanusu'na geçiş yolunun temizlemesi açısından oldukça önemlidir (Wei, 2014, s. 28).

Yedinci seyahatle birlikte, Çin'in denizlerdeki son yelkenlileri de inmiştir. Zheng He'nın devasa filosu bakımsızlık nedeniyle çürümüştür. Seyahatlere yapılan harcamaların israf olarak kabul görüldüğü Konfüçyüsçü geleneklere göre zaten bu seyahatlere çıkmak yanlıştı. Bu düşünceyle, 1433 yılında tüm deniz seyahat defterleri yakılmıştır (Ceylan, 2016, s. 38). Bununla birlikte Çin gemilerinin kıyı sularının dışına çıkması ve insanların yurtdışı seyahatleri yasaklanmıştır, imparatorluk tersaneleri, kısa süre içerisinde okyanus aşırı giden büyük gemiler yapma işlevini kaybetmiş ve gemi inşa planları ortadan yok olmuştur. Zheng He'nın muazzam seyahatleri bile unutulmaya yüz tutmuştur (Roberts, 2017, s. 17). Batılı uzmanlara göre seferlerden vazgeçilmiş olması ve uygulanan yasaklar Çin'in denizcilik faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Çin'in denizlerdeki hakimiyeti kaybetmiş olması, gelecek yüzyıllarda Avrupalı devletlerin bölgedeki kolonizasyon faaliyetlerini kolaylaştıracaktır (Yolaç, 2016, s. 176).

Çin'in denizlerden çekilmesi, Çin kıyı şeridini, Wokou (倭寇) olarak adlandırılan deniz haydutlarının tacizine açık hale getirmiştir. Çince'de "Japon deniz haydutları" veya "cüce haydutlar" olarak tercüme edilen Wokou, Çin ve Kore kıyılarını taciz eden, yağmalayan bir deniz haydudu grubuydu (馬光, 2020, s. 263). Orijinalinde Japonya'dan gelmelerine rağmen aralarında nadiren Japon deniz haydudu bulunmakla birlikte Portekizlilerin bile bulunduğu çok kültürlü bir grup olarak bilinirdi. Çin'in kıyı bölgelerine saldıran Wokou'nun, Ming dönemindeki varlığı 1368-1644 yılları arasına denk gelir. Tacizlere neden olan sebepler arasında Çin'in Japonya'ya uyguladığı deniz ambargoları da gösterilebilir (Lancaster, 2014, s. 39).

Hanedanlık boyunca uygulanan yasaklar nedeniyle deniz ticareti yasa dışı yollarla yürütülmüştür. (Schottenhammer, 2017, s. 202) Ming Hükümeti, 1567'den sonra, önceki deniz yasaklarını kısmen esnetmesine rağmen 1572, 1592, 1626, 1628 ve 1639 yıllarında katı yasakları yeniden gündeme getirmesiyle, deniz aşırı ticarete kısıtlamalar ve engeller yaşanmaya devam etmiştir. Geçmişte olduğu gibi, yasal olarak ticaret yapma imkânı olmayan tüccarlar ve denizciler, haydutluğa ve kaçakçılığa yönelmişlerdir (Calanca, 2010, s. 94).

1620'lerde ve 1630'larda Mançuların kuzeydoğu sınırındaki saldırıları, Ming egemenliğine meydan okurken, Ming Hanedanlığının ileri deniz sahalarına yerleştirdiği gemi ve birlik güçleri azalmış ve sonuç olarak, silahlı kuvvetlerin dayanamayacağı güçteki haydutlar kıyıları, adaları ve koyları işgal etmiştir. Bu olayla birlikte, tüm sistem çökmüş, yeni Mançu yöneticileri haydutluğu durdurmak için 1660'larda sert bir kıyı tahliye politikası başlatmıştır (Calanca, 2010, s. 94).

Çin kıyıları, Qing hükümetinin kurulmasıyla biraz rahat nefes almış olsa da kaderi değişmemiştir. Ming ve Qing dönemi, "Çin'de deniz haydutluğunun altın çağı" olarak kabul edilir. Connolly ve Antony'e göre 1522-1810 yılları arasında, Çin'deki deniz haydutluğu, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş eşsiz bir büyüme yaşamıştır. Qing Hanedanlığı da Ming Hanedanlığı gibi haydutluk faaliyetleriyle mücadele etmek için kıyı savunma ve baskılama stratejileri uygulamak zorunda kalmıştır (Connolly ve Antony, 2017, s. 44).

DENİZCİ BABA OĞUL: ZHENG ZHILONG VE ZHENG CHENGGONG

Zheng Zhilong 1604'te Fujian (福建)'de bir balıkçı kasabasında doğmuştur. Yetişkinliğe eriştiğinde daha iyi bir hayat hayaliyle Makao'ya gitmiştir. Orada vaftiz edilerek Portekiz Katolik Kilisesi'ne kabul edilmiş ve kendisine Hıristiyan bir isim olan

Jaspar verilmiştir. Batı literatüründe Nicolas Iquan olarak da bilinir. Zhilong Portekizlilerin yardımıyla, Uzak Doğu'daki Avrupalı tüccarların ortak dil olarak kullandığı Lusitanian'ı öğrenmiştir. Zhilong, bir süre sonra Japonya, Nagazaki'ye geçmiştir. Burada Quanzhou'dan gelen ve zengin bir tüccar olan Li Dan (?-1625) ile tanışmıştır. Yetkinliği ve işine olan bağlılığı sayesinde Li Dan'ın güvenini kolaylıkla kazanmıştır. Sonunda, Li Dan'ın Japonya ve Malay Takımadalarındaki ülkelerle olan ticari anlaşmalarını yürütme sorumluluğu kendisine verilmiştir. Japonya'da Tagawa ailesinden Tagawa Matsu ile evlenmiş ve ilk çocukları Zheng Chenggong dünyaya gelmiştir (Kovar, 2013). Zheng Chenggong, batı literatüründe Koxinga olarak da geçer (Croizier, 1977, s. 11).

1620'lerde Fujian'in önde gelen deniz haydutlarından biri olan Yan Siqi(颜思齐), meşru bir tüccar gibi görünse de aslında ticareti, korsan/deniz haydudu çetelerinin faaliyetleriyle birleştirerek Malay Takımadalarındaki en güçlü örgüt olan Yan grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Dar, 2018, s. 55). Li Dan'ın ölümünden sonra Zheng Zhilong, Li Dan'ın deniz ticaretindeki tüm filolarını devralmıştır. Japonların okyanus ticareti yasağını uygulamasının sonucu olarak Yan Siqi'ye katılmıştır. Zheng Zhilong zamanla, Malay Takımadalarında korkulan bir haydut haline gelse de en saygın denizcilerden biri olmuştur. Zenginleri soyup ve ganimetleri fakirlere dağıtmak adına kendi yöntemlerini uyguladığı için Robin Hood tarzı suçlu olarak tanımlanmıştır. Zhilong'un haydut çetesi daha sonra, güç üstlerini Xiamen (厦门) ve Jinmen (金門) adalarında inşa ederek ticaret faaliyetlerini Fujian'ın güney eyaletinde yoğunlaştırmıştır. Bu adalar, Japonya'dan Malakka Boğazı'na kadar Doğu Asya ve Malay Takımadaları boyunca ticaret yolları için uçbirimler olarak hizmet etmiştir. Mançu işgalcilerinin Ming Hanedanlığına gerçekleştirdiği darbe sonucu bu üstlerin ömrü kısa süreli olmuştur. Ming hanedanının çöküşü ile Qing hanedanının kurulması ve 1626'da Yan Siqi'nin ölümü arasındaki ara dönemde Zheng Zhilong, Güney Denizi'ndeki Japonya, Malay Takımadaları ve hatta Portekiz, İspanyol ve Hollanda kolonileriyle yapılan ticaretin neredeyse tamamını kontrol etmeyi başarmıştır (Dar, 2018, s. 55). Döneminin en zengin adamlarından biri olmuştur. Qing Hanedanlığı, Ming topraklarını istila etmeye başladığında sadık Ming direnişçilerinin arkasında durmuştur. Fakat savaşçılarının örgütsüz ve niteliksiz bir şekilde yürüttükleri mücadele kısa süre sonra, işgal durdurulacaksa hem gerekli savaşın hem de finansman yükünün Zhilong'un örgütünün üzerine alması gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. Zhilong kaybetme riskini göze alamadığı için Qing Hanedanı ile anlaşma yoluna gitmiştir. 1646 yılında Qing Hükümetinin Çin'deki

egemenliğini sağlamlaştırıp, Zheng Zhilong'un ticari imparatorluğunu işletmeye devam etmesine izin verileceği sözünü aldıktan sonra Qing ordularına teslim olmayı seçmiştir (Holroyd, 2011, s. 14-15).

Zheng ailesinin deniz ticareti faaliyetlerinin büyümesi Qing Hanedanlığı için tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Çin'in haraç sistemine dayalı uluslararası ilişkilerini sarsıyor gibi görülüyordu. Çin, yalnızca kendi vergi sistemi dahilinde ticaret yapılabileceği inancına sahipti. Bunun üzerine 1646'da Fuzhou(福州)'da bulunan ve sözde Fujian ve Guangdong(广东)'un Genel Valisi olarak atanması gereken Zheng Zhilong tutuklanıp hapsedilmiş, 1662 yılında (Holroyd, 2011, s. 15) Qing Hanedanı tarafından Pekin'de infaz edilmiştir (Dar, 2018, s. 56).

Zheng Zhilong'un ölümünün ardından en büyük oğlu Zheng Chenggong ailenin yeni lideri olarak babasının yerini almıştır. 1624'te Hirado'da doğan Zheng Chenggong babasının Fujian'deki ailesine katılmak için altı yaşında Japonya'dan ayrılmış, Tokugawa Şogunları'nın (1603-1867) çağrılarına rağmen Japonya'ya geri dönmemiştir (Wang, 2007, s. 7). Çin'e geldiğinde Ming hükümetinin kamu hizmetinde bir kariyere hazırlanmak sebebiyle klasik Konfüçyüsçü bir eğitim alması için Ming'in başkenti Nanjing'e getirilmiştir (Vickers, 2021, s. 158). Pekin'in düşüşü ve ardından gelen Mançu istilası, Zheng Chenggong'un memur olma ihtimaline de son vermiştir. Bunun üzerine, babasının Ming'e sadık birkaç grubu destekleme girişimlerine dahil olmuştur. Zheng Zhilong teslim olduğunda, Zheng Chenggong, babasının örgütünün askeri şubesinde önemli bir komutandır, Ming Hanedanı tarafından kendisine "başarı" anlamına gelen "Chenggong" ismi burada verilmiştir (Wang, 2007, s. 7). Zheng Chenggong'un Ming Hanedanlığına gerçekten sadık olup olmadığı ya da babasının başına gelenlerden ders çıkarıp çıkarmadığı bilinmez fakat Zheng Chenggong, Qing Hanedanlığının teslim ol çağrılarına rağmen kararlı bir direniş göstermeyi seçmiştir (Holroyd, 2011, s. 15-16).

Zheng Chenggong, Qing ile kanlı ve uzun bir savaş için ailesinin ticaret organizasyonundan elde ettiği kârı yeni bir ordu ve donanma kurmak için kullanmıştır. Babasının, deniz ticareti yapanları ve zayıf Ming devriye gemilerini Çin ve Tayvan çevresindeki kıyı sularında boyun eğdirmek için tasarlamış olduğu donanmasını hem karada hem de denizde tam teşekküllü bir askeri güce dönüştürmüştür (Holroyd, 2011, s. 17). 1645 yılında Qing Hanedanı Nanjing (南京)'i işgal edince Chenggong Fujian'e geçmiştir. Guangdong, Fujian, Zhejiang (浙江) adaları ve sahil yerleşimleri arasında çalışmıştır. O dönemde Qing Hanedanlığı, sularda Zheng Chenggong ile mücadele edecek yeterli donanımına sahip değildi. Denizlerde

başarılı olan Chenggong bunun cesaretiyle Nanjing'i, Ming Hanedanlığı adına geri almak için harekete geçmiştir.

Nanjing, Fujian'in kuzeyinde aşağı Yangzi Nehri'nin yanında ve Güney Ming'in başkentiydi. Zheng Chenggong, Yangzi Nehri'nde yelkenlilerini açmıştı. Qing Hanedanına karşı oldukça cömert davrandığı kayıtlara geçen Chenggong, onların da savaşa hazırlanması için zaman vermiştir. Yıllarca süren hazırlıktan sonra 1658 yılında savaş başlamış ancak Chenggong'un komutadaki hataları nedeniyle yıkıcı bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Wang, 2007). Bu savaş Zheng Chenggong'un, sağ kalan donanmasıyla birlikte Fujian'a geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

1660 yılında İmparator Shunzhi (順治), Zheng Chenggong'un peşinden bir donanma göndermiş, fakat başarılı olamamıştır. Zheng Chenggong hâla denizlerin hâkimidir. Bu dönemde Qing Hanedanlığı yeni yaptırımlar uygulayarak Chenggong'un kaynaklarını sınırlandırmayı başarmıştır. Tüm kıyı şeridi yasaklı bölge ilan edilmiş, sahile 50 kilometre yakında bulunan köyleri, yerleşim yerlerini, ekin alanlarını ve balıkçı limanlarını kullanıma kapatmışlardır. Burada yaşayan halk başka yerleşim birimlerine göç ettirilerek, kıyı ticareti tamamen bitirilmiştir (Keay, 2008, s. 424-425).

Qing Hanedanlığının benimsediği bu politika nedeniyle, 1661 yılında anakaradan Tayvan'a ilk büyük göçler gerçekleşmiştir. Tayvan'a göçenlerin arasında birlikleriyle birlikte Zheng Chenggong da yer alıyordu (Keay, 2008, s. 425). Tayvan, Fujian açıklarında bulunan bir adadır ve orda Tayvan yerlileri ile birlikte daha sonra adayı kolonileştirme amacıyla gelen kıvıllı saçlı Hollandalılar yaşıyordu. Zamanında Zheng Zhilong ve Yan Siqi, haydutluk faaliyetlerini bu adada gerçekleştirmişlerdir. (清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi))

ZHENG CHENGGONG'UN TAYVAN'A ÇIKIŞI

Hollandalılar, Çin kıyılarında, 1604 dolaylarında bugün Tayvan'a bağlı olan Penghu takımadalarında görülmüşlerdi. 1622 yılında büyük bir yenilgiye uğradıkları Makao'dan geri dönerken Penghu adalarından birini işgal etmişlerdir. Bölgede ticaret yapmalarına izin vermeleri için Ming İmparatorluğunu taciz etmişler, Çinli esirleri kendi kalelerinde çalıştırmışlardır (John E. Wills, 1999, s. 88). Hollanda ablukaları ve Hollandalıların Ming Hanedanlığının yelkenlilerine yönelik saldırıları, Ming hükümetinin tepkisini çekmiştir. Hollandalıların denizdeki yağmalarıyla başa çıkma girişiminde bulunan Ming, yağmalanacak başka yelkenli kalmadığını öğrendiklerinde

bölgeden ayrılmaları umuduyla, tüm deniz ticaretini yasaklamıştır. Ancak bu geri çekilme politikası, yalnızca durumu daha da kötüleştirmiş ve Çin kıyılarındaki korsan/deniz haydudu faaliyetlerini artırmıştır. Ming Hanedanlığı büyük bir donanma toplamış ve imparatorluk toprağı olan Penghu'daki Hollanda kalesini kuşatmışlardır (Heylen, 2010, s. 14).

Halihazırda Hollandalılar ile ticari ilişkileri bulunan Li Dan'dan, her iki taraf da aracılık yapmasını istedi. Yürütülen müzakereler sayesinde Hollandalılar Penghu'dan çekilip Tayvan'a taşınmayı kabul etti (Andrade, 2008, s. 13). Dil yeteneğıyle öne çıkan Zheng Zhilong da görüşmelerde yer almıştı (Lu, 2020, s. 69). Bu arada Li Dan ve Yan Siqi'nin ölümü ardından açık denizler her iki denizciyle de çalışmış olan Zheng Zhilong'a kalmıştı (Andrade, 2008, s. 13).

Hollandalılar, Çin ve Japonya ile ticaret yapmak, düşmanlarına ve zorbalık yapmak istedikleri herkese savaş açabilmek adına bir üs alanı seçmek için bölgeye gelmişlerdi. Onların seçimi Penghu'ydu fakat zaman içinde Tayvan amaçlarına daha çok hizmet eder hale gelmişti. Başta sorun olarak gördükleri Çinliler ve yerliler daha sonra gelir kaynağı haline gelmişlerdi (John E. Wills, 1999, s. 88). Hollandalılar, Tayvan'daki ilk karargahlarını, bugünkü Tainan yakınında, bir körfez oluşturan uzun ve dar bir yarımada üzerine inşa ettiler (Andrade, 2006, s. 435). Ertesi yıl körfezin ana kara tarafında yerlilerden bir alan satın aldılar. 1630'larda kumsalın üzerine muhteşem bir taş kale olan Casteel Zeelandia'yı inşa ettiler ve anakarada daha küçük bir tuğla kale olan Provintia'yı inşa ettiler (John E. Wills, 1999, s. 88).

Hollandalıların Tayvan'ı kolonileştirmesi aslında otorite eksikliğinden yararlanmasıyla gerçekleşmişti. Dönemin büyük Doğu Asya güçleri denizaşırı koloniler açmakla ilgilenmiyordu. Çin denizaşırı yayılmak yerine karadan ilerlemeyi tercih ediyordu. Japonya ise erken modern dönemde denizaşırı yayılma eğilimleri gösterse de sonunda bu politikalarını kısıtladı ve böylece açık sular Avrupalılara açık hale geldi (Andrade, 2006, s. 432). Çinli ve Japon tüccarlar açısından Tayvan, ticari faaliyetlerin gerçekleştiğı bir buluşma platformuydu. Hollandalılar onların rakipleri haline gelmişti ve çatışma potansiyelleri de yüksekti fakat dönemin şartlarında Hollandalıların getireceğı yeni sermaye ile tüm ticaret kollarının canlanması hedeflenmişti (John E. Wills, 1999, s. 89).

Hollanda yönetimi döneminde (1624-62), Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Şirketin ticari hedeflerine ulaşmak için Tayvan'da tarımı teşvik etti. Aborjinler hala ilkel tarımla uğraşırken, Şirket Çinli köylüleri adaya taşınmaya teşvik etti. Şirket, tarlalarını "Kraliyet arazisi" olarak işleyen Çinli köylülere toprak, para ve sığır gibi

olanaklar sağladı. Kısmen Şirketin teşviği ve kısmen de hanedan geçişi sırasında Çin'de yaşanan karışıklık nedeniyle birçok kişi Tayvan'a göç etti (Ts'ui-jung, 1998, s. 3-4).

Adanın nüfusu arttıkça Hollandalıların da gelirleri artıyordu. Ancak Hollandalı askerlerin geceleri Çinlileri evlerinde taciz etmesi, kendi kapılarının önünde onları dövmesi, küçük çaplı hırsızlıklar ve gasp yapmaları, Çinli kadınların evlerine zorla girmesi bölge sakinlerinde nefrete neden oluyordu. 1950 yılında şeker üreticileri aşırı üretim yapıp işçi kıtlığından şikâyet ederken ertesi yıl az miktarda üretim yapıp tarlada çalışan insanları işsiz bıraktı (John E. Wills, 1999, s. 94). 1652 yazında Çinli bir çiftçi olan Guo Huaiyi (郭懷一), Hollanda yönetimine karşı beş bin Çinli köylüden oluşan birlik örgütledi. Hasat bıçakları ve ev yapımı bambu mızraklarla kuşanmış olarak, şirketin Saccam'daki konutuna saldırdılar ve "*Hollandalı köpekleri öldürün, öldürün!*" diye bağırdılar. Bölük askerleri ve altı yüz yerli müttefiki isyancıları bozguna uğrattı ve yaklaşık dört bin kişiyi katletti. Guo Huaiyi'yi öldüren ve kafasını Hollandalılara teslim eden bir yerliydi. Guo Huaiyi'nin başı Çinlileri korkutmak ve isyancılara karşı kazanılan zaferin bir sembolü olarak bir kazığa geçirilerek sergilendi. İsyan başarısız olmuştu ancak iyi organize olan en az beş bin taraftarıyla, Tayvan'da yaşayan tüm Çinlilerin yaklaşık yüzde 30'unu kapsıyordu (Andrade, 2006, s. 455).

Tayvan valisi Frederick Coyet, Zheng Chenggong'un, Hollandalıları sınır dışı edip Tayvan'a sığınmayı planladığına dair birçok söylentiyi bildirmiş, ancak yetkililer bu durumu önemsememişlerdi (John E. Wills, 1999, s. 95). Kimi kaynaklarda bu söylentilerin 1646 yılında başladığı söylenir. 1651'de Taoyuan'daki Hollandalı yetkililer, babası Zheng Zhilong'un zamanından beri Zheng ailesinin Jakarta, Wancan'daki Çinli balıkçılara yıllık vergi koyduğunu ve ödemezlerse Çin'deki ailelerine zarar vermekle tehdit ettiğini öğrenmişlerdi. Hollandalı yetkililerin gözünde, böyle bir "gelenek" yalnızca Çinli sakinlerine uygulanan bir şantaj değil, aynı zamanda Şirketin ada üzerindeki egemenliğine karşı ciddi bir suçtu. Hollandalı yetkililer, Zheng'in Formosa'daki³ etkisinin, doğrudan bir kanıt olmamasına rağmen, Çinli isyanını teşvik ettiğini varsaymışlardı (Chiu, 1967, s. 260).

30 Nisan 1661'de Casteel Zeelandia açıklarında, 25.000'den fazla adam taşıyan, yüzlerce gemiden oluşan devasa bir filo görüldü; bu Zheng Chenggong'un filosuydu. Karaya, Guo Huaiyi isyancılarının biçildiği tarlaların yakınında ayak basan Zheng, adada yaşayan Çinliler tarafından bir kurtarıcı olarak karşılanmıştır. Hollandalılar

³ Hollandalıların, Tayvan'da kurduğu devletin adı.

hazırlıklı değillerdi zaten onlara göre Luermen (鹿耳门)'daki⁴ su sığ ve geçilmezdi (清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi)). Ancak bekledikleri gibi olmadı.

Zheng Chenggong adaya çıktığında Hollandalılara çağrıda bulunmuştur. Klasik Çin kaynaklarında verilen çağrı şu şekildedir; “*Toprak benim, o halde onu bana geri verin; mallarınız size iade edilecektir*” (清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi)). Ancak Rubinstein’in Tayvan Tarihi kitabında verilen bölümde şu şekilde yer verilmiştir; “*Babam Iquan (Zheng Zhilong) bu toprağı Hollandalılara ödünç verdi; şimdi onu geri almaya geldim. Ve artık benim toprağımu işgal etmeniz size yakışmadığına göre, ondan vazgeçin, ben de sizi yüksek derecelere yükselteyim ve sizlerin, eşlerinizin ve çocuklarınızın canlarını bağışlayayım*” (John E. Wills, 1999, s. 95). Her iki biçimde de Zheng Chenggong’un sözleri gayet nettir ve ne istediğı bellidir.

Provintia Kalesi 4 Mayıs 1661'de düşen ilk kale olduktan sonra, Zheng Chenggong Formosa'yı işgal etmeye başlamıştır. 24 Haziran'a kadar Batavya'daki Yüksek Hükümet fetih haberini almıştı. (Chiu, 1967, s. 259). Zheng Chenggong birkaç hafta içinde Casteel Zeelandia dışında her yeri kontrol altına aldı. Bazı takviye kuvvetleri geldi ve kaleye girmeyi başardılar, ancak Zheng güçlerini, surların altındaki kasabanın dışına bile çıkaramamışlardır. 25 Ocak 1662'de Zheng kuvvetleri, kalenin duvarlarına hâkim olan bir kumul üzerinde küçük bir tabyayı ele geçirmişti (John E. Wills, 1999, s. 95). Hollanda Valisi Frederik Coyett, dokuz aylık bir kuşatmanın ardından 9 Şubat 1662'de Zeelandia Kalesi'ni Zheng Chenggong'a teslim etmek zorunda kalmıştı (Chiu, 1967, s. 259). Çin kayıtlarında ise bu süre yaklaşık yedi aydır (清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi)).

Hollanda şirketinin merkezi Batavia'yı tehlikeye karşı uyarmaya çalışan Coyet, yenilginin sorumlusu olarak ilan edildi. 17. yüzyılda Avrupalılar, Avrupa'nın dışında fethedilmeyi değil fethetmeyi umuyorlardı. Büyük yenilginin haberi Avrupa'ya yayıldı ve Zheng Chenggong'un ismi birkaç yıl içinde birçok Avrupa diline çevrildi (John E. Wills, 1999, s. 95).

Zheng Chenggong'un Tayvan'ı almasıyla, Tayvan'ın ilk kez Çinli bir hükümdarı olmuştur. Qing'e karşı direnen eski Ming müttefiklerden bazıları, Zheng Chenggong'un kaybedilen mücadeleye sırtını döndüğünü düşünmüşlerdir (John E.

⁴ Luermen, Tayvan Adası'nın güneybatı kumsalında, Büyük Körfez'e giriş ve çıkış açısından önemli bir limandır. <https://baike.baidu.com/item/%E9%B9%BF%E8%80%B3%E9%97%A8/929647>

Wills, 1999, s. 95). Diğer taraftan Zheng Chenggong, Qing kaynaklarında, *deniz haydudu* nitelendirmesiyle kayıtlara geçmiştir (清史稿-列传二百七十四 (Qing Shi Gao-Liezhuan Er Bai Qi Shi Si)).

Zheng Chenggong, Ming Hanedanı tarafından yetkilendirme kabul etmemiştir ancak Tayvan'ı "*Doğu Başkenti*" olarak adlandırmıştır (清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi)), adada yasalar çıkarmış, kurumlara resmi yetkililer atanmış, okulları geliştirmiştir. Zheng Chenggong adanın fethinden sadece dört ay sonra ölmüştür. Zheng Chenggong'un yerine oğlu Zheng Jing (郑经) geçmiştir ve yaklaşık yirmi yıllık bir Zheng sülalesi yönetimi başlamıştır (Morris, 2004, s. 9). Zheng Jing'in 1683 yılında ölmüştür. Önceden Zheng ailesine hizmet etmiş başarılı komutan Shi Lang, Qing filosunun başına geçerek, Tayvan Boğazı'ndaki rakiplerini yok etti (Po, 2017, s. 1). Jing'in genç varisi Zheng Keshuang adına iktidara gelen oligarşi, savaşma iradesini kaybederek teslim oldu. Tayvan Qing Hanedanlığı yönetimi altına girdi (Hang, 2013, s. 1).

Tayvan'ın, her zaman Çin'in bir parçası olduğu efsanesine rağmen, Tayvan'ı ilk kez Çinlilerin eline Zheng Chenggong teslim etmiştir (Morris, 2004, s. 9). Bu gerçek, Zheng Chenggong'u, Çin ve Tayvan tarihinin önemli karakterlerinden biri haline getirmiştir. Bugün Tayvan'da Zheng Chenggong'a adanmış 100'den fazla tapınak vardır (Brown, 2023, s. 99).

Sonuç

Çin denizcilik tarihi oldukça zengin bir geçmişe sahiptir. Çinliler, antik çağlardan itibaren gemi yapımını ve deniz ticaretini başlatmış, Tang ve Song Hanedanlıkları döneminde pusula ve haritanın kullanımıyla bu ticareti canlandırmıştır. 15. yüzyılda Zheng He'nin keşifleriyle bu donanımlarını diğer kıtalara da göstermişlerdir. Bu gücün yanı sıra Çin, kıyıları tarih boyunca taciz edilmiş bir ülkedir. Zaman zaman bu tacizlerin önüne geçmek için çeşitli kısıtlayıcı politikalar uygulamış olsa da bazen bu Çin'in kendi aleyhine olmuştur. Ming Hanedanlığının sonlarına doğru Çin'in denizden kendini çekmesi devletin denizcilik yeteneklerinin gerilemesine sebep olmuştur. Devletin denizlerdeki nüfuzunun azalması, deniz haydutlarının, korsanların ve yerel denizci ailelerin kıyılarda güçlenmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Bu ailelerden tarihe damga vuran kuşkusuz Zheng ailesidir.

Zheng Zhilong'un Ming Hanedanlığına yönelik düşünceleri, şartlara göre belirlediği korsanlık/deniz haydutluğu faaliyetleri, Zheng Chenggong'un denizcilik kariyeriyle kıyaslandığında baba oğulun zıt politikalar yürüttükleri görülmektedir. Zheng Zhilong'un hikâyesi Li Dan'dan kendisine miras kalan filolarla güzel başlasa da sonu trajik olmuştur. Qing ve Ming arasındaki güç mücadeleleri esnasında başta Ming'i desteklemiş ancak Ming Hanedanlığı açısından durumu hiç parlak görmediği için güçlerini boşuna kullanmak istememiş ve kendini riske atmaktan kaçınmıştır. Bunun üzerine Zheng Zhilong kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş, taraf değiştirmiş ve Qing Hanedanlığı ile anlaşma yapmıştır fakat kendisine verilen sözler tutulmamış aksine katledilmiştir. Bu olaylar silsilesinin ardından Zheng Chenggong filoların başına geçmiştir. Zheng Chenggong babasının tersine ailenin bütün malvarlığını ve filolarını, Qing Hanedanlığı ile savaşabilmek adına askeri güce çevirmiştir. Zaman zaman denizlerde Qing Hanedanlığına karşı zaferler kazanmış olsa da neticede karşısında büyük bir imparatorluk bulunmaktadır. Qing Hanedanlığı açısından Zheng Chenggong iflah olmaz bir deniz haydudu şeklinde yorumlanabilir. Ancak Ming Hanedanlığı tarafından bakıldığında ise kendini ve tüm güçlerini devletin bekası için seferber etmiş vatansever bir kahramandır.

Zheng Chenggong Ming Hanedanlığı adına mücadeleye devam etmeye çalışmış ancak Qing Hanedanlığının siyasi baskılarına dayamayıp, Çin kıyılarından ayrılmış ve rotasını Tayvan adasına çevirmiştir. Zheng Chenggong, Qing Hanedanlığı karşısında yenilgiye uğramış olsa da deniz gücü hala bulunmaktaydı ve istese farklı bir yerleşim yeri de seçebilirdi ancak o, yıllar önce Hollandalılara verilmesinde babasının da rol oynadığı ve Çinlilerin de eziyet gördüğü topraklar olan Tayvan adasını seçmiştir. Bu durum iki bakımdan ele alınabilir. Zheng Chenggong babasının vesilesiyle Tayvan üzerinde hakkının olduğunu düşünmüştür ki bu zaten tutulan kayıtlarda da yer almıştır. Diğer bir neden ise hissettiği milliyetçilik duygusu olarak düşünülebilir. Kaynaklarda Zheng Chenggong'un, Guo Huaiyi isyancılarının biçildiği tarlaların yakınında adaya çıktığı yazılır. Bu olay tesadüf müdür yoksa kasıtlı bir hareket midir bilinmez ancak o dönemde Çinlilerin Zheng Chenggong'u kurtarıcı olarak görmesi göz önünde bulundurulduğunda tesadüfi bir olay olmadığı yönünde değerlendirilebilir. Zheng Chenggong'un adaya çıkmasıyla, Hollandalılarla başlayan mücadelenin sonucunda Tayvan ilk kez Çinlilerin eline geçmiştir. Bir toprağın fethinin, bir nevi anavatanından sürülmüş denizci olan Zheng Chenggong tarafından gerçekleştirilmesi ise Çin ve Tayvan tarihinin çarpıcı bir gerçeğidir.

Kaynakça

- Andrade, T. (2008). *How Taiwan Became Chinese; Dutch, Spanish, and Han Colonization in the Seventeenth Century*. Columbia University Press.
- Bayram, M. ve Emiroğlu, H. (2020). Çin Tarzı Uluslararası İlişkilerin Analitik Çerçevesi: Yeni Haraççılık. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 29-44.
- Brown, W. N. (2023). *Splendors of Quanzhou, Past and Present*. Springer.
- Calanca, P. (2010). Piracy and Coastal Security in Southeastern China, 1600–1780. R. Antony (Ed.). *Elusive Pirates, Pervasive Smugglers: Violence and Clandestine Trade in the Greater China Seas* içinde (s. 85-98). Hong Kong University Press.
- Ceylan, F. E. (2016). Müslüman Çinli Amiral Zheng He'nin Aile Tarihi'ne Genel Bir Bakış. *Current Research in Social Sciences*, 2(2), 37-45.
- Chen, M. (2021). A Study on the Relationship Between "Coastal Defense" and "Sea Ban" in Ming Dynasty. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 375-379.
- Chiu, H.-h. (1967). The colonial 'civilizing process' in Dutch Formosa 1624-1662. Taipei: Leiden University.
- Connolly, P. ve Antony, R. (2017). 'A Terrible Scourge': Chinese Piracy and Coastal Defence in Broad Historical Perspective. Y. Sim (Ed.). *The Maritime Defence of China: Ming General Qi Jiguang and Beyond* içinde (s. 43-58). Springer.
- Croizier, R. C. (1977). *Koxinga and Chinese Nationalism History, Myth, and The Hero*. London: Harvard University.
- Dar, K. (2018). The Zheng Family and Dutch in The Malay Archipelago: Competition and Conflict in The 17th Century. *Journal of Nusantara Studies*, 3(2), 54-65.
- Hang, X. (2013). The Contradictions of Legacy: Reimagining the Zheng Family in the People's Republic of China. *Late Imperial China*, 34(2), 1-27.
- Heylen, A. (2010). The Transnational in Taiwan History: A Preliminary Exploration. *Literary and Cultural Studies*, 36(1), 9-33.
- Holroyd, R. E. (2011). *The English East India Company's*. Edmonton.
- John E. Wills, J. (1999). The Seventeenth-Century Transformation . M. A. Rubinstein (Ed.). *Taiwan: A New History: A New History* içinde (s. 84-106). An East Gate Book.

- Keay, J. (2008). *Çin Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayıncılık.
- Koshimura, I. (2018). The Wako's Economic Warfare and The Making Of The East Asian Seas Order. *Ekonomiska- i Ekohistorija*, XIV(14), 225-249.
- Kovar, M. (2013). Lisans Tezi, Masaryk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Din Bilimleri Enstitüsü Çin Çalışmaları Semineri. *The Relationship between the Zheng Family and the Ming and Qing Imperial Dynasties*.
- Lancaster, R. (2014). Piety over Piracy: The Shaolin Monks' Victory. *Saber and Scroll*, 3(4), 39-51.
- Lu, C.-H. (2020). The Art of being an Imperial Broker: The Qing Conquest of Taiwan and Maritime Society (1624-1788).
- Morris, A. D. (2004). *Taiwan's History An Introduction*. University Of Hawaii Press.
- Po, R. C. (2017). Shi Lang: Hero or Villain? His Evolving Legacy in China and Taiwan. *Modern Asian Studies*, 1-24.
- Roberts, J. (2017). *Kısa Dünya Tarihi*. (M. T. Akad, Çev.). İnkılap Yayınları.
- Schottenhammer, A. (2017). China's Rise and Retreat as a Maritime Power. R. Antony, ve A. Schottenhammer (Ed.). *Beyond the Silk Roads: New Discourses on China's Role in East Asian Maritime History* içinde (s. 189-211). Harrassowitz.
- Teo, V. (2012). Southeast Asia between China and Japan: A Historical Survey. L. P. Er ve V. Teo (Ed.). *Southeast Asia between China and Japan* içinde (s. 1-47). Cambridge Scholars Publishing.
- Topal, A. H. (2010). Uluslararası Hukukta Deniz Haydutluğu ve Mücadele Yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 59(1), 99-130.
- Ts'ui-jung, L. (1998). Han Migration and the Settlement of Taiwan: The Onset of Environmental Change. M. E. Ts'ui-jung (Ed.). *Sediment of Time: Environment and Society in Chinese History* içinde (s. 165-199). New York: Cambridge University Press.
- Vickers, E. (2021). Three Faces Of Asian Hero: Commemorating Koxinga in Contemporary China, Taiwan, and Japan. C. Shei (Ed.). *Taiwan* içinde (s. 157-182). Routledge.
- Wang, C. (2007). *Interpreting Zheng Chenggong; The Politics Dramatizing A Historical Figure In Japan, China*. Hawaii: Hawaii University.

Wei, Y. (2014). Admiral Zheng He's Voyages to the "West Oceans". *Education About ASIA*, 19(2), 26-30.

Yolaç, C. (2016). *Herkes İçin Çin Tarihi Siyaset Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Krp Yayıncılık.

Zheng, G. N. (1998). *Zhong guo hai zei shi (中国海盗史) (Çin Korsanlık ve Deniz Haydutluğu Tarihi)*. Shanghai 上海: Huodong Ligong Daxue Chubanshe (华东理工大学出版社) (Doğu Politeknik Üniversitesi Yayınları).

清史稿-列传二百七十四 (Qing Shi Gao-Liezhuan Er Bai Qi Shi Si). (tarih yok).

中国哲学书电子化计划 (Zhongguo Zhexue Shu Dianzi Hua Jihua):

<https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=17784&searchu=%E9%83%91%E6%88%90%E5%8A%9F&remap=gb>

清史稿-列传十一 (Qing Shi Gao-Lie Zhuan Shi Yi). (tarih yok). 中国哲学书电子化计划

(Zhongguo Zhexue Shu Dianzi Hua Jihua):

<https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=18566&remap=gb>

馬光, M. G. (2020). Re-evaluating the Wokou Problem in East Asia During the 1220s. *Journal Of Asian History*, 54(2), 259-272.

Summary

The subject of this study is the activities of Zheng Zhilong and Zheng Chenggong, the father and son who ruled in the Chinese seas. Both characters are very important in the history of both China and Taiwan. Father Zheng Zhilong started sailing at an early age and was succeeded by his son Zheng Chenggong upon his death. In this study, in which we also include the life stories of the characters, the actions of the father and son are tried to be interpreted by considering them with the historical research method. By using primary and secondary sources, the period and historical characters were tried to be understood, in the conclusion part, the activities of the father-son were interpreted as relational.

China, the ancient civilization established on the peninsula, has been interested in maritime activities since ancient times due to its geographical location. The people of the period not only met their nutritional needs from the sea, they also made sea trade and made intercontinental journeys with vehicles. The vast waters that contributed to the development of civilization did not always provide an advantage. Throughout history, China's coasts have been harassed by piracy, pirates and foreign powers. Whether due to domestic or foreign political events, China's policy of banning maritime activities has been against China from time to time. As the Chinese government withdrew from the seas, both its coasts became defenseless and the state's maritime equipment began to weaken.

During the periods when the imperial rulers withdrew from the sea, piracy activities increased on the coasts of China, the continents became open to exploitation, or the families engaged in maritime trade became stronger and made the Chinese seas their own waters. The Zheng family is one of these families. Born in Fujian, Zheng Zhilong moved to Macau when he was an adolescent, where he grew up under the auspices of the Portuguese. He started

working with Yan Siji, the famous sea thief in that time, and took a job as a captain on one of Yan Siji's ships. Zheng Zhilong, who stepped into maritime business, moved to Nagasaki after a while and started to work with Li Dan, a wealthy Chinese merchant. Zhilong's competence and dedication to his job easily earned Li Dan's trust. He then assumed responsibility for executing Li Dan's trade deals with Japan and countries in the Malay Archipelago. Meanwhile, Zheng Zhilong married Tagawa Matsu of the Tagawa family in Japan, and his future replacement, Zheng Chenggong, was born.

With Li Dan's death, Li Dan's fortune remained with Zhilong. Having developed and expanded the remaining fleets, Zheng Zhilong dominated both the Chinese coast and the Malay Archipelago with his sailboats. Over time, Zhilong became one of the most respected sailors in the Malay Archipelago, though he became a feared bandit. Zhilong has been described as a Robin Hood-style criminal. Like Robin Hood's character, he has applied his own methods to rob the rich and hand over the spoils to the poor. It is also among the records kept that Zhilong joined Yan Siji as a result of the Japanese implementation of the ocean trade ban and went to Taiwan to strengthen his pirate trade activities. Zheng Zhilong's bandit gang carried their superiors to Xiamen and Jinmen Islands, concentrating their commercial activities in the southern province of Fujian. These islands served as terminals for trade routes through East Asia and the Malay Archipelago, from Japan to the Strait of Malacca. The life of these superiors was short-lived due to the Manchu faction's coup against the Ming Dynasty.

Zheng Zhilong played an active role in the negotiations between the Ming and the Dutch for the Dutch to settle on the island of Taiwan when the Dutch occupied the island of Penghu, the territory of the Ming Dynasty. Later, he wanted to make his own trade with the Dutch. However, his request was met negatively. Thereupon, the Dutch bombarded their ships, after which the Dutch agreed to trade negotiations. When the Qing forces began to invade Ming Dynasty lands, he initially supported the Ming, but changed sides according to the course of the war and chose to make an agreement with the Qing Dynasty. However, the promises made to him were not kept, on the contrary, he was executed in Beijing after being imprisoned for a while. Zheng Chenggong took his father's place and sided with Ming, turning all his father's fleets into a full-fledged military force. He wanted to take Nanjing from the Qing on behalf of the Ming, but was defeated and withdrew his forces to Fujian. Even though he was defeated in Nanjing, he was still very strong in the seas. Since the Qing Dynasty did not have the forces to fight it at sea, it followed a different policy and banned maritime trade along the coastline and migrated people living in the coastal areas to different regions. Zheng Chenggong, whose resources were limited by this policy, chose the island of Taiwan for himself as land. Taiwan fell into Chinese hands for the first time when Zheng Chenggong took Taiwan from the Dutch in 1662.

BÜYÜK GÜNAHLARI ÖNLEMELİK İÇİN KÜÇÜKLERİNE İZİN VERMEK: ORTAÇAĞ'DA TOLERANTIA, YAHUDİLER VE HAYAT KADINLARI

PERMITTING THE MINOR TO PREVENT THE MAJOR SINS:
TOLERANTIA, JEWS, AND COURTESANS IN THE MEDIEVAL AGES

Mehmet Talha KALKAN

Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
mehmettalhakalkan@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 26 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 March 2024
Date accepted: 26 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Avrupa Tarihi; Ortaçağ; Günah; Aziz
Agustinus; Clairvauxlu Bernard;
Hoşgörü

Keywords

European History; Medieval Ages;
Sin; St. Augustine; Bernard of
Clairvaux; Tolerance

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.25

Öz

Birçok araştırmacı, "hoşgörü" kavramının modern bir bağlama sahip olduğunu düşünerek onun Erken Modern ve Aydınlanma Avrupa'sında doğduğunu ifade etmişlerdir. Erken Modern ve Aydınlanma dönemlerine yoğunlaşan araştırmacılar, ilgili kavramın Ortaçağ sürecini ihmal etmişler, bu kavramın Ortaçağ ile ilişkisine dair son derece sınırlı sayıda çalışma ortaya koymuşlardır. Hoşgörü ile Ortaçağ arasındaki ilişkiye dair ortaya konan bazı çalışmalar ise Ortaçağ'ın tam anlaşılmasına veya en azından yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, birçokları tarafından "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan Ortaçağ boyunca Avrupa'ya kilise odaklı bir baskının hâkim olduğu ve neredeyse farklı olan hiçbir unsurun yaşamadığı vurgusu ön plana çıkarılmış, böyle bir ortamda da dinî özgürlüğün ve hoşgörünün barnamayacağına dair bir algı ortaya konmuştur. Öte yandan, Antik Roma'dan beri vatandaşların sahip olması gereken erdemlerden biri olarak görülen hoşgörü, Ortaçağ Avrupa'sında daha kapsayıcı bir manaya kavuşmuş, Hristiyanlığın da etkisiyle dinî bir anlam kazanarak toplumsal bir niteliğe dönüşmüştür. Esasen hoşgörü; kilisenin iyi, ahlâki ve dinî olanın sınırlarını çizmesine yardımcı olmuş, toplumun hangi günahları ve suçları normalleştirerek bu suçların ve günahların ağırlığını taşıyabileceğini belirlemiştir. İşbu çalışmada bu yazarların görüşleri üzerinden hoşgörünün Yahudiler ve hayat kadınları vasıtasıyla nasıl kullanışlı hale geldiği hakkında bilgiler sunulacaktır.

Abstract

Many scholars have argued that the concept of "tolerance" is inherently tied to a modern context, suggesting its emergence in early modern and Enlightenment Europe. Researchers focusing on the early modern period and the Enlightenment have largely neglected the Middle Ages, so there are few studies examining the relationship between this concept and the Middle Ages. Furthermore, the few studies that have looked at the relationship between tolerance and the Middle Ages have contributed to a lack of understanding, or at least a misinterpretation, of the period. The prevailing narrative that characterizes the Middle Ages as a "dark age" highlights a period in Europe that was dominated by ecclesiastical oppression and in which almost no alternative elements flourished, suggesting an environment incompatible with religious freedom and tolerance. Tolerance, considered one of the virtues a citizen should possess since Roman antiquity, took on a broader meaning in medieval Europe, influenced by Christianity and developing into a social attribute. In essence, tolerance helped the church to define the boundaries of what was considered good, moral and religious, and to determine what sins and crimes could be considered normal and tolerated by society. This study will provide insights into the workings of toleration by Jews and courtesans based on the perspectives of these scholars.

Giriş

Hizmetinde bulunduğu Ebû Saîd Osman tarafından şarap içmeye zorlandığından büyük üzüntü duyan ve kendisini Allah'a affettirmek için hacca gitmeye karar veren İbn Cübeyr, arkadaşı Ebû Ca'fer Ahmed ile 1183 yılında Gırnata'dan Mekke'ye doğru yola çıkmıştır (İbn Cübeyr, 2019, s. 15-16). Yaklaşık 8 ay kadar Mekke'de kalıp hac vazifesini ifa etmesinin ardından Endülüs topraklarına geri dönmek için Akka'dan yola çıkan İbn Cübeyr'in gemisi, Sicilya açıklarında kötü hava koşullarından ötürü batmıştır. Hava koşullarının iyileşmesini ve bölgeye yeni bir geminin gelmesini bekleyen Endülüslü seyyah bir süre Sicilya'da kalmış ve Norman kökenli Sicilya Krallığı ile Sicilyalı Müslümanlar arasındaki ilişkileri yakından inceleme fırsatı yakalamıştır. Ağlebiler tarafından X. yüzyılda fethi tamamlanan Sicilya'da yaklaşık 200 yıl boyunca hüküm süren Müslüman egemenliği, Normanların saldırıları sonucu ortadan kalkmış ve bölgede yaşayan birçok Müslüman, Hristiyan bir krallık olan Sicilya Krallığı'nda yaşamak zorunda kalmışlardır. Batı Akdeniz'de Müslümanların güçlerinin azalması neticesinde Sicilya Krallığı da onlara karşı katılaştıran bir tutum göstermiş; krallık tarafından Müslüman ahaliye yönelik kitlesel Hristiyanlaştırma hareketleri düzenlenmiştir. Bu nedenle İbn Cübeyr için Sicilya, Müslümanlara karşı başında bulunan zorba kral ile despotik bir yönetimin merkezi olmuştur (İbn Cübeyr, 2019, s. 378- 379). Sicilya'daki *despotik yönetime* karşı çocuklarını *Hristiyan* olma tehlikesine karşı korumak durumunda kalan aileler de farklı yollara tevessül etmişlerdir. Nitekim Sicilya'dan ayrılarak Müslüman topraklara gidebilmelerini sağlamak ailelerin çocuklarına verebilecekleri en büyük hediye haline gelmiştir (İbn Cübeyr, 2019, s. 380).

Sicilya'da Müslümanlar, zorba yöneticiler ile uğraşmak durumunda iken aynı dönemde Akdeniz'in doğusunda yaşayanlar için de durum pek farklı değildi. XII. yüzyılın ortalarından itibaren bir dizi siyasi ve toplumsal sorun yaşayan Yemen'deki Yahudi cemaati de *Mehdi* hanedanından gelen ve bölgeyi kontrol altına alan Ali bin Mehdi ile oğulları Mehdi bin Ali ve Nabi bin Ali'nin benimsemiş oldukları sert yönetimin kurbanı olmuşlardır. Yemen'i yöneten Nabi bin Ali'nin kendisini *Mesih* olarak ilan etmesi neticesinde Museviliği, Müslümanlık ile birleştirerek yeni bir inancın temellerini atması ve tüm Yahudileri de bu inanca katılmaları için baskı altına alması Yemenli Yahudileri zor durumda bırakmıştır. Nihayetinde, Yemenli Yahudi cemaatinin lideri Yakup bin Natanel, dönemin en büyük Yahudi alimleri arasında gösterilen İbn Meymun'a bir mektup göndererek kendilerine yol

göstermesini istemiştir. (Davidson, 2005, s. 487).¹ Kendisine yazılmış olan mektuba karşılık veren Endülüslü İbn Meymun ise Yemenli Yahudilerin karşı karşıya kalmış oldukları zulmü ve şiddeti tüm *Yahudilerin kaderi* olarak görmüş ve bu yaşananları *Tanrı'nın Seçilmiş Halkı* olarak kabul edilen Yahudilerin bozulmasına, dağılmasına ve yok olmasına yönelik sürecin bir parçası olarak değerlendirmiştir (İbn Meymun, 1985, s. 97).²

Genel olarak zulmü ve dini baskıyı Yahudilerin bu dünyadaki kaderi olarak gören İbn Meymun, Yemen'de yaşanan sıkıntıların bu bölgeye mahsus olmadığını vurgulayarak Endülüs'te yaşayan Yahudilerin de benzer bir durumdan mustarip olduğunu ifade etmiştir. Keza Endülüs'te hüküm süren devletlerin sürekli olarak Yahudilere karşı olumsuz bir tutum sergilediğini söyleyen İbn Meymun için onların karşı karşıya kaldığı durum ilahi bir cezalandırma olarak görülmeliydi. Büyük bir dini baskı ve şiddet gören Yemenli Yahudilerin Endülüs'teki dindaşları da Endülüslü Arapların nefreti, hakaretleri ve aşağılamaları ile uğraşmak durumdaydılar (İbn Meymun, 1985, s. 126-127).³

Her ne kadar İbn Meymun, kendilerine uygulanan şiddeti ve zulmü Yahudiliğin kaderi olarak görmüşse de Bernard Lewis, Endülüslü Müslümanların onlara karşı takınmış olduğu bu tavırları münferit olaylar olarak değerlendirmiştir (Lewis, 1984, s. 40). Lewis'in de söylediği üzere bu ve benzeri olaylar, Endülüs dünyasında yaşanan istisnai olaylar arasında yer almıştır. Nitekim Endülüs medeniyetinde Müslümanların Yahudilere ve aynı zamanda, Hristiyanlara gösterdiği müsamahaya ve tüm kültürlerle bir arada yaşayabilme prensibine dayanan *convivencia* adlı

¹ Mektubun tam metni için bkz. İbn Meymun (1985). *Crisis and leadership: Epistles of Maimonides*. Philadelphia, 93-150.

² "Tanrı'nın, bizleri, insanlığın geri kalanından ayrı tuttuğunu hatırlayın. Tanrı, yasaları ve hükümleriyle bizleri emsalsiz kılmıştır ve var olan bu üstünlüğümüz, Kutsal Kitap'ta da yazdığı gibi, O'nun yasa ve hükümlerinde açıkça ortaya konmuştur: "Başka bir büyük millet var mıdır ki bugün önünüze koyduğum tüm bu yasa gibi adil kanun ve hükümlere sahip olsun?" (Tesniye 4/8). Bu nedenle, kıskançlık ve küfrün kışkırttığı bütün milletler bize karşı ayaklandılar ve dünyanın adaletsizlik ve düşmanlıkla hareket eden tüm kralları kendilerini bize zulmetmeye adadılar... Bu nedenle vahiy zamanından bu yana, gücü eline geçiren her bir zorba ya da köle, zorbaca ya da alçakça, Tanrı'nın emrini tahrip etmeyi ve kılıç zoruyla, şiddetle ya da kaba kuvvetle dinimizi kirletmeyi ilk amaçları ve nihai hedefleri olarak belirlediler...".

³ "Dindaşların; unutmayın ki Kutsal Kitap'ta da haber verildiği gibi günahlarımızın fazlalığı sebebiyle Tanrı bizleri, bu halkın, yani bizlere şiddetle zulmetmiş ve aleyhimize zararlı ve ayrımcı yasalar çıkarmış olan Arapların, ortasına fırlattı: "Düşmanlarımız bizi yargılayacak" (Tesniye 32/31). Hiçbir millet bize onlar kadar eziyet etmemiş, bizi aşağılamamış, alçaltmamış ve bizden nefret etmemiştir... İnsanın tahammül edebileceğinin ötesinde küçük düşürülmemize ve yalanlarına katlanmak zorunda kalmamıza rağmen, yine de mezkur yazarın da tarif ettiği gibi bizler onun gibi davrandık: "Fakat ben sağır bir adama döndüm, duymuyorum, dilsiz, ağzını açmayan bir adam gibiyim" (Zebur 38/14). Aynı şekilde, bilgilerimiz de bizlere, İsmail'in yalanlarına ve saçmalıklarına sessizce katlanmamızı öğütlediler... Bu nedenle, karışıklık çıkarır ve onlardan anlamsız ve mantıksız bir biçimde iktidarı istersek, kuşkusuz kendimizi felakete sürükleriz...".

kültürün ortaya çıkması da bu düşünceyi desteklemiştir. Bu nedenle, İbn Meymun'un söylediğinin aksine Endülüslü Müslümanlara en parlak dönemlerini yaşatan III. Abdurrahman (890-961) zamanında Ehl-i Kitap olarak görülen Hristiyanlara ve Yahudilere önemli haklar tanınmış ve her iki topluluk da eğitim hayatına, ticari aktivitelere ve tarımsal üretime hiç olmadıkları kadar yoğun şekilde katılmaya başlamışlardır (Lovat ve Crotty, 2015, s. 106). Endülüs medeniyetinde tatbik edilen ve farklı dinlere mensup kişilerin rahatlıkla bir arada yaşayabilme prensibine dayanan *convivencia* düşüncesi de yalnızca İberya ile sınırlı kalmamış; Avrupa'nın farklı noktalarında da *tolerantia*⁴ olarak tecessüm etmiştir. Dolayısıyla Ortaçağ Avrupa'sı bir arada yaşama ve tolerans gösterme pratiklerinin temellerinin atıldığı ve *tolerantia* kavramı altında kendine toplumsal, dini ve siyasi alan bulduğu dönem olarak ön plana çıkmıştır. Bu nedenle işbu çalışma da birçokları tarafından Aydınlanma döneminde ortaya çıktığı varsayılan *tolerantia* kavramının Ortaçağ ile ilişkisine ve Yahudiler ile hayat kadınları üzerinden uygulanmasına dikkat çekmeye çalışmıştır.

1. Kimin Hoşgörüsü? Ortaçağ'ın mı, Aydınlanma Döneminin mi?

Fransız düşünür Voltaire, hoşgörünün toplumlara ve devletlere neden zarar vermeyeceğiyle alakalı düşüncelerini ifade ettiği *Hoşgörü Üzerine İnceleme* adlı eserinde şunları ifade etmiştir:

Hristiyanların birbirlerine hoşgörü göstermeleri gerektiğini, hatta bütün insanları kardeş olarak görmeleri gerektiğini kanıtlamak için kişinin büyük bir sanata ve hünerli bir konuşmaya ihtiyacı yoktur. O da ne? Erkek kardeşim bir Türk (mü)? Kardeşim bir Çinli (mi)? Yoksa Yahudi (mi)? Kesinlikle evet; hepimiz aynı Baba'nın çocukları, aynı Tanrı'nın yaratıkları değil miyiz? (Voltaire, 2015, s. 157).

Çoğunluk olarak görülen topluluklardan farklı davrananlara karşı hoşgörü sağlamanın temelde devletlerin çıkarına olduğunu savunan Voltaire; aralarında İranlıların, Hintlerin, Türklerin ve Japonların olduğu çeşitli toplumların yönetim biçimlerini tüm Avrupalı toplumlara örnek olarak göstermiştir. Özellikle, bugüne kadar hiçbir dini topluluğun isyan etmediği, farklı dinlere mensup yirmi topluluğun barış içerisinde yaşadığı ve başkentinde 200 bin civarında Rum ahalinin bulunduğu Osmanlı Devleti tüm Hristiyan dünyanın yakından takip etmesi gereken devletlerin başında gelmiştir. Müslüman bir devlet olmasına rağmen Osmanlı Devleti; Yakubiler,

⁴ Lat. Hoşgörü. İlgili metin hoşgörü mefhumunun Ortaçağ ayağına temas etmiş olduğundan o dönemde işbu kavramı karşılayan Latince karşılığına yer verilmiştir.

Nasturiler ve Monotelitler gibi farklı Hristiyan toplumlara ev sahipliği yapmış; Kıptiler, Aziz John Hristiyanları, Yahudiler ve Zerdüşter gibi küçük dini grupları da kendi toplumlarının bir parçası olarak görmüştür (Voltaire, 2015, s. 64). Öte yandan Hristiyanlar ve Hristiyanlığı yaymaya çalışanlar, hoşgörüyü ortadan kaldırmaya ve onu yok saymaya yönelik bir anlayış gütmüş; 12 farklı dinden insanın barış içerisinde yaşadığı ve dünyadaki en hoşgörülü insanların bulunduğu Japonya'da bile yıkıcı bir iç savaşın yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir (Voltaire, 2015, s. 66). Bu nedenle, Hristiyan dünya bir an evvel dünyanın birçok noktasında var olan hoşgörüyü kendi topraklarına da getirmeli ve farklı gruplar rahat bir şekilde yaşayabilmeliydi.

Voltaire dışında birçok Aydınlanmacı düşünür *tolerantia* kavramını dini özgürlük, temel haklar, toplum sözleşmesi ve anayasal yönetim gibi hususlar üzerinden ele almış ve onların işlerlik kazanabilmesini bu kavramın uygulanabilirliğine bağlamışlardır (Domínguez, 2017). Bu nedenle, bahsi geçen kavramların bir sonucu olarak görülen *tolerantia*, tümüyle Aydınlanma sürecine ait bir kavram olarak görülmüş; temelleri Rönesans ile atılan bir birikimin sonucu olarak değerlendirilmiştir (Lacorne, 2019, s. 1; Stern, 1963, s. 10).⁵

Kamu yararı, egemenlik hakkı ve anayasal yönetim gibi farklı konuların temeline bireysel özgürlükleri oturtmaya çalışan Thomas Hobbes için tüm bu hususların gerçekleşebilmesi egemen gücün kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesine bağlanmıştır. Yasaların üstün kılınması, tebaaya uygun dini anlayışın benimsenmesi, toplumsal barışı daimi kılacak ahlaki eğitimin sunulması ve gereksiz savaş ve savaş masraflarından kaçınması gibi görev ve sorumluluklara sahip olan egemen gücün yerine getirmesi gereken diğer bir sorumluluk da bünyesindeki bireylere olabildiğince özgürlük sağlamaktan ileri gelmiştir (Hobbes, 1889, Kısım: 9). Halkın zararına olmadan, bireylere özgürlük sunulmasını savunan ve bunu hükümdarın doğal bir görevi olarak gören Hobbes, özgürlüğü ve buna bağlı hoşgörüyü yaşamın temel taşlarından biri olarak değerlendirmiştir (Hobbes, 1889, Kısım: 4/ Madde: 44). Keza Hobbes, Papa'nın ruhani otoritesinin hüküm sürdüğü yerlerde de benzer bir uygulamadan bahsetmiş ve Yahudiler, Türkler ve paganlar gibi Hristiyanlığın dışında kalmış gruplara dinsel bir özgürlük ve bu özgürlüğe bağlı hoşgörü sağlandığından dem vurmıştır (Hobbes,

⁵ Aralarında Perez Zagorin'in de bulunduğu çeşitli yazarlar da modern manada hoşgörü düşüncesinin Aydınlanma döneminde evvel ortaya çıktığını ve dolayısıyla, ilgili kavramın doğuşunun bu dönemde değil, XVI. yüzyılda aranması gerektiğini ifade etmiştir. İlgili eser için bkz. Zagorin, P. (2003). *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*. New York. Aydınlanma ile hoşgörü arasındaki ilişkiye yönelik farklı eleştiriler ve görüşler için bkz. Grell, O. P. ve Porter, R. (1999). *Toleration in Enlightenment Europe*. Cambridge.

1889, Kısım: 4/ Madde: 44). Farklı dini gruplara sağlanan bu hoşgörü vasıtasıyla Papa, sahip olduğu toplumu kucaklama olanağı elde etmiş ve toplumsal barışın sağlanmasına katkı sağlamıştır (Hobbes, 1889, Kısım: 4/ Madde: 44). Nitekim Romalılar da bu duruma benzer bir yaklaşım benimseyerek kendi otoritesine zarar vermediği müddetçe kimseye müdahale etmemiş; toplumsal düzeni bozma ihtimalleri bulunan Yahudiler dışındaki tüm gruplara hoşgörü sağlamıştır (Hobbes, 1889, Kısım: 1/ Madde: 12).

Thomas Hobbes gibi John Locke da kilisenin ve siyasi erkin özgürlüğü ve hoşgörüyü desteklemesi gerektiğine dair bir görüş ileri sürmüştür, hoşgörü kavramının sahip olduğu faydalar göz önüne alındığında onun Hristiyanlar ve Hristiyanlık adına makul olduğunu ifade etmiştir (Locke, 2012, s.27, 31). Temel olarak, Tanrı'nın yeryüzündeki hiçbir kimseye herhangi bir dini inancı bir diğerine dayatma hakkı vermediğini söyleyen Locke, kilisenin ve siyasi erkin dini topluluklara özgürlük sağlaması gerektiğini vurgulamıştır (Locke, 2012, s. 68-69). Locke'a göre, kilisenin ve siyasi erkin uğraşması gereken husus dini gruplara hoşgörü sunulması veya sunulmaması olmamış; bilakis, onların görevi toplumsal barışı ve huzuru tehdit edebilecek durumların bertaraf edilmesinden ileri gelmiştir (Locke, 2012, s. 6). Hatta John Locke, toplum barışını ve huzurunu tehlikeye atan grupları spesifik hale getirmiş ve kimlere hoşgörü gösterilmesi, kimlere hoşgörü gösterilmemesi gerektiği konusunda net bir tutum takınmıştır. Ona göre, kilisenin ve devletin hiçbir şekilde hoşgörü göstermemesi gereken grupların başında toplumun ahlak kurallarına aykırı hareket edenler ve dini otoriteyi reddedenler gelmiştir zira bu grup içerisinde yer alan kişilerin vermiş oldukları sözler, içmiş oldukları hiçbir yemin ve imzalamış oldukları sözleşmeler hiçbir ilahi veya kutsal bir temelden gelmemiştir (Locke, 2012, s. 69-70). Dolayısıyla, Locke; ateistlerin ve Tanrı'nın varlığını reddedenlerin hoş görülmemesi gerektiğini vurgulamış (2012, s. 72) ve aralarında Yahudilerin ve Müslümanların olduğu grupların da hoş görülmesinin zaruri bir adım olduğunu ifade etmiştir (Locke, 2012, s. 72). Kilisenin de onlara hoşgörü sağlamasıyla toplumu oluşturan bireylerin vatandaşlık bağını eşit temellere oturtması mümkün olmuştur (Locke, 2012, s. 76). Bu nedenle, hoşgörü; toplumların ve devletlerin sahip olması gereken temel bileşenlerden biri olarak görülmüştür.

Voltaire, Thomas Hobbes ve John Locke örneklerinde olduğu gibi birçok araştırmacı ve tarihçi, *tolerantia* adı verilen kavramı tümüyle modern döneme ait bir nosyon olarak değerlendirmiş, onun kökenlerini bu dönemde aramaya koyulmuşlardır. Keza bazı araştırmacılar, *tolerantianın* doğuşunu küçük dini

gruplara dini özgürlük verilmesi gerektiğini savunan Hollandalı Erasmus'a, bazıları da toplumlar ve devletler arasındaki siyasi meseleleri kenara atarak *evrensel bir barış* adına dünyadaki tüm devletler arasında bir birlik kurmayı öneren Émeric Crucé'ye bağlanmışlardır (Domínguez, 2017).⁶ Bu isimlerin yanında Michel de l'Hôpital, Sebastian Castellio ve Pierre Bayle gibi isimler de bu kavramın doğuşunda kilit rol oynayan düşünürler olarak görülmüşlerdir (Lacorne, 2019, s. 2). Diğer yandan, *tolerantianın* tümüyle modern bir bağlamdan geldiğini düşünen araştırmacılar da onun Ortaçağ ile olan ilişkisini geri plana atmışlardır. Tümüyle modern bir bağlama oturtulmaya çalışılması ve kökenlerinin Rönesans ve civarında atıldığına dair düşüncenin vurgulanması neticesinde *tolerantia*, Ortaçağ'dan koparılmış fakat bu durum, onun anlaşılmasına ve bu döneme dair olumsuz bir algının ön plana çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Şüphesiz her türlü bilimsel telakkinin vuku bulduğuna inanılan Aydınlanma sürecinin düalist bir bağlama oturtularak iyiyi ve doğruyu temsil etmesi; öte yandan, kilisenin mutlak bir gücünün olduğu Ortaçağ'ın da kötüyü ve yanlış resmetmesi olağandır. Kilisenin gerçekten de mutlak ve sorgulanamaz bir gücünün ve etkisinin bulunduğu bir dönemde dini, politik ve toplumsal açıdan farklı olanın yaşama şansının bulunmadığını düşünmek ve işbu dönemi *Saeculum Obscurum*⁷ olarak görmek var olan bu algımanın bir sonucudur. Halbuki aralarında Aziz Augustinus, Aquinolu Tommaso ve Clairvauxlu Bernard gibi isimlerin yer aldığı çeşitli Ortaçağ düşünürleri *hoşgörü* kavramını farklı boyutlarıyla ele almış ve bu düşüncenin şekillenmesinde önemli bir katkı sunmuşlardır. Dolayısıyla, modern zamanların ve bilhassa Aydınlanma sürecinin gerçekten *hoşgörü* kavramının mucidi olup olmadığı, insanları hoşgörü konusunda aydınlatıp aydınlatmadığı veya en azından insanlığa nasıl bir hoşgörü sağladığı meselesi ciddi bir tartışma olarak düşünülmeli ve Ortaçağ ile *tolerantia* arasındaki ilişki yeniden ele alınmalıdır (Domínguez, 2017, s. 276).

2. Hoşgörünün Ortaya Çıktığı Dönem: Ortaçağ

Bu zamana dek Ortaçağ ile *tolerantia* arasındaki ilişkiye dair çeşitli çalışmalar yapılmış olup muhtelif araştırmacılar, taraflar arasındaki bağları ortaya koymaya çalışmışlardır. Örneğin Albrecht Classen, Ortaçağ boyunca *tolerantia* ile alakalı geniş bir literatür taraması yapmış ve çeşitli metinlerden hareketle Avrupalıların bu

⁶ Emeric Cruce'nin fikirleri hakkında bkz. Mansfeld, A. (2013). "Émeric Crucé's "Nouveau Cynée" (1623) Universal Peace And Free Trade". *Journal of Interdisciplinary History of Ideas*, 2(4), 1-23.

⁷ Lat. Karanlık Çağ/Çağlar.

kavramı algılama biçimlerini gözler önüne sermiştir.⁸ Aynı şekilde, Selina O’Grady, Joseph Lecler, Rainer Forst, Robert Moore ve Gary Nederman gibi modern araştırmacılar da belirli düzeylerde Ortaçağ ile *tolerantia* arasındaki bağa eğilmeye çalışarak taraflar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmışlardır.⁹ Tüm bu çalışmalara ek olarak bu zamana dek Ortaçağ ile *tolerantia* arasındaki ilişkiye ışık tutan en kapsamlı çalışma Macaristan kökenli Hollandalı tarihçi István Bejczy tarafından hazırlanmıştır (1997).¹⁰ Genel olarak Bejczy, Ortaçağ ile alakalı ön kabullerin ve genelgeçer düşüncelerin döneme dair olumsuz bir bakış açısı oluşturduğundan ve bu nedenle, birçoklarının Ortaçağ ile *tolerantia* arasında herhangi bir bağ kuramamasından dem vurmıştır. Hollandalı tarihçiye göre Ortaçağ, hoşgörünün en iyi şekilde tatbik edildiği dönemlerden ve ideal manada bir hoşgörü anlayışının nasıl olacağına dair örneklerden biri olmuştur (Bejczy, 1997, s. 384). Nitekim István Bejczy, Ortaçağ’ın esasında hoşgörülü olmadığını savunan ve en azından, dönemin *tolerantiasının* kayda değer bir nitelik taşımadığını ifade eden araştırmacılara karşı şunları söylemiştir:

Ortaçağ hoşgörüsü, hoşgörünün tanımının ne şekilde yapılabileceğinin tam bir örneğidir. Modern politik söylemdeki oldukça esnek hoşgörü kavramından bile daha tutarlı ve güçlü bir kavramdır, çünkü tam olarak dini özgürlük veya gerçeğin çoğunluk ile hiçbir ilgisi yoktur. Nitekim Erken modern düşüncede hakikati çoğullaştırma (dini) çabası, Ortaçağ hoşgörüsünde ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur (Bejczy, 1997, s. 367).

Esasında Bejczy’nin de ifade etmiş olduğu üzere Ortaçağ’ın hoşgörü algısı ve anlayışı günümüz toplumlarına örnekler sunabilecek bir yapıdan ileri gelmiştir (Bejczy, 1997, s. 367). Latince “dayanmak, katlanmak” manasına gelen *tolerare* kelimesinden ileri gelen *tolerantia* kavramı, antik dönemlerde “vücudun ve/veya zihnin istenmeyen bir duruma veya acıya karşı dayanması, direnmesi” anlamında kullanılmış ve çoğunlukla, Romalı yazarlar tarafından ideal bir yurttaşın sahip olması gereken erdemlerden biri olarak görülmüştür (Lombardini, 2015, s. 643-644). Öte

⁸ İlgili eser için bkz. Classen, A. (2018). *Toleration and Tolerance in Medieval and Early Modern European Literature*, New York.

⁹ İlgili eserler için bkz. Moore, R. (2007). *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*, Oxford; O’Grady, S. (2019). *In the Name of God: A History of Christian and Muslim Intolerance*, Londra; Lecler, J. (1955). *Histoire de la tolérance au siècle de la Réforme*, Paris; Laursen, J. ve Nederman, C. (1998). *Beyond the Persecuting Society Religious Toleration Before the Enlightenment*, Philadelphia; Forst, R. (2013). *Toleration in Conflict: Past and Present*, Cambridge.

¹⁰ İlgili eser için bkz. Bejczy, I. (1997). *Tolerantia: A Medieval Concept*. *Journal of the History of Ideas*, 58(3), 365-384.

yandan, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi Romalı düşünürler de bu kavrama *sosyal* bir mahiyet kazandırarak onu “aynı fikri paylaşmaya karşı direnme, sabretme” manasında kullanmaya başlamıştır (Lombardini, 2015, s. 644-645, 668). Hatta ideal bir yurttaşın neden *tolerantia* sahibi olması ve onun ne zaman ve hangi şartlarda kullanması gerektiğine dair tartışmaların yaşanması, bu kavramın sosyo-politik bir zemine oturmasına etki etmiştir. Ardından Erken Hristiyanlık döneminde ise *tolerantia*, yeni bir bağlam kazanmıştır. Romalılar tarafından ideal bir yurttaşın sahip olması gereken ve cesaret, sabır ve vakar gibi farklı diğer erdemlerle beraber ele alınan *hoşgörü*; Hristiyanlık vasıtasıyla dini bir bağlama oturmuş olup *dünyevi sorunlara ve sıkıntılara göğüs geren* Hristiyanların en önemli karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir (Bejczy, 1997, s. 368).

Erken Hristiyanlık döneminde dini bir bağlam ve anlam kazanmaya başlayan *tolerantia* kavramının politik bir prensibe dönüşme süreci tümüyle Ortaçağ'da gerçekleşmiştir. Önceleri toplumu oluşturan bireylerin sahip olması gereken erdemlerden biri olarak görülen *tolerantia*; aralarında farklı dini grupları, din mensupları ve hayat kadınları gibi muhtelif toplulukların yer aldığı teşekküllerin kendilerini göstermeye başlamaları ile politik bir prensibe dönüşme sürecini tamamlamıştır. Romalıların bireyler üzerinden ele aldığı *tolerantia* artık bireysel bir erdem olmaktan çıkarak toplumların sahip olması gereken özelliklerden biri haline gelmiştir (Lombardini, 2015, s. 668). Başta hayat kadınları ve farklı dini gruplara/teşekküllere mensup kişiler olmak üzere kötü ve gayri-ahlaki davranışlarda bulunanların neden olabilecekleri her türlü olumsuz duruma dayanma ve onların sorumluluğunu üstlenme artık toplumların bir *erdem*i haline gelmiştir. Doğal olarak, *tolerantia* vasıtasıyla toplumun ahlaki-gayri ahlaki ve iyi-kötü sınırlarının çizilmesi de politik gücün de sınırlarını belirlemiş ve politik güç de *tolerantia* üzerinden toplumsal düzeni korumaya başlamıştır. Nitekim Aziz Augustinus; *tolerantia*, toplum düzeni ile politik güç arasındaki bu bağlantıyı hayat kadınları üzerinden ele almıştır. Pis, fena ve utanç verici bir iş ile uğraşmış olsalar da hayat kadınları, toplumsal düzenin ayakta kalmasını sağlayan unsurlardan biri olmuş; onların toplumdan tecrit edilmeleri neticesinde şehvetin yıkıcı etkisi kendini göstermiştir (Aziz Augustinus, 2007, Kısım: 2/ Bölüm: 1). Bu nedenle, Hristiyanlar; hayat kadınlarına karşı olumsuz bir bakış açısı ortaya koymuş olsalar da onların toplum düzeni için hayati bir görev yerine getirmiş olduklarını anlamak zorundadırlar (Aziz Augustinus, 2007, Kısım: 2/ Bölüm: 1). Aziz Augustinus önderliğinde birçok din adamı ile kilise hukukçusu da zaman içerisinde hangi davranışların, işlerin veya durumların *tolerantia* üzerinden değerlendirilmesi gerektiğine dair bir tartışmaya girişmişler ve

bu durum da hoşgörülebilir kötülükler/günahlar ile hoşgörülemez olanlar arasındaki ayrımın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya konan bu ayrım da kilisenin kimlere, hangi işlere veya davranışlara izin verebileceğine dair belirsizliği gidermiş ve *imtiyaz* ve *muafiyet* adı verilmiş olan iki prensip, kilisenin temel doktrinlerinden biri haline gelmiştir (De Dispensatione, 1925, s. 105). “Kendisi olmadan güvenliğin sağlanamayacağı durumlarda yasak veya kurala aykırı olan verilen hak” olarak görülen *imtiyaz* ile “kilise hukukunda çeşitli nedenlerle değişiklik yapma imkânı” şeklinde tanımlanan *muafiyet* vasıtasıyla *hoşgörünün* sınırları daha net bir şekilde çizilmiş ve daha da önemlisi, *tolerantianın* kapsamı ve mahiyeti belirlenmiştir:

Summa Coloniensis ile ilintili olan Rhetorica Ecclesiastica olarak adlandırılan [eserinde] bu meseleyle fazlasıyla ilişkili bir biçimde, reddetmenin ve yasaklamanın zıttı olan izin kavramını üç ayrı bölüme ayırır: *İmtiyaz*, *hoşgörü* ve *muafiyet*. *İmtiyaz* izin verilen şeylerin serbest bırakılmasıdır, bunlar olmadan elbette güvenli ve sağlam bir varlık var olabilir ve onlar tarafından engellenmez. *Hoşgörü*, kötülük hakkındadır veya tıpkı Eski Yasa'da izin verildiği gibi daha azına hoşgörü gösterildiğinde, halkın çektiği zorluklar nedeniyle daha büyük olanın ortadan kaldırılması ya da daha azının seçilebilmesi adına daha büyük kötülükten kaçınmak için iki kötülükten hangisinin zorunlu olarak seçilmesi gerektiği konusundaki karışıklığın meydana gelmesiyle ilgilidir. *Muafiyet* ise, kanunla ilgili bir katılığın hafifletilmesi veya büyük bir yasaklamanın kuralın yararı uğruna değiştirilmesidir (De Dispensatione, 1925, s. 105).

Esasında *tolerantia* tümüyle kötülük ile ilgili olup daha az kötü olan ile daha fazla kötü olan arasındaki ilişkinin temelde yer aldığı bir tercih meselesinden ileri gelmiştir. Bu tercih meselesinde belirleyici olan husus; tercih edilmesi beklenen iki durumun da kötü veya ahlaka mugayir olmasıdır. Kötü veya ahlaka mugayir olan iki durumdan daha az kötü olanın seçilmesiyle daha fazla kötü olanın ve onun olası sonuçlarının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Gratian, 1993, Kısım: 13). Keza Aziz Augustinus'un erkeğin *yıkıcı* şehvetinden ötürü hayat kadınlığına göz yumulması gerektiğini ileri sürmesi bu anlayışın açık bir örneği olup bu durum “daha büyüğünden kaçınmak için daha azına hoşgörü gösterilmesi” ve “*Kişi, iki kötülük arasında bir seçim yapmaya zorlanmaktan dikkatli bir şekilde korunmalıdır: Kaçınılmaz bir durum, birini iki kötülükten birini yapmaya zorluyorsa, bizi daha az suçlu yapanı seçmesi gerekir...*” ifadeleriyle vurgulanmıştır (Gratian, 1993, Kısım: 13). Erkeğin sahip olduğu *şehvet* dürtüsünün yıkıcılığından ve bu yıkıcılığın neden olacağı olumsuz sonuçlardan korkan Aziz Augustinus, toplumsal düzenin muhafaza

edilebilmesi için hayat kadınlığını *hoşgörülebilir* kötülük olarak değerlendirmiştir. Toplum huzurunun sürdürülmesi için erkeğin yıkıcı şehvetine kıyasla daha az kötü olarak görülen hayat kadınlığına var olma izni sağlanmıştır.

İki kötü şeyden birinin mutlaka yapılmak zorunda kalınması neticesinde daha az kötü olanın yapılmasına dayalı *tolerantia* yalnızca bir tercih meselesi değildir; aynı zamanda, toplum içerisinde daha az kötü olanın var olmasına izin verilmesidir. Bu sayede, toplumun hangi günahları kaldırabileceğinin sınırları çizilmiştir. Genel itibariyle, *tolerantianın* iki farklı durumu veya olayı kıyas üzerinden değerlendirmesi, mutlak tercih durumundan ileri gelmesi ve iki veya daha fazla günahın karşılaştırmasından mülhem olması onu *izinden* ayırmıştır zira bir duruma, olaya veya şeye izin verilebilmesi için herhangi bir kötülüğün, fenalığın veya günahın olmaması gerekmektedir (De Dispensatione, 1925, s. 180). Nitekim *tolerantianın* diğer izinlerden farklı olduğunu vurgulamak için *daha büyük günahların vuku bulunmasından kaçınmak için çeşitli günahlara verilen izin* mottosu kullanılmış ve daha da önemlisi, kilisenin bu durumu istemeyerek kabul ettiğini beyan eden “*onaylamadığımızı izin verimiz...*” (Gratian, 1993, Kısım: 14) ifadesinden istifade edilmiştir. Bu nedenle, birçok kilise hukukçusu, *tolerantianın* sahip olduğu bu özelliği vurgulamak ve onun diğerlerinden farkını göstermek için ona *karşılaştırmalı izin* adını da vermişlerdir (De Dispensatione, 1925, s. 180). Son kertede, kilisenin toplum düzeninin korunabilmesi için büyük günahlardan kaçınabilmek adına küçüklerine izin vermesi, Hristiyanların günaha ve günahkara müsamaha göstermesine, onların işlemiş oldukları suçların ağırlığını kaldırmaya çalışmasına ve bu nedenle, hoşgörü fikrinin ortaya çıkarak içtimai ve politik bir ödev/erdem haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

3. Tolerantia, Yahudiler ve Hayat Kadınları

Endülüs Emevi Devleti'nin 1031 yılında fiilen sona ermesinden sonra Endülüs topraklarında *Tavâif-i Mülûk* adı verilen beylikler dönemi başlamış ve ortaya çıkan bu beylikler de birbirleri arasında güç mücadelesine girişmişlerdir. Kuzeydeki Hristiyanların Müslümanların kendi içlerinde yaşadıkları sorunlardan faydalanarak baskın hale gelmeleri başta Papalık olmak üzere tüm Hristiyan dünyada büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve 1063 yılında Papa II. Alexandri, İspanya'daki tüm piskoposlara bir mektup göndermiştir.¹¹ Gönderilen bu mektupta Papa II. Alexandri;

¹¹ “İspanya'daki Sarazenlere karşı harekete geçenler tarafından yok edilmesinler diye aranızda yaşayan Yahudileri nasıl koruduğunuza dair son zamanlarda duyduğumuz haberler bizleri mutlu etti. Doğrusu, sersem bir cehaletle ya da şuursuz bir hırsıyla hareket eden bu insanlar, hak dinin kurtuluşlarını müjdelediği kişileri kılıçtan geçirmeyi arzuladılar. Nitekim Kutsal Gregorius, Tanrı'nın

Hristiyanları İberyâ'da elde ettikleri yeni topraklarda yaşayan Müslümanlara ve Yahudilere karşı benzer stratejiler izlememesi konusunda uyarılmış ve her iki grubun da farklılıklarından dem vurmıştır.¹² Papa II. Alexandri'ye göre, kilisenin ve Hristiyanların savaş halinde bulunduğu grup Müslümanlar olup bu topluluk Hristiyanlığın *gerçek düşmanıdır* (Patrologiae Latinae, 1853, s. 1856-1857). Öte yandan, Yahudiler; dünyanın farklı noktalarında yaşamaya mahkûm bırakılarak ve Hristiyanların egemenlikleri altında kalarak cezalandırılmıştır. Bu nedenle, Papa II. Alexandri için Hristiyanlar tarafından adaletli bir şekilde hükmedilmesi gereken Yahudiler ile onların savaş halinde oldukları Müslümanların durumlarının aynı olması imkansızdır. Bu nedenle, Papa II. Alexandri; kilise mensuplarının Yahudilere karşı ılımlı davranmalarını ve onlara insani bir şekilde yaklaşmalarını tembih etmiştir. Nitekim Ortaçağ'ın son dönemlerine kadar Papalık tarafından Yahudilere karşı ılımlı yaklaşımları gösteren birçok düzenlemenin ve belgenin bulunması da kilisenin onlara karşı genel politikasını ve stratejisini ortaya koymuştur (Rist, 2016, s. 5).

Benzer bir şekilde Ortaçağ'ın önemli Hristiyan düşünürlerinden ve din adamlarından biri olan Clairvauxlu Bernard da Yahudilere karşı benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Papa II. Alexandri'nin mektubundan yaklaşık bir asır sonra İngiltere, Doğu Fransa ve Bavyera'ya göndermiş olduğu mektupta Clairvauxlu Bernard, Yahudilerle alakalı şunları söylemiş ve her üç bölgenin halkını, din adamlarını ve devlet yetkililerini şu sözlerle uyarmıştır:

Yahudiler zulme uğramamalı, öldürülmemeli ve hatta kaçırılmamalıdır... Yahudiler bizim için Kutsal Kitap'ın yaşayan sözleridirler, çünkü bizlere her zaman Efendimiz'in çektiklerini hatırlatırlar. Suçlarının kefaretinin ödemeleri için dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır ve belki de her yerde, kurtuluşumuzun canlı kanıtlarıdır. Nitekim aynı mezmur şöyle devam eder; "yalnızca gücün onları dağıtmasına izin verin." Ve öyle de olmuştur;

merhametiyle kurtarılanları (Yahudiler) yok etme arzusuyla yanıp tutuşanları menetmiş, bu türden bir arzuyu kafirlik olarak nitelemiştir. Çünkü onlar, Mesih'in kanını döktükleri için Tanrı'nın hükmüyle vatanlarından sürgün edilip özgürlüklerinden mahrum bırakılarak uzun süreli bir cezaya mahkûm edilmiş, dünyanın ücra köşelerine dağılmışlardır. Yahudiler ve Sarazenlerin durumu tamamen farklıdır. Çünkü Hristiyanlara zulmeden ve onları şehirlerinden ve yurtlarından kovanlara karşı savaş adaletle yapılmıştır; onlar tümüyle köleleştirilmek için her yerde olanlardı...". *Patrologiae latinae cursus completus*, C 146, ed. Jacques-Paul Migne, Paris, 1853, s. 1386-1387.

¹² Papa II. Alexandri'nin bu tutumunu "Adil Savaş" prensibi içerisinde değerlendiren Kenneth Stow da Hristiyanların bu tutumlarının ve yaklaşımlarının tutarlı olduğunu belirtmiştir. Stow'a göre, Papa II. Alexandri; Yahudilerle, Hristiyanlar arasındaki dengenin korunabilmesi çaba sarf etmiştir. İlgili konu ile ilgili bkz. Stow, K. (2007). *Popes, Church, and Jews in the Middle Ages: Confrontation and Response*. Hampshire.

dağılmışlardır. Hristiyan prenslerin yönetimi altında katı bir esarete katlanırlar (Clairvauxlu Bernard, 1998, s. 462-463).

Clairvauxlu Bernard'ın ortaya koymuş olduğu bu tavır Ortaçağ'ın *tolerantia* anlayışının devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu mektup içerisinde Yahudilere hiçbir şekilde zarar verilmemesi gerektiği vurgulanmış ama Bernard, onların işlemiş oldukları günahlara göndermede bulunarak onların unutulmaması gerektiğini de savunmuştur. Keza Yahudilerin sahip oldukları günahkarlığın neticesinde onların dünyanın farklı noktalarında dağınık şekilde yaşamaları ve Hristiyanların kefaretlere tanıklık etmeleri gerektiği de söyleyen Clairvauxlu Bernard, Yahudilerin bu şekilde cezalandırılacağını ifade etmiştir. Yahudilerin dünyanın farklı noktalarına sürülmüş ve Hristiyan egemenliğini kabul etmiş şekilde yaşamaları; onların bertaraf edilmelerini, Hristiyanlığa hizmet etmelerini ve son kertede, Hristiyanlığa dönmelerini sağlamak için büyük bir fırsat sağlamıştır (Clairvauxlu Bernard, 1998, s. 462-463). Her ne kadar Clairvauxlu Bernard, Yahudilerle alakalı birçok kez olumlu bir yaklaşım benimsemiş olsa da o, onların *günahkâr* tabiatlarına göndermede bulunmuş ve onlara karşı sert bir tutum takınmıştır: (Berger, 1972, s. 107; Kroemer, 2012, s. 57).

Şimdi ne yapacaksınız, ey Yahudiler? İsa çarmıha gerildiği gün karşısında günahkâr başlarını sallayanlar ve Mesih'e hakaretler yağdıranlar... Ey zehirli diller! (Berger, 1972, s. 107).

Sahip olduğu Yahudi karşıtı düşüncelerine rağmen Yahudilerin Hristiyanlarla yaşaması gerektiğine inanan Clairvauxlu Bernard, açık bir şekilde kötülükle alakalı olan ve daha büyük sorunların ortaya çıkmasına mâni olmak amacıyla kötü olan iki durum arasındaki tercihe dayanan *tolerantia*ya uygun şekilde hareket etmiştir. Dolayısıyla, Bernard'ın Yahudilerin Hristiyan hükümdarların egemenliği altında yaşamalarına dair arzusu, *tolerantia*nın dayandığı mottolardan biri olan *daha büyüğünden kaçınmak için daha azına hoşgörü gösterilmesi* ile alakalıdır. Bu sayede, Clairvauxlu Bernard; Hristiyan hükümdarların egemenliği altında yaşayan Yahudilerin Hristiyan kontrolü altında kalmalarını ve Hristiyanlara karşı ortaklaşa veya Müslümanlarla beraber şekilde hareket etmelerine mâni olmalarına imkân tanımıştır. Aynı zamanda, Yahudilere karşı takınılan bu tavır onların ikna edilerek Hristiyanlığa döndürülmesine dair ilk ve en önemli ayağını oluşturmuştur (Clairvauxlu Bernard, 1998, s. 466).

Hristiyan felsefesinin en önemli isimlerinin başında gelen Aquinolu Tommaso da Yahudilere karşı benzer bir tutum takınmıştır. Birçok noktada Yahudilerin *kötü* ve *günahkâr* tabiatlarından dem vuran Aquinolu Tommaso, Hristiyanların onlara hiçbir baskı yapmaması ve onlara karşı zorunlu din değiştirme politikası izlememesi gerektiğini savunmuştur (Aquinolu Tommaso, 1947, Kitap: 2/ Kısım: 2/Soru: 10/Mesele: 12). Hristiyan dünyada hüküm süren tüm hükümdarların Tanrı'yı esas alarak hareket etmesini tavsiye eden Aquinolu Tommaso için Tanrı'nın bu dünyada kötülüklerin olmasına izin vermesi gibi tüm hükümdarlar da belirli kötülüklerin kendi topraklarında vuku bulmasına mani olmamalıdır (Aquinolu Tommaso, 1947, Kitap: 2/ Kısım: 2/Soru: 10/Mesele: 11). Bu bağlamda, Aziz Augustinus'un *hayat kadınları* ve *şehvet* arasında kurmuş olduğu bağlantıyı esas alan Tommaso, daha büyük günahların vuku bulmasına engel olabilmek için Yahudilere ibadet etme imkanının sağlanması gerektiğini söylemiştir (Aquinolu Tommaso, 1947, Kitap: 2/ Kısım: 2/Soru: 10/Mesele: 11). Böylece, daha büyük günahların ortaya çıkmasını engellemek adına Yahudilere ibadet etme hakkının sağlanması ile Aquinolu Tommaso da *tolerantia* fikrine bağlı kalmış ve onlara *karşılaştırmalı izin* sunmuştur (Rist, 2016, s. 6).

Yahudilerin yanında *tolerantiadan ziyadesiyle* istifade eden diğer bir grup da hayat kadınlarıdır. Ortaçağ boyunca çoğunlukla gelişigüzellik, ortaklık ve genel olma özellikleri üzerinden ele alınan hayat kadınlığı; Hristiyanlığın ilk dönemlerinden beri tartışmalı bir husus olmuştur (Decretum Magistri Gratiani, 1959, Soru: 27/ Kısım: 1/ Başlık: 41). Hayat kadınlığının kapsamının ne olduğu ve hangi bağlamlar üzerinden değerlendirilmesi gerektiği üzerine yaşanan bu tartışmalar, kilisenin de ilgili müesseseye bakış açısını sürekli olarak değiştirmiştir. Kilise hukukunda ve dini yaklaşımında yaşanan bu değişikliklere rağmen Hristiyan din adamları, hayat kadınlığına kahir ekseriyetle *tolerantia* temelli bir yaklaşım göstermişlerdir. Aziz Augustinus tarafından ortaya koyulan ve yukarıda bahsedilen hayat kadınlığı ile şehvet ilişkisine dayanan anlayış neredeyse tüm Ortaçağ boyunca kilisenin temel çizgisini oluşturmuş ve "*onaylamadığımızı izin veririz*" ile "*daha büyüğünden kaçınmak için daha azına hoşgörü gösterilmesi*" mottoları hâkim kılınmıştır. Diğer bir deyişle, Hristiyan din adamları, düşünürler ve kilise hayat kadınlığı yapmanın ve hayat kadınlarıyla birlikte olmanın günah olduğunu kabul etmiş ama bu müesseseyi Hristiyan toplumların iyiliği için gerekli görerek ona müsamaha gösterilmesini desteklemişlerdir:

Bir yandan fahişeliği kesinlikle onaylamıyorlardı. Ahlaken zararlı, teolojik anlamda iğrençti ve önlenmesi gerekiyordu. Kutsal Metinler’de, doğa yasalarında ve Roma hukukunda bu görüşleri destekleyecek yeterli temeli bulabilirdiler. Yine de Ortaçağ kanonistlerinin fahişeliğe yaklaşımı tuhaf bir biçimde ikircikliydi. Prensipite onaylamamalarına ve yasaklanması gerektiğini düşünmelerine rağmen pratikte fahişeliğe müsamaha göstermeye ve Hristiyan toplumunda hoşgörülle karşılanmasının meşrulaştırılmasına razıydılar (Brundage, 1976, s. 830).

Hristiyan düşünürler tarafından hayat kadınlığı müessesesine yönelik gösterilen bu yaklaşımın temelinde onun yokluğunda ortaya çıkabilecek daha büyük sorunlar yer almıştır. Keza başta Aziz Augustinus ile Aquinolu Tommaso gibi isimler olmak üzere Hristiyanlığın önde gelen din adamları hayat kadınlığı müessesesinin yokluğu neticesinde erkeğin sahip olduğu şehvetin yıkıcı bir hal alarak toplumun tüm düzenine ket vuracağını düşünmüşlerdir. Erkeğin sahip olduğu bu dürtünün yalnızca yıkıcı bir hüviyete sahip olmadığını ifade eden Hristiyan düşünürler onu birçok günahın kaynağı olarak görmüşlerdir. Hatta erkeğin sahip olduğu şehvetin cinsel bir haz ve zevk getireceğini savunan Aquinolu Tommaso, *şehveti* büyük günahlar arasında görmüş ve onun insanın diğer tüm dünyevi zevklere dalmasına ön ayak olduğunu söylemiştir (Aquinolu Tommaso, 1947, Kitap: 2/ Kısım: 2/Soru: 153/Mesele: 4). Dolayısıyla, *şehvet* üzerinden diğer tüm dünyevi ve cinsel zevklere yönelmeye başlayan insanoğlu, öteki dünya için yapılması gerekenlere dönük ilgisini kaybetmiştir. Şehvetin getirmiş olduğu yoğun ve şiddetli arzu, insanın sahip olduğu akı ve iradeyi ortadan kaldırma gücüne sahip olmuş ve bu sayede, insanlar, tümüyle kendine haz veren eylemlerin peşinden gitmeye başlayarak tümüyle kendisini dünyevi zevklere adanmıştır (Aquinolu Tommaso, 1947, Kitap: 2/ Kısım: 2/Soru: 153/Mesele: 4).¹³

¹³ “Düşük güçler şiddetli bir biçimde hedeflerine doğru yöneldiğinde, sonuç olarak, yüksek güçler engellenir ve eylemlerinde düzensizleşir. Artık, şehvet kusurunun etkisiyle ortaya çıkan daha alçakça bir iştah, yani daha şehvet dolu bir arzu zevkin coşkunluğuyla şiddetli bir biçimde hedefine, yani haz nesnesine yönelir. Sonuç olarak, daha yüksek güçler, yani akıl ve irade, şehvet tarafından en şiddetli şekilde bozulur. İrade açısından çift yönlü bir düzensizlik ortaya çıkar. Biri, insanın arzuladığı hazzı haddinden fazla itibar eden “öz sevgi” dediğimiz arzu, diğeryse arzu edilen hazzı yasakladığı gerekçesiyle “Tanrı’ya düşmanlık”tır. Bir diğer eylem de amaca yönelik şeylere duyulan arzudur. Buna ilişkin olarak, bir yandan insanın zevklerini tatmayı arzuladığı “dünya sevgisi” bulunurken, diğer yandan “geleceğin dünyasına dair bir umutsuzluk” söz konusudur, çünkü dünyevi zevkler tarafından kontrol edilen bir insan manevi zevklere kavuşmayı önemsemez. Bu zevkler ona nahoş gelir...”.

Aquinolu Tommaso gibi şehvetin toplumu büyük sorunlara götürebileceğini düşünen birçok Hristiyan düşünür için evlilik, şehveti doğru yere yönlendirmek için ziyadesiyle önemlidir. Hristiyan düşünürler için şehvetin doğru noktalarda kullanılmasını sağlayan evlilik vasıtasıyla evli erkekler ve kadınlar sahip oldukları bu dürtüyü cinsel haz alabilmek için değil; yalnızca çocuk sahibi olarak doğa kanunlarına riayet etmek zorunda kalmışlardır zira evlilik, evlilere ve bilhassa da kadınlara köpeklerin sahip olduğu *rastgele* bir cinsel hayat sunmaktan ziyade onlara meşru bir şekilde çocuk sahibi olmasına imkan tanımıştır (Decretum Magistri Gratiani, 1959, Soru: 27/ Kısım: 41& Brundage, 1976, s. 830). Diğer bir deyişle, evlilik aracılığıyla büyük bir yıkıcılığa sahip olan şehvet, doğru bir noktaya kanalize edilmiş ve toplumsal düzen belirli bir oranda tesis edilebilmiştir. Öte yandan, evlilik ile belirli bir ölçüde baskı altına alınmış olan şehvetin tümüyle kontrol altına alınamayacağını ve onun kadının sahip olduğu çeşitli eksiklikler ile birleştiğinde daha güçlü bir hüviyet kazanacağını bilen Hristiyan din adamları ve düşünürler, hayat kadınlığı müessesesinin toplumsal düzenin tesisi ve devamlılığı adına hayati bir rol oynadığını düşünmüştür (Decretum Magistri Gratiani, 1959, Soru: 31/ Kısım: 10). Hem Hristiyan din adamları hem kilise hayat kadınlarının var oluşu ile zevklerin ve günahların en önde gelenlerinden biri olan şehvetin neden olabileceği sorunları bertaraf edebilmek için onu *tolerantia* kapsamına almışlar; diğerine kıyasla daha az günah olarak görülen bir duruma izin vererek daha büyük olan günah veya günahlara mâni olmaya çalışmışlardır. Hatta toplumda kaçınılmaz bir yere sahip olan hayat kadınları ile erkeklerin nasıl bir ilişki içerisinde olmasına dair anekdotlara da yer verilmesi dikkat çekicidir:

Peygamber Hoşea, bir fahişeyle evlenerek ona iffet kazandırdığı için suçlanmamalı, bilakis kötü bir kadını iyi yaptığı için övülmelidir. İyi olan, kötü birisine katılmakla kirlenmez, bilakis kötü bir kişi, iyi bir kişiyi örnek alıp hareket ederse iyiye evrilir. Bu bize gösteriyor ki peygamber zina eden biriyle evlenerek masumiyetini kaybetmemiş, zina eden de o zamana kadar kendisinde olmayan masumiyeti öğrenmiştir (Decretum Magistri Gratiani, 1959, Soru: 32/ Kısım: 14).

Genel olarak kilisenin ve dini düşünürlerin hem Yahudiler hem hayat kadınlarına yönelik bakış açıları, Antik dönemde kişisel bir erdem olan ve Ortaçağ'da toplumsal bir ödev haline gelen *tolerantia* kavramının nasıl uygulanması gerektiğine dair örneklerin başında gelmiştir. Kilise ve din adamları, Yahudilere ve hayat kadınlarına karşı olumsuz fikirlere ve yargılara sahip olmuş olsalar da çoğunlukla

tolerantia prensibine bağılı kalarak onların işlemiş oldukları günahları ve hatta onların varlıklarını daha büyük günahların ortaya çıkmasına engel olmak için kabul etmek durumunda kalmışlardır. Hatta birçokları, toplumun uygun görmediği ve zarar vermeye çalıştığı Yahudileri ve hayat kadınlarını korumaya çalışarak *tolerantia* fikrinin yayılması adına çeşitli adımlar atmaktan geri kalmamışlardır.

Sonuç

Birçoklarının ileri sürmüş olduğunun aksine *tolerantia*, Aydınlanma döneminde ortaya çıkmış bir kavram değildir. Antik Roma döneminden itibaren sıklıkla vurgulanan *tolerantia*, kişilerin sahip olduğu bir erdem olarak ön plana çıkmış fakat Ortaçağ ile farklı bir bağlam kazanarak dini, toplumsal ve politik bir anlam kazanmıştır. Erken Hristiyanlık dönemi ile Hristiyanlığa geçenlere uygulanan baskıya ve zulme karşılık dini bir erdem ve ödev haline gelen *tolerantia*, Kilise Babaları tarafından ortaya konan fikirler ile harmanlanmış ve toplumsal ve politik bir zemine oturmaya başlamıştır. Bilhassa *tolerantia*, Hristiyan bir toplumun karakteristik bir özelliği olarak günah işleyen kişilerin günahlarını herkesin sırtlamasını ve göğüslemesini teşvik etmiştir. Açık bir şekilde kilise, toplum düzenini bozabilecek veya onu felakete götürebilecek günahlar yerine daha küçük ve daha önemsiz olanların yapılmasına izin vermiş ve böylece, toplumun hoş karşılamadığı davranışların, tutumların ve grupların var olabilmesi sağlanmıştır. Keza Yahudiler ve hayat kadınları bu grupların başını çekmiş; toplumun ve din adamlarının olumsuz düşüncelerine rağmen onlar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Diğer bir deyişle hain olmalarına karşın Yahudilerin varlıkları ile işlemiş oldukları günahlar ile hayat kadınlarının suçları, Hristiyan toplumun sırtlaması gereken ağırlıklar olmuş ve *tolerantia* vasıtasıyla onlar, büyük oranda kendilerini muhafaza edebilmişlerdir.

Öte yandan, Ortaçağ'ın tüm bu "karanlığına" rağmen Ortaçağ'ın sonlarına doğru başta hayat kadınları ve Yahudiler olmak üzere farklı gruplar içerisinde buldukları toplumlarda çeşitli sorunlarla karşılaşmaya başlamışlar ve birçok noktada "günah keçisi" olarak görülmüşlerdir. Haçlı Seferleri'nin yaratmış olduğu ortam ve yer yer bu seferlerin başarısızlığı farklı grupların Hristiyan toplum içerisinde yaşamasına bağlanmıştır. Ortaçağ'ın büyük kısmında farklı grupların kendi içerisinde yaşamasına göğüs geren ve onun getirmiş olduğu ağırlığı kaldıran Hristiyan toplumlar yavaş yavaş kendilerini bu yüklerden kurtarmaya ve aralarında pogromların, katliamların ve zorunlu göçlerin bulunduğu farklı durumlarla kendilerini rahatlatmaya ve arındırmaya başlamışlardır. Hristiyan toplumların bu "doğal" arındırma süreci farklılıkların var olmasına cevaz veren *tolerantia* düşüncesinin önemini kaybetmesine sebebiyet vermiş, kapsamını ve bağlamını ciddi

oranda değiştirmiştir. Neredeyse tüm Ortaçağlar boyunca farklı grupların Hristiyan toplumları içerisinde yaşayabilmesine imkn veren Hristiyan din adamları ve kilise de göstermiş olduğu tahammlden vazgeçmiş ve başta Yahudiler ve hayat kadınları olmak üzere farklı gruplara yönelik dini stratejisini değiştirmiştir. Bilhassa Protestan hareketinin ciddi şekilde yayılması neticesinde kilise tarafından yürütülmüş olan Karşı-Reform hareketi de kilisenin tüm dini kavramlara, kurumlara ve toplumsal alanlara karşı tutumunu sertleştirmiştir. Değişen ve katılaşan politikaları nedeniyle kiliseye yönelik tepkilerin artması ve karşı hareketlerin ortaya çıkması neticesinde kilise de bu durumla başa çıkabilmek için daha sert önlemler olarak kendi otoritesini muhafaza edebilmeye çalışmıştır. Doğal olarak, Erken Modern Dönemden itibaren kilisenin farklılıklar ve farklı gruplar için sigorta olmaktan çıkması da gnahkr olarak görülen toplulukların yavaş yavaş kilise yerine siyasi erkler ve devlet tarafından korunmaya başlaması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla zgrlk, eşitlik, yasaların üstünlüğü ve demokrasi gibi kavramların ön plana çıktığı Aydınlanma döneminde bu kavram, tümüyle yöneticinin ve devletin yerine getirmesi gereken temel bir dev olarak görülmesine yardımcı olmuştur. Nitekim Ortaçağ'ın sonlarına doğru hoşgörü kavramının Hristiyan din adamları tarafından Hristiyan toplumlarını içten yok edebilecek bir *Truva Atı* olarak görülmüş olması da bu görüşü desteklemiştir. Dolayısıyla *tolerantia*, Aydınlanma ile ortaya çıkmamış; yalnızca unutulmuş fakat Aydınlanmacı yazarlar vasıtasıyla yeniden hatırlanmış bir toplumsal erdem olmuştur.

Kaynakça

Amari, M. (1854). *Storia dei Musulmani Di Sicilia*. Floransa: Felice Le Monnier.

Augustinus, A. (2007). *On Order*. Indiana: St. Augustine's Press.

Bejczy, I. (1997). Tolerantia: A Medieval Concept. *Journal of the History of Ideas*, 58(3), 365-384.

Berger, D. (1972). The Attitude of St. Bernard of Clairvaux toward the Jews. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 40.

Bernard, A. C. (1889). *Life and Works of Saint Bernard (Abbot of Clairvaux)*. (J. Mabillon, Dzenleyen). Londra: Burns & Oates.

Bernard, A. C. (1998). *The Letters of St. Bernard of Clairvaux*. (B. S. James, ev.) Kalamazoo: Cistercian.

- Boswell, J. (1981). *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brundage, J. A. (1976). Prostitution in the Medieval Canon Law. *Signs*, 1(4), 825-845.
- Classen, A. (2018). *Toleration and Tolerance in Medieval and Early Modern European Literature*. New York: Routledge.
- Costantino, A. (2010). *Gli arabi in Sicilia*. Palermo: Antares.
- Crompton, L. (2004). *Homosexuality and Civilization*. Amerika Birleşik Devletleri: Harvard University Press.
- Crotty, T. L. (2015). *Reconciling Islam, Christianity and Judaism: Islam's Special Role in Restoring Convivencia*. New York: Springer.
- Curley, E. (2007). Hobbes and the Cause of Religious Toleration. P. Springborg (Ed.). *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan* içinde (s. 309-334). Cambridge: Cambridge University Press.
- Damian, P. (1982). *Book of Gomorrah: An Eleventh-Century Treatise Against Clerical Homosexual Practices*. Wilfrid Laurier University Press: Waterloo.
- Davidson, H. A. (2005). *Works, Moses Maimonides: The Man and His*. Oxford: Oxford University Press.
- De Dispensatione in Iure Canonico Praesertim Apud Decretistas et Decretalistas Usque ad Medium Saec. XVI*. (1925). Brūj: De Meester.
- Domínguez, J. P. (2017). Introduction: Religious toleration in the Age of Enlightenment. *History of European Ideas*, 273-287.
- Finley, M. (1968). *A History of Sicily: Medieval Sicily, 800-1713*. Sicilya: Chatto & Windus.
- Forst, R. (2013). *Toleration in Conflict: Past and Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedberg, A. (Dü.). (1959). *Corpus Iuris Canonici* (Cilt 1-2). Graz: Akademische Druck.
- Friedberg, E. (Dü.). (1959). *Decretum Magistri Gratiani, Corpus Iuris Canonici* (Cilt 2). Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.

- Gamer, J. T. (Dü.). (1965). *Medieval Handbooks of Penance: A Translation of The Libri Poenitentiales and Selections from Related Documents*. New York: Columbia University Press.
- Gamer, J. T. (Dü.). (1990). *Medieval Handbooks of Penance: A Translation Of The Principal "Libri Poenitentiales" And Selections From Related Documents*. New York: Columbia University Press.
- Gilchrist, J. (1988). *The Perception of Jews in the Canon Law in the Period of the First Two Crusades*. *Jewish History*, 9-24.
- Gratian: The Treatise on Laws with The Ordinary Gross (Decretum DD.1-20)*. (1993). Washington: The Catholic University of America Press.
- Grell, O. &. (1999). *Toleration in Enlightenment Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herzig, T. (2003). The Demons' Reaction to Sodomy: Witchcraft and Homosexuality in Gianfrancesco Pico della Mirandola's "Strix.". *The Sixteenth Century Journal*, 53-72.
- Hildegard, B. (1987). *Hildegard of Bingen's Book of Divine Works: With Letters and Songs*. Vermont: Inner Traditions/Bear.
- Hobbes, T. (1889). *The Elements of Law: Natural and Politic*. Londra: Simpkin Marshall.
- Hrisostomos, I. (1956). *Nicene and Post-Nicene Fathers: First Series, Volume XI: St. Chrysostom: Homilies of the Acts of the Apostles and the Epistle to the Romans (Cilt XI)*. (P. Schaff, Çev.) Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Hume, D. (1904). *Essays Moral, Political and Literary*. Londra: Grant Richards.
- Jacqueline Broad, K. G. (Dü.). (2007). *Virtue, Liberty, and Toleration: Political Ideas of European Women, 1400-1800*. Dordrecht: Springer.
- Johns, J. (2002). *Arabic Administration in Norman Sicily: The Royal Diwan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jubayr, I. (. (2019). *The travels of Ibn Jubayr: A Medieval Journey From Cordoba To Jerusalem*. New York: I.B. Tauris.
- Klaits, J. (1987). *Servants of Satan: The Age of the Witch Hunts*. Indiana: Indiana University Press.

- Kroemer, J. (2012). Vanquish the Haughty and Spare the Subjected: A Study of Bernard of Clairvaux's Position on Muslims and Jews. *Medieval Encounters*, 18, 55-92.
- Krusé, C. (1963). History of the concept of Tolerance. *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, 2(1), 4-10.
- Lacorne, D. (2019). *The Limits of Tolerance*. New York: Columbia University Press.
- Lecler, J. (1955). *Histoire de la tolérance au siècle de la Réforme*. Paris: Aubier.
- Lewis, B. (1984). *The Jews of Islam*. New Jersey: Princeton University Press.
- Locke, J. (2012). *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*. İstanbul: Liberte.
- Lombardini, J. (2015). Stoicism and the Virtue of Toleration. *History of Political Thought*, 36(4), 643-669.
- Mendola, L. &. (2013). *The peoples of Sicily: A multicultural legacy*. New York: Trinacria Editions Llc.
- Metcalf, A. (2009). *The Muslims of medieval Italy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Migne, J.-P. (Dü.). (1884). *Patrologiae Latinae Cursus Completus*. (J. S. Ott, Çev.) Paris: Apud Garnier Fratres.
- Monk, N. t. (1957). *The Rudder (Pedalion) of the Metaphorical Ship of the One Holy Catholic and Apostolic Church of the Orthodox Christians, or All the Sacred and Divine Canons*. Brookfield: The Orthodox Christian Educational Society.
- Moore, R. (2007). *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950-1250*. Oxford: Blackwell Publishing.
- O'Grady, S. (2019). *In the Name of God: A History of Christian and Muslim Intolerance*. Londra: Atlantic Books.
- Porter, O. P. (2000). *Toleration in Enlightenment Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Powell, J. M. (1990). *Muslims Under Latin Rule, 1100-1300*. New Jersey: Princeton Legacy Library.
- Rist, R. (2016). *Popes and Jews, 1095-1291*. Oxford: Oxford University Press.
- Stern, A. (1963). Tolerance: An historical introduction. *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, 2(1), 10-20.

- Stillingfleet, E. (1680). *Mischief of Separation*. Londra: Henry Mortlock.
- Stow, K. (2007). *Popes, Church, and Jews in the Middle Ages: Confrontation and Response*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Tommaso, A. (1947). *Summa Theologica*. (F. O. Province, Çev.). New York: Benziger Bros.
- Turchetti, M. (1999). Réforme & Tolérance, Un Binôme Polysémique. N. P. Waterloo (Ed.). *Tolerance et Réforme: Elements pour une genealogie du concept de tolerance* içinde (C. 32, s. 9-29). Paris: Editions L'Harmattan.
- Voltaire. (2015). *Tratado Sobre la Tolerancia*. (C. d. Dampierre, Çev.). Madrid: Editorial Tecnos.
- Zagorin, P. (2003). *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*. New York: Princeton University Press.

Summary

Many researchers have posited that the concept of tolerance emerged during the Early Modern Period or the Enlightenment era, asserting its entirely modern context. The consideration of tolerance as a modern concept has hindered the understanding of its historical development, leading to explanations that are insufficient and narrowed in scope regarding when tolerance actually originated. In fact, this view presented by researchers has been regarded as evidence of the superiority of Enlightenment and rational thought, interpreting tolerance as a natural consequence of a rationality where individuals began to understand themselves, their surroundings, and became convinced of the existence of others—an outcome of rational thinking, free thought, and the rule of law. In other words, many have fallen into the misconception that the concept of tolerance, rooted in accepting the existence of others, could only emerge in a period characterized by all forms of scientific progress, acceptance of freedom, and recognition of human rights. Naturally, this misconception has also led to a misunderstanding of the Middle Ages, also known as the Dark Ages, and solidified a negative perception of that era; the Enlightenment has been portrayed as the sole means of salvation for individuals amidst the Dark Ages. The perception of Enlightenment thought as a means of salvation has contributed to its representation as the harbinger of good, truth, and progress, while casting the Middle Ages as a symbol of evil, falsehood, and backwardness. Therefore, seeking the foundations of the concept of tolerance in the modern era rather than in the Middle Ages has been considered a natural step. However, the Middle Ages played a significantly influential role in shaping today's understanding of tolerance and acquired a distinct religious and societal context. The concept of tolerance, derived from the Latin word 'tolerare,' meaning 'to endure, to bear,' was used in ancient times to denote the endurance or resistance of the body and/or mind against an undesirable situation or pain. It was often seen by Roman writers as one of the virtues that an ideal citizen should possess. Moreover, Roman thinkers such as Epictetus and Marcus Aurelius imbued this concept with a 'social' nature, beginning to use it to signify 'endurance against dissenting opinions, patience.' Debates also emerged regarding why an ideal citizen should possess tolerance and when they should exercise this virtue, leading to its acquisition of a socio-political dimension. In the early Christian period, the concept of tolerance gained a new context. Alongside other virtues like courage, patience, and dignity, which were considered essential for an ideal citizen by the Romans, tolerance found a religious context through Christianity, becoming one of the most important characteristic traits of Christians who 'endured earthly problems and hardships.

The process of the concept of tolerance, which began to gain a religious context and meaning in early Christianity, transforming into a political principle, took place during the Middle Ages. Initially regarded as a virtue that individuals constituting society should possess, tolerance evolved from being an individual virtue, as perceived by the Romans, to becoming one of the qualities that societies should embody. This transformation occurred as various communities, including different religious groups, religious adherents, and marginalized individuals such as courtesans, started to assert themselves. Tolerance, once perceived by the Romans on an individual level, transcended into a societal attribute that societies should possess. The responsibility of enduring and assuming accountability for any potential adverse situations caused by those engaging in immoral and unethical behaviors, particularly individuals from marginalized groups and different religious affiliations, became a virtue of societies. Consequently, through tolerance, the delineation of moral and immoral, good and evil boundaries within societies also established the limits of political power, which then began to safeguard social order through tolerance.

A series of thinkers, including figures like Saint Augustine, Thomas Aquinas, and Bernard of Clairvaux, contributed to the shaping of the concept of tolerance, attempting to approach it from a theological and religious standpoint. Initially, during the Middle Ages, various religious leaders and thinkers deliberated on the rationale behind assessing behaviors considered evil and contrary to ethics within the framework of tolerance. These discussions played a pivotal role in determining tolerable evils and behaviors within the societal and political context. Determining tolerable evils and behaviors aided in preserving social order and significantly reduced the ambiguity regarding what events a Christian society should allow or disallow. In this context, tolerance primarily concerned itself with the preference between what is deemed less evil and what is more evil. The decisive factor in this preference lay in both choices being inherently evil or contrary to ethics. The aim was to eliminate the more evil option and its potential consequences by choosing the lesser of two evils. Saint Augustine's assertion that men should turn a blind eye to prostitution due to their 'destructive' lust is a clear example of this understanding. This situation is emphasized by the statements: 'To avoid the greater evil, we tolerate the lesser,' and 'When forced to choose between two evils, one should choose the lesser as the more culpable...'. Fearing the destructiveness of the 'lust' impulse inherent in men and the negative consequences it could cause, Saint Augustine evaluated prostitution as a tolerable evil to maintain social order. Permission for the existence of prostitution, considered less evil compared to the destructive lust of men, was granted for the preservation of societal peace.

The tolerance based on opting for the lesser evil when one of two evils must inevitably be chosen is not merely a matter of preference; it's also permission for the existence of what is deemed less evil within society. This delineates the boundaries of what sins society can tolerate. Fundamentally, the evaluation of two different situations, events, or occurrences through comparison, arising from an absolute choice scenario and derived from comparing two or more sins, distinguishes tolerance. For permission to be granted to a situation, event, or thing, it must not entail any evil, wrongdoing, or sin. Indeed, to emphasize the distinct nature of tolerance from other permissions, the motto 'permission for various sins to avoid the occurrence of greater sins' has been employed. More significantly, the phrase 'we permit what we do not approve' has been utilized, declaring the church's reluctant acceptance of this situation. Consequently, many religious figures have termed it 'comparative permission' to underscore this characteristic of tolerance and distinguish it from others. The comparative permission embraced by the church allowed various groups, including prostitutes and Jews, to reside within Christian society. By doing so, the church aimed to eliminate the potential for greater calamities and evils that these groups might cause. In essence, Christians in the Middle Ages, by successfully shouldering the burden caused by the sins of others, prevented the imposition of additional burdens on themselves. This understanding laid the groundwork for the coexistence of those who were different.

Throughout what Enlightenment and modern writers have attributed as the 'Dark Ages,' diverse groups including prostitutes and Jews managed to largely exist within Christian society. However, towards the end of the Middle Ages, this changed as sinful groups began to face Christian intolerance towards their sins. The emerging societal intolerance led to these purportedly sinful groups being seen as scapegoats, with failures in the Crusades, epidemics, and various events being attributed to their presence. For the most part of the Middle Ages,

Christian societies that tolerated the coexistence of diverse groups and bore the weight of sins began slowly freeing themselves from these burdens, seeking relief from different situations including pogroms, massacres, and forced migrations. This 'natural' purging process undertaken by Christian societies, relieving themselves from the weight of coexistence, led to a loss in significance of the tolerance concept allowing for differences to exist. Christian religious figures and the Church, which had enabled the cohabitation of different groups within Christian societies for nearly the entire Middle Ages, relinquished their displayed tolerance. They altered their religious strategy towards different groups, primarily Jews and prostitutes. As reactions against the Church increased and counter movements emerged, the Church, at times forcefully, took harsh measures to preserve its authority and cope with this situation. Consequently, from the Early Modern Period onward, as the Church ceased to act as a safeguard for differences and different groups, these supposedly sinful communities began to be protected by political powers and states. Thus, in the Enlightenment era, where concepts like freedom, equality, the supremacy of laws, and democracy gained prominence, tolerance came to be seen as a fundamental duty solely incumbent upon rulers and the state. Towards the end of the Middle Ages, the concept of tolerance was even perceived by Christian religious figures as a Trojan horse capable of internally eroding Christian societies, further supporting this viewpoint. Therefore, tolerance did not emerge with the Enlightenment; it transitioned from a religious foundation to a political one, undergoing changes in its context.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BİR YARATILIŞ ANLATISI: DUNNU TEOGONİSİ

A CREATION MYTH IN ANCIENT MESOPOTAMIA:
THEOGONY OF DUNNU

Kübra KARAKÖZ

Dr., karakozkubraa@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 20 March 2024
Date accepted: 27 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Dunnu Teogonisi; Harab Mitosu;
Teogoni Mitosları; Eski Mezopotamya

Keywords

The Theogony of Dunnu; Harab
Myths; Theogony Myths; Ancient
Mesopotamia

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.26

Öz

Mezopotamya, yazının ortaya çıktığı dönemden itibaren, birçok farklı türdeki belgenin kayıt edildiği bir coğrafya olmuştur. Eski Mezopotamya literatürü oldukça geniş ve gelişkindir. Birçok farklı belge türünün yer aldığı coğrafyada, dini-mitoloji türünden eserler de günümüze kadar gelmiştir. Belgelerde, kentlerin, krallıkların, hanedanların ve bunlarla beraber evrenin nasıl yaratıldığına ilişkin bilgi veren yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklardan, Eski Mezopotamya'nın siyasi ve kent devletleri arasındaki çekişmeli yapısının dönemin mitoslarına ne şekilde yansıdığını da görebilmekteyiz. Yaratılış türü mitoslarda, insan dünyası ve tanrıların dünyasının ne şekilde var edildiği yazılmıştır. Bu mitolojik belgelerde, hiçlikten, topraktan ya da sudan var edilen tanrılar, diğer tanrıları ve evreni oluşturmuştur. Tanrıların yaşadıkları alanı biçimlendirmelerinin ardından gökyüzündeki krallık için birbirleriyle olan mücadelesi yaratılış mitoslarının ana konularından biri olmuştur. Bu mücadeleyi kazanan tanrı, yeryüzünde düzeni meydana getirmiştir. Kurduğu düzenle beraber kendisine ait bir kent kuran tanrı, o kentin kurucusu ve koruyucu tanrısı olmuş, kentin başına geçen kralları da vekil ilan etmiştir. Bu tür mitoslarda, krallıkların, kentler ile olan ilişkisi açıkça verilmekte, tanrılar krallığı temsil etmekteydiler. Yaratılış mitoslarında perspektif gelenekselleşmiştir. Anlatımlar çeşitli olmakla beraber tema, birbirini tekrar etmektedir. Bu anlatı türünden daha farklı içeriğe sahip metinlerin sayısı oldukça azdır. Bu spesifik metinlerden biri Dunnu teogonisi ya da diğer adıyla Harab Mitolojisidir. Günümüze kadar sadece tek bir nüsha bulunmuştur. Mitosa ait bilgiler bu nüshadan sağlanmakta, ulaşılabilecek bilgi alanı ise sınırlıdır. Dunnu teogonisinde, olay örgüsü tek bir kent etrafında dönmektedir. Tanrılar arasındaki savaşta, ölümsüz tanrıların ölümü ve Dunnu kentine gömülmesiyle devredilen hanedanlık perspektifi özgündür. Hanedanlığın devredilmesinde bir takım tarihler ön plana çıkmaktadır. Bu tarihler, kent, tanrılar ve mücadelesi sırasında yaşananlar mitosta özgün bir bağlamda yer almaktadır. Çalışma, Dunnu teogonisini ele alarak mitosu metaforik açıdan yorumlamayı amaçlamaktadır.

Abstract

Mesopotamia has been a region where a wide variety of documents have been recorded since the advent of writing. The literature of ancient Mesopotamia is extensive and sophisticated. In this region where various types of documents about, religious-mythological Works have also survived to the present day. The documents contain written sources that offer insights into the creation of cities, kingdoms, dynasties and the universe. Through the sources, we can also discern how the political structure of ancient Mesopotamia and the rivalries between city-states were depicted in the myths of the period. In Genesis genre myths, it is written how the World of humans and the world of the gods originated. Within these mythological texts, gods emerge from nothingness, earth or water giving rise to other gods and the universe. The contention among the gods for dominion in the heavens, following their establishment of the real they inhabited, has been a central theme in creation myths. The victorious deity or this struggle brought about order on earth. Establishing a city based on this order, the deity became the founder and guardian god that city, appointing the ruling kings as regents. In such myths, the relationship between and cities is clearly depicted, with the gods representing the kingdom. The perspective in creation myths tends to be traditional with various narratives sharing recurring themes. While the specifics may vary the overarching themes repeats each other. The number of texts deviating from this narrative type is relatively quite small. One of these specific texts the Dunnu Teogony of Harab mythology. Only one copy of the Dunnu Teogony has been discovered to date, providing limited information about the myth. The narrative primarily focuses on a single city, with the storyline revolving around the dynasty's perspective, which is transmitted through the deaths of immortal gods during the war between deities and their subsequent burial in the city of Dunnu. The transfer of the dynasty is marked by several significant dates, intertwining with the city's history, the involved gods, and the events of the struggle, all within a unique context presented in the myth. This study aims to interpret the myth form metaphorical perspectives by addressing the theogony of Dunnu.

Giriş

Tarihsel süreç boyunca insan kendini ifade edebilmek için çeşitli araçlar geliştirmiştir. Yazılı, görsel ve sözlü eserler bu süreç boyunca ortaya çıkmış ve insanın varoluş süreciyle birlikte gelişmiştir. Mitler bu eserlerden biridir. Mitler, söylemin bilinciyle ortaya çıkmıştır (Çoban, 2003, s. 263). Yani mitler, insanlığın varoluşunu ve evreni anlama çabasını içeren geçmişten günümüze kadar gelen söylencelerdir. Aynı zamanda mitler, kültürel belleğin birer parçasıdır ve geleneğin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan tarihsel retorik metinlerdir (Geertz, 2010, s. 281-283).

Mitlerin yapısal ve işlevsel rolü, geleneğin aktarımında belirleyicidir. Bu yönleriyle mitler geleneksel toplumların düşünce yapısını anlamamıza olanak sağlarlar (Etöz, 2011, s. 165-166). Çünkü mitler, bir toplumun kültürel mirasının bir parçasıdır ve o toplumun dünya ve düzen algısını içermektedir (Sviličić, 2014, s. 734-735). Mitler, toplumun siyasi, sosyal, dinsel konularını ve mevcut düzeninin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, mitler toplumun kaotik dünyadaki düzeninin yansımalarıdır (Hertzfeld, 2012, s. 259-261).

Mitler ile toplumsal bellek arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal bellek, bir toplumun geçmiş deneyimlerini, değerlerini, inançlarını ve kültürel mirasını içeren kolektif bir bellektir. Toplumsal kurumların ve normların oluşumu mitlere konu olmaktadır. Bu oluşumları açıklayan, mevcut değerleri, yargıları güçlendiren ve ilişkileri örnekleyen rolleriyle mitler de toplumsal belleğin bir parçasıdır (Balandier, 2010, s. 117-118). Malinowski'ye göre, mitler, toplumsal onay ve ruhsatın bir göstergesidir. Ayrıca ahlaki kural ve davranışları topluma aktarırlar.

Mitler, kozmogonik yapıyı, gizemin doğasını açığa çıkartmakta ve bunu mevcut insan hayatıyla ilişkilendirmektedir. Mitler, doğaüstü güçler ve bireyler arasında bir denge kurarak kişiye toplumsal yapıdaki yerini ve ait olduğu grubun işleyişini öğretirler (Malinowski, 2000, s. 98-99). Bu mitlerin pedagojik yönlerinden biridir. Pedagojik yönüyle mitler, bireyin yaşamı boyunca karşılaşabileceği krizlerde ve hayatın farklı aşamalarında rehberlik etmektedir (Campbell, 2007, s. 17-22). Mitler işlevsel açıdan mistik, kozmolojik, sosyolojik- politik ve pedagojik olarak dört ana gruba ayrılmaktadır (Ellwood, 1999, s. 87-88).

Mitler genellikle köken, toplumsal normlar, olaylar ve olayların kronolojisi, önemli kişilerin hayatları ve kahramanların eylemleri gibi unsurları içermektedir. Bu konular mitlerde oluşum ve gelişim aşamalarıyla birlikte aktarılır ve olay döngüsü içinde işlenir. Bu sayede toplumsal belleğin sürekliliği sağlanmış olur (Ceglarska,

2018, s. 349). Mitlerin bu yönü, geçmişe atıfta bulunarak belirli kişi, olay, zaman ve durumların meşrulaştırılmasına neden olur (Ceglarska, 2018, s. 352).

Mitler, içerikleriyle beraber, toplumların merkezi etmenlerini kaybetmeye başladıkları ya da kriz dönemlerinde ortaya çıkan kaotik durumları en aza indirgemektedir. Krizlerin en aza indirgenmesi, toplumun devamlılığını sağlayabilmek adına mevcut duruma uyum sağlamasından geçmektedir (Tismaneanu, 1998, s. 26-27). Bu açıdan mitler, kriz dönemlerinde toplumsal bütünlüğü korumaktadır. Çünkü toplumlar, yaşadığı yerdeki dinsel ve geleneksel inançları bütüncül biçimde değerlendirmiş ve bu inançlar sayesinde sosyal sorunlarına çözüm bulmuştur (Tuna, 1987, s. 122-123). Malinowski'nin de vurguladığı gibi mitler, toplumsal kurum ve normların ortaya çıkışını anlatırken değer ve yargıları pekiştirerek korur ve toplumsal ilişkileri düzenlerler (Malinowski, 2000, s. 85-86, 94-96).

Eskiçağ'da topluluk bilincinin sağlanmasında merkezi otoritenin önemli rolü vardı. Merkezi otorite, geleneklerle sosyal birleşme sağlarken doğaüstü güçler aracılığıyla da yönetim gücünü pekiştirmiştir. Doğaüstü güçlerle olan ilişkileri nedeniyle yönetici sınıfı dinsel iletişimi elinde tutmaktaydı. Bu durum yöneticilerin zamanla tanrılaşmasına ya da yarı tanrıya dönüşmesine neden olmuştur. Tanrısal güç kazanan yöneticiler, toprağa-topluma hükmetme gücü elde etmiştir. Yöneticilerin tanrılardan aldığı destekle toplumsal düzeni kurmuş, korumuş ve pekiştirmiştir (Yıldırım, 2017, s. 14-16). Bu pekiştirme belirli tekrarlanmalar aracılığıyla olmuştur. Bahsi geçen tekrarlar bayramlar, ritüeller ve dualar gibi karmaşık oluşumlardır. Bu oluşumlar dinsel merkezlerde icra edilmekle beraber sosyal, siyasi ve ekonomik yapıyı da oluşturmuştur. Bu süreç zamanla sistemleşmiş ve dini sınıfın kurumsallaşmasına imkân tanımıştır (Tuna, 1987, s. 122). Bu durum hem yok oluşu hem de varoluşu birleştirmiştir (Tudor, 1972, s. 138-139). Yani geleneksel söylemlerde, varoluş anlatılırken kurallara ve normlara uyulmadığı takdirde toplumun başına gelecek kaos aktarılmıştır. Toplumunu yönlendiren bu söylemler, merkezi otorite tarafından istenilen biçimde değiştirilirdi (Overing, 2013, s. 16). Siyasi ve sosyal olaylara bağlı değiştirilen mitlerden biri yaratılış / teogoni-kozmogoni mitoslarıdır.

Yaratılış mitosları zaman ve mekânın başlangıcını, yaratılışını ve nedenini içermektedir (Eliade, 2004, s. 82). Bu mitlerde, yaratılış genellikle ilkel bir kaos ya da ilahi güçle başlamaktadır ve bu belirsiz kutsallıkla dünya birbiriyle bağlantılıdır. Evrenin kuruluşu doğaüstü güçlerle ilişkilendirilirdi (Connerton, 1989, s. 42).

Mitlerde, tanrılarla bağlantısı olan kutsallaşmış ve değiştirilemez gerçekler yer alırdı. Buna göre dünyada değiştirilemez bir düzen vardı ve bu düzen kutsaldı (Connerton, 1982, s. 42; Lincoln, 1989, s. 24). Tanrılar, doğaüstü figürler, krallar ve kahramanlar gibi şahıslar ile mekân arasında kutsalla bağlantılı bir geçmişe sahip olma söylemi kenti ve toplumun bağlılığını yenilemekteydi. Bu bağlılık, yöneticilerin kendi idealleri doğrultusunda kutsal bilinçli yönlendirmesine olanak sağlamaktaydı (Yıldırım, 2017, s. 22).

Doğaüstü güç ve ilahi değerlerin etkisiyle inşa edilen kentler ve mekânlar, bireylerde klan-kabile-toplum bağlamında aidiyet hissi oluşturarak toplumsal bilinci geliştirmekteydi (Yıldırım, 2017, s. 17). Mitlerin politik yapısı tarihsel süreç boyunca sosyal ve siyasi kurumların ilişkilerini ve rollerini içermekteydi. Mitlerin bu işlevsel rolü, otoriter gücü meşrulaştırmaktaydı (Campbell, 1995, s. 182). Doğal ve doğaüstü olaylar ile kahramanlar, kronikleşmiş anlatıların aktörleridir (Ceglarska, 2018, s. 349). Bu anlatılar, kentlerin ve toplumların başlangıcını vurgularken aynı zamanda toplum belleğini ve krallık için meşruiyet zeminini içermektedirler.

Mitler, tüm zamanlar için bir rol modeli oluşturur. Mitler primitif olayları ve kozmik döngünün işleyişini anlatan genellikle de bünyesinde bir kozmogoni barındıran söylencelerdir. Bu anlatılar ontolojiktir (Eliade, 1993, s. 137-138). Mitlerin ontolojik olması anlatılan olayların gerçek kabul edildiğini göstermektedir. Yani evren ve dünya tanrılar tarafından yaratılmıştır, her şey bu plana ve dizayna göre hareket etmektedir. Bu mitler, belirli bir mekân ve zamanı ele alarak yaşamın oluşum sürecini anlatmaktadır (Arslan, 2006, s. 88-89, 100). Evrenin düzenini anlatan mitler, kozmik kaostan başlayıp kutsal bir döngüyle sonlanmaktadır (Malinowski, 2000, s. 110). Ayrıca bu mitler insan, fauna ve floranın nasıl yaratıldığı ve dönüştüğünü, ölüm ve cinsiyet gibi kavramları açıklamaktadır.

Yaratılış, politeizmde tanrılar tarafından tasarlanmış kusursuz bir algoritmadır. Bu düzen tanrılar tarafından şekillenmiş ve tamamlanmıştır (Bayat, 2016, s. 15-16). İnanca göre, mutlak ve kutsal kaos kendisini var etmiştir. Ardından evren oluşmuş ve belirli bir sırayla tanrılar meydana gelmiştir. Yaratılan tanrılar, çeşitli sebeplerle insanları ve diğer canlıları yaratmıştır. Neredeyse her politeist toplum inancında, yaratılışın ardından belirli kentler-ülkeler kurulmuş ve dünya hayatı başlamıştır (Hallo, 2010, s. 549).

1. ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TEOGONİ MİTOSLARI

Eski Mezopotamya'da kentler, sadece politik ve ekonomik değil, aynı zamanda dini merkezlerdi (Pekşen, 2017, s. 105; Yıldırım, 2017, s. 24). Mezopotamya'da siyasi birliğin oluşmadığı dönemde, din olduğu krallığın karakterinden etkilenmiştir (Etgü ve Pekşen, 2023, s. 520). Dolayısıyla her kentin, kenti yaratan ve koruyan bir tanrısı olduğuna inanılırdı (Hallo, 2010, s. 549). Mezopotamya siyasi yapılanmasına paralel olarak bu tanrıların birbirleriyle akrabalık ilişkisi olduğu düşünülmüştü (Etgü ve Pekşen, 2023, s. 520). Bu tanrılar kurucusu olduğu kentlerin kral ve rahipleri aracılığıyla iletişim kurmakta ve düzeni sağlamaktaydılar.

Ur kentinde Nanna (Bottéro ve Kramer, 2017, s. 113), Sippar ve Larsa'da Utu (Demirci, 2013, s. 30), Eridu'da Enki (Altuncu, 2014, s. 127), Babil'de Marduk (Pekşen, 2017, s. 4), Nippur'da Enlil (Etgü ve Pekşen, 2023, s. 516), Uruk'ta İnanna (Etgü ve Pekşen, 2023, s. 518) gibi örnekler bulunmaktadır. Bazen kentlerde, zaman içerisinde koruyucu tanrı sayısı artmakta ya da farklı tanrılar ortaya çıkmaktaydı. Babil'in koruyucu tanrısı Marduk, erken zamanda Eridu'nun yerel tanrısı iken sonradan Babil'de tapınım görmüştür (Black ve Green, 2003, s. 146-147). Nippur'un koruyucu tanrısı Enlil iken daha sonraki dönemlerde yazılı kaynaklara göre yerini Ninurta'ya bırakmıştır (Schneider, 2022, s. 750-752). Uruk Kentinin yaratıcısı tanrı Anu'dur (Lurker, 1984, s. 12-13). Fakat yerini İstar almıştır.

Kentlerin yaratıcısı tanrılar yerlerini krallara bırakmıştır. Mezopotamya'da şehirleşmenin ilk aşamalarından itibaren yöneticiler, kendilerinin tanrısal bir buyrukla göreve getirildiğini halka kabul ettirmişlerdir (Yıldırım, 2017, s. 58). Tanrılar, kralların eylemlerini ve söylemleri desteklenmekte ve meşrulaştırılmaktaydı (Pekşen, 2016, s. 64-65). Bu, Mezopotamya'da süreklilik arzusunun kurumsallaşmasının bir sonucudur. Siyasi çekişmeler, mitoslara yansımıştır. Mitlerde tanrıların rekabeti, kentlerin politik rekabetlerini yansıtmaktadır. Kaos ortamında mitoslar, yeni otorite tarafından değiştirilebilirdi. Bu durum, toplumsal bellekte yeni bir sürecin başlatılması ve müdahale edilmesi anlamına gelmektedir.

Eski Mezopotamya'da yaratılış mitosları, tıpkı Mezopotamya'nın sosyal ve siyasi yapısı gibi çeşitlidir. Evrenin yaratılışında, tanrılar ve kentlerin varoluşu da ele alınır. Eski Önasya'da yaratılışın başlangıcı, genelde kaostur (Bratton, 1995, s. 28). Örneğin Eski Mısır'da Heliopolis, Memphis, Hermopolis ve Teb şehirlerinin temel alındığı ayrı yaratılış mitosları vardır (Hart, 2012, s. 13-45). Heliopolis'i konu alan yaratılış mitosunda, kaotik karanlık su ön plana çıkmaktadır. Fakat bu kaotik karanlık sudan önce başlangıçta belirsiz bir kaos bulunmaktaydı (Sayım, 1996, s. 128-129; Tobin,

1988, s. 172-178). Evren, kaostan türeyen kaotik karanlık sudan yaratılmıştı (Djik, 1995, s. 1699-1700). Hermopolis mitosunda, bataklıkta yaşayan dört eril ve dört dişi figür yer almaktadır (Lurker, 1984, s. 74-75; Hart, 2012, s. 13-45). Bu figürler, evrenin yaratılmasından önce hiçlik ve kaosun içinde eşleşmiştir. Ardından evren ve düzen yaratılmıştır. Memphis'i temel alan yaratılış mitosunda, yoktan var olma durumu söz konusudur. Varlığı yaratan ve evreni oluşturan tanrı Ptah'tır. Memphis, bir tanrı figürü ile evrenin yaratılmasını konu aldığı için Heliopolis ve Hermopolis mitoslarından farklıdır. Teb mitosunda ise tıpkı Memphis gibi bir yaratıcı figürle evren yaratılmıştır. Bu tanrı, Amon'dur. Mitoslarda su, toprak, hava ve ateş gibi elementler ile kaos ve hiçlik, yaratılışın başında yer almaktadır. Eski Mısır'ın yaratılış mitoslarında ise kaos genellikle su ile sembolize edilmiştir (Taş, 2002, s. 14).

Eski Mezopotamya'da mitoslar genel olarak benzer bir temaya sahip olmasına rağmen kendi içlerinde bir takım özgün unsurlar taşımaktadır. Bunlardan bazıları Enūma Eliş, Enmeşarra'nın Yenilgisi, Uraš ve Marduk, Eridu'nun kuruluşu, Nehrin Büyüsü, Labbu'nun Öldürülmesi, Anu ve Enlil'in yaratılması, Zarpānitum Kasabası ve Harab Mitosu'dur (Lambert, 2013, s. 16-19). Bu mitoslardan içinde en bilineni ise Enūma Eliş'tir.

Enūma Eliş birden fazla versiyonu bulunan Babil Yaratılış mitosudur (Lambert, 2013, s. 3-135; Heidel, 2000, s. 66-76; Adalı ve Görgü, 2016, s. 3-63; Talon, 2005, s. 1-104). Mitosa ait fragmanların tamamı, Asurbanipal (Aššur-bāni-apli) Kütüphanesinde bulunmuştur. Bulunan tabletler, eski dönem kopyalarıdır (Heidel, 2000, s. 26-27). Mitos, evrenin yaratılışını anlatırken Marduk'un panteondaki yükselişini de vurgulamaktadır (Tamtik, 2007, s. 65-66). Birinci tablet, evrenin yaratılışını anlatır (Adalı ve Görgü, 2016, s. 5-6). Başlangıçta, su fenomeni bulunmaktadır. Mitosa göre, su ile beraber yaşam başlamıştır. Bu başlangıçta, Apsū ve Tiāmat yer almaktadır. Her iki tanrı da suyu temsil etmektedir (Hallo, 2010, s. 549). Enūma Eliş'te su, başlangıçtaki kaosu temsil eder. Sonsuz ve biçimsiz su, mitosa göre devamlı genişlemektedir. Su, evrenin sınırlarını da oluşturmaktadır. Mitosta suyun ortadan kaldırılmasının temel nedeni, başlangıçta var olan kaosa düzen vermektir. Nitekim düzen vurgusu, yenilmesinin ardından tanrı Enki'nin kurduğu yerleşimle metaforik biçimde aktarılmıştır. Kaos ile özdeşleşen su, aynı zamanda hava ve rüzgârı da var etmiştir (Bottéro ve Kramer, 2017, s. 582). Havanın yaratılmasının ardından toprak, canlılar dünyasını meydana getirmiş sonraki süreçte ise kentler ve insanlar yaratılmıştır (Hooke, 1993, s. 27-28).

Enüma Eliş'in ilk tabletine göre, kozmosu şekillenmesinin ardından tanrılar yaratılmıştır. Tanrılar birbirleriyle çiftleşerek diğer nesilleri meydana getirmiştir. Çoğalan tanrı nüfusu ikinci tablete göre, birbirleriyle mücadele etmeye başlamıştır. Tanrıların hâkimiyet mücadelesinde bir tanrı rakiplerini yenerek kral olmuştur (Adalı ve Görgü, 2016, s. 5-63; Heidel, 2000, s. 9-90). Tablet, kral olan tanrının hâkimiyet mücadelesini içermektedir. Bu tanrı Babil versiyonuna göre Marduk, Asur versiyonuna göre ise tanrı Aşşur'dur.

Üçüncü ve dördüncü tablet, Marduk'un artan gücü ve genişleyen hegemonyasını konu alır. Beşinci tablet gökyüzü, yeryüzü, Fırat ve Dicle'nin yaratılmasını içermektedir. Ayrıca tanrıların yaşam alanları, görevleri, yıldızlar gibi gökyüzü cisimlerinin yaratılması ve evrenin biçimlendirilmesini de konu almaktadır (Heidel, 2000, s. 9-90). Evrenin sınırları belirlenip gökyüzü cisimlerinden yeryüzüne kadar her şey yaratıldıktan sonra ise içindeki varlıkların biçimlendirilmesi söz konusudur (Heidel, 2000, s. 9-90). Altıncı tablete göre ise insanlar yaratılmıştır. İnsanların yaratılması, evrendeki son yaratım faaliyetidir. Nitekim son tablette tanrılara yönelik övgüler yer almaktadır. Son tablette Marduk'un elli isminden bahsedilir. Her isim övülür ve mitos tanrıya övgülerle devam etmektedir. Mitosta övülen diğer bir tanrı Ea/Enki'dir. İnsanlığın baş tanrısı ve yaratıcısı Ea'nın yer aldığı eski bir mitostan miras kalan gelenek, Enüma Eliş'te sürdürülmüştür. Ea'nın yaratıcı ve ilksel fonksiyonu, Enüma Eliş'te Marduk'a uyarlanmıştır (Tamtik, 2007, s. 72-76). Mitos, Marduk'un zaferini anlatırken, tanrılar arasından yükselmesini de konu almaktadır. Marduk'un baş tanrıya yükselmesi diğer tanrıların kendi aralarındaki hiyerarşik sıralamasını da değiştirmiştir (Yıldırım, 2017, s. 105). Marduk'un yükselişi ile beraber ayrıca Babil'in Mezopotamya'nın önemli ve merkezi bir kenti haline gelmesi de aktarılmış olur. Nitekim Babil'in siyasi hegemonyasının meşrulaştırılma öğelerinden biri de Marduk'tur (Pekşen, 2017, s. 104). Mitosta Marduk üzerinden Babil referans edilmektedir. Mitos siyasi bir kaygı ile kurgulanmış dini bir metindir. Nitekim yerel bir Babil tanrısının zaman içerisinde yükselmesi, daha eski ve saygın diğer Mezopotamya tanrılarının üzerinde olması, tanrının yüceltilmesi ve kendisine verilen ilahi roller ile diğer tanrılardan daha üstün konumda olduğunun vurgusunu yapmaktadır. Bu açıdan, diğer tanrılar üzerindeki kurduğu hegemonya, yaratıcı pozisyonu, düzen ve meşrulaştırma gayesiyle şekillenmiştir. Bu da mitosun teolojik ve siyasi zeminini meydana getirmiştir.

Siyasi ve teolojik gayenin yer aldığı bir diğer mitos, Sumer mitosu Eridu'nun Yararılışı'dır. Mit, bir tapınağın onarılmasını konu alan iki dilli bir büyü metninin parçasıdır. Bulunan tabletler, Yeni Asur Dönemine tarihlenen kopya metinlerdir (Lambert, 2013, s. 366). Günümüze kadar gelen metinler kopya olsa da anlatı daha eskiye dayanmaktadır (Lambert, 2013, s. 366). Mitos, Jacobsen'e göre, MÖ 1600 civarında şekillenmiştir (Jacobsen, 1981, s. 513-514). Mitte, Eridu kentinin yükselişini konu alınır. Eridu, Mezopotamya'nın en eski dini, kültüsel, ekonomik ve siyasi açıdan önemli kentlerinden biridir (Hallo, 2010, s. 550). Kent, Sumer, Akad ve İbrani geleneğine göre de önem arz etmektedir (Hallo, 2010, s. 539-540).

Mitin ilk kısmında yaratılış başlamış, insanlar, şehirler ve krallıklar var olmuştur (Jacobsen, 1981, s. 514; Hallo, 2010, s. 550). Mite göre, tanrıça Ninhursağ, insanları düşünerek onları yaratmak istemiştir. İnsanların yaratacağı şehirlerde kendisine ibadet edeceklerini, böylelikle rahatça yaşayacağını ifade etmektedir. Ardından An, Enlil, Ninhursağ, kara kafalı insanları yani Sumerlileri yaratıp onlara kullanabilecekleri hayvanları tahsis etmiştir. İnsanların bir arada yaşaması için tanrılar şehirleri yaratmıştır. İlk yaratılan şehir Eridu'dur. Diğer kentler, Eridu'nun ardından yaratılmıştır. Oldukça kırıklı olan metinde, kentlerin zenginleşip büyümesinden ve Ziusudra'nın rüyasından bahsedilmektedir (Tsumura, 1994, s. 45). Diğer tufan anlatılarından yola çıkılarak kırıklı olan bölümde, tufan öncesi durumun ele alındığı düşünülebilir. Tanrı Enlil'in gönderdiği tufandan, Enki aracılığıyla kurtulan Ziusudra, yeniden insan hayatının başlamasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar Enki yönlendirse de Ziusudra tanrıya ulaşabilmek adına dinsel iletişim kurmuştur.

Dinsel iletişim, tanrıların dikkatini çekmek için yapılan ses, görüntü ve kurban gibi kanallar aracılığıyla doğaüstü güçlerle iletişim kurmaktır (Rüpke, 2020, s. 1207-1208). Dinsel iletişim seçkin bir etkileşim olmakla beraber genelde rahip-kralların kurabildiği bir iletişim ağıdır. Bu iletişim, seçilmiş kişileri diğer insanlardan ayırt ederek onları ayrıcalıklı kılmaktadır. Ziusudra'nın ilahi iletişimi de rahiplik statüsünden gelmekteydi. Jacobsen'in aktarımına göre, mitosta Ziusudra'nın *baş dönmesi tanrısının* bir heykelini yapması, onun esrimeyle öte dünya ile iletişim kurabildiğini göstermektedir (Jacobsen, 1981, s. 521-523). Metinde bahsedilen dinsel iletişim, esrime yoluyla doğaüstü varlıkların niyetini öğrenebilmesidir. Böylelikle tanrılar meclisindeki tufan kararını öğrenmiştir (Jacobsen, 1981, s. 521-523). Bu bağlamda Ziusudra da bir kâhin, rahip ya da rahip-kraldır.

Eskiçağ inancına göre insan, doğası gereği acınacak haldedir. Bu nedenle tanrılar, insanlara şefkat göstermekte, yaşamaları için gerekli besini ve yerleşimleri bahşetmekteydi. Eridu'nun yaratılışını konu alan mitosta, Güney Mezopotamya'nın sulu tarım potansiyeli ve bu potansiyelin getirdiği merkezileşme görülmektedir. Şehirler, iyi organize edilmiştir. Bu şehirlerde, tanrılara karşı ölümlü insanların şehirlere yerleşip tapınaklar inşa ederek tanrıların kuralları çerçevesinde yaşadıkları görülmektedir. Bir düzen yer almakta, insanlar ise bu düzeni bozmadan yaşamaktaydı. Tıpkı mitte olduğu gibi düzen bozulursa eskatolojik bir son insanlığı beklemekteydi. Tufan burada metaforik bir zincirdir. Yazılı kaynaklara göre, tufandan sonra birçok kent kurulmuştur. Bu kentler, tanrıların ahdiyle kurulan iyi organize edilmiş yerleşimlerdir. Bölgedeki birçok kent siyasi ve ekonomik öneminin yanı sıra, tufan metaforuyla teolojik önemini de vurgulamaktaydı. Şehirlerin tüm yapılanması tanrıların isteği doğrultusunda gerçekleşmekteydi. Bu yapılanmanın ardından kralların liderliğinde, şehirler ve insanlar yeryüzünde çoğalmaya başlamıştır. Tufan sonrası kurulduğuna inanılan kentler siyasi ve ekonomik açıdan üstünlüğünü kaybetmeler de teolojik açıdan önemli olmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla sürekli değişen ve rekabet halindeki Mezopotamya kentlerinde, kentlerin teolojik açıdan vurgulanması oldukça önemliydi.

Mit, kral listeleriyle bağlantılıdır. Metin, Sumer kral listelerinin kalıplaşmış dil ve modeline göre düzenlenmiştir. Metinde, öne çıkan şehirlere ve hanedanlara özel bir itibar kazandırmak gayesi vardır (Jacobsen, 1981, s. 526-527). Metinde, tufandan sonra hayatta kalanların kurduğu yaşam ve yenilenen düzen öne çıkmaktadır. Metindeki figürler, Enüma Eliş ve benzer türdeki mitosların erken prototipini göstermektedir (Espak, 2015, s. 61). Mitosta, belirli temalar tekrarlanmıştır. Bunlar şehirlerin kuruluşu, kralların seçimi ve kutsal krallıktır. Bu tür mitoslar, kültürel açıdan toplumların kendilerini, krallıklarını ve evreni nasıl algıladıklarını göstermektedir. Bu mitoslar, toplumların hayatı ne şekilde algıladıklarını göstermesi açısından pedagojik bir aktarım sağlar. Çünkü metinde ilksel düzen ve uyum gibi gayeler vardır. Bu tür metinler krallığı-toplumunu yüceltmenin yanı sıra üstünlük iddiasını da metaforik biçimde sağlamaktadır. Mezopotamya'da, tanrılarla olan ahdin ve düzenin korunması gerektiğine inanılmaktaydı. Ahdin bozulması durumunda eskatolojik olaylar meydana gelebilirdi. Bu bağlam, mitoslarda gelenekselleşmiştir. Genellikle yaratılış, karşılıklı ilişki ve mevcut bozulma durumunda yaşanacaklar bu mitoslarda anlatılırdı (Mazı, 2008, s. 35-36). Fakat bu bağlam dışında özgün metinlerde bulunmaktadır. Bu perspektife uymayan spesifik örneklerden biri Dunnu teogonisidir.

2. DUNNU TEOGONİSİ-HARAB MİTOSU

Harab Mitosu ya da Dunnu teogonisi evrenin yaratılışı, tanrıların soyağacı, Dunnu kenti ve hanedan tarihinin bir arada anlatıldığı bir mitostur (Djik-Coombes, 2018, s. 2). Mitos, tek bir nüshada yer alır. BM 74329 numaralı tablet, Yeni Babil Dönemine aittir (Lambert ve Walcot, 2009, s. 64). Yeni Babil İmparatorluğu'nun başlangıcı ile Pers İmparatorluğu'nun sonu arasına tarihlenmektedir (Lambert, 2013, s. 387). Metnin dili, Akadcadır (Bottero ve Kramer, 2017, s. 538). Metnin tamamı yaklaşık 100 satırdan oluşur. Metnin bir kısmı korunmuştur, kırıklı bir yapıdadır (Scully, 2015, s. 63). Metnin kolofon kısmında, Babil ve Asur menşeli bir tablete göre derlenip yazıldığı belirtilir. Bu, tek nüshanın Babil menşeli Asur tabletinden kopya edildiği ya da Asur menşeli bir Babil tabletine göre kopyalandığını göstermektedir. Metnin, gramer, stil ya da içerik bilgisi de kompozisyonun tarihlenmesi konusunda yardımcı olmamaktadır.

Mit, herhangi bir edebi anlatım olmaksızın basit bir dille başlamaktadır. Metinde, efendilik ve krallık, krallık ve derebeylik ifadeleri de sık sık birbirlerinin yerine geçmiştir (Lambert ve Walcot, 2009, s. 64; Bottero ve Kramer, s. 538-540).

Mitin tercümesi şu şekildedir (Lambert, 2013, s. 387-396; Lambert ve Walcot, 2009, s. 65-66; Jacobsen, 1984, s. 2-25; Miller, 1985, s. 248-249):

"[...] ... Başlangıçta, [...] ve [...] iktidarı [...] [Harab] [Dünya'yı] kendisine eş aldı, bir aile kurdu ve efendilik (krallık) yapmak için [...] ... [Harab]: "Ülkenin topraklarını süreceğiz ve ekeceğiz!" Harbusabanlarının darbeleriyle Deniz'i yarattılar. İkincisi, kendiliğinden sürülen topraklar, Amakandu'yu ise kendi başlarına doğurdular. Üçüncüsü, ebedi kenti, iki kuleli Dunnu'yu onun kalesini yarattı ikisi de. Harab, kendisine Dunnu kentinin kralı unvanını açıkça verdi, kendisini hükümdarlığa adadı. (bu esnada) Dünya, gözlerini oğlu Amakandu'ya çevirdi ve şöyle dedi ona: "Buraya gel ve seninle sevişmeme izin ver!" Böylece Amakandu eş aldı annesi Dünya'yı. Öldürdü babası Harab'ı, onu sevdiği Dunnu'da toprağa gömdü. Dunnu'nun hükümdarlığını Amakandu, devraldı kendisine. Kislimu Ayının 16. Gününde Amakandu, devraldı efendiliği ve krallığı. (Ardından) Deniz'i kız kardeşini de eş aldı kendisine. Deniz, evlenince Amakandu'yla öldürdü annesi Dünya'yı. Doğdu Amakandu'nun oğlu Lahar. Amakandu'yu öldüren Lahar, Amakandu'yu Dunnu'ya babasının yanına gömen Lahar. Aldı annesi Deniz'i kendisine eş diye. Ki o Deniz, annesini boğazlamıştı [...] ayının on altısında. Lahar sahip

çıktı iktidara, krallığa bey oldu. Amakandu'nun oğlu Lahar, evlendi kendi kız kardeşi Nehir ile. Lahar, öldürdü babası Amakandu ve annesi Deniz'i, gömdü onları mezarlarıyla birlikte Dunnu'ya, sonsuzla dinlenmeye.... (Şaba) ayının 1. Gününde krallığı, efendiliği kendisine aldı. Lahar'ın oğlu []... kız kardeşi Ga'um ile evlendi. Lahar'ın oğlu Hamarnu kız kardeşi Nintestinna'yı kendine eş aldı. Yeryüzü bereketlendi, yabancı hayvanlar için yiyecekler üredi. Ağıllar oluştu, ağıllar kullanıma sunuldu. Tanrıların tüm ihtiyaçları hizmete sunuldu. Hamarnu, öldürdü annesi Ga'um ve babasını. Gömdü onları mezarlığa, anıt mezara. (Adaru) Ayının 29. Gününde krallığı ve efendiliği aldı kendisine. Hamarnu'un oğlu Hayasum, kız kardeşini eş olarak aldı, yılın ilk günü, babasının krallığını aldı kendisine. Ama öldürmesi babası Hamarnu'yu. Yakaladı onu canlı, zincire vurdu tanrıyı, kentine tutsak etti onu, kentinde babasını esir tuttu....Nuşku haber verdi onlara... [...] şöyle dedi: "Ninurta, krallığı ve efendiliği alacak mı?" "Evet!" diye cevapladı... Ve Sarrat-Nippuri şöyle diyecek:"Ninurta Krallığı ve efendiliği alacak...ve.... Enlil... Nuşku ... Ninurta... Nisan Ayının... gününde Akitu festivalinde, çiftçinin şarkısını söyleyecekler. Babil ve Asur'dan kopyası olan ve derlenen bir tablete göre yazılmıştır. Harab, tamamlanmıştır".

Mit, ilkel tanrı çiftlerinden başlamaktadır. İlkel tanrı çiftlerinin ardından insanlığın yaratılmasını konu alması mitosun teogoni kategorisine koymaktadır. Mitteki tanrılar, halefi tarafından öldürülene kadar iktidarda kalmıştır. Mezopotamya mitoslarında, krallık için tanrıların mücadelesi yer almasına karşın tanrıların birbirini öldürmesi rastlanılan bir durum değildir. Bu, mitosun teogoni ile beraber ardıllık içerdiğini de göstermektedir. Bir soydan devam eden ardıllık düzenli enest ile devam etmiştir. Tanrılar, anneleri ya da kız kardeşleriyle evlenmiştir. Her çiftin tanrıçası da kendisinden önceki dişi figürü öldürmüştür. Metin sistematik bir cinayet serisini de içermektedir. Açıkçası Politeizmde tanrılar, ölümsüzdür. Ölümsüz tanrıların açıkça öldürülmesi ilginçtir. Yine tanrıların mezara gömüldüğü ayrıntısı da dikkate değerdir. Tanrıların mezara gömüldüğü, başka bir mitosta yer almaz. Mitoslar oluştuğu toplumun değerleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla böyle bir ayrıntının başka bir yerde yer almaması unutulmuş bir değer olduğunu ya da sadece Dunnu'ya özgü bir inanç olduğunu düşündürmektedir.

Mitosta toprak, ön plana çıkar. Diğer teogonilerde su baskın iken Dunnu'da su baskın değildir. Mitostaki dişi figürler su, erkekler ise toprakla ilişkilendirilmiştir. Yakınoğu'da toprak metaforu genellikle dişilikle bağdaştırılmaktaydı. Dunnu'da ise

bu durum tam tersidir. Mitosta yer alan figürlerin bir kısmı da başka herhangi bir mitosta yer almamaktadır (Lambert, 2013, s. 388). Örneğin Harab yazılı kaynaklarda görülen bir figür değildir.

Metnin giriş kısmı hasarlıdır. Bu nedenle ilk tanrı çiftinin kaostan beri var olup olmadığı bilinmemektedir. Mitostaki ilk dişi figür Dünya olduğuna göre Harab da cennet ya da gökyüzü olabilir. Çünkü teogoni mitoslarında yer ve gök standartlaşmıştır (Lambert, 2013, s. 387).

İlk çiftten doğan Deniz, bir saban yardımıyla yer açılmasının ardından doğmuştur (Lambert ve Walcot, 2009, s. 67). Açılan çukurun suyla dolması, suyun tarım ile olan ilişkisini göstermektedir. Metinde deniz, Akadca'daki *tāmtu* yerine Sumerce'deki *a-ab-ba* biçimiyle yazılmıştır (Bottero ve Kramer, 2017, s. 543). Metnin yazıldığı dönemde Akadca yerine Sumerce bir kelime tercih edilmesi ilgi çekicidir. Deniz kendi kendine çoğalması eski gelenekle bağlantılıdır. Bu açıdan Deniz'in yaratılmasını konu alan daha ilkel bir mitostan gelmiş olabilir. Saban, tarımsal bir alettir. Metindeki saban ise erkeklik organı ve üremeyle alakalıdır. Sabanla denizin çiftleşmesi ise bitkilerin, hayatın ve tarımın doğuşunu temsil ediyor olmalıdır.

Metinde Amakandu, ilk çiftten kendi başına doğmuştur. Bunu, saban gibi herhangi bir aletin yardımı olmadan yapmıştır. Dolayısıyla Amakandu, biseksüel üremeyle meydana gelmiştir (Lambert ve Walcot, 2009, s. 67). Amakandu tarımla ilişkilidir. Lambert ve Walcot'a göre, Amakandu, vahşi hayvanların ve bitkilerin Sumer-Babil tanrısı Sakkan ile özdeşleştirilirdi (Bottero ve Kramer, 2017, s. 542; Lambert, 2013, s. 512-515). Amakandu ve Deniz'in birleşmesinden meydana gelen Lahar ise Sumer-Babil sığır tanrısıdır. Metinde, tarımın, vahşi ve evcilleştirilmiş hayvanların yaratılması aktarılmıştır.

Kramer'e göre mitos, tarihsel süreçte birçok aşamayı içermektedir. Teogoni, ilk yerin, ilk tanrıların, tarımın ve hayvancılığın gelişim aşamalarını ortaya koymaktadır (Bottero ve Kramer, 2017, s. 543-544). Metinde, bir önceki tanrı çiftinin sistematik biçimde katledilerek iktidarın yeni tanrı çiftleri tarafından ele geçirilme süreci verilmiştir (Lambert, 2013, s. 387-388). Adı korunmayan Lahar'ın oğlunun ardından, Lahar'ın torunu yer almaktadır. Ga'um isimli bir tanrıyla evlenmiştir. Ga'um bir çoban tanrısıdır. Bottero ve Kramer'e göre, tanrının adı yabancı bitki örtüsü anlamına gelmektedir (Bottero ve Kramer, 2017, s. 542). Kendisinden sonra gelen dişi Ningestinna ise, Dumuzi'nin kız kardeşi ve bir ana tanrıça olan Gestinanna'dır. Metinlerde, "cennetin asması" anlamına gelen çiftçilik, tarım tanrılarından biridir. Dumuzi ve Gestinanna'nın annelerinin adı, Duttur olarak geçmektedir (Delnero,

2020, s. 69). Lambert'e göre, Ga'um ve Duttur, Sumer dilinde koyun anlamına gelen ideogram ile yazılıyor olmasına karşın, Duttur hiçbir yerde Ga'um ile eşitlenmemektedir (Lambert, 2013, s. 388, 526).

Mitosta, tanrı Hamarnu yer almaktadır. Yazılı kaynaklarda Hamarnu'ya dair bilgiler kısıtlıdır. Hamarnu genellikle Ha'asu ile birlikte yazılmıştır. Her iki tanrıya ait sınırlı sayıda bilgi bulunmaktadır (Lambert ve Walcot, s. 20, 68). Humarnu, Fish'e göre, Semitik bir kelimedir ve kesmek anlamına gelmektedir (Fish, 1934, s. 316). Wiggermann ise Humarnu'nun Hurrice Cennet anlamına geldiğini ifade etmektedir. İsmi anlamından dolayı, metnin ilk kısımlarında yer alması beklenirdi. Çünkü cennet, mitoslarda genellikle ilk yaratılan yerlerden biridir. Wiggermann'a göre, mitosta, Hamarnu'nun yer alması Hurri etkisini göstermektedir (Wiggermann, 2011, s. 672).

Ensest, genellikle tabudur. Fakat mitoslarda tanrıların birbiriyle olan ilişkilerinde ensest ifadeleri yer almamaktadır. Nitekim bu mitosta da ensest yer almaktadır. Mitosta hem ensest hem de iktidardaki tanrıların sistematik katledilişinden bir olumsuzluk duyulmaz.

Mitosta, tüm yaratılış mitoslarında yer alan kültürün ilk aşamalarındaki figürler yer almaktadır: cennet, dünya, deniz, nehir, saban, evcil hayvanlar, çoban, otlak, meyve ağacı, asma gibi (Hallo, 2010, s. 567). Mitosta, çalışma veya toprağı işleme ihtiyacı vurgulanmaktadır. Wiggermann'a göre, mitos yerleşik gıda üretimiyle ilişkilidir. Kent, toprak, saban, nehir, arpa koyun ve sürüleri temsil eden tanrılar mitosta verilen tarihlerle bağlantılı takvimsel bir paralellik kurmaktadır (Wiggermann, 2011, s. 672).

Mitos, Dunnu kentini vurgulamaktadır. Mitos, muhtemelen Dunnu kentine ait yerel bir mitosunu içermektedir. Dunnu, tanrılar tarafından inşa edilmiştir. Tanrılar kenti inşa etmekle kalmamış, burada yaşamış ve öldürüldükten sonra da yine Dunnu'ya gömülmüştür. Mitosta, başka bir yer adı geçmez. Tüm olay örgüsü yaşam, yaratılış ve ölüm bu kentte geçmektedir. Bu Dunnu'nun diğer kentlerden daha önemli olduğu vurgusudur. Çünkü başka herhangi bir mitosta tanrıların yarattığı, inşa ettiği, koruduğu, yaşadığı, öldürüldüğü ve gömüldüğü başka bir yer anlatımı bulunmamaktadır (Miller, 1985, s. 235).

Dunnu, mitosta sa-a-tu yani ebedi kenttir. Akadca müstahkem yer anlamına gelmektedir (Lambert, 2013, s. 389). Hallo'ya göre, Dunnu, bozulmamış göksel bir şehirdir (Hallo, 1971, s. 65). Kelime olarak Dunnu'yu içeren birçok kent vardır.

Örneğin en erken Rim-Sin dönemi metinlerinde geçmektedir. Hallo'ya göre, Larsa'daki Rim-Sin'in yazıtlarında yer alan, Orta Kronolojide MÖ 1795'te metinlerde geçen Dunnun kenti, mitosta bahsedilen kent olmalıdır (Hallo, 2010, s. 556-557). Larsa'daki Gungunum'un yirmi ikinci yılı, adını Dunnun'un inşası ve muhtemelen Dunnun'dan geçen Isartum kanalının kazılmasıyla almıştır (Hallo, 2010, s. 558).

Hallo'nun vurguladığı gibi Dunnu teogonisi, Isin krallığıyla bağlantılı bir taşra kenti olan Dunnu'yla bağlantılıysa, tüm evrenin geçmiş yöneticilerinin hikâyesinin bir taşra kentine ait olması şaşırtıcıdır (Jacobsen, 1981, s. 22). Nitekim yerel bir kentin evrensellik vurgusu için Dunnu teogonisi oldukça komplekstir. Mitosun içinde mezar tapınaklar, tanrıların hikâyesi ve tanrı nesilleri gibi unsurlar bulunuyor olması mitosun yerel bir mitostan daha fazlası olduğunu göstermektedir. Çünkü mitosta, süreklilik arzusunun kurumsallaşması açıkça görülmektedir. Dunnu yerin, göğün, tanrıların ve evrenin ortak noktasıdır, bu nedenle diğer kentlerden daha büyük ve iddialıdır (Miller, 1985, s. 22). Mitos baz alındığında Dunnu'nun başkent statüsünde siyasal, ekonomik ve dini öneme sahip bir kent olması beklenmektedir (Kramer, 2017, s. 541).

Günümüze kadar gelen belgelerde, Dunnu'ya yönelik başka bir mitos ya da mitolojik atıf yoktur. Bu nedenle Dunnu, gerçek olmayan bir kent olabilir. Bir başka ihtimal ise evrensel bir mitos perspektifinin yerel bir mitosla etkilenecek oluşmasıdır. Yani Dunnu teogonisi birkaç farklı metin grubundan meydana gelmiş olabilir.

Mitosta, Dunnu'daki iktidar değişikliği vurgulanmaktadır. Her yeni tanrı kralın iktidara geçtiği tarih belirtilmiştir. Genellikle köken mitoslarında festival tarihlerine atıf yapılır. Bu, önemli olayların periyodik olarak kutlanması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Önasya'daki Akıtu festivali, teogoni mitoslarında kısmen vurgusu yapılmakta ve bayram düzenli olarak kutlanmaktadır. Fakat Dunnu teogonisinde öne çıkan tarihlerin herhangi bir karşılığı yoktur.

Mitosta birinci, on altıncı ve yirmi dokuzuncu günler ön plandadır. Lambert'in aktardığına göre, MÖ 18. yy'a ait Mari metinlerinde, ölümlere ayın birinci, sekizinci, on altıncı ve otuzuncu günlerinde adak adanmıştır (Lambert, 2013, s. 390-391). III. Ur Hanedanlığı Döneminde, on beşinci günde yeraltı tanrıları ve ölen hükümdarlara saygı gösterildiği bilinmektedir. Fakat bahsi geçen tarihler ile Dunnu teogonisinde yer alan tarihlerle ilgili bir paralellik bulunmamaktadır. Nitekim bu tarihlerdeki tanrılar ve ölen krallar, Enmesarra, Enki ve Lugaldukuga'dır. Bu tanrılara da Tişri ayının yirmi dokuzunda çeşitli kurbanlar sunulmaktaydı. Dunnu teogonisinde geçen tarihler, devredilen hanedana kurban sunulan günler olabilir. İktidarın nesiller arası

aktarımı, yalnızca gün ve ay verilmesinden dolayı bu tarihler referans tarihler değil, kültürel tarihlerdir (Lambert, 2013, s. 389). Köken mitlerinde sıklıkla başlangıçta olup bitenlerin tarih boyunca belirli aralıklarla tekrarlandığı düşünülür. Bu şekilde mit ve ritüel ilişkilendirildi (Miller, 1985, s. 236).

Sonuç

Eski Mezopotamya'da kentlerin kuruluşu, tanrıların ve kralların iktidara gelişini anlatan çok sayıda mitos yer almaktadır. Kentler birbiriyle olan mücadelesinde teolojik, ekonomik ve siyasi üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Edebi geleneğe sıkça yansıyan bu durum neticesinde politik kaygılı yaratılış mitosları ortaya çıkmıştır. Bu mitoslarda, kentlerin üstünlüğü sıklıkla vurgulanmakta, koruyucu tanrıların da evrenin hâkimi olduğu inancı aktarılmaktadır. Bu mitoslardaki anlatı, genellikle birbirine benzemektedir. Dunnu teogonisi ise spesifiktir. Mitos, Dunnu ile sınırlı, kral ailesi üyelerinin, veraset ilişkisinin, kosmosun bütününe yansımalarıdır. Kentlerin öneminin tanrılarla vurgulandığı bir geleneksel mitolojik anlatı perspektifine uyum sağlamamaktadır. Tanrılar, ardından yarattıkları dünya teogoni mitoslarında merkezi bir rol oynarken Dunnu mitosunda, kent, ilksel ve değişmemiş bir mekânı temsil etmektedir. Nitekim tanrılar ve hanedanlık, kent ekseninde süreklilik sağlamıştır. Bu, tanrıların yarattığı 'ilk yaratılan' kent geleneğinden farklıdır.

Dunnu, politik mücadelenin yer aldığı bir yaratılış mitosudur. Tanrılar, metinde açıkça ölmektedir. Öldürülen her tanrı için şehre birer anıt mezar dikilmiştir. Bu, Mezopotamya geleneğinde rastlanılan bir durum değildir. Mitosta, diğer yaratılış mitoslarına oranla kent ön plandadır. Ensest ve haleflerin ölümünü pozitivist biçimde anlatılması, mitosun kendisine has özelliğidir. Tüm doğum, ölüm ve mücadelede kentin varlığı ön plandadır. Kral değişiminde öne çıkan tarihler ise metinde vurgulanır. Bahsi geçen tarihlerin kentteki kültürle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu, mitosun son aşamaya gelene kadar birkaç farklı anlatıdan etkilendiğini ya da kompoze edildiğini göstermektedir. Mitos, tarımın, hayvancılığın, yerleşik hayatın, kentleşmenin, düzenin ve belki de sosyal hiyerarşinin de anlatıldığı bir mitostur. Geleneksel yaratılış anlatısından farklı olarak Dunnu mitosunu, evrenin yaratılışından, son tanrı krala kadar kaotik bir düzen hâkimdir. İlkel barbarlıktan, imparatorluk kültürüne kadar geçen süreçle beraber kendi ekseninde kentin ve krallığın gelişimini ele alan anlatısı, günümüze kadar gelen mitolojik belgeler dâhilinde benzerine rastlanılmamıştır.

Dunnu kaos ve kaosa karşı düzenin yer aldığı yaratılmış bir mekândır. Bu bağlamda hem tanrıların düzeni ve yine tanrıların kaosu aynı yerde geçmektedir. Hiçlikten itibaren imparatorluk kültürüne kadar geçen süreç tek bir mekânda birleşir. Dunnu, bu karşıtlığı göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan, yalnızca bir kentin önemini vurgulamakla kalmaz, Eski Mezopotamyalıların evrene bakış açısına dair geleneksel anlatıya karşı inançlarının da olabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Adalı S. F. ve Görgü A. (2016). *Babil Yaratılış Destanı – Enuma Eliş-*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Altuncu, A. (2014). Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(7), 118-142.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Balandier, G. (2010). *Siyasal Antropoloji*. (Ç. Kasap, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayat, F. (2016). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Black, J. ve Green A (2003). *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü Tanrılar, İfritler, Semboller*. (N. Hasgül, Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Bottéro J. ve Kramer S. N (2017). *Mezopotamya Mitolojisi*. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bratton, F. G. (1995). *Yakındoğu Mitolojisi: Eski Yakındoğu'da Tanrı ve Tarih Hikâyeleri*. (N. Muallimoğlu, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji*. (K. Eminoğlu, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Campbell, J. (2007). *Mitolojinin Gücü*. (Z. Yaman çev.). İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Ceglarska, A. (2008). The Role of Myth in Political Thought. *Krakowskie Studia Z Historii Państwa I Prawa* 11(2), 343-355. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.18.023.9049>.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çoban, B. (2003). Mitoloji, Din, İdeoloji. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.). *Söylem ve İdeoloji, Mitoloji, Din, İdeoloji içinde* (s. 195-218). İstanbul: Su Yayınları.

- Delnero, P. (200). *How To Do Things With Tears, Ritual Lamenting in Ancient Mesopotamia*. Boston: De Gruyter
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Dijk-Coombes, R. M. V. (2018). Mesopotamian Gods and The Bull. *Societates Precapitalistas*, 8(1), 1-15. <https://doi.org/10.24215/22505121e030>
- Eliade, M. (2004). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. (M. Aydın, Çev.). Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin Özellikleri*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Semavi Yayınları.
- Ellwood, R.(1999). *The Politics of Myth a Study Of C.G. Jung, Mircea Eliade and Joseph Campbell*. Albany: State University Of New York Press.
- Espak, P. (2015). Was Eridu The First City İn Sumerian Mythology? P. Espak, M. Läänemets ve V. Sazonov (Ed.). *Studia In Honorem Tarmo Kulmar. When Gods Spoke: Researches and Reflections on Religious Artefacts* içinde (s. 53-70). Tartu: Tartu Ulikooli Kirjastus.
- Etgü, Y.T. ve Pekşen, O. (2023). Sumerlilerde Din ve Anlayışı ve Tanrı Algısı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 511-525.
- Etöz, Z. (2011). Mitos ve İktidar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 157-176.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hallo, W. W. (2010). *The World's Oldest Literature Studies in Sumerian Belles-Lettres*. Leiden& Boston: Brill.
- Hallo, W. W. (1971). Antediluvian Cities. *Journal of Cunieform Studies*, 23(3), 57-67.
- Hart, G. (2012). *Mısır Mitleri*. (M. S. Türk çev.). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Heidel, A. (2000). *Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı*. (İ. Birkan, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Herzfeld, M. (2012). *Antropoloji: Kültürlerde ve Toplumda Teorik Uygulama*. (B. Toksöz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi- Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitolojisi*. (A. Şenel, Çev.). İstanbul: İmge Kitapevi
- Jacobsen, T. (1981). The Eridu Genesis. *Journal of Biblical Literature*, 4(1), 513-519.
- Jacobsen, T (1984). *The Harab Myth*. California: Malibu.

- Lambert, W. G. (2013). *Babylonian Creation Myths*. Indiana: Eisenbrauns.
- Lambert, W. G. ve Walcot P. (2009). A New Babylonian Theogony and Hesiod. *Kadmos*, 4, 64-72. <https://doi.org/10.1515/Kadm.1965.4.1.64>
- Lincoln, B. (1989). *Discourse and The Construction of Society Comparative Studies of Myth, Ritual And Classification*. New Ed: Oxford University Press.
- Lurker. M. (1984). *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*. London: Routledge.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*. (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Mazı, F. (2008). Antik Çağ'da Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 33-48.
- Michael, M.-C. (2017). *Dictionnaire des noms de divinités*, <https://shs.hal.science/halshs-00794125>
- Miller, P. (1985). Eridu, Dunnu and Babel: A Study in Comparative Mythology. *Hebrew Annual*, 9(1), 227-251.
- Overing, J. (2013). The Role of Myth: An Anthropological Perspective, or: "The Reality of The Relly Made-Up". G. Schopfling ve G. Hosking (Eds.). *Myths And Nationhood* içinde (s. 1-18). New York: Routledge.
- Pekşen, O. (2017). Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 102-111.
- Pekşen, O. (2016). Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü. *History Studies*, 8(2), 55-68.
- Rüpke, J. (2020). Ritual Objects and Religious Communication in Lived Ancient Religion: Multiplaying Religion. M. Fuchs, A. Linkenbach, M. Mulsow, B.-C. Otto, R. B. Parson ve J. Rüpke (Eds.). *Religious Individualisation: Historical Dimensions and Comparative Perspectives* içinde (s. 1201-1222). Berlin: De Gruyter.
- Sayım, H. (1996). Dinlerde Kozmogoni ve Yaratılış Açısından Suyun Yeri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(9), 127-137.

- Schneider, B. (2022). Nippur: City of Enlil and Ninurta. T. Galoppin, E. Guillon, M. Luaces, A. Lätzer-Lasar, S. Lebreton, F. Porzia, J. Rüpke, E. R. Urciuoli ve C. Bonnet (Eds.). *Naming and Mapping The Gods in the Ancient Mediterranean Spaces Mobilites, Imaginaries*, içinde (s. 745-762). Berlin: De Gruyter, 2022. <https://doi.org/10.1515/9783110798432-039>
- Scully, S. (2015). *Hesiod's Theogony from Near Eastern Creation Myths to Paradise Lost*. Oxford: Oxford University Press.
- Sviličić, N. ve Maldini P. (2014). Political Myths and Totalitarianism: An Anthropological Analysis of Their Causal Interrelationship. *Coll. Antropol*, 38(2), 725-738.
- Talon, P. (2005). *The Standart Babylonian Creation Myth Enuma Elis*. London: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Tamtik, S. (2007). Enuma Elish: The Origins of Its Creation. *Studia Antiqua*, 5(1), 65-76.
- Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Tismaneanu, V. (1998). *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tobin, V. A. (1988). Mytho-Theology in Ancient Egypt. *Journal of The American Research Center in Egypt*, 25(1), 169-183.
- Tsumara D. T. (1994). Genesis and Ancient Near Eastern Stories of Creation and Flood: An Introduction. R. Hess ve D. T. Tsumara (eds.). *I Studied Inscriptions From Before The Flood: Ancient Near Eastern Literary and Linguistic Approaches to Genesis 1-11* içinde (s. 27-57). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tudor, H. (1972). *Political Myth*. London: Pall Mall Press.
- Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Van Dijk J. (1995). Myth and Mythmaking in Ancient Egypt. *Civilizations of the Ancient Near East*, 3(1), 1697-1709.
- Yıldırım, E. (2017). *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Krallar Kahramanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Wiggermann, F. (2011). Agriculture as Civilization: Sages, Farmers and Barbarians. K. Radner ve E. Robson (eds.). *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture* içinde (s. 662-689). Oxford: Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557301.013.0031>

Summary

Myths are an important societal heritage from a sociological perspective. Myths are part of the cultural memory. It narrates the emergence of social institutions and norms. They are related structures that protect and regulate the central factors of society by reinforcing their values and judgements. There are many different types of myths. In this study, the creation myth is evaluated. Creation myths are myths that build the world and order on a reality that is difficult to change. It is about the creation of gods, the world, the universe, man, space, cities and time. In myths associated with the gods, the creation of cities provides divine legitimacy to the created cities. Myths deal with primordial events that serve as role models for all times. The ritual repetition of these events at certain times and places makes reminding essential remember them by taking a place in the collective memory.

Rulers in ancient Mesopotamia, drawing upon the unified social consciousness and organization fostered by central authorities, utilized the memory of their communities shared history to solidify their own power. Almost every city in ancient Mesopotamia has a creation myth. These myths reflected the region's political landscape, where competing city-states each sought to establish their own unique identity. These creation narratives often portrayed the gods creating order and the universe, followed by the creation of specific cities chosen by the deities as their own. The myths consistently emphasized the supremacy of these gods and the inherent significance of their chosen cities. Interestingly, these stories, including the *Enuma Elish* and the *Eridu Genesis*, often share similar themes of divine struggles and successions, lending them a sense of coherence and interconnectivity.

Within this type of myths, there is a very unique myth: Dunnu Theogony. The myth, which is found in a copy, is dated to the Neo-Babylonian period. Certain parts of the myth have been preserved. The myth was copied from an Assyrian or Babylonian original cuneiform clay tablet. In the myth, which is conveyed in a simple language, the first creatures are not clear. After those creatures, Harab came into existence. Harab does not appear in any other myth. He became king by taking the Earth, that is, the soil, as his wife. Then the Sea and Amakandu were formed. Amakandu married with the Sea. Harab created the city of Dunnu to make a kingdom. The Earth called her son Amakandu to have intercourse with him. Amakandu killed his father Harab and buried him in Dunnu. Then the Sea also killed his mother Earth. They became kings on the 16th day of the month of Kislimu. Amakandu's son Lahar married his sister River and then killed his father and mother. Lahar and his brother became king on the 1st day of January. After Lahar, his son and daughter Ga'um got married and they killed their father. Ga'um's daughter and son also married each other, then they killed the previous generation and buried them in Dunnu. Hamarnu, the last of the generation, refused to kill his father and imprisoned him in chains and then became king of Dunnu. The tablet continues with the song sung at the Akitu festival. Information cannot be provided because the tablet is broken. Each pair of gods appears to hold power until they are killed by their successor. In this story of succession, there is regular incest and murder. It is rare for immortal gods to be killed and buried in myth. The killing of pairs of gods is portrayed in a positive light. In the myth, as in all other creation myths, there are names that evoke the first stages of mythology and culture. Concepts such as heaven, earth, sea, river, plough, domestic animals, wild animals, shepherd, pasture, fruit tree and vine come to the fore. Settled food production is the main factor. he killed gods were buried in the city of Dunnu. The killing of gods in any other Mesopotamian city. Dunnu is not only a city founded, protected and ruled by the gods, but also a city where they were buried and resided. In the myth, the city of Dunnu is described as a literary city. The localisation of the city of Dunnu is unknown. Although the Assyrians called their enclosure Dunnu, it is possible that there was also a city with this name. The dynastic dates in the myth are probably references to the dates of celebrations and rituals in the city and urban memory. It was thought that the origin and creation myths were repeated at certain historical intervals accompanied by rituals. It is

understood that ritualistic activities were carried out on the given dates. The text, which was inspired by a few local myths and perhaps composed more than once until the Neo-Assyrian period, carries political concerns based on the struggle and dominance of the gods. The transmission and transfer of power from generation to generation through Dunnu and finally the peaceful transfer of power makes Dunnu Theogony unique in Mesopotamian literature.

SURİYELİLER VE ŞANLIURFALILAR ARASINDAKİ KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA*

A QUANTITATIVE RESEARCH ON NEIGHBOURHOOD RELATIONS BETWEEN SYRIANS AND ŞANLIURFANS

Recep BAYDEMİR

Dr., recepbaydemir@outlook.com

Öz

Bu çalışmada, 2011 yılında Suriye'de meydana gelen iç savaştan dolayı zorunlu göçe maruz kalıp ülkelerini terk eden ve Türkiye'ye sığınan Suriyeliler ile ev sahibi topluluk arasındaki komşuluk ilişkileri, Şanlıurfa örneği üzerinden incelenmektedir. Bu perspektiften hareketle çalışma, ev sahibi toplum ve Suriyelilerin komşuluk ilişkileri üzerinden her iki topluluğun da birbirleriyle nasıl etkileşimde bulduklarını ve bu anlamda birbirleriyle sosyal temaslarının olup olmadığını anlamayı amaçlamaktadır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, veri toplamak için anket tekniğine başvurulmuştur. Bu kapsamda, Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı, Şanlıurfa'nın merkez ilçelerinden Eyyübiye ve Haliliye'ye bağlı 45 mahallede 360'ı Şanlıurfalı ve 360'ı da Suriyeli olmak üzere toplam 720 gönüllü katılımcıya olasılıklı/rastlantısal örneklem yoluyla anket formu uygulanmıştır. Elde edilen veriler, önce betimleyici, daha sonra ise karşılaştırmalı analize tabi tutularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma neticesinde, her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerinin zayıf ve bu anlamda iki topluluk arasında ciddi bir temas eksikliğinin olduğu saptanmıştır. Her iki grubun da birbiriyle olan komşuluk ilişkileri genel olarak kıyaslandığında, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı katılımcılara nazaran Şanlıurfalı komşularıyla "kısmen daha iyi" ilişkilere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşularıyla daha "mesafeli" oldukları, ama buna karşılık Suriyeli katılımcıların ise, Şanlıurfalı komşularıyla daha fazla temas kurmak istedikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, nicel (sayısal) olarak, her iki halk arasında yoğun bir iç içe geçiş olsa da bu durumun, iki topluluk arasında, birbirlerine misafirlığe gidip gelme, pazar alışverişine, AVM'ye veya parka birlikte gitme, yemek götürüp getirme, bayram ve taziye ziyaretlerinde bulunma, düğün ve nişan etkinliklerine katılma gibi temel komşuluk ilişkileri üzerinden ciddi bir sosyal temas etkisi yaratmadığını göstermektedir.

Abstract

In this study, neighbourly relations between Syrians who were subjected to forced migration due to the civil war in Syria in 2011, left their country and took refuge in Turkey, and the host community are examined through the example of Şanlıurfa. From this perspective, the study aims to understand how both communities interact with each other through the neighbourhood relations of the host community and Syrians and whether they have social contact with each other in this sense. In this study, in which quantitative research method was used, questionnaire technique was used to collect data. In this context, a total of 720 voluntary participants, 360 from Şanlıurfans and 360 from Syrians, were surveyed through probability/random sampling in 45 neighbourhoods of Eyyübiye and Haliliye, the central districts of Şanlıurfa, where Syrians live densely. The data obtained were first subjected to descriptive and then to comparative analysis in order to reach a conclusion. As a result of the research, it was determined that neighbourly relations between both communities are weak and, in this sense, there is a serious lack of contact between the two communities. When the neighbourly relations of both groups with each other are compared in general, it is revealed that Syrian respondents have 'slightly better' relations with their neighbours from Şanlıurfa than the respondents from Şanlıurfa. It is understood that the respondents from Şanlıurfa are more 'distant' with their Syrian neighbours, whereas Syrian respondents want to have more contact with their neighbours from Şanlıurfa. Therefore, the findings of this research show that, although there is an intense intermingling between the two communities in quantitative (numerical) terms, this situation does not create a serious social contact effect between the two communities through basic neighbourly relations such as visiting each other as guests, going to the market shopping, shopping mall or park together, bringing and bringing food, visiting for holidays and condolences, attending weddings and engagement events.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi

Gönderildiği tarih: 27 Şubat 2024

Kabul edildiği tarih: 4 Haziran 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article

Date submitted: 27 February 2024

Date accepted: 4 June 2024

Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Zorunlu Göç; Suriyeliler; Şanlıurfa;

Ev Sahibi Topluluk; Komşuluk

İlişkileri; Sosyal Temas

Keywords

Forced Migration; Syrians; Şanlıurfa;

Host Community; Neighbourhood

Relations; Social Contact

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.1.27

* Bu araştırma, Recep Baydemir'in, 2023 tarihinde Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğu ve HÜBAK (Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Kurulu) tarafından desteklenen (Proje No: 20108) "Toplumsal Mekânın Üretimi: Şanlıurfa Şehrinde Suriyeli ve Şanlıurfalıların Karşılaşması" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Yazar, doktora sürecinde YÖK (Yükseköğretim Kurulu) 100/2000 Doktora Bursu almıştır. Bu sebeple hem HÜBAK'a hem de YÖK'e desteklerinden dolayı teşekkür etmektedir.

Giriş

Modern çağda, insanlar artık birbiriyle *bir arada-birlikte yaşamak* zorunda, çünkü tüm şartlar bir şekilde “birlikte yaşamayı” zorunlu kılmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanoğlu tek başına var olamaz, diğer öznelerle birlikte belli toplumsal ilişkiler ağının içinde yaşar. Bu yüzden, komşuluk öyle veya böyle bir şekilde zorunluluktan doğmaktadır (L’Heuillet, 2019, s. 5-6). Komşuluk, “başkası”yla veya “aileden olmayan öteki”yle, kapı eşiği, sokak, pazar veya başka bir mekânda karşılaşmaktır. Yani gündelik hayatta karşılaşma pratiklerini içerir. Sohbet etme, selamlaşma, birlikte bazı aktivitelerde bulunma gibi ilişkiler komşuluk ilişkileri çerçevesinde değerlendirilir. Bu anlamda komşuluk, aileden sonra bir toplum için en önemli ilişki ağlarının başında gelir. Çünkü, L’Heuillet’in de altını çizdiği gibi (2019, s. 206), karşımızda, alt veya üstümüzde, yanımızda, kaçınılamaz olarak her zaman bir komşunun varlığı söz konusudur. “Diğer” insanlarla, “sınır” ve “eşikten” hareketle komşu oluruz. Nasıl ki ülkeler, sınırları aracılığıyla birbirleri ile komşu oluyorsa, bir apartmanın sakinleri de merdiven boşlukları aracılığıyla birbirlerine komşu olurlar (L’Heuillet, 2019, s. 206).

Peki, ama bu zorunluluğa dayalı komşuluk, her zaman bir *temas* veya *etkileşim* yaratıyor-sağlıyor mu? Özellikle de zorunlu göç gibi dinamiklerin tetiklediği insan hareketleri neticesinde ortaya çıkan komşuluklar, her zaman bir *sosyal temas* veya *etkileşimi* tetikliyor mu? Bilindiği üzere, 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı, milyonlarca insanı ülkelerini terk etmeye zorlamış ve Türkiye, bu süreçte büyük bir göç akınına *ev sahipliği*¹ yapmıştır. Bu kitlesel göç dalgası, sadece coğrafi sınırları değil, aynı zamanda toplulukları, kültürleri ve komşuluk ilişkilerini de etkilemiştir. Çünkü, göç, sadece bir coğrafi değişim değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin, dayanışmanın ve bazen de gerilimlerin önemli bir kaynağı olabilmektedir. Dolayısıyla

¹ Göç çalışmalarında, araştırmacıların karşılaştıkları zorluklardan birisi de kavram kullanımı alanındadır. Göç bağlamında farklı grupları inceleyen araştırmacılar, hangi grup için ne tür bir kavram belirlemesi gerektiği konusunda kafa karışıklığı yaşayabilmektedir. Ancak araştırmacıların bu konuda çok hassas davranmaları gerekmektedir. Çünkü yanlış anlaşılmalara sebep olunabilir. Örneğin, Türkiye’deki Suriyeliler üzerine yapılan çalışmalarda, Türkiye’deki insanları (veya herhangi bir il ve bölgedeki insanları) tanımlamak için genellikle “yerel” veya “yerli halk” kavramları sıkça kullanılır. Çok az çalışmada ise, *ev sahibi* kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramların üçü de “topluluklar arası hiyerarşi ayrımı yaratması veya ötekileştirmeye sebep olabilmesi” sebebiyle sorunlu olmakla birlikte, bu kavramların içinde İngilizcede *host community* anlamına gelen *ev sahibi topluluk* kavramının kullanımı sosyolojik olarak daha kullanılabilir görünmektedir. Bu kavram, bir tarafı *ev sahibi* yaparken, diğer tarafı da *konuk* yapıyor gibi görünse de bu çalışmada, kavramın bu anlamının dışında kullanıldığını ve bu kavramla sadece *göçle gelenlerin* (burada Suriyeliler) dışında kalan *yerleşik halkı* (burada Şanlıurfalıları) anlatmak için kullanıldığını, herhangi bir ötekileştirme barındırmadığını ve sadece belli bir grubu tanımlamak için kullanıldığını özellikle belirtmek gerekir.

bu çalışma, *temas* ve *temassızlık* kavramlarını kullanarak, bu karmaşık ilişkileri derinlemesine inceleyecek ve bu topluluklar arasındaki günlük etkileşimlerin dinamiklerini komşuluk ilişkileri üzerinden ortaya koymaya çalışacaktır.

Komşuluk ilişkileri, belli bir mekânda gerçekleşen toplumsal etkileşimin ve iç içe geçişin en önemli göstergelerinden birisidir. Bu araştırma, komşuluk ilişkileri üzerinden *göç edenler* ile *ev sahibi topluluk* arasında bir etkileşimin olup olmadığını Şanlıurfa örneği üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Şanlıurfa, Türkiye’de en fazla Suriyelinin² yaşadığı şehirlerden birisidir. Bu bağlamda, Şanlıurfa gibi Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı şehir ve iller, bu karmaşık etkileşimleri anlama ve çözme noktasında adeta bir canlı laboratuvar görevi görmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre, Şanlıurfa, İstanbul ve Gaziantep’ten sonra en fazla Suriyelinin yaşadığı üçüncü ildir. Bu sebeple, Şanlıurfa, *niceliksel* (sayısal) olarak, Suriyeliler ile *ev sahibi* toplumun iç içe geçtiği bir şehir olma özelliğine sahiptir. Ancak, niceliksel açıdan oluşan bu yoğunluk, *sosyal teması* nasıl sağlıyor? Ya da sağlayabiliyor mu? Bu yoğun iç içe geçiş, komşuluk ilişkileri üzerinden bir *temas* yaratabiliyor mu? Her iki halk arasındaki komşuluk ilişkileri üzerinden kurulan *temas* ve *etkileşimin* düzeyi nedir? Bu çalışma, *temas* ve *temassızlık* kavramlarını merkezine alarak, her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkileri üzerinden sosyal ilişkilerin nasıl olduğunu belirlemeyi ve böylelikle her iki topluluğun da birbirleriyle olan etkileşim düzeyini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Komşuluk, her şeyden önce bedenleri birbirine yaklaştırarak onları kaçınılmaz olan toplumsal bir etkileşimin içine sokar. Toplumun da bu seviyede işlediğini bize hatırlatır. Bu sebeptendir ki L’Heuillet, komşuluk ilişkilerinin, kesin biçimde *ilişkisel*, *değişken*, *narin*, *belirsiz* ve *kırılgan* (2019, s. 206-207) olduğunu söyler. Dolayısıyla, derinlemesine bir incelemeye tabi tutulduğunda, basit gibi görünen komşuluk ilişkilerinin, gayet karmaşık olduğu anlaşılacağı gibi, bu karmaşık ilişkiler üzerinden

² Bu çalışmada, Suriye iç savaşı sebebiyle zorunlu göçe maruz kalan ve Türkiye’ye gelen Suriyeliler için, “göçmen”, “sığınmacı”, “mülteci” gibi kavramlar kullanılmayacak, sadece “Suriyeliler” ibaresi kullanılacaktır. Sosyolojik olarak, “mülteci”, “sığınmacı” gibi kavramlar uygun gibi görünse de ne yazık ki hukuksal açıdan Suriyeliler için bu kavramları kullanamayız. Göç literatüründe, göçmen kavramı, daha çok ekonomik gerekçelerle göç eden kimseler için kullanılmaktadır. “Misafirlerimiz” ve “kardeşlerimiz” gibi hukuki temellerden yoksun kavramları da bir bilimsel metinde kullanmak mümkün değildir. Ayrıca, Türkiye’de bulunan Suriyelilere, yasal olarak “mültecilik” statüsü verilmemiştir. Suriyelilere, Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında, “Geçici Koruma Statüsü” verilmiştir. Suriyelilerin statüsünü gerek ulusal gerekse uluslararası hukuk açısından inceleyen ve bu anlamda Türkiye’deki Suriyelilerin hukuki durumuna odaklanan bazı önemli çalışmalar için bakınız: (Ayhan İzmirli, 2017; Baydemir, Benek, & Elmastaş, 2019; Çiçeksoğüt, 2017; Erdinç & Düzgaya, 2017; İ. Kaya & Yılmaz Eren, 2015; Lortoglu, 2017; Özel, 2020; Topal, 2015).

“uyum”, “entegrasyon”, “ötekileştirme”, “çatışma” ve daha pek çok toplumsal süreci de anlamaya katkı sunabilir.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ

Türkiye’de Suriyeliler ve *ev sahibi* topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerini doğrudan ve kapsamlı biçimde ele alan bir çalışma bulunmamakla birlikte, bu konuyla dolaylı biçimde ilgili olan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Mesela, Yıldız ve Çakır Sümer’in “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk İlişkileri: Gaziantep Kenti Örneği” (2020) başlıklı makaleleri, Suriyelilerin gözünden Gaziantep’lilerle komşuluk ilişkilerine odaklanmıştır. Canatan ise, “Komşuluk Hukuku’ Açısından Suriyeli Göçmenler” (2018) başlıklı çalışmasında, ev sahibi halk ile Suriyelilerin birbirleriyle olan komşuluk ilişkilerinden ziyade, durumu doğrudan komşuluk hukuku üzerinden değerlendirmiştir. Bunlarla birlikte, doğrudan komşuluk ilişkileri üzerinden olmasa da Suriyelilerin, *ev sahibi toplumla* evlilikler ve akrabalıklar üzerinden kurdukları sosyal ağ ilişkilerini ve bunların arkasındaki sebepleri anlamaya yönelik oldukça katkı sunan bazı çalışmalar da vardır. Kaya’nın, *Türkiye’deki Suriyeliler: İç İç Geçişler ve Karşılaşmalar* (2017a) isimli kitabı, Akyuz ve Tursun’un, “When Syrian ‘Girls’ Meet Turkish ‘Boys’: Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages” (2019) başlıklı çalışmaları, Sonakalan’ın, “Göçmen İlişkileri Ağı Işığında Suriyeli Dul Kadınların Türkiye’de Hayata Devam Edebilme Mekanizmaları” (2021) başlıklı makalesi, Gülerce ve Demir’in, “Zorunlu Göç Sürecinde Sosyal Ağlar; Şanlıurfa’daki Suriyeli Sığınmacılar” (2021) isimli makalesi, Çoban ve Gülerce’nin “Zorunlu Göç Sürecinde Sığınmacılar ve Yerel Üniversite Öğrencilerinin İlk Karşılaşma Deneyimleri” (2023) isimli çalışması, Hadimli ve diğerlerinin, “Suriyeli Kadın Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecinde Evliliklerin Etkisi (Siirt Şehri)” (2022) isimli makalesi, bu anlamda yapılmış önemli çalışmalardandır.

Bu araştırmanın örneklemini oluşturan Şanlıurfa şehrini kapsayan çeşitli çalışmalar da Suriyeliler konusunda Türkiye’deki literatürü oldukça zenginleştirmiştir. Ancak, bu araştırmaların da hiç birisi doğrudan Suriyelilerin ve Şanlıurfalıların komşuluk ilişkilerine odaklanmamıştır. Şanlıurfa’daki Suriyeliler, çeşitli perspektiflerle ele alınmıştır. Örneğin, Yardımcı (2018), uluslararası düzensiz göç kapsamında Şanlıurfa şehrindeki Suriyelilerin kentteki çalışma hayatına ne tür etkileri olduğunu incelemiştir. Baydemir ve Benek ise (2022b), Şanlıurfa şehrinde bulunan Suriyelilerin göç öncesi (2011 Suriye İç Savaşı öncesi, Suriye’deyken) ve göç sonrası (Türkiye’deyken) sosyoekonomik durumlarını nicel araştırma yöntemi aracılığıyla karşılaştırmalı bir analize tabi tutmuştur. Benek ve diğerleri ise, Şanlıurfa

şehirdeki Suriyelilerin, kentteki esnaf işgücü piyasasına ne tür etkileri olduğunu (Benek vd., 2018a, 2018b, 2017) ve yine sosyal entegrasyon, kültürel çatışma ve toplumsal algılar (Baydemir & Benek, 2022a; Benek & Baydemir, 2019) bağlamında ele almışlardır. İnce (2018a, 2018b) ise, Suriyelilerin Şanlıurfa'daki belirli bölge ve mahallelere mekânsal olarak nasıl yoğunlaşıp kümelenediklerine ve bunun hem Suriyeliler hem de Şanlıurfalılar açısından ne tür toplumsal sonuçlara yol açtığını araştırmıştır. Karasu da, Şanlıurfa'daki Suriyelileri, “kentle uyum sorunu” ve “suç” kapsamlarında (2016, 2018) incelemiştir. Kaya ise, Şanlıurfa'daki Suriyelileri, evlilik, akrabalık ilişkileri ve boşanmalar (2017a) ile Şanlıurfa'daki bazı Suriyeli derneklerinin Türkiye’de yaşama nasıl baktığını (2015) araştırmıştır. Karademir ve Doğan (2019), Şanlıurfa'daki Suriyelilerin mekânsal analizini yapmışlardır. Gülerce ve Demir (2021) ise, Şanlıurfa'daki Suriyelileri zorunlu göç sürecinde sosyal ağlar bağlamında ele almıştır. Erdoğan ve Yetkin Aker de (2023), Şanlıurfalıların ve Suriyelilerin “sosyal uyumu”, “uyum sorunu” ve bunun nedenlerine odaklanmıştır.

Farklı topluluklar arasındaki komşuluk ilişkilerini ve bu toplulukların birbirleriyle sosyal temaslarını etkileyen çeşitli faktörler vardır. Şanlıurfa'daki Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerini de etkileyen çeşitli faktörler söz konusudur. Suriyelilere yönelik toplumsal algı ve yargılar, tutumlar, ötekileştirme ve sosyal dışlanma, içe kapanma, iş birliği alanları, ekonomik ilişkiler, evlilik ve akrabalık ilişkileri gibi çeşitli faktörler komşuluk ilişkilerini de etkilemektedir. Literatürde bu faktörlere odaklanan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, Suriyeliler özelinde komşuluk ilişkileri bağlamında ne tür faktörlerin etkili olduğunu inceleyen doğrudan bir çalışma ne yazık ki bulunmamaktadır. Bazı çalışmalarda ise, burada sıralanan faktörlerin dolaylı biçimde, çalışmanın bir bölümü olarak ele alındığını görmekteyiz. Örneğin, Karasu ve Aksungur’un, “Göçmenlerin Konut Sorunu: Suriyeli Göçmenler Özelinde Bir Değerlendirme” (2022) başlıklı makalelerinde, Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin konut sorununa dikkat çekilirken, Suriyelilerin özellikle de belli bölgelerde yoğunlaştığına ve kendi getto alanlarını oluşturduklarına vurgu yapılmıştır. Çalışmada, bu gettolaşmanın da uyum sürecini sekteye uğratmakla birlikte, mekânsal olarak ayrışan Suriyelilerin giderek “kendi içine kapanma” tehlikesiyle karşı karşıya oldukları belirtilmiştir. Benzer biçimde, Unutulmaz da, Suriyelilerin içine kapanma ve gettolaşma eğilimlerinin artarak devam ettiğine dikkat çektiği “Suriyelilerin Uyumunda Bugün ve Yarın: Toplumsal Algıların Dönüşümü ve Yönetimi” (2022) başlıklı makalesinde, Suriyelilerin “güvenlik sorunu olarak görülmesi” ve Suriyelilere yönelik “nefret söylemlerinin giderek artmasının Suriyelileri sosyal izolasyona ve

ayrışmaya mahkûm ettiğini” belirtmiştir. Çalışmada, “Suriyelilerin, ayrımcılık ve nefret diline maruz kalmalarının, onların giderek daha içe kapalı bir kolektif kimlik inşa edebileceği” öngörüsünde bulunmuştur. Bu durumun da “uyum sağlama, toplumun bir parçası olma ve toplumsal değerleri benimseme” gibi konularda “Suriyelilerin motivasyonunu azaltacağı” söylenmiştir (Unutulmaz, 2022, s. 17-18).

Türkiye’de Suriyelilere yönelik toplumsal algılar yargılar, tutum ve davranışlara odaklanan çalışmalar (Sönmez & Adıgüzel, 2017; L. Y. Yılmaz, 2017; Güzel, 2021; Yılmaz - Günay, 2022), *ev sahibi* halkın Suriyelilere yönelik yaklaşımının genel olarak “olumsuz” olduğunu göstermektedir. Şüphesiz ki, Suriyelilere yönelik toplumsal algı ve yargılar, katı tutum ve davranışlar hem Suriyelilerin hem de *ev sahibi* halkın birbirleriyle komşuluk ilişkileri üzerinden *sosyal temasta* bulunmalarını zorlaştırmaktadır. Örneğin, Kolukırık ve Duru, “Türkiye’deki Suriyeli Nüfusun Sosyal ve Mekansal Görünümü: Adana Suriyeliler Caddesi Örneği” (2020) başlıklı çalışmalarında, Suriyelilere yönelik toplumsal algının yüksek düzeyde olumsuz olması, kültürel asimilasyon endişesi ve güvenlik gibi gerekçelerle içe kapanma eğilimlerini artırdığını ve bu durumun da Suriyelilerin sosyal uyum sürecinin uzamasına sebep olduğunu belirtmişlerdir (2020, s. 332).

Yukarıdaki çalışmalara ek olarak, bazı çalışmalar Suriyelilerin, medya ve sosyal medyadaki temsillerini ele alırken (Kardeş vd., 2017; Öztürk, 2017; Toprak, 2018; Alp, 2018; Aldemir, 2020; Koçak Kurt, 2020; Yücebaş, 2015; Alhan, 2017; İşçi - Uludağ, 2019), bazı çalışmalar da Suriyelilere yönelik toplumsal algılara (Deniz, Hülür, & Ekinci, 2016; Ekinci, 2015; Çömez & Kaya, 2017; Çetin, 2017; Çiftçi, 2018) odaklanmıştır.

Ekonomik ilişkiler de *ev sahibi* halk ile Suriyeliler arasında önemli bir etkileşim alanıdır ve komşuluk ilişkilerini belirleyen faktörlerden biridir. Suriyeliler genellikle ekonomik olarak kırılgan durumdadır ve *ev sahibi* halkla ekonomik etkileşimleri önemlidir. Hem Suriyelilerin ekonomiye katkı sağlaması hem de *ev sahibi* halkın Suriyelilerden fayda sağlaması, komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkileyebilir gibi görünse de aslında neredeyse bu durumun tam tersinin yaşandığını gözlemlemekteyiz. Suriyeliler, genellikle tarım, inşaat ve esnaflık gibi işlerde ve daha düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Bu da yerel ekonomideki iş gücü piyasasını etkileyebilmektedir. Bu durum işverenler için daha ucuz işgücü kaynağı olsa da özellikle de bu işlerde çalışan sınıfın iş kaybı endişelerine yol açabilmektedir. Literatürde bu tür ilişkilerin komşuluğu nasıl etkilediğini ortaya koyan doğrudan bir çalışmaya rastlanılmamakla birlikte, Suriyelilerin emek ve işgücü piyasasına dâhil

olmaları ve iş gücü piyasasına etkilerine odaklanan çalışmalar (Akbaş & Ünlütürk Ulutaş, 2018; Duruel, 2017; Ö. Kaya, 2019; Korkmaz, 2018; Tayfur Akcan, 2018; Dedeoğlu, 2020; Dedeoğlu & Sefa Bayraktar, 2019, 2020) mevcuttur. Örneğin, Benek ve diğerleri tarafından, Urfa'da Suriyeli esnaflar ve Urfalı esnaflar üzerine yapılan çalışmalarda (Benek vd., 2018a, 2018b, 2017), Suriyelilerin küçük esnaf işlerine girmesi, Urfalı esnafa göre daha ucuz ürün satması, Urfalı halkın da Suriyeli esnafı tercih etmesi gibi sebeplerle bazı esnaf kollarında Urfalı esnafın zarar ettiği, dolayısıyla Urfalı esnafın Suriyelilere karşı tepkili olduğu saptanmıştır. Benek ve diğerleri tarafından yapılan çalışmalarda, Urfalı esnafın, bu tepkisinin, her iki halkın da birbirleriyle olan sosyal entegrasyon süreçlerini olumsuz yönde etkilediğinin altı çizilmiştir.

Buraya kadar sıralanan faktörler, Suriyeliler ile *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerini ağırlıklı olarak “olumsuz” yönde etkileyen faktörlerdir. Bir de komşuluk ilişkilerini “olumlu” yönde etkilemesi beklenen faktörler de bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, evlilik ve akrabalık ilişkileri üzerinden aile birleşmeleri, ikincisi, ortak değerler ve dini inançlar, üçüncüsü ise, dil ve kültür birliği/benzerliğidir. Her iki topluluk arasındaki kültürel benzerlik, sosyal teması artırabilen bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Şanlıurfa'daki Suriyeliler üzerine çeşitli araştırmalar yapan Mahmut Kaya'nın, *Türkiye'deki Suriyeliler: İç İç Geçişler ve Karşılaşmalar* (M. Kaya, 2017a) isimli kitabında ve “İki Hukuk Arasında Arafta: Suriyeli Kadın Mültecilerin İnfomel Evlilikleri ve Boşan(Ama)ma Krizi” (M. Kaya, 2018) başlıklı makalesinde, Suriyelilerin *ev sahibi* halkla özellikle de kuma evlilikler aracılığıyla iç içe geçtiği belirtilmektedir. Benzer biçimde, Kaya'nın, “Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak” (M. Kaya, 2015), “Vakâ Takdimi: “Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık” (M. Kaya, 2017b), “İnanç Temelli Suriyeli Mülteci Topluluklar'da Geri Dönüş Eğilimleri” (M. Kaya, 2022) gibi çalışmaları ile Gülerce ve Demir'in, “Zorunlu Göç Sürecinde Sosyal Ağlar; Şanlıurfa'daki Suriyeli Sığınmacılar” ve Çoban ve Gülerce'nin, “Zorunlu Göç Sürecinde Sığınmacılar ve Yerel Üniversite Öğrencilerinin İlk Karşılaşma Deneyimleri” başlıklı makaleleri her iki topluluk arasındaki dilsel, dini, sosyal ve kültürel bağ ve benzerlikleri göstermektedir. Şüphesiz ki, bu bağ ve benzerlikler her iki topluluğun iç içe geçişler aracılığıyla bir şekilde sosyal teması sağlamaktadır. Ancak, her iki topluluk arasında ciddi kültürel farklılıkların da bulunduğu altını çizmek gerekir. Örneğin, Benek, Baydemir ve diğerlerinin, Şanlıurfa'da yaptığı çalışmalar (Benek & Baydemir, 2019; Benek vd., 2018a, 2018b, 2017), her iki topluluk arasında kültürel farklılıkların bulunduğunu

ve bu farklılıkların da iki topluluk arasındaki sosyal uyumu zorlaştırdığını ve bazı noktalarda kültürel çatışmalara sebep olduğunu ortaya koymuştur.

Görüldüğü üzere gerek Şanlıurfa özelinde gerekse Türkiye’de Suriyeliler üzerine oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Ancak, zorunlu göçü deneyimleyen Suriyelilerin gittikleri yerlerde *ev sahibi* halkla ne tür sosyal bağlar kurabildiği ve hem *ev sahibi* halkın hem de Suriyelilerin karşılıklı olarak gündelik hayatta cereyan eden komşuluk ilişkilerinin nasıl olduğuna yönelik doğrudan ve kapsamlı bir araştırma konusu yapılmamıştır. Bu sebeple de komşuluk ilişkileri üzerinden her iki topluluk arasındaki *temas* ve *temassızlık* durumları da bu zengin literatür içinde adeta karanlıkta kalmıştır. Bu da ne yazık ki literatürün en temel eksikliklerinden birisidir. Bu araştırma hem böylesi bir eksikliği giderme hem de komşuluk ilişkileri üzerinden her iki topluluk arasındaki *temas* ve *temassızlığı* ortaya çıkarma gayretindedir.

PROBLEM VE HİPOTEZLER

Bu araştırma, Suriye İç Savaşı sonrasında Türkiye’ye sığınan Suriyeliler ile *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerini Şanlıurfa örneği üzerinden incelemektedir. Araştırmanın ana problemi, Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerinin niteliği ve yoğunluğudur. Özellikle, Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki etkileşim noktaları ve komşuluk ilişkilerindeki *zayıflık* ve *temassızlık* üzerinde durulmaktadır. Daha sonra, bu araştırmanın bulgularında da görüleceği üzere, iki topluluk arasında nicel bir iç içe geçiş olmasına rağmen, bu durumun komşuluk ilişkileri üzerinden ciddi bir sosyal temas etkisi yaratmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma, bu sosyal temas eksikliğinin komşuluk ilişkilerini nasıl etkilendiğini anlamaya çalışmaktadır. Nitekim, sosyal temas eksikliği ve komşuluk ilişkilerindeki zayıflık oluşabilecek ciddi problemlere de işaret etmektedir. Çünkü, böylesi bir durum, her iki topluluğun da birbirleriyle karşılıklı “bütünleşmesini”, “toplumsal kabul”, “uyum” ve “entegrasyon” süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilecek; her iki topluluk arasında “kültürel çatışma”, “ötekileştirme” ve “ayrımcılık” gibi dinamiklerin tetiklenmesine sebep olabilecektir.

Hem bu araştırmanın yukarıdaki literatür bölümünde yaptığımız tartışmalar sonucu elde ettiğimiz bilgiler hem de kendi saha gözlemlerimizden hareketle, Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ve sosyal temas ilişkileri ile ilgili aşağıdaki hipotezleri ileri sürebiliriz:

- **Hipotez 1:** Farklı toplulukların, *nicel* (sayısal) anlamda birbirleriyle yoğun temasta bulunmaları, çeşitli faktörlerin de etkisiyle, *nitel* anlamda da bir sosyal temasın oluşmasını tetiklemeyebilir. Yani, farklı topluluklar arası *nicel temas* her zaman bir *nitel teması* beraberinde getirmeyebilir.
- **Hipotez 2:** Belli bir yere göçle gelen insanların, *ev sahibi* halk ile sosyal temas kurma isteği, *ev sahibi* halkın onlarla (göçle gelenler, burada Suriyeliler) temas kurma isteğinden daha fazladır.
- **Hipotez 3:** *Ev sahibi* topluluk, aynı zamanda *egemen topluluk* olduğu için göçle gelenlere karşı daha *mesafelidir*. Göçle gelenler ise, *ev sahibi/egemen topluluğa* kendini kabul ettirmek için daha fazla sosyal temas isteğinde bulunacaktır.
- **Hipotez 4:** Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın zayıf olması, komşuluk ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir.
- **Hipotez 5:** Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın artması, komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkileyecektir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Bir araştırmanın evreni, anlamaya çalışılan ve inceleme konusu yapılan genellikle daha geniş bir uzamı (veya nüfus açısından geniş bir toplumu/ kitleyi) ifade etmektedir. Örneklem ise, genellikle evrenin büyük olduğu ve tümüyle ölçülemediği durumlarda, belli yöntemlerle seçilen ve evreni en iyi şekilde temsil edildiğine inanılan yeterli/geçerli büyüklükteki kümeye atıf yapmaktadır. Özellikle de nicel araştırmalarda, seçilen bir örneklemin evreni temsil etme oranının yüksek olması isteniyorsa, şu üç hususa özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, örneklemin evrenden *olasılıklı/rastlantısal örneklem* yöntemlerinin birisiyle seçilmesi gerekir. İkincisi, örneklem büyüklüğünün yeterli ve evreni yansıtabilecek büyüklükte olması çok önemlidir. Üçüncüsü ise, seçilen örneklemin, evrendeki çeşitlilik ve oransal dağılımla olabildiğince benzer olması gerekir. Bu çalışmada, burada altı çizilen üç hususa da özellikle dikkat edilmiştir.

Bu çalışmada, *göç edenler* ile *ev sahibi* topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerine odaklanıldığı ve bunun da Suriyeliler üzerinden incelenmeye çalışıldığı için, Türkiye’de Suriyelilerin *ev sahibi* halk ile iç içe geçtiği bir evren ve örneklem alanına ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda, Şanlıurfa şehri, *ev sahibi* halkın Suriyelilerle iç içe olduğu Türkiye’deki başat şehirlerden birisi olduğu için,

araştırmanın evreni olarak seçilmiştir. Böylelikle, bu evren üzerinden her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerinin karşılaştırmalı biçimde anlaşılacağı düşünülmüştür.

Şanlıurfa İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nün Eylül 2020 tarihindeki verilerine göre, Şanlıurfa ilinde toplam 419.803 Suriyeli yaşamaktadır. Aynı tarihlerde, Şanlıurfa'nın nüfusu, 419.803 Suriyeli ve 2.073.614 Şanlıurfalı olmak üzere toplam 2.493.417'dir. Suriyeliler, toplam il nüfusunun %21'ini oluşturmaktadır. 419.803 Suriyelinin 228.528'i Şanlıurfa şehrinde yaşamaktadır. Eyyübiye'de 91.609 ve Haliliye'de 132.169 ve Karaköprü'de 4.803 Suriyeli yaşamaktadır. Merkez ilçelerden Karaköprü, 219.796, Eyyübiye, 379.852 ve Haliliye 381.877 olmak üzere şehrin toplam nüfusu, 981.525'tir. Bu sayıya şehirdeki Suriyeliler de eklenince, şehirdeki toplam nüfus 1.210.106 olmaktadır. Böylelikle, şehrin toplam nüfusunun %19'unu Suriyeliler oluşturmaktadır.

Buradan hareketle, araştırmanın örnekleme belirlenirken, Suriyelilerin sayısı ve yoğunluğu dikkate alınmıştır. Şanlıurfa İl Göç İdaresi Müdürlüğü başta olmak üzere ilgili kurumlardan mahale bazlı veri alınamamıştır. Bu durumda hangi mahallelerde Suriyelilerin yoğun olduğunu tespit etmek için mahalle muhtarlarıyla görüşmeler yapılmış ve muhtarlar kendi mahallelerindeki Suriyelilerin sayılarına ilişkin verileri paylaşmışlardır. Kısmen saha gözlemlerimizden hareketle kısmen de mahalle muhtarlardan alınan verilere göre, örneklem alanı seçilmiştir. Örneğin, Suriyelilerin çok az olduğu yerler araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Şanlıurfa İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nden alınan verilere göre, Karaköprü ilçesindeki Suriyeliler (%2) çıkarıldığında, Şehirdeki Suriyelilerin %40'ı Eyyübiye ve %60'ı da Haliliye ilçesinde yaşamaktadır. Bu sebeple de Karaköprü ilçesi araştırma kapsamı dışında tutulmuş ve araştırma kapsamındaki anketlerin %40'ı Eyyübiye ilçesindeki mahallelerde, %60'ı da Haliliye ilçesindeki mahallelerde yapılmıştır (Tablo 1).

Mahallelerdeki anket sayıları, mahallenin nüfusu ve o mahallede yaşayan Suriyelilerin sayısına göre belirlenmiştir. Örneğin, Devteyşti Mahallesi, Şanlıurfa'nın nüfus açısından en büyük mahallelerindedir. Aynı şekilde, Devteyşti Mahallesi şehirdeki Suriyelilerin de en fazla (sayıca) yaşadığı mahalledir. Bu sebeple de bu mahalledeki anket sayısı 30 olarak belirlenmiştir. Benzer biçimde, diğer mahalleler de yine, mahalle nüfusu ve Suriyelilerin bu mahallelerdeki oranlarına göre belirlenmiştir. Bu kapsamda, Haliliye ilçesine bağlı 20 ve Eyyübiye ilçesine bağlı 25

olmak üzere toplam 45 mahallede³ anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme alınan mahalleler ve bu mahallelerde ne kadar anketin yapıldığına ilişkin detaylı bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Anket Uygulanan Mahalleler ve Katılımcı Sayısı

Anket Yapılan Mahalleler	Bağlı olduğu İlçe	Suriyeli Katılımcı (Sayı)	Suriyeli Katılımcı (Yüzde)	Şanlıurfalı Katılımcı (Sayı)	Şanlıurfalı Katılımcı (Yüzde)
Devteyşti Mahallesi	Haliliye	30	8,33	30	8,33
Cengiz Topel Mahallesi	Haliliye	17	4,72	17	4,72
Hayatı Harrani Mahallesi	Eyyübiye	16	4,44	16	4,44
Bağlarbaşı Mahallesi	Haliliye	15	4,17	15	4,17
Bamyasuyu Mahallesi	Haliliye	15	4,17	14	3,89
Ahmet Yesevi Mahallesi	Haliliye	14	3,89	14	3,89
Süleymaniye Mahallesi	Haliliye	14	3,89	14	3,89
Şehitlik Mahallesi	Haliliye	12	3,33	12	3,33
Şair Nabi Mahallesi	Haliliye	12	3,33	12	3,33
Yavuz Selim Mahallesi	Haliliye	11	3,06	11	3,06
Eyyüpkent Mahallesi	Eyyübiye	10	2,78	10	2,78
İpekyol Mahallesi	Haliliye	10	2,78	10	2,78
Eyyüpnabi Mahallesi	Eyyübiye	10	2,78	10	2,78
Bahçelievler Mahallesi	Haliliye	9	2,5	9	2,5
Paşabağı Mahallesi	Haliliye	9	2,5	9	2,5
Onikiler Mahallesi	Eyyübiye	8	2,22	8	2,22
Direkli Mahallesi	Eyyübiye	8	2,22	8	2,22
Haleplibahçe Mahallesi	Eyyübiye	8	2,22	8	2,22
Muradiye Mahallesi	Eyyübiye	7	1,94	7	1,94
Eyyübiye Mahallesi	Eyyübiye	7	1,94	7	1,94
Kamberiye Mahallesi	Haliliye	6	1,67	6	1,67
Akşemsettin Mahallesi	Eyyübiye	6	1,67	7	1,94
Atatürk Mahallesi	Haliliye	6	1,67	6	1,67
Hızmalı Mahallesi	Haliliye	6	1,67	6	1,67
Sultanfatih Mahallesi	Haliliye	5	1,39	5	1,39
Selçuklu Mahallesi	Eyyübiye	5	1,39	5	1,39
Kendirci Mahallesi	Eyyübiye	5	1,39	5	1,39
Akabe Mahallesi	Eyyübiye	5	1,39	5	1,39
Yusufoğlu Mahallesi	Eyyübiye	5	1,39	5	1,39
Şair Şevket Mahallesi	Haliliye	5	1,39	5	1,39
Selahattin Eyyübi Mahallesi	Haliliye	5	1,39	5	1,39
Mimar Sinan Mahallesi	Haliliye	5	1,39	5	1,39
Yenice Mahallesi	Eyyübiye	5	1,39	5	1,39
Sancaktar Mahallesi	Haliliye	5	1,39	5	1,39
Buhara Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	5	1,39
Yeni Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Camikebir Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Yakubiye Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Beykapısı Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Kadioğlu Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Hekimdede Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Kurtuluş Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Dedeosman Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Türk Meydanı Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Mance Mahallesi	Eyyübiye	4	1,11	4	1,11
Toplam		360	100	360	100

³ Araştırma örnekleme alınan tüm mahalleler, şehirsiz mahalledir. Merkeze bağlı köyler ve kırsalda bulunan mahalleler araştırma kapsamının dışında tutulmuştur.

Buradan hareketle, araştırmanın evrenini Şanlıurfa şehri, örneklemini ise, Şanlıurfa'nın merkez ilçelerinden Eyyübiye ve Haliliye'ye bağlı Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı 45 mahalledeki 18 yaş ve üstü, *olasılıklı/rastlantısal* yolla seçilmiş 360'ı da Şanlıurfalı olmak üzere toplam 720 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır.⁴ Dolayısıyla, evrenden örneklem seçimi, *olasılıklı/rastlantısal* örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Bu örneklem seçim yöntemi, *olasılıksız örnekleme* göre daha güvenli ve geçerlidir. Çünkü, bu örneklem seçim yönteminde, her şeyden önce bütün unsurların eşit seçilme olasılığı vardır (bkz: Neuman, 2013, s. 330). Bu yöntemde araştırmacı, çalışmasıyla ilgili belirli değişkenleri ve parametreleri devreye koyarak rastlantısal biçimde örneklem seçebilir. Dolayısıyla araştırmacı, örneklemin evrenin temsiliyetini artırabilecek çeşitli araçlara sahiptir. *Rastlantısal/olasılıklı örnekleme*, genel olarak nicel araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Çünkü, hem nüfusu temsil eden bir örneklem üretmeye olanak tanır hem de araştırmacıya güçlü istatistik tekniklerini kullanma imkânını sağlar (Neuman, 2013, s. 331, 353).

Araştırmaya dâhil edilen 45 mahallenin toplam Şanlıurfalı nüfusu, 356.850'dir. Bunun 180 bini 18 yaşın üzerindedir. 18 yaş ve üzeri 360 Şanlıurfalı katılımcıya anket uygulanmıştır. Dolayısıyla Şanlıurfalı katılımcılar için örneklem büyüklüğü %0,2'dir. Örnekleme dâhil edilen 45 mahalledeki toplam Suriyeli nüfusu ise tahmini 200 bin kişidir. Bunun sadece yaklaşık 90 bini 18 yaş ve üzerindedir. 18 yaş ve üzeri 360 Suriyeli katılımcıya anket uygulanmıştır ve bu da Suriyeliler için örneklem büyüklüğünün %0,4 olduğunu göstermektedir. Her iki katılımcı grup için de bu örneklemin büyüklük oranları yüksektir ve evrene genelleme yapma imkânını sağlayacak düzeydedir.

Örneklemini oluşturan 45 mahallenin toplam nüfusu içerisinde, Suriyelilerin oranı %36'dır. Bu da örneklem alanındaki, her üç kişiden en az birisinin Suriyeli olduğunu göstermektedir. Nitekim, Şanlıurfalı katılımcıların %62'inin Suriyelilerle komşu olduğu ve Suriyeli katılımcıların da %96,1'inin Şanlıurfalılarla komşu oldukları bu araştırmanın bulgular bölümünde ortaya çıkmıştır. Bu da ne kadar *isabetli/geçerli* bir örneklem alanını belirlediğimizi ortaya koymaktadır. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı, dolayısıyla *ev sahibi* toplulukla iç içe geçişlerinin en fazla olduğu mahallelerin örnekleme alınarak diğer mahallelerin kapsam dışına bırakılması, örneklemin hem *geçerliliğini* hem de *güvenilirliğini* artırmıştır.

⁴ Her iki katılımcı grubun da cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi profil özellikleri ile aylık gelir, aylık gider, sağlık güvencesi durumu, evlerini ısıtma yöntemleri gibi sosyoekonomik özellikleri ile ilgili detaylı bilgi için bu araştırmanın üretildiği çalışmanın ilgili bölümüne bkz. (Baydemir, 2023, s. 80-97).

Evrendeki Şanlıurfalı nüfusun %51,8'i erkek ve %48,2'si kadındır. Suriyeli nüfusun ise, %52'si erkek ve %48'i kadındır. Araştırma bulgularında, Şanlıurfalı katılımcıların %53,1'inin erkek, %46,9'unun ise kadın olduğu; Suriyeli katılımcıların ise, %50,6'sının erkek, %49,4'ünün kadın olduğu ortaya çıkmıştır. Sadece cinsiyet üzerinden gidildiğinde dahi *örnekleme hata oranının* en fazla %2 düzeyinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat, benzeri bir durumun, katılımcıların eğitim, yaş ve medeni durum gibi profil özellikleri üzerinden de yakalandığının altını çizmek gerekir. Çalışmada, %95'in üzerinde *güvenilirliğe/geçerliliğe* sahip ve bu anlamda, temsil gücü son derece yüksek olan bir örneklem grubu seçilmiştir. Örneklemin evreni yansıtmasındaki hata payı ise, maksimin %2 düzeyindedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemi (quantitative research method) kullanılmıştır. Kurumlardan alınan veriler ve literatür taramasıyla birlikte bu çalışma, esasında alan araştırmasından (field research) elde edilen birincil verilere dayanmaktadır. Sahadan veri toplamak için, bir nicel araştırma yolu olarak anket tekniğine başvurulmuştur. Araştırma kapsamında, Haliliye ilçesine bağlı 20 ve Eyyübiye ilçesine bağlı 25 olmak üzere, toplam 45 mahallede 360'ı Şanlıurfalı ve 360'ı da Suriyeli olmak üzere 18 yaş ve üstü toplam 720 gönüllü katılımcıya *rastlantısal/olasılıklı örneklem* yoluyla ve yüz yüze görüşülerek anket formu uygulanmıştır. Anket formları, 2020 yılının eylül ayında, online veri toplama özelliğine sahip olan Kobotoolbox programının tablet ve telefonlara indirilen KoBoCollect uygulaması aracılığıyla uygulanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, SPSS programı aracılığıyla önce betimleyici daha sonra ise, karşılıklı ve çapraz analize tabi tutularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Ek olarak belirtmek gerekir ki, bu araştırmada, alan çalışmasına başlanmadan önce, etik kurul kararı alınmış ve bu karar gereği belirlenen etik ilkelere de uyulmuştur. Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 07/04/2020 tarih ve 2020/31 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Rastlantısal/olasılıklı seçilen katılımcıların oluşturduğu her iki topluluğun da birbirleriyle komşuluk ilişkilerinin olup olmadığı ve eğer varsa, bu ilişkilerin nasıl olduğuna dair şu bulgulara ulaşılmıştır: Öncelikle, Şanlıurfalı katılımcıların %62'sinin Suriyeli komşusu varken, %38'inin de Suriyeli komşusunun olmadığı, buna karşılık, Suriyeli katılımcıların %96'ının Şanlıurfalı komşusunun olduğu, sadece %3,9'unun Şanlıurfalı komşusunun olmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 2).

Anketlerin yapıldığı mahallelerdeki Suriyeli nüfusun yoğunluğu dikkate alındığında bu oranlar normal görünmektedir. Nitekim Şanlıurfa şehrinin bazı mahallelerinde Suriyeliler neredeyse yok denecek kadar az iken, bazı mahallelerde ise kümelenmiş durumdadır. Dolayısıyla, Şanlıurfalı komşusu olmayan çok az sayıda (%3,9) Suriyeli katılımcı vardır. Bunlar da genelde Suriyelilerin çok yoğun olduğu bir binada veya mahalledeki bir bölgede yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Netice itibariyle bakıldığında, Şanlıurfalı katılımcılar için %62 ve Suriyeli katılımcılar için %96,1 oranında “öteki” komşunun varlığı ve dolayısıyla komşuluk ilişkileri üzerinden nicel olarak bir iç içe geçiş söz konusudur.

Tablo 2. Şanlıurfalı veya Suriyeli Komşunun Varlığı

Diğer Gruptan Komşunun Varlığı	Şanlıurfalı Katılımcılar	Suriyeli Katılımcılar
Evet (%)	62	96,1
Hayır (%)	38	3,9
Toplam (%)	100	100

Şanlıurfalı katılımcıların %38,6’sı Suriyelilerle 3-4 yıldır komşudur. Şanlıurfalı katılımcıların %26,3’ü Suriyelilerle 1-2 yıldır, %19,3’ü 5-6 yıldır, %6,1’i 7-8 yıldır, %5,7’si 1 yıldan az bir süredir, %3,9’u da 9 yıldan fazladır Suriyelilerle komşudur. Görüldüğü gibi, Şanlıurfalılarla Suriyelilerin komşuluk ilişkileri uzun yıllardır devam etmektedir. Katılımcıların sadece %32’si 2 yıldan daha az bir süredir Suriyelilerle komşudur. Buna karşılık, katılımcıların %68’i en az üç yıl olmak üzere üç yıl ve daha fazla bir süredir Suriyelilerle komşudur. Katılımcıların %29,3’ü de 5 yıldan daha fazla bir süredir komşuluk ilişkilerine sahiptir. Bu oranlar göstermektedir ki, her iki grup arasındaki komşuluk ilişkileri (nicel anlamdaki temas) uzun bir süredir devam etmektedir.

Komşusu olduğunu söyleyen her iki katılımcı grubun da komşularıyla herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadığına dair verilere bakıldığında, her iki katılımcı grubun da çoğunlukla birbirleriyle herhangi bir sorun yaşamadığı görülmektedir. Nitekim, Şanlıurfalı katılımcıların %82’si Suriyeli komşularıyla, Suriyeli katılımcıların da %90,3’ü Şanlıurfalı komşularıyla herhangi bir sorun yaşamamıştır. Şanlıurfalı katılımcıların %18’i Suriyeli komşularıyla, Suriyeli katılımcıların da %9,7’ü Şanlıurfalı komşularıyla herhangi bir sorun yaşamışlardır. Komşularıyla sorun yaşayanların oranında ise, “normal dışı” bir durum görünmemektedir. Sadece Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı komşularıyla “daha iyi” geçindiği ve “daha az” soruna sahip olduğu (%9,7), buna karşılık Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli

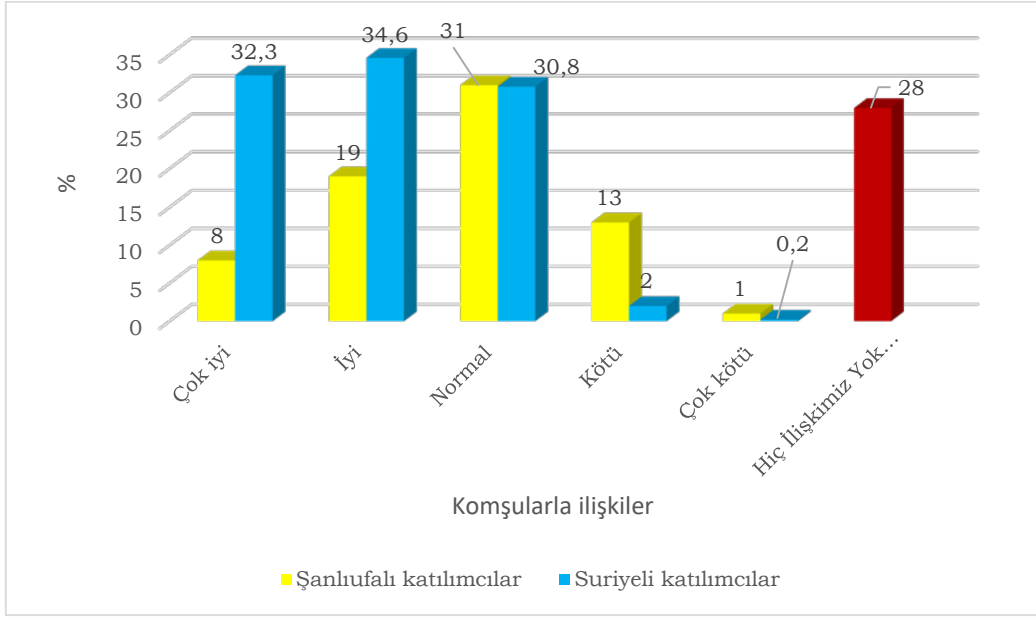
komşularıyla sorun yaşama durumunun kısmen daha fazla olduğu (%18) görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların, Komşularıyla Sorun Yaşama Durumu

Diğer Gruptan Komşularla Sorun Yaşama Durumu	Şanlıurfalı Katılımcılar	Suriyeli Katılımcılar
Evet (%)	18	9,4
Hayır (%)	82	88,1
Toplam (%)	100	100

Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşularıyla olan ilişkilerinin seviyesine bakıldığında ise, dikkat çekici biçimde katılımcıların %28'inin Suriyeli komşularıyla "hiçbir ilişkilerinin olmadığı" ortaya çıkmıştır. Suriyeli komşularıyla ilişkilerinin "kötü" (%13) ve "çok kötü" (%1) olduğunu söyleyenlerin toplam oranı %14 düzeyindedir. Suriyeli komşularıyla ilişkilerinin "iyi" (%19) ve "çok iyi" (%8) olduğunu söyleyenlerin toplam oranı ise %27'dir. Şanlıurfalı katılımcıların %31'i ise, Suriyeli komşularıyla ilişkilerinin "normal" olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşılık, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı komşularıyla olan ilişkilerine bakıldığında ise, Şanlıurfalıların Suriyeli komşularıyla olan ilişkilerinden çok daha iyi düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı komşularıyla olan ilişkilerinin "kötü" ve "çok kötü" olduğunu söyleyenlerin toplam oranı sadece %2,3'tür. Şanlıurfalı komşularıyla ilişkilerinin "iyi" (%34,6) ve "çok iyi" (%32,3) düzeyde olduğunu söyleyenlerin toplam oranı ise %66,9'dur. İlişkilerinin "normal" olduğunu söyleyen Suriyeli katılımcıların oranı da %30,8'dir.

Yukarıda her iki katılımcı grubuna ait bu verilerden hareketle oluşturulan aşağıdaki grafikten (Grafik 1) de net biçimde anlaşılacağı üzere, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı komşularıyla olan ilişkileri çok "daha iyi" düzeydedir. Zira, Şanlıurfalı komşularıyla ilişkilerinin "kötü" ve "çok kötü" olduğunu söyleyen Suriyeli katılımcıların toplam oranı sadece %2,3 düzeyindedir. Buna karşılık, ilişkilerin "olumlu" olduğunu belirtenlerin toplam oranı da %66,9'dur. Ancak, Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşuları ile olan ilişkilerinin olumlu olduğunu belirtenlerin toplam oranı %27'dir. Suriyeli komşularıyla ilişkilerinin "olumsuz" olduğunu söyleyen Şanlıurfalı katılımcıların toplam oranı ise %14'tür. Her iki katılımcı grupta da komşularıyla ilişkilerinin "normal" olduğunu belirtenlerin oranı birbiriyle neredeyse aynıdır ve bu %31 civarındadır. Grafikte de göze çarptığı gibi, Şanlıurfalı katılımcıların %28'inin Suriyeli komşusu olmasına rağmen, Suriyeli komşuları için kendileriyle "hiçbir ilişkimiz yok" demişlerdir (Grafik 1).

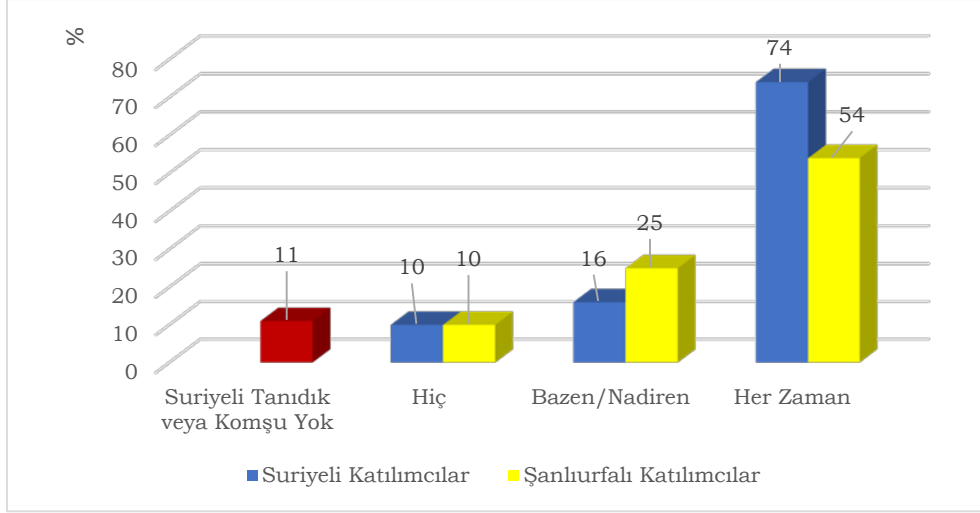
Grafik 1: Her İki Katılımcı Grubun Birbiriyle Olan Komşuluk İlişkileri

Şüphesiz ki, komşuluk ilişkilerinin en temel ilkelerinden birisi, yardımlaşmadır. “Komşular olarak birbirimizin yardımına koşarız. Asansörü bekletiriz. Alışverişin ilk alanıdır komşuluk alanı.” (L’Heuillet, 2019, s. 12). Bu açıdan bakıldığında, Şanlıurfalı ve Suriyeli katılımcıların birbirlerine yardımda bulunup bulunmadığı da sorulmuştur. Özellikle de zorunlu göç ve savaş mağduru olmaları sebebiyle geldikleri yeni yerleşim yerlerindeki insanların kendilerine herhangi bir yardımda bulunup bulunmadığına ilişkin ise şu sonuçlar elde edilmiştir: Öncelikle, Şanlıurfalı katılımcıların %68’inin Suriyeli komşularına yardım ettikleri, %28’inin ise Suriyelilere yönelik maddi manevi herhangi bir yardımda bulunmadığı ve katılımcıların %24’ünün de herhangi bir yardımda bulunup bulunmadığını hatırlayamadığı” ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, “Bugüne kadar Şanlıurfalıları tarafından size maddi manevi herhangi bir yardımda bulunan oldu mu?” şeklindeki soruya Suriyeli katılımcıların %32’si Şanlıurfalı komşularının kendilerine maddi manevi herhangi bir yardımda bulunduğunu belirtmişlerdir. Suriyeli katılımcıların %68’i ise, Şanlıurfalıların kendilerine herhangi bir yardımda bulunmadığını söylemişlerdir.

Komşuluk ilişkileri üzerinden bir temasın olup olmadığının anlaşılması için, her iki katılımcı grubun da sokakta veya dışarda birbirlerini görmeleri durumunda selamlaşp selamlaşmadığını da sorulmuştur. Buna göre, birbirleriyle “hiç” selamlaşmayan katılımcı grupların oranlarının (her iki grupta da %10 düzeyinde) aynı olduğu ortaya çıkmıştır. Tanıdık veya Suriyeli komşusu olmayan (%11) Şanlıurfalı katılımcıları dışarda tutarsak, geriye kalan Şanlıurfalı katılımcıların

Suriyeli komşu ve tanıdıklarına %25'i "bazen/nadiren" ve %54'ü de "her zaman" selam vermektedir. Buna karşılık, Suriyeli katılımcıların %16'sı "bazen/nadiren" ve %74'ü de "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularına dışarda veya sokakta karşılaşmaları durumunda selam vermektedir (Grafik 2).

Grafik 2: Katılımcıların Birbirine Selam Verme Durumları

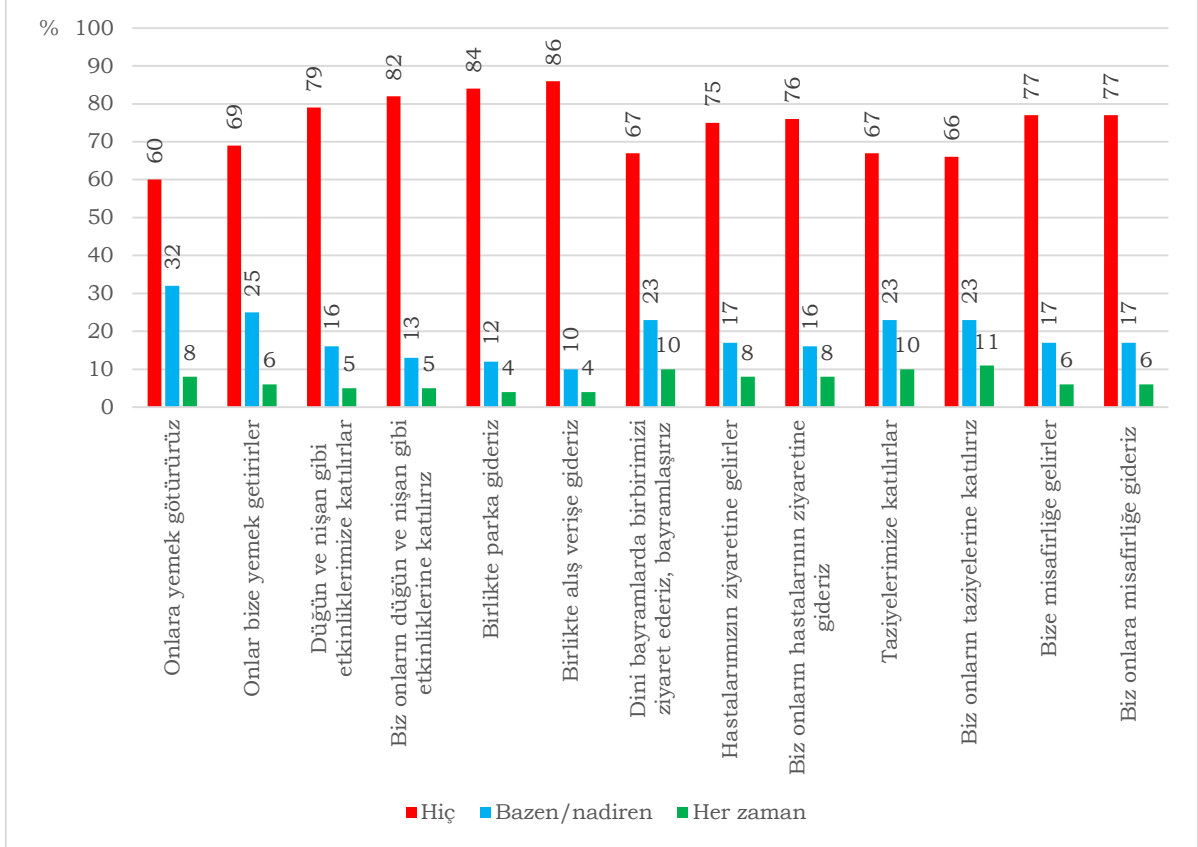

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere, tanıdık veya komşu biriyle karşılaşmaları durumunda öyle veya böyle bir şekilde selamlaşmanın oranı yaklaşık %90 seviyesindedir. Her iki katılımcı gruptan da selamlaşmayanların oranı eşittir ve bu oran %10'dur. Ancak, genel verilere bakıldığında ise, Suriyelilerin Şanlıurfalı komşularına göre daha fazla selamlaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü, tanıdık veya komşu biri görüldüğünde "her zaman" selam veren Şanlıurfalı katılımcıların oranı yarıdan biraz fazla iken, bu oran Suriyeli katılımcılar da neredeyse dörtte üç düzeyindedir. Suriyeli katılımcıların sadece %16'sı dışarda veya sokakta tanıdık veya komşu bir Şanlıurfalı gördüğünde "nadiren/bazen" selam vermektedir. Ancak her dört Şanlıurfalı katılımcıdan biri, sokakta veya dışarda tanıdık veya komşu bir Suriyeliyi gördüğünde "nadiren/bazen" ona selam vermektedir. Buna göre, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalılarına daha fazla selam verdiği görülmektedir (Grafik 2).

Bununla birlikte, her iki katılımcı grup arasındaki komşuluk ilişkilerine dair yukarıda ulaşılan bulgularla birlikte, araştırma kapsamında daha spesifik bulgulara da ulaşılmıştır. Aynı mekânı paylaşan ve öyle veya böyle bir toplumsal mekân oluşturan her iki katılımcı grubun da birbirleriyle olan komşuluk ilişkilerini daha detaylı incelemek adına gruplara daha detaylı sorular sorulmuştur. Özellikle de gündelik hayatta ilişkilerin nasıl olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, katılımcıların birbirine yemek götürüp getirme durumları, birbirlerine misafirlige

gidip gelme durumları, birlikte parklara ve alışveriş merkezlerine gidip gitmedikleri, taziye, düğün, nişan gibi etkinliklerde veya hasta olması durumunda katılımcıların birbirlerine gidip gitmedikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşularıyla olan ilişkileri ile ilgili elde edilen verilerden hareketle Grafik 3 oluşmuştur.

Grafik 3: Şanlıurfalı Katılımcıların Suriyeli Komşularıyla İlişkileri

Görüldüğü gibi, söz konusu etkinliklerin sıklığı “hiç”, “bazen/nadiren” ve “her zaman” şeklinde ayrıldığında, şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: öncelikle Şanlıurfalı katılımcıların durumuna bakıldığında, Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşularına yemek götürme durumuna bakıldığında, Şanlıurfalı katılımcıların %60’ının Suriyeli komşularına “hiç” yemek götürmediği, %32’sinin “bazen/nadiren” yemek götürdüğünü ve %8’inin de “her zaman” yemek götürdüğünü söylemişlerdir. Suriyeli komşularının kendilerine “hiç” yemek getirmediğini söyleyen Şanlıurfalı katılımcıların oranı %69, “bazen/nadiren” yemek getirdiklerini söyleyenlerin oranı %25 ve Suriyeli komşularının kendilerine “her zaman” yemek getirdiğini söyleyenlerin oranı %6’dır (Grafik 3).

Şanlıurfalı katılımcıların %79'u Suriyeli komşularının "düğün, nişan gibi etkinliklerine" "hiç" katılmadığını, katılımcıların %16'sı ise "nadiren/bazen" katıldıklarını ve %5'i de "her zaman" katıldıklarını söylemişlerdir. Buna karşılık, kendilerinin de Suriyeli komşularının düğün ve nişan gibi etkinliklerine katılıp katılmadığı sorusu da yöneltilmiştir. Buna göre, Şanlıurfalı katılımcıların %82'si Suriyeli komşularının düğün ve nişan gibi etkinliklerine katılmamaktadır. Katılımcıların %13'ü "bazen/nadiren" ve %5'i de "her zaman" Suriyeli komşularının düğün ve nişan gibi etkinliklerine katılmaktadır (Grafik 3).

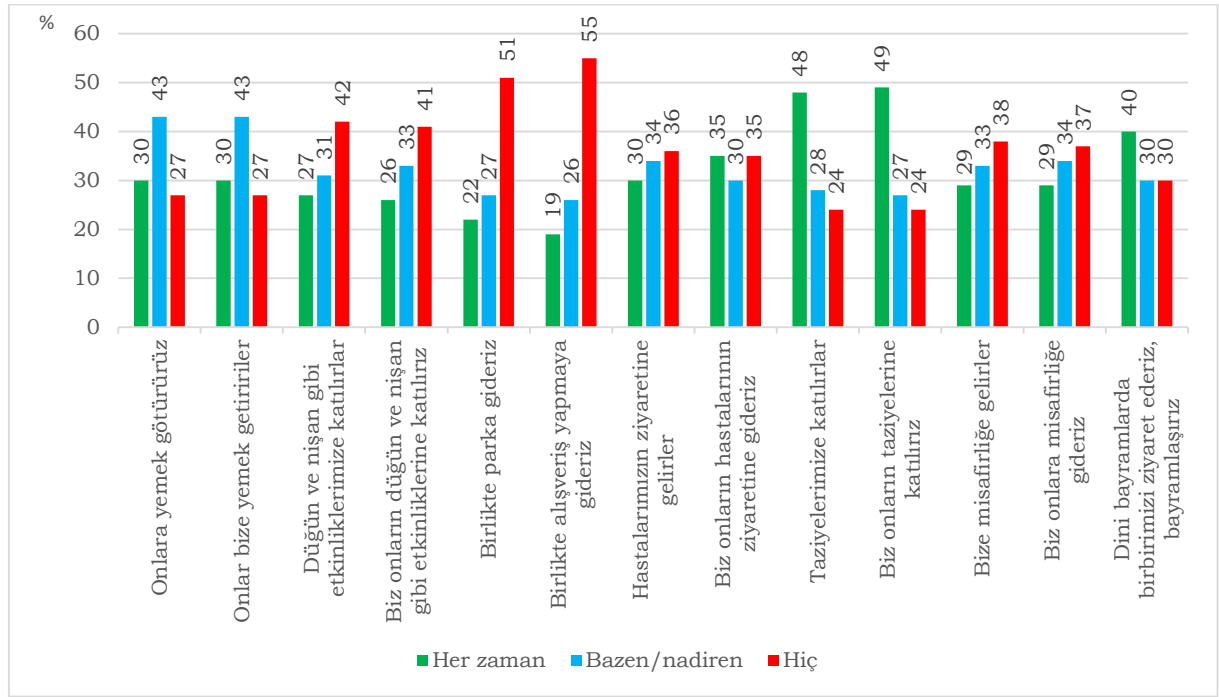
Şanlıurfalı katılımcıların %84'ü "hiç", %12'si "bazen/nadiren" ve %4'ü de "her zaman" Suriyeli komşularıyla birlikte parka gitmektedir. Yine Şanlıurfalı katılımcıların %86'sı "hiç", %10'u "bazen/nadiren" ve %4'ü de "her zaman" Suriyeli komşularıyla alışverişe gitmektedir. Bununla birlikte, Şanlıurfalı katılımcıların %77'si "hiç", %17'si "bazen/nadiren" ve %6'sı da "her zaman" Suriyeli komşularının kendilerine misafirlğe geldiklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık olarak da yine Şanlıurfalı katılımcılar aynı oranlarla (%77, %17 ve %6) Suriyeli komşularına misafirlğe gittiklerini söylemişlerdir (Grafik 3).

Şanlıurfalı katılımcıların %67'si "hiç" %23'ü "bazen/nadiren" ve %10'u da "her zaman" Suriyeli komşularının kendi taziyelerine katıldıklarını söylemişlerdir. Suriyeli katılımcıların %66'sı "hiç", %23'ü "bazen/nadiren" ve %11'i de "her zaman" olmak üzere Suriyeli komşularının taziyelerine katıldıklarını belirtmişlerdir. Yine Şanlıurfalı katılımcıların %75' "hiç", %17'si "bazen/nadiren" ve %8'i de "her zaman" olmak üzere Suriyeli komşularının hastaları olması durumunda kendilerine hasta ziyarete geldiklerini belirtmişlerdir. Şanlıurfalı katılımcıların %76'sı Suriyeli komşularına hasta ziyarete "hiç" gitmediklerini söylerken, %16'sı "bazen/nadiren" ve %8'i de "her zaman" olmak üzere Suriyeli komşularına hasta ziyarete gittiklerini ifade ederken Suriyeli komşusu olan Şanlıurfalı katılımcıların %67'si dini bayramlarda Suriyeli komşularıyla birbirlerine "hiç" gitmediklerini söylemişlerdir. Katılımcıların %23'ü "bazen/nadiren" ve %10'u da "her zaman" olmak üzere "dini bayramlarda birbirimizi ziyaret ederiz, bayramlaşırız" demiştir (Grafik 3).

Grafik 4'ten hareketle elde edilen veriler, ilk hipotezimiz olan, farklı topluluklar arası *nicel temasın* her zaman bir *nitel teması* beraberinde getirmeyebileceğini ve üçüncü hipotezimizin ilk kısmı olan, *ev sahibi* topluluğun, aynı zamanda *egemen/hâkim* topluluk olduğu ve bu sebeple, *göçle gelenlere* karşı daha *mesafeli* davranabileceği görüşünü güçlü biçimde desteklemektedir.

Gündelik hayatta katılımcı grupların birbirleriyle olan ilişkilerini anlamak için, birbirlerine misafirlğe gidip gelme durumu, birlikte parka, alışverişe gitme, hasta ziyaretleri, düğün, nişan ve taziye gibi etkinliklerde birbirlerine gidip gitmeme gibi durumları öğrenmek adına Şanlıurfalı katılımcılara sorulan soruların aynısı Suriyeli katılımcılara da sorulmuştur. Buna göre, ilişkilerin sıklığı “hiç”, “bazen” ve “her zaman” şeklinde gruplandırıldığında ortaya Grafik 3’e karşılık Grafik 4’teki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Grafik 4: Suriyeli Katılımcıların Şanlıurfalı Komşularıyla İlişkileri

Suriyeli katılımcıların %27’si Şanlıurfalı komşularına “hiç” yemek götürmediklerini, %43’ü “bazen/nadiren” ve %30’u da “her zaman” yemek götürdüğünü söylemiştir. Aynı oranlarla da Şanlıurfalı komşularının kendilerine yemek getirdiğini belirtmişlerdir. Suriyeli katılımcıların %42’si Şanlıurfalı komşularının kendilerinin düğün ve nişan gibi etkinliklerine “hiç” katılmadığını söylerken, katılımcıların %31’i “bazen/nadiren” ve %27’si de “her zaman” olmak üzere Şanlıurfalı komşularının kendi düğün ve nişan gibi etkinliklerine katılmadığını ifade etmişlerdir. Buna karşılık, Suriyeli katılımcıların %41’i Şanlıurfalı komşularının düğün ve nişan gibi etkinliklerine gidip “hiç” katılmadıklarını, katılımcıların %33’ü “bazen/nadiren” ve %26’sı da “her zaman” Şanlıurfalı komşularının düğün ve nişan gibi etkinliklerine gidip katıldıklarını söylemişlerdir (Grafik 4).

Suriyeli katılımcıların %51'i Şanlıurfalı komşularıyla birlikte "hiç" parka gitmediğini, %55'i de Şanlıurfalı komşularıyla birlikte "hiç" alışverişe gitmediğini söylemişlerdir. Katılımcıların %27'si "bazen/nadiren" ve %22'si de "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularıyla birlikte parklara gittiklerini, yine katılımcıların %26'sı "bazen/nadiren" ve %19'u da "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularıyla birlikte alışveriş yapmaya gittiklerini dile getirmişlerdir. Suriyeli katılımcıların %36'sı Şanlıurfalı komşularının kendilerine hasta ziyaretine "hiç" gelmediklerini, yine katılımcıların %15'i de Şanlıurfalı komşularına hasta ziyaretlerine "hiç" gitmediklerini ifade etmişlerdir. Suriyeli katılımcıların %34'ü "bazen/nadiren" ve %30'u da "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularının kendilerine hasta ziyaretleri için geldiğini, buna karşılık katılımcıların %30'u "bazen/nadiren" ve %35'i de "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularına hasta ziyaretleri için gittikleri belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Suriyeli katılımcıların %48'i "her zaman" ve %28'i de "bazen/nadiren" olmak üzere Şanlıurfalı komşularının taziye ziyaretleri için kendilerine geldiklerini, buna karşılık %49'u "her zaman" ve %27'si "bazen/nadiren" olmak üzere kendilerinin de Şanlıurfalı komşularının taziyelerine katıldıklarını söylemişlerdir. Şanlıurfalı komşularının kendilerine taziye ziyareti için "hiç" gelmediklerini ve kendilerinin de taziye ziyareti için Şanlıurfalı komşularına "hiç" gitmediklerini söyleyen katılımcıların oranı eşittir ve %24'tür (Grafik 4).

Suriyeli katılımcıların %38'i Şanlıurfalı komşularının kendilerine "hiç" misafirlğe gelmediklerini ve yine katılımcıların %37'si de Şanlıurfalı komşularına misafirlğe gitmediklerine ifade etmişlerdir. Katılımcıların %33'ü "bazen/nadiren" ve %29'u da "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularının kendilerine misafirlğe geldiklerini ve buna karşılık da katılımcıların %34'ü "bazen/nadiren" ve %29'u da "her zaman" olmak üzere kendilerinin de Şanlıurfalı komşularına misafirlğe gittiklerini anlatırken, yine Suriyeli katılımcıların %30'u dini bayramlarda Şanlıurfalı komşularla birbirlerini "hiç" ziyaret etmediklerini ve bayramlaşmadıklarını söylerken, katılımcıların %30'u "bazen/nadiren" ve %40'ı da "her zaman" olmak üzere Şanlıurfalı komşularımızla "dini bayramlarda birbirimizi ziyaret ederiz, bayramlaşırız" demişlerdir (Grafik 4).

Grafik 4'ten hareketle elde edilen bulgular, ikinci hipotezimiz olan, belli bir yere göçle gelen insanların, *ev sahibi* halk ile sosyal temas kurma isteğinin, *ev sahibi* halkın onlarla (göçle gelenlerle) temas kurma isteğinden daha fazla olduğunu doğrularken, Grafik 3 ve Grafik 4'ten hareketle elde edilen bulgular, üçüncü hipotezimiz olan, *ev sahibi* topluluğun, aynı zamanda *egemen topluluk* olduğu ve bu

sebeple de *göçle gelenlere* karşı daha *mesafeli* olduğunu, buna karşılık, *göçle gelenlerin* ise, *ev sahibi/egemen topluluğa* kendini kabul ettirmek için daha fazla sosyal temas kurmak isteyeceği savını doğrulamaktadır.

Ortaya çıkan yukarıdaki bulgulardan hareketle, her iki katılımcı grup arasındaki komşuluk ilişkilerini ve bu ilişkiler üzerinden kurula(maya)n sosyal temas ve etkileşimi karşılaştırmalı biçimde daha iyi anlamak için, Grafik 3'ü ve Grafik 4'ü birlikte ve yan yana getirerek (veya öyle düşünerek) bir analiz yapmak mümkündür. Her iki şekilde de “iyi” ilişkiler olarak da görülebilecek olan “her zaman” seçeneği “yeşil renk”, “normal” ilişkiler olarak görülebilecek olan, “bazen/nadiren” “mavi renk” ve “kötü” ya da tamamen *temassız* da diyebileceğimiz “hiç” ise, “kırmızı” renk ile betimlenmiştir. Her iki şekle de baktığımızda renklerin ortaya koyduğu anlamlar, bize her iki grup arasındaki komşuluk ilişkileri hakkında oldukça ipucunu sağlıyor. Öncelikle, Grafik 3'e bakıldığında “kırmızı” çubukların “uzunluğu”, “mavi” ve “yeşil” çubukların ise, “kısıtlılığı” göze çarpmaktadır. Grafik 4'e bakıldığında ise, Grafik 3'e göre, “kırmızı” çubukların daha “kısa” olduğu, “mavi” ve “yeşil” renkli çubukların ise, daha “uzun” olduğu görülmektedir. Bu da Şanlıurfalı katılımcıların penceresinden bakıldığında, Suriyeli komşularla, komşuluk ilişkileri aracılığıyla kurulan *temas* ve *etkiletişimin* çok daha *zayıf* olduğu, buna karşılık, Suriyeli katılımcıların penceresinden bakıldığında ise, Şanlıurfalı katılımcılara göre, Şanlıurfalı komşularıyla daha iyi ilişkilere sahip olduğu ve komşuluk üzerinden karşı toplulukla daha fazla temas kurdukları anlaşılmaktadır. Ancak en nihayetinde, her iki şekilden elde edilen veriler bir araya getirilip ortaya çıkan genel fotoğrafa bakıldığında, yoğun komşuluğa rağmen, bu komşuluk ilişkileri üzerinden yoğun bir *temasın* oluşmadığı görülmektedir. Bu da dördüncü hipotezimiz olan, Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın zayıf olmasının, komşuluk ilişkilerini önemli ölçüde etkilediği ve beşinci hipotezimiz olan Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın artması, komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceği görüşünü doğrulamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır: Suriyeli katılımcıların %96'1'inin Şanlıurfalı komşusunun olduğu, Şanlıurfalı katılımcıların ise %62'sinin Suriyeli komşusu olduğu, Suriyeli komşusu olan Şanlıurfalı katılımcıların %82'si Suriyeli komşularıyla, Şanlıurfalı komşuları olan Suriyeli katılımcıların da %90,3'ü Şanlıurfalı komşularıyla herhangi bir sorun yaşamamıştır. Şanlıurfalı katılımcıların sadece %18'i Suriyeli komşularıyla, Suriyeli

katılımcıların da sadece %9,7'ü Şanlıurfalı komşularıyla herhangi bir sorun yaşadığı ortaya çıkmıştır. Suriyeli komşusu olan Şanlıurfalı katılımcıların %28'inin Suriyeli komşularıyla “hiçbir ilişkilerinin olmadığı” çarpıcı biçimde ortaya çıkmıştır. Suriyeli katılımcıların %66,9'unun Şanlıurfalı komşularıyla ilişkilerinin “iyi veya çok iyi” ve sadece %3'ünün Şanlıurfalı komşularıyla ilişkilerinin “kötü veya çok kötü” olduğu; buna karşılık, Şanlıurfalı katılımcıların %27'sinin Suriyeli komşularıyla ilişkilerinin “iyi veya çok iyi” olduğu, %14'ünün ise, “kötü veya çok kötü” olduğu ortaya çıkmıştır. Her iki katılımcı grubun neredeyse üçte birinin (Şanlıurfalı katılımcıların %31'i, Suriyeli katılımcıların %30,8'i) diğer gruptan komşularıyla ilişkilerinin “normal” olduğu anlaşılmıştır. Şanlıurfalı katılımcıların %68'inin Suriyeli komşularına maddi veya manevi bir yardımda bulunduğunu belirttiği, buna karşılık, tam tersi bir şekilde, Suriyeli katılımcıların %68'i ise, Şanlıurfalıların kendilerine herhangi bir yardımda bulunmadığını belirttikleri görülmüştür.

Her iki katılımcı grubun da komşuluk ilişkileri üzerinde birbirleriyle temaslarının olup olmadığının anlaşılması için, katılımcılara yöneltilen, karşılıklı misafirlığe gidip gelme, birbirine yemek götürüp getirme, birlikte parka, alışverişe veya geziye gitme, düğün ve nişan gibi etkinliklere katılma, taziye ve bayramlaşma ziyaretlerinde bulunma gibi çeşitli sosyal temas noktaları sorulmuştur. Her iki katılımcı grubun da birbirleriyle olan komşuluk ilişkilerine dair elde edilen tüm veriler bir araya getirilip genel tabloya bakıldığında, her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerinin zayıf ve komşuluk ilişkileri üzerinden gündelik hayatta iki topluluk arasında temassızlığın olduğu ortaya çıkmıştır. Her iki grubun da birbiriyle olan komşuluk ilişkileri genel olarak kıyaslandığında, Suriyeli katılımcıların Şanlıurfalı katılımcılara nazaran Şanlıurfalı komşularıyla “kısmen daha iyi” ilişkilere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Şanlıurfalı katılımcıların Suriyeli komşularıyla daha “mesafeli” oldukları, buna karşılık Suriyeli katılımcıların ise, Şanlıurfalı komşularıyla “daha fazla temas kurmak istedikleri” anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, her ne kadar zorunlu göç sonrası ev sahibi halk ve Suriyeliler arasında yoğun bir iç içe geçiş olsa da bu temasın sadece nicel bir temas şeklinde olduğunu göstermektedir. Yani, özne ve bedenlerinin aynı mekânda yoğunlaşmasına rağmen, bu yoğunlaşmanın sosyal ilişkilere yansımaması ve bu anlamda ciddi bir sosyal temasın olmamasıdır.

Ortaya çıkan bütün bu bulgular, araştırma kapsamında oluşturduğumuz beş hipotezimizi de doğrulamaktadır. Nitekim, Suriyeliler ve ev sahibi halk arasındaki yoğun iç içe geçişe rağmen sosyal ilişkiler ve komşuluk ilişkilerinde bir yoğun temasın

olmaması, ilk hipotezimiz olan, farklı toplulukların sayısal (nicel) anlamda birbirleriyle yoğun temasta bulunmaları, çeşitli faktörlerin de etkisiyle, nitel anlamda da bir sosyal temasın olmasını tetiklemeyebileceğini, yani topluluklar arası *nicel temasın* her zaman bir *nitel teması* beraberinde getiremeyeceğini göstermektedir.

Araştırma bulgularında ortaya çıkan Suriyeli katılımcıların *ev sahibi* halkla daha fazla *temas* kurma isteği, ikinci hipotezimiz olan belli bir yere *göçle gelen* insanların, *ev sahibi* halk ile sosyal temas kurma isteğinin, *ev sahibi* halkın onlarla (göçle gelenler, burada Suriyeliler) temas kurma isteğinden daha fazla olduğu savını doğrulamaktadır. Çünkü burada, Suriyeliler ikincil konumdadır ve *ev sahibi/egemen/hâkim gruba* ilişkiler üzerinden *temas* kurmak ve böylelikle kendini onlara kabul ettirmek isteyecektir. Ancak buna karşılık, egemen/hâkim grup olan *ev sahibi* halk ise, göç ile gelenlere daha *mesafelidir*. Çünkü, birincil konumdadır ve egemen olan topluluktur. Bu da üçüncü hipotezimiz olan, *ev sahibi* topluluk, aynı zamanda egemen topluluk olduğu için göçle gelenlere karşı daha mesafeli olduğu, *göçle gelenlerin* ise, *ev sahibi/egemen* topluluğa kendini kabul ettirmek için daha fazla sosyal temas isteğinde bulunacağı hipotezini doğrulamaktadır. En nihayetinde, Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasında ortaya çıkan sosyal temas eksikliği, komşuluk ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu sonuç, dördüncü hipotezimiz olan Suriyelilerle *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın *zayıf* olması, komşuluk ilişkilerini önemli ölçüde etkileyeceği savını desteklemektedir. Demek oluyor ki, Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasındaki sosyal temasın artması beşinci hipotezimizle paralel biçimde, komşuluk ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın literatür eleştirisi bölümünde de farklı topluluklar arasındaki komşuluk ilişkilerini ve bu toplulukların birbirleriyle sosyal temaslarını etkileyen çeşitli faktörlere detaylı biçimde dikkat çekildiği gibi, Şanlıurfa'daki Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerini de etkileyen çeşitli faktörlerin söz konusu olduğunu gözlemlemekteyiz. Hem genel olarak Türkiye'deki Suriyeliler hem de özelde Şanlıurfa'daki Suriyelilere yönelik "toplumsal algı ve yargılar", "tutumlar", "ötekileştirme" ve "sosyal dışlanma", "ayrımcılık", "içe kapanma", "sosyal ve e kültürel çatışma", "iş birliği alanları", "ekonomik ilişkiler", "evlilik ve akrabalık ilişkileri" gibi çeşitli faktörler komşuluk ilişkilerini de etkilemektedir. Bunların bir bölümü, her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerini olumsuz bir bölümü ise olumlu etkilemektedir. "Evlilik ve akrabalık ilişkileri üzerinden aile birleşmeleri", "ortak değerler ve dini inançlar", "dil ve kültür birliği/benzerliği" gibi faktörler her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkileri üzerinden sosyal teması artırıcı faktörler

olduğu söylenebilir. Buna karşılık, “toplumsal algı ve yargılar”, “tutumlar”, “ötekileştirme” ve “sosyal dışlanma”, “ayrımcılık”, “içe kapanma”, “sosyal ve kültürel çatışma” gibi faktörler de iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerini “olumsuz” yönde etkileyen faktörler olarak değerlendirilebilir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Suriyeliler ve *ev sahibi* halk arasındaki komşuluk ilişkilerinin Türkiye'nin diğer il ve bölgelerinde nasıl cereyan ettiği ve komşuluk ilişkileri üzerinden bir sosyal temasın olup olmadığına yönelik yeni çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, tıpkı Şanlıurfa gibi, Gaziantep, Hatay, Kilis, Mardin gibi sınır illeri ve Ankara, Konya, İstanbul, Bursa, Adana, Mersin gibi Suriyelilerin yoğun (nicel olarak) yaşadığı illerde de yapılacak araştırmaların sonuçları bu araştırmanın sonuçlarıyla kıyaslanabilir. Çünkü, farklı örneklemeler üzerinden yapılacak araştırmalar hem her iki topluluk arasındaki komşuluk ilişkilerini daha iyi anlamamıza hem de bu ilişkilerin altında yatan nedenleri ortaya çıkarmamızda önemli bir rol oynayabilecektir.

Kaynakça

- Akbaş, S., & Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2018). Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler. *Çalışma ve Toplum*, 1(56), 167-192.
- Akyuz, S., & Tursun, Ö. (2019). When Syrian 'Girls' Meet Turkish 'Boys': Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages. *Middle East Critique*, 28(1), 29-49. <https://doi.org/10.1080/19436149.2018.1549215>
- Aldemir, A. (2020). Kötülüğün Sıradanlığı ve Sosyal Medya: Twitter'da Suriyeli Mülteciler Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 200-219.
- Alhan, H. (2017). *Türkiye'de Suriyeli Göçmenlerin Yazılı Basında Temsili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, H. (2018). Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ayrımcı ve Ötekileştirici Söylemin Yerel Medyada Yeniden Üretilmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 22-37.
- Ayhan İzmirli, L. (2017). Türkiye'deki Suriyellilerin Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 43-66.

- Baydemir, R. (2023). *Toplumsal Mekânın Üretimi: Şanlıurfa Şehrinde Suriyeli ve Şanlıurfaluların Karşılaşması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baydemir, R., & Benek, S. (2022a). "Bunlar, Hastalık Yayan İnsanlar!": Suriyelilere Yönelik Toplumsal Algıların Oluşmasında Covid-19'un Etkisinin İncelenmesi. *Turkish Studies Social Sciences*, 17(5), 717-738. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.63447>
- Baydemir, R., & Benek, S. (2022b). Şanlıurfa Şehrinde Yaşayan Suriyelilerin Suriye İç Savaşı (2011) Öncesinde ve Sonrasında Sosyoekonomik Durumları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Social Sciences Studies Journal*, 8(102), 3206-3218. <https://doi.org/10.29228/sss.j.64412>
- Baydemir, R., Benek, S., ve Elmastaş, N. (2019). Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Dünya Göç ve Mülteci Kongresi 14-17 Ekim 2019, Gaziantep, Tam Metinler Kitabı* içinde (s. 35-42). Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Benek, S., & Baydemir, R. (2019). Problems Encountered by the Syrians in the Context of Cultural Conflict and Integration: A Case Study of Şanlıurfa City. *The Copernicus Journal of Political Studies*, 2, 89-116. <http://dx.doi.org/10.12775/CJPS.2019.0014>
- Benek, S., Baydemir, R., Elmastaş, N., Yetmen, H., Özcanlı, M. ve Pınar, A. (2018a). Suriyeli Esnafların Urfa'nın Esnaf İşgücü Piyasasına Etkileri Üzerine Yapılmış Bir Alan Çalışmasının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *III. INES Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* içinde 1040-1047. Antalya: Çizgi Kitabevi.
- Benek, S., Baydemir, R., Elmastaş, N., Yetmen, H., Özcanlı, M. ve Pınar, A. (2018b). Urfalı Esnafın Suriyelilere İlişkin Düşüncelerinin Belirlenmesine Yönelik Yapılan Bir Alan Çalışmasının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *III. INES Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* içinde 1048-1055. Antalya: Çizgi Kitabevi.
- Benek, S., Elmastaş, N., Pınar, A., Özcanlı, M., Baydemir, R., Dağ, Ö. F., & Karabulut, A. İ. (2017). *Sosyal Entegrasyon Bakımından Suriyelilerin Küçük Esnaf İşgücü Piyasasına Etkilerinin Araştırılması: Şanlıurfa Şehri Örneği* (Bilimsel Araştırma Raporu Sy: 16178). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu (HÜBAK).

- Canatan, K. (2018). 'Komşuluk Hukuku' Açısından Suriyeli Göçmenler. *Beklenmeyen Misafirler: Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği* içinde (s. 295-305). London: Transnational Press London.
- Çetin, S. (2017). *İzmir'deki Yerel Halkın Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Toplumsal Algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçeksoğüt, A. (2017). Uluslararası Göç Hukuku Perspektifinde Yerinden Edilmiş Suriyeliler'in Türkiye'deki Statüsü. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-20.
- Çiftçi, H. (2018). Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum, Algı ve Empatik Eğilimlerinin Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 2232-2256.
- Çoban, B. ve Gülerce, H. (2023). Zorunlu Göç Sürecinde Sığınmacılar ve Yerel Üniversite Öğrencilerinin İlk Karşılaşma Deneyimleri. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(1), 1-18. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.4.1.1>
- Çömez, P., ve Kaya, E. (2017). Bir Ötekileştirme Pratiği: Türkiye'de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 38-48.
- Dedeoğlu, S. (2020). Prekarya Hasadı: Türkiye'de tarımsal İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler. İçinde *Türkiye'de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum: Geri Dönüş mü Birlikte Yaşam mı?* (1. bs, s. 207-230). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Dedeoğlu, S., & Sefa Bayraktar, S. (2019). Refuged into Precarious Jobs: Syrians' Agricultural Work and Labour in Turkey. İçinde *Labor and Globalization: C. 17. Interaction Through Exploitation: Syrians in Turkey* (1. bs, s. 13-27). Ausburg: Rainer Hampp Verlag.
- Dedeoğlu, S., & Sefa Bayraktar, S. (2020). Bitter Lives on Fertile Lands: Syrian Women's Work and Labour in Turkish Agricultural Production. İçinde *Women, Migration and Asylum in Turkey: Developing Gender-Sensitivity in Migration Research, Policy and Practice* (s. 173-192). E-book: Palgrave Macmillan.
- Deniz, Ç., Hülür, B., & Ekinci, Y. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Mekanizmaları. *SBARD*, 14(27), 17-40.

- Duruel, M. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207-222.
- Ekinci, Y. (2015). Misafirlik Dediğin Üç Gün Olur!: Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma. *Birikim Dergisi*, 311, 48-54.
- Erdoğan, Y. ve Düzkaya, H. (2017). Misafirlikten Vatandaşlığa Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü: Türkiye ve Avrupa Birliği Mevzuatı Ekseninde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 419-456.
- Erdoğan, M. M. ve Yetkin Aker, D. (2023). Beyond the Social Distance and Cultural Similarities: Turkish Citizens and Syrians in Şanlıurfa. *Migration and Diversity*, 2(1), 1-13. <https://doi.org/10.33182/md.v2i1.2964>
- Gülerce, H. ve Demir, E. (2021). Zorunlu Göç Sürecinde Sosyal Ağlar; Şanlıurfa'daki Suriyeli Sığınmacılar. *Journal of Social Policy Conferences*, 85, 185-211. <https://doi.org/10.26650/jspc.2021.81.973727>
- Güzel, B. (2021). Yerel Halkın Türkiye'de Bulunan Suriyelilere Yönelik Tutumunun Araştırılması: Kahramanmaraş Örneği. *Journal of Social Policy Conferences*, 81, 151-183. <https://doi.org/10.26650/jspc.2021.81.899619>
- Hadimli, H., Bulut, İ., Yüksel, M., & Özdemir, H. M. (2022). Suriyeli Kadın Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecinde Evliliklerin Etkisi (Siirt Şehri). *Dünya Kadın Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 1-15. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7443781>
- İnce, C. (2018a). *Göçmenliğin Mekânsal Sosyolojisi: Şanlıurfa Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, C. (2018b). *Uluslararası Göç Bağlamında Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Mekânsal Yoğunlaşması*. Pdf book: İksad Publications. Geliş tarihi gönderen <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/03/Uluslararası-Goc-Baglamında-Turkiyedeki-Suriyeli-Gocmenlerin-Mekansal-Yogunlasması.pdf>
- İşçi, D. ve Uludağ, E. (2019). Sosyal Medyada Suriyeliler Algısı: Youtube Sokak Röportajları Üzerine Bir İnceleme. *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 1-24.
- Karademir, D. ve Doğan, M. (2019). Suriyeli Mültecilerin Mekânsal Analizi: Şanlıurfa Örneği. *Coğrafya Dergisi*, 39, 111-124.

- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 995-1014.
- Karasu, M. A. (2018). Suç Korkusu, Göç ve Suriyeli Sığınmacılar: Şanlıurfa Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 332-347.
- Karasu, M. A., & Aksungur, A. B. (2022). Göçmenlerin Konut Sorunu: Suriyeli Göçmenler Özelinde Bir Değerlendirme. *İdealkent*, 13(37), 2027-2050. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1108543>
- Kardeş, S., Banko, Ç. ve Akman, B. (2017). Sosyal Medyada Suriye'li Sığınmacılara Yönelik Algı: Bir Sözlük Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200.
- Kaya, İ. ve Yılmaz Eren, E. (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu: Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri* (Sy 55). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kaya, M. (2022). İnanç Temelli Suriyeli Mülteci Topluluklar'da Geri Dönüş Eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 74-89. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1096087>
- Kaya, M. (2018). İki Hukuk Arasında Arafta: Suriyeli Kadın Mültecilerin İnfomel Evlilikleri ve Boşan(Ama)ma Krizi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(31), 4709-4721.
- Kaya, M. (2017a). *Türkiye'deki Suriyeliler: İç içe geçişler ve karşılaşmalar* (1. bs). İstanbul: Hiperlink.
- Kaya, M. (2017b). "Vakâ Takdimi: "Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık". *İlahiyat Akademi*, 4, 199-206.
- Kaya, M. (2015). Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 39, 263-279. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3050>
- Kaya, Ö. (2019). *Suriyeli Mültecilerin Emek Piyasasına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak Kurt, Ş. (2020). *Sosyal Medya ve Duyguların Sosyalliği: Suriyeliler Özelinde Facebook Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kolukırmık, S. ve Duru, G. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Nüfusun Sosyal ve Mekansal Görünümü: Adana Suriyeliler Caddesi Örneği. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 10, 319-337. <https://doi.org/10.13114/MJH.2020.534>
- Korkmaz, M. (2018). Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri ve Değerlendirmeler. *Sosyal Güvençe*, 13, 57-83. <https://doi.org/10.21441/sguz.2018.64>
- L'Heuillet, H. (2019). *Komşuluk: İnsanların Birlikte Varoluşu Üzerine Düşünceler* (1. bs; A. Beyaz, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lortoğlu, C. (2017). Suriyeli Mültecilerin "Misafir" Olma Haline Misafirperverlik Hukuku ve Etiği Açısından Bakış. *İnsan & İnsan*, 4(11), 54-80.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. Cilt 1.* (6. bs; S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Özel, S. (2020). Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 709-734.
- Öztürk, F. E. (2017). *Yeni Medyada Suriyelilere Yönelik Nefret Söylemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, M. E. ve Adıgüzel, F. (2017). Türkiye'de Suriyeli Sığınmacı Algısı: Gaziantep Şehri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3), 797-807. <https://doi.org/10.21547/jss.307333>
- Tayfur Akcan, A. (2018). Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeli Sığınmacıların Yeri ve Etkileri. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 59-73. <https://doi.org/DOI:10.32331/sgd.492894>
- Topal, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 05-22.
- Toprak, M. (2018). *Sosyal Medyada Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Nefret Söylemi: Twitter Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Unutulmaz, K. O. (2022). Suriyelilerin Uyumunda Bugün ve Yarın: Toplumsal Algıların Dönüşümü ve Yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Özel Sayı), 1-23. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1100192>

- Yardımcı, Ş. (2018). *Çalışma Hayatı Uluslararası Düzensiz Göçle Karşılaştığında: Şanlıurfa Şehrindeki Suriyelilerin Durumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, İ. ve Çakır Sümer, G. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Komşuluk İlişkileri: Gaziantep Kenti Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 241-252. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.593614>
- Yılmaz, D. ve Günay, M. A. (2022). Türk Toplumunda Suriyeli Sığınmacı Algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 117-139.
- Yılmaz, L. Y. (2017). *Yerel Halkın Türkiye'deki Suriyelilere Bakışı: Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana Örnekleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücebaş, M. (2015). Gaziantep Yerel Basınında Suriyeli İmgesi: Yeni Taşranın Yeni Suskunları: Suriyeliler. *Birikim Dergisi*, 311, 38-47.

Summary

In the modern age, people now have to *live together* with each other, because all conditions make it necessary to “live together” in one way or another. Being a social being, human beings cannot exist alone; they live in a network of social relations with other subjects. But does this obligatory neighbourliness always create or ensure *contact* or *interaction*? In particular, do neighbourhoods that emerge as a result of human movements triggered by dynamics such as forced migration always trigger social *contact* or *interaction*? As it is known, the Syrian civil war, which started in 2011, forced millions of people to leave their countries and Turkey hosted a large influx of refugees in this process. This mass migration wave has affected not only geographical borders but also communities, cultures and neighbourhood relations. This is because migration is not only a geographical change but can also be an important source of cultural interactions, solidarity and sometimes tensions. Therefore, using the concepts of *contact* and *non-contact*, this study will explore these complex relationships in depth and attempt to reveal the dynamics of daily interactions between these communities through neighbourhood relations.

Undoubtedly, one of the most important indicators of social interaction and interpenetration in a certain place is neighbourhood relations. This research tries to reveal whether there is an interaction between the *migrants* and *the host community* through neighbourhood relations through the example of Şanlıurfa. Şanlıurfa is one of the cities in Turkey where the highest number of Syrians live. In this context, cities and provinces like Şanlıurfa, where Syrians live in large numbers, serve as a living laboratory for understanding and resolving these complex interactions. According to the data of the Migration Administration, Şanlıurfa is the third province with the highest number of Syrians after Istanbul and Gaziantep. For this reason, Şanlıurfa has the characteristic of being a city where Syrians and host community can be intertwined and quantitatively (numerically).

Together with the data received from the organisations and the literature review, this study is essentially based on a field research. Within the scope of this study, survey technique was used to collect data in the field. Within the scope of the field research, a semi-structured questionnaire form was applied through random sampling and face-to-face interviews to a total of 720 voluntary participants aged 18 and over, 360 of whom were from Şanlıurfa and 360 of whom were Syrian, in a total of 45 neighbourhoods, 20 in Haliliye district and 25 in Eyyübiye district. Semi-structured questionnaire forms were collected in September 2020 through the KoBoCollect application downloaded to tablets and phones of the Kobotoolbox programme, which has an online data collection feature. The data obtained within the scope

of the research were first subjected to descriptive, then reciprocal and cross-analysis and a conclusion was tried to be reached.

Based on the findings obtained within the scope of the research, the following conclusions were reached: 96.1% of the Syrian participants had neighbours Şanlıurfans, 62% of the participants Şanlıurfans had Syrian neighbours, 82% of the participants Şanlıurfans who had Syrian neighbours did not have any problems with their Syrian neighbours, and 90.3% of the Syrian participants who had neighbours Şanlıurfans did not have any problems with their neighbours Şanlıurfans. Only 18% of the participants Şanlıurfans had any problems with their Syrian neighbours and only 9.7% of the Syrian participants had any problems with their neighbours from Şanlıurfa. It was strikingly revealed that 28% of the participants from Şanlıurfa who had Syrian neighbours had “no relations” with their Syrian neighbours. It was revealed that 66.9% of the Syrian respondents had “good or very good” relations with their neighbours and only 3% had “bad or very bad” relations with their neighbours from Şanlıurfa; on the other hand, 27% of the respondents from Şanlıurfa had “good or very good” relations with their Syrian neighbours and 14% had “bad or very bad” relations with their neighbours from Şanlıurfa. It is understood that almost one third of both participant groups (31% of Şanlıurfans participants and 30.8% of Syrian participants) have “normal” relations with their neighbours from the other group. It was observed that 68% of the participants from Şanlıurfa stated that they provided material or moral assistance to their Syrian neighbours, whereas, on the contrary, 68% of the Syrian participants stated that the participants from Şanlıurfa did not provide any assistance to them.

In order to understand whether both participant groups have contact with each other on neighbourly relations, the participants were asked about various *points of contact* such as visiting each other as guests, taking food to and from each other, going to the park, shopping or sightseeing together, attending events such as weddings and engagements, visiting each other for condolences, celebrating holidays or visiting each other on holidays. When all the data obtained on the neighbourly relations of both participant groups with each other are brought together and the general picture is examined, it is revealed that the neighbourly relations between both communities are *weak* and there is a serious *lack of contact*. When the neighbourly relations of both groups with each other are compared in general, it is revealed that Syrian participants have “partially better” relations with their Şanlıurfa neighbours compared to Şanlıurfans participants. It is understood that Şanlıurfans participants respondents are more “distant” with their Syrian neighbours, whereas Syrian respondents want to have more contact with their Şanlıurfans participants neighbours. Therefore, the findings of this research show that although there is an intense intertwining between host community and Syrians after the forced migration, this *contact* is only in the form of a *quantitative contact*. In other words, only the concentration of subjects and their bodies in the same space, but the concentration is not reflected in social relations and in this sense, there is not a *social contact* but a *lack of contact*.

THE DIONYSIAC RUPTURE IN EQUUS: A NIETZSCHEAN PERSPECTIVE ON PETER SHAFFER'S MODERN TRAGEDY

KÜHEYLAN ADLI OYUNDA DİONİZYAK YARILMA:
PETER SHAFFER'IN MODERN TRAJEDİSİNE
NIETZSCHE ÜZERİNDEN BİR BAKIŞ

Gökhan ALBAYRAK

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
galbayrak85@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 20 Kasım 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 21 August 2023
Date accepted: 20 November 2023
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Peter Shaffer; Küheylan; Nietzsche;
Apollo; Dionysos; Trajedi; Çatışma;
Modern Özne

Keywords

Peter Shaffer; Equus; Nietzsche;
Apollo; Dionysos; Tragedy; Conflict;
Modern Subject

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.28

Abstract

This paper aims to explore Peter Shaffer's ritualistic play *Equus* (1973) by means of utilising Nietzsche's interpretation of ancient Greek tragedy which is based on the collision between the Apollonian impulse and the Dionysian impulse. *Equus* tells the story of Martin Dysart, a psychiatrist, who struggles to treat a young man, Alan Strang, who has a mystical fascination with horses and blinds six horses. This study argues that Alan represents the Dionysian principle, while Martin embodies the Apollonian principle before his confrontation with Alan, and that the clash between these forces leads to tragedy in Martin's life as he comes to realise that he is divided between these two impulses. The Dionysian impulse is an urge towards obliteration of boundaries, dissolution of individual selves, excess, intoxication, and ecstatic experience of oneness whereas the Apollonian impulse gestures toward drawing and maintaining boundaries, individuality, distinction and discreteness. Alan is a Dionysian character who ecstatically experiences a sense of oneness with horses through bacchic frenzy. By contrast, Martin is an Apollonian character who attempts to give a form to this chaotic force and whose sense of purpose as a psychiatrist is disrupted by his patient's mystical experience of primordial unity with horses. As an antagonistic force that shatters Martin's sense of meaning in life, Alan and his Dionysiac state compel Martin to rethink about his life and his profession. This paper contends that Martin is the protagonist of this play who, as the embodiment of the modern subject, experiences the battle between the Dionysian impulse and the Apollonian impulse and thus undergoes a tragic moment in his life.

Öz

Bu makale, Peter Shaffer'ın Küheylan (1973) adlı ritüelistik oyununu, Nietzsche'nin Apolloncu dürtü ve Dionysosçu dürtü arasındaki çatışmaya dayanan antik Yunan tragedyasına dair yorumunu kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Küheylan atlara karşı mistik bir hayranlığı olan ve altı atı kör eden Alan Strang'i tedavi etmeye çalışan psikiyatrist Martin Dysart'ın hikâyesini anlatmaktadır. Bu çalışma, Alan'ın Dionysos ilkesini, Martin'in ise, Alan ile karşılaşmadan önce, Apollon ilkesini temsil ettiğini ve Martin bu iki dürtü arasındaki bölünmüşlüğü fark ettikçe, iki güç arasındaki çatışmanın Martin'in yaşamındaki trajediyi doğurduğunu öne sürmektedir. Dionysosçu dürtü, sınırların silinmesine, silikleşmesine, bireysel benliklerin çözülmesine, aşırılığa, sarhoşluğa ve bütünlük hissini esrikleştirici deneyimine yönelik bir dürtü iken, Apolloncu dürtü sınırları çizmeye, belirlemeye ve sürdürmeye, bireyselliğe, farklılığa ve münferitliğe yönelik bir dürtüdür. Alan, Baküs şenliklerine özgü coşkunluk aracılığıyla, atlarla bir olma duygusunu vecd halinde yaşayan Dionysosçu bir karakterdir. Buna karşılık, Martin bu kaotik kudrete bir biçim vermeye çalışan ve bir psikiyatrist olarak hayatındaki amaç duygusu, hastasının atlarla yaşadığı mistik, ezeli, kadim bir hemhal olma deneyimi tarafından alt üst edilen Apolloncu bir karakterdir. Martin'in hayattaki anlam duygusunu paramparça eden karşıt bir güç olarak Alan ve onun Dionysosçu durumu, Martin'i yaşamı ve mesleği hakkında yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Bu makale, Dionysosçu dürtü ve Apolloncu dürtü arasındaki savaşı, modern özneyi tecessüm eden birisi olarak deneyimleyen ve böylece hayatında trajik bir an yaşayan Martin'in bu oyunun ana karakteri olduğunu iddia etmektedir.

Introduction

Conflict is vital to drama and it is usually conducted through opposing characters. In Peter Shaffer's plays, "*systems of opposition and conflict are located at the core*" (MacMuraugh-Kavanagh, 1998, p. 101). In *Equus*, which earned Peter Shaffer a huge reputation, the dramatic clash is between Alan Strang, who embodies instinct, and Martin Dysart, who represents reason. Shaffer regarded the opposition between these two characters as the Nietzschean conflict between the Dionysian and Apollonian principles. Nietzsche's influence on Shaffer is quite evident in *Equus*, which is endowed with philosophical dimensions about the origin of tragedy, and which is also responsive to "*psychological interpretations*" (Woodward, 2015, p. 232). Shaffer's accommodation of his multi-faceted and intricately woven psychodrama within the context of the Dionysian and Apollonian impulses demonstrates that Nietzsche's *The Birth of Tragedy* is a reference point for the playwright. Shaffer describes these oppositional impulses as an internal battle in his psyche; he says that "a continuous tension between what I suppose I could loosely call the Apollonian and the Dionysiac sides of interpreting life" resides within him and adds that he feels within himself "*a constant debate going on between the violence of instinct on the one hand and the desire in my mind for order and restraint*" (in MacMuraugh-Kavanagh, 1998, p. 103). The imbalance between instinct and restraint in Shaffer's mind corresponds to the clash between Alan and Martin, respectively. Therefore, this paper intends to analyse the two characters of *Equus* within the context of the Dionysian and Apollonian dialectic. The collision between Alan impelled by the Dionysiac power, and Martin, driven by the Apollonian power is central to this study. Critical attention that *Equus* has received appears to have primarily focused on the significance of Alan as the primary protagonist or the co-existence of two protagonists in this play. For instance, MacMuraugh-Kavanagh (1998) argues that Alan and Martin are "*two conflicting protagonists*" (p. 103). Similarly, Gianakaris (1992) claims that they are "*duelling protagonists*" (p. 18). However, I argue that Martin is the protagonist while Alan is the antagonistic force in *Equus*, as the initial conflict configured as a clash between these two characters morphs into the battle between rival impulses within the individual himself, that is, Martin in this play. Martin is cleft in twain; Shaffer's protagonists are usually split into dual forces. For Shaffer, whose twin brother is the famous playwright Anthony Shaffer, the pivotal question is as follows: "*Was I born one or two, different or same? What are the parameters of self, and what does it mean to be separate?*" (Hinden in Gianakaris, 1992, p. 159). For Shaffer, whose twin brother looked like him, the notion of having a unified or divided self is intriguing as having

a twin brother could blur the boundary between self and other. Therefore, the theme of having a unified or split identity is evident in Shaffer's plays. In their quest for a complete identity, Shaffer's protagonists are stripped naked, disrobed of their "*social and psychological shields*" and, as a result, they "*exist in pain and torment*" (Lounsberry in Gianakaris, 1992, p. 80). Accordingly, Martin, as the tragic character of this play, is split into two and therefore exists in pain. He is divided between the Apollonian and Dionysian impulses. Through the logical mind of the Apollonian Martin, the reader gains insight into the psychiatrist's interpretation of his patient's Dionysian experience. Since the Dionysian ruptures the Apollonian, Martin becomes a tragic character in this modern tragedy. The Dionysian ecstatic, bacchic and chaotic experience of dissolution is embodied through the Apollonian form of drama. Out of this ancient psychomachia between Apollo and Dionysus emerges an impeccable modern tragedy characterised by a dance macabre between Martin and Alan.

Equus consists of two central characters in accordance with the concept of dramatic conflict that resonates with the dialectics of the Apollonian and Dionysian impulses: Alan, a seventeenth-year-old stable boy, who plunged a spike into the eyes of six horses, and Martin, a middle-aged psychiatrist who delves into the crevices of Alan's tormented mind to treat him. The patient as one of "*all real, precariously delicate and suffering individuals*" (George, 1999, p. 245) is the object of the psychiatric analysis while the psychiatrist is the object of the playwright's and the audiences' analysis. Martin confronts his own spiritual atrophy and subsequently achieves self-realization through Alan. By dint of this co-existence of the opposing characters, Shaffer dwells upon the causes and the consequences of the enactment and the repression of one's passions and instincts, respectively in the persons of Alan and Martin. Alienated from his contemporary society, Martin finds himself out of tune with its normative beliefs and value-systems. As Chaudhuri (1984) argues, he is "*the mid-century culture hero, disillusioned with modern civilization, uncomfortable with his role in it*" (p. 289). Yearning for the primordial, Martin shares Alan's aversion to the plastic present, yet is unable to discard it completely. This aggravates his sense of estrangement as he recognizes that he is not courageous enough to "*jump clean-hoofed on to a whole new track of being*" (Shaffer, 1977, p. 210). Martin is trapped in a society which he can neither fully reject nor fully accept. Therefore, *Equus* demonstrates an anarchic display of instincts and passion, which eventually challenges normative society through the clash between the Apollonian impulse and the Dionysian impulse. Rigid barriers in the normative domain of the Apollonian principle break asunder in the confrontation with the Dionysian force. As a result, Martin who loses

faith in the cognitive forms of the Apollonian realm, stands in perplexity before Alan's Dionysian "*superabundance of life*" (Nietzsche, 1999, p. 22).

Dysart is stuck in a disturbing position between Apollonian and Dionysian principles. He recognises the coexistence of both within his psyche; he is suspended between. Dysart undergoes an internal battle between reason and instinct. He is forced to sublimate Alan's instinctual, Dionysian existence. He is compelled to displace "*the instinctual aim in conformity with higher social values*" as Anna Freud notes that sublimation refers to this act of displacement (52).

Nietzsche's Discussion of Tragedy

In *The Birth of Tragedy*, Nietzsche investigates the clash between the Apollonian and Dionysian impulses to describe the origin of tragedy in ancient Greece. He argues that ancient Greek tragedy is based on the struggle between these two forces. He names each of these drives after an ancient Greek god. The Apollonian principle embodies "conscious forces of logic and rationality, order and control" whereas the Dionysian principle represents "*contrasting unconscious forces of instinct and passion*" (MacMurray-Kavanagh, 1998, p. 103). For Nietzsche, Apollo represents "*the drive toward distinction, discreteness and individuality, toward the drawing and respecting of boundaries and limits*" and therefore the Apollonian artist celebrates "*individuality by presenting attractive images of individual persons, things, and events*" (Geuss, 1999, p. xi). By contrast, Dionysus embodies "the drive towards the transgression of limits, the dissolution of boundaries, the destruction of individuality" and therefore the artistic expression of the Dionysian drive is "*quasiorgiastic forms of music, especially of choral singing and dancing*" (p. xi). The Dionysian dissolution finds its embodied expression in bacchic waves of dancing and singing.

In *The Birth of Tragedy*, Nietzsche claims that ancient Greek drama is based on the collision of fundamentally antipodal principles, Dionysus and Apollo. Nietzsche's writing gestures toward the celebration of the Dionysian. Nietzsche argues that ancient Greek tragedy is "*bound up with the duality of the Apolline and the Dionysiac*" and that these two principles "*co-exist in a state of perpetual conflict interrupted only occasionally by periods of reconciliation*" (1999, p. 14). The tension between the two impulses is sometimes resolved into symbiotic union. The conflict between two Greek deities, Apollo and Dionysus, corresponds to an opposition between "*the Apolline art of the image-maker or sculptor*" and "*the imageless art of music, which is that of Dionysos*" (p. 14). These two drives "*exist side by side, mostly in open conflict,*" and they stimulate and provoke each other to "*give birth to ever-new, more vigorous*

offspring in whom they perpetuate the conflict inherent in the opposition between them" (p. 14). The clash between the two principles is perpetual, bringing about revitalised, reinvigorated and rejuvenated products. Nietzsche regards these two drives as "*dream and intoxication*" (p. 14). The Apollonian element corresponds to dream while the Dionysian element evokes intoxication. The Apolline realm of dream is amenable to images and forms while the Dionysian realm of intoxication is responsive to imageless musicality.

Nietzsche asserts that the Dionysian "*blissful ecstasy*" springs from "*the innermost ground of man, indeed of nature itself*" whenever the principle of individuation breaks down (1999, p. 17). As a result of ecstatic intoxication, boundaries are obliterated; human beings step out of their atomised selves and dissolve ecstatically. Human beings get "*a glimpse of the essence of the Dionysiac*" when their subjectivity vanishes "*to the point of complete self-forgetting*" (p. 17). By means of "*collapsing the conventional boundaries of perception,*" the Dionysian wine unites "*individuals, especially at a wine festival of the whole community*" (Seaford, 2005, p. 32). Nietzsche believes that the Dionysian drive renews the bond between human beings and nature, and champions "*her festival of reconciliation with her lost son, humankind*" (1999, p. 18). Human beings are united and reconciled thanks to the Dionysian "*universal harmony*" and "*the mysterious primordial unity*" (p. 18). The Dionysian dancers and singers yearn for such a primordial oneness. By singing and dancing, the Dionysiac man "*expresses his sense of belonging to a higher community*" (p. 18). In order to join this higher community, mundane selves are annihilated, the boundaries that define these ordinary selves dissolve and human beings transgress limits. The Dionysiac man is "*on the brink of flying and dancing, up and away into the air above*" and since he is enchanted, "*something supernatural*" springs out from within him (p. 18). The Dionysiac dancer "*moves in such ecstasy and sublimity as once he saw the gods move in his dreams*" (p. 18). Nietzsche believes that he "*is no longer an artist, he has become a work of art*", as "*all nature's artistic power reveals itself here, amidst shivers of intoxication, to the highest, most blissful satisfaction of the primordial unity*" (p. 18). The Dionysian dancer overwhelms the Apollonian artist. The Dionysiac dancer disrupts the Apollonian drive towards drawing and perpetuating boundaries and achieving discreteness and distinction.

Nietzsche maintains that every artist is "*either an Apolline dream-artist or a Dionysiac artist of intoxication or finally - as, for example, in Greek tragedy - an artist of both dream and intoxication at once*" (1999, p. 19). The artist "*sinks to the ground*

in Dionysiac drunkenness,” abandons himself mystically and “*under the Apolline influence of dream, his own condition, which is to say, his oneness with the innermost ground of the world, reveals itself to him in a symbolic (gleichnishaft) dream-image*” (1999, p. 19).

The Dionysiac festivals of ancient Greece are marked by “*an excess of sexual indiscipline, which flooded in waves over all family life and its venerable statutes*” (Nietzsche, 1999, p. 20). The family and its foundationalist values are shattered as the Dionysiac dancers and singers are unruly and uncontrollable. These Dionysian festivals were seen as “*days of transfiguration*” (p. 20). The Dionysiac revellers dance out of reality, step out of their bodies and morph into other beings. In these festivals, “*the very wildest of nature's beasts were unleashed, up to and including that repulsive mixture of sensuality and cruelty*” (p. 20). This disgusting element is unbridled on these merry-making days while it is restrained by the Apollonian organisation of society. Apollo is believed to protect ancient Greeks from these “*feverish stirrings*” and the “*crude, grotesque manifestation of the Dionysiac*” (p. 20). These festivals function as safety valves in ancient Greece. These festivals help ancient Greeks to release their repressed passions and thus they function as a pressure relief valve and an outlet for tension. The Apollonian rationale allows the Dionysian tension to be released during these festivities for a certain period of time in a certain place and thus bring the Dionysian chaos under control. Hence, the Apollonian structure of society is preserved and sustained by permitting the otherwise unmanageable, tumultuous, turbulent spirit of the Dionysian revellers to gratify their desire for chaos and disorder.

The Dionysiac music shakes “*us to our very foundations, the unified stream of melody and the quite incomparable world of harmony*” (Nietzsche, 1999, p. 21). The Apolline consciousness conceals the Dionysiac world “*like a veil*” (p. 21). Nietzsche claims that we have to “*dismantle the artful edifice of Apolline culture stone by stone, as it were, until we catch sight of the foundations on which it rests*” (p. 22). The Dionysiac foundations start convulsing and the Apollonian order is shaken.

The existence of the Apollonian human is predicated on “*a hidden ground of suffering and knowledge which was exposed to his gaze once more by the Dionysiac*” (Nietzsche, 1999, p. 27). Nietzsche states that Apollo cannot exist without Dionysus. Therefore, these two impulses are interdependent. Without the Dionysian impulse, the Apollonian discipline cannot define itself. They are dialectically dependent on one another. Without the chaotic Dionysian element, the Apollonian principle would lose

its legitimacy; it cannot establish order, draw and sustain the boundary between order and disorder without the other, hostile Dionysian force that threatens to eradicate the order. The Apollonian rationale reinforces the boundaries of reason, law and order by keeping the lawless, disorderly Dionysian impulse beyond these boundaries. Thus, the Apollonian principle constructs itself as the rational order by demonising the irrational other.

Nietzsche asserts that “*the ecstatic sounds of the Dionysiac festival, with its ever more seductive, magical melodies, entered this artificially dammed-up world founded on semblance and measure*” (p. 27). The Apollonian dam is inundated by the Dionysiac waves. Through these daemonic melodies, “*all the unmeasurable excess in nature found expression in pleasure, suffering and knowledge*” (p. 27). The Apollonian individual is “*submerged here in the self-oblivion of the Dionysiac condition*” (p. 27). Thus, the Dionysiac principle breaks through and suspends and annuls the Apollonian principle.

Nietzsche believes that cultivated ancient Greeks “*felt themselves absorbed, elevated, and extinguished in exactly the same way*” when they encountered “*the chorus of satyrs*” (1999, p. 39). He maintains that “*the first effect of Dionysiac tragedy*” falls upon state and society; “*indeed all divisions between one human being and another give way to an overwhelming feeling of unity which leads men back to the heart of nature*” (p. 39). Dionysiac tragedy disappears “*in an age of self-consciousness and enlightenment*” since the age of enlightenment and consciousness is driven by the Apollonian force of reason and rationality; Nietzsche believes that “*the obstacle to tragedy is the abandonment of irrationality*” (Roche, 2005, p. 58). Once the irrational is unleashed, the Dionysiac force eradicates all divisions. Nietzsche suggests that we derive solace from a tragic play that “*in the ground of things, and despite all changing appearances, life is indestructibly mighty and pleasurable*” (1999, p. 39). He believes that “*this solace appears with palpable clarity in the chorus of satyrs, a chorus of natural beings whose life goes on ineradicably behind and beyond all civilization*” (p. 39). The audience takes comfort in the appearance of riotous Bacchic satyrs; their chorus has a soothing effect on the spectators since they discern the imperishable merge of the rational and the irrational in human life. The perpetual co-existence of the Dionysian and Apollonian impulses is presented on the stage as an enduring image of the wholeness of human vitality and existence.

In the ecstatic state of the Dionysian principle, “*the usual barriers and limits of existence are destroyed*” and this leads to “*a lethargic element in which all personal experiences from the past are submerged*” (Nietzsche, 1999, p. 40). This “*gulf of oblivion*” separates the world of everyday life from the world of Dionysiac experience (p. 40). However, once “*daily reality re-enters consciousness, it is experienced as such with a sense of revulsion; the fruit of those states is an ascetic, will-negating mood*” (p. 40). As soon as the Apollonian principle predominates, human beings find the Dionysian excess is repulsive.

Nietzsche believes that the “*primal ground of tragedy radiates, in a succession of discharges*” (1999, p. 44). Therefore, “*the true spirit of Greek tragedy was wild and pre-classical, rather than serenely civilized*” (Bowlby, 2007, p. 37). Nietzsche adds that the Dionysiac state represents the “*breaking-asunder of the individual and its becoming one with the primal being itself*” (1999, p. 44). Nietzsche contends that in ancient Greek drama, the Dionysiac vision is embodied by the Apollonian impulse (p. 44). The Apollonian principle gives form to the Dionysiac dissolution. Nietzsche views Dionysus “*the force behind form*” while he thinks that Apollo embodies “*the contrary principle that gives form to force*” (Poole, 2005, pp. 63-64). The Apollonian principle organises the Dionysian discharges and arranges them in a dramatic form. By giving form to the Dionysian force, the Apollonian principle disciplines the Dionysian force that threatens to obliterate law and order.

Nietzsche discerns in Apollo and Dionysus “*the living and visible representatives of two art-worlds which differ in their deepest essence and highest goals*” (1999, p. 76). Apollo embodies “*the transfiguring genius of the principium individuationis, through whom alone release and redemption in semblance can truly be attained*” (p. 76). By contrast, “*under the mystical, jubilant shout of Dionysos the spell of individuation is broken, and the path to the Mothers of Being, to the innermost core of things, is laid open*” (p. 76). The “*gaping gulf between plastic, Apolline, art and the Dionysiac art of music*” (p. 76) reveals an immense opposition. Nevertheless, these two principles coexist in human nature although they are opposed to each other. Nietzsche believes that this tension between these two drives is creative. The conjoining of “*the Dionysiac singing and dancing of a chorus*” with “*the more restrained and ordered speech and action of individual players on a stage*” (Geuss, 1999, p. xi) leads to a productive relationship.

The Nietzschean Analysis of *Equus*

Shaffer turns a suspicious eye on the uninspected pretensions of civilization in a Nietzschean fashion. He identifies culture as something that has been bought at a terrible price, built upon the repression and sublimation of instinct and passion. He unmasks the pathology behind all the self-denying virtues that culture has agreed to glorify. Therefore, he turns upside down the Apollonian civilisation by means of the Dionysian disruption. The Dionysian mystical and ecstatic experience of Alan shatters the illusory world of the Apollonian Martin. Martin, once certain of his Apolline world, is confronted with an opposing worldview, one to which he is inextricably bound. Martin's "*unconscious doubts about his numb existence and professional purpose*" have been there for a long while. Once Alan enters his Apollonian world, his doubts are pushed into "*his conscious life in dramatic and shattering style*" (MacMurrough-Kavanagh, 1998, p. 90). The cultivated, accomplished psychiatrist unearths in his patient the projection of his fundamental lack.

Equus depicts Martin's attempts to understand the cause of Alan's actions, and his wrestling with his own sense of purpose. The play unfolds through Martin's eyes and his retrospective narration. Martin seeks to find out why Alan has blinded his horses and uncovers that Alan is caught between the opposing ideologies of his mother's Christianity and his father's atheistic socialism, divided by "*Dora the religious and Frank the atheist polarization*" (Bal, 2022, p. 615). Besides, Alan is "*torn by his devotion to Equus*" and by his adherence to "*his mother's strict morals*" (Stacy, 1976, p. 333). Martin understands that Alan has desired to escape in a highly personalised form of worship. Gazing at an image of Jesus that his mother had put on his bedroom wall, Alan as a child was immersed in the associations which the image set up in his psyche. When his father protested, the picture was removed and another image of a horse's head was substituted. Also, his mother told him mythic and biblical stories such as the belief that horse and rider were thought to be one creature. These images and mythic stories imprinted themselves on the mind of the susceptible boy and thus *Equus* is born. Alan becomes fascinated with horses and begins to develop an attraction to horses. The mythical image of the horse and the rider becoming one deeply influences Alan, who is in search of an imaginative space where he could be by himself, freed from his parents and the conflict between them. The image of the horse and the rider merging into another allows him to imagine that he has psychic integrity and he can shelter himself from the opposition between his

parents that divides him into two. This image of doubleness and oneness at once mesmerises him as he could both claim his independence from his parents and enjoy the feeling of being double. For Alan, oneness corresponds to his singularity and his unity with Equus at once. No matter what he imagines in his mind in order to create a personal psychic space where he could be free and on his own, this psychic space has already been impacted by the biblical narratives that his mother has told him for years. In one of her stories, the rider who merges with the horse is Jesus on horseback and this image has seeped into his subconscious. As a result, Equus has become his god. Years later, at the age of seventeen, Alan blinds six horses one night in the stables where he works and is then sent to Martin to be cured. Martin finds out in their sessions that Alan is erotically fixated on a horse that he calls Equus, rides him, naked and bareback at midnight, and sexually climaxes as he rides the horse. Martin also understands that Alan is disturbed by the horse's eyes that are always watching him as his mother's god scrutinises everyone. Alan is bothered by the power that Equus exerts over him and wants to disentangle himself from Equus. One can argue that Alan feels that Equus does not allow him to be intimate with someone else, so he attempts to liberate himself from the oppressive gaze of Equus and blinds six horses during a moment of sexual intimacy with a stable girl. He wants to free himself from Equus. Alan tells Martin that when the stable girl tries to seduce him, he is unable to have an erection. He feels that he is unable to engage in sex because of the jealous horse. Alan begs the horse for forgiveness since he sees Equus as a god-like figure who sees everything he does. In a fit of unrestrained anger and guilt, he blinds six horses. He is arrested and taken to Martin. However, Martin divulges his feeling that his treatment of the boy will rob him of his creative and instinctual vitality and believes that to adjust Alan back to normal life is to destroy his passion and return him to a dull life. He says that Alan's crime is extreme, yet he adds that such extremity is necessary to break free from the repressive chains of a plastic existence. Martin expresses his doubts about the purpose of his profession. He can treat Alan and restore him to normal life. However, he knows that he will take away the boy's unique experience of ecstasy and passionate worship and reduce him to a mere husk. He is stuck in a limbo, vacillating between the numbness of modern society and the terrifying, yet liberating human passion. Staring out into the darkness, Martin reckons that the sharp chain of restriction will never come out of his mouth. The sharp chain of restriction in his mouth represents the repressive rigidity of the Apollonian principle in the modern, normative society. In contrast to this image of repression, Alan's ecstatic, orgasmic Dionysian experience of nocturnal rides on

Equus, bareback and naked, breaks through Martin, shattering his sense of self, the meaning of his arid existence and the purpose of his vocation.

The concrete embodiment of the Apollonian impulse, Martin is an accomplished psychiatrist, highly respected, and married to a dentist, and his life seems to be in order and harmony. He seems to be an intellectually oriented person who reads cultural and artistic books. However, Martin suffers from a clash between the conflicting impulses within himself. As he delves into the mind of his patient, Alan, he comes into recognition that he is chained to his Apollonian side. Indeed, his Apollonian impulse turns out to be an inner constriction for Martin as it forces him to annihilate his Dionysian impulse. In other words, his Apollonian side reduces him to be merely a man of reason, obliterating his sexual impulses. “*To resist Dionysus,*” Dodds argues, “*is to resist the elemental in one’s own nature*” (in Goldhill, 1997, p. 342). Martin resists the Dionysian urge as he represses the primordial in his nature. Apollo embodies “*the man of culture*” who feels “*nullified in the presence of the chorus of satyrs*” who embody the elemental nature (Seaford, 2005, p. 32). As the Apollonian man of culture and civilisation, Martin seems to have annihilated his Dionysian impulses. He has obliterated the elemental impulses in his body; for instance, he is rarely engaged in sexual intimacy with his wife; Alan mocks him in one of their sessions; he teases him by saying that Martin is unable to have an erection. It seems that his erotic desire has shrunk and his flaccid penis symbolises his dried up vitality.

His Apollonian impulse entraps him in “*spiritual incapacitation, removal from the Immediate Life*” (MacMurrough-Kavanagh, 1998, p. 104). His life is devoid of any genuine passion as he is enslaved in a mundane existence. He is severed from the life-affirming values of primordial passion, first-hand experience and extremity. He vicariously seeks to catch a glimpse of the immediate life through his art books, and, later on, through Alan’s direct experience with the immediate life. Martin is a “*seriously fragmented*” character, wards off “*a confrontation with more underdeveloped parts,*” his “*cognitive and affective processes seem arrested*” and, for him, “[*fantasy and reality, self and other, past present and future often condense into amorphous, undifferentiated amalgams. Elements which in reality are clearly distinct are at times experienced as fused; organic totalities are perceived as composed of separate bits pasted together*” (Corello, 1986, p. 196). Thus, Martin confesses that his “*educated, average head is being held at the wrong angle*” (Shaffer, 1977, p. 210), which indicates that he is restricted by the Apollonian values of cultivation and

moderation. Moreover, he speaks of his aversion to the Apollonian rejection of extremity: *“The extremity is the point”* (Shaffer, 1977, p. 273). His mentioning of extremity points to the Dionysian desire for the attainment of the transcendent and the infinite, which the Apollonian impulse renders inaccessible. The Dionysiac excess or extremity reveals itself as *“the truth”* to Martin propelled by the Apollonian drive that represents *“measured limitation”* and *“freedom from wilder impulses”* (Nietzsche 27, 16).

Nietzsche regards tragedy as *“admonition, punishment, and critique”* (Poole, 2005, pp. 64-65). Martin’s confrontation with the Dionysian Alan turns out to be a form of retribution for him; the figure of Alan functions as an admonisher who warns the psychiatrist about the restrictions of his arid life and a critic who reminds him of the limitations of his incapacitated existence. Poole notes that the Apollonian principle *“will tend to ever-increasing rigidity”* should it be *“left to its own devices”* and *“the more rigid the form into which it congeals, the more violent will be the revenge of the Dionysiac when it comes to shatter it, as it inevitably will”* (pp. 64-65). Therefore, Martin’s encounter with Alan shatters his petrified life forcefully as it has been utterly inflexible and oblivious to the Dionysian experience of ecstasy, intoxication and metamorphose. This discloses the fact that all human structures in the Apollonian domain are fragile and therefore vulnerable in the face of the Dionysian chaos and terror. Hence, the rigidity of Martin’s existence threatens the tenuous borders of his subjectivity. The more rigidly he is resistant to change, the more hazardously his life is liable to violent rupture. This line of thought marks tragedy as *“a means of conducting a radical critique of human products, structures, and artefacts”* (Poole, 2005, pp. 64-65). The Dionysian impulse that ruptures Martin’s existence renders him a tragic character. The Apollonian principle embodied by Martin reigns over *“structure, over limits and contours and shapes”* whereas the Dionysian principle embodied by Alan reigns over *“the process of generation that makes forms possible, but also perpetually dissolves them”* (Poole, 2005, p. 64). The Dionysian dissolution is not utterly destructive as it leads to regeneration and revitalises the Apollonian forms that it has shattered. The Apollonian forms reinvigorated by the Dionysian dissolution and chaos cancel death (Karadas, 2020, p.162). Hence, tragedy celebrates *“this force of creative dissolution”* (Poole, 2005, p. 64). Therefore, the Dionysian shattering of the Apollonian structures in Martin’s life causes these structures to be obliterated, which in fact enables him to redesign these disintegrated structures. Hence, the two faces of Dionysus confront one another: *“creative euphoria and lethal retribution”* (Cartledge, 1997, p. 22). The Dionysiac ecstasy leads to euphoric

recreation and reconstruction once it fatally destroys Apollonian forms and structures. Thus, the Dionysian ecstatic possession is “*transformative*” (Easterling, 1997, p. 37). The Dionysian experience begins to transform him, leading him to question his life, to realise that he must metamorphose himself, recreate himself. Hence, the Dionysian destruction is followed by reconstruction.

The repression of the Dionysian impulse cuts Martin off from an instinctual existence where he can worship “*a thousand local gods*” as he wishes (Shaffer, 1977, p. 254). However, his Apollonian side does not let him surrender to the primordial passion of worship. As a result, he feels suspended in the void, empty space of his being: “*Without worship you shrink, it’s as brutal as that ... I shrank my own life*” (p. 274). He is “*an intellectual caught in a Hamlet-like dilemma of thought versus action*” (MacMurrough-Kavanagh, 1998, p. 80). He is aware that he is spiritually incapacitated “*to the extent that he envies a frightened boy committed to a mental institution because he has at least known and experienced passion*” (MacMurrough-Kavanagh, 1998, p. 80). However, he is “*blocked intellectually*” thus, “*an overwhelming sense of futility and meaninglessness engulfs him*” (MacMurrough-Kavanagh, 1998, p.80). Following his tragic self-realization, Martin comes to detest his life devoid of any genuine passion and he turns out to be envious of his patient: “*that boy [Alan] has known a passion more ferocious than I have felt in any second of my life [...] I envy it*” (Shaffer, 1977, p. 274). Martin is restricted by an arid existence, which he loathes since his Dionysian impulse is eradicated by his Apollonian side. Alan’s mystical experience of his ecstatic oneness with horses breaks through him and compels him to transform his idea of psychiatry and his sense of self. Martin realises that horses mean much more than worship for Alan. Klein (1993) calls attention to this fact: “*The horse was not only the object of his worship, but also his invitation to freedom and the source of his sexual release*” (p. 105). Shaffer employs the metaphor of equus to explore Alan’s freedom; Knapp states that horses embody “*unbridled instinct, night (the mare as in ‘nightmare’) and terror*” and symbolise “*the unconscious world: imagination, impetuosity, desire, creative power, youth, energy and sensuality*” (in Chaudhuri, 1984, p. 293). These connotations of horses in psychological terms demonstrate that Alan’s ecstatic experience with horses amalgamates the mythical qualities of the Dionysian impulse. Yet, Martin’s life is lacking in all these Dionysian elements and therefore the Dionysian liberation from social norms and emancipation from Apollonian forms and structures shatter Martin’s petrified existence although he is yearning for it.

The ancient Greek god Dionysus is the god of fertility; therefore, the Dionysian impulse is associated with the enactment of sexual instincts, regeneration and procreation. Martin's sterility, therefore, goes parallel with his Apollonian image in opposition to the Dionysian impulse. For Martin, his sexual impotency constitutes another constriction that he points to as one's "*area of maximum vulnerability*" (Shaffer, 1977, p. 252). He feels extremely nervous when Alan mocks him, claiming that Martin does not make love with his wife: "*I bet you [Martin] never touch her. Come on, tell me. You've got no kids, have you? Is that because you don't fuck?*" (p. 252). Feeling vulnerable, Martin explodes and orders the boy to go to his room immediately and calls him "*wicked little bastard*" (p. 252). However, as he advances in self-realisation and his need for self-exposure increases, Martin confesses that he has not kissed his wife for six years (p. 275). Hence, Martin seems to be chained to his Apollonian side that disconnects him from his embodied existence, and he cannot enact his sexual instincts.

Due to his sterility, Martin is yoked by his too rigid Apollonian existence; he cannot step out of himself and dissolve into immateriality by means of being ecstatically engaged in a sexual encounter. As Dora, Alan's mother, argues, sexuality is not "*just a biological matter, but spiritual as well*" (Shaffer, 1977, p. 227). Apart from the carnal pleasure of fleshly union, sexual intercourse also provides a sort of spiritual ecstasy through which one can transcend his atomised existence and liberate his soul from the Apollonian principle of individuation. Sexual ecstasy allows one to be annihilated, though temporarily, as the French phrase *le petit mort* that literally means "*the little death*" refers to the temporary loss or weakening of consciousness and "*the sensation of orgasm likened to death*" (OED). Once one is enraptured by sexual ecstasy, their sense of self dissolves in waves of orgasmic intoxication. In tune with this conception of erotic love, Shaffer makes Alan achieve spiritual transcendence through orgasmic rides, galloping free and naked on his horse that bears him away. Shaffer accentuates Martin's sexual numbness and spiritual stagnation through his patient's attainment of sexual and spiritual freedom. Martin, who covets Alan's passion, is not at all engaged in an orgasmic experience, which will reconnect him with his body and allow him to dissolve into immateriality and cosmic oneness through ecstasy. Martin is oblivious to Alan's ecstatic experience of becoming animal, "*composing a body with the animal*" and assembling "*a body without organs defined by zones of intensity or proximity*" (Deleuze and Guattari, 1987, p. 274). Alan's erotically charged rides at night allows him to merge with the base instinct in his nature; he composes a unified bodily existence that is suggestive

of the oneness of the horse and the rider from his mother's stories. His embodied self is a body without organs in the Deleuzian sense as his erotic desire is not limited to the erogenous zones of the body and the sexually sensitive areas of his body; erotic desire is dispersed all over his body; organs traditionally linked with sexual desire do not predominate his sexual activity; he even ejaculates without touching his penis. The horse and the rider become one, their bodies merging into one another and thus re-composing, re-assembling the humanimal. His erotic desire is marked by the intensity that springs from the dissolution of the boundary between himself and Equus. Bodily proximity sexually stimulates him; his intense erotic experience is characterised by the sense of commingling, absorbing one another's sweat through the pores of their skins.

However, Martin cannot get in touch with the animal within him. Hence, Martin's sterility causes his vitality to be shrunken and him to be imprisoned in the realm of repression. He is immersed in the enrapturing spirit of Dionysus that encompasses "*ecstasy in its essential freedom from individuation and its union with nature and humankind*" (Daniels, 2013, p. 42). Martin is also entrapped in his marital life since he has a sterile, fruitless relationship with his wife and he feels alienated from his wife. He recounts a typical evening: "*she sits beside [...] fireplace, and knits things for orphans in a home she helps with. And I sit opposite, turning the pages of art books on ancient Greece*" (Shaffer, 1977, p. 253). This family picture indicates how indifferent they are to each other and how arid their relationship is. Martin feels estranged from his wife; he attempts to share his fondness of ancient Greek civilisation with his wife, yet she is far from feeling what he feels when he talks about ancient Greek culture: "*Occasionally, I still trail a faint scent of my enthusiasm across her path. I pass her a picture of the sacred acrobats of Crete leaping through the horns of running bulls – and she will say, 'Och Martin, what an absurd thing to be doing!'*" (p. 253). However, Dysart craves for a fellow person to share with his deep interest in ancient Greek culture and art: "*I wish there was one person in my life I could show. One instinctive, absolutely unbrisk person I could take to Greece*" (p. 254). Due to her briskness and indifference to his field of interest, he comes to detest his wife and calls her "*the familiar domestic monster. Margaret Dysart: the shrink's Shrink*" (p. 253). Martin becomes incarcerated in his marital life which turns out to be another constriction for him. Books about ancient Greece is an Apollonian representation, a symbolic form that is a substitute for the Dionysian instinctual life that is lacking in Martin's life. Martin's flees from "*the rigours of his profession by absorbing himself in books on Ancient Greece, fondly believing himself to be in some way connected with*

that primitive culture in contrast to his antiseptic wife" (MacMurrugh-Kavanagh, 1998, p. 91). Hence, he is in contact with the mythical world of ancient Greece on "*an intellectual level having absorbed its stories, rituals and traditions*" (p. 91). Alan's ecstatic experience makes him realise that cognitive knowledge and embodied experience are completely different. He comes to recognise that he ideally adores the abstract notion of primordial forces of ancient Greece and that he has never experienced these forces on an embodied, visceral level. He understands that Alan is not knowledgeable about the elemental forces of ancient Greece, yet the mythical realm has permeated Alan's body and soul, the Dionysian ecstasy has penetrated his flesh and blood. He becomes conscious of the fact that he has not been in touch with the elemental in human nature that is embodied by Alan's horses, a symbol of "*the animal component in man*" (in Chaudhuri, 1984, p. 292). Martin suffers from the "anguish" that may result from his attempt to transcend the animal within himself (Berger, 1991, p. 12). This attempt to transcend the animal in human is, Berger argues, a symptom of the alienation between human and animal in the Western modernity. Human and animal are no longer harmoniously integrated in Martin's subjectivity. Martin is a modern subject who looks at the animal component in human from afar, becomes aware of its loss and lack within himself as he comes to realise the integration of human and animal in Alan's subjectivity. He is agonised since his rigidly Apollonian side eradicates the Dionysian melange of human and animal.

Martin's Apollonian impulse renders his instinctual plea for passion and worship inattainable, and, in a way, his Apollonian side denies and attempts to control Martin's Dionysian impulse. The dialectical opposition between the Apollonian side and the Dionysian side can be distilled into a confrontation between the conscious and the unconscious respectively. One becomes whole, integrated, calm, fertile, and happy when these two principles have learned to live at peace and to complement one another. The duelling forces of the conscious and the unconscious should be reconciled to ensure a harmonised existence. Dysart's Apollonian characteristics align him with the conscious mind while the unconscious forces are projected onto the Dionysian Alan. As the modern psychiatrist, Martin is in charge of transforming the irrational into the rational, transmuting the incomprehensible into the comprehensible. Yet, in Martin's case, the Apollonian force attempts to exterminate the Dionysian impulse which stands for the unconscious, and the former refuses to be mutually accommodated with the latter. Hence, Martin's consciousness

turns out to restrict him as it enslaves him and seeks to dissociate him from his unconscious state.

The dichotomy between the Apollonian impulse and the Dionysian impulse opens up the way for the perennial opposition between the mind and the body respectively. The mind stands for intellectual cultivation whereas the body represents the fulfilment of sexual desires in this dualistic drama. Martin's intellectual overactivity results in his physical incapacitation. His books of art and culture reflect his cerebral existence while his infertility is a marked sign of his physical incapacitation. Martin confronts the fact that his being is meaningless since his existence is divorced from his bodily being and reduced to the mind. He exists on an intellectual level and is unable to grasp the genuine sensation of being an embodied self. His intangible intellectual knowledge is not complemented by the substantial, tactile experience. Martin worships the idea of primordial forces of human nature rather than act on them and experience them physically. With regards to the conflict between the body and the mind, MacMurrough-Kavanagh (1998) points out that Martin convinces himself that he is "*at heart a 'primitive' creature*" since he takes pleasure in "*annual fortnights wandering around Mediterranean ruins,*" but comes to realise that this experience is "*sick joke*" as he looks at "*pages of centaurs trampling the soil of Argos*" (p. 94). Being in "*some Doric temple – clouds tearing through pillars – eagles bearing prophecies out of the sky*" (Shaffer, 1977, p. 254), Martin seeks to plunge into the realm of genuine passion, yet he worships the ideal picture of ancient Greece that exists in his mind, which drives him into spiritual and physical numbness and mediocrity. Hence, his mind, in parallel with his Apollonian side, becomes a repressive force for him since it condemns him to stagnation.

Martin is besieged by social norms constructed in the Apollonian realm. Owing to societal constrictions, he suffers from the fragmentation of identity. He is split into private and public selves. In order to conform to the codes of society, he assumes an artificial existence. He appears to have "*settled pallid and provincial*" (Shaffer, 1977, p. 274) as he himself confesses. The society stamps its strong image on Martin's public identity. He succumbs to the limitations of the community in which he was born and raised. Married couples are conventionally expected to have children, so Martin, to adhere to social norms, lies that he and his wife do not have children because his wife is "the puritan" although they cannot have children because of his sterility (p. 274). Hence, Martin is bridled by social norms and he feels that there is a sharp chain in his mouth, which is never removed (p. 301).

Martin flounders between his public self and private self. The hidden man beneath the socially constructed public face tries to abandon the tight reins of the prescriptive society. By means of his private identity, Martin attempts to strip himself off his superficial being established through “*socially sanctioned channels*” (MacMurraugh-Kavanagh, 1998, p. 94). Indeed, his private self is shrouded by a web of illusions that has been spun by himself. He recedes into the dream-world of classical Greek antiquity, an imagined world of vitality, in order to divorce himself from the lackluster modern society. As Plunka (1988) suggests, “*thumbing through his art books on ancient Greece,*” Martin envisages “*a world of adventure, wonder, ecstasy and excitement*” and every year he “*trudges off to seek the primitive ancient Greek culture*” for which he yearns (p. 164). In order to dissociate himself from the shrunken shaped by the normative society, Martin makes “*such wild returns*” into “*the womb of civilisation*” (Shaffer, 1977, p. 274) and he dreams of being by “*the great sea*” on the Mediterranean shores where ancient Greeks gods “*used to bathe*” (p. 279). Fluctuating between his public and private selves, Martin suffers from “*psychic disintegration*” as MacMurraugh-Kavanagh (1998) claims (p. 58). His public and private beings are not permitted by social norms to be harmonised. Due to societal constrictions, he cloaks his true self in illusions and artifice.

Porter (2005) argues that Nietzsche thinks that “*the modern world must define itself in relation to tragedy*” and claims that Nietzsche capitalises on “*a peculiarly modern set of desires and fears*” (p. 69). Nietzsche believes that tragedy needs myths, and that modernity has banished them both (Eagleton, 2003, p. 224). Therefore, Nietzsche brings back the Dionysian principle to tragedy, redefining it as “*the essence of modernity*” (Bushnell, 2005, p. 3). Shaffer revisits ancient Greek tragedy to deal with a modern incident. Alan’s Dionysian passions ruptures Martin’s modern rigidity. Martin’s illusory realm of privacy is invaded by the modern world. In a sarcastic manner, Martin explains how he recedes into his personal domain of primordial passions, gods and genuine worship: “*Three weeks a year in the Peleponnese, every bed booked in advance, every meal paid for by vouchers, cautious jaunts in hired Fiats, suitcase crammed with Kao-Pectate! Such a fantastic surrender to the primitive*” (Shaffer, 1977, p. 274). Thus, Martin feels choked by the intrusion of the modern world images such as cars, suitcases, vouchers and reservations even in the dreamy world of ancient Greece, which has an intrinsic value to him. According to Eagleton (2003), Nietzsche believes that “*myth will be reborn on an epic scale at the heart of the modern epoch. Only in this way will an atomized social order be furnished with the collective symbolic resources of which it is in need*” (p. 225). The modern individual is

disenchanted with ancient myths and needs to be reenchanting according to Nietzschean understanding of tragedy. Therefore, the Greek god of wine, excess, ecstasy, chaos, transfiguration and intoxication “*must return, countering a barren individualism with an ecstatic dedifferentiation of the self, dissolving the autonomous subject back into its blissful pre-conscious union with Nature*” (Eagleton, 2003, p. 225). The autonomous modern subject has been demystified and is not invested in an ecstatic experience of being one with nature. Similarly, Weber (2004) notes that “*in principle, then, we are not ruled by mysterious, unpredictable forces, but that, on the contrary, we can in principle control everything by means of calculation*” (pp. 12-3). He adds that the modern subject needs “*no longer have recourse to magic*” as opposed to “*the savage for whom such forces existed*” (p. 13). The rational modern subject has been disenchanted with the world. Yet, Dionysus strikes back at the modern subject and the autonomous subject becomes a tragic subject according to the Nietzschean interpretation of tragedy.

Neither his arid public identity devoid of any genuine passion nor his illusory private identity offers Martin the opportunity to be immersed in the real sensation and exuberance of living passionately. Moreover, he is reduced to the state of a voyeur by social constrictions imposed on him. Voyeurism, MacMurrough-Kavanagh (1998) argues, is “*an attempt to appropriate another’s experiences and thus to live vicariously*” (p. 62). A voyeur is not indulged in first-hand experience since he is disconnected from the immediate contact with life. A voyeur participates in life at second hand; in a way, he is a parasite-like creature feeding on another’s passion. Accordingly, Martin hopes to catch what he longs to possess by bearing witness to Alan’s genuine passion. MacMurrough-Kavanagh (1998) further claims that “*the ‘blink game’ which Martin persuades Alan to play is motivated by the psychiatrist’s desire to penetrate his patient’s experience in a voyeuristic manoeuvre*” (p. 63). Hence, Martin capitalises on Alan’s Dionysian passion.

Repressive social norms enslave Martin through his profession; therefore, his profession turns out to be another constriction for him. He is forced by social norms to restore Alan to normality in order to ensure civic health, peace and social order. Sarcastically Martin calls his profession as “*the adjustment business*” since he is assigned by the society to convert the irrational into the rational and the acceptable (Shaffer, 1977, p. 213). Since Martin is chosen to uphold the normal, he is expected to devitalise the Dionysiac trespasser who intrudes upon the normal. Martin is charge of the “*emasculatation*” the transgressor whose Dionysian madness threatens

normative society (Taylor, 1974 p. 29). His profession compels him to mould “*individuals into a contingent but unquestionable concept of normality*” (MacMurraugh-Kavanagh 90). Martin is asked to normalise what is marginal and pushed to the periphery of the society. As MacMurraugh-Kavanagh asserts (1998), it is the task of the psychiatrist to “*murder Alan’s replacement deity and return Alan to the ‘normal world’ from which Dysart himself longs to escape, and which, finally, he no longer believes*” (p. 95). Martin has to enact the sacrifice required of him by the society to the great god of normality, yet he is not willing to annihilate the primordial and free spirit of his patient whose existence he finds more meaningful than his own punitive, shrunken self (Shaffer, 1977, p. 254). As Martin advances in self-recognition, he comes to question his profession and the concept of normality: “*The Normal [...] is also the dead stare in a million adults. It both sustains and kills – like a God. It is the Ordinary made beautiful, it is also the Average made lethal*” (p. 257). As Martin observes that the normal is only ensured through the obliteration of extreme passions for the sake of the sustenance of the society, he comes to detest the notion of normality prescribed by social norms. He loathes his profession so much that he confesses that he “*would like to leave this room and never see it again*” in his life (p. 279). He is so much disturbed by his treatment of Alan that his illusory realm of privacy, ancient Greece, is marred by the image of human sacrifice in his nightmare. His profession functions as a constriction on Martin as it transforms his idealised ancient Greece, the domain of his beloved deities, into a “*self-constructed hell*” where he is haunted by his conscience (MacMurraugh-Kavanagh, 1998, p. 57). Martin discloses his nightmare:

I am a chief priest in Homeric Greece. I’m wearing a wide gold mask
[...] holding a sharp knife [...] The sacrifice is a herd of children [...] I
fit in the knife and slice [the children] elegantly down to the navel [...] I
I’ve started to feel distinctly nauseous [...] I redouble my efforts to look
professional [...] the damn mask begins to slip. (Shaffer pp. 216-17)

Martin is repulsed by his professional role that forces him to murder Alan’s Dionysian self. His affective response which is manifest in his nightmare demonstrates that he has been alienated from his profession. The Apollonian psychiatrist becomes aware that his profession compels him to obliterate the Dionysian chaos that convulses beneath the Apollonian veil of illusions. The Dionysiac element must be repressed as it is regarded as “*a threat to civic life, disrupting the Greek from his serene participation in the city, as opposed to earlier, foreign influences of the Dionysiac that Homeric art could easily deflect by denouncing*

as *barbaric*" (Daniels, 2013, p. 43). Martin's nausea indicates that he is unwilling to dissect children and accordingly he is unwilling to eradicate Alan's sense of passion and worship by restoring him to normality. MacMurrough-Kavanagh (1998) contends that his nightmare "*in which he feels his ceremonial mask slipping as he disembowels sacrificial victims fully reveals his crisis of professional and personal identity*" (p. 62). Martin comes to recognise that the frenzy of Dionysus is "*inaccessible to human logic*" (Sourvinou-Inwood, 2005, p. 21). The Dionysian madness reveals that disorder is good. It discloses that "*the exclusion of disorder*" is madness (p. 21). This chaos is inspired by Dionysus. This Dionysiac impulse threatens human rationality.

Martin becomes aware that what he is doing clinically is wrong ethically. As his professional constriction arrives at its peak, he comes to feel that "*the job is unworthy to fill*" him (Shaffer, 1977, p. 217). He realises that to cure Alan is to erase his sense of passion and to supplant it with a shrunken form of worship that dominant social forms deem normal. To cure Alan is to paste "*Band Aids on him*" (Corello, 1986, p.196). Thus, Martin comes into recognition that to cure Alan means regarding him as an "*object-to-be-changed*" rather than "*a-person-to-be-accepted*" (Plunka, 1988, p. 112). Curing is a disservice to Alan as Martin notes that "*my desire might be to make this boy an ardent husband – a caring citizen – a worshipper of abstract and unifying God*" and adds that "*my achievement, however, is more likely to make a ghost*" (Shaffer, 1977, p. 299). Psychiatric treatment will set Alan "*on a nice mini-scooter and send him pattering off into the Normal World*" (p. 299). Martin does not desire to give Alan "*Normal places for ecstasy*" and he refrains from making Alan feel his "*private parts*" as "*plastic*" (pp. 299-300). He fears that he may destroy Alan's genuine passion. Martin comes into recognition that his treatment of Alan will exterminate his joy and ecstatic enthusiasm, and imprison him in the plastic, shrunken modern world. Therefore, Martin's profession becomes a great constriction for him, as he no longer has faith in it. He does not want to extinguish the fire of life in Alan that he longs to have, and to drive his patient into a mundane existence he is seeking to flee. Since he finally utters that he will deliver Alan from "*madness,*" the sharp chain of constriction will never come out of his mouth (p. 301).

Conclusion

At the heart of *The Birth of Tragedy* lies the opposition between the two Greek gods, Apollo and Dionysus, who stand for two antagonistic aesthetic principles that are complementary and vital to the production of tragedy. Nietzsche posits these gods as the mythological personifications of two fundamental human drives. Peter Shaffer's

Equus embodies the clash between these two principles through Martin and Alan, representing the Apollonian and the Dionysian impulses respectively. Walter Benjamin's most often quoted saying runs: "*There is no document of civilization which is not at the same time a document of barbarism*" (1969, p. 256). The conflict that Benjamin finds between the document of civilisation and the document of barbarism corresponds to the clash that Nietzsche finds between the Apollonian impulse and the Dionysian impulse. The Apollonian impulse gives form to the Dionysian chaotic, ecstatic and bacchic frenzy that convulses beneath the Apollonian surfaces. Similarly, according to William Butler Yeats (1961), "*tragedy must always be a drowning and breaking of the dykes that separate man from man*" (p. 241). The breaking of dykes that Yeats finds at the origin of tragedy dovetails with the psychological state of Martin whose boundaries are annihilated and whose sense of self dissolves. Once he undergoes the collapse of boundaries and suffers the disintegration of the self, he becomes a tragic character. He is engulfed by the flood of the Dionysian force and his limits are inundated by the Dionysian waves that are unleashed by Alan's mystical, ecstatic experience. Likewise, Nietzsche claims that there are "*no beautiful surfaces without a terrible depth*" (in Sallis, 1991, p. 37).

The above-mentioned terrible depth that he refers to is the Dionysian excess and dissolution fleshed out in the person of Alan, whereas the beautiful surface that he points to is the Apollonian impulse embodied in the person of Martin. Eagleton (2003) states that "*the soothing balm of the Apollonian is applied to the primordial wound of the Dionysian*" (p. 52). The Dionysian wound is embalmed in the Apollonian form of tragedy. Eagleton puts forward that the Dionysian man "*will mischievously offer us the satyr, those mocking, aboriginal, libidinal creatures of Nature who are eternally the same, who have seen civilizations come and go*" (p. 54). Accordingly, Alan ridicules Martin by making fun of his impotency and his lack of libidinal energy. Martin confronts a frenzy, chaos, excess and terror that enjoys both creation and destruction that is unbridled by Alan and his experience of *jouissance* which transgresses boundaries. Readers feel both "*rapture and repulsion*" in the Dionysian experience (Eagleton, 2003, p. 54). Alan's ecstatic ride on the horse enraptures readers while his blinding of six horses repulses them. His bacchic ride springs from the bliss of Dionysus as he desires to become at one with the primordial nature. However, Eagleton reminds us that one also desires to tear himself the "*orgiastic embrace*" and "*communal bliss*" of the Dionysian impulse (p. 55). Hence, Alan blinds six horses to tear himself from such ecstatic embrace. Thanks to the Apollonian principle, this bacchic frenzy is transformed into a tragic play that frames,

moderates, formalises and sublimates the Dionysian experience of jouissance. The Dionysian abysmal underworld is metamorphosed into a dramatic illusion and a theatrical representation in the domain of the Apollonian impulse. The Dionysian impulse is discharged into the Apollonian realm of forms, images, limits and boundaries. Alan's ecstatic experience of oneness with nature is embodied by Dionysus since he is "*a collective divinity*" while Martin as a psychiatrist attempts to change the Dionysian experience into an understable, comprehensible form in the Apollonian domain as Apollo is "*individuated*" divinity (Lenson, 1987, p. 35). The Dionysian impulse breaks through Martin as he strives to break it down into representable images and forms. The Dionysian abyss that is "incomprehensible and full of terror for the Apolline individual" shatters Martin's reified identity as a psychiatrist and destroys "*the occluded foundation of the calm and beautiful image world he has constructed*" (Burnham and Jesinghausen, 2010, p. 50). Thus, the Dionysian impulse allows one to reconstruct, revitalise and rejuvenate himself. Dionysus wells up through the mediating power of Apollinian appearances; his essential being is individuated by taking on a spectacular presence. Dionysus brings madness: "*All tradition, all order must be shattered. Life becomes suddenly an ecstasy - an ecstasy of blessedness, but an ecstasy, no less, of terror*" (Otto, 1965, p. 78).

To conclude, the Dionysian Alan represents the enactment of one's passions and instincts whereas the Apollonian Dysart embodies self-postponement and repression of desires and impulses. Dysart's bluntness is rendered intolerable by the sharpness of Alan's passion. Dysart realises his hollowness as he hears "*the creature's voice*" which is calling him "*out of the black cave of the Psyche*" (Shaffer, 1977, p. 267). Dysart feels "*lost*" and "*desperate*" and he attempts to "*jump clean-hoofed on to a whole new track of being*" (p. 210). The Dionysiac wells up within himself to kill and resurrect himself. Yet, he cannot jump because "*my own basic force - my horse power, if you like*" is too feeble, "*too little*" (p. 210). Dysart remains reined up by the sharp chains of inner, societal, professional, marital constrictions that suffocate him. He is stuck in a limbo between the Apollonian and Dionysian impulses. Social norms divide him into two selves; his public self is severed from his private self in order for him to conform to social norms. He takes refuge in illusions to camouflage his true self, yet his realm of privacy is intruded upon by repressive social norms. His illusory personal space is confiscated by his profession that causes him to annihilate the primordial passion and the free spirit, which he glorifies as the genuine passion he comes across in Alan. Owing to these multiple constrictions,

which entrap him, Martin laments in an elegiac tone that there is “*now, in my mouth, that sharp chain. And it never comes out*” (p. 301).

This is how the play ends; Martin hears the call of the Dionysian, but fails to summon up his courage, to die and revitalise himself. Shaffer’s play does not allow for a complete catharsis for Martin; it does not offer a purification that leads to spiritual renewal or release from tension. Martin treats Alan by utilising a method that is based on emotional discharge, “*abreaction or catharsis*” (Glenn, 1976, p. 482) and thus brings Alan’s joy and terror to consciousness and affords it expression. However, the lack of a complete catharsis in the case of Martin, the embodiment of the modern subject, renders him a tragic character in the modern age. His surname is Dysart; his Apollonian self dies hard. Martin gazes into the Dionysian abyss and the abyss also gazes back into him, compelling him to take action in order to metamorphose himself. Nietzsche believes that the clash between the Dionysian drive and the Apollonian drive leads to a new birth by “*a process of reciprocal intensification*” (1999, p. 28). Martin journeys into the uncharted territories of ecstatic and bachhic experience by means of delving into the dark regions of Alan’s psyche and the Dionysian “*unaccountable territories*” where Alan performs his nocturnal rituals with horses (Murray, 1995, p. 11). Martin tragically realises that the Apollonian drive and the Dionysian drive are complementary impulses, yet fails to resolve them into a symbiosis. As a tragic character who appears to be fully aware of his tragic flaw at the end of the play, Martin, who cannot liberate his passions which transgress the surveillance of repressive and normative society, evokes a sense of pity and fear in readers. Shaffer’s modern tragedy communicates the idea that Martin’s misfortune could befall every modern subject who fails to release the elemental self, and to militate against the rigidity of social order that wears him down, and who is dissociated from the life-affirming excess and extremities of instinct and passion, swamped by a sense of alienation and drifting like a ghost. In tandem with the Nietzschean synthesis of Apollo and Dionysos in tragedy, Shaffer transforms Alan’s Dionysian experience of madness, frenzy and ecstasy into an Apollonian form, a modern tragedy, which could be seen as the playwright’s call to the human beings living in the modern age to descend into the Dionysian depths of chaos and terror only to be dismembered, annihilated, metamorphosed, reinvigorated and to rise up again in the domain of the Apollonian principle and thus to change, reconstruct and revolutionise the symbolic realm of forms, images and boundaries constructed by the Apollonian impulse. The Dionysian principle symbolises “*change and dynamism, in contrast to the calm, still serenity of Apollo*” (Daniels, 2013, p. 47). The Dionysian urge

cannot be repressed or expelled out of existence in any individual without incurring immense penalties. The Apollonian principle ensures culture and civilisation and the Dionysian principle ensure primordial passion; these conflicting impulses must be conjoined. Once Dionysian impulses are utterly annihilated, the Apollonian force will be eventually exterminated; they intensify one another. Shaffer weaves this ritualistic clash into the heart of *Equus* and suggests a mutual accommodation to cure the modern subject. To glimpse into the nocturnal cave of the Dionysian for the modern subject is lethal, but liberating. Porter (2005) believes that Nietzsche regards tragedy “a touchstone of the future, and consequently of paramount importance for the present” (p. 69). The future will be reconstructed following the Dionysian dissolution if the Apollonian subject summons up his courage to look into the primordial Dionysian abyss that is both deathly and emancipatory, and thus destroy the present. As a consequence, experiencing such an ecstatic transmutation through tragedy is in the last analysis thoroughly life-affirming and immensely rejuvenating.

References

- Bal, M. (2022). Peter Shaffer’s *Equus* and equine-assisted psychotherapy (EAP). *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, 32 (2) , 601-620. DOI: 10.26650/LITERA2021-1028065.
- Benjamin, W. (1969). *Illuminations: essays and reflections*. (H. Zohn, Trans.). New York: Schocken Books.
- Berger, J. (1991). *About looking*. New York: Vintage.
- Bowlby, R. (2007). *Freudian mythologies: Greek tragedy and modern identities*. Oxford: Oxford University Press.
- Burnham, D. and Martin J. (2010). *Nietzsche’s the birth of tragedy: A reader’s guide*. London and New York: Continuum.
- Bushnell, R. (2005). Introduction. In R. Bushnell (Ed.), *A companion to tragedy* (pp. 1-4). Oxford: Blackwell.
- Cartledge, P. (1997). ‘Deep plays’: theatre as process in Greek civic life. In P. E. Easterling (Ed.). *The Cambridge companion to Greek tragedy* (pp. 3-35). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaudhuri, U. (1984). The spectator in drama/drama in the spectator, *Modern Drama*, 27, 281-323.

- Corello, A. V. (1986). *Equus: The ritual sacrifice of the male child*. *Psychoanalytic Review*, 73 (2), 191-211. PMID: 3092264.
- Deleuze, G. and Félix G. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. (B. Massumi, trans.). Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Daniels, P. R. (2013). *Nietzsche and the birth of tragedy*. New York: Routledge.
- Eagleton, T. (2003). *Sweet violence: The idea of the tragic*. Malden, MA: Blackwell.
- Easterling, P. E. (1997). A show for Dionysus. In P. E. Easterling (Ed.), *The Cambridge companion to Greek tragedy* (pp. 36-53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Freud, A. (1966). *The ego and the mechanisms of defense*. Madison: International University Press.
- George, G. D. (1999). The disruption of health: Shaffer, Foucault, and 'the normal'. *Journal of Medical Humanities*, 20(4), 231-45.
- Gianakaris, C. J. (1992). *Peter Shaffer*. London: Macmillan.
- Glen, J. (1976). Alan Strang as an adolescent: A discussion of Peter Shaffer's *Equus*. *International Journal of Psychoanalytic Psychotherapy*, 5, 473-87. PMID: 955799.
- Goldhill, S. (1997). Modern critical approaches to Greek tragedy. In P. E. Easterling (Ed.), *The Cambridge companion to Greek tragedy* (pp. 324-47). Cambridge: Cambridge University Press.
- Geuss, R. (1999). Introduction. In R. Geuss and R. Speirs (Eds.), *The birth of tragedy and other writings*. (R. Speirs, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Karadas, F. (2020). Weaving and the tarot as Apollonian repressive mechanisms in Tennyson's "The Lady of Shalott" and Carter's "The Lady of the House of Love". *Söylem Filoloji Dergisi*, 5 (1), 160-75.
- Klein, D. A. (1993). *Peter Shaffer*. New York: Twayne Publishers.
- Lenson, D. (1987). *The birth of tragedy: A commentary*. Boston, MA: Twayne Publishers.
- MacMurrough-Kavanagh, M. K. (1998). *Peter Shaffer: Theatre and drama*. Basingstoke: Macmillan.
- Murray, A. S. (1995). *Who's who in mythology: Classic guide to the ancient world*. London: Bracken Books.

- Nietzsche, F. (1999). *The birth of tragedy and other writings*. (R. Speirs, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Otto, W. F. (1965). *Dionysus: myth and cult*. (R. B. Palmer, Trans.). Bloomington: Indiana University Press.
- Oxford English Dictionary. (n. d.). Le petit mort. In *oed.com dictionary*. Retrieved August 20, 2023, from <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=petit+mort>
- Plunka, G. A. (1988). *Peter Shaffer: Roles, rites, and rituals in the theatre*. Ontario: Associated University Press.
- Porter, J. I. (2005). Nietzsche and tragedy. In R. Bushnell (Ed.), *A companion to tragedy* (pp. 68-87). Oxford: Blackwell.
- Poole, A. (2005). *Tragedy: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Roche, M. W. (2005). The greatness and limits of Hegel's theory of tragedy. In R. Bushnell (Ed.), *A companion to tragedy*. (pp. 51-67). Oxford: Blackwell.
- Sallis, J. (1991). *Crossings: Nietzsche and the space of tragedy*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Seaford, R. (2005). Tragedy and Dionysus. In R. Bushnell (Ed.), *A companion to tragedy* (pp. 25-38). Oxford: Blackwell.
- Shaffer, P. (1977). *Equus*. New York: Penguin.
- Sourvinou-Inwood, C. (2005). Greek tragedy and ritual. In R. Bushnell (Ed.), *A companion to tragedy* (pp. 7-24). Oxford: Blackwell.
- Stacy, J. R. (1976). The sun and the horse: Peter Shaffer's search for worship. *Educational Theatre Journal*, 28(3), 325-37. doi:10.2307/3206422.
- Taylor, J. R. (1974). *Peter Shaffer*. London: Longman.
- Weber, M. (2004). *The vocation lectures*. (R. Livingstone, Trans.). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Woodward, A. (2015). Becoming-animal in Shaffer's *Equus*. *Deleuze Studies* 9 (2), 231-56. doi: 10.3366/ dls.2015.0184.
- Yeats, W. B. (1961). *Essays and introductions*. London and Basingstoke: Macmillan.

Summary

In Equus, the dramatic conflict is between Alan Strang, who represents instinct, and Martin Dysart, who stands for reason. The clash between these characters is based upon the Nietzschean opposition between the Dionysian and Apollonian impulses. Nietzsche's impact on Shaffer is quite manifest in Equus. Therefore, this article aims to explore the two characters within the context of the Dionysian and Apollonian dialectic. The conflict between Alan and Martin is fundamental to this study. It has been asserted that Alan and Martin are two clashing protagonists. I argue that Martin is the protagonist while Alan is the antagonist in Equus, as the initial conflict configured as a battle between these two characters changes into the opposition between rival impulses within the individual himself, Martin in this play. Through the rational mind of the Apollonian Martin, the reader is given insight into the Dionysian experience of Alan. As the Dionysian ruptures the Apollonian, Martin emerges as a tragic character in this modern tragedy. The Dionysian ecstatic experience of disintegration is expressed through the Apollonian form of drama.

The Dionysian Alan in this play feels no tension between clashing forces within himself: only the Apollonian Martin is besieged by such torments. Devoid of intellectual development, the Dionysians have no capacity for such rational analysis and they feel no need for it because they are well established within their own visions and belief-systems. Besides, the playwright, a Western intellectual, is obviously more intrigued by the limitations of Apollonianism than the limitations of an impulse he clearly cherishes. Martin voyages into the unconscious levels of impulse that have hitherto remained unrecognised within him. Therefore, the Apollonian man is compelled to abandon his rational position and acknowledge that his own impulses are not as unambiguously rational as he had always assumed.

Equus has two fundamental characters in tandem with the notion of dramatic conflict that accords well with the dialectics of the Apollonian and Dionysian impulses: Alan, a seventeenth-year-old boy, who plunged a spike into the eyes of six horses, and Martin, a middle-aged psychiatrist who descends into the crevices of Alan's tortured psyche to cure him. The patient is the object of the psychiatric investigation while the psychiatrist is the object of the playwright's exploration. Martin faces his own spiritual numbness and subsequently gains self-realization through Alan. By means of this co-existence of the antipodal characters, Shaffer examines the reasons and results of the enactment and the suppression of one's passions, respectively in the persons of Alan and Martin. Estranged from his contemporary society, Martin finds himself at odds with its norms and value-systems. He is disillusioned with modern civilization. Longing for the primordial, Martin, like Alan, loathes the plastic society, yet fails to discard it completely. This increases his sense of alienation as he realises that he is not bold enough to "jump clean-hoofed on to a whole new track of being" (Shaffer p. 210). Martin is imprisoned in a realm which he can neither fully repudiate nor fully embrace. Therefore, Equus evinces an anarchic flow of instincts and passions, which eventually turns upside down conventional norms through the conflict between the Apollonian impulse and the Dionysian impulse. Rigid boundaries in the normative world of the Apollonian principle are shattered in the confrontation with the Dionysian power. As a consequence, Martin who no longer believes in the cognitive forms of the Apollonian realm, is muddled by Alan's Dionysian vitality.

To sum up, Alan embodies the liberation of one's passions and instincts whereas Dysart represents self-effacement. Dysart's bluntness becomes even more intolerable in the face of the sharpness of Alan's passion. Dysart recognises his emptiness as he listens to the primordial creature's voice which is summoning him to get "out of the black cave of the Psyche" (Shaffer p. 267). The Dionysiac bubbles up within him to murder and regenerate himself. Yet, he fails to do so because his "horse power" has been weakened (Shaffer p. 210). Dysart is yoked by the chains of constrictions that choke him. He is stuck in a dilemma between the Apollonian and Dionysian impulses. Social norms force him to have two selves; his public self is divorced from his private self in order for him to conform to social norms. He takes shelter in illusions to conceal his true self, yet his realm of privacy is invaded by oppressive social norms. His illusory personal space is flooded by his profession that leads him to eradicate the primordial passion and the free spirit, which he values as the true passion he sees in Alan. Owing to these various constrictions, which imprison him, Martin grieves, saying that there is "now, in my mouth, that sharp chain. And it never comes out" (Shaffer p. 301).

This is how the play comes to an end. Martin hears Dionysus's call but is unable to summon up his courage. Martin looks into the Dionysian abyss and the abyss also looks back at him, forcing him to transform himself. Martin goes into the unknown territories of ecstatic and bachhic experience by means of journeying into the unlit gardens of Alan's psyche. Martin tragically comes to see that the Apollonian drive and the Dionysian drive are complementary principles yet is incapacitated to unite them. As a tragic character who seems to be fully conscious of his tragic flaw at the end of the play, Martin, who fails to emancipate his passions which challenge the surveillance of modern society, arouses a sense of pity and fear in people who come across him. Shaffer's modern tragedy puts forward the idea that Martin's tragedy could happen to every modern subject who cannot release the primordial self, and to fight against the oppression of social order and who is severed from the Dionysian excess and extremities of instinct and passion, who is suffocated by a sense of estrangement and floating like a ghost. In accordance with the Nietzschean interpretation of Apollo and Dionysus, Shaffer makes Alan's Dionysian experience of madness, intoxication and ecstasy into an Apollonian form, a modern tragedy.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA CENEVRELİ SAATÇİLER (1600-1763)

THE GENEVAN WATCHMAKERS IN THE
OTTOMAN ISTANBUL (1600-1763)

Ahmet Şamil GÜRER

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı,
asgurur@ankara.edu.tr

Öz

Bu makale 1600-1763 yılları arasında yaklaşık olarak bir buçuk asır İstanbul'da yaşamış olan Cenevrelî bir Protestan cemaatinin iktisadi, sosyal ve dini hayatını arşiv belgeleri esasında incelemektedir. İstanbul'un daha ziyade Frenkler ile meskûn semti Galata'da yerleşmiş olan bu cemaatin ticari faaliyetleri Cenevre'de üretilmiş olan saatlerin satışı, montajı ve tamiratına dayanmaktaydı. İstanbul'un 16-18. yüzyıl aralığındaki Şeriyeye Sicilleri incelendiğinde kentte çok sayıda saatin kullanımında bulunduğu anlaşılmaktadır. Erken Modern Çağın saatleri karmaşık mekaniği ve ayrıntılı tasarımları ile dönemin en ileri teknolojisini yansıtmaktaydı. Bu saatlerin üretimi ve onarımı onların her farklı bileşeninde uzmanlaşmış zanaatkarların istihdamını gerektirmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'daki Cenevre kolonisinin oluşması ile Türkler arasında saat kullanımının özellikle 17. yüzyıl başlarından itibaren artış göstermesi arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan Calvinist doktrinlerin Cenevre'ye getirdiği bir yeni takım sosyal düzenlemeler kentte saat sanayiinin doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Ülkede 16. yüzyılın ortalarından itibaren lüks ve pahalı tüketim maddelerinin kullanımının yasaklanması Cenevrelî zanaatkarların ürettikleri saatleri dış pazarda değerlendirmelerini gerektirmiştir. Cenevrelî saatçiler açısından özellikle İstanbul, daha kaliteli olan İngiliz saatleri ile rekabet edebilecekleri bir saat piyasasına sahiptir. Bu araştırmada incelenen belgeler 1737 yılı itibarıyla İstanbul'da 160 kişiden müteşekkil bir cemaatin oluştuğunu göstermektedir. Bunlar Protestan olmalarına rağmen İstanbul'daki Fransız elçisinin koruması altında bulunmakta ve kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmaktaydılar. Cenevre ile yapmış oldukları yazışmalardan cemaatin liderlerinin en çok kaygılandıkları hususun bu dini topluluğun İstanbul'un kozmopolit çok dinli yapısından etkilenerek dejenerasyona uğramasıydı. Bu yüzden yazışmaların konusu çoğunlukla Cenevre'den rahip talepleri ile ilgilidir. Dini açıdan Hollanda elçisinin himayesinde bulunan cemaat, elçiliğin müştemilatında küçük bir kilise kurmuştur. Şapel denilebilecek bu kilise büyük ihtimalle İstanbul'da kurulmuş olan en eski Protestan kilisesiydi. Hollanda elçisinin bu kilise aracılığıyla Protestanlığı Hıristiyan Osmanlı tebası arasında yayma tasarımları da belgelerde yer alan hususlardandır.

Abstract

This article examines the economic, social and religious life of a Genevan Protestant community that lived in Istanbul for nearly a century and a half between 1600 and 1763 on the basis of archival documents. This community settled in Galata, a predominantly Frankish neighborhood of Istanbul, and its commercial activities were based on the sale, assembly and repair of watches manufactured in Geneva. An examination of Istanbul's 16th-18th century Court Registers reveals that a large number of clocks were in use in the city. The clocks of the Early Modern Era reflected the cutting-edge technology of the period with their complex mechanics and elaborate designs. The production and repair of these clocks required the employment of artisans specialized in each of their different components. Thus, there is a direct relationship between the establishment of the Genevan colony in Istanbul and the increase in the use of clocks among Turks, especially from the early 17th century onwards. On the other hand, a new set of social regulations brought to Geneva by Calvinist doctrines led to the birth and development of the watch industry in the city. The prohibition of the use of luxury and expensive consumer goods in the country as of the mid-16th century required Genevan artisans to utilize the watches they produced in the foreign market. For Genevan watchmakers, especially Istanbul had a watch market where they could compete with the better quality English watches. The documents analyzed in this study show that by 1737, a Genevan community of 160 people had formed in Istanbul. Although they were Protestants, they were under the protection of the French ambassador in Istanbul and benefited from the privileges provided by the capitulations. In their correspondence with Geneva, the leaders of the community were most concerned about the degeneration of this religious community under the influence of the cosmopolitan multi-religious structure of Istanbul. Therefore, the correspondence was mostly about requests for priests from Geneva. Religiously under the patronage of the Dutch ambassador, the congregation established a small church in the outbuildings of the embassy. This church, which could be called a chapel, was probably the oldest Protestant church established in Istanbul. The Dutch ambassador's plans to spread Protestantism among the Christian Ottoman subjects through this church are also included in the documents.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 15 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 30 March 2024
Date accepted: 15 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Cenevre; Pera; Protestanlık;
Kalvinizm; İsviçre; Huguenot

Keywords

Geneva; Pera; Protestantism;
Calvinism; Switzerland; Huguenot

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.29

Giriş

Özel coğrafi konumu itibarıyla dünyanın en önemli iktisadi merkezleri arasında yer alan İstanbul şehri tarihi boyunca muhtelif milletlerden tüccar ve zanaatkârı kendine çekmiştir. Bunların bir kısmı Bizans ve Osmanlı İmparatorlarının bahsettikleri imtiyazlarla şehrin Pera veya Galata denilen kesimine yerleşerek sosyal ve iktisadi hayata entegre olmuşlardır. İstanbul'un fethinden yirmi beş yıl sonra yapılan ikinci tahrirde Galata'da 332 haneden oluşan bir Avrupalı nüfusun yaşadığı tespit edilmiş ve bu sayı 1714 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 5000 kişiye ulaşmıştır (Ortaylı, 1994, s. 205). Genellikle İtalyan ve Fransızlar gibi Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı milletlerden oluşan bu nüfusa 17. yüzyıl başlarından itibaren, küçük bir Cenevreli Kalvinist saatçi cemaati de katılmıştır.

Galata'daki İtalyan nüfus Osmanlı'ya büyük ölçüde Bizans'tan intikal etmiş, Fransız müstemenler ise daha ziyade kapitülasyonlar sayesinde burasını mesken tutmuşlardı. Ayrıca her iki tüccar grubu da Akdeniz'e kıyısı olan denizci ülkelerden gelmişlerdir. Oysa, Cenevre'ye en yakın liman günümüzdeki modern karayolu ağıyla bile 450 kilometre uzaklıkta bulunan Marsilya'dır. Ayrıca, kara ticaretine alışkın olan bu Cenevreli tüccarlar İstanbul'a gelmek için uzun ve tehlikeli bir deniz yolculuğuna katlanmak zorundaydılar. İzlerini 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar sürebildiğimiz bu Cemaat'in¹ İstanbul'da yaklaşık bir buçuk asır kadar kaldığı varsayılmaktadır.

Onları maceralı yolculukları göze alarak İstanbul'a gelip birkaç nesil kalmaya iten temel motivasyonun saat ticareti olduğu oldukça açıktır. Bununla birlikte, söz konusu dönemde İsviçre kantonlarının Osmanlı İmparatorluğu ile henüz diplomatik ilişkisinin bulunmadığı hususu göz önünde bulundurulduğunda bunların ikamet, ticaret ve dini faaliyetlerini hangi hukuki statü altında gerçekleştirdikleri meselesi cevaplanmayı bekleyen en temel problemlerden biridir. Onlardan bahseden belgelerin 1763 tarihli mektuplarla nihayet bulması Cemaat'in bu tarihten sonraki akıbetini de ayrıca ele almayı gerektirmektedir.

19. yüzyıl ortalarında Paris'te çıkarılan *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* dergisinde yayımlanmış bir belge grubu bu problemlerin çözümüne katkı sağlayacak ölçüde veri içermektedir. Derginin 1855-1862 yılları arasındaki altı sayısında transkripsiyonları yayımlanmış olan bu belgeler cemaat liderlerinin ve İstanbul'daki Hollanda elçisinin 1592-1763 yılları arasında Cenevre

¹ Belgelerde kendilerini "Congrégation" veya "Compagnie" olarak tanımladıklarından bu çalışmada da kelimelerin Türkçedeki karşılıkları olan "Cemaat" ve "Topluluk" tabirleri kullanılmıştır.

Kantonu resmi makamları ve dini kurumları ile yapmış oldukları yazışmalardan oluşmaktadır (Wandington, 1855; Wandington, 1858; Archinard ve Heyer, 1861; Heyer 1861, Heyer, 1862). Bunlar özellikle Cemaat'ın dini faaliyetleri ve sosyal yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedirler. Bu frankofon Cemaat'ın Osmanlı resmi makamları tarafından Fransız olarak kabul edilmeleri (Heyer, 1862, s. 63) ise Osmanlı arşivinde doğrudan onlardan bahseden herhangi bir belgenin tespitini neredeyse imkânsız hale getirmektedir.

Konu hakkında yapılmış olan araştırmalara bakılacak olursa Cenevrelî tarihçi Babel (1916, s. 516-529)'in İsviçre saatçilik ve kuyumculuk sanayiinin kurumsal tarihinden bahseden *Histoire Corporative de l'Horlogerie, de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes* adlı kitabı içerdiği bol miktardaki işlenmemiş belge ile bir araştırma eseri olmaktan ziyade kaynak niteliği arz etmektedir. Cemaat'ın daha ziyade ticari faaliyetleri hakkında veriler sağlayan Babel'in bu öncü eserini Jaquet (1948)'in yayımladığı genel mahiyetteki birkaç sayfalık makale izlemiştir. Öncekilere kıyasla daha modern yöntemlerle konuyu ele alan araştırma David (2005)'e aittir.² Cemaatin kısa tarihi, ticari faaliyetleri ve İstanbul'daki yaşam şartlarını inceleyen araştırmacının bu çalışması 18. yüzyıla odaklandığından 17. yüzyıla ait belgelerde yer alan bazı önemli hususlara değinmemektedir. Bu bu belgelerin bir kısmının Türkiye'deki Protestan misyonerliği tarihinin başlangıcını 19. yüzyıl başlarından 17. yüzyıla çekecek derecede önem arzettiğinin altını çizmek gerekir.

Bu makale yukarıda zikredilen problemler çerçevesinde Cenevre Cemaati'nin ticari faaliyetleri, hukuki statüleri, sosyo-kültürel sorunları ve kurmuş oldukları kilisenin mahiyeti gibi hususları ele alarak onların İstanbul'daki yaşamlarından kesitler sunmayı amaçlamaktadır.

I. CENEVRELİ SAATÇİLERİ İSTANBUL'A GETİREN ETKENLER

Türklerin Saat Tutkusu

Cenevrelî saatçileri İstanbul'a getiren etkenlerin başında hiç kuşkusuz medeni dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türklerin de erken modern çağın harikaları olan mekanik saatlere gösterdikleri büyük ilgi gelmekteydi. Günümüz mekanik saatlerinin çalışma prensiplerine benzeyen bu düzeneklerin ilk versiyonları 14. yüzyıl başlarında geliştirilmiştir. Bunlar yatay salınlı bir cetvel (eşapman) ile onunla bağlantılı bir taç dişlilin birlikte hareket etmesi esasına göre çalışıyordu (Bir ve Kaçar, 2008, C. 12,

² Çevrimiçi yayımlanan bu araştırmada sayfa numarası bulunmadığından, yapılan atıflarda paragraf numarası esas alınacaktır.

s. 324). Daha ziyade katedraller ile saraylarda kullanılan bu kule tipi dev saatler 16. yüzyıl başlarında Nurenberg’de zembereğin eklenmesiyle zamanla cebe sığacak kadar küçültülmüştü (Landes, 1983, s. 87; Kurtz, 2005, s. 26). Bilindiği kadarıyla aynı yüzyılın ortalarından itibaren zenberekli saatler Osmanlı sarayına girmiş, Padişah, saray çevresi ve daha sonra hali vakti yerinde olan halk tabakası arasında ilgiyle karşılanmıştır. Bunun namaz vakitlerinin tespitiyle ilgili olduğu düşünülebilirse de 1559’da Habsburg elçisi sıfatıyla Türkiye’ye gelen Busbecq (2005, s. 20) Türklerin bu iş için mekanik saat yerine su saatlerini kullanmaya devam ettiklerinde bahseder. Gerçekten de muvakkithanelerde mekanik saatlerin kullanımı pek tercih edilen bir yöntem değildir (Aydüz, 1999, s. 666).

Bu saatler sadece saat olarak kalmış olsalardı muhtemelen bu kadar fazla ilgi görmeyeceklerdi. Erken modern çağın en ileri teknolojisini yansıtan bu aletlerin çoğu kuyumculuk zanaatıyla mekanik bilgisini bir araya getiren değerli birer yatırım aracı, dekorasyon objesi veya saat başı yinelenen sahnelerin tasvir edildiği birer otomatik kukla tiyatrosu idi. Türkiye pazarı için Augsburg’da imal edilmiş saatlerin kaydının yer aldığı 1592 tarihli on iki parçalık liste hem Türk pazarının Avrupalı ustalar için ne kadar verimli olduğuna hem de onların hayal gücünün genişliğine işaret eder. Bunların birinde saatin her çalışmada Türk hokkabazlar odalarından çıkıp dışarı bakıyor; diğerinde Türkler koşup atlarına atlayarak savaşa tutuşuyor; bir diğerinde yine bir Türk silahıyla kaçan bir kurdun peşinden koşuyor ve saat son kez çalarken onu vuruyordu (Kurtz, 2005, s. 37-38; Ülkümen, 1961, s. 17). Daha pek çok hareketli sahnenin sergilendiği bu otomatların özellikle saraydaki ve konaklardaki çocukların ilgisini çektiğinden kuşku yoktur.

Yine de yukarıda verilen bilgiler genel olarak saatin ve bu otomatların Avrupalı mühendislerin icadı olduğu yolunda bir kanaate yol açmamalıdır. Mekanik saatlerin bir önceki aşaması olan su saatleri en mükemmel haline Müslüman Doğu’da ulaşmıştır. Harunreşid’in 807’de Şarlman’a hediye ettiği ve her çalışmada kapıdan on iki atlı figürün fırladığı saat örneğini burada da tekrar etmek durumundayız. Bu sahnenin çok daha karmaşık ve gelişkin olanları 13. yüzyıl Diyarbekir’inde yaşamış olan Cizreli İsmail (el-Cezeri)’in çizimlerinde görülür. 1232’de Memlük Sultanı tarafından Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich’e gönderilmiş olan ve oldukça karmaşık düzeneğe sahip bir saat Cizreli’nin çizimlerinin pekâla uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Güneşin etrafındaki gezegenlerin hareket ettiği saat hiç aksatmadan gündüz ve gece zamanı doğru olarak gösteriyordu. Bu şaheserin değerini takdir edecek kadar bilge bir hükümdar olan II. Friedrich onu en değerli hazinesi

olarak özenle saklamıştır. Kurtz (2005, s. 18)'un ifadesi ile büyük ihtimalle bu, Doğu'dan Batı'ya yolculuk yapan son saatti. Bu saatin çok daha gelişmiş ve karmaşık mekanizmaya sahip olanı yaklaşık üç yüz yıl sonra Avusturya İmparatoru I. Maximilian tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a hediye edilmiştir (Kurtz, 2005, s. 27-28; Yıldız, 2006, s. 922)

Avrupalı mühendisler 14. Yüzyılın başlarında saat mekanizmasında suyu devreden çıkararak sarkaçlı mekanik saatleri geliştirdiler (Bir ve Kaçar, 2008, C. 12, s. 325). Bu yeni tür saatle ilgilenen ilk İslam hükümdarı ise 1477'de Venedik Doçesi'nden bir optikçi ile bir ressamın yanısıra çalar saat yapabilecek bir usta talep eden Fatih Sultan Mehmed olmuştur. Gentile Bellini'nin beraberinde İstanbul'a bir saatçinin gelip gelmediği bilinmez, ancak Fatih Camii'nin vakfiyesinde adı geçen bir Türk saatçi ustası ve 1505 tarihine ait saray kayıtlarında geçen bir frengi saat ibaresi bu alete gösterilen erken ilginin işareti sayılabilir (Ülkümen, 1962, s. 16-17). Dahası, İslami gelenekte her büyük caminin külliyesinde muvakkithanelerin yer aldığı hususu dikkate alınacak olursa saat mefhumu ve saatçilik mesleğinin Türklere yabancı olmadığı anlaşılır. Hatta üzerinde Türk ustaların isimleri bulunan saatler ve rasathanesi III. Murad'ın emriyle yerle bir edilen Takuyiddin'in bir minyatürde göze çarpan zemberekli saati ülkede mekanik bilgisinin hiç de eksik olmadığını gösterir. Yine de bunlar Osmanlı ülkesinde Avrupa'daki gibi pazara yönelik saat sanayiinin kurulması gibi bir sonuca yol açmamıştır.

Kendisi de yetenekli bir mücevherat ustası olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Venedikli zanaatkârların imal ettikleri paha biçilmez eserlere, özellikle de değerli metal ve taşlarla bezenmiş çalar saatlere fazlasıyla düşkün olduğu bilinmektedir. Vicenzalı Giorgio adlı usta tarafından yapılan üzerinde çalışır halde minyatür saatin bulunduğu bir altın yüzüğün 1531'de Kanuni tarafından satın alındığından söz edilmektedir. Sultan'ın bu yönünü bilen Venedikli zanaatkârlar özenle yaptıkları eserlerini ona satarak zengin olmanın hayalini kuruyor; Avusturya ve Fransa Kralları ise gönderdikleri diplomatik hediyeler arasında mutlaka birden fazla ayaklı saat, masa saati veya boyna asılan saat bulunuyordu. Kanuni'nin İstanbul'daki Fransız elçisini Paris'ten istediği küçük çalar saatlerin henüz gelmediği hususunda üç defa ikaz ettiğinden bahsedilir. Söylendiğine göre Sultan bunlardan en az on tanesini ava giderken yanında götürmeyi huy edinmişti. Sebebini tam olarak kestirmek kolay değil, ancak bunları muhtemelen yol üstündeki ümerâya ihsanda bulunmak veya avda başarılı olan erkânını ödüllendirmek amacıyla yanına alıyordu. Fransa kralı II. Henry 1558'de elçiye verdiği cevapta yapımı uzun zaman aldığından Sultan için

şimdilik bunlardan ancak yedi tane gönderebildiğini, ilerde daha fazlasını göndereceğini yazmıştır. Daha sonra Yakındoğu pazarını ele geçirmek ve İspanya'ya karşı mücadelesinde Osmanlı'nın desteğini sağlamak isteyen I. Elizabeth de elçilerini diğerlerinden çok daha değerli saatlerle önce III. Murad, daha sonra da III. Mehmed' göndermiştir (Kurtz, 2005, s. 40-41; Yıldız, 2006, s. 924-926). Saat tutkusu bir müddet sonra çeşitli rütbelerdeki paşalara ve saray kadınlarına da sirayet etmişti. Bu da Avusturya'nın her yıl gönderdiği haraçların listesine daha fazla saat eklemek zorunda kalacakları anlamına geliyordu (Kurtz, 2005, s. 26-27).

Hediye ve haraç yoluyla edinilen saatler ancak saray ve üst düzey bürokratlar arasındaki saat kullanımının yaygınlığı konusunda bir fikir vermektedir. Onlara öykünen daha alt düzeydeki idareciler ve halk tabakası arasında saate olan ilgi hangi düzeydeydi? 1580'lerde İstanbul'a gelmiş olan Alman seyyah Lubenau (2012, s. 258), Galata'daki ticari hayatın canlılığından bahsederken buradaki çok sayıda kuyumcu ve değerli taş satıcısının yanısıra Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işletilen saatçi dükkânlarından da söz etmektedir. Cenevreliler saatçilerin gelişinden sonra bunların sayısının 17. yüzyıl başlarından itibaren önemli bir artış gösterdiği kesindir. Şerhiye Sicilleri'ndeki dava, alım-satım, rehin ve tereke işlemlerine ilişkin kayıtlardan Galatalı saatçilerin müşteri kapasitesine ilişkin kabataslak fikir edinmek mümkündür. Bunlar zaman içinde Avrupa saatlerine olan ilginin saraydan toplumun daha geniş katmanlarına yayıldığını göstermektedir. İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan kayıtlar incelendiğinde 16.-18. yüzyıllar arasında dava konusu olmuş veya bir şekilde zikredilmek durumunda kalınan muhtelif türde yüzlerce saat bulunduğu görülmektedir.³ İstanbul Şerhiye Sicilleri'nin toplam sayısının on bin defter civarında olduğu ve bunların her on yıldan bir defter seçilerek ancak yüz cildinin yayınlanabildiği dikkate alınacak olursa defterlerin tamamında sayının binleri bulabileceğini tahmin etmek zor değil. Bu sayının sadece mahkeme kayıtlarına yansımış bulunanlar olduğu hususu da ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.

Bunlara taşradakiler de eklendiğinde bunca saatin tadilat, bakım ve tamirinin günümüz tabiriyle geniş bir "teknik servis" ihtiyacını ortaya çıkardığı açıktır. Şüphesiz Osmanlı ülkesinde yerli saatçiler yok değildi. 16-17. yüzyıla tarihlenen Osmanlı arşiv belgelerinde, önünde "saatçi" sıfatının yer aldığı çok sayıda isim göze çarpmaktadır. Bunların arasında Rum, Yahudi ve Ermeni oldukları anlaşılan zımmi isimleri kadar çok sayıda Müslüman isimlerine de rastlanmaktadır. Ayrıca, Saray'da

³ Bkz. URL-1. (Aramalarda fiziksel anlamdaki "saat" sonuçları dikkate alınmıştır)

muhtelif meslekleri icra eden ehl-i hirefin arasında saatçıyan denilen bir zanaatkâr taifesinin de saat tamiri için İmparatorluğ'un son günlerine kadar istihdam edildiği bilinmektedir (Pakalın, 2004, s. 73).

Ancak Avrupa'dan ithal yeni tür saatler için sadece saatin mekanik kısmından anlayan ustalar yeterli değildir. Tasarımlarındaki detaylar arttıkça saatlerin üretim ve bakım sürecine kuyumcu, ince marangoz, ressam, heykeltıraş, mekanik müzik ustaları gibi herbiri kendi alanında uzmanlaşmış zanaatkârları da dahil etmek gerekiyordu. Mekanizmalarda zamanla ortaya çıkan aksaklıklar bir tarafa saatlerin üzerindeki tasvirler bile Müslüman müşterilerin bir saat tamircisine uğramasını zorunlu kılıyordu. Saray ve konak sakinleri için bunlar pek sorun teşkil etmiyordu, ancak halk tabakası dini sebeplerden dolayı insan figürlerini bitki figürleri ile değiştirmek durumunda kalıyordu (Kurtz, 2005, s. 44-46).

Diğer taraftan saat kullanımının yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı 16. yüzyılın ikinci yarısında padişah ile sadrazamın bile saraydaki karmaşık mekanizmalara sahip saatlerin tamiri için usta bulmakta zorluk çektikleri anlaşılmaktadır. 1578'de Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gelen Protestan papazı Schweigger yıllardan beri Padişah'a, hediye edilen o güzelim saatlerin sarayın bir odasında üst üste yığılıp paslanmaya terkedilmiş olduğundan bahsetmektedir (Schweigger, 2004, s. 70) Alman Papazın dolaylı ifadesinden bu bilgiyi başkasından aktardığı anlaşılmaktadır. Bu kişi muhtemelen kendisi ile birlikte İstanbul'a gelen ve bir şekilde saraydaki saatleri görmüş olan saatçi ustası Görg Klug idi (Schweigger, 2004, s. 24). Hediyeleri getiren elçilik heyetlerinde yer alan Klug gibi ustalar bir müddet bu saatlerle ilgilendikten sonra görevlerini tamamlayan elçilerle birlikte evlerine dönüyorlardı. Kanuni Guillaume adlı bir Fransız ustayı daimi olarak sarayda görevlendirmişti. Ancak, Fransızca konuştuğu için daha sonra diplomatik görevde kullanılan bu adam Fransa'ya varmadan Napoli'de ölmüştür. Sokullu'nun işe aldığı Oswald adlı bir mühtedi ise saat tamirinden ziyade dedikodu üretmek ve yaymakla meşguldü. Saraydaki diğer saatçilerin zamanla bir yolunu bulup daha etkili mevkilere geçmişlerdir (Kurtz, 2005, s. 43-46). Lubenau (2012, s. 258)'da bahsi geçen Galata'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan ustaları ise biraz para kazanır kazanmaz memleketlerinin yolunu tuttuklarından kalıcı değildi. Kısacası bu bilgiler 16. yüzyıl sonlarında İstanbul'da açılacak bir saatçi dükkânının müşteri bulma sıkıntısı ile karşılaşmadan iş yapma imkânına sahip olabileceği anlamına gelmekteydi.

John Calvin ve Cenevre’de Saatçiliğin Gelişimi

İstanbul’un saatçi ustası bulmakta güçlük çektiği dönemde Cenevre’de saatçilik sektörü kentin geçirdiği köklü sosyal ve iktisadi dönüşümün etkisi altında ihracata yönelecek ölçüde gelişme göstermiştir. Şüphesiz Cenevre saatçiliğinin doğuşu ve gelişimini ismi bu kentle özdeşleşmiş olan John Calvin ve uygulamaya koyduğu sosyal ve iktisadi prensiplerinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Aslen Fransız kökenli olan Calvin Reformasyon hareketinin başlamasından kısa bir süre sonra Protestanlığı kabul etmiş olan Cenevre ileri gelenlerinin daveti üzerine 1541’de bu kente gitmiştir. Daveti, şehirde kendi toplumsal prensiplerinin uygulanması şartı ile kabul etmiştir (Watt, 2020, s. 4-5). Protestanlığın kendisinden sonra adına Kalvinizm denilecek versiyonunu yaratmış olan bu Protestan ilahiyatçı ve hukukçusunun sosyal teorileri toplumsal yardımlaşma esası üzerine kurulu idi. Calvin yoksulluğu kutsayan geleneksel Hıristiyan anlayışın aksine yoksulları korumaya vesile olduğu için zenginliği Tanrı’nın bir lütfu sayıyor ve lüks tüketimin kısılmasıyla oluşacak sermaye birikimin daha fazla istihdam alanları yaratarak sosyal adaleti sağlayacağını savunuyordu. Bunun gerçekten sosyal adaleti sağlayıp sağlamadığı şüphelidir, ancak Weber’in Kapitalizm-Protestanlık etkileşimi teorisine ilham kaynağı olacak derecede sermaye birikimine yol açmış olduğu kesindir.

Calvin’in Cenevre’ye gidişinden bir süre sonra hayata geçirdiği bu düşünceler şehrin o sıralarda geçirmekte olduğu büyük iktisadi ve sosyal krizlere çözüm üretme kaygısından kaynaklanmaktaydı. 16. yüzyılın başlarında Paris, Londra ve Frankfurt gibi Avrupa’nın büyük ticaret merkezleri ile boy ölçüşecek durumda bulunan Cenevre şehri aynı yüzyılın ortalarında işsizlik ve sefaletin yaşandığı bir kent durumuna düşmüştü. Fransa’daki Katolik zulmünden kaçan Huguenotların kitleler halinde sürekli ilticasıyla başgösteren mülteci sorunu şartları daha da ağırlaştırmıştı. Çözümü sosyal dayanışmada gören Calvin zenginlerin sahip oldukları mülklerin onlara Tanrı tarafından verilmiş birer borç olduğunu ve Tanrı’nın alacağını yoksullara yapılacak yardımlar üzerinden tahsil edeceğini vaazlarında sıkça dile getirmekteydi. Bu yardımlar daha fazla sanayi işletmelerinin kurulması ve işsizlerin eğitilmesi gibi yoksulluğa köklü çözüm getirecek nitelikte olmalıydı. Tüm bunların finansmanı ise lüks tüketim maddelerine harcanmakta olan paraların sermaye birikimine yöneltilmesiyle mümkün olacaktı (Senekoane, 2014, s. 312).

Bu yüzden, Cenevre’de ipleri ele aldıktan sonra Calvin’in uygulamaya koyduğu ilk yasaklardan biri pahalı takıların kullanımı olmuştur. Bu da Avrupa’da mükemmel tasarımları ile ünlü Cenevreli kuyumcuları ve minecileri mezhepleriyle meslekleri

arasında bir tercihin eşiğine getirmiştir. Cenevreli zanaatkarları bu ikilemden kurtaranlar ise Katolik Fransız zulmünden kaçarak Cenevre'ye sığınan mülteci Huguenotlar oldu. Aralarında Fransa'daki saatçilik mesleğinin elit tabakasını oluşturan ustaların da yer aldığı bu mülteciler Avrupa'nın en gelişmiş saat yapım tekniklerini Cenevreli kuyumculara öğreterek onları kaçınılmaz bir sefaletten kurtarmıştır. Calvin'in yararlı bularak izin verdiği bu meslek aynı zamanda da Cenevre'nin kurtuluşu oldu. 1574 yılına gelindiğinde kentte çok sayıda saatçi ve kuyumcu atölyesinin bir arada bulunduğu "Fabrique Genevoise" adı verilen bir semt ortaya çıkmış; 1585'te de kentteki saat imalatçıları bir lonca çatısı altında birleşecek kadar bilinçlenmişlerdir (Landes, 1983, s. 237).

On yedinci yüzyıla gelindiğinde Cenevreli ustalar artık Avrupa'nın en zarif ve karmaşık saatlerini imal eder hale gelmişlerdi. Üzerlerinde hayvan, çiçek, kafatası, Katolik haçı ile kameri takvim kullanan Müslümanlar için hareket eden hilâl tasvirlerinin bulunduğu saatlerin tasarımları oldukça geniş bir yelpaze arz ediyordu (Landes, 1983, s. 237-238). İmal edilen saatler Fransa, İtalya, Almanya ve diğer İsviçre kantonlarına gönderiliyordu (David, 2005, s.8). Yine de Avrupa pazarlarında yoğun rağbet gören İngiliz ve Fransız saatleri ile rekabet edebilecek kalitede değildiler. Bu yüzden Cenevreli saat tüccarları uzun ve tehlikeli yolculukları göze alarak şanslarını İngiliz ve Fransız saatleri ile rekabet etmek zorunda kalmayacaklarını varsaydıkları İstanbul pazarında denemeye karar verdiler (Babel, 1916, s. 69-70, 523).

II. CENEVRE'DEN İSTANBUL'A CEMAATİN TİCARİ FAALİYETLERİ

İstanbul'da Cenevreli Ustalar ve Çırakları

Bu kararın bilinen ilk uygulayıcıları Ruard adlı bir usta ile çırağı Guillaumin olmuştur. Ruard, çırağını yanında götürebilmek için onun babası ile 1602 yılında bir sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmede ödeyeceği maaşa ilaveten oldukça pahalı olan gidiş dönüş yolculuk masrafları ile İstanbul'da bulunacağı yirmi altı ay boyunca tüm temel ihtiyaçlarını karşılayacağı taahhüdünde bulunuyordu (Babel, 1916, s. 70, 523).

Cenevre yurttaşı, saatçi tüccar Sebastien Chappuis de çırağı Jean-Pierre'in babası Henry Thombet ile benzeri bir sözleşme imzalamıştır. Ancak, bu sözleşmeye yolculuk esnasında karşılaşılabilecek bir tehlike durumunda çırağın ailesine ödenecek bir meblağ da eklenmiştir. Bu bir tür sigorta bedeli idi. Çünkü, Cenevre'den yapılan uzun ve zahmetli kara yolculunun ardından Marsilya'da gemiye binecek olan

saatçilerin yapacakları deniz yolculuğu oldukça tehlikeli idi. Yolculuk esnasında her an Berberi korsanlar tarafından esir alınıp Kuzey Afrika kentlerinde köle olarak satılmaları ihtimal dışı değildi. Gerçekten de İnebahtı deniz muharebesinden yıllar sonra bile Akdeniz hem Müslüman hem de Hristiyan ticaret gemileri açısından en büyük riskler taşımaktaydı. Varılan anlaşmalara rağmen Katolik güçlerle Osmanlı devleti arasındaki deniz savaşı yıllardan beri korsanlar vasıtasıyla yürütülüyordu. “Korsanlar Savaşı” olarak adlandırılan bu savaşlarda Türk tarafı cesaretleri ile tanınan Berberi korsanları kullanmaktaydı. Bu korsanların hedefinde genellikle İspanya ve müttefiki diğer Katolik güçlerin gemileri bulunmaktaydı. Ancak bunların her zaman İstanbul’un emirlerine itaat ettiklerini söylemek mümkün değildir (Tenenti, 1967, s. 16-20). Cemaat’in içlerinde Cenevrelilerin de bulunduğu Protestan forsalar için kendi aralarında kurtuluş akçesi topladıklarına ilişkin bilgiler (Archinard ve Heyer, 1861, s. 246) Berberi korsanların ve Müslüman esir tüccarlarının bu hususta pek seçici davranmadıklarını gösterir. Bu yüzden İstanbul’a gidecek bütün zanaatkarlar sözleşmelerine esir düştükleri taktirde patronları tarafından ödecek fidye miktarını da eklemişlerdir. Thompet’in, oğlu Jean-Pierre için 1668 yılında yaptığı sözleşmede bu husus “*Allah korusun Thombet [kalfa] Berberi korsanların ya da başkalarının eline düştüğü taktirde Chappuis [usta] onun fidyesi için Thompet’in adını vereceği kişilere üç yüz ekü ödemeyi taahhüt eder*” ifadesi ile yer almaktadır (Babel, 1916, s. 528).

Aslında uzun yolculukların ve gurbet hayatının bu dönemde İsviçrelilerin geneli için yabancı bir hayat tarzı olmadığı düşünülecek olursa bu türden tehlikeli yolculukları göze almalarını olağan bir durum olarak karşılamak gerekir. Ülkenin özellikle dağlık kesimlerindeki yoksulluk ve işsizlik onları Modern Çağ’ın başlarında Avrupa’nın en çok tercih edilen göçmen işçileri ve paralı askerleri haline getirmiştir. Cenevre’nin Marsilya ve Amsterdam tüccarlarıyla kurmuş oldukları bağlantılar bu dağlık ülkenin tüccarlarına Atlantik ve Akdeniz ticaretine girme fırsatını sağlamıştır. Avrupalı deniz tüccarlarının dünyanın dört bir köşesine gönderdikleri gemilerde, katedecekleri mesafe ne kadar uzak olursa olsun genellikle bir iki Cenevreli tüccar veya komisyoncu göze çarpmaktaydı. Hatta bu tüccarların arasında Doğu Akdeniz limanlarına doğrudan kendi mallarını sevketmek için gemi kiralayan veya satın alanlar da görülmüyordu. Dışa dönüklük fazla toprağı olmayan kavşak noktasındaki bu küçük ülkenin yegâne şansı idi (Babel, 1916, s. 517; Landes, 1983, s. 239-240).

Şüphesiz, yukarıda bahsedilen tehlikelere rağmen İstanbul'u bu zanaatkarlar açısından cazip kılan etkenlerin başında aldıkları yüksek ücretler gelmekteydi. Babel (1916, s. 442, 524)'in alıntı yaptığı belgelerde geçen rakamlara göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında, kalfalar yıllık 176 ile 1400 florin arasında değişen maaşlar almaktaydılar. Yaklaşık 3,5 gramlık saf altından kesilmiş Floransa Florini (Shaw, 1895, s. 17) ile yapılan bu ödemeler en düşük ücretli bir zanaatkarın bile yirmi altı aylık sözleşme süresinin sonunda memleketine yüklü bir birikimle dönebileceği anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan İstanbul'un Frenk semti olan Pera'nın, Calvinist rejimin sosyal kısıtlamalarından bunalmış bazı genç zanaatkarlara bir süreliğine de olsa özgürlüğün tadını çıkarma fırsatı sunduğu (Cipolla, 1978, s. 148) anlaşılmaktadır ki ileride bu konunun üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bu kalfaların arasında ailelerini geride bırakarak şanslarını İstanbul'da denemek isteyen evli erkekler de vardı. 1650 ve 1660'larda Jaques Sermand adlı bir zanaatkar İstanbul'a birkaç defa geçici seyahat yapmış, sonuncusunda alet çantasını toplayarak uzun süreliğine kalmak üzere yola çıkmıştır (Landes, 1983, s. 240). Daha iyi bilinen bir örnek ise Cenevre'deki evini terkedip İstanbul'a gelerek 1705-1711 arasında güya Padişah'ın saatçiliğini yapmış olan Isaac Rousseau'dur. Bu bilginin tek kaynağı büyük filozofun *İtirafı*'nda yer verdiği "Babam tek erkek kardeşimin doğumundan sonra çağrılmış bulunduğu İstanbul'a gitti ve Saray saatçisi oldu" cümlesinden ibarettir (Rousseau, 2002, s. 12). Jean-Jacques'ın babası altı yıllık ayrılığının aile üyeleri arasında yarattığı hoşnutsuzluğu saray saatçiliği gibi onurlu bir görevi telaffuz ederek hafifletmeye çalışmış olmalıdır. Isaac büyük ihtimalle Galata'daki dükkânlardan birinde saat tamiri işinde çalışan sıradan zanaatkarlardan biriydi (David, 2005, s. 10).

Bu iki örnekte olduğu gibi çıraklık sürelerini Cenevre'de tamamlayan çok sayıda saatçi kalfasının yaptıkları sözleşmelerin akabinde İstanbul'a gelip hemşerilerinin yanında çalışmalarını zamanla yerleşik bir uygulama haline gelmiştir (Kurtz, 2005, s. 50). Özellikle 1652 yılı İstanbul'a yoğun bir saatçi göçününün yaşandığı yıl olmuştur. Janvier ve Machon adlı iki Cenevre yurttaşı yanlarına parça başı ücret ödedikleri bir saat ustası; Robert Le Grand ve Jacques Taccon adında iki saatçi tüccar da iki yıllığına güçlerini birleştirerek yanlarında üç usta ile birlikte gelmişlerdir (Babel, 1916, s. 525).

Bu usta ve kalfalar lonca kuralları gereği uzun zanaatkarlık evrelerinden geçip saat ticareti yapma hakkını elde etmiş daha deneyimli ustaların açmış oldukları dükkân ve atelyelerde çalışıyorlardı (Babel, 1916, s. 506). Cemaat üyelerinden Jean

Chevrier⁴'nin Cenevre hükümetine gönderdiği 2 Temmuz 1725 tarihli bir mektuba göre bu tüccarlar Galata (Pera)'da açmış oldukları dükkanlarda Cenevre'den ithal ettikleri saatlerin satışının yanı sıra, saat tamiri ve kuyumculukla da uğraşıyorlardı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244, 246). Cenevre'deki fabrikaya verilen sipariş listelerinden bu dükkânların faaliyetlerinin sadece tamiratla sınırlı kalmadığı ve saat montajı yaptıkları da anlaşılmaktadır. Barrachin adlı bir usta bu iş için 1658'de İstanbul'a gelmiş; Cenevre'deki cep saatçisi Jean-Antoine Choudens de 1671 yılında İstanbul'daki hemşehrilerinden yaklaşık yüz civarında yarı mamül saat siparişi almıştır (Kurtz, 2005, s. 51). 1668'de Chappuis ve Arlaud, zemberek Fabrika'daki bir imalatçısından tanesi 5 florinden 114 zemberek istemişlerdi. 1675 yılında yine Arlaud, düzine başına 8 ila 10 livre tournois (saf gümüşten Fransız para birimi) değerinde 45 düzinelik zemberek siparinde bulunmuştur (Babel, 1916, s. 526).

Ancak, bu dönemde neredeyse her Avrupa devletinin izlediği merkantilist politikaları yüzünden Cenevre'deki tedarikçiler yarı mamül saat mekanizmaları ve yedek parçalar gönderme hususunda sık sık yasal engellerle karşılaştıklarından İstanbul'daki montaj sanayii sürekli hale gelememiştir. Merkantilist zihniyetin, sadece imalatı tamamlanmış ürünün ihracatını destekleyişi ve yeni teknolojinin kontrolsüz bir şekilde yayılmasını engellemek istemesi bu sorunun başlıca sebebi olmuştur (Murphey, 1983, s. 296; David, 2006, s. 12).

Cemaat tedarik sorunundan kaynaklanan finansal sorunların üstesinden gelmek için kuyumculuğa ağırlık vermiş ve Cenevre'den daha fazla usta çekmek için yoğun bir çaba göstermiştir. 1733 tarihli bir belgeye göre Türkler yaldızlı mamüllere fazlasıyla ilgi gösterdiklerinden Cemaat, İstanbul'a özellikle yaldızcılık zanaatinden anlayan ustaları çekmeye çalışıyordu. Ancak henüz Cenevre'deki yaldız ustalarının bu konuya ilgi duymalarını sağlamayı başaramamışlardı. Bu ilgisizlik genellikle kara ticareti yapan bu zanaatkârların deniz yolculuğuna alışkın olmayışlarından kaynaklanıyordu. Ancak, Marsilya ve Venedik, Doğu'ya yapacakları sevkiyatlar ve Cenevre'ye geri dönüşleri için oldukça uygun limanlardı. Mektup, ayrıca bu tüccarlara İstanbul'da kazandıkları paraları Viyana üzerinden Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya havale ederek kambiyo senetleri ile daha daha fazla kâr etmenin yollarını da göstermektedir (Heyer, 1862, s. 62).

⁴ Cemaatin liderlerinden olduğu anlaşılan Jean Chevrier tespitlerimize göre Kont Alexandre Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)'nın Pera'daki yakın çevresinde yer alan kişilerden biri idi. Bkz. (Hammer, 1832, s. 494)

Diğer taraftan Cemaat ileri gelenlerinin Cenevre ile yaptıkları yazışmalardan saatçilerin ticari faaliyetlerinin her zaman yolunda gitmediği ve 1730'lu yıllarda İmparatorluğ'un yaşadığı siyasi ve iktisadi krizlerden büyük ölçüde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle sözü edilen yıllarda Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya'ya karşı yürüttüğü uzun savaşlar İstanbul'da para kıtlığına yol açmış, bundan en fazla zarar gören kesimlerden biri de Cemaat'in üyeleri olmuştur. Çünkü ekonomik kriz zamanlarında temel ihtiyaçlar lüksün yerini almakla kalmamış, gıda fiyatları da iki kattan fazla artış göstermiştir (Heyer, 1862, s. 68; Heyer 1861, s. 405).

III. TOPLUMSAL HAYATLARI

Cemaat'in Sayısı ve İmparatorluk'taki Hukuki Statüsü

9 Temmuz 1592 tarihli en eski belgeden, İstanbul'da 16. yüzyılın sonlarında küçük bir Protestan cemaatinin oluştuğu anlaşılmaktaysa da bunların tamamının İsviçreli olup olmadıkları açık değildir. 17. yüzyıla ait yazışmalarda cemaatin sayısından bahsedilmemektedir. Ancak, rakamsal veriler sunan 18. yüzyıl belgeleri bunların sayılarında zaman içinde periyodik bir artış olduğunu göstermektedir. 1709 yılında Cenevre cemaati, birkaç Fransız Huguenot ve Pays de Gex sakinleri de dahil olmak üzere yaklaşık elli kişiden oluşuyordu (Babel 1916, s. 520). 1725 yılında ise bu sayı seksen beş kişiye ulaşmıştır. Çoğunluğunu uzun süredir İstanbul'da ikamet eden kimseler ile onların burada doğmuş çocuklarının teşkil ettiği bu topluluğun on dördünün akrabalarıyla birlikte veya aileler halinde altısının ise tek başlarına yalnız yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁵ Bunlara Fransız, İngiliz ve Felemenk Protestanların da eklenmesi ile cemaatin toplam sayısı önemli dini günlerde yaklaşık iki yüz kişiyi bulmaktaydı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 233-234, 244). 1737'de ise Cemaatin sayısı 160 kişiye ulaşmıştı (Heyer, 1862, s. 67).

1763 tarihli mektupta kullanılan "Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, Fransız mülteci, İsviçreli ve diğer milletlerin katılımıyla bir Cenevre cemaatinin kurulmasının üzerinden yaklaşık 150 yıl geçti." ifadesinden bunların bir buçuk asrı aşkın bir süre İstanbul'da buldukları anlaşılmaktadır (Wandington, 1855, s. 385). Buna rağmen, tıpkı diğer Levantenler gibi zımmi statüsüne tabi olmaksızın Osmanlı hukukunun ve kapitülasyonların sağladığı geniş ayrıcalıklarından yararlanmışlardır.

⁵ Cenevreli ailelerin listesi: Dunant (18); Dumontal (2); Moellex (2); Cassin (1); Gentil (1); Gouay (3); Dephinauel (12); Wolf (2); Capitel (1); Duteil (2); Duc (4); Isnél (1); Favre (2); Chavanne (2); Souchet (2); Arlaud (13); Marchand (6); Jercelat (9); Jaquet (1); Viollier (1).

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim yabancıların hukuki statüsü teorik olarak Kur'an'ın ilgili ayeti (Tevbe, 9/6) ile Hz. Muhammed'in uygulama ve hadislerine dayanan müstemen hukukuna göre belirlenmiştir. Dârü'lislâm'da yaşayan harbi statüdeki gayrimüslimler olarak tanımlanan müstemenler İslâm siyasi hukukunda kendilerine "amân" verilmiş kimseler olarak kabul edildiklerinden sadece insan olmaları hasebiyle temel insan hak ve özgürlüklerinden istifade ederek İslâm ülkesinde serbestçe yaşama hakkına sahip idiler. Bu bağlamda dini özgürlük, serbest ticaret, mal ve can güvenliği, mali hakları, aile hukuku v.s. gibi hususlarda zımmiler ile aynı hakları kullanabiliyorlardı (Bozkurt, 1983, s. 361-370; Özel, 1998, s. 219-225). Ancak, Osmanlılarda kapitülasyon haklarının da devreye girmiş olması bunların hukuki statülerini sadece zımmi hukuku çerçevesinde değerlendirmeyi yetersiz hale getirmektedir. İmparatorluk'taki yerleşik diğer Avrupalılar gibi müstemen hukukuna tabi olan Cenevre cemaati bu hususta iyi bir örnek teşkil eder.

Jean Chevrier'nin ifadesi ile Cenevreliler Osmanlı başkentinde "*nezaketle yönetiliyorlar ve bir çok vergiden muaf halde özgürce ticaret yapıyorlardı.*" Buna ilaveten, "*koruyucuları ile Babıali arasında yapılan kapitülasyon anlaşmasına uygun haklardan yararlanarak (ticari) mallarınının girişi için diğer uluslar, hatta Türkler bile yüzde 5 gümrük vergisi öderken onlar sadece yüzde 3 ödüyorlardı*" (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244). Diğer bir deyişle Cenevreliler sahip oldukları düşük oranlı vergi ödeme ayrıcalığı ile genel müstemen hukukunun çok daha ilerisinde kapitülasyon haklarına da sahip olmuşlardır. Bu imtiyazları Osmanlı Devleti ile bu dönemde henüz resmi ilişkisi bulunmayan Cenevre hükümetinin diplomatik girişimleri sonucunda değil, 1604 yılında yenilenen Fransız kapitülasyonları vasıtasıyla elde etmişlerdir.

Büyükelçi François Savary Brèves Osmanlı İmparatorluğu'nda himaye edilecek milletler listesine "Genevois" milletinin de eklenmesini sağlayarak Cenevrelileri de diplomatik koruması altına almıştır. Kapitülasyonların 4. Maddesi Portekizliler, Katalanlar, Ragusalılar, Anconalılar ve Floransalıların yanı sıra Cenevrelilere de Fransızların himayesi altında Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma ve ikamet etme izni vermektedir (Noradounghian, 1897, s. 94-95). Bu yüzden bir Cenevrelinin İstanbul'a geldiğinde yaptığı ilk iş doğrudan Fransız elçisine giderek himaye talebinde bulunmaktı. Büyükelçi ise hem Levant'taki kiliselerin koruyucusu sıfatına sahip oluşu sebebiyle, hem de Kral'dan Protestanlar da dahil olmak üzere, kendilerini Hıristiyan olarak takdim eden herkesi koruması altına alma emrini aldığı için bu talebi geri çeviremiyordu. Ancak, bu Protestanların kendilerini Fransız Kralı'nın tebası olarak tanıtmamaları gerekiyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243).

Şüphesiz Katolik milletlerden oluşan himaye listesinde Kalvenist bir cemaatin de yer alışı ve himayeci devletin aynı zamanda 1572'deki St. Barthelemy kırımını ile binlerce Protestan katletmiş Fransız yönetimi oluşu meselenin arka planına kısaca bir göz atmayı gerektirmektedir. Chevrier bu himayeyi Büyükelçi'nin Levant'taki tüm kiliselerin koruyucusu sıfatını taşıması gibi genel bir sebebe bağlamaktaysa da kapitülasyonların hiçbir versiyonunda Fransız elçilerine atfedilen böyle bir sıfatın tanındığına ilişkin bir ifade rastlanmamaktadır. Fransızlar muhtelif sebeplerle yenilenen kapitülasyonlarda sadece İmparatorluk'taki Katoliklerin hamiliğini elde etmek için çaba göstermişler, bu ise ancak 1673 kapitülasyonları ile mümkün olmuştur (Bozkurt, 2011, s. 129). Yine de Büyükelçi için böyle bir sıfatın kullanılmış olması büsbütün dayanaktan yoksun değildir. Pera'nın Cenevizli Levantenlerinin yukarıda adı zikredilen Fransız elçisi Brèves'ye "tüm kiliselerin savunucusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Hıristiyanların genel koruyucusu" (Dipratu, 2022, s. 63) gibi 16. yüzyıl başlarındaki Katolik İngiliz hükümdarlarına verilen "Defender of Faith" ünvanına benzer tumturaklı bir unvanı layık gördükleri bilinmektedir. Ancak, sadece kendi aralarında kullandıkları bu unvanın Osmanlı resmi makamları nezdinde hiçbir geçerliliği bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Fransa'nın kapitülasyon haklarını neden bir Protestan cemaat ile paylaşma ihtiyacını hissettiği hususuna reelpolitik çerçevede bakıldığında karşımıza kökenleri 17. yüzyıl başlarına kadar giden İsviçre bankacılığı gibi çok iyi bilinen bir sebebin çıktığı görülecektir. İsviçrelilerin kendilerini 20. yüzyılın iki büyük dünya savaşının yıkımından da koruyan bankacılık sektörüne sahip olmaları başta yakın iktisadi ilişkiler yürüttükleri komşuları Fransa olmak üzere Avrupa'nın Katolik güçlerini kendileri ile iyi geçinmek mecburiyetinde bırakmıştır. Paris'teki birçok bankerin İsviçreli oldukları ve dini hoşgöründen yoksun Katolik Fransız devletinin ironik bir biçimde bu Protestan bankerler tarafından finanse edildiğine ilişkin bilgiler (Garrioch, 2014, s. 82) himaye meselesinin arka planını yeterince aydınlatmaktadır.

Diğer taraftan Fransız himayesinin sadece hukuki ve ticari hususlarla sınırlı oluşu İstanbul'daki Katolik kilisesinin Cemaate müdahalesine fırsat tanımamıştır. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere Cemaat dini konularda İstanbul'daki İngiliz ve Hollanda elçiliklerinin himayesi altında bulunuyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243). Bu da Katolik Fransız elçisi ile Kalvenist cemaat arasında mezhep sorununu ön plana çıkarmadan ilişkilerin daha rahat yürütmesine imkân sağlamış olmalıdır.

Chevrier'nin tanınan haklarla ilgili verdiği diğer bilgiler Cemaatin imtiyazlarının sadece ticari konularla sınırlı kalmadığını adli meselelerde de Fransızlara tanınan kapitülasyon hukukuna aynen tabi olduklarına işaret etmektedir. 1604 kapitülasyonlarının 24. maddesi Fransız tüccarlar arasında herhangi bir cinayet vakası veya hukuki anlaşmazlık çıkması durumunda, Fransız elçileri ile konsoloslarına, kendi gelenek ve yasaları uyarınca, Osmanlı makamlarının bilgisi ve yargı yetkisine baş vurmaksızın yargılama yetkisi vermektedir (Noradounghian, 1897, s. 94- 95). Cenevrelilerin gelenekleri hakkında bilgi sahibi olan Fransız elçisi bu yetkiye dayanarak Cemaat üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıkları mahkemesinde yargılayarak müeyyide uygulamıştır. Aynı şekilde cemaat üyelerinin miras meseleleri de dahil olmak üzere bütün konsolosluk ve diğer hukuki işlemleri Fransız hukukuna göre yapılabiliyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243; Heyer, 1862, s. 63-64).

Osmanlı tebasından kişilerle aralarında baş gösteren anlaşmazlıklarda da yine Fransızların tabi oldukları kapitülasyon hükümleri uygulanmaktaydı. Yine 1604 kapitülasyonlarının 24. maddesi Osmanlı mahkemelerinin yetki sahasına giren anlaşmazlıklarda yargı yetkisini Kadı'ya vermektedir. Ancak, Kadı Fransız'ın davasını tercüman bulununcaya kadar ertelemek zorundaydı (Noradounghian, 1897, s. 101). Cemaat üyelerinin ticari ilişkilerde buldukları kişilerin çoğu Türk, Ermeni, Rum ve Yahudiler gibi yerel halktan kimseler olduklarından onlarla aralarındaki davalarda Türk adaletine başvurarak Ceneviz elçisinin görevlendirdiği bir tercümanla birlikte Kadı'nın önüne çıkıyorlardı. Chevrier'nin “*o da adına konuştuğu kişinin efendisine tabi olduğunu ima ederek davacının haklarını tartışıyor*” (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243) ifadesinden tercümanın sadece çeviri yapmakla kalmayıp aynı zamanda bir tür dava vekilliği vazifesini de üstlediği anlaşılmaktadır.

17. ve 18. yüzyıllara ait İstanbul kadı sicilleri müstemenler ile Osmanlı tebası arasındaki davalar ile alım satım, kiralama v.s. gibi hukuki işlemlere ilişkin bol miktarda vaka örneği sunmakla birlikte bunlardan milliyetleri belirtilenler arasında Cenevrelilere rastlanmamaktadır. Oysa, İmparatorluk'taki Portekizli tüccarlar da Fransız elçiliğine tabi oldukları halde kayıtlarda “*Fransa'ya tâbi Portekiz keferesi tüccarından ... İzak Fernandes..*”⁶ ibaresinde görüldüğü gibi milliyetleri açık bir şekilde yazılmıştır. Hukuken Fransız Kralı'nın tebasından kabul edilmeleri ve Osmanlı ülkesinde Fransız olarak tanınmaları (Heyer, 1862, s. 63) bu frankofon

⁶ Bkz. URL-2. Bazı kayıtlarda “Portakal cemaatinden...” veya “Katalan cemaatinden...” gibi ibareler görülmekteyse de bunların İstanbul'da yerleşik zimmi statüsündeki Portekiz ve Katalan Yahudileri oldukları açıktır.

topluluğa ait dava kayıtlarının tespitini imkânsız hale getirmektedir. Ancak, bu durum onların en azından Cemaat içinde bir takım sosyal ve hukuki problemlerle karşılaşmadıkları anlamını taşımamaktadır.

Sorumsuz Gençler

1652 ve 1736 yıllarına ait iki belge Cemaat'in, genç üyelerinin taşkınlıklarını kontrol etmede yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Cenevre ile yapılan yazışmaların nerdeyse tamamı Cemaat üyelerini eğitecek ve dini ayinlerini yönetecek papaz talepleri ile ilgilidir. Bu talepler için ileri sürülen gerekçeler Cemaat üyelerinin ahlaki dejenerasyona uğrama endişesi yaşadıklarını göstermektedir. Chevrier, 1725'te içerisinde yaşadıkları çok kültürlü ve çok uluslu İstanbul toplumunun ahlâki zaaflarının günün birinde Cemaat üyelerini etkileyerek onları yoldan çıkarabileceğini yazmaktadır. Ancak, Rahip Antonius Leger'in 1652'de yazdığı bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Pera'nın sunduğu "çekici" sosyal hayat bir grup genç saatçiye çoktan yoldan çıkarmıştı. Bu genç kalfalar dini kurallara aldırış etmeksizin tam bir ahlâksızlıkla yaşıyor ve büyük skandallara yol açıyorlardı (Archinard ve Heyer, 1861, s. 235). Ayrıntı verilmemekle birlikte meselenin aşırı içki tüketimi ve beraberinde gelen aşırı sosyalleşme ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Aslında, Cemaat Kalvinist rejim öncesi Cenevre'den gelmiş olsaydı muhtemelen gençlerin sebebiyet verdikleri skandallar fazla önemsenmeyecekti. Calvin'den önce Cenevre ahlâki zaafların, lükse düşkünlüğün, eğlencenin ve tavernaların oldukça yaygın olduğu bir şehirdi (Bıyık, 2005, s. 45). Ancak, dinamik ve çalışkan bir toplum yaratmak isteyen Calvin bu tür konulara karşı olan tavrını "*Hiç kimse kendini zinaya, sarhoşluğa, serseriliğe ve zaman israfına teslim etmesin ... herkes kapasitesine göre çalışsın*" (Watt, 2020, s. 166) emriyle açıkça ortaya koymuştur. Nitekim, kente yerleştikten sonra gerçekleştirdiği ilk icraat ahlâk mahkemesi Consistory'yi kurmak olmuştur. Bir çeşit Protestan engiziyonu olan bu kurum küfür, zina, Katolik uygulamalar, sarhoşluk ve basit kavgalar gibi çok çeşitli "günahlar" üzerinde yargı yetkisine sahipti (Watt, 2020, s.1-4). Bu mahkeme aşırı sarhoşluğa hapis; zinaya ise genellikle kırbaç, nadiren de olsa idam cezası veriyordu (Watt, 2020, s. 170-171, 106).

Saatçi kalfalarının kendilerini Pera'nın gece hayatına kaptırdıkları yıllara ait anlatılarında "*Galata demek meyhane demektir ki Allah korusun sanki Malta ve Alakorna kâfiristanıdır*" ifadesini kullanan Evliya Çelebi buradaki sazlı sözlü meyhanelerin sayısının 200'ü bulduğunu yazmaktadır (Evliya Çelebi, 2003, s. 393, 600-661). Belli sınırlar dahilindeki şarap ticareti ve tüketiminin gerek Hanefi fıkhı (Özel, 1998, s. 252) gerekse kanunnameler tarafından (sadece) gayrimüslimlere

tanınmış haklardan biri olması itibarıyla bu meyhaneler yasa dışı değildi. 1476 (h. 880) tarihli Galata Gümrüğü Kanunnâmesi gayrimüslimlere kendi mahallelerinde olmak şartıyla meyhane açmalarına izin vermektedir (Akgündüz,1990, s. 424). Müslümanlara içki satma ve asayiş ihlâli gibi durumlarda Devlet meyhaneleri kapatarak işletmecilerini cezalandırılmak gibi müeyyideler uygulamış ise de bunlar kalıcı olmamıştır (Erdinçli, 2020, s. 24).

Gayrimüslimlere tanınmış bu türden hakları kullanmada aşırıya kaçtıkları anlaşılan genç saatçiler 1736 tarihli başka bir mektupta da şikâyet konusu olmuştur. “Cemaatimizdeki çapkınları nasıl cezalandıracağımızı bilemiyoruz” ifadesiyle başlayan şikayette bunları cezalandırmak için Cenevre konseyinden yasal yetki istenmektedir. Bu gençlerin yargılanmak üzere Cenevre’ye gönderilmeleri mümkün olmakla birlikte Cemaat liderleri yolda başlarına gelecek muhtemel bir kazadan sorumlu olmak istemiyorlardı. Cenevre Konseyi kendilerini gerekli yetkiyle donattığı taktirde bir tutanak hazırlayacaklar ve Fransız elçisinin mahkemesine havale ederek onların burada cezalandırılmalarını sağlayacaklardı (Heyer, 1862, s. 64).

Türkçe Konuşan Çocuklar

Cemaatin İstanbul’da yaşadığı sorunlar gençlerin uygunsuz davranışlarından ibaret değildi. 1733 ve 1737 tarihli iki mektuba göre anadillerinin kaybindan kaynaklanan çok daha ciddi bir kültürel sorunla karşı karşıya idiler. Eğer, Cenevre’den talep ettikleri finansal destek hususunda Konsey üyelerini ikna etmeye yönelik abartılı ifadeler değilse bu mektuplarda ailelerin kendi aralarında bile artık Fransızca yerine Türkçe veya avami sokak Rumcası konuştuklarından ve özellikle de Türkçe, Rumca ve İtalyanca’dan başka dil bilmeyen hizmetkârlar arasında büyüyen çocukların Fransızca’yı anlamadıklarından bahsedilmektedir (Heyer, 1862, s. 71; 1861, s. 406).

Cemaat arasındaki Fransız dilinin kaybının ancak çocukların bu dili yeniden öğrenebilecekleri okula gerekli önemin verilmesi ile telafi edilebileceğini vurgulayan mektup öğretmenlerin ücretlerini karşılamak için Cenevre hükümetinden yardım talebinde bulunmaktadır. Şayet yardım edilmezse kısa bir süre sonra kilise için bile Rumca ve Türkçe vaaz verecek papazlar aramak zorunda kalacaklar (Heyer, 1862, s. 71) ve Türkçeye alışmış olan bu çocuklar babaları vasıtasıyla edindikleri anavatan sevgisini de yitireceklerdi (Heyer, 1861, s. 406).

Cenevre hükümetinin vereceği maddi destek çocukların genelde düzenli bir eğitime kavuşması için de hayati bir önem taşımaktaydı. Bu düzensizliğin odağında yeterli sayıda ve kalitede öğretmen temininde karşılaşılan birtakım güçlükler yer almaktaydı. Cemaat'ın tek öğretmeni maaşının yetersizliği sebebiyle başka işlerde çalıştığından okul sürekli olarak açık tutulamıyordu. Aslında, bu öğretmenin düşük ücreti kabul ederek zamanının tamamını okulda geçirmesi bile eğitim sorununa köklü bir çözüm getirmemekteydi. Çünkü, Galata'da dağınık halde oturan yoksul zanaatkâr aileleri çocuklarının okula götürülüp getirilmesi hususunda büyük zorluklar yaşamaktaydılar. Galata'nın bazı sokakları çocukların tek başlarına çıkamayacakları derecede tehlikeli olduğundan özellikle kız çocukları günlerini evde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Bu çocukları yaşadıkları kapalı hayattan kurtararak eğitime kazandırmanın tek yolu ise onlarla ilgilenecek daha fazla sayıda öğretmenin istihdam edilmesi ile mümkün olacaktı. Bunun gerçekleşmesi de ancak Cenevre hükümetinin okula sağlayacağı maddi desteğe bağlıydı (Heyer, 1862, s. 70). Müslüman bir ülkede yaşayan bu küçük cemaat için okulda verilecek eğitim şüphesiz dini açıdan da büyük önem taşımaktaydı. Protestan değerlerin aktarılması için bir araç olarak görülen bu eğitim kurumu, aynı zamanda çocukların Kutsal Kitab'ı okumasını sağlayarak İstanbul'daki Kalvinist Kilise'nin gelecekteki cematini hazırlama misyonunu üstlenmiştir.

İstanbul Reform Kilisesi

Belgelerde adı Eglise Réformée de Constantinople (İstanbul Reform Kilisesi) olarak geçen bu Kalvinist kilise aslında Pera'daki Hollanda elçiliğinin müstemilatında kurulmuş küçük bir şapel idi. Chevrier'nin yazışmalarında açıkça ifade edildiği üzere Sultan'ın dini hoşgörüsü sayesinde varlığını korumuş olan⁷ kilise Fransızca bilmeyen Felemenk, İngiliz ve İsveçli Protestan rahipler tarafından idare edildiğinden Cemaat

⁷ Chevrier, Pera'daki Kalvenist Kilise'nin ayakta kalması için Cenevre hükümetinden maddi destek talep eden mektubunda mealen şunları yazmaktadır: "Gururlu ve Hristiyan adının düşmanı olan halklar arasında kurulan bir Kilise'nin kalıcı olamayacağını düşünmek yeterince kolaydır. Türklerin dehası ve gelenekleri incelendiğinde bunun tersine ikna olunacaktır. Türkler fetihlere alışkın, barışta yumuşaklığa eğilimli ve önyargılarına aşırıdır. Diğer tüm dinleri küçümserler; onlara göre, sadece kendi dinleri saflık armağanına sahiptir. Ancak, yabancıların örf ve adetlerini küçümsemeleri, onlara karşı hayırseverlik göstermelerini engellemez. Ülkelerinde misyonerlik faaliyetinde bulunmamak koşuluyla diğer din mensuplarının Tanrı'ya istedikleri şekilde dua etmesine engel olmazlar. Son yıllarda, harabeye dönmekte olan birçok Rum ve Ermeni kilisesi Babıali'nin izniyle yeniden inşa edildi. Oysa, Alman İmparatoru'nun (Protestan) misyoner rahiplerin yaşadığı yeri yıkarak üzerine yeni bir manastır inşa ettirmesinin üzerinden henüz üç yıl bile geçmedi. Türklere amacınızın sultanları için dua etmek olduğunu söylemek, geçen yılın sonunda tamamen yeniden inşa edilmesine izin verilen Cordeliers manastırda olduğu gibi yeni bir kilisenin inşa iznini almanızı kolaylaştırır. Din ve vicdan özgürlüğünün çok sayıda nüfusu çektiğini, bir devlet için ticareti kolaylaştırdığını ve zenginliği artırdığını çok iyi bilirler (Archinard ve Heyer, 1861, s. 243-247).

üyelerinin dini ihtiyaçlarını tam olarak karşılamıyordu (Archinard ve Heyer, 1861, s. 244). Daha da önemlisi bunlar görevleri icabı İstanbul dışına çıkan büyükelçilerin maiyetinde yer aldıklarından Cemaat onların dönüşüne kadar rahipsiz kalıyordu. Mesela, Hollanda büyükelçisi Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barış müzakerelerine iştirak etmek için İstanbul'dan ayrıldığında elçilik rahibi de onu izlemiştir (Heyer, 1862, s. 70). Bu yüzden Cemaat liderleri ile Hollanda elçilerinin Cenevre ile yapmış oldukları yazışmaların değişmeyen konusu anadili Fransızca olan bir rahibin acilen İstanbul'a gönderilmesi talepleri ile ilgilidir.

Protestanlık'ta vaftiz edilmiş herkesin İncil'i vaaz etme hakkına sahip olduğu ve cemaat içerisinde rahip ile diğer inananlar arasında bir fark bulunmadığı ileri sürülür (Wagner-Rau,2013, s. 204). Bununla birlikte "Pastor" kelimesi sürü çobanı anlamını taşıdığından kendilerini dini kimlikleri ile tanımlayan bu Kalvinist topluluğun bir rahipten yoksun kalması çobansız kalmış bir sürünün akıbeti ile karşılaşacağı anlamına gelmekteydi. Nitekim, Cemaat arasındaki mezhep değiştirme vakalarından bahseden 1763 tarihli son belge tam olarak böyle bir dağılmaya işaret etmektedir. Cemaatin önde gelen isimlerinden Pierre Arlaud ve Jacob Dunant tarafından İngiltere'deki Canterbury Başpiskoposu Secker'e hitaben yazılmış olan bu mektuba göre Cemaat, Protestanlıktan nefret etmekte hemfikir olan Papacılar, Rumlar ve Ermeniler tarafından manevi anlamda kuşatılmış durumdaydı. Bunlar Cemaat'i kendi saflarına çekmek için her türlü vasıtayı kullanıyorlardı. Çok sayıda Cemaat üyesi Katolik tarikatların aldatıcı telkinlerine kanarak mezhep değiştirmiştir (Waddington, 1855, s. 385).

16. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa'nın koruması altında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Cizvit misyonerlerinin öncelikli hedeflerinin gayrimüslim Osmanlı tebasını Katolik mezhebine kazandırmak olduğu (Sönmez, 2021) düşünüldüğünde onların bir grup Kalvinist üzerinde sağlamış oldukları başarı şüphesiz dikkate değer bir ayrıntıdır. Ancak bundan daha da önemlisi İstanbul'daki bu Kalvinist kilisenin bir karşı misyonerlik (counter-missionary) hareketi başlatma projesinin odağında yer almış olmasıdır. 17. yüzyıl başlarına ait belgeler bu kiliseye Cemaat üyelerinin dini ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde Osmanlı topraklarında Protestanlık propogandası misyonunun yüklenmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bu projenin mimarı İstanbul'daki Protestanların hamiliğini üstlenmiş olan Hollanda elçisi Cornelius Haga idi. Belgelerden sıkı bir Kalvenist olduğu anlaşılan Hollanda'nın İstanbul'daki bu ilk elçisinin uzun vadeli hedefi gayrimüslim teba arasında protestanlık inancını yayarak Fransız katolisizminin İmparatorluk'taki

etkisini azaltmak idi. Cenevre'den Yunanca ile İbraniceye vakıf ve İtalyan dilinde vaaz verebilecek nitelikte bir rahip gönderilmesi talebi tasarının hayata geçirilmesi yolunda atılan ilk ciddi adım olarak görünmektedir.

Elçi Haga, Cenevre Rahipler Cemiyeti'nin 1 Haziran 1627 tarihli toplantısında görüşülen mektubunda sayılan niteliklere sahip olması gereken rahibin görev sahasının sadece Protestan cemaatinin eğitimi ile sınırlı kalmayacağını onun aynı zamanda İstanbul ile çevresindeki Fransiskanlar, İtalyanlar, Doğu kiliselerinin liderleri ve Avrupa'nın gerçek Reform Hıristiyanları ile iletişim kuracağını, kısacası orada Tanrı'nın saltanatının ilerlemesine hizmet edebilecek her şeyi yapacağını söylüyordu. İstanbul'da reformist inanca sahip Patrik'in yeniden göreve getirilmesini ise İncil'in daha geniş kitlelere ulaştırılması için Tanrı'nın bir işareti olarak görüyordu (Waddington 1858, s. 125).

Bu Patrik İstanbul'daki Cizvitlerin teşviki ile 1638'de Osmanlı yönetimi tarafından idam edilen Fener Patriği I. Kiril (Lukaris)'den başkası değildir. Protestan misyonerliğinin en büyük başarılarından biri olan Lukaris İskenderiye Patriği iken aralarında Cornelius Haga'nın da bulunduğu Hollandalı Kalvinistlerle uzun yazışmalarda bulunmuş ve yaklaşık 1613 yılında kripto-Kalvinist olmuştur. 1620 yılında, Fener Patriğine atanmış ve daha sonra birkaç defa getirildiği bu görevi sırasında Kalvinist ilkeler doğrultusunda Ortodoks kilisesinde reform yapmaya çalışmıştır (Dimitriev 2007, s. 334). Bu çalışmalarının bir dönemi Haga'nın yukarıda bahsedilen talebi doğrultusunda Cenevre Rahipler Cemiyeti tarafından 1627'de Cemaat'in rahipliğine atanmış olan İsviçreli rahip Antoine Leger'in görev yaptığı döneme denk gelmektedir. Aslında Leger, Haga'ya faaliyetlerinde yardımcı olmak ve Ortodoks kilisesinin reformasyonunda Lukaris ile iş birliği yapmak üzere gönderilmiştir. Bu iş birliği İncil'in İstanbul Rumca'sına çevrilmesini de içermektedir. Leger, İstanbul'daki Hollanda elçiliğinin bir odasında Gelibolulu mütercim Maximus ve Kalvinist ilahiyatçı Giovanni Diodati ile birlikte yaptığı üç yıllık bir çalışmanın sonucunda 1632'de çeviriyi tamamlamıştır. Elçi Haga, Patrik tarafından takdir edilen bu çeviriyi eski Yunancası ile birlikte basmayı önermiştir. Bu önerisinin sebebi Katoliklerin çevirinin hatalı olduğu iddiasını ileri sürerek projeyi baltalamasının önüne geçmekti (Calis, 2023, s. 64-65).

Hollanda elçisi Kalvinist rahip Andre Rivet'ye yazdığı 14 Ekim 1634 tarihli mektubunda Cizvitlerin İstanbul'da bu projeyi engelleyebilecek ekonomik güce sahip olduğundan bahsederek çalışmaların başarıya ulaşması için Cenevre'den destek istemektedir. Haga'ya göre İmparatorluk'taki Rum metropolitleri, Ortodoks Rum

halkı ve Osmanlı yönetimi Patrik Lukaris'ten yana olmakla birlikte, rüzgârın ne yönden eseceğini kestirmek kolay değildir. Ortodoks Patrikhanesi'ne nazaran çok daha büyük hazinelere sahip olan Papalık, bu gücünü İstanbul'daki reformasyon hareketini boğmak için rahatlıkla kullanabilecek durumdadır. Oysa, Protestan bir Patriğin işbaşında bulunması sebebiyle zaten avantajlı durumda olan Ortodoks reform hareketi bir miktar maddi destekle başarıya ulaşabilirdi. Katolikler, Yahudiler ve Müslümanlar bile dünyanın her yerindeki dindaşlarına ve dini kuruluşlarına yardım etmek için aralarında para toplarken Avrupa'daki Protestan liderlerin İstanbul'daki Cenevre kilisesi için bundan kaçınması utanç verici bir durumdu (Waddington 1858, s. 125-128).

Haga'nın bu şikâyeti Leger'in çevirmiş olduğu İncil'in basımında karşılaşılan maddi sorunlarla ilgiliydi. Başlangıçta Hollanda resmi makamları basım masraflarını karşılamayı kabul etmişti. Plana göre Cenevre'de basılacak olan İncil nüshalarının büyük bir kısmı İstanbul'a gönderilerek Haga tarafından Rum halkına dağıtılacaktı. Ancak, bu işleri denetlemek üzere Cenevre'ye gidecek olan çevirmenlerden Gelibolulu Maximus'un seyahat masraflarının ek bütçe gerektirmesi ve 130 sayfalık basım masraflarının belirlenen bütçeyi aşması bu Rumca İncil'in basımını oldukça geciktirmiştir. İncil 1638'de basıldığında ise Patrik Lucaris'in, idamının, İncil'in diğer iki çevirmeni ölümünün ve Leger'in Cenevre dönüşünün üzerinden bir hayli zaman geçmiştir (Calis, 2023, s.66-67). Böylece, İstanbul'daki Cenevre Kilisesi'nin katkı ve yardımlarıyla yürütülmesi planlanan reform hareketi başlamadan sona ermiştir.

Sonuç

Girişte ifade edildiği üzere Cenevreli Cemaat hakkındaki bilgilerimiz 1763 tarihli belgelerle son bulmaktadır. Bu durum Cemaat'ın İstanbul'daki varlığını muhafaza edip etmediği hususunu gündeme getirdiğinden çalışmanın hitamını onların akıbeti hakkındaki muhtemel görüşleri tartışarak şekillendirmek daha uygun olacaktır.

Çalışmada verdiği bilgilere sıkça atıfta bulunduğumuz Babel (1916, s. 522) "İngiliz-Fransız ordusunun İstanbul kapılarına dayandığı 1916 yılının başında bu şehirde 400 kişilik bir İsviçre kolonisi vardı" cümlesiyle bu 400 kişinin Cemaat'ın devamı oldukları izlenimi vermektedir. Bununla birlikte gerek 1916'da Fransız ve İngiliz ordusunun İstanbul önlerinde olduğu gibi tarihi gerçeklikle bağdaşmayan gayri ciddi ifadesi gerekse atıf yaptığı gazetenin açık bir şekilde onların Bağdat Demiryolu ve Reji idarelerinde çalışan İsviçreli olduklarını yazması bunun pek ciddiye alınacak tarafın bulunmadığına işaret etmektedir. Kaldı ki araştırmacının yukarıdaki tek cümle ile atıf yaptığı *Journal de Geneve* gazetesinin İstanbul'daki tüm

büyük kamu kuruluşlarının İsviçre vatandaşları tarafından yönetilmekte olduğu ifadesini içeren haberi de başlıbaşına abartıdır.⁸

Diğer taraftan Thomas David zikredilen tarihten sonra Cemaat'in izinin kaybolduğunu ileri sürerek bu ani ortadan kayboluşu iki sebebe bağlamaktadır. Bunların ilki dış taleplerin daha düşük maliyetlerle saat üretimi yapan Neuchatel bölgesine kaymasından kaynaklı olarak Cenevre saatçilik sanayiinin 1785'ten itibaren içine düştüğü derin krizdir. Çoğunlukla Cenevre ile iş yapan Cemaat'in ortadan kaybolmasını kısmen açıklayan bu sebebe onların 19. yüzyıl başlarında daha güçlü bir diplomatik koruma elde etmek için İngiliz vatandaşlığına geçmelerini de eklemektedir. Bu kararlarında özellikle 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasının ticari faaliyetleri için getireceği yararlar gözetilmiştir (David, 2005, s. 6-7).

Şüphesiz araştırmacının ileri sürdüğü bu ihtimaller göz ardı edilemez. Bunlara küçük cemaatin üyelerinin yüz elli yıllık uzun zaman dilimi içerisinde Levanten veya yerli gayrimüslim kadınlarla yaptıkları evlilikler neticesinde uğradıkları kültürel erozyon hususunu da eklemek gerekir. Yukarıda Cemaat'in çocuklarının eğitim sorunlarını ele alırken ifade edildiği üzere belgelerde Cemaat üyeleri bir iki nesil sonra Türkçe, Rumca ve İtalyanca konuşmaya başlamışlardır. Buna dayanarak topluluğun en azından bir kısmının zamanla diğer Levanten unsurlar ve yerli Rumlar arasında erimiş oldukları ileri sürülebilir. Güçlü bir kilise organizasyonunun eksikliğinin Cizvit misyonerliğinin Cemaat'in bazı üyeleri üzerinde başarıya yol açtığından yine yukarıda bahsedilmişti. Bunların bir kısmının Katolikliğe geçtikten sonra anavatanlarıyla bağlarını kopararak Fransız kimliği altında varlıklarını korumuş olabilecekleri de ihtimal dışı değildir. Tabii bütün bu ihtimaller Cemaat'in 1763'ten sonra dağılmış olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu tarihten sonraki dönemlere ait belgelerin eksikliği onların mevcudiyetlerini korumadıkları anlamına gelmemektedir.

⁸ “Sadece Konstantinopolis'te halihazırda var olanlara bakmanız yeterli. Neredeyse tüm büyük kamu idareleri İsviçre vatandaşları tarafından yönetilmektedir; Doğu Demiryolları'nın başkanı Zürih vatandaşıdır, Compagnie des chemins de fer d'Anatolie (İstanbul'dan Bağdat'a giden ünlü hat) Neuchâtel vatandaşı; Compagnie de la régie des tabacs Vaud vatandaşı tarafından yönetilmektedir. Daire başkanlarının çoğu İsviçrelidir ve hepsi Osmanlı yetkilileriyle en iyi ilişkileri sürdürmektedir. Ticaret te İmparatorluk'taki eski İsviçre şirketleri tarafından temsil edilmektedir ve kolonimizin İstanbul'da çoğu önemli mevkiilerde bulunan 400'den fazla üyesi vardır.” (*Journal de Geneve*, 12 Fevrier 1916, s. 2).

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* (Cilt 1). İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Anonim. (1858). Notes sur l'Eglise réformée de Constantinople au XVII e siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, VI(11), 415-416.
- Anonim. (2014). Franciscan Mount Zion. *Journal of Franciscan Culture*, 108, 17-19.
- Archinard, M. H., & Maurice, M. A. (1861). Genève Et Constantinople. 1592-1732. *Bulletin De La Société De L'histoire Du Protestantisme Français*, X(5-7), 233-258.
- Archinard, M., & Heyer. (1861). Genève et Constantinople. 1592-1732. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, X(5-7), 233-258.
- Aydüz, S. (1999). Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemeleri "Muvakkıthaneler". *Osmanlı içinde* (s. 663-675). Ankara: Yeni Türkiye.
- Babel, A. (1916). *Histoire Corporative de l'Horlogerie, de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes*. Genève.
- Bir, A. ve Kaçar, M. (2008). Saat. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 322-325). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Bıyık, M. (2005). Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine: John Calvin ve Cenevre Modeli. *Dini Araştırmalar*, 8(22), s. 41-62.
- Botez, L. L. (2020). From austerity to prosperity: A historical perspective of Geneva's luxury industry. Erişim Tarihi: 15 Şubat 2024, https://www.researchgate.net/publication/350734986_From_austerity_to_prosperity_A_historical_perspective_of_Geneva's_luxury_industry
- Bozkurt, A. (2011). Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi. *Tarih Dergisi*, 52, 123-150.
- Bozkurt, G. (1983). İslam Hukuku'nda Müstemenler. *Prof. Dr. Fadıl Hakkı Sur'un Anısına Armağan içinde* (s. 361-370). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları .
- Busbecq, O. G. (2005). *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1960)*. (D. Türkömer, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Calis, R. (2023). The Impossible Reformation: Protestant Europe and The Greek Orthodox Church. *Past & Present*, 259(1), 43-76.

- Camillocchi, D. S. (2015). Refuge et migrations à Genève au miroir de polémistes, missionnaires et voyageurs (XVIe-XVIIe siècles). *Revue de l'histoire des religions*, 232(1), 53-81.
- Cipolla, C. M. (1978). *Clocks and Culture, 1300-1700*. London.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler: Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Darling, H. (1903). Geneva Before Calvin (1387-1536). The Antecedents of a Puritan State. *The American Historical Review*, 8(2), s. 217-240.
- David, T. (2005). "Une autre Genève dans l'Orient" La Conreition Genevoise d'Istanbul au XVIIIe Siècle. P. Dumont, & R. Hildebrand (Dü). *L'horloger du Serail, Aux sources du fantasme oriental chez Jean-Jacques Rousseau* içinde (s. 49-67). Paris. Erişim tarihi: 01 12, 2004, <https://books.openedition.org/ifeagd/1504#text>
- Dimitriev, M. (2007). Western Christianity and Eastern Orthodoxy 321-343",. R.-c. Hsia (Dü.) içinde, *The Cambridge History of Christianity: Reform and Expansion 1500-1660* (C. 6, s. 321-344). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dipratu, R. (2022). *Regulating non-Muslim Communities in the Seventeenth-century Ottoman Empire : Catholics and Capitulations*. New York: Routledge.
- Erdoğanlı. (2020). Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 31, 1-32.
- Evliya, Ç. (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul* (Cilt 1/2). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Garrioch, D. (2014). *The Huguenots of Paris and the Coming of Religious Freedom, 1685-1789*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilles, P. (1644). *Histoire Ecclésiastique des Eglises Reformées*. Genève.
- Goffman, D. (2004). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge.
- Gündüz, D. (2015). *Alaturkadan Alafrangaya Zaman: Osmanlı'da Mekanik Saatler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Hammer, J. V. (1832). *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Cilt 8). Wien: A. Hartlebens Verlage.
- Heyer, M. (1861). Genève Et Constantinople 1733 (Suite). *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, X(8-10), 399-422.

- Heyer, M. (1862). Genève et Constantinople 1733 (Suite). *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, XI(1-3), 61-79.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye* (Cilt 1). İstanbul.
- Jaquet, E. (1948). Horlogers genevois à Constantinople au XVIIe siècle. *Journal suisse d'horlogerie*, 5(6), 241-244.
- Kurtz, O. (2005). *Sultan İçin Bir Saat: Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*. (A. Özdamar, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Landes, D. S. (1983). *Revolution in Time: Clocks and The Making of The Modern World*. Massachusetts.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Rubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde*. (T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Luther, M. (1967). *Luther's Works* (Cilt 46). Philedelphia: Fortress Press.
- Murphey, R. (1983). The Ottoman attitude towards the adoption of Western technology: the role of the efrencî technicians in civil and military applications. R. C. Jennings (Dü.). *Contributions à l'Economic and social history of the Ottoman Empire* içinde (s. 286-298). Leuven: Editions Peeters.
- Noradounghian, G. E. (1897). *Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman: Traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès-verbaux, firmans, bérats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie* (Cilt 1). Paris: Librairie Cothillon.
- Ortaylı, İ. (1994). Levantenler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 5, s. 204-207). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1998). *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülişlâm Dârülhârb*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt 3). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Refik, A. (1931). *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Roberts, J. (2015). *Avrupa Tarihi*. İstanbul.
- Roget, F. (1925). The Huguenots of Hungary. *The Huguenot Society's Proceedings*, 13(2), 1-25.
- Rousseau, J. (2002). *İtiraflar*. Ankara: Doruk.

- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (S. T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Senekoane, T. (2014). A Black Calvinist perspective on the economy. *Studia Historiae Ecclesiasticae*, 40(1), 311-322.
- Shaw, W. (1895). *The History of Currency*. London: Wilson & Milne.
- Tenenti, A. (1967). *Piracy and Decline of Venice, 1580-1615*. (J. Pullan, Çev.) Berkeley: University of California Press.
- Ülkümen, P. (1961). Saatçiliğimiz. *Türk Etnografya Dergisi*, 55, 14-19.
- Waddington, F. (1858). L'église Réformée De Constantinople: Au XVII e Siècle. 1628-1638. *Bulletin De La Société De L'histoire Du Protestantisme Français*, VII(4-6), s. 123-129.
- Waddington, F. (1855). Les Réfugiés Protestants Français et Genevois A Constantinople et L'archevêque de Cantorbéry Secker. 1763. *Bulletin de la Société de l'histoire du Protestantisme Français*, IV(7-8), 384-388.
- Wagner-Rau, U. (2013). The Protestant Pastor and the Communication of the Gospel: Public Ministry in the Present Protestant Church. W. Homolka, & H. G. Schöttler (Dü). *Rabbi – Pastor – Priest: Their Roles and Profiles Through the Ages* içinde (s. 203-218). Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
- Watt, R. W. (2020). *The Consistory and Social Discipline in Calvin's Geneva*. New York: University of Rochester Press.
- Yıldız, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz Saatleri ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu. *Bellekten*, 70, 919-962.
- Zinkaisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 5). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul.
- URL-1.
<https://www.kadisicilleri.org/?blm=maddesnc2&geldi=madde&MetinTmz=saat&trch=hkm&-find=>
- URL-2. <https://www.kadisicilleri.org/goster.php?blm=ist022&bsm=ist022b503>

Summary

This article examines the economic, social and religious life of a Genevan Protestant community that lived in Istanbul for nearly a century and a half between 1600 and 1763 on the basis of archival documents. A group of mid-19th-century documents published in various issues of the *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* in Paris provides the data necessary for the subject. These documents, dating from 1592-1763, consist of correspondence between the leaders of the community and the Dutch ambassador with the authorities and religious institutions of the Canton of Geneva, as well as with renowned Protestant theologians of the time. They provide detailed information about the religious activities of the community.

The commercial activities of this community, which settled in Galata, Istanbul's mostly Frankish neighborhood, were based on the sale, assembly and repair of clocks manufactured in Geneva. An examination of Istanbul's 16th-18th century Court Registers reveals that a large number of clocks were in use in the city. Considering that the total number of Istanbul's Court Registers is around 10,000 volumes, and that only 100 volumes of these could be published by selecting one book from each decade, it is not difficult to estimate that the number of clocks could reach thousands. It should also be taken into account that these numbers are only those that are reflected in court records.

For the new types of clocks imported from Europe, craftsmen who understood only the mechanical side of the watch were not enough. As the details of their designs increased, it was necessary to involve artisans such as jewelers, carpenters, painters, sculptors, and mechanical music masters, each specialized in their own field, in the production and maintenance process. Even the depictions on the timepieces, let alone the malfunctions in the mechanisms that emerged over time, made it necessary for some customers to visit a watch repairer. For the inhabitants of palaces and mansions this was not much of a problem, but for religious reasons the commoners had to replace the human figures with those of flowers.

The clocks of the Early Modern Age, with their complex mechanics and elaborate designs, reflected the cutting-edge technology of the time. The production and repair of these clocks required the employment of artisans specialized in each of their different components. Thus, there is a direct correlation between the establishment of the Geneva colony in Istanbul and the increase in the use of clocks among Turks, especially from the early 17th century onwards.

On the other hand, a new set of social regulations brought to Geneva by Calvinist doctrines led to the birth and development of the watch industry in the city. The prohibition of the use of luxury and expensive consumer goods in the country as of the mid-16th century required Genevan artisans to utilize the watches they produced in the foreign market. For Genevan watchmakers, Istanbul in particular had a watch market where they could compete with the better quality English watches.

The earliest document, dated July 9, 1592, suggests that there was a Protestant congregation in Constantinople in the late 16th century, which would have necessitated a request for a priest from Geneva, but it is not clear whether they were all Swiss. The 17th-century correspondence does not provide information on the number of parishioners, despite their large numbers. However, 18th century documents, which now mention numbers, indicate a periodic increase in their numbers. In 1709 the Geneva community consisted of about fifty people, including a few French Huguenots and residents of the Pays de Gex. By 1725, this number had increased to 85 people. Fourteen of them lived with relatives or in families, and six lived alone, the majority of whom were longtime residents of Istanbul and their children born here. It is noteworthy that there were quite large families among them, such as the Dunants, Arlauds and Dephineuels. With the addition of French, English and Dutch Protestants, the total number of the community could reach two hundred people on important religious days. In 1737, the number of Genevans alone reached 160.

Although they were Protestants, they were under the protection of the French ambassador in Istanbul and benefited from the privileges provided by the capitulations. In their correspondence with Geneva, the leaders of the community were most concerned about the degeneration of this religious community under the influence of the cosmopolitan multi-

religious structure of Istanbul. Therefore, the correspondence was mostly about requests for priests from Geneva. They also seem to have made a written legal arrangement among themselves to ensure that the social order in the congregation functioned according to Calvinist principles. Religiously under the patronage of the Dutch ambassador, the congregation established a small church in the outbuildings of the embassy. This church, which could be called a chapel, was probably the oldest Protestant church established in Istanbul. The Dutch ambassador's plans to spread Protestantism among the Christian Ottoman subjects through this church are also among the important points in the documents.

BEBEKLİKTE OKUL ÇAĞINA SAYI GELİŞİMİ

NUMBER DEVELOPMENT FROM INFANCY TO SCHOOL AGE

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi

Gönderildiği tarih: 6 Mart 2024

Kabul edildiği tarih: 9 Mayıs 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article

Date submitted: 6 March 2024

Date accepted: 9 May 2024

Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Sayı Gelişimi; Uzamsal Beceriler;

Dil Becerisi; Ebeveyn Girdisi

Keywords

Number Development; Spatial

Abilities; Language Skills;

Parental Input

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.30

Hüseyin YALÇINER

Psikolog, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, huseyin.yalciner@metu.edu.tr

Tuğçe YALÇINKAYA

Psikolog, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, tugce.yalcinkaya@metu.edu.tr

Dilay Z. KARADÖLLER

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, dilayk@metu.edu.tr

Öz

Bebeklikten okul çağına sayı gelişiminin, çocuğa dair ve çevresel birçok faktörden etkilendiği öne sürülmektedir. Bu faktörler, yaş, dil becerisi, uzamsal beceriler ve ebeveyn girdisi gibi başlıklarda incelenebilir. Bu derlemede öncelikle sayı gelişimi üzerine öne sürülmüş teorilerin ve bu teorileri destekleyen ampirik bulguların bir sentezi yapılarak devamında sayı gelişimi ile yakından ilişkisi olduğu bulunan uzamsal beceriler, dil becerileri ve ebeveyn girdisi gibi çocuğa dair ve çevresel faktörlerin incelenmesi yapılmıştır. Temel Bilgi Teorisi (İng. Core Knowledge Theory), insanların sayısallık ve geometri konusunda temel bilgilere doğuştan sahip olduğunu belirtir. Birçok çalışma doğuştan gelen sayısallık bilgisi bağlamında çeşitli ilkelere hemfikirdir. Okul öncesi dönemdeki sayı gelişimi, çocukların okul dönemindeki matematik başarılarının önemli bir yordayıcısıdır. Çeşitli çalışmalar yaşın sayı öğrenimindeki boyutlardan biri olduğunu ifade etmiştir. Yaşa ek olarak çocuğun uzamsal becerileri ve dil yetenekleri de ilerleyen dönemlerdeki matematik performansları ile ilişkisi olan önemli faktörlerdir. Çocuğa dair bu faktörlerin yanı sıra okul öncesi dönemdeki çocukların maruz kaldığı çevresel faktörlerin de sayı gelişimi konusunda önemli etkileri olduğu gösterilmektedir. Ev ortamında yapılan aktivitelerde (örn., kitap okuma, oyun oynama) sayılarla ilgili konuşmalara maruz kalmanın veya günlük aktivitelerde (örn., alışveriş) sayılar ve matematiksel kavramlar ile tanışmanın, çocukların güncel ve gelecek yıllardaki sayı gelişimi ile yüksek derecede ilişkili olduğu bulunmuştur.

Abstract

Number development from infancy to school age is reported to be affected by many factors that are related to the child and the environment. These factors can be examined based on age, language skills, spatial abilities, and parental input. This review starts with synthesizing the theories on number development and the empirical findings supporting these theories, and then examines the child- and environment-related factors such as spatial abilities, language skills and parental input, which are closely related to number development. Core Knowledge Theory states that humans are innately endowed with basic knowledge of numeracy and geometry. Many studies agree on several principles in the context of innate understanding of numeracy. Number development in the preschool years is an important predictor of children's mathematics achievement in the school years. Various studies have stated that age is one of the dimensions of number learning. In addition to age, the spatial abilities and language skills of the child are also important factors that are related to their mathematical performance in the future. In addition to these factors that are related to the child, it has been shown that the environmental factors that preschool children are exposed to also have important effects on number development. Exposure to conversations about numbers in book reading or play activities in home environment or encountering numbers and mathematical concepts in daily activities such as during shopping is highly related to children's number development in current and future years.

Giriş

Matematik becerileri hayatın birçok alanında yordayıcı bir etkiye sahiptir. Örneğin, erken matematik becerileri ilerleyen dönemlerdeki okul başarısını (Duncan vd., 2007), hayattan alınan tatmini ve hatta sosyoekonomik statüyü (Rittle-Johnson, Fyfe, Hofer ve Farran, 2017) etkileyen faktörlerdendir. Matematik becerileri okul çağı ile ilişkilendirilse de çocuklar çok erken yaşlardan itibaren matematiksel kavramlara (örn., sayılar) dair gelişim gösterirler (Fuson, Richards ve Briars, 1982; Lehl, Kluczniok ve Rossbach, 2016; Unutkan, 2007). Okul öncesi dönemi, çocukların temel kavramları öğrendiği ve bu kavramlara dair hızlı bir gelişim gösterdiği dönemdir (Uyanık ve Kandır, 2010). Aynı zamanda çocuklar çok erken yaşlardan itibaren matematik becerileri özelinde çeşitlilik gösterirler. Bu çeşitliliğe sebep olan birçok etmen vardır. Bunlar çocuğa dair faktörler ve çevresel faktörler olarak sınıflandırılabilir. Çocuğa dair faktörler incelendiğinde matematik becerileri ile yakından ilişkili olan bazı diğer beceriler ortaya çıkmaktadır. Çocukların matematik gelişimi incelendiğinde bu gelişimin dil ve uzamsal becerilerden bağımsız olmadığı, aksine bunlar ile sıkı bir paralellik gösterdiği görülmektedir (Geer, Quinn ve Ganley, 2019; Kyttälä, Aunio, Lepola ve Hautamäki, 2014). Diğer bir etmen olan çevresel faktörlerin temelinde de ebeveynlerin matematiğe karşı tutumu (örn., çocuklara yöneltilen matematiksel dil) ile ev ortamında gerçekleştirilen matematiksel kavramlara dair aktiviteler (örn., sayı sayma) yer alır. (örn., Gunderson ve Levine, 2011; Mix, Sandhofer, Moore ve Russell, 2012; Ramani, Rowe, Eason ve Leech, 2015; Salsa, Gariboldi ve Rodríguez, 2022). Bu makalenin ilk kısmında sayı gelişimindeki temel kavramların bir derlemesi yapıp ilerleyen kısımlarda da sırasıyla uzamsal beceriler ve dil becerilerinin matematik gelişimi ile olan ilişkisine dair bulgular incelenecektir. Makalenin son kısmında ise matematik gelişiminde ebeveyn girdisinin rolünü inceleyen çalışmaların bir derlemesi verilecektir.

Sayı gelişimi oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte birçok değişken ile de yakından ilişkilidir. Bu derlemenin, sayı gelişimi özelinde sentezlediği temel kavram ve bulgular ile psikoloji ve eğitim bilimleri alanlarındaki bilgi birikimine katkı sağlaması ve bu alanlarda gerçekleştirilecek bilimsel ve sosyal çalışmalara ışık tutabilmesi ve ulusal alanyazına yön verebilmesi açısından önemli bir işlevi olacaktır. Güncel alanyazında sıkça karşılaşılan sayı gelişimi ile ilgili teori ve kavramların ulusal kaynaklarda yeterince yer almıyor olması bu derleme makaleyi gerekli kılmıştır. Son olarak makalenin tartışma kısmında çocukların sayı gelişimini

desteklemeye dair birtakım öneriler yapılmıştır. Bu öneriler, hem ebeveynleri hem de öğretmenleri bilimsel bilgiler ışığında yönlendirici niteliktedir.

SAYI GELİŞİMİNDE TEMEL KAVRAMLAR

Temel Bilgi Teorisine göre (*İng.* Core Knowledge Theory, Spelke ve Kinzler, 2007) insanlar hareketli ve hareketsiz nesnelerin, sayısallığın ve geometrinin temel bilgilerine doğuştan sahiptirler. Doğuştan gelen sayısallık bilgisi bağlamında birçok çalışmanın uzlaştığı çeşitli ilkeler söz konusudur (örn., Gallistel ve Gelman, 1992; Izard ve Dehaene, 2008). Bunlardan ilki doğuştan sahip olunan sayı temsillerinin belirsizliğidir. Örneğin, “3” sayısının üç adet elmayı temsil ettiği doğuştan bilinmemektedir. Bu belirsizlik sayı değeri büyüdükçe doğrusal olarak artar. Diğer ilke, sayı temsillerimizin soyut kavramlara tekabül etmesidir. Bebekler çeşitli ses, eylem ya da nesne dizilerinin sayısallıklarını birbirinden ayırt edebilirler ve bu ayırım doğuştan sahip olunan sayı hissi (*İng.* number sense) sayesinde gerçekleşir (Xu, Spelke ve Goddard, 2005). Izard, Sann, Spelke ve Streri (2009) tarafından yapılan bir çalışmada yeni doğan bebeklerin sayı duyularını test edebilmek için bebeklere sabit duran 4 ila 18 nesnenin farklı lokasyon dizileri gösterilmiştir. Çalışmanın diğer aşamasında ise birbirinden farklı sayıda hece içeren ses uyaranları dinletilmiştir (örn., tu-tu-tu- ya da tuuuuuu-tuuuuuu). Çalışmanın sonuçları, daha fazla heceye sahip ses uyaranlarını dinleyen çocukların gördükleri nesne sayısı fazla olduğunda ekrana bakma sürelerinin daha uzun olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, bebeklerin bir nesnenin uzamsal ve işitsel özelliklerini soyut bir kavram olan çokluk algısı bağlamında ayırt edebildiklerini göstermektedir. Doğuştan sahip olduğumuz sayı temsillerinin son ilkesi ise insanların kesin karşılığını bilmedikleri sayı değerlerini birbirine ekleyip birbirinden çıkararak azlık çokluk kıyaslaması yapabilmeleridir. Pica, Lemer, Izard ve Dehaene (2004) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada herhangi bir matematik eğitimi almamış Munduruku kabilesi yetişkinleri ile Amerikalı okul öncesi çocukların doğuştan gelen sayı temsilleri araştırılmıştır. Bu bağlamda iki gruba da çeşitli sayılarda noktalar içeren iki büyük kümenin birbirine eklendiğini ve çıkarıldığını gösteren animasyonlar izletilmiştir. Sonrasında yeni bir nokta kümesi daha gösterilerek bu yeni kümenin ilk kümeden daha fazla olup olmadığı sorulmuştur. İki grubun da gösterilen yaklaşık sayı değerleri ile ekleme ve çıkarma yapabildikleri ve hangisinin daha fazla olup olmadığını gösterebildikleri bulunmuştur. Çalışmanın sonuçları, herhangi bir matematik eğitimi olmadığı durumlarda bile insanların doğuştan sahip olduğu sayısallık algısı sayesinde azlık-çokluk kıyaslaması yapabildiğini göstermektedir. Doğuştan sahip olduğumuz sayı

hissi bize okul döneminde de katkı sağlamaktadır (Çekirdekçi, Şengül ve Cihangir Doğan, 2016). Özellikle ilkokul döneminde de gelişmeye devam eden sayı hissi sayesinde öğrencilerin matematik dersi genel başarılarının yükseldiği görülmektedir. Sayı hissi, aynı zamanda matematiksel işlemlerde yeni stratejiler geliştirebilmeye ve sayıları daha esnek kullanabilmeye de olanak sağlamaktadır (örn., sayıları yuvarlayarak işlem yapmak, referans noktası belirleyerek küme büyüklüğü ile ilgili tahminde bulunabilmek) (Çekirdekçi vd., 2016).

Çocukların sayılarla olan ilişkisinin gelişimsel süreçleri de tartışılması gereken diğer bir önemli konudur. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde çocuklar bilen-seviyelerine göre (*İng.* knower-levels) ayrılıp kategorilendirilebilir (Sarnecka, Kamenskaya, Yamana, Ogura ve Yudovina, 2007; Sarnecka ve Lee, 2009). Bu bağlamda çocukların *ön sayı bilen* (*İng.* pre-number knower), *bir bilen*, *iki bilen*, *üç bilen* ve bazı çocuklar için ise *dört bilen* şeklinde aşamalardan geçtiklerini söylemek mümkündür (Carey ve Sarnecka, 2006). Çocuklar yaklaşık 2;6 yaşında *bir bilen* olabilirken 3 ila 3;6 yaşında *iki bilen* seviyesine ulaşırlar. Birçok çocuk 3;6 ila 4 yaş aralığında *üç bilen* seviyesine gelebilir ve “bir”, “iki” ve “üç” sayı kelimelerine karşılık gelen uygun nesne sayılarını gösterebilirler (Sarnecka vd., 2007). Çocukların sayı gelişimlerindeki en önemli atılım saymanın temel prensibini öğrendiklerinde gerçekleşir. Çocuklar bir dizi ögeyi sayarken söyledikleri son sayı kelimesi nesnelere kümesinin içerdiği nesne sayısına denktir ve buna “kardinalite” (*İng.* cardinality) ismi verilmiştir (örn., 1’den 5’e kadar sayabilen bir çocuğa 5 adet elma gösterip burada kaç tane elma var dediğimizde elmaların sayısını söyleyemiyor ise o sayının kardinal bilgisine sahip değildir). Çocukların kardinal ilkesini edinme süreçlerine dair Ceylan ve Aslan tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada (2018) 3 ila 6 yaş arasındaki 100 çocuğun kardinal sayı edinimleri incelenmiştir. Sonuçlar, bu çocukların %60’ının kardinal ilkesine hâkim olduğunu gösterirken bu ilkenin edinildiği yaş ortalamasının 4;6 ila 5 aralığında olduğu gösterilmiştir. Buna ek olarak kardinal sayı ediniminin 3,5 ila 4 yaş aralığında önemli bir artış gösterdiği vurgulanmıştır. *Sayma Prensipli Teorisine* göre çocukların doğru bir şekilde saymayı öğrenebilmeleri için *kardinallik* ilkesine hâkim olmaları gerekir (Gelman ve Gallistel, 1978). Bu temel ilkeyi öğrenen çocuklar *kardinal bilenler* olarak adlandırılırlar. Bu aşamaya geçen bir çocuk “bir”, “iki”, “üç” ve çoğunlukla “dört” kelimelerinin anlamlarını belirli bir zaman içerisinde ve sırasıyla öğrenmesine rağmen bu temel ilkeyi bilişsel anlamda kavramış olması sayesinde “beş” ve daha yüksek sayı belirten kelimelerin anlamlarını tek seferde öğrenmeye başlar (Sarnecka ve Lee, 2009). Bu bulguları değerlendirdiğimizde

çocukların sayı gelişimlerinde erken sayma becerilerinin önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Gelman ve Gallistel'e (1978) göre çocukların doğru bir sayma gerçekleştirebilmeleri için *kardinallik* ilkesine ek olarak *birebir eşleme* (İng. one-to-one correspondence) ve *sabit sıra* (İng. stable-order) ilkelerini de edinmeleri gerekmektedir. Birebir eşleme ilkesine göre çocuktan saydığı her nesneyi bir sayı sözcüğü ile eşleştirmesi beklenir. Çocuktan üç nesne istediğimizde bir nesneyi saymayı unutursa ya da bir tanesini iki kez sayarsa bu durumda birebir eşleme ilkesine uyulmamış olur ve doğru bir sayma işlemi gerçekleşmez. Son olarak sabit sıra ilkesine göre çocuğun bir sayı dizisini tüm sayma bağlamlarında tutarlı bir şekilde kullanabilmesi beklenir. Örneğin, çocuk 1'den 10'a kadar sayarken herhangi bir sayıyı söylemediğinde ya da bazı sayıları atladığında bu ilkeye uygun davranmamış olur ve doğru bir sayma gerçekleşmez (örn., 1-2-3-4-6-7-9-10 gibi 5 ve 8 sayılarının atlanarak sayıldığı bir durum). Gelman ve Gallistel'e göre (1978) ancak bu üç kural doğru bir şekilde uygulandığında çocuğun nasıl sayması gerektiğini öğrendiği söylenebilir. Olkun ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada 5-7 yaş arasındaki çocukların sayma ilkelerini nasıl uyguladıkları incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda çocukların kardinal değer anlaşılmaya, sözel sıralı sayma ve birebir eşleme gelişiminden daha sonra hâkim oldukları bulunmuştur. Bu ilkelerin ediniminin yaş ile birlikte değiştiği bulunurken kardinallik ilkesinin diğer ilkelere kıyasla daha az gelişmiş olduğu vurgulanmıştır.

Okul öncesi dönemde sayma becerisinin gelişimi çocukların okul dönemindeki matematik başarılarının önemli bir yordayıcısıdır (örn., Aunola, Leskinen, Lerkkanen ve Nurmi, 2004; Demir-Lira, 2016; Koponen, Aunola ve Nurmi, 2019). Örneğin, Koponen ve diğerlerinin (2019) yaptığı çalışmada 5 ve 6 yaşındaki çocukların ileriye doğru, geriye doğru ve belirli bir aralıktaki sayıları sözel olarak sayma becerilerinin onların ortaokul dönemindeki matematik performanslarını yordadığı bulunmuştur. Benzer bir sonuç Aunola ve diğerleri (2004) tarafından gerçekleştirilen boylamsal bir çalışmada da gözlemlenmiştir. Bu çalışmada çocukların sayma becerileri ve matematik performansları okul öncesi dönemden ilkokul dönemine kadar altı kez ölçülmüştür. Sonuçlar, okul öncesi dönemde çocukların sayma becerileri ne kadar iyiye ilkokul döneminde de temel matematiksel kavram bilgilerini (örn., çeşitlik, azlık, çokluk, toplama ve çıkarma) anlamada ve matematiksel problemleri (örn., Yedi tane mumun var. Üç tane daha aldın. Şimdi kaç tane mumun var?) çözümede daha başarılı olduklarını gösterir. Bu bulgular, *Strateji Seçeneği Modeli* (İng. Strategy

Choice Model) bağlamında açıklanabilir (Siegler, 1988). Bu modele göre çocuklar günlük hayatta karşılaştıkları aritmetik problemleri çözebilmek için sıklıkla saymaya dayalı stratejiler kullanırlar. Sayma becerileri gelişmiş çocuklar, karşılaştığı problemleri tutarlı bir şekilde doğru çözmeye başlarlar. Bu çözümler aynı zamanda benzer bir problemle tekrardan karşılaşıldığında çocuğun vereceği cevapların daha tutarlı olmasını sağlamaktadır. Öte yandan yeterince gelişmemiş sayma becerilerine sahip olan çocuklar probleme sıklıkla yanlış cevaplar verirler. Bu durum problemlere verilen cevapların tutarsızlığına ve bu tutarsızlık da ilerleyen zamanda karşılaşılan aritmetik problemlerde tekrar hata yapılmasına sebebiyet verir.

Çocukların ilerleyen dönemlerdeki matematik performanslarını etkileyen diğer önemli faktörler de uzamsal becerileri ve dil gelişimleridir.

UZAMSAL BECERİLER VE SAYI GELİŞİMİ İLİŞKİSİ

Uzamsal beceriler, çocukların çevrelerindeki nesnelere görselleştirebilmelerini ve bu nesnelere şekilsel ve konumsal özelliklerini algılayabilmelerini sağlar (Verdine, Golinkoff, Hirsh-Pasek ve Newcombe, 2017). Bu özellikleri anlamak, nesnelere dair zihinsel temsiller oluşturmaya ve içerisinde bulunduğumuz dünyayı daha iyi anlamaya yardımcı olur. Linn ve Petersen (1985), uzamsal algı, zihinsel döndürme ve uzamsal görselleştirme olmak üzere üç farklı uzamsal beceri tanımlamıştır. Uzamsal algı kişinin uzamsal ilişkileri kendi yönelimine göre algılaması anlamına gelir (örn., eğimli bir şişeye yatay bir çizgi çekmek kişinin kendi uzamsal algısına göre gerçekleştirebileceği bir durumdur). Zihinsel döndürme ise 2 ve 3 boyutlu nesnelere zihinsel olarak döndürebilme yeteneğini kapsar (örn., farklı yöne döndürülmüş bir nesneyi zihinde çevirerek uygun boşluğu bulabilmek). Son olarak uzamsal görselleştirme yeteneği daha karmaşık aşamalardan geçmiş bir nesnenin uzamsal bilgilerini işleyebilmek olarak tanımlanabilir (örn., katlanmış kâğıttan bir prizmanın açıldığında nasıl görüneceğini gösterebilmek) (Zhang vd., 2014).

Uzamsal becerilerin, çocukların okula hazırlık süreçlerinde ve gelecekte STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) (*İng.* Science, Technology, Engineering, and Mathematics) alanlarında başarılı olabilmesini kolaylaştırabilecek önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir (Wai, Lubinski ve Benbow, 2009). Bu becerilerin matematik performansımızı nasıl geliştirdiği ile ilgili çok çeşitli çalışmalar vardır. Winter, Marghetis ve Matlock' a (2015) göre insanlar soyut kavramları daha kolay kavrayabilmek için somut görselleştirmelere ihtiyaç duyarlar. Bir prizmanın tüm kenar ve köşelerini soyut bir şekilde düşünmek, o prizmanın somut hali elimizde olduğunda çok daha kolaylaşır. Uzamsal becerilerimiz ise bu somutlaştırma

becerimize oldukça katkı sağlar. Uzamsal becerilerimiz iyi bir seviyede olduğunda matematiksel sembolleri (örn., “+”, “-“, “=”, “>”, vb.) ve geometride kullanılan karmaşık matematiksel ifadeleri kavramak daha kolay olur (Mix vd., 2016). Casey ve diğerlerinin (2015) yaptığı boylamsal bir çalışma sonucunda çocukların birinci sınıftaki uzamsal becerileri ile beşinci sınıftaki analitik temelli matematik problemlerini çözebilme yetenekleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Uzamsal becerileri güçlü olan çocuklar matematiksel problemlerdeki ifadelerin, sembollerin ya da sayıların zihinsel temsillerini daha etkili bir şekilde oluşturabildikleri için bu problemleri uzamsal bir düzlemde oturabilirler (örn., matematiksel denklem düzleminde hangi sayının ne tarafta bulunması gerektiği, sembollerin nerede bulunması gerektiği gibi) (Mix ve Cheng, 2012). Tıpkı sayı yeteneklerinde olduğu gibi okul öncesi dönemdeki uzamsal beceriler de çocukların ilerleyen dönemlerdeki matematik başarılarında önemli bir rol oynar (Casey vd., 2015; Mix ve Cheng, 2012). Okul öncesi dönemdeki çocuklar uzamsal becerilere dayanan birçok oyun oynar ve aktivite yapar (örn., yapboz ya da lego aktiviteleri esnasında nesnelerin geometrik şekillerini anlayıp birleştirebilmek) (Satlow ve Newcombe, 1988). Bu aktiviteler onların uzamsal gelişimleri için katkı sağlayabilecek aktivitelerdir.

Her ne kadar sayı gelişimi ve uzamsal beceriler çocukların matematik performanslarını etkileyen iki ayrı faktör olarak değerlendirilse de sayı ve uzam arasında oldukça yakın bir ilişki vardır. Bir sayı doğrusunu düşündüğümüzde sayıların bir düzlemde soldan sağa doğru yerleştirildiklerini ve soldaki sayılar daha küçükken sağdaki sayıların daha büyük olduğunu söyleyebiliriz. Benzer şekilde sayılar zihnimizde tıpkı sayı doğrusunda olduğu gibi yatay bir şekilde temsil edilir (Dehaene, Bossini ve Giroux, 1993). Sayıların zihinsel temsillerini anlayabilmek için gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcılara çeşitli sayıların tek mi çift mi olduğu sorulmuş ve cevaplarına göre sağ ya da sol taraflarındaki butonlara basmaları istenmiştir. Bu çalışmadan çıkan sonuç ise sorulan sayı büyük olduğunda katılımcıların sağ taraflarındaki butona basarak verdikleri cevap daha hızlıken sorulan sayı küçük olduğunda bu sefer sol taraflarındaki butona basarak daha hızlı cevap verdikleridir (Dehaene vd., 1993). *Tepki Kodlarının Mekânsal-Sayısal İlişkisi* (İng. Spatial-Numerical Association of Response Code, SNARC) etkisi olarak adlandırılan bu bulgu sayesinde zihinsel sayı temsillerinin küçük sayıların sol tarafta, büyük sayıların ise sağ tarafta olacak şekilde yatay bir düzlemde dizildiği gösterilmiştir. Bu bağlamda sayıların temsillerinde sayılar ile yer-yön (sağ, sol) arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Alanyazında bu bulguyu destekleyen teoriler mevcuttur. Bu teorilerden birisi Walsh tarafından 2003 yılında öne sürülmüş *Büyükklük Teorisi*'dir (İng. A Theory of Magnitude, ATOM). Bu teori büyükklük kavramının beynin sadece tek bir bölgesinde temsil edilmediğini, aksine ortak nöral kaynaklara sahip bölgelerin etkileşiminden ortaya çıkan bir alan-genel büyükklük sistemi (İng. domain-general magnitude system) olduğunu savunmuştur. Aslında görünüşte farklı olan uzam ve sayı kavramlarının beyinde farklı bölgelerin etkileşiminden oluşan bir büyükklük sisteminde işlendiğini öne süren Walsh (2003), uzunluk, alan, hacim, sayısalılık gibi hem uzamsal hem de sayısal kavramları bu büyükklük sistemine dahil etmiştir. Bu bağlamda sayı ve uzamın aynı sistem içerisinde işlenmesinin “azlık”, “çokluk” kavramlarının algılanmasında uyarlanabilir (İng. adaptive) bir fayda sağladığından bahsedilmiştir. Bu uyarlanabilir faydanın insan ve insan olmayan canlıların temel aksiyonlarında (“kavramak”, “fırlatmak”, “işaret etmek” veya “koşmak” gibi) gözlemlenebileceği vurgulanmıştır (Winter vd., 2015). Örneğin, yapılan bir çalışmada (Andres, Pesenti, Davare ve Olivier, 2004) katılımcılardan parmaklarını belirli bir genişlikte açarak (İng. Grip opening vs. Grip closure) bir nesne kümesine doğru uzanmaları ve o nesne kümesini kavramaları istenmiştir. Katılımcıların uzandıkları nesne kümesinin sayısı daha fazla olduğunda ellerini daha geniş açtıkları, bu nesne kümesinin sayısı daha az olduğunda ellerini daha dar açtıkları ortaya konulmuştur. Sayısalılık ve motor hareketleri arasındaki yakın ilişkiyi gösteren bu çalışmayı takiben nesnelere kümesinin daha yakına yerleştirildiği bir çalışma yürütülmüştür. Sonuçlar, nesne kümesi daha yakın olduğunda sayılarından bağımsız katılımcıların ellerini daha dar açtıklarını göstermiştir (Andres, Ostry, Nicol ve Paus 2008). *Büyükklük Teorisi*ni destekleyen bu çalışma sayesinde sayı ve uzamın bu büyükklük sistemi içerisinde işlenmesinin temel motor hareketlerimizdeki uyarlanabilir faydası açıkça gözükmektedir. Diğer bir yandan *Kavramsal Metafor Teorisi* (İng. Conceptual Metaphor Theory, CMT), uzam ve sayı arasındaki yakın ilişkinin dil üzerinde gösterilebileceğini ve sayısal kavramlardan bahsederken uzamsal metaforlardan sıklıkla faydalandığımızı savunur (Lakoff ve Johnson, 1980). Örneğin, her ne kadar soyut bir sayı ya da sayı büyükklükleri anlamsal olarak herhangi bir yükseklik içermese de özellikle İngilizcede sayı büyükklüklerinden bahsederken sıklıkla yüksek (İng. high) ya da düşük (İng. low) kelimeleri kullanılır (Lakoff ve Johnson, 1980). Dilsel metaforlar olarak bahsedilen bu uzamsal kavramlardan sayıları ve aritmetiği anlamlandırmak için yararlanırız (Winter vd., 2015). Bu metaforlardan bazıları şunlardır: “*more is up*” (fazla olan yukarıdadır), “*numbers are locations on a path*” (sayılar bir yol üzerindeki noktalardır) ve “*arithmetic is motion along a path*” (aritmetik

bir yol boyunca harekettir) (Lakoff ve Núñez, 2000). *Fazla olan yukarıdadır* metaforunu yukarıda da örneğini verdiğimiz gibi sayı büyüklüklerini kıyaslamak için kullanırız (örn., İngilizcede *beş dörtten büyüktür* dediğimizde *five is higher than four* deriz). Bu metafor sayı büyüklüklerini uzamsal olarak dikey konumlar yardımıyla kavramsallaştırdığımızın bir göstergesidir. Ek olarak *sayılar bir yol üzerindeki noktalar* metaforu zihinsel sayı temsillerimizle, yani küçük sayıların sol tarafta, büyük sayıların sağ tarafta konumlanması (Dehaene vd., 1993) ile aynı görüşü paylaşmaktadır. *Aritmetik bir yol boyunca harekettir* metaforu ise aritmetikte sıklıkla kullanılan toplama ve çıkarma işlemlerinin kavramsallaştırılmasının sırasıyla sağ tarafa ve sol tarafa doğru uzamsal bir hareket içerdiğini vurgulamaktadır. Tüm bu metaforlarda öne çıkan ortak nokta, sayıları ve matematiği anlamaya çalışırken uzamsal kavramların (yer-yön, konum, vb.) kolaylaştırıcı etkisidir (Lakoff ve Núñez, 2000).

Son olarak yukarıda özetlenen teoriler uzam ve sayı arasındaki yakın ilişkiye farklı açılardan yaklaşımlar dahi iki teori de bu yakın ilişkiye dair somut veriler sunmaktadır. *Büyüklik Teorisi* büyüklük içeren kavramlara (sayısallık, uzunluk, hacim, vb.) dair bilişsel süreçlerin beynin farklı bölgelerinde aynı nöral kaynaklara sahip kısımlarının etkileşimi ile ortaya çıktığını söyler ve bu etkileşimin evrimsel açıdan insan ve insan olmayan canlıların temel motor hareketlerinde uyarlanabilir bir katkısı olduğunu belirtir. *Kavramsal Metafor Teorisi* ise bilişsel altyapımızın uzamsal temellere dayandığını ve sayısal ya da aritmetiksel kavramları bu temelden ortaya çıkan metaforlar sayesinde anlayabildiğimizi öngörür. Bu metaforları ise günlük hayattaki dilimize entegre ettiğimizi savunur. Bu iki teori, sayı ve uzam arasındaki karmaşık ilişkinin nasıl gerçekleştiğine yönelik bir fikir sunabilmesi açısından oldukça değerlidir.

DİL BECERİLERİ VE SAYI GELİŞİMİ İLİŞKİSİ

Çocukların sözel sayı becerilerini matematiksel performanslarından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. İlk bölümde de bahsedildiği üzere çocukların sözel sayı becerileri ile matematiksel performansları arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Aunola vd., 2004; Koponen vd., 2019). Benzer şekilde 3-4 yaş grubu çocukların, tek bir müdahale programında birçok kelime öğrenebildiği ve bunları anlamına uygun olacak şekilde kullanabildiği gösterilmiştir (Bloom ve Markson, 1997). Çocukların bu dönemdeki kelime dağarcıklarındaki hızlı artış onların sayı gelişimlerinde de ilerleyebilmesini sağlar. Bir derleme çalışmasında sözlü anlama becerisi ile alıcı ve ifade edici kelime bilgisinin, okul öncesi çocukların sayısal bilgileri ile güçlü bir

ilişkiye sahip olduğu vurgulanmıştır (Peng vd., 2020). Ek olarak fonolojik farkındalık, sözel akıl yürütme ve dinlediğini anlama; çocukların erken dönemdeki aritmetik becerileri ve okul dönemi matematik performansları ile ilişkili bulunmuştur (LeFevre vd., 2010). Bu bağlamda okul öncesi dönemdeki çocukların genel dil becerilerinin onların sayı becerilerini ve okul dönemi matematik çıktılarını yordadığını söylemek mümkündür. Genel dil becerileri dışında bazı özel kelimelerin anlamlarına (örn., “az”, “çok”, “büyük”, “küçük” gibi niceliksel ve “önünde”, “arkasında”, “üstünde” gibi mekânsal) hâkim olmak da çocukların matematik becerileri için oldukça kritiktir (Turan ve De Smedt, 2022). Tüm bu bulguları değerlendirdiğimizde çocukların sayı gelişimi ve matematik performanslarını onların dil becerilerinden ayrı tutmamak gerektiğini ve dil becerilerinin oldukça önemli bir yordayıcı faktör olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda çocukların ilk olarak 2 yaşında “bir” sayısını öğrendiklerinden ve sonrasında zaman içerisinde “iki”, “üç” şeklindeki örüntüyü takip ederek sayıları öğrendiklerinden bahsetmiştik. Wynn’e göre (1992) bu öğrenme sürecinde çocuklar sayma işleminin mantığını ve amacını anlamaya çalışırlar ve günlük hayatlarında sayma pratiğini sıklıkla kullanırlar. Bu bağlamda erken yaştaki sayma becerilerinin nasıl geliştirilebileceği tartışılması gereken bir konudur.

MATEMATİK GELİŞİMİNDE EBEVEYN GİRDİSİNİN ROLÜ

Erken yaştaki sayma becerileri çocukların ilerleyen yaşlardaki matematik performansları için oldukça önemlidir (Aunola vd., 2004; Demir-Lira, 2016; Koponen vd., 2019). Yapılan araştırmalar, çocukların küçük yaşlardan itibaren matematiksel kavramlar ve süreçlerle ilgili matematiksel becerilerini ve yeterliliklerini geliştirmeye başladığını göstermiştir (MacDonald ve Murphy, 2021). Çocukların okul öncesi dönemde gerçekleştirdikleri matematik içerikli etkinlikler, onların matematiksel kavramları öğrenmelerinde ve problem çözme becerilerinin gelişiminde etkili olduğu bilinmektedir (Uyanık ve Kandır, 2010). Ebeveyn girdisi de çocukların okul çağındaki başarısını yordayan etmenlerdendir (Keçeli-Kaysılı, 2008).

Ebeveynlerin konuşma öncesi aşamadaki (*İng.* preverbal stage) sayısal girdilerinin çocukların sayı gelişimlerine nasıl bir etkisi olduğu pek bilinmemektedir (Goldstein, Cole ve Cordes, 2016). Ancak bazı araştırmalar (örn., Gunderson ve Levine, 2011; Ramani vd., 2015) okul öncesi çocukların ev ortamında sayılara dair konuşmalara maruz kalmasının sayma becerileri kazanmasında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Örneğin, Gunderson ve Levine (2011), ebeveynlerin 14 ila 30 ay aralığındaki çocuklarıyla konuşurken küçük (1-3) ya da büyük (4-10) set objelerin sayıları üzerinden verdikleri sayı girdisini incelemiştir. Çalışmanın

devamında çocuklar 46 aylıkken kardinallik bilgisi ölçen bir test uygulanmış ve (X'i İşaret Et Görevi; *İng.* Point-to-X Task) ebeveynlerin sayı girdisinin çocukların sayı gelişimlerinde önemli bir yordayıcı olduğunu göstermişlerdir. Benzer şekilde Ramani ve diğerlerinin (2015) 3-5 yaş aralığındaki çocuklar ile gerçekleştirdiği çalışmada ise matematik aktiviteleri esnasında aileler tarafından kullanılan matematiksel dilin (örn., basit toplamları ya da matematik işlemlerini tartışmak) çocukların temel sayı bilgilerini geliştirdiği görülmüştür. Bu iki çalışmada da ebeveynlerin büyük sayı setleri (4-10) için kullandığı sayı (örn., çocuk 4 bateri bageti tutarken "4 baget!" demek) ve daha ileri seviye matematik kavramları (örn., kardinallik ve sıralı sayılar) girdilerinin okul öncesi çocukların bu kavramlara aşinalığını arttırdığı ve bu girdilerin çocukların erken matematik gelişimlerine katkı sağladığı vurgulanmıştır.

Okul öncesi dönemdeki çocuklara ebeveynlerin dil girdisi verme fırsatlarından bir diğeri de kitap okuma aktivitesidir (Mix vd., 2012). Kitap okuma aktivitelerinin çocukların dil gelişimlerinde, özellikle kelime dağarcıkları ve anlama becerileri noktasında önemli katkıları bulunmaktadır (Hargrave, Sénéchal, 2000; Jordan, Snow ve Porche, 2000). Buna ek olarak bu aktiviteler çocukların matematiksel ifadelerin anlamlarını öğrenebilmelerini kolaylaştırması açısından da önemlidir (Anderson, Anderson ve Shapiro, 2005). Dil ve sayı becerilerinin gelişiminin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu belirtmiştik (Gunderson ve Levine, 2011; Ramani vd., 2015). Ebeveynlerin çocukların dil ve/veya sayı becerilerinin gelişimine verdiği önem her iki becerinin gelişimini de etkilemektedir (örn., Ertürk Kara, 2019). Ancak ebeveynler konuşma öncesi dönemdeki çocuklarının sayısallık gibi soyut kavramları anlayamayacağını düşündüğü için kitap okuma aktivitelerinde sayı girdisi oldukça az gözlemlenmektedir (Goldstein vd., 2016). Goldstein ve diğerlerinin (2016) gerçekleştirdiği çalışmada ebeveynlerin 5 ila 10 ay aralığındaki çocuklarına daha çok sayma bilgisi içermeyen kitapları okumayı tercih ettikleri bulunmuştur. Diğer bir yandan ebeveynlerin bu kitapları okurken kullandıkları kendiliğinden ifadelerin (*İng.* spontaneous utterances) bazılarında sayısal ifadelerin de yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu gözlem, 1 yaşından küçük çocukların bile kitap okuma aktivitesi esnasında sayılara dair konuşmalara maruz kalabileceğini göstermektedir. Salsa ve diğerleri (2022) 2;6 ve 4 yaşlarındaki çocukların anneleri ile birlikte sayfalarında farklı sayıda hayvan resimleri içeren bir sayma kitabını okumalarını incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda annelerin sayı girdisinde çocukların yaşının ve sayı setinin büyüklüğünün etkili olduğu görülmüştür. Annelerin büyük çocuklara (4 yaş) küçük çocuklara kıyasla (2;6 yaş) daha fazla sayı girdisi verdiği izlenmiştir. Ayrıca anneler ve çocukların küçük sayı setleri (1-3 sayılı nesnelere, örn., 2 aslan veya 3 tavuk)

hakkında orta (4-6 sayılı, örn., 5 balık) ve çok (7-9 sayılı, örn., 7 kedi) sayılı nesnelere kıyasla daha çok konuştuğu da bulgular arasındadır.

Uscianowski, Almeda ve Ginsburg'un (2020) gerçekleştirdiği çalışmada ise ebeveynlerin 3;6-4;6 yaş çocuklarına hikâye kitabı okuma esnasında sayılar ve geometrik şekiller üzerine konuşmaları incelenmiştir. Aynı zamanda ebeveynlerden çocuklarının sayılar ve geometrik şekiller konusunda ne kadar yetkin olduklarını puanlamaları istenmiştir. Çalışmanın sonucunda ebeveynlerin çocuklarına hikâye kitabı okuma esnasında geometrik şekiller ve sayılar hakkında sordukları soruların karmaşıklığının, çocuklarının bu alanlardaki yetkinliklerini nasıl algıladıklarına göre değiştiği bulunmuştur. Çocuğunun geometrik şekiller ve sayılar üzerinde yetkin olduğunu düşünen ebeveynlerin çocuklarına daha karmaşık sorular sormayı tercih ettiği gözlemlenmiştir. Bu bulgu ebeveynlerin hikâye kitaplarındaki içerikleri kullanarak çocuklarının seviyesine uygun olacak şekilde onları desteklemeyi amaçladıklarının bir göstergesidir.

Matematik dili sadece sayısal kelimelerden değil aynı zamanda nicel (örn., az veya çok) ve uzamsal (örn., yukarıda veya yakın) kelimelerden de oluşmaktadır. Bu kelimeleri günlük hayatta anlamına uygun olacak şekilde kullanabilmek sahip olunan matematiksel dilin gelişimi için oldukça önemlidir (Turan ve De Smedt, 2022). Anderson ve diğerlerinin (2005) gerçekleştirdiği çalışmada *Swimmy* ve *Mr. McMouse* isimli iki hikâye kitabının ebeveynler tarafından çocuklarına okunması istenmiştir. Sonuçlar, "büyük", "küçük", "altı", "çok" ya da "şekil" gibi kelimeler bu hikâye kitaplarında belirli bir bağlamda bahsedildiğinde çocukların bu kelimelerin anlamlarını edinebildiğini göstermiştir. Matematiksel dil gelişimi ilerleyen yıllardaki matematik becerilerinin de bir göstergesi (Purpura ve Reid, 2016; Toll ve Van Luit, 2014a; Toll ve Van Luit, 2014b) olduğu için oldukça önemlidir. Bu bağlamda ebeveynlerin okul öncesi dönemde çocukların matematiksel dil gelişimini destekleyici aktiviteleri yapma sıklığı ve bu aktivitelerin içeriksel yoğunluğu çocukların okul dönemindeki matematik başarısının önemli bir yordayıcısıdır. Örneğin, anaokulu, 1. ve 2. sınıf öğrencileri ve ebeveynlerinin yer aldığı bir çalışmada ebeveynlerin ev içinde gerçekleştirdiği matematiksel aktiviteler (aritmetik içerikli etkinlikler ve sayıları isimlendirme/tanımlama etkinlikleri) incelenmiştir (LeFevre vd., 2009). Sonuçlar, aritmetik içerikli aktivitelerin yaşa göre pek değişmediğini ancak sayıları isimlendirme ve tanımlama aktivitelerinin küçük çocuklarla büyük çocuklara kıyasla daha sık yapıldığını göstermiştir.

Sonuç olarak ebeveynler tarafından çeşitli aktiviteler sırasında (örn., kitap okuma ve ev ortamında gerçekleştirilen matematiksel aktiviteler) kullanılan genel ve matematiksel dilin çocukların sayı gelişimlerinde önemli bir rol oynadığı açıkça gözükmemektedir. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde ebeveynlerin çocuklarının seviyelerine göre bir dil benimsediği vurgulanmıştır. Bu noktada ebeveynlerin çocukların matematik alanındaki yeterliliklerini azımsadıkları ve bu alanda daha çok bilgilendirmeye ihtiyaç duyulabileceği söylenebilir.

Kullanılan matematik dilinin ve okuma aktivitelerinin yanı sıra çevresel faktörler de (ev ve okul ortamında yapılan diğer oyun bazlı aktiviteler) çocukların sayı gelişimi için oldukça önemlidir. Uyanık ve Kandır (2010) çocukların günlük aktiviteler sırasında da matematik içerikli kavramlar ile karşılaşarak matematik becerilerini geliştirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Hanner, Braham, Elliott ve Libertus (2019), 2-5 yaş arası çocuklarla ebeveynlerinin matematik ile ilgili konuşmalarını incelemiştir. Bu çalışmada ebeveyn-çocuk ikilisini doğal bir ortamda test etmek amacıyla bir market alışverişi tasarlanmış ve bu alışveriş için üç durum (temel durum, matematik işaretleri durumu, genel dil işaretleri durumu) yaratılmıştır. Tüm durumlarda teşvik edici ortak bir çevresel işaret olması amacıyla marketin girişinde “Çocuklarınızla sohbet etmek onların okula hazırlık süreçleri için önemlidir.” yazmaktadır. Marketin içerisinde ise temel durumda herhangi bir işaret kullanılmazken diğer durumlarda sırasıyla matematik işaretleri ve genel dil işaretleri olmak üzere ekstra işaretler yerleştirilmiştir. Matematik işaretleri “*Haftada ne kadar süt içersin?, Bu kartonda kaç tane yumurta vardır?*” gibi matematiksel kavramlara dair konuşmayı teşvik edici işaretlerden oluşmaktadır. Genel dil işaretlerinde ise herhangi bir matematik bilgisi içermeyen “*Süt içmek neden faydalıdır?, En sevdiğin sandviç çeşidi nedir?*” gibi genel bilgilere dair kavramlarla ilgili konuşmayı teşvik edici işaretler bulunmaktadır. Sonuçlar, matematik işaretlerinin kullanıldığı gruptaki yetişkinlerin, demografik özelliklerinden bağımsız, matematik hakkında en sık konuşan grup olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar günlük hayattaki çevresel faktörlerin matematikle ilgili konuşmaları teşvik edebileceği ve dolaylı olarak çocuklara matematiğe maruz kalma fırsatı sağlayabileceği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Karakuzu ve Koçyiğit (2016), okul öncesi çocuklarının evde ebeveynleri ile oynadıkları sayı içerikli oyunların onların matematik gelişimlerini desteklediğini ve ilkokula hazırlık süreçlerine katkı sağladığını vurgulamıştır.

Matematik girdisinde bireysel farklılıklar da mevcuttur. Yukarıda bahsedilen Uscianowski ve diğerlerinin (2020) çalışmasının bir diğer bulgusu, ebeveynlerin hikâye kitabı okuma esnasında erkek çocuklarına kız çocuklarına kıyasla daha karmaşık sorular sorduğudur. Chang, Sandhofer ve Brown (2011) tarafından yürütülen çalışmada da annelerin kız çocuklarıyla kıyaslandığında erkek çocuklarıyla konuşurken nesnelere belirtmek için kardinal sayıları daha sık kullandıkları bulunmuştur (örn., “Bak burada dört tane boya kalemi var!”). Çalışmaya katılan ebeveynler sayısal ifadeleri 20-27 ay aralığındaki erkek çocuklarına kız çocuklarına göre daha fazla kullanmaktadır. Kız ve erkek çocuklarının matematik alanındaki yetkinlikleri kontrol edildiğinde dahi erkek çocuklarının toplum içerisinde bu alandaki algılanan yetkinliği (*İng.* perceived competence) daha fazladır (Eccles, Barber ve Jozefowicz, 1999). Toplum içindeki bu algıya karşın 60-72 aylık çocuklarla yapılan bir çalışmada cinsiyetin matematik başarısında etkisinin olmadığı bulunmuştur (Çelik, 2015). Byrnes ve Wasik’in (2009) de üçüncü sınıf öğrencileri ile gerçekleştirdikleri bir çalışmada matematik alanındaki yetkinliklerinde bir farklılık olmasa bile erkek öğrencilerin bu alanda kendilerini daha yetkin belirttikleri bulunmuştur. Bandura’nın (1982) ortaya attığı *başarının beklenti-değer model*’ne göre (*İng.* expectancy-value model of achievement) bireyler başarılı olmayı bekledikleri alanlar üzerinde daha fazla çalışmaya motivedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde kızların okul döneminde matematiğe karşı ilgilerini kaybetmeleri olağan bir durumdur. Ebeveynlerin çocuklarından bekledikleri başarı da onların dil girdisini değiştirmektedir. Eğitim düzeyi daha yüksek olan ailelerin çocuklarından beklentisi daha fazladır ve bu doğrultuda çocuklarıyla daha çok etkileşimde buldukları görülmüştür. Ebeveynlerin bu beklentisinin de çocukların akademik başarılarını yordadığı belirtilmektedir (Keçeli-Kaysılı, 2008).

Ebeveyn girdisini etkileyen bir başka faktör ise sosyoekonomik statüdür. Düşük eğitim ve gelir düzeyindeki ebeveynlerin çocuklarına daha az sıklıkta ve çeşitte matematik deneyimi sundukları görülmüştür (Çelik, 2015; Keçeli-Kaysılı, 2008). Starkley, Klein ve Wakeley (2004) de yaptıkları müdahale çalışmasında düşük gelire sahip ebeveynlerin çocuklarının orta gelirli ebeveynlerin çocuklarına kıyasla daha az matematik bilgisine sahip olduğunu bulmuştur. Müdahale çalışması sırasında düşük gelirli ebeveynlerin çocuklarına daha fazla matematik desteği sağlanmıştır ve çalışmanın sonunda iki grup arasındaki farkın kaybolduğu gözlemlenmiştir.

Matematik girdisindeki bir başka farklılık ise prematüre doğan (gebeliğin 37. haftasından önce doğan) ve zamanında doğan çocuklar arasında görülmektedir. Karadöller, Demir-Lira ve Göksun (2023, değerlendirme aşamasında) 24-28 aylık zamanında ve zamanından önce doğan çocuklar ve ebeveynleri ile birlikte yaptığı çalışmada çeşitli sayıda nesnelere içeren (örn., 1 elma, 2 armut, 3 erik, vb.) ve ebeveynler tarafından çocuğa yöneltilen matematik girdisini teşvik edebilecek Aç Tırtıl isimli (İng. *The Very Hungry Caterpillar*) resimli bir kitap kullanılmıştır. Çalışmada ebeveynlerden bu kitabı tıpkı evlerindeymiş gibi çocuklarıyla beraber okumaları istenmiş ve başka bir yönerge verilmemiştir. Zamanında doğan çocukların ebeveynlerinin konuşma ve jestlerini aynı anda kullanarak ürettikleri matematik girdisinin (örn., sözlü olarak “İki tane elma var.” derken eliyle iki işareti yapmak) prematüre doğan çocukların ebeveynlerine kıyasla daha fazla olduğu bulunmuştur. Öte yandan sadece konuşma içeren matematik girdisinde gebelik durumunun herhangi bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Prematüre doğumun dil (Foster-Cohen, Edgin, Champion ve Woodward, 2007) ve bilişsel (Maxwell vd., 2017) gelişimi olumsuz yönde etkilediği bilindiğinden prematüre çocuğu olan ebeveynlerin daha zengin olduğu düşünülen multimodal (konuşma ve jest içeren) girdiye çocuklarının hazır olmadığı yönünde bir algısı olabileceği söylenebilir.

Tartışma

Bu makalede çocukların matematik gelişimine dair temel kavramların bir derlemesi yapıp bu gelişim sürecinde etkileşimi olan çocuğa dair özelliklerin (yaş, uzamsal beceriler ve dil) ve çevresel faktörlerin (ebeveyn girdisi) araştırıldığı çalışmaların bir sentezi yapılmıştır. Okul öncesi dönemdeki çocukların sayı gelişimi üzerine yapılan birçok çalışma ve bu çalışmalardan gelen ampirik verilerin ışığında önerilen teoriler mevcuttur (örn., *Temel Bilgi Teorisi*, Spelke ve Kinzler, 2007; *Sayma Prensipleri Teorisi*, Gelman ve Gallistel, 1978; *Büyüklik Teorisi*, Walsh, 2003; *Kavramsal Metafor Teorisi*, Lakoff ve Johnson, 1980). Bu teoriler temelde sayılarla olan ilişkimizin doğduğumuz andan itibaren başladığını ve hem bilişsel sistemimizde hem de kullandığımız dilde işlendiğini öne sürerken günlük hayatımızda sıkça kullandığımız sayma pratiği sayesinde nasıl saymamız gerektiğini ve bu sayıların karşılık geldikleri nesne sayılarını da öğrendiğimizi açıklar. Okul öncesi dönemdeki sayı gelişimi ile ilişkili olduğu bulunan birçok temel faktör de mevcuttur. Bu faktörler arasında çocuğun yaşı (örn., Sarnecka vd., 2007), uzamsal becerileri (örn., Mix ve Cheng, 2012) ve dil gelişimi (örn., Peng vd., 2020) gösterilmektedir.

Sayı algısı gelişimsel bir süreçtir ve bebeklikten itibaren var olduğu belirlenen sayı hissi (Xu vd., 2005) yaşla birlikte gelişmektedir (Çekirdekçi vd., 2016). Bu gelişim sürecinde çocuklar, sayıların temsil ettiği nesne sayısı ile olan ilişkisine dair bir gelişim gösterir (Sarnecka vd., 2007; Sarnecka ve Lee, 2009). Öncelikle bir-bilen seviyesinde olan çocuklar yaklaşık 4 aylık aralıklarla sırasıyla iki-bilen, üç-bilen ve dört-bilen seviyesine gelirler (Carey, 2009; Le Corre ve Carey, 2007; Lyons ve Ansari, 2015; Sarnecka ve Lee, 2009). Dört-bilen seviyesini takip eden aylarda çocuklar, sayı sayma sonunda en son söylenen sayının nesnelere toplam sayısını belirttiği yönündeki algılarını geliştirirler (Gelman ve Gallistel, 1978). Bu aşama ile birlikte toplama, çıkarma gibi matematiksel işlemleri de yapabilmeye başlarlar (Geary, 2018). Yaşa ek olarak çocukların matematiksel becerilerinin gelişimi ile ilişkili bir diğer kavram da uzamsal becerileridir. Matematiksel sembollerin ve geometride kullanılan karmaşık matematiksel ifadelerin algılanmasında uzamsal becerilerin kolaylaştırıcı bir etkisi vardır (örn., Markey, 2009; Mix vd., 2016). Son olarak çocukların matematiksel becerileri ile ilişkili diğer bir temel kavram ise dil becerileridir. Yapılan çalışmalar sonucunda okul öncesi dönemdeki genel dil becerileri (alıcı ve ifade edici kelime bilgisi) (örn., Peng vd., 2020), fonolojik farkındalık (örn., LeFevre vd., 2010) ve özel kelime gruplarının öğrenilmesi (örn., “büyük”, “küçük”) (örn., Turan ve De Smedt, 2022) ile okul dönemi matematik becerileri arasında olumlu bir anlamlı ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Matematik gelişimi sadece çocuğa dair faktörlerin temelinde şekillenmez. Bu gelişim sürecinde çevresel faktörlerin de çok önemli bir yeri olduğu bulunmuştur. Matematik gelişiminde rolü olan çevresel faktörlerin başında ebeveyn girdisi gelir. Ebeveynler çok erken aylardan itibaren çocukları ile olan iletişimde matematiksel kavramlara dair konuşurlar (Beydoğan, 2023; Goldstein vd., 2016; Karakuzu ve Koçyiğit, 2016; Oğul ve Arnas, 2020). Okul öncesi dönemde matematiksel girdiye maruz kalmanın ilerleyen yaşlardaki matematik becerileri ile olumlu yönde ilişkisi olduğu bilinmektedir (örn., Assel, Landry, Swank, Smith ve Steelman, 2003; Glenn, Demir-Lira, Gibson, Congdon ve Levine, 2018; Gunderson ve Levine, 2011). Okul öncesi dönemde matematiksel girdi ortamı yaratabilecek aktivitelerin başında kitap okuma aktivitesi gelir (örn., Anderson vd., 2005; Uscianowski vd., 2020; Ünlütapak, Aktan-Erciyes, Yılmaz, Kandemir ve Göksun, 2022). Yapılan çalışmalar, ebeveynlerin kitap okuma aktiviteleri sırasında matematiksel kavramlar veya sayılara dair girdi verdiğini göstermektedir (Goldstein vd., 2016; Salsa vd., 2022). Ancak bu girdinin sıklığında ve tipinde (örn., konuşma ve jestlerle birlikte verilen bilgi) birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların temelinde çocuğun yaşı (Ramani vd., 2015),

cinsiyeti (Chang vd., 2011; Uscianowski vd., 2020) ve atipik gelişim durumları (Glenn vd., 2018; Karadöller vd., 2023, değerlendirme aşamasında) yatabilmektedir. Bu girdi farklılığında çocukların matematiksel becerilerine dair ebeveyn inançları etkili olabilmektedir. Örneğin, ebeveynler erkek çocuklara kız çocuklarına kıyasla (Chang vd., 2011; Uscianowski vd., 2020) veya tipik gelişim gösteren zamanında doğmuş çocuklara zamanından önce doğmuş çocuklara kıyasla daha zengin (konuşma ve jestlerin birlikte kullanıldığı) (Karadöller vd., 2023, değerlendirme aşamasında) matematiksel girdi verdiği gösterilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarından beklentisi (Keçeli-Kaysılı, 2008) ve eğitim ve gelir düzeyleri (Çelik, 2015; Keçeli-Kaysılı, 2008; Starkley vd., 2004) de verdikleri girdinin sıklığında ve çeşidinde farklılıklar yaratabilmektedir.

Sonuç olarak bu derlemede çocukların sayı gelişimleri ve bu gelişimi etkileyen kendilerine dair faktörler (yaş, uzamsal ve dil becerileri) ve çevresel faktörler (ebeveyn girdisi) incelenmiştir. Çocuklar doğdukları andan itibaren gelişmeye açık bir sayı hissine sahiptir (Çekirdekçi vd., 2016; Xu vd., 2005). Sayılara ve matematiğe dair girdiye erken dönemde sıkça maruz kalan çocukların okul dönemlerinde de bu becerilerden ve çevresel faktörlerden faydalanabileceğini söylemek mümkündür. Okul hayatında matematiğin yerini ve önemini düşündüğümüzde erken yaşta gelişen bu beceriler ve ebeveyn tutumları çocukların STEM alanlarında (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) başarılı olabilmelerini sağlarken onların ilerleyen yaşantılarında da daha güçlü bir ekonomik statüye sahip olmalarına olanak sağlayabilmektedir.

Her ne kadar ebeveynler çocuklarının eğitimlerine yardım etmek istediklerini belirtse de nasıl destek olabileceğinin ya da sorumluluğun ne kadarının kendilerinde olduğunun farkındalığına sahip değildir (Beydoğan, 2023; Günay Bilaloğlu, 2014). Öğretmenler de öğrencilerin eğitiminde aile katılımını yeterince kullanmamaktadır (Ertürk Kara, 2019). Bu derlemede verilen bilgiler ışığında çocukların hem ev hem de okul ortamında sayı gelişimini destekleyecek birçok aktivite mevcuttur. Bu noktada ebeveynlere ve öğretmenlere tavsiye olarak çocuklara matematik deneyimleri sunarken çeşitli yöntemlerden faydalanılması (örn., karşılıklı konuşma içeren veya yapboz, lego gibi uzamsal becerilerin gelişimini destekleyen aktiviteler) ve bu yöntemlerin yaygınlaştırılması verilebilir. Aynı zamanda sayı gelişiminin dil ve uzamsal becerilerin gelişimi ile olan yakın ilişkisi düşünüldüğünde çocukların dil gelişimlerini destekleyecek kitap okuma aktivitelerinin yaygınlaştırılması, bu aktiviteler esnasında niceliksel (az, çok, büyük, küçük gibi) ve

uzamsal (yakında, uzakta, üstünde gibi) kelimelerin çocuklara öğretilmesi, sayılar hakkında konuşabilmelerine olanak tanınması ve çeşitli nesnelere kullanılarak bu bilgilerin pratiğinin yapılması çocuklar için oldukça faydalı olacaktır. Tüm bu yöntemlerin ev ve okul ortamlarında kullanılması ve yaygınlaştırılması çocukların sayı gelişimleri için destekleyici unsurlar olabilir.

Sayılarla ilişkimizin doğduğumuz andan itibaren var olduğunu ve birçok etmen vasıtasıyla gelişebileceğini düşündüğümüzde her çocuğun matematiği ve sayıları anlayabilecek bir altyapıya sahip olduğunu belirtebiliriz. Öğretmenlerin eğitim ortamında kullandıkları yöntemleri de bu doğrultuda gözden geçirmeleri ve öğrencilerini herhangi bir ayrıma tabi tutmadan (örn., kız-erkek) hepsine eşit fırsat tanınması gerekmektedir. Aynı zamanda ebeveynleri çocukların eğitimini desteklemeye yönlendirmeleri, çocuklarına nasıl yardımcı olabileceği hakkında bilgilendirmeleri ve bu doğrultuda ev içi etkinliklere yönlendirmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Anderson, A., Anderson, J. ve Shapiro, J. (2005). Supporting multiple literacies: Parents' and children's mathematical talk within storybook reading. *Mathematics Education Research Journal*, 16(3), 5-26. doi: 10.1007/BF03217399
- Andres, M., Davare, M., Pesenti, M., Olivier, E. ve Seron, X. (2004). Number magnitude and grip aperture interaction. *Neuroreport*, 15(18), 2773-2777.
- Andres, M., Ostry, D. J., Nicol, F. ve Paus, T. (2008). Time course of number magnitude interference during grasping. *Cortex*, 44(4), 414-419. doi: 10.1016/j.cortex.2007.08.007
- Assel, M. A., Landry, S. H., Swank, P., Smith, K. E. ve Steelman, L. M. (2003). Precursors to mathematical skills: Examining the roles of visual-spatial skills, executive processes, and parenting factors. *Applied Developmental Science*, 7(1), 27-38. doi: 10.1207/S1532480XADS0701_3
- Aunola, K., Leskinen, E., Lerkkanen, M. K. ve Nurmi, J. E. (2004). Developmental dynamics of math performance from preschool to grade 2. *Journal of Educational Psychology*, 96(4), 699-713. doi: 10.1037/0022-0663.96.4.699
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37, 122-147. doi: 10.1037/0003-066X.37.2.122

- Beydoğan, B. E. (2023). Çocuklarda matematik öğrenmeye karşı olumsuz direnci etkileyen değişkenler. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 6(2), 121-140. doi: 10.47477/ubed.1282195
- Byrnes, J. P. ve Wasik, B. A. (2009). Factors predictive of mathematics achievement in kindergarten, first and third grades: An opportunity-propensity analysis. *Contemporary Educational Psychology*, 34(2), 167-183. doi:10.1016/j.cedpsych.2009.01.002
- Carey, S. ve Sarnecka, B. W. (2006). The development of human conceptual representations: A case study. *Processes of Change in Brain and Cognitive Development*.
- Casey, B. M., Pezaris, E., Fineman, B., Pollock, A., Demers, L. ve Dearing, E. (2015). A longitudinal analysis of early spatial skills compared to arithmetic and verbal skills as predictors of fifth-grade girls' math reasoning. *Learning and Individual Differences*, 40, 90-100. doi: 10.1016/j.lindif.2015.03.028
- Chang, A., Sandhofer, C. M. ve Brown, C. S. (2011). Gender biases in early number exposure to preschool-aged children. *Journal of Language and Social Psychology*, 30(4), 440-450. doi: 10.1177/0261927X11416207
- Ceylan, M. ve Aslan, D. (2018). Cardinal number acquisition of Turkish children. *Journal of Education and e-Learning Research*, 5(4), 217-224. doi: 10.20448/journal.509.2018.54.217.224
- Çekirdekçi, S., Şengül, S. ve Cihangir Doğan, M. (2016). 4. Sınıf öğrencilerinin sayı hissi ile matematik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Qualitative Studies*, 11(4), 48-66. doi: 10.12739/NWSA.2016.11.4.E0028
- Çelik, M. (2015). Anasınıfına Devam Eden 60-72 Aylık Çocukların Matematik Gelişimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (24), 1-18. doi: 10.14582/DUZGEF/401
- Dehaene, S., Bossini, S. ve Giraux, P. (1993). The mental representation of parity and number magnitude. *Journal of Experimental Psychology: General*, 122(3), 371-396. doi: 10.1037/0096-3445.122.3.371
- Demir-Lira, Ö. E. (2016). Okul öncesi dönemde ve okul çağında okuma yazma ve matematik gelişimi. Aklın çocuk hali: Zihin gelişimi araştırmaları (Der. Aydın, Ç., Aydın, C., Göksun, T., Goksun, T., Kuntay, AC, Tahiroğlu, D. ve Tahiroğlu, D.).(ss. 319-342). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Duncan, G. J., Claessens, A., Huston, A. C., Pagani, L. S., Engel, M., Sexton, H., ... ve Duckworth, K. (2007). School readiness and later achievement. *Developmental Psychology*, 43(6), 1428-1446. doi: 10.1037/0012-1649.43.6.1428
- Durkin, K., Shire, B., Riem, R., Crowther, R. D. ve Rutter, D. R. (1986). The social and linguistic context of early number word use. *British Journal of Developmental Psychology*, 4(3), 269-288. doi: 10.1111/j.2044-835X.1986.tb01018.x
- Eccles, J. S., Barber, B. ve Jozefowicz, D. (1999). Linking gender to educational, occupational, and recreational choices: Applying the Eccles et al. model of achievement-related choices. In W. B. Swann, Jr., J. H. Langlois, & L. A. Gilbert (Eds.), *Sexism and stereotypes in modern society: The gender science of Janet Taylor Spence* (pp. 153–192). American Psychological Association. doi: 10.1037/10277-007
- Ertürk Kara, H. G. (2019). Okul öncesi dönemde çocuğa evde sunulan desteğin okuma yazmaya hazırlık ve matematik becerileri bağlamında incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(27), 87-105. doi: 10.35675/befdergi.422261
- Foster-Cohen, S., Edgin, J. O., Champion, P. R. ve Woodward, L. J. (2007). Early delayed language development in very preterm infants: evidence from the MacArthur-Bates CDI. *Journal of Child Language*, 34(3), 655-675. doi: 10.1017/S0305000907008070
- Fuson, K. C., Richards, J. ve Briars, D. J. (1982). The acquisition and elaboration of the number word sequence. *Children's Logical and Mathematical Cognition*, 33-92. doi: 10.1007/978-1-4613-9466-2
- Gallistel, C. R. ve Gelman, R. (1992). Preverbal and verbal counting and computation. *Cognition*, 44(1-2), 43-74. doi: 10.1016/0010-0277(92)90050-R
- Geary, D. C. (2018). Growth of symbolic number knowledge accelerates after children understand cardinality. *Cognition*, 177, 69-78. doi: 10.1016/j.cognition.2018.04.002

- Geer, E. A., Quinn, J. M. ve Ganley, C. M. (2019). Relations between spatial skills and math performance in elementary school children: A longitudinal investigation. *Developmental Psychology*, 55(3), 637-652. doi: 10.1037/dev0000649
- Gelman, R. ve Gallistel, C. R. (1978). *The child's understanding of number*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glenn, D. E., Demir-Lira, Ö. E., Gibson, D. J., Congdon, E. L. ve Levine, S. C. (2018). Resilience in mathematics after early brain injury: The roles of parental input and early plasticity. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 30, 304-313. doi: 10.1016/j.dcn.2017.07.005
- Goldstein, A., Cole, T. ve Cordes, S. (2016). How parents read counting books and non-numerical books to their preverbal infants: An observational study. *Frontiers in Psychology*, 7, 1100. doi: 10.3389/fpsyg.2016.01100
- Gunderson, E. A. ve Levine, S. C. (2011). Some types of parent number talk count more than others: Relations between parents' input and children's cardinal - number knowledge. *Developmental Science*, 14(5), 1021-1032. doi: 10.1111/j.1467-7687.2011.01050.x
- Günay Bilaloğlu, R. (2014). *Okul öncesi eğitimde aile katılımı etkinliklerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve aile katılımı etkinliklerinin dil-matematik becerilerinin geliştirilmesine etkisi*. (Doktora tezi). Erişim adresi <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/130956>
- Hargrave, A. C. ve Sénéchal, M. (2000). A book reading intervention with preschool children who have limited vocabularies: the benefits of regular reading and dialogic reading. *Early Childhood Research Quarterly*, 15(1), 75-90. doi: 10.1016/S0885-2006(99)00038-1
- Hanner, E., Braham, E. J., Elliott, L. ve Libertus, M. E. (2019). Promoting math talk in adult-child interactions through grocery store signs. *Mind, Brain, and Education*, 13(2), 110-118. doi: 10.1111/mbe.12195
- Izard, V. ve Dehaene, S. (2008). Calibrating the mental number line. *Cognition*, 106(3), 1221-1247. doi: 10.1016/j.cognition.2007.06.004
- Izard, V., Sann, C., Spelke, E. S. ve Streri, A. (2009). Newborn infants perceive abstract numbers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(25), 10382-10385. doi: 10.1073/pnas.0812142106

- Jordan, G. E., Snow, C. E. ve Porche, M. V. (2000). Project EASE: The effect of a family literacy project on kindergarten students' early literacy skills. *Reading Research Quarterly*, 35(4), 524-546. doi: 10.1598/RRQ.35.4.5
- Karadöller, D. Z., Demir-Lira, Ö. E. ve Göksun, T. (2023, değerlendirme aşamasında). Relationship between multimodal math input, gestational status, and children's expressive vocabulary.
- Karakuzu, E. ve Koçyiğit, S. (2016). Ebeveyn Destekli İlkokula Hazırlık Programı'nın (EDİHP) okul öncesi dönem çocuklarının ilkokula hazır bulunuşluğuna etkisi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 84-102.
- Keçeli-Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının artırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(01), 69-83. doi: 10.1501/Ozlegt_0000000115
- Koponen, T., Aunola, K. ve Nurmi, J. E. (2019). Verbal counting skill predicts later math performance and difficulties in middle school. *Contemporary Educational Psychology*, 59. doi: 10.1016/j.cedpsych.2019.101803
- Kyttälä, M., Aunio, P., Lepola, J. ve Hautamäki, J. (2014). The role of the working memory and language skills in the prediction of word problem-solving in 4-to 7-year-old children. *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 34(6), 674-696. doi: 10.1080/01443410.2013.814192
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (1980). The metaphorical structure of the human conceptual system. *Cognitive Science*, 4(2), 195-208.
- Lakoff, G. ve Núñez, R. (2000). *Where mathematics comes from* (Vol. 6, p. 489). New York: Basic Books.
- LeFevre, J. A., Fast, L., Skwarchuk, S. L., Smith-Chant, B. L., Bisanz, J., Kamawar, D. ve Penner-Wilger, M. (2010). Pathways to mathematics: Longitudinal predictors of performance. *Child Development*, 81(6), 1753-1767. doi: 10.1111/j.1467-8624.2010.01508.x
- LeFevre, J. A., Skwarchuk, S. L., Smith-Chant, B. L., Fast, L., Kamawar, D. ve Bisanz, J. (2009). Home numeracy experiences and children's math performance in the early school years. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne des Sciences du Comportement*, 41(2), 55. doi: 10.1037/a0014532

- Lehrl, S., Kluczniok, K. ve Rossbach, H. G. (2016). Longer-term associations of preschool education: The predictive role of preschool quality for the development of mathematical skills through elementary school. *Early Childhood Research Quarterly*, 36, 475-488. doi: 10.1016/j.ecresq.2016.01.013
- Linn, M. C. ve Petersen, A. C. (1985). Emergence and characterization of sex differences in spatial ability: A meta-analysis. *Child Development*, 56(6), 1479-1498. doi: 10.2307/1130467
- MacDonald, A. ve Murphy, S. (2021). Mathematics education for children under four years of age: A systematic review of the literature. *Early Years*, 41(5), 522-539. doi: 10.1080/09575146.2019.1624507
- Markey, S. M. (2009). *The relationship between visual-spatial reasoning ability and math and geometry problem-solving*. American International College.
- Markson, L. ve Bloom, P. (1997). Evidence against a dedicated system for word learning in children. *Nature*, 385(6619), 813-815. doi: 10.1038/385813a0
- Maxwell, J. R., Yellowhair, T. R., Oppong, A. Y., Camacho, J. E., Lowe, J. R., Jantzie, L. L. ve Ohls, R. K. (2017). Cognitive development in preterm infants: multifaceted deficits reflect vulnerability of rigorous neurodevelopmental pathways. *Minerva Pediatrica*, 69(4), 298-313. doi: 10.23736/s0026-4946.17.04905-2
- Mix, K. S. ve Cheng, Y. L. (2012). The relation between space and math: Developmental and educational implications. *Advances in Child Development and Behavior*, 42, 197-243. doi: 10.1016/B978-0-12-394388-0.00006-X
- Mix, K. S., Cheng, Y. L., Hambrick, D. Z., Levine, S. C., Young, C., Ping, R. ve Konstantopoulos, S. (2016). Separate but correlated: The latent structure of space and mathematics across development. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(9), 1206-1227. doi: 10.1037/xge0000182
- Mix, K. S., Sandhofer, C. M., Moore, J. A. ve Russell, C. (2012). Acquisition of the cardinal word principle: The role of input. *Early Childhood Research Quarterly*, 27(2), 274-283. doi: 10.1016/j.ecresq.2011.10.003
- Oğul, İ. G. ve Arnas, Y. A. (2020). Erken dönemde matematik konuşmaları. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(1), 186-199. doi: 10.33308/26674874.2020341171

- Olkun, S., Fidan, E. ve Babacan Özer, A. (2013). The development of number concept and the use of counting in problem solving of 5-7 year olds'. *Education and Science*, 38(169).
- Peng, P., Lin, X., Ünal, Z. E., Lee, K., Namkung, J., Chow, J. ve Sales, A. (2020). Examining the mutual relations between language and mathematics: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 146(7), 595. doi: 10.1037/bul0000231
- Pica, P., Lemer, C., Izard, V. ve Dehaene, S. (2004). Exact and approximate arithmetic in an Amazonian Indigene group. *Science*, 306, 499. doi: 10.1126/science.1102085
- Purpura, D. J. ve Reid, E. E. (2016). Mathematics and language: Individual and group differences in mathematical language skills in young children. *Early Childhood Research Quarterly*, 36, 259-268. doi: 10.1016/j.ecresq.2015.12.020
- Ramani, G. B., Rowe, M. L., Eason, S. H. ve Leech, K. A. (2015). Math talk during informal learning activities in Head Start families. *Cognitive Development*, 35, 15-33. doi: 10.1016/j.cogdev.2014.11.002
- Rittle-Johnson, B., Hofer, K.G., Fyfe, E. R. ve Farran, D. C. (2017). Early math trajectories: Low-income children's mathematics knowledge from ages 4 to 11. *Child Development*, 88(5), 1727-1742. doi: 10.1111/cdev.12662
- Salsa, A., Gariboldi, M. B. ve Rodríguez, J. (2022). Multimodal numerical interactions during mother-child picture book reading. *Early Education and Development*, 33(6), 997-1012. doi: 10.1080/10409289.2021.1936375
- Sarnecka, B. W., Kamenskaya, V. G., Yamana, Y., Ogura, T. ve Yudovina, Y. B. (2007). From grammatical number to exact numbers: Early meanings of 'one,' 'two,' and 'three' in English, Russian and Japanese. *Cognitive Psychology*, 55, 136-168. doi: 10.1016/j.cogpsych.2006.09.001
- Sarnecka, B. W. ve Lee, M. D. (2009). Levels of number knowledge during early childhood. *Journal of Experimental Child Psychology*, 103, 325-337. doi: 10.1016/j.jecp.2009.02.007
- Satlow, E. ve Newcombe, N. (1998). When is a triangle not a triangle? Young children's developing concepts of geometric shape. *Cognitive Development*, 13(4), 547-559. doi: 10.1016/S0885-2014(98)90006-5

- Siegler, R. S. (1988). Strategy choice procedures and the development of multiplication skill. *Journal of Experimental Psychology: General*, 117(3), 258-275. doi: 10.1037/0096-3445.117.3.258
- Spelke E. S. ve Kinzler, K. D. (2007). Core knowledge. *Developmental Science*, 10(1), 88-96. doi: 10.1111/j.1467-7687.2007.00569.x
- Starkey, P., Klein, A. ve Wakeley, A. (2004). Enhancing young children's mathematical knowledge through a pre-kindergarten mathematics intervention. *Early childhood research quarterly*, 19(1), 99-120. doi: 10.1016/j.ecresq.2004.01.002
- Şengül, S. ve Gülbağcı Dede, H. (2013). Sayı hissi bileşenlerine ait sınıflandırmaların incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 645-664. doi: 10.9761/JASSS1000
- Toll, S. W. ve Van Luit, J. E. (2014a). Explaining numeracy development in weak performing kindergartners. *Journal of Experimental Child Psychology*, 124, 97-111. doi: 10.1016/j.jecp.2014.02.001
- Toll, S. W. ve Van Luit, J. E. (2014b). The developmental relationship between language and low early numeracy skills throughout kindergarten. *Exceptional Children*, 81(1), 64-78. doi: 10.1177/0014402914532233
- Turan, E. ve De Smedt, B. (2022). Mathematical language and mathematical abilities in preschool: A systematic literature review. *Educational Research Review*, 36, 100457. doi: 10.1016/j.edurev.2022.100457
- Unutkan, Ö. P. (2007). Okul öncesi dönem çocuklarının matematik becerileri açısından ilköğretime hazır bulunuşluğunun incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 243-254.
- Uscianowski, C., Almeda, M. V. ve Ginsburg, H. P. (2020). Differences in the complexity of math and literacy questions parents pose during storybook reading. *Early Childhood Research Quarterly*, 50, 40-50. doi: 10.1016/j.ecresq.2018.07.003
- Uyanık, Ö. ve Kandır, A. (2010). Okul öncesi dönemde erken akademik beceriler. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 3(2), 118-134.

- Ünlütacak, B., Aktan-Erciyes, A., Yılmaz, D., Kandemir, S. ve Göksun, T. (2022). Parental input during book reading and toddlers' elicited and spontaneous communicative interactions. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 81, 101436. doi: 10.1016/j.appdev.2022.101436
- Verdine, B. N., Golinkoff, R. M., Hirsh-Pasek, K., Newcombe, N. S. ve Bailey, D. H. (2017). Links between spatial and mathematical skills across the preschool year. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 82(1), 7-149. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/45106900>
- Wai, J., Lubinski, D. ve Benbow, C. P. (2009). Spatial ability for STEM domains: Aligning over 50 years of cumulative psychological knowledge solidifies its importance. *Journal of Educational Psychology*, 101(4), 817-835. doi: 10.1037/a0016127
- Walsh, V. (2003). A theory of magnitude: Common cortical metrics of time, space and quantity. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(11), 483-488. doi: 10.1016/j.tics.2003.09.002
- Winter, B., Marghetis, T. ve Matlock, T. (2015). Of magnitudes and metaphors: Explaining cognitive interactions between space, time, and number. *Cortex*, 64, 209-224. doi: 10.1016/j.cortex.2014.10.015
- Wynn, K. (1992). Children's acquisition of the number words and the counting system. *Cognitive Psychology*, 24(2), 220-251. doi: 10.1016/0010-0285(92)90008-P
- Xu, F., Spelke, E. S. ve Goddard, S. (2005). Number sense in human infants. *Developmental Science*, 8(1), 88-101. doi: 10.1111/j.1467-7687.2005.00395.x
- Zhang, X., Koponen, T., Räsänen, P., Aunola, K., Lerkkanen, M. K. ve Nurmi, J. E. (2014). Linguistic and spatial skills predict early arithmetic development via counting sequence knowledge. *Child Development*, 85(3), 1091-1107. doi: 10.1111/cdev.12173

Summary

Mathematical ability predicts many factors, such as life satisfaction, socioeconomic status, and success at school. Our relationship with mathematical concepts starts at very early ages and develops over time. Children may differ from their peers in terms of mathematical development for several reasons, and these reasons can be clustered among two: Child-related factors and environmental factors. While the child-related factors correspond to language and spatial abilities, the environmental factors are mathematical language input from parents and activities or games related to math in the home/school environment. This review will first cover the basic concepts in children's mathematical development and continues to provide

empirical evidence with respect to the child-related factors. In the final section, it demonstrates the role of parental input in mathematical development.

According to the Core Knowledge Theory, we have an innate knowledge in our cognition system about animate and inanimate objects, numerosity, and geometry. Our inherent numerical representations have three principles: they are vague and abstract, and comparisons between quantities can be made even though we do not know the exact number value. Considering the literature, children show specific developmental patterns in their numerical understanding. To explain, at around 2;6 age, they are one knowers (knowing the meaning of "one"). At around 3 – 3;6 age, they know the meaning of "two". When children conceptualize the principle of cardinality, they can learn the meaning of numbers with and above five all at once.

Counting skills during early ages are the most important predictor of mathematical performance at school age. Language and spatial abilities are those that significantly impact children's counting skills.

Spatial abilities enable children to visualize objects in their surroundings and perceive them in terms of their features, such as shapes and locations. These abilities play a significant role in school readiness and STEM domains (Science, Technology, Education, and Mathematics). When children have more developed spatial skills, it is easy for them to understand the mathematical symbols such as "+", "=" and complex mathematical concepts used in geometry. Correspondingly, some theories explain the complex relationship between space and number. These theories are Theory of Magnitude (ATOM) and Conceptual Metaphor Theory (CMT). While ATOM suggests that concepts related to magnitudes (length, numerosity, volume) arise from the different brain structures that share the same neural resources, CMT suggests the frequent use of spatial metaphors in language while talking about numbers (e.g., more is up, numbers are locations on a path).

As stated, it is impossible to evaluate children's mathematical performance separately from their verbal counting skills. In addition, language ability is another factor influencing their counting skills and mathematical performance at school. Besides the general language abilities, acquiring the meanings of some particular words (e.g., few, more, small, big, in front of, behind, on) is critical for their mathematical performance. Therefore, language ability is also an essential child-related factor in their mathematical development.

Counting skills at early ages are essential for children's math performance in later ages. Studies show that children start to develop mathematical skills related to mathematical concepts from early ages. However, it is not well known how parents' numerical input in the preverbal stage affects children's number development. According to some studies, preschool children's exposure to number talk in the home environment can play an important role in gaining counting skills. Children can receive parental mathematical input through several activities, such as play and book reading. Book reading activities have been shown to improve children's language development, especially their vocabulary and comprehension skills and made important contributions to learning the meanings of mathematical expressions. However, parents think that their children in the pre-verbal period cannot understand abstract concepts such as numeracy; therefore, number input is observed very little in book reading activities. It was also seen that parents adjust their input according to their children's competency level. The frequency of parents' activities that support children's mathematical language development in the preschool period are important predictors of children's mathematical success in the school age. There are also individual differences in mathematics input. For instance, mothers used cardinal numbers to indicate objects more often when talking to boys than girls. Likewise, mathematical input directed to children born prematurely (born before the 37th week of pregnancy) and children born at term differs in terms of quality.

In this article, a review of the basic concepts of children's mathematical development and a synthesis of empirical studies investigating child (age, spatial skills and language) and environment-related factors (parental input) that interact in this developmental process was made. Considering the importance of mathematics, child related factors and parental attitudes that develop at an early age enable children to be successful in STEM fields (Science, Technology, Engineering and Mathematics) in school and later in life.

ÁRMIN VÁMBÉRY'DEN CEDİTÇİ AYDIN MUHAMMED FATİH KERİMİ'YE MEKTUPLAR

LETTERS FROM ÁRMIN VÁMBÉRY TO JADIDIST
INTELLECTUAL MUHAMMED FATİH KERİMİ

Emre ÖZSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu,
Tarih Bölümü, emreozsoy206@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 20 March 2024
Date accepted: 27 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Ármin Vámbéry; Fatih Kerimi; İdil-Ural Türkleri; Rusya Türkleri; Ceditçilik Hareketi

Keywords

Ármin Vámbéry; Fatih Kerimi; Idil-Ural Turks; Russian Turks; Jadidism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.31

Öz

Ármin Vámbéry, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasında Rusya Türkleri arasında ortaya çıkan yenileşme hareketlerini yakından takip eden isimlerdendir. Ona göre özellikle İdil-Ural bölgesi aydınlarının, modern zamanın gereklilikleri doğrultusunda hareket etme gayretleri ve bu yönde ortaya koydukları faaliyetler, Batı'nın, Asyalı şeklinde küçümsediği bir toplum adına önemli gelişmelerdi. Zira, günümüzde Ceditçilik olarak tanımlanan bu yenileşme faaliyetlerinin temsilcileri, sadece kültürel bir canlanma ortaya koymadılar, sosyal ve siyasi alanda da Çarlık idaresi karşısında haklarını savundular. Bu gelişmeler ünlü Macar müsteşrik Vámbéry tarafından ilgiyle karşılandı; kendisi yenileşme hareketleri hakkında eserler ortaya koymakla kalmadı, Rusya Türklerinin Batı dünyasında tanıtılmasında da önemli bir rol üstlendi. The Times gazetesinde bu yönde yazılar kaleme aldı, İsmail Bey Gaspiralı, Rızaeddin Fahreddin ve Fatih Kerimi gibi dönemin önde gelen aydınlarıyla doğrudan iletişim kurdu; onlar tarafından yayımlanan eserler ve süreli yayınları yakından takip etti. Özellikle Muhammed Fatih Kerimi ile hayatının sonuna kadar iletişim halinde bulundu. İkili arasında İstanbul'da başlayan dostluk fikri anlamda bir etkileşimi de beraberinde getirdi.

Bu çalışmada, Vámbéry tarafından Muhammed Fatih Kerimi'ye gönderilen, hâlihazırda Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi'nde bulunan mektuplar ele alınacaktır. Bu çerçevede Vámbéry'nin Tatar yenileşme hareketine yönelik ilgisi üzerinde kısaca durularak, İdil-Ural Türkleri hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecek ve son olarak mektupların Latin harflerine aktarımı yapılacaktır.

Abstract

Ármin Vámbéry was closely following the modernism movements that emerged among the Russian Turks between the nineteenth century and the first quarter of the twentieth century. According to him, the efforts of especially the intellectuals of the Idil-Ural region to act in line with the requirements of modern times and the activities they put forward in this direction were important developments for a society that the West despised as Asians. Because the representatives of these modernism activities, defined today as Jadidism, not only demonstrated a cultural revival, but also defended their rights against the Tsarist administration in the social and political arena. These developments were met with interest by the famous Hungarian orientalist Vámbéry; he not only produced works about modernization movements, but also played an important role in introducing Russian Turks to the Western world. He wrote articles in this direction in The Times Newspaper, and communicated directly with the leading intellectuals of the period such as İsmail Bey Gaspiralı, Rızaeddin Fahreddin and Fatih Kerimi; he closely followed the works and periodicals published by them. He was especially in contact with Muhammed Fatih Kerimi until the end of his life. The friendship that started between the two in Istanbul brought about an intellectual interaction.

In this study, the letters sent by Vámbéry to Fatih Kerimi, currently in the National Archives of the Republic of Tatarstan, will be discussed. In this context, Vámbéry's interest in the Tatar modernism movement will be briefly emphasized, his evaluations about the Volga-Ural Turks will be included, and finally, the letters will be translated into Latin letters.

Giriş

XIX. yüzyılın dikkat çeken simaları arasında yer alan Ármin Vámbéry, 1832’de doğduğunda babası birkaç yıl önce vefat etmiş bulunuyordu. Bu anlamda hayatı yoksullukla başlamış, ifade ettiklerine bakılırsa; çocukluk yıllarında yedi aile, her biri farklı günde olmak üzere yemek ihtiyacını karşılıyor, kahvaltısı için büyük bir ekmek dilimi veriyordu. Böylesi bir başlangıca rağmen, kendisini Avrupa’nın gündemine taşıyacak keskin bir zekaya da sahipti (Vámbéry, 1914, s. 1-3). Vámbéry, küçük yaşlardan itibaren yaşadığı muhitin de etkisiyle Slovakca, Macarca ve Almanca öğrenmeye başladı. Sonraki süreçte buna İbranice, Latince, Antik Yunanca ve birkaç Avrupa dilini ekledi (Kelecsenyi ve Kovacs, 2020, s. 9). İlerleyen yıllarda ise Rusça, Danimarkaca, İtalyanca, Farsça ve İspanyolca dillerinde yapılan çalışmaları anlayabilecek duruma geldi (Duran, 2020, s. 78-79). Bu dil becerisini kullanarak bir dönem Viyana’da hükümet kadrolarında yer almak istese de bu konuda hayal kırıklığına uğradı. Fakat burada Türk tarihi ve dili araştırmacısı Baron Joseph von Hammer Purgstall ile tanıştı. Bu tanışıklık Türk tarihi, dili ve kültürü araştırmalarına yönelmesi konusunda kendisini hayli cesaretlendirdi. Artık Şarkiyat araştırmalarına girişen Vámbéry, 1857 yılında İstanbul’a gelmeden önce Türkçeyi de öğrenmiş bulunuyordu. Böylece Macar Bilimler Akademisi’nin finansal desteği ve Kültür ve Eğitim Bakanı Baron Jozsef Eötvös’ün himayesi altında Doğu seyahati için her şey tamamlanmış oluyordu (Kelecsenyi ve Kovacs, 2020, s. 11-13).

Vámbéry 1857’de çok merak ettiği, Doğu dünyasının önemli şehri, Osmanlı Türklerinin ve hilafetin başkenti İstanbul’daydı. İlk olarak buradaki Macar göçmenlerle temasa geçti fakat, millettaşlarından ziyade Osmanlı elitleriyle yakın ilişkiler kurdu. Macar Göç İdaresi yetkilisi György Kmety’nin de destekleriyle Hüseyin Daim Paşa’nın evinde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Pera’daki çoğunluğu Avrupalı komşularından ayrılarak Türklerin yoğunlukta olduğu Kabataş’a taşındı ve “Reşid” adını da burada aldı. Kendisinin ifadesiyle burada “Türk oldu” (Kovacs, 2016, s. 457-458). Sultan Abdülhamid’le tanışması da bu yıllarda gerçekleşti. Sadık Rıfat Paşa’nın konağında yaşadığı dönemde Sultan Abdülmecid’in kızına Fransızca dersi verdi. Ders sırasında gözüne çarpan kişi, kendi ifadesiyle “...zayıf, solgun yüzlü çocuk”, Şehzade Abdülhamid Efendi’den başkası değildi (Saral ve Sezer, 2016, s. 20-21).

Vámbéry, Rus işgalinden önce Türkistan’a ulaşan, buradaki Türk halklarını hemen hemen her yönüyle incelemeye çalışan son Avrupalı oldu (Kelecsenyi ve Kovacs, 2020, s. 19). O Asya’yı, “en fantastik maceraların ülkesi” olarak

tanımlamaktaydı (Vámbéry , 1914, s. 8). 1863-1864'de gerçekleştirdiği Orta Asya seyahati, kendisinin Avrupa tarafından tanınmasına vesile olurken, iki önemli alanda başvurulan bir kişiliğe dönüşmesini de sağladı. Bunlardan ilki Türkoloji sahasıydı ki, Türk halkları üzerine uzmanlaşma kariyeri burada başladı. Zira bu seyahatinin amaçları arasında, Macar dilinin Türk halklarıyla olan ilişkisini ortaya çıkarması da yer almaktaydı. Diğer taraftan seyahatten kazandığı gözlem ve tecrübeleri Asya'yı daha çok az bilen Avrupa için kayda değerdi. Nitekim onun bu farklılığı politik sahada Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki mücadelesinde önde gelen bir uzmana dönüşmesini sağladı. Hatta bu konuda İngiltere Dışişleri Ofisi tarafından desteklendi. İngiltere ve Rusya'yı Asya'da karşılaştıran Vámbéry, bu iki gücün mücadelesinde İngiltere yanlısı, Çarlık karşıtı olarak hareket ediyor, The Times'e yazılar göndererek Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'daki Rusya'nın "oyunları" hakkında İngiltere'yi bilgilendiriyor ve uyarıyordu (Hazaı ve Fodor, 2017, s. 28) Vámbéry, İngiltere'den destek görse de Rusya tarafında eleştiri ve hakaret oklarına maruz kalmaktaydı. Bu anlamda Rus basınında "şarlatan" ve "Rusfobik" gibi sıfatlarla tanımlandığı belirtilmektedir (Çolak, 2019, s. 18). Vámbéry'nin İngiltere'yle olan yakınlığında Yahudi olmasının yanı sıra Rusya karşıtlığı da büyük bir rol oynuyordu. 1849 Macar Ayaklanmasının Rusya yardımıyla bastırılması, Vámbéry'nin zihninde Rusya'ya karşı duruşu beraberinde getiren bir etki yaratmış olmalıydı. Zira o, öğrenciliğinin son yıllarını geçirdiği Pressburg şehrine Rus askerleri girince şöyle yazmıştı: "...Sanırım beni İngiliz basın dünyasının kırk yıldır en hararetli Rus karşıtı yazarlarından biri yapan söndürülemez nefret, kalbime o saatte girmiştir." (Csirkés, 2017, s. 52-54; Csirkés, 2002, s. 458). Yine İngilizlerle olan münasebetine değinirken, onların nezdinde edindiği konumu Asya siyasetinde oynadığı rol üzerinden açıklıyor ve sözünün dinlendiğinden bahsediyordu (Akçuraoğlu, 2009, s. 330). Kendisi, Orta Asya seyahatinin tecrübelerine dayanarak Rusya'nın, bölgede Kazan ve Astrahan'ın işgallerinin devam ettirme amacıyla olduğunu belirtmekte, İngiltere'nin kontrolü ve sömürgesi altında olan Hindistan'ı Asya için medeniyet örneği olarak sunarak bunu ortaya koyanın bizzat İngiltere olduğunu yazmaktaydı. Bu durum Vámbéry'nin İngiltere hesabına gerçekten iyi çalıştığının ve görevini tam olarak yerine getirdiğinin bir göstergesiydi (Vámbéry, 1893, s. 360). Benzer şekilde Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki durumunu hanlıklar üzerinden karşılaştıran Vámbéry, Rusya'nın bölgeyi işgali ardından bazı iyileştirmeler yaptığını kabul etmekle birlikte İngiltere taraftarlığı içerisinde şu değerlendirmeyi yapıyordu: "...Rusların yarı Asyalı olmaktan kaynaklanan bir kusuru vardır; şöyle ki, kırk yıllık Rus idaresinin ardından Türkistan'ın üç hanlığı, Rus iktidarının emrinde bulunan araçları ve tâbi halkların

adapte olma kapasitesini göz önünde bulundurduğumuzda, erişilmesi mümkün olan entelektüel ve maddi gelişim seviyesine ulaşmaktan çok uzaktır.” (Vámbéry, 2021, s. 57).

Vámbéry, sadece İngiltere ve Rusya çerçevesinde bir kişilik değildi. 1889’dan itibaren bizzat Sultan Abdülhamid’in isteği üzerine İngiltere ve Osmanlı devleti arasında bir aracılık görevini de yerine getiriyordu. Sultan açısından o, Osmanlı yönetiminin yenileşme gayreti içerisinde olduğunun Avrupa basınında tanıtılması için iyi bir araçtı. Aralarındaki görüşmelerde Sultan Abdülhamid onun tavsiyelerini dinlerken, konuşulanlar Vámbéry tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderilmekteydi. Ármin Vámbéry’i özel kılan bir diğer durum ise on dokuzuncu yüzyılda hayli ilerleme gösteren Türkoloji çalışmalarına büyük katkılar sunmuş olmasıdır. Abuska (Çağatayca sözlük), Türk-Tatar Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Türkmen Dili ve Mahdumkulu Divanı, Moğolistan ve Sibirya’da Eski Yazmaları Üzerine Notlar çalışmalarının sadece birkaçını oluşturmaktaydı. Vámbéry bu alana yaptığı katkılarla öncü rol üstlenmekle kalmamış, “Pan-Turanizm” fikrinin gündeme gelmesi ve yaygınlaştırılmasıyla da yakından ilişkilendirilmiştir (Landau, 2014, s. 859; Vásáry, 2017, s. 118; Stoddard, 1917, s. 17).

Türk-Macar ilişkilerinin tarihine ışık tutmakla kalmayıp bu anlamda günümüzde de kullanılan bir argümana dönüşen Vámbéry, Türk Dünyasının da yakından tanıdığı özel bir isim olmayı başarmıştır. Bu çalışma çerçevesinde, İdil-Ural matbuatı incelendiği taktirde, Vámbéry’le karşılaşmak şaşırtıcı bir durum değildir. Ayrıca kendisinin, Rusya Türklerine liderlik eden pek çok aydına ilham kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zeki Velidi Togan, İsmail Bey Gaspıralı, Rızaeddin Fahreddin, Yusuf Akçura, Fatih Kerimî ve diğerleri için Vámbéry, fikirleri ve eserleriyle dikkate değer etkiler yapmayı başarmış görünmektedir. Togan, Vámbéry’nin vefatı münasebetiyle kaleme aldığı makalesinde biyografik bilgiler vermenin yanında eserlerini tanıtmakta, onun Türkoloji alanındaki önemli yerini vurgulayarak ünlü müsteşriki, ömrünü Türklük âlemini öğrenmeye bağışlayan bir âlim olarak sunmaktadır (Zeki, 1913, s. 246-250). Fatih Kerimî ise Vámbéry’nin Rusya Türkleri arasında bilinen bir isim olduğunu, Rusya Türklerini gerçek anlamda Batı dünyasına tanıttığını belirtmekte ve fikirlerinin kıymetli oluşunu yazmaktadır (TMA F 1370, op.1, d.16a, l.1)¹. Yine İsmail Bey Gaspıralı’nın Frengistan Mektupları adlı eserinde sıklıkla adından söz edilmekte, İslam ve Türk Dünyasını tarafsızlıkla

¹ TMA: Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi. F: fond, op: opis, d: dela, l: list.

gözlemleyen, bilgilerinden istifade edilmesi gereken bir âlim olarak tanıtılmaktadır (Memiş, 2022, s. 275). Vámbéry de Rusya Türkleri arasında meydana gelen gelişmeleri yakından takip ediyordu. Gaspıralı'nın 1907'de Kahire'de gerçekleştirmeyi düşündüğü İslam Kongresi hakkında Tercüman'da kaleme aldığı yazısını tercüme ederek The Times'e göndermiş ve son yıllarda İslam dünyasında meydana gelen sosyal, kültürel ve dinî reform taleplerine dikkat çekmiştir (Lazzerini, 1973, s.109-111). Almanca yayınlanmakla birlikte Rusçaya da tercümesi yapılan bir çalışmasında Gaspıralı ve gazetesi Tercüman'ı, Tatarlar arasında yenilik hareketlerini başlatanlar olarak zikretmektedir. Söz konusu çalışmada, Rusya Türkleri arasındaki yenileşme hareketlerinin genel bir değerlendirmesi yapılarak, bu süreçte; idare ve toplum baskısına rağmen ulaşılan başarı, eğitim alanında yapılan ıslahatlar ve 1905 Rus Devrimi'nin ardından siyaset ve matbuat alanında gösterilen gelişmeler üzerinde durulmaktadır (Vámbéry, 1912, s. 283). Vámbéry, Macarca olarak kaleme aldığı bir çalışmasında ise Rusya Türklerinin yenileşme yolunda gösterdikleri başarıyı Türk ve İslam Dünyası açısından şu cümlelerle değerlendirmektedir:

... Şimdiye kadar geri kalmışlık içerisinde büyük bir sabırla, hayalperest bir yaşam sürdüren Tatarlar, son zamanlarda şaşkıncu bir ilerleme ve fikrî açıdan tazelik gösteriyorlar. Bir süre önce Tatarca küçük bir kitabı İngilizceye çevirdim, bu kitapta yazar, hayret verici liberal bir tutum ile İslam Dünyasının geri kalmışlığından ve daha sağlıklı, yeni bir yöne doğrulmanın gerekliliğinden söz ediyor... Bunu ne Türkiye'de ne İran'da ne de Hindistan'da görebiliriz: Genç (Yaş) Tatar nesli, modern eğitim taleplerini dile getiriyor ve kadınların özgürlüğü, gençlerin genel eğitimi gibi konularda fikirlerini vurguluyorlar. Kısacası, kendilerini yüzyıllık uykularından uyandırmak amacıyla elverişli bir ilerlemenin olması için gayret ediyorlar...30 yıl önce hemen hemen birden fazla Tatar gazetesi olmayıp, günümüzde yaklaşık 20 gazeteyle sahip olmaları ve bunların açık bir demokratik düşünceyi sergilemeleri heyecan verici bir şeydir... (TMA F 1370, op.1, d.24, 1.1).²

Vámbéry 'nin ifade ettiği Rusya Türklerinin göstermiş olduğu bu gelişme, Çarlık idaresinin baskılarına rağmen ortaya çıkmıştı. Macar müsteşrik bu konuya da dikkat çekmekte, uzun yıllardır devam ettirilen Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma

² "Tatarok Az Alkotmanyban", 19 Szam 1906. Macarca olan bu metin, Şeyma Gezer tarafından tercüme edilmiştir, kendisine teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

politikalarının sonuç vermediğini, Rusya Türklerinin buna başarılı bir şekilde karşı koyduklarını dile getirmektedir (Anonim, 1907, s. 1; Vámbéry, 1905, s. 217).

MUHAMMED FATİH KERİMÎ VE ÁRMIN VÁMBÉRY

Fatih Kerimî, Vámbéry ile İstanbul'daki öğrencilik yıllarında tanıştı. Daha öncesinden eserleri vasıtasıyla haberdar olduğu Macar âlim, Mülkiye Mektebi öğrencisi bu Tatar gencini oldukça etkilemiş görünmektedir. İkili arasında İslam dünyasının zamanın çok gerisinde kaldığı konusu gündem olmuş, dolayısıyla İslam ve yenileşme arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusu, Vámbéry tarafından Kerimî'ye açıklanmıştı. Vámbéry, İslam'ın yenileşmeye engel olmadığını söylemekle kalmıyor, Hristiyan dünyasının daha kötü zamanlar geçirdiğini belirterek ona cesaret veriyordu. Hatta daha net bir açıklama dahi yapmıştı. Vámbéry nezdinde geri kalmışlığın temel nedenleri arasında siyasi idare de önemli bir yer tutmaktaydı. Baskıcı bir rejimde, yenileşmenin çok zor olduğunu dile getirerek bir nevi meşrutiyet rejiminin taraftarlığını yapıyordu. Kerimî, ileriki yıllarda anayasal yönetim talep eden meşrutiyet yanlısı Tatar aydınların önde gelenleri arasında yer alacaktı ve muhtemelen Vámbéry'nin bunda önemli bir etkisi vardı (Özsoy, 2020, s.12-13; F.K., 1913, s. 2; TMA F 1370, op. 1, d. 18, l. 3ob.).

Fatih Kerimî, Vámbéry'nin çalışmalarını Tatarca'ya tercüme ederken kendisinin eserleri de Vámbéry tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Kazan Muhbiri'nde³ yer alan bir makalede, Kerimî'nin "Kırım'a Seyahat"⁴ adlı çalışmasının Vámbéry tarafından Almancaya tercüme edildiği bilgisine yer verilmektedir. Vámbéry de Kerimî'ye yazdığı mektubunda bundan bahsetmekle birlikte, hangi dile çevireceğini netleştiremediğini, Almanca veya İngilizce olacağını yazmıştır. Fakat çeviri yapılmasına rağmen yayınlandığına dair kesin bir delil henüz mevcut değildir (Anonim, 1906, s. 2; TMA F 1370, op.1, d.24, l.1).

Vámbéry modern, Batı'yı pek çok yönüyle iyi tanıyan ve dönemin Doğu dünyasının geride kalmış zihniyetinden çok uzak bir aydın şeklinde tanımladığı Fatih Kerimî'nin düşün dünyasının oluşumunda doğrudan etkili olmuş bir isimdi

³ Kazan Muhbiri 1905-1910 yılları arasında Kazan'da yayınlandı ve toplamda 404 sayı çıktı. Gazetenin mesul muharriri Seyit Giray Alkin olarak geçmesine rağmen, Yusuf Akçura bu konuda oldukça etkin bir isimdi. Liberal çizgide bir gazete olarak tanımlanan bu yayın organı Kadet Partisi'nin programını desteklemekteydi. Ayaz İshaki ve Aliasker Kemal, Kebir Bekir gibi isimler gazetenin yazarları arasında yer almaktaydılar (Remiev, 1926, s. 6, 7).

⁴ Tercüman Gazetesi'nin yirminci yıl jübilesi dolayısıyla Fatih Kerimî'nin Orenburg'dan Kırım'a gidişi sırasında kaleme aldığı; Gaspıralı, Tercüman Gazetesi ve genel olarak Rusya Türklerinin sosyal ve kültürel durumları hakkında bilgiler verdiği çalışmasıdır. Fatih Kerimî. (1904). *Kırım'a Seyahat*. Orenburg: Muhammed Fatih Kerimof Matbaası.

(Vámbéry, 1905, s. 219). İstanbul'daki tanışıklıkları, ilerleyen yıllarda ikili arasında samimi ve her iki taraf için de öğretici olacak bir dostluğa dönüştü. Bu dostluğun nişanelerini de Vámbéry'nin Fatih Kerimî'ye hitaben kaleme aldığı mektuplar oluşturdu. Bugün, Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi'nde (Natsionalny Arhiv Pespublikı Tatarstan) yer alan, Muhammed Fatih Kerimî'ye ait 1370 numaralı fon, Kerimî'nin şahsında, Rusya Türklerinin yenileşme sürecine tanıklık eden vesikaları barındırmaktadır. Bu fonda, Vámbéry ve Kerimî arasında 1894 yılında İstanbul'da başlayan dostluğun bir ürünü olarak toplam 15 adet mektup bulunmaktadır. Vámbéry tarafından gönderilen mektuplar, Arap harfleriyle Türkçe olarak kaleme alınmış ve bir kısmı, muhtemelen araştırmacılara kolaylık olması düşünülerek Kiril harfli Tatarca'ya aktarılmıştır.

Vámbéry'nin Muhammed Fatih Kerimî'ye göndermiş olduğu mektuplar, sadece iki kişi arasında gerçekleşen iletişimin aracı olarak görülmemelidir. Yazılanlar incelendiği takdirde, Batılı bir âlimin Türk Dünyasına, özel olarak da Rusya Türklerine yönelik ilgisini yansıtmaktadır. Nitekim Vámbéry mektuplarında; 1905 Rus Devrimi sonrasında siyasi alanda da hatırı sayılır bir yer bulan yenileşme hareketlerinin öneminden bahsederek millî kimlik meselelerine değinmekte, Rusya Türklerinin gelecekleri adına çıkarımlar yaparak yol gösterici öğütler vermektedir.

MEKTUPLAR⁵

1. Mektup

(30 Nisan 1898, Budapeşte)

Faziletli efendim hazretleri, zatıalınızden elbette tahattur ederim ve bu bendelerine hitap buyurdunuz şukka-i muhibbanenizden ziyadesiyle memnun ve mesrur oldum. Efendim, Türk ve Tatar milletleri kendi kendilerini gereği gibi bilmek için sarf ettikleri cehd ve gayret bilhassa hoşuma gidiyor. Çünkü besbellidir ki eğer sizin gibi zat-ı fezâilât bu babda himmet ederlerse ulum ve fünûn için çok menfaat hasıl olabilir.

Te'lifât-ı âcizanemiz çok nakıs olmakla ancak atide olan kitapları derç etmeyi ictisar ederim.

1. Das Türkenvolk. Ethnographisch und ethnologisch geschildert, Leipzig bei F. A. Brockhaus. (1885)
2. Die Primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes, Leipzig. (1879)

⁵ Mektuplar, arşivdeki sıralamalarına göre verilmiştir.

3. Die Scheibaniade ein Heldengedicht von Prinz Mehemmed Salih. (1885)
4. Cagataische Sprachstudien. (1867)
5. Uigurische Sprachmonumente und das Kutatku-Bilig. (1870)
6. Etymologischen Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen. (1878)

Ve bundan maada epeyü makaleler Osmanlı, Türkmen, Başkurt lisanları Asya-yı Vasati'de olan seyahatim ve tecrübelerime dair olan kitaplar ki bugünkü gün ...⁶ bulunup belki kadir ve kıymetlerinden ziyade malum olmuşlardır. Efreñç ulemasının milletiniz tevârihi ve lisanı dair olan tel'ifâtı müteaddit olmakla cümleden evvel. Introduction a l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols (1896) tavsiye edebilirim efendim. Türk ve Tatar milletinin kadim ve halis dostu ve bendesi Vámbéry, Macarlı Reşid. (TMA F 1370 op.1, d.18, l.1, 1ob, 2.).

2. Mektup

(1 Temmuz 1905, Budapeşte)

Faziletli efendim hazretleri, mektubunuza çok haz ettim. Seyahatnamenizi okuyalı size dost oldum ve min'el kalb âle'l-kalb sebîlâ mefhumunca zatıalınız inşallah şu kemterine ve Türk millet-i necibin kadim dostuna izhar-ı muhabbet ve müveddet buyurup gâh be gâh bir şerefnâmeniz ile mesrur edeceksiniz efendim.

Tercüman Gazetesi'nin muharriri ve sahib-i imtiyazının yani İsmail Bey Hazretlerinin hakkı vardır. Bendeniz hakâyık ve fezâil-i mütenevviyye ile mâlâmâl olan seyahatnameniz tercüme etmek istiyorum. Lakin lisan-ı maslahatına daha karar vermedim. Ya İngilizce ya Almanca olacaktır ve neşrolmuş tercümenin birkaç nüshasını zatıalinize kemal-i memnuniyet ile irsal etmeye ictisar edeceğim.

Kitabınız hem kesb buyurduğunuz malumatca hem de efkâr-ı serbestkârının işarı cihetle harikulade olan te'lifâtan addolunmak şayestedir ve edebiyat-ı Osmaniye'de eserinize mümasil bir kitap çıkmadı. İşte onun için dikkat-i âcizanemi celp edip birkaç aydan evvel İngiltere'de meşhur olmuş bir mâhî gazete yani Nineteen Century After And'de derç edip Frenk karilere mazmununu bildirmişim.

⁶ Okunamadı, ancak kitapçı adı olduğu anlaşılmaktadır.

Bendeniz taaccüp ederim ki Mısır el-Kahire'de çıkan Türk Gazetesi kitabınızı şimdiye kadar hiç derç etmedi ya memnu mu idi. Tatar dedikleri Türk şubesi içinden zatıaliniz gibi temeddün ve terakki yolunda şunca ileri gitmiş bir millet ve dindaşın eseri her dikkate müstahaktır efendim.

Mürâsele-i aliyyeniz kulunuzun destine açılmış halinde vasıl olmuştur. Zannıma göre Rusya'da pek makbul olmayan nam-ı âcizanem içindir. Bu ihtiyat lüzumsuz idi. Çünkü umur-i siyasiyyeye hiç karışmam. Hissiyat-ı dostanemizin ve selam-ı meveddet-peygamamızın kabulünü rica ederim. Vâmbéry bendeleri (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.3, 3ob.).

3. Mektup

(9 Dekabır 1905, Budapeşte)

Fâzıl-ı mükerrem ve muhterem efendi hazretleri, bu günlerde dost-ı muhabbetpervane âcizaneme vasıl olan mektubunuzu kemal-i meserret ile aldım. Son vakitlerde zat-ı fezâilat-ı aliyyeniz ile ziyadesiyle meşgul bulundum. Çün kaleminiz eseri olan seyahatnamenizin tercümesi hitam-pezir olup inşaallahü teâlâ yakınlarda tab ve neşrine mübâderet edilecektir.

Te'lifâtınız ind-i âcizanemde olan kadir ve ehemmiyeti efkâr-ı serbestkârâne ve zâmir-i münirenizden dolayıdır. Siz efendimiz, açık söylemekten ictihab etmeyip milletinizin kusurlarını ve sehviyatını meydana koyup terakki ve hubbül-vatan hissiyat-ı mukaddesine hizmet-i âzam edip hem hemşerileriniz hem de ecânib indinde şayan-ı hürmet ve teşekkür aldınız. Sed hayf ve diriga ki Türk millet-i necibinin sizin gibi gayretli ve fetanetli çok hamisi bulunmuyor. Yoksa haliniz diğer gün ölüp gaflet uykusundan çoktan beri uyanmış olurdu efendim.

Hamdolsun ki leyli zulmetde birkaç yıldız parlamaya başladı. Ve eğer onların ziyası mürur-i zaman ile münteşir olursa hiç şüphem yoktur ki tenvir-i afak derecesinde milletinizin istikbali dahi iyileşecektir. El sabır miftah-ı el ferç mazmununu göz önünde tutup leyli ve nehar say ve gayret etmeye Türk millet ayanına vecibe-i zimmet olmuştur.

Bize inayet buyurduğunuz risale-i mütenevviyadan çok teşekkür ederim. Bilhassa Rızaeddin b. Fahreddin Efendi Hazretlerinin ilmi ve himmeti bâis-i taaccüp ve mahzûziyyet olup eserini sırası gelirse Frenk müsteşrikin huzuruna götüreceğim. Kutatgu Bilig, Uygur kitabı

tab-ı âcizanemin bir nüshasını kemal-i memnuniyet ile kendilerine taktim ederdim. Lakin çoktan beri yoktur. Ancak bir nüsham kaldı. Eğer Brokhavz (Brockhaus), Lipsik (Leipzig) şehrinde olan kitapçıya müracaat ederlerse elbette bulunur.

Seyahatname hem de Çağatay lisana dair olan eser-i fakiranem o kitaphanede satılır. Kırım'a Seyahat eser-i cemilenizin iki nüshasını bu bendelerine irsal buyurmalarını rica ederim. Matbahaneye yollamak için lazımdır. Baki arz-ı muhabbet ve ihtiram eylerim. Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, l.4, 4ob.).

4. Mektup

(17 Şubat 1906, Budapeşte)

Faziletlü efendim hazretleri, Vakıt gazete-i muteberinizin çıkmasına derûnî kalpten tebrik ederim. Vâkıâ millet-i necibeniz terakkisine çok himmet buyurursanız ve eğer Tatarlar gayret ve vatanperverliği aliyyenizden ibret alıp bu yolda devam ederlerse milletinize büyük hizmet etmiş olursunuz efendim. İnşâallahü teâlâ müyesser olacaksınız.

“Kırım'a Seyahat” ünvanlı eser-i aliyyenizin çoktan tercümesini bitirdim. Lakin şimdiye kadar tab ve neşriyle iştigal eden ...⁷ dedikleri kitapçı bulamadım. Her ne kadar zahmetim için mükâfat talebinde olmayıp hiçbir menfaat-i maddi aramam. Lakin kati ümit etmem eser-i aliyyeniz her cihetle şayan-ı dikkat olmakla elbette naşir hem bulunacaktır efendim. Baki ihtiram ve selam-ı muhabbet-peygam-ı abidanmesini taktim ederim. Vámbéry bendeleri (TMA F 1370 op.1, d.18, l.5.).

5. Mektup

(25 Mart 1906, Budapeşte)

Faziletlü efendim hazretleri, muteber gazetenizin 3. numarasında Rızaeddin b. Fahreddin imzalı bir bendde Tatarların durûbiemsal yani atalar sözünden bahs olunuyor. Acaba mumaileyh mecmua şimdiye kadar niçin çıkmadı? Tatarların müşahede ettikleri hubbül-vatan ve milliyet-i hıfz ve himayeye dair olan gayret mucibince bunu ihmal etmeyiniz. Türklerin cem-i şubesi içinde sizin farkınız milliyet ve vatanperverlik iddiasında en dilirâne meydana çıkmıştır ve inşallah bu bahiste devam edip ileride hiçbir fırsat fevt etmemelisiniz.

⁷ Okunamadı, ancak kitapçı adı olduğu anlaşılmaktadır.

Durûbiemsal, bir milletin aynasıdır ve o aynaya saykal vermekten kusur etmemeli. Her halde Rızaeddin Efendi'ye taraf-ı âcizanemden selam-ı muhabbetpeygam-ı tebliğ buyurmalarını rica ederim efendim.

Bu günlerde eser-i âcizanem olan ve İslâm istikbalinden bahseden bir kitap neşrolundu. Kitabın ismi Mağrip Medeniyeti Meşruk Memalikiinde. Tatarların ahval-i hâzırası bahs olunan yerlerde isim-i aliniz hem de İsmail Gasprinski Efendi'nin nam-ı benâmları mükerriren derç ve tezkâr olundu. Bu kitap İngiliz lisanında çıktığından dolayı onun mütalaası belki müşkül olacaktır. Lakin kitapçılar nezdinde elbette mevcut olmakla kolay destres edebilirsiniz. Bakî arz-ı ihtiramet-i âcizanemi edip sıhhat ve selamet-i aliyyenizi temenni ederim efendim. Vámbéry bendeleri (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.6, 6ob.).

6. Mektup

(10 Nisan-ı Frengi 1906, Budapeşt)

Faziletli efendim hazretleri, Times Gazetenin melfuf kütasında neşrolunmuş mektub-u âcizanemden matlup ve meram-ı aliyyenizi faaliyet meydanına götürdüğümü göreceksiniz. İnşallah neticesiz kalmayacak. Âleme bildirmeliyiz ki hayrat babında din ve milliyet bahsi caiz değildir çünkü insaniyet kısmına Allah'ın kaffe-i mahlukatı dahil oluyorlar. Irz ve namus-u aliyyenize kefalet gösterdiğim için taaccüp buyurmayın, kulunuz sizi muhib-i vatan, medeniyetli ve fazıl bir zat bildiğinden bunu alenen ilan ettim. Eldai Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.7).

7. Mektup

(18 Temmuz 1906, Budapeşte)

Faziletli efendim hazretleri, şukka-i mühibbanenizi kemal-i meserret ile aldım ve şu bendeniz hakkında izhar buyurduğunuz hissiyat-ı mükâremenize derun-i kalpten teşekkür ederim. Min'el-kalb-i ile'l-kalbi sebîlâ misdakınca bendeniz hem zat-ı aliyyenizde müttehid olan fezâil-i ilmiye ve şemail-i hilmiyeden meczûben isim ve eser-i aliyyeniz riayeten tahrirat-ı âcizanemden hermişe derç ve tezkir etmeye fariza-i zimmet addederim. İşte onun için Avrupa'da en meşhur olan neşriyat-ı mevkuata birisinde yani On Dokuzuncu Asır (The Nineteenth Century) sahaifinde cehd ve gayret-i vatanperverinizden mükerreren bahsettim ve bundan sonra hem bahsedeceğim. Çünkü milleti ve insaniyet için çalışan erbab-ı liyakatkar say ve amalane hürmetimizi vermeye borçluyuz. Bu maddede din ve cinsiyet farkını tanımamalı ulum ve

fünun maksat-ı mukaddesi hepimizi rabt-ı uhuvvet ve meveddette birleşir. Ve bu Çinli, Rus, Tatar ya Macar ve Alman olsa indimizde hepsi müsavidir. İşte efendim bu efkâra bu makul ittihad-ı ruhaniyeye ne kadar gayret sarf etmeliyiz ve eğer bu meselede bir netice hasil olursa cehalet zulmeti ile beraber zulüm ve istibdat zail olacaktır. Halk, refah-ı hal bulur ve umumiyet saadeti temel kazanacaktır.

Siz Tatarlar bu babda epey himmet ve istidat göstermişsiniz. Bir iki sene içinde âlemi hayran edecek derecede terakki etmişsiniz ve eğer bu tarıkta devam edip daha ileri giderseniz umarım ki az vakit içinde kaffe-i milel etrak üzerine serfiraz olup ezmene-i kadimede şir ve hama unvanını kazanmışsınız. Öyle vaktimizde hâdî-i ulum, mürebbi-umum ismine nail olacaksınız inşaallahü teâlâ.

Bu günlerde esbak-ı şakirtlerimizden Mösyö Pirul⁸ Başkurt lisanı öğrenmek için Orenburg'a gelip zatıalileri ziyaret edecektir. Rusya tarafından himayeti olduğundan onu tavsiye etmekten ictinab etmedim. Baki arz-ı halis-i abidiyet eder. El-fakir Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.8, 8ob.).

8. Mektup

(Mart 28 sene 1907, Budapeşt)

Hakkı devletiniz vardır eğer İngilizler Rusya'da açlık belasına uğrayan biçarelere iane yollarlar, ol meblağı bittab Nasrani ve ehli İslâm beyninde müsavat üzere taksim etmeli. Mektubunuzu aldıktan sonra derhal Times Gazetesi'ne yazmışım ve mamul olan hasen-i neticesini zatıalilerine bildireceğim efendim.

Baki zatıfazılanelerine beyan-ı hürmet ve meveddet eylerim efendim. Bende Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.9.).

9. Mektup

(20 Ağustos 1907, Budapeşt)

Faziletli efendim, muhibbi azim, son mektubunuzda sual buyurduğunuz Mösyö Pirul hakkında atide gelen izahat verebilirim. Mumaileyh iki ya üç seneden evvel zatı mükerrimat-ı aliyenize tavsiye etmeye ictisar eyledim. Kendisi sabık şakirdanımdandır ve ismi Frenk hurefatı ile Pröhle'dir. Bizim encümen-i dânişimiz tarafından Başkurt

⁸ Vilmos Pröhle (1871-1946): Dil bilimci ve siyasetçi. Alman bir aileye mensup olup, Ármin Vámbéry'nin teşvikleriyle Türkçe ve Farsça dilleriyle ilgilendi. 1901'de Başkurdistan, 1908 ve 1913 yazında Kafkasya'da bulundu. Başkurt, Karaçay ve Balkar Türklerinin dilleri üzerine çalışmalar yaptı. Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi. (2022). Türksoy, 184.

semtlerine, şu milletin lisanına sarf-ı dikkat etmek için yollanmıştır ve avdetinden sonra Macar ve Başkurt lisanlarının beyninde olan şebahate dair bazı makalat-ı sarfiye ve nahviye neşretmiştir. Lakin bunlar Macarca olmakla pek istifade edecek değilsiniz. Mahaza reis efendinin hatırını kırmamak için adresini yazarım.

Bu münasebetle kulunuzun dahi zatıalınıza bir ricam vardır. Bir aydan evvel Berlin birinci risale-i mevkutasında Tatarların ruh-i terakkiperverleri dair bir uzun makale neşretmiş idim. Mahsus kitap şeklinde hem çıkıp birkaç nüshasını zatıalınıza, İsmail Bey Efendiye Bahçesaray'a ve başka yerlere irsal eyledim. Taaccüb ederim ki şimdiye kadar ...⁹ eser-i âcizanemden hiçbir yerden ilim haber almamışım. Korkarım ki Rus Hükümeti hepsini ahz ve kabz edip neşrine men göstermiş olmalıdır. Bu babda bir iki söz mercüdür efendim. Baki hissiyat-ı dostanenizin devamını istirham ederim. Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.10, 10ob.).

10. Mektup

(Teşrin-i Evvel 6 Sene 1911, Budapeşt)

Faziletli efendim hazretleri, muteber gazetenizde kulunuza husumet-i şahsiyeden ötürü icat olmuş bir bendini siz dahi mütalaaya şayan görüp bastırıp oldunuz. Vakıa buna taaccüb ettim. Eski dost düşman olmaz darbimeseli mefhumunca şunu hayal ve hatıra gelmez bir erâcifi ertesi gün tekzip ettim. Lakin tekzibe hacet yok idi. Çünkü elli seneden beri Türklere ve bilumum milel İslâm'ın dostu ve hayırhahım olan bir edip tarafından böyle bir haksızlık ve akla mugayir bir hareket hiç zahib olamaz efendim. İşârâtınızı tashih etmek ricası ile takdim-i ihtiramat-ı mahsusa eylerim. Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.11.).

11. Mektup

(16 Nisan-ı Frengi 1913)

Faziletli Efendim Hazretleri!

Senelerden beri bu bendenize mühim ve faydalı neşriyatınızı inayet edip hem nefis-i âcizanemi mesrur hem de zihn-i fakiranemi mamur edersiniz. İşte bunun için şakir ve zakir olup fırsat-ı tesadüf ettikçe gazetenizin ismini alemde teşhir ve tevkir niyetinde olup Kerimof Efendi'nin şayan-ı dikkat olan mektubunun mazmununu tercüme ve neşretmeye hasret eyledim. Muhib-i Kadim Vámbéry. Hatam için

⁹ Okunamadı.

beninizi mazur buyurun. Seksen iki yaşında olan dost maharetperest olamaz (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.12.).

12. Mektup

(26 Mayıs Efrenç 1913, Budapeşte)

Vakit Gazetesi'nin Müdüriyetine.

Faziletli efendim hazretleri, Macar milletinin Avrupa ve Asya cem' milletlerinden Türk ve Tatar kardeşlerimiz beyninde olan karabet ve ahvatı indi- aliyelerine malum olduğu üzere Balkan muharebenin netice-i âlimesi bizim memleketimizde ziyadesiyle tesir etti ki, cihetini yad etmek haceti yoktur. Vâkıa evkat-ı maziyede Macar ve Osmanlı milletleri din farkından mebnî çok vakit muharebede bulunup muhabbet yerinde kıtal ve cidal ile birbirini mahvetmeye çalıştılar. Bunun neticesi olmak üzere biz kalil'el adet olduğumuz için istiklaliyetimizi kaybettik. Lakin Türklere şunca zarar olmadı. Onlar ittihad-ı İslâm sayesinde vekil-i müminin uhuvvet mefhunca râyat-i fütuhât ve alaim-i galebiyyet birçok vakit ref' etmeye muktedir oldular. Lakin sed hayf ve deriğ cehaletin sonu harabattır dedikleri gibi Türklerin kuvvet-i âli eltedric zail olup kadimede olan rüşen halleri solup onları her taraftan ihata eden düşmanlar kuvvetten düşürüp ahir'ül-emir Kırk Kilise ve Lüleburgaz gibi vukuatta münhezim oldular. İşte Efendim dünyanın gidişi eskiden beri böyledir. Kemal ve zeval beyninde olan mesafe pek küçüktür. Lakin Osmanlı kardeşlerimiz kati ümit etmemeli ve eğer felaketleri ibret ...¹⁰ addolunur ise elbette kendi kendileri bu musibet-i milliyeden en ziyade istifade edip istikbal için ders alacaklardır. Onlar gurbet olan Balkandan Vatan-ı asliyeleri olan Anadolu'ya avdet etdikte olmakla doğrusunu söylemeli, Osmanlılar çok hata ettiler. Cümleden evvel daima zahirperest esliha ziyasından meclub olup millete takvit-i ruhani ve metanet-i batını vermek hamiyetini ifal ve ihmal edip Frangistan'a olan kurbiyyet ve istiklaliyet-i milliyelerine rağmen medeniyet ve ulum ve fûnun yolunda pek az gayret ve himmet müşahede ettiler. İşte bu babda siz Tatarlar Osmanlı Türkleri her cihette tefavvuk etmişseniz ve her temeddün ve terakki dostu size derun-i kalpten aferin okumalı. Siz efendim vesaid-i kalile, lakin himmet-i cemile ile temeddün yoluna basıp şimdiye kadar umum Müslümanlar içinde en ziyade ileri gelmişsiniz ve inşaallah bu yolda

¹⁰ Okunamadı.

meramınızı takip eden daha çok netaic-i ...¹¹yı hasıl edeceksiniz. Eğer Osmanlı kardeşlerimiz lisanlarına ziyade-i dikkat verip bir takım lüzumsuz Arabi ve Farsi sözleri bir tarafa ayırıp milliyet fikrini gereği gibi riayet etmiş olsaydılar vatan itibarı hem terakki ederdi. Vakıa İslâm'da hep hubbül-vatan minel iman sözü vardır ve bir de Kemalpaşazade meşhur beyiti:

Kismetindir gezdiren yer yer seni
Göge çıksan akıbet yer yer seni
Hem onun için ona derler ana yer
Ademi ol kendi bilir kendi yer

İndi'n-nas malum olmalı lakin ne fayda Osmanlılar bunu büsbütün unutup lisanlarını kulunuzun İstanbul'da ikamet ettiğim vakit yani elli beş seneden evvel kaba Türkçe diye tesmiye etmişler ve son vakitlerim bu kusuru tashih etmeye başlamışlardır. Tatarlar bu babda yani lisan maddesinde çok himmet edip alehusus siz ki Şura nam ile neşrolunan gazete-i mevketeniz hayli kadar kıymeti vardır ve mamüldür ki hemşehrileriniz bu hizmeti itiraf ve taktir edip ve neşriyatınıza sarf-ı dikkat edip size gereği gibi iane edeceklerdir. Bu vesileden istifade edip takdim-i ihtiramat-ı mahsusa eyler muhlisiniz. Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, l.13-14.)

13. Mektup

(Tarihsiz)

Faziletli efendim hazretleri, mütekaddem arıza-i kemteranem Germany meşhur sahaflarından Mösyö Rudolf Haupt, Türkistan'daki sahaflar ile taallukat-ı ticariye kesp etmek hevesinde iken zatı fezailat-ı âliyelerine evvel rica ile takdim ve tavsiye eylemeye cüret eyledim ki, Vakıt gazete-i muteberanızın Türkistan'da evvelen münasebeti cihetinden Semerkant ve Taşkent'teki malum sahafların bazısını yad ve tesmiye veriniz. Baki emir ve ferman efendimizindir. Vámbéry Bendeleri (TMA F 1370 op.1, d.18, l.15.)

14. Mektup¹²

(Tarihsiz)

Faziletli efendim hazretleri, muteber gazetenizin neşri ve meramına dair Times yani Frengistan'ın en meşhur gazetesinin bugünkü

¹¹ Okunamadı.

¹² Fatih Kerimi tarafından mektubun üzerine "Alındı 28 Mart 1906" şeklinde not düşülmüştür. TMA F 1370 op.1, d.18, l.16.

numerosunda bir bend-i âcizanemi lefen takdim ederim. Cehd ve gayretiniz mucibince ahrar-ı milletinizden addolundunuz için ism-i aliyenizi ilm-i medeniyete intişar edebildiğimden çok haz ederim ve inşâallahü teâlâ bundan böyle medh ü senanız çok fırsat bulacağımı temenni ederim. Eldai Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.16.).

15. Mektup¹³

(Tarihsiz)

Faziletli efendim hazretleri, menba-i iftihar nazarı ile addolunmuş emr-i alilerine mütebaat edip resm-i âcizanemi bugünkü gün savb-ı samilerine tesyare-i ictisar kılındı. İnşâallahü teâlâ kemal-i afiyette bulunursunuz ve eğer bu semtlere seyahat edip bir vakit mülakat-ı şerifinize müyesser olurum. Çok müteşekkir ve memnun olur. Sadık bendeniz Vámbéry (TMA F 1370 op.1, d.18, 1.17.).

MEKTUPLAR ÜZERİNDE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Vámbéry'nin mektupları incelendiği taktirde Rusya Türkleri arasında meydana gelen yenileşme hareketleri üzerinde değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada dil ve milli kimlik, Çarlık Rusya'nın misyonerlik faaliyetleri ve buna karşı İdil-Ural Tatarlarının göstermiş olduğu direnç ve Fatih Kerimî'nin yenileşme hareketleri içerisindeki konumu gibi başlıklar yer almaktadır. Bu durum, mektupların değerlendirilmesinin iki temel başlık altında yapılmasına imkân vermektedir. İlki için şu soru sorulabilir; Ármin Vámbéry, mektuplarında Fatih Kerimî'yi nasıl tanımlamakta, onu yenileşme hareketleri içerisinde hangi konuma yerleştirmektedir? İkincisi ise; yenileşme hareketleri Vámbéry tarafından nasıl yorumlanmış ve bu konuda geleceğe yönelik fikirleri nelerden ibaret olmuştur? Bununla birlikte sadece söz konusu mektuplar üzerinden her iki soruyu da kapsamlı bir şekilde cevaplandırmak çok zordur. Bu durum, mektupların içeriğiyle ilgilidir.

Yukarıda belirtilen ilk sorundan başlanacak olursa, öncelikle ifade edilmesi gerekir ki, mektuplar, ikili arasında uzun yıllar önce kurulan dostluktan kaynaklı olarak nezaket dolu bir üslupla kaleme alınmıştır. Vámbéry, Rusya Türkleri arasında kendisini gösteren yenileşme hareketlerinin yakın takipçisi olarak, Fatih Kerimî'yi, bu süreçte önemli rol oynayan aydınların başında görmekte, onun bu yoldaki gayretlerini takdir etmektedir. Vámbéry bu konuda 9 Aralık 1905 tarihli mektubunda, Kerimî'yi kendince şu satırlarla tanıtmaktadır:

¹³ Fatih Kerimî tarafından mektubun üzerine "11 Fevral 1908" şeklinde not düşülmüştür. TMA F 1370 op.1, d.18, 1.17.

“Siz efendimiz, açık söylemekten ictihab etmeyip milletinizin kusurlarını ve sehviyyatını meydana koyup terakki ve hubb-ul vatan hissiyat-ı mukaddesine hizmet-i azam edip hem hemşerileriniz hem de ecâib indinde şayan-ı hürmet ve teşekkür aldınız... Türk millet-i necibinin sizin gibi gayretli ve fetanetli çok hamisi bulunmuyor. Yoksa haliniz diğer gün ölüp gaflet uykusundan çoktan beri uyanmış olurdunuz efendim.” (TMA F 1370, op 1, d 18, l 1, 4.).

Vámbéry, Fatih Kerimî'yi vatanperver, toplumunun gelişmesine katkı sağlayan aydınlardan biri olarak görüyor ve onun Tatar Türkleri arasında önde gelen simalardan sayıyordu. Eserlerinde de sıklıkla ismini zikrettiğini, “Mağrip Medeniyeti Meşruk Memalikinginde” adlı çalışmasında İsmail Bey Gaspıralı'yla birlikte andığını yazmaktaydı (TMA F 1370, op 1, d 18, l 5, 6, 6ob.). Mektuplardan anlaşıldığı üzere Vámbéry, Kerimî'nin çalışmalarını yakından ilgileniyordu. Hatta Kırım'a Seyahat adlı eserini tercüme etmeye niyetlendiğini ve İngiltere'de yayınlanmakta olan “The Nineteen Century and After” de Avrupa âlemine tanıttığını yazmaktadır (TMA F 1370, op 1, d 18, l 3.).

Vámbéry'nin mektuplarında temas ettiği bir diğer konu ise, yukarıda bahsi geçen ikinci soruyla ilgiliydi. Buna göre, Rusya Türkleri arasındaki yenileşme faaliyetlerinden oldukça memnun olduğu anlaşılmakta ve Fatih Kerimî nezdinde, diğer aydınların da gece gündüz bu yolda ilerlemeleri gerektiğini öğütlemekteydi. Böylece istikbalin iyileştirilmesi adına önemli bir adım atılmış olacaktı (TMA F 1370, op 1, d 18, l 4-4ob.). Milliyet hissi veya milli kimlik çerçevesinde Tatarların göstermiş olduğu gelişmeye de değinen Vámbéry'e göre diğer Türk halkları da dahil olmak üzere, Türk Dünyası içerisinde bu konuda en önemli adımı atan, Rusya Türkleri olmuştu (TMA F 1370, op 1, d 18, l 6.).

Vámbéry'nin Rusya Türkleri arasında İslam'ın birleştirici gücünden yararlanılarak ortaya konulan faaliyetlerin de yakından takip edildiği görülmekte ve onun nazarında bu konunun önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu durum, belki de İngiltere'yle olan bağı ve bu çerçevede Rusya'ya olan bakışından da kaynaklı olarak, içerisinde 30 milyona yakın İslam nüfusunu barındıran Rusya'ya, İslam üzerinden bir tehdit algısı oluşturma girişimi olarak görülebilir. Zira, mektubunda Tatarlar arasında “İttihad-ı İslâm”ın sağlanmasını, sadece cehalet ve zulmün biteceği şeklinde değil, idarenin baskılarından da kurtulmak yönünden değerlendirmektedir. Ona göre Tatarlar bu konuda büyük adımlar atmıştı ki şöyle yazmaktaydı:

Siz Tatarlar bu babda epey himmet ve istidat göstermişsiniz. Bir iki sene içinde âlemi hayran edecek derecede terakki etmişsiniz ve eğer bu tarıkta devam edip daha ileri giderseniz umarım ki az vakit içinde kaffe-i milel etrak üzerine serfiraz olup ezmene-i kadimede şir ve hama unvanını kazanmışsınız. Öyle vaktimizde hâdi-i ulum, mürebbi-umum ismine nail olacaksınız inşallahü teâlâ (TMA F 1370, op 1, d 18, l 8ob.).

Vámbéry'e göre Tatarlar, Türk âlemi içerisinde en ziyade terakki edenler arasında yer alıyordu. Bu çerçevede Osmanlı Türkleriyle bir kıyaslama yapan ünlü müsteşrik, özellikle dilde millileşme konusunda Osmanlı Türklerinin geç kaldığını belirtmekte, bunu da milliyet kavramıyla eşleştirerek, Tatarların daha ileri seviyede olduğunu beyan etmektedir.

Yukarıda bahsedilen konular dışında mektuplarda; Fatih Kerimî tarafından çıkarılan Vakıf Gazetesi, Vámbéry'nin Rusya hakkındaki görüşleri, Türk halkları üzerine yapılan çalışmalar ve Vámbéry'nin Kerimî'den rica ettiği bazı özel istekler yer almaktadır.

Sonuç

Öncelikle ifade edilmelidir ki, bu çalışma her yönüyle Vámbéry'yi veya onun biyografik verilerini ortaya koymayı amaç edinmemiştir. Dolayısıyla, çalışmanın giriş kısmında kısa bilgiler verilerek, incelemenin odaklandığı noktanın öne çıkarılmasına gayret edilmiştir. Nitekim, bugün ülkemizde Vámbéry ve faaliyetleri, ortaya koyduğu eserleri, onun politik ve şarkiyatçı kimliği üzerine çalışmaların yapıldığı, kongre ve konferansların düzenlendiğine şahit olunmaktadır. Bu kapsamda alanın uzmanları için yabancı bir kişilik görüntüsünden oldukça uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Elinizdeki çalışmada incelemesi yapılan mektuplar, her şeyden önce Vámbéry'nin Rusya Türkleriyle bilinenden daha yakın bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Mektuplarında Kerimî dışında Rızaeddin Fahreddin ve İsmail Bey Gaspıralı'dan bahsetmesi bu konuda bir ipucu olabilir. Bununla birlikte bu ilişkinin ne derece olduğunun bilgisi, her iki taraf arasındaki bütün yazışmaların ele alınmasıyla mümkün olacaktır. Kişisel konular bir tarafa, Vámbéry'nin Rusya Türkleri, daha özelde ise Tatarlar konusunda milli kimlik, dil ve İttihad-ı İslam gibi kavramlar üzerinde durması, birkaç yönden değerlendirme yapmaya imkân vermektedir. Bu anlamda çıkan ilk sonucun, Rusya Türklerinin, yenileşme hareketleri kapsamında Vámbéry'den yararlandığını göstermektedir. Bu durum,

çalışmanın “Giriş” kısmında verilen, İdil-Ural matbuatı üzerinden yapılan değerlendirmeden de anlaşılacaktır. İkinci bir çıktı ise, Vámbéry'nin ifade ettiklerinin, İngiltere taraftarlığı üzerinden yorumlanabilmesinin mümkün olduğunu göstermesidir. Zira kendisi, Rusya aleyhinde faaliyet gösteren ve çalışmalarında da sık sık bu konuya değinen bir isimdi. Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti dolayısıyla, bir anlamda zorluklarla karşı karşıya olan Rusya'ya yönelik, içerisinde barındırdığı otuz milyona yakın Türk-Müslüman üzerinden propaganda yaptığı şeklinde görülebilir. Ya da bu durum, doğrudan Türkoloji alanındaki çalışmalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak her iki yaklaşımın da Vámbéry'nin mektuplarında kullandığı dil, millî kimlik ve İttihad-ı İslam kavramlarıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu inceleme, bütün yönleriyle Vámbéry ve Rusya Türkleri arasındaki ilişkileri göz önüne sermeyi, onlara hangi noktalardan tesir ettiğini ortaya koymayı amaç edinmemiştir. Fakat bunun için bir giriş olarak görülebilir. Bu noktada Vámbéry'nin, Fatih Kerimî özelinde Rusya Türkleri arasındaki yenileşme hareketlerini yakından takip ettiğini ve Çarlık Rusya'sının hiç de hoşuna gitmeyecek kavramları kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1905 Rus Devrimi'nden sonra, Panislamizm ve Pantürkizm gibi fikirler konusunda tedirgin olan bir Devrim Rusya'sı olsa da söz konusu kavramların, devrim atmosferi içerisinde her alanda, özellikle de siyasi arenada hareketlenmiş bir topluma veya aydına hatırlatılması Vámbéry'nin misyonu ile alakalı görünmektedir.

Son olarak, daha öncesinde bu belgeler üzerine Türkiye'de yapılmış bir çalışmanın olmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu mektuplar Türk akademisinde ilk kez ele alınmaktadır. Bu kapsamda daha ayrıntılı çalışmalara kaynak olması amacıyla incelenen belgelerin orijinalleri de bilim insanlarına sunulmuştur.¹⁴

¹⁴ Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde beni yönlendiren ve mektupların transkripsiyonunda yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Arif Sarı ve Dr. Öğr. Üyesi Sertaç Sarıççek'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akçuraoğlu, Y. (2009). *Türk Yılı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ármin Vámbéry *The Life and Adventures*. (1914). New York: Frederick A. Stokes Company.
- Çolak, M. (2019). Macar Türkolog Vámbéry'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun" un İzleri Orijinal Fotoğraflarla Birlikte. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45(13), 13-27. Doi: 10.21563/sutad.636079
- Dobrovits, M. (2017). Uzun XIX. Yüzyılda Vámbéry Hadisesi. *Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri* (6-7 Eylül 2013, Ankara) içinde (s. 27-30). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Duran, A. (2020). *Macar Türkolojisinin Türklük Fikrine Katkısı (1870-1945)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- F, K. (1913). Vámbéry Hatırası. *Vakit*, 1288, 2.
- Ferenc, C. (2017). Millî Bilim ve Milletlerarası Siyaset: Ármin Vámbéry. *Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri* (6-7 Eylül 2013, Ankara) içinde (s. 51-56). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ferenc, C. (2002). Defender of Tree Empires: Ármin Vámbéry and the Eastern Question. G. Itzész, A. Kiséry (Ed.). *Mives Semmisegek Elaborate trifles (Tanulmanyok Ruttkay Kalman 80. Születesnapjara Studies for Kalman G. Ruttkay on his 80th Birthday* içinde (s. 454-475). Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Hazai, G. ve Fodor, P., (2014). Árminius Vámbéry (1832–1913). *Archwum Ottomanicum*, 31, 7-10.
- Kelecsenyi, A. ve Kovacs, N. E. (2020). Ármin Vámbéry: A Hungarian Scholar of the Turkic World Foreign. Affairs and Trade of Hungary and the Representation Office of the Turkic Council.
- Kovacs, N. E. (2016). *Hungarian Turkophils in 19th Century Istanbul and Their Bequests in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. F. M. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (Ed.). *Osmanlı İstanbulu IV* içinde (s. 453-472). İstanbul.
- Landau, Jacob M. (2014). Ármin Vámbéry: Traveller, Scholar, Politician. *Middle Eastern Studies*, 50(6), 857-869.

- Lazzerini, E. J. (1973). *Ismail Bey Gasprinskii and Müslim Modernizm in Russia 1876-1914*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Washington University, Michigan.
- Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi. (2022). Ankara: Türksöy.
- Memiş, G. (2022). Gaspıralı İsmail Bey'in Fikir Dünyasında Ármin Vámbéry'nin Yeri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132 (261), 267-298. Doi: 10.55773/tda.1177745
- Muaallim Vámbéry Hazretlerinin "Kazan Muhbiri"ne Yazgan Mektubu. (1906). *Kazan Muhbiri*, 116, 2.
- Özsoy, E. (2020). Ceditçi Aydın Muhammed Fatih Kerimi'nin Fikir Dünyasının Oluşumu. *Anasay*, 13, 1-15. Doi: 10.33404/anasay.763630
- Profesör Vámbéry ve Rusya Müslümanları. (1907). *Vakit*, 119, 1.
- Remiev, İ. (1926). *Vakıtlı Tatar Matbuatı (1905-1925)*. Kazan: Gejur Matbaası.
- Stoddard, T. L. (1917). Pan-Turanism. *The American Political Science Review*, 11(1), 12-23.
- Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi: F 1370, op. 1, d. 18, l. 1-17.; F 1370, op.1, d.16a, 1.1-21.; F 1370, op.1, d.24, 1.1.
- Türkolojinin Öncüsü Ármin Vámbéry ile Sohbetler. (2014). İ. T. Saral, F. Sezer, S. Hadnagy, (Yay. haz.). Ankara: Türk-Macar Dostluk Derneği.
- Vámbéry, Á. (2021). *Doğu Ülkelerinde Batı Kültürü*. (A. F. Doğan, Çev.). İstanbul: Yedisu.
- Vámbéry, Á. (1905). The Awakening of The Tartars. *The Nineteenth Century and After (XIX-XX)*, 336, 217-227.
- Vámbéry, Á. (1895). Russia and England. *The Nort American Review*, 462, 561-569.
- Vámbéry, Á. (1893). England in the Orient. *The Nort American Review*, 436, 359-364.
- Vámbéry, G. (1912). Kulturnoe Dvijenie Sredi Russkih Tatar. *Lektsii Ob İslam*. I. Goltsger (Yay. haz.) içinde (s. 276-302). Brokgayz-Efron.
- Vásáry, İ. (2017). *Bilim Adamı Ármin Vámbéry*. (A. Duran, Çev.). *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 112-123.
- Zeki, A. (1913). Vámbéry. *Mektep*, 10, 246-250.

Summary

As we entered the twentieth century, the Russian Turks, among the peoples of the Turkish World, seemed to be quite advanced in acting in line with the requirements of modern times. The process, which is today called Jadidism and roughly started with religious reform movements in the nineteenth century, was in a state of transformation depending on the changes that took place in Tsarist Russia. In this context; Activities in areas such as the improvement of schools and madrasahs, the position of women in social life, the construction of a common literary Turkish among Turkish peoples and the formation of the idea of national identity gained a new dimension with the Russian Revolution of 1905. Jadidism also received significant support in the political arena. This process transformed Jadidist intellectuals, who were small in quantity but versatile in quality, into individuals who represented their society in the political arena. The relatively valuable opportunities of the revolution were used by them. Tsarist Russia's oppression in religious and national areas, which had been going on for centuries, was resisted and led to them acting as supporters of constitutionalism in the political arena. It can be said that the intellectuals not only guided their societies in this field through the newspapers and magazines they published, but also managed to have an impact on the Tsarist administrative authorities. Now, Russian Turks, who were defined as "foreign people or non-Russians" in the past, have turned into a society that the rulers of the empire should take into consideration. Although the 1905 Russian Revolution and its impact on the Russian Turks or how the Russian Turks used the revolutionary opportunities are open to debate, it is possible to say that they have risen to a more competitive position in their relations with the administration compared to the past.

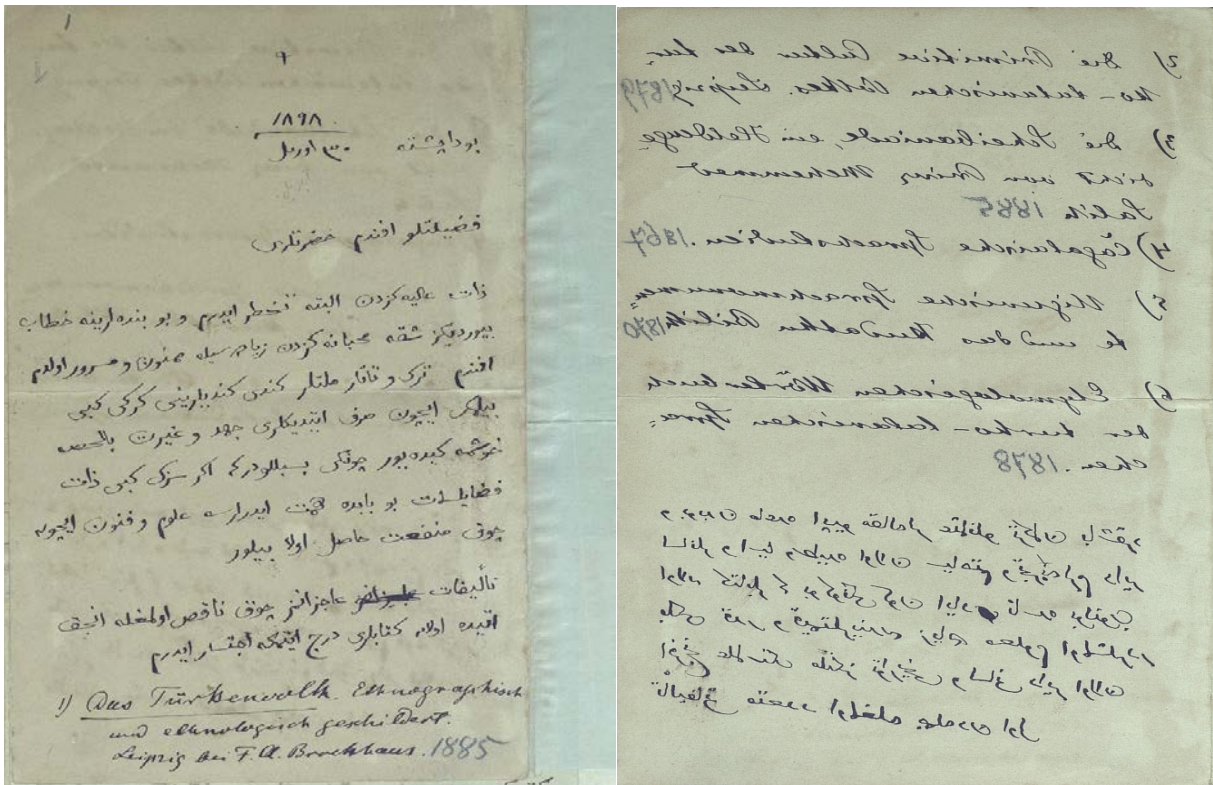
Armin Vámbéry was one of the leading figures who closely followed the social, political and cultural flourish among Russian Turks, especially the Volga-Ural Turks. Vámbéry followed the Turkish World and supported the reform movements, political reform demands and constitutionalism among Russian Turks, especially due to the competition between Russia and England. As a popular name among Jadidist intellectual, his writings were followed. In fact, after the Russian Revolution of 1905, his articles were published in many publications published by Russian Turks, his works were translated and his ideas were accepted as valuable. Not only in this context, but also his services in the field of Turkology were carefully followed among Russian Turks at a time when national consciousness was rising. While his name was found in newspapers and magazines such as *Kazan Muhbiri*, *Vakit* and *Mektep*, he was in contact with the leading intellectuals of the period such as İsmail Gaspıralı, Rızaeddin Fahreddin and Fatih Kerimî. In this context, his relationship with Fatih Kerimî presented an important example of the ties between Russian Turks and Vámbéry. Because the communication or relationship between them extends much beyond a friendship.

Muhammed Fatih Kerimî met Vámbéry, whom he had known by name through his works, in Istanbul in 1894. Kerimî was studying at the *Mekteb-i Mülkiye* in those years. This acquaintance between the two continued until the end of Vámbéry's life. While Vámbéry's works were translated into Tatar by Fatih Kerimî, Vámbéry, as a representative of the Tatar society, which he believed to have achieved great success in the path of innovation, did not neglect to introduce Kerimî's works and *Vakit* Newspaper, for which he was a writer in Orenburg, to the European world. Not only that, he influenced Kerimî in an intellectual sense, especially in his support for the constitutional monarchy. He also supported him in explaining the relationship between Islam and innovation, which was a matter of debate among Russian Turks and therefore left question marks in Kerimî's mind.

As a sign of the friendship that started between Vámbéry and Muhammed Fatih Kerimî in Istanbul, there are 15 letters sent by Vámbéry in the National Archives of the Republic of Tatarstan in fund number 1370. While these letters are a means of communication between the two, they also reflect the interest of a Western scholar in the developments taking place among Russian Turks. The letters in question were written in Turkish with Arabic letters. Some of the letters were later translated into Tatar with Cyrillic letters for the convenience of researchers. Although there are specific requests expressed by Vámbéry in the letters, what is more important and as this study aims to reveal is that they contain clues about Vámbéry's view of the reform activities among the Russian Turks.

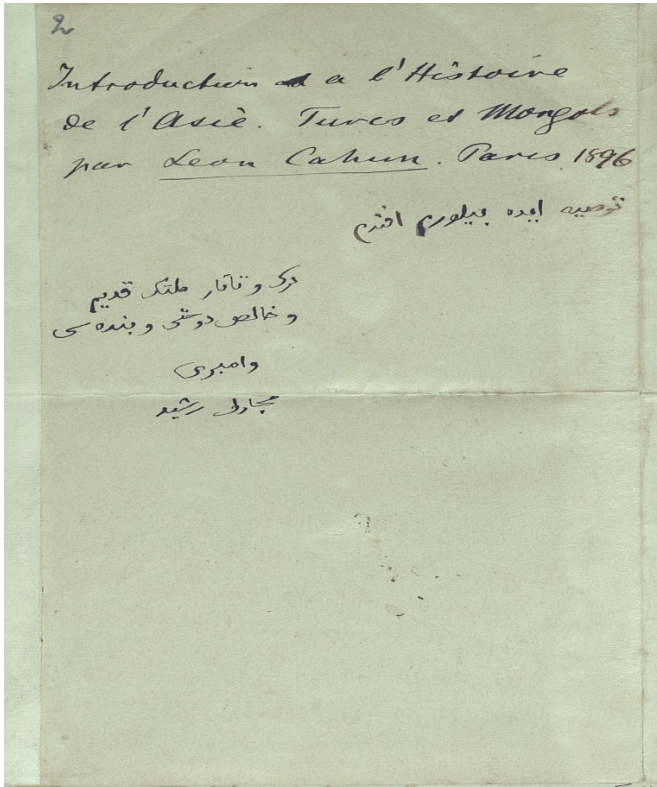
In the present study, the letters sent by the Hungarian Turkologist Ármín Vámbéry to the Ceditist intellectual Muhammed Fatih Kerimî were examined. These letters do not have a content that will cover all aspects of the relations between Vámbéry and Russian Turks in the study. However, it can be considered as an introduction to this. Although there are answers written by Fatih Kerimî to the letters in question, they have not been found. The aim is to open a window to the thoughts of an orientalist who closely follows the developments among Russian Turks and to reveal the picture of Fatih Kerimî in his eyes as a Jadidist intellectual. Apart from this specific meaning, it is to draw attention to the interest in Russian Turks and the Jadidist cadre more generally. Finally, it is the desire to present the letters, which were discussed and introduced for the first time in the Turkish academy, to researchers in the field, as they are historical documents.

Ekler

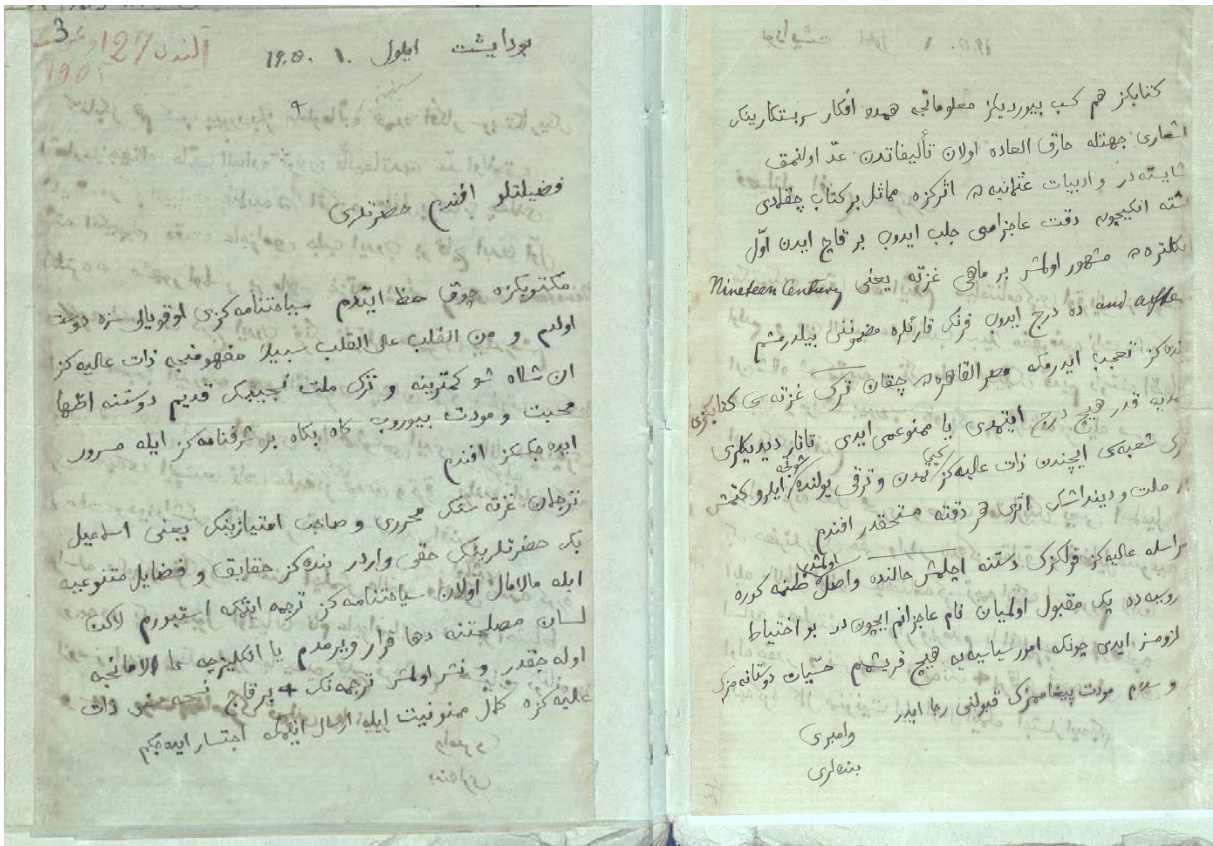

Mektup 1: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.1).

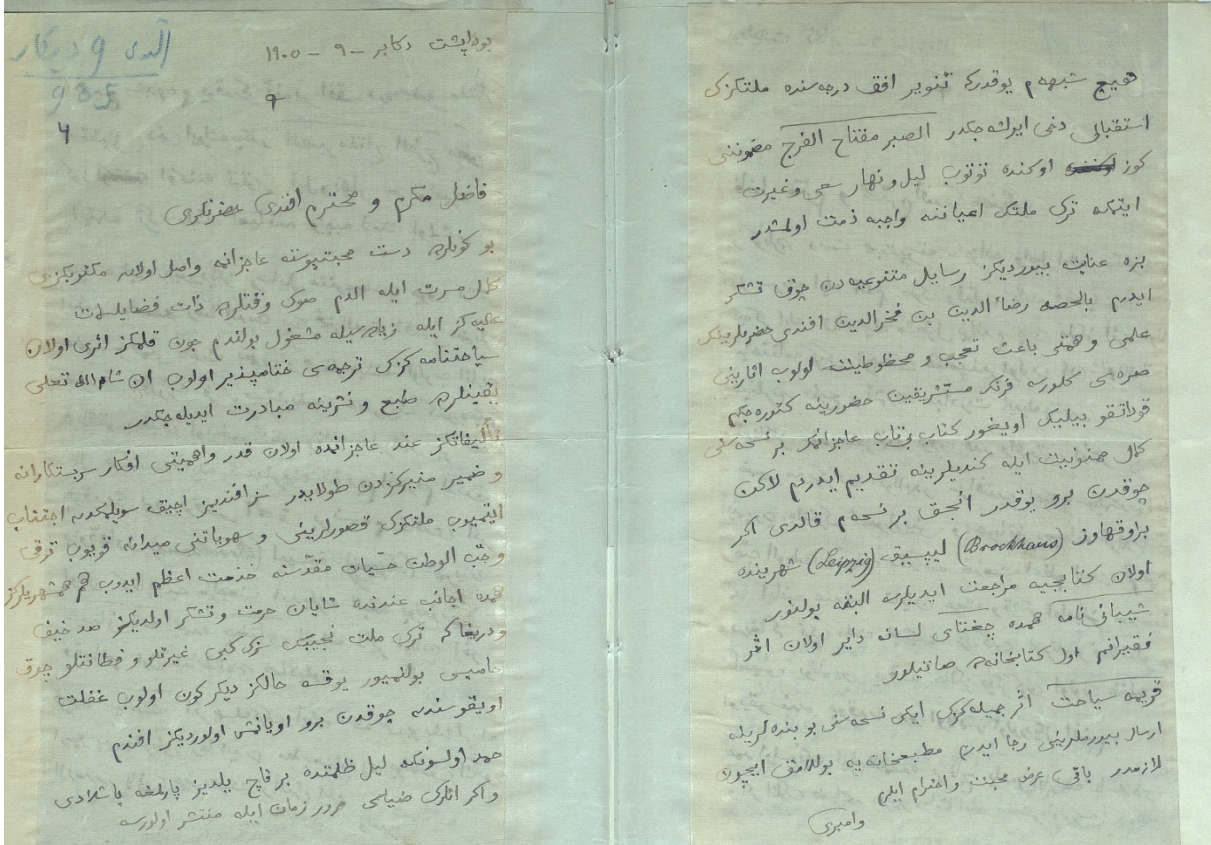
Mektup 1: 2.sayfa. (TMAF 1370, op.1, d.18, 1ob).

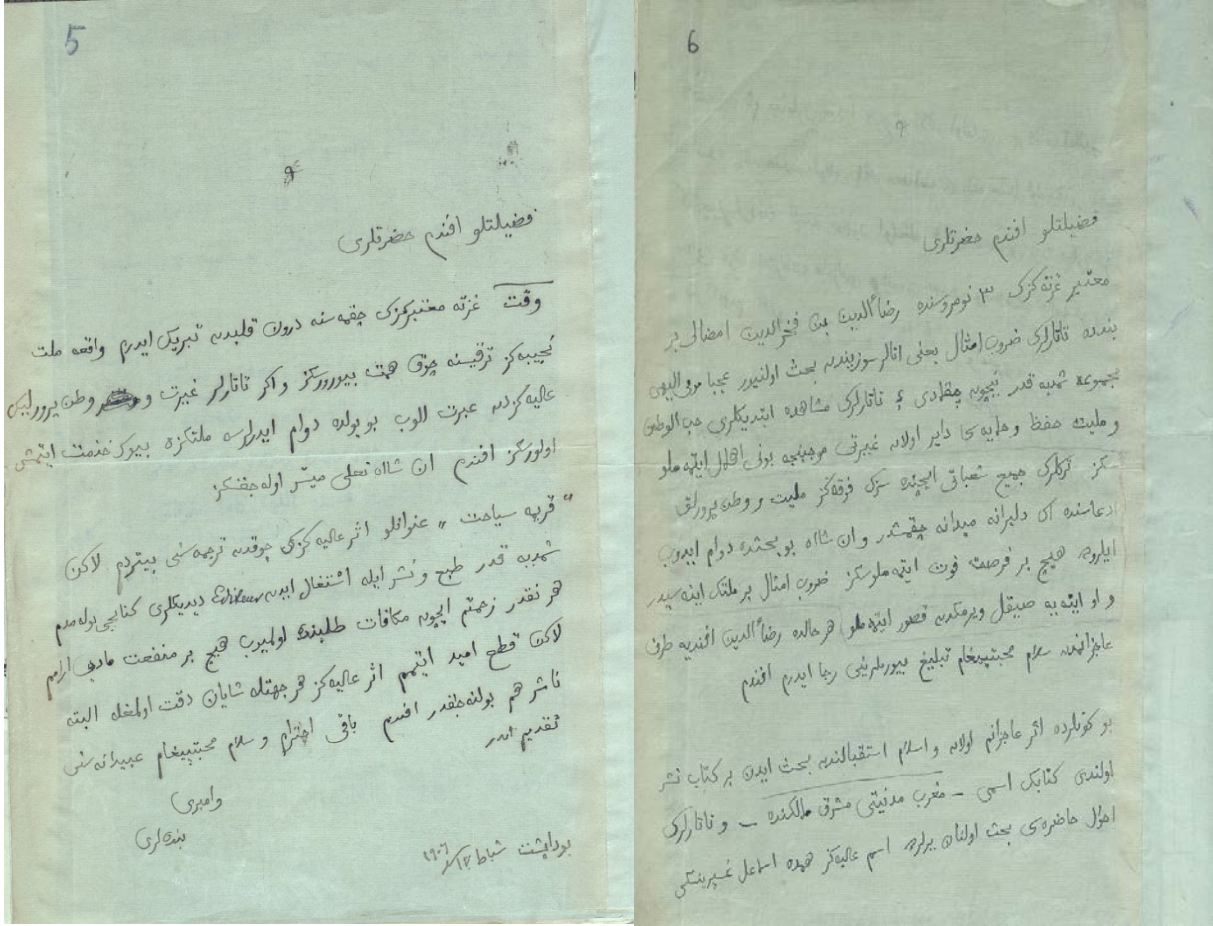
Mektup 1: 3.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.2).

Mektup 2: 2. sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.3). Mektup 2: 2.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.3ob).

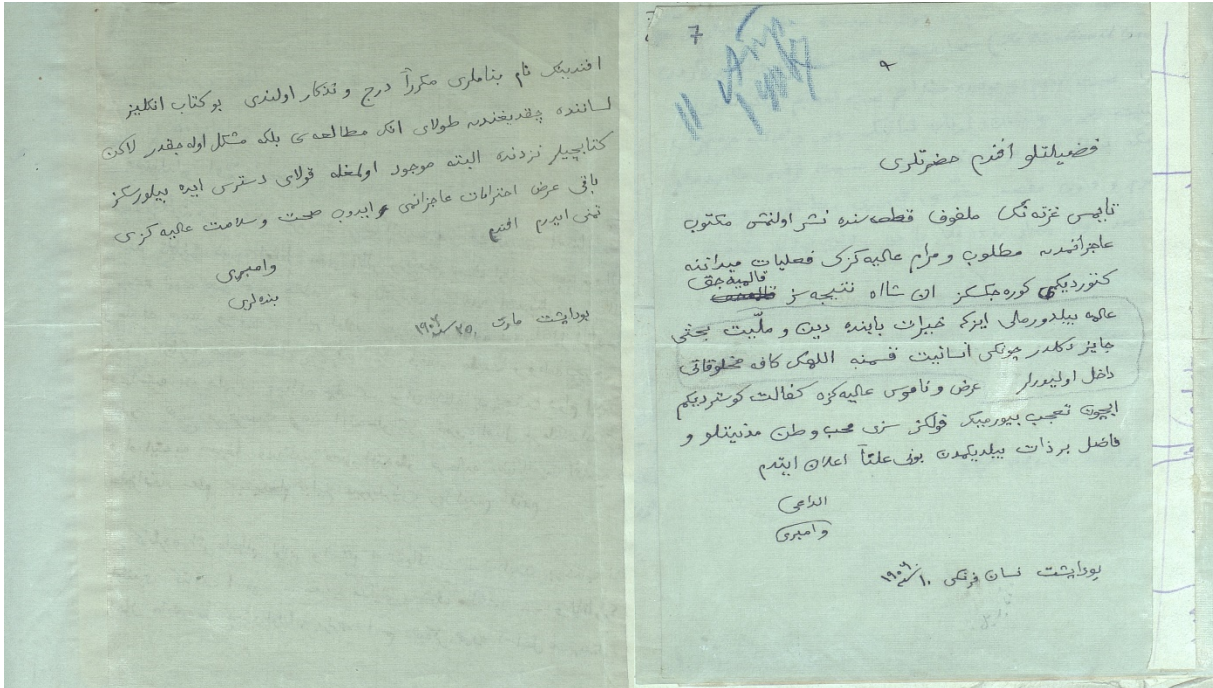

Mektup 3: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.4). Mektup 3: 2.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.4ob).

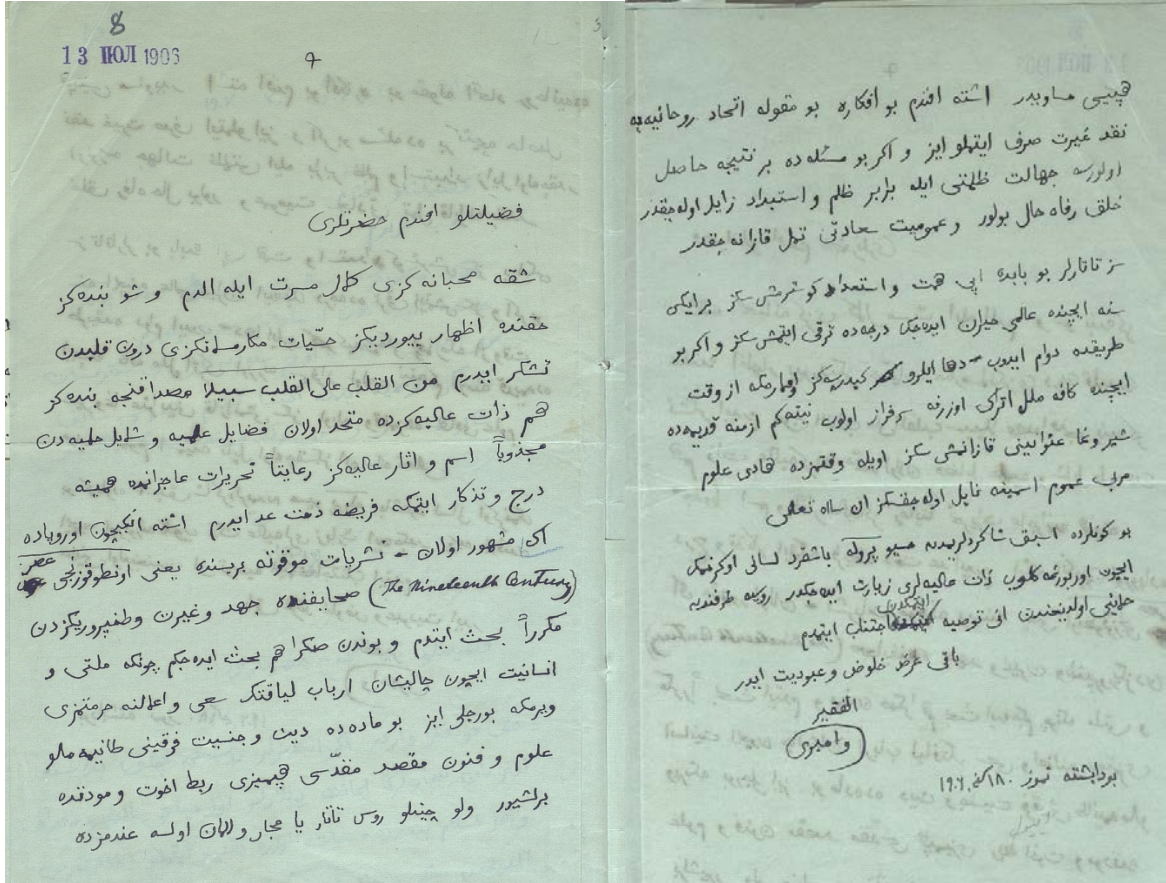
Mektup 4: (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.5).

Mektup 5: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.6).

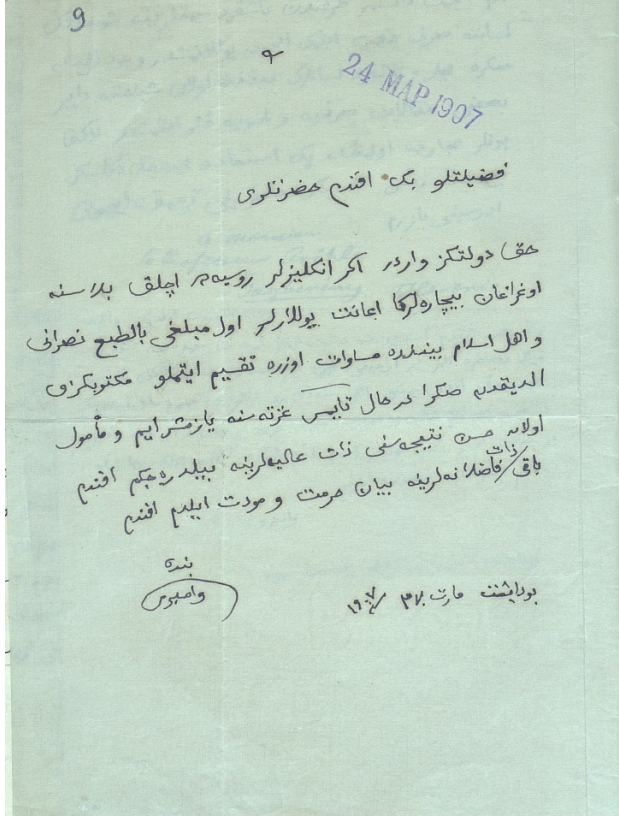

Mektup 5: 2.sayfa. (TMA F 1370, op. 1, d.18, 1.6ob).

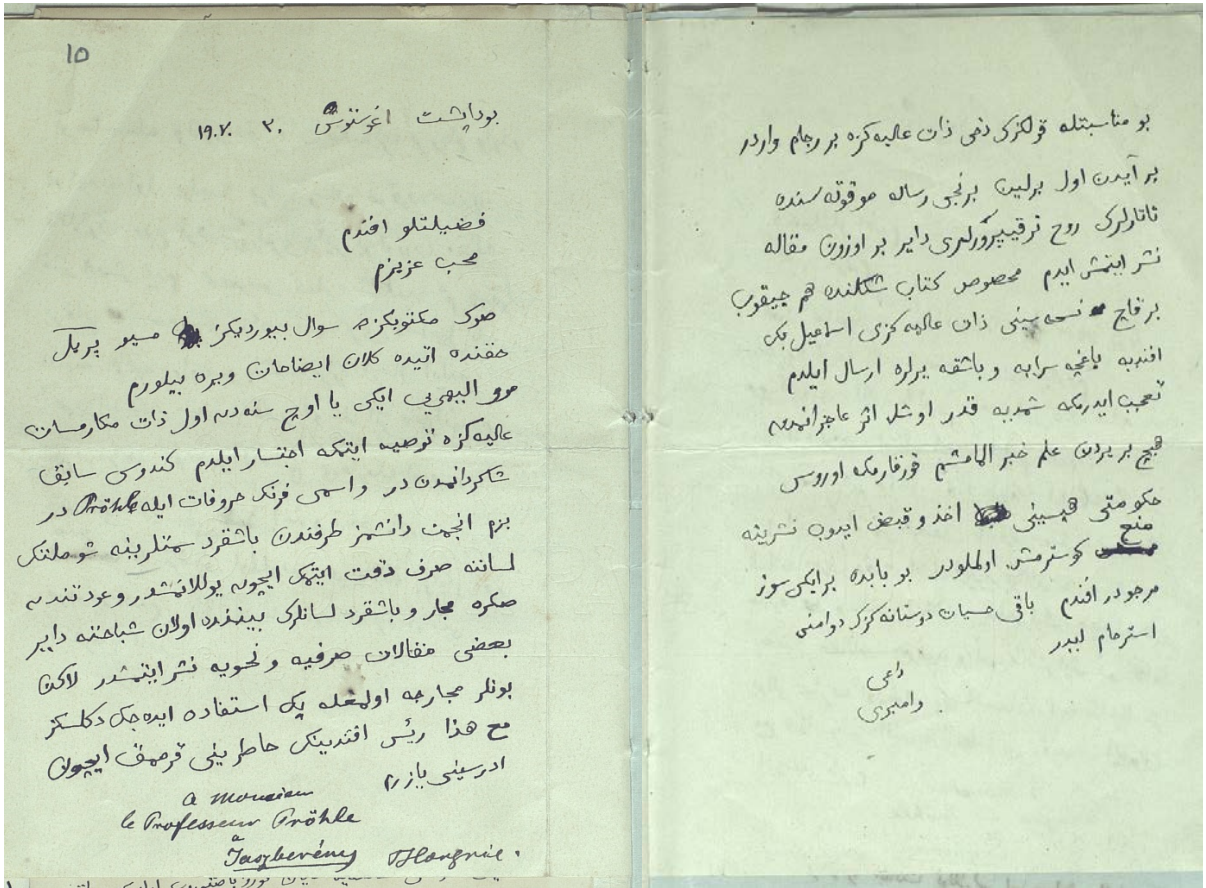
Mektup 6: (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.7).

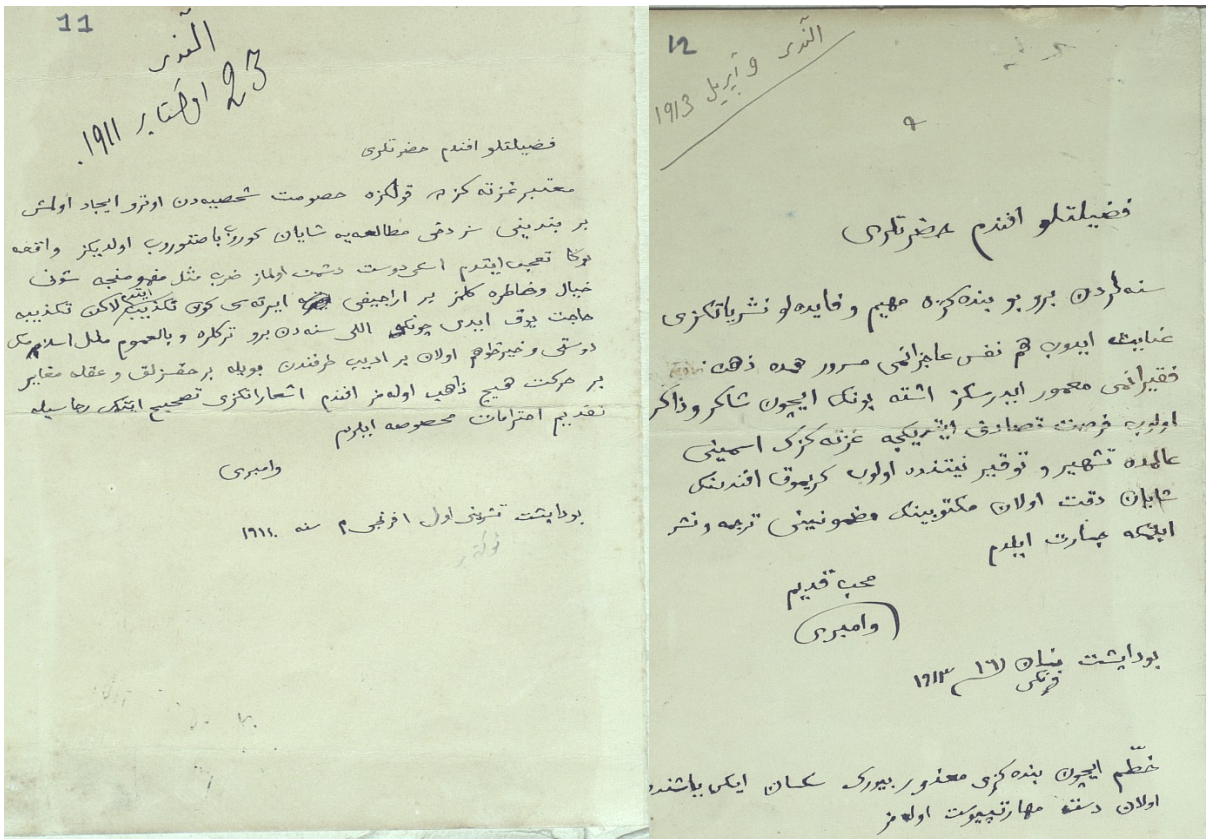
Mektup 7: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.8). **Mektup 7: 2.sayfa.** (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.8ob).

Mektup 8: 1. (TMA F 1370, op.1, d.18, l.9).

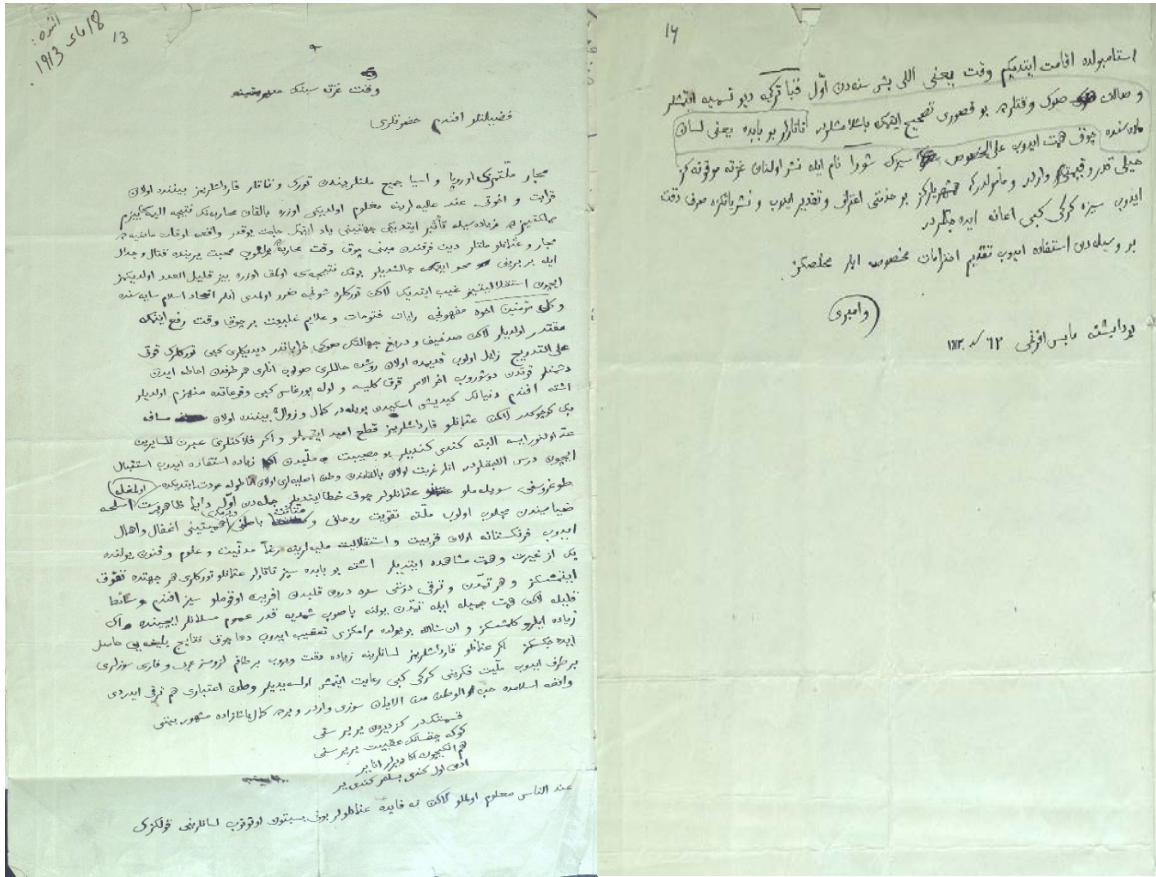

Mektup 9: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.10). Mektup 9: 2.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.10ob).

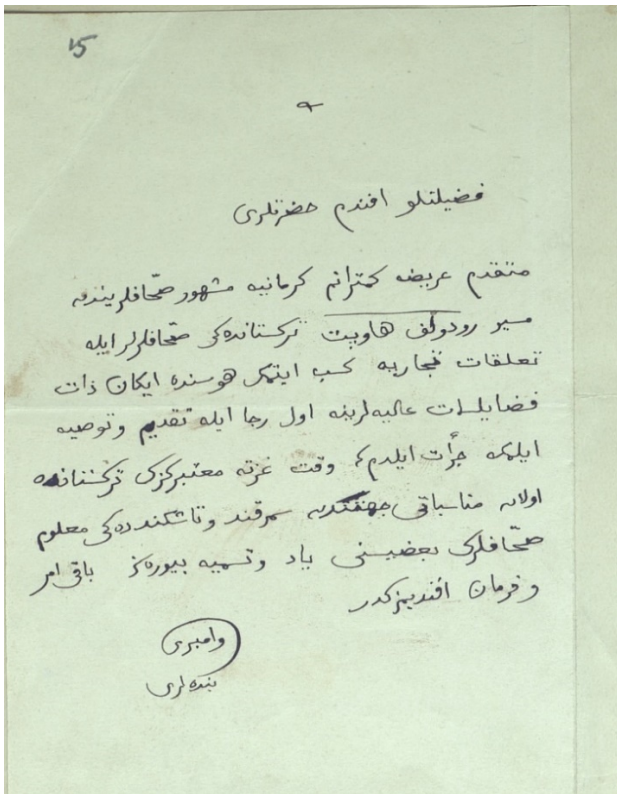

Mektup 10: (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.11).

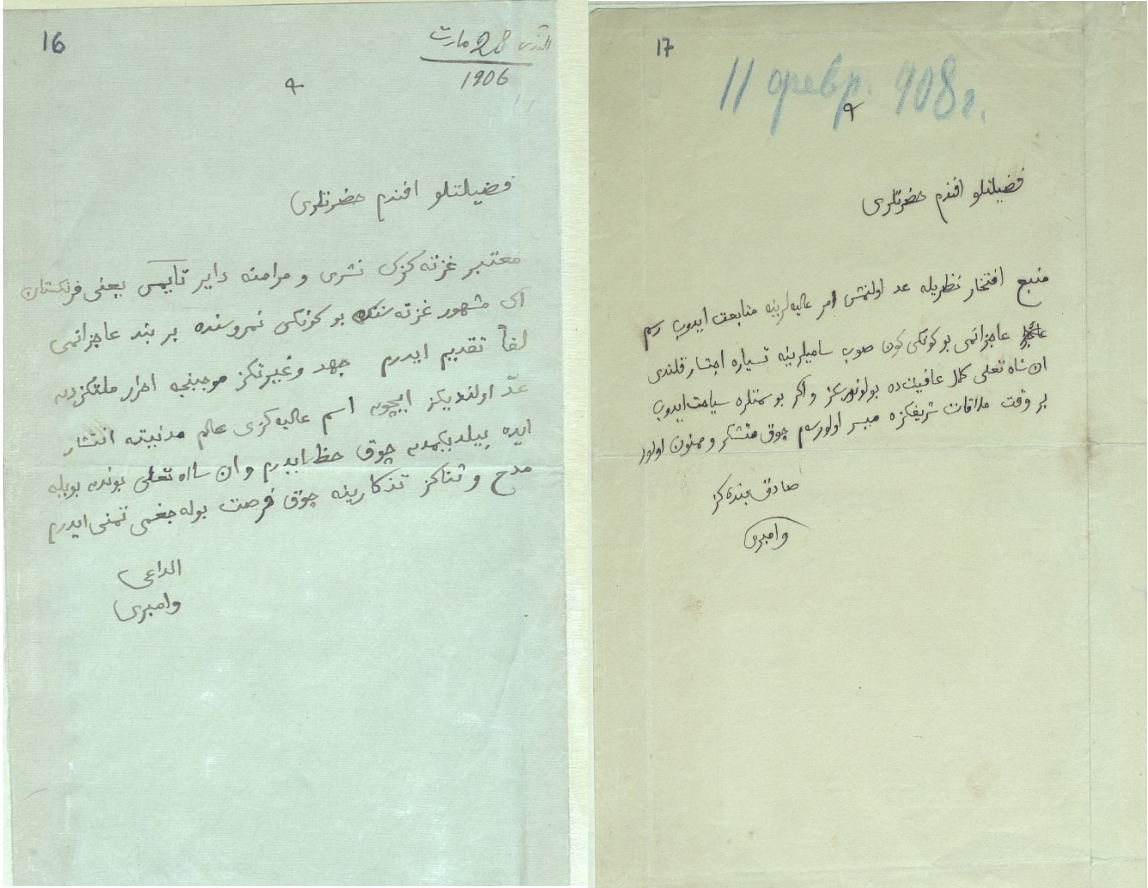
Mektup 11: (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.12).

Mektup 12: 1.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.13) Mektup 12: 2.sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.14).

Mektup 13: 1. sayfa. (TMA F 1370, op.1, d.18, 1.15).

Mektup 14: (TMA F 1370, op.1, d.18, l.16).

Mektup 15: (TMA F 1370, op.1, d.18, l.17).

UNSURİ'NİN KASİDELERİNDE SULTAN MAHMUD

SULTAN MAHMUD IN UNSURİ'S QASIDES

Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
yesimisk_29@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Ekim 2023
Kabul edildiği tarih: 15 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 3 October 2023
Date accepted: 15 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

İran Şiiri; Kaside; Gazneli Sarayı;
Sultan Mahmud; Unsuri

Keywords

Persian Poetry; Qasida; Ghaznavid
Court; Sultan Mahmud; Unsuri

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.32

Öz

IX. yüzyıl sonlarında büyük Horasan topraklarında kurulan Gazneli Devleti, kurulduğu coğrafi toprakların siyasi, edebî ve kültür değerlerine kıymet vermiştir. Sâmani devlet geleneği mirası içerisinde yer alan Gazneli sultanları dönemin ilmi ve edebî ortamı içerisinde yetişmişlerdir. İslam dininin şekil aldığı bu dönemde hem İslam dininin bölgede yayılmasına hem de Fars şiirinin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlamışlardır. Gazneliler başta Sultan Mahmud olmak üzere seçkin sınıf; devlet geleneğinin, kültürünün, yaşam şeklinin, düşünme biçiminin ve padişahın isminin sonraki nesillere aktarmına vesile olduğuna inandıkları kasideye oldukça önem vermişlerdir. Farsça şiir yazar şairleri destekleyen Sultan Mahmud şairleri sarayında ağırlamıştır. Böylece şairler padişah ile yakın temasta olmuş ve çoğu zaman savaşlarda padişahın yanında yer almışlardır. Farsça kaynaklarda Gazneli sarayının şairleri desteklemesi ve saray şairlerinin sultanları övmeleri sultanların kişisel hırsı ve kibiri ile örtüştürülse de aslında Gazne sarayındaki bu durum Sâmani devlet geleneğinin bir devamı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda şairlere kıymet veren saray ve çevresi, şairleri adeta baş tacı etmişlerdir. Bu çalışmada Unsuri'nin Gazneli Devleti'nin en başarılı padişahı olan Sultan Mahmud için kaleme aldığı Farsça kasideleri üzerinde durulacaktır. Tarihi veriler dikkate alınarak yapılan çalışmada bilgiye kıymet veren Sultan Mahmud'un dindar, cömert, adil, kararlı ve savaşçı bir padişah olması hasebiyle Unsuri'nin övgüsüne mazhar olduğu tespit edilmiş, Sultan Mahmud'un kişiliğinin şiire ne şekilde yansıdığı araştırılmıştır.

Abstract

The Ghaznavid State, which was founded in the great Khorasan territory at the end of the IVth century Hijri, esteemed the political, literary, and cultural values of the geographical territories where it was located. The Ghaznavid sultans, who were rooted in the Sâmanid state tradition, grew up in the scholarly and literary environment of the period. During this period in which Islam was taking shape, they made a great contribution both to the spread of Islam in the region and to the flourishing of Persian poetry. Throughout the Ghaznavid period, the elite class, especially Sultan Mahmud, attached great value to the genre of poetry, which they believed was the medium through which the state tradition, culture, way of life, way of thinking, and the name of the sultan could be passed on to the next generations. Favored poets writing Persian poetry, Sultan Mahmud hosted many poets in his court. Consequently, poets kept in close contact with the sultan and frequently accompanied the sultan in battles. Although the Persian sources link the spread of praise qasida and the favoring of poets in the Ghaznavid court, specifically during the reign of Sultan Mahmud, with the sultan's ambition and arrogance, in reality, this phenomenon in the Ghaznavid court can be regarded as an extension of the Sâmanid state tradition. In this regard, poets who wrote poems in Persian were esteemed by the court and its entourage. The present study will focus on the Persian qasida on the basis of Sultan Mahmud, the most successful sultan of the Ghaznavid Empire. In the study conducted by taking historical data into consideration, it was determined that Sultan Mahmud, who valued knowledge, was praised by Unsuri because he was a religious, generous, just, determined and warrior sultan, and Sultan Mahmud's personality and how this personality was reflected in poetry were investigated.

Giriş

Sâmânî Devleti'nin sona ermesi ile Gazneli Devleti IX. yüzyılda büyük Horasan topraklarında kurulmuştur. Alptekin'in Gazne'de kurduğu devlet Sebük Tegin döneminde sağlam bir zemine oturmuştur. Sebük Tegin Horasan'ın doğusunda, Zabulistan, Kabil ve Hindistan'daki Sind nehrine kadar geniş toprakları ve Horasan'ın bir kısmını ele geçirerek geniş bir coğrafyaya hükmetmeye başlamıştır. Sultan Mahmud döneminde ise Gazneli Devleti Hindistan'da gerçekleştirdiği fetihler sonucunda büyük ve güçlü bir devlet olmuştur. Otuz üç yıllık Sultan Mahmud döneminde (998- 1030) komşu ülkelerle savaşılmış, devletin toprakları genişletilmiştir. Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Mesud döneminde (1030-1041) de Hindistan'a seferler devam etmiştir, fakat eski zenginliği kalmayan bu coğrafyaya seferler düzenlemek faydadan çok ziyana sebep olmuştur. Sultan Mesud'un daima Hindistan'a yönelerek Horasan topraklarını ihmal etmesi bölgede Selçuklu hanedanının güçlenmesi ve Gazneli Devleti'nin son bulmasıyla sonuçlanmıştır.

Gazneli Devleti'nin kurulmasıyla bölgede siyasi, edebî ve kültürel açıdan önemli gelişmeler olmuştur. Dîvân teşkilatının oluşmasında Sâmânîler geleneğinden etkilenen Gazneli Devleti Sultan Mahmud döneminde ilmi ve edebî yönden önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. Edebî ve sanatsal faaliyetlere önem veren Sultan Mahmud farklı memleketlerden Gazne'ye getirttiği zanaatkâr ve sanatçılara camiler, kütüphaneler ve görkemli bir saray yaptırmıştır. Davetlerin düzenlendiği, bayramların kutlandığı ve farklı vilayetlerden gelen hediyelerin kabul edildiği saray, aynı zamanda Sultan Mahmud'un bir araya getirdiği bilginleri ve şairleri konuk edildiği bir mekândı (Mubeyyîn, 1385, s. 100-105; Doğan Turay, 2021, s. 1778). Şairlerin, nedimlerin, yöneticilerin uğrak yeri olan Gazne sarayı görkemi ile şöhret bulmuştu (Zerrinküb, 1389, s. 49-50). Gazne sarayının bir kültür merkezine dönüştüğü Sultan Mahmud döneminde şairler kıymet görmüşlerdir. Büyük hediyelere ve nimetlere layık görülen şairlerin devlet ricali nazarında itibarı artmıştır (Safâ, 1386, s. 95).

Bu çalışmada Gazne sarayının melikü's-şuarâsı olan Unsurî'nin Sultan Mahmud için yazdığı Farsça kasideleri üzerinde durulmuştur. Tarihi ve edebî veriler doğrultusunda Unsurî'nin Sultan Mahmud'u öven kasidelerinden örnekler verilmiştir. Türkçe ve Farsça kaynaklardan yararlanılan çalışmada Unsurî'nin nazarında Sultan Mahmud'un ilim sahibi, adil, cömert, dindar ve savaşçı bir kimliği sahip değerli bir padişah olduğu ortaya konulmuştur.

Gazneliler Döneminde Kasîde

Kasîdelerde şair tek bir konu üzerinde durmak şartıyla; vaaz, hikmet, methiye, dini ya da ictimai içerikli herhangi bir konuyu ele alabilir. Bu türe kasîde adının verilmesi muhtemelen şairin belli bir konuyu kastetmesi hasebiyledir (Muîn, 1386, s. 297). İran edebiyatında bir nazım şekli olarak ifade edilen kasîde daha çok sultanları ve devlet büyüklerini övmek için kaleme alınmıştır denilebilir. Methetmek sözlükte övgü, övme anlamına (Muîn, 1386, s. 1053) gelmektedir. Edebî bir terim olarak bir kimseyi veya bir şeyi övmek maksadıyla yazılmış manzumelerdir. Fars kasîdelerinde olduğu gibi Türk edebiyatında da benimsenen kasîdelerde şairler padişahlarla ilgili her türlü gelişmeyi onları methetmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde şairlerin caize ile ödüllendirilmesi kasîde geleneğinin bir gereği olarak görülmüştür (İpekten, 2018, s. 42).

Kasîde gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası dönemlerde İran edebiyatında daima önemli bir yere sahip olagelmıştır. İslamdan önceki dönemlerden günümüze değin ulaşan edebi eserler son derece kısıtlı olmasına karşın Sâsânîler döneminde (226-651 şairlerin ezgiyle söyledikleri ritimli şiirlerinde; memduhlarını övdükleri, onların güzel vasıflarını, ahlaki özelliklerini ön plana çıkarırdıklarına (Âyetî, 1364, s. 3) dair bilgiler mevcuttur. Bu tür şiirler Sâmânîler döneminde de ilgi görmüştür. Sâmânîler döneminden itibaren ise Arap şiirinin bir taklidi olarak kasîde Fars edebiyatında yer almıştır. Kasîdelerde şairler fetihlerde, bayramlarda ve diğer resmî törenlerde padişahı ve devlet ricalini övmüşlerdir (Safâ, 1386, s. 100). Dilin sade, doğal, müphemlikten ve abartıdan uzak olduğu bu dönem yazılan methiyelerde Farsça asil kelimeler ön planda olmuştur. Arapça kelimelerin az olduğu şiirlerde şairler bizzat gördükleri olayları ve manzaraları tasvir ettikleri için (Şemîsâ, 1374, s. 39-38) bu dönem şiirlerinin gerçekçi olduğu söylenebilir. Zaman zaman abartılı methiyelerle karşılaşılsa da bu durum dönemin asli özelliği olarak düşünülmemiştir.

Yakûb b. Leys'in kâtibi Mahmud bin Vasîf Segzî'nin methiyesiyle başlayan methiye şiiri, Rûdekî ile devam etmiştir (Pûrnâmdâryân, 1380, s. 39). Fars şiirinde ilk kez teşbib, meth ve dua bölümü ile tam bir kasîde yazan kişi Rûdekî'dir (ö. 941) (Safâ, 1386, s. 100). Horasan üslubunun en çok rağbet edilen şiir türü olan övgü kasîdelerinin (Pûrnâmdâryân, 1380, s. 43) temellerini atan Rûdekî kendinden sonraki şairlere örnek teşkil etmiştir (Yıldırım, 2020, s. 27). Rûdekî, Sâmânîler dönemi birçok methiye şairi gibi, memduhu üzerinde etkili şairlerdendir. Bu duruma verilecek en bilindik örnek şairin, Nasr bin Ahmed Sâmânî üzerindeki etkisidir. Nasr bin Ahmed, Herat seferiyle meşgul olup vatanı olan Buhara'ya dönmeyince

yardımcıları ve saray ehli Rûdekî'den emiri vatana dönmesi için ikna etmesini istemiştir. Bunun üzerine Rûdekî ünlü şiiri "Mûlyân ırmağının kokusu geliyor" adlı şiirini kaleme almıştır ve şiirden etkilenen Nasr bin Ahmed, Buhara'ya dönmüştür (Dezfûlyân, 1385, s. 11).

Gazne sarayındaki şairler arasında en çok rağbet gören şiir türü methiye içerikli kasidelerdir. Bu dönemde son derece yetenekli şairler yetişmiştir. Farsça kaynaklarda Gazne sarayında özellikle Sultan Mahmud döneminde övgü kasideleri yaygınlaşmıştır. Genel olarak Gazneliler döneminde şairlerin saray tarafından desteklenmesi sultanların kişisel hırsı ve kibiri ile örtüştürülse (Hoşhâhiş ve Ferehmed, 1394, s. 343; Safâ, 1386, s. 214; Zerrînküb, 1389, s. 50) de aslında Gazne sarayındaki bu durum Sâmânî devlet geleneğinin bir devamı olarak düşünülebilir. Günümüzde bazı İranlı araştırmacılar Fars ulusçuluğunun etkisi ile şairlerin Gazneli sultanlarına yakınlığını sorgulamaktadırlar (Karaismailoğlu, 2019, s. 16). Oysa ki bu yakınlık kendi kültürel dokusu ve şartları içerisinde değerlendirildiği takdirde anlamlıdır (Karaismailoğlu, 2019, s. 76). Farklı dil ve kültürlerin İslam'ın yaygınlaşmasıyla kaynaşmaya başladığı Gazneliler döneminde edebi eserlerde milliyetçik duygularının silikleştiği, ümmetçi anlayışların belirginleştiği söylenebilir. Farsça yazan şairlerin şiirlerine yansıyan bu özellikler neticesinde olsa gerek sadece Unsurî değil, birçok şair Sultan Mahmud'u ve onun varislerini överken onların dini ve halifeye bağlı kimliklerini, savaşçı ve mücadeleci vasıflarını ön plana çıkarmışlardır.

Gazneli Devleti yöneticilerinin saraylarında şairler bulundurup onlara teveccüh etmeleri onların muktedir olmasıyla ilişkilendirilebilir. Gazneli sultanlarının Sâmânî devlet geleneğine ve kültürüne hâkim, bilgili kişiler oldukları bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda devlet geleneğine hâkim olan Sultan Mahmud'un Sâmânîler döneminde yazılan ve Fars nesrinin en eski örneklerinden olan *Ebu Mensûrî'nin Şâhnâmesi'nin Mukaddimesi*'nden haberdar olması muhtemeldir. Horasan emiri Ebu Mensûr Muhammed bin Abdürrezzâk'ın emriyle h.ş. 346 yılında yazılan (Şemîsâ, 1390, s. 30) *Şâhnâme* günümüze ulaşmasa da mukaddimesine erişilebilmektedir. Eserin günümüze ulaşması onun Firdevsî'nin başyapıtı olan *Şâhnâme*'sinin bazı nüshalarının başında yer alması sayesinde olmuştur. Firdevsî mensur olarak yazılan bu *Şâhnâme*'yi kendisine kaynak olarak almış ve manzum olarak yeniden yapılandırmıştır. Yenilikler içermesi ve kâmil bir manzûme olması hasebiyle Firdevsî'nin yazdığı *Şâhnâme* o dönemde kendinden önce yazılan *Şâhnâmeleri* gölgede bırakacak kadar ilgi görmüştür (Rızâzâde Melik, 1383, s. 125). Belki de bu

yüzden *Ebu Mensûrî'nin Şâhnâmesi'nin Mukaddimesi* hakettiği değere nail olmamıştır. İlk kez Avusturyalı bir siyasetçi, J. R. Von Wallenburg tarafından Fransızcaya çevrilen eser Viyana'da yayımlanmıştır. Söz konusu eserin dokuz nüshası Muhammed Kazvinî'nin tashihi ile 1934'te Tahran'da yayımlanmıştır.

Ebu Mensûrî'nin Şâhnâmesi'nin Mukaddimesi insanın vefatından sonra kendisinden geriye kalan en değerli yadigârın yazılı eserler olduğuna yaptığı vurgu açısından önemli bir eserdir. Bu eser, padişahlara hayatta iken ne kadar görkemli bir yaşam içerisinde olurlarsa olsunlar öldükten sonra adlarının ortadan kalkacağını, fakat yaptıkları güzel işleri aktaran eserler olduğu takdirde isimlerinin baki kalacağı mesajını vermektedir:

اول ایذون گوید در این نامه که: تا جهان بؤد. مردم گرد دانش گشته اند و سخن را بزرگ داشته و نیکوترین یادگاری سخن دانسته اند، چه اندر اینجهان مردم به دانش بزرگوارتر و مایه دارتر و چون مردم بدانست کی از وی چیزی نماند پایدار، بدان کوشد تا نام او بماند و نشان او گسسته نشود چو آبادانی و جای ها استوار کردن و دلیری و شوخی و جانسپردن و دانایی بیرون آوردن نردمان را به ساختن کارهای نوآیین چون شاه هندوان کی کلیله و دمنه و شاناق و رام و رامین بیرون آورد و مأمون پسر هرون الرشید منتش پادشاهان و همت مهتران داشت، یک روز با فرزندانگانش نشست بود. گفت؟ «مردم باید کی تا اندر این جهان باشند و توانایی دارند بکوشد تا از ایشان یادگاری بود تا پس از مرگ نامشان زنده بود». عبدالله پسر مقفع کی دبیر او بود، گفتش کی: «از کسری انوشیروان چیزی مانده است کی از هیچ پادشاه نمانده است». مأمون گفت: «چه ماند؟». گفت: «نامه بی از هندوستان بیاورد، آن را برزویه ی طبیب از هندوی به پهلوی گردانیده بود، تا نام او زنده شد میان جهانیان و پانصد هزار درم هزینه کرد». مأمون آن نامه بخواست، و آن نامه بنید. فرمود- دبیر خویش را- تا بزبان پهلوی به زبان تازی گردانید. پس امیر سعید نصر بن احمد، این سخن بشنید، خوش آمدش. دستور خویش را- خواجه بلعمی- بر آن داشت تا از زبان تازی به زبان پارسی گردانید، تا این نامه به دست مردم افتاد و هر کسی دست بنو اندر زدند، و رونکی را فرمود تا به نظم آورد، و کلیله و دمنه اندر زبان خرد و بزرگ افتاد و نام او بدین زنده گشت و این نامه از او یادگاری بماند. پس چینیان تصاویر اندر افزودند تا هر کسی را خوش آید دیدن و خواندن آن. پس امیر ابو منصور عبد الرزاق مردی بود با قر و خویشکام بود و باهنر و بزرگمنش بود اندر کامروایی و با دستگاهی تمام از پادشاهی و ساز مهتران، و اندیشه ی بلند داشت و نژاد بزرگ داشت به گوهر و از تخم اسپهبدان ایران بود و کار کلیله و دمنه و نشان شاه خراسان بشنید، خوش آمدش. از روزگار آرزو کرد تا او را نیز یادگاری بود اندر این جهان. پس دستور خویش ابو منصور تامعمری را بفرمود تا خداوندان کتب را از دهگانان و فرزندانگانش جهانیدگان، از شهر ها بیاورد...¹(Rızâzâde Melik, 1383, s. 127-128)

¹ Bu kitapta önce şöyle denmektedir: Dünya var olalı insan bilgi etrafında toplanmış ve kelama kıymet vermiş, en güzel hatıranın söz olduğunu bilmiştir ve bu dünyada insan bilgisi ile daha yüce ve daha kudretli olmuştur. İnsan bu dünyada kendisinden geriye bir şey kalmayacağını bildiği için adının kalması ve ününün azalmaması için çabalar ve böylece memleketler imar eder ve sağlamlaştırır, cesur ve cüretkâr canını ortaya koyar ve yeni işler icra etmek için halkın bilgeliğini ortaya çıkarır. Tıpkı Hindistan Şah'ının Kelile ve Dimne'yi Şânâk, Râm ve Râmîn'i ortaya çıkardığı gibi. Me'mun, Harun Reşid'in oğlu, fitratında padişahlık ve büyüklere özgü himmeti olan, bir gün bilginlerle oturuyordu, dedi ki "İnsan ne zamana kadar bu cihanda kalmalıdır ve ölümünden sonra isminin yaşaması için ondan geriye bir yadigâr kalsın diye gücü yettiğince çalışmalıdır." Mukaffa'nın oğlu Abdullah onun debiri idi, ona dedi ki "Kisra Enüşîrvân'dan geriye kalan şey, hiçbir padişahın geriye kalmamıştır." Me'mun dedi ki "Ne kaldı?" Dedi ki: Hindistan'dan bir kitap getirdi, onu tabib Bürzüyeh Hintçeden Pehlevinceye çevirdi, böylece adı dünyada yaşadı ve beş yüz bin direm onun için harcadı." Me'mun, o

Sâsânîlerin yıkılışına kadarki İran tarihi yazıya geçirilmemiştir. Yazılarak kayıt altına alınmayan tarihi olaylar efsanelerle iç içe girmiştir. Horasan emiri Abdürrezzâk İran tarihinin yazılmayan sözlü gelenek ile devam eden tarihinin yazılmasını arzu etmiş olmalıdır. Kendinden önce yazılan kitapların hikâyesini dinleyen ve ibret alan Emir tarihe mal olan padişahlar gibi adının payidar olmasını arzu etmiştir. Bu yüzden Horasan, Sistân, Nişâbûr ve Tûs'tan bilginleri huzuruna çağırmıştır. Onlardan İran şahlarının başından geçen olayları, savaşları, acı ve tatlı günlerini bir kitapta toplamalarını emretmiştir. *Şâhnâme* adı verilen bu kitapların yazılmasındaki amaç insanların padişahların gelenek ve göreneklerinin, doğru inanç ve anlayışlarının, güzel ve başarılı işlerinin sonraki nesillere aktarılmasıdır.

Sultan Mahmud'un da İran geleneğini bilen eğitilmiş birisi olarak bu eserden haberdar olması muhtemeldir. Bu bağlamda onun da devlet geleneğinin sonraki tarafından öğrenilmesi, adının devam etmesi ve İslam'a yaptığı hizmetlerin sonraki nesillere aktarılması için tarihi birer vesika olarak şiire önem verdiği muhtemeldir. Metinde söz, kelimeler ve şiir olarak çevirebileceğimiz "sohen" kelimesi o dönemde bilginin aktarılması ve sonraki nesillere bırakılmasının tek yoluydu. Muhtemelen bu yüzden Gazneli Devleti döneminde; devlet geleneğinin, kültürünün, yaşam şeklinin, düşünme biçiminin ve padişahın isminin sonraki nesillere aktarımına vesile olacak şiir, seçkin sınıfın ilgisine mazhar olmuştur.

Fars diline ve edebiyatına kıymet veren, şairleri destekleyen Sultan Mahmud gibi Unsurî de bir Türk devleti sarayında Sâmânîler dönemi şiir anlayışını benimsemiş, İran edebî geleneğini sürdürmüştür. Farsça kasîde yazan Fars şairlerin Büyük Horasan ve Hindistan topraklarında kurulan Gazneli Devleti'nin ve daha sonra Selçuklu Devleti gibi Türk Devletleri'nin sultanlarını ve onların icraatlarını destekleyip övmeleri onların söz konusu devletleri onayladıklarının bir göstergesidir. Çünkü bu dönemlerde pek çok Farsça yazan şair şiirlerinde Türk padişahlarının fetihlerinden ve yaptığı işlerden övgü ile bahsetmişlerdir. Bu bağlamda şiirleriyle Türk

kitabı istedi ve o kitabı gördü. Debirine Pehleviceden Arapçaya çevrilmesini emretti. Sonra Emir Said Nasr bin Ahmed, bu konuşulanları duyunca hoşuna gitti. Kendi vezirine- Hâce Bel'ami'ye - onu Arapçadan Farsçaya çevirmesini emretti, bu kitap insanların eline geçip herkes tarafından okununca Rûdeki'ye onu nazmetmesini emir buyurdu. Kelile ve Dimne küçük büyük herkesin diline düştü, böylece onun adı yaşadı ve bu kitap ondan yadigâr kaldı, sonra Çinliler herkesin hoşuna gitsin ve onu okusun diye ona resimler eklediler. Daha sonra görkemli ve emeline ulaşmış, yetenekli ve arzusuna erişmiş yüce birisi olan ve padişahlığın gereklerine ve yüceliğinin araçlarına sahip, öngörülü, özünde soylu İran komutanlarının soyundan gelen Emir Ebû Mensûr Abdürrezzâk, Kelile ve Dimne'nin hikâyesini ve Horasan Şahı'nın ününü duyduğunda hoşuna gitti. Bahtından kendisinden de bu dünyada bir yadigâr kalmasını arzu etti. Veziri Ebu Mensur Mi'meri'ye şehirlerdeki dihanları, bilginleri ve dünyayı gezmiş görmüş kitap sahiplerini getirmelerini emretti...

devletlerinin güçlenmesine teşvikte bulunan şairlerin sarayda yer almaları bu devletlerin kudret ve görkeminin, azamet ve şatafatının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden Türk padişahları ve yöneticileri hükmettikleri topraklarda kasîde şairlerini yaşadıkları yerlerde bulundurmaya, onların sayılarını artırmayı önemsemişlerdir.

Şiir yazımında bir artışın izlendiği Gazneliler döneminde sultanlarının teşviki ile muteber Derî Farsçasıyla şiirler yazılmıştır. Dilin sade olduğu şiirler konuşmanın doğal seyri ile kaleme alınmıştır ve dil her türlü kapalı anlatımdan, ince hayallerden uzaktır. Aruz bahirlerinde sade olanların tercih edildiği şiirler musiki makamları eşliğinde dile getirilmiştir. Daha önce şiire girmeyen konular Farsça zevkle örtüştürülerek yeni bir şekil almıştır. Hızla değişen toplumsal yaşam, sarayın ortamı, siyasi ve nizami düzen şairleri maddi bir gerçeklikle karşı karşıya bırakmıştır. Böylece şairler padişahların farklı bölgelere asker gönderdiği savaşlarına, padişahların ve yöneticilerin hallerine ve kendi yaşamlarına dair şiirler yazmışlardır (Safâ, 1386, s. 97-98).

Sâmâniler başlayan kasîde geleneği Gazneli saraylarında gelişerek en iyi örneklerini vermiştir (Pûrnâmdâryân, 1380, s. 40). Fars şiirinde daha sonraki dönemlerde de kasîde yazma geleneği sürse de Gazne sarayında Sultan Mahmud dönemindeki ihtişamına ulaşamamıştır. Unsurî-i Belhî'nin Sultanu'ş-şuarâ'sı olduğu Gazne sarayında Ferruhî-i Sistânî, Menûçehr-i Dâmğânî, Escedî-i Mervezî, Kisâyî-i Mervezî gibi şairler birçok kasîde kaleme almışlardır (Safâ, 1386, s. 128).

Unsurî

Ebu'l Kâsım Hasan b. Ahmed Unsurî-i Belhî, Gazneli padişahlarından sultan Mahmud ve Mesud'un sarayındaki en önemli şairdir. Rûdekî'den sonra yaşadığı çağda gazel ve methiye türlerinde şairlerin üstadı olarak anılmıştır. Tam olarak ne zaman doğduğu ve yaşamının ilk dönemi bilinmeyen şairin zengin bir ailesi olduğu rivayet edilmiştir (Furûzânfer, 1387, s. 105). Unsurî'nin divânını derleyen Seyyid Muhammed Debîrseyâkî'nin hazırladığı mukaddimede (1363, s. çehel u do) şairin tacir olan ailesinden kalan servetle yolculuğa çıktığı, yolculukta haydutlarca yolu kesilip malına el konulduğu belirtilmiştir. Böylece fakir kalan şair bir müddet avare dolaştıktan sonra Horasan'da iktidarda olduğu zamanda Sultan Mahmud'un kardeşi Nasr bin Nâsırüddin Sebuktekin ile tanışıp onun lütuflarına mazhar olmuştur. Unsurî bu dönemde yaşadıklarını şöyle dile getirmiştir:

ز دل گشته نومید و جان در خطر (Unsurî, 1363, s. 51)

بیتیمار او سال و مه مانده ام

Gönlüm ümitsizliğe kapıldığında ve canım tehlikede olduğunda; aylarca ve yıllarca onun himayesinde kaldım.

Nasr bin Nâsırüddin Sebuktekin döneminde (977- 997) şiirde yetkinliğe ulaşan ve onun vasıtasıyla Gazne sarayına giren Unsurî kısa sürede üne kavuşmuştur. Gazneli Mahmud'un Hindistan seferleri ile ilgili yazdığı şiirlerle zenginleşip, melikü's-şuarâ ünvanını almıştır (Furûzânfer, 1387, s. 106-108). Debîrseyâkî'nin eserin mukaddimesinde verdiği bilgiye göre; Sultan Mahmud'un sevgi ve ilgisini kazanan şairin elde ettiği servet dillere destan olmuştur. Yüzlerce şairin kendisine tabi olduğu Unsurî'nin altın kemer takan dört yüz Türk hizmetkârı, 4 deve yükü kadar altın ve gümüş eşyası vardı (Debîrseyâkî, 1363, s. 42).

Hicri 431 (m.1039-40) yılında (Furûzânfer, 1387, s. 109) vefat eden Unsurî genç yaşta edebiyata ve şiire ilgi duymuş ve IV. yüzyıl sonu şairlerinden Ebu'l Ferec-i Segzî'nin methiye şiirini benimsemiştir (Safâ, 1386, s. 128). Methiyelerinde genellikle nasihate yer vermeyen (Golâmrizâyî, 1385, s. 68) şair, çoğunlukla gazellerinde ahlaki konulara değinmiştir. Unsurî'nin dağınık beyitlerinde nasihat içeren, atasözü niteliğinde beyitlere rastlanır. Bu beyitlerde şair İslami anlayışıyla örtüşen düşüncelerine yer vermiştir. İnsanın özünü güzel amellerle temiz kılabilceğine inanan şair kişinin dünyada mütevazı olarak Allah rızasını kazanabileceğini ifade ederken ahiret inancını da ortaya koymuştur:

زیر خاک مگاک باید شد

ای دریغا کزین منور جای

پیش یزدان پاک باید شد

پاک ناکرده تن ز گرد گناه

باد بیمود و خاک باید شد (Unsurî, 1363, s. 330)

باچنین خاطری چو آتش و آب

Ah ne yazık ki bu aydınlık yerden; kabir çukurunun altına girmek gerekiyormuş

Bedeni günahın tozundan temizlenmeden; tertemiz olan Allah'ın huzuruna gitmek gerekiyormuş

Böyle bir gönülle ateş ve su gibi rüzgâra karışıp toprak olmak gerekiyormuş

از خم سرکه سرکه پالاید

فعل آلوده گوهر آلاید

بد گهر نیک چون تواند زیست

هر کجا گوهر بدست بدیست

هر کسی آن کند کزو زاید (Unsurî, 1363, s. 365)

بد ز بد گوهران پدید آید

Çirkin amel özü kirletir; sirke testisinden sirke sızar

Özün kötü olduğu her yer kötüdür; özünde kötülük olan nasıl güzel yaşayabilir?

Kötülük özünde kötülük olandan hâsil olur; herkes kendinden hâsil olanı yapar

Unsurî'nin Sultan Mahmud'un seferlerini ayrıntılarıyla tasvir ettiği şiirleri açık ve anlaşılırdır. Kasîde şairliğinde kendine özgü bir üslubu olan (Debîrseyâkî, 1363, s. çehel u do) şairin gazel ve rubâî türlerinde de başarılı şiirleri vardır. Unsurî kendinden sonraki birçok şairin övgüsüne mazhar olmasının yanı sıra şiir üslubunda da örnek alınmıştır. Yaşadığı dönemde hâkim olan Horasan üslubunu benimsemiş, şiirlerinde kendine özgü mazmunlar oluşturmuştur (Atalay, 2012, s. 162-163). Yetenekli ve güçlü bir şair olan Unsurî'nin yeni mazmunu olan şiiri çoktur. Şiirlerini mantıklı fikirler çerçevesinde oluşturan Unsurî ilmi kavram ve düşünceleri şairane hayalleri ile ilk kez mezceden şairlerdendir (Safâ, 1386, s. 129). Onu diğer şairlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri edindiği ilmi bilgiyi ve ilmi terimleri şiirlerinde daha önce kimsenin ifade etmediği bir üslupla kullanmış olmasıdır (Safâ, 1386, s. 97-98).

Unsurî'nin şiirlerine bakıldığında onun şiirlerinde döneminin diğer şairlerinin şiirlerinde bolca yer verdiği tabiat tasvirlerinin olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda şairin şiirlerinde his ve hayal dünyasından izler yok denecek kadar azdır. İranlı araştırmacı Şefî-i Kedkenî, Unsurî'nin hayal dünyası ve hisleri yerine mantıklı zihin dünyasını ve düşünce biçimini koyduğuna dikkat çekmiştir. Araştırmacıya göre hissi tecrübelerine şiirde yer vermeyen Unsurî'nin şiirlerinin örnek alınmasıyla Fars şiirinde tasvir açısından kısır bir döngü içine girilmiştir. Unsurî'yi örnek alan şairler şiirlerinde estetik değerlerden uzaklaşarak edebî sanatları esas almışlardır (Şefî-i Kedkenî, 1388, s. 526-530). Bu bağlamda Unsurî'nin Fars şiirine yön verdiği söylenebilir.

Unsurî'nin divânında üç bine yakın beyit olduğu dile getirilmiştir, fakat günümüze ulaşan nüshalarda iki bin beyitten biraz fazla olduğu görülmektedir. Divânda kasîdeler, birkaç gazel ve rubai, dağınık beyitlerden oluşan mesnevîler yer almaktadır. Divânı dışında mesnevîlerinin de olduğu ifade edilen Unsurî'nin *Vamuk ve Azra* adlı mesnevîsinden bir bölüm dışında bir şey kalmamıştır (Safâ, 1386, s. 128).

Unsurî ve Sultan Mahmud

Unsurî, Sultan Mahmud'un sarayındaki en önemli şair olmasının yanı sıra padişaha en yakın isimlerdendi. Günlük yaşamda padişahla oturup kalkan, onun sohbetlerine katılan ve savaşlarında padişaha eşlik eden Unsurî'nin Sultan Mahmud üzerinde etkili biri olduğu ifade edilmiştir (Debîrseyâkî, 1363, s. 17). Rivayete göre

Sultan Mahmud öfkelenip yanına kimsenin girmesine izin vermediği bir zaman Unsurî'yi kabul etmiş ve onun okuduğu şiirle sakinleşmiştir (Furûzânfer, 1387, s. 108). Unsurî Sultan'ın gösterdiği yakınlığa layık olmuş, onun için yazdığı şiirleriyle hem kendi adını hem de Sultan Mahmud'un adını tarihi sayfalara yazdırmıştır. Elbette Sultan Mahmud sadece Unsurî'yi değil bütün şairleri şiir yazmaya teşvik etmiştir. Unsurî, Sultan Mahmud'un şairleri şiir yazmaya teşvik ettiğini şöyle dile getirmiştir:

رسوم او ملكانرا ادب كند تعليم فعال او شعرا را سخن كند تلقين (Unsurî, 1363, s. 227)

Töresi melikleri eğiterek edep öğretir, davranışları şairleri şiir yazmaya telkin eder

Unsurî şair olmayanların dahi padişahı övmeyi murad ettiğinde şiirlerinin Rıdvan cenneti gibi güzel olacağını (Unsurî, 1363, s. 102) dile getirerek şairlerin onu methederek değer kazandığını ifade etmiştir:

مدحش اندر طبعهای شاعران لؤلؤ شدست همچنان كاندر صدفها نطره باران شود (Unsurî, 1363, s. 33)

Sedef içindeki yağmur damlası gibi şairlerin fitratında onun methi inci olur

عجب سزای دو چیز است نام و صورت او یکی سزای مدیح و دیگر سزای سریر (Unsurî, 1363, s. 35)

Onun yüzü ve sûreti iki şeye çok yaraşır; biri övgüye diğeri tahta

Unsurî Sultan'a yapılan övgüyü meyve veren tohuma benzetmiştir:

دل نه زان ماند ز مدح تو که نندیشد همی آرد اندیشه و لیکن تو نگنجی در فکر

تا نکاری هیچ تخمی بر نیاید در جهان مدح تو تخمی است کاید چون ببندیشی ببر

پرخطر باشد ز تو بدخواه و در نعمت ولی تو چو بحری کاندرو هم نعمتست و هم خطر (Unsurî, 1363, s. 101)

Gönül seni methetmeden duramaz; düşünür lakin sen fikre sığmazsın

Bir tohum ekmezsen cihanda meyve yetişmez; senin övgün meyve vereceği düşünülerek ekilen bir tohumdur

Senin kötülüğünü isteyen tehlikededir aynı zamanda nimet içindedir; sen içinde hem nimet ve hem de tehlikenin bulunduğu deniz gibisin

Aynı zamanda Unsurî her şairin Sultan'ı övme mertebesine ulaşamayacağını ifade etmiştir:

نه هر که شاعر باشد بمدح او برسد نه بر نهاد زمانه بهر سری افسر

نه هر چه نظم شود مدح شاه را شاید نه هر چه گونه سپه دارد او بود عنبر

برو براه مرادش که دولت آید پیش بکار تخم مدحش که گوهر آرد بر (Unsurî, 1363, s. 88-89)

Her şair onu methetme mertebesine ulaşamaz, kader herkesi ordunun komutanı yapmaz

Yazılan her şey şaha layık değildir; yüzü siyah olan her şey amber değildir

Onun murad ettiği yola git ki ikbal gelir ardından; methiye tohumunu ek ki cevher gelir ardından

Unsurî bir devlet yöneticisi olarak Sultan Mahmud'u övmüş ve onun kişisel özelliklerini kaleme almıştır. Onun kasîdelerinde Sultan Mahmud'un öncelikle devlet yöneticiliğini ve savaşçı kimliğini ön planda tuttuğu, savaşçı kimliğini ise dini kimliğiyle örtüştürdüğü söylenebilir. Zira Unsurî Sultan Mahmud'un savaşlarına değindiğinde öncelikle onun Allah tarafından seçilmiş bir padişah olduğunu bu yüzden ona itaat etmenin övünç, muhalif olmanın ise küfür olduğunu dile getirmiştir:

بدان دهد که سزاوار بیند از کیهان	خدای را ست بزرگی و پادشاهی و عز
خلاف ایزد کفرست و مایه طغیان	اگر تو آن نپسندی تویی مخالف او
بدین جهان شمشیر و بدان جهان نیران	مخالفتان خداوند را دو چیز سزا است
مثل زند که حسد هست درد بی درمان	و اگر ز درد بترسی حسد مکن که حکیم

مکن خلاف و خدمت کنش که خدمت شاه مثل سفینه نوح است و تیغ او طوفان (Unsurî, 1363, s. 213-214)

Büyüklik, padişahlık ve izzet Allah'a aittir; cihanda kimi layık görürse ona verir

Onu beğenmezsen muhalifsindir; Allah'a karşı gelmek küfürdür ve isyanın kaynağıdır

Allah'a muhalif olanlara iki şey müstahaktır; bu dünyada kılıç ve öbür dünyada ateş

Eğer dertten korkuyorsan haset etme zira hekim; haset dermansız derttir der

Muhalif olma ve ona hizmet et zira şaha hizmet etmek; Nûh'un gemisi gibidir ve onun kılıcı tufan

Unsurî Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak tasvir ettiği Sultan Mahmud'a kimsenin üstünlük taslayamayacağını şiirlerinde dile getirmiş ve ona muhalefet etmenin dünya düzeninde ciddi bir sarsılmaya sebep olacağını iddia etmiştir:

بکوه بر بنویسی فرو خوردش مکان	اگر مخالفت شهریار عالم را
-------------------------------	---------------------------

و اگر بچرخ فلک بر نهی مخالفتش سیاه گردد اجرام چرخ چون قطران (Unsurî, 1363, s. 214)

Eğer âlemin padişahına yapılan muhalefeti; dağa yazarsan mekân yerle bir olur

Ve eğer gökyüzüne ona muhalefet edildiği ulaşırsa, gökyüzündeki yıldızlar zift gibi kararır

Unsurî'nin birinci dizedeki ifadesi "Bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, şüphesiz ki onu Allah'a saygı(sı)ndan dolayı boyun eğmiş bir şekilde, paramparça olmuş görürdün" (Okuyan, 2021, s. 547) Haşr sûresi 21. ayetini hatırlatmaktadır. Unsurî'nin şiirlerinde ifade etmek istediği olayları ya da kişileri ayetlerle, bilindik efsaneler ya da tarihi olaylarla ilişkilendirmesi onun dinî bilgisinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Şairin dini ya da ilmi konuları söylemek istediği hususa delil olarak göstermesi şiirinin bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Bu tarz ifadelerinde abartılar olsa da şiirde abartı bir sanat unsuru olarak kabul edilebilir.

Küçük yaşlardan itibaren ordu içinde görev almaya başlayan Sultan Mahmud'un savaş meselelerinde adil ve töreleri gözeten bir hükümdar olduğu, harplerde sabırlı davrandığı, Müslümanlarla her zaman barış yolunu tercih ettiği ifade edilmiştir (Okudan, 2020, s. 53-54). Sultan Mahmud'un yaşamına yakından tanıklık eden Unsurî, onun kendisine tabi olanları destekleyerek mutluluğa kavuşturduğunu ona karşı gelenleri ise savaşarak mutsuzluğa sevk ettiğini ifade etmiştir:

چهار چیز بجای چهار گشته عیان	مواققان هدی را ز فرّ دولت تو
بجای بیم: امید و بجای ضعف: توان	بجای محنت: نعمت. بجای غم: شادی
چهار چیز بجای چهار شد بنیان	مخالقان هدی را ز بیم هیبت تو
بجای ناز: نیاز و بجای لهو: احزان (Unsurî, 1363, s. 225)	بجای عمر: هلاک و بجای درمان: درد

Allah taraftarlarına devletinin yüceliğiyle; dört şey yerine dört şey aşikâr oldu

Mihnet yerine nimet, gam yerine mutluluk; korku yerine ümit, zaaf yerine kudret

Allah'a muhalefet edenlere heybetinin korkusundan; dört şey yerine dört şeye müstahak oldu

Ömür yerine yokluk ve derman yerine dert; naz yerine niyaz ve saadet yerine hüzn

Unsurî Sultan'ın Müslümanlara karşı merhametli, düşmanlara karşı kararlı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

هر چه دشوارست بر دولت همی آسان شود	خسرو مشرق یمین دولت آن کزیمین او
کالبد بر جانهای زندگان زندان شود	گر بجان بر خشم گیرد لحظه ای شمشیر او
کفر کان برهان ببیند ساعتی ایمان شود (Unsurî, 1363, s. 227)	نیغ خسرو را دو برهانت در هر ساعتی

Doğunun padişahu yemînü'd-devle onun kılıcı; ülkesinde zor olan her şeyi kolay eder

Gerçekten öfkelenirse anında kılıcı; yaşayanların ruhunun kalıbını onlara zindan eder

Padişahlık kılıcının iki delili vardır her an; inkâr edildiğini gördüğünde anında iman eder

Giriştiği savaşlarda elde ettiği üstün başarılarıyla tarih sayfasına adını yazdıran Sultan Mahmud Sâ mânî devletinin hudut bölgelerini ele geçirince iktidarını sağlamlaştırmış ve putperest bir bölge olan Gur'u İslamlaştırmaya çalışmıştır. Sâ mânî topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdikten sonra İslam dinini bölgeye yaymak üzere Hindistan'a seferler düzenlemiştir. Hindistan'a on yedi sefer düzenleyen Sultan Mahmud'un Sûmenât Seferi (416- 417), Sünni İslam dünyasında büyük yankı uyandırmış ve Abbasi Halifesi tarafından kendisine ve ailesine yeni şeref lakapları gönderilmesine sebep olmuştur (Merçil, 2013, s. 46). Sultan Mahmud'un siyasi ve askeri alanda yöneldiği en önemli saha olan Hindistan birçok zenginliğe sahip bir ülkeydi. Hicrî Şemsî 391 yılında ilk seferin düzenlediği Hint seferlerinde ekonomik ve dini sebepler etkili olmuştur (Okudan, 2020, s. 60-65). İslami gayeleri olan bir devlet geleneği içerisinde yetişen Mahmud'un Hindistan seferlerinde asıl gayesi cihad olmuştur (Palabıyık, 2007, s. 145).

Tebasının huzurunu önemseyen Sultan Mahmud fetihlerde elde ettiği ganimetleri halka ve orduya dağıtarak onların devlete bağlılığını sağlamaya çalışmıştır (Okudan, 2020, s. 77; Nuhoğlu, 1995, s. 35). Unsurî Sultan Mahmud'un bir devlet kurma ülküsüne değindiği kasidesinde onun gerek üstünlük sağladığı padişahların onurunu koruyarak gerekse el altındakilerin isteklerini dikkate alarak adalet sağladığını şöyle ifade etmiştir:

بتن بر کامگاران کامگاری	بدل بر مهربانان مهربانی
خرد را اصل و دولت را شعاری	ادبرا زیور و دین را نظامی
بمعنی چاکرانرا حق گزارى	بدعوى خسروان را حق نمایی
تو دولت را جمال و افتخاری	جمال و افتخار از دولت آید
بچشم دشمنان اندر تو خاری	بچشم دوستان اندر تو نوری
...	...
و گر حمله برى موج بحاری	اگر حمله پذیری کوه و سنگی
بجای رزم تیغ ذوالفقاری	بجای صلح مهر دوستانی
ز بیمت سنگ خون گرید بزاری	بعدلت کبک نندیشد ز شاهین
که تو آزادی را خواستاری	دل آزادگان خواهنده تست

(Unsurî, 1363, s. 283-284)

Gönülden şefkatlilere karşı şefkatlisin; varlığınla mutlularla mutlusun

Edebin süsü, dinin kanununu uygulayansın; akli esas alıp devlet kurma ülküsündesin

Adalet isteyen padişahların hakkını gözetensin; hizmetçilerin taleplerini adaletle yerine getirensin

Cemal ve iftihar devlettedir oysaki sen devletin cemali ve iftiharısın

...

Sana savaş açıldığında dağ ve taş gibisin; sen saldırdığında deniz dalgası gibisin

Sulh ederken bir dost gibi şefkatlisin; savaşırken Zülfikar'ın kılıcısın

Adaletin olduğu yerde keklik şahinden korkmaz; korkundan dağ kanlı gözyaşı döker

Özgürler seni arzu eder, çünkü sen özgürlüğü istersin

Sultan Mahmud'un en önemli Hint savaşlarından biri Pişâver şahı Raca Caypal'ı mağlup ettiği savaşıdır. Bu savaş sonunda Sultan, elde ettiği ganimetlerle Gazne'ye dönmüştür (Palabıyık, 2007, s. 146). Unsurî bu savaşta sultan Mahmud'un Caypal'ın güçlü ordusunu tasvir ederek böyle güçlü bir orduyu nasıl yendiğini ve onu esir aldığını sade bir dille kaleme almıştır:

که بر سپهر بلندش همی بسود افسر	شنیده ای خیر شاه هندوان چپیال
حجر نبود بروی زمین بر و نه مدر	فزون ز لشکر او بر فلک ستاره نبود
تو گفته ای که پراکنده شد بدشت سقر	چو دود تیره درو آتشی زبانه زنان
ز هول ایشان از دیده ها رمیده بصر	ز بیم ایشان از مغزها رمیده خرد
بحمله ای بپراکند جمع آن لشکر	خدایگان خراسان بدشت پیشاور
نه مانده بود سواری نه شاه و نه چاکر	پیاده نا شده آنجا بیک زمان آن روز
به پیش خیمه شاهنشاه روی پرور	فروختند به «من زاد» شاه هندو را
کسی درست نداند جز ایزد داور (Unsurî, 1363, s. 129)	از آن غنیمت کآورد شهریار عجم

Hinduların Şahı Çaypal'ın haberini duydun mu? Yüksek bahtıyla padişahlık tacını ovuyordu

Ordusunun çokluğu kadar yoktu gökyüzünde yıldız; yeryüzünde yoktu o kadar çok taş ve kesek

Böyleyken büyük, siyah gece gibi bir ordu; ellerinde seher gibi kılıçlarıyla

Hararetle yanan bir ateşin kara dumanı gibi; zannedersin ki dağıldı Sakar çölüne

Onların korkusundan beyinlerden çıktı akıllar; onların vahşetinden gözlerden kaydı bakışlar

Allah'ın Horasan üzerine takdir ettiği padişahu Pişâver çölünde; dağıttı bir hamle ile o ordunun tümünü

Orada o gün (atından) inmeden; ne süvari kaldı, ne şah ve ne de köle

Sattılar Hint Şahı'nı "Menzad"a; şahlarşahının çadırının yanındaki köle sahibine

Acem şehriyarının getirdiği ganimeti; adalet sahibi olan Allah'tan başkası bilmez doğru dürüst

Tarihi verilerde savaşta esir alınan Hint Şahı Caypal'ın satılmadığı, ülkesine geri gönderildiği ifade edilmektedir (Okudan, 2020, s. 61). Sultan Mahmud, Caypal'ın Menyezîd pazarında satılmasını istediye de daha sonra bazı şartlar öne sürerek serbest bırakmıştır (Konukçu, 1998, s.117-118). Sultan Mahmud'un yakınında olan Unsurî'nin bu şiiri Caypal ile ilgili son gelişmelerden önce yazmış olması muhtemeldir.

Unsurî Sultan Mahmud'un kahramanlıklarını dile getirirken onu tarihte önemli icraatları ve fetihleri ile bilinen padişahlara benzetmiştir:

(Unsurî, 1363, s.125) ساحت صحرا بحزمش سدّ اسکندر شود سدّ اسکندر بعزمش ساحت صحرا شود

İskender'in seddi onun iradesiyle sahra gibi dümdüz olur; sahranın düzlüğü tedbiri ile İskender'in seddi olur

Sultan'ı tarihi şahsiyetlerin yanı sıra peygamberlere de benzeten Unsurî tarih sahnesinde peygamberlerin mucizevi güçleri ile birçok meseleyi halletmesine karşın Sultan Mahmud'un mucizevi güçleri olmadığı halde büyük ve önemli işler yaptığını ifade ederek onun kişisel özelliklerini abartılı bir dille övmüştür:

گر سلیمان پیش ازین رای دیوان را بیست	رایش از پیغمبری و انگشتی بودی جری
هر چه در ایام دیوی بود بسته شد ز تو	نه ترا پیغمبری بایست و نه انگشتی
چوب موسی گرچه او بارید سحر ساحران	ساحری کرد آخر اندر امت وی سامری
اندر ایام تو نام سحر نتوانند برد	زانکه تیغ تو بیو بارید اصل ساحری
گر سکندر بر گذار لشکر یاجوج بر	کرد سدّ آهنین آن بود دستان آوری

(Unsurî, 1363, s. 291) کو سکندر گو بیا تا سدّ مردان بنگری-سدّ تو شمشیر تست اندر مبارک دست تو

292)

Süleymân daha önce dîvânın kararında son hükmü verdiyse de; hükmü peygamberliğindendi ve cesaret yüzüğü vardı

Her ne kadar önceki zamanlardandıysa ve (o dönem) kapandıysa da; (bu başarıları elde etmek için) ne peygamber olman ne de yüzüğün olması gerekti

Her ne kadar Mûsâ'nın esasından sihirbazların sihri yağdıysa da; sonunda Sâmirî onun milletine sihir yaptı

Senin zamanında sihirden bahsedilemez zira kılıcın sihirbazlığın esasını yerle bir etti

İskender Ye'cüc'ün ordusunun önüne dillere destan demirden bir sed yaptıysa da

Senin seddin mübarek elindeki kılıcıdır; söyle İskender'e gelsin, yiğitlerin seddine baksın

Unsurî'nin ilk beyitte Hz. Dâvûd ve oğlu Süleymân'ın geceleyin komşusunun tarlasına giren ve ekinlere zarar veren koyun sürüsü hakkında verdikleri hükme telmih yaptığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Enbiyâ sûresinin yetmiş sekizinci ayetinde geçen Süleymân kıssasına göre; Hz. Süleymân babasından daha isabetli hüküm vererek hem tarla sahibinin hem de koyun sahibinin hakkını korumuştur (Kandemir, vd., 2020b, s. 1144-1145). Unsurî Hz. Süleymân'ın isabetli kararını onun peygamberliğinden bilerek Sultan Mahmud'u peygamber değilken adil ve doğru hükümler verdiği gerekçesiyle övmüştür.

Unsurî üçüncü beyitte Tâhâ sûresinde bahsi geçen Hz. Mûsâ kıssasına telmih yapmaktadır. Kıssaya göre Hz. Mûsâ, Tanrılık iddiasında olan Firavun'un meydan okumasıyla ülkedeki mahir sihirbazlarla karşı karşıya gelmişti ve Hz. Mûsâ'nın asası sihirbazların yaptıkları büyüleri yutarak yok etmişti. Firavun yine de iman etmeyip Mûsâ ve ona inananlara düşmanca tavrını sürdürmüştü. Bu yüzden Hz. Mûsâ inananlarla birlikte Tûr dağına sığınmıştı. Allah inananları burada bir imtihana tabi tutmuştu. Hz. Mûsâ Allah'la görüşmek üzere inananların yanından ayrıldığında heykel yapmakta usta olan Sâmirî, herkesin üzerindeki altınları toplayarak eritip, bir buzağı yapmıştı. İnananlara bu sizin ilahınızdır diyerek onları küfre sürüklemişti (Kandemir, vd., 2020b, s.1104-1107). Unsurî şiirde abartılı bir dil kullanarak Sultan Mahmud'un kılıcının Hz. Mûsâ'nın esasından daha etkili olduğunu, küfrün kökünü kuruttuğunu iddia ederek padişahı övmüştür.

Unsurî beşinci dizede Çin seddini İskender'in yaptığını ifade etmiştir. Şairin nazarında Sultan Mahmud'un kılıcı kudret sahibi İskender'in seddinden daha etkilidir çünkü kılıcının gücüyle inananlara zarar gelmesini engellemiştir. Unsurî, Sultan Mahmud'un Merv'e yaptığı savaşı tasvir ederken benzer motifleri kullanmış

Sultan'ın ordusunun kalabalıklığını Ye'cüc'ün ordusuna, silahlarının düşmana geçit vermemesini İskender'in seddine benzetmiştir:

گروه انبه ايشان چو لشکر یاوج سلیح محکم ايشان چو سد اسکندر (Unsurî, 1363, s. 128)

(Ordusunun) kalabalıklığı Ye'cüc'ün ordusu gibi; muhkem silahları İskender'in seddi gibi

Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud'un Dindarlığı

Sultan Mahmud ile ilgili yazılan verilere bakıldığında onun küçüklükten itibaren İslami öğretilerle yetiştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle babası Sebük Tegin'in yazdırttığı *Pendnâme* dikkat çekicidir. Sebük Tegin henüz emir olan oğluna hem kendi ile ilgili bilgi vermek hem de hükümdarlık esaslarını bildirmek için (Merçil, 2012, s. 214) yazdırttığı nasihatnamede bir gün kendisi gibi padişahlık makamına eriştiğinde Allah'ın kullarına hükmetmenin kolay olmadığını, padişahlığın önemli ve tehlikeli bir makam olduğunu bildirmiş ve oğluna Allah korkusu taşıyarak, dini öğretilere riayet ederek bu makamı korumasını öğütlemiştir. Allah'tan korktuğu taktirde halkın da kendisinden korkacağını belirten Sebük Tegin kendisine tabi olanlara hem mal ile hem de dili ile güzel muamele etmesini, dindar ve yüksek himmetli olmasını aksi taktirde kendisine hürmet edilmeyeceğini telkin etmiştir. Padişahın hazinesinin dolu olması gerektiğini aksi taktirde sözünün kimseye geçmeyeceğini vurgulamış, haksızlıkla ve zulümle mal toplamamasını, dürüst, erdemli, cömert ve merhametli olmasını tavsiye etmiştir. Aynı zamanda kendine bağlı yönetimlerden de gafil olmamasını onların zulmetmelerine mani olmasını salık vermiştir. Sahip olduğu devlete göz dikenleri ve halkın malına göz dikenleri asla affetmemek kaydıyla diğer hususlarda padişahın affının öfkesinden daha fazla olması gerektiğini beyan eden babası cömert bir hükümdar olursa şöhretinin yayılacağını, cimri olursa yetenekli olsa dahi hiçbir işe yaramayacağını söylemiştir (Merçil, 2012, s. 218-223). Yönetim hususunda idealist İslam anlayışının öngörüldüğü *Pendnâme* aynı zamanda İslam anlayışına sahip, ahlakı ön planda tutan ve kararlı bir devlet geleneğinin yansıdığı bir eser olarak da düşünülebilir. Sultan Mahmud'un özelliklerinin vasedildiği Unsurî'nin şiirlerine bakıldığında her iki eserde de bir padişahta olması gereken özelliklerin benzer olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gerek *Pendnâme* gerek Unsurî'nin kasîdeleri o dönemin ideal bir yönetici tipolojisinin çizildiği eserler olarak da değerlendirilebilir.

Kararlılığı, adaleti, dindarlığı ve cömertliği ile bilinen Sultan Mahmud genç yaştan itibaren iyi bir eğitim almış, kendini yetiştirmiş bir padişahdır. Çocukluk yıllarından itibaren devlet işlerinde ve askeri meselelerde üstün bir görüş ve kararlılığa sahip olmuş, adil ve dürüst olmayı, hakkın yanında olmayı prensip edinmiş, İslam dinine bağlı olarak hayatını sürdürmüştür (Okudan, 2020, s. 48). İslam'ı yayma amacını gütmüş fakat cihadı zengin olmak için araç olarak kullanmamış, İslami kurallarına riayet etmiştir (Okudan, 2020, s. 110).

Gazne sultanlarının birçoğu gibi Sultan Mahmud belli bir devlet geleneği ile yetiştirilmiş kapsamlı bir şekilde ilmi, dini ve edebî terbiyeden geçmiştir (Nuhoglu, 1995, s. XIII). Küçük yaştan itibaren dini eğitim alan ve genç yaştan itibaren devlet yöneten Sultan Mahmud'un elde ettiği başarılarında idealist kimliğinin rolü muhakkaktır. Sultan Mahmud'un en yakınlarından biri olan Unsurî şiirlerinde Mahmud'u dinin koruyucusu olarak görmüş, onun Allah'ın buyruklarından çıkmadığını şu dizelerle ifade etmiştir:

این شه از فرمان ایزد بر نتابد ساعتی شاد باش ای شاه وز فرمان ایزد بر متاب (Unsurî, 1363, s.13)

Bu şah Allah'ın fermanından çıkmaz bir an olsun; Ey şah! Şad ol ve Allah'ın fermanından çıkma

مرادش آنکه زیادت کند مر ایمانرا بکفر و لشکر کفر اندر آورد نقصان (Unsurî, 1363, s. 253)

İmanı artırmaktır muradı; küfrü ve küfrün ordusunu eksiltmektir

Unsurî kasidelerinde Mahmud'un İslam dinini güçlendirdiğini, Hz. peygamberin sözlerini Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak uyguladığı ve amacının Allah'ın rızasını kazanmak ve peygamberin buyruklarını yerine getirmek olduğunu şöyle ifade etmiştir:

قویست دین محمد بآیت فرقان	چنانکه حجت سلطان به رایت سلطان
یمین دولت و پیراسته بتیغش ملک	امین ملت و آراسته بدو ایمان
ز خیر هر چه رسول خدای را خیر است	همی نماید از سایه خدای عیان
رسول گفت که بیغوله های روی زمین	مرا همه بنمودند از کران بکران
وزین سپس برسد دست و تیغ محمودی	بهر کجا بنمودند ازو مرا یکسان
همی درست شود آنکه مصطفی فرمود	کنون بحکم خدای از خدایگان جهان
عجب مدار تو زو صفت که دولت او	خدای را غرضست و رسول را برهان

(Unsurî, 1363, s. 251)

Güçlüdür Muhammed'in dini Furkân (Kur'ân-ı Kerîm) ayetiyle; sultanın hüccetinin sancağıyla güçlü olduğu gibi

Yemînü'd-devle, mülk kılıcıyla süslenmiş; emînü'l-millet, iman onunla bezenmiş

Hayırla ilgili Allah'ın resulünün haberdar olduğu her şey; Allah'ın gölgesinde ayan beyan ortadadır

Resul dedi ki "yeryüzünün her köşesi; bana gösterildi bir uçtan bir uca

Ve bundan sonra bana gösterilen bütün her yere Mahmud'un eli ve kılıcı ulaşacak.

Mustafa'nın buyruğu doğrudur, şimdi Allah'ın hükümleri cihanın padişahıyla

Şaşırma onun devletinin; amacı Allah'tır ve delilidir resulün

امین ملت و بر ملک سالار یمین دولت و دین را نگهبان

زمین را سایه اقبال و دادار زمان را میه نیکی و رحمت

ز حرص عفو عاشق بر گنهکار ز عشق جود مایل سوی سایل

سخاوت را کف رادش نمودار شجاعت را دل پاکش مثالست
(Unsurî, 1363, s.39)

Yemînü'd-devle, dinin koruyucusu, emînü'l-millet memleketin komutanı

Zamanın güzelliğinin ve rahmetinin kaynağı; yeryüzünün mutluluğunun ve adaletinin gölgesi

Cömertliğin aşkıyla (ihtiyacı olanın ihtiyacını karşılama isteğiyle) el açana doğru meyilli, affetmenin hırsıyla günahkâra âşık.

Cesaretine temiz gönlü örnektir, cömertliğine lütuf eli gösterge

Allah'ın onun padişahlığını takdir ettiğini de şu dizeyle ifade etmiştir:

خسرو مشرق یمین دولت آن شاه عجم کافرینش برسر دولت همی افسر شود
(Unsurî, 1363, s. 24)

Doğunun padişahı yemînü'd-devle o acem şahı, devletin başına takdir edilmiş taçtır

بزرگ خسرو مشرق خدایگان عجم امام بارخدایان و قبله احرار
(Unsurî, 1363, s. 96)

Doğunun büyük padişahı, acemin sahibi; inananların imamı ve özgürlerin kiblesi

Unsurî Sultan Mahmud'un Karmatiler ile mücadelesini şu şekilde ifade etmiştir:

فرو ستردی از دین نشان بدعت را ز کعبه هم رقم قرمطی فرو ستردی

همیشه تا نشود شمس با قمر یکسان بیک روش نرود سال و شمس و قمری

سپه کشی و ملک باشی و عطا پاشی جهان گشایی و دشمن کشی و نوش خوری
(Unsurî, 1363, s. 307)

Dinden bidatin göstergesini; Kâbe'den de Karmatiliğin izini kazıdın

*Daima güneş, ay ile aynı (yörüngede) olmadıkça; gitmez aynı düzende yıl, güneş ve ay.
Ordu sürensin, melik olansın, hediye saçansın; toprak fethedensin, düşmanı
öldürensın ve (ganimeti) afiyetle yiyensin*

Sultan Mahmud, Multan ve Sind bölgelerindeki Karmatîlerle uzun süre mücadele etmiş ve o dönemde iki yüz yıllık Karmatî hâkimiyetine son vermiştir (Ekinci, 2005, s. 509). Karmatîlik düşüncesinin etkileri daha sonra devam etse de (Doğan Turay, 2022, s. 265) Unsurî, Sultan Mahmud'un bidat olarak nitelediği bu grubun uzun yıllar süren hâkimiyetine son verdiğini ifade etmiştir. Unsurî'nin ikinci beyitte güneş ve ayın hareketlerinin birbirlerine olan uyumuna değindiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ay ve güneşe dair birçok ayet vardır. Beyitle örtüştürülebilecek bir kaç örnek vermek şairin ne murad ettiğini anlamak için faydalı olacaktır. Mesela; Rahman sûresi beşinci ayetinde "Güneş ve Ay'ın hareketi bir hesaba göredir" (Kandemir, vd., 2020b, s. 1830), Yunus sûresi beşinci ayette "Güneş'i bir ışık, Ay'ı bir nur yapan ve yıldızların sayısını ve hesabınızı bilesiniz diye Ay'a menziller takdir eden O'dur" (Kandemir, vd., 2020a, s. 702) ve yine Rad sûresi ikinci ayette "... Güneş'i ve Ay'ı emrine baş eğdirmiştir" (Kandemir, vd., 2020a, s. 838) demektedir. Unsurî şiirde ayın ve güneşin döngülerinin belli bir hesaba göre olduğunu ifade ederken Kur'an-ı Kerim'den deliller sunarak bu düzenin bozulması durumunda yılların hesaplanamayacağını ifade etmiştir. Önceki beyitle örtüştürülecek olursa Unsurî, İslam'ı güneşe Karmatîliği aya benzetmiş olmalıdır. Işığı güneşten alan ay gibi Karmatîlik düşüncesi İslami anlayıştan neşet etmiştir, fakat barındırdığı yanlış anlayışları sebebiyle İslam'ın yörüngesinden sapmıştır. Bu yüzden Unsurî, Sultan Mahmud'un aşırı bir dini eğilim olarak Karmatîliğin kökünün kazımasını taktire şayan görmüştür.

Unsurî'nin Kasîdelerinde Sultan Mahmud'un Cömertliği

Unsurî'nin Sultan Mahmud'un üzerinde en fazla durduğu özelliklerinden biri de cömertliğidir. Daha önce de belirtildiği gibi Sultan'ın özellikle şairlerine karşı cömertliği dillere destan olmuştur. Unsurî bu durumu şu dizelerle ifade etmiştir:

عقل از و شد نیکنام و علم از و شد رهنما فضل از و شد پیشدست و فخر از و شد مشتهر

دستها زو پر درم شد، لفظها زو پر ثنا چشمها زو پر عیان شد، گوشها زو پر خبر

ای بزرگ بی نهایت، ای امیر بی خلاف ای جواد بی ملامت ای کریم با گهر (Unsurî, 1363, s.100)

Akıl onunla güzelce anıldı ilim onunla rehber oldu; fazilet onunla öncü oldu ve iftihar onunla şöhret buldu

Eller onunla direm doldu, kelimeler onunla sena doldu; gözler onunla görür oldu, kulaklar onunla haberdar oldu

Ey sonsuz büyüklük sahibi ey tartışmasız padişah; ey melamet etmeden bağıшта bulunan ey cevher bağışlayan

Başka bir dizede ise şu şekilde ifade edilmiştir:

بر سخن گویان دو دست تو همی بارد درم بر سخن جویان زبان تو همی بارد در (Unsurî, 1363, s. 102)

Şiir yazarlara iki elinden para yağar; şiiri talep edenlere dilinden inciler yağar

Unsurî başka bir şiirinde Sultan Mahmud'un cömertliğinin sınırı olmayışını ve tabiatın sahip olduğu bütün zenginliklerinin kaynağının o, olduğunu şu dizelerle ifade etmiştir:

همه سخاوت خویشتن نمود هزل و هدر	بهارى ابر چو دستش بدیدگاه عطا
دلیل خنده ش ر عدست و آب دیده مطر	بخویشتن بر خندید و از حسد بگریست
	...

بکوه گفتند: از حلم او تراست اثر	ببهر گفتند: از جود او ترا اصلش
ز فخر حلمش بنمود کوه کان گهر	ز فخر جودش بنمود بحر مروارید
فلک بمرتبه خواهد همی ز شاه نظر	جهان بفایده گیرد همی ز شاه مثال

(Unsurî, 1363, s.88-87)

Bahar yağmuru (padişahın) elindeki bağışı gördüğünde kendi cömertliğini çer çöp saydı Kendine güldü ve hasedinden ağladı; ağladığının delili gök gürültüsü ve gözyaşları yağmur

...

Onun keremi senin kaynağıdır dediler denize; onun hilmi senin eserindir dediler dağa Kereminin gururuyla deniz, inci çıkardı; hilminin gururuyla dağ, elmas madeni meydana getirdi

Cihân Şâh'tan ötürü daima yarar görür; feleğin şahtan ötürü daima mevki peşinde olduğu gibi

Sultan Mahmud saray dışında olan ve kendisi için şiirler yazan şairlere de yüklü miktarda bahşişler göndermiştir. Bu şairlerden en bilindik isim Gazâirî'dir. Gazâirî padişahın cömertliğine vurgu yaptığı şiirinde padişahın tek bir beyti için biçtiği

kıymeti başka hiçbir mülke, tahta, taca biçilmediğini dile getirirken “Kâfi ey melik” ifadesiyle padişahın hediyesinin çokluğunu dile getirmiştir:

مرا ببین که ببینی کمال را بکمال	اگر کمال بجاه اندر است و جاه بمال
هر آنکه بر سر یک بیت من نویسد قال	من آن کسم که بمن تا بخشر فخر کند
گه ضعیفی و بیچارگی و سستی حال	همه کس از قبل نیستی فغان دارند
ز جود آن ملکی کم ز مال داد ملال	من آن کسم که فغانم بچرخ زهره رسید
فغان کنم که ملالم گرفت زین اموال	روا بود که ز بس بار شکر نعمت شاه
نگر چه خواهم گفتن ز کبر و غنج و دلال	چو شعر شکر فرستم ازین سپس بر شاه
بس ای ملک که نه گوهر فروختم بجوال	بس ای ملک که نه لؤلؤ فروختم به سلم
ملک فریب بخوانند و جادوی محتال	بس ای ملک که ازین شاعری و شعر مرا
که زر سرخست این یا شکسته سنگ و سفال	بس ای ملک که جهانرا بشبهت افکندی
نه آفتاب مساحت کند نه باد شمال	بس ای ملک که ضیاع من و عقار مرا
که ذوالجلالش چندین جلال داد و جمال	بس ای ملک که نه قرآن بمعجز آوردم
نه کیمیا که ازو هیچکس ندید خیال	بس ای ملک که نه گوگرد سرخ گشت سخن
مرا بهر دو جهان در صحیفه اعمال	بس ای ملک که دگر جای شعر شکر نماند

(Unsurî, 1363, s. 174-175)

Eğer kemal makamlaysa ve makam mal ileyse bak bana ve kemale erdiğimi gör

Tek bir beyitime söz yazacak kişinin kıyamet gününe kadar övündüğü kişiyim

Önceden beri herkes yokluktan ötürü figân eder; bazen fakirlikten, çaresizlikten ve güçsüzlükten

Ben ise, o melikin cömertliğinden usanacağı kadar mal verdiği ve figânı zühre yıldızına kadar ulaşan kişiyim

Padişahın nimetinin şükürünün yükünün fazlalığından, bu mallardan usandım diye feryat etmem revadır

Bundan sonra şükür şiirleri göndereceğim için padişaha; bak neler söyleyeceğim kibrimden, naz ve işvemden

Kâfi ey melik! Parayla inci satmadım; Kâfi ey melik! Keseyle cevher satmadım

Kâfi ey melik! Benim bu şairliğim ve şiirim yüzünden bana; melik kandıran, hilekâr cadı diyorlar

Kâfi ey melik! Kırmızı altın mı bu yoksa taş parçası mı ya da çanak çömlek mi diye cümle âlemi şüphelendirdin

Kâfi ey melik! Tarlamı ve arazimi; ne güneş ne de kuzey rüzgârı ölçebilir

Kâfi ey melik! Azamet sahibi olanın celal ve cemal bahşettiği Kur'ân'ı mucize ile indirmedi

Kâfi ey melik! Şiirim ne (nadir bulunan) kırmızı kükürde ne de herkesin hayalini dahi kurmadığı iksire dönüşmedi

Kâfi ey melik! Artık her iki cihanda ameller defterinde, şiirimde şükredecek yer kalmadı

Gazâiri'nin padişahın kendisine verdiği hediyelere teşekkür niteliğindeki şiiri o dönemde Unsurî ile arasında bir tartışmaya sebep olmuştur. Unsurî, Gazâiri'nin şiirindeki “kâfi ey melik” ifadesini hedefe alarak bir Sultan'a kâfi demenin edepsizlik olduğunu ifade ederek Gazâiri'yi yeren bir şiir yazmıştır:

بنور دین تو روشن بود دل ابدال	ز بیم تیغ تو تیره بود دل کافر
کجا سیاست تو نیست، فتنه دجال	سیاست تو بگیتی علامت مهدیست
که «بس» نشان ملالت بود ز کبر و دلال	«بس ای ملک» ز عطای تو خیره چون گویند
بجای رحمت ایزد خطاست لفظ ملال	نه بس بود که تو بر خلق رحمتی ز ایزد
ز شعر گویان پرسید بایش احوال	همینکه گفت همه فخر شاعران بمن است
درست گشت و نماند اندرین حدیث جدال	اگر بدعوی او شاعران مقر آیند
فغان ز محنت و از رنج باید و احوال	فغان کنند ز جودت، فغان نباید کرد
اگر بدانندش از شاعری بسست مقال	همینکه گوید: از شاعری مرا بس بود
بهر دو گیتی در روزنامه اعمال	نماند گوید ازین بیش جای شکر مرا
اگر بگفتی خود چند یافتی اجلال؟	نگفته شکر چنین بیکرانه جاه گرفت
کرانه گیر و بتقدیر سال بخش اموال	ترا نصیحت کردست کز کفایت و جود

(Unsurî, 1363, s. 182-183)

Kılıcının korkusundan kâfirin gönlü kararır, aydınlanır dininin nuruyla abdalların gönlü

Siyasetin dünyada Mehdi'nin alametidir, siyasetinin olmadığı yer Deccâl'in fitne çıkardığı yerdir

Senin cömertliğine şaşırarak “Kâfi ey melik” diyorlar; “Kâfi” kibir ve nazdan ötürü usanmanın alametidir

Allah'ın lütfuyla senin halkın üzerine rahmetin tükenmez; Allah'ın rahmetine karşılık usanç içeren söz hatadır

Bütün şairlerin övünç kaynağı benim dediği için şiir yazarlara sormalı onun durumunu

Eğer onun iddialarını kabul ederse şairler; düzelir ve bu hususta tartışma son bulur

Figân ederler senin cömertliğinden, figân etmek gerekmez; ancak mihnetten, sıkıntıdan ve korkudan figân etmek gerekir

Şairlikte sözünün gevşek olduğunu bildiği için benim şairliğim bu kadardır diyor

Her iki cihanda ameller defterinde bundan daha fazla şükredecek yerim kalmadı diyor

Şükretmeden sınırsız makam elde etti; eğer şükretseydi kim bilir ne kadar daha yücelirdi?

Sana nasihat etti keremin kâfi diye; sınırlandır ve yıla göre mallar bağışla

Oldukça uzun olan şiirinde Unsurî, muhtemelen, Gazâirî'yi padişahın gözünden düşürmek istediği için onun şiirini yererek şairin şiirindeki lafzi kusur olarak addettiği şeyleri padişaha göstermeye çalışmıştır.

İranlı araştırmacı Sirûs Şemîsâ, saray şairlerinin padişaha hitaben yazdıkları şiirlerde son derece dikkatli oldukları ve saygı ifadelerinde şüpheye yer bırakmadıkları halde Gazâirî'nin saraydan uzak olması hasebiyle şiirlerinde bu duruma çok da riayet etmediğini ifade etmiştir (1391, s. 111). Görüldüğü gibi Unsurî şairin padişaha karşı kullandığı bu üslubu yermiştir.

Sultan Mahmud'un cömertliği Beyhakî Tarihi'nde dile getirilmiştir. Beyhakî'nin rivayetine göre Sultan Mahmud düzenlediği görkemli bir kutlamada saray şairlerinin yanı sıra saray dışındaki pek bilinmeyen şairlere ve eğlenceye katkı sağlayan herkese cömert davranmıştır:

« و امیر شاعرانی را که بیگانه تر بودند بیست هزار درم فرمود، علوی زینتی را پنجاه هزار درم بر پیلی بخانه او بردند، و عنصری را هزار دینار دادند، و مطربان و مسخرگان را سی هزار درم » (Beyhakî, 1381, s. 423)

“... ve padişah fazla bilinmeyen şairlere yirmi bin direm verilmesini emretti, elli bin diremlik değerli zinet eşyalarını bir fille onun evine götürdüler, Unsurî'ye bin direm verdiler, çalgıcı ve şaklabanlara otuz bin direm.”

İranlı araştırmacı Zebîhullah Safâ, hayatı boyunca methiye şiirlerine yönelse de gerek methiyelerinde gerek gazellerinde ahlaki konulara da değinen Unsurî'nin manevi değerlerine bağlı, vakarlı bir kişi olduğunu dile getirmiştir (Safâ, 1386, s. 128). Benzer bir anlayışa sahip olan Furûzânfer de Unsurî'nin methiye şairi olmasına

karşın şiirlerinde aşırılığa kaçmadığını, orta yolu tuttuğunu, dini anlayışını ve bilgisini paraya satmadığına kanidir (1387, s. 104). Unsurî ile ilgili yapılan pek çok çalışmada onun, Sultan'ın pek çok lütfuna mazhar olup çok mal sahibi olmasına karşın, para hırsı olmayan birisi olduğu ifade edilmiştir (Şemîsâ, 1390, s. 42; Safâ, 1386, s. 128; Pür Cafer Çelîkdâni, 1392, s. 50).

Sonuç

Farsça şiirler yazan şairlere itibar ederek Derî Farsçasının gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayan Sultan Mahmud şüphesiz edebiyat ve tarih alanında adından en çok söz edilen isimlerdendir. Edebiyat ve ilim erbabı olan Sultan Mahmud savaşlarda elde ettiği gelirleri Gazne'nin bir kültür merkezi haline gelmesi için harcamış, dönemin sanatçılarını, zanaatkârlarını, ilim ve edebiyat ehlini Gazne sarayında biraraya getirerek desteklediği edebî faaliyetlerle Fars şiirinin gelişmesine hız kazandırmıştır. Özellikle İslam sonrası Fars dili ve edebiyatının ete kemiğe büründüğü, önemli eserlerin yazıldığı bir dönemde Sultan Mahmud'un Fars diline sağladığı katkı yadsınamaz. Sultan Mahmud'un çağının okuryazar kesimi addedilen şairlere teveccüh etmesinin altında yatan en önemli sebeplerden birinin dönemin hadiselerinin sonraki nesillere aktarılması arzusunun olması muhtemeldir. Bu yüzden Sultan Mahmud dönemin eğitimli ve okuryazar kesimi olan yazar ve şairleri himayesinde bulundurmuş, nimetlere gark etmiştir.

Sultan Mahmud'un sarayının melikü's-şuarâsı olan Unsurî şüphesiz dönemin önde gelen şairlerindendir. Ahlaki, edebî ve dini öngörüsü olan şair, padişaha yaranma kaygısı olmadan şiirlerini kaleme almıştır denilebilir. Unsurî şiirlerinde daha çok var olan durumları ifade etmiş, Sultan Mahmud'un genellikle herkes tarafından bilinen lakaplarını ve sıfatlarını ön plana çıkarmış, onu yeminü'd-devle, emînü'l-mille gibi bilindik ünvanlarını kullanarak yaptığı işler çerçevesinde meth etmiştir. Unsurî'nin bir devletin en parlak ve ihtişamlı dönemine şahitlik etmesine ve kendisinin de bir kasîde şairi olarak ön planda olmasına karşın şiirlerinde aşırı abartılardan uzaktır. Yer yer abartılı ifadeler kullansa da şiirlerinde adeta sebep-sonuç ilişkisi kurarak neyi veya kimi, niçin övdüğünü açıklamıştır. Unsurî şiirlerini dini, ilmi ve tarihi deliller getirerek mantıksal bir düzleme oturtmaya gayret etmiş, ayet, hadis ve efsanelere telmihler yaparak söyleme istediği şeyi daha etkili kılmaya çalışmıştır. Şiirlerinde oluşturduğu sebep-sonuç ilişkisi birçok şiirde göze çarpmaktadır. Bu bağlamda dönemin şiir anlayışına önceki şairlerden farklı bir boyut kazandırdığı söylenebilir.

Ele geçirilen kalelerin çokluğuna, yapılan savaşların Hint halkı üzerindeki etkisine, İslam'ı yaymak için yapılan bu savaşlarda puthanelerin yıkılıp yerlerine camilerin yapıldığına, elde edilen ganimetlerin fazlalığına ve daha pek çok olaya değinen Unsurî kendinden sonraki pek çok şaire şahsına münhasır tarzıyla örnek olmuştur. İlim sahibi olmasının yanısıra Unsurî'nin vakarlı ve dindar kişiliği Sultan Mahmud tarafından beğenilmiş olmalıdır ki kendini melikü's-şuarâlık mertebesine ulaştırmıştır.

Unsurî'nin şiirlerinde kişisel hislerine ve hayal dünyasına yer vermediği söylenebilir. Şiirlerinde Horasan üslubunun diğer şairleri gibi tabiat unsurlarının tasvirine yoğunlaşmayan ve kişisel hislerine pek yer vermeyen şair şiirlerini gerçekçi bir düzlemde kaleme almıştır denilebilir.

Kaynakça

- Atalay, M. (2012). Unsûrî. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 162-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Âyetî, A. (1364). *Şikve-yi Kasîde*. Tahran: Sâzmân-i İntişârât ve Âmûzeş-i İnkîlâb-i İslâmî.
- Beyhâkî, A. H. (1381). *Tarih-i Beyhakî*. (C. 2. H. Rehberî, tashih) Tahran: Neşr-i Mehtâb.
- Çelîkdânî, P. M. (1392). Seyr-i Tâhâvvol-i İğrak der Sebk-i Horâsânî. *Fasıl-nâme-yi Tâhâssusî-yi Sebkşinâsî-yi Nazm u Nesr-i Farsî*, 7(4), 39-55.
- Dezfûlyân, K. (1385). *Bûy-i Cûy-i Mûlyân: Berguzîde-i Eş'ar*. Tahran: İntişârât-i Telâye.
- Doğan Turay, E. (2022). Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları. B. Karagözoğlu (Ed.). *Büyük Selçuklu Devleti ve Horasan Hac Kervanları* içinde (s. 264-323). İstanbul: Demavend Yayınları.
- Doğan Turay, E. (2021). Ortaçağ'da İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1774-1801.
- Ekinci, A. (2005). Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsma'ili-Karmati Hareketinin) Dönemin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları. *Bellekten*, 69(255), 499-516. Doi: 10.37879/bellekten.2005.499
- Furûzânfer, M. H. (1387). *Sohen ve Sohenverân*. Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Golâmrizâyî, M. (1385). Tarz-i Unsurî. *Pejûhişnâme-i Ulûm-i İnsânî*, 22-50.

- Hoşhâhiş, S. ve Ferehmend, M. (1394). Sâhtâr-i Nizâm-i Hukûmetî-yi Gaznevîyân der Âyîne-yi Şî'r-i Unsûrî ve Ferruhî. *Mecmua-i Makalehâ-i Dehomîn Humâyîş-i Beynelmileli-yi Tervîc-i Zebân ve Edebî Farsî Dânişgâh-i Muhakkik-i Erdebîlî*, 343-356.
- İpekten, H. (2018). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri*. İstanbul: Detgah Yayınevi.
- Kandemir, M., Zavalı, Y. H. ve Şimşek, Ü. (2020a). *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (C. 1). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M., Zavalı, Y. H. ve Şimşek, Ü. (2020b). *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (C. 2). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (2019). *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Konukçu, E. (1998). Hindûşâhiler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, s. 117-118). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Merçil, E. (2012). Sebüktegin'in Pendnâmesi. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6, 203-233.
- Muîn, M. (1386). *Ferheng-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Firdevsî.
- Mubeyyîn, E. (1385). Nigâhî ber Vijegîhâ-yi Berceste-yi Ahd-i Gaznevî, *Pejûhişnâme-yi Tarih*, 2, 101-116.
- Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okudan, G. (2020). *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmûd*. Ankara: İksad Publishing House.
- Okuyan, M. (2021). *Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Palabıyık, H. (2007). Gaznelilerin Hindistan Seferleri, *Ekev Akademi Dergisi*, 32, 139-152.
- Pûrnâmdâryân, T. (1380). *Der Sâye-yi Âftâb*. Tahran: İntişârât-i Sohen.

- Rızâzâde Melik, R. (1383). Dîbâce-i Şâhnâme-i Ebu Mensûrî. *Nâme-i Encumen*, 13, 121-166.
- Safâ, Z. (1386). *Tarih-i Edebiyat-i İnan* (C.1). (M. Turâbî, özet). Tahran: İntişârât-i Kaknûs.
- Şefî-i Kedkenî, M. R. (1388). *Suver-i Hayâl der Şi'r-i Fârsî*. Tahran: İntişârât-i Agâh.
- Şemîsâ, S. (1391). *Nakd-i Edebî*. Tahran: Neşr-i Mitrâ.
- Şemîsâ, S. (1390). *Sebkşinâsî-i Nesr*. Tahran: Neşr-i Mitrâ.
- Şemîsâ, S. (1374). *Sebkşinâsî-i Şi'r*. Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Unsurî-i Belhî. (1363). *Divân-i Unsurî-yi Belhî*. (S. M. Debîrseyâkî, tashih ve mukaddime). Tahran: İntişârât-i Senâyî.
- Yıldırım, N. (2020). Rudekî-yi Semerkandî'nin Şiirleri ve Türkçe Çevirileri. *Doğu Esintileri*, 12, 25-50.
- Zerrînkûb, A. H. (1389). *Ba Kârân-i Hulle*. Tahran: İntişârât-i İlmî.

Summary

Favored poets writing Persian poetry, Sultan Mahmud hosted many poets in his court. Consequently, poets kept in close contact with the sultan and frequently accompanied the sultan in battles. Although the Persian sources link the spread of praise qasida and the favoring of poets in the Ghaznavid court, specifically during the reign of Sultan Mahmud, with the sultan's ambition and arrogance, in reality, this phenomenon in the Ghaznavid court can be regarded as an extension of the Sâmanîd state tradition. During this period, the sultans regarded knowledge and the speech-poetry-kalam (kalam poetry) through which knowledge was expressed as sublime. Scholars, who believed that a person would be as mighty as his or her knowledge, placed great importance on written sources in order to have their names remembered after them. Accordingly, poetry as a means of conveying beliefs, events, feelings, and thoughts became popular.

Although he served at the court of a Turkish state, Sultan Mahmud's melik al-shuarâ (head of the poets at court), Unsurî, followed the Persian poetic tradition by adopting the poetry of the Sâmanîds. Thus, Unsurî places Sultan Mahmud at the heart of his poetry by writing eulogistic qasidas, which were the most popular among the poets at the court of Ghazni.

According to the data written about Sultan Mahmud, it is observed that he was raised with Islamic teachings from an early age. In this regard, the Penname that his father Sebuk Tegin had him write is especially noteworthy. Sebuk Tegin had his son, who was still an emir, write an advice book both to give information about himself and to teach him the principles of rulership. In the advice book, he passed on his experiences about the office of the sultan to his son and specified the principles of being a successful ruler that would one day guide him when he eventually became the sultan. The piece, which sets out the qualities that an Islamic state ruler should have, was written before Mahmud became sultan.

In this respect, both Penname and Unsurî's qasidas can be regarded as works in which an ideal ruler typology of that period is portrayed. The Penname which presents an idealist understanding of Islam in terms of governance can also be regarded as a work that embodies the tradition of a decisive state with a religious doctrine that values morality. Considering Unsurî's poems, it can be concluded that Sultan Mahmud's characteristics match those of

Pendname. Unsurî, who was one of the closest persons to Mahmud during his reign, recorded what he saw both in the court and on the battlefields.

Unsurî, like other poets of the Khorasan style, expressed his personal feelings in his poems and realistically reflected the events of the period, unlike the poems depicting nature. He attempted to ground his poems in a logical order by presenting religious, scientific, and historical pieces of evidence, and tried to make what he wanted to express more impactful by referencing verses from the Koran, hadiths, and legends. In his poetry, Unsurî mostly focused on the existing circumstances, highlighting Sultan Mahmud's well-known epithets and attributes, and praising him for his deeds by using his well-known titles such as *yemînü'd-devle* (the hand and foot to the state), and *emînü'l-mille* (salt of the earth). It is notable that in many of his poems, he explains why the Sultan is worthy of praise through the cause-and-effect relationship he establishes. In this regard, it can be argued that he introduced a different dimension to the understanding of the poetry of the period than the previous poets.

In this period, Unsurî's *qasidas*, which represent the qualities that should be found in an ideal sultan, expressed that Mahmud of Ghazni was pious, just, generous, decisive, and a warrior. Based on the poems describing Sultan Mahmud's persona, which also correspond to historical data, we can conclude that he was a just, decisive, foresighted, and literary-minded sultan who was strictly committed to the concept of *jihād*, whose sole aim was not to seize spoils or personal ambition, and whose main desire was to spread Islam. It can be argued that Unsurî, whom Persian scholars believe to be an honorable and dignified poet who did not choose his faith over commodities, expressed his sincere feelings in his *qasidas*. Moreover, it is possible that because of Unsurî's meritorious qualities and consistent personality, Sultan Mahmud appreciated him and kept him in his entourage.

The fact that the poets who wrote *qasida* in Persian favored and praised the sultans of the Ghaznavid Empire and later the Turkish states such as the Seljuk Empire, which were founded in Persian territories, and their deeds are evidence of their acknowledgment and approval of these states. Furthermore, the fact that the poets who encouraged the strengthening of the Turkish states with their poems had a place in the court is an indication of the power, glory, grandeur, and splendor of these states. Therefore, the Turkish sultans, rulers, and the gentry who ruled in Persian territory attached great importance to keeping *qasida* poets in the places where they lived and multiplying their numbers. The *qasida* poets not only praised the personal characteristics of the sultans but also wrote about the battles and major events of the period and passed on historical information about the period to the next generations.

BUKET UZUNER'İN İKİ YEŞİL SUSAMURU ROMANINDA NEVROZ VE SEBEPLERİ

NEUROSIS AND ITS CAUSES IN BUKET UZUNER'S NOVEL TWO GREEN OTTERS

Yasin YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, yyavuz@29mayis.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 14 Aralık 2023
Kabul edildiği tarih: 15 Şubat 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 14 December 2023
Date accepted: 15 February 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Buket Uzuner; Edebiyat ve Psikanaliz; Nevroz; İnsan Gelişimi; İçsel Çatışma

Keywords

Buket Uzuner; Literature and Psychoanalysis; Neurosis; Human Development; Internal Conflict

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.33

Öz

Nevrozlar, ruhsal iç çatışmalara verilen genel bir isimdir. Freud'a göre kalıtsal sebeplerle oluşan bu iç çatışmalara modern psikanalizin önemli isimlerinden Karen Horney'in getirdiği yorum oldukça önemli ve farklıdır. Horney, nevrozları açıklarken içsel çatışmaları doğuran bu hastalıkta, sosyal ve kültürel koşulların etkili olduğunu söyler. Özellikle çocukluk döneminden yaşanan sorunların ilerleyen dönemlerdeki davranışlar üzerinde etkili olduğunu vurgulayan Horney, ebeveynlerinden yeterli ilgi ve şefkati görmeyen çocukların önce düşmanlık duyguları geliştirdiğini, daha sonra da temel kaygılara kapıldığını belirtir. Horney, insanların bu kaygılardan kurtulmak için insanlara yönelme, insanlara karşı olma ve insanlardan uzaklaşma olmak üzere üç eğilim gösterdiğini belirtir. Normal insanlara oranla nevroitik bireyler bu üç eğilimden birine veya birkaçına çok radikal biçimde bağlı olurlar. Bu ise, Horney'in zorlantı olarak ifade ettiği bir benliği ortaya koyar ki bu idealleştirilmiş bir benliktir. Bu çalışmada ise, Buket Uzuner'in İki Yeşil Susamuru adlı romanındaki insan ilişkilerine Horney'in geliştirdiği kuram çerçevesinde yaklaşılmıştır. Buna göre romanın hem başkışisi Nilsu Baran'da hem de yardımcı kişi olan Teoman'ın çocukluk dönemlerinde temel düşmanlık geliştirdiği görülmüştür. Roman her ne kadar aşk ve intihar merkezli olsa da, özellikle Nilsu ve Teoman'ın eylemlerinin merkezinde çocukluk dönemlerinde geliştirdikleri düşmanlık ve kaygıların yattığı söylenebilir. Bu dönemlerinde Nilsu, yalnızlıkla boğuşurken Teoman anne baskısı altında ezilmiştir. Çalışma ise bu sorunların merkezine inmek ve daha önce aynı esere yönelik yapılan diğer araştırmalara bir katkı sunmak, farklı bir açıdan bakmak amacıyla yapılmıştır.

Abstract

"Neuroses" is a general term referring to psychological internal conflicts. According to Freud, these internal conflicts, arising from hereditary factors, were given a significant and different interpretation by Karen Horney, an important figure in modern psychoanalysis. Horney suggests that in explaining neuroses, the disease that gives rise to internal conflicts, social and cultural conditions play a crucial role. Emphasizing the impact of childhood problems on later behaviors, particularly the lack of adequate attention and affection from parents, Horney states that children who do not receive sufficient attention develop feelings of hostility first and then succumb to basic anxieties. Horney asserts that individuals exhibit three tendencies to overcome these anxieties: moving toward people, moving against people, and moving away from people.

Horney argues that neurotic individuals are excessively attached to one or more of these tendencies compared to normal individuals. This, in turn, reveals a self that Horney describes as a "tyranny of the shoulds," an idealized self. In this study, the relationships among characters in Buket Uzuner's novel Two Green Otters are approached within Horney's theoretical framework. According to this perspective, it is observed that both the protagonist, Nilsu Baran, and the supporting character, Teoman, developed basic hostility during their childhoods. While the novel revolves around themes of love and suicide, the actions of Nilsu and Teoman can be attributed to the hostility and anxiety they developed in their childhoods. During these formative years, Nilsu struggles with loneliness, while Teoman is suppressed under maternal pressure. The study aims to delve into the core of these issues, contribute to previous research on the same work, and offer a different perspective.

Giriş

1955 yılında, Ankara'da doğan Buket Uzuner, yazarlığa ilk olarak 1977'de *Dönemeç* dergisinde yayımladığı hikâyeye ile başlar. Bunu *Türk Dili*, *Sesimiz* ve *Oluşum* gibi dergilerde yayımlanan hikâyeler takip etmiştir. Uzuner, ilk romanını olan *İki Yeşil Susamuru*, *Anneleri*, *Babaları*, *Sevgilileri ve Diğerleri*'ni ise 1991 yılında yayımlamıştır. Roman, Nilsu adlı genç bir kadının kendi yazmış olduğu hayat öyküsünü bir yazardan roman hâline getirmesini istemesiyle başlar. Nilsu'nun hayat hikâyesi ise çocukluktan başlar ve yetişkinlik dönemine dek uzanır. Nilsu, bütünüyle dağılmış bir aileye sahiptir. Annesi bir ressamla birlikte evi terk eder ve babası da bir iki gün sonra evden ayrılır. Nilsu, bu ayrılığın sonuçlarını sarsıntılı bir biçimde deneyimler ve bu, romanın ilk bölümünü oluşturur. İkinci bölümde ise Nilsu Teoman'la tanışır. Teoman da annesine hayrandır ve tıpkı Nilsu gibi dağınık bir yaşama sahiptir. Annesinin gizemli ölümü de onu sarsar.¹

Eser, yayımlandığı günden bugüne büyük ilgi toplamış ve geniş çevrelerce okunmuştur. İnsan ilişkilerine iki farklı karakter ve onların aile meseleleri etrafında gelişen olaylarla değinen Uzuner, anlatı içine anlatı yerleştirerek kurgu bakımından da farklı bir metin ortaya koymuş ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Nitekim Yıldız Ecevit (2016, s. 92-93) de 90'lı yılların başında gelenekseli aşan öğeleri yoğun kullanan yazarları sayarken Uzuner'i de bu listeye dâhil etmiştir. Hakikaten ilk romanıyla birlikte başlayan bu gelenekseli aşma arzusu diğer eserlerinde de kendisini göstermiştir.

Daha sonra pek çok roman yazan Uzuner; genel olarak çevre sorunları, kadın ve onun sosyal hayattaki yeri ve kimliği gibi konuları işlemiştir. Sade ve gayet ahenkli bir dille yazdığı romanlarında daima farklı olanı aramıştır. Bu sebeple de eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Uzuner'in eserleri tematik ve kurgusal

¹ Eserle ilgili birçok çalışma yapıldığı için esere dair daha fazla bilgi verilemeyecektir. Bu itibarla, esere ilişkin detaylı bilgi için bk. Seven, S. (2004). *Buket Uzuner'in Romanlarında Teknik Yapı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kaleli, B. (2005). *Buket Uzuner'in Hikâye ve Romanları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Toptaş, L. T. (2008). *Buket Uzuner'in Hikâye ve Romanlarında Kişiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sağlam, S. (2022). *Buket Uzuner'in Romanlarında Doğa*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın: Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

bakımdan ele alınmakla birlikte ekofeminizm² ve psikanaliz gibi kuramsal bakımdan da incelenmiştir. Bu bağlamda, Sevilay Altıkulaçoğlu (2005) tarafından hazırlanan “Buket Uzuner’in Romanlarının Psikanalistik Yöntemle İncelenmesi” başlıklı tez çalışması bu incelemenin de hareket noktasını oluşturur. Nitekim çalışmada Freud temelli bir metot izlenmiştir. Aynı eserlerin, psikanalizdeki önemini, bir nevi, Freud’a karşı geliştirdiği kuramlarla kazanan Karen Horney’in nevroz tanımı ve buna ilişkin düşünceleri açısından yorumlanabilir olması yazının gerekliliğini doğurmuştur.

Bu itibarla, çalışmada önce Horney’in kuramı açıklanacak ve daha sonra da yazarın *İki Yeşil Susamuru*, *Anneleri*, *Babaları*, *Sevgilileri ve Diğerleri* adlı romanı bu kuram çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada ele alınacak varsayımlar, mezkûr romandaki hem başkarakterin hem de diğer karakterin Horney’in çizdiği tanımlara uygun bir biçimde gelişim gösterdiği ve onun çizdiği nevrotik karaktere daha yakın olduğudur. Bu savları açıklamadan önce, Horney’in kuramının ana hatlarını çizmek yerinde olacaktır.

Karen Horney Kuramının Ana Hatları

İnsan gelişimi oldukça özel bir süreçtir. Söz konusu gelişimin sağlıklı ilerlemediği dönemlerde insanlarda birtakım davranış kalıpları gelişir. Bu nevrotik davranışların temeli, daha doğrusu ortaya çıkış nedenleri konusunda genel bir kabul yoktur. Fakat Tevfika İkiz’in (2006, s. 14) ifadesiyle nevroz iç ruhsal çatışmalara verilen yanıtlardan bir tanesidir ve bir taraftan bu çatışma sonucunda ortaya çeşitli semptomlar çıkarken diğer taraftan da çatışmaya yapılan yatırımlardan ötürü ruhsal dünyadaki diğer yatırımların fakirleşmesi söz konusu olur. Nevrozdaki bu çatışma, Freud kuramının da önemli meselesidir. Nitekim Freud’a göre nevroz ve onun tedavisi, psikanalizin temelini oluşturur. Freud’un nevroz tanımının merkezinde biyolojik etkenler vardır ve buradan hareketle nevrozu da cinsellik üzerinden açıklarken libidonun çeşitli nedenlerle baskılanmasının nevrozları doğurduğunu belirtir (Freud, 2019).

² Demir, F. (2022). *Buket Uzuner’in Kumral Ada Mavi Tuna, Balık İzlerinin Sesi, İki Yeşil Susamuru, Uzun Beyaz Bulut Gelibolu Adlı Romanlarının Ekofeminizm Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü; Davudova, G. (2022). *Buket Uzuner’in Romanlarının Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Uğurlu, S. (2020). *Buket Uzuner’in Hikâye ve Romanlarının Ekoeleştirici Bağlamında İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Freud sonrası ekolün önemli isimlerinden Karen Horney,³ nevrozların açıklanmasında Freud'a karşı yeni yorumlar getirir. "İnsan davranışlarının içgüdü denilen fizyolojik olaylardan kaynaklandığı yönündeki Freudcu görüşe karşı çıkmış olan Horney, bozuk davranışların aile içi ilişkilerdeki aksaklıklar sonucu ortaya çıktığını ve ayrıca, sosyokültürel etmenlerin de bu öğrenme sürecini önemli oranda etkilediği görüşünü savunmuştur" (Geçtan, 1998, s. 237). Horney'a göre kişiliğin biçimlenmesinde sosyal ve kültürel koşullar hayli önemlidir. Horney, bu konudaki görüşlerini dile getirirken kültürel etkenlerin ve kişilik üzerindeki etkisinin yapısı ve boyutları konusundaki bilgilerin Freud'un psikolojik sistemini geliştirdiği dönemde bulunmadığını vurgular ve bir iç güdü teorisyeni olarak yöneliminin kültürel etkenleri gereğince değerlendirmeye engel olduğunu belirtir (Horney, 1994, s. 124). Ona göre nevrozları yaratan toplumsal yapının koşullarıdır.

Karen Horney, kendi kuramını açıklarken Freud'un erkek egemen yaklaşımını da hem gündeme getirir hem de tartışır. Ona göre toplumsal yapının koşullarını göremeyen Freud, çevresel etkenlere çok az ağırlık vermiş ve bu etkileri, bireyin rastlantıya bağlı kaderi olarak değerlendirmiştir. Bunu bir örnekle açıklamaya girişen Horney, Freud'un ailede erkek çocuğun kız çocuğa tercih edilmesini rastlantısal olarak değerlendirdiğini söyler. Oysa erkek çocuk tercihi ataerkil toplumun yapısından kaynaklanır. Böyle bir durumda kız çocuğunun kendini aşağılık veya daha az arzu edilir hissetmesi, içsel çatışmalarını tetikleyen birçok etkenden yalnızca birisidir. Freud'un erkek kardeşin tercih edilmesini rastlantı olarak değerlendirmesi, onun kızı etkileyen etkenlerin toplamını görmediğini gösterir (Horney, 1994, s. 125-126). O hâlde, özellikle çocukluk deneyimlerinin belirleyicisi, Freud'un bahsettiği gibi rastlantısal değil, kültürel koşullardır. Bu noktada, Karen Horney'ın özellikle çocuklukta deneyimlere eğildiğini ve kuramını bunun üzerine inşa ettiği söylenebilir.

Horney'a göre kişiliğin gelişiminde belirleyici olan çocuk ve ebeveyn arasındaki sosyal ilişkidir. Bu ilişki, daha sonraki yıllarda çocuğun çevresiyle kuracağı iletişimin temelini oluşturur. Horney'a göre çocuklar, ailelerinden yeterli sevgi görmezlerse temel düşmanlık yaşarlar. Bu düşmanlığı oluşturan birçok etken vardır. Bunlara

³ Karen Horney'ın yaşamöyküsü, kuramının oluşmasında hayli etkili olmuştur. İyi bir çocukluk geçirmeyen Horney, çocuklukta deneyimlere de önem vermiştir. Hayatıyla ilgili genel bir bilgilendirme için bkz. Yazgan İnanç, B. ve Yerlikaya, E. E. (2021). Karen Horney: Nevrozlar ve İnsan Gelişimi. *Kişilik Kuramları*. İstanbul: Pegem Akademi, s. 88-89.

örnek olarak çocuk üzerinde egemenlik kurmak, onu dışlamak, aşırı korumak, yalnız bırakmak, cesaretlendirme ve sıcaklık eksikliği, ebeveyn tutarsızlığı gibi çocukluk döneminde önemli olan pek çok şey sayılabilir. Bu sayılanların tümü, kişiliğin gelişimi için önemlidir. Bahsi geçen temel düşmanlık, daha sonra temel kaygıya⁴ dönüşür ki Horney'a göre nevrozlar bu kaygıdan oluşur. Birey, bu düşmanlık ve kaygılarla baş edebilmek için insanlara yönelme, insanlara karşı olma ve insanlardan uzaklaşma olmak üzere üç eğilim gösterir.

Çocuklar bu temel kaygılardan korunmak için üç farklı yol izlerler. Bunların başında sevgi ve yakınlığı güvence altına alma gelir ki bu noktada çocuk, kendini güvenceye almak adına başkalarının her istediğini yapar. Bir nevi boyun eğer çünkü ancak bu şekilde kaybetme korkusunu yener veya ancak bu şekilde kendini güvende hisseder. Bunu takip eden ikinci yol ise gücü elinde tutmaktır. Burada ise güçlü olana zarar verilmez anlayışı vardır. Son aşama da geri çekilmedir. Burada ise çocuk kendini koruma altına almak için herkesten uzaklaşır. Kimseye yakın olmaz. Horney'in bu yolları bir nevi savunma mekanizmaları görevini üstlenir. Bunları sürekli hâle getirmek kişiliğe zarar verir.

Horney'in kuramındaki bir diğer aşama veya kavram ise nevrotik ihtiyaçlardır. Bunları on başlıkta toplar.⁵ Engin Geçtan'ın (1991, s. 255) ifade ettiği üzere bu on ihtiyaç, içsel çatışmaların kaynağıdır ve nevrotik kişinin sevgiye olan ihtiyacı hiçbir zaman doyurulamaz çünkü sürekli bulduğunun fazlasını ister. Bu madde sayılan hemen her şey aslında normal bir insan için de geçerlidir. Nevrotik kişiliğe dönüşmesinde kırılma noktası tümüyle ısrar ve aşırılık kaynaklıdır. Kaldı ki bu durum da bireyde ayrı bir kişiliği doğurur.

Karen Horney (2022, s. 30-31), kendisiyle böylesi bir yabancılaşan bireyin içsel çatışmalar yaşayacağını belirtir ve içsel koşullar değişmezse sıraladığı ihtiyaçlardan vazgeçen bireyin hayal gücüyle hepsini tek seferde karşılar durumda olduğunu söyler. Bu noktada kişi, yavaş yavaş ve bilinçdışı bir biçimde, kafasında kurduğu ideal imgesini yaratır. Gerçek benliğini yitiren kişi, zamanla kendisini ideal,

⁴ Otto Rank'ın çocukların önce bir kahraman olarak kabul ettiği ailelerine karşı daha sonra hüsrana uğraması sonucu geliştirdiği mutsuzluk duygusunu temel alan "aile romansı" kavramı, bu noktada oldukça önemlidir. Oğuz Cebeci (2004, s. 239) de Horney'in görüşlerinin Otto Rank'ın kuramıyla tamamlayıcı özellikte olduğuna dikkat çeker.

⁵ Bu on maddeyi teker teker sıralayıp açıklayarak tekrara düşmek yerine maddelerin açıklandığı kaynaklar vermekle yetinilmiştir. Bu çalışmada görülen maddeler ise ayrıca bir başlık altında izah edilecektir. Söz konusu maddeler için bkz. Horney, K. (1991). *Kendi Kendine Psikanaliz*. Ankara: Öteki Yayınları, s. 45-49; Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 254-255; Yazgan İnanç, B. ve Yerlikaya, E. E. (2021). Karen Horney: Nevrozlar ve İnsan Gelişimi. *Kişilik Kuramları*. İstanbul: Pegem Akademi, s. 93-94.

bütünleşmiş imgesiyle özdeşleştirebilir. Böyle olduğunda imge gizliden gizliye beslediği görüntüsel bir imge olarak kalmaz ve artık farkına varmaksızın bu imgenin kendisi olur. Böylece ideal imge, ideal benlik olur. Horney'a göre bunun nedeni imgenin cazipliği değil, imgenin kişiyi cendereye sokan bütün ihtiyaçlarını karşılamaıdır. Ona göre değişim, kişinin özündedir ve bu, son derece ilginç, insana özgü bir süreçtir. Horney'ın görkem arayışı adını verdiği bu süreç ise bir "gurur sistemi" doğurur.

"Nevrotik insan mükemmellik yönünde dinmek bilmeyen çabalarına ve ulaştığına inandığı kusursuzluğuna rağmen en çok ihtiyaç duyduğu şeyi, öz-güven ve öz-saygıyı elde edemez" (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2021, s. 101). İdealleştirdiği veya görkemleştirdiği benliği gerçekleştirmeye çalışan kişi, Horney'ın *zorlantı* adını verdiği davranışı sergiler. Kendi yarattığı ve inandığı ideal kimliğin başkaları tarafından da kabul edilmesi için yoğun bir çaba harcar. Buna rağmen başarılı olamazsa dayatmacı bir yaklaşım sergiler. İlâveten, kusursuz saydığı benliğine uygun düşmeyen bir davranışta bulunduğunu fark ederse kusurunu kesinlikle hoş görmez. Bu kişi, eleştiriye kapalıdır ve nevrotik gururunun incinmemesi için her türlü yola başvurur. Eğer bu gurur incinirse ya o ortamı terk eder ya da öç almaya çalışır. Bütün bunlara ek olarak da bu gurur sisteminin en önemli parçası kişinin kendine duyduğu nefrettir. Daha doğrusu, kendi gerçekliğidir. Nitekim gerçek kişiliği, ideal kimliğiyle çelişir ve bu bir tür bocalama doğurur. İmgeleminde kendisini olağanüstü gördüğünden gerçek benliğin yaptığı yanlışları yetersizlik belirtisi olarak yorumlar. Horney'a göre nevrotik gururun gelişmesi görkem arayışıyla başlayan sürecin mantıksal bir sonucu ve bu arayışın doruğudur (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2021, s. 103; Geçtan, 1998, s. 257-258). Bunları söylerken Horney'ın Sören Kierkegaard etkisinde olduğu hissedilir.

Bilindiği üzere Kierkegaard (2020), ünlü *Ölüme Götüren Hastalık* adlı eserinde özbenliğin yani gerçek benliğin ümitsizlik sonunda yitimini ölümcül bir hastalık olarak kabul eder. Horney (2022, s. 178) ise gerçek benlikten uzaklaşmayı, benliğin yitimini açıklarken onu izler ve "Kierkegaard'ın 'kişinin kendisi olmayı istememe umutsuzluğu' tümcesiyle bu kadar yakından uyuşması şaşırtıcıdır" der.

Öte yandan Horney'ın bütün bu davranışların hâlin içinde, yani yaşanan zaman içinde ele alınması gerektiğini söyler. Bilindiği üzere Freud'a göre bir yeniden yaratım yoktur ve davranışların temelinde geçmişin tekrarı vardır. Daha açık bir ifadeyle Freud; yetişkin yaşam davranışlarını, çocukluk dönemlerinde geliştirilen

tepkilerin yeniden yaşanması ve onların değişik biçimli anlatımları olarak açıklamış ve bundan ötürü davranışların tarihsel evrimleri içinde çözümlenmesi gereğine inanmıştır. Horney ise bunun tam tersini söyler. Ona göre bir davranışın, yaşanmakta olan zaman içinde ortaya çıkış biçimi anlam ve önem taşımalıdır. Dahası, çocukluk yaşantısı ile yetişkinlik arasında doğrudan ve yalın bir ilişki kurma imkânı sınırlıdır çünkü arada geçen sürede, kişinin yeni davranış örüntüleri geliştirmesine neden başka olaylar yaşanır (Geçtan, 1998, s. 238).

Bununla birlikte Horney'a göre ego da yalnızca nevrotik kişilerde görülür. Engin Geçtan (1998, s. 238), Horney'in egoya bakışını ifade ederken egonun nevrotik kişilerde gözlemlenen "kişilik işlevlerinin bölünmesi" olgusunun bölümlerinden birisi olduğunu kaydeder Dahası, egoyu anne-baba imgesinin bir kalıntısı ve kusursuzluğa karşı geliştirilen hayranlığın anlatımı olduğunu belirtir.

Horney, Freud'a oedipus kompleksinde de karşı çıkar. Horney (1994, s. 57-59), bu kompleksin varlığını kabul ederken onun oluşma nedeninin Freud'un bahsettiği gibi biyolojik olmadığını, aksine, çevresel faktörlere bağlı olduğunu söyler. Üstelik Horney'a göre bu kompleks Freud'un bahsettiği ölçüde evrensel de değildir. Ona göre bu kompleks nevrotik bir biçimde sevgi ihtiyacı duyan çocuklarda görülür. Bu düşünceler, kabaca, Karen Horney'in nevroz kuramının ana hatlarını oluşturmaktadır.⁶

Nilsu Baran'ın Temel Kaygısı Yalnızlık ve Sonuçları: "Her şey bir günde olmadı."

Karen Horney (1999, s. 32), kaygıyı nevrozun merkezi olarak görür ve onun temelde öznel bir etken içeren korku olduğunu söyler. Onun ifadesiyle kaygı, düşmanca olduğu düşünülen bir dünyada hissedilen yalnızlık ve çaresizlik duygularıdır. Yani Horney'a göre düşmanlık dürtüleri kaygıyı doğurur ancak bu düşmanlığı da en nihayetinde bir korku tetikler. Aslında Nilsu Baran'ın hikâyesi de böyledir. Romanı onun anlatımıyla okuruz; yani anlatıcı da odur. Henüz romanın başında, daha üçüncü cümlesinde, annesi bir ressamla evi terk eder; babası da bir iki özel eşyasıyla ertesi gün evden ayrılır. "Evde canlı olarak, erkek kardeşim Cem,

⁶ Horney, Freud'a olan itirazlarını ve buna karşılık getirdiği teklifleri, üstelik Adler ile kıyaslayarak, *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi* adlı eserinin 15. bölümünde detaylıca anlatmıştır. Çalışmanın kapsamı gereğince kuramsal çerçeve burada son bulacak, konulara ilişkin açıklamalar metnin diğer bölümlerinde devam edecektir. Fakat söz konusu bölüm için bk. Horney, K. (2022). *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, s. 401-413.

kedimiz *Elvis ve saksılar dolusu bitki kaldı*" (Uzuner, 1999, s. 15)⁷ diyen Nilsu, sonrasında da "*ne çok saksımız varmış meğer...*" (15) der. Anlaşılan o ki, Nilsu daha önce hiç bu kadar saksıları olduğunu fark etmemiştir. Ev terk edilince kendine dönen Nilsu, "*ev âdeta boşladı*" (17) derken dikkatinin neden saksılara yöneldiğini de açıklamış gibi olur.

Nilsu'nun anlatımıyla kedileri Elvis'in bile iştahı kaçmıştır. Kardeşi Cem de içine kapanmıştır. Dahası, normalde sakin ve kontrollü olan anneannesi de sinirli ve sabırsız biri olmuştur. Kısacası, evde hiç kimse kendisini güvende hissetmez duruma gelmiştir ve Nilsu, bu değişiklikleri fark etmiştir. Bütün bunlara ek olarak iki hafta sonra kendisini arayan annesinin sesi oldukça neşeli gelince ve babası da bu duruma alışmaya başlayınca Nilsu'nun kaygıları doğar. Daha doğrusu, kaygıyı oluşturan temel düşmanlık burada başlar. "*Bugün de 'ailenin kutsallığına 'ya da 'kadın-erkek ' ilişkisine katı bakan bir insan değilim ama, ailesiz büyüyen çocukların mutlaka eksik bir duygusal yanları olduğunu çok iyi biliyorum*" (21) derken, yalnızlık kaygısına kapıldığı görülür. Üstelik bu konu üzerine düşünen Nilsu, öfkelenmeye de başlamıştır:

On dört-on beş yaşlarında bile olsanız aldatılmış, yaralanmış, aptal yerine konmuş gibi hissediyorsunuz kendinizi. Yani haksızlığa uğruyorsunuz. Anneniz mutlu, son yıllarda hiç görmediğiniz denli neşeli ve canlı görünüyor. Babanıza bakıyorsunuz; biraz şaşkın, biraz uyuşmuş, ama kendi deyimiyle 'artık bir karar verebilmekten ötürü kafası dinç' bir adam oluvermiş. Mutsuz ve huzursuz olan bir tek sizsiniz (21).

Bu noktadan sonra yargılamalar başlar. Nilsu'ya göre anne ve babası çocuk denecek yaşta evlenmişlerdir ve henüz büyümeden çocuk sahibi olmuşlardır. "*Bu yüzden yıllarımı onlara öfkelenerek, onlara çok bozularak geçirişimin yorgunluğunu taşıyorum üzerimde*" (39) derken öfkesini saklama ihtiyacı duymaz. Özellikle annesine yönelik şiddetli eleştirileri vardır. Onun danslı akşam yemekleri, hareketli ve gösterişli sosyal yaşam beklentilerine kapıldığını düşünürken babasının da iş tutkusunu gündeme getirir. Ancak bunu şimdi yapar. Yani, annesinin bu arzuları ve babasının iş tutkusu çok eskiden beri vardır ama o, bunu şimdi mesele yapar. Nitekim, "*bana o yıllarda masum gelen*" (22) ifadesinde, aslında bugünün

⁷ Bundan sonra eserden yapılacak alıntılarda yalnızca sayfa numarası verilecektir. Eserin kullanıldığı baskı için bkz. Uzuner, B. (1999). *İki Yeşil Susamuru*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

sonuçlarının sebeplerini aradığını ve yargılamaların başladığını söylemek mümkündür.

Burada önemli olan bir husus var ki o da Nilsu'nun annesine karşı daha sert bir tavır takınırken babasına karşı daha "yapıcı" olmasıdır. Nilsu Baran, yalnızlıktan ve terk edilmekten korkan bir yapıya sahiptir. Bundan sonraki bölümlerde sergilediği bütün davranışlarının altında güvende olma, yani emniyet duygusu vardır. Bu nedenle soğuk ve mesafeli olmasına karşın anneannesini sever. Çünkü onun için anneanesi, "*güvenilir ve dayanıklıdır*" (33). Nilsu ondan bahsederken daha fazlasını söyler: "*[O]nun varlığı, Cem'le beni çok gereksindiğimiz hâlâ bir evimiz olduğu' düşüncesinin sağlıklı ve güvenli kanatları altına almıştı*" (33-34).

Görüldüğü üzere, Nilsu'nun gereksindiği şey bir aile ortamı ve buna bağlı olarak da güvende olma hissidir. Onun hayatına bu duyguyu sarsan, onda yalnız kalma korkusu uyandıran bir kahraman daha girince Nilsu'nun hikâyesi çok daha nevrotik bir boyut kazanır. Nilsu'nun yaşamı Selen'in hayatlarına girmesiyle birlikte sanki bir cehenneme dönüşmüştür. Onun ifadesiyle her şey bir günde olmadı, Nilsu'yu bu düşüncelere sevk eden olaylar yaşandı ve artık, kendince, bir rakibi vardır. Nihayetinde Nilsu, bu kaygıyla baş etmek için de muhtelif eğilimler göstermiştir.

Hayranlıkla Düşmanlık Arasında: Nilsu Baran'ın Nevrotik İhtiyaç ve Eğilimleri

Karen Horney, kişiliği muhtelif yapılara, daha doğrusu evrelere ayırmak yerine nevrozlarla açıklamayı yeğler. Horney, he ne kadar bastırma ve bilinçdışı işleyiş gibi konularda Freud'un fikirlerine katılsa da kişiliğin gelişmesinde sosyal ilişkileri temele koyar. Bu nedenle onun kuramında evre yerine sosyal ilişki yer alır.

Banu Yazgan İnanç ve Esef Ercüment Yerlikaya'nın (2021, s. 95) da ifade ettikleri gibi temel kaygıyla mücadele etmek için kullanılan dört temel yol olduğunu belirten Horney, daha sonra ise spesifik olan on nevrotik ihtiyacı tanımlar ve bu konudaki görüşleri evrimleşip geliştikçe tanımladığı bu on nevrotik ihtiyacın üç genel kategori altında sınıflandırılabilceğini belirtmiştir.

Nilsu Baran'ın yalnızlık kaygısından doğan nevrotik ihtiyaçlar arasında en dikkat çeken, hiç şüphesiz, başkalarına karşı güç kazanmak için duyulan *nevrotik güç ihtiyacı*dır. Horney (1991, s. 46), bu ihtiyacın kaynaklanma nedenleri arasında, birçok şeyle birlikte, denetim dışı durumlar korkusunu ve çaresizlik korkusunu sayar. Nilsu'nun nevrotik güç ihtiyacı da buradan doğmuştur. Yalnız kalma korkusu,

güvensizlik duygusu onda farklı eğilimlerin doğmasına neden olmuştur. Annesi tarafından terk edilen Nilsu'nun anneannesi de ölünce geriye yalnızca babası, kardeşi ve Elvis kalmıştır. Bu durumda babasını kaybetmek onda ciddi bir endişe yaratmıştır. Bu nedenle babasının yeni bir ilişkiye başlaması da onun bu güven duygusunu sarsmıştır. Bunu ilk öğrendiğinde verdiği tepki hayli önemlidir:

Demek babam birini bulmuştu!

Babam 'birini 'bulmuştu!

Babam 'birini'...

Babam...

Baba!.. (37).

Nilsu, başlarda her ne kadar karşı olsa da daha sonra Selen'e karşı bir sempati duymaya başlar. Fakat nevrotik güç ihtiyacı onun gerçek duygularını yansıtmamasına engel olur:

Ona sarılmak istediğimi sanıyordum. Ama bunun yerine en sert sesimle; "Bu görüşünüze katılmıyorum, dokunmadan da sevmek olasıdır," dediğimi duyarak, irkildim. Hâlbuki bunu demek istemiyordum! Söylediklerimiz, düşündüklerimizin zıttı olduğunda, konuşan yalnızca yüreğimiz değil midir? Oysa Selen, daha ilk karşılaşmamızda yüreğimi görmüştü. Ürkekçe elini uzattı (57).

Selen'in iyi niyetli ve gayet yapıcı tutumlarına rağmen Nilsu'yu istemediği şekilde davranmaya iten şey onun üzerinde hâkimiyet kurma arzusudur. Burada niyet, mekânın, yani babanın asıl sahibinin kim olduğunu göstermektedir. Bunu yaparken babasını kırmış olduğunu fark eden Nilsu, "*Selen'e karşı kontrol edemediğim öfkem ve kıskançlığım da beni çok üzmüştü*" (58) diyerek bu noktaya değinirken yaşattığı olaydan dolayı babasını üzdüğü için de mağlubiyeti kabullenir: "*onun karşısında yenilmiştim işte*" (58). Yine de bütün bunlar Nilsu'nun hâkimiyet güdüsünü, en azından bir süre, dindirmez. Selen, ona karşı gerçekten duyarlı bir şekilde davranırken Nilsu, iyi niyeti göremeyecek kadar öfkeli: "*O sıralar Selen'in nasıl ince ve duyarlı bir kadın olduğunun ayrımında değildim henüz. Bana her el verişinde, canını yakarak iteleyişimle onu nasıl incittiğimi düşünmüyordum bile*" (79).

Açıkça görüldüğü üzere Nilsu, kendi yerini ona vermemek için bilinçli bir biçimde güç kullanmış ve karşısındakine hem duygusal hem de fiziksel zararlar vermekten çekinmemiştir. Nevrotik bireylerde görülen başkaları üzerinde güç kurma ve onları kontrol etme arzusunun bir örneğinin görüldüğü bu noktada, baskın olan

duygu, esasen, öfke değil korkudur. Nitekim, Nilsu'yu bu şekilde davranmaya iten şey yerini bir başkasına kaptırmaktır. Bu noktada, rakibin Selen olması önemli değildir; onun yerine başka bir kişi olsaydı veya olursa Nilsu yine aynı davranışları gösterecektir. Onun bu yaptığı eylem, bir güç arayışıdır.

Horney'ın (1999, s. 132) ifadesiyle güç arayışı her şeyden önce, kaygı içindeki temel öğelerden birisi olan çaresizliğe karşı bir koruma olarak iş görür. Nevrotik bir birey olan Nilsu, kendi içinde yarattığı bu çaresizlik veya zayıflık görünümüne karşı öylesine tiksinti duyar ki Selen'in herhangi bir yardımından, yol göstericiliğinden, bilimum iyimser tutumlarından kaçınır. Bu durumda, Nilsu'nun bu nevrotik ihtiyaçlarla başa çıktığı temel eğilimini insanlara karşı olma olarak yorumlamak olasıdır. Bu nedenle Selen ona elini verdiğinde, yani onun tarafına geçmek istediğinde ve onu anlamak istediğinde karşı koymuş ve canını yakmak istemiştir. Ama bütün bu eylemlerin nedeni güven kaygısıdır ve Nilsu, bunu yendikten ettikten sonra Selen'e karşı gayet ılımlı yaklaşır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde kendi karakterini bulan ve bütün nevrozlarından arınan Nilsu, Selen'e karşı sergilemiş olduğu davranışlardan pişmanlık duyar. Ancak bu, epey sonra olur çünkü önce, onun bir rakip olmadığını ayımsaması gerekir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu herkese karşı olma durumu normal bireylerde de görülebilir. Fakat davranışın artması ve merkezinde makul bir sebebin bulunmayışı, başka bir deyişle, kişinin kontrolü kaybetmesi ve salt rekabet duygusuna kapılması, bireyi nevrotik yapar. Nilsu'nun durumu budur. O, iki yeşil susamurundan birini boyayana kadar, yani iyileşene kadar nevrozlarla boğuşan bir kişidir. Onun bu durumunu açıklarken babasıyla olan ilişkisine de gerekir. Daha doğrusu, Nilsu'nun gözünden babasına bakmak ve babasının etrafındaki kadınlara odaklanmak gerekir. Nitekim bu, Nilsu'nun nevrozlarla mücadele ettiği dönemleri bir safha daha ileride anlaşılır kılacaktır.

Nilsu, Babası ve Diğer Kadınlar: "Babamın en çok sevdiği kadın ben olmalıydım"

Freud, gelişim kuramı çerçevesinde çocuğun 3-5 yaş arasını kapsadığını ifade ettiği fallik dönemde iki tür kompleks yaşadığını söyler. Freud'a göre erkek çocuğun ilk cinsel dürtüsü annesine yönelik olurken kız çocuğununki de babasına yöneliktir. Bu kompleks; id, ego ve süper-ego arasında yaşanan ilk karmaşadır ve bütün hayatı etkiler. Freud; erkek çocuğun yaşadığı komplekse Oidipus, kız çocuğununkine de

Elektra adını verir. K. Horney ise Freud'un bu komplekslerini tümüyle reddetmez ancak ona yeni açılımlar getirir. Bilindiği üzere Freud, kuramını açıklarken bunun biyolojik nedenlerden kaynaklandığını ifade eder ve bu davranışı evrensel olarak görür. Buna karşılık Horney (1994, s. 61-63) ise böyle bir davranışın olduğunu ama bunun evrensel olmadığını çünkü bu kompleksin nedeninin çevresel faktörler olduğunu söyler. "Ona göre oidipus kompleksi yalnızca bazı insanlarda gözlenen ve nevrotik sevgi ihtiyacının özel bir ifade biçimidir" (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2021, s. 107). Oysa Freud, aşağı yukarı her çocuğun bu dönemden geçtiğini ve bu kompleksleri sergilediğini ifade eder.

Daha evvel de ifade edildiği gibi Uzuner'in romanının başkışisi Nilsu Baran, özellikle annesine karşı büyük bir öfke besler, bir nevi, onunla rekabet eder. Buna karşılık babasına karşı daha ılımlıdır ve onu kimseyle paylaşmak istemez. Sevilay Altıkulaçoğlu (2005, s. 43) Freud merkezli tahlilinde romanın ana temasının elektra kompleksi olduğunu ifade eder. Nitekim romanın merkezinde Nilsu vardır ve Nilsu'nun tüm yaşamını etkileyen de babasına olan düşkünlüğüdür. Eğer, Freud merkezli bir okuma yapılırsa bu ifadelerin haklılık payı vardır. Fakat Horney'in konuya getirdiği "kültür" yorumu, Nilsu'nun davranışlarını açıklamada daha işlevseldir.

Nilsu, Altıkulaçoğlu'nun (2005, s. 29) da belirttiği gibi, daima yaşından büyük erkeklerle birlikte olur. O, bir ilişkiye başlarken, yaşı babasının yaşına yakın olan erkekleri tercih eder. "[E]ğer kızı olmasaydım babamı bir erkek olarak beğenir, onunla ilgilenirdim" (38) diyen Nilsu'nun ilk cinsel deneyimi yaşadığı erkek de kendisinden on yedi yaş büyük olan, okuduğu kolejde öğretmenlik yapan Mike'tır. Bu ilişki, Nilsu'ya babasıyla Selen'in ilişkisini hatırlatır çünkü onu kıskanır. Hakikaten de "Babamı bütün yaşamı boyunca yalnızca iki kadına mahkûm etmiştim: anneme ve bana!" (37) diyen Nilsu, babasına karşılık annesini kıskanmaz: "Çünkü anneler, babalarına âşık kız çocuklarının en büyük rakipleri de olsalar, sonuçta tehlikesizdirler. Ama 'birisi' bilinmeyendir ve çok tehlikelidir" (40).

Görüldüğü üzere Nilsu'da Selen'e karşı büyük bir düşmanlık varken annesine karşı daha ölçülü bir rekabet söz konusudur. Karen Horney'a (1994, s. 60) göre çocukta birçok nedene bağlı olarak düşmanlık uyanabilir. Çocuğa karşı saygısızlık, makul olmayan aşırı istekler, haksızlık, eleştirinin bastırılması, yasaklar ve güvenilmezlik gibi durumlar düşmanlık duygusunu doğurabilir. Dolayısıyla çocuğun

büyüdüğü şartlar, yani kültürel çevresi, çocukta bir güvensizlik hissiyatı oluşturduğunda, yani tehlikede olduğuna inandırdığı anda çocukta mutlaka kaygı yaratacaktır. Horney'a göre bu kaygıyı dindirmenin yolu ebeveynlerden birisine tutunmaktır ve çocuk, karşılığında onu rahatlatan bir sevecenlik alma şansı varsa bunu yapacaktır.

Horney için kesin kaygıdan kaynaklanan bu bir başkasına tutunma çabası, çoğunlukla sevgi sanılırsa da, en temelde, güven kaygısıdır. Nilsu'nun babasına olan ilgisinin temelinde yatan da bu "güven" kaygısıdır. Bu nedenle de bilinmez olarak nitelediği Selen için "*babamı gözden yitirme tehlikesi yarattı*" (41) demiştir. Çünkü zaten annesi tarafından terk edilen bir çocuk olarak Selen'in onu benimseyip benimsemeyeceği belirsizdir. Onu "bilinmez" olarak tanımlamasının nedeni de budur. Nilsu, yaşadığı yalnızlıktan doğan güven kaygısıyla babasına yakınlaşmış, onu bir sığınak olarak görmüştür. Üstelik bu, kişiliğini bulana kadar değişmez.

Nilsu, Selen'i iyice tanıyıp zararsız olduğuna kanaat getirince ona kızmaktan vazgeçer. Çünkü artık onu bir rakip olarak görmez. Buna karşılık babasına hâlâ kızamaz. Başlarda çok kızdığı Selen'i eve geri dönen annesine karşı savunmaya bile geçer:

Babam Selen'i sevdiği halde, annemle, o odada... Olabilir mi bu? Selen onu evde beklerken, o burada, annemle... Benim ince, duyarlı ve sevecen babam?... Benim çok özel, sevgili babam. Babam, Selen'i annemle aldatmış mıydı? Bu kadar kolayca, çabucak ve benim önümde. Benim babam...

Arkasından koşup, göğsünü yumruklamak ve bunu Selen'e nasıl yapabildiğini sormak istedim. Çok istedim. Babama hesap sormak istedim... Ama onun yerine odama gidip yatağıma attım kendimi. Zehir zehir ağladım (109).

Nilsu "ince, duyarlı ve sevecen" babasını Selen ile paylaşırken, bu defa, annesiyle paylaşmaz. Çünkü Selen artık annesinden daha güvenlidir ve ona göre, aslında yaşadığı kaygının sebebi de annesinin umursamazlığıdır. Buna karşılık babasına hâlâ karşı gelemez çünkü hâlâ ona alternatif olabilecek güvenli bir yeri yoktur. Annesi yeniden gidebilir, babasının Selen ile olan ilişkisi bir anda bitebilir. Bu düşünceler, onun babasına olan "anlık" öfkesini göstermesine engel olmuştur. Çünkü babası hem güveni hem de gücü temsil eder.

Bu noktada, Horney'ın itiraz ettiği bir başka meseleye, penis özentisi kavramına da değinmekte fayda var. Banu Yazgan İnanç ve E. Ercüment Yerlikaya (2021, s. 107-108), Horney'ın biyolojik olarak kadın olmak üzere tasarlanmış bir organizmanın psikolojik olarak erkek olmaya özendiği iddiasını kabul edilebilir görmediğini belirtirler ve bu noktada Horney'ı Adler'e daha yakın kabul ederler. Buna göre Horney, Adler'in birçok kadının erkeksi protesto tutumuna sahip oldukları görüşünü benimsemiştir. Bu tutumun altında yatan patolojik inanç, erkeklerin kadınlara üstün olduğu inancıdır.

Yalnızlık korkusuyla daima güvenlik kaygısı duyan Nilsu, sünnet olan erkeklerin bu yüzden "armağan" aldıklarını söyledikten sonra "*en önemlisi ayakta işeyebiliyorlardı*" (45) demiştir. Ona göre erkeklere en çok özendiği konu da budur. Oysa "*gecele bile yalnız başlarına sokağa çıkabiliyorlardı*" (45) diyerek asıl özendiği ve elde etmek istediği şeyi belli etmiştir. Nitekim, Selen'in o ana dek hiç bilmediği bir kadın tipiyle dünyasını alt üst ettiğini söyleyen Nilsu, daha sonra giderek ona dönüşür. Bu noktada Nilsu'nun asıl istediği şeyin güç olduğu anlaşılır. Nitekim o, güçlü bir kadın profiliyle ilk defa karşılaşmıştır. Bundan sonra ayakta işlemeyi değil, bağımsız ve güçlü olmayı arzulayan Nilsu, her ne kadar kafa yapıları uyumuş olsa da Teoman'ı da bu nedenle bırakmıştır.

Özetle, Nilsu'nun babasına olan ilgisinin temel nedeni yalnızlık kaygısıdır. Bu kaygı onu babasına daha yakın olmaya itmiştir. Ancak hem bu ilgi hem de ilgiye ilişkin kendine tanımladığı rakibi sabit değildir. Nilsu, başta annesini güvenli olarak görse de sonrasında Selen'in bir rakip olmadığını anlar ve ona anlayışla yaklaşır. Teoman ile tanışınca da babasından kopar. Hatta, "birine" bağlı olma fikri onu rahatsız ettiği için Teoman'ı da terk eder çünkü o ne erkek egemen bir hayatı ne de kaygı dolu dünyayı arzu eder; Nilsu'nun özgüveni, bir anlamda, artık yerine gelmiştir.

Bu, Nilsu'nun geçirdiği dönüşümün hikâyesidir. Bu dönüşüm, Nilsu için epey sancılı ve biraz da problematik olsa da gerçekleşmiştir. Nitekim onun içsel potansiyeli ve yeteneği, ona kendini gerçekleştirmesinde önemli bir kaynak olmuştur. Nilsu, gelişimini engelleyen unsurları ortadan kaldırınca gerçek benliğini bulmuştur.

Nilsu'nun İdealleştirdiği Benlik İmgesi ve Görkem Arayışı

K. Horney'ın (2022, s. 21), insan gelişiminin özel bir biçimi olarak gördüğü nevrotik süreç, kişiyi içsel strese maruz bıraktığı için kişiyi gerçek benliğine yabancılaştırır. Engin Geçtan'ın (1998, s. 256) da ifade ettiği gibi nevrotik süreç

insanı saldırgan, boyun eğen ya da kendine dönük tiplerden biri olmaya zorlar. Böyle bir durum da kişilikte köklü değişiklikler yapılmasını, belirli bir yaşam biçiminin geliştirilmesini, bir dizi ihtiyaçların ve duyarlıkların edinilmesini gerektirir. Bu noktada bireyin isteklerinin bir önemi kalmaz ve amaç, kendini koruyabilmektir.

Normal insan, diğer insanlarla iletişim kurarken potansiyelini, ihtiyaçlarını ve zaaflarını rasyonel bir biçimde dikkate alır. Böyle bir iletişim biçimine sahip kişi, gerçek kimliğe sahiptir. Horney'a (2022, s. 25) göre bu, kişinin toplumsal ve bireysel doğasının potansiyeliyle uyumlu, özgür, sağlıklı gelişimidir. Bununla birlikte her insanın sahip olmak istediği, elde etmek istediği birtakım özellikler, durumlar vardır. Bunlar gerçekleşirse gerçek kimliğin bir parçası olur ve zaten normal, sağlıklı bir birey için bu hayal ve gerçek birbirine yakındır. Yani kişi, elde edebileceği şeyi ister; en azından mümkün olanı zorlar.

Buna karşılık nevrotik bireyler, hayal güçlerini kullanarak, ideal bir benlik yaratırlar ve bunda ısrarcı olurlar. Horney'a göre (2022, s. 26-27) yoğun bir güvensizlik ve belirsiz bir endişe hâlinde olan birey, kendisine düşmanmış gibi algıladığı dünyada yalnız ve hatta çaresiz olduğunu düşündüğünde yaşadığı temel kaygı sonucunda çevresindeki en güçlü kişiye bağımlı kalabilir, isyan etmeyi ve uğraşmayı deneyebilir, başkalarını içsel yaşantıdan soyutlamayı ve duygusal olarak onlardan uzaklaşıp içine kapanmayı deneyebilir. "Kişinin gerçek yaşamda idealleştirilmiş imgesine ulaşmaya çalışması olarak tanımlanabilecek olan görkem arayışının üç ögesi vardır" (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2021, s. 100). Bunlar mükemmel olma çabası olarak kusursuzluk ihtiyacı, başarı ve üstünlük ihtiyacının sonucu olan nevrotik hırs ve başkalarını ezmek üzere kurulu olan kinci zafer ihtiyacıdır.

Bu bağlamda Nilsu'nun da idealleştirdiği kimlik çerçevesinde bir görkem arayışı içinde olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedilen üç madde içinde Nilsu'da baskın bir şekilde görülen nevrotik hırstır. Horney (2022, s. 33) bunu dış dünyayla ilgili başarıya ulaşma dürtüsü olarak tanımlar. Nilsu, romanın birçok yerinde Selen'den üstün olmaya gayret etmiştir. Ondandır daha zevkli, ondan daha güzel ve özellikle de ona karşı daha cesur olmak, Nilsu'nun en temel davranışlarından. Bu konuda başarıya ulaşmak için istemediği şekilde davranır. Selen'e karşı düşman olması için bir sebep yokken de onunla yarışır. Bir süre sonra aslında onun iyi olabileceğini düşünmeyi de bırakır ve yalnızca rekabet eder. Bu dürtüyü takip eden son öge ise kinci zaferdir. Horney'a göre (2022, s. 35) bu ise kişinin amacının başarısı yoluyla

ötekileri usanç verici durumlara sokmak ya da ötekilerin arasından sivrilerek iktidar sahibi olmaktır. Nilsu, “*bana her el verişinde, canını yakarak iteleyişimle onu nasıl incittiğimi düşünmüyordum bile*” (79) derken böyle bir kişiliğe sahiptir. Nilsu'nun burada amacı, onu güçsüz göstermek ve bunun üzerinden kendi gücünü inşa etmektir.

Öte yandan, Horney'a göre özün bu denli idealleştirilmesi ve nevrotik görkem arayışı, nevrotik gurur sistemini doğurur. Bu gurur sisteminin önemli bir parçası olan öz nefret, Uzuner'in romanı için de hayli önemlidir. Nevrotik kişi, çoğunlukla, gerçek dünya ve yarattığı ideal dünya arasında sıkışır. Bu sıkışma, bir kırılmayı doğurur. Horney'a (2022, s. 127) göre kendinden nefret etme, kişilikte ideal benliğin yaratılmasıyla başlayan bir yarılmayı görünür kılar. Bu, sürmekte olan bir savaşın göstergesidir. Horney'a göre bu, nevrotiğin en temel göstergesidir.

Nilsu, acımasızca davrandığı ama bir yanıyla da mükemmel olduğuna inandığı Selen'e karşı bu savaşı vermiştir. Ona sert davranmış, canını yakmış, onu küçük düşürmek istemiştir. Buna yeltendiği de olmuş, kendisi küçük düşmüştür. Burada, Selen'e karşı değil, babasına karşı utanç duymuştur. Selen'i o anda görmezden gelmiştir. Ancak onun mükemmel oluşu, Nilsu'yu şu sorgulamaya itmiştir:

Niçin bu denli mükemmeldi? Neden her şeye o sahipti -özellikle babama- ve ben on beş yaşında, zavallı, annesiyle babasının kendi keyifleri uğruna ortada bıraktığı, deneyimsiz, beceriksiz, zayıf kız çocuğuydum? (79).

Nilsu, kendini acımasızca aşağılamıştır. “Freud'dan bu yana psikiyatrik literatürde kendini suçlamalar, kendini küçültme, değersizlik duyguları, hiçbir şeyden keyif almama, kendine yönelik doğrudan yıkıcı davranışlar, mazoşist eğilimler olarak tarif edilmiştir” (Horney, 2022, s. 132). Nilsu, zaman zaman gerçek benliğine döner ve bu yaptıklarının mazoşistçe olduğunu fark eder: “*Onların elleri birbirinden kopuncaya dek sürecekti inadım, kıskançlığım ve mazoşistliğim*” (62). Bu noktada Nilsu'nun yaptığı şey yaratılan ideal kimlikle gerçekte asla olmayan bir savaşa girmektir. Nitekim, ideal kimlikten uzaklaşınca Selen'i kendine yakın görmüş ve onunla arkadaş olmuştur. Ona bu yolu açan şey ise kendine yönelik yaptığı acımasız eleştirilerdir. Bu eleştiriler, onu gerçek benliğine götürmüştür.

Sönük Bir Yaşama Sevinci: Teoman'ın Yaşamöyküsünde Nevrotik Hususlar

K. Horney (2022, s. 25), fırsat verildiğinde insanın kendine özgü insan olma potansiyelini geliştirmeye yatkın olduğunu vurgular ve ancak o zaman gerçek benliğin canlı kanlı güçlerini geliştireceğini söyler. Annesi “*Cahide Hanım'ın en canlı yaşama sevinci*” (49) olan Teoman'a öyle bir fırsat verilmemiştir. Betül Kaleli'nin de (2005, s. 145) ifade ettiği gibi Cahide Hanım evlilik için yaratılmış bir kadın değildir ve kitapları, okuma tutkusunu, Nayyire Gömiç adlı bir yazarla mektuplaşması ve oğlu Teoman onu hayata bağlayan şeylerdir. Cahide Hanım bu üç hususu da edebiyat çatısı altında toplamaya çalışır ve tam da burada Teoman üzerindeki etkisi devreye girer. Cahide Hanım fazla tutucu, oğlu üzerinde baskı kuran bir kadındır. Nitekim “*lisede içinde kalan edebiyat tutkusunun öğretmenlik veya yazarlığa dönüşemeyişindeki düş kırıklığı ve eziklik duygusunu*” (26) Teoman üzerinden telafi etmeye çalışmıştır:

“Teo'nun farklı olduğunun, doğduğundan beri farkındayım. Taşkınlık ve çılgınlıklarında daima zekâ ve espri bulunması bunun bir belirtisidir. Oğlum ne yaparsa yapsın, özel ve orijinal birisi olacak, bu yüzden onu pek az kişi anlayabilecektir,” derdi Cahide Hanım; ilk anlayanın kendi olduğunun gururuyla (29).

İşte bu süreç Teoman'ın temel düşmanlığını oluşturmuştur. Teoman, annesinin baskısıyla kendi kimliğini bir türlü bulamaz. Birçok işe atılır, hiçbirinde başarılı olamaz. İki evlilik yapar, ikisinde de mutlu olmaz. Yakın çevresi ondan bahsederken ütopyacı olduğundan ve hiçbir başarısı bulunmadığından söz ederler. Anlatıcının ifadesine göre Teoman bunların hiçbirine aldırılmaz ama Ablası Nergis bile ondan “*hep böyle ütöpik, hata sekter ve pasifize biriydin*” (30) diye bahseder. Nevrotik ihtiyaç bağlamında bakıldığında bu söylemlerinin onu yaşamı dar sınırlar içinde tutmaya ittiği söylenebilir. Teoman, esasen, birçok konuda kendisine güvenmez. Buna karşılık farklı olduğunu düşünür, bundan keyif alır: “*Dostlarının bile bakışlarında ona 'deli' ile 'zavallı' arasında yer alan bir tahtası eksik'e ayrılmış renkler bulunduğunu yadsımıyordu. Fakat bu onu rahatsız etmiyor, hatta bir ayrıcalık keyfi bile veriyordu*” (29).

Teoman'daki beğenilme eğilimi, Horney'ın bahsettiği nevrotik ihtiyaçlar arasında başkalarının hayranlığını kazanma olarak görülebilir. Onun eğilimini ise insanlardan uzaklaşma biçiminde yorumlamak mümkündür. Bütün bunlar, çocukluk ve gençlik dönemlerinde kendi kimliğini yaşayamayan bir bireyin, olgunluk

sürecinde yaşadığı sorunlardır. Horney'ın ifade ettiği kültürel çevre hususu, Nilsu'da olduğu gibi, onun için de geçerlidir.

Bununla birlikte o, ablasına aşkla bağlıdır. “Çünkü ablası zaten hayranlık duyulacak denli akıllı, güçlü ve zariftir” (30). Teoman, ablasında annesini bulduğu için ona hayranlık duyar. Horney (1994, s. 63) çocukluk ilişkilerinin bir bütün olarak kişilik yapısını büyük ölçüde etkilediğini ve bu durumda, sonraki yıllarda başkalarına yönelik tutumlar, çocukluk tutumlarının tekrarı olmadığını, temeli çocuklukta atılan kişilik yapısından kaynaklanan tutumlar olduğunu söyler. Teoman'ın ablasına aşkla bağlanması, annesine ulaşamayacak olmanın bilincinde gelişen ve en azından onun gibi görünen ve ona benzeyen bir başkasına olan bağlılıktır. Teoman için annesi ulaşılmaz bir değerdir. Ona hastalıklı bir biçimde bağlıyken babasına da içten içe nefret duyar. Ondan hiç söz etmez. Onunla bir mücadele hâlinindedir. Sevilay Altıkulaçoğlu (2005, s. 51) bu ilişkiyi Oidipus kompleksiyle açıklar. Freud merkezli bir okumada bunun doğru olduğu söylenebilir ancak Horney'ın ifadeleriyle Teoman'ın annesine bu denli bağlı olmasını annesinin onun üzerinde kurduğu tahakküm ile açıklamak da mümkündür.

Kendine dönük bir tip olan Teoman'ın idealize ettiği benlik de oldukça ürkütücüdür. Daha önce açıklaması yapılan görkem arayışının, Horney'ın (2022, s. 33) deyimiyle, en gözle görünür ve dışa dönük olanı nevrotik hırs, onun benliğinin en önemli yapısını teşkil eder. Nergis'in ifadesiyle okul temsillerinde rolünü beğenmediği için ya sahneyi terk eder ya da çıkıp kendi uydurduğu sonu oynar (31). Teoman bu eylemlerini şablonların dışına çıkmak olarak yorumlasa da özünde rekabet vardır. Horney (1988, s. 103), nevrotik insanın kusursuzluğa yönelik dinmek bilmeyen çabalarına ve ulaşılan kusursuzluğa duyulan olanca inanca rağmen nevrotik insanın en çok istediği şey olan özgüven ve saygıyı elde edemeyeceğinden söz eder. Teoman da olanca çabasına rağmen ne iyi bir yazar ne iyi bir eş ne de iyi bir oyuncu olabilmıştır. Üstelik her geçen gün özgüveni de kırılmaktadır. Bu süreç, Nilsu ile tanışınca biraz olsun farklılaşır.

Bu noktadan sonra Teoman, roman için bir norm karakterdir. Bilindiği üzere norm karakter, başkarakterden sonra ferdi planda en çok boyutlu olan ve en fazla derinliğe sahip olan kişidir (Stevick, 1988, s. 189). Bu bakımdan Teoman'ın çok boyutlu bir biçimde romanda yer aldığı ve Nilsu'dan sonra -Selen'le birlikte- en fazla öne çıkan isim olduğu söylenebilir. Üstelik Teoman'ı Nilsu'yu tamamlayan bir şahıs olarak da görmek gerekir. Nitekim, Nilsu onu tanıyınca kendi kişiliğini oturtur. Ayrıca

Teoman kendi kişiliğine kavuşmadan terk edilmiştir. Buna rağmen “psikolojik ve karakter bakımından büyük bir derinliğe sahip olması” (Çetişli, 2007, s. 68) sebebiyle onun yuvarlak kahraman olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim annesinin ölümünden sonra hayatına dönebilmiş ve farklı bir kadını hayatının merkezine alabilmiştir. Yani yaşanan gelişmelere göre şekil almış, biraz da olsa değişmiştir. Bütün bunlar onun nevrotik eğilimlerini düzeltmeye yetmemiştir.

Sonuç

Buket Uzuner'in *İki Yeşil Susamuru, Anneleri, Babaları, Sevgilileri ve Diğerleri* adlı romanı genç bir kadının kendisiyle hesaplaşmasını merkeze alan bir eserdir. Esere ilişkin birçok kuramsal çalışma yapılmıştır ve psikanalitik kuram da bunlardan birisidir. Freud merkezli yapılan okumada eserdeki kişilerin ruhsal çatışmaları açıklanmaya çalışılmışsa da Horney'a göre yapılacak okumanın daha farklı sonuçları vereceği ortadadır. Bu nedenle de eserin başkişisi Nilsu Baran, yaşadığı kaygılar nedeniyle çevresindeki insanları çeşitli şekillerde kategorize etmiş ve onlara da farklı biçimlerde yaklaşmıştır. Annesine suçlarken babasına merhametle yaklaşan Nilsu, babasının sevgilisini de kendisine rakip olarak görmüştür. Bu nedenle onunla, en azından kişiliği oturana dek, pek iyi anlaşmamıştır. Bu ise onu nevrotik bir birey olmaya itmiştir.

Karen Horney'in psikanalize getirdiği yeni düşünceler çerçevesinde bir hastalık olarak nevrozu merkeze alan bu çalışmada, daha önce Freud merkezli bir okuması yapılan esere farklı bir açıdan bakılmıştır. Buna göre Freud, nevrozu bireyin içsel çatışmalarından kaynaklanan psikopatoloji olarak görürken Horney daha çok temel kaygı üzerinden açıklar ve bu kaygının oluşmasını da kültürel sebepleri olduğunu söyler. Freud için cinsel içgüdülerin bastırılması olan nevroz, Horney için temel güvensizlik ve yetersizlik hissiyle başa çıkma hâlidir. Nitekim Horney'a göre insan davranışlarının merkezinde emniyet duygusu ve doyum vardır. İnsan, bunları sağlamak için kendinden ödün verir. Uzuner'in romanında da bunun örnekleri görülmüştür.

Nilsu Baran'ın babasına düşkün olmasının temel sebebi sağlıklı bir aile hayatına sahip olmamasıdır. Annesinin bir ressamla evi terk etmesi Nilsu'yu sarsmıştır. Böylece babasının da kendisini terk etme ihtimali üzerinde duran Nilsu, onu kimseyle paylaşmamıştır. Selen'e olan düşmanlığının altında yatan asıl sebep de budur. Bu noktada Horney'in kuramının gayet geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim Nilsu'nun emniyet duygusunu karşılayamaması onu benliğini zedelemiştir.

Horney'in haklı olduğu bir diğer husus ise Oidipus kompleksiyle ilgili söylemleridir. Horney, çocukların ebeveynleriyle olan çatışmalarının Freud'un aksine cinsellikle değil, çocukların ebeveynleriyle olan ilişkilerindeki düşmanlık duygularıyla, yani çevreyle alakalı olduğunu savunur. Horney'a göre bu davranışlar her çocukta olmaz ve ancak temel düşmanlığı yaşayan çocuklar bu duyguya, daha doğrusu rekabete kapılır. Romanda ise Nilsu'nun babasına aşık bir kız olması, ona ulaşamayacağı için yaşından büyük erkeklerle, yani babasına benzeyen kişilerle birlikte olması onu Freud'un ifade ettiği "elektra kompleksine" yaklaştırır gibi görünür. Oysa bu tam anlamıyla doğru değildir çünkü Nilsu; babasını, annesiyle istemeyerek de olsa paylaşır ancak Selen'le paylaşmaz. Çünkü buradaki asıl sorun, az önce ifade edildiği gibi, emniyet duygusudur. Nilsu, kendi kişiliğini bulup Teoman'la sevgili olunca Selen'in rolüne bürünür. Onun kızı da Nilsu'yu kıskanır çünkü o da aynı endişeyi taşır. O hâlde, merkezinde endişe olmasaydı Nilsu babasını kıskanmazdı denebilir.

Çalışmada, Nilsu'nun görkem arayışı içinde yarattığı ideal kimliği ve gerçek kimliğinin uyumsuzluğundan doğan kırılmanın ona asıl benliğini bulma fırsatı verdiği görülmüştür. Buna karşılık annesi tarafından baskılanan ve bu nedenle asla gerçek tercihlerini yapamayan Teoman'ın aynı şansa sahip olmadığı anlaşılmıştır. Onun kişiliği de Nilsu'nun hastalıklı hâli gibidir. Kendine, merkezinde nevrotik hırsın olduğu, ideal bir kimlik yaratmıştır. Bu kimlikle girdiği hiçbir savaştan galip ayrılamamıştır. İki kez evlenip boşanan Teoman, kurduğu onca dernek ve oluşumla da bir başarıya erişemez. Nilsu'nun onu terk etmesi de belki de ona yapılan son darbe olmuştur. Nitekim yeni bir kayıp ondaki güvensizlik duygusunu perçinleyecektir.

Sonuç olarak, Buket Uzuner'in bu romanında insan ilişkilerinde çocukluk döneminde yaşanan temel kaygının ne denli belirleyici olduğu görülmüştür. Bu kaygıyla başa çıkmaya çalışan karakterler birçok defa kendilerinden ödün verdiği ve aslında hep güven arayışı içinde oldukları saptanmıştır. Yine de hatırlatmakta fayda var ki bu çalışma Horney'in görüşleri esas alınarak yapılmışsa da Freud merkezli tahlilleri inkâr etmez. Yalnızca esere, farklı bir açıdan bakma imkânı sunar.

Kaynakça

- Altıkulaçoğlu, S. (2005). *Buket Uzuner'in Romanlarının Psikanalitik Yöntemle İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cebeci, O. (2004). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çetışli, İ. (2007). *Metin Tahlillerine Giriş I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Freud, S. (2019). Nevrozlar, Psikoz ve Sapkınlık. (A. Beşiryan, Çev.). *Cogito*, 9, 13-20.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Horney, K. (2022). *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi*. (E. Erbatur, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Horney, K. (1999). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*. (E. Erbatur, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Horney, K. (1998). *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi: Öz Gerçekleştirme Kavgası*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Horney, K. (1994). *Psikanalizde Yeni Yollar*. (E. Erbatur, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Horney, K. (1991). *Kendi Kendine Psikanaliz*. Çev. Emre Erbatur. Ankara: Öteki Yayınları.
- İkiz, T. (2006). Klasik Nevroz Kuramı ve Güncel Yaklaşımlar. *Psikanaliz Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kaleli, B. (2005). *Buket Uzuner'in Hikâye ve Romanları Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kierkegaard, S. (2020). *Ölüme Götüren Hastalık*. (N. Beier, Çev.). İstanbul: Alfa Kitap.
- Stevick, P. (1988). *Roman Teorisi*. (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Uzuner, B. (1999). *İki Yeşil Susamuru, Anneleri, Babaları, Sevgilileri ve Diğerleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yazgan İnanç, B. ve Yerlikaya, E. E. (2021). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.

Summary

Buket Uzuner is one of the prominent authors in contemporary Turkish literature. Her novel *Two Green Otters* has been widely read and acclaimed since the day of its publication. The novel revolves around the life story, or more precisely, the developmental trajectory of a young woman named Nilsu Baran. Nilsu has experienced intense internal conflicts before finding her true self. As is known, neurosis is one of the responses to psychological conflicts. In this study, which focuses on neurosis as an illness within the framework of new ideas introduced by Karen Horney in psychoanalysis, an attempt is made to approach the work from a different perspective than the previously Freud-centric interpretations. The primary aim of the study is to uncover the reasons behind the neurotic attitudes of the two significant characters in Uzuner's novel. In doing so, another goal of the study is to open a discussion on the functionality of Horney's theories through the analysis of a fictional work.

As is well known, while Freud views neurosis as psychopathology stemming from an individual's internal conflicts, Horney explains it more in terms of basic anxiety and attributes the formation of this anxiety to cultural factors. For Freud, neurosis is the result of the repression of sexual instincts, whereas for Horney, it is a coping mechanism for a fundamental sense of insecurity and inadequacy. Indeed, according to Horney, at the core of human behaviors are the feelings of safety and satisfaction, and individuals may compromise themselves to secure these.

According to Horney, the disease that gives rise to internal conflicts is much more influenced by social and cultural conditions than is commonly believed. Emphasizing the impact of childhood problems on later behaviors, Horney asserts that children who do not receive sufficient attention and affection from their parents develop feelings of hostility first, and then succumb to basic anxieties. Horney states that individuals, in order to overcome these anxieties, exhibit three tendencies: moving toward people, moving against people, and moving away from people. Neurotic individuals, compared to normal individuals, tend to be excessively attached to one or more of these tendencies in a radical manner. This, in turn, reveals a self that Horney describes as a compulsion, which is an idealized self.

However, it can be said that Horney did not reject Freud's famous Oedipus and Electra complexes but rather offered new insights into them. In Freud's theory, these complexes are the first conflicts between the id, ego, and superego, affecting one's entire life. Moreover, according to Freud, almost every child goes through this stage. In contrast, Horney acknowledges the existence of such behavior but argues that it is not universal because the cause of these complexes lies in environmental factors. According to Horney, these complexes are observed only in some individuals and represent a specific form of neurotic need for love.

In this study, the theoretical framework primarily focuses on the Horneyan theory, and Buket Uzuner's novel is examined. The method employed in this process is a comparative reading experience. Initially, the theory in question is explained in outline, followed by an attempt to interpret the behaviors and developmental processes of the characters in the novel in light of these explanations.

In this context, the protagonist of the novel, Nilsu Baran, has experienced a profound sense of loneliness and abandonment due to the absence of a healthy family life. Nilsu is a young girl deeply attached to her father. The primary reason for Nilsu Baran's attachment to her father is the lack of a healthy family life. The departure of her mother with a painter has deeply affected Nilsu. Thus, fearing the possibility of her father also abandoning her, Nilsu has kept her relationship with him private. The underlying cause of her hostility towards Selen is also rooted in this fear. At this point, it can be said that Horney's theory is highly applicable. Indeed, Nilsu's inability to fulfill her sense of security has damaged her sense of self.

The fact that in the novel is in love with Nilsu's father and is involved with older men who resemble her father, whom she cannot reach, may seem to bring her close to what Freud expressed as the "Electra complex" due to unattainable desires. However, this is not entirely accurate because Nilsu reluctantly shares her father with her mother but does not share with Selen. The real issue here, as mentioned earlier, is the sense of security. When Nilsu finds her own identity and becomes romantically involved with Teoman, she assumes Selen's role. Selen's daughter also envies Nilsu because she harbors the same concern. Therefore, it can be said that if there were no anxiety at the center, Nilsu would not envy her father.

Teoman, on the other hand, has experienced similar conflicts as he is oppressed by his mother, preventing him from ever making authentic choices. His personality is akin to Nilsu's pathological state. He has crafted an ideal identity with a neurotic ambition at its core. However, he has never emerged victorious from any conflict he entered with this identity. Teoman, who has been married and divorced twice, also fails to achieve success with the numerous associations and initiatives he has established. Nilsu leaving him may have been the final blow dealt to him. Indeed, a new loss will further solidify his sense of insecurity.

In conclusion, it has been observed in Buket Uzuner's novel how the fundamental anxiety experienced during childhood plays a decisive role in human relationships. Characters attempting to cope with this anxiety are seen to compromise themselves many times, revealing that they are, in essence, always in search of trust. Nevertheless, it is worth noting that, while this study is based on Horney's views, it does not deny Freudian-centric analyses. It simply provides an opportunity to look at the work from a different perspective.

POLİFONİK ÜSLUPTA BİR KÖY DESTANI: TAŞ TAŞ ÜSTÜNDE

A VILLAGE EPIC IN POLYPHONIC STYLE:
STONE UPON STONE

Nevra VARDAL ATAK
Dr., vardalnevra@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 14 Şubat 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 14 February 2023
Date accepted: 21 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Köy Akımı; Destan; Köy Romanı;
Polifonik Üslup

Keywords

Village Movement; Epic; Village
Novel; Polyphonic Styl

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.34

Öz

Polonya edebiyatında köy akımının önemli örneklerinden birini oluşturan, Wiesław Myśliwski'nin *Taş Taş Üstünde* (Kamień na kamieniu) başlıklı romanı, Polonya köy yaşamına tutulan bir ayna gibidir. Yazarın günlük köy yaşamına detaylıca değinmesi, doğanın köy yaşamı üzerindeki etkisini ele alması, köy gelenekleri ve ritüellerini yansıtması ve köylünün inanç konusundaki eğilimlerini ortaya koyması bağlamında, yapıt bazı edebiyat eleştirmenleri tarafından bir köy destanı olarak adlandırılır. Bu açıdan da Polonya edebiyatında köy sorunsalını en iyi şekilde yansıtan Nobelli yazar Władysław Reymont'un *Köylüler* (Chłopi) adlı romanıyla benzerlik gösterir. Destansı özellikleri aynı zamanda onu Adam Mickiewicz'in *Bay Tadeusz* (Pan Tadeusz) başlıklı epik manzumesine de yaklaştırır. Bu iki yapıt da Polonya edebiyatı için oldukça önemli, mihenk taşı kabul edilen yapıtlardandır.

Romanın destan türüne yakıştınlmasındaki önemli nedenlerden biri de üslubudur. Başkahraman Szymon Pietruszka'nın dilinden bir monolog biçiminde anlatılan olaylarda, bilinç akışı ve iç monolog teknikleri kullanılarak üç kuşak geriye dek uzanılır. Bu yöntemler sayesinde de Polonya siyasi tarihindeki önemli dönüm noktalarına değinilir. Ayrıca okur Polonya köyünde zaman içerisinde yaşanan değişimlere de tanıklık yapmış olur.

Kronolojik bir sıra olmaksızın, geçmişle şimdinin iç içe geçerek ilerleyen romanın içeriği Szymon'un köy jargonuyla zenginleşmiş, mizah dolu, ironik ve coşkulu diliyle, gerçekçi ve hatta natüralist betimlemeleriyle şekillenir. Ayrıca yazar, günlük konuşma tarzını, retorik bir stilde beslemiş, zaman zaman şiirsel betimlemelere yer vermiştir. Felsefi ve politik propaganda tonun da içinde bulunduğu bu polifonik üslup, romanın anlatımındaki zenginliği ortaya koymaktadır.

Abstract

Wiesław Myśliwski's novel, *Stone upon Stone* (Kamień na kamieniu), which is one of the important examples of the village movement in Polish literature, is like a mirror held up to Polish village life. The work is called a village epic by some literary critics, in the context of the author touching on daily village life in detail, discussing the effect of nature on village life, reflecting village traditions and rituals, and revealing the villagers' tendencies towards faith. In this respect, it is similar to Nobel Prize-winning author Władysław Reymont's novel *The Peasants* (Chłopi), which best reflects the village problem in Polish literature. Its epic characteristics also bring it close to Adam Mickiewicz's epic poem titled *Mr. Tadeusz* (Pan Tadeusz). These two works are very important and considered touchstones for Polish literature.

One of the important reasons why the novel is attributed to the epic genre is its style. The events, narrated in the form of a monologue by the protagonist Szymon Pietruszka, extend back three generations using stream of consciousness and internal monologue techniques. Thanks to these methods, important turning points in Polish political history are touched upon. In addition, the reader witnesses the changes that took place in the Polish village overtime.

The content of the novel, which proceeds without a chronological order, intertwining past and present, is shaped by Szymon's humorous, ironic and enthusiastic language, enriched with village jargon, and realistic and even naturalistic descriptions. In addition, the author nourished his daily speaking style with a rhetorical style and occasionally included poetic descriptions. This polyphonic style, including the philosophical tone and political propaganda tone, reveals the richness of the novel's narrative.

Giriş

Polonya'nın en prestijli edebiyat ödülü olan Nike'yi iki kez kazanan tek yazar olan Wiesław Myśliwski, *Taş Taş Üstünde (Kamień na kamieniu)* başlıklı romanını 1984 yılında ilk defa yayımladığında, yapıt yılın en dikkat çekici edebi etkinliği olarak anılmaya başlanır ve Polonya edebiyatında köy akımını en başarılı temsil eden yapıtlardan biri olarak kabul edilir. Kökleri on dokuzuncu yüzyıla, Genç Polonya dönemi olarak adlandırılan, Polonya edebiyatında modernizmin hüküm sürdüğü yıllara dayanan köy akımı, yirminci yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında yeniden gündeme gelmiş, Myśliwski ise romanıyla bu akımın adeta başyapıtını ortaya koymuştur.

Köy konusunun ve köy sorunsalının Genç Polonya döneminden beri popüler bir içerik olarak ele alındığı bilinmekle beraber, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında köy yaşamının yansıtılması bakımından perspektifini değiştirdiği görülür. Edebiyat tarihçisi Stanislaw Burkot, köy akımını açıklarken, “*Köy akımı altmışlı ve yetmişli yıllarda, Avrupa edebiyatları arasında yerel, zengin ve kadim köylü (halk) kültürüyle uyumu nedeniyle Polonya edebiyatının farklılığını vurgulayan belirli bir estetik biçim yaratma çabasıydı*” (Burkot, 1991, s. 322) ifadelerini kullanır. On dokuzuncu ve hatta yirminci yüzyılın ilk yıllarında bile köy, öncelikle köyden gelmeyen yazarların kalemlerinde bir betimleme konusu olarak ön plana çıkmaktadır. Savaş sonrasında ise, köy kökenli yazarların kırsal bölgelerden kentlere gelişleriyle oluşturdukları yeni sınıfın sosyal gelişim olgularını tanımlamaya çalışmaları ve köy temasına bireysel deneyimleri üzerinden yaklaşımları sonucunda, yapıtlardaki köy izleği yeni bir görünüm kazanır. Bu nedenle, savaş sonrası edebiyatta, köy konusuyla ilgili sosyolojik ölçüte göre bir ayırım yapılır. Köy kökenli olmayan sanatçıların yapıtlarında köy unsurları “kırsal temalar” başlığı altında değerlendirilirken, köy kökenli yazarların yapıtlarındaki köy detayları “köy akımı” başlığı altında ele alınır.¹ Bin dokuz yüz altmışlı yılların öncesinde bittiğine inanılan bu köy akımıyla ilgili verdiği bir röportajda, yazar şunları ifade eder:

Köy kültürü hakkındaki düşüncelerimizde hata yapıyoruz: köy yaşamı bittiği için köy kültürünün de bittiğini düşündük. Oysa bu doğru değil. Yunan ve Roma dünyası da çoktan yitip gitti, ne var ki kültürleri hala canlı, ilham verici. Bu nedenle hala onun içinde yaşıyoruz (Detka, 2003, s. 133).

¹ Detaylı bilgi için bkz. Zawada, A. (1983). *Gra w ludowe: Nurt chłopski w prozie współczesnej a kultura ludowa*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Myśliwski'nin kendisi de köy kökenine sahip olduğu için çağdaş Polonya köyünün sorunlarını derinlemesine kavrayıp ifade etmekte güçlük çekmez. Ne var ki ele aldığı olaylar ve köy betimlemeleri, Polonya edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Stefan Żeromski'nin (1864-1925) köyü ve köylüyü ele alış biçiminden oldukça farklıdır. Myśliwski, Żeromski'nin natüralist bir tonda yansıttığı yoksulluk, sefalet, ölüm ve vahşet betimlemelerinden uzak, daha çok 1924 yılında Nobel edebiyat ödülünü kazanan Polonyalı yazar Władysław Reymont'un (1867-1925) 1904 yılında kaleme aldığı *Köylüler (Chłopi)* adlı romanında altını çizdiği köylülerin günlük yaşamları, gelenekleri, ritüelleri, gerçekliği ve doğanın insan kaderi üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşır. Ayrıca, Reymont'ta kendi romanında işaret ettiği olduğu gibi Myśliwski de köylü ile toprak arasındaki bağın çok güçlü ve kırılmaz olduğunu vurgular.

Bu noktada romanın bazı edebiyat eleştirmenleri tarafından, doğrudan “köy destanı” olarak değerlendirildiğini ifade etmek gerekir. Yaptın böyle bir türde kategorize edilmesinin öncelikli nedeni kuşkusuz ki köy akımını çok iyi yansıttığının yanı sıra Polonya köy yaşamı ve köylüsünün özelliklerini incelikleriyle göstermesidir. Bu özellikleri, Tıpkı Reymont'un destansı romanında olduğu gibi, günlük köy yaşamı, doğanın köy yaşamı üzerindeki etkisi, köy gelenekleri ve ritüelleri, köylünün inanç sistemine yaklaşımı başlıkları altında sıralamak mümkündür. Ayrıca, destanlar, belirli bir topluluğu köklerinden etkileyen önemli tarihsel olayları ele alırken, genellikle bu topluluğa özgü bir kahramanın gelişimini de yansıtır. Bu bağlamda romanın Polonya köyünü ve başkahraman üzerinden Polonya köylüsünü II. Dünya Savaşı gibi önemli bir tarihsel an içinde göstermesinin yanı sıra, savaş sonrası sosyal ve ekonomik değişimlerin, ayrıca politik gelişmelerin de yapıtın destansı yapısına katkıda bulunduğunu ifade etmek gerekir. Romanın bu güçlü destansı yapısını, çok sesli, polifonik anlatımını besler. Günlük dil, köy jargonu, propaganda tonu, şiirsel betimlemeler ve ifadelerde kullanılan mizahın gücü bu polifonik anlatımı oluşturan unsurlardır. Aşağıdaki bölümlerde, romanı bir köy destanına yakınlaştıran tematik unsurlar ve dilsel özellikler detaylıca incelenecektir.

Romanın Destansı Özellikleri

Köy akımının en önemli örneklerinden olan ve bir köy destanı olarak kabul edilen *Taş Taş Üstünde*, sınırları Polonya köyünün pastoral görüntüsüyle çevrelenmiş bir romandır. Köylünün günlük yaşantısı ise bu sınırları dolduran ayrıntılardır. Kadınların ev işleri, erkeklerin tarlada yaşadıkları, çocukların okul ve kilisede aldıkları eğitimler, gençlerin severek katıldığı içkili ve danslı eğlenceler, bu

eğlencelerde yaşanan aşklar ve kavgalar köylünün günlük yaşantısını oluşturan parçalardan bazılarıdır.

Myśliwski'nin köylünün bu sıradan yaşamı içerisinde kurguladığı romanında vurguladığı konuların başında ise insan yaşamının doğa ile bağlantısı gelmektedir. Her ne kadar, II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki tarihsel gerçeklikler bu baği sistematik biçimde gevşetmiş, doğa yerini kente bırakmış olsa da yazar, insanın doğanın ritmiyle uyum içinde yaşamasının, onunla bir arada var olması ve karşılıklı biçimde tamamlanması durumunun altını çizer. Mevsimler büyük ölçüde kahramanların eylemlerinin belirleyicisidir. Tarlada ne zaman, hangi işin yapılması ve hangi zamanların dinlenme zamanları olması gerektiğine karar veren aslında doğanın kendisidir. Bu noktada köy yaşamının Polonya köyü sınırlarından çıkarak, Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inde temellerini attığı evrensel köy yaşamı sınırlarına ulaştığını ifade etmek gerekir. Myśliwski'nin çizmeye çalıştığı bu pastoral yaşamın bir parçası da, köylülerin dini ritüellerle birleştirerek yarattığı geleneklerdir. Bu geleneklerden en önemlisini kuşkusuz ki, mahsulün bereketli olması için Noel'de yeni bir somundan kesilmiş bir dilim ekmeğin, baharda pulluğu ilk defa sürerken, tarlanın ilk bölümüne konulması oluşturur. Ekmek, romanda çok önemli bir semboldür. Toprağın meyvesidir. Doğa ve insanın bir tür birleşimidir, aynı zamanda bir kutsallığı temsil eder. Szymon'un babasıyla henüz küçükken aralarında geçen konuşma bu duruma örnektir:

Biraz büyüdüğümüzde, bazen babama, eğer tarlaya bir dilim ekme koymazsak ne olacağını sorar olmuştuk. Bu soru karşısında kaşlarını çatar bize şeytan tarafından baştan çıkarılmışız gibi bakar, anamı tanık tutmak için ona sorardı:

-Anaları duydun mu, senin itlerin, aklına neler geliyor? Şimdi sopayı alacağım, bu şeytan düşüncelerini kovalayacağım. Hemen haç çıkarın kâfirler!

(...)Ne var ki babamın öfkesi, çabuk parladığı gibi çabuk sönerdi. Cebinden tütün torbasını çıkarır, cigara sarar, o sırada da ekmeği koymazsak ne olacağını anlatmaya başlardı.

-Uğursuzluk olurdu, bu uğursuzlukları sıralamaya başlardı, zararlı otlar biter, dolu yağar, don olur, kuraklık olur, fare, böcek, parazit ürer, en kötüsü de toprak üretkenliğini yitirir, taş gibi olurdu. Babamın sıraladığı bu uğursuzluklara, dedem de kendininkileri ekledi (Myśliwski, 2016, s. 390).

Destan türü, “*gelenek ve göreneklerin izlerini taşır*” (Özdemir, 2007, s. 73). Romanda da köy yaşamında büyük önem taşıyan gelenekler, başkahramanın dini inançlarını da güçlü bir biçimde etkiler. Dini konulara değinirken, yazar, kurumsal ve dogmatik bir din anlayışındansa doğaya ve geleceğe daha büyük bir yakınlık duyduğunu ortaya koymaktadır. Myśliwski'nin yarattığı köylü tipi, her adımda Tanrı'nın ona eşlik ettiğine ve günlük işlerdeki mücadelesini gözlemlediğine inanır. Tüm istekler Kurtarıcı'ya yöneltilir, ona bir Tanrı'dan çok neredeyse bir insan gibi davranılır. Szymon'un geçirdiği kazada bacağındaki sakatlık yüzünden yaklaşık iki sene hastanede yattığı dönem, aynı odadaki hastalardan biri olan Ambroży'nın sözlerinde toprakla bütünleştirdiği Tanrı'yı nasıl kişileştirdiğini görmek mümkündür: “*Söz konusu toprak olunca yaradan bağışlar seni. Yaradan hep bağışlar zaten. Bu toprakta doğmuş, burada yaşamış burada ölmüş, toprak ne demek bilir. Zaten Yüce İsa, bir bey değildi ki, marangozdu*” (Myśliwski, 2016, s. 197). Ayrıca Szymon'un babasıyla arasında geçen diyalogda Tanrı'nın her an yanlarında olduğuna dair inançları ön plana çıkmaktadır:

Yukarıda öten ne?

-Tarla kuşu baba.

-He ya, tarla kuşu. Tarla kuşu nerden gelir biliyor musun?

-Uçar.

-Uçar tabii, o başka. Günün birinde Rab tarlaya inmiş, bakmış bir köylü sürüyor toprağı. “İşin zor mu?” diye sormuş. Ah hem de ne zor rabbim. O zaman Rab, eline bir avuç toprak almış göğe fırlatmış, ötsün de işin kolaylaşsın demiş (Myśliwski, 2016, s. 390).

Başkahraman Szymon Pietruszka sığ ve ateşli bir inancı olan basmakalıp bir köylü değildir. Örneğin, savaş sonrası komünist dönemde belediye nikâhıyla evlenecek kişilere çeşitli ekonomik yardımlar sunulmakta, belediye nikâhı, kilise nikâhına karşı güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle de belediyede nikâh kıyacak birine ihtiyaç duyulmaktadır. Daha önce polislik yapmış Szymon'a muhtar Rożek, belediyede memur olma teklifini sunduğunda, başkahraman bunu kabul eder. Memurluk işini kabul ettiğinde, açık bir biçimde kiliseyle çatışma içine gireceğini bilmektedir. Çünkü rahip, her Pazar kilisede cemaatine eğer belediyede nikâh kıyarlarsa, imanlarını kaybedeceklerini, cehennem ateşinde sonsuza dek lanetleneceklerini söylemektedir, oysa Szymon rahibin söylediklerini hiç umursamaz. Buna karşın, belediyedeki işini, yine inancının ritüellerine bağlılığı yüzünden kaybeder. Başkahraman Paskalya zamanı yumurta kutsanması ritüeline oldukça

önem verir. Öyle ki çocuk yaşlarından beri sürdürdüğü Paskalya'da kutsanmış yumurta yeme geleneğini, savaş sonrası komünist düzenin en önemli simgesi olan belediye binasında da sürdürmeye çalıştığında sorun yaşar. Bir gün Paskalya sonrası eyalet yönetiminden gelen bir müfettiş, başkan Maślanka'yla belediyedeki odaları teker teker teftiş ettiği sırada, Szymon'u odada masasında Paskalya yumurtası yerken bulur. Bu durum memuriyetinin sonunu getirecektir:

-Bu ne Paskalya yumurtası mı yiyorsunuz Pietruszka?- diye yarı alaycı bir biçimde sordu Maślanka, eyaletten gelense garip garip gülüyordu.

-Evet, kutsanmış yumurta bunlar.- dedim ve soymaya devam ettim.

-Kutsanmış olunca, diğerinden daha mı iyi oluyor?- diye sordu Maślanka.

-Benim için öyle, beğenmeyen yemesin.

-Ya! Bu yumurtaları evinde yiyebilirsiniz, belediyeye getirmeniz çok mu lazım?

-Ne yapayım bir sepet var evde.

-İyi de burası kilise değil, belediye Pietruszka!-dedi, köpek gibi hırladı.

(...)

Bu yumurtaların başıma bir şey açacağını hissetmiştim (Myśliwski, 2016, s. 327).

Romanın destansı yönünü güçlendiren, aynı zamanda da belkemiğini oluşturan tema, köy yaşamının tüm çizgisini kökünden değiştiren II. Dünya Savaşı ve getirdikleridir. Romana epik bir görünüm kazandıran bu güçlü ve dramatik katmanı, yazar iki ayrı perspektiften ele almıştır. Bu noktada genç ve yaşlı kuşak köylülerin savaşa yaklaşımlarında dikkat çekici bir fark ortaya çıkar. Bu farklılıkları en iyi yansıtan örnek, Szymon ve babası arasında geçen diyalogda kendini gösterir. Romanın başkahramanı Szymon, II. Dünya Savaşı sırasında askere çağrıldığında vatanını savunmak için büyük bir istekle askere gitmiştir. Polonya'nın çok kısa bir sürede savaşı kaybetmesinin ardından ise işgalci Nazi Almanyası'na karşı savaşıyan yeraltı direniş örgütlerinde mücadele vermiştir. Öyle ki direniş sırasında 'Kartal' kod adını kullanan başkahramanın, yönettiği küçük bir birliği dahi vardır. Savaşın vahşi yüzünden korkmadan direnişe katılan gençlerin, öleceklerini bildikleri halde, tüm yoksulluklarına rağmen her şeylerini vererek mücadele etmeleri, okura, Antikçağda yazgısının karşısında çaresiz kalan tragedy ve destan kahramanlarını anımsatır. Bu bağlamda da savaş temasının romanın destansı tonunu güçlendirdiğini ifade etmek

yerinde olacaktır. Ayrıca, savaş içerikli bölümleri yapıtın en önemli dramatik sahnelerini oluşturur. Özellikle başlığın da böyle dramatik bölümlerin birinden seçilmiş olması, yazarın konuya yüklediği anlamı yansıtmaya bakımından etkileyicidir. Aynı zamanda yapıtın mottosu da olan *Taş Taş Üstünde* adlı bu halk türküsü direniş sırasında ölen gerillaların cenazesinde söylenmektedir. Szymek Pietruszka da kendi birliğinin komutanı olarak, ölümlerin hızlıca ve gereksiz törenler olmaksızın gömülmesi emrini verirken, kendi cenazesini düşünür. İşte o zaman, kendisinin ölmesi durumunda da tıpkı arkadaşlarının cenazelerinde olduğu gibi hızlı bir defin işlemi sonrasında, yalnızca *Taş Taş Üstünde* türküsünü mızıkayla çalınmasını isteyeceğini düşünür. Çünkü kendisi de taşların üst üste yığılması gibi, toprağın altında ölen onlarca direnişçiyle birlikte belki de üst üste gömülü olacaktır:

Direniş sırasında insanı öldüğü yerde gömerdik. Tabutsuz, çıplak toprağa. Haç olarak da bir parça huş ağacı kesilir, kabuğu bile soyulmadan sadece iki dal parçası alınır, bir telle veya kayışla birbirine bağlanırdı, işte sana haç. Hiçbir iz kalmazdı merhumdan geriye ne bir isim ne soyadı. Kimse bilmezdi kimdi orada yatan. Yanından gelip geçenler bilmez. Belki Tanrı'nın kendisi bile bilmez. (...) Hepsi isimlerini reddetmek ve leş gibi çürümek zorundaydılar. Bazen, eğer ölenin asker şapkası varsa, haça o takılırdı. "Rahat uyu arkadaş, düşünde Polonya'yı gör". Ama asker şapkasına sahip olan azdı. Daha çok, kasket, bere, kayak şapkası, birkaç subay şapkası, koyun derisi şapka veya kalpak da olurdu, ya da bir ad veremeyeceğiniz çeşitli şapkalar, evde ne bulurlarsa o. (...) Bu şapkaları gören bizi asker olarak değil de, toplama, beceriksizler olarak düşünebilirdi. Görünürde, çukur kazan, siper yapan, beylere, av sırasında yardım eden tipler gibiydik, asker gibi değil. Ama herkesin içinde bir şeytan yatardı, kalpler taş gibiydi. Tanrıyı unutmuşlardı, ağlamayı unutmuşlardı. İçimizden birini gömecek olsak bile, kimseden bir damla gözyaşı düşmezdi. Yalnızca hazır ol durumu vardı, o kadar! Çünkü gözyaşı, kurşundan daha derin bir delik açıyordu. Ağzına üç gün bir şey koymamış ve Büyük Perhiz zamanında oruç tutuyormuşçasına aç olsa da, kimse midesindeki guruldama bile izin vermezdi. Ya da hızlıca yutkunmaya. Veya burnunu çekmeye. Kimsenin dudakları âmin diye sessizce kıpırdamazdı bile. Ben, yalnızca, gözlerde nem olmasın diye hepsinin gözlerinin içine bakardım. Çünkü benim için hazır ol, yalnızca ayakları birbirine çakıp, kolları iki yana yapıştırmak değildi. İnsan düşüncelerinde de hazır ol vaziyette olmalıydı, ruhu dimdik durmalıydı, her şeyiyle hazır

ol durumunda kalmalıydı! (...) Ben hazır ol diye bağırdım mı, kambur bile dikilirdi. O zamanlar bana “Kartal” derlerdi. Yaşam ve ölüm arasındaki fark neyse, benim için hazır ol ile rahat arasındaki fark da oydu. (...) Eğer ben de ölseydim, aynı şey olurdu, tek damla gözyaşı akmazdı, yalnızca “hazır ol”! En fazla, mızıkayla bir şarkı çalarlardı: “Taş taş üstünde/ Taşın üstünde taş”. Bu dünyadan göçerken, tüm şarkılar içinde bir tek bunu seçerdim. Yaşamımda duyduğum tüm parçalar içinde bir tek bunu (Myśliwski, 2016, s. 32-34).

Yazar savaşı bir de yaşlı kuşağın perspektifinden ele alır. Çünkü gençler savaşa katılıp, ülkeyi savunmak için askere katılmakta tereddüt etmezken, yaşlı kuşakta durum daha farklıdır. Ülkeyi savunmaya karşı tutumları mesafelidir. Bu noktada Polonya köylüsünün, 1795 yılındaki bölünmeden² beri verilen özgürlük mücadelelerine karşı mesafeli yaklaşımlarının bir yansımasını bulmak mümkündür. Bu tutumu daha iyi anlayabilmek için, köylülerin ayaklanma dönemi olarak bilenen on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, işgalcilere karşı direnen ayaklanmacılarla aralarındaki bağın kopuşundan kısaca söz etmek gerekir. Krakov Ayaklanması sırasında Avusturyalılar, köylülerin de ayaklanmanın bir parçası olmasını engellemek için eğitimsiz ve bilinçsiz halkı, bu ayaklanmanın aslında imparatorluğun beylik sistemini kaldırmak için yapmaya çalıştığını ve yasalara karşı çıktığını yayarak manipüle etmiştir. Bunun üzerine köylüler soyluların malikânelerine saldırıp yağmalamaya başlamış ve karşılaştıkları soyluları da ya ihbar etmiş ya da katletmiştir. *“Krakov Ayaklanması o zamana dek, köylüsüne babalık yapmamış Polonya’ya karşı acı bir uyardır. Köylü tarih boyunca ihmal edilmiş, eğitilmemiş ve*

²18. yüzyılın ikinci yarısında, bir zamanlar güçlü olan Polonya-Litvanya Birliği uğraştığı birçok iç sorun nedeniyle, dış etkilere karşı giderek daha savunmasız hale gelmiştir. 1768 yılında, birliğin gerçekte kontrolünü elinde tutan, Rus İmparatoriçesi tarafından seçilen Stanisław August Poniatowski, aslında yurtsever bir karaktere sahip olduğu için çeşitli reformlar gerçekleştirmeyi denemiştir. Ne var ki temelinde tam bağımsızlık özlemi yatan bu girişimler, Polonya meclisinin kontrolünü elinde tutan Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından hoş karşılanmaz. Ülkede pek çok iç savaş yaşanır ve 1772 yılında Polonya ilk kez üç devlet arasında bölünerek parçalanır. 1787 yılına gelindiğinde, Osmanlı-Rus savaşı başlamış, ayrıca Prusya ve Rusya'nın arasındaki ilişkiler de gerginleşmiştir. Bu karışıklıktan faydalanan Polonya kralı monarşiyi güçlendirmek için yeniden harekete geçer. Meclisi toplayıp yeni kararlar alır. Bu doğrultuda orduyu güçlendirmek, Rusya'nın baskısından kurtulmak ve sürekli Konseyi feshetmek istemektedir. Fakat kaybettikleri ayrıcalıkları geri kazanmak isteyen, Rus yanlısı Polonyalı soyluların ittifakıyla oluşan Targowica Konfederasyonu 1792'de Polonya'yı işgal eder ve 1793 yılında Polonya, Rusya ve Prusya tarafından ikinci kez resmen bölünür. Bölünmenin ardından ordunun sayısı on beş bine indirilir. Ekonomi iflas eder, kral sembolik bir konuma düşer. Bu duruma karşı, Polonyalı bir yurtsever olan Tadeusz Kościusko önderliğinde 1794 yılında bir ayaklanma başlatılır. Mart ayında başlayan ve halk desteğini de arkasına alan bu isyan Prusya ve Rusya'nın birleşmesi sonucunda Kasım ayında bastırılır. Ayaklanmaya katılan herkes Sibiryaya sürgüne gönderilir ve mallarına el konulur. Ve Polonya üçüncü kez 1795 yılında 123 yıl sürecek bir bölünmeyle parçalanır. Detaylı bilgi için bkz. Taluy Yüce, N. (2004). *Özgürlük Peşindeki Polonya*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

yalnızca fiziksel gücünden yararlanan bir yaratık olarak görülmüştü; bunun için soydaşlarına yabancılardan daha az güvenmesinde şaşılacak bir durum yoktu, aslında” (Taluy Yüce, 2004, s. 71). Yirminci yüzyıla gelindiğinde de bu kopukluğun yer yer kendini hissettirdiği durumlar olmuştur. Romanda özellikle yaşlı kuşağı temsil eden Szymon’un babasının, oğluyla arasındaki diyalogda, geçmişten gelen bu ayrılığın izlerine rastlamak mümkündür:

“Babam şafak söker sökmez tırpanıyla tarlaya gitmişti, benim de onun ardından gitmem ve iki tırpanla işe koyulmamız gerekiyordu. Tam o sırada Gunia bana askere çağrı belgesini getirmişti. Bu sevinçle tırpanı unutup elimdeki kağıtla babama haber vermek için tarlaya uçarak gittim:

“Savaş, baba!”

Babam şaşkın bir biçimde sordu:

“Ne, tırpansız mı geldin? Tırpanın nerde?”

“Savaş, diyorum,” çağrı belgemi gözünün önünde salladım.
“Okusana.”

(...)

“Gidiyon ha”

“Öyle gerekiyor galiba.” (...) “Herkes gidiyor. Franek Dudow ve Kasperek ve Niezgodka Jedrek, başkaları da.”

“Peki, buradaki işleri kim görecek?” dedi, Antek ve Stasiiek daha büyümedi ki daha. (...) Hiç olmazsa hasat bitince gideydin. Belki de bu bizim savaşımız değildir yine.

“Ya kimindir?”

“Öyle ya, niye dövüşeceğiz ki? Ekiyoruz, sürüyoruz, biçiyoruz burada, kimin yoluna çıktık ki? Savaş dünyayı değiştirmez. Sadece gebertir, daha sonra her şey yine savaştan önceki haline döner. Olan daha fazla köylüye olur. Kimse niye ve ne uğruna savaştığını hatırlamaz bile. Çünkü ölen köylünün ardından ne anıtlar dikilir ne kitaplar yazılır ama gözyaşı kalır geriye. Toprakta çürür giderler de, toprak bile hatırlamaz onları” (Myśliwski, 2016, s. 146-147).

Karakterlerin savaşta deneyimlediklerinin yanı sıra, savaş sonrası dönemde köyde yaşanan değişimleri de hemen hemen her bölümde rahatlıkla gözlemlemek mümkündür. Bu değişimler, belirli bir tarihsel süreç içerisinde çeşitli sosyal, ekonomik ve politik dinamikler nedeniyle toplumun ve kültürün başka bir yöne doğru

evrilmesini gözler önüne serer. Bir köy destanı olarak kabul edilen roman, Polonya’da yeni bir köy geleneğini oluşturken, köylünün yaşadığı zorlukların altını çizer. Bu durumun en çarpıcı örneğini, taşrada yetişen insanların modernleşmenin kentsel çözümlerine uyum sağlama zorluklarında bulmak mümkündür. Özellikle, kitabın *Yol* başlıklı ikinci bölümünde, yazar modernleşme öncesinde, içinden sadece bir yolun geçtiği köyünü anlatır. O zamanlar tüm ulaşım bu yol sayesinde sağlanmaktadır. Her köylü yolun kendi bahçesinden geçen kısmını sahiplenir ve o bölümün bakımını üstlenir. Herkesin yol üstünde bir bankı ya da taşı olur, akşamları buralarda sohbetler edilir. Ne var ki bir süre sonra, at arabalarının yerini otomobillerin almasıyla, araba trafiğine yönelik tamamen yeni bir yol inşa edilir. Bu nedenle köyün pek çok sakini tarlalarından mahrum kalırken, bu değişim, insan ilişkilerinin azalması, yol açtığı gürültü ve insanların ölümüyle sonuçlanan sayısız kaza nedeniyle başkahraman tarafından hoşnutsuzlukla karşılanır:

Bizim köyde artık huzur kalmadı. Varsa yoksa otomobiller. Sanki bu yolu otomobiller için yapmışlar da, insanları unutmuşlar. Bu dünyada bir tek otomobiller mi var sanki? Belki zaman gelecek hiç insan kalmayacak, sadece otomobiller olacak. (...) Bugün, kendi ayakları üzerinde yürüyen biri bu otomobiller için yolda engel teşkil ediyor, o kadar. Yolun en kenarında yürüsen bile sana gelip çarpacak sanıyorsun. Yüreğin ağzında yürüyorsun. Otomobillerden korktuğun için değil ama. Böylesi bir ölümle, akıllarda yoldaki tükürük gibi kalacağın için. He yani, ezilmiş bir biçimde. Bu şimdi ölümle aynı mı? Böylesi bir ölümle ebediyete gidilir mi? Bir de korna çalarlar, ön camdan işaret çekerler, hatta camı indiren sülalene indirir. Yayasın ya kötünün de kötüsüsün. Artık ayakların hiç önemi yok. Eskiden tüm ordu piyadeydi. Ve kazanırdı savaşları (Myśliwski, 2016, s. 66-67).

Edebiyat tarihçileri, Myśliwski’nin romanını bir köy destanı olarak adlandırırken, bazı yönlerden de romanın Adam Mickiewicz’in *Bay Tadeusz (Pan Tadeusz)* adlı destansı özellikler taşıyan manzumesiyle benzeşen yönleri olduğunu da işaret etmektedirler. Romantizm döneminin en önemli ismi kabul edilen Adam Mickiewicz, Polonya edebiyatında ‘peygamber ozan’ lakabını alan tek yazardır. Bay Tadeusz ise Mickiewicz’in en ünlü ve en karakteristik yapıtıdır. Sanatçı sürgünde olduğu dönemde “çocukluk yıllarının ülkesi” olan çok sevdiği ve de özlediği “yitik vatan” olarak betimlediği Litvanya’nın hatıraları üzerine yazmıştır bu destansı özellikler taşıyan manzumeyi. Mickiewicz, “*Bay Tadeusz’u her okuyanın, ister sıradan bir insan olsun, isterse küçük bir çocuk, her okuyanın idealize edilmiş bir Polonya’yu anlamasını ister, çünkü bu eser, henüz yurdunu görmemiş ikinci kuşak sürgünler için,*

yani sürgünlerin çocukları için yazılmıştır” (Taluy Yüce, 2002, s. 131). Ne var ki yazarın bu yapıtı kaleme almasındaki asıl amacının “ulusal birliği sağlamak adına Polonya halkına giderek kaybolmakta olan soylu kültürüne ilişkin unsurlara, gelenek ve göreneklere sahip çıkılması gerektiğini anımsatmak.” (Körpe, 2016, s. 130) olduğunu ifade etmek gerekir. İşte bu amacın da *Taş Taş Üstünde* romanıyla en çok benzeşen yön olduğunu belirtmek gerekir. Burkot, Myśliwski'nin romanıyla Mickiewicz'in yapıtıyla arasındaki benzerliği şu sözlerle ifade eder: “*Tıpkı Bay Tadeusz'un soylu dünyasına bir veda olması gibi; Taş Taş üstünde romanı da köylü dünyasına bir vedadır. Bu vedalara kaçınılmaz dönüşümler ve kayıp cennetten bir nostalji havası eşlik eder*” (Burkot, 1991 s. 327). İki yapıt da dönemin gerçekliğini panoramik bir açıdan yansıtırken, aynı zamanda artık geçmişte kalan geleneksel değerlere ve kültüre özlem dolu bir bakışı içerir. Mickiewicz, artık çoktan geçmişte kalmış Polonya'nın ideal soylu kültürüne karşı şiirsel bir övgü ve özlem ifadesi yaratmıştır. Myśliwski de Polonya geleneğini, ulusal kimliğini, toplumsal bağları ve ahlaki yasaları korumada köyün rolünü vurgulamak istemesi dışında bir bakıma Mickiewicz'le aynı tutumu sergilemiştir. Aslında tüm bu başlıklar Polonya soylu yaşamını tanımlarken ele alınan en temel başlıklardır. Myśliwski'nin getirdiği yenilik ise tüm bu kavramları tarih boyunca küçümsenen köylülerle birlikte kullanmasından kaynaklanır. Bu tematik benzerliklerin yanı sıra tür bakımından da benzerliklerden söz etmek mümkündür. “*Myśliwski'nin romanı, içinde farklı, olay ve zamanların yer aldığı bir köy gawędası olarak tanımlanabilir*” (Wroczyński, 1993, s. 195). Polonya edebiyatına ait bir tür olan gawęda, soylu kültür ve geleneğinden türetilen destansı bir nesir türüdür. Serbest bir kompozisyona sahip bu tür, çok sayıda ara bağlantı ve digresyon içerir. Olaylar kronolojik bir sırada ilerlemez ve anlatım stili konuşma diline özgü unsurlarla karakterize edilir.³ Bay Tadeusz'ta da gawęda özellikleri bulmak mümkündür. Özellikle hikâyenin serbest akışında, anlatıcının birinci kişi anlatımında konumlandırılmasında, soylu gelenekleri ve yaşamına yönelik detaylı betimlemelerde bu türün izlerine rastlanır. *Taş Taş Üstünde* ise tek fark soylu yaşamı yerine, köylü yaşamının ele alınmasıdır.

Romanın Polifonik Üslubu

Myśliwski yapıtını “*Mezarlık, Yol, Kardeşler, Toprak, Ana, Ağlamak, Alleluya, Ekmek, Ana Kapı*” başlıklarından oluşan dokuz bölümde yaratmıştır. Her bir bölüm başkahramanın yaşamından farklı farklı zamanların ve insanların hikâyelerini

³ Gawęda türüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Lyszczyzna, J. (2006). Gawęda. Piechota, M., Pytasz, M. ve Wilczek, P. (Ed.). *Słownik literatury polskiej* içinde (s. 354-355) Katowice: Videograf II.

birbirine bağlayan dolambaçlı bir biçimde kurgulanmıştır. Dolayısıyla, içerik doğrusal bir zamanda ilerlemez, kronolojik bir anlatım yoktur. Adını bir Polonya halk türküsünden⁴ alan başlıkta olduğu gibi olaylar adeta üst üste yığılmış taşlar gibidir. Yoksul, köylü bir ailenin dört oğlundan biri olan başkahraman Szymon⁵ Pietruszka'nın anlatımıyla bir taraftan büyükbabasının anıları sayesinde, ailesinin on dokuzuncu yüzyıla dek uzanan geçmişine değinilirken, diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın Polonya kırsalındaki yansımaları ve savaş sonrası Polonya Halk Cumhuriyeti⁶ döneminin gerçekliği de ele alınır.

İlk bölümde başkahraman, bir mezar yaptırmanın maddi zorluklarını sıraladıktan sonra; atalarını, annesi tarafından büyükbabası Łukasz ile büyükannesi Rozalia'yı, babasının anne ve babası Paulina ile Kacper'ı, anımsar. Hiçbirinin mezar taşı olmadığını, hepsinin doğrudan toprağa gömüldüğünü anlatırken, tarihsel olarak on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanır. Diğer taraftan, başkahraman aile mezarlığına gösterişli bir haç yaptırmak istediğini anlatırken Nazilerle ilgili ilk hikâyesini de okurla buluşturur: *"Bir keresinde Almanlar bizden birini böylesi bir haça asmışlardı. Sanki aşağıdan baktığında gülüyormuş gibiydi. Ama onu aşağıya indirip de ayaklarımızın dibine attıklarında, yüzü acıdan bükülmüş, dili dışarı çıkmıştı. Bağırarak isterken sözcükler boğazına takılıp onu boğmuş gibiydi sanki"* (Myśliwski, 2016, s. 12). Bu ilk alıntı, bir anlamda okura kitabın nasıl bir yapıda ilerleyeceğini de işaret eder. Yaklaşık beş yüz sayfalık yapıtta, Szymek nadiren bir hikâyeyi başka bir anının görüntüsüyle kesintiye uğratmadan bitirebilir. Bu noktada, yazarın bilinç akışı yöntemini kullanarak geçmişin yansımalarını bugünün parçalarıyla karıştırdığını ifade etmek gerekir. Myśliwski, tercih ettiği zikzaklı yol sayesinde, sadece Szymek ve ailesinin yaşamlarının ayrıntılarını değil, aynı zamanda yirminci yüzyıldaki Polonya köyünü de karış karış dolaşır.

⁴ Başlıkta geçen Polonya halk türküsü: *"Taş taş üstünde/ taşın üstünde taş/ bu taşın üstüne/ Bir daha taş."* Çev. Neşe Taluy Yüce.

⁵ Lehçe'deki yakınlık duygusunu ifade etmek amacıyla isimler farklı çekimlerde kullanılabilir. Örneğin Szymon ismini Szymek ve Szymuś çekimleriyle görmek mümkündür. Romanda da başkahramana sıklıkla Szymek olarak hitap edilmektedir.

⁶ II. Dünya Savaşı'nın ardından Polonya'nın kaderi Yalta Konferansı sonucunda SSCB'ye bırakılmıştır. Ülkenin hızlıca yapılandırılması amacıyla, Polonya İşçi Partisi genel sekreterliğine getirilen sosyalist Władysław Gomułka liderliğinde bir hükümet kurulmuştur. 1947 yılında yapılan demokratik seçimlerde SSCB'nin manipülasyonlarının büyük katkısıyla Polonya İşçi Partisi zafer kazanmış, devletin Polonya Cumhuriyeti adı Polonya Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bu isim değişikliği, 1989 yılına kadar sürecek olan Sovyet hegemonyasını yansıtması bağlamında Polonya politik tarihi için önemli bir detayı yansıtmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Lukowski, J. ve Zawadzki, H. (2002). *Concise History of Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bilinç akışı tekniğinin yanı sıra içsel monologlar aracılığıyla da okur, bir anti-kahraman olarak nitelendirilebilecek Szymon'un, köylü, partizan, nikâh memuru, berber, polis, âşık, alkolik veya bir engelli olarak kendi hayatında oynadığı rolleri anımsayışını izler romanda. Başkahramanın aynı zamanda anlatıcının kendisi olduğu yapıtta, diyaloglar çok az yer kaplar. Bu bağlamda, romanı başkahramanın uzun bir monoloğu olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu monologda her ne kadar köylü bir adamın kaderi anlatılıyor olsa da, aslında bir yandan da köy yaşamı, doğanın köy ve insan yaşamı üzerindeki etkileri ve II. Dünya Savaşı'nın kırsal hayat ve köy kültürü üzerinde yarattığı değişimler ön plana çıkarılmaktadır.

Okuyucunun büyük bir sempati duyduğu ve olay örgüsü ilerledikçe evrensel bir figür olarak ortaya çıkan başkahraman Szymon, birinci tekil kişi anlatımıyla, köy jargonuyla zenginleşmiş coşkulu diliyle, gerçekçi ve hatta natüralist betimlemeler yaratmıştır. Bununla birlikte, bu diyalektin, bu romandaki tek dil sistemi olmadığını da ifade etmek gerekir. *Yazar, diyalektizasyona⁷ ek olarak, romanını yaratırken belirgin bir polifonik üslup kullanmıştır. Bu üslubun içinde, günlük dile ait parçalara, retorik ve felsefi stili içeren izlere, şiirsel betimlemelere, ayrıca yer yer politik propaganda tonuna rastlamak mümkündür* (Czubaj, 1998, s. 45). Bu bağlamda başkahramanın monoloğunun aslında, tek düze bir tona sahip olmadığını özellikle altını çizmek gerekir.

Myskiliwski, kendisinin de içinde büyüdüğü Polonya'nın kırsal bölgelerinin fiziksel, kültürel ve dilsel özelliklerini yakından tanıdığı için, köy yaşamının savaş öncesi halini ve savaş sonrası komünizm altındaki modernleşme sürecini oldukça canlı ve kıvrak bir dille yansıtmayı başarmıştır. Savaş öncesi ve sonrası arasındaki farkı romanın birçok bölümünde görmek mümkündür. Ancak, en belirgin farklılıklar, devleti simgeleyen belediyeyi ilgilendiren kısımlarda ön plana çıkar. Szymon'un aile mezarlığını bitirebilmek için belediyeye başvurup çimento yardımı istediği bölümde belediye başkanıyla yaptığı sohbet dikkat çekicidir. Başkan, belediyenin ekonomik gelişmeye uygun yatırımlara destek verdiğini açıklarken, romanın dilinin de propaganda diline kaydığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Eski düzeni eleştiren, savaştan sonra kurulan yeni komünist düzenin insan yaşamı üzerindeki olumlu yönlerini yücelten bu ton, okurda SSCB'nin güdümlü edebiyatının dilinin etkisini uyandırır da sohbetin ilerleyen aşamalarında, yazarın bu dil stilini bilerek kullandığı, dönemin baskın ideolojisinin jargonuna bilerek yer verdiği anlaşılır.

⁷ **Diyalektizasyon:** Bir edebi eserin tamamı veya bir kısmında görülen belirli bir halk lehçesinden çıkan kelime dağarcığını, deyimleri ve dilbilgisi biçimlerini kapsayan stile verilen isim.

SSCB'nin propaganda dili ekonomik kalkınma temelli oluşan, yaşamın sosyalist politikalarla her daim daha iyi olacağını işaret eden olumlu bir tona sahiptir. Ancak bu olumlu tonun bir sahtelik taşıdığını da ifade etmek gerekir. Başkanın konuşmasının ilk bölümüne bakıldığında bu örnek belirginleşir:

Ekonomik gelişmeye yardım etsin, etmesin, bina için destek veriyoruz. Ama mezar, o başka. Ölüm, öbür dünyanın işi, yani biraz Mevla'yla ilintili. (...) Bizim işimiz yaşamla. Duyuyorsundur, radyoda konuşuyorlar, televizyonda gösteriyorlar, gazetelerde yazıyorlar, toplantılarda tartışıyorlar. Kötü bir zaman seçtin birader. Yaşamı iyileştirmemiz gerek. Doğrusu da bu. Çünkü insanlar daha iyi yaşamayı hak ediyorlar. Uzun yıllar, öbür dünyanın daha iyi olduğunu düşündük. Orası daha adil olacaktı, orada melekler korusu kurulacaktı. Oysa bu dünyanın daha iyi olması lazım. Ve olacak da! Ha, son toplantıda Zarzecze'ye yeni yol yapma kararı aldık, otobüs de koyacağız. Yol olunca köprü de olmalı. Artık arabalar suya batmayacak. Gençler, futbol sahası istiyor, onu da yapacağız, içeceklerine top tepsinler, daha iyi. Kültür merkezi de yapmak lazım. Hemen değil, ama o da yapılacak. Bilmek istersen, evlere su da gelecek. Kaynaktan, az mı kova kova su taşıdık. Şimdi musluğu açacaksın, suyun akacak. Hatta işler iyi giderse, nehre set yapacağız bir gölet oluşturacağız. Çevresine de barakalar koyduk mu, işte yazlıkçılara mekân. Sen o zaman gör. (...) Sen de bana mezar diyorsun. Dedim ya mezar, öbür dünyanın işi. Orayı düşünen, yaşamak istemiyor demektir. Bu vergi ödememekten de kötü. En kötüsü vergini taksimde böleriz veya temizleriz. Ama yaşamak istemeyenin aklından zoru var demektir. Ah Szymek, Szymek, biraderim sen ne zaman köylü olmayı bırakacaksın? Ağalık yüz yıl önce bitti. Artık şifa dönemini hatırlayan kalmadı. Kısa bir süre sonra da direnişi hatırlayan kalmayacak. Şimdi zaman başka. Eskiden az mı acı çektik?! Şimdi geleceği düşünme zamanı. Sen de mezardan söz ederek eski günlere mi dönmek istiyorsun? (Myśliwski, 2016, s. 333-334).

Bu konuşmanın ilerleyen bölümlerinde, yeni düzenin olumsuz yanlarına da değinilir. Başkan, radyo ve televizyon gibi teknolojiler sayesinde ev içerisinde artık ailesiyle konuşmasına gerek kalmadığını keyifle anlatır Szymon'a. Yazarın bu ironik yaklaşımı, aslında ekonomik reformların, teknolojik gelişmelerin insan yaşamının tek iyileştirici gücü olmadığını, aksine ilişkilerin yozlaşmasına etki ettiğini de vurgular niteliktedir. Kitabın yazıldığı seksenli yıllardaki sıkıyönetim dönemi de göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet politikalarının insanlar üzerinde artık olumlu duygular

yaratmadığı ortadadır. Öyle ki, 1989 yılına gelindiğinde Polonya, bu hegemonyadan tamamen kurtulmak için verdiği özgürlük mücadelesini kazanmış ve resmen yeniden bağımsız bir cumhuriyet olarak varlığını ilan etmiştir.⁸ Bu bağlamda kitaptaki propaganda dilini yazarın sembolik bir amaç güderek tercih ettiğini ifade etmek gerekir. Stanisław Burkot da kitabı bu bağlamda değerlendirirken şu ifadelere yer verir: *Taş Taş Üstünde, sıkıyönetim döneminde yazılmıştı, yazar da ülkedeki olaylarla ilgili olarak uygunsuz bir şey dememek niyetinde gözüküyordu. Eğer edebiyatımızda Polonya Halk Cumhuriyeti ideolojisi ve tarihi ile gerçek bir ödeşme aramak gerekirse, Myśliwski'nin bu romanı, bozulmanın, toplumun ve bireylerin yozlaşmasının gerçek bir kroniği haline gelir* (Burkot, 2003, s. 360). Bu noktada başkanın konuşmasının ikinci yarısı daha anlamlı bir hale gelir:

Eve gittiğimde hemen devrilip yatıyorum, öyle diyeyim ben sana. Neyse ki televizyon var da, senin yerine, kariyla o konuşuyor, çocukları eğlendiriyor, senin yerine endişeleniyor. Hatta senden daha iyi yapıyor bunları. Düğmeyi açman yeterli, sonra git, yat. Bir zamanlar böyle bir mucizenin olacağına inanır mıydık? İnsanlar, radyoya, telefona inanmazdı. Ama bu öyle mi ya, tablolar, evinin çevresinde uçuşuyor, sanki rüya gibi. Kendi rüyaların, başkalarının rüyalarını seyredip duruyorsun. Kısa bir süre sonra kimse rüya görmez belki ha? Öyle ya niye görsün? Acı çek, terle, zıpla, kaç, kork, bir de ne demek olduğunu anlama (Myśliwski, 2016, s. 339).

Özellikle tercih edilmiş bu propaganda stiline yanı sıra, yapıtta şiirsel betimlemelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Symek'in Naziler tarafından yakalandığı direniş anılarından birinde, botlarını bile giymesine izin vermeden onu tutuklamışlar ve soğuk bir kış gecesi genç direnişçiyi önlerinde uzunca bir süre sürüklemişlerdir. Karlar üzerinde yalın ayak yürümek zorunda kaldığı o anları anımsarken, korku ve dehşet yüklü duygularından söz etmek yerine, başkahraman benzetmeler ve betimlemeler kullanıp düşsel bir dünya yaratarak o andan uzaklaşır. O anları şiirsel bir anlatıma başvurarak şöyle betimler:

Artık gittikçe daha az karda yürüyormuşum gibi geliyordu, sanki ayaklarımın altındaki anızları, güneşte ısınmış tozlu kuru toprağı, gittikçe daha fazla hissediyordum. Sanki tırpanın taşa çarptığında çıkardığı çingiraklı sesi bile duyuyordum. Güneşten yanan ürünü

⁸ Polonya Halk Cumhuriyeti'nde yaşanan tarihsel konular ve 1989 yılında gelen özgürlük için verilen mücadeleler konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Kaczmarek, R. (2021). *Historia Polski 1914-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ciğerlerime çekiyordum. Hatta bir an başımın üstünde bir tarla kuşu sesi bile duydum (Myśliwski, 2016, s. 204).

Szymon'un dünyayı zaman zaman şiirsel bir prizmadan süzüp algılamasına ek olarak, başkahramanın düşünsel anlamda da farklı yaklaşımları olduğunu belirtmek gerekir. Bir köy romanında felsefi düzeyin yüksek olmayacağı düşünülebilir. Oysa yazar, diyalogların ve bilinç akışının satırları arasına ustaca düşünsel bir derinlik ve felsefi bir üslup eklemeyi başarmıştır. Bu noktada, Myśliwski, köylülerin felsefi tartışmalardan uzak, sığ bir yaşam sürdüğü düşüncesinin yanıltıcı bir görüş olduğunun da altını çizer. Elbette, köylü ansiklopedik bilgilerle dolu entelektüel bir bilinç düzeyine sahip değildir, ancak muazzam yaşam bilgeliği ve içgörü ile biçimlenmiştir. Özellikle, başkahraman Szymon Pietruszka'nın dünya görüşü aslında savaş sonrası Polonya'daki köylülerin gerçeklik algısıyla örtüşür. İçinde günden güne artan boşluk ve amaçsızlık hissi, hayatın anlamsızlığı duygusu onu diğerlerinden ayıran bir özellik olarak ortaya çıkarken, öte yandan bu duygularını dile getirdiği bölümler de yapıtın felsefi katmanına ve üslubuna örnek oluşturur niteliktedir. Szymon ve rahip arasında geçen konuşmalarda bu örneklere rastlamak mümkündür:

- Yaşadım sadece. İyi, kötü, ama elimden gelen buydu. Çünkü insan istediği gibi değil, başına geleni yaşar. İnsan yaşamı kendisi seçemiyor peder, yaşam kendine gerektiği gibi, kafasına göre insanı seçiyor. Biri öyle, bir böyle, başka biri başka türlü. Kimi neye göre seçtiği, birini niye general, öbürünü yargıç, bir başkasını din adamı yaptığı belli değil, örneğin siz peder, rahipsiniz, ben neyim bilmiyorum (Myśliwski, 2016, s. 448-449).

Bunca farklı stilin bir arada başarıyla kullanılması, yazarın polifonik anlatımının ve kaleminin gücünü ortaya koyar niteliktedir. Sadece dilsel zenginlik açısından değil, tematik olarak da romanın pek çok farklı katmandan oluştuğunu belirtmek gerekir. Yukarıda sözü edilen felsefi, dini, pastoral, gelenek ve yurtseverlik temalarının oluşturduğu katmanların yanı sıra Szymon'un en çok diyalog kurduğu babası, yapıtın mizah katmanını oluşturan unsurların başında gelir.

Yaşlı Pietruszka, toprağa, alışkanlıklarına ve geleneklerine çok bağlı, çalışkan bir Polonya köylüsüdür. Dört oğlu içinde en çok kızdığı, geleceğiyle ilgili en umutsuz olduğu oğlu, Szymon'dur. Her ne kadar tüm gençliği boyunca tarladan kaçmaya çalışmış olsa da, ölümüne kadar kendisine bakan, toprağını koruyan oğlu Szymon olmuştur. Bu ikilinin arasında geçen ve çoğu kez babasının öfkeli bir ruh haline bürünmesine neden olan diyaloglar komik anlara da neden olur. Yaşlı Pietruszka'nın

oğluyla konuşurken takındığı “bilge baba” pozu, her seferinde savunduğu kendi dđnya gđrüşüne Szymon’un bir biçimde karşı çıkmasıyla bozulur ve romanın gđlmeceli bđlümleri açığa çıkar. Yapıtta kullanılan mizahın en bđyđk avantajlarından biri, bu sayede yazarın umutsuz ve trajik durumlarda okuru biraz da olsa gđlümsetmeyi başarmasıdır. Bđylesi trajik bir durumun içinde yer alan mizaha örnek olabilecek en dikkat çekici olay romanın *Ağlamak* başlıklı altıncı bđlümünde geçer. Savaş sırasında Nazi subayları kđyün meydanından, yirmi beş kişiyi toplamış, onları arabalara bindirip kurşuna dizmek için ormana gđtürmüşlerdir. Szymon da toplanan bu insanların arasında yer alır. Naziler, ormana gđtördükleri bu insanları boyu on, eni iki metre olan bir çukur kazmak için düzlükte sıralarlar. Vurulduklarında kafa kafaya düşmeleri için onları karşılıklı olarak dizerler. Ne var ki Szymon yanındaki arkadaşını kendine siper edip, bir anlık kargaşadan faydalanarak mucizevi bir şekilde oradan kurtulmayı başarır. Savaş sonrasında, Borowice belediyesi olayın yařandđđ yere bir anıt yapmak ister. Bu nedenle belediye yetkililerinin Pietruszka ailesine yaptıkları ziyaret, komik diyaloglara neden olur. Hem belediye yetkililerinin olaya yaklaşımı hem de babanın verdiđđ tepki bu trajik konuyu mizah seviyesine yükseltir:

(...) Ormanda bizi vurdukları yerde, bir anıt yapacaklarını anlattılar, bir tek benim kaçtığımı öğenmişler, aslında kimsenin kaçmamış olmasını, herkesin ölmesini isterlermiş. Çünkü kaçan hakkında, orada yatanlardan daha çok şeyin yazılması gerekiyormuş. Kimse kaçmamış olsaymış, buraya getirdiler ve kurşunlandılar yazılacakmış. Her halükarda benim yaşıyor olmam bir şeyleri bozacakmış.

-Yaşıyor olmam mı, nasıl yani?

Peki, mezar kazmış mıyım? Kazdım. Kendin için mi? Kendim için. Bana da ateş etmişler, hatta yaralamışlar. Eğer kurşun daha bir isabetli atılsaymış, ölmüşüm de. Zaten kim hatırlayacakmış benim oradan kaçtığımı. Orada yatanlar hatırlarmış bir tek, çünkü hepsinin adı, anıta kazılıymış. Benimki de kazılabilirmiş. Sanki kabul etsem ne zararı varmış?(...) Aklımı öyle karıştırmışlardı ki, ölüp ölmediğimi bile bilmiyordum. Votka da kafamı bir hoş etmişti, hani insan ölse bile öldüğünü hissetmeyebilirdi. Yiyip içtikten sonra hayır demek de pek hoş olmayacaktı. Ama birden anam mutfaktan seslendi:

-Hadi yallah gidin, oğlumu baştan çıkarmayın. Ona anıt falan lazım değil, Yaradan’a şükür evine döndü. Az mı ağladım ardında, yine mi ağlamam gerek?- Babama kendine destek olması

için dönüp konuştu: - Sen de bir şey söylesene, babası değil misin?(...)

O zaman babam, anamın korkusundan, isteksizce ağzında bir şeyler geveledi:

-He ya, şimdi bu öldüğünü düşünse, hiçbir iş yapmak istemeyecek. Ama iş çok. Hasat yaklaşıyor. İki dönüm çavdar ettik. Sonra patates toplamak gerek. İş olacak hem de ne iş. Kötü zamanda geldiniz. Hasattan, patates toplamaktan sonra geleydiniz iyiydi. Hatta kışın daha da iyi olurdu (Myśliwski, 2016, s. 275-276).

Myśliwski, romanıyla halk edebiyatının temelini oluşturan sözlü geleneğin etkileyici bir örneğini ortaya koyar. Sözlü hikâye anlatımının gücünü yansıtan başkahramanın anlatıcılığına, yapıtın çeşitli bölümlerinde tanık olmak mümkündür. Tıpkı hikâye yazıcılığından önce var olan, hikâye anlatıcılığında, insanları etkilemenin tek yolunun anlatıcının (hikayecinin) ifade gücünde saklı olması gibi, okur, romanda başkahramanın anlatımının büyümesine tanık olur. Özellikle, romanın *Ana* başlıklı beşinci bölümde bu anlatım tarzının en güzel örneği yer alır. Szymon, belediyede kıydığı nikâhlar sırasında yaptığı konuşmalarla etrafındaki insanları etkilemektedir. Onu dinleyen kişi sayısı her nikâhta biraz daha artar. Başkahraman, kendi anlatıcılığının gücünü şöyle ifade eder: “(...) sanki sözcükler kendiliğinden ağzımdan dökülürdü. Ben nikâh kıymaya başlayınca herkes işi gücü bırakır, yarı açık kapıdan bile olsa seyretmek, dinlemek için odanın önüne doluşurdu. Hatta eğer pencere açıksa, pencerenin önü saksı gibi dizilmiş kafalarla dolu olurdu” (Myśliwski, 2016, s. 227). Ayrıca hastanede kaldığı dönem, yan yatağında yatan ve ölmekte olan hastaya pastoral öyküler anlatarak rahatlatır. “Size tavşanları anlatayım mı ister misiniz?” (Myśliwski, 2016, s. 194) diyerek başladığı bu bölümde, yine başkahramanın anlatım gücü ön plandadır.

Halk edebiyatının en önemli parçası olan sözlü anlatımda hikâyeleri kuşaktan kuşağa aktarmak için anlatıcının hafızası da büyük önem taşır. Roman boyunca da okur, adeta başkahraman Szymon'un hafızasında bir yolculuğa çıkar. Onun anlatıcılığının gücüyle, anılarının nehrinde sakin bir akıntıya kapılır. Hemen hemen her bölümde pastoral ve geleneksel yaşamın tablosuna, başkahramanın sözlü anlatımdaki başarısı sayesinde farklı açıdan bakma şansı bulur. Yazarın polifonik üslubunun gücü kuşkusuz ki, halk geleneğinin büyük parçası olan sözlü anlatımdaki başarısından kaynaklanır. Myśliwski, sözün varlığına oldukça önem verir. Yaşamın anlamını ancak söz sayesinde bulacağına inanır. Öyle ki, sözün değerini yücelttiği bir

bölümle sonlandırır romanını. Bu kısım, Mikhail Bakhtin'in, *Diyalojik Muhayyile* başlıklı yapıtında "Diyalog durursa, her şey durur. Çünkü diyalog, doğası gereği, sonlanamaz; sonlanmamalıdır." (Aktaran Çıraklı, 2015, s. 144) sözlerini anımsatması bakımından da dikkat çekicidir:

Peki, insanlarla beraber, köpekler, kediler ve tüm mahlukat sussa, ne kuşlar ötsen, ne kurbağalar vıraklasa. Nasıl olurdu dünya? Hani dinlemeyi bilirsen, ağaçlar bile konuşur. Hepsisi kendi dilinde tabii, meşe, meşece, kayın, kayınca. Nehir bile konuşur, ürünler bazen dile gelir. Tüm dünya dildir, dil. Mevla bile insanlara sözlerle dua edin demiş, çünkü sözler olmadan, nasıl ayıracak insanları birbirinden? Sözler olmasa, insan, insanı ayırt edemez ki. Yaşam sözlerle başlar, sözlerle biter. Çünkü ölüm de sözlerin sonudur (Myśliwski, 2016, s. 494-495).

Sonuç

Bir Polonya halk türküsünün adı olan *Taş Taş Üstünde* başlığı, monologlar şeklinde yazılan romanın, üst üste binen öykülerden, canlı ve renkli görüntüsü olan anılar sarmalından oluşan yapısını ortaya koyar adeta. Bu sarmalın içerisinde yazar, köy yaşamının ve Polonya köylüsünün dünyaya yaklaşımının geniş bir panoramasını yansıtır. Olaylara zaman zaman bir tarihçi gibi ayrıntılı, gerçekçi bir bakış açısıyla, kimi zaman da yaşananların derin anlamına ulaşmaya çalışan bir filozof gibi yaklaşan başkahraman Szymek Pietruszka, okura bir bakıma Polonya köylüsünün zekâsını, bilgeliğini ve değerlerini de sunar.

Yazarın sıklıkla kullandığı kapsamlı geri dönüşler, iç monologlar ve bilinç akımı yöntemiyle okur, başkahramanın ebeveynleri, büyükanne ve büyükbabaları, komşuları ve yirminci yüzyılın ilk yarısında Polonya kırsalında yaşanan değişiklikleri öğrenir. Bu uzun zaman dilimine yayılan öyküyü çok fazla diyalog kullanmadan, canlı diliyle anlatan başkahraman çok zengin bir anlatım biçimi kullanır. Bu anlatım biçimindeki zenginlik ve polifonik stil, Mikhail Bakhtin'in, "iyi edebiyat yaşamdaki ve dildeki diyalojiye, çok sesliliğe hakkını veren edebiyattır" (Aktaran Erkman Akerson, 2012, s. 203) sözlerini anımsatır. Yazarın polifonik anlatımı oluşturan unsurlara bakıldığında, köy jargonuyla harmanlanmış bir günlük dilin, zaman zaman propaganda zaman zamansa şiirsel bir tona kaydığını görmek mümkündür. Ayrıca felsefi ve dini yaklaşımlarını yansıtan, bazen de imgelerle güçlendirilmiş sembolik ifadeler de Myśliwski'nin bu anlatımını güçlendirmektedir.

Halk edebiyatının önemli bir parçası olan sözlü anlatım örneğinin sergilendiği romanın, bazı edebiyat tarihçileri tarafından köy destanı olarak adlandırılması boşuna değildir. Sözlü hikâye anlatımının gücünü yansıtan başkahramanın anlaticılığına, yapının çeşitli bölümlerinde tanık olmak mümkündür. Ayrıca, Polonya edebiyatına özgü bir tür olan gawęda türünün de izlerini taşıyan yapının, Adam Mickiewicz'in *Bay Tadeusz* romanıyla benzer özellikler taşımasını, yazarın Polonya'nın geçmiş mutlu günlerine duyduğu özlemin bir yansıması olarak kabul etmek mümkündür.

Ne var ki romanı bir köy destanına yakınlaştıran özelliklerinin başında ele aldığı konular gelir. Öncelikle, tıpkı Władysław Reymont'un destansı romanı *Köylüler*'de olduğu gibi, günlük köy yaşamı üzerinde durduğunu belirtmek gerekir. Kadınların ev işleri, erkeklerin tarlada yaşadıkları, çocukların okul ve kilisede aldıkları eğitimler, gençlerin severek katıldığı içkili ve danslı eğlenceler, bu eğlencelerde yaşanan aşklar ve kavgalar köylünün günlük yaşantısını oluşturan parçalardan bazılarıdır. Bu günlük yaşamın ayrıntıları dışında, yazar özellikle doğanın köy yaşamına etkisi üzerine eğilir. Bu noktada başkahraman Szymek de dahil olmak üzere, köylülerin tüm yaşamını doğanın koşullarına göre düzenlediğini ifade etmek gerekir. Özellikle mevsimlerin bu düzenleyici gücünden söz ederken, romanın, Hesiodos'un *İşler ve Günler*'inde temellerini attığı evrensel köy yaşamı sınırlarına ulaştığını ifade etmek gerekir.

Köy gelenekleri ve ritüelleri de romanı bir köy destanı olarak kabul edilmesine neden olacak başlıklardandır. Myśliwski'nin çizmeye çalıştığı bu pastoral yaşamın bir parçası olarak, köylülerin dini ritüellerle birleştirerek yarattığı gelenekler romanın birçok bölümünde okurun karşısına çıkmaktadır. Ne var ki bu örneklerin etkileycisini, mahsulün bereketli olması için Noel'de yeni bir somundan kesilmiş bir dilim ekmeğin, baharda pulluğu ilk defa sürerken, tarlanın ilk bölümüne konulması oluşturur. Ayrıca, Szymon'un, eyalet yönetiminden gelen bir müfettişin kendisini belediyeodasındaki odasında Paskalya yumurtası yerken bulması üzerine işini kaybetmesi, başkahramanın inançlarının yarattığı ritüellere ne kadar güçlü bir biçimde bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yapının, destansı bir yapısı olduğunu vurgularken, destanların, belirli bir topluluğu köklerinden etkileyen önemli tarihsel olayları ele alırken, genellikle bu topluluğa özgü bir kahramanın gelişimini de yansıttıklarını anımsamak gerekir. Bu bağlamda, Polonya köyünü ve başkahraman üzerinden Polonya köylüsünü II. Dünya Savaşı gibi önemli bir tarihsel an içinde göstermesinin yanı sıra, savaş sonrası sosyal

ve ekonomik değişimler, ayrıca politik gelişmelerin yapıtın destansı yapısına katkıda bulunduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Romanda pastoral bir anlatımla betimlenen köy yaşamındaki değişimin, komünist dönemdeki modernleşme politikalarını yansıtan yol inşaatıyla birlikte başladığını görmek mümkündür. Yol, bir yandan köye uygarlığı taşıırken, öte yandan yol açtığı kazalarla insanların ve hayvanların ölümlerine, ayrıca, yıllar içerisinde oluşan köy yaşamının yarattığı geleneklerin değişmesine neden olmaktadır. Bu değişimle birlikte Szymek'in yaşamında da değişimler yaşanır. Geleneksel ve yoksul bir köylü ailenin oğlu olarak başladığı yaşamına, bir partizan, nikâh memuru, berber, polis, âşık, kavgacı bir alkolik veya engelli bir insan olarak pek çok farklı kimlikte devam eder. Ne var ki, okuru en etkileyen rolünü bir gerillayken verir. Çünkü Szymon'un bu kimliğindeyken deneyimledikleri, aynı zamanda romanın epik tonunu güçlendiren ayrıntılardır. Özellikle Polonyalı gençlerin öleceklerini bildikleri halde verdikleri özgürlük mücadeleleri, daha başından kaybedilmiş bir savaşa katılmaları, Antikçağ tragedyalari ve destanlarındaki, yazgısının karşısında çaresiz kalan kahramanlarını anımsatır okura.

Yirminci yüzyılın ortalarında Polonya'da bir aile mezarı inşa etme arzusuyla başlayan roman, savaş ve açlığı, çeşitli toplumsal dinamiklerin neden olduğu değişimleri içeren bir köy yaşamının anatomisini çıkarır, Farklı birçok stili bir arada kullanılmasıyla oluşan çok sesli anlatım sayesinde, okur bu yolculukta bazen şiirsel bir düzlükte, bazen bir tragedyanın içerisinde, bazen de bir gülmecenin ortasında bulur kendini.

Kökleri insan varoluşunun derinliklerine uzanan roman, içinde barındırdığı farklı katmanlarla bir köy destanı olarak kabul edilmiş ve yazarına Polonya edebiyatında eşsiz bir yer kazandırmayı başarmıştır.

Kaynakça

Burkot, S. (2003). *Literatura polska w latach 1939-1999*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Burkot, S. (1991). *Proza powojenna 1945-1987*. Warszawa: Wydaw.Szkolne i Pedagogiczne;

Czubaj, B. (1998). Dialektyzacja w powieściach Wiesława Myśliwskiego. *Prace Naukowe. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury*, 7, 43-48.

Çıraklı, M. Z. (2015) *Anlatıbilim, Kuramsal Okumalar*. Ankara: Hece Yayınları.

- Detka, J. (2003). *Pomiędzy gawędą a strumieniem świadomości (uwagi o narracji w prozie Wiesława Myśliwskiego)*. Studia Kieleckie - Seria Filologiczna, 4, 129-137.
- Erkman-Akerson, F. (2012). *Edebiyat ve Kuramlar*. İstanbul: İthaki.
- Kaczmarek, R. (2021). *Historia Polski 1914-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Körpe, S. (2016). 18. ve 19. Yüzyıl Polonya'sında Soylu Yaşantısı ve Kültürü (Adam Mickiewicz'in "Pan Tadeusz"u Bağlamında). *Karadeniz Araştırmaları*, 51, 129-148.
- Lukowski, J. ve Zawadzki H. (2002). *A Concise History of Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyszczynna, J. (2006). Gawęda. Piechota, M., Pytasz, M. ve Wilczek, P. (Ed.). *Słownik literatury polskiej* içinde (s. 354-355). Katowice: Videograf II.
- Myśliwski, W. (2016). *Taş Taş Üstünde*. (N. Taluy Yüce, Çev.). İstanbul: Aylak Adam.
- Özdemir, E. (2007). *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taluy Yüce, N. (2004). *Özgürlük Peşindeki Polonya*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Taluy Yüce, N. (2002). *Polonya Edebiyatında Aydınlanma-Romantizm-Realizm*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Wroczyński, T. (1993). *Literatura polska po 1939 roku*. Warszawa: Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne.
- Zawada, A. (1983). *Gra w ludowe: Nurt chłopski w prozie współczesnej a kultura ludowa*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Summary

Stone Upon Stone which was published in 1984 by Polish author Wiesław Myśliwski, who won twice one of the most prestigious awards for Polish literature the Nike Literature Award, is considered one of the most important works reflecting the village movement in the Polish literature that developed in the post-World War II period. The author himself as a man who was born and raised in the village, incorporates his experiences into the circle of universal laws and facts about nature and man.

In the first chapter of the nine-part novel, which consists of the titles "*The Cemetery, The Road, Brothers, The Land, Mother, Weeping, Alleluia, Bread, Gateway*", the reader meets a picture of a Polish village dating from the middle of the twentieth century, whose roots date back to the nineteenth century. The events, which begin with the protagonist Szymon Pietruszki's desire to build a family cemetery, continue with anecdotes that Pietruszki gives about the stories of his own siblings, parents and grandparents. In this way, it becomes possible to see what changes the Polish village went through during the partition, uprising and war periods, in the process of the communist rule and today, through the changes of the

Pietruszki family that went through over several generations. This observation also provides a witness to the sociological and political history of Poland.

The novel, which reflects the Polish village and peasant from different perspectives, is seen as an epic of rural life. In this context, it is possible to find similarities with Polish Nobel Prize writer Władysław Reymont's novel *The Peasants*, which is accepted as a rural epic, both in terms of its subject and structure. Like Reymont, Myśliwski emphasizes that the bond between the peasant and the land is very strong and unbreakable. The author reflects in all its aspects the impact of a heavy downpour or a very long drought on the soil and the villagers. Ultimately, the place where the protagonist feels safe is his land and his village.

Besides Reymont, literary historians point out that the novel has similarities with Adam Mickiewicz's epic poem *Pan Tadeusz*. Mickiewicz wrote *Pan Tadeusz* in a national tone, during the years in exile so that his compatriots would remember their homeland shattered by captivity. It is also considered a farewell to the noble world. Similar to this approach in *Pan Tadeusz*, the novel *Stone Upon Stone* is considered a farewell to the peasant world. While both works reflect the reality of the period from a panoramic perspective, they also contain a yearning look at the traditional values and culture of the past.

The historical layer is one of the elements Myśliwski often uses to strengthen the epic tone of his novel. It is possible to see that this tone comes to the fore especially in the chapters on war experiences. The struggle for freedom of the Polish youth despite knowing that they will die, their participation in a war that was lost from the very beginning, reminds the reader of the heroes in the ancient tragedies and epics, who were helpless in the face of their fate.

The reflections of the new communist order established after the war on the village shed light on the dramatic changes in village life. The construction of wide automobile roads, as a symbol of civilization and progress, starts a new era in which the passage becomes difficult for horse-drawn carriages and people, and various accidents occur. In fact, this new period is a period in which old traditions and peasant spirit have weakened as a result of modernization.

Myśliwski chose the name of the novel with a symbolic title from a Polish folk song and placed it as the motto in the work by quoting it in full. The events in the novel are like stones stacked on top of each other, just like in the motto. In this context, it would be appropriate to state that the story, which develops on the protagonist's effort to build a family cemetery for his family, is not told in a chronological order. There is a spiral timeline where the past and the present are intertwined. It is the memories of Szymon Pietruszki that drives this timeline. These memories, which the protagonist expresses with his rich narration, are sometimes grotesque, embellished with humor and irony in a funny tone, and sometimes full of pain and realism. It is as if Pietruszki is speaking through a folk wisdom formed over the centuries. It is possible to state that this unique language put forward by the author is simple in appearance, but has a deep, multi-layered structure like a well.

In the novel, in which Szymon Pietruszki expresses his memories in the first person narration by using the stream of consciousness technique and internal monologues, the dialogues take up very little space. In this sense, it would not be wrong to evaluate the novel as a long monologue of the protagonist. It should be noted that in this long monologue, besides the peasant dialect, different language systems are also used. Traces of humor and irony from the daily language, sections with rhetorical and philosophical styles, poetic expressions and the tone of propaganda shaped by the political discourse used from time to time gave the work a polyphonic style.

In addition to this polyphonic style, Myśliwski with his novel presents an impressive example of the oral tradition that forms the basis of folk literature. It is possible to witness the narration of the protagonist, which reflects the power of oral storytelling, in various parts of the work. The reader witnesses the magic of the protagonist's narration in the novel, just as the only way to influence people in storytelling, which existed before storywriting, is hidden in the power of expression of the narrator (storyteller).

GÖÇER ÜRETİM TARZINDAN FEODAL ÜRETİM TARZINA GEÇİŞ SÜRECİNDE İKİLİ SINIF DURUMU VE SINIF MÜCADELELERİ: KARAHANLILAR ÖRNEĞİ

DUAL CLASS SITUATION AND CLASS STRUGGLES DURING THE TRANSITION FROM THE NOMADIC MODE OF PRODUCTION TO FEUDAL MODE OF PRODUCTION: THE KARAKHANID EXAMPLE

Ozan Giray ŞAHİN

Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi,
Kamu Hukuku Bölümü, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı,
ozangiraysahin@anadolu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Teorik makale
Gönderildiği tarih: 22 Aralık 2023
Kabul edildiği tarih: 15 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Theoretical article
Date submitted: 22 December 2023
Date accepted: 15 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Göçer Üretim Tarzı; Feodalite; Ak Budun; Kara Budun; Karahanlılar; Kara Hitay; Karluk; Selçuklular

Keywords

Nomadic Mode of Production; Feudality; Aq Budun; Qara Budun; Karakhanids; Qara Qitai; Karluk; Seljukids

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.35

Öz

Karahanlı dönemi, göçebe Türk boylarının göçer üretim tarzından feodal üretim tarzına geçiş dönemindeki önemli duraklardan biridir. Göçer üretim tarzı düzeninden feodal üretim tarzı düzenine geçiş, geçiş sürecine özgü belirli yapısal formasyonları beraberinde getirmektedir. Feodal üretim tarzına özgü üretim ilişkileri ve pratiklerinin göçer üretim tarzı dairesinde örgütlenmiş topluluklar içerisinde yayılması süreci, karşımıza ikili sınıf ve ikili üretim tarzı durumunu çıkarır. Karşımızda bir yanda göçer üretim tarzı içerisinde yaşamakta ısrarcı kara budun diğer yandan ise feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir düzende egemen sınıf işlevlerini üstlenmeye başlamış olan ak budun fraksiyonlarının olduğu bir çelişki düzlemi vardır. Ak budun ve kara budun, feodal üretim ilişkileri içerisinde yaşayan yerleşik toplulukların artı emeğinin paylaşılması ve göçer üretim tarzı düzenine iç sömürü ilişkilerinin eklenmesi düzleminde karşı karşıya gelirler. Söz konusu karşılaşma göçer üretim tarzına özgü kurum ve pratiklerin feodal üretim ilişkilerine uygun formlara tercüme edilmesi ile neticlendiği ölçüde üretim tarzlarının feodal üretim tarzı hakimiyetinde birbirlerine eklenmesi söz konusu olur. Eklenme ise sınıf mücadelelerinin sonucuna bağlıdır. Sınıf mücadeleleri sonucunda eklenme egemen sınıf işlevlerini üstlenmekte olan ak budun fraksiyonları, feodalleşme sürecinde feodal üretim tarzına özgü pratikleri göçer üretim tarzı dairesinde yaşayan göçer kitlelerine kabul ettirmeye çalışırken kara budun ile karşı karşıya gelmişlerdir. Ak budunun egemen sınıf işlevlerini üstlenmeye başlayan fraksiyonları ile kara budun arasındaki bu çelişki, Karahanlı siyasal sistemi içerisinde göçer kökenli isyanlar ve yapısal istikrarsızlık eğilimlerinin temelinde yatmaktadır.

Abstract

The Karakhanid era is one of the important stops in the transition period of nomadic Turkish tribes from the Nomadic mode of production to the feudal mode of production. The transition from the nomadic mode of production to the feudal mode of production brings along certain structural formations specific to the transition process. The process of the spread of the relations and practices of production belong to the feudal mode of production within the Social formations organised around the nomadic mode of production leads to a dual class situation and the duality of mode of productions. In front of us a plane of contradiction in which contains the kara budun insisting on living within the sphere of nomadic mode of production and the factions of aq budun that have begun to assume the functions of the ruling class in an order dominated by feudal relations of production. The aq budun and the qara budun confront each other on the basis of sharing the surplus labor of sedentary communities living under the feudal relations of production and the articulation of internal relations of exploitation in the nomadic mode of production. To the extent that this confrontation results in the translation of institutions and practices specific to the nomadic mode of production into forms appropriate to feudal production relations, the articulation of modes of production under the feudal mode of production comes into question. Articulation depends on the outcome of class struggles. If articulation is not realised as a result of class struggles, the structure becomes unable to sustain its political existence on the basis of feudal relations of production and either retreats towards the nomadic mode of production or ceases to exist politically. The Karakhanid period also bears the traces of the dual class and the duality of modes of production with the dynamics of articulation and contradiction. In the process of feudalisation, the factions of aq budun, which were assuming ruling class functions over the settled feudal communities, confronted the qara budun while trying to impose the practices specific to the feudal mode of production on the nomadic masses living in the nomadic mode of production. This contradiction between the aq budun's factions, which started to assume the functions of the ruling class, and the qara budun lies at the root of the nomadic revolts and tendencies of structural instability within the Karakhanid political structure.

Giriş

Elinizdeki çalışma, göçer üretim tarzından feodaliteye geçiş sürecinin yarattığı çelişkili dinamikleri, Karahanlılar dönemi özelinde ve üretim ilişkilerine referansla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Belirtilen nedenden ötürü çalışmamız esasında bir tarih çalışması değildir. Zaten çalışmanın yazarının da bilimsel formasyonu gereği böyle bir iddiayı doğrudan sahiplenme olanağı bulunmamaktadır. Çalışmanın, Karahanlı tarihine ilişkin daha önce bilimsel alanda tebarüz etmemiş yeni bir olgusal bilgiyi ortaya çıkarmaya yönelmemiş olması da anılan kısıtlılığın bir sonucudur. Burada yapılmak istenen, Karahanlı tarihine ilişkin mevcut birikimin *Törenin Ekonomi Politikası* adlı çalışmamızda (Şahin, 2022) ortaya konulan *Göçer Üretim Tarzı*¹ kavramsallaştırmasına dayanan bir teorik müdahaleyle ele alınmasıdır. Anılan koşullar dahilinde çalışmamız, nesnesini üretim ilişkilerinin temele alındığı ve toplumsal ilişkilerin üretim ilişkileri ve söz konusu ilişkiler etrafında işleyen sınıf mücadeleleri çerçevesinde (O’Laughlin, 1975, s. 350-351) açıklamaya yönelmiştir.

Yukarıda genel olarak betimlenen süreç bağlamında Karahanlı dönemi esas başlangıç, tek bir kaynak yahut mutlak özgünlüğe sahip bir kerteriz noktası olarak ele alınmamıştır. Yalnız, biriciklik yahut ideal tip formlarını reddediyor ve Karahanlılar’ı tarihselliğin içindeki nesnel bir durak olarak ele alıyor oluşumuz çalışmamızın nesnesinin herhangi bir nesne olduğu anlamına da gelmemektedir. Karahanlılar ile ortaya çıkmamakla ve sınırlı olmamakla beraber feodalleşme süreçleri tarihsel sürekliliği (Hillebrand, 2005, s. 92; Tanilli, 1995, s. 343; Turan O., 2014, s. 43) içerisinde tebarüz eden toplumsal çelişkiler anılan dönemde keskin biçimler edinmişlerdir. Toplumsal sınıfların feodalleşme süreçleri bağlamındaki

¹ Göçer üretim tarzı, toplumsal formasyonun yeniden üretiminin sürü formunda bakılan hayvanlara (bilhassa at ve koyun) bağlı olduğu, sürüler üzerinde aile toprak ve su kaynakları üzerinde kolektif hakimiyetin geçerli olduğu, üretici birimlerin görece bir bağımsızlık içinde işlediği ama aynı zamanda soy bağına dayalı törel bir yapılanmaya dahil olduğu toplumsal formasyonları açıklamak için kullanılmaktadır (Agacanov, 2003, s. 134; Ahincanov, 2014, s. 243-244; Asad, 1979: 420; Durmuş, 2019, s. 191; El-Ömerî, 2014, s. 96; Khazanov, 1981, s. 155; Klyashtorny ve Sultanov, 2013, s. 17; Klyashtorny, 2018, s. 27; Марков, 2010, s. 40-41; Sinor ve Klyashtorny, 1996, s. 338; Şahin, 2022). Göçer üretim tarzı dahilindeki toplumlar basitçe göçebelere değil, yukarıda sayılan koşulları karşılayan toplumlardır ve esasında Orta Asya’da mukimdirler; çünkü sayılan koşulların kümülatif birlikteliği için gerekli nesnel/fiziksel koşullar esasen Orta Asya’ya özgüdür. Göçer üretim tarzı Orta Asya Bozkırları’nın baskın koşullarının bölgede yaşayan insanlar üzerindeki etkileri etrafında biçimlenmiştir (Jettmar, 1954: 760). Göçer üretim tarzında hâkim unsur, toplumsal formasyonların yeniden üretiminin temel dayanağı olan yaşam stokudur. Yaşam stokunun sürü formunda beslenmesi gereksiniminin belirleyici etkileri, göçer üretim tarzını basitçe göçebe nitelik taşıyan besicilik pratiklerinin genelinden ayırmak için önemli bir kriterdir. Çünkü göçer üretim tarzının merkezinde duran yaşam stokunun yeniden üretim gereksinimi, sürü formu içerisinde gerçekleşmek durumundadır (Khazanov, 2015: 93-94). Bu bağlamda göçer üretim tarzı tüm hayvancı ve/veya göçebe toplulukları kapsamamakta, Avrasya Bozkırları’nın özgün koşulları içinde gelişmiş keşiflerin özgün bir birlikteliğini imlemektedir (Benjamin, 2018, s. 17; Frchetti, 2008, s. 17; Grousset, 2011, s. XVI; Kradin, 2003, s. 164; Lattimore, 1979, s. 482; Litvinsky ve Guang-da, 1996, s. 27; Reichl, 1992, s. 18; Sinor, 2005, s. 7; Xa3ahob, 1975, s. 6).

mücadelelerinin keskinleştiği ve şiddetlendiği Karahanlılar dönemi; tam da anılan niteliğinden ötürü tercih edilmiştir. Göçer üretim tarzının dönüşme süreci ve söz konusu dönüşümün Türk-İslam feodalitesi² olarak adlandırabileceğimiz alt kategori bağlamındaki seyri söz konusu olduğunda Karahanlılar dönemi, Selçuklular'dan Osmanlılar'a uzanan feodal devlet ve imparatorlukların tarihini üretim ilişkileri ve üretim tarzına referansla anlayabilmek çabası içerisinde, toplumsal sınıfların mücadelelerinin edindiği karakter bağlamında bir işlev üstlenebilecektir.

Orta Asya toplumlarının tarihlerine mündemiç feodalleşme eğilimleri ile söz konusu eğilimler etrafındaki sınıf mücadelelerinin anlaşılabilmesi süreci, bir dizi teorik sorunun çözülmesini gerektirmektedir. Esasında çalışmamızdaki odak noktası da söz konusu teorik sorunlardır. Teorik sorunların ilki göçer üretim tarzının çözülme sürecinin ortaya çıkardığı görece özgün bir yapısal düzen olan ikili sınıf düzenidir. Göçer üretim tarzının tasfiye olma sürecinde ön sınıfların sınıflaşma ve ön sınıf düzeninde kalma eğilimleri arasındaki çelişki içerisinde gelişen ikili sınıf düzeni, ak budunun yerleşik topluluklar karşısında egemen sınıf konumuna özgü pratikleri keşfi ile göçer töresine bağlı kara budun karşısında göçer üretim tarzına bağlı ilişkileri sürdürme zorunluluğundan ve bu esnada ak budun, kara budun ve yerleşik feodal sınıflar arasında beliren çelişkili ilişkilerden türemektedir. Feodalleşme eğilimine girmiş olan toplumsal unsurlar ile göçer üretim tarzına yaslanan unsurların, bilhassa yerleşik topluluklarda üretilen artı emeğe el koyma sürecinde karşı karşıya geldiği bu süreç, Karahanlıların feodalleşme sürecinin özgün nitelikleri üzerinde belirleyici etkiler üretmesi bağlamında ele alınacaktır.

İkili sınıf düzeninin açıklanmasının ardından çalışmamız bağlamında ikinci önemli teorik sorun; yani üretim tarzlarının eklenmesi meselesi ile ilgilenilecektir. İkili sınıf durumunun temelinde yatan üretim ilişkilerindeki ikili yapının feodal üretim ilişkilerinin hakimiyeti altında biçimlendiği süreçler, üretim ilişkilerinin

² Türk-İslam feodalitesi münhasıran bozkırda kurulan ve merkezinde Moğolların yer aldığı göçebe feodalitesinden (Sneath, 2007: 124) farklı olarak göçer kitlelerinin Horasan, Maverünnehir, İran ve Orta Doğu'ya hâkim olan feodal İslam toplumları ile bir araya gelmelerinin ürünüdür. Birlikteliğin özgün karakteri Türk-İslam feodalleşme süreci ve feodalitesini Moğol tipi bozkır feodalitesinden en azından erken dönemleri için ayırmaya imkân vermekte; ama aynı zamanda Türk-İslam feodalitesi içerisindeki süreklilikleri de tespit etmeyi de gerektirmektedir. Çünkü Türk-İslam feodalitesinin gelişmesi sürecinde gerçekleşen ve göçer üretim tarzından uzaklaşma ile neticelenen kopuş eğilimleri ve bu eğilimleri takip eden toplumsal mücadeleler göçer töresine bağlı kitleler ve feodalleşen toplum arasındaki çelişkiler boyunca tarihte taşınmaktadır. Söz konusu süreklilik, Karahanlılar döneminde tespit edebileceğimiz eğilimlerin Türk-İslam feodalitesi tarihi boyunca etkilerini taşıdığı anlamına gelmekte ve bu bağlamda söz konusu eğilimlerin anlaşılması önemli olmaktadır.

eklemlenme örnekleri olarak ele alınacak ve bu bağlamda Karahanlı dönemindeki feodalleşme eğilimleri ve söz konusu eğilimleri biçimlendiren pratikler incelenecektir.

Karahanlılar ve benzeri örnekler, bir yandan yerleşik feodal yapılar üzerinde hakimiyet kuran diğer yandan da bu hakimiyeti kurma ve koruma sürecinde göçer üretim tarzına bağlı kitlelere muhtaç olan yapıları nedeniyle belirli bir siyasal iktidar düzleminde birbiri ile örtüşmeyen ve uyuşmayan iki üretim tarzına ait yapısal form ve ilişkiler ile pratik setlerini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Üretim tarzları bağlamında karşımıza çıkan bu ikilik, ilgili siyasal yapıların bünyesindeki ikili sınıf düzeninin ekonomik kaynağını oluşturmaktadır. Üretim düzeninin ikili ve çelişkili yapısı, göçer üretim tarzı ile feodalite arasındaki tarihsel salınımı tecrübe eden toplumsal formasyonlar için temel bir siyasal istikrar sorunu teşkil etmektedir. Üretim tarzının ikili yapısı, artı emek üzerinde sadece egemen sınıf ilişkisinden doğan bir çelişkiden değil de farklı toplumsal grupların farklı üretim tarzları bağlamında üstlendikleri sınıfsal işlevlerce belirlenen çok boyutlu bir çelişkiden bahsetmemizi gerektirmektedir. Anılan çelişkili yapı karşımıza üretim tarzlarının eklemlenme-çelişme dinamiklerini çıkaracaktır. Siyasal yapılar, farklı üretim tarzlarına bağlı sınıfların çelişen menfaatleri ve buna bağlı mücadeleleri üretim tarzlarının içlerinden birinin hakimiyetinde eklemlenebilmesini başardıkları ölçüde söz konusu çelişkili yapı içerisinde varlıklarını koruma ve sürdürebilme olanağına sahip olacaklar; aksi durumda ise toplumsal sınıfların mücadeleleri arasında tasfiye olacaklardır.

Çalışmamız yukarıda sıralanan teorik sorunları merkezine alarak Karahanlı dönemindeki feodalleşme eğilimlerini ve feodalleşme eğilimleri etrafında gelişen sınıf mücadelelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece ulaşılması ümit edilen sonuç, çalışmanın yukarıda da belirtilen sınırlılıkları bağlamında yeni bir olgusal bilgi değildir elbette. Amaç, verili olgular bütününe teorik bir perspektifle ele alarak siyasi tarih yahut tarihsel olguların kronolojik dizilimi içerisinde işleyen ve feodalleşme süreci içerisinde somutlaşan ekonomik, siyasi ve sınıfsal ilişkilere dair bir perspektif ortaya koymaktır.

İKİLİ SINIF DÜZENİ

Göçer üretim tarzında iki temel sınıftan söz edilebilecektir. Anılan sınıfların ilki bir yanda siyasal iktidar işlevleri üzerinde tekelci bir hakimiyet diğer yanda da orun/ülüş mekaniklerinin beslediği eşitsiz bölüşme ilişkileri dolayısıyla elde ettikleri servet (Avcıoğlu, 1985, s. 250-251; Khazanov, 2015, s. 273; Thompson, 2004, s. 178) dolayımı ile tanımlanabilecek olan ak budundur. İkinci temel sınıf ise siyasal iktidar işlevleri üzerinde bir hakimiyete sahip olmamakla birlikte siyasal iktidarın işleyişine

töreyle bağı kolektif rıza dolayısıyla katılma olanağına sahip olan; orun/ülüş mekaniklerinin mülksüzleşmeyi engelleyici etkileri (Avcıoğlu, 1985, s. 525; Divitçioğlu, 2005; 2015) bağlamında asgari düzeyde kendisini idame ettirebilecek mülke sahip, düzenli iç sömürü ilişkilerine karşı korunan ve görel bir bağımsızlık içerisinde yaşayan küçük üretici birimler düzeyinde örgütlenmiş olan kara budundur (Di Cosmo, 1999, s. 14). Sayılan sınıflar, aralarında servet ve siyasal iktidar işlevlerine hakimiyet bağlamında bir ayırım gözlenebilmekle beraber iç sömürünün gelişmediği ön sınıf düzenindedirler. Göçer üretim tarzının betimlenen bu yapısı, Karahanlılar'ın tarih sahnesine çıkmaya başladığı dönemde, tasfiye sürecine girmişse de mevcudiyetini korumaktadır (Divitçioğlu, 2000, s. 103).

Karahanlılar'ın tarih sahnesine çıkışında göçer üretim tarzına mündemiç ön-sınıf ilişkileri tespit edilebiliyor olsa da söz konusu ilişkiler düzeni bir çözülme içindedir. Esasında stabil bir nitelik taşımayan ve ön sınıflar arası sınıf mücadeleleri ile göçer üretim tarzının yapısal istikrarsızlık eğiliminin izlerini taşıyan göçer ön sınıf düzeni; bir yanda sınıflaşmaya çalışan unsurlar diğer yanda da törel örgütlenmeye yaslanan unsurlar arasındaki sürekli mücadelelerin bir arenasıdır. Tasfiye olma yolundaki göçer üretim tarzından Karahanlılar'a miras kalan ön sınıf düzeninde içerilmekte olan yapısal çelişkilerin önemi ise feodalleşme süreci bağı sınıf mücadeleleri üzerindeki biçimlendirici etkileri ve ilgili sürecin karakterini belirliyor oluşlarında yatmaktadır.

Göçer üretim tarzına içrek bölüşüm mekanizmalarının mülksüzleşmeyi engellediği, törel mübadele ilişkilerinin birikimi sürekli olarak yeniden bölüşüm yoluyla yapı içinde dağıttığı ve iç sömürü ilişkilerinin gelişmediği (Divitçioğlu, 2004, s. 137) koşullarda henüz tam anlamıyla bir sınıf egemenliğinden bahsedilemeyecektir. Ama ön sınıflar arası mücadelelerin tarihi (Şahin, 2022) bize sınıf egemenliğinin gelişmediği koşullarda ön sınıfların faal olduğunu göstermektedir. Söz konusu faaliyet ve bağı mücadeleler, ön sınıf düzeninde içerilen sınıflaşma eğilimleri etrafında biçimlendiği için göçer üretim tarzı içerisinde sınıf egemenliğinin gelişmediğini söylerken aynı zamanda sınıflaşma eğilimlerinin varlığını da kabul etmek gerekmektedir.

Göçer üretim tarzı içerisindeki yordamlar sınıf egemenliğinin gelişmesini engellemekle birlikte ak budun ve kara budun olarak adlandırdığımız ön sınıfların ve onlar arasındaki çelişkilerin de temelinde yatmaktadır. Özellikle orun hiyerarşisine bağı olan üyelş dolayısıyla gerçekleşen eşitsiz bölüşüm ve ak budunun, siyasal iktidar işlevleri üzerindeki hakimiyetine bağı olarak dış sömürü ve ticaret ilişkileri

üzerindeki belirleyici etkisi; kara budunun mülksüzleşmesi ile neticelenmesi de ak budun nezdinde, göçer üretim ilişkilerinin olanaklarınca sınırlanmış bir servet birikimini beslemektedir. Ön sınıf düzenine mündemiç yordamlar yoluyla gerçekleşen servet birikimi, ortaya çıkan ön sınıflar arası mücadelelerde gözlemlenebilen sınıflaşma eğilimlerinin ekonomik dayanağını oluşturmaktadır (Di Cosmo, 1999, s. 11; Kortepeter, 1968, s. 248; Markov, 2001, s. 326-327).

Karahanlılar ve önderlik ettikleri boylar, X-XI. Yüzyıldan itibaren Maverâünnehir'e yerleşmeye ve yerleşik feodal yapılar üzerinde hakimiyet kurmaya başlamışlardır. Karahanlılar X. Yüzyıl'da Samaniler'e karşı Maverâünnehir'de fethe giriştiklerinde (Bosworth, 1998, s. 98; Haug, 2019, s. 192-193; Knobloch, 2001, s. 19; Merçil, 1989, s. 16; Negmatov, 1998, s. 79) önderlerin amca çocuğu olmaları, mensubu oldukları ailelerin soy bağı hiyerarşisinin merkezinde yer alması (Davidovich, 1998, s. 121) ve en azından yönetici aileler nezdinde siyasal iktidar bilhassa toprak üzerinde görelî bir kolektif hakimiyetin tanınıyor olması; (Barthold, 1990, s. 18; Köprülü, 2005, s. 97) törenin, göçer üretim tarzına ait biçimlendirici etkilerinin tam anlamıyla tasfiye olmadığını göstermektedir (Berktaş, 1999, s. 100; Bozdemir, 1982, s. 30; Esin, 2004, s. 263; Hunkan, 2005, s. 10-11; Köprülü, 1980, s. 154; Turan, 1945, s. 309; Ögel, 2000a, s. 195-197).

Göçer töresine mündemiç pratiklerin Karahanlı siyasal örgütlenmesince taşınmasına ilişkin, Isık-Göl'de bulunan Tosor Yazıtında görülen ve göçerler tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemel olan "*Ben Kara Hasan Sökmen. Çağrı'ya ordu bağışlıyorum. Bunu (bana) bağışlayan sana adak adadım İdikut Tengri! (devlet, halk). Ben Mes'ud-Alp aldım. Tanrı (Allah) kutlu kılsın*" (Belek, 2014, s. 35) ifadesi de göçer kitlelerin söz konusu aktarımın bir parçası olduğunun ve kara budunun göçer töresine içrek siyasal örgütlenme pratiklerini sahiplendiğinin bir kanıtı olarak okunabilecektir. Göçer töresine uyum, Karahanlılar'da kendisini göçer boyların siyasal iktidar işlevlerinin yürütülme süreçlerinin dayanağı olarak kalmaları ve görelî bağımsızlıklarını korumalarında, siyasal iktidarın bozkır geleneğine uygun bir biçimde konfederatif bir yapıya yakınsayan bir form edinmesinde (Bodmer, 2001, s. 36; Bosworth, 1968, s. 449; Eden, 2019, s. 18) ve siyasal iktidar alanı ya da bir başka deyişle törel alan dairesindeki üretim araçları üzerinde yapının kolektif sahipliğinin sürmesi (Golden, 2011, s. 70-71) gibi pratiklerde göstermektedir.

Göçer töresine bağlılık Maverâünnehir'in fethinin biçiminde de görülebilmektedir. Göçer üretim tarzında çoğu kez rastlandığı üzere askerî harekât bir yandan önderliğe bağlı diğer yandan da sürüleri için otlak-su, kendileri için de el

konulacak zenginlik arayan göçer kitlelerinin, önderliğin politik tasavvuru ile bir nebze uyumlu ama eş zamanlı olarak görece bir biçimde özerk hareketliliğince biçimlendirilmektedir. Kuraklık yahut ortaya çıkan yeni bir siyasal yapının yarattığı basınç gibi sebeplerle kara budunun kitlesel bir biçimde harekete geçtiği zamanlarda göçer önderliği, liderlik ettiği askerî harekâtı yürüten kitleleri takip etmek zorunda kalmaktadır. Söz konusu işleyiş Maverünnehir'in fethi sürecinde Karahanlı önderliğinin göçer kitlelerin hareketinin peşinden sürüklenmesinde (Spuler, 2015, s. 240) görülebilmekte ve bu durum bize göçer töresinin etkinliğini göstermektedir.

Ön-sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyip çelişkileri bastıran törel yapının etkisi, göçer üretim tarzının toplumsal ilişkiler üzerindeki hakimiyet düzeyine bağlıdır. Yapının unsurları göçer üretim tarzına yabancı ilişkiler kurmaya ve pratiklere dahil olmaya başladıklarında ön-sınıf düzeninden sınıflı düzene geçiş eğilimleri, söz konusu pratiklerin törel yapı içerisinde açtıkları çatlaklardan yüzeye süzölmeye başlar (Divitçioğlu, 2004, s. 139). Böyle bir durumda siyasal iktidar işlevlerini üstlenmiş olan ak budun yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenirken bunu olanaklı kılan göçer kitleleri göçer töresi alanında kalmaya devam ederler ve böylece iki üretim tarzının karşı karşıya gelmesi ve beraberinde ikili bir sınıf yapısının belirmesi olgusu karşımıza çıkar.

Yukarıda tarif edilen dönüşümün en önemli basamaklarından biri, yerleşik topluluklar üzerindeki hakimiyetin, haraç/dış sömürü biçiminden çıkıp doğrudan yönetme ve artı emeğe, egemen sınıf işlevleri dolayısıyla el koyma biçimine evrilmesidir. Yerleşik topluluklar üzerinde hakimiyet kuran göçer boy birlikleri temelde ilgili toplulukları doğrudan yönetmeye ve artı emeğe bir egemen sınıf konumu dolayısıyla el koymaya girişmemektedirler. Göçer üretim tarzı içerisinde, üzerinde hakimiyet kurulan (bilhassa yerleşik) toplulukların artı emeğine el konulması süreci, temelde bir dış sömürü/haraç biçiminde gerçekleşir (Divitçioğlu, 2004, s. 123).³

³ Göçer üretim tarzına mündemiç üretim ilişkilerinin, yaşam stokunun yeniden üretim gereksinimi ve tek yönlü uzmanlaşmanın baskın karakterine bağlı kısıtlılığı, göçerleri yapı içerisinde üretmedikleri emtiayı elde etmek için çeşitli yordamlar aramaya sevk etmektedir. Yaygın anlatı bu yordamlar arasında yağma ve akınları öne çıkarıyor olsa da aslında yağma ve akın göçerler için ne ilk ve öncelikli tercih ne de temel yordamdır (Di Cosmo, 2015, s. 51; Markov, 2001, s. 321). Göçerler ihtiyaçlarını karşılama sürecinde öncelikle ticaret yordamını tercih etmektedirler (Frenkel, 2005, s. 203; Klyashorny ve Sultanov, 2013, s. 94). Ticarete olan yapısal gereksinimleri onları istekli tacirler haline getirmektedir (Standen, 2005, s. 131; Khazanov, 2015, s. 320; Марков, 2010, s. 40). Göçer üretim ilişkilerinin kısıtlılığının basıncı altında istekli tacirlere dönüşen göçerler, ticaret yapmaları engellendiğinde aynı basıncın etkisi ile agresifleşmekte ve ticaret yapmaları olanaklı olmadığı koşullarda askerî yordamlara başvurmaktadırlar (Di Cosmo, 1999, s. 12; Karadeniz, 2019, s. 30; Klyashorny, 2018, s. 48). Özellikle sürülerin boyutlarının otlak/su kaynağı dengesini zorladığı ve söz konusu dengeyi bozulmasına yol açan yaşam stokunun tehditkâr bir artık niteliği kazandığı durumlarda eldeki hayvanların ticaret yoluyla elden çıkarılması eğilimi, zor ile bütünüleşmekte ve ticari pratikler agresif ticaret formunda yürütölmektedir (Harmatta ve Litvinsky, 1996, s. 367; Sinor,

İç sömürünün gelişmediği ve artı emeğe egemen sınıf işlevleri yoluyla el konulmadığı koşullar altında siyasal iktidar işlevleri üzerinde hakimiyet kurmuş (Di Cosmo, 1999, s. 22) olan ak budun, anılan düzende, kara budun karşısında bir ön-sınıf konumundadır. Ön-sınıf düzeninde ak budun ve kara budundan müteşekkil sınıflar arasındaki ilişkiler ve çelişkiler törel yapı tarafından düzenlenmekte ve bastırılmaktadır. Söz konusu düzenleme ve bastırma ön-sınıflar törel yapı içerisinde tutulabildikleri sürece olanaklıdır. Ön sınıf düzeni altında kalındığı durumda göçer topluluklar yerleşik topluluklar üzerindeki hakimiyetlerini göçer üretim tarzı dolayısıyla sınırlanmış bir biçimde tecrübe ederler. Göçer üretim tarzı, yerleşik topluluklar üzerinde hakimiyet kurarak ilgili toplulukların artı emeğine dış sömürü formunda el koymaya imkân vermekle beraber; artı emeğe el koyma sürecinin göçer üretim tarzına mündemiç yordamlarla gerçekleştirilmesini, göçer topluluğun törel örgütlenmesinin ilgili hakimiyet dolayısıyla değiştirilmemesini zorunlu kılmaktadır (Sinor, 2005, s. 9).

Göçer töresine bağlı boylardan müteşekkil bir konfederasyon halinde Maverâünnehir'e gelen Karahanlılar, Samaniler'i bölgeden uzaklaştırmaya ve Samaniler'in terk ettikleri topraklara, üzerindeki insanlarla beraber egemen olmaya başladıklarında feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir uzama, köyler ve kentler ile örülü feodal bir topluma dahil olmaya başlamışlardır (Barisitz, 2017, s. 87). Söz konusu dönüşüm, göçer önderliğinin egemen sınıf pozisyonuna bağlı toplumsal işlevleri üstlenmesi ile neticelenecek olan bir süreci tetiklemiştir (Khazanov, 1994b, s. 250).

Ak budunun egemen sınıf pozisyonundan türeyen işlevleri üstlenmesi tek başına tüm göçer toplumunun değişmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü ak budun, söz konusu işlevleri üstlenirken göçer üretim tarzına mündemiç törel ilişkilerle bağlı ve töreye yaslanan kara buduna bağımlıdır. Söz konusu ilişkiler düzlemi, ak budunun bir yanda egemen sınıf pozisyonuna ilerlediği diğer yanda da göçer kitlelerin

2005, s. 7; Şahin, 2022, s. 110). Tehditkâr artığın konu olduğu mübadele ilişkilerin ihtiyaçları karşılama kriterini aşan ve ilgili topluluğun sürülerinin yeniden üretim süreçlerine koruma gereksinimi ile bütünleşen karakteri, komşu topluluklar söz konusu tehditkâr artığın satılmasını zorunlu hale getirmektedir. Göçerlerin komşuları söz konusu hayvanları almak istemediklerinde yahut göçerlerin istedikleri ölçüde mübadele etmekten kaçındıklarında devreye askeri yordamlar girmekte ve göçerler ellerindeki tehditkâr artığı komşularına zorla vererek karşılığında "hediye" formunda haraç alma yoluna gitmektedirler. Askeri yordamlara başvurulduğunda da tercih yağmadan ziyade askeri baskı yoluyla haraç olarak uzun erimli dış sömürü ilişkileri kurmaktır (Khazanov, 1994b, s. 223). Fetih ise tercih edilen bir yordam değildir (Standen, 2005, s. 131); çünkü yerleşikler üzerinde fetih yoluyla egemenlik kurmak göçer üretim tarzının işleyişinin ve ön sınıf düzeninin bozulmasını beraberinde getirmektedir.

törel önder/yoldaşı olduğu bir ikili durumu ve çelişen sınıf çıkarlarından beslenen bir ikili sınıf yapısını ortaya çıkaracaktır. İkili sınıf yapısının göçer üretim tarzına yaslanan ayağında, törel örgütlenmesini korumaya çalışan ve yerleşik toplulukların artı emeğine göçer üretim tarzına özgü törel alanın içerisi ve dışarıları arasındaki ayrımına dayanan sosyal iş bölümü dolayısıyla el koyan kara budun vardır. Kara budunun karşısında ise egemen sınıf konumunu koruyabilmek için kara buduna olan askeri bağımlılığı ölçüsünde onunla ön-sınıf düzeninde ilişki kuran; ama bir yandan da yerleşik topluluklar üzerinde bir egemen sınıf gibi faaliyet göstererek artı emeğe feodal yordamlarla el koymaya yönelen ak budun yer almaktadır. Ak budun ve kara budun arasındaysa yerleşik topluluklar bulunmaktadır. Yerleşik topluluklar ak budunla feodal sınıf egemenliği düzleminde ilişki kurmakta ve artı emeklerini ak buduna vermektedirler. Kara budun ile olan ilişkileri ise törel alanın içerisi ve dışarıları arasında kurulan sosyal iş bölümü ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir (Şahin, 2022). Törel alanın içerisi ve dışarıları arasındaki sosyal iş bölümünün dış sömürüye olanak veren yapısı nedeniyle yerleşik topluluklar, ak buduna olduğu gibi kara buduna da artı emek ve hatta üretim aracı olan tarlalarını (otlak olarak kullanılması için) sunmak zorunda kalmaktadırlar (Divitçioğlu, 2004, s. 126).

Yukarıda betimlenen ilişkiler matrisinde görülebileceği üzere ikili sınıf düzeni basitçe ak budun ve kara budun arasındaki ilişki dolayısıyla değil; ak budun ve yerleşik tebaa arasında kurulan sınıf, ak budun ve kara budun arasındaki ön sınıf ve göçer töresinin törel alanın içerisi ve dışarıları arasında kurduğu, sömürü ile neticelenen sosyal iş bölümü ilişkileri arasındaki çelişki bağlamında anlaşılacak durumundadır. Karahanlı Devleti oluşurken ak budun yerleşik çiftçilerin üzerinde egemen bir sınıf oluştururken kara budun ile göçer üretim tarzına mündemiç yahut en azından ona bağlı ilişkilerini korumak zorunda kalmış (Divitçioğlu, 2004, s. 138) ve böylece çelişkili bir yapı, ikili sınıf düzeni ortaya çıkmıştır.

Karahanlılar'da gözlemlenen ikili sınıf durumu esasında iki üretim tarzının ve ilgili üretim tarzları etrafında örgütlenmiş toplumsal formasyonların (üretim tarzlarınca belirlenmiş zorunluluklara bağlı olarak) karşı karşıya gelmesinin ürünüdür. Yani ikili bir sınıf durumu esasında bize ikili bir üretim-örgütlenme durumunu işaret etmektedir (Di Cosmo, 1999, s. 32). Göçer önderliğinin yerleşik çiftçiler üzerinde kurduğu egemenlik, göçer önderliğini feodal üretim ilişkileri içerisinde egemen sınıf konumuna yükseltirken ortaya çıkmakta olan devleti yani Karahanlılar'ı feodal ilişkilere bağlamaktadır. Karahanlı Devletini ortaya çıkaracak

olan egemen sınıf konumunun elde edilmesi ama daha da önemlisi elde tutulmasını olanaklı kılan ve kılacak olan göçer kitlelerinin varlığı ise ortaya çıkmakta olan devleti göçer üretim tarzı ve göçer töresine bağımlı kılmaktadır. Böylece üretim tarzları bağlamında bir ikilik vuku bulmaktadır (Moghadam, 1988, s. 401).

İkili ekonomik-politik yapı beraberinde Karahanlı toplumunu çevreleyen ikili bir sınıf yapısı ve dolayısıyla siyasal iktidarın bir yakadan diğer yakaya salınırken biçim değiştirmesini zorunlu kılan bir çelişkiler düzlemini beraberinde getirmektedir. Göçer kitlelerinin, yerleşik toplulukların artı emeğine el koyma, otlaklarını genişletme ve ticaretten pay alma ısrarları; ak budunun göçer kitlelerin bu ısrarlarını karşılama yükümlülükleri ve egemen sınıf konumuna yaslanarak el koydukları feodal artı emeğin yeniden üretim koşullarını koruma yükümlülükleri arasındaki çelişkiler, (Moghadam, 1988, s. 406-407) söz konusu ikili ekonomik-politik yapının yeniden üretilebilmesi sürecindeki temel sorun demetini teşkil etmektedir.

Yapının mevcut haliyle ve şiddetli bir çatışma olmaksızın yeniden üretilebilmesi için göçer üretim tarzına bağlı yaşayan göçer kitlelerin, gelişmekte olan devlet ve onun üzerinde yükseldiği üretim ilişkileri düzlemine dahil edilmesi gerekmektedir. Söz konusu sorun esasında bir eklemlenme sorunudur. Şayet göçer üretim tarzına mündemiç üretim ilişkileri, feodal üretim ilişkilerine iki tarafın da yeniden üretimini olanaksız hale getirmeyecek koşullarda eklemlenebilirse o zaman yapının, ikili sınıf düzeninin unsurları arasında şiddetli bir çatışma çıkmadan bütünlüğünü koruması mümkün olacaktır. Aksi halde ise sınıf çatışmalarının şiddetlenmesi ve yapının tekilleşme sürecine (sınıf çatışmaları dolayısıyla) girmesi söz konusu olacaktır.

Göçer töresine uyumlu bir siyasal ve ekonomik örgütlenme, Karahanlı ak budununun önderliğinin dayanağı olan göçer kitlelerin rızasını korumak için temel bir gerekliliktir. Söz konusu gereklilik, ak budunun siyasal iktidar işlevleri üzerinde sınıflaşma ile neticelenecek bir hakimiyet kurmasını engellemeye yönelik, kara budundan türeyen bir eğilimin siyasal iktidar pratikleri alanında temsilini toplumsal formasyona dayatmaktadır. Söz konusu zorunluluk altında ortaya çıkan siyasal pratik setleri, doğrudan üretici birimlerin artı emeğine el konulmasına olanak veren iç sömürü ilişkileri ve söz konusu ilişkilere bağlı yordamlardan kaçınma eğilimini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Söz konusu kaçınma eğilimine bağlı olarak siyasal iktidarı oluşturan pratik setleri, doğrudan üretici birimler ve siyasal iktidar örgütlenmesi arasında üretim araçları üzerinde iktisadi olmayan yordamlarla kurulan hakimiyetten türeyen bir bağımlılık ilişkisi kurmayan bir nitelik edinmek zorunda kalmaktadırlar (Berktay, 1989, s. 154-155).

Göçer üretim tarzı altında gelişen toplumsal yapıların tarif edilen özellikleri, göçer kitlelerinin rızalarını sağlamakla beraber önderliği hem önderlik konumunu hem de Karahanlılarda görebileceğimiz üzere yerleşikler üzerindeki egemen sınıf konumunu korumak adına göçer kitlelere bağımlı kılmaktadır (Divitçioğlu, 2004, s. 124). Anılan bağımlılık nedeniyle olsa gerek, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması hikayesinde Kazan Han'ın kurtuluşu Karacuk Çoban'a bağlıdır (Dede Korkut Masalları, 1968, s. 22-39; Lewis, 1974, s. 10). Karacuk Çoban burada hanların siyasal iktidarının temelinde yatan kara budun kitlelerini temsil etmekte ve Kazan Han'ın kurtuluşu beylerinin değil Karacuk Çoban'ın elinden olmaktadır.

Göçer önderliğinin siyasal iktidar işlevlerini üstlenebilmek için görece olarak özerk üretici birimler halinde örgütlenmekte olan kara buduna olan bağımlılığı, göçer töresi içerisinde toplumsal formasyonun yeniden üretilmesine olanak verirken göçer üretim tarzından uzaklaşma eğilimleri başladığında, feodalleşmeye başlayan unsurlar ile töreye yaslanan kitleler arasındaki önemli çelişki odaklarından biri haline gelir. Göçer önderliğinin, yerleşik tebaa üzerinde egemen sınıfın bir parçası iken; söz konusu egemen sınıf konumunu elde etme ve koruma noktasında kara buduna olan bağımlılığı; kara budunla arasındaki önderlik-yoldaşlık ilişkisini korumayı gerektirmektedir (Khazanov, 1994b, s. 212). Göçer üretim tarzından kopma sürecindeki ikili sınıf durumu da anılan bu çelişkili ilişkiden türemektedir.

Yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevi üstlenen göçer önderliği, egemen sınıf konumunu korumak için kara budunun taleplerini karşılama ve daha da önemlisi kara budunun törel örgütlenmesini koruma yükümlülüğü ile karşı karşıyadır. Söz konusu yükümlülük ilk olarak kara budunun yerleşik tebaa gibi düzenli bir iç sömürü ilişkisinden görece olarak azade kılınmasını gerektirmektedir. Aksi, Karahanlılar öncesinde de görülebileceği üzere kara budun kitlelerinin bağlı oldukları siyasal yapılara sırt çevirmelerinden isyan etmelerine uzanan (Karaalioğlu, 1980, s. 102-103) bir düzleme yayılan sınıf tepkileri ile neticelenmektedir.

Kara budunun töreye mündemiç yaşayışının korunması onların göçer önderliğine olan rızasının temeli, söz konusu rıza ise yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevi üstlenmiş olan ak budunun yerleşik üreticilerin artı emeğine el koymasının dayanağı olduğu için; egemen sınıf olma rotasına giren göçer hanedanları kara budun ile olan ilişkilerini korumak adına onların gelişmekte olan feodal yapının dışında kalma ısrarlarına katlanmak zorundadırlar.

Ak budunun, kara budun karşısındaki törel yükümlülüklerinin diğer önemli ayağı ise yerleşik üreticilerin artı emeğine el koyma sorunu ile doğrudan ilişkilidir. Yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenen ak budun, sınıf konumu sebebiyle yerleşik üreticilerin artı emeğine el koyabilmektedir. Ne var ki kara buduna olan törel bağlılık el konulan artı emeğin kara budun ile üleşilmesini gerektirmekte ama daha da önemlisi kara budunun törel alanın içerisi ve dışarısı arasındaki sosyal iş bölümüne dayanarak yerleşik toplulukların artı emeğine bizzat el koyma, yerleşik toplulukların artı emeğinin üzerinde neşet ettiği üretim araçlarını yani topraklarını doğrudan otlak olarak kullanma eğilimlerine de katlanılmasını gerekli kılmaktadır.

Ak budunun kara budun karşısındaki törel yükümlülükleri, yukarıda tarif edildiği biçimiyle ak budun ile yerleşik üreticiler arasındaki sınıf ilişkisi bağlamında bir sorun teşkil etmektedir. Ak budun bir yandan egemen sınıf olarak el koyduğu artı emeğin bir kısmını kara budunla paylaşma yükümlülüğüne direnmekte; ama daha da önemlisi kara budunun yerleşik toplulukların artı emeğine doğrudan el koyma eğilimi nedeniyle, yerleşik toplulukların artı emeğine el konulma sürecinde kara budun ile karşı karşıya gelmektedir. Ak budunun, kara budunun töreden gelen eğilimleri ile olan çelişkili ilişkisi ve bu çelişkili ilişkiye katlanma yoluyla elde edebildiği rızaya olan bağımlılığı ise; onları bu kez de egemen sınıf olarak artı emeği karşılığında feodal yükümlülükler üstlendiği yerleşik çiftçilerle karşı karşıya getirmektedir. Ak budun, egemen sınıf konumundan dolayı el koymaya niyetlendiği artı emeğin yeniden üretim koşullarını korumak adına kara budunun törel eğilimlerini dizginlemek zorunluluğu ile yerleşik toplulukların artı emeğine el koymasını olanaklı hale getiren egemen sınıf konumunu korumak için kara buduna olan bağımlılığı nedeniyle aynı törel eğilimleri korumak zorunluluğunu arasındaki çelişki ile karşı karşıyadır.

İkili sınıf yapısının ürettiği çelişki, göçer önderliğinin toplumsal konumu ve işlevleri bağlamında törel yapı ile gelişmekte olan feodal ilişkiler arasındaki çelişki biçimini edinmektedir. Göçer önderliği önderlik konumu ile onunla çelişmeye başlayan egemen sınıf işlevlerini üstlenebilmesinin temel dayanaklarını sunan törel yapıya bağlı kalmak zorundadır. Ne var ki üstlendiği egemen sınıf işlevlerinin sürdürülebilmesi sürecindeki zorunluluklar ve toplumsal artığa el koymaya ilişkin keşiflerin etkileri nedeniyle törel yapıdan uzaklaşma-kopma eğilimini beraberinde getirmektedir.

Yukarıda özetlenen bağımlılık ve çelişkili birliktelik, yapısal istikrarsızlık yaratan çelişkili eğilimlerin arasındaki salınımın sürekliliğinin (Di Cosmo, 1999, s. 24; Runciman, 1943, s. 48), yapının istikrarının temel dayanağı olduğu ikili sınıf durumu ile neticelenmektedir. Söz konusu ikili sınıf durumunun, istikrarı istikrarsızlaşma eğilimlerine bağlayan niteliği, yerleşik sınıflar üzerindeki egemen sınıf konumu açısından ak budun ve kara budun arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi ve çatışmaların kaçınılmaz hale gelmesinin temelinde yatmaktadır (Bayram, 2001, s. 61).

EKLEMLENME DİNAMİKLERİ VE FEODALLEŞME EĞİLİMLERİ

Feodalite, Akdeniz havzasının coğrafi koşullarının basıncı altında gelişen köleci üretim tarzı ile Avrasya Bozkırları'nda gelişen göçer üretim tarzı parantezi dışında, pre-kapitalist dönemin hâkim üretim tarzı olarak tanımlanabilecektir (Berktaş, 1989, s. 12). İçinde geliştiği nesnel koşullara bağlı olarak farklı biçimler edinmekle birlikte üretim aracı statüsüne indirilmemiş doğrudan üreticinin artı emeğine münhasıran iktisadi olmayan yordamlarla el konulmasına ilişkin pratiklerin hakimiyeti merkezinde tanımlandığı haliyle (Markov, 2001, s. 324) feodal üretim tarzı, çalışmamızın konu aldığı X-XI. yüzyıllarda daha ileri biçimleri ile Çin'de ve daha geri biçimleri ile ise Batı Avrupa'da olmak üzere Avrasya'nın hâkim üretim biçimidir (Erdost, 1989, s. 163). XI. Yüzyıl'a gelindiğinde Avrasya Bozkırı'nın göçer halkları, feodal üretim tarzının ürettiği basınçları tecrübe etmektedirler. Söz konusu tecrübe, Moğol İmparatorluğu'nda göreceğimiz haliyle göçer feodalitesi (Vladimirtsov, 1987) biçimini henüz edinmemiş olmakla birlikte göçer üretim tarzına dayanan toplumsal formasyonlar nezdinde önemli sonuçlar üretmiştir. Üretici güçlerin gelişmesi ile feodal üretim ilişkileri, yerleşik topluluklara göçerlerin basınçlarına direnmeyi mümkün kılacak yordamlara erişme olanaklarını vermeye başlamıştır. Yerleşik toplulukların göçerlere karşı direnme olanaklarındaki gelişmenin göçerler nezdindeki etkisi ise göçer üretim tarzına dayanan toplulukların kendilerini yeniden üretebilmelerinin zorlaşması biçiminde somutlaşmaktadır (Markov, 2001, s. 322). Söz konusu dönüşüm, özellikle X. Yüzyıl'dan itibaren Orta Asya'nın kurak bir döneme girmesi (Gumilev, 2003, s. 298; Peacock, 2016, s. 24) ile birlikte ele alındığında, göçer üretim tarzına dayanan halkların, toplumsal formasyonu yeniden üretme süreçlerinde karşılaştıkları sorunlar daha açık bir biçimde görülebilecektir. Bir yanda feodal üretim ilişkileri içerisinde göçerlere direnmelerine olanak verecek birikimi elde etme olanaklarına erişmeye başlamış olan yerleşik feodal devletler diğer yanda da X. Yüzyıl'da şiddetlenen kuraklıklarının yıkıcı etkileri; bozkır halklarını,

yaşamlarını idame ettirme ve mensubu oldukları yapıyı yeniden üretme yordamlarına daha kolay erişebildikleri bozkır kıyısına itmektedir. Bozkır kıyısında gelişen feodal yapıların edindiği yeni olanaklar ise göçer topluluklar ve tarımcı feodaller arasındaki karşılaşmalarda, göçerler üzerindeki yerleşikleşme ve feodalleşme yönünde bir eğilimi besleyen etkiler üretmektedir.

Karahanlı feodalleşme süreci, yukarıda anılan eğilimlerin izlerini bünyesinde taşımaktadır. Feodalleşme süreci, Karahanlılar'ın içinden geldiği göçer üretim tarzının etkisi altında biçimlenecek ve Karahanlı feodalitesi, artı emeğe el koymaya ilişkin feodal yordamlar ile göçer üretim tarzından türeyen ve artı emeğe feodal el koyma biçimleri ile doğrudan bir çelişki içerisine girmeyen pratiklerin mezcedilmesi ile biçimlenecektir. Göçer üretim tarzına bağlı pratiklerin feodal biçimlere uyumlu bir forma tercüme edildiği süreç, göçer üretim tarzının feodal üretim tarzına eklenmesi olarak adlandırılabilir.

Eklenme sürecinde göçer üretim tarzının kara budunun artı emeğini koruyan ve kara budun ile ak budun arasındaki ilişkinin tam bir sınıf ilişkisine dönüşmesini engelleyen pratiklerinin tasfiyesi yahut eklenmeye dahil edilmesine yönelik çabalar, egemen sınıf işlevlerini üstlenmekte olan ak budun ve sınıf müttefikleri tarafından üstlenilecek ve böylece törel yapı sınıf çatışmaları arasında bölünecektir. Ak budun, üstlendiği egemen sınıf pozisyonu ve işlevlerine eklenilebilen törel pratikleri sahiplenirken; törenin, üstlenilen egemen sınıf pozisyonu ile çelişen pratiklerini törel alanın dışında tutmaya çalışmaktadır. Söz konusu çabalar bize eklenmenin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmediğini, beraberinde çelişkilerle geldiğini göstermektedir.

Karahanlı ak budununun egemen sınıfa dönüşmesi ve Karahanlılar'ın feodalleşmesi sürecinde göçer üretim tarzına özgü pratiklerin feodal pratiklere eklenmesi; ak budunun ele geçirilen topraklar ve söz konusu topraklarda mukim artı emeğe el koymaya olanak veren pratikleri koruma ve sürdürme eğiliminin başına geçmesinde görülebilmektedir. Söz konusu durum Kaşgarlı Mahmud tarafından tespit edilmiştir. Mahmud, Kaşgar Bölgesi'nin yerli unsurlarına yüklenen açık bir feodal angaryadan; yani reayaya karşılıksız yük taşıtmaya tekabül eden *Rabçat* pratiğinden bahsetmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2005, s. 459; Genç, 1981, s. 189). Anılan örnek Karahanlı ak budununun yerel feodal pratikleri sahiplenmeye başladığını göstermektedir.

Feodal pratikleri ve dolayısıyla feodal artı emeği temellük eden ak budun, yerleşik feodal pratiklerle uyumlu bir biçimde elde ettiği yeni mülkleri, törel olmayan yollarla üleşme eğilimine girmiştir. Söz konusu üleşme, ilgili mülklere bağlı artı emeğin de üleşilmesini içerdiği ölçüde, artı emeğin sağlayıcısı olan yerel doğrudan üreticiler üzerindeki egemen sınıf işlevlerinin söz konusu üleşmeye dahil olan ak budun unsurları tarafından da üstlenilmesi; yani feodalleşmenin yatay düzlemde genişlemesi ile neticelenmiştir (Moghadam, 1988, s. 388-389). Genişleme sürecinde yerel feodal egemenler feodal mülk sahipliği bağlamında ağırlıklarını kaybederken; feodal mülk sahipliği, göçer töresinden uzaklaşma eğilimine dahil olan Türk soyluları arasında yayılmıştır (Spuler, 2015, s. 434).

Ak budun, ele geçirdiği toprakları göçer töresine aykırı bir biçimde doğrudan hakimiyet altına alırken, göçer töresine mündemiç ülüş ve toprak mülkiyetinin soy bağı dolayısıyla kolektif olarak sahiplenilmesi (Şahin ve Özdemir, 2022) yordamlarını geliştirmekte olan yeni feodal ilişkilere uyumlu bir biçimde dönüştürecektir. Dönüşüm sonrasında ele geçirilen topraklar ak budun soyunun kolektif mülkü sayılarak soy bağı hiyerarşisinde, ama yalnızca ak budun arasında üleşilirken; toprakların kolektif hakimiyeti bu kez feodal mülkler üzerinde soy bağına dayalı bir hakimiyet rejimine ve feodalitenin toprak mülkiyeti ile siyasal iktidarı bir araya getiren geleneğine uyumlu olarak üretim araçları üzerinde yönetici uruğun kolektif sahipliği fikrine tercüme edilecektir. Eklemlenmenin anılan niteliği sonrasında Karahanlı toprakları yönetici uruk tarafından mülk olarak paylaşılırken (Barthold, 2010, s. 104) yönetici uruğun mensupları egemen oldukları alanda siyasal iktidarın doğrudan hâkimi olma iddiasını sahipleneceklerdir. Siyasal iktidarın belirli bir soy tarafından kolektif olarak sahiplenilmesi, soy bağı hiyerarşisinin feodal yapıya taşınması bağlamında merkezîyetçi eğilimleri kuvvetli bir feodalite ile neticelenecek; ama aynı zamanda siyasal iktidara kolektif olarak sahip olan unsurlar arasında siyasal iktidar aygıtlarına hâkim olma mücadelelerinin daha sık, kitlesel ve şiddetli bir biçimde gerçekleştiği bir yapı ortaya çıkacaktır (Berktay, 1989, s. 49).

Ortaya çıkan feodal unsurlar XI. Yüzyıldan itibaren Karahanlı toplumsal sisteminde ağırlıklarını arttıracaklar ve göçerlerin isyanlarına paralel bir biçimde feodal artıların bölüşülmesi uğruna kendi aralarında feodal nitelikli mücadelelere de girişeceklerdir (Barthold, 2010, s. 104; Saidov vd., 2011, s. 11-12). Söz konusu mücadelelerin temelinde geliştirmekte olan feodal sisteme entegre olan yerel feodal egemenler ve soy bağı ilişkilerini feodal sisteme taşıyan göçer soyluluğu ile siyasal iktidarın merkezindeki hanedan arasındaki merkezkaç ilişkileri yatmaktadır. Bahsi

geçen merkezkaç ilişkilerinin varlığı, özellikle XI. Yüzyıldan itibaren şiddetlenen iç çatışmalarda ve yerel feodal unsurların yeri geldiğinde sikke bastırabilecek bir özerkliğe kavuşmalarında tespit edilebilmektedir (Barthold, 2004, s. 77; Togan, 1981, s. 59).

Karahanlılar, Maverâünnehir'i ele geçirirken, Samaniler'in yönetimi ile uzlaşmazlık içine düşen yerel feodal egemen sınıf unsurlarından destek almışlardır (Barthold, 1990, s. 276; Haug, 2019, s. 193; Köprülü, 1980, s. 153; Köymen, 2000, s. 41; Spuler, 2015, s. 102). Karahanlı ak budunu, feodal üretim ilişkileri üzerinde hakimiyet kurmaya niyetlendiğinde söz konusu destek karşılıksız kalmamıştır. Feodal topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmeye başlamış olan Karahanlı ak budunu, kendilerine destek veren yerel egemenler ile kurmakta oldukları yeni boy birliği/devletin işleyişi ve tarımla uğraşan toplulukların artık emeğine el konulması noktasında iş birliğine girmiştir.

Yerel feodal egemenlerle kurulan sınıf uzlaşısı, Egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş olan göçer önderliği ve göçer töresine bağlı kalmakta ısrarcı olan kara budun ve ak budun unsurları arasındaki çelişkinin kuvvetlenmesi ölçüsünde sıklaşıp bir sınıf ittifakı biçimini edinecektir (Divitçioğlu, 2004, s. 129-130; Ebu Dülef, 1975, s. 84). Yerleşik toplulukların artı emeğine el koyma noktasındaki çelişkiler ise sınıflaşmanın niteliği ölçüsünde ittifakı kuvvetlendirecektir. Egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş olan göçer önderleri ile yerel feodal unsurlar arasındaki sınıf uzlaşısı, bir sınıf ittifakına dönüşme yolunda ilerledikçe, yerel feodal unsurların özellikle yerleşik feodal bürokrasiye özgü pratiklerin göçer devletlerince istihdam edilmesi ve söz konusu pratikleri işler halde tutabilecek ideolojik donanım ve sınıf bilincine vakıf feodal unsurların devletin işleyişi üzerinde ağırlığının artması söz konusu olacaktır (Barthold, 1990, s. 329; Findley, 2005, s. 70; Spuler, 2015, s. 225; Tetley, 2009, s. 27). Feodal bürokrasinin, kurulmakta olan sınıf uzlaşısının sınıf ittifakına dönüşmesi sürecinde etkinliğini arttırması Kutadgu Bilig'de de görülebilmekte; Yusuf Has Hacib, hükümdara esasında Samaniler'den temellük edilen yerel feodal ilişkilere yaslanan unsurların siyasal iktidar işlevlerine dahil edilmesini tavsiye etmektedir (Eglar ve Magnarella, 1971, s. 23; Yusuf Has Hacib, 1959). Söz konusu dönüşüm bir kültürel asimilasyon olarak yorumlanabileceksen de esasında kültürel yönü sınıf çıkarları ölçüsünde belirlendiği için İrankılıştan ziyade İran'da mukim feodal sistem ile eklemlenme düzeyinde kalacaktır. Ne var ki özdeşleşme-yakınlaşma ilişkisinin kültürel yakınsama ile sınırlı kalması egemen sınıf konumundaki göçer önderliği ile göçer kitleleri arasındaki çelişkinin şiddetinin

artmasını engellemeyecektir. Bahsi geçen çelişki, yer yer kültürel kavramlarla ifade edilse de esasında sınıfsaldır.

Gelişmekte olan feodal yapı, artık yönetici uruğun bir ayrıcalığına indirgenmiş olan mülklerin kolektif sahipliğinin, artı emeğe el koymaya ilişkin feodal yordamlar ve üretim araçları üzerinde feodal sahipliğe uyumlu bir biçime tercüme edilmesi (Barthold, 1990, s. 288) ile üretim araçlarının hanedan ailesinin ve egemen sınıf işlevlerinin üstlenilmesi merkezli sınıf ilişkilerine uyum sağlayan ak budunun diğer mensuplarının uhdesine terk edildiği ve hanedan ailesinin mensuplarının mülk üzerindeki kolektif sahipliğin dolaylı varlığına dayanarak görece bağımsız mülki/siyasi birimler teşkil ettiği bir form edinmiştir (Eglar ve Magnarella, 1971, s. 232; Golden, 2011, s. 71). Yerel feodal unsurlar ise Karahanlılar'a feodal haraçlarını ödedikleri müddetçe mülklerine ve artı emeğe el koymaya ilişkin yerleşik düzenlerine dokunulmadan bırakılmışlardır (Khazanov, 1994b, s. 231). Böylece Karahanlılar'ın Samaniler'i Maverâünnehir'den kovma sürecinde kurulan ittifak bir sınıf ittifakı biçiminde varlığını korumuştur (Golden, 2011, s. 71).

Feodalleşme süreci, çiftçinin artı emeğine el konulmasının toprağın mülkiyetine bağlandığı, toprak mülkiyetinin ise artı emeğe hukuksal biçim dışındaki yordamlarla el koymaya olanak veren siyasal iktidar işlevleri ile desteklendiği *ikta* sistemiyle somut bir biçim edinmiştir. Esasında İran kökenli olan ve Orta Doğu feodal sistemlerinde sıklıkla karşımıza çıkan *ikta* sistemi doğrudan Karahanlılar'ın bir icadı değildir. Karahanlılar ve önderlik ettikleri boy konfederasyonu Samaniler'in hâkim olduğu toprakları ele geçirmeye başladıklarında zaten Samani feodal sistemi içinde zaten kurumsallaşmış olan *ikta* metodu ile karşılaşmışlardır (Davidovich, 1998, s. 136). Karahanlı soyluları yerel feodal soylular ve feodal bürokrasi ile kurdukları ittifak ve yerleşik çiftçiler üzerinde bir egemen sınıf pozisyonuna yerleşmeleri sayesinde, Samaniler'den devrıldıkları sistemin başına geçerek *ikta* yoluyla çiftçinin artı emeğine el koymaya başlamışlardır.

Feodalleşme eğilimlerinin varlığı ve etkinliği, Karahanlılar'ın iktidarı altındaki bölgelerin selefleri olan Türk devletlerine nazaran daha şehirleşmiş olması (Aksan, 2008, s. 10; İnalçık, 2016, s. 100; Ögel, 1978, s. 21; 2000b, s. 98) ve Karahanlı iktidarının, egemen olduğu bölgelerdeki şehirleşme eğilimlerine olumlu yönde dahil olması ile de açıklanabilecektir (Cezar, 1977, s. 15-16; Sümer, 1984, s. 96; Turan Ş., 2014, s. 342; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 86). Yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş olan Karahanlı soyluları, egemen sınıf konumlarının dayanağı olan toplumsal artığı elde edebilmek adına yerleşik toplulukları koruma

refleksi göstermektedirler. Söz konusu koruma, topraklarına akan göçer kitlelere rağmen şehirlerin büyümesi ve sayılarının artmasında görülebilmektedir.

Feodalleşme eğilimlerinin ideolojik etkileri ise dönemin en önemli Türkçe metinlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de görülebilmektedir. Eserde devletin kaynağı ve siyasal iktidarın alametlerinden bahsedilirken Türk töresine ve dolayısıyla göçer üretim tarzına mündemiç Kut-Küç-Ülüg üçlemesine, iyilik-doğruluk-adalet anlamına gelen könilik de eklenmiştir (Taşdelen, 2019, s. 7-10). Burada önemli olan tek başına könilüğün siyasal iktidarın alametlerinden biri olarak ilan edilmesi değildir. Önemli olan, könilüğün siyasal iktidar denklemine girmesi süreci içerisinde norm ihdas etme erkinin törel örgütlenmeden alınıp (Divitçioğlu, 2004, s. 117), özünde iyi ve doğru olan ve iyi ile doğruya karar verebilecek olduğuna inanılan hakan dolayımıyla, gelişmekte olan egemen sınıfa taşınmasıdır. Söz konusu dönüşüm siyasal iktidar işlevlerinin onları üstlenenlerin özsel varlıklarından türediği iddiası dolayımıyla siyasal iktidar işlevlerini üstlenebilme ile soy bağı düzeni arasındaki bağı koparmaktadır (Ögel, 2000a, s. 381).

Kutadgu Bilig'de Göçer töresinden uzaklaşma eğilimi doğrultusunda Küç ve Ülüg birlikteliği ile Kut arasındaki diyalektik kırılmıştır. Siyasal iktidar işlevlerini soy bağıyla bağlı oldukları görel olarak bağımsız üretici birimler halinde örgütlenmiş olan kara budun kitlesinin kolektif rızasıyla üstlenmektense yerleşik topluluklar üzerinde egemen bir sınıf pozisyonuna yerleşerek sürdürebilme olanaklarının keşfi, kut kavrayışının dönüşmesi ile neticelenmiştir. Kut, göçer toplumunun kolektif birlikteliğine özgü pratiklerin yine kolektivite tarafından belirlenen normatif bir türevi olmaktan çıkıp talihe indirgenmiştir. Böylece siyasal iktidar işlevlerini üstlenme göstergesi olmaktan ve bu bağlamda göçer önderliği ve kara budun arasında soy bağına dayanan bir birlikteliğin sonucu olmaktan çıkmaktadır (Divitçioğlu, 2004, s. 113-114). Anlamı dönüşen kut, askeri demokratik bir meşruiyet kriteri olmaktan ve dolayısıyla da üretici kitlelerden koparak; esasında feodal egemen sınıfın siyasal iktidara hakimiyetinde tebarüz eden bilgeliğe bağlanmaktadır (Taşdelen, 2019, s. 10). Tarif edilen dönüşüm, basitçe semboller ve kavramlar düzeyinde yapılan bir tercihin ötesindedir. Keşfedilen kavramlar ve kavramların kullanımındaki dönüşüm, egemen sınıf olmaya yönelen Karahanlı ak budununun siyasal iktidar işlevleri üzerindeki etkinliğinin kara budunun rızası ile olan ilişkisinin dönüşmesinin anlatısına tekabül etmektedir.

Kutun küç ve ülüg birlikteliğine bağımlılığı, temelde göçer ak budunun siyasal iktidar işlevlerini üstlenebilmek için küç kullanarak ülüg etme, yani kara budunun sürülerinden elde edemediği zenginliği dışarıdan getirip yapıya üleştirme yükümlülüğü ile kara budunun kolektif rızasının alınabilmesi için kara buduna bir ön-sınıf düzeninde yaşama imkânı veren töreye riayettir (Divitçioğlu, 2004, s. 98). Söz konusu yükümlülüğün Karahanlılar tarafından bilindiği, Kutadgu Bilig'de hakana kara budunu tatmin etmesinin öğütlenmesinde de açıkça görülebilmektedir. Anılan düzlemde kut ile küç-ülüg birlikteliği arasındaki doğrudan ilişkinin bilgeliğe bağlanması, kara budunun siyasal iktidarın kolektif öznesi olmasına (Divitçioğlu, 2004, s. 116) ilişkin pratiklerden duyulan bir rahatsızlığın, göçer töresinden uzaklaşma yönündeki bir eğilimin ifadesidir.

Kutadgu Bilig'de kut, en temelde siyasal iktidar işlevlerini üstlenmenin göstergesi ve Tengri'nin bahşettiği ve ancak göçer töresine bağlı kalındığı müddetçe taşınabilecek, aksi taktirde yine Tengri tarafından geri alınabilecek bir nitelik (Başer, 1990, s. 2-5) olarak tanımlanmaktadır. Kutun Tengri tarafından bahşedilmesi yahut siyasal iktidarın kaynağı olması gibi temel kriterler bağlamında Kutadgu Bilig ile göçer töresi arasında apaçık bir çelişki görülmemektedir. Ne var ki kutun göçer boylarının kolektif bütünlüğünün iradesiyle olan bağı Kutadgu Bilig'de yerini, Ay-Toldı nezdinde somutlaşan feodal egemen sınıflara bırakmaktadır. Kutadgu Bilig'de kutun iyisi göçer toplumu değil, Ay-Toldı'dır. Kut, varlığını Tengri'de bütünleşen törede bulduğu için Kağanın tözünün kut olarak belirtilmesi kağanı töreye bağımlı kılmaktadır. Anılan koşullar altında kağan yahut daha genel bir ifadeyle siyasal iktidar işlevlerinin merkez figürü, toplumsal formasyonu doğrudan yönetemeyecek, yetkisi önderlik işlevinin sınırları içerisinde kalacaktır. Kutadgu Bilig'de Kün-Togdı'nın tözünün könilik olarak belirlenmesi ise kağanın kara budunla birlikte var olan bir yoldaş/önder olmaktan çıkmaya başladığını göstermektedir. Söz konusu dönüşüm ile birlikte kut, göçer toplumunun kolektif bütünlüğünün iradesi olmaktan çıkıp orta çağın *virtu* kavrayışında gördüğümüz haliyle talihe dönüşmektedir (Başer, 1990, s. 52-53; Kafesoğlu, 1980, s. 27; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 58-61). Dönüşüm, yukarıda bahsedildiği biçimi ile kara budunun kolektif rızası ve söz konusu rızanın elde edilmesi sürecinde göçer üretim tarzına mündemiç bölüşüm ve yoldaşlık pratiklerinin, siyasal iktidar işlevlerinin üstlenilmesi sürecindeki katı belirleyiciliğine sırt çevrildiğinin bir göstergesidir. Kut, feodal bürokraside tebarüz etmekte ve böylece siyasal iktidarın kaynağı göçer kitleler değil feodal bürokrasi olarak yeniden tanımlanmaktadır.

Kutadgu Bilig, hükümdar Kün-Togdı'yı kut değil de könilik/adalet ile niteler (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 68) ve kutu esasen vezir Ay-Toldı'ya imlerken esasında yukarıda tarif edilen dönüşümün bir soyutlamasını bize sunar (Kafesoğlu, 1980, s. 18; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 36). Köniliğin Kün-Togdı'nın tözü olarak belirlenmesi, kağanın törenin bir parçası, törel yapının yeniden üretilmesi ile yükümlü bir yoldaş/önde ya da Divitçioğlu'nun deyişiyle çoban olmaktan çıkması anlamında gelir (Divitçioğlu, 2004, s. 115). Ay-Toldı'nın kut ile özdeşleşirken aynı zamanda yaşamını idame ettirmesine olanak verecek bir serveti evvelden biriktirmiş olması (Başer, 1990, s. 48; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 44-45) da kut ile feodal egemen sınıf arasında kurulmaya çalışılan ilişkiye dair önemli bir göstergedir. Ay-Toldı'nın serveti ile kutun bir töz olarak ona bağlanması bir tesadüf değildir. Söz konusu tercih, kut ile kara budunun kolektif bütünlüğü arasındaki ilişkinin yerini, feodal egemen sınıflarla kurulacak bir ilişkinin alması yönünde bir talebi ihtiva etmektedir.

Kutadgu Bilig'de kutun arılığına yapılan vurgu; köniliğin, kutun ve törenin ön belirleyeni olması anlamına gelmektedir (Başer, 1990, s. 96-97). Söz konusu belirleme, kut ile göçer kitlelerin kolektif rızası arasındaki ilişkinin dönüşmeye başladığının göstergesidir. Köniliğin anılan niteliği kağanı, doğruluk ve hakikatin kaynağı olan ve göçer üretim tarzına bağlı olan toplumun bütünsel varlığından türeyen töreye bağlı olmaktan çıkararak; doğruluk ve hakikatin dolayısıyla da yasa/törenin asıl kaynağı haline getirir (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 114). Kut da kağanda tebarüz eden doğruluk ve doğruluğun bilgisinden türeyen yasa olarak feodalitenin diline tercüme edilmiş töreye yani *köni törü*'ye bağlanır (Dilaçar, 1995, s. 92). Söz konusu dönüşüm doğruluk ve hakikatin özneleşmiş hali olan kağanın artık törenin ve dolayısıyla toplumsal formasyonun nasıl işleyeceğinin de kaynağı olduğu; yani önderlik eden ya da güden değil, yöneten olmaya başladığını göstermektedir (Divitçioğlu, 2004, s. 116-117). Metinde töreden ziyade *köni törü* ifadesinin kullanılması tarif edilen bu dönüşüm bağlamında önemlidir. *Köni törü* ifadesi, doğru olmayan bir törenin varlığını imleyerek kağana bu yanlış töreden kaçınmasını salık vermektedir (Dilaçar, 1995, s. 149; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 113-114). Törenin doğru ve yanlış türlerinin olabileceği vurgusu, göçer üretim tarzı dahilinde yaşayan toplulukların kolektif birliğinden türeyen töre ile feodalleşme aşamasındaki Türk toplumunun içinde gelişen feodal/ön-feodal normatif düzen arasındaki çelişkide bir pozisyon almaya tekabül etmektedir. Töre, göçer üretim tarzında doğruluk ve yanlışlık üzerinden değil de göçer toplumsal düzeninin sürekliliği üzerinden tanımlanır. Kutadgu Bilig'de *köni törü* kavramının kullanılması ise törenin kavranılması noktasında bir çelişkinin varlığına işaret etmektedir. Feodalleşme

eğilimlerinin şiddetlendiği, ön sınıfların sınıflara dönüşmeye başladığı ve bu bağlamda törenin sınıflaşma eğiliminin kuvvetlendiği bir düzlemde çatışan sınıfların tarihsel-sınıfsal perspektiflerince farklı biçimler edindiği (Özdemir, 2008) koşullar altına Kutadgu Bilig’de yapılan tercih bize töreye ilişkin farklı sınıfsal perspektiflerin tanımlanabilir bir biçimde ayrıldığını göstermektedir.

Kutadgu Bilig’de gözlemlenebilen bir diğer değişiklik de ülüğün baylığa tahvilidir (Divitçioğlu, 2004, s. 120). Göçer üretim tarzında topraklar bağlamında doğrudan bir biçimde kolektif hakimiyetin söz konusu olduğu, sürüler bağlamında ise aile hakimiyetinin esas olduğu (Марков, 2010, s. 60) yapısı içerisinde doğrudan yahut dolaylı olarak kolektif hakimiyet altında olan toplumsal servetin (Avcıoğlu, 1985, s. 281, 488; 1983, s. 740; Khazanov, 2015, s. 245; Lefébure, 1979, s. 4; Марков, 2010, s. 47, 58-59; Xingliang ve Hongzhen, 2015, s. 66) yeniden bölüşümü törel mübadele pratikleri yoluyla gerçekleşir. Ülüg, anılan törel mübadele pratiklerinin siyasal iktidar işlevleri nezdinde edindiği normatif biçime; yani siyasal yapının toplumsal serveti yeniden bölüştürme yükümlülüğüne denk düşmektedir. Ülüg ilkesinden türeyen törel mübadele pratikleri, orun hiyerarşisi bağlamında eşitsiz bir bölüşümle neticelenmekteyse de mülksüzlük üretmemektedir. Toplumsal formasyonun tüm unsurları törel bölüşümden payını aldığı için bölüşümün eşitsiz niteliği mülksüzlükle neticelenmemekte ve böylece servet eşitsizliği yapının unsurlarından birinin diğer aleyhine zenginleştiği iç sömürü ilişkilerine bağlanamamaktadır (Sneath, 2007, s. 127-128). Ülüğün yerini almakta olduğunu gördüğümüz baylık ise siyasal iktidar dolayısıyla elde edilmiş olan ve artık toplumun kolektif malı olmayan bir zenginliğin onun sahibi olanlar tarafından bahşedilmesidir (Divitçioğlu, 2004, s. 122; Yusuf Has Hacib, 154-155). Söz konusu dönüşüm bize göçer töresinde olumsuz bir pratik olarak nitelenen iç sömürü ilişkilerinin gelişmeye başladığını göstermektedir; çünkü baylıkta üleşilen zenginlik artık toplumun kolektif malı olmayıp kağanın malıdır. Daha önemlisi, siyasal iktidar işlevleri dolayısıyla elde edilmiştir. Kağanın söz konusu serveti elde edebilmesi ise halkın zenginleşmesi ve *köni-törü* kurulmasına bağlanmıştır. Tarif edilen esasında feodal sınıf ilişkileridir. Üretici sınıflar artı emekleri ile feodal egemenleri besleyecek ve bu esnada feodal egemen elde ettiği artık ile siyasal iktidar işlevlerini sürdürecektir. Siyasal iktidar işlevleri dolayısıyla servet birikmesi, Karahanlı toplumunda kara budunun doğrudan muhatabı olup olmamasından bağımsız bir vergi/iç sömürü ilişkisinin gelişmeye başladığını göstermektedir (Divitçioğlu, 2004, s. 122).

Karahanlı ak budunu egemen sınıf işlevlerini üstlenip yerleşik toplulukların artı emeğine doğrudan el koymaya başlayınca, yerleşik feodal yapının işleyişine katılmıştır. Feodalleşme eğilimi, o güne kadar yapının kolektif varlığının merkezinde olduğu bir düzlemde ve yapı dışında gerçekleşen sömürü süreçlerinin kurulan yeni devlete içselleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevini üstlenen ak budun, dış sömürüden büyük payı alan bir ön-sınıf olmaktan çıkarak, üzerinde egemen sınıf olarak hüküm sürdüğü yerleşik çiftçilerin artı emeğine, yapının kolektif varlığından ayırık bir formda el koyabilir hale gelmiştir (Divitçioğlu, 2004, s. 140). Feodal artık sağma mekanizmaları üzerindeki hakimiyet bir yandan yerel feodal unsurlarla bir sınıf ittifakını diğer yandan da söz konusu sınıf ittifakı dahilinde artı emeğin kaynağı olan toplulukların otlak ve dış sömürü arayışındaki göçer kitlelerinin doğrudan müdahalelerine karşı savunulmasını gerektirmektedir (Petrushevsky, 1970, s. 149). Ak budun, el koyduğu artı emeği korumak ve arttırmak istiyorsa artı emeğin kaynağını korumak ve hatta büyütmeyle yükümlüdür (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 154-155). Söz konusu gereklilikler yerel feodal egemenler ve yerleşik toplulukların Karahanlı ak budununa sundukları artı emek karşılığında onlardan göçerlerin otlak arayışları ve dış sömürü pratiklerine karşı savunma talep etmeleri ile neticelenmiştir. Anılan ilişkiler düzleminde yerel feodal unsurlar ve yerleşik topluluklar, Karahanlı önderliğini tanırken Karahanlılar'ın feodal egemen unsurlara dönüşme sürecinde askeri dayanağını teşkil eden göçer kitleleri ile çelişkiye düşmektedirler.

Maveraünnehir'i ele geçiren Karahanlılar, önderlik düzeyinde yerel egemen sınıf unsurları ile yerleşik çiftçiler ve sair toplulukların artı emeğine el konulması düzeyinde uzlaşmışlarsa da Karahanlı önderliğinin yerleşikler üzerindeki egemenliği, hala göçer töresine bağlı kalan ve Karahanlılar'ı yoldaşlık/önderlik (Khazanov, 1994a, s. 12) sınırları içerisinde izleyen göçer kitlelere bağlıdır. Anılan bağımlılık Karahanlılar'ın erken dönemlerinde, göçer üretim tarzına özgü, göçer üretici birimlerinin yapı ile görece özerk bir ilişki kurduğu esnek bir düzende örgütlenmeleri ile neticelenmiştir (Klimkeit vd., 2000, s. 82). Yerleşik çiftçiler üzerinde Samaniler'den devralınan feodal sömürü mekanizmaları dolayısıyla merkezileşmeye yönelmiş bir yönetim kurulurken; göçerler, bir savaş yahut sair bir olay olmadığı koşullarda iç sömürüden uzakta kalmakta ısrarcı ve Karahanlı önderliğinden büyük ölçüde bağımsız bir yaşam sürmüşlerdir.

Göçer kitleleri, Karahanlı Devleti'nin ortaya çıkması ve hatta yeni bir dinsel/kültürel alana kitleler halinde dahil olunmaya başlanmış olmasına rağmen hala göçer üretim tarzının genel çerçevesi içinde belirlenmiş bir düzende yaşamakta ısrarcıdırlar (Khazanov, 1994a, s. 24-25). Karahanlı ak budununun egemen sınıf işlevlerini üstlenmesini olanaklı hale getiren süreçlerin itici gücü olan göçer kitleler ve hatta ak budunun hatırı sayılır bir kısmı için, Karahanlı soylularının hâkim oldukları topraklar hala esaslı olarak otlaklardan, o topraklardaki yerleşik unsurlar da ticaret ve dış sömürü kaynaklarından ibarettir (Cahen, 1988, s. 6; Khazanov, 1994b, s. 212; Petrushevsky, 1970, s. 149). Yerleşikler üzerinde egemen sınıf konumunu elde etmiş olan ak budunun, söz konusu konumu elde etme ve elde tutma sürecinde temel askeri dayanağının kara budun olması da söz konusu ısrarın karşılık bulması ile neticelenmiştir. Ne var ki kara budunun göçer töresine bağlı kalmaktaki ısrarı (Barthold, 1990, s. 330) son kertede göçer önderliğinin de göçer töresine bağlı kalmasını gerektirdiği (Genç, 1981, s. 94-95) için, ak budunun yerleşikler üzerinde egemen sınıf konumunu üstlenmesi ile kuvvetlenen töreden sapma eğilimleri çatışmayı kaçınılmaz hale getirmektedir.

Söz konusu çatışma, yerleşik toplulukların Karahanlı önderliği ile kurdukları sınıflı toplum mekaniklerine dayanan ilişkinin; Karahanlı önderliğinin siyasal iktidarının temel dayanağı olan kara budunun göçer üretim tarzı ve töresine dayanan yaşayışları ile olan çelişkisinde de açık bir biçimde görülebilmektedir. İdrisî bu çelişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir: “*Begleri, cengâver, tedbirli, metin ve âdildirler; faziletleri ile temâyüz etmişlerdir, millet, zâlim, vahşî, kaba ve câhildi*” (Barthold, 1990, s. 326). İdrisî'nin Maverâünnehir ve Horasan'a hâkim olan Türkler hakkındaki bu ifadelerinde, yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevleri üstlenen Türk soyluları ile kara budun kitleleri arasında bir ayrıma gidildiği ve Egemen sınıfın bir parçası olan Türk soylularına hürmet gösterilirken kara buduna yönelik olumsuz bir yargı beyan edilmekte olduğu açıktır. Önemli olan ise bunun nedenidir. Esasında İdrisî burada yerel feodal unsurların ve yerleşik toplulukların Türklerle olan çelişkili ve iki boyutlu ilişkisini açığa vurmaktadır. Yerel feodal unsurlar ve yerleşik toplulukların bölgeye hâkim olan Türklerle ilişkilerine hâkim olan çelişkinin ikili niteliği esasında Karahanlılar'da da gördüğümüz ikili sınıf yapısından kaynaklanmaktadır. Yerleşik topluluklar, Türkler tarafından kurulmuş olan yahut Türklerin hakimiyeti altına girmiş olan devletlerle egemen sınıf ve doğrudan üreticiler bağlamına ilişki kurarken; söz konusu ilişkinin kurulmasının askeri dayanağını teşkil eden göçer kitlelerinin ak budununun egemen sınıf pozisyonu ile çelişen ve kökleri göçer üretim tarzında olan özgün sınıfsal pozisyonu ve menfaatleri ile de karşı karşıya

gelmişlerdir. Egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş olan ve yerel feodallerle bir sınıf uzlaşısı kurmakta olan ak budun fraksiyonları ile kara budun arasındaki çelişkili ilişkiler, İdrisî gibi yerleşik feodal sınıfların ideolojisi içerisinden konuşan aktörler nezdinde göçer kitleler ile egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş soyluların ayrılması sonucunu doğurmaktadır. Egemen sınıf işlevlerini üstlenen soylular yerel feodal unsurlarca sahiplenilirken göçer üretim tarzına bağlı kara budun kitleleri olumsuz sıfatlarla nitelenmektedir.

Yukarıda betimlenen çelişki, Yusuf Has Hacib tarafından da fark edilmiştir. Yazar, Kutadgu Bilig’de kara budundan bahsederken onların başına buyrukluklarını ve istediklerini almaktaki ısrarlarını vurgulamış ve bu başına buyruk göçerlerin, Karahanlı Devleti için teşkil ettiği sorunları dile getirmiştir. Sınıfsal konumu gereği, feodal artı emeğe göçer töresine dayanarak ortak olan ve artı emeğini feodal egemen sınıflara sunmaktan imtina eden kara budundan hazzetmeyen (Divitçioğlu, 2004, s. 133; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 82); ama buna rağmen Karahanlı ak budununun egemen sınıf işlevlerini sürdürebilmek için kara buduna olan bağımlılığının da farkında olan yazar, tüm olumsuz tavrına rağmen yine de hükümdara kara budunun isteklerini karşılamasını öğütlemektedir (Akpınar, 1994, s. 61; Eglar ve Magnarella, 1971, s. 234; Genç, 1981, s. 185-186; Kök ve Eker, 2019, s. 22-23; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 108). İstekleri karşılanmadığı takdirde önderliğe gösterdikleri rızadan çok çabuk dönebilen bu kitlelerin ayaklanması halinde Karahanlı askeri gücünün temeli kaybolacağı için geri dönülmez sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Yazar da belli ki bundan çekinmektedir. Dolayısıyla kara buduna gösterilecek tahammül onlara olan askeri bağımlılıktan kaynaklanmaktadır (Yusuf Has Hacib, 1959, s. 223-224). Ama yine de hükümdara tavsiyesinde göçer çobanlarla yoldaşlık etmekten çekinmesi gerektiğini söyleyerek (Eglar ve Magnarella, 1971, s. 236; Yusuf Has Hacib, 1959, s. 157), göçer üretim tarzına özgü yoldaşlık/önderlik dinamiğinin terk edilmesi ile egemen sınıf işlevlerinin üstlenilmesi arasındaki ilişkinin önemini vurgulamaktadır.

Kutadgu Bilig’de kara buduna yönelik mesafe ve rahatsızlık, çiftçilerden bahsedilen kısımlarda terk edilmektedir. Egemen sınıf işlevlerinin yerleşik toplulukların artı emeğine el konulması üzerine kurulması, çiftçinin artı emeğin temel kaynağı olması ile neticelendiği için; Kutadgu Bilig’in yazarı, hükümdara iktidarının çiftçinin korunmasına bağlı olduğunu hatırlatmaktadır (Eglar ve Magnarella, 1971, s. 235). Söz konusu tavsiye, yerleşik soydaşlarını tat gören ve soydaş olsalar dahi yerleşikleşmeyi; yani daha doğru bir ifade ile göçer üretim tarzı dışına çıkmayı törel alanın dışına çıkma ile özdeşleştiren göçer geleneğinin terk

edilmeye başlandığını göstermektedir. Geçmişte toplumsal bütünlüğün yeniden üretim süreçlerine dışsal bir artı emek kaynağı olan ve olumlu bir toplumsal işlev bağlamında tanımlanmayan yerleşik çiftçiler; artık egemen sınıf işlevlerini üstlenmiş Karahanlı ak budunu için egemen sınıf konumunun sürekliliği bağlamında korunması gereken; toplumsallığın, artı emeğin kaynağı olma bağlamında zorunlu ve olumlu bir parçası haline gelmişlerdir.

ÇELİŞME DİNAMİKLERİ VE SINIF MÜCADELELERİ

Göçer üretim tarzının yapısal bir dışa bağımlılıkla (Avcıoğlu, 1985, s. 422; Benjamin, 2018, s. 19; Biran, 2007, s. 8; Di Cosmo, 2010, s. 10; Khazanov, 1981, s. 156; Wolf, 2019, s. 44) neticelenen yaratıcı tamamlanmamışlık etkisi (Şahin, 2022) ve yaşam stokunun sürü formunda yeniden üretim gereksiniminin (Dyson-Hudson ve Dyson-Hudson, 1980, s. 17-18) birlikte oluşturduğu basınçlar, göçer üretici birimlerini ticaretten, agresif ticarete ve dış sömürü ilişkilerine kadar uzanan bir düzlemde çevrelerindeki toplumlarla ilişkiye girmeye zorlamaktadır (Honeychurch, 2014, s. 279-280; Khazanov, 2015, s. 315; Sinor, 2005, s. 8). Göçer siyasal örgütlenmeleri törel sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe söz konusu eğilim, önderlik katmanları ve kara budun arasındaki sınıf mücadelelerinin şiddetinin baskılanması ve çelişkilerin ortaya çıkışının ertelenmesi imkanını bünyesinde barındırmakta; ama bir yandan da ön sınıf düzeninden sınıf düzene geçiş için gerekli olan birikimin ve örgütlenmenin olanaklarını üretmektedir (Khazanov, 2015, s. 315; Марков, 2010, s. 35). Söz konusu olanaklar, ne vakit göçer soyluluğu yerleşik çiftçiler üzerinde egemenlik kurmaya ve yerleşik egemen sınıflarla ittifak kurmaya başlasa, kara budun kitleleri ile ak budun arasındaki çelişkileri yüzeye itmekte ve çatışma üretmektedir (Findley, 2005, s. 71). Çatışma, göçer kitlelerine dayanarak kurulan yahut hakimiyeti ele geçirilen devletlerin temel sorunlarından birini teşkil etmektedir (Barthold, 1990, s. 330).

Göçer töresi, önderliği göçer kitlelere dış sömürü yoluyla ganimet ve sürüleri için otlak sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Göçer önderliği, *küç* yoluyla elde edilen ganimet ve otlakın *ülüg* yoluyla göçer kitlelere üleştirilmesi ile *kut* bulmaktadır (Genç, 1981, s. 85; Peacock, 2015, s. 46). Dolayısıyla göçer önderlerinin toplum ve onunla eşdeğer olduğu ölçüde orduları üzerindeki hakimiyetleri, onlara ganimet ve otlak sağladıkları sürece mümkündür. Bahsi geçen ganimet ve otlakın elde edilmesi sürecinde göçer toplumunun muhatabı ve ganimetin kaynağı ise komşuları, bilhassa da yerleşik topluluklardır (çünkü diğer göçebeler törel daire içine alınabilmektedir). Yerleşik topluluklar üzerinde hakimiyet kurulduğu hallerde yukarıda tarif edilen

örüntü, ak budunu, egemen sınıfın bir parçası ve çoğu zaman başındaki unsur olarak yerleşik topluluklarla kurduğu feodal ilişkilerin basıncı altında kara budun ile çatışma rotasına sokmaktadır.

Karahanlı ak budununun yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmesi onları, önderlik konumu nedeniyle el konulan artı emekten payını talep eden ve eş zamanlı olarak kendi başlarına yerleşik toplulukların artı emeğine el koymaya ve sürülerini yerleşik çiftçilerin arazilerinde yaymaya yönelen kara budun ile çelişki içerisine sokmaktadır. Çelişkinin temelinde feodal üretim tarzında toplumsal artığın egemen bir sınıf tarafından sahiplenilmesi ve egemen sınıf içerisinde bölüşülmesi ile göçer üretim tarzında törel alan dışındaki artı emeğin, yapının kolektif varlığına izafe edilebilecek tikel ve tümel pratikler yoluyla elde edilmesi ve yapının kolektif hakimiyetine atıf yapan törel mübadele biçimleri dolayısıyla bölüşülmesi süreçleri arasındaki uyumsuzluk yatmaktadır (Eglar ve Magnarella, s. 1971, s. 232). Egemen sınıf işlevlerini üstlenme sürecinde söz konusu işlevleri sürdürebilmek için el konulan toplumsal artığın bir kısmını kullanmak ve toplumsal artık kaynağını kara budunun sürekli talepleri ve sürülerini yayma eğilimine karşı korumak zorunda kalan ak budun, egemen sınıf işlevlerini elde etme ve korumasının askeri kaynağını da teşkil eden kara budunu yerleşik çiftçilerden, tacirlerden ve şehirlerden uzak tutmak zorundadır. Söz konusu zorunluluğa ek olarak ak budun, feodal ilişkilerden temellük ettiği artık sayesinde kara budundan göreli olarak bağımsızlaşabilme olanaklarını elde edip, bilhassa yerel feodal unsurlarla sınıf ittifakına girdikçe, kara budunun artı emeğine el koymanın yollarını da aramaya başlayacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere göçer üretim tarzında kutun edinilmesi kara budunun rızasına, kara budunun rızası da göçer kitlelerin yalnızca sürülerine dayanarak elde edemeyeceği şeylerin onlara önderlik tarafından dış sömürü ve ticaret yoluyla sağlanmasına bağlıdır (Genç, 1981, s. 89-90). Siyasal iktidar işlevlerini üstlenmenin kendine yeterli (Cahız, 1939, s. 17-18; Markov, 2001, s. 327) üretici birimlerden müteşekkil kara budunun rızasına bağlanmış olması, göçer önderlerin üstlendikleri siyasal iktidar işlevlerini sahiplenememeleri sonucunu doğurmaktadır. Ak budun siyasal iktidar işlevlerini ancak kara budunun rızası ile ve bu rızayı koruyarak üstlenebilmektedir. Kut'un edinilmesinin kara budunun rızasına bu denli bağlı olması, göçer önderlerinin yerleşik toplulukları yöneten feodal egemenlerden farklı olarak üretici kitlelere bağımlı olmaları anlamına gelmektedir.

Karahanlı önderliğinin egemen sınıf işlevlerini sürdürebilmek adına göçer kitlelerine bağımlı oluşu, göçer üretim tarzı dairesinde yaşayan topluluklarda siyasal örgütlenmenin askeri demokratik karakterinin⁴ (Berktaş, 1989, s. 81) bir sonucudur. Söz konusu askeri demokratik karakter, özellikle göçer önderleri yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevini üstlendiklerinde önemli bir çatışma kaynağı olmaktadır.

Göçer önderlerinin egemen sınıf işlevlerini üstlenebilmesi, pre-kapitalist sınıf ilişkilerinin genel karakterine uygun olarak askeri gücün varlığına bağlıdır (Genç, 1981, s. 109-110). Ak budunun çiftçiler ve şehirler üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmesini olanaklı kılan askeri gücün kaynağı, askeri demokratik bir yapıda örgütlenen kara budun kitleleridir ve söz konusu kitleler, göçer önderliğinin yerleşik topluluklar üzerindeki egemenliğinin kurulması sürecine verdikleri desteğin karşılığında göçer töresinin askeri demokratik örgütlenmesinin korunmasında ısrar etmektedirler. Göçer önderliği yerleşikleri yönetebilecektir; fakat kara budun nezdinde yoldaş/önder konumunda kalması gerekecektir. Söz konusu ikili yapı ak buduna yerleşik toplulukların artı emeğine el koyma imkânı verirken kara budunun söz konusu iç sömürü pratiğine karşı korunmasını talep etmekte; aynı zamanda göçer önderliğini yerleşik toplulukların artı emeğini, ganimetleri, dış sömürüden elde edilen haracı ve ticaret yoluyla elde edilen zenginliği kara buduna üleştirmeyle yükümlü kılmaya devam etmektedir. Yani göçer önderliği egemen sınıf işlevlerini üstlenebilmek için kara budunun rızasını almak, bunun içinse onları sömürüden azade kılıp elinde bulunan (esasında yapının kolektif mülkü olan) serveti onlarla üleşmek zorundadır (Genç, 1981, s. 111).

Yusuf Has Hacib'in tespit ettiği üzere, göçer töresine bağlı Türkmen kitleleri her ne kadar Karahanlılar'ı yerleşikler üzerinde egemen sınıf konumuna taşımış da olsalar; feodal egemen sınıf unsurları için bir rahatsızlık kaynağıydılar. İç sömürü ilişkilerinden bağışık kalmakta ve görelî bağımsız üretici birimlere dayanan bir düzen içerisinde yaşamaktaki ısrarları ve Karahanlılar'ın egemen sınıf konumu içerisinde el koydukları artı emeğe ortak olmaları söz konusu rahatsızlığın temel sebepleridir.

⁴ İbn Fazlan, Oğuzlar'ın her işlerini meşveretle hallettiklerini ve yeri geldiğinde içlerinden en aşağı değersiz olanının bile yapı içerisindeki birliği ve ittifakı bozabileceğini aktarırken (İbn Fazlan, 1975, s. 30) esasında göçer üretim tarzı dairesinde yaşayan toplulukların askeri demokratik karakterine tanıklık etmektedir. Birbirinden görelî olarak bağımsız; kendine asgari düzeyde yeterli birimler halinde örgütlenen göçerler aralarındaki sorunları çözmek için askeri demokratik nitelikte yordamları kullanmaktadırlar. Söz konusu eğilimin temelinde göçer üretim tarzı koşullarında göçer üretici birimlerini, rızaları hilafına hareket etmeye zorlayacak yapısal formasyon ve olanakların sınırlılığı yatmaktadır. İç sömürünün gelişmediği ve siyasal örgütlenmenin toplumsal artı emekle beslenen bir baskı aygıtı biçimini edinmediği koşullarda toplumsal formasyonu oluşturan unsurların rızaları görece yüksek bir belirleyiciliğe sahiptir.

Feodal unsurların onlara karşı duydukları rahatsızlık, Kutadgu Bilig’de onların töresiz olmaları biçiminde ifade edilmiştir (Dilaçar, 1995, s. 122). Göçer üretim tarzından neşet eden töre ile feodalleşme sürecinde gelişen *köni törü* arasındaki fark hesaba katıldığında Kutadgu Bilig’deki töresizlik ithamı feodal toplumun normatif düzeni olarak tanımlanan ve bu bağlamda göçer töresinden uzaklaşmaya denk düşen *köni törü*’nün dışında olmak anlamına gelmektedir. Selçuklular’ın önderliğindeki Oğuzlar’ın Maveraünnehir’e ilerlediği dönemde göçerlerin dirlik ve düzeni bozacağından endişelenen İlek Han’ın Gazneliler’den her ihtimale karşı yardım istemesi, Karahanlılar’ın göçer kitleleri ile olan sürtünmeli ilişkilerinin (Turan, 1969, s. 51) bir göstergesidir (Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, 1948, s. 105-106).

Ak budunun yerleşik çiftçiler üzerinde egemen olması ve yerel feodallerle ittifak kurması süreci, yerleşik çiftçileri, ak ve kara budunların dış sömürü ve ticaret ilişkilerinde kolektif olarak muhatap oldukları, ülüş yoluyla içeride bölüşeceği artık emeğin doğrudan kaynağı olmaktan çıkarıp egemen sınıfa dönüşen ak budunun münhasıran el koyduğu toplumsal artığın kaynağı haline getirmektedir. Ak budunun yerleşik toplulukların artı emeğine el koymasına dayanan egemen sınıf konumunun dayanağı ise, göçer önderliğinin el koyduğu toplumsal artığı üleşmek zorunda olduğu (Esin, 1978, s. 166-167) ve iç sömürüye karşı töre tarafından korunmakta olan göçer kitleleridir.

Sürüleri için otlak arayan ve sürülerinden elde edemedikleri ürünler için yerleşik topluluklar üzerinde baskı kuran göçer kitleleri, tarlaları otlak olarak kullanıp köylüler, tacirler ve şehirlerden haraç talep ettikçe; egemen sınıf konumu dolayısıyla ak budunun el koyduğu artı emeğe ortak olmaktadır. Söz konusu ortaklık, ak budunun eline geçen ve töre dışında kaldığı ölçüde egemen sınıf işlevlerinin kurulması ve sürdürülmesi için kullanılabilen artı emek kütlesini azaltmakta ve ek olarak ak budun ve kara budunun bileşik müdahalesi, yerleşik toplulukların artı emeğin tahammülün ve yeniden üretim sınırlarının ötesinde sömürülmesi sonucunu doğurmaktadır (Knobloch, 2001, s. 40).

Yukarıda tarif edilen dönüşüm, yerleşik çiftçilerin, tacirlerin ve kentlerin ürettiği toplumsal artığa yönelik talebin bir yanda kara budundan diğer yanda da artık köyler ve kentlerin efendileri haline gelmiş olan ak budundan gelmesi anlamına gelmektedir. Aynı artı emek kütlesine talip olan kara budun ve ak budununun egemen sınıfa dönüşmekte/dönüşmüş olan fraksiyonlarının, söz konusu artı emeğe yönelik taleplerinin, yerleşik toplulukların artı üretiminin sınırları bağlamına çatışması kaçınılmazdır.

Çatışma, kara budun nezdinde önderliğin ülüş yükümlülüğünü terk etmesi sorunu, ak budun nezdinde ise el konulması umulan artı emeğin sağlayıcılarının soydaşları olan kara budunun dış sömürü taleplerine karşı korunması gereksinimi etrafında biçimlenmektedir. Tarif edilen çelişkiler, egemen bir sınıfa dönüşmekte olan ak budun ile kara budunu karşı karşıya gelmektedir (Biran, 2005a, s. 139-140). Söz konusu çatışma, kendisini göçerlerin Karahanlı hakanlarına isyanlarında (Köprülü, 2005, s. 93) sıklıkla göstermektedir.

Yerleşik çiftçilerin artı emeğine el konulması sorunu etrafında biçimlenen çelişkinin yanı sıra; Karahanlı, Selçuklu ve diğer göçer devletlerin askeri gücünün temelini oluşturan göçer kitlelerinin beraberlerinde getirdikleri sürülerinin beslenme gereksinimi doğrultusunda çiftçilerin tarlalarını otlak haline getirme eğilimleri de önemli bir çatışma kaynağıdır (Peacock, 2015, s. 46). Göçer ordularını oluşturan görece olarak bağımsız üretici birimler, üretim araçlarını yeniden üretebilmek için otlağa ihtiyaç duymaktadırlar. Tarımla uğraşan topluluklar tarafından kullanılmayan otlak arazileri yeterli olduğunda pek bir sorun çıkmamaktaysa da otlaklar yeterli olmadığına göçerler hayvanlarını tarlalara salmaktadırlar. Göçerlerin tarlaları otlak olarak kullanmaları, toplumsal artık kaynağı haline gelen çiftçiler ile göçerleri karşı karşıya getirmekte ve egemen sınıf işlevlerini üstlenmeye başlamış olan ak budunu soydaş kara budunla çatışmaya sürüklemektedir.

Kara budunun yerleşik çiftçiler ve ticaret yollarını hala bir dış sömürü kaynağı olarak görmesi karşısında egemen sınıf konumunu köylünün artık emeği ve ticaret pratikleri üzerindeki hakimiyet dolayısıyla sürdüren ve bu nedenle de gerek köylüleri gerekse kentli tacirleri korumak zorunda olan (Davidovich, 1998, s. 129-130; Peacock, 2015, s. 39-40) ak budun, kara budunu bastırmak adına harekete geçmek zorunda kalacaktır. Özellikle İbrahim Tamgaç Han döneminde şiddeti artacak (Barthold, 1990, s. 333; Davidovich, 1998, s. 128) olan bu bastırma hareketi ile birlikte Karahanlı soyluları, yerleşik çiftçiler ve kent ahali üzerinde egemen sınıf olma pozisyonunu korurken göçer kitlelerle olan önderlik bağları kopmaya başlayacaktır. Böylece, Karahanlı hakimiyetindeki topraklarda biri Karahanlı soyluları tarafından yönetilen feodal bir yapı diğeri ise göçer üretim tarzı sınırları içerisinde işleyen törel yapı olmak üzere ikili bir örgütlenme biçimi (Kalkan, 2020, s. 37) karşımıza çıkacaktır.

XI. yüzyıl'ın ortaları eklemelenme-çelişme dinamikleri açısından kritik bir dönemeç teşkil etmektedir. 1050'ler civarında Maveräünnehir ve Horasan bölgeleri bir yandan şiddetli bir kuraklıkla sarsılmış; eş zamanlı olarak Orta Asya'nın büyük

ticaret şehirleri başta olmak üzere yıkıcı etkiler gösteren ve para ekonomisini dar boğaza sokan bir gümüş krizi baş göstermiştir (Divitçioğlu, 2000, s. 93). Söz konusu kuraklık ve gümüş krizi, Karahanlı ak budunu ile göçer kitleler arasında zaten yeterince gerilmiş olan ilişkilerin çatışmasız bir biçimde sürdürülmesini olanaksız kılacak ve Karahanlılar'ı göçerleri artık sağma düzeneğine sokmak için harekete geçirirken göçer kitlelerini de yerleşik tebaa üzerinde artan oranda dış sömürü ve otlaklaştırma sürecine itecektir. Çelişki, henüz yaklaşık bir yüzyıl sonra gerçekleşecek olan Katvan savaşındaki kadar sert bir biçimde yüzeye çıkmamış olsa da Horasan'da Karahanlı ve Gazneli otoritesinin zayıflaması ve Selçuklular'ın ortaya çıkmaya başlaması ile neticelenecek bir süreci tetiklemiştir.

Karahanlı topraklarında artan feodalleşme eğilimleri, ak budunun göçer töresine sadakat gösteren unsurlarını da içermekle beraber esasında başını kara budunun çektiği göçer kitlelerinin; Karahanlılar'ın önderlik konumunu, hanedanın töre dışına çıkmasına dayanarak kitleler halinde reddetmeleri ile neticelenmiş ve böylece Karahanlı siyasal örgütlenmesi yapısal bir istikrarsızlık içerisine düşmüştür (Sevim ve Bosworth, 1998, s. 158). Karahanlılar'ın siyasal istikrarının zayıflaması ve Selçuklular'ın göçerlerin dış sömürü talepleri ile yerleşik çiftçiler arasındaki çelişkiyi Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına yönelik akınları destekleme yoluyla erteleme olanağına kavuşması, göçer kitlelerinin Selçuklu önderliği altında birleşmesi ile neticelenmiştir. Selçuklular'ın etrafında birleşen göçerlerin arasında Karahanlılar'ın göçer töresince yükümlü olduğu ülügden kaçınmasından rahatsızlık duyan Cakil/Sikil boyunun zikredilmesi (Barthold, 1990, s. 338; 2010, s. 107) bize Karahanlı feodalitesinin göçer kitleleri nezdinde yarattığı tepkiyi göstermektedir.

Göçer kitlelerinin desteğinin feodalleşme eğiliminin ilerlemesine bağlı olarak kaybedilmesi, göçerlere töreye bağlı bir biçimde yaşayabilecekleri yeni alanlar sunabilme olanağına sahip olan Selçuklulara avantaj sağlamıştır. Göçerlerin desteğini kaybetmeye başlayan Karahanlılar, Selçuklular'a karşı yürüttükleri mücadelede geri düşerek Selçuklular'ın vassalı haline gelmişlerdir (Kafesoğlu, 1972, s. 68-69; Knobloch, 2001, s. 21; Koca, 2017, s. 39; Sevim ve Bosworth, 1998, s. 159-162).

Selçuklular'ın Karahanlılar üzerinde hakimiyet kurması feodalleşme eğilimlerini geriletmemiş; aksine kuvvetlendirmiştir. Selçuklular'a tabi olan Karahanlı egemen sınıfı feodalleşme eğilimlerine direnen, tepki gösteren ve baş kaldıran Türkmen kitlelerine karşı feodal nitelikte bir sınıf ittifakı çerçevesine Selçuklu desteğine erişim kazanmıştır. (Barthold, 1990, s. 342; Özaydın, 1990, s. 139-140;). Selçuklular,

Karahanlılar ile göçerler arasındaki mücadelelerde Karahanlılar'a bir rakip olmaktan çıkıp feodal sınıf ittifakının bir parçası haline geldiklerinde, göçerler ve Karahanlılar arasındaki mücadelelerde, feodal sınıf ittifakı uyarınca Karahanlılar'ın yanında yer almışlar ve Karahanlılar'ın bastırmakta zorlandıkları göçer isyanları karşısında onlara desteklerini esirgememişlerdir (Özaydın, 1990, s. 139).

Selçuklular'ın süzerenliği Karahanlılar'ın hakimiyet alanında feodalleşme süreçlerinin tasfiyesi ile değil, feodal sömürü ilişkilerinin Selçuklular'a tahvili ile neticelenmiştir. Feodalleşme eğiliminin kuvvetlenmesi, Karluklar'ın başını çektiği göçer kitleleri ile Selçuklu-Karahanlı egemen sınıfı ve yerel müttefikleri arasındaki çelişkiyi (Taneri, 1993, s. 23) geri dönülmez bir noktaya kadar keskinleştirdiğinde göçerler boylar arası iş birliği düzeninin yapısal yordamlarına sarılarak başkaldıracaklardır (Gürün, 1981, s. 199).

Göçer kitlelerinin Karahanlılar yahut Selçuklular gibi bozkır kökenli devlet ve imparatorlukların askeri temelini teşkil etmeleri (Peacock, 2015, s. 40), söz konusu başkaldırıları bahsi geçen devletler için en önemli sorunlardan biri haline getirmektedir. Tarihe bakıldığında da görülebileceği üzere söz konusu yapıların siyasal iktidarlarını kaybetmeleri ve varlıklarının sonlanması, gerek bozkırdan gelen bir akına katılma gerekse de doğrudan isyan etme biçiminde olsun göçer kitlelerinin başkaldırılarının izini taşımaktadır (Peacock, 2015, s. 21).

Karahanlılar ve Selçuklular'ın feodalleşme eğilimleri ile çatışma (Sadrüddin Ebu'l Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali El-Hüseyinî, 1943, s. 65-66) içine giren kara budun kitleleri göçer töresi sınırları içerisinde işleyen bir örgütlenmeleri bulunan (Biran, 2005b, s. 182-184; Üçok, 1981, s. 99) ve aynı dönemde ortaya çıkmaya başlayan Kara Kitaylar'ın yarattığı basınçla Batı'ya doğru kitlesel bir biçimde harekete geçmiş olan göçer kitleleri ile birleşmiştir (Biran, 2005a, s. 42-43). İlerleyen dönemde Yelü Dashi'nin önderliğindeki Kara Kitaylar'a doğrudan katılacak olan bu göçer kitleleri Togan Han Ahmed döneminden (998-1018) itibaren, Karahanlı topraklarına doğru ilerlemeye başlamışlardır (Bregel, 2003, s. 26; Peacock, 2015, s. 27;). Karahanlı topraklarına gelen göçerler, bölgede Karahanlılar ile şiddetli bir çelişki yaşayan soydaşları ile karşılaşınca onlarla birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Kara Kitaylar'ın yarattığı basınçla Batı'ya göç eden göçerlerin kara budun ile birleşerek Karahanlı ak budunun feodalleşme eğilimlerine karşı yürütülen mücadeleye dahil olmaları kendisini Kutadgu Bilig'de Budist göçer kitlelerinin kastedildiği "kafirin tasfiyesi" çağrılarında (Gökgöz, 2023, s. 132; Kök ve Eker, 2019, s. 24) göstermektedir. Budist göçer kitlelerinin (Bilhassa da varlıklarını hissettirmeye

başlayan Kara Kitaylar'ın), tasfiyesi gerekli olan kafirler olarak anılması, dinsel olmaktan ziyade sınıfsal bir tavrın göstergesidir. Her ne kadar kafir olarak nitelendirilseler de Müslüman göçer kitleleri bölgeye gelen soydaşları ile her zaman çatışmamakta; bilakis, Karahanlı feodalitesi ile olan çelişkileri bağlamında onlara katılmaktadırlar. Karahanlılar'a karşı baş kaldıran göçerler, bozkırın doğusundan gelen soydaşlarının da katılması ile açıktan açığa Karahanlı Hanedanı ile mücadeleye girişecekler ve payitahta doğru ilerlemeye başlayacaklardır. İsyan eden kara budun kitleleri son kertede Balasagun önlerinde Karahanlı hükümdarı Togan Han Ahmed tarafından yenilgiye uğratılacaklardır (Barthold, 1990, s. 299).

Kara Kitaylar'ın yarattığı basınçla batıya ilerleyen göçer kitlelerinin yeni ulaştıkları topraklarda mukim olan göçer kitleleri ile hızlı bir biçimde bir araya gelmeleri meseleyi sadece Kara Kitay önderliğinin siyasal etkisine dayanarak açıklamayı sorunlu hale getirmektedir. Kara Kitay etkisi batıya yönelik kitlesel hareketi açıklamakla beraber söz konusu göçer kitlelerinin bölgedeki göçerlerle nasıl bir araya gelebildiklerini ve göçer kitlelerinin Karahanlılar'dan nasıl yüz çevirdiğini açıklamamaktadır. Burada eksik olan parça, feodalleşme eğilimleri ile göçer töresi arasındaki çelişkedir. Batıya göç eden kitleler ile Karahanlı-Selçuklu feodalitesi ile çelişki içerisinde bulunan göçerleri bir araya getiren şey, göçer töresine bağlı olan bu kitlelerin göçer üretim tarzına mündemiç ön sınıf düzeninde ortaklaşan sınıfsal menfaatleri ve söz konusu menfaatler düzleminde bir araya gelmelerine olanak sağlayan soy bağı ilişkilerinin varlığıdır. Aralarında soy bağı ilişkisi olan göçer kitleleri yaşamlarını idame ettirme ve göçer töresine bağlı bir topluluk olarak varlıklarını yeniden üretebilme ihtiyacı içerisinde; kökleri göçer üretim tarzında bulunan bir kuruma, urana başvurmuşlardır. Aralarında soy bağı ilişkisi olan göçer kitlelerini, kolektif bir bütünlük olarak varlıklarını koruyabilme sürecinde bir araya gelmeye zorlayan törel bir dayanışma ilişkisi olarak uran, Karahanlı-Selçuklu feodalitesi ile çelişki içerisinde olan göçerler ve Kara Kitaylar'ın yarattığı basınç nedeniyle batıya ilerleyen ve göçer töresi içinde yaşayabilecekleri bir yer arayan göçerleri bir araya getirmiş olmalıdır. Kara Kitaylar'ın yarattığı basınçla batıya ilerleyen göçerler, yeni bir yurt arayışları esnasında Karahanlı-Selçuklu feodalitesine karşı baş kaldırmaya başlayan Karahanlı kara budunu uran ilişkisi çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Sayılarının 100.000-300.000 çadırı bulduğu belirtilen ve son kertede Kara Kitaylar'ın bir parçası olarak karşımıza çıkacak olan bu göçer kitleleri, Karahanlılar'ın feodalleşme eğilimine karşı başkaldıran kara budun ile birleşeceklerdir (Barthold, 2004, s. 109; Gürün, 1981, s. 319).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında Kara Kitaylar'ın batıya doğru hareketinin, Kara Kitaylar'ın önderliğini üstlenen Liao Hanedanı'nın batıya doğru genişleme eğilimlerinden ziyade; Liao Hanedanı'nın önderliğini üstlendiği göçer kitlelerinin kolektif bir edimine (Barthold, 2004, s. 108), denk düştüğü söylenebilecektir. Karahanlı sınırlarına yönelik Kitay akınlarının son kertede Liao soyunu peşinden sürükleyen kara budun tarafından gerçekleştirilmiş olması, Liao tarihlerinde söz konusu göçlerden ve akınlardan bahsedilmemesinde de görülebilmektedir (Barthold, 2004, s. 108). Liao tarihçelerinin söz konusu hareketi kayıt altına almamış olması söz konusu sürecin Liao önderliğinin bir kararı ile değil, kara budunun kolektif hareketi ile gerçekleştiğinin ve Liao önderliğinin söz konusu hareketin peşinde sürüklendiğinin bir göstergesi olarak alınabilecektir.

Yelü Dashi ve onu takip eden Kara Kitaylar bölgeye geldiklerinde X. Yüzyıl'dan itibaren Karahanlı topraklarına akınlar tertip eden bozkır göçlerinden kalan hatırı sayılır bir kitle ile karşılaşmışlardır. Karşılaştıkları obalar, Karahanlılar'a yönelik akınların bakiyesi olup, uğradıkları yenilgilerin ardından Karahanlı hükümdarlarına bağlanmış, onların ordularında savaşmışlardır (Biran, 2005a, s. 34). Söz konusu göçer topluluğu, göçer töresini sadık Kara Kitaylar ile karşılaşınca Karahanlı hükümdarlarına olan bağlılıklarını bir yana bırakıp Yelü Dashi'nin ordusuna katılmışlardır (Biran, 2005a, s. 34).

Karahanlı-Selçuklu feodalitesi ile göçer üretim tarzına yaslanan kara budun arasındaki çelişki doruk noktasına XII. Yüzyılda yükselen Karluk isyanında (Sümer, 1972, s. 111) ulaşacaktır. Karahanlı-Selçuklu iktidarının feodalleşme eğilimleri ve kara budunu göçer töresinden koparmaya yönelik basınçları, Karluklar'ın başkaldırması ile neticelenecektir. İsyanı bastıramayan Karahanlılar, Selçuklu Sultanı Sencer'den yardım isteyeceklerdir. Selçuklular'ın müdahalesi ise Karluklar'ı göçer töresinin bozkırı kapsayan bütünsel etkilerinden birine başvurmaya itecek ve Karluklar göçer töresine bağlı bir biçimde yaşayan Kara Kitay kitlelerini urana çağıracaklardır (Barthold, 1990, s. 348; Sümer, 1999, s. 108). Kara Kitay kitleleri, söz konusu çağrıya karşılık vererek; peşlerine Liao Hanedanı'ndan olan Gür Hanları'nı da takip Karluklar'ın yardımına koşacak ve taraflar Katvan'da karşı karşıya geleceklerdir. 1141'de gerçekleşen Katvan Savaşı'nda Selçuklular ve Karahanlı vasalları Kara Kitay ve Karluk ittifakı karşısında ağır bir yenilgi alacaklardır (Yazıcı, 1992, s. 85). Selçuklu-Karahanlılar'ın yenilgisi, feodalleşmeye direnen Karluklar başta olmak üzere göçer boylarının Kara Kitaylar'a katılması (Biran, 2005a, s. 46; Sümer, 1972, s. 113) ile neticelenecektir. Göçer töresine sadık

kalma eğilimi gösteren Kara Kitaylar, töreye olan sadakatleri dolayısıyla kendilerine katılan (Biran, 2005a, s. 45-47) boylarla birlikte bozkıra hâkim hale geleceklerdir.

Kara Kitaylar'ın müdahalesi, yerel egemen sınıflar ve yerleşik çiftçilerden ziyade göçer üretim tarzı ve töre dairesinde yaşamakta ısrarcı olan göçer kitleler için anlamlıdır. Kara Kitaylar, Çin'in kültürel etkisini taşımakla beraber, üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkiler düzleminde göçer töresine özgü pratikleri korumakta (Franke, 1983, s. 11) ve göçer kitlelerinin törel yapılarına müdahaleden kaçınmaktadırlar. Kitan şehirleşme eğilimi bu bağlamda dikkate değerdir. Bozkırda hakimiyet elde etmelerinin ardından şehirler kuran Kitanlar, söz konusu şehirlerde yapının göçebe unsurlarını yerleşikleştirmekten ziyade yapıya dahil yerleşik unsurları ikamet ettirme yoluna giderek göçerlerin törel organizasyonlarına yönelik bir müdahaleden kaçınmışlardır (Jagchid, 1981, s. 81). Özellikle bağlaşıklarının dış sömürü taleplerini kısıtlamayan yapıları nedeniyle göçer boylarının sadakatini koruyabilmektedirler (Biran, 2005b, s. 183-185). Kara Kitaylar'ın Göçer töresine sadakatleri, Maverâünnehir'deki göçer müttefikleri ile olumlu ilişkiler kurmalarını sağlamıştır (Sümer, 1984, s. 97-96). Maverâünnehir'de hakimiyet kuran Kara Kitaylar, Selçuklu-Karahanlı örneğinin aksine doğrudan hakimiyet kurmaktan, fetihden ve dolayısıyla da yerleşik çiftçiler üzerinde egemen bir sınıf olarak yükselmekten kaçındıkları ölçüde; önderlik ettikleri göçer kitleleri ile göçer töresinin göçer üretim tarzının genel çerçevesini korumaya yönelik pratiklerini eksen alan çelişkileri ertelemeyi başaramışlardır (Biran, 2005b, s. 185-188).

Sonuç

Göçer üretim tarzı, Avrasya Bozkırları'nın göçer halkları nezdinde feodalite öncesinin hâkim iktisadi-siyasi örgütlenme biçimidir. Avrasya Bozkırları'nın nesnel koşullarında gelişen keşiflerden türeyen Göçer üretim tarzı, bir üretim tarzı olarak ideal bir tip olmadığı gibi tarihsiz ve bu bağlamda dönüşüm ve tasfiyeye karşı bağışık değildir. Avrasya'nın göçer toplulukları, nesnel koşullar onları zorladığında ve kolektif varlıklarını göçer üretim tarzı dairesinde yeniden üretme olanaklarını kaybetmeye başladıklarında, feodal üretim ilişkilerine eklemlenme ve/veya içsel dinamiklerinin biçimini dönüştürme yoluyla feodalleşmeye yönelmektedirler. Feodalleşme, içsel ve dışsal dinamiklerin birlikte etkisi ile gerçekleşmektedir. Dışsal dinamik, feodal topluluklar üzerine kurulan hakimiyetin göçer töresine içkin dış sömürü ilişkileri biçiminin sınırlarını aşmasının bir sonucudur. Feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyette somutlaşan dışsal dinamikler göçer üretim tarzına ait çelişkiler yani içsel dinamiklere bağlanmaktadır. Orun/ülüş mekaniklerince beslenen servet eşitsizliği

ve ak budunun siyasal iktidar işlevleri üzerindeki hakimiyetinde somutlaşan soy bağı hiyerarşisi olarak tanımlayabileceğimiz içsel dinamikler, feodal artığın toplumsal formasyonun hakimiyet alanına girmesi ile birlikte feodalleşme sürecine katılmaktadır. Feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyet, törel yapının ön sınıf düzeninde tuttuğu sınıflaşma eğilimlerine törel sınırları aşmaya yönelik kuvvetli bir olanak sağlamaktadır. Böylece ön sınıf ilişkilerini sınıf ilişkilerine dönüştürecek yordamların keşfi olanaklı hale gelmektedir. Feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyet ve göçer toplumun içsel “ön sınıf” dinamikleri, feodalleşme süreçlerinde farklı ağırlıklar göstermektedirler. Söz konusu ağırlık dağılımı feodalleşme sürecinin karakterini belirlemektedir. Karahanlılar özelinde yukarıda sıralanan yordamlar yerleşik feodal topluluklar üzerine kurulan hakimiyetin belirleyiciliği altında bir araya gelmektedir. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Karahanlılar, Türk-İslam feodalitesi olarak adlandırabileceğimiz bir yapıya dahilken Cengiz Han’ın Moğol İmparatorluğu ve onun özellikle İç Asya’daki bakiyeleri göçebe feodalitesi olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkarmışlardır.

Göçer üretim tarzının feodalite lehine tasfiyesi süreci, özellikle yerleşik feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyetin dönüşüm sürecinde ağırlık teşkil ettiği örneklerde karşımıza ikili üretim tarzı ve ikili sınıf yapısı olgularını çıkarmaktadır. Moğol feodalleşmesi gibi iç dinamiklerin ağırlıkta olduğu örneklerde törel yapının tasfiyesi, egemen sınıf işlevlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi göçer üretim tarzına mündemice yapısal formasyonların dönüştürülmesi merkezinde gerçekleşirken, yerleşik feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyetin ağırlıkta olduğu örneklerde karşımıza yerleşik feodal unsurlar üzerinde tebarüz eden sınıf ilişkileri ile göçer topluluk içinde işleyen ön sınıf ilişkilerinden müteşekkil ve biri diğeri içinde erimeyen ikili bir yapısal durumu çıkmaktadır. Söz konusu ikili yapısal durum, yerleşik çiftçiler üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenerek onların artı emeğine el koyan ak budununun aynı anda egemen sınıf işlevlerini korumak için kara budun ile ön sınıf düzleminde ilişki kurmak zorunda olduğu; kara budunun ise törel alanın içerisi ve dışarısı arasında kurulan sosyal iş bölümüne dayanarak yerleşik çiftçilerin artı emeğine ve topraklarına (otlak olarak kullanmak amacıyla) talip olduğu ve aynı zamanda söz konusu taleplerini gerçekleştirmesi için aynı kaynağa talip olan ak budun ile karşı karşıya geldiği çelişkili bir durum ile neticelenmektedir. İkili sınıf yapısı söz konusu bu çelişkili durumun adıdır.

İkili bir sınıf yapısından bahsettiğimiz koşullar, bizi aynı zamanda çatışan sınıfsal yapıların üzerine kurulduğu ve çatışan sınıflar dolayısıyla uzam-zamanda karşı karşıya gelen üretim tarzları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bağlamda göçer feodalleşmesi sürecindeki ikili sınıf yapısı esasında göçer üretim tarzı ile feodal üretim tarzının sınıflaşmaya çalışan ak budun ve ön sınıf düzeninde kalmakta ısrarcı kara budun arasındaki çatışma dolayısıyla karşı karşıya gelmesine tekabül etmektedir. Söz konusu çatışmanın kaderi, ilgili toplumun feodalleşmesi yahut feodalleşme süreçlerinin kesilmesi ve topluluğun göçer üretim tarzı alanına geri çekilmesi ile neticelenebilecektir. Burada sonuç, çatışan üretim ilişkilerinin birbirine eklenip eklenemeyeceğine yani eklenme-çelişme dinamiklerine bağlıdır. Şayet çatışan üretim ilişkileri feodal üretim tarzının belirleyiciliği altında, feodaliteye uyumlu formlara tercüme yoluyla eklenenebilirse o zaman feodalleşme süreci ilerleyebilecektir, aksi durumda ise feodalleşme süreci kesintiye uğrayacaktır.

Karahanlı feodalleşme süreci, yukarıda tarif edilen ilişkiler düzleminde gerçekleşmiştir; bu bağlamda da gerek ikili sınıf yapısının gerekse de üretim ilişkilerindeki ikilik ve buna bağlı olan eklenme çelişme sorunlarının izlerini bünyesinde taşımaktadır. Yerleşik feodal topluluklar üzerinde egemen olan Karahanlılar, söz konusu hakimiyeti münhasıran dış sömürü ilişkileri kurmayı gerektiren göçer töresinin sınırları dışına çıkarak kurmuşlardır. Göçer töresi, göçer topluluklara törel alanın; yani göçer üretim tarzına bağlı soy bağı düzeninin dışında kalan unsurları dış sömürü kaynağı olarak hakimiyet altına almayı buyururken Karahanlılar örneğinde hakimiyet, Karahanlı ak budununun yerleşik feodal topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmesi ile neticelenmiştir. Böylece yerleşik topluluklar üzerinde feodal nitelikte bir hakimiyet ve dolayısıyla yerleşik toplulukların artı emeğine el koymaya ilişkin feodal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Karahanlı ak budununun yerleşik topluluklar üzerinde feodal artık sağma ilişkileri kurması yahut kurulu ilişkilerin başına egemen sınıf işlevlerinin üstlenilmesi yoluyla geçmesi; ön sınıf konumundan egemen sınıf konumuna ilerlemesinin önünü açmıştır.

Karahanlı feodalleşme süreci, göçer töresinin sınırlayıcı etkisine bağlı olarak ön sınıf aşamasında kalan ak budunun, egemen sınıf işlevlerini göçer üretim tarzının iç mekaniklerine bağlı olarak değil de üzerinde hakimiyet kurulan feodal topluluklar ve artı emeğin, sınıflaşma sürecinde törel alanın dışına çıkmaya yönelik sağladığı olanaklar dayanarak üstlenmesi ile başlamıştır. Göçer üretim tarzının kara budun nezdinde işlevini koruduğu erken dönemlerde Karahanlı ak budununun egemen sınıf

işlevlerini üstlenmesi yerleşik topluluklar ile sınırlı kalmıştır. Karahanlı yönetici uruğu yerleşik topluluklar karşısında feodal egemen konumunu elde etmesine rağmen, egemen sınıf konumunu elde etmesinin ve korumasının dayanağı olan kara budun karşısında ön sınıf düzenine özgü işlevleri egemen sınıf işlevlerine doğrudan tahvil edememiş, kara budunun ön sınıf konumunu korumaya yönelik sınıf mücadeleleri ile sınırlanmıştır.

Yerleşik feodal topluluklar üzerinde kurulan hakimiyet, ak buduna törel alanda yasaklanmış iç sömürü dolayısıyla yoksun kaldıkları artı emeği sağlamış ve ek olarak, göçer üretim tarzı içerisinde elde edilen servet ve üstlenilen siyasal iktidar işlevlerinin, yerleşik sınıflar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmek için kullanılabilmesi için gerekli zemini teşkil etmiştir. Bu bağlamda Karahanlılar'ın Maverāünnehir'deki hakimiyeti, göçer töresinin, sınıflaşma yönünde gelişmesini engellediği (Sneath, 2007, s. 21) birikim ve siyasal işlevleri, göçer kitleler üzerinde olmasa da yerleşikler üzerinde törel sınırların aşıldığı bir düzleme taşımayı mümkün kılmıştır.

Karahanlı ak budununun yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenmeye başlaması ile ak budun ve kara budun arasındaki çelişkiler şiddetlenmiştir. Yerleşik feodal topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenen ve feodal köylünün artı emeğine talip olan ak budun, söz konusu artı emeği göçer töresi uyarınca talep eden kara budun ile karşı karşıya gelmiştir. Kara budunun törel alanın içerisi ve dışarıları arasındaki sosyal iş bölümüne dayanarak yerleşik topluluklardan dış sömürü yoluyla artık temellük etmesi; egemen sınıf işlevlerini üstlenmekte olan ak budunu, sınıf ittifakı kurduğu yerel feodal egemenler ve feodal doğrudan üreticiler ile karşı karşıya getirmiştir. Ek olarak ak budun, kara budunun ülüş dolayısıyla el konulan feodal nitelikte artı emekten pay talep etmesi ve bu esnada ak budun karşısında iç sömürü olarak nitelenebilecek ilişkilere girmeye gösterdiği dirençle de karşı karşıya kalmaktadır. İkili sınıf yapısının temeline yerleşen bu çelişkiler, ak budunun egemen sınıf işlevlerin üstlenme sürecinde kara buduna olan yapısal-askeri bağımlılığı ile de biçimlendirilmektedir. Yani ak budun, yerleşik topluluklar üzerinde egemen sınıf işlevlerini üstlenirken kara budun ile çalışmakta ama aynı zamanda çelişkiyi ortaya çıkaran egemen sınıf konumu için kara buduna bağımlı kalmaktadır.

Yukarıda tarif edilen çelişki-bağımlılık hali ikili sınıf durumudur. Söz konusu durum, göçer üretim tarzına özgü üretim ve bölüşüm ilişkilerinin feodalite ile uyumlu biçimlere tercüme edilmediği, yani feodaliteye eklenmediği koşullarda kara

budunun siyasal yapıdan kopması ve münhasıran kara buduna dayanan hali ile Karahanlı hakimiyetinin tasfiye olması ile neticelenecektir.

Üretim tarzlarının eklemelenmesi süreçleri, toplumsal sınıflardan ve onların mücadelelerinden bağımsız olmadığı için; kara budunun feodalleşmeye karşı gösterdiği direnç, ak budunun egemen sınıf işlevlerini kara buduna dayanarak üstlenmesini bir sorun haline getirir ve feodalleşme yanlısı fraksiyonları yerel feodal unsurlar ile sınıf ittifakına zorlar. Söz konusu sınıf ittifakı Kutadgu Bilig yahut Siyasetname gibi eserlerin temel motifleri arasında yer almaktadır. Söz konusu eserler göçer kitlelerinin Türk-İslam feodalitesinin egemen sınıfları için teşkil ettiği önemi anlarken; aynı zamanda Egemen sınıf işlevlerini üstlenen Türk soylularının kara buduna olan bağımlılığına karşı keskin bir eleştirelliği ihtiva etmekte ve söz konusu bağımlılığın aşılması için son kertede yerel feodal unsurlar ile feodalleşmiş Türk soyluluğu arasında bir sınıf ittifakına ilişkin yordamları öneri olarak sunmaktadırlar.

Karahanlılar özelinde eklemelenme çelişme ilişkileri, eklemelenme sürecinin ağırlık kazandığı bir görünüm arz etmektedir; ama eklemelenme süreci bedelsiz değildir. Karahanlı feodalleşmesi Karahanlı devletinin ortaya çıkmasında rol alan göçer kitleleri ile sürekli bir çelişme içinde ve uzun erimli ve şiddetli sınıf mücadeleleri sonucunda galebe çalabilmiştir. Karahanlı yönetici soyu ve bağlı ak budun unsurları tarafından temsil edilen eklemelenme eğilimi, göçer üretim tarzı düzeninde yaşamakta ısrarcı olan kara budun kitlelerinin şiddetli tepkisi ile karşılanmıştır. Söz konusu tepki XI. Yüzyıldan itibaren şiddetini giderek arttırmış ve özellikle Karluklar'ın başını çektiği isyanlar ile neticelenmiştir. Karahanlılar'ın Selçuklular'ın vassalı haline gelmesi ile birlikte Selçukluları da karşısına alan göçer isyanları ilk başlarda Karahanlı-Selçuklu feodal ittifakı tarafından bastırılabilmişse de bozkırdan gelen ve Kara Kitaylar olarak bildiğimiz göçer kitlelerinin Karluklarla Uran kurumu etrafında bir araya gelmesi sonrasında Karahanlı-Selçuklu egemenliğinin siyasal olarak son bulması ile neticelenmiştir. Feodalleşme süreci ise son bulmamış; lokal ve sınırlı parantezlere rağmen ilerlemeye devam etmiştir.

Kaynakça

- Agacanov, S. G. (2003). *Oğuzlar*. (A. Annaberdiyev, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2014). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Akpınar, T. (1994). *Türk Tarihinde İslâmiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Aksan, D. (2008). Divan'da XI. Yüz Yıl Türk Yaşamıyla ilgili Kayıtlar Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 7-12.
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmud (1948). *Selçukî Devletleri Tarihi*. (M. Nuri Gençosman, Çev.). Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Asad, T. (1979). Equality in Nomadic Social Systems? Notes Towards the Dissolution of an Anthropological Category. L'equipe ecologie et anthropologie des sociétés pastorales (Ed.). *Pastoral Production and Society – Production Pastorale et Société* içinde (s. 419-428). Cambridge: Cambridge University Press.
- Avcıoğlu, D. (1985). *Türklerin tarihi Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi
- Avcıoğlu, D. (1983). *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Barisitz, S. (2017). *Central Asia and the Silk Road: Economic Rise and Decline over Several Millenia*. Cham: Springer.
- Barthold, V. V. (2010). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. (H. Dağ, Çev.). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. (H. D. Yıldız, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Başer, S. (1990). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, M. (2001). Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi. *Cogito*, 2001(29-Selçuklular), 61-73.
- Belek, K. (2014). Karahanlılar Döneminde Türk Halklarının Kültürel Mirasları: "Kırgızistan Yazıtları Örneğinde (IX-XII Yüzyıl)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-42.
- Benjamin, C. (2018). *Empires of Ancient Eurasia: The First Silk Roads Era, 100 BCE-250 CE*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berktaş, H. (1999). Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek. *Cogito*, 1999(17-Bizans), 68-112.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden Feodalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Biran, M. (2007). *Chinggis Khan*. Londra: Oneworld Publications.

- Biran, M. (2005a). *The Empire of Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biran, M. (2005b). True to Their Ways: Why the Qara Kitai did not Convert to Islam. R. Amitai ve M. Biran (Ed.). *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* içinde (s. 175-199). Leiden: Brill.
- Bodmer, J. P. (2001). Selçuklular Anadolu'da. *Cogito*, 2001(29-Selçuklular), 33-47.
- Bosworth, C. W. (1998). The Ghaznavids. M. S. Asımov ve C. E. Bosworth (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia Volume IV – The Age of Achievement: A. D. 750 to the End of the Fifteenth Century – Part One: The Historical Social and Economic Setting* içinde (s. 95-117). Paris: Unesco Publishing.
- Bosworth, C. W. (1968). A Propos de l'Article de Mohamed Kadr: "Deux Actes de Waqf d'un Qarahaniide d'Asie Centrale". *Journal Asiatique*, CCLVI, 449-453.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Bregel, Y. (2003). *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden: Brill.
- Cahen, C. (2008). *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*. (T. Andaç ve N. Uğurlu, Çev.). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Cahen, C. (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. (Y. Yücel ve B. Yıldız, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cahız (1939). *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri*. (O. F. Olcay, Çev.). İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Davidovich, E. A. (1998). The Karakhanids. M. S. Asımov ve C. E. Bosworth (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia Volume IV – The Age of Achievement: A. D. 750 to the End of the Fifteenth Century – Part One: The Historical Social and Economic Setting* içinde (s. 119-143). Paris: Unesco Publishing.
- Dede Korkut Masalları*. (A. Tataroğlu, Çev.). (1968). İstanbul: Keloğlan Yayınları.
- Di Cosmo, N. (2015). China-Steppe relations in Historical Perspective. J. Bemman ve M. Schmauder (Ed.). *Complexity and Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE* içinde (s. 49-72). Bonn: Rheinische Friedrich - Wilhelms Universität.

- Di Cosmo, N. (2010). Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History. D. Sneath ve C. (Ed.). *The History of Mongolia Volume I: The Pre-Chingissid Era, Chinggis Khan and the Mongol Empire* içinde (s. 10-42). Kent: Global Oriental.
- Di Cosmo, N. (1999). State Formation and Periodization in Inner Asian History. *Journal of World History*, 10(1), 1-40.
- Dilâçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divitçioğlu S. (2005). *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2004). *Orta Çağ Türk Toplamları Hakkında*. İstanbul: Cogito.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy Konat Devlet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durmuş, İ. (2019). Kazakistan'da Sakalar. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 185-196.
- Dyson-Hudson, R. ve Dyson-Hudson, N. (1980). Nomadic Pastoralism. *Annual Review of Anthropology*, 9, 15-61.
- Ebû Dülef (1975). Ebû Dülef'in "Risale"sinden Türk Ülkeleri İle İlgili Kısmın Tercümesi. (R. Şeşen, Çev.). *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahu: İbn Fazlan Seyahatnamesi* içinde (s. 81-92). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Eden, J. (2019). *Warrior Saints of The Silk Road: Legends of The Karakhanids*. Leiden: Brill.
- Eglar, Z. ve Magnarella, P. J. (1971). View of Social Classes in the Eleventh Century Karakhanid State. *Anthropos*, 66(1./2.), 232-238.
- El-Ömeri, Ş. b. F. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım -Mesaliku'l Ebsar*. (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Erdost, M. İ. (1989). *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri – Asya Biçimi ve Feodalizm*. Ankara: Onur Yayınları.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Findley, C. V. (2005). *The Turks in World History*. New York: Oxford University Press.

- Frachetti, M. D. (2008). *Pastoralist Landscapes and Social Interaction in Bronze Age Eurasia*. Berkeley: University of California Press.
- Franke, H. (1983). The “Treatise on Punishments” in the “Liao History” – An Annotated Translation. *Central Asiatic Journal*, 27(1), 9-38.
- Frenkel, Y. (2005). The Turks of the Eurasian Steppes in Medieval Arabic Writing. R. Amitai ve M. Biran (Ed.). *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World* içinde (s. 201-241). Leiden: Brill.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı XI. Yüzyıl – Türk Hakimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Golden, P. B. (2011). *Central Asia in World History*. New York: Oxford University Press.
- Gökgöz, S. S. (2023). Türk Hakanlığı Muhiti Türk İslam Kaynaklarında Kâfir. *Milli Folklor*, 18(137), 123-133.
- Grousset, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*. (H. İnalcık, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gumilev, L. N. (2003). *Hazar Çevresinde Bin Yıl* (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Karacan Yayınları.
- Harmatta, J. ve B. A. LITVINSKY (1996). Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule. B. A. Litvinsky, Z. Guang-da ve R. S. Samghabadi (Ed.). *History of Civilisations of Central Asia Volume III The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* içinde (s. 367-402). Paris: Unesco Publishing.
- Haug, R. (2019). *The Eastern Frontier: Limits of Empire in Late Antique and Early Medieval Central Asia*. London: I. B. TAURIS.
- Hillebrand, R. (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*. (Ç. Kafesçioğlu, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Honeychurch, W. (2014). Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States. *Journal of Archaeological Research*, 22(4), 277-326.
- Huncan, Ö. S. (2005). Orta Asya’da X-XIII. Yüzyıllarda “Türk” adı Üzerine Bazı Kayıtlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 5-12.
- İbn Fazlan (1975). *Onuncu Asırda Türkistan’da Bir İslam Seyyahi: İbn Fazlan Seyahatnamesi*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi.

- İnalçık, H. (2016). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Jagchid, S. (1981). The Kitans and Their Cities. *Central Asiatic Journal*, 25(1/2), 70-88.
- Jettmar, K. (1954). Les Plus Anciennes Civilisations D'éleveurs des Steppes d'Asie Centrale. *Chaiers d'Histoire Mondiale*, 1(4), 760-783.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB.
- Kalkan, M. (2020). Türk Devletlerine-Beyliklerine Ait Unik-Nadir Sikke Örnekleri ve Numizmatik Bilimi Açısından Önemleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 29-62.
- Karaalioğlu, S. K. (1980). *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi 1: Başlangıçtan Tanzimata*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.
- Karadeniz, A. (2019). İslam Kaynaklarında Türk İmgesi ve Onun Değişimi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-36.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. (S. T. Yurtsever, Çev.). İstanbul: Kabaııı.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya: Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hali Üzerine Mukayese*. (Ö. Suveren, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Khazanov, A. M. (1994a). The Spread of World Religions in Medieval Nomadic Societies of Eurasian Steppes. M. Gervers ve W. Schlepp (Ed.). *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from the Pacific to Adriatic* içinde (s. 11-33). Toronto: Joint Centre for Asia Pacific Studies.
- Khazanov, A. M. (1994b). *Nomads and the Outside World*. (J. Crookenden, Çev.). Madison: University of Wisconsin Press.
- Khazanov, A. M. (1981). The Early State among the Eurasian Nomads. H. J. M. Claessen ve P. Skalnik (Ed.). *The Study of State* içinde (s. 155-175). The Hauge: Mouton Publishers.
- Klyaštorniy, S. G. (2018). *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*. (S. Acar, A. Temizkan, M. Duranlı, A. Havuşı ve E. Aktaş, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Klyashtorniy, S. G., ve SULTANOV, T. İ. (2013). *Kazakistan, Türkün Üç Bin Yılı*. (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge.
- Knobloch, E. (2001). *Monuments of Central Asia: A Guide to Archaeology, Art and Architecture of Turkestan*. London/New York: I. B. Tauris.
- Koca, S. (2017). Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-80.
- Kortepeter, C. M. (1968). The Origins and the Nature of the Turkish Power. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, 241-285.
- Kök, A. ve Eker, Ö. (2019). Yusuf Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'a Türkçe Ne Söyletir. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 20-59.
- Köprülü, M. F. (2005). *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt 1: Kuruluş Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kradin, N. K. (2015). Nomadic Empires in Inner Asia. J. Bemmann ve M. Schmauder (Ed.). *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE Bonn Contributions to Asian Archaeology, Vol. 5* içinde (s. 11-48). Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Kradin, N. K. (2003). Ernst Gellner and Debates on Nomadic Feudalism. *Social Evolution & History*, 2(2), 162-176.
- Lattimore, O. (1979). Herdsmen, Farmers, Urban Culture. L'équipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales (Ed.). *Pastoral Production and Society – Production Pastorale et Société* içinde (s. 479-490). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefébure, C. (1979). Introduction: the Specificity of Nomadic Pastoral Societies. L'équipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales (Ed.). *Pastoral Production and Society – Production Pastorale et Société* içinde (s. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, G. L. (1974). Introduction. G. L. Lewis (Ed.). *The Book of Dede Korkut* içinde (s. 9-23). Middlesex: Penguin Books.

- Litvinsky, B. A., ve Guang-Da, Z. (1996). Historical Introduction. B. A. Litvinsky, Z. Guang-da ve R. S. Samghabadi (Ed.). *History of Civilisations of Central Asia Volume III The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* içinde (s. 19-34). Paris: Unesco Publishing.
- Markov, G. E. (2001). The Social Structure of the Nomads of Asia and Africa. D. DeWeese (Ed.). *Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel* içinde (s. 315-340). Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.
- Марков, Г. Е. (2010). *Кочевники Азии: Структура Хозяйства И Общественной Организации*. Москва: URSS.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Moghadam, F. E. (1988). Nomadic Invasions and the Development of Productive Forces: An Historical Study of Iran (1000-1800). *Science & Society*, 52(4), 389-412.
- Negmatov, N. N. (1998). The Samanid State. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia Volume IV – The Age of Achievement: A. D. 750 to the End of the Fifteenth Century – Part One: The Historical Social and Economic Setting* içinde (s. 77-94). Paris: Unesco Publishing.
- O’laughlin, B. (1975). Marxist Approaches in Anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 4, 341-370.
- Ögel, B. (2000a). *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2000b). *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 1*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikası*. Ankara: Dipnot.
- Peacock, A. C. S. (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu: Yeni Bir Yorum*. (Z. Rona, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları.
- Peacock, A. C. S. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Petrushevsky, I. P. (1970). Rashīd Al-Dīn's Conception of The State. *Central Asiatic Journal*, 14(1/3), 148-162.

- Reichl, K. (1992). *Turkic Oral Epic Poetry*. New York & London: Garland Publishing.
- Runciman, H. S. (1943). Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler. *Bellekten*, VII(25), 45-57.
- Sadrüddin Ebu'l Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali El-Hüseyinî (1943). *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*. (N. Lügäl, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saidov, A., Anarbaev, A. ve Goriyacheva, V. (2011). The Ferghana Valley: The Pre-Colonial Legacy. S. F. Starr, B. Beshimov, I. I. Bobolukov ve P. Shozımov (Ed.). *Ferghana Valley içinde* (s. 3-28). New York: M. E. Sharpe.
- Sevim, A. ve Bosworth; C. W. (1998). The Seljuqs and the Khwarazm Shahs. M. S. Asımov ve C. E. Bosworth (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia Volume IV – The Age of Achievement: A. D. 750 to the End of the Fifteenth Century – Part One: The Historical Social and Economic Setting içinde* (s. 145-175). Paris: Unesco Publishing.
- Sinor, D. (2005). Reflections on the History and Historiography of the Nomad Empires of Central Eurasia. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58(1), 3-14.
- Sinor, D. ve Klyashtorny, S. G. (1996). The Türk Empire. B. A. Litvinsky, Z. Guangda ve R. S. Samghabadi (Ed.). *History of Civilisations of Central Asia Volume III The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750 içinde* (s. 327-348). Paris: Unesco Publishing.
- Sneath, D. (2007). *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society & Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*. New York: Columbia University Press.
- Spinei, V. (2009). *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden: Brill.
- Spuler, B. (2015). *Iran in the Early Islamic Period*. Leiden: Brill.
- Standen, N. (2005). What Nomads Want: Raids, Invasions and the Liao Conquest of 947. R. Amitai ve M. Biran (Ed.). *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World içinde* (129-174). Leiden: Brill.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (1984). *Eski Türkler'de Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şahin, O. G. (2022). *Törenin Ekonomi Politikası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, O. G. ve ÖZDEMİR, A. M. (2022). Orta Asya Göçerlerinde Otlak ve Su Kaynakları Üzerindeki Hakimiyet Ve Soy Bağı Örgütlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 36, 75-96.
- Taneri, A. (1993). *Harezmşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanilli, S. (1995). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş II Orta Çağ*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Taşdelen, V. (2019). Kutadgu Bilig'in Felsefi Bağlamı. *Milli Folklor*, 16(124), 5-16.
- Tetley, G. E. (2009). *The Ghaznavids and Seljuk Turks: Poetry as a Source for Iranian History*. New York: Routledge.
- Thompson, E. A. (2004). *The Huns*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turan, O. (1945). Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması. *Bellekten*, IX(35), 305-318.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (2014). *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Üçok, B. (1981). *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Vladimiritsov, B. Y. (1987). *Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*. (A. İnan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yusuf Has Hacib (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. (R. R. Arat, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Wolf, E. R. (2019). *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*. (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Хазанов, А. М. (1975). *Социальная История Скифов: Основные Проблемы Развития Древних Кочевников Евразийских Степей*. Москва: Наука.

Xingliang, H. ve Hongzhen, G. (2015). *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*. (E. Ulun, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Summary

The aim of the article is to analyse the social contradictions and structural transformations active within the process of transition from the nomadic mode of production to the feudal mode of production at the period of Karakhanid State. In order to understand the social aspects of the transition in question, the transformation of relations of production, class structure, political structure in reference with the class structure and the social struggles that emerged at the process of transition are going to be analysed.

The analyse concerned, demands certain theoretical approach that aimed to express the social relations in reference to the relations of production and class struggles. Therefore we are going to focus not on the political history or the chronological aspect of the Karakhanid period but on the relations of production and the class struggles. To be able to analyse the social relations a certain toolset also needed. The toolset that we are going to employ within our analyse is conceptualised under the term “Nomadic Mode of Production”. The reason of employment the theoretical toolset formed under the concept of nomadic mode of production lies at the process of establishment of Karakhanid State. At the early period of the Karakhanids the nomadic polities which followed the Karakhanid elite and made the establishment of Karakhanid state and hegemony over local feudal factions possible is organised within the frame of nomadic mode of production and kept insisting on to live under the conditions determined by that mode of production as the Karakhanids spread and deepen their hegemony over the lands where the feudal relations of production are occupying the hegemonic position. The form determining effects of Nomadic Mode of Production from which the constituent contradictions of Karakhanid period derived from, is a key factor to understand the social transformations and contradictions during the emergence and establishment periods of Karakhanids.

The insistence of nomads to live and to be adressed under the conditions of nomadic mode of production and the Karakhanids' tendency to establish themselves as the ruling class both over the feudal factions and nomads resulted with the duality of modes of production and the dual class situation. The duality of the modes of production emerges as the bi product of class struggles between aq budun and qara budun on the axis of the establishment of feudal class hegemony versus the clinging onto the pre-class establishment which prevents the emergence of intra-exploitation of surplus labor of Nomads.

The duality formed around the social struggles of aq budun and qara budun results with the dual class situation. Within the Karakhanid society, there are two class relation systems based on the duality of modes of production. One hand there is pre-class relations between aq budun and qara budun under the coverage of nomadic mode of production; on the other hand there is feudal relations consists direct producers of feudal surplus labor and the ak budun now possessing the functions of ruling class and through those functions seize the surplus labor of feudal communities. But aq budun has not been cleared from the rivals when it comes to the question of the feudal surplus labor. Because the qara budun also demand their share in accordance with the mechanisms of social organisation of labor of nomadic mode of production and if aq budun is not be able to fulfill the requests about the surplus labor of feudal communities, qara budun does not hesitate from taking a direct action.

The problem of seizure of the feudal surplus labor adds to the inherent contradictions within the nomadic mode of production. Under the transition period aq budun confronts the qara budun not only in the usual frontlines of class struggles which mainly revolves around

the conflicts between class tendencies and pre-class mechanisms but also the problem of the seizure of feudal surplus labor. Because the nomadic masses insisted and kept living under the coverage of nomadic mode of production and their constituent role of during the process of assuming the ruling class position over the local feudal social formations, aq budun is dependent to them. Therefore qara budun's demands for feudal surplus labor and resistance to introduction of feudal exploitation relations into nomadic relations of production is have to be met by the aq budun.

As the feudalisation process progress, ak budun became a part of the feudal ruling class and by the functions of class hegemony, acquired the means and the ability to seize the feudal surplus labor independent from "töre" and the mechanisms of social distribution which belongs to the nomadic mode of production. The ability mentioned forms a dependent relations between ak budun and feudal society. After taking over the ruling class position, aq budun faces with the necessity of protection of feudal relations which contradicts with the relations between aq budun and qara budun. The relations between aq budun and qara budun conflicts with the aq budun's newly acclaimed class position.

The class Conflicts of dual class situation and duality of modes of production have two possible outcomes. The relations of production which feeds the conflicts within the dual class situation either articulate or contradict. Articulation means the Translation of the nomadic relations of production to the forms which harmonious with the feudal relations of production. The latter possible outcome means either retraction to the sphere of the nomadic mode of production or dissolution of the political entity by the nomadic masses.

Facing the problems aforementioned, Karakhanid elite is forced to form a class alliance with the local feudal factions and confront against their nomadic brethren. Because the nomadic masses rejected the subjugation to feudal means of social relations, the attitude and actions of Karakhanid elite which increasingly gain more feudal character sparked the flames of rebellions of the nomadic masses which finally managed to dissolve the Karakhanid state with the introduction of Kara Qitai. However the Historical tendency of feudalisation does not stop functioning and the tendency of feudalisation kept progressing through the history of Eurasia.